

ANTIREVOLUTIONAIRE STAATKUNDE

ORGAAN VAN DE
Dr ABRAHAM KUYPERSTICHTING
TER BEVORDERING VAN DE STUDIE
DER ANTIREVOLUTIONAIRE BEGINSELEN

ONDER REDACTIE VAN

Prof. Mr. A. ANEMA - Dr. E. J. BEUMER - H. COLIJN
Mr. H. A. DAMBRINK - Prof. Dr. H. DOOYEWEERD
Mr. V. H. RUTGERS - J. SCHOUTEN - Dr. J. SEVERIJN

TWEEDE JAARGANG
JAN.—DEC. 1926

UITGAVE VAN J. H. KOK TE KAMPEN

REGISTER 2^e JAARGANG.

ALPHABETISCHE LIJST VAN SCHRIJVERS.

	Bladz.
AMELINK. H. —	Historisch overzicht der arbeidswetgeving in Nederland, II. (slot) 21
BEECK CALKOEN.	
MR. A. J. L. V. —	Gemeentelijke armenzorg en diaconie 189
BERGMEIJER. P. —	De Christelijk-Ethische partij 293
BEUMER. MR. DR. E. J. —	Over Vrijzinnig-Democratische politiek 134
BOHATEC. PROF. DR. I. —	De organische idee in de gedachtenwereld van Calvijn 32, 153, 362
DIEPENHORST.	
PROF. DR. P. A. —	Het pachtvraagstuk 345
DOOYEWEERD. DR. H. —	Tweeërlei critiek. Om de principieele zijde van het vraagstuk der medezeggenschap 1
DOOYEWEERD. DR. H. —	Het oude probleem der christelijke staat- kunde 63
DOOYEWEERD. DR. H. —	In den strijd om een christelijke staat- kunde. Proeve van een fundeering der calvinistische levens- en wereldbeschou- wing in hare wetsidee, (vervolg) 244, 425
FABIUS. MR. D. P. D. —	Kroon en Ministers 497, 556
HARTOGH. MR. G. M. DEN —	Dr. Kuyper's standpunt tegenover het ge- zantschap bij het Vaticaan 84
HARTOGH. MR. G. M. DEN —	Mr. G. Groen van Prinsterer's standpunt tegenover het gezantschap bij het Vati- caan. In het licht van zijn beschouwing over de verhouding van kerk en staat 105
HEEMSKERK. MR. TH. —	De Psychopathenwet 198
KOLFHAUS. DR. W. —	De schoolstrijd in Duitschland. 1918—'26 545
LEEUWEN.	
PROF. DR. J. A. C. V. —	Theologische faculteiten van de Rijks- universiteiten 401, 464, 506
NEDERBRAGT. DR. J. A. —	Elementen in het leven van den Volken- bond 273

	Bladz.
NEDERBRAGT. DR. J. A. —	Boekbespreking 574
NOTEBOOM. MR. J. W. —	Vraag en Antwoord; Adviezenrubriek 45, 94, 147, 207, 265, 312, 377, 445, 492, 532, 578
PATER. DR. J. C. H. DE —	Edmund Burke 449
RULLMANN. J. C. —	Da Costa in zijn beteekenis voor de anti- revolutionaire partij 165, 225
VRIES CZN. MR. S. DE —	Arbeidsgeschillenwet en sociale vrede . . . 57
WILDE. H. DE —	Overheid en krankzinnigenverpleging . . . 321

ALPHABETISCHE LIJST VAN ONDERWERPEN.

<i>Ambtenaarspensioen.</i> Zie: Staatspensioen; Soc. Verzekering (Adv.rubr.)	492
<i>Ambtsgebed.</i> Invoering — in vergaderingen Prov. Staten. Inhoud v. h. gebed. Formulier. (Adv.rubr.)	270
<i>Antirevolutionaire partij.</i> Zie: Da Costa in zijn beteekenis voor de —	165, 225
<i>Arbeidsgeschillenwet en sociale vrede</i>	57
<i>Arbeidswetgeving</i>	21
<i>Armenzorg.</i> Zie: Gemeentelijke — en diaconie	189
<i>Id.</i> Zie: Rechtstreeksche — door B. en W. of Burgerlijk Armbestuur	267
(Adv.rubr.)	267
<i>Id.</i> Zie: Werkloozenzorg (Adv.rubr.)	578
<i>Batige sloten gemeentelijken dienst.</i> Zie: Reservevorming (Adv.rubr.)	586
<i>Bestrating</i> van hoofdweg in een gemeente; gemeente en polderbestuur (Adv.rubr.)	313
<i>Boekbespreking.</i> MR. A. GOOTE, Het gildensocialisme in Engeland, door DR. J. A. NEDERBRAGT	574
<i>Burgemeester en Wethouders.</i> Evenredige samenstelling van het College van — (Adv.rubr.)	147
<i>Burgerlijk Armbestuur.</i> Zie: Rechtstreeksche armenzorg door B. en W. of Burgerlijk Armbestuur (Adv.rubr.)	267
<i>Burke. Edmund</i> —	449
<i>Calvinisme als Levens- en Wereldbeschouwing.</i> In den strijd om een Christelijke Staatskunde. Proeve van een fundeering der calvinis- tische levens- en wereldbeschouwing in hare wetsidee	244, 425
<i>Calvijn.</i> De organische idee in de gedachtenwereld van —	32, 153, 362
<i>Candidaatstelling voor den Gemeenteraad en ingezetenschap</i> (Adv.rubr.)	591
<i>Christelijk-Ethische partij</i>	293
<i>Christelijke Staatskunde.</i> Het oude probleem der —	63
<i>Costa, Da.</i> — in zijn beteekenis voor de <i>Antirevolutionaire Partij</i>	165, 225
<i>Diaconie.</i> Zie: Gemeentelijke en diaconale armenzorg	189

<i>Dronkenschap. Openbare</i> —. Zie: Gemeentelijke Overheid en publieke eerbaarheid (Adv.rubr.)	377
<i>Eedsquaestie; Doopsgezinden en Atheïsten</i> (Adv.rubr.)	339
<i>Gemeente en Onderwijs.</i> Zie: Inzage stukken betreffende financieel beheer gemeente-onderwijs (Adv.rubr.)	51
<i>Gemeentebedrijven.</i> Financieel beheer gemeentel. grondbedrijf (Adv.rubr.)	215
<i>Id.</i> Zie: Reservevorming (Adv.rubr.)	586
<i>Gemeentelijke armenzorg en diaconie</i>	189
<i>Gemeentelijke Overheid en publieke eerbaarheid</i> (Adv.rubr.)	377
<i>Gemeentebedrijven.</i> Zie: Reservevorming (Adv.rubr.)	586
<i>Gemeentewerken.</i> Schade ten gevolge van de uitvoering van een gemeentewerk; algemeen en publiek belang (Adv.rubr.)	210
<i>Gezantschap bij het Vaticaan. Dr. Kuyper's standpunt tegenover het</i> —	84
<i>Id.</i> <i>Mr. G. Groen van Prinsterer's standpunt tegenover het</i> —	105
<i>Gratie.</i> Recht van — en A.R. Beginsel (Adv.rubr.)	447
<i>Honden.</i> Gemeentelijke verordening inzake loslopende — (Adv.rubr.)	213
<i>Inzage.</i> — Stukken betreffende financieel beheer gemeente-onderwijs (Adv.rubr.)	51
<i>Kasbeheer.</i> Zie: Concentratie van het kasbeheer der gemeente; positie van den ontvanger (Adv.rubr.)	49
<i>Kermisquaestie.</i> Zie: Gemeentelijke Overheid en publieke eerbaarheid (Adv.rubr.)	377
<i>Kiesrecht.</i> Zie: Stemrecht. Meervoudig — (Adv.rubr.)	94
<i>Krankzinnigenverpleging.</i> Zie: Overheid en krankzinnigenverpleging	321
<i>Kroon en Ministers</i>	497, 556
<i>Leverantie's en betaalde werkzaamheden</i> van een raadslid ten behoeve van een bijzondere school (Adv.rubr.)	447
<i>Lijkverbranding.</i> Huidige stand van het vraagstuk der — (Adv.rubr.)	98
<i>Maximum-snelheid.</i> Verordening inzake — voor motorrijtuigen (Adv.rubr.)	392
<i>Medezeggenschap.</i> Tweeërlei kritiek. Om de principiële zijde van het vraagstuk der —	1
<i>Middenstand.</i> Aansluiting van Chr. —svereenigingen bij neutrale —centrale (Adv.rubr.)	312
<i>Ministers.</i> Zie: Kroon en —	497, 556
<i>Onderwijs.</i> Gemeente en —. Zie: Inzage stukken betr. financieel beheer gemeente-onderwijs (Adv.rubr.)	51
<i>Ontslag van gemeentebambtenaren.</i> Uitkeering wiskundige reserve aan Rijksverzekeringsbank bij — (Adv.rubr.)	315
<i>Ontslag van gehuwde onderwijzeressen.</i> (Adv.rubr.)	543
<i>Ontvanger.</i> Gemeente—. Zie: Concentratie van het kasbeheer der gemeente; positie van den ontvanger (Adv.rubr.)	49
<i>Ophaal- en stortingsdienst.</i> (Adv.rubr.)	45
<i>Overheid en krankzinnigenverpleging</i>	321
<i>Pachtvraagstuk</i>	345
<i>Plaatselijke keuze.</i> Voorstel Rutgers inzake — en volkssouvereiniteit (Adv.rubr.)	265
<i>Program.</i> Vaststelling Provinciaal — (Adv.rubr.)	532
<i>Psychopathenwet</i>	198

	Bladz.
<i>Publieke eerbaarheid.</i> Gemeentelijke Overheid en de — (Adv.rubr.) . . .	377
<i>Rechtstreeksche armenzorg</i> door B. en W. of Burgerlijk Armbestuur (Adv.rubr.)	267
<i>Reservevorming;</i> batige sloten gemeentelijken dienst; winst gemeente- bedrijven (Adv.rubr.)	586
<i>Samenwerking van gemeenten.</i> Zie: Subsidie t. b. v. een neutrale zieken- inrichting (Adv.rubr.)	539
<i>Schoolmeubilair.</i> Vervanging van — (Adv.rubr.)	541
<i>Schoolstrijd in Duitschland. 1918—1926</i>	545
<i>Sluizen.</i> Verpachting van gemeentelijke — en Zondagsrust (Adv.rubr.)	54
<i>Sociale verzekering.</i> Zie: Staatspensioen; Sociale verzekering; Ambtenaars- pensioen (Adv.rubr.)	492
<i>Sport.</i> Zie: Beschikbaarstellen van een —terrein (Adv.rubr.)	47
<i>Id.</i> Zie: Voetbalwedstrijden op Zondag (Adv.rubr.)	384
<i>Staatspensioen.</i> Sociale verzekering; Ambtenaarspensioen (Adv.rubr.) .	492
<i>Statuten eener vereeniging.</i> Vaststelling van den grondslag der ver- eeniging (Adv.rubr.)	536
<i>Stemrecht.</i> Meervoudig — (Adv.rubr.)	94
<i>Subsidie</i> t. b. v. een neutrale ziekeninrichting. Samenwerking van ge- meenten (Adv.rubr.)	539
<i>Subsidie-verleening.</i> Zie: Vacantiekolonies (Adv.rubr.)	388
<i>Theologische faculteiten van de Rijksuniversiteiten</i>	401, 464, 506
<i>Vacantiekolonies.</i> Instelling voor het uitzenden van kinderen naar — (Adv.rubr.)	388
<i>Ventverbod op Zondag.</i> Zie: Winkelsluiting en —; Zondagswet, Gemeente- wet, algemeen belang (Adv.rubr.)	317
<i>Voetbalwedstrijden op Zondag</i> (Adv.rubr.)	384
<i>Volkenbond.</i> Elementen in het leven van den —	273
<i>Voorwaardelijke invrijheidstelling.</i> (Adv.rubr.)	207
<i>Vrijzinnig-Democratische politiek</i>	134
<i>Waterleidingbedrijf.</i> Tariefregeling — (Adv.rubr.)	52
<i>Werkloozensteun.</i> (Adv.rubr.)	445
<i>Werkloozenzorg.</i> Werkloozenverzekering, crisissteun of Armenzorg. Werkverschaffing (Adv.rubr.)	578
<i>Winkelsluiting en ventverbod op Zondag.</i> Zondagswet, Gemeentewet, algemeen belang	317
<i>Winst gemeentebedrijven.</i> Zie Reservevorming (Adv.rubr.)	586
<i>Ziekeninrichting.</i> Subsidie t. b. v. een neutrale — (Adv.rubr.)	539
<i>Zondagsrust.</i> Zie: Beschikbaarstellen van een sportterrein; Zondagsrust; sportexcessen (Adv.rubr.)	47
<i>Id.</i> Zie: Verpachten van gemeentelijke sluizen en — (Adv.rubr.) . . .	54
<i>Id.</i> Zie: Winkelsluiting en ventverbod op Zondag. (Adv.rubr.) . . .	317
meentewet; algemeen belang (Adv.rubr.)	317
<i>Id.</i> Zie: Voetbalwedstrijden op Zondag (Adv.rubr.)	384
<i>Zondagswet.</i> Toepassing der —. Zie: Voetbalwedstrijden op Zondag (Adv.rubr.)	384

TWEEËRLEI KRITIEK.

OM DE PRINCIPIEELE ZIJDE VAN HET VRAAGSTUK
DER MEDEZEGGENSCHAP.

DOOR

DR. H. DOOYEWEERD.

De beknopte uiteenzetting, die ik in de Vraag en Antwoorderubriek van het Aprilnummer in den vorigen jaargang van dit tijdschrift plaatste inzake het vraagstuk der medezeggenschap, heeft een omvangrijke, ten deele lovende, ten deele kritische bespreking uitgelokt, die ik van te voren niet had kunnen voorzien. Ware dit laatste wel het geval geweest, dan zou ik zeker uitvoeriger op dit vraagstuk zijn ingegaan. Niet uit lust tot breedsprakigheid, nog minder met de pretentie de kwestie van alle zijden tot in de finesses te behandelen, maar eenvoudig om deze reden, dat ik dan rekening had kunnen houden met de tweederlei kritiek, die men in zulke gevallen van te voren kan verwachten. Het vraagstuk der medezeggenschap is tegenwoordig in de sfeer der politieke programmeischen gekomen en die sfeer kan moeilijk over de geheele linie de voorwaarde scheppen voor een objectieve, zakelijke discussie.

Des te meer waardeer ik de critiek van hen, die, zonder in alle deelen aan mijne zijde te staan, zich nochtans op het peil der principieele en zakelijke polemiek hebben weten te houden. Dat die polemiek inderdaad vruchtbaar kan zijn, zal, naar ik hoop, zoo aanstonds blijken.

Tweeërlef kritiek, de objectieve en de subjectieve, eischt uiteraard ook tweeërlei vorm van beantwoording.

Ik wensch op zichzelf het subjectieve, vooringenomen standpunt niet zonder meer te veroordeelen. Het hebben van een vaste subjectieve overtuiging is in dezen tijd van verwarrende meeningsverscheidenheid een niet te versmaden goed. Maar zulk een overtuiging, waarvoor men natuurlijk gaarne met krachtig woord en breed gebaar opkomt, moet een behoorlijk fundament hebben, ze moet tegen een scherpe analyse bestand zijn, of ze valt bij den eersten tegenstoot als een kaartenhuis ineen. Bovendien wordt de subjectieve kritiek in hooge mate gevaarlijk voor den criticus, wanneer ze zich niet behoorlijk rekenschap geeft van strekking en draagwijdte der door haar bestreden opvattingen, wanneer ze de principieele kernpunten van het probleem niet voldoende blijkt te hebben gepeild en — voor zoover ze er op ingaat — al spoedig den indruk van mindere deskundigheid wekt. Komt daar dan ten slotte nog bij een

onjuist citeeren van bepaalde zinswendingen, dan wordt de onvruchtbaarheid van een dergelijke wijze van polemiseeren voor ieder duidelijk.

Om nu de discussie zoo veel mogelijk zakelijk te houden, zou ik mij een methode van anti-kritiek willen veroorloven, die geheel in 't algemeen de argumenten mijner bestrijders in enkele punten samenvat en ze op hun zakelijk gehalte onderzoekt. Ik vermijd daarmede alle persoonlijke polemiek, die binnen het kader van *A.R. Staatskunde* zeker misplaatst zoude zijn, gelijk ze mij trouwens uiteraard antipathiek is.

Allereerst echter wil ik hier de kern der kwestie, zooals ik die zie, nog eens beknopt uiteenzetten. Wellicht slaag ik er dan in menig misverstand, dat ook ten deele bij mijn meest sympathieke bestrijders is ontstaan, weg te ruimen.

Het vraagstuk der medezeggenschap is in den specifiekten vorm, waarin ik het aan de orde stelde, ongetwijfeld een politiek, een staatkundig probleem, een probleem van rechtsvorming. Immers, men vraagt een rechtsregeling, zij 't al niet oogenblikkelijk, dan toch in een niet al te ver verwijderde toekomst, van het boekenonderzoek door de arbeiders-vertegenwoordigers in de onderneming. De „cardo quaestionis” is nu deze of we met dit politieke vraagstuk binnen de neutrale zône der opportuniteitsvragen zijn, dan wel, of we ook hier staan onder den dwingenden klem van het beginsel.

Nu heeft het opportuniteitsstandpunt reeds een rechtsvermoeden van onjuistheid tegen zich. Immers, het tast om zoo te zeggen den grondslag van iedere reële beginselpolitiek aan.

Niemand zal bestrijden, dat het in de medezeggenschapsvraag gaat om de allergewichtigste maatschappelijke belangen. Wanneer het beginsel ons in zulk een cardinale vraag in den steek laat, waar blijft dan ten slotte zijn praktische beteekenis voor de realiteit der staatkunde?

Wanneer men in vragen gelijk de medezeggenschap, als beginsel alleen maar wil aanvaarden de eeuwige waarheden van het evangelie „die niet in het tijdelijke ingaan”, de christelijke naastenliefde, die de sociale solidariteit predikt, waar blijft dan tenslotte de zeer belijnde concrete beginselpolitiek, die dwars door de tijdsvragen heen de scheidslinie trekt tusschen geloof en ongeloof, tusschen autoriteitsprinciep en valsche democratie? Raakt die scheidslinie soms alleen de innerlijke zieleverhouding van Christen en niet-Christen, raakt zij alleen de ethiek, de zedeleer? Poneert ze een bloot algemeen shibboleth voor het inwendig geloofsleven met vrijlating van het menschelijk vernuft, om uit slagwoorden als de sociale solidariteit praktische conclusies te trekken, die geheel in de lijn der moderne revolutionair-democratische tijdstrooming vallen? Moet in al zulke fundamenteel-belangrijke praktijkvragen tenslotte ter laatste instantie een beroep worden gedaan op de „ontwikkeling” — och arme! — „van het moderne rechtsbewustzijn?” Wat doet de moderne democratie anders dan uittentreure op dit „moderne rechtsbewustzijn” te appelleren? Subjectivistische kritiek? Inderdaad het beroep op de ontwikke-

ling van het rechtsbewustzijn tegenover het principe, dat wij in den tijd-vraag der medezeggenschap als uitgangspunt stelden, doet er aan denken.

Tast ik geheel mis, wanneer ik de grondfout van het opportuniteits-standpunt zoek in een onjuist begrip van de staatkundige beginselen?

Reeds een oppervlakkige kennisneming van de historie der christelijke staatkunde leert, dat de verwarring van zedewet en staatkundige ordinantiën, van het beginsel der liefde en dat der vergelding, sedert het eerste optreden der christelijke kerk, een bron is geweest van sectarisme, ja tenslotte mede den weg heeft gebaad voor de humanistische richtingen in de staatkunde, die aan alle reële beginselpolitiek in christelijken zin den doodsteek hebben toegebracht. Reeds de Hussieten keerden de eeuwige waarheden van het evangelie tegen de maatschappelijke instellingen, tegen staat, eigendom en adel, om met het zwaard in de hand een evangelische maatschappij van broederliefde en gelijkheid te stichten op de puinhoopen van de mammonistische kultuur.

Ten tijde van Luther trokken de boerenhorden onder Münzer in een religieus enthousiasme te velde tegen den adel, het groot-grondbezit en de wereldlijke overheden. Zij wilden de vrijheid van den christenmensch, door Luther als zuiver geestelijke gedachte gepredikt, omzetten in brood en vleesch.

En in den tegenwoordigen tijd ziet men niet minder fatale gevolgen van de verwarring van het koninkrijk Gods met de wereldlijke instellingen en ordeningen. Het Christen-anarchisme, het Tolstoiïsme zijn de meest radicale consequenties; de ethische staatkunde, die op grond van de liefdewet van het evangelie de principieele dienstweigering of de eenzijdige nationale ontwapening predikt, is de minder radicale uitlooper van het sectarisme, dat geen andere ordinantiën voor het leven kent dan de liefdewet van het evangelie, of de eisch der christelijke solidariteit.

Een loot van dien stam is in den modernen tijd ook de theorie van het natuurlijk vennootschap tusschen arbeider en ondernemer, waarmede men den eisch van juridische medezeggenschap van den arbeid in de bedrijfsleiding steunt.

Het natuurlijk vennootschap tusschen arbeid en kapitaal! Inderdaad, een verheven en heilige prediking van de christelijke solidariteit als zedelijk liefdebeginsel in de verhouding van naaste tot naaste!

Maar een influistering van den revolutiegeest, zoodra men dit zedelijk beginsel omzet in een juridisch beginsel en de soevereine grenslijn tusschen recht en zedelijkheid verflauwt!

Waarom dan niet een stap verder gedaan? In Christus is geen rijk of arm, geen hooggeplaatste of bezitslooze! Weg dan met de autoriteit, met den particulieren eigendom! Nivelleer allen maatschappelijken stand en positie, want zoo wil het de liefdeprediking van den Zaligmaker!

Tegen een dergelijke revolutionaire miskening van de grenzen der levensordeningen richtte ik het Calvinistisch principe van de soevereiniteit in eigen kring, een beginsel, dat als leuze aan schier ieder vertrouwd,

in zijn diepen universeelen zin wellicht aan minder velen bekend is.

Dit is het principe, dat een veelheid van goddelijke ordinantiën voor natuur en leven erkent, en voor iedere sfeer van deze goddelijke ordinantiën „sovereiniteit in eigen kring” opeischt; het beginsel, dat soevereine economische ordinantiën stelt, naast even soevereine rechtsordinantiën en beide naast de soevereine zedewet van liefde tot God en den naaste. Dit is het principe, dat tegen alle hokjespasserij ten slotte de bovenredelijke — geloovig te aanvaarden — eenheid van al die soevereine wetskringen stelt in het goddelijk wereldplan, in Gods eeuwige providentie of voorzienigheid (de wetsidee), dat achter de actie in iederen wetskring plaatst het diepe religieuze besef van het kindschap Gods en de soevereiniteit van den Schepper des hemels en der aarde. Dit beginsel eischt in zijn toepassing op een praktisch probleem als de medezeggenschap een scherpe analyse, een ontleding van de verschillende wetskringen, waaronder het ressorteert, alsmede een naspeuring van de ordinantiën, die aan ieder dezer wetskringen ten grondslag liggen.

„Studeerkamerwijsheid!” heeft men op zulk een beginselonderzoek gesmaald. De man van de praktijk heeft dergelijke theoretische onderzoekingen niet noodig. Wanneer men de liefdewet van Christus voor het maatschappelijk leven als grondslag aanvaardt, dan heeft men verder alleen de feiten, de praktijk te laten spreken.

Laten we zien! Ik vlei mij met de gedachte, dat de praktijk van loonsvraagstuk en medezeggenschap in den vorm van het z.g. „georganiseerd overleg” mij niet geheel vreemd is. In mijn vroegere werkkringen heb ik de gelegenheid gehad deze praktijk van zeer nabij te bestudeeren. Maar juist die praktijk liet mij overal in den steek, wanneer ik mij ernstig afvroeg hoe ik principieel al zulke instellingen had te beoordeelen. En de talrijke vragen, die van de „mensen uit de praktijk” om zoo te zeggen dagelijks het bureau der Kuypersstichting bereiken over sociale problemen als medezeggenschap en loonvraagstuk toonen wel, dat ik in deze ervaring niet alleen sta.

De verhouding van de staatkundige beginselen tot de feiten is inderdaad de crux van den ernstigen vrager. Wij weten nu langzaam aan wel, dat het een fout van het vroegere dogmatisme was, uit bepaalde abstracte beginselen concrete conclusies voor alle plaatsen en voor alle tijden te trekken, waarbij geen rekening werd gehouden met de voortschrijdende ontwikkeling der feiten. Maar wij weten allen ook, wij ervaren het om zoo te zeggen dagelijks aan den lijve, dat een schier nog grooter gevaar ligt in de steriliseering van de beginselen tot aanbiddelijke waarheden voor de binnenkamer, die ons buitenshuis niets meer hebben te geven dan een vage stemming van sociaal gevoel, van christelijke solidariteit, waarmede gewapend, we dan alle actie steunen, die progressief, alle actie veroordeelen, die naar den democratischen ijk van den dag „reactionair” heet. Dit is de tactiek, die den klassenstrijd en het historisch materialisme in eerlijke verontwaardiging verwerpt, maar in

de concrete sociale actie, zij 't ietwat geleidelijker, precies in het zog vaart van den socialistischen ijsbreker. Natuurlijk in de eerlijkste overtuiging daarmede het christelijk beginsel te dienen.

Staatkundige beginselen en feitelijke ontwikkeling, ziedaar twee instanties, die voor het besef van vele verontruste zielen als uiterste polen tegenover elkander staan! Hoe de verzoening te treffen?

Ook op dit punt heb ik mij in mijn vorig artikel over de medezeggenschap niet onduidelijk uitgelaten. En het verwondert me eenigszins, dat mijn opvatting door de meeste mijner — ook mijner meest sympathieke — bestrijders zoo fundamenteel kon worden misverstaan. Men heeft mij verweten, dat ik op grond van het abstracte beginsel der souvereiniteit in eigen kring den staatkundigen eisch van medezeggenschap der arbeiders in de bedrijfsleiding voor alle tijden en alle plaatsen zou hebben verworpen, geen ruimte zou hebben gelaten voor de ontwikkeling der feitelijke toestanden. Ben ik inderdaad zoo zeer op den rots der „reine Dogmatik” gestrand? Laat ik mijn geachte tegenstanders mogen herinneren aan het inleidend principieele gedeelte van mijn betoog, waarin ik duidelijk heb positie gekozen tegen de dogmatische opvatting, die meent met beginselen alleen, praktische staatkunde te kunnen voeren. Ik heb daar gewezen op de noodzakelijkheid van een analyse der politieke situatie van het geheele ingewikkeld feitencomplex, dat zich aan den staatsman als een door rechtsregeling te reguleeren situatie voordoet. Concrete staatkundige beginselen, gelijk ik er een zie in de verwerping van de juridische doorvoering der medezeggenschap in de bedrijfsleiding, zijn uiteraard een synthese tusschen beginsel en praktijk, tusschen goddelijke ordening en politieke situatie. Het abstract staatkundig beginsel houdt in zich den drang en den eisch naar het concrete, het is naar zijn wezen aangelegd op een huwelijk met de concrete toestanden, het blijft in zijn onnatuurlijk isolement onmachtig in de reële staatkunde.

Laten we de zaak nuchter beschouwen. De eisch der medezeggenschap is in wezen een concrete eisch, die alleen past in een tijdelijke, concrete politieke situatie. In een denkbeeldige gesocialiseerde maatschappij zou zij principieel van karakter veranderen, een geheel anderen inhoud verkrijgen, al zou zij daarmede nog geenszins gerechtvaardigd zijn. In het middeleeuwsche gildenwezen, gebaseerd op de eigenaardige Naturalwirtschaft, was een medezeggenschap van de arbeiders in den zin, waarin men die tegenwoordig wenscht, eenvoudig onbestaanbaar, zinloos. De concrete eisch der medezeggenschap in de bedrijfsleiding heeft alleen zin in een politieke situatie, die naar haar economische en juridische zijde is gebaseerd op een samenstel van factoren, die kenmerkend zijn voor de tegenwoordige moderne maatschappij: het z.g. kapitalistisch stelsel, de overwegend particuliere exploitatie der productiemiddelen, de economische concurrentie, de zelfstandigheid der ondernemerspositie, het bestaan eener arbeidersklasse zonder aandeel in het bedrijfskapitaal etc. etc. Bij die eigenaardige economische situatie past ook een eigenaardige

juridische grondregeling: de particuliere eigendom der productiemiddelen, de juridisch-beslissende bevoegdheid van den ondernemer inzake de leiding van de onderneming, de juridische ondergeschiktheid der arbeiders te dezer zake etc. etc.

Nu is het een eigenaardige grondfout van velerlei sociale actie, dat zij meent de bakens te kunnen verzetten vóór het getij verlopen is, een juridischen bedrijfsvorm te kunnen scheppen, die bij een geheel anderen socialen onderbouw zou passen.

Het medebeslissingsrecht der arbeiders in de particuliere ondernemingen zou volkomen passen in een economische situatie, waarin de arbeiders mede-ondernemers waren. Gelijk zulks in de geschiedenis valt aan te toonen, gelijk zulks ook in den modernen tijd, speciaal in Amerika voorkomt, waar de naamlooze vennootschapsvorm steeds meer het bedrijfsleven gaat overheerschen en ook de arbeiders aandeelhouders worden ¹⁾).

Of tegen dit laatste iets uit principieel oogpunt ware in te brengen? In geen en deele. Gods ordinantiën beheerschen ook het economisch leven en roepen telkens in de historie dien specifieke bedrijfsvorm op, die bij de omstandigheden past. Sociale experimenten loopen hier te pletter tegen de „logica der feiten”, om dit ongelukkige woord hier ook eens te gebruiken. Maar de „voortschrijdende ontwikkeling” eischt inderdaad nieuwe bedrijfsvormen. Het ware eenvoudig een belachelijke profetie te beweren, dat het tegenwoordig economisch stelsel de eindpaal dier ontwikkeling zou beteekenen.

Doch dit alles toegegeven, komt nu de groote principieele vraag, die geen man van de praktijk ontgaan kan of mag: past de medezeggenschap in de bedrijfsleiding in den huidige economischen organisatievorm?

Over allerlei mogelijke toekomstige economische veranderingen te spreken heeft voor een praktisch politicus geen zin. We hebben ons met beide beenen op den bodem der realiteit te stellen. En in deze allerbangrijkste principieele vraag komt men tot geen houdbare solutie, wanneer men zich geen rekenschap geeft van de wetsidee zijner levens- en wereldbeschouwing. Het is kenmerkend voor de revolutie-idee, dat zij het providentieel verband tusschen de wetssferen miskent. De menselijke rede, wanneer zij eenmaal de kroon der souvereiniteit aan God Almachtig meent te hebben ontrukkt, zoekt evenzeer naar een eenheid tusschen de wetssferen als de Calvinist. Maar terwijl het Calvinisme de souvereiniteit der wetssferen erkent in de souvereiniteit van den eeuwigen Schepper en de hogere eenheid aanbidgend zoekt in Gods ondoorgroondelijke voorzienigheid, poneeren de levens- en wereldbeschouwingen, die zich stellen op het standpunt van de souvereiniteit der menselijke rede, een zelf geconstrueerde eenheid van de wetssferen. Immers, souvereiniteit in eigen kring van goddelijke ordinantiën beteekent discontinuïteit, dus een inbreuk op de souvereiniteit der rede, die geen gegeven wetsgrens als uiteindelijk kan aanvaarden. De menselijke rede, die de natuur

haar logische wetten voorschrijft, heeft ook op ieder ander terrein de wet zelf te stellen. Dus construeert ook zij alleen de wetsidee, de hoogere eenheid. De wetsgrenzen, die voor het Calvinisme het kenmerk zijn van de soevereiniteit in eigen kring, worden voor het revolutionair humanisme relatief, betrekkelijk. De revolutie-idee, de moeder van het revolutionair dogmatisch natuurrecht, negeert historie en politieke situatie, negeert de goddelijke, bovenredelijke eenheid der wetssferen en wil hetzij met één slag, hetzij meer geleidelijk de economische en juridische wetten naar haar opvatting omzetten. Wanneer, zoo redeneert zij, de gewenschte juridische democratie niet bij den economischen maatschappijvorm past, wat nood, wij zetten dien economischen maatschappijvorm om en maken haar pasklaar voor de moderne democratie.

Die revolutie-idee is, schoon in anderen zin, ook de moeder der Marxistische maatschappij-beschouwing, die het absolutisme van de economische wetten predikt en geen andere soevereiniteit kent dan die van de door haar zelf geconstrueerde economische fataliteit.

Geheel in deze lijn ligt ook de medezeggenschapseisch in het socialisme. Welbewust poneert het socialistisch beginsel den eisch der medezeggenschap als inleiding tot de economische vernietiging van het kapitalisme, als inleiding van de socialisatie. Men mag dit socialistisch program in zijn uitgangspunt verwerpen, maar men bedenke dan, dat dit program een sluitende en volkomen logische eenheid vormt. Het hinkt niet, zooals vele van zijn tegenstanders, op twee gedachten. Het past geheel in het kader van de Marxistische wetsidee, die alle wetssferen tot een neerslag maakt van de economische ontwikkelingswet, die ook de goddelijke normen van ethiek en recht tot ideologische reflexen van de economische wetten proclameert.

Inderdaad, het socialisme is veelzins meer principieel dan vele van zijn bestrijders. Socialisatie en medezeggenschap! Ziedaar een tweeling uit éénzelfde grondbeginsel ontsproten, een sluitend sociaal program, waarop althans de logische kritiek geen vat heeft.

Maar waar staan zij, die de Marxistische en revolutionaire levens- en wereldbeschouwing verwerpen, en nochtans de juridische medezeggenschap der arbeiders in de leiding van de onderneming vereenigbaar achten met de tegenwoordige politieke situatie? Bovenal, waar staat de Christen, waar staat de Calvinist, die dit compromis met de praktische politiek van het socialisme en de moderne democratie sluit?

Men doet een beroep op de organisatorische ontwikkeling, op de verschijnselen van vakorganisatie en collectieve arbeidscontracten, op de toenemende doordringing van den vennootschapsvorm in het bedrijfsleven, op de geleidelijke vernietiging van het individualistisch liberaal systeem. Alles goed! Maar we staan nog steeds op den bodem van het „kapitalistisch stelsel”, nog steeds is de particuliere exploitatie der productiemiddelen regel, de gesocialiseerde exploitatie uitzondering. Nog steeds is als regel de arbeider geen mede-ondernemer.

Mogen wij dan de economische ontwikkeling niet een handje helpen en de moderne democratie in 't bedrijfsleven doorvoeren, gelijk ze reeds in het parlementaire stelsel der landsregeering schier overal heeft gezegevierd? Is de eigendom niet louter een sociale functie, die zich heeft aan te passen aan de universeele tendenzen der moderne democratie? Is het gezag ook in 't bedrijfsleven niet een bloot ambt, uit te oefenen in 't algemeen belang? Wordt dat gezag aangetast, wanneer men de arbeiders naast de patroons tot zijn organen maakt? Ziedaar een reeks vragende bewijsgronden, die zeer verleidelijk klinken, maar alweer door onzuivere vergelijking van ongelijksoortige grootheden verwarring stichten.

Allereerst het gezagsargument in de vergelijking van de democratie in de onderneming met het parlementaire stelsel in het staatsrecht. We bevinden ons bij het parlementaire stelsel op den bodem van het publiek recht. Het parlement, of liever de Staten-Generaal, behartigen niet hun particuliere belangen, zij hebben geen medezeggenschap over een privaat vermogen, maar over publieke geldmiddelen, zij zijn niet in dienst van de Overheid, zij staan in hun ambt als wezenlijk juridisch staatsorgaan. Ja, het publiek recht sluit opzettelijk personen, die in staatsdienst zijn en dus gevaar opleveren voor vermenging van particuliere met landsbelangen, buiten de deuren der beide Kamers.

En nu de gewenschte medezeggenschap van de arbeiders in de leiding der particuliere ondernemingen! De arbeiders, wien men stem in het kapittel wil geven, zijn vertegenwoordigers van op zich zelf volkomen gerechtvaardigde belangengroepering, zij zijn — ja laten wij toch vooral die uitdrukking niet met modern democratische guirlandes omhangen — *in dienst* van den ondernemer, 't zij die ondernemer een enkel persoon, 't zij hij het geheel van aandeelhouders vertegenwoordigt; men wil hun zeggenschap geven — zij 't aanvankelijk in geringen vorm — over *particulier* kapitaal, dat voor geen cent het hunne is en dat niet in een landsbelang, maar in het privébelang der arbeiders. De arbeider is principieel geen *risicodrager* in de onderneming en *juridisch* beslissende stem in de leiding kan alleen hem toekomen, die maar niet moreel, maar zeer positief *juridisch* verantwoordelijk is voor de exploitatie van het bedrijf; die straks met eigen kapitaal zal hebben in te staan voor verliezen, geleden door onoordeelkundige exploitatie.

Alweer suist het verwijt van studeerkamerwijsheid door de lucht! ²⁾ Ditmaal tegen de stelling, dat de arbeider geen risicodrager zou zijn. Maar de praktijk leert toch immers vlak het tegendeel?

Gaan de arbeidsloozen niet omlaag als de onderneming door slechte leiding niet rendabel is, dreigt den arbeiders niet „en masse” ontslag, wanneer de ondernemer fabriek of werkplaats moet sluiten?

Het klinkt schier ongelooflijk. Maar in alle ernst is mij dit argument tegen mijn stelling voor de voeten geworpen. En dat niet door den eersten den beste. Ik moet er dus wel op ingaan.

Inderdaad heeft de arbeider zeer veel risico in de onderneming, evenals

de credietinstelling, die haar belangrijke voorschotten verstrekt, evenals de koopman, die met de onderneming contracten tot groote geldswaarde afsluit, en steeds de kans loopt, dat de onderneming te eeniger tijd haar verplichtingen niet zal kunnen nakomen, evenals de liefdadigheidsinstelling, die op de vrijwillig beschikbaar gestelde fondsen uit de ondernemingskas drijft.

Maar wat de arbeider niet heeft, evenmin als alle andere hierboven genoemde categorieën belanghebbenden, dat is de financiële verantwoordelijkheid, de juridische aansprakelijkheid voor bedrijfsverliezen. „Juristerei” zegt men weer van andere zijde. „Kies de juridische kwalificatie, die ge wilt, mits ge maar erkent, dat de arbeidersbelangen ten nauwste met die van den ondernemer verbonden zijn.” Ik ben mij niet bewust dit ontkend te hebben. Integendeel. Maar de juridische kwalificatie is toch inderdaad niet geheel onverschillig, omdat men uit die kwalificatie politisch-*juridische* conclusies trekt, in casu de noodzakelijkheid of althans de principieele gewenschtheid van medezeggenschap in de leiding. En dan is 't altijd goed, de juridische stellingen, die men tot grondslag van zulk een conclusie aanneemt, terdege op haar juridisch gehalte te bezien.

De arbeider, die geen aandeel heeft in het ondernemingskapitaal, is nu eenmaal geen ondernemer. Het belang, dat de arbeiders hebben bij de exploitatie, kan op zichzelf geen rechtsgrond zijn voor beslissende medezeggenschap, want dan zoude men tal van andere categorieën belanghebbenden, die met de onderneming niets te maken hebben, stem in 't kapittel moeten geven. Quod absurdum! Ongetwijfeld is de factor „arbeid” een hoogwaardige en onmisbare component in het productieproces. Maar ze is evenzeer een *zelfstandige* factor met een eigen omschreven taak, welke (bij haar huidige economische doorsneepositie) met die van ondernemer en kapitaalverstrekker niet mag worden verward.

Een nieuw argument wordt hier door mijn tegenstanders in 't vuur gebracht; de positie van den bedrijfsleider en van den Directeur in de N. V. Deze heeft beslissenden invloed op de leiding van het bedrijf en is toch geen ondernemer. Hij is in dienst van de vennootschap evengoed als de bezitslooze arbeiders!

Het doet mij inderdaad leed, maar dat argument kan ik toch waarlijk niet au sérieux nemen. Is het een verlegenheidsargument of een speculatie op de goedgeloovigheid van het publiek? Beide veronderstellingen zijn eenigszins onaangenaam voor hen, die dit argument aanvoerden, maar de schuld ligt niet bij mij.

Wat heeft de gezagspositie van den Directeur van doen met de medezeggenschap in de leiding, die men voor de arbeiders in de onderneming opeischt? De eerste berust op een geheel eenzijdige delegatie van de zijde der aandeelhouders. Ze kan door een bloote statutenwijziging eenzijdig worden beperkt of uitgebreid. De Directeur kan ook eenzijdig worden ontslagen, evenals iedere arbeider.

Maar bij medezeggenschap in de leiding gaat het om gelijkgerechtigdheid van twee partijen, die elkander niets van hun juridische gezagspositie kunnen ontnemen, om een gelijkgerechtigdheid van twee partijen, waarvan de een in dienst is van de ander, in een ondergeschiktheidsverhouding staat en tegelijk in het hetzelfde opzicht in een positie van gelijkgerechtigdheid met den werkgever, zonder dat haar economische en juridische positie dit rechtvaardigt. Een formidabele logische absurditeit, een constructie, wier juridische monstrositeit alleen wordt geëvenaard door haar miskennis van de practische economische werkelijkheid. Maar een constructie, die geheel past in de individualistische abstracte filosofie der revolutionaire democratie. Ni dieu, ni maître! Geen gezag *over ons* op welk terrein ook, 't zij in staat, 't zij in school, 't zij in gezin of bedrijf, maar slechts gezag *door ons*, waaraan wij zelf vrijwillig gehoorzamen.

Hier ligt het kardinale verschil tusschen Calvinistische en revolutionaire gezagsleer. Niet daarin, dat de laatste het persoonlijk „droit divin” van de Overheid bestrijdt, want ook de Calvinist erkent slechts een bovenpersoonlijk gezag; maar hierin, dat de revolutionaire democratie de *overheidsidee* in de gezagsleer ondermijnt en alleen het gezag erkent, dat op den wil van den onderdaan berust. Voor den Calvinist ligt de overheidsidee als wezeneselement van het gezag in de rechtsorde zelve, als gegrond in de fundamenteele soevereine goddelijke ordinantiën, waarop iedere positieve rechtsorde berust. Voor den revolutionair is het gezag niet *bovenpersoonlijk*, maar *onpersoonlijk*. Het kan slechts een uitvloeisel zijn van de autonomie van den onderdaanswil, of van een rechtsbewustzijn, wiens positieve inhoud wordt bepaald door een meerderheidsbesluit. Op deze leer past de kwalificatie „studeerkamerwijsheid” beter dan op een beginselonderzoek. Studeerkamerwijsheid, want ze is gespeend aan alle realiteitsbesef, gespeend aan een kennis van de juiste politieke, juridische, economische, historische en psychologische verhoudingen! Erger, ze is het kind van den hoogmoedswaan, die de lichten des hemels heeft uitgedoofd; die het heelal met microscoop en telescoop heeft onderzocht, maar den hoogen God niet heeft gevonden.

Want vergeet het niet, het gaat hier niet om de bloote vraag, hoe het gezag zal zijn georganiseerd. Ongetwijfeld is het geenszins in strijd met de overheidsidee, dat het gezag van den ondernemer, dat in wezen op het recht berust, door positieve rechtsbepalingen op zulk een wijze wordt gereguleerd, dat persoonlijke willekeur worde uitgesloten en de rechten van het personeel worden gewaarborgd. Ook is een meerhoofdig gezag op zich zelf geenszins in strijd met de immers bovenpersoonlijke overheidsidee. Maar *hier* ligt de revolutionaire tendenz der moderne bedrijfsdemocratie, dat zij het juridisch gezag in de onderneming los wil maken van den economischen onderbouw, dat zij een gezagsinstituut wil *maken*, los van de overheidsidee, die in het bedrijfsleven onlosmakelijk aan een specifieke economische positie is verbonden, dat zij in één woord

het providentieel, aan de menselijke rede en wil opgelegde, goddelijk verband tusschen de onderling souvereine wetssferen verloochent. Dit is het revolutionaire streven, dat het ouderlijk gezag, het gezag van den onderwijzer wil aantasten door medezeggenschap van kinderen en leerlingen, dat soldatenraden wenscht boven de autoriteit der officieren, dat op ieder terrein de natuurlijke en goddelijke gezagsinstituten negeert.

En hoe zal ik het nog duidelijker zeggen? Want ik voel de ongoddelijkheid van het streven dezer ondernemingsdemocratie zoo fel, dat ik schier geen woorden kan vinden sterk genoeg, om tegen deze richting mijn Calvinistische geloofsgenooten te waarschuwen.

Niets is dan ook onjuister dan te meenen, dat ik hier met bloot wijsgeerige of logische begrippen een „elegant steekspel” zou willen houden.

De wijsgeerige formuleering mijner opvattingen dekt een levens- en wereldbeschouwing, die alle logica te boven gaat; *uw* levens- en wereldbeschouwing mijn Calvinistische geestverwanten! Daarom bedenke hij, die mijn opvattingen *niet* deelt — wat een ieders goed recht is — wel, dat mijn argumenten maar niet een los samenraapsel zijn, maar dat zij rusten op een stelsel, op een alzijdig fundament, waarvan de souvereiniteit Gods de eerste hoeksteen is. Als een geestverwant mij wil bestrijden, dan heeft hij zich op datzelfde fundament te stellen en niet met schijnprincipes te werken, die buiten den Calvinistischen grondslag omgaan.

Het verheugt mij dan ook meer dan ik zeggen kan, dat sommige mijner bestrijders dit inderdaad gedaan hebben en het uitgangspunt van mijn beschouwingen van ganscher harte hebben aanvaard.

Onmiddellijk bleek mij dan ook de vruchtbaarheid van een dergelijk principieel debat. Me dunkt, reeds in het voorafgaande zal menig misverstand bij deze hoffelijke tegenstanders uit den weg zijn geruimd.

Er blijven echter nog eenige argumenten inzake het gezagsprincipe in de onderneming ter ontleding over.

Men heeft n.l. gewezen op de contractsvrijheid, die den ondernemer volkomen rechtigt met de arbeiders in een collectief contract de medezeggenschap in de leiding vast te leggen³⁾. Het Burgerlijk Wetboek neemt alleen de nietigheid aan van contractueele bepalingen, die met de wetten of de goede zeden strijden. Volkomen juist, maar dit argument raakt toch geenszins de kern van mijn betoog, omdat het zuiver positiefrechtelijk is, terwijl ik de beginselvraag stelde wat rechtens *behoort te zijn*.

De ondoeltreffendheid van dit argument blijkt reeds dadelijk, wanneer we bedenken, dat de wetten op zich zelf *alles* kunnen bepalen, ook datgene wat lijnrecht in strijd met onze staatkundige beginselen is. Ze zouden o.a. ook de medezeggenschap in de leiding bij collectief contract, als strijdig met het zgn. „algemeen belang” kunnen uitsluiten. En dan viel dit argument reeds op positiefrechtelijke gronden. Bovendien zal toch niemand willen beweren, dat alle contracten, die niet strijdig zijn met de wetten of de goede zeden, naar hun inhoud aan het rechtvaardig-

heidscriterium voldoen? De vakorganisaties beroepen zich juist op de onrechtvaardigheid van vele arbeidscontracten om des te sterker den medezeggenschapseisch te kunnen poneeren.

Een ander argument: Het tegenwoordig economisch stelsel roept schier chronisch arbeidsconflicten in het leven, die het maatschappelijk lichaam zoo diep schokken, dat het algemeen belang zelf eischt de eenzijdige gezagsverhouding van den patroon tegenover den arbeider inzake de bedrijfsleiding om te zetten in een paritaire verhouding van gelijkgerichtigheid. Men wil dit proces niet revolutionair als met één slag beëindigen, maar aansluiten bij den geleidelijken ontwikkelingsgang en speciaal in de collectieve contracten den grondslag voor die paritaire verhoudingen leggen, om dan in de gerijpte toekomst dezen nieuwen juridischen vorm van bedrijfsleiding wettelijk te regelen.

Dit argument is eenigszins misleidend door zijn beroep op den geleidelijken ontwikkelingsgang. Ware ontwikkeling ligt in een harmonische samenwerking tusschen de wetssferen, in een evolutie, waarin economische, juridische, ethische en andere levensvormen in een harmonie samenwerken, waarin de juridische regelingen niet de economische vormen vooruithollen en evenmin bij de economische ontwikkeling ten achter blijven, maar gelijken tred daarmede houden. Wie dus medezeggenschap der arbeiders in de bedrijfsleiding geleidelijk wenscht te verwezenlijken, onderzoekte of de economische organisatie een ontwikkeling aanwijst, die den arbeider tot medeondernemer stempelt en trachte nergens den juridischen vorm los te maken van den economischen onderbouw. Hij zal bij dit onderzoek spoedig gewaar worden, dat de economische onderbouw zelve maar niet een willekeurig complex van toevallige factoren is, maar in bepaalde karaktertrekken van een wereldperiode past. Het gildenwezen ging ten onder niet door wetten, noch door private rechtsregelingen, maar door een verandering van het geheele levens- en wereldbeeld, door een uiteenvallen van de kerkelijke eenheidskultuur, door een innerlijke omzetting van de religieuze denkbeelden, door de opkomst der nationale staten, door de intrede der geldhuishouding, door de opkomst van handel en industrie, door de ontdekking van vreemde werelddeelen, ja wat niet al. Het gildenwezen ging ten onder ondanks de monopoliewetten, die op zijn handhaving bedacht waren.

Zeker er is evolutie ook in de moderne bedrijfsverhoudingen. De collectieve contracten, de toeneming van de vennootschapsvorm, de sterke ontwikkeling der vakorganisaties, zij zijn alle verschijnselen van een economische ontwikkeling, die aan de vorige eeuw onbekend waren. Maar wijst die ontwikkeling ook in de lijn van een economische ondernemerspositie van den arbeid? Wellicht hier en daar; in Nederland zeker nog niet. Het gist en golft in de moderne maatschappij. Maar het staatkundig beginsel mag zich nergens los maken van de realiteit der politieke situatie, om zich op grond van geïsoleerde verschijnselen een politieke situatie te „droomen”, die niet aanwezig is. Het gaat hier niet om „een

rijp zijn van de arbeiders" voor de medezeggenschap in de leiding, het gaat niet om „economische scholing" of „machtspositie", niet om doordringing van meer sociaal en solidariteitsbesef bij de patroons, het gaat om veel, om oneindig veel meer. Het gaat om omdraaiing van een wereldperiode op haar scharnieren, om een *evenwichtige* voortschrijding naar een nieuwe phase van Gods ondoorgrondelijk wereldplan!

De zelfstandige ondernemerspositie, die in welke vorm ook, nog steeds de grondtoon is van de huidige economische structuur, is in zich zelf geen onrecht en valt daarmee in haar bestaanswezen principieel buiten de competentie van den wetgever, maar ook van alle private rechtsregelingen. Over dat bestaanswezen beslissen geheel andere factoren dan het recht.

Wie op dit fundamenteele punt het principe van de soevereiniteit in eigen kring los laat, tast de soevereiniteit aan niet van een ondernemer, niet van een bedrijf, maar van God den Heere, die aan al het geschapene zijn bijzondere wetten gesteld heeft.

En nu het beroep op het algemeen belang, verbonden aan omzetting van de anti-thetische positie tusschen patroon en arbeider in een paritaire.

Dit is nu een punt bij uitstek, waar het nut van ware beginselstudie in 't bijzonder voor den „man van de praktijk" duidelijk kan blijken.

Het algemeen belang is n.l. een van die slagwoorden, die in 't gemeen alles dekken, wat het subjectief inzicht als nuttig, aangenaam, voordeelig of noodzakelijk gevoelt. Wordt dit begrip door den staatsman niet gelijst in het raam van de „soevereiniteit in eigen kring", dan neemt het als „absolutisme van het algemeen belang" spoedig den despotenstaf van den alleenheerscher in handen. Is het kerkelijk leven, is de innerlijke verhouding van het gezinsleven, is de Christelijke zedeleer, is de geest van het onderwijs op de scholen niet alles bij uitstek van algemeen belang?

Het algemeen belang is een complex, een universeel, een allesverblindend begrip, dat geen begrenzing kent, dat zonder analyse als criterium genomen van het staatsbeleid, het geheele leven met de grootste snelheid voert binnen de vangarmen van het heidensche, absolutistische staatsmonster.

Het schrikwekkend geluid van den Leviathan, van den Behemoth klinkt in dit woord door!

Het Calvinistisch beginsel is daarom zoo rijk, zoo waarachtig en vertrouwenwekkend, omdat het meer dan eenige andere levens- en wereldbeschouwing in staat is dit monster te breidelen.

Een beroep op het algemeen belang? Voortreffelijk! Maar allereerst uw kaarten op tafel, eerst den sleutel tot oplossing van deze puzzle getoond! Analyseer dit complexe wezen met het lancet van uw beginsel. De rechtssfeer is een eigen soevereine sfeer, en het recht mag 't zij in de wet, 't zij in de particuliere rechtsvorming geen stap doen buiten de goddelijke grenzen, in Gods wereldplan aan dezen wetskring

gesteld. De vergelding, de evenmaat is het grondbeginsel der rechtsorde en niet de liefde, niet de Christelijke solidariteit, niet de economische waarde, niet de natuurmacht. En juist met dit goddelijk soevereine principe van de vergelding, van de evenmaat, is het in lijnrechten strijd een juridischen vorm van bedrijfslijding in 't leven te roepen, die de evenmaat met de economische situatie verbreekt, die den arbeider juridisch de positie van mede-leider en mede-ondernemer verschaft, die hij in economischen zin ten eenenmale mist.

Is er schreiend onrecht in de tegenwoordige verhoudingen van arbeid en kapitaal, doet de chronische machtsstrijd tusschen werkgever en werknemer de maatschappij op haar grondslagen schudden, de staatsman zij zich bewust, dat hij aan dit ziekteproces slechts een enkele specialistische zijde kan behandelen. Hij zoeke dan in gebondenheid aan Gods ordinantiën een oplossing, die voldoet aan den vergeldingseisch van het rechtsprinciep. Men heeft mij smalend voor de voeten geworpen, dat ik die oplossing zou zoeken in de verbindendverklaring der collectieve contracten. Dit verwijt klinkt vreemd in den mond van hem, die het mij tegenwierp. Hij zal onmiddellijk begrijpen waarom, ook al zet ik de redenen daarvan hier niet nader uiteen. Maar men heeft zich hier ook weer eens schuldig gemaakt aan een valsch, natuurlijk neem ik dan aan onopzettelijk valsch, citeeren. Wie mijn vorig artikel niet oppervlakkig gelezen heeft zal toch begrepen hebben, dat een dergelijke „oplossing” van de loonkwesitie wel zeer vreemd zou passen in het geheele kader van mijn principiëel betoog.

Het geheele woord „oplossing” had wellicht beter vermeden kunnen worden. Het ging hier toch slechts om maatregelen door de Overheid te nemen, die uiteraard nimmer op zichzelf genomen een gecompliceerde kwesitie gelijk het loonvraagstuk kunnen oplossen. Hoe dit ook zij, ik had het in dit verband slechts over „een deel” van de taak van den wetgever, zooals ik die zag. Veel is dit inderdaad niet, maar de wetgever moet er nu eenmaal in berusten, dat hij geen wonderdokter is en dat zijn sterke arm op het maatschappelijk kampveld maar een bitter beetje vermag. Ook buiten het textiel- en metaalbedrijf om, overspannen de collectieve contracten nog slechts een gedeelte, een minderheid van werkgevers en werknemers. Al wijst de statistiek van het jaar 1924 weder een niet onbelangrijke toename van het aantal onder collectief contract arbeidende werknemers aan, vergeleken bij het jaar 1923 (285239 tegen 237974) ⁴⁾, en al moet bedacht worden dat de reële werkingssfeer dezer contracten inderdaad niet onaanzienlijk grooter is, dan op papier blijkt, toch kan het percentage werknemers, die onder collectief contract werken, op het totaal aantal niet veel hooger worden gesteld dan 12. Voorts beantwoordt de inhoud dier contracten, vaak in onderlingen machtsstrijd vastgesteld, geenszins steeds aan de eischen der rechtvaardigheid. Toch ligt hier een begin van regeling, van orde in den chaos, dat de staatsman niet mag verwaarloozen. Alleen zal de wenschelijkheid

van bindendverklaring wel ter dege moeten worden getoetst aan de eischen van mogelijkheid, billijkheid en recht. Dat ik mij in dit verband over de verbindendverklaring niet verder uitspreek, zal ieder verstaan. Hoe belangrijk dit onderwerp als onderdeel van de positieve loonpolitiek ook zij, het ligt buiten het kader van mijn onderwerp. En een woord van protest mag niet achterwege blijven tegen een kritiek, die de eerste eischen van een faire debatmethode verwaarloost, door juist zijn zwaarste geschut te richten op wat men in het volkenrecht zou noemen een „open stad”.

Ik kom nu tot het argument ontleend aan de stelling, dat de eigendom niet anders zou zijn dan een „sociale functie”, en dat de medezeggenschap van de arbeiders in de leiding van de onderneming den eigendom van den werkgever dus niet op ongeoorloofde wijze kan aantasten.

Op nieuw raken wij hier het doornig gebied der beginselen. De theorie, welke het subjectief recht tot een ideologie stempelt en met den schoonklinkenden term „sociale functie” een opvatting van den eigendom aanduidt, die louter plichten, maar geen rechten erkent, bezit een geboortebewijs, dat haar afkomst niet in het duister laat. Het was de bekende Fransche hoogleeraar *Leon Duguit*, die met de ideologie van het subjectieve recht tegelijk die andere ideologie van het overheidsgezag naar het rijk der „dogmatische Gelehrtenstube” verwees, die meende zijn staatsleer te kunnen bouwen op het „empirisch” (!) vastgestelde „sociale feit” van de „solidarité par similitude” en de „solidarité par division du travail”. Revolutionair in haar afkomst, leidt de theorie der sociale functie lijnrecht in de armen van het staatsabsolutisme. Inderdaad, de eigendom is niet een absolute wilsmacht, gelijk de Stoïcijnsh-Romeinsch rechtelijke opvatting aannam. De „drager” van het eigendomsrecht, het rechtssubject, moet zich veel juridische reguleering van hooger hand laten welgevallen ten algemeenen nutte. Ook is de onteigening tegen schadevergoeding geenszins in strijd met de goddelijke ordinantiën, waar de evenmaat in het rechtsleven zulks vordert.

Maar anderzijds is de eigendom evenmin een willekeurige verzameling bevoegdheden, die geheel van den wil van den wetgever afhangen, hij is evenmin, gelijk de bekende Oostenrijksche rechtsschool van *Kelsen* c.s. meent, een bloot logisch toerekeningspunt van juridische relaties, dat ter laatste instantie uit den „staatswil” ontspruit.

De eigendom is een goddelijk rechtsinstituut, dat bij alle wisselende positieve normering nochtans een goddelijke wezenskern bezit, welke aan alle menschenlijke willekeur is onttrokken. Men kan, waar noodig, den eigendom aan een concreten drager tegen schadeloosstelling onttrekken, men kan dit recht desnoods tot een minimum van practische beteekenis terugbrengen, maar men kan nimmer de goddelijke wezenskern zelve aantasten.

Geef de wetgever aan een kategorie personen, die geen enkelen rechtstitel op het ondernemingskapitaal bezit, nochtans een recht van mede-

beslissing in de leiding van een onderneming, die met dit kapitaal gedreven wordt, dan beteekent dit niet wettelijke normering van den eigendom, maar een gedeeltelijke onteigening (dit woord hier natuurlijk niet in technisch-juridischen zin gebruikt) zonder schadevergoeding, een klaarblijkelijk *onrecht* dus, wil men het scherper, een wettelijk gesanc-tioneerde diefstal. Zulks is in strijd met de primaire goddelijke rechts-ordinantiën, waarop met het gezag van de Overheid tevens alle gezag van de positieve wetten berust.

Het „necessitas non subditur legi” (nood kent geen wet), waarmede in bepaalde acute gevallen van staatsnood maatregelen, welke in normale gevallen zeker onrecht zouden zijn, tijdelijk worden gerechtvaardigd, kan hier toch zeker geen opgeld doen. Want eensdeels betreft de eisch van medezeggenschap in de leiding geen acuten abnormalen noodtoestand en anderdeels is men nog immer in gebreke gebleven met dwingende bewijsgronden of praktisch feitenmateriaal aan te toonen, dat de medezeggenschap in de leiding inderdaad het middel bij uitstek zoude zijn om arbeidsconflicten te voorkomen. De machtsstrijd, die thans op het gebied der arbeidsvoorwaarden tusschen de organisaties van werknemers en werkgevers wordt uitgestreden, zou, bij eventueele doorvoering van een reële medezeggenschap in de leiding, worden verlegd naar de leiding van de onderneming zelve. Een strijd aan het stuurrad van het schip, die trots alle droomen van groeiend solidariteitsbesef onvermijdelijk zoude zijn.

* * *

Rest ons thans nog de bedenkingen te weerleggen, die van sommige zijden zijn geopperd tegen het door ons gelegde verband tusschen den eisch, dat den arbeidersvertegenwoordigers een recht van inzage der bedrijfsboekhouding wordt toegekend en de medezeggenschap in de leiding zelve.

Dit verband acht ik inderdaad logisch boven allen twijfel verheven. Wat baat het den arbeiders of ze precies op de hoogte zijn van de finesses der bedrijfsleiding, wanneer ze op die bedrijfsleiding zelve hoe-genaamd geen invloed kunnen oefenen? De arbeidersvertegenwoordiger, die de bedrijfsboekhouding raadpleegt, hetzij persoonlijk, hetzij door be-middeling van een accoutant, doet zulks om te beoordeelen of de finan-cieele positie der onderneming de inwilliging van de looneischen der arbeiders kan dragen⁵⁾. Reeds dit is een daad, waardoor de arbeider zich in den stoel van den ondernemer zet, een zaak van bedrijfsleiding. Wanneer de arbeidersvertegenwoordigers op grond van de bedrijfs-boekhouding van oordeel zijn, dat er in de leiding fouten worden gemaakt, dan is het toch moeilijk van hen te eischen, dat zij — eenmaal aange-nomen, dat de loonen van de ondernemingswinst afhankelijk moeten worden gesteld — zich bij de „domme cijfers” zonder meer zullen neer-

leggen. Wat de heer De la Bella te dezen aanzien in *De Vakbeweging* heeft opgemerkt, lijkt mij logisch en praktisch onaantastbaar, vooropgesteld natuurlijk, dat de theorie, welke de arbeidsloonen van de ondernemerswinst afhankelijk maakt, inderdaad juist is. Vandaar, dat ik in mijn vorig artikel onmiddellijk dezen grondslag van den eisch i.z. inzage der bedrijfsboekhouding, onder de loupe nam.

Mijn betoog, dat de arbeidsloonen — abnormale omstandigheden uitgenomen — in principe⁶⁾ niet afhankelijk kunnen zijn van de ondernemingswinst, is tot nu toe door niemand ontzenuwd. Dat de rentabiliteit van een geheel bedrijf en de prijsvorming van het product noodzakelijke factoren bij de loonbepaling zijn, staat natuurlijk onomstootelijk vast. *Maar de financieele positie van de individueele onderneming kan alleen van belang zijn voor het totaalbedrag, dat voor loonen kan worden gereserveerd, maar niet voor de prijsbepaling van den arbeid zelve.* Hoe zou anders ooit eenige vastheid in de loonschalen zijn te bereiken, welken praktischen zin zouden anders ooit de minimumloon-clausules in de arbeidscontracten kunnen bezitten?

Ook bij een volkomen vrije markt is vroeger steeds het verschijnsel waargenomen van een tendenz der loonen naar een zekeren evenwichtstoestand. Wanneer een goed renderende onderneming hoogere loonen betaalt dan een slecht renderende, dan geschiedt zulks — gelijk ik reeds in mijn vorig artikel opmerkte — met de vooropgezette bedoeling betere arbeidskrachten tot zich te trekken dan die, waarover de minder floreerende zusteronderneming kan beschikken. Tegenover hooger loon staat dus verwachting van hooger arbeidscapaciteit en alleen de beter gesitueerde onderneming kan — uitzonderingen daargelaten — op die waardevoller arbeidskrachten beslag leggen.

Het is mij bekend, dat ook in normale omstandigheden vele werkgevers het den arbeiders moeilijk maken in het handhaven hunner zelfstandigheid, doordat zij strijk en zet, 't zij ter keering van loonsverhooging, 't zij ter motiveering van loonsverlaging een beroep doen op de draagkracht der onderneming. Dit is een koopmanstactiek, die den toets van recht en billijkheid niet kan doorstaan. Maar een principieel juiste houding resulteert nimmer uit het beantwoorden van een foutieve gedragslijn van patroonszijde met een even foutieve gedragslijn van arbeiderszijde. En het is juist de taak der Christelijke vakorganisaties de arbeiders in dezen aan te sporen, bij de eenig juiste houding te volharden.

Laten we de zaak toch nuchter bezien. Ook bij de verwezenlijking van het recht van boekeninzage zal het meningsverschil tusschen werkgevers en werknemers i.z. „de draagkracht der onderneming” niet verdwijnen. Wat men wel in vele gevallen zal krijgen⁷⁾, is het ontstaan van twee fundamenteel afwijkende beschouwingen over een zaak, die zuiver bij de bedrijfsleiding ressorteert: de vraag, welk bedrag aan arbeidsloon economisch bij den rendabiliteitstoestand der onderneming valt te verantwoorden. En ter laatster instantie blijft ook dan de beslissing bij de

bedrijfsleiding om de eenvoudige reden, dat niemand, met welk wettig middel ook, een onderneming kan beletten haar fabrieken of werkplaatsen te sluiten.

Wanneer de arbeiders hun looneischen in normale omstandigheden niet principieel gronden op de zelfstandige waarde van hun arbeid — ik laat hier de factoren dezer waardebeplating, waarbij ongetwijfeld met tal van verhoudingen moet worden rekening gehouden, met opzet verder rusten — dan geven zij consequent geredeneerd daarmede tevens hun zelfstandigheid prijs, dan worden zij slaven van de willekeur der grillige fortuin.

Beteekent het handhaven van deze zelfstandigheid het „vermoorden” van de onderneming? Ook dit argument is mij tegengeworpen. Ik wijk voor dit „argumentum ad hominem” niet. Reeds niet op dezen nuchteren grond, dat de vraag of een onderneming bepaalde looneischen kan inwilligen, ten slotte en ter laatste instantie alleen door hem kan worden beoordeeld, die voor de financieele gestie de verantwoordelijkheid draagt. Houden we de zaak op zuiver *rechtsterrein* — en dat doen we, zoolang we over den eisch van juridische medezeggenschap spreken — dan handelen wij het veiligst, door niet met ethische argumenten het betoog te vertroebelen. Waar de financieele aansprakelijkheid berust, daar berust in dit geval ook de verantwoordelijkheid, al zal die verantwoordelijkheid, gelijk ik ga aantonen, voor hem, die haar draagt, geenszins uitsluitend met juridischen maatstaf gemeten mogen worden.

* * *

Immers — ter vermindering van alle misverstand — nog een kort woord inzake de *ethische* zijde van dit vraagstuk.

Tot nu toe hielden wij ons streng aan de *rechtszijde*, omdat het in den eisch der medezeggenschap als politiek programmpunt inderdaad over een strikt rechtsvraagstuk gaat.

Maar inderdaad is niet de *rechtszijde*, maar de *zedelijke* de meest belangrijke aan dit netelige probleem.

Een waarachtige „oplossing” van de sociale kwestie kan *nimmer* worden gezocht 't zij in collectieve contracten, 't zij in wettelijke maatregelen. Zij ligt in die schier ongrijpbare zedelijke factoren, in een doordringen bij patroon en arbeider van het waarachtig Christelijk besef der solidariteit. Nu ben ik niet genoeg gespeend aan alle practische levenskennis om te gelooven, dat de Overheid maar rustig kan wachten op het doorwerken der Christelijke naastenliefde in de maatschappelijke verhoudingen. Zij heeft het recht te bestellen, het onrecht te keeren, waar zij dit vermag, dat is haar goddelijke, soevereine taak.

De harde realiteit is zoo, dat vaak de eisch der Christelijke naastenliefde op patroons en arbeiders gelijkelijk zijn vat schijnt te hebben

verloren. Hard tegen hard wordt de machtsstrijd uitgestreden en brengt zijn ellende van haat en armoede in tal van gezinnen.

De eerste taak der Christelijke vakorganisatie ligt dus wel op zedelijk terrein.

In de solidariteits sfeer der Christelijke naastenliefde krijgen wenschen als boekenonderzoek en medezeggenschap een geheel anderen zin dan in de strenge rechtssfeer.

Niet dat uit den zedelijken eisch der Christelijke solidariteit ooit conclusies zouden mogen worden getrokken, die het recht knauwen en terugdringen. Ook de Christenpatroon heeft zijn goddelijke rechtspositie te handhaven tegenover de onrechtmatige eischen der moderne democratie. De soevereiniteit van het recht wordt door de soevereiniteit der Christelijke naastenliefde niet opgeheven. Maar de Christen-patroon zij door-drongen van het besef, dat naast de eischen van het recht, de Christelijke liefdegezindheid haar eigen soevereine eischen stelt. De arbeiderswereld heeft in de laatste tijden een intellectuele ontwikkeling doorgemaakt, die vooral niet te laag mag worden aangeslagen. Welnu, de werkgever heeft met dien ontwikkelingsgraad ter dege rekening te houden en zijn arbeiders niet te behandelen als onmondige kinderen. Wordt van deze zijde de wensch geuit, beter ingelicht te worden over de bedrijfsresultaten, geen Christen-patroon zal, wanneer de onderlinge verhouding inderdaad goed is, zulk een wensch in den wind mogen slaan. En bovenal, geen verstandig Christen-patroon zal zoo dwaas zijn het profijt te versmaden, dat de geheele onderneming kan trekken uit de practische, vaak jarenlange ervaring der arbeiders.

Dit is een vorm van medezeggenschap en boekenonderzoek, die het gezag in zijn goddelijke grondslagen niet aantast, maar veeleer versterkt.

Wordt deze zedelijke plicht van de zijde der patroons omgezet in een rechtseisch van de zijde der arbeiders, dan vermoordt men gelijkelijk het recht en de naastenliefde. Want dit is de zeer practische beteekenis van het „geleerde” begrip der Calvinistische wetsidee, dat het 't besef wekt *van het onlosmakelijk verband tusschen alle wetssferen*. Wie de wet Gods op één gebied overtreedt, schendt gelijkelijk Gods wetten op alle andere terreinen.

Zoo rijk en diep is de universeele wet Gods, dat zij geen gedeeltelijke vervulling verdraagt!

* * *

Ik beëindig hiermede mijn principieele beschouwingen in de hoop, dat zij haar nut zullen stichten.

Wanneer mijn toon hier en daar scherp is geworden, ik heb niemand willen krenken, geen personen bestreden, maar beginselen.

Wanneer het beginsel dreigt te worden gesmoord in de praktijk, dan

rust op ieder onzer de plicht daartegen op te komen met alle kracht, die in hem is.

Wie te midden der sociale branding, te midden der maatschappelijke nooden, onbewogen in een Pilatushouding volhardt, dien zal God oordeelen. Maar op hen, die deze nooden zoeken te lenigen, die naar een oplossing zoeken in christelijk-socialen zin, rust vooral in deze tijden zwaar de verantwoordelijkheid voor den weg, dien zij de arbeiders opvoeren en de middelen, die zij kiezen ter bereiking van hun doel.

Daarom bied ik mijn bestrijders deze beschouwingen nogmaals ter overweging aan. En ik spreek niet in ironischen zin, maar in diepen ernst, wanneer ik hen, die zoo spoedig het woord „studeerkamerwijsheid” in den mond nemen, aanraad voor deze overweging de rustige sfeer der studeerkamer te verkiezen boven de ongestadige en verwarrende sfeer der publieke tribune.

1) Merkwaardige mededeelingen over deze ontwikkeling doen de Oostenrijksche en Duitsche vakbladen. Volgens de „Osterreichischer Metallarbeiter” van 29 Aug. 1925 bezitten 41570 beamtten en werklieden van een spoorwegmaatschappij te New-York aandeelen in het maatschappelijk kapitaal. Onder de 118799 aandeelhouders van eenige telefoonmaatschappijen waren 24300 ongeschoolde arbeiders, 10774 handelsbedienden, 4100 stenographen, 2627 boekhouders, 1043 bouwvakarbeiders, 498 dienstboden, 527 barbiers, 468 kleermakers. Naar de „Deutscher Metallarbeiter” (no. 45) mededeelt, zijn van de 159000 aandeelhouders van de Amerikaansche staaltrust 50020 arbeiders; in de Standard Oil Company 121211 op de 317521 aandeelhouders! Zie voor verdere bijzonderheden over de toeneming van het aandeelenbezit der arbeiders in de Amerikaansche ondernemingen: ROBER S. BROOKINGS *Die Demokratisierung der amerikanischen Wirtschaft* (Uebers. v. R. Kuczinsky, Verlag R. L. Prager, Berlin, 1925) S. 38 fig.

2) Eén troost! Ik deel deze verdeemoedigende kwalificatie thans met een commissie van zeer zaakkundige heeren. Op 9 Mei j.l. verscheen nl. het rapport over bedrijfs-democratie van de Zweedsche „Socialstyrelsen”, uitgebracht aan de Regeering. Eenigszins ontnuchterend zal de inhoud van dit verslag vermoedelijk op mijn bestrijders werken, die het in het debat zoo beproefde wapen hanteerden, om hun tegenstander tot „studeerkamergeleerde” neer te drukken. Tot den eisch van boekeninzage en medezeggenschap in de leiding genaderd, schrijft „Socialstyrelsen” volgens het Maandschrift van het Centr. Bur. v. d. Stat. jrg. 1925 blz. 875 in haar rapport het volgende: De tweede richting wil aan de arbeiders niet slechts invloed op de arbeidsvoorwaarden, doch daadwerkelijk aandeel in de leiding der onderneming toekennen. De arbeiders zullen inzage mogen nemen van de boeken, zij zullen een vertegenwoordiging hebben in de directie der onderneming, mede mogen beslissen over ontslag en aanstelling van personeel, enz. Dit vermindert sterk de rechten der werkgevers en wijzigt de verhoudingen totaal. De verantwoordelijkheid voor den gang van zaken zou niet alleen op den werkgever, maar ook op de arbeiders rusten. Deze laatsten zouden als partij bij het afsluiten van collectieve arbeidsovereenkomsten hunne belangen dienen en dit tevens doen als onderdeel van de directie, waarin zij vertegenwoordigd zouden zijn. Zij zouden dus eigenlijk met zichzelf onderhandelen. Slechts door zoodanige wijziging der rechtsverhoudingen, dat de arbeiders medebesikingsrecht over de productiemiddelen krijgen en financieel belang bij de bedrijfsresultaten hebben, zou dit systeem zijn door te voeren. Socialstyrelsen acht dergelijke wijziging een ongewenschte onderbreking van de normale sociaal-economische ontwikkeling.

3) De gevallen, waarin een begin van zulk een medezeggenschap bij collectief contract is vastgelegd, zijn h. t. l. nog zoo buitengewoon sporadisch, dat van eenige ervaring op dit gebied nog niet kan worden gesproken. Zoo vermeldt de

statistiek van 1925 „als bijzonderheid” het geval, dat in een collectieve arbeids-overeenkomst voor een kalkzandsteenfabriek te Vreeswijk geregeld is het recht der arbeidersvakvereniging op onderzoek van de boeken der onderneming, „indien zulks in verband met de daaromtrent in de loonregeling voorkomende bepalingen, noodig wordt geoordeeld”. De vakvereniging kan de balans en de daarbij behorende verlies- en winstrekening aan de hand van de daarop betrekking hebbende boeken en bescheiden, door een door haar aan te wijzen accountant doen controleren. Zie voorts de statistiek van 1924 pag. 18 en 19.

⁴⁾ Intusschen verscheen al weder de statistiek van den omvang en den voor-naamsten inhoud der collectieve contracten op 1 Juni 1925. Daaruit blijkt dat het cijfer van 285239 terugliep tot 265425, welke teruggang voornamelijk op rekening komt van de groep „steenkolon, turf” en het bedrijf van de bereiding van voedings- en genotmiddelen. Overigens is deze statistiek, zoooveel betreft de landelijke contracten in het bouw- en schildersbedrijf, (bij gebreke aan nieuwere gegevens) gebaseerd op de opgaven, welke den toestand op 1 Juni 1924 betroffen. Volkomen zekerheid voor vergelijking biedt deze statistiek dus niet.

⁵⁾ Het is mij werkelijk onbegrijpelijk, hoe men dit karakter van den eisch van boekeninzage door de arbeiders zoo principieel kan miskennen, door het op één lijn te stellen met dat van de boekeninzage door de belastingautoriteiten (Zie b.v. S. DE LA BELLA in „De Vakbeweging” van Mei 1925 en ANDR. STERNHEIM *Het Recht van Boekenonderzoek* in het nieuwe orgaan „Medezeggenschap” December-afl. 1925, blz. 179). Afgescheiden van de geheel verschillende positie van een publiekrechtelijk orgaan en die van een arbeidersvertegenwoordiger, waarop we vroeger wezen, is het de belastingautoriteit er toch waarlijk niet om te doen, een oordeel uit te spreken over de vraag, hoe de juiste verhouding behoort te zijn tusschen de financieele resultaten van een onderneming en de hoogte der arbeidsloozen. Zij onthoudt zich geheel van ieder waardeerings-oordeel over de bedrijfsleiding, als een zaak, die haar niet aangaat en gebruikt de haar verschaftte gegevens, beoordeeld naar algemeen erkende boekhoudkundige regelen, alleen om te weten, in welke wettelijk vaststaande belasting-schaal de belastingschuldige moet worden gerangschikt. Als gewezen adjunct-inspecteur heb ik ook eenige „practische ervaring” op dit gebied!

⁶⁾ Ik spreek hier niet over feitelijke afwijkingen van dit juiste principe. Daarover later. Het gaat mij hier om het standpunt, dat zowel de arbeiders als de patroons i.z. het loonvraagstuk hebben in te nemen, om in economischen zin recht te staan.

⁷⁾ Aangenomen altijd, dat het boekenonderzoek wettelijk zoo valt te regelen, dat het geen doode letter blijft, gelijk in Duitschland, Oostenrijk en andere landen, waar dit recht van boekenonderzoek op papier in allen vorm paradeert.

HISTORISCH OVERZICHT DER ARBEIDS- WETGEVING IN NEDERLAND.

DOOR

H. AMELINK.

II. (Slot)

Ten opzichte van den arbeid van vrouwen en van jeugdige personen — jeugdige personen beneden 18 jaar — bevat de wet zelf zeer weinig.

Een vrouw mag geen arbeid verrichten binnen acht weken na hare bevalling. De tijd, gedurende welke onmiddellijk voor haar bevalling geen arbeid is verricht, komt tot ten hoogste twee weken in mindering. Bovendien is de werkgever verplicht te zorgen, dat aan een vrouwelijk arbeider,

die een borstkind heeft en hiervan aan hem heeft kennis gegeven, behoorlijk gelegenheid gegeven wordt haar kind te zoogen.

De werkgever is verplicht de jeugdige personen in de gelegenheid te stellen, gedurende ten hoogste acht uren per week de lessen te volgen in inrichtingen voor godsdienst-, voortgezet-, herhalings-, of vakonderwijs, indien degene, bij wien de jeugdige persoon inwoont, een daartoe strekkend verzoek tot den werkgever richt.

Overigens zijn zeer belangrijke bepalingen ter bescherming van vrouwen en jeugdige personen opgenomen in het *Arbeidsbesluit*, een algemeen maatregel van bestuur, die 74 artikelen bevat, waarin allerlei voorschriften zijn gegeven, omtrent arbeid, die voor vrouwen of jeugdige personen verboden of slechts onder bepaalde voorwaarden toegelaten is.

De wet bevat verder nog belangrijke bepalingen omtrent nachtarbeid, Zondagsrust, vrije Zaterdagmiddag, of vrije middag in de week voor die bedrijven, waarin geen vrije Zaterdagmiddag kan worden gegeven. Het bestek van dit overzicht laat niet toe deze alle in den breedte te bespreken.

Een belangrijke, ook principieel belangrijke, wijziging der Arbeidswet is op 18 Mei 1922 door de Tweede Kamer aangenomen met 54 tegen 23 stemmen en eveneens door de Eerste Kamer op 18 Mei d. a. v. met 32 tegen 4 stemmen aanvaard.

Bij deze wijziging is o.m. ingevoegd een nieuw 7de lid van artikel 28. Volgens het bepaalde in dit lid kan de Minister van Arbeid, Handel en Nijverheid voor een bedrijf goedkeuren een afwijkende regeling van den arbeidsduur, mits deze vrucht is van overleg tusschen werkgevers- en werknemersorganisaties en het aantal arbeidsuren per jaar niet meer bedraagt dan 2500.

Wij geven hierbij afschrift van een ministerieele beschikking, waarbij krachtens artikel 28, 7de lid der Arbeidswet toegestaan is voor het jaar 1925, een van de bepalingen der Arbeidswet afwijkende regeling toe te passen:

De Minister van Arbeid, Handel en Nijverheid;

Beschikkende op een verzoek van de gecombineerde besturen voor het Lithografisch bedrijf, daartoe strekkende, dat in de ondernemingen van werkgevers, aangesloten bij den Nederlandschen Bond van Steendrukkerijen, te Amsterdam, door arbeiders, aangesloten bij den Ned. Litho-, Foto- en Chemigrafenbond, te Amsterdam, den Ned. R.K. Grafischen Bond, te Utrecht, of den Nederl. Christelijken Grafischen Bond, te Amsterdam, arbeid mag worden verricht in afwijking van het bepaalde bij de artt. 23 en 24 der Arbeidswet 1919;

Gezien de collectieve arbeidsovereenkomst, gesloten tusschen den Nederlandschen Bond van Steendrukkerijen, te Amsterdam, en den Nederlandschen Litho-, Foto- en Chemigrafenbond, te Amsterdam, den Nederlandschen R.K. Grafischen Bond, te Utrecht, en den Nederlandschen Christelijken Grafischen Bond, te Amsterdam;

Gelet op artikel 28, zevende lid, der Arbeidswet 1919 en de ingewonnen ambtsberichten;

Heeft goedgevonden:

de gevraagde vergunning voor het tijdvak van 1 Januari tot en met 31 December 1925 te verleenen onder de volgende voorwaarden:

1e. dat een jeugdig persoon of eene vrouw niet langer arbeid verricht dan 10 uren per dag en een man niet langer dan 11 uren per dag;

2e. dat een jeugdig persoon beneden 16 jaar niet langer arbeid verricht dan 48 uren per week en een jeugdig persoon van 16 jaar of ouder of eene vrouw niet langer dan 55 uren per week;

3e. dat het aantal uren, waarmede de 48-urige werkweek wordt overschreden, voor een jeugdig persoon van 16 jaar of ouder, of voor eene vrouw niet meer bedraagt dan 25 uren per kwartaal, en voor een man niet meer dan 14 uren per week en 25 uren per kwartaal;

4e. dat in het geheele jaar 1925 op niet meer dan vier Zaterdagten gedurende ten hoogste twee uren na 1 uur des namiddags arbeid wordt verricht;

5e. dat in het geheele jaar 1925 een arbeider van 16 jaar of ouder niet langer arbeid verricht dan 2500 uren;

6e. dat een arbeider in een tijdvak van vier achtereenvolgende weken gedurende ten hoogste drie weken langer arbeid verricht dan 8½ uur per dag en 48 uren per week;

7e. dat de arbeid van een jeugdig persoon of van eene vrouw op twee achtereenvolgende dagen wordt afgewisseld door een nachtrust van ten minste elf uren achtereen en dat die personen geen arbeid verrichten tusschen 10 uur des namiddags en 5 uur des voormiddags;

8e. dat telkens wanneer van deze vergunning gebruik wordt gemaakt, vóór den aanvang van den werktijd nauwkeurig aanteekening wordt gehouden van elke afwijking van de op de arbeidslijst aangegeven arbeidsregeling op een daarvoor bestemde lijst van onderstaand model, welke lijst op een duidelijk zichtbare plaats naast de arbeidslijst opgehangen moet blijven en na afloop van elk kwartaal, waarop zij betrekking heeft, moet worden vernieuwd, terwijl het vervallen exemplaar, door het hoofd of den bestuurder der onderneming of door den opzichthebbende, als bedoeld in artikel 75 der Arbeidswet 1919, geteekend, binnen een week na afloop ter verificatie moet worden toegezonden aan het betrokken districtshoofd der Arbeidsinspectie.

Krachtens deze beschikking mogen in overeenstemming met de contractueele regeling, totaal 100 overuren per jaar worden gemaakt, zonder speciale toestemming der Arbeidsinspectie. In de werkplaats moet een lijst worden opgehangen, waarop aangeteekend wordt, hoeveel uren en op welken dag een arbeider heeft overgewerkt. De contrôle op de goede

naleving van de bepalingen berust dus in de eerste plaats bij de werkgevers en werknemers. De arbeidsinspectie blijft er wel niet geheel buiten. Zij kan telkens op de lijst zien of de bepalingen niet zijn overtreden. Maar daarvoor is noodig, dat deze behoorlijk en ter goeder trouw worden bijgehouden.

Met artikel 28, 7de lid is dus een belangrijk beginsel in de wet geïntroduceerd. Hier is een bepaling in de wet opgenomen, die mee kan werken de ontwikkeling tot bedrijfsorganisatie te bevorderen.

Op enkele speciale wetten moet nu nog de aandacht gevestigd.

Allereerst op de wettelijke arbeidersbescherming ten opzichte der *Mijnwerkers*.

In de *Mijnwet* van 27 April 1904 werden in artikel 9 een aantal onderwerpen vermeld, ten opzichte waarvan bij algemeenen maatregel van bestuur voorschriften zouden worden gegeven, waaronder ook behoorde „de(n) arbeid van alle of van sommige personen in de mijnen en in of op alle bij de exploitatie eener mijn behoorende werken en inrichtingen, zoo onder als boven den grond, met name betreffende: den arbeid van jeudige personen of van vrouwen; den arbeidsduur; het tijdstip van aanvang en einde van den dagelijkschen arbeid; de rusttijden; den arbeid op den wekelijkschen rustdag en de dagen die daarmee zijn gelijkgesteld.”

Het *algemeen reglement voor de mijnen* kwam tot stand 22 September 1906, onder Minister Veegens. Het 13e hoofdstuk, de artikelen 224—254, handelt over den arbeid.

Aan jongens beneden 13 jaar en aan vrouwen werd de arbeid geheel verboden. Verschillende beperkende bepalingen werden getroffen voor jongens beneden 16 jaar.

Voor bovengrondschen arbeid werd de arbeidsduur bepaald op 10 uur per dag.

Voor ondergrondschen arbeid werden meer gedetailleerde maatregelen getroffen. Jongens beneden 16 jaar mogen geen ondergrondschen arbeid verrichten, in sommige gevallen ook personen beneden 20 jaar niet. Ook werden verschillende werkzaamheden, als het herstellen van schachten, het werken op plaatsen in ondergrondsche werken, waar de temperatuur meer dan 30° bedraagt, aan personen beneden 20 jaar verboden.

De arbeidsduur werd bepaald op 8½ uur per etmaal, in sommige gevallen op 6 uur. Zondagsarbeid is in 't algemeen verboden. Bepaald is toch: „Op Zondag en op een algemeen erkenden Christelijken feestdag mag noch arbeid worden verricht, noch in ondergrondsche werken worden verbleven, echter met dien verstande, dat de nachtploeg tot 6 uur in den morgen van den Zondag of den algemeen erkenden Christelijken feestdag arbeid mag verrichten of in ondergrondsche werken verblijven. In dat geval genieten de personen van die ploeg daarna een rusttijd van tenminste 30 achtereenvolgende uren”.

Bij Koninklijk besluit van 7 October 1922 zijn in verband met de wet van 20 Mei 1922, houdende goedkeuring van het ontwerp-verdrag van Washington betreffende de vaststelling van den leeftijd, waarop kinderen mogen worden toegelaten tot het verrichten van arbeid in nijverheids-ondernemingen, eenige wijzigingen gebracht in het Mijnreglement. Arbeid van kinderen beneden 14 jaar werd verboden. Een nieuw artikel 228-bis werd ingevoegd, luidende: „Personen van zestien jaar of ouder, doch beneden achttien jaar mogen op bovengrondsche werken tusschen 10 uur des namiddags en 5 uur des voormiddags geen arbeid verrichten, tenzij voor hen tusschen twee opeenvolgende werktijden gewoonlijk een rusttijd van vijftien uren, en nimmer van minder dan dertien uren is gelegen”, terwijl eenzelfde bepaling vastgesteld werd voor ondergrondschen arbeid.

De *Caissonwet* kwam tot stand onder het Ministerie-Kuyper bij de wet van 22 Mei 1905, Staatsblad 143. Deze wet houdt bepalingen tot beveiliging bij het uitvoeren van bouwwerken onder groteren dan den atmosferischen druk. De wet regelt daaromtrent weinig, maar laat dit over aan een algemeenen maatregel van bestuur. De thans geldende is die van 26 Januari 1907, Staatsblad 20.

Hetgeen met de *Caissonwet* bedoeld wordt is het best weer te geven door het volgende over te nemen uit de memorie van toelichting:

„Reeds eenigen tijd werd door den inspecteur van den arbeid, binnen wiens inspectie bouwwerken onder groteren dan den atmosferischen luchtdruk worden verricht, de aandacht van den ondergeteekende gevestigd op de groote gevaren, waaraan de arbeiders bij dergelijke werken kunnen zijn blootgesteld. Naar aanleiding van die mededeeling werd op 29 September j.l. aan den Centralen Gezondheidsraad gevraagd welke maatregelen ter beveiliging der arbeiders behoorden te worden vastgesteld. Ook naar de meening van dien raad behooren voorschriften te worden gegeven, die in acht genomen moeten worden ter beveiliging van de hier bedoelde arbeiders, die in zoogenaamde caissons werkzaam zijn. De reden waarom dergelijke beveiligingsbepalingen behooren te worden vastgesteld, is daarin te vinden, dat personen, die caissonwerkzaamheden verrichten, kunnen getroffen worden door een ziekte, die meer dan eens geleid heeft tot blijvende ongeschiktheid voor den arbeid en die ook meermalen zelfs den dood tengevolge heeft gehad.

De werkzaamheden, die in het ontwerp van wet worden bedoeld, worden verricht in werkkamers of caissons. Nadat de caisson is gebracht ter plaatse, waar het werk moet worden verricht, laat men haar tot op den bodem zakken en wordt met het belasten van den bovenkant begonnen. Vervolgens wordt op een schacht, die door den bovenkant van den caisson gaat, een zoogenaamde schutsluis geplaatst en wordt lucht in de caisson geperst. De lucht drijft het water uit de caisson en deze wordt daardoor toegankelijk voor de arbeiders. Zoo noodig zakt de caisson nog verder door ontgraving en door den bovenkant te belasten tot zij de verlangde

diepte heeft bereikt. Dit heeft ten gevolge dat hoe langer hoe grooter luchtdruk in de caisson moet worden gebracht. Vervolgens wordt de geheele caisson zorgvuldig met betonmassa opgevuld, een arbeid die snel behoort te geschieden. De arbeiders werken dus in een ruimte, waar een grootere dan de atmosferische luchtdruk heerscht.

De arbeiders worden intusschen niet dan langzaam en geleidelijk onder den grooten luchtdruk gebracht. Dit geschiedt in de schutsluis. Eerst wanneer dezelfde luchtdruk in de schutsluis is bereikt als in de caisson, wordt de klep van de schutsluis naar de schacht, die de schutsluis met de caisson verbindt, geopend en dalen de arbeiders langs een verticalen ladder door de schacht in de caisson af. Nadat de werklieden eenige uren in de caisson werkzaam zijn geweest, klimmen zij langs den ladder in de schutsluis; de klep wordt gesloten en door uitlating van lucht wordt de luchtdruk in de schutsluis zeer langzaam en geleidelijk verminderd."

Onder Minister Talma kwam in 1911 tot stand de *Steenhouwerswet* (wet van 7 October 1911, Staatsblad 315).

Het steenhouwersvak is een der meest ongezonde vakken. De tuberculose maakte hier vele slachtoffers.

Minister Talma bedoelde door wettelijke bescherming te bereiken:

1e. te jeugdige en minder krachtige individuen uit het steenhouwersvak te weren;

2e. stofverspreiding bij den steenhouwersarbeid zooveel mogelijk tegen te gaan en de nadeelige gevolgen van het stof, dat zich niettemin verspreidt, zoomede andere ongunstige invloeden, die zich bij den steenhouwersarbeid doen gevoelen, te bestrijden door zoowel bij de inrichting der werklokalen als bij het verrichten van den arbeid het belang van de gezondheid zooveel mogelijk te bevorderen;

3e. te voorkomen, dat de steenhouwers te lang aan den nadeeligen invloed van hun arbeid zijn blootgesteld en te groote vermoeidheid bij hen intreedt.

De wet bepaalde, dat arbeiders beneden 21 jaar geen steenhouwersarbeid mochten verrichten, tenzij deze in het bezit waren van een steenhouwerskaart, terwijl artikel 3 bepaalde, dat een steenhouwerskaart niet werd uitgereikt, indien bij geneeskundig onderzoek bleek, dat het verrichten van steenhouwersarbeid voor de gezondheid van den betreffenden arbeider bijzondere gevaren opleverde.

Ten opzichte van den arbeidstijd werd bepaald, dat een arbeider niet langer dan drie uur onafgebroken steenhouwersarbeid mocht verrichten. Steenhouwersarbeid, welke niet door een rusttijd van tenminste een half uur werd onderbroken, werd geacht onafgebroken te zijn verricht. De arbeidstijd zelf werd voor arbeiders boven 17 jaar bepaald op: *a.* 10 uur per dag binnen twee jaar na het in werking treden der wet; en: *b.* 9 uur na verloop van den onder *a.* bedoelden termijn.

Voor arbeiders beneden 17 jaar waren deze werktijden vastgesteld op resp. $8\frac{1}{2}$ en $7\frac{1}{2}$ uur.

De wet gaf verder verschillende aanwijzingen omtrent de inrichting der werkplaatsen, de luchtverversching, de verlichting, beschutting van personen, die steenhoudersarbeid in de open lucht verrichten, het bevorderen der zindelijkheid, het tegengaan van het ontstaan of de verspreiding van stof, ter voorkoming van ongevallen, waaromtrent bij algemeenen maatregel van bestuur voorschriften moesten worden gegeven.

Na de totstandkoming der Arbeidswet 1919 heeft ook een herziening der Steenhouderswet plaats gehad. Deze werd op 18 October 1921 door de Tweede Kamer na korte discussie aanvaard en door de Eerste Kamer op 10 November 1921 zonder beraadslaging in hoofdelijke stemming goedgekeurd.

Een der belangrijkste wijzigingen, die aangebracht zijn, is dat thans alle arbeiders aan een verplichte periodieke keuring onderworpen zijn.

Intusschen is er onderscheid tusschen de rechtsgevolgen der keuring van een arbeider beneden 21 jaar en een arbeider, die den 21-jarigen leeftijd bereikt heeft. Een steenhouwer beneden 21 jaar ontvangt bij afkeuring geen steenhouderskaart. Hij moet dan als regel een jaar wachten voor hij opnieuw onderzocht kan worden. Een arbeider echter boven 21 jaar ontvangt een kaart onafhankelijk van den uitslag van het geneeskundig onderzoek. Toch mag vertrouwd, dat de verplichte keuring om de drie jaar wel eenige beteekenis heeft. Een arbeider, die door den geneeskundige wordt afgekeurd op grond dat steenhoudersarbeid voor zijn gezondheid bijzonder nadeelig is, zal daarmee toch ernstig rekening houden.

Ook ten opzichte van den arbeidsduur werden belangrijke wijzigingen aangebracht. Bepaald werd, dat op Zondag geen steenhoudersarbeid mag worden verricht; dat een arbeider van 18 jaar of ouder niet langer steenhoudersarbeid mag verrichten dan 8 uren per dag en 45 uren per week; een arbeider beneden 18 jaar niet langer dan $7\frac{1}{2}$ uur per dag en $42\frac{1}{2}$ uur per week; een arbeider geen steenhouderswerk mag verrichten voor 7 uur des voormiddags en na 6 uur des namiddags.

De arbeid in het Havenbedrijf is geregeld in de *Stuwadoorswet* (wet van 16 October 1914, Staatsblad 486).

In het havenbedrijf bestonden ergerlijke misstanden. Zoo werden in het jaar 1911 te Rotterdam geconstateerd, dat 206 keer werktijden voorkwamen van meer dan 24 uur. In 1910 werd zelfs eenmaal een werktijd van 50 uur geconstateerd.

Door Minister Talma werd het initiatief genomen voor een wettelijke regeling. Op 28 Januari 1911 diende deze Minister een wetsontwerp in „houdende bepalingen in het belang van personen, werkzaam bij het laden en lossen van schepen”.

Drieërlei stond bij deze wettelijke bepalingen op den voorgrond:

1e. beperking van arbeidsuren; 2e. het verkrijgen van grootere veiligheid voor de arbeiders; 3e. het bevorderen van de uitbetaling van het loon, waarop deze aanspraak hebben.

Het ontwerp bepaalde, dat de uitoefening eener stuwadoorsonder-neming afhankelijk zou zijn van een toelating door den Minister. De arbeiders moesten voorzien zijn van een arbeidsboekje, waarin hun arbeids- en rusttijden werden aangeteekend. Deze arbeidstijd zou bij algemeenen maatregel van bestuur worden geregeld. Zeer strenge voorschriften werden gegeven ten opzichte van den arbeid op Zon- en feest-dagen. Om het groote euvel van den Zondagsarbeid te nekken, werd deze verboden met uitzondering van dien, waarvoor vergunning verleend werd en voor welken dan een verhoogd loon moest worden betaald.

Minister Treub kwam na het aftreden van Minister Talma met een sterk gewijzigd ontwerp. Belangrijke bepalingen als toelating stuwadoors-ondernemingen, arbeidsboekje en verhoogd Zondagsloon vervielen. Bij de behandeling in de Kamer gelukte het echter den arbeidsduur zelf in de wet te doen opnemen. Een amendement werd aangenomen, waarbij de algemeene maatregel van bestuur, die de arbeids- en rusttijden moet regelen, gebonden werd aan de bepaling, dat de havenarbeiders behoudens te verleenen vrijstellingen en met uitzondering van bepaalde groepen, niet langer zouden mogen werken dan 10 uren per etmaal, terwijl voor die nader aan te duiden groepen de maximale werktijd bepaald werd op 24 uren (werktijden van 6 uren en minder inbegrepen). Bovendien werd de totale werktijd per week gelimiteerd op 60 uur.

De Veiligheidswet verscheen in het Staatsblad van 20 Juli 1895.

Zij was van toepassing op fabrieken en werkplaatsen, waar in den regel 10 of meer personen verblijven; op fabrieken en werkplaatsen, waar een krachtwerktuig of een oven wordt gebezigd en op vlasbráak-hokken en zwingelketen. De wet was niet van toepassing op de bedrijven van landbouw, tuinbouw, boschbouw, veehouderij en veenderij, en even-min op het visschers- en schippersbedrijf.

In 1909 onderging de Veiligheidswet een herziening (bij de wet van 1 Juli 1909, Staatsblad 245). De herziening hield verband met de re-organisatie der arbeidsinspectie; zij strekte bovendien om de electriche centraalstations onder de wet te brengen en om voorschriften in het belang van eerste hulpverleening bij ongevallen mogelijk te maken.

De wet werd opnieuw herzien in 1915 (bij de wet van 19 Juni 1915, Staatsblad 281). Bij deze herziening, waartoe een ernstige fabrieksbrand te Almelo aanleiding was, bepaalde de wetgever zich niet tot de wijziging der bepalingen, die betrekking hadden op het voorkomen van ongevallen bij brand. Hij bracht tevens een aantal andere belangrijke wijzigingen aan. De wet ging haar werking uitstrekken over de nijverheidsinrichtingen met 5 tot 10 personen, over bemalingsinrichtingen, over veenderijen; terwijl fabrieken behorende tot bedrijven van landbouw, tuinbouw,

boschbouw en veehouderij eveneens onder de wet werden gebracht. Vervolgens ondergingen de bepalingen betreffende de vrije luchtruimte en de luchtversching verandering. Daarenboven werd de mogelijkheid geopend voorschriften te geven ter rechtstreeksche bestrijding van de gevaren van vergiftiging en besmetting en van beroepsziekten.

Behalve het hierboven genoemde moet nog worden opgemerkt, dat de Veiligheidswet bepaalt, dat bij algemeenen maatregel van bestuur voorschriften kunnen gegeven worden ten aanzien van de vrije luchtruimte, de luchtversching, de verlichting, het voorkomen van brand, het aanwezig zijn van kledkamers, schaftlokalen en privaten, terwijl door de arbeidsinspectie, ter uitvoering van de voorschriften bij algemeenen maatregel van bestuur gegeven, nadere eischen kunnen worden gesteld, voor hetgeen moet worden aangewend tot het bevorderen van zindelijkheid en van een dragelijke temperatuur, tot het tegengaan van den schadelijken invloed van dampen en gassen of stof, tot voorkoming van ongevallen en tot het verschaffen van eerste hulp bij ongelukken. Bij de wetswijziging van 1915 werden, gelijk hierboven reeds werd opgemerkt, daaraan nog toegevoegd „de ontvluchting bij brand” en „het voorkomen van vergiftiging, besmetting of beroepsziekten”.

Het *Veiligheidsbesluit 1916*, waarin dienaangaande voorschriften worden gegeven, bevat 292 artikelen.

Gememoreerd moge hier nog worden de herhaaldelijk mislukte pogingen tot beperking of afschaffing van den *Bakkersnachtarbeid*. Verschillende ontwerpen brachten het niet tot openbare behandeling. Dat was wel het geval met het ontwerp „tot beperking van den Zondagsarbeid en den nachtarbeid in broodbakkerijen” van Minister Talma. Op 5 Juni 1922 werd dit wetsontwerp door de Tweede Kamer verworpen met 49 tegen 42 stemmen.

In de Arbeidswet 1919 heeft ook deze aangelegenheid haar beslag gekregen. De artikelen 33 tot en met 43 handelen over „arbeid in broodbakkerijen”, waarin ook het verbod van nachtarbeid is opgenomen.

Tenslotte nog enkele mededeelingen omtrent de „wet tot wijziging en aanvulling van de bepalingen in het Burgerlijk Wetboek omtrent huur van dienstboden en werklieden”, kort gezegd de wet op het Arbeidscontract.

Tot den 1sten Februari 1909, den datum waarop de wet op het Arbeidscontract in werking trad, werd de arbeidsovereenkomst beheerscht door de artikelen 1637, 1638 en 1639 Burgerlijk Wetboek. Deze artikelen regelden zeer weinig. Ze konden eigenlijk op de naam van regeling geen aanspraak maken.

In 1891 werd aan Prof. Mr. H. L. Drucker opdracht gegeven een nieuwe wet op het arbeidscontract te ontwerpen. In 1894 had de heer Drucker een ontwerp gereed. Na hernieuwde opdracht stelde hij in 1898

een gewijzigd ontwerp met toelichting op. Een grootendeels hieraan ontleend ontwerp kwam 7 Maart 1906 in de Tweede Kamer in openbare behandeling. De wet werd 29 Juni 1906 met 79 tegen 8 stemmen aangenomen. De Eerste Kamer aanvaardde het ontwerp op 10 Juli 1907 met 29 tegen 15 stemmen.

Na de algemeene bepalingen stelt de wet regelen betreffende de arbeidsovereenkomst in het algemeen, van de verplichtingen des werkgevers, van de verplichtingen des arbeiders, van de verschillende wijzen, waarop de dienstbetrekking door arbeidsovereenkomst ontstaat, eindigt en van de aanneming van werk.

Groote beteekenis heeft de wet op het Arbeidscontract voor de verhouding tusschen werkgever en werknemer niet gehad.

Op één artikel moet hier nog de aandacht gevestigd, n.l. op artikel 1637*n* B. W. Dit artikel luidt als volgt:

„Elk beding tusschen den werkgever en den arbeider, strijdig met een collectieve arbeidsovereenkomst, door welke zij beiden gebonden zijn, zal op de daartoe strekkende vordering van ieder dergenen, die bij de collectieve arbeidsovereenkomst partij waren, met uitsluiting evenwel van den werkgever zelven, worden nietig verklaard.

Onder collectieve arbeidsovereenkomst wordt verstaan een regeling getroffen door een of meer werkgevers of een of meer rechtspersoonlijkheid bezittende vereenigingen van werkgevers, met een of meer rechtspersoonlijkheid bezittende vereenigingen van arbeiders, omtrent arbeidsvoorwaarden, bij het aangaan van arbeidsovereenkomsten in acht te nemen.”

De collectieve arbeidsovereenkomst had, zonder dan daaromtrent iets meer in de wet was geregeld, wettelijke erkenning gevonden.

Toen het betreffende, hierboven vermelde artikel in de wet werd opgenomen, had het instituut der collectieve arbeidsovereenkomsten nog weinig beteekenis. Het heeft echter sedert dien grooten opgang gemaakt. Het aantal dier overeenkomsten steeg b.v. van 87 in 1911 tot 809 in 1924. Het aantal bij collectieve arbeidsovereenkomsten betrokken ondernemingen steeg in die jaren van 1126 op 16500 en dat van arbeiders, op wie de collectieve overeenkomsten hetzij krachtens de daarin vervatte bepalingen, hetzij vrijwillig werden toegepast, van 23000 tot 285.200. Ook het aantal landelijke collectieve contracten, de contracten dus, die de arbeidsvoorwaarden in een geheelen bedrijfstak regelen, is belangrijk toegenomen. Terwijl in 1911 nog slechts 3 dergelijke overeenkomsten golden voor 26 ondernemingen met 192 arbeiders, uitmakende 1 % van het totaal arbeiders die onder een collectief contract werkten, bestonden in 1924 17 landelijke overeenkomsten, welke toepassing vonden in 8179 ondernemingen en welke golden voor 156.297 arbeiders, zijnde 55 % van het totaal aantal arbeiders die onder een collectief contract werkten.

Het spreekt vanzelf, dat, waar de collectieve arbeidsovereenkomst zulk een beteekenis heeft gekregen, vooral in het belang der rechtszekerheid

niet volstaan kan worden met de simpele bepaling van artikel 1637m van het Burgerlijk Wetboek. Omtrent een uitvoeriger civielrechtelijke regeling heeft de Hooge Raad van Arbeid reeds 13 Juni 1920 een advies aan den Minister van Arbeid, Handel en Nijverheid uitgebracht, dat mede aan den Minister van Justitie is toegezonden. De tekst van een voorontwerp van wet, betreffende de „*civielrechtelijke regeling der collectieve arbeidsovereenkomst*”; gewijzigd overeenkomstig de denkbeelden van de commissie voor bedrijfsorganisatie uit den Hoogen Raad van Arbeid”, is als bijlage in het „praeadvies van Commissie XII uit den Hoogen Raad van Arbeid, over vraagstukken betreffende bedrijfsorganisatie enz.”¹⁾ opgenomen.

Tot een wettelijke regeling is het echter nog niet gekomen.

Eenige weken geleden is nu door den Minister van Arbeid, Handel en Nijverheid bij den Hoogen Raad van Arbeid aanhangig gemaakt een voorontwerp van wet betreffende de verbindendverklaring van collectieve arbeidsovereenkomsten. In artikel 2 van dit voorontwerp wordt de verbindendverklaring aldus omschreven:

„Onze Minister kan bepalingen van een collectieve arbeidsovereenkomst, die voor de regeling der arbeidsvoorwaarden in het bedrijf of het beroep en binnen het gebied waarvoor zij geldt overwegende beteekenis heeft, algemeen bindend verklaren. Deze bepalingen zijn dan, behalve in de gevallen door Onzen Minister uitgezonderd, binnen dat gebied verbindend voor alle werkgevers en arbeiders ten aanzien van arbeids-overeenkomsten, die naar den aard van den arbeid, waarop zij betrekking hebben, onder de collectieve arbeidsovereenkomst zouden vallen of vallen.”

De Minister van Arbeid, Handel en Nijverheid betoogt in de memorie van toelichting, dat er aanleiding bestaat tot ingrijpen van den wetgever op dit gebied, aldus:

„De collectieve arbeidsovereenkomsten zijn voor den behoorlijken gang van het bedrijfsleven, het bevorderen van de samenwerking tusschen werkgevers en arbeiders en het scheppen van redelijke arbeidsvoorwaarden van zoo groote beteekenis gebleken, dat het wegruimen van belemmeringen, die hare verdere ontwikkeling in den weg staan, van groot maatschappelijk nut is te achten.

Niet alleen zal een wettelijke regeling van de verbindendverklaring het sluiten van collectieve arbeidsovereenkomsten bevorderen, maar daardoor wordt tevens een stap gezet in de richting om de vaststelling van voorschriften op het gebied der arbeidersbescherming, die op grond van den aard der daarbij betrokken belangen in een bedrijf algemeen behooren te gelden, zooveel mogelijk te doen geschieden door belanghebbenden in dat bedrijf. De collectieve arbeidsovereenkomsten zijn door de daarin voorkomende bepalingen omtrent den maximum arbeidsduur, de beperking van Zondags- en nachtarbeid, de uitkeering van ziekengeld, de voorkoming en beslechting van arbeidsgeschillen, reeds werkzaam op

terreinen, waar dergelijke dwingende voorschriften op hun plaats zijn, en die daarom reeds thans een onderwerp van publiekrechtelijke regeling uitmaken.

Hoe meer zoodanige regelingen uit het bedrijf zelf opkomen, des te meer zal ingrijpen van den wetgever door vaststelling van voor alle bedrijven of een complex van bedrijven geldende gebods- en verbodsbepalingen met de nadeelen, die daaraan kleven, op den achtergrond kunnen treden. Wil men dit evolutieproces voldoende in de hand werken, dan is het noodzakelijk, dat in het bedrijf opgekomen regelingen ook aan minderheden, die zich daaraan onttrekken, kunnen worden opgelegd. De verbindendverklaring maakt dit mogelijk."

Nu in de komende parlementaire periode allicht geen sociale maatregelen kunnen tot stand komen, die „belangrijke" uitgaven van de schatkist zouden vergen, mag zeker verwacht, dat aan maatregelen, die dezen kant der sociale wetgeving raken, alle aandacht zal worden geschonken. Een civielrechtelijke regeling der collectieve contracten, wettelijke regeling betreffende bindendverklaring der collectieve arbeidsovereenkomst, maatregelen, die de ontwikkeling tot bedrijfsorganisatie kunnen bevorderen als waartoe door den Hoogen Raad van Arbeid is geadviseerd: het is wenschelijk dat thans ernstig gestreefd wordt deze in de komende parlementaire periode te verwezenlijken.

¹⁾ Praeadvies enz. 's Gravenhage, Gebrs. J. en H. van Langenhuizen, 1922; pagina 85 e.v.

DE ORGANISCHE IDEE IN DE GEDACHTEN- WERELD VAN CALVIJN.

DOOR

PROF. DR. I. BOHATEC te WEENEN.

Vertaald door J. C. DEN HARTOGH.

Het is de groote verdienste van Kuyper en de door hem aangegeven richting in de theologie, te hebben aangetoond, dat, naar de opvatting van het Calvinisme, de menschelijke samenleving, evenals *al* het bestaande in natuur- en geesteswereld, een organische eenheid vormt, een samenstel van ordinantiën, die de soevereine God aan al het geschapene heeft geschonken en die Hij door Zijn steeds werkzamen, almachtigen wil onderhoudt.

Voor al in de derde van zijn beroemde „lezingen" over het Calvinisme heeft Kuyper buitengewoon heldere gezichtspunten voor het verstaan van de organische idee in het Calvinisme naar voren gebracht.

Overigens heeft de wetenschap weinig aandacht geschonken aan de organische idee bij Calvijn.

Voorzoover de wetenschappelijke onderzoekers er op ingingen, richtte zich hun aandacht slechts op de leer van de kerk ¹⁾, ofschoon ook op dit punt Choisy nog niet lang geleden genoodzaakt was, zich te corrigeeren ²⁾.

Betrekkelijk het meest uitvoerig behandelt Troeltsch het thema in zijn „Soziallehren”; maar ook hij blijft grootendeels bij de kerk staan en herhaalt in het hoofdstuk „Das soziologische Grundschema” ³⁾ eigenlijk slechts gedachten, die vóór hem Kuyper en Choisy reeds ontwikkeld hebben, waarbij hij uitgaat van het in den laatsten tijd zoo dikwijls uiteengezette begrip „corpus christianum” (lichaam van Christus).

Dat Calvin's staatsbegrip moet geplaatst worden in het licht van de organische idee, ziet hij, evenals de nieuwere uiteenzettingen van Calvin's staatsleer, over het hoofd ⁴⁾.

Troeltsch' beschouwingen aangaande het vraagstuk der calvinistische maatschappij en het Calvinisme als cultuurverschijnsel in het algemeen, hebben de algemeene aandacht getrokken, maar helaas zijn ze ook door sommigen verkeerd uitgelegd; juist de organische idee heeft zich niet minder dan een vervorming in haar tegendeel moeten laten welgevalven.

Dat geldt vooral van de werken van Br. A. Fuchs ⁵⁾ en Schmalenbach ⁶⁾.

Weliswaar geeft Fuchs, door Troeltsch beter ingelicht, toe, dat Calvin zijn „gemeenschapsgedachte” op het grondbegrip van „het lichaam van Christus” heeft opgebouwd; maar hij keurt het in Calvin af, dat hij de „gemeenschapsgedachte” geheel gerationaliseerd heeft. Volgens hem is zijn „individualisme” „atomisme”, zijn de calvinistische geloovigen „individueele, ondeelbare atomen”, die „tot een geheel „physionomielooze” massa worden saamgevoegd, waarin alles zooveel mogelijk gelijk is en moet zijn, evenals in den sociaal-democratischen toekomststaat! Dit alles beweert Fuchs met beslistheid, zonder ook maar één enkele bewijsplaats uit de bronnen te noemen.

Evenals Fuchs, spreekt ook Schmalenbach van de doorloopende karaktertrek van een „bis ins Tiefste und Letzte gehenden Einsamkeit” der calvinistische ziel, van een psychologisch individualisme, dat methodisch wordt gekweekt en in stand gehouden.

Fuchs en Schmalenbach volgen hier *Max Weber* en stempelen op zichzelf staande uitspraken der Puriteinen over de eenzaamheid der ziel, die aan het eigenlijk Calvinisme overigens onbekend zijn, tot karakteristieke en typische beginseltrekken voor het geheele Calvinisme en durven daaruit verstrekkende gevolgtrekkingen te maken ⁷⁾.

De hier volgende uiteenzetting wil daarom een leemte aanvullen. Zij speurt de organische idee van Calvin in de sfeer der menschelijke samenleving, op het gebied van de kerk en den staat, na. Want naast deze beide bestaat er voor Calvin geen zelfstandige sociale „grootheid” met eigen wetten. Ook in dit opzicht heeft men de werken van Troeltsch en *Max Weber*, die zich met de staathuishoudkundige beteekenis van het Calvinisme bezig houden, geheel verkeerd begrepen. Zoo komt Br. Ferd.

Jac. Schmidt⁸⁾ tot de gevolgtrekking, dat Calvijn en het Gereformeerd Protestantisme in het algemeen een geheel nieuwe, van de verordeningen van kerk en staat onafhankelijke, gemeenschapsvorm, de „oekonomische Gesellschaft” hebben willen scheppen. Deze bedoeling heeft Calvijn echter volstrekt niet gehad.

De economische vraagstukken waren voor hem een onderdeel van de religieus-ethische levensopvatting en levensstijl, waarbij hij zooveel mogelijk rekening hield met de werkelijkheid der sociale verschijnselen en hun voorwaarden, die in het nauwste verband stonden met het staatkundig en kerkelijk leven.

Calvijn is niet de „uitdenker” der organische idee geweest. Zij was reeds in de Middeleeuwen en in de Oudheid voorwerp van wijsgeerige, juridische en algemeen-staatsrechtelijke studiën. Men moet daarom zijn (Calvijn's) gedachten in hun geschiedkundig verband plaatsen, om ze in hun wezen te begrijpen.

I. *De organische idee in de Middeleeuwen.*

(Het probleem van het „corpus christianum”).

De middeleeuwsche wereld- en levensbeschouwing eischt opbouw op het beginsel van de organische eenheid, d. w. z. eenheid in de veelheid. De paulinische gedachte van het mystieke lichaam⁹⁾ en de aristotelisch-platonische leer van de „doelmatige harmonie” van het heelal leveren de bouwstenen voor de theorie, die in de praktijk steun vindt in het bestaande, gecompliceerde Romaansch-germaansche leen- en standenstelsel. De wereld des hemels (*curia coelestis*), de wereld, die de hemellichamen doorloopen, de makrokosmos en de mikrokosmos (de menschenwereld) vormen een organisme, waarin de wet heerscht, dat de veelheid uit de eenheid voortvloeit, om tot de eenheid terug te keeren¹⁰⁾, die haar beheerscht en doordringt¹¹⁾.

Als men dan consequent deze gedachte van beheersching der veelheid door de eenheid overbracht op het maatschappelijk leven, ontstond dadelijk het probleem, hoe de beide groote onderdeelen van de menschelijke samenleving, de kerk en de staat, tot een hogere eenheid kunnen worden teruggebracht.

Ofschoon over de wijze, waarop men in de middeleeuwen deze beide onderdeelen tot een hogere eenheid terugbracht, en ook over het karakter van deze eenheid, Gierke op grond van een verbazingwekkend bronnenmateriaal het laatste beslissende woord scheen te hebben gesproken, heeft dit probleem in den laatsten tijd weer de pennen in beweging gebracht.

Daar de strijd tenslotte draait om de vraag, in welke verhouding de middeleeuwsche opvattingen staan tot die der reformatie, is het dringend noodig, ten opzichte van dit betwiste thema stelling te kiezen.

In zijn „Kirchenrecht”¹²⁾ heeft Sohm de stelling geponeerd, dat bij

Luther de geestelijke en wereldlijke macht door één grondbegrip omvat wordt, n.l. door dat der „Christenheid” en dat Luther op dit punt met de middeleeuwsche opvatting overeenstemt. „Het grondbegrip is dat der Christenheid. In de Christenheid zijn twee „zwaarden” (twee regeeringen) van God ingesteld: de geestelijke en de wereldlijke. Beide hebben de taak, de Christenheid te regeeren, maar met verschillend doel en daarom met verschillende macht; de eene met de geestelijke, de andere met de wereldlijke macht. Nu komt het er op aan, het wezen dezer beide „zwaarden” en daarmee hun wederzijdsche machtsverhouding te bepalen. Dat heeft Luther gedaan. Zijn leer van de scheiding der twee „Regimente” is enkel en alleen de reformatorische weergave van de middeleeuwsche leer der beide „zwaarden”. Zij geeft geen licht in de vraag naar de verhouding van twee organisaties, maar alleen in de vraag naar de verhouding van twee machten, (de geestelijke en de wereldlijke), die behooren tot hetzelfde, het ééne groote organisme der Christenheid.”

Bij het oordeel van Sohm hebben zich Rieker¹³⁾, Troeltsch¹⁴⁾ en Meinecke¹⁵⁾ aangesloten. Volgens Troeltsch zet zich de gedachte van het „corpus christianum” ook bij Calvijn voort.

De stelling van Sohm is door Holl¹⁶⁾ krachtig aangevallen. Hij herinnert er aan, dat het hier gaat om de constructie van een modern rechtshistoricus, en dat ook het beslissende begrip „Christelijke gemeenschap” („corpus christianum” = „societas christiana”) door dezen zelf 't eerst geschapen is.

In de geslotenheid, waarin Sohm van de Christenheid als een eenheid spreekt, heeft volgens Holl geen enkel middeleeuwsch mensch de hem door Sohm toegeschreven opvatting gekend.

De uitdrukkingen: „corpus christianum” en „societas christiana” komen feitelijk in de middeleeuwsche bronnen niet voor, tenminste niet als aanduidingen van het tegelijk geestelijk en wereldlijk organisme. Maar ook de uitdrukkingen: „respublica christiana” en „populus christianus”, die Holl nog als plaatsvervangende begrippen liet gelden, kunnen de gewenschte beteekenis niet volmaakt weergeven.

De *respublica christiana* wordt door de pauselijke partij altijd opgevat in de beteekenis van „kerk”¹⁷⁾. De „staatspartij” droomt bij deze uitdrukking van een wereldstaat met een christelijken heerscher aan het hoofd.

Engelbert von Volkersdorf, bij wien deze uitdrukking aangewezen kan worden, kan zich echter, zooals we zullen zien, den staat buiten de kerk in 't geheel niet voorstellen¹⁸⁾; de oorspronkelijk tusschen kerk en staat aangenomen grenzen worden hier uitgewischt. Voor den laat-middeleeuwschen tijd en dien der reformatie ligt in dit begrip verscholen de individueele christelijke staat, welks karakter niet meer middeleeuwsch is.

Suprema in Republica (christiana) bene ordinata (het gaat hier over de republiek Venetië) potestas est civilis, non sacerdotalis¹⁹⁾. (In een

goed geordenden christelijken staat is de staatkundige, niet de geestelijke macht, de hoogste.) Als Buzer, Capito en Hedio van een christelijk volk en een christelijken staat spreken, hebben zij den staat van Hendrik VIII op het oog ²⁰).

De verklaarde voorvechters der pauselijke wereldheerschappij gebruiken de uitdrukking *populus christianus* in de bepaalde beteekenis van de *ecclesia universalis* (algemeene kerk).

Thomas van Aquino: *Sicut est una ecclesia, ita oportet esse unum populum christianum* (zooals er één kerk is, zoo behoort er één „populus christianus” te zijn). Alvarius Pelagius: *papa universalis monarcha populi christiani et de iure totius mundi* (de paus is de algemeene heerscher over den „populus christianus” en van rechtswege ook over de geheele wereld). Augustinus Triumphus de Ancona: *Papa est medius inter Deum et populum christianum* ²¹) (de paus is de middelaar tusschen God en den „populus christianus”). Bernhard van Clairveaux:*in suo* (sc. Christi) *corpore, quod est populus christianus, ipse caput ipsius* ²²) (Van Zijn (d. i. Christus) lichaam, d. i. de „populus christianus”, is Hijzelf het Hoofd).

De anti-pauselijke denkers beperken de beteekenis van den „populus christianus” tot de kerk in den strikten zin des woords en onderscheiden de laatste van het lichaam, waarvan de *vorst het hoofd is*.

Zoo Johannes van Paris: *una ecclesia, unus populus christianus, unum corpus mysticum* ²³) (één kerk, één populus christianus, één mystiek lichaam). Bij Occam ²⁴) is *populus christianus = congregatio fidelium = christianitas* (christelijk volk = vergadering der geloovigen = christenheid).

Dekken dus op enkele uitzonderingen na de beide uitdrukkingen, wat den inhoud betreft, het begrip der „ecclesia universalis” (algemeene kerk), als aanduidingen van het geestelijk *en* wereldlijk organisme loopen ze al dadelijk uiteen.

Want de *ecclesia universalis* (algemeene kerk) beteekent de volledige opheffing van de staatkundige macht door de kerkelijke souvereiniteit, zooals Holl zelf uitvoerig uiteenzet ²⁵). En ofschoon binnen de grenzen der universalistisch-pauselijke partij zich stroomingen doen gelden, die het „sacerdotium” en het „imperium” (de hoogste geestelijke en wereldlijke macht) in eenheid en eendracht verbonden willen zien, toch blijft daarbij de absolute souvereiniteit der kerkelijke macht onaangetast.

De tegenpartij, vooral de staatspartij, doet wel uitkomen, dat de beide machten zelfstandig zijn en dat ze ingeval van nood elkaar wederkeerig bijstaan, maar deze „concordantie” tusschen de wereldlijke en geestelijke macht voert, zooals Holl in zijn polemieek met Meinecke opmerkt, hoogstens tot een „levenssamenhang” van beide regeeringen en niet tot de gedachte van een onverdeelde en eenvormige gemeenschap, die de beide machten omvat.

Daarmee zijn wij bij 't beslissende punt gekomen. Bestaat er werkelijk zulk een onverdeeld groot organisme, is er één onverdeelde en eenvormige christelijke gemeenschap?

De geleerden, die deze vraag bevestigend beantwoorden, staan blijkbaar onder den invloed van Gierke²⁶⁾.

Volgens hem stellen zich de middeleeuwen de met de menschheid volgens haar bestemming samenvallende christenheid voor als een door God zelf gestichte en bestuurde, onverdeelde en universeele gemeenschap, als een „mystiek lichaam”, als een onverdeeld en onderling verbonden volk, als de grootste aardsche „universitas”, als het groote *geestelijk-wereldlijke „Universalreich”*²⁷⁾.

Onaantastbaar blijft in de stelling van Gierke de conclusie, dat het dualisme van de beide machten niet definitief kan zijn, dat het veeleer tot een hogere eenheid moet kunnen herleid worden.

Ten aanzien van de vraag, hoe deze hogere eenheid moet worden gevonden, zijn de opvattingen in de Middeleeuwen nog niet zoo duidelijk en ondubbelzinnig als ze in de uiteenzetting van Gierke wel schijnen te zijn.

De gedachte, dat deze eenheid in de volgens haar bestemming met de menschheid samenvallende Christenheid te zoeken is, vindt men slechts bij de pauselijke, de kerkelijk-universalistische partij consequent doorgevoerd.

Volgens haar is de geheele menschheid eigenlijk *één* mensch, in-zoverre n.l. alle menschen dezelfde natuur hebben als de eerste mensch die bezat. Zoo worden op burgerlijk terrein alle menschen, die tot een gemeenschap behooren, als *één* lichaam en de geheele gemeenschap als *één* mensch beschouwd. Thomas van Aquino ontwikkelt in bewuste aansluiting aan Porphyrius deze gedachte aldus: *participatione speciei plures homines sunt unus homo*²⁸⁾ (doordat zij tot één soort behooren, zijn meerdere menschen één mensch).

Het hoofd van dit „lichaam der menschheid” is Christus als het hoofd der kerk: „*Christus caput est omnium hominum*” (Christus is het hoofd van alle menschen).

Het „lichaam der menschheid” valt dus met het „lichaam der kerk”, het „*corpus mysticum*” samen²⁹⁾. De lastige kwestie, dat zoo toch ook de ongelooovigen tot de kerk zouden moeten behooren, tracht men op te lossen met de eigenaardige bewering, dat, ofschoon de ongelooovigen niet „*actu*” (werkelijk) tot de kerk behooren, ze toch leden der kerk „*in potentia*”, verborgen christenen zijn.

Deze „*potentia*” vindt dan haar grond in de „*virtus Christi*”, (verdienste van Christus), die in staat is de zaligheid der menschen teweeg te brengen, en in den vrijen wil der menschen³⁰⁾. Zoo bestaat er één „*populus christianus*”, evenals er *één* kerk is. De kerk is de gemeenschap (*communitas*) der geheele wereld, die het lichamelijke en het geestelijke, de staatkundige en wereldlijke macht, omvat³¹⁾. Dit volk, dit lichaam is

weliswaar, volgens Rom. 12, mystiek, maar het kan met den tegenwoordig zoo gangbaren term: „corpus christianum” aangeduid worden. De door de tot nog toe verschenen literatuur buiten beschouwing gelaten plaats, die wel niet deze uitdrukking bevat, maar haar gebruik rechtvaardigt, vindt men bij Occam, „Octo questiones” I, cap. 5³²).

De beteekenis is dus deze: Vanwege de (overwegend groote) menigte Christenen kan de menschheid als christelijk gequalificeerd worden. Dit lichaam der menschheid heeft echter niet de eigenschappen, die Sohm en zijn geestverwanten er aan toekennen. Het is niet geestelijk *en* wereldlijk tegelijk, maar, daar de beide machten, in den persoon van den paus, het eene hoofd, vereenigd zijn, en de hoogste wereldlijke macht slechts een deel, een „effectus” van de geestelijke uitmaakt³³), is dit organisme eerder kerkelijk of pauselijk te noemen. Het is de meest consequente, maar ook meest eenzijdige uitwerking van de organische eenheidsidee, en voor zijn deel een weerlegging van Gierke's stelling aangaande het geestelijk-wereldlijk „Universalreich”.

In de bepaling van de grenzen der kerk tegenover de menschheid is nu de *staats-* resp. de niet-pauselijke partij nuchterder dan de kerkelijk-universalistische. Volgens haar is de menschheid de vereeniging van alle stervelingen³⁴), zij is *één* volk, *één* lichaam, *één* staat, *één* rijk³⁵).

Kenmerkend nu is de methode, die de verdedigers van den „wereldstaat” hier toepassen. Zij gaan niet, zooals Gierke het voorstelt, van de eenheid der menschheid tot de eenheid der kerk over, maar omgekeerd. Dit geldt niet alleen van Occam, maar ook vooral van Dante. Zijn wereldkeizer, die aan het hoofd der menschheid staat, is als het ware „Ersatzmann” (plaatsvervanger) in de wereldregeering, die aan de kerk bij haar zuivering ontnomen moet worden³⁷).

Evenals de kerkelijke partij ontleent dientengevolge ook de staatspartij het beeld van het lichaam der menschheid aan Rom. 12.

Het „lichaam der menschheid” wordt echter niet *zonder meer* met het mystieke lichaam van Christus *vereenzelvigd*, maar het dient slechts als voorbeeld. *Evenals* alle stervelingen, niet alleen de geloovigen, maar ook de ongeloovigen, indien zij met den duivel gebroken hebben, door geloof en liefde Christus inniger kunnen aanhangen, *zoo* kunnen alle stervelingen, indien ze goed geordend samenleven en de boosheid hen niet van elkander scheidt, *één* lichaam vormen³⁷).

De orde eischt, dat aan het hoofd van dezen „menschheidsstaat”, evenals aan het hoofd van elk zijner deelen *één* gebiedster staat, aan wien allen ondergeschikt zijn, voorzover het de „temporalia” (tijdelijke dingen) betreft, evenals ze aan een geestelijken heer onderworpen zijn in geestelijke zaken.

Hier wordt dus de universeele staat, die de geheele menschheid omvat, *naast* de universeele kerk geplaatst³⁸). Zoo vormen de beide hoogste machten, de wereldlijke en de geestelijke, twee hoofden van verschillende lichamen, den keizer en den Paus³⁹).

De universeele kerk zou dus de menschheid in haar geestelijke, de universeele staat de menschheid in haar aardse openbaring zijn. Daarbij blijven echter de denkers niet staan.

Er vertoonen zich dadelijk verschilpunten, wanneer de steeds werkzame eenheidsdrang der Middeleeuwen tracht deze beide lichamen en hunne hoofden tot een hoogere eenheid te herleiden of hun wederzijdsche verhouding nader te bepalen.

De eene poging gaat in deze richting, dat men tracht de mogelijkheid en 't bestaansrecht van een onverdeelden *christelijken* staat, de *respublica christiana*, te bewijzen. Hier speelt de autoriteit van Augustinus een groote rol. Volgens hem kunnen Joden, Heidenen en Christenen onmogelijk *één* volk, *één* rijk vormen. Een volk kan slechts daar bestaan, waar het goddelijke en het wereldlijke recht met elkaar in overeenstemming zijn. De opvattingen van het goddelijk recht, welks hoofdinhoud toch het ware geloof en de ware godsdienst is, loopen bij Heidenen, Joden en Christenen sterk uiteen. Deze opvatting van Augustinus, die culmineert in zijn bekende stelling, dat er buiten de ware kerk nooit een waar rijk bestaan heeft en nooit bestaan kan, was voor de verdedigers van de idee van den wereldstaat zoo gezaghebbend, dat ze moesten trachten een *modus vivendi* tusschen de Christenen en niet-Christenen te treffen. Wel geeft Engelbert van Volkersdorf ⁴⁰⁾ toe, dat de opvattingen van het *ius divinum* (goddelijk recht) bij Christenen en niet-Christenen veel verschillen. Naast dit goddelijk recht is er echter een natuurrecht, welks inhoud ⁴¹⁾ zowel Christenen als niet-Christenen bindt. Het zich onderwerpen aan dit gemeenschappelijk natuurrecht maakt een samengaan der Christenen met de aanhangers van andere godsdiensten in een christelijken staat mogelijk.

Dat wordt feitelijk ook beweerd door Occam ⁴²⁾, die de samenleving van de Christenen met de ongeloovigen mogelijk acht, voor zoover deze de Christenen niet onderdrukken en niet tekort doen aan de eer van den vorst, die stellig een Christen moet zijn. Bovendien voert Occam, die overigens moet toegeven, dat onder de stervelingen „*quidam fideles, quidam infideles*” (geloovigen en ongeloovigen) zijn ⁴³⁾, de ons reeds bekende gedachte van Thomas van Aquino aan, dat de ongeloovigen toch later Christenen kunnen worden.

Het is duidelijk, dat hier het probleem niet bevredigend wordt opgelost. Is n.l. de staat eenzelvig met de menschheid, sluit hij de geloovigen *en* ongeloovigen in zich, dan is de kerk als gemeenschap der geloovigen een *deel* der menschheid, een deel van den wereldstaat en haar macht een deel der staatsmacht. Zoo heeft Occam ook gedacht. Dan is echter de stelling, dat de staat slechts binnen de kerk mag bestaan, niet op haar plaats. Deze inconsequentie kon de staatspartij slechts onder invloed van Augustinus' autoriteit begaan.

De tweede poging gaat uit van het streven, de consequente theorie der universalistisch-kerkelijke partij inzake den paus als het *ééne* hoofd der Christenheid te bestrijden. De tegenwerping der pauselijke partij,

dat door het aannemen van twee hoofden binnen het eene mystieke lichaam een tweehoofdige schepsel (*animal biceps*) zou ontstaan, wil men daardoor ontzenuwen, dat men het tweede hoofd laat vervallen, terwijl men den paus als het eigenlijke hoofd van het lichaam laat gelden, den vorst echter als het hart van het geheele lichaam voorstelt⁴⁴). Dat is evenwel in strijd met de vroegere onderstelling, dat in het belang van de orde de keizer het hoofd van het wereldrijk en de menschheid moet blijven. Wordt dit eenerzijds, vooral door Occam⁴⁵), met nadruk beweerd — volgens welke stelling dan de kerkelijke macht slechts een deel van de staatsmacht zou zijn⁴⁶) — anderzijds tracht dezelfde Occam, die den paus hoofd der geloovigen zou willen laten blijven⁴⁷), het dilemma te ontgaan, door de noodzaak van een volledige overeenkomst tusschen het natuurlijke en het mystieke lichaam niet te willen inzien.

Een natuurlijk lichaam met twee hoofden zou weliswaar een monster zijn; in het mystieke lichaam daarentegen kunnen verschillende hoofden zijn, waarvan het eene aan het andere ondergeschikt is. Hier is 't geen monstrositeit, maar iets natuurlijks, dat het lichaam slechts sieren kan. Al deze hoofden hebben tenslotte een bovenaardsch hoofd en dat is juist God⁴⁸).

Daarmee wordt de *wereldlijke* eenheid, die de beide lichamen zou moeten verbinden, opgegeven en de oplossing in het *transcendente* verlegd. Dat is echter iets anders⁴⁹) dan het principe, waarop reeds vóór Occam, zoowel door de kerkelijke universalisten als ook door de staatspartij de nadruk werd gelegd, dat de beide machten *daarom* een eenheid vormen, omdat Christus als de hoogste koning en priester, de beide machten in Zijn persoon heeft vereenigd. Want bij deze motiveering gaat het om de vereeniging der beide *machten* en niet om de vereeniging der beide *hoofden*; bovendien wordt deze vereeniging in Christus hoofdzakelijk als voorbeeld, als wijding en heiliging van het aardsche instituut beschouwd⁵⁰).

In de door Occam ingeslagen richting gaat ook Dante⁵¹). Het is een eigenaardige met scholastische dialectiek uitgevoerde poging, om de beide aardsche hoofden op een bovenaardsch hoofd terug te brengen. Dante gaat uit van het „redewijs” der pauselijke partij, dat de keizer met alle overige menschen logisch moet kunnen teruggebracht worden op den paus als de voor allen gemeenschappelijke maatstaf, volgens het principe der aristotelische filosofie, dat alles, wat tot een zekere soort behoort, teruggebracht kan worden op één enkel ding, dat als maatstaf voor alle individuen binnen de grenzen dezer soort moet worden beschouwd. Dante beweert daartegenover, dat de maatstaf, volgens welchen paus en keizer als *menschen* gemeten worden, een andere is dan die, welke voor hen als *dragere van hun ambt*, als paus en keizer geldt.

Voorzover zij *menschen* zijn, moeten zij zich naar den besten mensch richten, die voor alle anderen maatstaf is en als het ware de „idee” van „mensch” vertegenwoordigt.

Als waardigheidsbekleeders, als paus en keizer, zijn ze, wat ze zijn, terwille van zekere verhoudingen (relations), n.l. van pausdom en keizerschap. Pausdom en keizerschap staan echter volgens hun onderlinge verhouding in een rangorde van hooger en lager („superpositio”); dus moeten ze op het begrip der „superpositio” teruggebracht kunnen worden; van dit begrip gaan ze met al hun verschilpunten („differentialia”) uit. Paus en keizer echter, als de dragers der verhoudingen, moeten teruggebracht kunnen worden tot de een of andere eenheid, waarop het begrip der „superpositio” zonder de afzonderlijke verschilpunten van toepassing is, en dat is God. Men ziet, met welke dialectische spitsvondigheden de geest der middeleeuwen, zelfs in zijn scherpzinnigsten denker, de „stem van tien zwiigende eeuwen”, zooals Carlyle Dante heeft genoemd, de eenheidsidee tracht te verdedigen. Het zou evenwel onrechtvaardig zijn, Dante alleen om dezen betoogtrant, die slechts een schakel is in zijn bewijs voor de noodzakelijkheid van den wereldstaat en de onafhankelijkheid der beide machten, te veroordeelen. Hij heeft ons in een „boven de schooltaal van zijn tijd zich verheffende conceptie” de universeele geestelijke vereeniging der menscheid, de „humana civilitas” voor oogen gevoerd, een kultuurorganisme, waarin de redelijke aanleg der menschen tot vollen wasdom zou komen. Tot de bereiking van dit doel moeten de staat en de kerk als zelfstandige, onafhankelijke grootheden, als „Abgesandte der Kultur” medewerken. Dit ideaal van Dante, de idee der geestelijk-wereldlijke kultuurgemeenschap doet bijna modern aan. Helaas heeft Dante deze „civilitas” aan „het fantasiebeeld van zijn wereldstaat” opgeofferd ⁵²).

Het bovenwereldlijk logische eenheidsorganisme moest in het wereldlijk rechtsorganisme zijn verwezenlijking vinden. Daarnaast staat de universele kerk als hoogste geestelijke macht.

Vrij van alle spitsvondig sophisme was de poging, die — reeds vóór den klassieken tijd van de theorie van den wereldstaat — door twee tegenstanders van het pauselijk universalisme ondernomen werd. Hugo Floriacensis gaat uit van de gedachte van het „mystieke lichaam”, dat samenvalt met de kerk. Volgens hem zijn de beide machten twee groote *wereldlichten*, zon en maan — een beeld, dat ook de kerkelijke partij gaarne gebruikt — of twee *oogen*, die het geheele lichaam sieren en verlichten. Daaruit wordt de verplichting afgeleid, dat de beide machten elkaar wederkeerig moeten steunen en in broederlijke liefde met elkaar moeten verbonden blijven. Dat geschiedt, wanneer de geestelijkheid (de bisschopen) zich aan den koning onderwerpt, zooals Christus zich aan Zijn Vader onderwierp, en omgekeerd de koningen in geestelijke zaken aan de geestelijke overheid gehoorzamen ⁵³). De souvereiniteit van den paus wordt met besltheid bestreden. Toch zouden de verdedigers der idee van het corpus christianum zich voor hun stelling niet op Floriacensus kunnen beroepen, want het beslissende punt ontbreekt: het overheerschende organisme is niet geestelijk-wereldlijk, maar *de met de wereld samenvallende kerk* ⁵⁴).

Ongeveer op dezelfde wijze als Hugo Floriacensis tracht Bellovacensis ⁵⁵⁾ de beide machten in de als een lichaam gedachte „universitas ecclesiae sanctae” (algemeene, christelijke kerk) een plaats te geven. Met behulp van het gedachtenmateriaal van Augustinus zouden de beide machten met haar beide hoofden (rex en pontifex, koning en priester) in overeenstemming met de beide „vitae” (levensstaten) en de beide „populi”, waarin de wereld der werkelijkheid verdeeld wordt, zonder bezwaar ⁵⁶⁾ in het lichaam van Christus te rangschikken zijn.

Dat is ook niet anders in het zeer verheven beeld van het organisme der menschheid, dat Nicolaus von Cues ⁵⁷⁾ heeft ontworpen. Hij heeft uit de gelijkenis met het natuurlijke lichaam met bewonderenswaardige verbeeldingskracht een mystieke anatomie opgemaakt, om de beide zelfstandige levensordeningen, de wereldlijke en de geestelijke, in haar geheel en in al haar deelen in een van te voren vastgestelde, van God gewilde „lieflijke harmonie” ⁵⁸⁾ te doen samenstemmen ⁵⁹⁾. De eenheid, die het „sacratissimum sacerdotium” (de zeer gewijde priesterlijke waardigheid) en het „sacrum imperium” (de heilige wereldlijke macht) omvat, het „totum compositum” (het samengesteld geheel), is niet ⁶⁰⁾ het „maatschappelijk” lichaam, zooals Gierke wil, maar de „ecclesia catholica” ⁶¹⁾, de kerk, waarin het heilige, boven het keizerschap staande priesterschap, gelijk op de levensziel, waardoor de Geest Gods zich met het lichaam, n.l. het geloovige volk, liefelijk vereenigt, opdat alzoo uit den Goddelijken geest, uit de priesterlijke ziel en uit het lichaam der geloovigen, de eene, alle geloovigen omvattende kerk van Christus, in goede harmonie besta ⁶²⁾.

De idee van het „onverdeelde” wereldlijk-geestelijk organisme is dus aan de Middeleeuwen onbekend. Het hoogere begrip, dat de beide machten omvat, is de met de menschheid samenvallende kerk. Wordt de christelijke wereldstaat tot 't omvattende hoogere begrip verheven, dan ontstaan denkmoeilijkheden die, bij het geheel theo-resp. ecclesiocratisch karakter der Middeleeuwen de rangschikking van de kerkelijke macht in het wereldlijk organisme in den zin van ondergeschiktheid onmogelijk maken. Staat en kerk zijn echter niet slechts „machten”, niet slechts „regeeringen”, maar ook zelfstandige lichamen ⁶³⁾. Men kan wel trachten ze te rangschikken in het alles omvattende lichaam, maar nooit zal dit op ten volle bevredigende wijze gelukken.

(Wordt vervolgd.)

¹⁾ Zoo vooral Doumergue in het 5de deel van zijn werk over Calvin.

²⁾ „La théocratie à Genève au temps de Calvin” blz. 258: De kerk van Calvin is „un gouvernement, une institution légale plutôt que le corps de Christ, un pédagogue plutôt qu'une société de croyants.”

³⁾ t. a. p. blz. 667 v.v.

⁴⁾ Beyerhaus: „Studien zur Staatsanschauung Calvins” 1910. Hausherr: „Der Staat in Calvins Gedankenwelt” 1923. Baron: „Calvins Staatsanschauung und das konfessionnelle Zeitalter” 1924.

⁵⁾ Der Geist der bürgerlich-kapitalistischen Gesellschaft 1914.

- 6) Die Genealogie der Moral. Logos VIII 1919, blz. 89 v.v.
- 7) Vgl. met deze opvatting mijne uiteenzetting in de verhandeling: „War die Kirchenverfassung Calvins demokratisch?“
- 8) Preuss. Jahrbücher 122. Blz. 202.
- 9) Vgl. vooral: Hugo Floriacensis, Tractatus de regia potestate et sacerdotali dignitate, in *Baluzius*, Miscellanea IV (1683) p. 12:liquido claret Deum omnipotentem non solum humanum corpus variis membrorum distinctis linamentis, sed et totum mundum certis gradibus et potestatibus, sicut illa coelestis curia cognoscitur esse distincta.
- 10) Vgl. *Gierke*: „Das deutsche Genossenschaftsrecht“ III, 515.
- 11) Naar de getuigenis van den schrijver der „Questio in utramque partem“ bij *Goldast* „Monarchia Romani imperii“ 1614, III, 102, heeft „Beatus Dionysius“ dit principe wel voor 't eerst vorm gegeven: Omnis Multitudo ad unitatem reducitur, sicut ab unitate procedit.
- 12) Blz. 548 v.v.
- 13) „Die rechtliche stellung der evangelischen Kirche“.
- 14) „Soziallehren“, 485, 523.
- 15) „Historische Zeitschrift“ Bnd. 121, blz. 1 v.v.
- 16) „Gesammelte Aufsätze für Kirchengeschichte“ I, blz. 548 v.v.
- 17) Dat geeft ook Holl toe, t. a. p. 541 An. 2.
- 18) Engelbert von Volkersdorf: „De ortu, progressu et fine Romani imperii“, Mogunt. 1603, p. 87:in uno corpore *Christianae reipublicae*, quae est una et unius *populi Christiani* et pro tanto habens unum caput omnium“.
- 19) *Goldast*, t. a. p. I, 687.
- 20) *Goldast*, t. a. p. I, 654.
- 21) *Gierke*, t. a. p. 522, 527, 540.
- 22) *Goldast*, t. a. p. III, 67.
- 23) *Goldast*, t. a. p. III, 122, 134.
- 24) *Goldast*, t. a. p. III, 798 v., 800.
- 25) t. a. p. 342.
- 26) Vgl. de stelling van *Sohm en Meinecke*, t. a. p. pag. 12, met *Gierke*, t. a. p. pag. 538.
- 27) t. a. p. pag. 517.
- 28) Thomas van Aquino, Summa theol. II, quest. 81, art. 1: *omnes homines*, qui nascuntur ex Adam, possunt considerari ut *unus homo*, in quantum conveniunt in natura, quam a primo parente accipiunt: secundum quod in civilibus *omnes homines*, qui sunt unius *communitatis*, reputantur quasi unum corpus, et tota communitas quasi unus homo.
- 29) *Thomas*, ib. art. 2 en 3.
- 30) *Thomas*, ib. art. 3.
- 31) Summa contra gentiles IV, q. 76.
- 32) *Goldast* III, 319: Potestas spiritualis suprema et potestas laicalis suprema ex natura rei non constituunt duo *capita* corporum diversorum, clericorum et laicorum: tamen quia clerici et laici sunt tamen unum *corpus propter multitudinem christianorum*, quae nunc est et fuit..... Let wel: deze plaats geeft niet de opvatting van Occam, maar van de pauselijke partij weer. Woordelijk hetzelfde in: „Somnium Viridarii“, *Goldast*: I, 200.
- 33) *Goldast*, III, 334: potestas laicalis suprema, quantum ad rem, est pars potestatis spiritualis supremae..... est quidam effectus spiritualis potestatis. Dat dit de doorlopende meening der kerkelijk-universalistische partij is geweest, daarvoor vinden wij de bewijzen bij *Gierke*, t. a. p. pag. 519 v.v.
- 34) *Occam*, Dialog. III. tract. II, lib. 1, cap. 1 bij *Goldast* 872: omnes mortales quocunque spatio terrarum distantes ad invicem possunt habere communionem.
- 35) ib: ita ut unum *populum*, unum ovile, unum gregem, unum corpus, unam civitatem, unum collegium, unam *gentem*, unum *regnum* efficiant vel effecere valeant.
- 36) Zoo terecht: *Fr. Kern*, Humana civilitas. (Mittelalterliche Studien I, 1, pag. 49 v.v.
- 37) *Occam*, t. a. p. *Goldast*, 872: sicut omnes mortales, non solum fideles, sed infideles abrenunciando diabolo per fidem et amorem debent Christo firmius adhaerere, ita omnes, si bene fuerint ordinati, corpus unum esse debent.
- 38) *Occam*, Dial. III, tr. 1, lib. 2 ep. 1, *Goldast*, III, 790: Non minor unitas

capitis requiritur in tota *communitate fidelium*, quam in *tota universitate mortalium*, sed expedit toti *communitate mortalium*, ut unus omnibus principetur, igitur etiam expedit toti *communitati fidelium*, ut habeat unum corpus quod praesit fidelibus universis. Voor *Dante*, vgl. *Kern*, t. a. p. pag. 139. Dit geldt ook voor de kerkelijk-universalistische partij; vgl. de bovenaangehaalde plaats bij *Thomas*, *Summa contra gent.* IV q. 76, sicut est una Ecclesia, ita oportet esse unum populum Christianum.

³⁹⁾ Miles in *Somnium Viridarii*, *Goldast* I, 200: Potestas autem spiritualis suprema et laicalis suprema constituunt duo capita corporum diversorum, scilicet imperatorem vel regem et Papam, quae sunt duo capita diversorum corporum, scilicet clericorum et laicorum, quae distincta debent esse.

⁴⁰⁾ t. a. p. pag. 65 v.v., 77 v.v. 97 v.v.

⁴¹⁾ *Engelb. v. Volkersdorf*, 97: „ut unicuique sua tribuantur et serventur, et neutri ab aliis iniuste laedantur.

⁴²⁾ *Dial.* III, tr. II, 1, cap. 11 (*Goldast* 897).

⁴³⁾ ib.

⁴⁴⁾ Miles in *Somn. Virid.* I cap. 38 (*Goldast* I 71): In regimine maioris mundi omnes in Christo sumus unum corpus. Huius corporis caput est Romanus pontifex..... in isto principatu est cor, scilicet rex.

⁴⁵⁾ *Goldast*, III, 872.

⁴⁶⁾ *Octo quest.* quest III, c. 3.

⁴⁷⁾ *Goldast*, III, 790.

⁴⁸⁾ *Dial.* III, tr. 1, lib. 2, cap. 1, (*Goldast* III 785): Quamvis....., corpus naturale esset monstruosum, si haberet duo capita naturalia vel plura, quorum unum non est caput alterius: tamen unum *corpus mysticum potest* habere plura capita spiritualia, quorum unum sit ab alio: nec hoc est monstruosum, sed naturale et multis expediens et *decorum*..... tamen omnes habent unum caput, Deum.

⁴⁹⁾ Zie Gierke, t. a. p. 537, Nt. 44.

⁵⁰⁾ *Bernhard van Clairveaux*, *Goldast*, II, 67..... qui (Christus) factus est nobis ex utraque tribu secundum catunem summus et sacerdos et rex. Non solum autem sed et commissarit ex nihilominus in suo corpore quod est populus christianus. Zie ook Aug. Triumphus, *Summa de pot. papae*. Quest. 1, art. 7. *Hugo Floriacensis*, in Steph. Baluzii *Miscell.* IV, p. 43: ipsas (sc. potestates) enim Deus et Dominus in sua persona *sacrauit, univit et sanctificavit*. Aeneas Sylvius, De ortu et autoritate imperii Romani cap. VII: mediator Dei et hominum homo Jesus Christus, pro actibus propüs et dignitatibus distinctis officia potestatis utriusque discrevit.

⁵¹⁾ De *Monarchia*, lib. III, cap. 12.

⁵²⁾ Zoo terecht *Kern* t. a. p. 139.

⁵³⁾ t. a. p. pag. 50: ut hae duae potestates sibi invicem fraterna caritate semper inhaereant et semutua sollicitudine tueantur.

⁵⁴⁾ Vgl. de bijna gelijklopende stellingen p. 13: principales potestates quibus hic *mundus* regitur, duae sunt, regia et sacerdotalis; p. 43: potestates, quibus in praesenti *vita sancta* regitur et gubernatur *Ecclesia*. Daarbij p. 50 nisi invicem convenient (sc. potestates) fluctuat omne *corpus ecclesiae*.

⁵⁵⁾ *Vincent. Bellovacensis*, *Bibliotheca mundi* II, p. 578.

⁵⁶⁾ Het is daarom onbegrijpelijk, waarom Gierke Vincentius als verdediger van zijn idee van het onverdeelde geestelijk-wereldlijke organisme aanvoert. Overigens heeft Gierke zelf de onvolkomenheid van zijn theorie toegegeven. Ofschoon hij (*Genossenschaftsrecht* p. 538) in den tekst de stelling poneert: het sacerdotium zoowel als het imperium zijn, elk voor zich, slechts een bijzondere levensfunctie van het maatschappelijk(!) lichaam, zegt hij in *Aant.* 45: „Kenmerkend voor de tegenstanders der kerkelijke soevereiniteit is de leer, dat in deze verhouding van wederkerigheid de eenheid van beide „machten” op aarde haar afsluiting(!) vindt.” Deze eenheid is dus geen maatschappelijk lichaam, maar slechts eenheid in den zin van overeenstemming.

Feitelijk spreken de door Gierke geciteerde bewijzen uit de bronnen slechts van deze eenheid in den zin van overeenstemming; geen van hen van het „maatschappelijk”, de beide machten omvattende, organisme.

⁵⁷⁾ In zijn geschrift: *De concordantia catholica* bij Schard. blz. 465 v.v.

⁵⁸⁾ t. a. p. pag. 478.

⁵⁹⁾ Zie *Gierke*, t. a. p. pag. 548.

⁶⁰⁾ Evenals *Gierke* t. a. p. pag. 548 beweert.

⁶¹⁾ Schard. 466..... *Ecclesiae partes unitas*, scilicet animum corpus. Unde et prima consideratio est de toto composito, scilicet ipsa *ecclesiae*, secunda de anima ipsius: id est sacratissimo *sacerdotio*, tertia de corpore, scilicet sacro *imperio*.

⁶²⁾ Vgl. t. a. p. 673; Sacerdotium sanctum..... Imperio *superadditum*, tanquam vera vitalis anima corpori summopere observandum est. Deus enim spiritus est, qui per medium sacramentorum, quorum ministri sunt domini sacerdotes, tanquam per animas corpori, id est *fideli populo* gratiose conjungitur..... Tota ista nostra *Ecclesia ex corpore et anima* constituitur, divino spiritu eandem Ecclesiam per concordantiam inhabitante et inspirante, ut sic ex spiritu divino, anima sacerdotali et corpore fidelium una omnium fidelium christi ecclesia concorditer subsistat.

⁶³⁾ *Gierke*, t. a. p. 548 v.v.

VRAAG EN ANTWOORD.

BEWERKT DOOR MR. J. W. NOTEBOOM.

1. VRAAG.

Bij onzen gemeenteraad is een voorstel ingediend om te stichten een stortings- en ophaaldienst, waarbij de belastingbetalers zich kunnen aansluiten ten einde wekelijks een deel hunner betalingen te doen ophalen. Dit bureau zal van gemeentewege worden opgericht, zooals in onderscheidene plaatsen van ons land gebeurde.

Een der leden der kiesvereniging heeft bezwaar tegen dit voorstel. Hij acht het niet te zijn in overeenstemming met het a.r. beginsel en heeft verzocht om een vergadering der kiesvereniging bijeen te roepen teneinde op reglementaire wijze zijne bezwaren te kunnen uiten.

Kunt U, in verband daarmee, eenige inlichtingen verstrekken of lectuur noemen, waarin de principieele zijde van de zaak wordt belicht en de zakelijke kant der quaestie wordt uiteengezet?

ANTWOORD.

Een uiteenzetting van de inrichting van ophaal- en stortingsdiensten is te vinden in het boekje van Tj. Kingma, Directeur van den Ophaal- en Stortingsdienst te Zaandam, getiteld: „Handleiding voor de inrichting van een gemeentelijken ophaaldienst”¹⁾. Deze heeft ook onlangs een artikel geschreven in het tijdschrift *Het Gemeentebestuur* (Juni 1925), waarin een warm pleidooi ten gunste van deze diensten gehouden wordt.

Voorzover ons bekend, is er geen noemenswaardige literatuur van a. r. zijde over dit onderwerp verschenen.

* * *

Het wil ons voorkomen, dat men zeer voorzichtig moet zijn met het uitspreken van een oordeel omtrent de principieele beteekenis van deze zaak. Het feit dat,

vooral van socialistische zijde, het instellen van ophaal- en stortingsdiensten sterk wordt gepropageerd, is wel een aanwijzing, dat men onzerzijds op zijn hoede dient te zijn. Doch hieruit blijkt niet, dat de zaak zelf van a. r. standpunt moet worden veroordeeld.

Een bezwaar tegen het oprichten van ophaal- en stortingsdiensten is, dat doordoor weer een stap wordt gezet in de richting van uitbreiding van overheidsbemoeiing. Uitbreiding der overheidsbemoeiing is in het algemeen naar a. r. beginsel slechts toelaatbaar te achten, indien de noodige kracht ontbreekt tot een behoorlijke functioneering van het maatschappelijk leven. Dit volgt uit de erkenning, dat de Overheid om der zondewil is ingesteld en haar taak dus in zekeren zin een subsidiair karakter draagt.

In verband daarmee zouden we de vraag, of nu in een bepaald geval moet worden overgegaan tot het instellen van een gemeentelijken ophaaldienst, afhankelijk willen stellen van de beantwoording van deze andere vragen:

1. Of er in de gemeente ten aanzien van het innen van belastingen, van huren van de gemeente- en vereenigingswoningen, van schoolgeld, van gelden voor licht en water enz. een wantoestand bestaat; hetgeen b.v. kan blijken uit het feit, dat het percentage van oninbare belastingposten in vergelijking met vroegere jaren onredelijk hoog is en dwangmaatregelen als beslaglegging op loonen of salarissen e.d. op ruime schaal moeten worden toegepast.

2. Of deze wantoestand niet kan worden verholpen door bemoeiing van particuliere zijde, desnoods met eenigen steun van overheidswege. Wij denken daarbij aan de ophaal- en stortingsdiensten door vakvereenigingen opgericht, b.v. de stortingsdienst en ophaaldienst opgericht door den Bestuurdersbond te Roermond; voorts aan pogingen van Nutsspaarbanken, om door het uitgeven van belastingboekjes hare inleggers bij het betalen van de belastingen enz. behulpzaam te zijn (zoo b.v. de spaarbank te 's Gravenhage en te Leeuwarden).

3. Of — indien de tweede vraag ontkennend moet worden beantwoord — de gemeente deze taak kan ter hand nemen zonder dat tegenover het voordeel, dat zij door hare bemoeiing bereikt, een grootere schade zal komen te staan. Hierbij denken wij aan de kosten van ophaal- en stortingsdiensten. Stortingsdiensten alleen voldoen niet in de practijk, omdat de ingezetenen nu eenmaal weinig geneigd zijn hun gelden voor belastingdoeleinden te gaan wegbrengen, vooral niet die menschen, die in den regel wanbetalers zijn en voor wie deze diensten juist in het bijzonder bedoeld zijn. Dus ook een ophaaldienst. Maar een ophaaldienst is uiteraard duur. En zoo kan het zeer goed zijn, dat het voordeel, dat de ophaaldienst afwerpt ten bate van de gemeentekas, doordat de groep wanbetalers kleiner wordt, door de groote kosten van dezen dienst geheel teloor gaat; ja, misschien zelfs overtroffen wordt²⁾.

Als een belangrijk argument ten gunste van ophaal- en stortingsdiensten wordt naar voren gebracht de wenschelijkheid om op die wijze de volksklasse spaarzaamheid te leeren. Deze overweging zal wellicht — daargelaten de vraag of inderdaad van een ophaal- en stortingsdienst een dergelijke paedagogische werking mag worden verwacht — niet nalaten, om ook in onzen kring indruk te maken. Vooral omdat gedurende de oorlogsjaren en daarna de spaarzin der bevolking in ernstige mate heeft geleden.

Het is o. i. echter twijfelachtig, of nu wel de gemeente het meest aangewezen instituut is voor een dergelijke volksopvoeding. Wordt eenmaal aan de gemeente een opvoedingstaak toegekend, dan is de grens der overheidsbemoeiing vrijwel

geheel uitgewischt; dan stelt men zich op het standpunt der socialisten, wier politiek zich beweegt in de richting om geleidelijk de opvoeding in het gezin, in de school, in de kerk, en op de catechisatie te doen verdringen door de opvoeding van staats(gemeenschaps)wege.

Het argument, dat de Staat tot spaarzaamheid heeft op te voeden, is zuiver socialistisch. Ons standpunt is, dat de Staat haar maatregelen zóó heeft te kiezen, dat de opvoedingstaak van gezin, school en kerk niet geschaad maar bevorderd worde.

Verdediging van de instelling van een ophaal- en stortingsdienst moet dan ook, naar onze meening, worden losgemaakt van het socialistisch opvoedingsargument. Wil men het instituut verdedigen, dan dienen o. i. praktische gegevens te worden gesteld, in den geest als wij boven bij het formuleeren der drie vragen hebben aangegeven.

1) Men zie ook het antwoord op vraag 2 in het Octobernummer 1924 van dit tijdschrift. Een overzicht van verschillende ophaal- en stortingsdiensten is te vinden in de artikelen van G. L. Niermeyer, raadslid te Huizen, in het socialistisch orgaan *De Gemeente* van 20 Nov. en 4 Dec. 1924; zie voorts ook *Weekbl. v. Gemeentebelangen* van 20 Maart 1925 p.p. 99 en 100 en 24 Dec. 1925 p. 432.

2) De heer Kingma moet, dank zij zijn ervaring te Zaandam, constateeren, dat de exploitatie van een ophaaldienst „onmogelijk zichzelf dekken” kan (*Gemeentebestuur* van 30 Juni 1925 p. 280).

2. VRAAG.

Bij onzen Raad is een adres ingediend om een sportterrein. De adresantenvragen daarin, of de gemeente een terrein beschikbaar wil stellen. Zij verklaren zich dan bereid het terrein in orde te maken en de verdere exploitatie op zich te nemen.

Kunt U mij ook eenige gegevens verstrekken omtrent het standpunt te dien opzichte in te nemen. Wij staan een beetje anders tegenover de sport dan de linkerzijde, die in onzen Raad de meerderheid heeft. Hoe moet onze houding zijn, wanneer des Zondags ook gelegenheid wordt gegeven om van het sportterrein gebruik te maken?

ANTWOORD.

Sport vindt in onzen kring niet een evengroote waardeering als daarbuiten. De oorzaak ligt vooreerst in de excessen van de sport en in de ontheiliging van den Zondag, die er het gevolg van is; maar ook — en misschien wel voornamelijk — in het feit, dat men in onzen kring wars is van zoo eenzijdige verheerlijking van het lichaam, van het stoffelijke, als men veelal in sportkringen aantreft. De belangstelling in a. r. kring concentreert zich in het algemeen — voorzoover men niet door zijn arbeid voor het dagelijksch brood wordt in beslag genomen — veeleer op de geestelijke, de ideëele zijde van het menschelijk bestaan.

Doch al staat de zaak zoo en al behoort men o. i. op zijn hoede te zijn, dat men de beteekenis van de sport niet op dezelfde wijze gaat opschroeven als men dat onder talrijke volksgroepen tot het belachelijke toe ziet gebeuren, daar-

mede is niet de sport in zichzelf veroordeeld. Sport dient bij normale beoefening tot ontwikkeling van het lichaam. Ze versterkt de gezondheid. En ze is vooral voor menschen, die intellectueelen arbeid verrichten, maar toch ook voor degenen, die met (dikwijls eenzijdige) handenarbeid hun dagelijksch brood verdienen, een uit hygiënisch oogpunt bijna onmisbaar goed. Men zegt soms wel eens: maar in vroegere dagen deden de menschen niet aan sport en waren toch gezond. Dit is echter maar zeer ten deele waar. Ook vroeger werd aan lichaamsbeoefening gedaan, al was het dan ook niet sport in den tegenwoordigen zin. De vroegere lichaamsbeoefening is echter verdrongen, ten deele door nieuwe verkeersmiddelen (denk b.v. aan de vroegere voetreizen), deels door de moderne sportbeoefening (neem b.v. het kaatsspel, dat — behalve in Friesland — vrijwel overal plaats heeft moeten maken voor voetbal, tennis, hockey enz.).

Daarbij komt dan nog een andere factor. De studiën betreffende de volkshygiëne van de laatste jaren hebben duidelijker dan ooit het verband getoond tusschen lichaamsontwikkeling en gezondheid. Ook deze hygiënische onderzoekingen hebben de sportbeweging een krachtigen stoot gegeven en hebben zonder twijfel ook voor ons beteekenis, n.l. deze, dat wij niet ongestraft de zorg voor lichaamsontwikkeling kunnen, en daarom niet mogen verwaarloozen.

Dit alles behoort men o. i. als Raadslid in het oog te houden. En dan ligt de conclusie voor de hand. Het streven moet er dan niet op gericht zijn om van gemeentewege de sport te belemmeren of onmogelijk te maken, maar veeleer om ze in goede banen te leiden en excessen te weren.

In dit opzicht kan de Raad juist in gevallen, als het door U bedoelde, invloed oefenen. Vraagt een sportvereniging om een gemeenteterrein, dan bestaat er in principe geen bezwaar tegen inwilliging. Integendeel, de Raad geeft een alleszins nuttige bestemming aan de beschikbare terreinen, wanneer hij ze tot dit doel afstaat.

De Raad moet echter het terrein niet zonder meer afstaan. Bepaaldelijk dient hij voorwaarden te stellen nopens de Zondagsrust.

Wat moeten deze voorwaarden inhouden? Het komt ons voor, dat men bij het stellen van voorwaarden betreffende de Zondagsrust wel wat te ver gaat, indien men aan den huurder of bruikleener van een gemeenteterrein absoluut verbiedt gedurende den Zondag te spelen. Want er bestaat zelfs in onze kringen volstrekt geen eenstemmigheid over de vraag, of een dergelijke ontspanning in strijd moet worden geacht met de Goddelijke ordonnantie inzake de Zondagsrust. Weliswaar behoort het tot de goede gebruiken onder een deel der bevolking, om gedurende den Zondag zich, althans niet in het openbaar, bezig te houden met sport. Doch hiermede is het spel gedurende den Zondag nog niet veroordeeld. Zeker is, dat zelfs de strenge Calvinistische opvatting niet iedere ontspanning verbiedt¹⁾.

Hierin ligt voor de Overheid een aanleiding om bij het stellen van verbodsbepalingen zeer voorzichtig te handelen. O. i. is eerst dan een verbodsbepaling van de gemeentelijke Overheid op haar plaats, indien het blijkt, dat door het spel gedurende den Zondag de rust in het openbaar wordt verstoord, of bepaalde personen of groepen van de bevolking tengevolge van het spelen genoopt zijn om gedurende den Zondag arbeid of extra-arbeid te verrichten. Dit is b.v. het geval, indien de spelen — zooals bij wedstrijden — met groote luidruchtigheid gepaard gaan of toeloop van het publiek de politie tot optreden dwingt.

Daarom moet o. i. de gemeente bij het verhuren of in bruikleen geven van

haar grond er zich toe bepalen, om contractueel uit te sluiten het houden van wedstrijden. Onder wedstrijden zou dan kunnen worden verstaan het spelen van de eene club tegen een andere club, onverschillig of daarbij al of niet publiek wordt toegelaten. Vrij te laten ware alleen het spelen van de club in eigen kring gedurende den Zondag.

Mocht het bedoelde gemeenteterrein liggen in de nabijheid van kerken of van lokalen, waarin op Zondag godsdienstige bijeenkomsten worden gehouden, dan ware bovendien te bedingen, dat gedurende de uren van de godsdienst-oefeningen (b.v. des voormiddags en 's avonds na 6 uur) niet zal worden gespeeld.

Als sanctie zou in het contract kunnen worden opgenomen de bepaling, dat de club bij iedere overtreding, ter beoordeeling van B. en W., ten bate van de gemeentekas een boete van een zeker bedrag verbeurt, te betalen op eerste aanmaning van B. en W., terwijl bovendien de Raad het recht zou kunnen voorbehouden bij overtreding onmiddellijk hare concessie in te trekken.

Voorts zou de gemeente bepalingen kunnen maken ter bestrijding van andere sportexcessen. Wij denken b.v. aan een bepaling, waarbij bepaalde sport-liefhebberij, waarvan voor de volksgezondheid en de moraliteit der bevolking meer schade dan voordeel te vreezen is, uitdrukkelijk wordt uitgesloten. Zoo zouden wij b.v. geheel willen uitsluiten wielervedstrijden en bokswedstrijden. Voorts zou de voorwaarde kunnen worden gesteld, dat bepaalde wedstrijden tegen buiten de gemeente gevestigde clubs slechts met toestemming van den Burgemeester zouden mogen worden gehouden.

Ook aan deze bepalingen, die wellicht, in verband met de bijzondere plaatselijke omstandigheden, nog met enkele zijn te vermeerderen, zou de bovenbedoelde strafbepaling kunnen worden verbonden.

Zonder dergelijke voorwaarden zou o.i. bezwaar moeten worden gemaakt tegen inwilliging van het verzoek.

¹⁾ Men leze hieromtrent de interessante rede van Prof. H. H. Kuyper, „De taak der gemeentebesturen i.z. Zondagsrust”, verschenen in de periodiek *Christendom en Maatschappij* Serie VI 9/10.

3. VRAAG.

In onze gemeente is een bezuinigingscommissie ingesteld. Als lid dier commissie verzoek ik U om inlichtingen omtrent het volgende:

Wij hebben hier ter secretarie, tengevolge van bijzondere omstandigheden, teveel eerste klas ambtenaren.

1. Is het nu geoorloofd om de geheele financieele gestie der gemeente, wat betreft de bedrijven, belastingen enz. onder één hoofd te brengen en als hoofd van dien diensttak een dier ambtenaren aan te stellen? Moeten wij dan dien ambtenaar tevens gemeente-ontvanger maken in de plaats van den tegenwoordigen ontvanger, die ongeschikt is en waarschijnlijk spoedig heengaat?

2. Mag bedoelde ambtenaar, zoo hij tot gemeente-ontvanger wordt aangesteld, ook ander gemeentelijk werk verrichten?

ANTWOORD.

1. Naar luid van art. 113 der Gemeentewet berust het gansche kasbeheer van de gemeente bij den Ontvanger. Hij is belast met *alle* inkomsten en uitgaven en is daarvoor verantwoordelijk.

Wel is het sinds de wetswijziging van 1909 mogelijk om de verantwoordelijkheid voor een deel der uitgaven en inkomsten te leggen op de schouders van andere ambtenaren, n.l. wanneer de Raad gebruik maakt van zijne bevoegdheid ex art. 114 bis, om onder goedkeuring van Ged. Staten „terzake van met name aangewezen inkomsten, ontvangsten en betalingen andere regelen” (dan de Gemeentewet geeft) te stellen. Van deze bevoegdheid wordt in de grootere gemeenten gebruik gemaakt om de kasbemoeiingen van de gemeentebedrijven of van andere bepaald aangeduide gemeentelijke diensten aan den Ontvanger te onttrekken.

Doch het is *niet* geoorloofd om het gansche kasbeheer bij gemeentelijke verordening aan den Ontvanger te onttrekken. Regel moet zijn, dat het kasbeheer bij den Ontvanger berust. Dit eischt art. 113 van de Gemeentewet. En het K. B. van 24 Nov. 1921 (A. B. p. 370) overwoog dienovereenkomstig: „Toepassing van art. 114 bis kan alleen geschieden *bij uitzondering* op de algemeene regelen in de Gemeentewet voor het comptabel beheer gesteld. De motieven voor afwijking moeten worden ontleend aan den *bijzonderen aard van den dienstdak*; het streven naar vermindering van onnoodigen bureaucratischen omslag en de bevordering van een vlugge afdoening van zaken is niet voldoende om het goed recht van de uitzonderingsregelen aan te nemen.”

Verwaarloozing van dien eisch zou de wettelijke waarborgen tegen wanbeheer, die de Gemeentewet stelt (b.v. het voorschrift dat geen betaling mag geschieden dan op bevelschrift van B. en W. of volgens besluit van Ged. Staten, de eischen, waaraan het bevelschrift moet voldoen en de verplichting tot zekerheidsstelling van den Ontvanger, welke verplichting ten aanzien van andere gemeenteambtenaren niet in de Gemeentewet is omschreven), illusoir maken.

De Ontvanger — ook al mag zijn taak ingevolge art. 114 bis worden beperkt — blijft een in de gemeente onmisbaar ambtenaar. Zijn ambt maakt, evenals dat van den Burgemeester en den Secretaris, deel uit van het administratief bestuur van de gemeente (v.g. art. 2 Gemeentewet).

Is het in Uwe gemeente practisch mogelijk en wenschelijk om één persoon te belasten met alle ontvangsten en uitgaven, dus ook die der gemeentebedrijven, dan zouden de verordeningen Uwer gemeente, die een deel van het kasbeheer aan andere ambtenaren toevertrouwen, moeten worden gewijzigd en een centraal kasbeheer moeten worden ingevoerd voor alle diensten, die bij verordeningen ex art. 114 bis der Gemeentewet zijn geregeld. Doch dan zou de Ontvanger de aangewezen persoon moeten zijn.

Is de tegenwoordige Ontvanger niet geschikt voor die meer omvangrijke taak, dan zou hij door een der bedoelde ambtenaren kunnen worden bijgestaan en, bij aftreden of ontslag (onder goedkeuring van Ged. Staten), door één van dezen kunnen worden vervangen.

* * *

2. De Gemeentewet verzet zich niet tegen een bevestigende beantwoording van de laatste vraag. Wel bepaalt die wet, dat het ambt van Ontvanger onverenigbaar is met verschillende gemeentelijke ambten, zooals dat van Burge-

meester (artt. 62, en 23g) en, behoudens goedkeuring van Ged. Staten, met dat van Secretaris (art. 98) en met verschillende niet-gemeentelijke betrekkingen (artt. 107, 98, 62 en 63). Doch verder gaat de wet bij hare beperking niet. Men mag daarom o. i. aannemen, dat de Raad bevoegd is om, met inachtneming van deze wettelijke beperkingen, aan den Ontvanger ook andere ambtsfunctiën op te dragen. Doet hij dit, dan eischt uiteraard de billijkheid, dat bij het uitbrengen van 's Raads advies aan Ged. Staten nopens de bezoldiging van den Ontvanger, met diens ruimeren werkkring wordt rekening gehouden of een afzonderlijke wedde wordt toegekend.

4. VRAAG.

Heeft niet alleen een Raadslid maar ook ieder schoolbestuurslid het recht om ter gemeentesecretarie ten allen tijde inzage te eischen van de stukken, die betrekking hebben op de uitgaven voor het openbaar onderwijs?

ANTWOORD.

Art. 72 der Gemeentewet gaat niet verder dan den Burgemeester te belasten met de zorg, „dat elk ingezetene der gemeente, dit vragende, ter secretarie inzage kan nemen en, te zijner koste, afschrift kan doen maken van de besluiten van den Raad, zoover daaromtrent volgens art. 43 (d. w. z. door den Raad ten aanzien van in besloten vergadering genomen besluiten) geen geheimhouding is opgelegd”.

En de artikelen 203 en 219 dier wet eischen, dat telkenjare de begrooting en rekening *met de daarbij behoorende bescheiden en de toelichting* ter inzage worden gelegd ter secretarie voor de ingezetenen en, tegen betaling der kosten, in afschrift worden verkrijgbaar gesteld.

Doch het wettelijk inzagerecht strekt zich niet uit tot kennisneming van ieder verlangd stuk behoorend tot het financieel beheer van het gemeente-onderwijs.

Wel kan de Raad bij verordening het wettelijk inzagerecht uitbreiden. Zoo bevat vaak de instructie voor den Gemeente-Secretaris het alleszins gewenschte voorschrift om aan ieder lid van den Raad, die zulks mocht verlangen, alle inlichtingen en mededeelingen van stukken te geven, uitgenomen de notulen van B. en W. behelzende de onafgedane zaken. Zoo is het ook mogelijk, dat het wettelijk inzagerecht der ingezetenen in deze instructie of in dien van den Archivaris (als er een dergelijke functionaris tenminste aanwezig is) wordt uitgebreid.

Mocht blijken, dat zelfs de Raadsleden ten Uwent een volledig inzagerecht missen, dan ware de instructie van den Secretaris met een bepaling, als door ons bedoeld, aan te vullen.

Overigens kan natuurlijk de Raad, bij het vaststellen der wettelijke uitkeeringen ten behoeve van het bijzonder onderwijs of bij het behandelen van de begrooting of van de rekening, van B. en W. de, ter beoordeeling van de verschillende posten noodzakelijke, inlichtingen vorderen, terwijl aan de individueele raadsleden bij het reglement van orde voor de Raadsvergaderingen een vraagrecht kan worden toegekend, hetwélk door B. en W. moet worden geëerbiedigd.

5. VRAAG.

Door B. en W. onzer gemeente is aan den Raad, ter verhooging van de inkomsten der gemeente, een nieuwe tariefregeling voor het waterleidingbedrijf aangeboden, volgens welke de waterprijs berekend wordt naar de huurwaarde der woningen, in dier voege:

Klasse	Huurwaarde der woning	Waterprijs 3 mnd.	Toegest. verbruik 3 mnd.
I	tot f 100	f 1.80	12 M ³ .
II	100—150	„ 2.40	12 „
III	150—200	„ 3.00	12 „
IV	200—300	„ 4.20	14 „
V	300—400	„ 5.40	18 „
VI	400—500	„ 6.90	23 „
VII	500—600	„ 8.70	29 „
VIII	600—700	„ 10.80	36 „
IX	700 en meer	„ 13.20	44 „

Voor elke M³. leidingwater boven het toegestaan gebruik wordt 20 cts. berekend. Komt een dergelijke tariefregeling U gewenscht voor? Weet U ook andere voorbeelden?

ANTWOORD.

O. i. behoort men bij de tariefregeling der waterleiding zooveel mogelijk vast te houden aan deze twee eischen: *a.* dat de tarieven niet hooger worden gesteld dan noodig is om de kosten van de waterleiding te dekken; *b.* dat de burgers zooveel mogelijk betalen overeenkomstig hun leidingwaterverbruik.

Ter versterking van de positie van het bedrijf en ter ontlasting van de gemeentekas verdient het uiteraard aanbeveling, om bij het regelen van het tarief zorg te dragen voor een sluitende bedrijfsbegrooting. Zelfs zouden wij geen bezwaar zien, om, indien over eenig jaar het waterleidingbedrijf winst blijkt te hebben afgeworpen, die winst of een deel daarvan te storten in de gemeentekas. Doch o. i. bestaat er overwegend bezwaar om het waterleidingbedrijf doelbewust in een winstgevend bedrijf om te zetten. Het drinkwater behoort tot de meest elementaire levensbehoeften. Bekrimping op het gebruik daarvan kan — vooral waar men ook voor andere doeleinden dan consumptie op het gebruik van het leidingwater is aangewezen — een gevaar voor de volksgezondheid opleveren. De verdienste van de waterleiding is juist haar hygiënisch nut. Zij bevordert de reinheid, voorkomt het gebruik voor consumptiedoeleinden van voor de gezondheid schadelijk water enz. En de waterleiding is dan ook — vooral in den strijd tegen besmettelijke ziekten — een van de belangrijkste middelen gebleken. Dit middel wordt echter voor een gedeelte van zijn kracht beroofd, wanneer de tarieven hoog worden gesteld. Daarom is het van groot belang de tarieven zoo laag mogelijk te stellen en, desnoods — indien de dure exploitatie hooge tarieven noodzakelijk maakt — althans voor de behoeftige gezinnen, met steun uit de gemeentekas, een weinig beneden den kostprijs te blijven.

Nu kan het aanbevelenswaardig zijn om, met het oog op beperkte capaciteit van een waterleiding, voor het watergebruik boven een zeker quantum of voor inrichtingen, die veel drinkwater behoeven, mede ter voorkoming van roekeloos gebruik, een bijzonder hoog tarief in te voeren. Tegen een dergelijke tariefverhoging geldt het door ons genoemd bezwaar uiteraard niet.

En omgekeerd kan, indien het waterleidingbedrijf een groote capaciteit heeft of zonder veel kosten voor uitbreiding vatbaar is, uit commercieele overwegingen, juist aan grootgebruikers een gereduceerde prijs worden toegestaan, zooals b.v. te Amsterdam. Zulks omdat de kostprijs in dergelijke omstandigheden bij groote productie geringer wordt.

Wil men echter de gemeentekas stijven, dan zal men o. i. het middel daartoe *niet* moeten zoeken in een algemeene tariefverhoging van het waterleidingbedrijf.

Wat het tweede punt aanbelangt, valt de aandacht op de richting, waarin de practijk zich beweegt. Oorspronkelijk hadden de waterleidingen in de meeste gevallen tarieven, volgens welke uitsluitend een vast bedrag naar de grootte of de huurwaarde van de woning was verschuldigd. Bij dit systeem was echter de kans op watersverspilling zeer groot. Vandaar, dat het metertarief thans meer naar voren dringt. De woningen worden in klassen ingedeeld, gewoonlijk overeenkomstig de indeeling van de wet op de personeele belasting, en voor iedere klasse wordt een maximum verbruik aangewezen, waarvoor dan een bepaald vast bedrag moet worden betaald. Wat meer gebruikt wordt, moet per M³. worden betaald. Voor bedrijven wordt in den regel een afzonderlijke regeling vastgesteld.

Dit stelsel bestaat thans in verscheidene gemeenten; blijkbaar beweegt het waterleidingbedrijf in Uwe gemeente zich ook in deze richting.

Het vaste bedrag wordt verschillend geregeld. Soms naar gelang er aanwezig is een tapkraan met of zonder loozing (zoo voor arbeiders-, middenstands- en daarmede gelijkgestelde woningen te Eindhoven); soms naar het gemiddeld waterverbruik, de kamers, badtoestellen, waterclosets enz. (Amsterdam, Roermond, Zeist); soms naar de oppervlakte van de vertrekken, met een extra-bijdrage en verhoging van het maximum verbruik voor bijzondere omstandigheden, tengevolge waarvan veel watergebruik te vreezen is, b.v. de aanwezigheid van badkuipen, fonteinen, vee, vierwielige en tweewielige rijtuigen, waaronder begrepen auto's en motorfietsen enz. (Gouda); gewoonlijk naar de huurwaarde, met of zonder extra-bijdrage en verhoging van het maximum verbruik voor bijzondere omstandigheden (Amersfoort, Den Haag, Den Helder).

Het ontwerp-tarief voor Uwe gemeente kiest regeling naar de huurwaarde. Het komt ons voor, dat deze maatstaf tot regeling van het tarief niet slechter is dan de andere, die wij boven noemden. Wil men volledig voldoen aan den eisch van betaling overeenkomstig drinkwatergebruik, dan zou ieder bewoner overeenkomstig den meterstand moeten betalen. Uiteraard zou dit echter meerdere administratiekosten veroorzaken, terwijl bovendien gevaar dreigt, dat sommige gezinnen ten koste van reinheid en gezondheid te veel op het watergebruik gaan bezuinigen. Voor de bedrijven, en misschien ook voor de beter gesitueerde volksgroepen, zou betaling geheel overeenkomstig den meterstand o. i. zonder veel bezwaar kunnen worden ingevoerd. Maar voor de volksklasse dunkt ons betaling van een vast bedrag met een contrôlemeter of — voor de geringste arbeiderswoningen — de aanwezigheid van slechts één tapkraan

(zonder waterloozing) als waarborg tegen drinkwaterverkwisting, voorshands onmisbaar.

Het voorgestelde tarief lijkt ons niet laag. Doch, is dit tarief noodzakelijk tot dekking van de kosten der waterleiding, dan zouden wij (blijkens hetgeen wij boven opmerkten) hiertegen geen bezwaar hebben.

6. VRAAG.

Bij ons is een sluis, welke eigendom is van de gemeente en telkens voor zeker aantal jaren wordt verpacht. In het pachtcontract is o. m. vastgelegd, dat de sluis des Zondags van 's morgens acht uur tot 's middags vier uur moet gesloten zijn, uitgezonderd ingeval het vervoer noodzakelijk is.

Nu is hier de situatie zoo, dat op enkele uitzonderingen na (die hier duidelijk den regel bevestigen) ten opzichte van het bedienen van de sluis de Zondagsrust geheel wordt geëerbiedigd. Zelfs de enkele keer, dat vóór acht uur of na vier uur wordt geschut, is het veelal vast te stellen, dat er van de zijde van den schipper van noodzaak kan gesproken worden. Trouwens, wie ten onzent des Zondags zou willen varen en schutten, zou toch in den regel om andere oorzaken, n.l. in verband met het haast algemeen rusten op Zondag, verplicht zijn om ervan af te zien. Van watersport of pleziervaart wordt hier hoegenaamd geen gebruik gemaakt.

Nu is door mij ter gelegenheid van het opnieuw verpachten van de sluis een voorstel ingediend om die beperkende bepaling ten opzichte van den Zondag op te heffen en eenvoudig vast te stellen, dat de sluis den geheelen Zondag gesloten blijft en slechts ontheffing te verleenen waar noodzaak blijkt, b.v. bij invallende vorst of bij vervoer van een aan bederf onderhevige lading. Ik meen, dat op de gemeentelijke Overheid de plicht rust, om, waar het mogelijk is, het Zondagsgebod geheel te eerbiedigen, mede ter voorkoming, dat de goede gewoonte inzake de Zondagsrust in verval mocht geraken.

Onze, in hoofdzaak rechtsche, Raad verwierp echter dit voorstel en wel hoofdzakelijk op grond van de overwegingen, voorkomende in vraag en antwoord 4 van het Juli/Aug.-nummer van *Antirevolutionaire Staatkunde* 1925.

Mag ik na deze toelichting vragen:

Zou het gemeentebestuur in dit geval niet goed doen, ja, zelfs aan het gebod Gods niet verplicht zijn, om tot geheele Zondagsluiting over te gaan? Of mag de Overheid niet verder gaan dan gedeeltelijke sluiting, zulks om redenen, die misschien niet genoegzaam tot mij zijn doorgedrongen?

ANTWOORD.

Het komt ons voor, dat er tusschen U en overige rechtsche leden van den Raad Uwer gemeente geen principieel meeningsverschil aangaande deze aangelegenheid bestaat. Voorzoover uit bovengestelde vraag blijkt, staat Uwe geheele fractie (U inbegrepen) op het ook o. i. juiste standpunt, dat het bedienen van de sluis op Zondag beperkt moet blijven tot het noodzakelijke.

Het verschil bestaat slechts bij de uitwerking van dezen eisch. U meent, dat het wenschelijk is in het pachtcontract op te nemen een verbod voor den geheelen Zondag behoudens uitzondering ingeval van noodzaak. De andere leden der fractie geven de voorkeur aan behoud van de bestaande bepaling, n.l. sluiting van 's morgens acht tot 's middags vier uur.

In verband met wat U verder mededeelt, zouden wij ons willen scharen aan de zijde van de laatstbedoelde leden. En wel op deze gronden:

1. Een principieele grond: U schrijft: „Nu is hier de situatie zoo, dat op enkele uitzonderingen na (die hier zeer duidelijk den regel bevestigen) ten opzichte van het bedienen van de sluis de Zondagsrust geheel wordt geëerbiedigd”, m. a. w. de feitelijke toestand is in overeenstemming met hetgeen onze beginselen eischen. Maar dan moet de Overheid ook niet verder gaan met het stellen van voorschriften, die dit deel van het maatschappelijk leven aan banden leggen. Dergelijke voorschriften zijn vaak — helaas — onmisbaar. Maar die onmisbaarheid bestaat eerst dan, wanneer in het openbaar leven 's Heeren ordeningen worden terzijde gesteld. Worden Overheidsmaatregelen genomen, die verder reiken dan noodig gebleken is, dan overschrijdt de Overheid — strikt genomen — hierdoor hare roeping. Het resultaat van deze te ver reikende bemoeiing is, dat, waar vroeger *vrijwillige* gehoorzaamheid bestond, thans slechts van *gedwongen* gehoorzaamheid kan worden gesproken. En dwang werkt niet tot versterking maar tot verslapping van het verantwoordelijkheidsgevoel der bevolking.

2. Een practische grond. Het is zeer dubieus, of Uw voorstel wel (mogelijk) toekomstig misbruik van de thans bestaande vrijheid zou kunnen voorkomen. Immers, U laat ontheffing toe, ingeval de passage op Zondag noodzakelijk is. Maar wie moet die ontheffing verleenen? Uiteraard niet de Raad. Samenroeping van dit college om over een spoedeischend geval te oordeelen zou dwaasheid zijn. Ook de beslissing te geven aan B. en W. is, dunkt ons, te omslachtig. Zoo zou men er toe moeten komen om òf aan den Burgemeester òf aan den pachter zelf de beslissing op te dragen. Geeft men den Burgemeester de beslissing, dan stelt men dezen ambtenaar voor vaak moeilijke beslissingen, die hem zullen dwingen ook op Zondag zijn ambtswerk voort te zetten. Daarbij moet nog met de mogelijkheid worden rekening gehouden, dat de Burgemeester een zeer ruime opvatting over noodzakelijke passage heeft. Geeft men de beslissing aan den sluiswachter zelf, dan is zijn vrijheid practisch nog grooter dan op 't oogenblik, omdat hij gemakkelijk een reden zou kunnen vinden om — zoo hij dit wenscht — gedurende den geheelen Zondag te schutten.

Het komt ons om die redenen wenschelijk voor, de bestaande regeling te handhaven. Mocht misbruik blijken, dan ware te overwegen, wat den Raad verder te doen staat.

En wat nu de door U bedoelde vraag uit het Juli/Aug.-nummer van dit tijdschrift betreft.

De bedoeling van het antwoord op deze vraag was, om te doen uitkomen,

dat men het waterverkeer niet bij algemeene politie-verordening moet stilleggen, doch de oplossing moet zoeken in beperking van het bedienen der bruggen. Volledig stopzetten van den arbeid der brugwachters werd niet geadviseerd, met het oog op de noodzakelijke passage (niet met het oog op pleziervaart). Hadden wij volledig stilleggen geadviseerd, dan zouden wij toch in overweging hebben gegeven een uitzondering te stellen met het oog op de noodzakelijke passage. Een dergelijk advies achten wij echter minder wenschelijk. Want deze oplossing zou voor de bevordering van den Zondagsrust niet meer beteekend hebben dan de door ons aanbevolene, terwijl de practische uitwerking o. i. niet zonder bezwaar zou zijn.

ARBEIDSGESCHILLENWET EN SOCIALE VREDE.

DOOR

MR. S. DE VRIES CZN.

De arbeidsgeschillenwet is slechts een bescheiden poging om den socialen vrede te bevorderen.

Bij hare totstandkoming waren de meeningen over hare doelmatigheid en over het effect, dat zij zou sorteeren, zeer verdeeld.

De Regeering zelve heeft de beteekenis er van zeker niet te veel opgeblazen. In de Memorie van Antwoord erkent zij, dat niet alle geschillen zullen kunnen worden voorkomen of beslecht. Doch wel meent zij te mogen verwachten, dat als eenmaal de speciale organen, met de bemiddeling belast, er zullen zijn, gunstige resultaten mogen worden verwacht ten aanzien van de beperking van het aantal, den duur en den omvang van stakingen en uitsluitingen. Menigmaal toch aarzelt ieder der partijen, bij een conflict betrokken, om het eerste woord van toenadering te spreken. Het gaat vaak gemakkelijker op een toenaderingsvoorstel van den onpartijdigen Rijksbemiddelaar in te gaan, dan zelf zulk een voorstel te doen, dat allicht door de wederpartij voor een bewijs van zwakheid zou worden aangezien.

Het felst kante zich tegen het ontwerp de oud-liberale Mejuffrouw van Dorp. Zij stond nog op het standpunt der Manchester-school: *laissez faire, laissez passer*. Reeds in 1878 had Mr. D. P. D. Fabius in stelling XXII achter zijn dissertatie terecht gezegd, dat deze leer bloot de economische formule was voor het z.g. recht van den sterkste. In diezelfde stelling vroeg hij, in navolging van hetgeen Dr. A. Kuyper in 1874 reeds in de Tweede Kamer geëischt had, een Wetboek op den Arbeid, zoo goed als er een Wetboek van Koophandel was.

Iets minder fel, doch toch ook principieel — bloed verloochent zich niet — was de Vrijheidsbond tegen het ontwerp. Mr. G. Boon was niet tegen het instituut van bemiddelaars, doch wenschte, dat het aan partijen, indien zij er een wenschten, zou worden overgelaten er een te kiezen. Hij wees op de groote moeilijkheid voor de Regeering om de geschikte menschen te vinden. Hij citeerde Askwith, die in „*Industrial problems and disputes*” schrijft, dat de allerhoogste eischen aan een bemiddelaar gesteld moeten worden, vooreerst de psychologische quaestie: het inzicht, de tact, het kiezen van het juiste moment, het

begrip van de mentaliteit der partijen, bovendien de kennis van de technische geschilpunten.

Dergelijke qualiteiten mogen voor vele betrekkingen gewenscht geacht worden, voor rechters, voor burgemeesters, voor ministers, zelfs voor Kamerleden!

We hebben nu circa 1½ jaar practijk van de Rijksbemiddelaars achter den rug. Misschien mag gehoopt worden, dat de Regeering gebleken is bij de benoeming, zoo zij niet geheel geslaagd is, dan toch het ideaal van Askwith-Boon benaderd te hebben. Ernstige gegronde klachten althans kwamen tot dusver niet voor.

Om nu de linkerzijde maar ineens af te werken: de vrijzinnig-democraten gingen van harte met het ontwerp mee; de sociaal-democraten stonden er eenigszins sceptisch tegenover. Hetgeen te verklaren is. Wel verzekerde ook de heer Schaper, dat hij en zijn partijgenooten niets liever willen dan harmonie, doch in het bloed van iederen rechtgeaarden sociaal-democraat woelt toch nog de bacterie van den klassenstrijd. Hij beweerde dan ook, dat de arbeiders de stakingen noodig hebben om hun levenspeil te verheffen in tijden van opbloei der industrie en om in tijden als deze te waken tegen neerdrukking van dat peil.

Eenigszins schuchter stonden hij en zijn partijgenoot Brautigam tegenover het te scheppen instituut van den Rijksbemiddelaar.

Art. 6 van het ontwerp bepaalde, dat de Rijksbemiddelaar zou trachten het geschil in der minne bij te leggen. Men zou zoo zeggen: *de* aangewezen taak voor den Rijksbemiddelaar! Maar neen, dat ging den sociaal-democraten te ver! Dat moest er uit; de Rijksbemiddelaar mocht alleen informeeren, of de strijdende partijen misschien ook een bemiddelingsraad of een scheidsgerecht wenschten, of misschien ook een bijzonderen bemiddelaar, als hoedanig zij dan, desgewenscht, den Rijksbemiddelaar zouden kunnen kiezen.

Jammer genoeg is het amendement aangenomen; al moet er direct bijgevoegd, dat die aanneming in de practijk niet veel kwaad heeft gedaan. De practijk heeft zich n.l. van die aanneming niet veel aangetrokken. Al direct in het belangrijke conflict in de Twentsche textiel-industrie werd de Rijksbemiddelaar, de heer Van Ysselsteijn, als het ware genoopt, zelf een voorstel te doen tot bijlegging van het geschil. En met goed resultaat. Het werd aanvaard en de staking was weldra geëindigd, na veel ellende veroorzaakt te hebben. Wel heeft de heer Albarda den Minister gevraagd, of de Rijksbemiddelaar zijn bevoegdheid niet overschreden had, doch de Minister heeft den Rijksbemiddelaar gedekt; o. i. terecht. Wel is door aanneming van het amendement-Schaper de uitdrukkelijke bevoegdheid om zelf een poging tot bijlegging van het geschil te doen uit het artikel verwijderd, doch een verbod om het te doen is er niet ingebracht. En gelukkig! Partijen wenschen in den regel zelf, dat de Rijksbemiddelaar een voorstel zal doen, in ieder geval dat hij zijn meening over het geschil onomwonden zal uitspreken. Nog niet

eenmaal is een voorstel om het geschil aan het oordeel van een bemiddelingsraad of een arbitrage-commissie te onderwerpen, aangenomen. De strijdende partijen wenschen dien langen weg niet. Het zou ook vaak niet gemakkelijk vallen deze commissie of dezen raad zoo samen te stellen, dat beide partijen er zich mede zouden vereenigen.

In het allereerste geschil dat ik te behandelen kreeg — de uitnoodiging er toe kwam op den dag zelve, dat wij beëdigd waren — hoorden partijen er vreemd van op, dat ik zelf geen bemiddelingsvoorstel mocht doen; ik was toen nog onder den indruk van het aangenomen amendement-Schaper; later is deze indruk door het antwoord van minister Aalberse aan den heer Alberda weggenomen. De arbeiders vroegen, waarom ik dan Rijksbemiddelaar heette, als ik geen bemiddelingsvoorstel doen mocht!

De Rechterzijde der Tweede Kamer kon zich over het algemeen met het ingediende wetsvoorstel vereenigen. De rechtsgrond voor dit ingrijpen der Overheid in het vrije bedrijf werd door den heer Smeenk zeer juist aangegeven. Op pag. 216 der Handelingen 1922/'23 zegt hij: „Het bedrijf is niet een liefhebberij van een enkelen ondernemer of van een groep van ondernemers of van de arbeiders, maar aan dat bedrijf zitten zoodanige gemeenschapsbelangen vast, dat er hier voor de Overheid alle aanleiding is om te trachten, ernstige conflicten te voorkomen. Op het oogenblik, dat het conflict uitbreekt, is het buitengewoon moeilijk zich aan te bieden, maar wanneer men iemand bij de hand heeft, die ambts-halve kan optreden, dan heeft dat groote voordeelen.”

De heer Smeenk heeft zich daarbij aangesloten bij de houding, die steeds van antirevolutionaire zijde is aangenomen, waar het betrof het bepalen der overheidsmacht bij het ingrijpen in het vrije maatschappelijke leven. Gelijk Mr. Fabius het zeide: de oud liberale theorie van het laissez passer is slechts de economische formule voor het recht van den sterkste. Laat men den arbeider geheel alleen staan, zonder eenige bescherming der Overheid, dan ontstaat weer moderne slavernij. Het is het belang van het geheele volk, het zedelijk en geestelijk belang, dat de Overheid toezicht houdt op de veiligheidsmaatregelen in de fabrieken en werkplaatsen, opdat de arbeider niet door verontreinigde lucht of door onbeschermdde machinedeelen gevaar loope aan gezondheid en leven; het is ons aller belang, dat vrouwen- en kinderarbeid aan strenge regelen van overheidstoezicht worde gebonden en ook, dat de mannelijke volwassen arbeider niet door overmatigen arbeidsduur te gronde ga. Wij, antirevolutionairen, aanvaardden de taak der Overheid om het zwakke in de maatschappij, dat zich zelf niet beschermen kan, te beschermen door de wet.

Gevaar schuilt in een te ver gaande regeling. Zonder twijfel is de machtspositie der arbeiders, dank zij hunne organisatie, veel sterker geworden dan een 50 jaar geleden, toen de eerste bescheiden pogingen tot bescherming van vrouwen en kinderen door den heer Van Houten

werden beproefd. Zelfs is er nu en dan grond voor de vraag, of in den strijd tusschen patroon en arbeider, tusschen werkgever en werknemer, de rollen niet omgekeerd zijn en de werkgever een beroep op de Overheid mag doen, om als de zwakste partij beschermd te worden. Ook is er ruimte voor de vraag, of hier en daar de Overheid in haar ingrijpen in het vrije bedrijf niet te ver gegaan is. Terwijl zij toch aan den eenen kant stellig tot taak heeft om er voor te waken, dat de arbeider niet door overmatigen arbeid voor zijn tijd gesloopt worde, mag zij aan den anderen kant het oog niet sluiten voor het feit, dat buitenlandsche concurrentie onze fabrieken vaak dwingt om langer dan 8 uur daags te arbeiden. Door het geven van vele overwerkvergunningen bewijst zij echter in dezen te willen streven naar het juiste midden.

De vraag naar de grenzen der overheidsmacht bij het ingrijpen in het maatschappelijk leven is van antirevolutionaire zijde steeds zoo beantwoord, dat, terwijl het leven zoo veel mogelijk moet worden vrijgelaten, de Overheid toch tot taak had, misstanden weg te nemen of te voorkomen. Hoe ver zij daarbij heeft te gaan, zal altijd wel een vraag blijven, die beantwoord moet worden naar gelang van den tijd waarin en de omstandigheden waaronder die vraag wordt gesteld. Lohman, Gezag en Vrijheid, 1875 zegt op pag. 180 e.v. sprekende van de staatstaak in dezen:

„Men spreekt van „de sociale quaestie” en van „de bescherming van den vierden stand” als van iets nieuws; alsof de regeling der sociale belangen, de bescherming van den zwakke tegen de overmagt van den sterkere niet van de oudste tijden af de roeping der Overheid ware geweest! Maar men gaat zoo gaarne verder; men wil den arbeid organiseeren, de vrijheid tegen zich zelve beschermen, de maatschappij in orde brengen — en aan dat edel doel desnoods de vrije beweging der menschen opofferen! IJdel streven! Het laatste kan men wel; het eerste nooit! Laat de menschen zelf voor de voldoening hunner behoeften zorgen, zelf de beste oplossing der maatschappelijke problemen zoeken; laten wij ons van elk storend ingrijpen zorgvuldig onthouden! Maar laten wij daarentegen met kracht en doortastendheid de zwakken beschermen, wanneer maatschappelijke toestanden, staatsinstellingen of fysieke overmagt hun feitelijk het recht ontnemt dat voor allen hetzelfde moet doen.”

In gelijken geest sprak Dr. A. Kuyper zich uit in zijn op 2 Mei 1874 gehouden Kamerredevoering bij de behandeling van het wetsvoorstel Van Houten:

„Wij hebben te kiezen tusschen twee wegen. Wat wil men? Uitgaan van het denkbeeld: De oeconomische wetenschap heeft de regelen op te sporen, waarnaar de maatschappij zich beweegt, en na de ontdekking dier regelen heeft de Staat zijn burgers te dwingen, overeenkomstig die regelen te leven, opdat door haar toepassing geluk en welvaart volkomen worde? Of wel, gelooft men met mij, dat ook in de maatschappij het beginsel selfgovernment heerscht,

en de Staat eerst dan tusschen beide mag treden, als door excessen van zedelijk kwaad of verstoring der maatschappelijke orde dusdanige misbruiken ontstaan, dat de onderdrukking van het kwaad en voorkoming van herhaling alleen van den sterken arm te wachten is?"

Met profetischen blik zag Kuyper, dat de Overheid zich voortaan met ernst zou moeten afvragen wat haar taak was ten opzichte van de sociale quaestie. In de zitting van 4 Mei 1874 zeide hij o.a.:

„Het is een gewichtig oogenblik, waarop voor de eerste maal dit sociaal belang in debat komt. Er kan geen ernstiger materie aan de orde komen. Immers, zonder de gave der profetie te bezitten weten we allen, dat de sociale belangen in de eerste decenniën de wereldhistorie maken zullen. Zonder overdrijving mag gezegd, dat in de sociale quaestie een macht naar het legislatief bewustzijn dringt, die al meer onze wetgeving zal beheerschen. Bestudeering der sociale belangen wierd reeds de eerste en moeilijkste plicht van den staatsman. Maar juist, wijl wij voor dien nieuwen, zoo onzekeren weg staan, dient te ernstiger beraden, hoe wij de eerste schrede op dien weg zullen zetten.”

En in denzelfden gedachtengang ligt het betoog van den heer Colijn, als hij in het proefnummer van het nieuwe Christelijk Sociaal-Economisch Weekblad *De Maatschappij* schrijft:

„Wil men dus ontkomen aan de vaak zoo weinig zaakkundige inmenging van den Staat in het vrije bedrijf, dan zal die zuivere negatie voor iets anders plaats moeten maken; dan zal al het streven er op gericht moeten zijn het ingrijpen der Overheid overbodig te maken. Maar dat kan alleen maar weer, indien het bedrijfsleven zich dermate organiseren gaat, dat het als zoodanig in staat is het werk der Overheid over te nemen.”

Steeds dus de zelfde gedachte: de maatschappij zelf is primair. Gaan de zaken daarin behoorlijk, dan onthoude zich de Overheid; doch ontstaan of dreigen misstanden, die het maatschappelijk leven zelve ernstig zouden benadeelen, dan grijpe ze in. . . . totdat haar ingrijpen niet meer noodig is.

Aan dezen eisch schijnt mij de Arbeidsgeschillenwet te voldoen. Op zich zelf is een strijd tusschen een werkgever of een groep van werkgevers en hun arbeiders een zaak van henzelven. In het algemeen kan men het uitvechten van dien strijd aan partijen overlaten. Echter kan het effect van zulk een strijd, vooral wanneer hij lang voortduurt, zoo funest voor het maatschappelijk leven zijn, dat ingrijpen plicht, onthouding laakbaar zou zijn.

De Regeering heeft bij het bepalen der grenzen van haar ingrijpen moeten kiezen tusschen dwang en advies. Zuiver adviseerend konden vroeger reeds de Kamers van Arbeid optreden. Deze invloed is op stakingen en uitsluitingen echter zeer gering gebleven. Slechts in een

enkel opzicht heeft de Wet thans het element van dwang opgenomen, nl. door onder strafbedreiging voor te schrijven, dat partijen voor den Rijksbemiddelaar moeten verschijnen tot het geven van inlichtingen en dat partijen, getuigen en deskundigen moeten verschijnen voor den bemiddelingsraad en voor het scheidsgerecht (art. 57). De straf is maximaal f 60.— boete. Maar overigens is, behoudens wat het enquêterecht betreft, de geheele wet gebaseerd op het beginsel der vrijheid: de Rijksbemiddelaars worden ter beschikking gesteld; men is niet verplicht, van hun bemiddeling gebruik te maken, noch hunne adviezen op te volgen. De praktijk zal moeten leeren of het maatschappelijk gevaar, dat van stakingen en uitsluitingen dreigt, hierdoor genoeg bezworen wordt. De wet verwacht dat van de publieke opinie in dezen belangrijke invloed zal uitgaan. Zonder twijfel is deze bij ons een factor van groote beteekenis.

Alleen voor conflicten van eenigen omvang geldt de wet; minstens 50 arbeiders moeten er bij betrokken zijn. In rechtsgeschillen mengt de Rijksbemiddelaar zich niet; daarvoor blijft de gewone burgerlijke rechter aangewezen. Ook onthoudt de Rijksbemiddelaar zich, indien partijen reeds eigen bemiddelaars, bemiddelingsraden of scheidsgerechten bezitten, tenzij deze blijkbaar niet gekend zullen worden of vergeefsche pogingen hebben gedaan om het geschil bij te leggen (art. 7).

Ernstige oppositie is in beide Kamers gevoerd tegen het hoofdstuk waarin een enquête mogelijk wordt gemaakt. Wanneer een geschil in ernstige mate het algemeen belang dreigt te schaden, er minstens 300 arbeiders bij betrokken zijn en noch Rijksbemiddelaar noch Bemiddelingsraad noch scheidsgerecht het hebben kunnen beëindigen, kan de Minister van Arbeid een commissie van enquête instellen.

De commissie onderzoekt de oorzaken van het geschil, wijst aan, wie de verantwoordelijkheid er voor draagt, zegt in hoeverre de gestelde eischen voor inwilliging vatbaar zijn. Zij heeft het recht personen op te roepen, die ook weer onder strafbedreiging *moeten* komen en inlichtingen geven. Komen ze niet, of weigeren ze inlichtingen te geven, dan kunnen ze vervolgd worden en zelfs gevangenisstraf oploopen. Ook kan de commissie openlegging van boeken bevelen.

Hier gaat de dwang dus verder, dan in het geval, zoo even genoemd. Volgens velen gaat dit te ver. Ontkend kan echter niet worden, dat de bezwaren meest hypothetisch waren. Terecht is er op gewezen, dat ook de parlementaire enquête zeer ernstig ingrijpen der Overheid mogelijk maakt, doch practisch zoo goed als nooit is toegepast. Zoo zal het ook gaan met deze enquête. Ze zal meer als preventief middel werken. Om er aan te ontkomen zal men geneigd zijn de aangeboden bemiddeling te aanvaarden. Het antirevolutionair beginsel verzet er zich niet tegen, dat de Overheid een diepgaand onderzoek instelt, als 't algemeen belang door stijfhoofdigheid van een der partijen ernstig gevaar zou loopen. Is ongeneigdheid om toe te geven gebaseerd op onmacht, wijl het bedrijf

bevrediging der gestelde eischen niet kan dragen, dan kan inzage der boeken weinig bezwaar opleveren. De wet heeft bovendien dat onderzoek met vele waarborgen omtrent geheimhouding omgeven.

In conflicten, waarin tot nu toe van de zijde der ondernemers inzage der boeken werd aangeboden, werd er door de tegenpartij weinig waarde aan gehecht!

Verder is echter onze wet op het gebied van den dwang niet gegaan.

Zij heeft niet het voorbeeld van andere landen gevolgd, als Nieuw-Zeeland en Australië, waar stakingen en uitsluitingen verboden zijn, arbitrage verplicht is voorgeschreven en arbeidsvoorwaarden van Overheidswege worden opgelegd, noch van landen als Canada en Noorwegen, waar partijen verplicht zijn aan bemiddelingspogingen van Overheidswege mede te werken en stakingen en uitsluitingen hangende deze pogingen verboden zijn.

De stappen, die de Nederlandsche Overheid op dit gebied doet, zijn zeer bescheiden. De toekomst zal leeren of hiermede zal kunnen worden volstaan.

Ook deze bescheiden poging zal echter, verstandig in practijk gebracht, belangrijk kunnen bijdragen tot bevordering van den socialen vrede en is van antirevolutionair standpunt toe te juichen.

's Gravenhage, November 1925.

HET OUDE PROBLEEM DER CHRISTELIJKE STAATKUNDE.

DOOR

DR. H. DOOYEWEERD.

Ten behoeve van de nieuwe lezers van dit tijdschrift, die mijn studiereeks „In den strijd om een Christelijke Staatskunde”, opgenomen in den vorigen jaargang, niet hebben kunnen volgen, wil ik, alvorens met deze studiereeks verder te gaan, een beknopt résumé geven van de tot nu toe behandelde stof. Daarbij wil ik vooral de doorlopende lijn in het voorafgaande laten zien. Voor de gedetailleerde uitwerking moet ik natuurlijk naar mijn artikelen in den vorigen jaargang verwijzen.

Par. 1. *Doel en strekking van het historisch deel.*

In het historisch overzicht van het oude probleem der Christelijke staatkunde is het mijn hoofddoel te laten zien, hoe de Christelijke politiek in den loop der tijden belangrijke innerlijke veranderingen heeft ondergaan en uit de oorspronkelijke eenheid van bedding zich in een reeks van

steeds verder uiteenlopende takken heeft gesplitst. Deze veranderingen en splitsingen in 't geen aanvankelijk één was, waren afhankelijk van twee op elkander inwerkende factoren:

1. de ontwikkeling in de levens- en wereldbeschouwing;
2. de ontwikkeling in het maatschappelijk leven.

De Christelijke staatkunde is een *principieele* staatkunde bij uitstek. Staatkundige beginselen nu staan niet onsamenhangend op zich zelf, maar wijzen in opgaande lijn naar een hoogere eenheid van beginselen, die voor de geheele levenshouding beslissend zijn.

Een waarachtige beginselpolitiek staat immer in organischen samenhang tot een levens- en wereldbeschouwing. Waar dus op het kampveld der politiek staatkundige beginselen tegen elkander botsen, gaat in dieperen zin immer het pleit tusschen principieel van elkander afwijkende levens- en wereldbeschouwingen.

Wilt ge U nu een dieper inzicht eigen maken in de verschillen tusschen de tegenwoordige staatkundige partijen, bovenal wilt ge uw eigen Calvinistische beginselen voor het politieke leven productief maken in dien zin, dat ge er onder Gods genadigen bijstand in de practische politiek zelfstandig mede kunt *werken*, dan is allereerst noodzakelijk de historische ontwikkeling van de levens- en wereldbeschouwingen na te gaan, waarop de staatkundige partijen zich gronden, en u rekenschap te geven van de onoverbrugbare antithese, welke hier van meet af geloof en ongeloof scheidt.

Iedere levens- en wereldbeschouwing moet uiteraard een organische samenhang, een eenheid vormen in dien zin, dat u in ieder onderdeel de beheerschende stijlgedachte treft, dat ge op welk terrein ge haar ook naspeurt, 't zij in religie, 't zij in zedeleer, 't zij in rechtsopvatting of staatkunde, 't zij in het uitgangspunt der vakwetenschap of der wijsbegeerte, overal denzelfden grondtrek terugvindt, die op een laatste stellingkeuze terugwijst in de groote en allesbeheerschende vraag naar de verhouding tusschen God en de creatuur.

Nu is dit mijn eigen kijk op deze zaken, dat ik die eenheid van elke gesloten levens- en wereldbeschouwing terugvoer op een grondgedachte, die ik de *wetsidee* noem. Dit is geen willekeurige kijk, maar een die gedictieerd wordt, zoowel door een dieper inzicht in de beteekenis der levens- en wereldbeschouwing, als door de historie.

Zie ik goed, dan was er tot in het laatst der middeleeuwen geen kwestie over, dat in de *wetsidee* de Christelijke levens- en wereldbeschouwing haar eenheid en haar dieperen samenhang vond. Maar met de opkomst van renaissance en humanisme, voorbereid door allerlei ontbindende factoren in de middeleeuwen zelve, werd de wetsidee op den achtergrond gedrongen en de door haar gewaarborgde eenheid en samenhang in de Christelijke gedachtenwereld uiteengeslagen. Toch ontwikkelden ook alle levens- en wereldbeschouwingen, die sinds de renaissance haar plaats binnen de Europeesche kultuur kwamen opeischen,

zelve haar eigen wetsidee. Alleen maar, men gaf zich van die grondgedachte weinig rekenschap meer; het woord geraakte ten eenenmale in onbruik en met het woord werd ook de diepere zin niet meer verstaan. Alleen het Roomsche-Katholicisme heeft met de leer van zijn grooten scholastischen wijsgeer Thomas van Aquino die grondgedachte zorgvuldig bewaard en daarin dan ook een gesloten eenheid weten te behouden, als tot nu toe schier geen ander stelsel kan aanwijzen.

Het gevaar van het geleidelijk op den achtergrond geraken van de geweldige gedachte der wetsidee, was — gelijk de geheele moderne tijd u kan leeren — het losraken van het samenhoudend gebindte in de levens- en wereldbeschouwing. De echt-moderne drang naar synthese, naar Vermittlung, naar verzoening tusschen tegengestelde meeningen, is een symptoom van de algemeene vervloeiing en verflauwing der grenzen, welke in kerkleer en theologie, in sociale actie en organisatie, in wetenschap en kunst, geleidelijk valt waar te nemen. Deze synthese-gedachte is in uitgangspunt en strekking valsch en diep onwaar. Ik schrijf dit neer, zonder ook maar eenigszins te kort te willen doen aan de edele gezindheid van vele vertegenwoordigers onder deze synthese-gedachte. Zonder vooral ook maar eenigszins voet te willen geven aan een eigen-gerechtigd voldaanheidsgevoel der beati possidentes, die wanen de hoogste wijsheid te bezitten, wanneer zij zich eng opsluiten binnen die muren van hun eigen kring en meenen, dat ze van anderen buiten dien kring niets meer te leeren hebben. Dezulken miskennen de leiding Gods in de historie. Iedere, ook de humanistische, gedachtenrichting heeft haar eigen taak te vervullen in de ontwikkeling van het menschelijk geslacht. De kennisneming van den geestesarbeid van hen, die met ons niet op denzelfden bodem van beginselen staan, is voor ons noodzakelijk, om ons inzicht te verruimen en te verhelderen. Groote waarheden zijn vaak in dezen kring tot heil van de geheele wereld ontdekt, en wij hebben mede daarvan de vruchten getrokken.

Maar hier ligt de cardinale fout der synthese-gedachte, dat zij de waarheid miskent van de eenheid der levens- en wereldbeschouwing, dat zij loten, uit vreemden geestelijken stam gesproten, wil enten op een geheel andersoortige gedachtenwereld, dat zij m. a. w. een eenheid zoekt in wederkeerige vervloeiing der grenzen.

Waarachtige verrijking door uitwisseling van gedachten kunnen principieel op verschillenden bodem staanden slechts bereiken, wanneer zij ieder hun zelfstandigheid bewaren, wanneer ze m. a. w. aan iedere vrucht van vreemden geestesarbeid allereerst de keur aanleggen van eigen levens- en wereldbeschouwing.

Dien geestelijken keursteen levert u de wetsidee.

Par. 2. *Beteekenis der wetsidee.*

Waar aan de wetsidee zulk een belangrijke taak wordt toegewezen,

is het van het hoogste gewicht omtrent zin en beteekenis dezer gedachte niet in het vage te blijven.

Ik wil daarom trachten — al zal ik de meer fundamenteele uiteenzettingen eerst in het tweede deel mijner studiënreeks kunnen geven — hier met een enkel woord u de wetsidee nog eens te verklaren.

Iedere levens- en wereldbeschouwing, van welk karakter zij ook zij, ziet zich bij den aanvang geplaast voor de ontzaglijke moeilijkheid, dat in de schepping Gods een veelheid van wetten en ordinantiën heerscht, die voor de menschelijke rede *schijnbaar* met elkander in botsing komen. Er zijn natuurwetten, die de natuur beheerschen volgens den noodwendigen keten van oorzaak en gevolg. Maar anderzijds staan daar de goddelijke geboden voor het zedelijk leven, die den mensch *eischend* tegemoet treden. Nu doet zich — om bij dit uiterst ruw dualisme eens even te blijven staan — reeds dadelijk deze moeilijkheid voor: de mensch staat als natuurlijk organisme eenerzijds ongetwijfeld onder de natuurwet van oorzaak en gevolg. Maar wat voor zin hebben naast die natuurwetten de zedelijke geboden Gods, die zich tot den menschelijken wil richten? Op dieper religieus terrein doet zich een soortgelijke moeilijkheid voor in de verhouding van Gods zedewet tot de verdorvenheid van de menschelijke natuur, die tot alle kwaad geneigd, tot alle goed onbekwaam is. Gelijk de Heidelbergsche Catechismus het zoo scherp uitdrukt: „Doet dan God den mensch geen onrecht, wanneer Hij in Zijn wet van hem eischt, wat hij niet doen kan?”

Inderdaad prangt de moeilijkheid van de onderlinge verhouding der verschillende wetssferen op veel breeder terrein.

Ook in de verhouding van recht en zedelijkheid, van vergelding tot liefde, ook in de verhouding van de economische wetten, die zich naar het strenge waardebeginsel richten, tot ethiek en recht beide; ook in de verhouding van de wetten, die het zieleleven beheerschen, tot de biologische wetten van het lichamenlijk organisme, ook in de verhouding van de logica tot de psychologie, kortom in de verhouding van natuur tot geest. Iedere wetssfeer staat tot *alle andere* in een zekeren samenhang.

De levens- en wereldbeschouwing nu kan die veelheid van wetssferen niet zonder hooger verband, zonder hoogere eenheid naast elkander laten staan. Immers, een onverzoende veelheid loopt in rechte linie uit op chaos en anarchie. Ze zou den indruk wekken van een veelheid van ledematen, die los en verspreid naast elkander lagen, zonder dat ze in het eene kunstvolle organisme tot hooger doel en met eigen functie waren vereenigd.

Die eenheid, dien onderlingen samenhang tusschen de wetssferen waarborgt u de wetsidee, die op twee primaire vragen uwer levens- en wereldbeschouwing een afdoend antwoord heeft te geven:

1. Welke is de oorsprong van al die verschillende wetssferen?
 2. Hoe is de onderlinge samenhang en verhouding tusschen haar?
- Reeds in het antwoord op de eerste vraag worden de geesten openbaar.

Hier gaapt onverzoenlijk de groote antithese tusschen Christendom en redegeloof, tusschen het goddelijk autoriteitsprinciep en de souvereiniteit van menschelijke rede en menschelijken wil.

Wie aan die antithese „slechts” religieuze waarde toekent in dezen zin, dat ze in de steek laat zoowel op het terrein der wetenschap als op dat der practische staatkunde, verliest geheel uit het oog, dat de religie niet een bijzondere wetssfeer *naast* andere is, maar dat zij ten grondslag ligt aan de opvatting der wetsidee zelve, dat ze als een universeele kracht het leven onder alle wetssferen beheerscht, omdat zij de al-omvattende betrekking tusschen God en schepsel onderhoudt, een betrekking, waarin alle bijzondere verhoudingen tusschen het geschapene haar oorsprong vinden. Het was het groteske dwaalbegrip van het oud-liberalisme, dat de religie slechts in de binnenkamer tot haar recht kan komen, terwijl het geheele uitwendig leven onder wetten zou staan, die los van alle religieuze instelling, door de rede worden gedicteerd!

De groote antithese tusschen geloof en ongeloof, tusschen goddelijk autoriteitsprinciep en rede-souvereiniteit, die reeds bij de beantwoording der eerste vraag de geesten in twee vijandige kampen scheidt, doet de splijtzwam nog verder woekeren, wanneer de tweede fundamenteele vraag, die naar den onderlingen samenhang en verhouding der wetssferen aan de levens- en wereldbeschouwing ter beantwoording wordt voorgelegd. Want hier staan de belijders der goddelijke voorzienigheid, de aanbidders van het goddelijk wereldplan even onverzoenlijk tegenover alle levens- en wereldbeschouwingen, die de eenheid en den onderlingen samenhang der wetssferen zoeken in de continuïteit van het menschelijk denken. Dat liberalisme, democratisme en socialisme deze antithese *noodwendig* als valsch en onwaar *moeten* beschouwen vloeit met ijzeren noodzakelijkheid voort uit de wetsidee hunner respectievelijke levens- en wereldbeschouwingen.

Gemeenzaam immers verbindt hen, ook al geven zij zich niet altijd daarvan genoegzaam rekenschap, het geloof in de souvereiniteit der menschelijke rede. Aan die rede is ook de religie ondergeschikt. Maar waaraan ter wereld ontleent dan die godsdienst het recht een scheiding tusschen de geesten te maken, die allen gemeenzaam onder de heerschappij der rede staan? Als de rede ter laatster instantie over alle levens- en wereldvragen de vierschaar spant, dan kan een bepaalde beschouwing op wetenschappelijk of staatkundig gebied alleen daardoor een recht van voorrang boven afwijkende beschouwingen pretendeeren, dat zij met redelijke argumenten die meerderheid luce clarius kan bewijzen. Neemt men b.v. met het Marxisme een wetsidee aan, die den oorsprong der wetten in de souvereine rede stelt en de eenheid en samenhang tusschen alle wetssferen concentreert in de economische ontwikkelingswetten, die alle andere beheerschen en bepalen, dan springt de vooze aanmatiging van de antithese-gedachte van uit dit standpunt bezien wel scherp in 't oog.

Denk u toch een oogenblik in deze geestesgesteldheid in. Ge zult moeten toegeven, dat hier eerlijke overtuiging aan het woord kan zijn en dat de verwoede en geconcentreerde aanvallen op het antithese-dogma van meet af de noodwendige conclusie waren uit een wetsidee, die den diepsten oorsprong der wetssferen terugvoert op de autoriteit der soevereine rede.

Maar dan zult ge ook toegeven, dat nergens die antithese haar waarheid krachtiger heeft bewezen dan bij die verwoede aanvallen op haar deugdelijkheid. Want hier botste wetsidee tegen wetsidee. De rede kan haar soevereiniteit niet weder *redelijk* bewijzen, de aanvaarding dier soevereiniteit berust op een geloof, en welk een geloof? Anderzijds kan de belijder der goddelijke soevereiniteit de redelijkheidsapostelen niet langs redelijken weg van de soevereiniteit Gods in alle wetssferen overtuigen. Ook deze overtuiging berust op geloof, een geloof, dat God zelf in de harten werkt en niet de natuurlijke rede.

Zoo scheiden zich in de wetsidee de wegen van Christendom en rationalistisch humanisme ¹⁾ als twee fundamenteel verschillende richtingen van levens- en wereldbeschouwing. Die antithese-gedachte wordt geëischt door den christelijken grondslag van iedere wetsidee, die de soevereiniteit Gods in den zin des Christendoms belijdt. Haar waarheid en deugdelijkheid blijkt uit de fundamenteele kloof tusschen de wetsidee der Christelijke en humanistische levens- en wereldbeschouwingen, een waarheid, die de rede wel kan constateeren, maar evenmin kan bewijzen als het axioma in de wiskunde.

Par. 3. *Samenvatting van het tot hiertoe in de studiënreeks „In den strijd om een christelijke staatkunde” gegeven historisch overzicht van de ontwikkeling der Christelijke wetsidee.*

Intusschen, ook de Christelijke wetsidee is in den loop der historie nòch een eenheid gebleven, nòch was het behoud dezer eenheid mogelijk. Wel bleven haar beide rudimenten: de belijdenis der goddelijke soevereiniteit, als oorsprong van alle wetten, en de belijdenis van het voorzienig wereldplan Gods, als de grondslag voor diepere eenheid en onderlingen samenhang van alle wetssferen het gemeenzaam geestelijk bezit van alle levens- en wereldbeschouwingen, die zich op Christelijken grondslag stelden. Maar deze beide grondgedachten lieten uiteraard ruimte voor verschillende, voor uiteenlopende preciseering en uitwerking. Die preciseering en uitwerking was noodzakelijk, wilde men de brug slaan tusschen het bloot-algemeene in de beginselen en de concrete levens- en wereldvragen.

De noodzakelijkheid van preciseering, van uitwerking der wetsidee werd door de Christelijke kerk eerst gevoeld, toen de tijd naderde, dat zij positief in de levensverhoudingen had in te grijpen, toen zij ook op staatkundig terrein *positief* stelling had te kiezen in de tijdsvragen, die

om oplossing riepen. Aanvankelijk behielp zij zich, door in concrete vragen van recht en zedelijkheid ter schole te gaan bij de Grieksch-Romeinsche wijsbegeerte der klassieke beschaving, in 't bijzonder bij de Stoa. De Stoa had de gedachte gegrepen van een *universeele, onveranderlijke* natuurwet (lex naturalis), waarin ook de rechtsorde en de zedelijke orde gegrond waren. In het natuurlijk licht vindt de menselijke rede onverbreekbare zedelijke normen, die in een vasten samenhang staan met de geheele wereldorde. De Christelijke kerkvaders knoopten nu bij het beantwoorden van concrete tijdsvragen binnen de natuurlijke ordeningen van staat en maatschappij bij deze Stoïcijnsche gedachte aan. Zij meenden zulks te kunnen rechtvaardigen met een beroep op Paulus' woord, dat de heidenen, die de wet niet hebben, die wet van nature in hunne harten hebben geschreven.

Intusschen, in de kern der zaak was de Stoïcijnsche wetsidee door en door materialistisch; de Romeinsche Stoïcijnen (Cicero, Seneca) hadden haar wel op hooger zedelijk en religieus plan verheven, door de ontbindende beteekenis der zonde te erkennen, maar anderzijds hadden zij in hun natuurrechtelijke leer (de leer van de natuurwet in zedelijken en juridischen zin) het Romeinsche machtsindividualisme, het wilsprincipe maar al te duidelijk opgenomen.

De Christelijke wetsidee met haar uitgangspunt in de goddelijke Schepperssovereiniteit liet geen compromis toe met de heidensche wilsleer, evenmin als met de materialistische natuurwetsgedachte der Stoïcijnen.

Augustinus was de eerste, die de noodzakelijkheid van een meer concrete Christelijke wetsidee van eigen toets en karakter inzag.

Hij legde voor alle fasen der Christelijke levens- en wereldbeschouwing de grondleggende gedachte van de eeuwige wet (lex aeterna), waarin het geheele scheppingsplan Gods met de geheele onderlinge verhouding en eenheid der wetssferen lag opgesloten. De twee grondgedachten der Christelijke levens- en wereldbeschouwing: de Schepperssovereiniteit Gods en de leer der goddelijke voorzienigheid, die in den aanvang de leer van zonde en verlossing door Jezus Christus omvat, doordrongen deze wetsidee tot in 't diepst van haar wezen. Maar in de nadere bepaling van den wereldsamenhang in het goddelijke wereldplan, ging Augustinus ter schole bij de Grieksche wijsbegeerte der neoplatonici. Deze laatsten zagen de veelheid der wetssferen als een trapsgewijze afschaduwing of uitvloeiing uit de goddelijke eenheid. De godheid staat als oorsprong van de wereld bovenaan. Zij is de absolute eenheid. In haar zijn de ideeën, die zich trapsgewijze afschaduwen in de werkelijkheid. Geest, ziel en lichaam werd de trilogie, waarnaar het geheele wereldplan in een afdalende en opklimmende reeks was geordend. De geest is hooger dan de ziel, die slechts haar afschaduwing is, de ziel in denzelfden zin hooger dan het lichaam, de stof. Zoo werd de onderlinge samenhang der wetssferen gedacht in een verhouding van

hooger tot lager, van dienende tot hogere waarde. Het wereldlijk recht werd een afschaduwning van de idee der goddelijke gerechtigheid, die de liefde tot God en den naaste beveelt, de staat in religieuzen zin een dienende wetsfeer in het lichaam van Christus, de universeele kerk. In de verdere uitwerking en toepassing dezer wetsidee nam Augustinus voorts tal van Stoicijsche en andere gedachten over.

Maar thans werden al deze afzonderlijke gedachten geordend door, ingebouwd in, en doordrongen van de Christelijk-neo-platonische wets-idee. Het was niet te ontkennen: de Christelijke levens- en wereld-beschouwing had door Augustinus' machtigen geestesarbeid een geslotenheid en concreetheid verkregen, die haar tot nu toe ontbrak.

Nu zij reeds van den aanvang één ding in 't oog gehouden.

De ontwikkeling, die de Christelijke wetsidee van af het Augustinisme in den loop der eeuwen heeft ondergaan, hing van meet af samen met de wijzigingen, die het geheele levens- en wereldbeeld onder Gods leiding in de historie vertoonde.

Immers, twee elementen lagen hier onafscheidelijk in elkander gestrengeld: het goddelijk fundament en de verdere uitbouw op dit fundament in het Christelijk denken.

Wie zou meenen, dat dit laatste element als menschenwerk geen waarde zou hebben, miskent de eigen taak door God aan zijn kinderen gesteld in de uitbreiding van Zijn Koninkrijk. God werkt Zijn werk in de wereld mede door den arbeid van Zijn schepselen.

Het was de machtige cultuurtaak, door Christus aan Zijn kerk nagelaten, om op het door Hem gelegde goddelijke fundament, den opbouw aan te vangen op alle terrein des levens. Doch alle menschenlijke werk bleef op dit terrein uiteraard onvolmaakt en relatief, gebonden aan tijd en plaats, gebonden aan het geheele tijdbeeld met al zijn bijzondere levensvragen. Die gedachtenarbeid, al kon zij bij haar meest geniale profeten eeuwen omspannen, bleef toch immer omprangd door beperkten horizont, afhankelijk van economische, staatkundige, cultureele en tal van andere factoren. Wanneer het historisch materialisme de geestes-cultuur tot een weerslag maakt van de economische verhoudingen, dan zondigt het in uitgangspunt en onverdedigbare eenzijdigheid, bovenal in verwarring van het absolute met het betrekkelijke, maar niet hierin, dat het aan den economischen ontwikkelingsgang een belangrijken invloed ook op het Christelijk denken toekent. De wetsidee zelve eischt bij het historisch onderzoek een alzijdige waardeering van alle factoren.

Augustinus' opvatting van de Christelijke wetsidee was ten deele mede bepaald door het beeld van den tijd, waarin hij leefde, een tijd, waarin het Christendom nog weinig positieven invloed op de maatschappelijke en staatkundige verhoudingen oefende en de geheele cultuur nog lag onder de suprematie van het Romeinsche heidensche machtsindividualisme. Daarom is bij Augustinus een onoverbrugbare kloof tusschen het Koninkrijk Gods en de wereld, tusschen de civitas Dei en de civitas

terrena; daarom zijn wereldlijk recht en natuurlijke zedelijkheid bij hem slechts donkere schaduwen van de alleen reële gerechtigheid Gods, zooals die in het Koninkrijk der Hemelen heerscht. Reële waarde krijgt de staat slechts door zich in dienst te stellen van het koninkrijk Gods.

Maar het levens- en wereldbeeld wijzigde zich geheel en al tijdens de Middeleeuwen. De staatkundige en maatschappelijke instellingen werden geleidelijk met den Christelijken zuurdeesem doortrokken, ze werden gechristianiseerd. Het Romeinsche wereldrijk, hopeloos verbrokken en uiteengeslagen, verloor zijn suprematie over het wereldlijk leven. De kerk daarentegen, machtig georganiseerd, nam feitelijk de erfenis van het Heilige Roomsche Rijk over. De staten, van zwakke structuur, in het leenstelsel versplinterd tot talloos vele kleine en grootere heerschappijen, konden de rechtsontwikkeling niet meer leiden; het economisch leven teruggebracht tot de bescheiden verhoudingen van goederenruil en overwegende bodemcultuur, stelde de Christelijke staatkunde nog slechts voor zeer eenvoudige vragen.

Natuur en genade, in Augustinus' wetsidee door afgronden gescheiden, schenen allengs in de periode der Middeleeuwen tot elkander genaderd. De kerk, gecentraliseerd tot een machtig hiërarchisch instituut, met eigen rechtsorde (het kanoniek recht) en eigen belangrijke geldmacht, streefde ernaar, de geheele Christenheid te omspannen en naar Romeinsch-rechtelijke opvatting te beheerschen. Zij verzoende natuur en genade, door aan de natuur de sacramentele wondermiddelen der genade in te gieten. Die natuur was een bruikbare grondslag gebleken, waarop de genade kon voortbouwen. In het middeleeuwsche standenwezen vond deze gedachte van verzoening tusschen natuur en genade haar klaarste uitdrukking. De ascetische staat van wereldontvlinding, gelijk ze in het kloosterwezen werd gevoerd, gold als de hoogere genadestaat boven den leekenstaat. De overtollige verdiensten van hen, die in den staat der evangelische volkomenheid leefden, vulden het moreel tekort aan in den levenswandel der leeken. De bemiddelingsrol vervulde de kerk, welke beide — kloosterwezen en leekendom — onder de heerschappij harer sacramenten vereenigde.

Bij deze geheel nieuwe positie van het Christendom, dat in het kerk-instituut de centrale leiding van alle levenssferen op zich had genomen, scheen een wetsidee, die gelijk de Augustinische, het ideaal van het Koninkrijk Gods idealistisch van de wereld had gescheiden, niet meer te passen.

Het platonisch idealisme, dat in Augustinus' wetsidee een belangrijke rol speelde, moest in realistische lijn worden omgebogen. Deze omwending in de Christelijke wetsidee bracht de hoog-scholastiek met haar grooten wijsgeer *Thomas van Aquino*. Doch opnieuw ontleende het Christendom bij de omvorming harer wetsidee belangrijk materiaal aan de heidensche wijsbegeerte. Alleen maar, het was een andere filosofie dan die, waaraan Augustinus getracht had een Christelijk stempel te geven. Niet

Plato, maar Aristoteles verkreeg de leiding bij den herbouw der Christelijke wetsidee. De organische gedachte, de idee van het mystieke lichaam van Christus, gelijk met name de apostel Paulus die had ontwikkeld, scheen wonderwel te kloppen op Aristoteles' wijsbegeerte, die haar wetsidee geheel aan het beeld van het natuurlijk organisme ontleend had. In het natuurlijk organisme zijn alle leden doelmatig samengevoegd met eigen functie onder de leiding van het geheel. Plant en dierlijk organisme ontwikkelden zich uit kiem en embryo, en in die kiemen ligt de volmaakte vorm van het organisme, die straks in den vollen wasdom zich zal ontwikkelen, reeds verborgen. Anderzijds staan de organismen niet zonder doel naast elkander, maar het lagere organisme dient het hoogere. De aarde verstrekt haar voedingssappen aan de plant; de plant dient het dier, het dier den mensch ten voedsel. Zoo zag Aristoteles het heelal geordend en samengehouden door een dubbele wet van doelmatigheid:

1. de orde, volgens welke ieder wezen overeenkomstig zijn eigen natuur naar zijn volmaking streeft, m. a. w. het in de kiem ingeschapen doel zijner ontwikkeling (entelechie) tot vollen wasdom (vorm, actualiteit) zoekt te bereiken;

2. de orde, volgens welke in het heelal al het lagere als stof dient voor het hoogere bij het bereiken van zijn doel, zijn vorm, zijn wasdom, zijn volmaking.

Op het gebied van het tijdelijke is de mensch naar zijn redelijk wezen einddoel van de schepping. Aan hem is al het lagere als middel tot doel toegeordend. Maar ook de mensch staat zelf in den keten van middelen en doeleinden, die eerst bij God zijn afsluiting vindt. God is het absolute einddoel van alles, de onbewogen beweging van het heelal. Voor Hem is ook de mensch middel ter Zijner eere.

Deze gedachte van een dubbele doelmatigheidswet in het organisme van het heelal nu nam Thomas van Aquino op in zijn wetsidee. Aan Augustinus ontleende hij de gedachte van de eeuwige wet (*lex aeterna*), waarin het wereldplan Gods naar Diens voorzienig bestel tot een tijdlooze eenheid is samengevat. In deze wetsgedachte lagen van meet af de beide rudimenten opgesloten van iedere Christelijke levens- en wereldbeschouwing, n.l. 1e. de goddelijke souvereiniteit als oorsprong van alle scheppingswetten en 2e. de onderlinge samenhang van alle wetsferen in de goddelijke voorzienigheid.

Maar ieder dezer elementen werd nu doordrongen van de organische ontwikkelingsgedachte der Aristotelische wijsbegeerte. God bleef de souvereine oorsprong van alle wetten, maar deze gedachte werd aldus gepreciseerd, dat de *lex aeterna* ontspringt uit het *wezen* God naar zijn *redelijke* zijde. Anderdeels werd de onderlinge samenhang der wetsferen in Gods voorzienig wereldplan thans gelegd in de dubbele doelmatigheidsorde van het heelal, volgens 't welk ieder wezen overeenkomstig zijn natuur naar zijn eigen volmaking streeft, maar op zijn beurt als

middel dient aan een hooger wezen in 't bereiken van diens hoogerliggend doel. Natuur en genade, wereldleven en Koninkrijk Gods lieten zich met behulp van deze ontwikkelingsgedachte voortreffelijk verzoenen! De natuur werd de lagere stof, die door de genade wordt gebruikt bij het scheppen van een hooger vorm in den mensch, den vorm der evangelische volkomenheid. Thomas van Aquino drukt deze gedachte uit als volgt: „*Gratia naturam non tollit, sed perficit*”. (De genade heft de natuur niet op, maar volmaakt haar).

Zoo werden de staat en alle wereldlijke instellingen ingelijfd in het wereldorganisme, als lager ontwikkelingsstadium tot hooger doel, het doel, dat de Kerk door haar genademiddelen verwezenlijkt.

Maar — en hier blijkt wel scherp het onderscheid tusschen de Augustinische en de Thomistische wetsidee — nu werd ook aangenomen, dat ieder schepsel in zijn eigen natuur van zelf, *zonder bijzonder hooger licht, deel heeft* aan de eeuwige wet en wel op een wijze, die bij de natuur van ieder schepsel past. De *redeloze natuur* wordt door God onmiddellijk tot haar doel bewogen, de *redelijke natuur* daarentegen in redelijke vrijheid. De mensch vindt in zijn redelijke natuur de z.g.n. natuurwet (*lex naturalis*), die deel uitmaakt van de eeuwige wet (*lex aeterna*). En waar die eeuwige wet naar Thomas' opvatting is gegrond in het redelijk wezen Gods, bestaat tusschen natuurlijke en goddelijke rede een, zij 't al onvolmaakte, wezensgemeenschap.

Zoo wordt de redelijke natuur naaste norm van het handelen. Op het terrein van het natuurlijk recht en de natuurlijke zedelijkheid vindt de mensch in zijn eigen natuur, buiten alle openbaring om, al die beginselen, die hij noodig heeft om goed, d. w. z. naar zijn ingeschapen doel, te handelen. Op dit terrein geldt het: Het goede is niet daarom goed, wijl God het gebiedt, maar God moest het goede (d. w. z. dat, wat met de natuur overeenstemt) gebiedten, omdat het goed was. Immers, op dit terrein is de redelijke natuur met haar wetten gegrond in het wezen Gods, zoodat God ondanks Zijn almacht daaraan niets kan veranderen.

Ge begrijpt hoe in 't licht van deze wetsidee de onderlinge verhouding der wetsferen werd gezien. Als een hiërarchische orde van lager tot hooger, uitmondend in het rijk der genade, waarvan de Kerk met haar sacramenten den sleutel bezat. Vanaf de wetten, die het natuurlijk organisme beheerschen, gaat een opgaande lijn naar de natuurlijke rechtsorde, van daar naar de natuurlijke zedelijkheid, die het recht als lager onderdeel bevat, van daar naar het rijk der genade, beheerscht door de evangelische wet der volmaaktheid. Alle levenssferen mogen ter naaste instantie hun eigen wetten volgen, maar de eene dient als lagere wet een hoogere wet in de hiërarchische orde, en alles mondt ter laatste instantie uit in de Kerk als de belichaming van het Rijk Christi.

Deze wetsidee kent aan iedere wetsfeer een „autonomie in eigen kring” toe, maar het is slechts een zeer betrekkelijke zelfstandigheid. Ter laatste instantie heeft op ieder terrein de Kerk de normen te stellen,

voor zoover zij oordeelt, dat het heil der zielen haar inmenging eischt. Daarom is het Calvinistisch beginsel der „sovereiniteit in eigen kring” aan de Roomsche gedachtenwereld innerlijk vreemd.

Nimmer scheen de Christelijke levens- en wereldbeschouwing zulk een gesloten wetsidee te hebben ontwikkeld als in het Thomisme.

Maar de bijl lag alreede aan den wortel. De wereldgeschiedenis hield ook over deze geniale conceptie gericht.

De zwakke plekken in dit monumentale geestesbouwwerk lagen voornamelijk in tweeërlei:

1e. in de samenvoeging van Christelijke en heidensche denkbelden, ook al werden de laatste van openlijke ketterij gezuiverd;

2e. in de omstandigheid, dat de Thomistische levens- en wereldbeschouwing in haar oorspronkelijken vorm, ondanks alle rekbaarheid, toch een levens- en wereldbeeld onderstelde, dat slechts een periode, een phase in de wereldgeschiedenis zou vullen.

ad Ium. De Christelijke gedachte was diep geworteld in Gods wijs-souvereiniteit. God is de Heere over de schepping, Wiens wijsheid niet naar eindigen maatstaf kan worden gemeten. Het verlossingswerk is een groot goddelijk mysterie, dat aan de menschelijke wijsheid getoetst, den Joden een ergernis, den Grieken een dwaasheid is. Zijn wetten laten geen hooger maatstaf toe dan den wil Gods, die heilig en volkomen is.

Deze echt-Christelijke gedachte overheerschte, ondanks alle Platonische bijmengselen, de wetsidee van Augustinus.

Maar de Grieksche wijsbegeerte had een lijnrecht tegenovergestelde opvatting der goddelijke wijsheid. Hier werd de godheid gemeten naar den maatstaf der menschelijke rede, de Grieksche geest zocht naar een wetsidee, een conceptie van bouw en samenhang van het heelaal, die zijn schoonheidsgevoel bevredigde. De menschelijke rede kreeg hier den voorrang ook in de godsbeschouwing.

In het Thomisme werd dit z.g.n. primaat van het intellect sterk op den voorgrond gesteld. Wel sloot Thomas onmiddellijk de genademysteriën van alle redelijk onderzoek af, maar toch kreeg op het geheele natuurlijk terrein de menschelijke rede den scepter in handen. Zelfs de *uitwendige overgang* van natuur op genade werd in de Thomistische wetsidee redelijk geconstrueerd met behulp van Aristoteles' organische ontwikkelingsgedachte. De totaal verwoestende kracht der zonde werd ten gunste van een betrekkelijke goedheid der gevallen natuur ingeperkt.

Nu ontbrak het van meet af in de Christelijke Kerk der middeleeuwen niet aan richtingen, die zich met dit intellectualisme, deze overwoekering der Christelijke leer door heidensche wijsbegeerte, niet konden vereenigen.

Tegenover het primaat van het intellect, dat aan de rede hoogere waardij toekent dan aan het geloof, stelden zij den voorrang van den wil, de wilssouvereiniteit Gods, in Christelijken zin.

Tweeërlei richting ontwikkelde zich gedurende de Middeleeuwen in deze lijn.

1. Een sectentype, dat de rationalistische verzoening tusschen natuur en genade, tusschen *wereldleven* en *koninkrijk Gods* radicaal verwierp, en zijn uitgangspunt uitsluitend nam in de absolute, voor allen zonder uitzondering geldende evangelische wet der volkomenheid. Deze secten zagen het Koninkrijk Gods slechts in de zedewet voor het persoonlijk leven. De gedachte der goddelijke voorzienigheid raakte met het goddelijk wereldplan op den achtergrond. Daardoor werd de samenhang tusschen alle wetssferen radicaal vernietigd. De wetten voor het persoonlijk leven van den Christen kregen een absolutistische macht en deden den blik sluiten voor de veelheid van andere wetssferen, waaronder de goddelijke souvereiniteit het menschdom geplaatst heeft. Het gevolg was in 't gematigd sectarisme een absoluut indifferente houding tegenover alle wereldlijke ordeningen, een vorming van engere gemeenschappen van heiligen buiten alle verband van kerk en staat. In 't radicale sectarisme, gelijk het Hussietendom en de boerenbeweging in Engeland ten tijde van Wycliffe, werd de spits der evangelische wet der volkomenheid radicaal-revolutionair gericht tegen alle wereldlijke en kerkelijke ambten en instellingen. In Christus is geen rijk of arm, geen overheid en onderdaan. Alleen Christus zelf is Koning en bezitter van ons leven. Weg dus met alle wereldlijke overheid, militaire macht, straffen, eigendom en kerkinstituut. Terug naar den evangelischen toestand van gelijkheid en goederengemeenschap.

Dit sectentype vernietigde de christelijke levens- en wereldbeschouwing in haar wetsidee en was in zijn uitgangspunt immer revolutionair, radicaal, dweepziek.

2. Een meer gematigde richting, die tot Augustinus' Christelijke lijn terugging en de theologie aan de overheersching der natuurlijke rede zocht te ontworstelen. Een richting, die de kern der Thomistische wetsidee aantastte in haar organische ontwikkelingsgedachte. De goddelijke wilssouvereiniteit werd weer laatste norm van ons handelen. De wet kreeg, althans op beperkt terrein (moraal en religie), het karakter van *grens* tusschen goddelijke en menschelijke rede. Boven de goddelijke wet kan de natuurlijke rede hier niet uitvragen. De mensch is door de wet begrensd en beperkt. Het was vooral de Franciskanerorde, die deze gedachte levendig hield. *Duns Scotus* was de geniale woordvoerder dezer gedachtenrichting. Ze vernietigde de *redelijke* eenheidsconstructie tusschen de wetssferen, en moest daarom op den duur noodwendig voeren tot de aanvaarding van een veelheid van wetssferen, die ieder binnen eigen kring zelfstandig, alleen in het goddelijk wereldplan, maar niet in de natuurlijke rede, hun verzoening vinden.

Tot de consequenties doorgedacht moest deze richting ook op den duur noodwendig in botsing komen met de kerkelijke suprematie over alle levensterrein, tot een vrijmaking van de wereldlijke levenssferen uit het harnas der kerkelijke eenheidscultuur. Voorloopig werden deze consequenties geremd door een positivistisch geloof in het gezag der

kerkelijke overlevering, welker ordeningen en decreten als gelijkwaardige geloofsnorm naast de Schrift werden erkend.

Het wereldbeeld, de gezamenlijke levensverhoudingen, waren voorloopig voor deze consequenties nog niet rijp.

ad 2um. Intusschen, de wereld- en levensverhoudingen begonnen zich tegen het einde der Middeleeuwen radicaal te wijzigen. De kerkelijke eenheidscultuur, waarin de kerk het geheele leven van bovenaf leidde, baseerde in materieelen zin haar positie vooral op twee factoren: 1e. op haar krachtige rechtsordening in de kanonieke wetgeving, die het wereldlijk recht, versplinterd als 't was in tal van primitieve landrechten, op belangrijke terreinen overwoekerde en terugdrong; 2e. op haar geldmacht, waardoor zij, bij de heerschende verhoudingen der bescheiden natuuruishouding, alle middelen bezat om de wereldlijke machten in ondergeschiktheid te houden. Deze beide steunpilaren begonnen te wankelen sedert de opkomst der nationale, centraal georganiseerde staten, die stap voor stap het verloren terrein op de kerk heroverden, en sedert de wederintreding der geldhuishouding, veroorzaakt door tal van onderling samenhangende factoren, welke het economisch leven een expansie, een uitbreiding gaven, als in vroegeren tijd niet gekend was. Geleidelijk ontworstelde zich thans de eene levenssfeer voor, de andere na, aan de samenhoudende greep der kerkelijke eenheidscultuur. Economische orde en wereldlijke rechtsorde begonnen zich geleidelijk af te teekenen als eigen soevereine wetssferen.

In de levens- en wereldbeschouwing werd de ontbindende werking, die reeds de feitelijke ontwikkeling der levensverhoudingen op de kerkelijke eenheidskultuur had, sterk bevorderd door de opkomst van het z.g.n. jongere *nominalisme* onder leiding van den Oxforder Franciscan *Willem van Ockam*.

Dit nominalisme verwierp de realiteit van de z.g.n. universalia (algemeene begrippen, als kerk, staat) en zag in deze begrippen niets anders dan woorden, die een verzameling individueele dingen aanduiden.

Daardoor werd van meet af een breuk geslagen in het Roomsche kerkbegrip. De kerk is in nominalistischen zin slechts een verzameling van individueele geloovigen. Ook de staat werd uit de individuen opgebouwd, het staatsgezag ter laatste instantie uit den wil der gezamenlijke individueele onderdanen afgeleid. De leer van het maatschappelijk verdrag, het heerschappijverdrag en de volkssouvereiniteit, deed haar intrede, als natuurrechtelijk beginsel in de eeuwige natuurwet gegrond.

De Thomistische wetsidee werd door dit nominalisme in nog veel radicaler zin dan bij Duns Scotus uiteengescheurd, doordat alle verband tusschen natuur en genade, het Koninkrijk Gods en de wereldlijke instellingen, werd geloochend. Op zedelijk en religieus terrein werden de wetten gegrond in een loutere willekeur Gods, als laatste norm. De zedelijke natuurwet is niet, gelijk Thomas van Aquino zeide, een onveranderlijke wet in het wezen Gods gegrond. God had evengoed een

egoïstische moraal door Zijn souverainen wil kunnen sanctioneeren. Zoo werden de grondslagen van recht en zedelijkheid, kerk en staat, door het nominalisme ondermijnd. De samenhang tusschen de wets-sferen was verbroken.

De staatsorde werd van de Kerk geheel geëmancipeerd en souverain verklaard; alle wereldsche aanspraken der kerk werden met een beroep op het evangelisch ideaal der armoede en gelijkheid afgewezen.

Het Roomsche kerkbegrip werd in zijn hartader, het hiërarchisch instituutskarakter, aangetast en het leekenelement in de kleinere verbanden tegen het kerkgezag gemobiliseerd.

De ontbinding der Christelijke levens- en wereldbeschouwing scheen nabij.

* * *

Te midden van den geleidelijken ondergang der middeleeuwsche eenheidscultuur verheft zich dan een beweging van mateloozen levensdrang, schoonheidsbegeerte en dorst naar weten. Het is de geweldige golfstroom van renaissance en humanisme, die ofschoon in Italië begonnen, zich nochtans als een universeele beweging over alle beschaafde landen van Europa uitstortte.

Zij was van nominalistischen, individualistischen stam, maar borg, in tegenstelling tot het middeleeuwsche nominalisme, in zich de belofte van een nieuwe levens- en wereldbeschouwing.

Het nominalisme had in de school van Ockam voorbereidend gewerkt om de humanistische geestesrichting, die tot op den huidigen dag een eigen stempel van levens- en wereldbeschouwing bezit, mogelijk te maken. Het had aan de kerkelijke eenheidscultuur theoretisch den zwaarsten slag toegebracht door de meedoogenlooze versterking der Thomistische wets-idee. Het had met scherp blik in deze wetsidee het monsterhuwelijk gezien tusschen Christelijke en heidensche gedachtenwereld. De Christelijke en heidensche lijnen in de middeleeuwsche levens- en wereldbeschouwing waren onder zijn scherpe analyse uit elkander geweken. De eerste lijn zou straks opnieuw door de Reformatie worden aangevat, ter ontwikkeling van een Christelijke levens- en wereldbeschouwing van reformatorisch stempel. De tweede lijn werd thans vol geestdrift aangevat door de renaissancebeweging.

Bij de behandeling van deze, voor de ontwikkeling van den modernen tijd zoo gewichtige, geestelijke strooming, moest ik in mijn studiereeks de methode veranderen. Immers, van nu aan was de wetsidee niet meer het onbestreden uitgangspunt, dat de levens- en wereldbeschouwing van den aanvang af beheerscht. Alle levenssferen, van den samenhoudenden band beroofd, begonnen veeleer in een chaotisch naast-elkander, in een zuiver individualisme, een wedloop naar de suprematie, naar de overheersching. Eerst geleidelijk, toen het wilde enthousiasme van den aanvang

tot bezinking kwam, begon de behoefte aan den opbouw van een eigen humanistische levens- en wereldbeschouwing zich te doen gevoelen. Zoo ontwikkelde zich dan ook geleidelijk weer een wetsidee, maar nu een van humanistisch stempel, een wetsidee, die overeenkomstig haar individualistische afkomst, bij haar preciseering en uitwerking, de meest bonte schakeeringen zou vertoonen.

Maar een wetsidee, die, evenals die van alle zuiver Christelijke levens- en wereldbeschouwingen, in het allereerste antwoord op de twee primaire vragen, die naar den oorsprong en die naar den samenhang van alle wetssferen, een *eenheid* vertoont.

Terwijl de Christelijke richtingen, ondanks alle onderling verschil bij de uitwerking, de eerste vraag gemeenzaam beantwoorden met een belijdenis van de goddelijke Schepperssovereiniteit, beantwoorden de rationalistische humanistische stroomingen haar met de belijdenis van de *souvereiniteit der menselijke rede*. Terwijl het Christendom gemeenzaam het onderling verband en den samenhang tusschen de wetssferen zoekt in Gods voorzienig wereldplan, zoeken de humanistische richtingen van rationalistisch karakter dien samenhang gemeenzaam in de *eenheid der soevereine rede*, die uit zich zelf in *continue lijn* de wetten, die leven en wereld beheerschen, voortbrengt en bij dit scheppingsproces tegelijk *de wet van den onderlingen samenhang in het logisch denken* ontdekt.

Gelijk gezegd, eerst geleidelijk en onder inwerking van talloze factoren, kreeg deze humanistische gedachtenrichting die markeerende lijn, welke het fundamenteel onderscheid, de onoverbrugbare antithese zoowel met Rooms-Katholicisme als Reformatie voor ieders oogen zou voeren.

De uiteengeslagen stukken moesten eerst geleidelijk aan elkander worden geknoopt en van den nieuwen levens- en wereldkijk worden doordrongen.

Dit proces laat ik U zien in vier hoogst belangrijke verschijnselen van renaissance en humanisme.

1. de opkomst van de leer der staatsraison in Macchiavellistischen zin;
2. de ontwikkeling van het nieuwe wetenschapsbegrip in de opkomende natuurwetenschap;
3. de ontwikkeling der verdraagzaamheidsidealen als symptoom van een nieuwe humanistische godsdienstbeschouwing;
4. de ontwikkeling der modern-humanistische natuurrechtsleer.

De opkomst van het *Macchiavellisme* was een symptoom van het doordringend besef, dat de staatkunde eigen soevereine wetten heeft, die niet worden beheerscht door zedewet of kerkelijk gezag. Het was in maatschappelijken zin sterk beïnvloed door de diep immoreele, heidensche geweldpraktijken aan het Roomsche hof en aan de hoven der kleinere of grootere Italiaansche staten. Het brak voor de staatkunde met allen godsdienst of zedewet. Het herstelde het oud-Romeinsche machtsideaal in vollen glans. Het zag de politiek beheerscht door slechts één wet: het heil van den staat, waaraan al het andere: godsdienst, zedelijkheid

en individueel belang der burgers dienstbaar moest zijn. Maar tegelijk zag reeds Macchiavelli die staatkundige grondwet in een verband en samenhang met een algemeene natuurwet voor geheel de schepping, die met blinde noodwendigheid achter iedere oorzaak het gevolg zet. Een Stoïcijnsch-heidensche grondgedachte, welke echter onder inwerking van het moderne wetenschapsbegrip, op den duur sterk van karakter zou veranderen.

De opkomst van het moderne wetenschapsbegrip ontsprong allereerst uit een intuïtieve begeerte van het moderne mensdóm, om ook de sfeer der wetenschap aan de kluisters der kerkelijke eenheidskultuur te ontworstelen, het denken souverain te verklaren en te ontwingen aan alle autoriteitsgeloof. Het werd voorbereid door de machtige ontdekking van *Copernicus*, dat het vroegere wereldbeeld op valschen schijn berustte. Dit oude wereldbeeld zag de aarde als rustend centrum van het heelal, waaromheen in grootere of kleinere kringbeweging de sterren en planeten hun baan beschreven. In de hemelsfeer gaat alle beweging naar wiskundig zuivere wetten. In de sfeer van het ondermaansche daarentegen heerschen geheel andere wetten, die nimmer wiskundig zijn te berekenen. Men dacht zich dan bovendien de hemellichamen bezielde door geestelijke wezens, die ieder hemellichaam in beweging zetten en houden. Een geheele mythologie, een fabelleer werd aan die geestelijke bewegingskrachten verbonden.

Copernicus, schoon daaraan reeds voorafgegaan door middeleeuwsche denkers uit Ockam's school, verstoorde dezen schijn. Hij toonde langs methodischen weg aan, dat de aarde niet het centrum van het heelal kan zijn, maar slechts een zeer kleine bol in het zonnestelsel. Daarmede scheen voor den humanistischen geest de oude Christelijke waan, dat de geheele schepping ter wille van den mensch, den aardbewoner bestaat, voor goed verstoord. *Giordano Bruno* ontwikkelde dan een nieuwe filosofie, waarin het heelal als onbegrensd en oneindig werd geproclameerd. Onbegrensde mogelijkheden schenen in die natuur te liggen. Maar de verdorde scholastiek, die zonder de *zaken* te kennen, alle vragen met ingewikkelde wijsgeerige begrippen beantwoordde, waarvan de gekunsteldheid evenredig was aan de armoede aan inhoud, de armoede aan waarachtige *wetenschap*, had niet de juiste *methode*, om aan die natuur haar geheimen te ontworstelen. Het Aristoteles' wetenschapsbegrip, waarop de middeleeuwsche scholastiek zich grondde, had het denken, daarop niet voorbereid. Het *verklaarde* de verschijnselen niet wetenschappelijk, het speurde niet de wetten na, die de verschijnselen inwendig veroorzaken, maar nam ze zonder ontleding als voor het denken gegeven aan. Alle kennis werd door Aristoteles gezien in de indeeling van verschijnselen onder bepaalde algemeene begrippen, evenals de biologie de individuen rangschikt onder soorten en klassen. De biologie, de leer van het plantaardig en dierlijk organisme, was bij Aristoteles het voorbeeld van alle wetenschappen, evenals ook

zijn wetsidee aan het beeld van het biologisch organisme was ontleend.

Tegenover dit naieve en onjuiste wetenschapsbegrip begon de renaissance reeds vroegtijdig aansluiting te zoeken bij het *Platonisch* wetenschapsbegrip, dat aan het denken den eisch stelde de verschijnselen te ontleden en de wiskundige berekening op die ontlede verschijnselen toe te passen op den grondslag der wetenschappelijke hypothese. *Keppler* en *Galilei* pasten deze methode met groote genialiteit op de natuurverschijnselen toe. De ontdekking van de wetten der planetenbeweging door Keppler en van de valwetten door Galilei waren voorbeelden van zuiver wetenschappelijk denken en toonden, wat het menschelijk denken vermocht, mits het de juiste methode van wetenschappelijk onderzoek aanwendde.

Het moderne begrip der natuurwet, die alle verschijnselen in het heelal *zonder uitzondering* beheerscht, was ontdekt. Het natuurwetenschappelijk denken wendde zich af van het scholastisch onderzoek naar het verborgen wezen der dingen, om de verschijnselen voortaan met behulp der wiskunde alleen te leeren kennen naar de wetten, die ze in 't leven roepen en ze aan eindeloze wisseling en verandering onderwerpen.

Op den humanistischen geest oefende deze nieuwe methode een ongemeene bekoring uit. Het was alsof de menschelijke rede in de methode der natuurwetenschap de geheele wereld der zinnelijke verschijnselen afbrak, om ze dan vervolgens met behulp der mathematische methode weer als een streng stelsel van onderling samenhangende natuurwetten op te bouwen. De poneering van de souvereiniteit der menschelijke rede was in de jonge natuurwetenschap begonnen, om straks in de „Aufklärungsperiode” alle autoriteitsgeloof uit zijn laatste schuilhoeken te verjagen.

De verbreiding van het natuurwetenschappelijk denken werd ongemeen bevorderd door de wijziging van het maatschappelijk beeld. De ontdekking van nieuwe werelddeelen, de wederintrede der geldhuishouding, handel, zeevaart en industrie eischten nieuwe wegen en middelen, die alleen de natuurwetenschap zou kunnen verschaffen. Zoo drong allengs de nieuwe wetenschappelijke methode op alle terreinen van wetenschap door.

Intusschen had reeds lang te voren het humanisme beslag gelegd op de religieuze en zedelijke denkbeelden van den renaissance-mensch.

Had reeds het middeleeuwsch nominalisme, zoowel als de middeleeuwsche mystiek tegenover het kerk- en staatsverband alle waarde gelegd in het individu, de renaissance ontdekte, gelijk men zegt, opnieuw de persoonlijkheid van den autonomen mensch. Een ware „Heroenkultus” deed zijn intrede in de gekuischte vormen der Grieksch-Romeinsche klassieke beschaving. Men zag die persoonlijkheid als een heelal in 't klein (mikrokosmos), vervuld van alle onbegrensde mogelijkheden, die men in de wereld der natuur ontdekte.

Die persoonlijkheid kon zich ook niet langer schikken in een slaafsch

geloof aan de kerkelijke dogma's. Door kruistochten en Levanthandel was men in nauwe aanraking gekomen met andere godsdiensten. Men begon deze religies met de christelijke te vergelijken en ontdekte in de kern belangrijke punten van overeenstemming. Een vrije, ondogmatische geest waarde in de humanistische kringen rond. Het *universeel-theïsme*, de beschouwing, dat alle godsdiensten slechts uitingen zijn van een algemeen oergodsdienst der menschheid, kreeg de overhand. Het Christendom werd zoo op zijn best beschouwd als hoogste openbaring en ontwikkeling van dien natuurgodsdienst. In deze gedachtenwereld rijpten ook de eerste verdraagzaamheidsidealën tegenover andersdenkenden.

Anderzijds ontwikkelde zich vooral in het Nederlandsch humanisme het z.g.n. *moreel-rationalisme*, dat door het universeel theïsme sterk beïnvloed, zijn oorsprong nam uit een verbinding van den humanistische geest met de nieuwe vroomheid (*devotia moderna*), zooals die in de kringen van *Wessel Gansfort*, *Thomas van Kempen* e.a. had gebloeid.

De kern dezer nieuwe vroomheid was een leekenreligie, die de dogmatische waarheden van het christendom op den achtergrond stelde tegenover het ideaal van een persoonlijk christelijk leven, het ideaal van de navolging Christi. Christus kwam zoo als volmaakt zedelijk voorbeeld de ziel dichter te staan dan als Verzoener en Verlosser van zonde.

Een sterk-Stoïcijnsche trek van zedelijke autonomie, die in de kern zich van kerkverband en sacramenten onafhankelijk wist en individualistisch de eigen persoonlijkheid in 't centrum van het christelijk leven stelde, liep door deze nieuwe vroomheid heen. Daarnaast openbaarde zich een sterk-mystieke en devote karaktertrek van een innige persoonlijke gemeenschap met Christus.

Erasmus, die in deze kringen was opgevoed, kwam reeds vroegtijdig met het Italiaansche humanisme van *Valla* e.a. in aanraking. Overwegend practisch en verstandelijk aangelegd, behield hij in zijn verdere ontwikkeling het stempel van het moralisme, van de beschouwing van den godsdienst als volmaakte christelijke *zedeleer*, maar doortrok dit zedelijkheidsideaal met den humanistischen geest.

Uit deze verbinding ontstond het moreel rationalisme, dat reeds een voorlooper had gehad in den beroemden Italiaanschen humanist *Lorenzo Valla*. Anti-dogmatisch, verzoenend van karakter, bracht Erasmus' theologie een nieuwen vorm van *bijbelsch humanisme*, dat de kern des Christendoms niet in de verlossingsleer, maar in het ideaal van den christelijk-zedelijken levenswandel zocht. De Stoïsche karaktertrekken begonnen deze „leekenreligie" steeds sterker te teekenen. De christelijke zedeleer stemt overeen met het natuurlijk verstand, het natuurlijk licht. De dogmatiek met haar verlossingsleer, haar leer van de drieënheden enz., gaat uit boven de grenzen der menschelijke rede en is ook eigenlijk ter zaligheid minder noodig. De dogmatische waarheden moeten alleen worden aanvaard op gezag der kerk, een gezag, dat Erasmus ondanks

alle verbitterde aanvallen op de kerkelijke toestanden zijner dagen, bleef erkennen. Het aristocratisch ideaal, dat in het humanisme aanvankelijk diep was geworteld, eischte een rem voor de leekenreligie. Die rem werd gezocht in een absolutistische gezagsleer, zoowel in kerk als staat.

In Erasmus' school werden de groote Nederlandsche humanisten *Coornhert* en *Hugo de Groot* opgevoed, die intusschen ook het protestantisme op zich hadden laten inwerken. In de felle godsdiensttwisten hunner dagen, waarin Roomschen, Calvinisten, Lutherschen en Dooperschen ieder voor zich de waarheid opeischten, ontwikkelden zij het ideaal van een algemeen christelijke kerk boven geloofsverdeeldheid, gegrond op een zeer eenvoudige geloofsbelijdenis, welke iedere secte zou kunnen onderschrijven. Zij verdedigden het echte humanistische verdraagzaamheidsideaal, van vrijheid van leer in de kerk, onder behoud van een algemeen en elastisch gestelde christelijke geloofsbelijdenis. Zij gingen uit van het humanistisch standpunt, dat de staat het opperbestuur over de kerk heeft in alle zaken van tucht en organisatie. Daarom verdedigden zij een tolerantie *binnen het kerkverband*, gehandhaafd door den staat, als souverain over de kerkelijke aangelegenheden. Hiermede stonden zij geheel op 't standpunt der humanistische regentenpolitiek, die in de periode der ernstige godsdiensttwisten tusschen Gereformeerden en Arminianen tot de ergste geloofsverdrukking zou leiden.

Het humanisme bevatte niet de zaden voor de ware tolerantie, omdat het beginsel der souvereiniteit in eigen kring, dat alleen de ware verdraagzaamheid waarborgt, in botsing kwam met de autonomie der menschelijke rede, waaruit het humanistisch verdraagzaamheidsideaal was gesproten.

In Frankrijk hadden zich reeds bij *Jean Bodin* universeel-theïsme en moreel-rationalisme verbonden. Zulks bleek uit een geschrift „*Heptaplomeres*” van zijn hand, waarin het recht van den universeelen natuurlijke godsdienst krachtig verdedigd werd, de kern van dezen godsdienst in den zedelijken levenswandel werd gelegd en een ongekend stoute verstandskritiek op de christelijke dogmatiek werd geoefend.

De burgerlijke verdraagzaamheid wordt hier krachtig verdedigd als principieele redeëisch.

Allengs toonde het moreel rationalisme zijn waar karakter. Het stelde de christelijke theologie met zijn dogmatiek onder de souvereiniteit van de menschelijke rede, van diezelfde rede, die straks op het gebied der wetenschap zijn souverain karakter zou proclameeren.

In het *Socintanisme* haalde het reeds een streep door de geheele christelijke overlevering en bouwde een eigen dogmatiek op van rationalistisch stempel.

Zoo spitste zich allengs de modern-humanistische wetsidee van het rationalisme in hare algemeene grondtrekken toe. Op alle terrein werd de souvereiniteit der rede geproclameerd, de religie als boven-redelijke macht onder haar scepter gedwongen. Open bleef voorshands nog de

primaire vraag naar de wijze, waarop de verhouding en onderlinge samenhang der wetssferen redelijk moest worden geconstrueerd.

Eén ding stond echter vast. De souvereiniteit der menschelijke rede, als grondslag van alle humanistische levens- en wereldbeschouwingen van rationalistischen inslag, eischte, dat ook de *samenhang en onderlinge verhouding der wetssferen* in het denken zelve zou worden gevonden en niet daarbuiten in een bovenredelijk wereldplan Gods.

De mathematische methode der natuurwetenschap had voor het humanistisch bewustzijn reeds de continuïteit van dat denken aan het licht gebracht, doordat zij de wiskunde had toegepast op kengebieden, die vroeger voor wiskundige bepaling ontoegankelijk hadden geschienen. De eerste grens van het denken, de stoffelijke natuur, was dus reeds gevallen. Wat stond in den weg aan de gedachte, dat op den duur naar analoge methode alle andere wetssferen uit het souvereine denken zouden kunnen worden geconstrueerd? Dan lag de samenhang tusschen die wetssferen toch duidelijk in de *methode* van het menschelijk denken, dan was alle gedachte van souvereiniteit in eigen kring definitief vernietigd. Alle *wetsgrenzen* werden dan *betrekkelijk*. Dezelfde menschelijke rede, die de wetten aan de natuur dicteert, dicteert ze ook aan zedelijk, rechts- en godsdienstig leven. Welnu, in de eenheid en continuïteit van het denken ligt dan ook het tweede element der wetsidee: de onderlinge verhouding en samenhang der wetssferen.

Ik toon nu in mijn studiereeks aan, hoe deze doorvoering der mathematische methode geschiedde op de terreinen van recht en zedelijkheid in de *humanistische natuurrechtsleer*.

Daarbij laat ik zien, hoe de opkomst dezer natuurrechtsleer door het geheele maatschappelijk en staatkundig beeld van den beginnenden nieuwen tijd werd beïnvloed. Het economisch leven had de kluisters der kerkelijke zedeleer, die het poogde te beheerschen, geslaakt en was in monopoliewezen en vroeg-kapitalisme een ontwikkelingsperiode ingeschreden, waarbij het zedelijk leven, zoowel als het recht, ernstig gevaar liepen onder het gewicht van den geldmammon te worden verstikt. Tegelijkertijd viel de opkomst der moderne nationale staten, die in het vorsten-absolutisme het onder leenstelsel en standenwezen versplinterde staatsgezag weer centraliseerden, maar tegelijkertijd een schier infernaal Macchiavellisme toepasten, om dit doel te bereiken. In het publieke leven schenen de wetten van recht en zedelijkheid hun gelding te hebben verloren!

Het was het mateloos-individualisme van den renaissancetijd, dat alle levenssferen uiteen had geslagen en daardoor de eene onder de andere verpletterde.

In de moderne natuurrechtsleer deed het humanisme de eerste poging om het gebroken levens- en wereldbeeld althans ten deele weer te herstellen. De souvereine rede moest dit doen, door aan te toonen, dat er vaste beginselen van recht en zedelijkheid in de natuurlijke rede zijn

ingegraveerd, die langs mathematisch-zekeren weg kunnen worden vastgesteld. De Stoïsche filosofie had reeds vroeger in 't humanisme dienst gedaan om de autonomie van den zedelijken wil te proclameeren. Nu moesten de Stoïcijnscbe grondbegrippen in recht en moraal nog langs mathematischen weg uit de rede worden geconstrueerd.

Ik laat nu zien, hoe dit proces van doordringing van het moderne wetenschapsbegrip op de terreinen van recht en zedelijkheid werd bevorderd door de doorwerking van het nominalisme op dit gebied, dat reeds in de middeleeuwen begrippen als staat en kerk, die voor het Thomisme als bovenpersoonlijke realiteiten golden, ging ontleden in hun kleinste elementen, de individuen. Uit de individuen werd dan met den staat zelve tenslotte ook het overheidsgezag weer teruggewonnen. In den modernen tijd verbindt zich dan dit nominalisme met de denkbeelden van den Griekschen wijsgeer *Democritus*, die vóór Plato het mathematisch wetenschapsbegrip veel consequenter dan deze had doorgevoerd en in de geheele natuur slechts twee realiteiten aannam: de atomen, als kleinste ondeelbare stofdeeltjes en de beweging van stoot en druk, waardoor deze atomen in verschillende aggregaattoestanden zich samenvoegen.

* * *

Tot zoover zijn we met onze studiereeks gevorderd.

Ik hoop, dat dit samenvattend en populair overzicht er toe zal medewerken, dat mijn lezers den draad in de volgende studies kunnen vasthouden.

¹⁾ In den historischen ontwikkelingsgang vormt het rationalisme het primaire type der humanistische levens- en wereldbeschouwingen, een type, dat in het neo-Kantianisme van de moderne Marburgerschool het best is bewaard gebleven. De andere typen der humanistische levens- en wereldbeschouwing (neo-humanisme, romantiek en personalisme) zijn toch historisch alleen van uit dit primaire type te verklaren. Wij komen op deze andere typen natuurlijk vanzelf in 't vervolg onzer studiereeks. Ook zullen we bij de nauwkeuriger analyse der rationalistische wetsidee in het humanisme kunnen wijzen op een sterk voluntaristischen inslag van het humanistisch intellectualisme.

Dr. KUYPER'S STANDPUNT TEGENOVER HET GEZANTSCHAP BIJ HET VATICAN.

DOOR

MR. G. M. DEN HARTOGH.

De behoefte van den mensch aan autoriteit uit zich ook in het streven om ter rechtvaardiging van meeningen en overtuigingen, door verschillende invloeden opgewekt, een beroep te doen op uitspraken van groote mannen.

Dit pogen is steeds lofwaardig, indien het met zuivere oogmerken geschiedt, maar toch in het bijzonder, wanneer er een besef van eigen beperktheid uit spreekt, en er iets in aanwezig is van het kostelijk volksbezit der sterke gehechtheid aan geestelijke leidslieden.

Helaas zijn het niet steeds belanglooze liefde en nederigheid, die leiden tot een verwijzing naar de woorden van mannen van hooge geestelijke statuur.

Vooraf tegenstanders gebruiken die woorden maar al te dikwijls met het vooropgezette doel om andersdenkenden te treffen en eigen beschouwing, het koste wat het wil, te rechtvaardigen voor de rechtbank der publieke opinie.

Er is dan geen inleven met piëteit in een geestelijke nalatenschap. Maar er is een aanhalen op den klank of op het eerste gezicht af; er is soms een uiteenrukken, waardoor men de kostelijkste voortbrengselen van den geest aan versterving en ontbinding zou overgeven, indien ze geen onuitroeibare levenskracht bezaten.

In een van de talloze gevallen, waarin Groen van Prinsterer moest klagen, dat men hem niet begreep of begrijpen wilde, zinspeelde hij op het spreekwoord, waarin voor den een het bezit van drie regels schrift van den ander voldoende wordt geacht, om dien ander te doen hangen.

En Dr. Kuyper deelde eens (Gemeene Gratie Dl. III blz. 93) mee, dat men hem verweet inzake de verhouding tusschen Kerk en Staat met de „liberalisten” mee te loopen, omdat hij — naar men hem toedichtte — met de aanhangers der Fransche Revolutie tegen art. 36 der Nederl. Geloofsbelijdenis gekant was. De waarheid was, dat hij slechts één volzin uit dit artikel bestreed, maar ook positief geen onzeker geluid liet hooren. Daarop lette men evenwel niet.

„En wel zagen” zoo schrijft hij „anderen iets nauwkeuriger toe, maar foch ook dezen zochten nog altoos meer houvast aan een enkele min gelukkige uitdrukking, die hem voor 20 en meer jaren ontvallen was, dan dat zij *poogden zich rekenschap te geven van zijn wezenlijke bedoeling*”.

Waar Dr. Kuyper in de Gemeene Gratie (1903) voor het eerst zich in geordenden samenhang en eenigszins volledig over bedoeld punt uitliet, noemde hij het zijn recht van zijn beoordeelaars te vergen, dat zij voortaan bij hun bestrijding uitsluitend naar de daar gegeven uiteenzetting verwijzen zouden.

Terloops zij hier opgemerkt, hoe men ook tegenwoordig van zekere zijde stelselmatig dit goed recht met voeten treedt, en zich krampachtig vastklampt aan „enkele min gelukkige uitdrukkingen” uit Ons Program van 1878.

Handelen zoo tegenstanders, ook geestverwanten gebruiken dikwijls de uitspraken van Groen en Kuyper in een geest, die de hunne niet was.

Dit geschiedt dikwijls te goeder trouw, doordien men hetgeen zij spraken of schreven, los van elk, of in een verkeerd verband onder de

oogen krijgt, doordien men kennis neemt van stukken, gelicht uit een geheel, dat een onmisbaren glans op de deelen werpt; doordien men te goedgezind is tegenover hen, die meer van de gediensigheden der inlegkunst, dan van de regelen der uitlegkunde profiteeren.

In deze dagen, of liever maanden, waarin het Gezantschap bij het Vaticaan zooveel van zich doet spreken, waarin het zoozeer schering en inslag is in de pers, in politieke vergaderingen, in gesprekken zelfs, dat het weefsel een uiterst bont aanzien verkrijgt, in dezen abnormalen crisistijd is wederom vele malen met uiteenloopende geestesgesteldheid een beroep op woord en schrift van Dr. Kuyper gedaan.

Vijanden van onze partij doen het, om onzen leider en in ieder geval onze partij van inconsequentie te beschuldigen; eenvoudigen broeders en zusters wordt het soms bang om het hart, wanneer zij kennis nemen van verschillende citaten; enkelen meenen, dat in den strijdkreet van Staatkundig Gereformeerde of Hervormd (Gereformeerde) Staatspartij meer het oude geluid te beluisteren valt, en ook onder de meer terzake kundigen zijn er, die meenen, dat het hier een „netelige kwestie” geldt.

We gelooven daarom goed te doen met de meest aangehaalde, schijnbaar meest tegen het tegenwoordig standpunt der A.R. partij pleitende artikelen van Dr. Kuyper over de missie bij het Vaticaan wat uitvoeriger te behandelen.

* * *

We vangen aan met een onderdeel van een artikel: „Strijdige belangen” in *De Standaard* van 13 Febr. 1888.

Als resultaat van voorafgaande beschouwingen over verschillende onderwerpen schrijft Dr. Kuyper: „Alleen in ongerepte vrijheid van spreken, spreekt het isolement van elk der drie partijen” (bedoeld zijn de A.R., de R.K. en de Radicale partij) „en oefent ook bij samenwerking dat isolement zijn kracht”.

En vervolgt dan: „Nog bij een ander onderwerp kwam dit dezer dagen uit. *De Tijd*, de wenschen formuleerende, die h. i. onder de overgrootste meerderheid onzer Roomsche bevolking gekoesterd worden, somde daarbij ook op: herstel van de missie bij den Paus”.

Dr. Kuyper duidt dit aan *De Tijd* niet euvel. „In ons” zoo schrijft hij „zit geen haar van wat in 1853 anti-Papisme heette, maar eigenlijk niets dan Protestantsche trots en hoovaardij was. Daarom: ons ergert het dus in het minst niet, als *De Tijd* zulk een eisch stelt”.

Immers: „Wie goed Roomsch is, is voor den Paus en wie voor den Paus kiest, is voor een missie te Rome”.

Duidelijk blijkt hieruit, dat Dr. Kuyper hier spreekt over de vraag naar een missie bij het Vaticaan, uitsluitend om den Paus en in hem de Roomschen te believen.

Het spreekt vanzelf, dat hij pertinent handhaaft het recht om — en

nu volgt een bekend citaat — „*zulk een eisch te verwerpen* en luide aan al onze Roomsche landgenooten te doen verstaan, dat ze nooit ofte nimmer onzerzijds op medewerking of inschikkelijkheid inzake de missie te Rome rekenen moeten”.

In denzelfden geest sprak Dr. Kuyper in zijn Deputatenrede „Volharden bij het Ideaal” (blz. 14): „Sterk zouden zij — de Roomschen — prijs stellen op een missie bij het Vaticaan; maar ze weten zeer wel, dat ze ook hiertoe, van welke Protestantsche partij het zij, nooit medewerking te wachten hebben”.

Want, gaf men op geen anderen grond dan „hun algemeene diep gevoelde wensch” (zoo *De Tijd*) gehoor aan de Roomsche Katholieke Nederlanders, dan zou hierin een stuitende bevoorrechtiging zijn van de eene kerk boven de andere.

Zoo kon Dr. Kuyper schrijven: „Een missie, thans naar Rome gezonden, zou dus niet meer een missie aan den Souverein van den Kerkelijken Staat, maar een missie bij het hoofd der kerk van Rome zijn; en hierin zou een hulde en erkenning liggen opgesloten, die o.i. onze Koning als hoofd van een gemengde natie aan den Paus niet geven mag”.

Nu, „nadat jarenlang deze missie wegviel, ¹⁾ kan wederoprichting *geen andere bedoeling* hebben, dan dat we een missie bij den Paus als Paus zouden erlangen; en dit duldt ons Staatsrecht, duldt het karakter onzer Historie niet”.

Immers, waar de Paus geen Souverein meer was, maar alleen Paus, waar geen *Staatkundig* belang aldaar de missie eischte, waar deze zelfs op dien grond niet werd gevraagd, daar zou het zenden van den gezant een *kerkelijk* karakter dragen. Daar zou in strijd met de Grondwettige gelijkstelling der godsdiensten, in strijd met onze Protestantsch-Christelijke traditie aan de Roomsche kerk een zekere voorrang worden toegekend.

Het blijkt hier hoe geheel in de lijn van Dr. Kuyper's doorlopenden gedachtengang het ligt om goedkeuring te hechten aan een gezantschap bij het Vaticaan, wanneer dit *een staatkundige bedoeling* heeft, en niet de zuiver *kerkelijke* bedoeling voorzit, om een missie bij den Paus als Paus te hebben.

Consequent was daarom Dr. Kuyper's houding in 1915, toen hij aanvaardde en zelfs toejuichte een gezantschap bij het Vaticaan met het oog op internationale *vredesbedoelingen*, waarbij Nederland wellicht mee een bemiddelende rol kon vervullen.

Consequent was daarom ook het standpunt van onze partij, toen later het gezantschap werd aanvaard, omdat het *bedoelde* handhaving in een belangrijk diplomatiek centrum van *een post van beteekenis voor de buitenlandsche aangelegenheden der natie*. De houding onzer partij is te meer consequent, wijl zij zich steeds het recht voorbeheld, om, wanneer het landsbelang de missie niet meer vorderde, aan haar opheffing medewerking te verleenen.

We gaan over tot de hoofdartikelen van Dr. Kuyper in *De Standaard* van 15 en 17 Nov. 1893 met het opschrift: „De Missie op het Vaticaan” en het artikel in het nr. van 22 Nov. 1893 getiteld: „Een „Stedehouder” soeverein?”

Dr. Kuyper begint met in twijfel te trekken of de Redactie van *De Telegraaf* door verstandig beleid werd geïnspireerd, toen ze de missie op het Vaticaan opnieuw in debat bracht. Het verblijdt, dat de toevoeging toen kon luiden: „Zucht naar binnenlandsche godsdienstvrede dreef hierbij”. Dit in het voorbijgaan.

Ook hier wijst Dr. Kuyper er op, hoe „de begeerten en verlangens van onze Roomsche landgenooten ten opzichte van deze missie, juist omdat ze een *geestelijk* en *kerkelijk* uitgangspunt hebben, niet anders dan antithetisch kunnen staan tegenover de wenschen van wie *niet*-Roomsch is, en nochtans beweert tot de Christelijke kerk te behooren. Wat men van Roomsche zijde verlangt, is volstrekt niet een onschuldige beleefdheid”.

Waar de Paus voor den goeden Roomsche-Katholiek als stedehouder van Christus de *hoogste autoriteit* op aarde is, daar volgt, „dat het denkbeeld van een Paus, die niet tevens soeverein is, voor elken Roomsche, die nadenkt, een contradictie in terminis is”.

Aller Roomschen ideaal is „de gouvernementeele erkenning van deze positie” — van oppersten soeverein met *wereldlijk* gezag bekleed — „des Pausen in het internationale leven der volkeren”.

„Die erkenning behoeft niet *explicite* (uitdrukkelijk) gegeven te worden, zoo ze slechts *implicite* (stilzwijgend) in de zaak ligt”.

Verder dient er op gelet, „dat de Roomsche hiërarchie als pretendente optreedt, om geestelijk gezag over alle gedoopten uit te oefenen; en het is dit *geestelijk* gezag, dat afvloeit van en culmineert in den Paus van Rome”.

„Maar juist uit dien hoofde is het dus ook voor een iegelijk, die deze pretentie van Rome, krachtens zijn eigen belijdenis verwerpt, ten eenenmale onmogelijk mede te werken tot een officieele acte van de Overheid, waarin *explicite* of *implicite* de erkenning van deze pretentie zou liggen”.

Omdat „we op kerkelijk gebied *rechtsgelijkheid* voorstaan, kunnen we niet toegeven, dat aan de Roomsche kerk een officieel privilegie mag worden toegekend, dat implicite althans een erkenning van haar antithetische kerkelijke pretentiën inhoudt”. „Een missie op het Vaticaan mag dus de beteekenis *niet* hebben van een gezantschap bij het centrale bestuur van een wereldorganisatie, waartoe ook een der kerkgenootschappen in Nederland behoort. Die missie ware alleen denkbaar op grond van de pretentie, dat Rome een exceptie maakt en dat het hoofd der Roomsche kerk met een hooger, goddelijk gezag is bekleed. En juist die exceptie kan en mag door onze Regeering niet erkend, of ze krenkt die niet-Roomsch is en schendt het beginsel van rechtsgelijkheid”.

Het is duidelijk. Dr. Kuyper laat eerst uitkomen wat de *Roomschen* in den Paus zien en moeten zien. Dan bestrijdt hij met kracht elke uit-

drukkelijke of stilzwijgende erkenning door de Regeering van den Paus als oppersten gebieders, aan wien alle aardsche autoriteiten ondergeschikt zouden zijn (zijn vermeend *wereldlijk* gezag), hij verzet zich tegen elke officieele erkenning van den Paus als hoofd van de gedoopte Christenheid (zijn gewaand *geestelijk* gezag).

Op dit standpunt heeft Dr. Kuyper steeds gestaan en staat onze partij nog.

„Alles komt er dus maar op aan” zoo Dr. Kuyper verder in 1893, „dat een missie op het Vaticaan neque (noch) *implicite neque explicite* deze erkenning zou inhouden”.

Vroeger, toen de Paus tevens wereldlijk soeverein was, kon men dit metterdaad staande houden. „Of toch deze soeverein tevens *geestelijke pretentie maakt, deed er destijds niets toe*; hij was soeverein onder de soevereinen”.

Nu echter niet meer.

„De zending naar het Vaticaan zou dus niet meer het karakter *kunnen* dragen van een gezantschap bij een *regeerend* soeverein. En ook kan ze” — dit in verband met den roof van den kerkelijken staat — „niet het karakter dragen van een gezantschap bij een *pretendent*-soeverein; deels niet, overmits onze diplomatie zulke missiën niet kent; deels niet, naardien ons gezantschap op het Quirinaal” — bij den Koning van Italië — „dan misplaatst zou zijn”.

„Een missie op het Vaticaan zou derhalve op dit oogenblik geen andere beteekenis *kunnen* hebben, dan het zenden van een gezantschap naar den Paus als Stedehouder van Christus”, die „met een gezag, hooger dan dat van alle vorsten is bekleed”.

Zijn er geen andere gevallen, die een gezantschap bij den Paus wettigen?

Dr. Kuyper gaat verschillende mogelijkheden na. Allereerst die in verband met kerkelijke aangelegenheden. Voorzoover evenwel onze Overheid deze met de Roomsche hiërarchie heeft te behandelen, is de Aartsbisschop, of zijn c.q. de Bisschoppen van Haarlem enz. daarvoor de aangewezen personen.

Kerkelijke aangelegenheden zijn voor den Nederlandschen Staat van *binnenlandschen* en niet van *buitenlandschen* of internationalen aard.

En „zal er een missie naar het Vaticaan gaan, dan gaat die uit van het Departement van *Buitenlandsche Zaken* en moet derhalve *te constateeren zijn, dat Nederland's volkenrechtelijke positie hierin practisch meespreekt*”.

Was, hetgeen in 1915, 1920 en 1925 voor onze partij de eenige, maar ook afdoende rechtvaardigingsgrond voor het gezantschap beteekende, in 1893 niet aanwezig?

Van Welderen Rengers spreekt in zijn „Parlementaire Geschiedenis” (3e druk pag. 424) voor 1871 van een „werkelijk onbeduidende diplomatieke missie”. Dr. Kuyper zegt het in 1893 uitdrukkelijk, „dat de

groote mogendheden zulk een missie op het Vaticaan *wel moeten onderhouden, voorzover ze rechtstreeks in de algemeene, continentale politiek gemengd zijn; iets wat met ons niet het geval is. Een gezant op het Vaticaan zou dus als Nederlandsch gezant niets te doen hebben, en voor niets benoemt men geen gezant*'.

De aanwezigheid ook in 1925 van een positieve taak voor den gezant in 's lands belang zou Dr. Kuyper dus zeer zeker er toe gebracht hebben om tegen de opheffing van het gezantschap zijn stem uit te brengen. Nu deze omstandigheid zich toen ter tijd niet voordeed bleef er voor Dr. Kuyper slechts één geval denkbaar, waarin onze Regeering bij een missie op het Vaticaan belang zou hebben; n.l. wanneer ze 's Pausen geestelijken invloed op onze Roomsche landgenooten zou willen uitlokken, om die macht tot een regeeringsinstrument voor een bedreigd kabinet te maken.

Met Dr. Kuyper zal onze partij zulk een invloed nog „in hooge mate ongewenscht” en van zeer „bedenkelijken aard” achten.

* * *

Het artikel „Een „Stedehouder” Souverein?” in *De Standaard* van 22 Nov. 1893 werd geschreven naar aanleiding van een wending, die *De Telegraaf* gaf aan het debat over het gezantschap bij den Paus.

„Aanvankelijk heette het, dat een missie op het Vaticaan weinig anders dan een inschikkelijkheid voor onze Roomsche landgenooten zou zijn. Zij stonden er nu eenmaal op. Geld kostte het zoo goed als niets. En voor ons was het Vaticaan meteen een niet te verachten informatiebureau”.

Uit den laatsten zin van deze weergave van den gedachtengang van *De Telegraaf* heeft men opgemaakt, dat Dr. Kuyper het gezantschap bij den Paus ook zou bestrijden, indien men het Vaticaan terecht een niet te verachten informatiebureau noemde. Het tegendeel is waar.

In onze bespreking van het vorig artikel is ons gebleken, dat Dr. Kuyper meende, dat de Nederlandsche gezant *niets* te doen zou hebben op het Vaticaan. *Was het Vaticaan inderdaad een voor Nederland beteekenisvol informatiebureau geweest, zooals nu het geval is, dan zou de Nederlandsche gezant daar een omvangrijke taak gevonden hebben en zou ook naar het oordeel van Dr. Kuyper een missie op haar plaats zijn geweest.*

Verdedigde *De Telegraaf* het gezantschap op genoemde gronden, later meende zij, dat de Regeering met de wenschen van Roomsche of niet-Roomsche landgenooten niet te rekenen heeft, maar alleen het feit heeft te constateeren, dat de Paus *Souverein* is en blijft, omdat hij met souvereine macht regeert in zijn kerkrijk en daarmee overeenkomstig al den luister ten toon spreidt van een soeverein.

Onweerlegbaar toont Dr. Kuyper aan, hoe *De Telegraaf* haar vroeger standpunt heeft verlaten, hoe uit praal en luister niet mag worden geconcludeerd tot bezit van soevereiniteit; hoe het karakter van Stede-

houder — gesteld dat de Paus dit was — het denkbeeld, dat hij soeverein zou wezen uitsluit; hoe bij Stedehouders geen gezanten worden benoemd. Overigens worden geen nieuwe gezichtspunten geopend.

* * *

Thans komen we tot de rede, die op 18 Juni 1915 door Dr. Kuyper in de Eerste Kamer werd uitgesproken over de tijdelijke en bijzondere zending bij den Pauselijken Stoel (zie Handel. I, 1914/15 blz. 313/14).²⁾

Het wekt bevreemding, dat op deze rede zoo weinig en dan nog meermalen onjuist een beroep wordt gedaan. Immers is ze in haar geheel voor het standpunt van Dr. Kuyper en de A.R. partij van veel gewicht.

Dr. Kuyper dan ondersteunde de poging der Regeering om zich door een missie te verzekeren van den steun, die door het Vaticaan zou kunnen worden geboden bij eventueele vredesonderhandelingen. „En wel om deze reden, dat het Vaticaan een zedelijke macht representeert — ik laat het kerkelijke en diplomatieke daar —, waarvan in onderscheidene landen, die op het oogenblik in oorlog zijn, op een vrij groot deel van de bevolking een ernstigen invloed zou kunnen uitgaan.”³⁾

Wel verstond Dr. Kuyper volkomen, „dat er bedenkingen zijn gerezen van meer dan één kant, dat de gisting, die in 1853 gewerkt heeft en die ik zelf heb doorleefd en medegemaakt, en ook hetgeen in 1872 is geschied, weder zekere actie in het leven geroepen heeft bij hen, *die minder de internationale verhoudingen en de algemeene positie dan wel hun eigen kerkelijke positie in het oog houden*”. „Maar waar de Regeering onmiddellijk en beslist aan haar optreden een *tijdelijk* karakter had gegeven, waar zij er van afgeweerd heeft elke poging om er een *kerkelijk* karakter aan te geven; waar zij het *exceptioneele* van wat zij deed niet verbloemde of ontkende, daar mocht van Protestantsche zijde geen enkele bedenking bestaan om in dit opzicht de poging der Regeering niet alleen te steunen, maar haar metterdaad toe te juichen.”

Uit den aard der zaak droeg een dergelijke bijzondere missie *in oorlogstijden met vredesbedoelingen* een *tijdelijk* karakter, gold het hier een *uitzonderingsgeval*.

De hoofdzaak was voor Dr. Kuyper *negatief*, dat de missie in 't minst *geen kerkelijk karakter* droeg. En *positief*, dat men zijn protestantsche overtuiging niet verloochende, wanneer men loofde, dat de Regeering een gezant naar het Vaticaan zond om het vredesstreven te bevorderen in verband met de volgzzaamheid der Roomsche-Katholieken over de geheele wereld, waar het geldt bevelen en verlangens van den Paus; een gebondenheid, die in het belang van den vrede ware aan te wenden. Over dit pogen der Regeering moest niet alleen blijdschap zijn, maar er moest ook een zegen over worden afgebeden.⁴⁾

Zoo Dr. Kuyper in 1915.

En zoo ook is onze partij tot op den huidigen dag steeds van het

standpunt uitgegaan, dat ze als één man zich er tegen zou verzetten, indien de Regeering aan het gezantschap *een kerkelijk karakter* toekende.

Toen ook blijkt de verklaring van de Regeering in de Staatsbegroting voor 1921 de reden van de tijdelijke zending van 1915 na het sluiten van den vrede vervallen was, heeft onze partij het gezantschap alleen kunnen aanvaarden op grond van de verzekering van den Minister van Buitenlandsche Zaken, dat het Vaticaan een middelpunt van diplomatiek verkeer was geworden, waaraan wij ons in 's land belang niet mochten onttrekken.

Ditzelfde geldt voor onze houding in 1925. Geen schijn of schaduw dus van erkenning van den Paus als Hoofd der Christelijke Kerk, zelfs geen gebruik maken van de zedelijke macht van den Paus over de leden der R.K. kerk voor een grootsch internationaal of nationaal doel, maar uitsluitend een constateeren van het feit, dat zich bij het Vaticaan een diplomatieke kring heeft gevormd, die waardevolle gegevens verstrekt met het oog op de handhaving van Nederland's positie te midden der volkeren: hier is alleen een erkenning van het staatkundig belang van de veelbesproken missie.

En dat alles onder het uitdrukkelijk beding (zie Program van Actie 1925 bl. 19) „dat de Kamerclub zich het recht voorbehoudt om c.q. tot opheffing van het gezantschap bij het Vaticaan mede te werken”. Waarvan de toelichting te vinden is op blz. 7 van de brochure van Z.Exc. A. W. F. Idenburg: Het gezantschap bij den Pauselijken Stoel, uitg. Dr. A. Kuypersstichting 1922:

„Daalt het diplomatieke milieu bij het Vaticaan tot het peil, dat het vóór den oorlog bereikte, dan is er voor ons land geen reden voor een vertegenwoordiger aldaar”.

M. a. w. is de *staatkundige* beteekenis niet langer een erkend feit, zou het gezantschap zoo een *kerkelijk* karakter gaan dragen, dan zou de A.R. partij aan de opheffing medewerken.

Op de vraag: Is Dr. Kuypers inzake het gezantschap bij den Paus in den loop der jaren principieel van gedachte veranderd, is de A.R. partij afgeweken van het vroegere of van het laatstelijk officieel door Dr. Kuypers ingenomen standpunt? moet het antwoord ontkennend luiden.

Dankbaar stemt het, dat onze onvergetelijke leider en met hem onze partij ook in deze zaak niet op zijpaden zijn afgedoold, maar steeds den koninklijken weg hebben bewandeld. Ook het dwaallicht van welgemeende vreeze moet wijken voor het onbedriegelijke licht van den vollen dag: *steeds is de voor den Protestant eenig juiste gedachte ontwikkeld en toegepast, dat een gezantschap bij den Pauselijken Stoel alleen te aanvaarden is ingeval van beduidend staatkundig belang, dat het in elk ander geval om zijn kerkelijk karakter te verwerpen is.*

Ook op het principieele van onze gedragslijn in deze tenslotte toch ondergeschikte kwestie, die evenwel in den loop der jaren telkens be-

roering heeft teweeg gebracht, is het woord van Da Costa van toepassing: „In zijn wezen vrucht der tijden, in zijn vorm van dezen tijd”.

Merkwaardig is het, dat Dr. Kuyper in zijn lijvig werk over A.R. Staatskunde (1916/18) niet handelt over het gezantschap bij den Paus, waar hij toch over tallooze principieele en practische kwesties ook van minder belangrijken aard zijn licht laat schijnen. De onderstelling is niet te gewaagd, dat hij in 1918 het niet noodzakelijk keurde zijn nog in 1915 officieel uitgesproken meening in geschrifte te herhalen⁵⁾. *En zeker zal Dr. Kuyper het ook van oneindig veel meer gewicht geacht hebben aan het eind van zijn leven nog eens te wijzen op de noodzakelijkheid van bondgenootschap met Rome ter handhaving van de Christelijke grondslagen van ons volksleven.*

Vandaar, dat we als een deel van den erfschat, door Dr. Kuyper ons nagelaten, mogen waardeeren zijn teekening van den geleidelijken groei van de samenwerking met Rome sinds den tijd, waarin „de vroegere antithese van Protestant en Papist almeer vervangen was door de antithese tusschen het Christendom en het Humanisme. Steeds duidelijker ontdekte het volk, hoe de liberalen en radicalen principieel met het Christendom gebroken hadden en dit nu leidde er vanzelf toe, om het nog onverstorven Christelijk element niet meer, gelijk in de dagen van den Reveil, eeniglijk bij de geloovige Protestanten, maar, ten deele althans, evenzoo bij de Roomsche Katholieken te onderstellen. Kerkelijk bleef de scherpe tegenstelling voortduren, maar sociaal en politiek ging het Geuzengeding tenslotte zoo goed als geheel in het eenparig verzet tegen de moderne, atheïstische en materialistische strooming over. Ook het later opkomen van de theosophische richting bracht hierin geen stremming teweeg. Algemeen, zoo onder Calvinisten als onder Roomsche-Katholieken, gevoelde men, *dat één machtig „te wapen!” ons saam in één slagorde voor het behoud van het Christelijk element moest doen optrekken*”.⁶⁾

Zoo spreekt onze groote leider ook op dit punt nog, nadat hij gestorven is. Mogen wij allen en ook anderen, vóór het te laat is, deze sprake verstaan!

15 Januari 1926.

1) Uit de woorden: „nadat jarenlang deze missie wegviel”, mogen we in verband met hetgeen volgt, concludeeren, dat Dr. Kuyper ook hier een open oog had voor den eisch dien de noodzakelijkheid van een zekere continuïteit stelt aan een gezond staatkundig leven.

Dat Dr. Kuyper met dezen algemeenen factor rekening hield niet alleen in den tijd, toen er geen gezantschap was, maar ook toen het gezantschap weer was ingesteld en enkele jaren bestond, blijkt uit noot 4.

2) 20 Mei 1915, den dag na de indiening bij de IIde Kamer van een suppletoire begrooting van Buitenlandsche Zaken had Dr. Kuyper in *De Standaard* geschreven: „Wat voor wordt gesteld, doelt op een geheel tijdelijken maatregel en gaat buiten alle kerkelijke gelegenheid om”. „Van verzet zal dan ook wel geen sprake zijn”.

³⁾ *Wat de beteekenis van het diplomatiek verkeer betreft, het verdient opmerking, dat dit op het Vaticaan in 1915 bij lange na niet den omvang had van den tegenwoordigen tijd. Zoo was van de geallieerden alleen Rusland ver- tegenwoordigd.*

⁴⁾ Na de discussie in de Eerste Kamer schreef Dr. Kuiper in *De Standaard* van 21 Juni: „Over en weder stond het nu vast, dat het contact met het Vaticaan geen ander dan een *tijdelijk exceptioneel* en *politiek* karakter zou dragen.

De minste twijfel hieraan zou thans een beleediging voor den President-Minister zijn. Het feit, dat de discussie over dit ontwerp in minder dan een half uur verliep, en dat tenslotte niemand stemming vroeg, mag dan ook begroet als een nationale daad van ernstige beteekenis, die ook bij de Buitenlandsche regeeringen den eerbied voor onze neutrale positie zal verhoogen.”

⁵⁾ Wel heeft Dr. Kuiper in die dagen zich over het gezantschap uitgesproken tegenover den huidigen leider der A.R. partij, voor zooveel de bestendinging er van geacht moest worden te eeniger tijd een vraag van practische politiek te zullen worden.

Dr. Kuiper deelde toen o.a. mede, dat naar zijn oordeel bij samenwerking van partijen altoos groote voorzichtigheid betracht moest worden met betrekking tot *bestaande* toestanden. In 1901 had men tegenover hem het denkbeeld geopperd het gezantschap weer in te stellen. Hij had toen geweigerd op die gedachte in te gaan, *óók* op grond van de overweging dat zulk een wijziging in den *bestaanden* toestand krenkend zou zijn voor de Protestanten, wíl immers niet geboden door een staatkundig belang. Op gelijken grond zou in de toekomst in omgekeerden zin voorzichtig beleid vereischt zijn nu het gezantschap er *was* en dit te meer nu het om staatkundige redenen was ingesteld.

⁶⁾ A.R. Staatskunde dl. II, blz. 602.

VRAAG EN ANTWOORD.

BEWERKT DOOR MR. J. W. NOTEBOOM.

1. VRAAG.

In de toelichting van artikel XI van het a.r. program van beginselen van Dr. Kuiper (Ons Program par. 143) wordt gehandeld over cumulatief stemrecht. Hoe staat de a.r. partij tegenover deze zaak?

ANTWOORD.

Het cumulatief, progressief of meervoudig kiesrecht vond destijds bij Dr. Kuiper verdediging als aanvulling van het, toen reeds door hem voorgestelde *algemeen gezinshoofdenkiesrecht*. „Ter afronding en om zulk een volksstemming metterdaad een levensuiting van de natie te doen zijn” wilde hij aan wien „behalve de *qualiteit van familiehoofd*, nog andere daarmee saamhangende qualiteiten bezat”, een recht toekennen tot het uitbrengen van meer dan één stem.

Het gezinshoofdenkiesrecht zou — in Dr. Kuiper's gedachtengang — de grondslag zijn voor *politieke* vertegenwoordiging des volks, d. w. z. de vertegenwoordiging van het volk naar de algemeene politieke beginselen in de verschillende *politieke* staten en raden van staat, gewest en gemeente. Doch naast deze politieke staten en raden wenschte hij een afzonderlijke vertegenwoordiging van de verschillende *maatschappelijke organisaties*: een organische of corporatieve vertegenwoordiging. Of hij nu ook voor deze *organische* vertegenwoordiging het gezinshoofdenstemrecht en, ter aanvulling daarvan, een meervoudig stemrecht

wilde zien toegepast, laat bedoelde toelichting onbeslist. Deze corporatieve staten zouden (zoo was zijn wensch) overeenkomstig regelen, *door de organisaties zelve*, met inachtneming van zekere algemeene voorschriften en onder goedkeuring van het hoogere gezag gesteld, gekozen worden (v.g. ook de tegenwoordige redactie van art. XI).

Hoewel in Dr. Kuiper's toelichting vastgekoppeld aan het gezinshoofdenkiesrecht, heeft toch het meervoudig stemrecht in de a.r. partij in veel mindere mate belangstelling en waardeering gevonden dan het eerstgenoemde stelsel. Vraagt men naar de oorzaak daarvan, dan zouden wij deze zeker niet willen zoeken in eenige overweging van *principieelen* aard. Integendeel. De gedachte, die aan het meervoudig kiesrecht ten grondslag ligt — n.l. het verwerpen van de fictie van gelijkheid van alle burgers, die de Fransche revolutie hier te lande heeft geïmporteerd, en het erkennen, dat de wetgever, ook bij het regelen van het kiesrecht, te rekenen heeft met het feit, dat de gaven van hoofd en hart verschillend verdeeld zijn en de geestelijke en zedelijke ontwikkeling der kiezers met een uniforme regeling spot — strookt alleszins met de a.r. beginselen en vindt trouwens ook bij de andere rechtsche partijen eerbiediging. Dit bleek tijdens de Grondwetsherziening van 1917, toen de rechterzijde in de Tweede Kamer aaneengesloten stond tegenover de linkerzijde bij de beslissing over het amendement-Troelstra, waardoor het beginsel „ieder kiezer brengt slechts één stem uit” in de Grondwet (art. 81) opgenomen en bijgevolg de invoering van een meervoudig stemrecht voorshands onmogelijk gemaakt werd¹⁾.

Doch er zijn *practische* bezwaren, die de geringe sympathie voor dit stelsel verklaarbaar maken. De vraag, waarvoor men bij toepassing staat, is deze: in welke gevallen moeten één of meerdere extra-stemmen worden toegekend. En nu heeft men wel eenige malen een antwoord op die vraag pogen te geven. Doch bevrediging wekten deze pogingen niet, althans niet in een eenigszins ruimeren kring.

De voorslag van Dr. Kuiper was om het stemmenaantal afhankelijk te stellen van de zedelijke qualiteiten, waardoor een kiezer invloed oefent. „Een hoogleeraar” — aldus zijn betoog — „oefent veel sterker invloed op de vorming van den volksgeest dan een daglooner; een fabriekseigenaar dan een arbeider; een predikant dan een opperman; een rechter dan een sjouwer. Is iemand dus behalve familiehoofd, ook nog opzichter of directeur van een zedelijke vereeniging; onbezoldigd verzorger van de schamelen in den lande; als man van studie gegradueerd; hoofd van een werkinrichting; eigenaar van een vast goed; leeraar eener kerk; ouderling in een gemeente; onderwijzer op een school; of rechter in een rechtbank — dan komt het ons volkomen rechtmatig voor en als door het beginsel geëischt, dat althans deze „meetbare” invloeden in rekening komen bij de stembus”.

Men zou — ter verwezenlijking van dit voorstel — aan bepaalde functiën en betrekkingen een extra stem kunnen verbinden. Doch de maatschappelijke invloed, die de kiezer oefent, hangt niet in de eerste plaats af van zijn functie of betrekking, doch van zijn *persoon*. Een cumulatief kiesrecht, verbonden aan het bezit van bepaalde zedelijke qualiteiten, zou daarom niet eenvoudig van het bekleeden van bepaalde functies afhankelijk kunnen worden gesteld. Voor een juiste toepassing diende een persoonlijke toetssteen, d.w.z. een speciaal onderzoek naar de omstandigheden (karakter, talent, ervaring, kennis, zedelijkheid enz.) van iederen kiezer afzonderlijk te worden ingesteld, waarbij

— wilde men nauwkeurig te werk gaan — ook niet buiten rekening mocht worden gelaten de politieke invloed, door den kiezer *buiten zijn stembiljet om* (b.v. door middel van de pers) geoefend. Dit zou uiteraard om praktische redenen onmogelijk zijn.

Ditzelfde praktische bezwaar heeft men ook in de r.k. partij gevoeld, zooals blijkt uit het rapport inzake het kiesrecht in 1907 aan die partij uitgebracht, waarvan de conclusie inzake het cumulatief kiesrecht luidt:

„Wanneer men dus een meervoudig stemrecht wil doorvoeren, zuiver beantwoordend aan het doel, dat de theorie er mede voor oogen heeft, dan zou men kiezer voor kiezer moeten laten binnenstaan, en door een commissie van taxateurs moeten laten uitmaken den graad van iemands kunde, ervaring, zedelijkheid..... ja wat al niet andere goede eigenschappen, om hem dan vervolgens een voor een uit te reiken een bonnetje, goed voor zooveel stemmen.

„Voorzoover der Commissie bekend is, is men dan ook in geen enkel land, waar meervoudig stemrecht werd ingevoerd, er in geslaagd, daardoor de juiste verhouding te brengen tusschen den kiezer en zijn stem.

„Zelfs kan men gerust zoover gaan met te zeggen, dat elke wet, die dit instituut van progressieve stembedeeling huldigt, ook meer de bedoeling heeft gehad een compromis tot stand te brengen tusschen hen, die een stem wenschen te geven aan elk staatsburger en hen, die uit vrees voor misbruik van macht door het proletariaat, een tegenwicht meenden te moeten leggen in de handen van de meergegoeden of ontwikkelden der maatschappelijke samenleving.

„Op voornoemde gronden acht de Commissie het zeer bezwaarlijk om een praktische regeling van het meervoudig stemrecht te geven, en meent zij het dus bij een platonische liefde of vriendschap voor deze instelling te kunnen laten.

„Trouwens voor het Nederlandsche volk is deze instelling zóó nieuw, zóó weinig nationaal en zóó weinig een wensch, dat men er in de volksvertegenwoordiging ook wel nimmer aan zal denken haar in te voeren”.

Een poging tot praktische verwezenlijking van het meervoudig stemrecht deed Mr. de Savornin Lohman in 1896²⁾. Bij de behandeling van het ontwerp der Kieswet-Van Houten diende hij een amendement in, waarvan de strekking was om aan kiezers van 45 jaar en ouder een extra-stem toe te kennen. Zijn wensch was daarbij niet, zooals blijkt uit de door hem gegeven toelichting, om onderscheid te maken tusschen den eenen kiezer en den anderen; zelfs weigerde hij zijn voorstel een poging tot invoering van het meervoudig stemrecht te noemen, wijl het meervoudig kiesrecht wel zulk een onderscheid maakt. Doch zijn bedoeling was, de stem van *denzelfden* kiezer bij het bereiken van den vereischten leeftijd, wanneer — naar hij aannam — in 't algemeen kennis en ervaring zijn toegenomen, een dubbele waarde toe te kennen.

Het bezwaar, dat dit voorstel aankleefde, springt in 't oog. Het mag waar zijn, dat de staatsburger doorgaans op jeugdigen leeftijd als kiezer minder waard is dan wanneer hij meer bejaard is. Gaat men echter dit verschil in het kiesrecht uitdrukken door het toekennen van een extra stem bij het bereiken van een bepaalden leeftijd, dan ontstaat er in vele gevallen een ontoelaatbare disharmonie. Kiezers van superieuren aanleg en karakter, doch beneden den aangewezen leeftijd, zien dan den invloed van hun stem beperkt tot de helft

van de waarde van de stem dergenen, die weliswaar dien leeftijd hebben bereikt, doch niettemin, wat betreft hun zedelijke capaciteiten, niet in hun schaduw kunnen staan. Bovendien is een leeftijdsgrens — zooals Mr. Lohman zelf erkende — steeds vrij willekeurig. Dit maakt het dan ook verklaarbaar, dat Lohman's amendement — waardoor bovendien de gebreken van het materialistisch-intellectualistisch kiesstelsel van Mr. van Houten nog scherper zouden zijn geaccentueerd — in antirevolutionairen kring zelfs niet van Dr. Kuiper steun ontving.

Voorstellen om het toekennen van één of meer extra stemmen te verbinden aan een zekeren graad van intellectuele ontwikkeling (b.v. het bezit van diploma's of van onroerende goederen) — een stelsel, dat in 1894 in België, als waarborg tegen het toen daar te lande ingevoerde algemeene stemrecht, werd aanvaard — hebben bij ons nimmer veel bijval gevonden. Het invoeren van een dergelijk cumulatief stelsel zou thans practisch beteekenen een gedeeltelijken terugkeer tot het weinig aanlokkelijke capaciteitenstelsel van de wet-Van Houten³⁾.

O.i. ligt nog het meest in a.r. lijn het toekennen van een extra-stem aan het gezinshoofd, als vertegenwoordiger van een kring, die ook voor de ontwikkeling van de algemeen staatkundige beginselen van de grootste beteekenis is; het verbinden dus van het meervoudig stemrecht aan de kwaliteit van gezinshoofd. Doch zonder grondwetsherziening zou thans een dergelijke regeling niet zijn te verwezenlijken.

* * *

Hoewel niet bedoeld als poging tot invoering van het meervoudig stemrecht, mag toch in dit verband melding worden gemaakt van een tweetal voorstellen, door Mr. Rutgers verdedigd in 1921 bij de behandeling van het ontwerp tot herziening van de Kieswet in de Tweede Kamer⁴⁾. De strekking dezer voorstellen was om voor kiezers, die in verband met hun beroep herhaaldelijk buiten hun woonplaats afwezig moeten zijn (b.v. zeevarenden) en voor de gehuwde vrouwen, de mogelijkheid te openen, om zich, op verzoek, door een ander kiezer bij de stembus te doen vertegenwoordigen. Als gemachtigde van de gehuwde vrouw zou *alleen* haar echtgenoot kunnen optreden.

Waren deze voorstellen niet door de Kamer verworpen, dan zou de gehuwde vrouw in de gelegenheid geweest zijn, haar stemrecht door haren echtgenoot te doen uitoefenen. En daardoor ware voorkomen, dat — zooals thans — de stemplicht in vele gevallen ontaardt in stuitenden conscientiedwang, terwijl daardoor tevens het gezinsverband bij de regeling van het kiesrecht eenigermate zou zijn erkend.

¹⁾ Zie Kan: „Handelingen over de herziening der Grondwet” II, p. 822 v. Ook de commissie voor de bestudeering van het kiesrechtvraagstuk, ingesteld door den Algem. Bond van R.K. Kiesvereën. in Nederland verklaarde zich in haar rapport van 2 Oct. 1907 (p. 157) in principe een voorstandster van het meervoudig kiesrecht. In denzelfden geest de onder toezicht van Mr. P. J. M. Aalberse uitgegeven brochure: „Democratie en kiesrecht” (1906) van den Engelschen Katholiek W. C. Lilly.

²⁾ Vgl. Hand. IIde Kamer 1895/96 p. 1405 v.v. Vgl. ook Kan, t. a. p. pag. 849 v.v.

³⁾ Over de bezwaren tegen een cumulatief stemrecht, verbonden aan examens of stoffelijk bezit, zie men ook Ch. Benoist „La crise de l'état moderne” I, p. 99 v.v.

⁴⁾ Hand. IIe Kamer, 1921/22, p. 2906.

2. VRAAG.

Kunt U ons inlichtingen geven omtrent den tegenwoordigen stand van het vraagstuk der lijkverbranding in ons land?

ANTWOORD.

Wij meenen ons bij de beantwoording van deze vraag te moeten beperken tot een uiteenzetting van het standpunt, dat de Overheid gedurende de laatste jaren ten aanzien van het vraagstuk heeft ingenomen, zonder te treden in eene herhaling van de verschillende argumenten, die er telkens weer vóór en tegen de lijkverbranding worden te berde gebracht¹⁾.

Daarbij dient allereerst aandacht te worden geschonken aan den inhoud van art. 1 van de Begrafeniswet²⁾.

Artikel 1 van die wet schrijft voor, dat elk overleden persoon en doodgeboren kind wordt begraven in een gesloten kist op een begraafplaats, overeenkomstig die wet aangelegd of volgens de overgangsbepalingen dier wet toegelaten. Slechts op verzoek van echtgenoot of andere nabestaanden of ingevolge testamentaire beschikking van den overledene kan met verlof van den Burgemeester een uitzondering op dit voorschrift worden gemaakt, ingeval men het lijk wenscht te doen dienen voor ontleden, of indien men het wenscht te bewaren.

De vraag is gerezen of deze wettelijke bepaling aan het hier te lande doen verbranden van lijken in den weg staat.

Vroeger (d. i. vóór 1914) was deze vraag van minder belang. Wel werden er toen reeds, met in acht neming van art. 4 der wet, lijken van Nederlanders over de grenzen vervoerd om in het buitenland te worden verbrand. Doch actueel werd ze eerst in 1914 bij het openen van het crematorium bij de begraafplaats Westerveld te Driehuizen in de gemeente Velsen.

Om een beslissing in hoogste instantie uit te lokken werd bij de eerste lijkverbranding ter plaatse door de politie tegen twee personen, die daarbij betrokken waren, proces-verbaal opgemaakt en tegen de vonnissen, die daarop volgden, werd beroep in cassatie gedaan bij den Hoogen Raad.

Van de arresten van dit hoogste rechtscollege, op 1 Maart 1915 (*Weekblad van het Recht* No. 9795) in deze zaak genomen, verdient het volgende te worden gemeld.

1. Volgens het oordeel van den Hoogen Raad is de strekking van art. 1 van de Begrafeniswet „niet slechts de wijze te regelen, waarop gehandeld moet worden *indien* er begraven wordt, maar bepaalt dit voorschrift vóór alles, dat, behoudens de in het 2de lid genoemde uitzonderingen, elk overleden persoon — waaronder met juistheid te verstaan: elk lijk — *moet worden begraven, terwijl aan dit voorschrift niet wordt voldaan, wanneer na verbranding van het lijk de overgebleven asch en de uitgegloeide beenderen worden begraven*”.

2. Naar de Hooge Raad meent, heeft de Wetgever verzuimd de personen aan te wijzen, die met de zorg voor het begraven worden belast, zoodat dus wegens niet-naleving van het voorschrift van art. 1 *niemand strafrechtelijk aansprakelijk kan worden gesteld* en de toepassing van art. 41 1ste lid, waarbij als straf op de overtreding van art. 1 1ste lid een boete van *f* 0.50 tot *f* 100.— of een hechtenis van één dag tot een maand wordt gesteld, onmogelijk is.

3. Bij de vaststelling van de Begrafeniswet heeft de Wetgever zich — volgens den Hoogen Raad — op het standpunt gesteld, dat lijkverbranding niet ge-

oorloofd zou zijn. „Die bedoeling heeft echter in de wet geen uitdrukking gevonden, aangezien daarin een uitdrukkelijk verbod van verbranden niet wordt aangetroffen. De afleiding van een voor allen geldend *verbod* van verbranden uit het in art. 1 der wet tot bepaalde personen gericht gebod om te zorgen voor de begraafing van een overledene en het toepasselijk maken van de strafbepaling tegen niet-naleving van het gebod of de overtreding, zou zijn het bezigen van eene methode van wetsuitlegging, welke in strafzaken niet geoorloofd is”.

In deze uitspraken van den Hoogen Raad heeft het toenmalig Ministerie Cort van der Linden aanleiding gevonden om de lijkverbranding hier te lande toe te laten, een standpunt, dat echter zoowel in als buiten de Staten-Generaal ernstige bestrijding vond.

* * *

De grieven, die tegen de Regeering ter zake van hare lijdelijke houding tegenover de lijkverbranding werden ingebracht, betroffen vooreerst het niet-handhaven van de Begrafeniswet en in de tweede plaats het verzuim om de leemte in die wet, waardoor het opleggen van straf — volgens de meening van den Hoogen Raad — niet mogelijk was, aan te vullen.

Vooreerst enkele opmerkingen wat het eerste punt aangaat.

Het voorschrift van art. 1 van de Begrafeniswet werd, vóórdát de Hooge Raad daaromtrent in 1914 een beslissende uitspraak gedaan had, vrijwel algemeen als een beletsel beschouwd voor het in practijk brengen van de lijkverbranding. De Vereeniging voor Facultatieve Lijkverbranding schreef dan ook in hare statuten, dat zij haar doel — het invoeren van de facultatieve lijkverbranding — tracht te bevorderen door bij de wetgevende macht aan te dringen op zoodanige *wijziging* van de wet op het begraven, dat ook het verbranden van lijken worde toegestaan. En ook de Regeering oordeelde, blijkens hetgeen werd medegedeeld in de Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag der IIde Kamer over Hoofdstuk IV der begrooting voor 1914 (p. 14), dat het haar niet twijfelachtig voorkwam, dat onder de bestaande wetsbepalingen het verbranden van lijken niet kon worden toegelaten.

Op twee gronden meende de Regeering echter na het bekend worden van de arresten van den Hoogen Raad ten aanzien van de lijkverbranding een lijdelijke houding te mogen aannemen:

a. omdat uit die arresten gebleken was, dat voor de plicht tot het begraven geen aansprakelijke persoon is aangewezen, zoodat het voorschrift van art. 1 der begrafeniswet geen bindend voorschrift is en derhalve a priori niet van verzuim van een bepaald persoon, dus van een handeling „*contra legem*” (in strijd met de wet), sprake kan zijn;

b. omdat volgens de beslissing van den Hoogen Raad de bedoeling van den Wetgever, dat lijkverbranding niet geoorloofd zou zijn, niet tot uitdrukking is gekomen, zoodat er geen verbod van lijkverbranding bestaat³⁾.

Hierteenover werd van de zijde der tegenstanders van de lijkverbranding eveneens met beroep op 's Hoogen Raads arresten opgemerkt, dat nu toch wel duidelijk gebleken was, dat bij het verbranden van een lijk niet voldaan wordt aan het voorschrift van art. 1 der Begrafeniswet. En al oordeelt nu ook de Hooge Raad, dat de Begrafeniswet verzuimt bepaalde personen aansprakelijk

te stellen voor de uitvoering van dit voorschrift, de Regeering is aan dit oordeel geenszins gebonden. Tegenover de meening van den Hoogen Raad staat die van anderen (met name die van Prof. Fabius ⁴⁾), die de sanctie van het voorschrift van art. 1 zoeken in art. 9, welk artikel bepaalt, dat ingeval voor het begraven van een lijk door de nabestaanden of betrekkingen of door de armbesturen niet wordt gezorgd, *daarin door den Burgemeester wordt voorzien*. Welnu, indien de nabestaanden nalatig zijn om te voldoen aan het voorschrift, dan rust *op den Burgemeester* de plicht daaraan uitvoering te geven en de Regeering heeft toe te zien, dat hij dien plicht nakomt.

Voorts werd er op gewezen, dat, nu de lijkverbranding in strijd moet worden geacht met de Begrafeniswet, de Overheid, met name de Minister van Justitie, die ingevolge art. 5 j^o. art. 1 van den Algemeenen Maatregel van Bestuur van 17 December 1851 (S. 165) als hoofd der politie te waken heeft voor de handhaving dier wet, deze wijze van lijkvernietiging door politie maatregelen heeft te verhinderen; dat bovendien de mogelijkheid moet worden geopend om vereenigingen, die zich ten doel stellen de lijkverbranding te doen uitvoeren, — een doel dus in strijd met de wet — en die derhalve volgens art. 2 van de Wet van 22 April 1855 verboden zijn, vervallen te verklaren; en dat eindelijk personen, die lid zijn van een dergelijke bij de wet verboden vereeniging, wegens overtreding van art. 140 2e lid van het Wetboek van Strafrecht behooren te worden vervolgd ⁵⁾).

* * *

De grieven, tegen het Ministerie-Cort van der Linden geuit, betroffen — gelijk gezegd — in de tweede plaats het feit, dat de Regeering weigerde de leemte in de Begrafeniswet, door de arresten van den Hoogen Raad geconstateerd, aan te vullen.

Deze weigering werd door den Minister van Binnenlandsche Zaken, Mr. Cort van der Linden verdedigd met de mededeeling, dat, volgens het oordeel van den Minister van Justitie, de zaak niet urgent was, terwijl overigens vrees voor overlading van de Staten-Generaal en voor politieke moeilijkheden een gretig aanvaard excuus bleek: „de Staten Generaal” — dus werd betoogd — „zijn op het oogenblik met werk overladen, de politieke constellatie maakt het slagen van een regeling precair en wanneer ik nu toch zou willen komen met een wetsontwerp, zou dat zijn een politiek halsbrekend ruitstukje, dat mij misschien vóór 25 jaar zou hebben toegelachen, maar waarvoor ik nu te oud ben geworden” ⁶⁾).

Het spreekt vanzelf, dat de tegenstanders hiermede niet voldaan waren. Nu wegens het ontbreken van voldoende sanctie het verbranden van lijken, dat met de Begrafeniswet in strijd is, niet kon worden gestraft, werd — aldus hun tegenwerping — door een lijdelijke houding der Regeering overtreding van de wet in de hand gewerkt en daardoor het gezag van de wet ondermijnd.

Deze lijdelijke houding werd bovendien gewraakt, vermits door 's Hoogen Raads uitspraak feitelijk de gansche wettelijke regeling betreffende de lijkbe-zorging was ontwricht en op losse schroeven gesteld. Immers, de Begrafeniswet (art. 1) schrijft voor begraven in een gesloten kist op een begraafplaats overeenkomstig de wet aangelegd — de lijkverbranding kan geschieden niet alleen in een crematorium, doch op welke wijze men wil. Ja, niet slechts de crematie, maar iedere willekeurige methode van lijkvernietiging kan zonder vrees voor

de strafrechtelijke sanctie der Begrafeniswet worden toegepast, zelfs — zoo men wilde — „de methode der Parsen, die te Bombay hun lijken op hooge kolommen den gieren ter vernietiging aanbieden” 7). Voorts bepaalt de Begrafeniswet (art. 4 eerste lid) dat geen begraafing geschiedt, dan na verlot van den Ambtenaar van den Burgerlijken Stand, welk verlot niet wordt gegeven dan na het overleggen van een verklaring omtrent de doodsoorzaak door den behandelenden geneesheer; de lijkverbranding kan zonder dit verlot plaats hebben. De Begrafeniswet (art. 5) schort de begraafing bij vermoeden van misdaad op, totdat het lijk is geschouwd en de Officier van Justitie of de Rechter-Commissaris — met het gerechtelijk onderzoek belast — schriftelijke toestemming heeft afgegeven; voor lijkverbranding geldt die bepaling niet. De begraafing mag niet geschieden vroeger dan 36 uren of later dan op den vijfden dag na het overlijden (art. 6); voor lijkverbranding ontbreekt eenige wettelijke termijn.

* * *

Het dient echter erkend, dat de Regeering, al toonde zij zich tijdens het Ministerie-Cort van der Linden niet bereid tot aanvulling van de wet mede te werken, zich bij dezen toestand van ongeregelde niet zonder meer neerlegde. Zij zag zich genoodzaakt zich in verbinding te stellen met de Vereeniging voor Facultatieve Lijkverbranding, ten einde zekere condities te stellen, waaraan bij lijkverbranding moest worden voldaan.

Zoo werd, om te voorkomen dat mogelijke sporen van misdaad door middel van lijkverbranding zouden worden vernietigd, overeengekomen, dat geen lijkverbranding zou worden toegelaten zonder dat van den geneesheer, die den overledene bij zijn laatste ziekte behandeld heeft en van een tweeden geneesheer, die de lijkschouwing heeft verricht, een verklaring is overgelegd, dat hun de doodsoorzaak met zekerheid bekend is en dat er niet de minste aanleiding bestaat om aan een anderen dan een natuurlijke dood te denken. De verklaring, welke de behandelende arts, volgens deze regeling, moet afgeven komt hierop neer:

- „Dat hij de(n) overledene gedurende de laatste ziekte heeft behandeld;
- „dat de dood geacht kan worden te zijn de natuurlijke afloop van het ziekte-proces, dat ondergeteekende als behandelende arts waarnam;
- „dat de doodsoorzaak hem met zekerheid bekend is;
- „dat deze hem bekende doodsoorzaak een natuurlijke en niet gewelddadige geweest is;
- „dat noch gedurende de ziekte noch vóór, bij of na het overlijden verschijnselen zijn waargenomen, die ook maar in het geringste aan vergiftiging deden denken” 8).

* * *

Afgezien van de vraag of door deze regeling de justitieele belangen voldoende gewaarborgd werden, bleef wettelijke voorziening dringend noodzakelijk.

De overeenkomst tusschen de Regeering en de Vereeniging voor Facultatieve Lijkverbranding getroffen, welke maatregel door Dr. Beumer terecht werd gewraakt, wijl de Regeering daardoor in relatie was getreden met een verboden vereeniging 9), miste wettelijken grondslag en de bevoegdheid van de Regeering om eene dergelijke regeling te treffen werd betwist 10).

Vandaar, dat reeds spoedig na het aftreden van het Kabinet Cort van der

Linden een aanvulling en wijziging van de Begrafeniswet werd ter hand genomen. Bij Koninklijke Boodschap van 27 September 1919 werd een wetsontwerp ingediend; op 24 Maart 1920 verscheen het Voorloopig Verslag van de IIde Kamer, waarna de Memorie van Antwoord der Regeering en het Eindverslag der Kamer in den loop van April volgden. Verdere behandeling, waarop o. a. door den heer Idenburg in de vergadering van de Ie Kamer werd aangedrongen, bleef — vermoedelijk, omdat onder de rechtsche partijen geen overeenstemming bestaat omtrent de vraag, in hoever de lijkverbranding door een strafbepaling moet worden belet — tot dusver achterwege.

Dit ontwerp strekte in de eerste plaats om de door den Hoogen Raad geconstateerde leemte in de Begrafeniswet weg te nemen door het aanwijzen van bepaalde personen, die strafrechtelijk aansprakelijk zijn voor de nakoming van het gebod van art. 1 eerste alinea, en voorts om de wet aan te vullen met het oog op de lijkverbranding, door deze onder zekere voorwaarden toe te staan, n.l. indien de overledene dit bij uitersten wil of bij akte als omschreven in art. 982 van het Burgerlijk Wetboek heeft bepaald; door verschillende bepalingen van de Begrafeniswet ook op de lijkverbranding van toepassing te verklaren; en door eindelijk de verdere regeling betreffende de lijkverbranding aan de Kroon over te laten (art. 1 ter).

De Regeering stelde zich, blijkens de Memorie van Toelichting, op het standpunt dat de lijkverbranding door de wet is uitgesloten en sprak als hare meening uit, dat niet kan worden geduld, dat de eerbied voor de wet wordt ondermijnd door het blijven gedooogen van een practijk, in strijd met letter en bedoeling der wet¹¹⁾. Nu echter door het vorig kabinet de crematie gedurende eenige jaren was getolereerd, meende de Regeering „na rijp beraad niet te mogen ingrijpen in toestanden, die zich eenmaal gevestigd hadden. De wet zal zich bij de feiten hebben aan te sluiten en dit te eerder, omdat thans bij verbranding de justitieele belangen nog niet in allen deele voldoende gewaarborgd zijn”.

Dit consolidatie-proces wenschte zij nochtans tot het bepaald noodzakelijke te beperken en wel in tweeërlei opzicht:

1. doordat de wet de mogelijkheid zou scheppen de lijkovens desgewenscht (n.l. bij Algemeenen Maatregel van Bestuur) tot de bestaande te beperken¹²⁾;
2. doordat alleen lijkverbranding mogelijk zou worden, indien de overledene op een leeftijd, die eenigen waarborg geeft voor een onbevangen oordeel, deze beschikking over zijn stoffelijk overschot met zoovele woorden heeft getroffen.

Ten overvloede werd nog in de Memorie van Toelichting geconstateerd „dat het voorstel allerminst instemming insloot met het beginsel der lijkverbranding”.

Principieele beschouwingen over de lijkverbranding werden in de gewisselde stukken niet gehouden. Doch van twee zijden openbaarde zich tegenstand: van de zijde van de principieele tegenstanders van lijkverbranding, omdat het ontwerp den bestaanden onrechtmatigen toestand bedoelde te consolideeren: wat „ab initio vitiosum” (in beginsel fout) is behoorde, volgens hen, niet bij de wet te worden bekrachtigd; van de zijde der voorstanders der lijkverbranding, die meenden dat het ontwerp de lijkverbranding te zeer aan banden legde, daar ze deze slechts toeliet als de overledene zulks bij uitersten wil of bij onderhandsche akte, als bedoeld in art. 982 Burgerlijk Wetboek, bevolen had. Daardoor — meenden zij — zal van de lijkverbranding slechts zelden gebruik gemaakt worden, omdat in de eerste plaats worden uitgesloten zij, die wel verbranding

wenschen, doch verzuimden dit bij hun leven op de voorgeschreven wijze vast te leggen en voorts zij, die niet de bevoegdheid hebben bij uitersten wil of codicil te beschikken, omdat zij den leeftijd van 18 jaar nog niet hebben bereikt.

De Regeering ging het argument der principieele tegenstanders in haar antwoord voorbij met de opmerking, dat door hen niet voldoende in het oog werd gehouden „dat niet slechts geconsolideerd wordt een feitelijke toestand, welke reeds jaren bestaat, maar dat juist waarborgen worden beoogd tegen alles wat strekken kan om de lijkverbranding verder dan oorbaar is uit te breiden”.

Den voorstanders van de lijkverbranding werd voorgehouden, dat onder deze waarborgen in de eerste plaats de zorg is te verstaan, dat alleen dan een lijk zal verbrand worden, indien de overledene volkomen compos mentis zelf aldus heeft beslist. Maar wien de wet onbevoegd heeft verklaard over zijn vermogen na doode te beschikken, moet a fortiori niet bevoegd zijn over zijn lijk zoodanige gewichtige beslissing te nemen.

* * *

Wat het lot van dit voorstel, dat de kloof tusschen voor- en tegenstanders zoekt te overbruggen, wezen zal, wanneer het te gelegener tijd in openbare behandeling mocht komen, is moeilijk te zeggen. Het feit, dat het noch den voorstanders noch den tegenstanders bevredigt, maakt een ernstige bestrijding waarschijnlijk. Intusschen is eene spoedige behandeling van groot belang omdat — welke beslissing ook zal worden genomen ten aanzien van de vraag of de wet de lijkverbranding al of niet tolereeren moet — daardoor een einde kan komen aan den toestand van wetteloosheid.

De toestand, die op het oogenblik bestaat, is onhoudbaar.

1) Omtrent de toepassing van de lijkverbranding zoo hier te lande als elders zijn gegevens te vinden in het boekje „De crematie in Nederland en daarbuiten” verschenen bij het vijftigjarig bestaan der Vereeniging voor Facultatieve Lijkverbranding, uitg. Sythoff's Uitgeversmij. Leiden 1924.

2) Wet van 10 April 1869 (S. no. 65).

3) Zie de rede van Minister Ort op 7 December 1915 in de IIde Kamer gehouden, Hand. 1915/16 p. 433 v.v. Deze opvatting werd trouwens reeds eerder (1870) door Mr. Hoog in zijn Commentaar op de Begrafeniswet verdedigd.

4) Vgl. o.a. *Studiën en Schetsen* van Mei 1914, Juni 1915 en Febr. 1923.

5) Zie o.a. de rede van Dr. Beumer bij de behandeling van Hoofdstuk IV der Staatsbegrooting voor 1916, Hand. IIde Kamer pag. 376 v.v. (1915/16).

6) Hand. Iste Kamer 1915/16 pag. 284.

7) Aldus de heer Idenburg bij de algemeene beschouwingen over de Staatsbegrooting voor 1923 Hand. Ie Kamer 1922/'23 pag. 444.

8) Zie de mededeeling hieromtrent van Minister Ort in de vergadering der Ie Kamer van 1 Maart 1916, Hand. I 1915/16 pag. 265.

9) Zie Hand. IIe Kamer 1915/16 pag. 377.

10) Door Prof. Struycken in zijn artikel „De lijkverbranding in de Tweede Kamer” in *Van Onzen Tijd* jaargang 1916 pag. 160.

11) Blijkens antwoorden op vragen van het a.r. kamerlid Scheurer acht de Regeering het dan ook niet toelaatbaar zich bij crematie van vooraanstaande personen te doen vertegenwoordigen.

12) In verband hiermede werd bij K.B. van 1 October 1919 (S. 587) vernietigd het raadsbesluit van de gemeente Rotterdam van 3 Oct. 1918, waarbij aan de Vereeniging voor Facultatieve Lijkverbranding een gemeenteterrein in erfpacht werd afgestaan voor het stichten van een crematorium, zulks op grond van de overweging, dat het in strijd moet worden geacht met het algemeen belang, dat in afwachting van hetgeen de wetgever te dezer zake zal beslissen, op die beslissing door een daad van een Overheidscollege wordt vooruit geloopt.

**Mr G. GROEN VAN PRINSTERER's STANDPUNT
TEGENOVER HET GEZANTSCAP
BIJ HET VATICAN.**

IN HET LICHT VAN ZIJN BESCHOUWING OVER DE
VERHOUDING VAN KERK EN STAAT.

DOOR

MR. G. M. DEN HARTOGH.

Geschiedenis van het gezantschap tot 1862.

In 1815 werd voor het eerst een zaakgelastigde door de Nederlanden naar het Vaticaan gezonden, die daar in 't bijzonder tot taak had de betrekkingen van den staat met de R.K. kerk te onderhouden.

Het Concordaat (de overeenkomst inzake de aangelegenheden der R.K. kerk), in 1827 tusschen den Staat der Nederlanden en den Pauselijken Stoel gesloten, vereischte ook de aanwezigheid van een eigen vertegenwoordiger bij het hoofd der R.K. kerk.

Daar de Paus tevens aan het hoofd stond van den kleinen Kerkelijken Staat, kon onze ambassadeur te Rome bovendien behartigen de normaal den gezanten toevertrouwde volkenrechtelijke belangen, die hier uiteraard weinig omvangrijk waren. Door den opstand en de daarop gevolgde afscheiding van België, werd de naleving van het Concordaat geschorst en ook na 1839 werd de uitvoering uitgesteld.

Zoo waren de vele betrekkingen, die de Staat met het hoofd der R.K. kerk onderhield in werkelijkheid niet aan het concordaat onderworpen.

In 1852 kwamen de partijen overeen, van verdere uitvoering af te zien ¹⁾.

Door de Grondwetsherziening van 1848, die o.m. het volgende artikel (70, thans 74) in het leven riep: „De tusschenkomst der Regeering wordt niet vereischt bij de briefwisseling met de hoofden der onderscheidene kerkgenootschappen, noch behoudens verantwoordelijkheid volgens de wet bij de afkondiging van kerkelijke voorschriften,” was het Concordaat reeds feitelijk opgeheven. En de punten van aanraking tusschen den Staat en het hoofd der R.K. kerk waren aanzienlijk verminderd.

Dit was nog meer het geval, toen tijdens het 1e Ministerie-Thorbecke de bisschoppelijke organisatie tot stand kwam (1853), waardoor de

¹⁾ Gosses en Japikse: „Handboek tot de Staatk. Gesch. van Ned.” bl. 487.
A. St. II-3

hoogste geestelijkheid der R.K. kerk in Nederland de eerst aangewezen was voor het vereischte contact.

En met het steeds kleiner worden van den Kerkelijken Staat daalde de toch al zeer geringe volkenrechtelijke en diplomatieke beteekenis van de missie te Rome zienderoogen.

Tengevolge van het eenheidsstreven in Italië werd door opstand en annexatie een aanzienlijk gedeelte van 's Pausen wereldlijk gebied (begin 1860 Romagna en einde 1860 de Marken en Umbrië) aan het koninkrijk Sardinië toegevoegd.

Ongeveer terzelfder tijd, (eind 1860), werd het Koninkrijk der beide Siciliën met de hoofdstad Napels, (waar sinds de behandeling der begroeting voor het dienstjaar 1857—1858 de gezant te Rome tevens geaccrediteerd was¹⁾ onder heerschappij van Victor Emmanuel gebracht, die thans te Turijn tot koning van Italië „bij de gratie Gods en den wil van het volk” werd uitgeroepen²⁾.

Met het oog op deze gebeurtenissen laat zich verklaren, wat in het Voorloopig Verslag op de Staatsbegroeting van 1861—'62 (p. 158) over de missie te Rome (die door haar kerkelijk karakter steeds meer een steen des aanstoots was voor de liberalen) geschreven staat.

In verband met den drang, voornamelijk uit zuinigheidsoverwegingen, naar opheffing en vereeniging van missiën, wordt opgemerkt, dat de missie te Rome wel eens verdedigd was om de vroegere combinatie met de Beide Siciliën; dat „welligt”, „thans, nu met de erkenning van den koning van Italië als in het feitelijk bezit van de Siciliaansche landen, de zorg voor de Nederlandsche belangen te Napels op den gezant te Turijn overgaat, het tijdstip tot opheffing der genoemde missie aangebroken is.”

De Nederlandsche belangen in het overblijfsel van den Kerkelijken Staat zouden dan op het Vaticaan ook door den gezant te Turijn kunnen behartigd worden.

De Minister van Buitenlandsche Zaken a.i. (Strens) maakte in zijn Memorie van Beantwoording (pag. 415) de algemeene opmerking, dat het accrediteeren van één gezantschap bij twee hoven niet wenschelijk was. In de openbare beraadslaging werd het punt niet aangeoerd.

* * *

Groen's standpunt tot 1862.

Welk standpunt heeft Groen tot 1862 ten opzichte van de missie bij het Vaticaan ingenomen?

Het werd bepaald door zijn steeds scherper geformuleerde gedachten over de verhouding van Kerk en Staat.

Groen zag in de Hervormde en de Roomsche-Katholieke kerk twee *Christelijke* Gezindheden.

¹⁾ Bijlagen Handelingen 1858—1859 bl. 8.

²⁾ Ch. Seignobos, Histoire politique de l'Europe contemporaine, bl. 435—440.

En die verschillende Gezindheden hebben „een historisch bestaan; een verkregen recht om in de regeling der openbare aangelegenheden, waar de godsdienst te pas komt, te worden gekend”¹⁾).

„De Staat is uit den aard der zaak en met het oog op het publiek belang, gehouden aan de natuur en de behoefte der gezindheden, waaruit de Natie samengesteld is.” „Ik acht, dat, in al wat met den godsdienst in onmiskkenbaar verband¹⁾ is, de Staat van de kerk, niet als van een ondergeschikt orgaan, maar als van een vrijen en onwaardeerbaren bondgenoot, gebruik maakt”. „De Staat handelt niet eigendunkelijk, maar met de kerk in gemeen overleg”^{1) 2)}).

Het is duidelijk, dat Groen bij deze opvatting van het Publiek Recht van alle christelijke gezindheden geen principieele bezwaren had tegen het zenden van een vertegenwoordiger van den Staat naar het hoofd van de Roomsche kerk (één, niet de christelijke gezindheid) om gemeen overleg te plegen in de boven genoemde zaken.

In zijn „Proeve” vraagt Groen:

„Hoe”..... „is overeen te brengen, dat de Gereformeerde kerk den invloed van centralisatie en administratie, als ware zij van het wereldlijk bestuur afhankelijk geworden ondervindt, terwijl men met het hoofd der katholieken als met een zelfstandige, onafhankelijke macht, overeenkomsten sluit?”³⁾

Helder treedt hier aan het licht, (ook in verband met Groen's doorlopende klacht over de opgedrongen inmenging van den Staat in de inwendige aangelegenheden der Hervormde kerk) hoe Groen afkeurt, dat de Staat de Hervormde kerk als een ondergeschikt orgaan schijnt te beschouwen, hoe hij daartegenover het gemeen overleg met het hoofd der Roomsch-katholieke kerk den normalen gang van zaken acht.

Zoo is het te begrijpen, dat Groen zich nòch in geschrifte, nòch in de Staten-Generaal (waarin hij in 1840 en van 1849—1854 zitting had), zelfs niet na Grondwetsherziening en bisschoppelijke organisatie (zie boven) tegen het gezantschap bij den Paus heeft verklaard. Ook toen na 1853 „het gemeen overleg” met het hoofd der R.K. kerk vrijwel overtollig was geworden — de zuiver staatkundige (als we ze zoo noemen mogen) belangen bij den Souverein van den kleinen Kerkelijken Staat waren steeds van zeer weinig beteekenis — bleef Groen in de missie een fragment van de verwezenlijking van zijn Publiek Recht der gezindheden zien.

Maar evenzeer is het te verstaan, dat Groen in het Gezantschap, ook vóór maar vooral nà 1853, een bevoorrechtting zag van de Roomsche kerk boven de Hervormde kerk. Waar hij het Publiek recht der Gezindheden in geen enkel opzicht voor de Hervormde kerk zag erkend, daar moest

¹⁾ Cursiveering v. d. Schr.

²⁾ Voor het geheel, Narede van vijfjarigen strijd (1855) blz. 58.

³⁾ Proeve over de Middelen, waardoor de waarheid wordt gekend en gestaafd blz. 90. Cursiveering van den Schr.

hij noodgedwongen op grond van het *gelijk* recht der gezindheden, — dat geen achterstelling gedoogde van de eene gezindheid, zelfs niet ten opzichte van een normale behandeling van de andere, — de opheffing der missie wenschelijk achten.

Groen's ideaal en tot 1862 meer zijn onmiddellijk streven was gemeen overleg van den Staat met ALLE christelijke gezindheden in al wat met den godsdienst in verband staat.

Maar hij vond het niet billijk, — ook niet als een tijdelijke maatregel — dat dit overleg als een voorrecht aan ééne kerk boven de andere werd gegund. En daarom achtte hij ook vóór 1862 de opheffing der missie wenschelijk.

* * *

In 1862.

In welk opzicht was 1862 een keerpunt voor Groen?

In het Voorloopig Verslag op de Staatsbegrooting voor 1863 werd de meening geuit (blz. 263) dat, „indien de opheffing van het Gezantschap thans geschiedde, er *geen ander gevolg uit getrokken zou kunnen worden dan de overtolligheid* der missie, terwijl integendeel aan den maatregel ligt een voor vele landgenooten min of meer kwetsend karakter van erkenning of afkeuring kon worden gegeven, na een voor het wereldlijk Bestuur van den Paus eventueel nadeelige wending van zaken. Dit bleef evenwel niet zonder ernstige weerlegging. Ongeacht toch het grootte gewigt, dat aan deze missie door een deel der bevolking wordt gehecht, zou veeleer zonder twijfel aan de intrekking onmiddellijk de beteekenis vastgeknoopt worden, die men wenscht te vermijden.”

De overtolligheid van de missie op zichzelf werd dus uitdrukkelijk of stilzwijgend door allen aanvaard.

In zijn Memorie van Beantwoording bepaalde de Minister van Buitenlandsche Zaken (p. 348) Van der Maesen de Sombreff zich tot de opmerking, dat de Regeering zich volkomen vereenigde met hetgeen in het Voorloopig Verslag ten behoeve van het behoud van het gezantschap te Rome was gezegd.

Was de Minister van het zuiver staatkundig belang der missie overtuigd geweest, dan zou hij zich ongetwijfeld mede dáárop hebben beroepen. Even tevoren, in verband met de voorgestelde opheffing van het gezantschap te Stockholm had hij nog geschreven: „Niemand toch zal willen beweren, dat een missie dient te worden onderhouden, dáár, waar voor den diplomatieken agent bijna geen werkzaamheden te verrigten zijn”. Werkzaamheden van eenigen omvang zouden dus, hadden ze bestaan, in de eerste plaats door hem zijn aangevoerd om de handhaving van den post te verdedigen.

Bij de algemeene beraadslaging over de Begrooting voor het dienstjaar 1863 van het Departement van Buitenl. Zaken werden door den liberalen afgevaardigde Dumbar de in het Voorloopig Verslag genoemde

en door den Minister overgenomen gronden voor het behoud der missie te Rome bestreden. Indien Frankrijk — dat sinds 1848 een garnizoen in Rome had ter bescherming van den Paus — zijn gezant zou terugroepen, zou hieraan groote beteekenis worden toegekend. Indien de Nederlandsche gezant de stad verliet, zou dit niet het geval wezen. En *het beginsel van scheiding van kerk en Staat bracht mee, dat niet aan een diplomatiek agent het behandelen van religieuze belangen kon worden opgedragen.*¹⁾

En bij die beraadslaging is het ook dat Groen van Prinsterer, in Sept. 1862 in de Kamer teruggekeerd, voor het eerst zich uitspreekt voor opheffing van het gezantschap.

In zijn „Vrijheid van Christelijk-Nationaal Onderwijs in verband met scheiding van kerk en staat” schrijft hij ter inleiding op zijn toen gehouden redevoering o.m.: „Omtrent Rome was ook mijn gevoelen uitgedrukt in het Voorloopig Verslag”.

En in zijn rede luidt het:²⁾

„...Ik eindig met de opgaaf der twee bezwaren, waarom ik, met leedwezen, stem tegen deze begroting. Het eerste is de missie te Rome. Het is een teeder punt; ik zal geen debat provooceren; zoo iemand het noodig rekent, van zijn standpunt, in tegenovergestelden zin te spreken, ik zal mij, kan het zijn, onthouden van repliek. Wat in het Voorloopig Verslag voorkomt, beaëm ik. De opheffing, die ik steeds wenschelijk achtte, komt mij nu onvermijdelijk voor. Ik vraag ze (het geachte lid uit Nijmegen³⁾, wiens adhaesie aan den wensch van mijn vriend⁴⁾ mij verblijd heeft, gelieve er op te letten), niet als *Protestant*, maar als *burger van een constitutionelen Staat*. Voor een roomsch-katholijken Staat kan de missie welligt passend zijn; zij is in een *niet-protestantschen*, doch ook *niet roomsch-katholijken Staat* onvoegzaam. *Zoo wij Protestanten afstand doen van al wat tot de regten onzer specialiteit behoort heeft, dan mogen wij ook van onze Roomsch-katholieke landgenooten reciprociteit tegemoet zien*⁵⁾. Ik vat niet hoe een Kabinet, dat *scheiding van Kerk en Staat* in top voert, *de missie te Rome* ter bestendinging voorlegt”.

En later: „Na dit op den voorgrond gesteld te hebben, beweer ik, dat de missie van Rome niet past in den Nederlandschen Staat *van den huidigen dag*⁶⁾. Immers in een niet-protestantschen, maar ook niet-roomsch-katholijken, zuiver constitutionelen Staat is een missie bij den wereldlijken soeverein van een klein gedeelte van Italië als zoodanig ongerijmd⁷⁾).

Om de omstandigheden zal dus het beginsel moeten zwichten. *Ziedaar*

1) Handelingen II, blz. 132.

2) Vrijheid van Chr. Nat. O. enz., blz. 68 v.v. Ned. Ged. dl. I blz. 200.

3) Van Lijnden.

4) Elout van Soeterwoude.

5) Cursiveering van dezen zin v. d. Schr.

6) Cursiveering v. d. Schr.

7) Vrijh. v. Chr. Nat. Onderw. blz. 70 e.v.

de eerste toepassing der zoogenaamde scheiding van Kerk en Staat. Ik vrees, het blijft er niet bij" ¹⁾). „Daarom, omdat ik dit vooruitzie, ¹⁾ ben ik genoodzaakt, al was het uit dien hoofde alleen, tegen de begroting van dit departement te stemmen. Ik wensch niet door anderen te worden gevolgd, kunnen zij zich vereenigen met de uitzondering, ik zal er in berusten, zelfs niet ongaarne, met het oog op de spreuk *exceptio firmat regulam*" (de uitzondering bevestigt den regel), „mits iedereen zich daarna wachte voor eene wijziging die veld wint in onze dagen: *exceptiones firmant regulam*" (de uitzonderingen bevestigen den regel).

Om het bewijs te geven, dat ik alleen uit beginsel de opheffing der missie te Rome verlang, zal ik niet aandringen op stemming over het artikel; wordt er gestemd, dan zal ik tegen stemmen, al stond ik alleen ¹⁾ ²⁾).

* * *

Waardoor was dus de opheffing der missie voor Groen van wenschelijk onvermijdelijk geworden?

Na bange teleurstelling en bitteren strijd had Groen moeten aanschouwen, hoe zijn ideaal: „in den regel de afzonderlijke volksschool voor Christenen en Joden, voor Protestanten en Roomsche-Katholieken ³⁾” door zijn vriend van der Bruggen werd ingeruild voor een gemengde school, die wel den naam had tot Christelijke deugden op te leiden, maar die inderdaad alles wat tot het wezen van het Christendom behoorde, als verboden waar moest weren.

En als dan ook overigens in wetgeving en bestuur weinig of geen rekening werd gehouden met de christelijke beginselen, integendeel: de toeleg telkens bleek om in een eenheid van schijnbare verlichting, maar wezenlijke duisternis van ongelooft en menschvergoding, de natie in kerk en school en maatschappij en staat saam te smelten; bovendien door Christenen van allerlei gading zeer weinig geestkracht betoond werd, dan is het te begrijpen, dat Groen de verwezenlijking van zijn idealen wel niet voor altijd, maar toch tijdelijk opgaf en zich bepaalde tot den eisch van ware onzijdigheid, tot den strijd tegen een staatsgodsdienst van algemeene zedekundige begrippen.

Zoo kon hij in September 1862 schrijven: „In Nederland moet nu uit de openbare instellingen het christelijk beginsel worden geweerd. Staatsrechtelijk leven wij in een godsdienstloozen Staat. Vergelijkenderwijs, let wel! is deze godsdiensteloosheid een voorregt indien er waarlijk individueele vrijheid is voor den Christen”; „indien de christelijke veerkracht eener Natie, die, aan haar geschiedenis gedachtig, met den niet-christelijken Staat nog niet homogeen is, door geen opzettelijke en veelzijdige tegenwerking gesmoord wordt ⁴⁾).

¹⁾ Cursiveering v. d. Schr.

²⁾ Vrijh. v. Chr. Nat. Onderw. blz. 80.

³⁾ Narede blz. 39.

⁴⁾ Voorrede op „Ter Nagedachtenis van Stahl” blz. V.

En in 1863 vat Groen het program, waarmee hij ten vorigen jare de politieke arena had betreden aldus saam:

„Ik berust in den gegeven toestand van een niet-christelijken, maar evenmin anti-christelijken Staat”.

„Scheiding van kerk en Staat in christelijken, niet in anti-christelijken zin. Scheiding, omdat vereeniging slavernij wordt. Scheiding, tot behoud of herstel van de onafhankelijkheid der kerk, als een naar den eisch der omstandigheden gewijzigde toepassing van hetzelfde beginsel”.

„Scheiding in de veelzijdigheid der toepassing”.

„Nu althans geen missie te Rome; in een roomsch-katholijken Staat welligt passend, in een niet-protestantschen, doch ook niet roomsch-katholijken Staat voorzeker onvoegzaam.

„Nu althans geen bestendiging der Ministeriën van Eeredienst op kleinere schaal, waarbij de Staat met het eigenaardige der gezindte in aanraking blijft”.

„Nu althans geen voortduren der samenspanning van den Staat met de synodale of reglementaire Hervormde Kerk”.

„Nu althans geene Theologische Faculteiten vanwege den Staat”.

„Nu althans op de openbare school geen officiële godsdienst, zoodat van staatswege of deïsme, of het volslagen ongelooft van moderne filosofie of theologie, aan de volksopvoeding ten grondslag worde gelegd”.

„Nu althans, ook in de overzeesche bezittingen, eenige vrijheid van Evangelisatie en geen tegenwerking waardoor het Mohamedanisme bijkans godsdienst van Staat wordt”.

„Nu althans, nu bovenal vrijheid van onderwijs”¹⁾.

En verder:„De Staat moet *neutraal* zijn; geloof der natie is een onding, er is slechts individueel geloof. Er moet volkomen scheiding van Kerk en Staat, volkomen onzijdigheid zijn.

„Welnu, wij zullen er in berusten, mits deze belofte worde vervuld, mits er inderdaad *neutraliteit* zij”²⁾.

Zoo zien we, dat Groen, om te redden wat er nog te redden viel, een consequente naleving eischte van de scheiding van Kerk en Staat naar de theorie der liberalen.

Drong hij vroeger aan op gemeen overleg en samenwerking tusschen Staat en Kerk met behoud van wederzijdsche onafhankelijkheid, op de erkenning van het publiek recht der gezindheden, nu eischte hij verbreking van alle betrekkingen, *absolute*, geen *zoogenaamde* scheiding. En dat om gevrijwaard te zijn tegen de doorwerking op alle terrein van den anti-christelijken geest, die op politiek gebied de overhand had.

Wat de missie te Rome betreft, als burger van een zuiver-constitutioneelen Staat vraagt Groen opheffing.

Wat bedoelt Groen met een zuiver-constitutioneelen Staat?

Hij verstaat er niet onder een Staat met een constitutie (een Grond-

¹⁾ Vrijh. v. Chr. Nat. Onderw. Voorrede, pag. IV en V. Cursiveering v. d. S.

²⁾ Vrijh. v. Chr. Onderw. Voorrede, pag. XXXVIII.

wet). Immers een Roomsch-Katholieke staat, voor wie in Groen's betoog allereerst de missie in tegenstelling met een constitutioneelen Staat passend zou zijn, kan zeer wel in het bezit van een constitutie zijn.

Blijkens hetgeen in Groen's rede volgt, is voor hem een constitutioneele staat: Een niet-Protestantsche, niet-Roomsch-Katholieke Staat, een Staat, waarin Protestanten en Roomsch-Katholieken afstand moeten doen van de bijzondere rechten van hun gezindheid, een niet-christelijke Staat dus, *waarin niet een publiek recht der gezindheden* (voor Groen mede-kenmerk van een Christelijken Staat), maar alleen het grondwettige gelijk recht der gezindheden, (voor den Staat particuliere vereenigingen), bestaat.

Een constitutioneele Staat in één woord, is voor Groen een Staat, die de scheiding van Kerk en Staat naar de theorie der liberalen huldigt. In zulk een Staat kan geen missie met een kerkelijk karakter geduld worden.

Tegen de Roomschen voert Groen aan, dat de Protestanten afstand hebben gedaan van de rechten van hun gezindheid en nu ter wille van de gelijkheid van recht hetzelfde van de Roomschen mogen verwachten.

En van een kabinet, dat tot wachtwoord heeft de scheiding van Kerk en Staat, eischt Groen een over de geheele linie prijsgeven van alle punten van aanraking met de Kerk, dus ook van de officieele relatie met het hoofd der Roomsche „gezindheid”, omdat ze een staatsrechtelijke ongerijmdheid is in een door hem noodgedwongen aanvaard systeem.

En waar de behartiging van de belangen voortvloeiende uit de betrekkingen van den staat tot de Roomsche kerk de hoofdtak was geweest van onzen gezant te Rome, daar verviel thans bij consequente scheiding reeds uit den aard der zaak het bestaansrecht der missie.

Waren er beduidende zuiver staatkundige belangen bij het Gezantschap betrokken geweest, dan — dit werd toentertijd als een vanzelfsheid beschouwd, waarvan men steeds in de debatten uitging — zou niemand, ook Groen niet, tegen het voortbestaan bezwaar gemaakt hebben. Maar gering als de volkenrechtelijke en diplomatieke beteekenis van het gezantschap steeds was geweest, het verdwijnen van het koninkrijk der beide Siciliën en de steeds minderende uitgestrektheid van den Kerkelijken Staat, vermeerderden die onbeduidendheid nog. De missie (die veel te geringe zuiver staatkundige belangen te behartigen had, dan dat daarmee haar bestaan zou kunnen gewettigd worden) moest krachtens het beginsel van de scheiding van kerk en Staat worden opgeheven. Tegenover deze bewering kon de Minister van Buitenl. Zaken het behoud slechts bepleiten met een beroep op de teederheid der aangelegenheid. Hij wijst er op, „dat deze” — de Regeering — „steeds handelt met een geest van conciliatie, zoodat zij alle maatregelen wenscht te vermijden die eenige onrust of eenigen schok in zoo teedere aangelegenheden zou kunnen teweegbrengen”¹⁾.

Groen voelt zich gedrongen om voet bij stuk te houden want *indien*

¹⁾ Hand. 1862/1863, blz. 158.

men hier wegens verzachtende omstandigheden het beginsel van de scheiding van Kerk en Staat niet in al zijn strengheid zou toepassen, dan was hier een begin van uitzonderingsgevallen, maar waar zou het einde zijn? En wat zou er dan overblijven van de onzijdigheid der openbare school? Zou ook deze niet worden bezielde, of liever ontzield door de religie van het ongelooft? Daarom: Principiis obsta.¹⁾

* * *

Van 1862—1871.

Zoo was Groen's standpunt in 1862. En daarna?

In het Voorloopig Verslag over de Staatsbegrooting voor het dienstjaar 1864²⁾ vinden we:

„Voor de opheffing van de afzonderlijke missie te Rome bleven nog eenige stemmen opgaan, terwijl evenwel ook anderen zich daartegen verklaarden”.

Veilig kunnen we aannemen, dat Groen in de afdeelingen tot eerstgenoemde categorie behoorde.

Maar ofschoon hij tijdens de openbare beraadslaging over de Begrooting van Buitenlandsche Zaken tot tweemaal toe het woord voerde, stelde hij de intrekking van het gezantschap *niet* aan de orde.

Dat deze zaak hem *in onderscheiding van andere* niet belangrijk genoeg voorkwam, om ze *opnieuw* in discussie te brengen, blijkt uit hetgeen hij in zijn eerste rede opmerkte: „in beginsel kom ik op tegen wenken in het Voorloopig Verslag omtrent afgedane zaken gedaan, omdat vroeger belangrijke beraadslagingen daardoor hebben plaats gehad, omtrent het gedekt zijn door de goedkeuring der kamers en wat dies meer zij”³⁾.

En toen na Groen, Dumbar het woord voerde en onder meer sprak:

„Ik wil de zonderlinge missie bij den Duitschen Bond laten rusten; zelfs niet spreken over die te Rome, waaraan men eigenlijk geen naam kan geven.

Ik blijf nog altijd van meening, dat de laatste missie gevoeglijk kan worden gecombineerd met die te Turijn”⁴⁾, bleef Groen, die aanwezig was, over het gezantschap zwijgen.

In het Voorloopig Verslag over de Begrooting voor het Dienstjaar 1864/65 lezen we:

„Nog altijd blijven sommigen op de intrekking der missie te Rome of op vereeniging daarvan met een ander daartoe geschikt gezantschap aandringen, terwijl integendeel anderen op het ongeradene dier intrekking, althans vooralsnog, meenden te moeten wijzen.

Onder degenen, die *bleven* aandringen op intrekking, is sinds 1862 ongetwijfeld Groen te rekenen.

In 1864 was Groen door ziekte verhinderd de openbare beraad-

1) Wacht U voor het begin.

2) Bijlagen v. d. Handelingen 1863/64 blz. 231.

3) Handelingen IIde Kamer 1863/64 blz. 168.

4) Handelingen IIde Kamer 1863/64 blz. 180.

slagingen bij te wonen. Toen was het, dat Dumbar sprak: Ik wijs in de tweede plaats op de missie te Rome. Ik kan mij volstrekt niet voorstellen, hoe bij een vorst, die als wereldlijk vorst niet veel invloed meer heeft, nog een diplomatiek agent noodig kan zijn ¹⁾. En het antwoord van den minister luidde o.m.: „De missie te Rome is, ik erken het, objectief beschouwd, voor ons niet noodig” ²⁾ ³⁾.

Ware Groen tegenwoordig geweest, dan zou hij wellicht gesproken hebben. *Het gold voor hem een eerlijke toepassing van het door het ministerie en de liberalen luid geproclameerde en door hem uit vrees voor erger aanvaarde beginsel van de absolute scheiding van Kerk en Staat. Dit vooropgesteld, was en bleef de missie, waar zelfs de minister openlijk haar overtolligheid erkende, een staatsrechtelijke ongerijmdheid.*

Ook de Roomschen zouden dit moeten erkennen.

Begin 1865 nam Groen ontslag als lid der Ilde Kamer.

Noch door zijn geestverwanten (als b.v. Keuchenius) in de Staten-Generaal, noch door Groen zelf in zijn geschriften wordt in de eerstvolgende jaren over het Gezantschap gehandeld.

* * *

In 1871.

Eerst in de Nederlandsche Gedachten van 14 Maart 1871 ⁴⁾, in een tijd, toen door den roof van den Kerkelijken Staat en door de onfeilbaarverklaring van den Paus het Vaticaan in het centrum der Europeesche belangstelling stond, wordt er weer melding van gemaakt.

Daar doet Groen een aanhaling uit zijn bovenvermelde redevoering, gehouden in de Tweede Kamer op 15 Nov. 1862.

Zoo berustte Groen in 1871 nog steeds in het anno 1862 aanvaarde liberale beginsel van scheiding van Kerk en Staat met zijn consequente toepassing. Vandaar, dat Groen na de aanneming op 17 Nov. van het amendement-Dumbar tot vermindering van den begrootingspost met de gelden benoodigd voor het gezantschap bij het Vaticaan schreef: ⁵⁾

„Over de missie te Rome een enkel woord slechts. Over het Duo cum faciunt idem non est idem” ⁶⁾.

Steeds was het mijn overtuiging, dat, in een *Constitutionelen* ⁷⁾ (dus *niet-Christelijken, liberale scheiding-huldigenden*) „Staat, het gelijk” (anders dan het Publiek) „regt der gezindheden de missie te Rome niet voorschrijft, zelfs niet vergunt. Tegen dergelijke anomalie, tegen dergelijke ongerijmdheid, heb ik mij ten allen tijde verklaard” ⁸⁾.

¹⁾ Handelingen Ilde Kamer 1864/65 blz. 215.

²⁾ Cursiveering v. d. Schr.

³⁾ Handelingen Ilde Kamer 1864/65 blz. 220.

⁴⁾ Ned. Gedachten dl. II blz. 200.

⁵⁾ Ned. Gedachten dl. III blz. 384.

⁶⁾ Wanneer twee hetzelfde doen, is het nog niet hetzelfde.

⁷⁾ Cursiveering v. d. Schr. Zie blz. 112 voor de beteekenis.

⁸⁾ Ned. Ged. dl. III, blz. 384.

In een constitutioneelen Staat (die niet het publiek recht van een of meerdere gezindheden kent) is een missie te Rome met het oog op „gemeen overleg” in al wat met den Roomsch-katholieken godsdienst in verband is, ongeoorloofd. Dit was steeds Groen's overtuiging.

Sinds hij dan ook zijn ideaal van een Christelijken Staat liet rusten en *zijn uitgangspunt nam in den constitutioneelen Staat (1862) is Groen ten allen tijde gekant geweest* tegen wat toen een ongerijmdheid was en heeft hij er zich, wanneer hij het noodzakelijk keurde, ook ten allen tijde tegen verklaard.

Zoo kon Groen ook op een andere plaats (in een noot¹⁾) schrijven: „Niet eerst bij de motie Cremers²⁾, maar ten allen tijde heb ik mij verklaard èn tegen de missie te Rome èn tegen het onverantwoordelijk onrecht waaraan de Paus door sluwheid en geweld, ten doel stond”.

Het bewijs levert Groen in den tekst, waar hij aanhaalt hetgeen hij *in 1862* op grond van de liberale scheiding van Kerk en Staat van den niet-christelijken, maar evenmin anti-christelijken, van den godsdienstloozen Staat vroeg. Een van de 6 eischen was: opheffing van de missie te Rome.

Het was ook *in 1862*, dat Groen voor het eerst tegelijkertijd *èn* tegen de missie èn tegen het den Paus aangedaan onrecht, zijn stem verhef.

Aan het: ten allen tijde, is dus toe te voegen: Sinds 1862.

Op grond van éénzelfde beginsel, voor de liberalen het staatkundig program, voor hem een tijdelijk, noodgedwongen aanvaard uitgangspunt, eischte Groen met de liberalen opheffing van de missie.

Toch kon hij de spreuk overnemen:

„Als twee hetzelfde doen, is het nog niet hetzelfde”.

Want aan de opgaaf van de reden van zijn verzet tegen de missie, kon hij — ter aanduiding van hetgeen „niet hetzelfde” was, als wat de liberalen voorstonden — toevoegen: „Evenzeer heb ik mij ten allen tijde verklaard tegen het geweld door Italianen, hetzij Garibaldi, hetzij Victor Emmanuel, gepleegd”. Dat hadden de liberalen niet gedaan.

* * *

Ook nog even tevoren³⁾ had Groen door een uitvoerig citaat helder in het licht gesteld, hoe hij in 1862 tegelijk zich had uitgesproken tegen het behoud van de missie en tegen de maatregelen in Italië ter bestrijding van het wereldlijk gezag van den Paus.

En dan gaat hij daar verder: „Wel is waar heb ik *in 1862* den aandrang ter opheffing *zonder uitstel* beaëmd, ook op grond van het Voorloopig Verslag, waarin gezegd werd, dat er *toen* geen ander gevolg uitgetrokken zou kunnen worden, dan de *overtolligheid der missie*; terwijl

¹⁾ Zie Ned. Ged. dl. III, blz. 340 tekst en noot a, (8 Nov. 1871).

²⁾ Aangenomen 19 Dec. 1870, inhoudende goedkeuring van het beleid der Regeering, die zich van inmenging had onthouden in de kwestie van de verovering van het overblijfsel van den Kerkelijken Staat.

³⁾ Ned. Ged. dl. III, blz. 367, 368 (16 Nov. 1879, één dag voor de aanneming van het amendement-Dumbar).

integendeel aan den maatregel ligt een voor vele landgenooten min of meer kwetsend karakter van *erkenning* of *afkeuring* kon worden gegeven, *na eene voor het wereldlijk bestuur van den Paus eventueel nadeelige wending van zaken*".

„Doch, zoo deze of gene meent dat, na veeljarig verzuim, er nu, om de veranderde omstandigheden, reden is tot nog langer bestendiging eener *ongerijmdheid*, houde hij tevens in het oog, dat in 1862 geen Protestant mogelijk zou geacht hebben, noch eene mishandeling onzer Volkshistorie als bij de feestviering van *Heiligerlee*, noch eene verscherping van ultra-montaansche orthodoxie als in 1870".

„Voor de Protestantsche leden der Kamer is de uitgaaf verdedigbaar, uit het oogpunt van *staatswijsheid, diplomatieke tact, en actualiteit*. Een fraai thema inderdaad en voor tweederlei politiek, de buiten- en vooral ook de *binnenlandsche*, bruikbaar.

„Laat ons evenwel zorgen, dat we niet, door verloochening van ons *Protestantsch* karakter, en consideratiën van politieken aard, de achting verbeuren, zelfs van de *ultramontaansche* tegenpartij."

De laatste twee alinea's zijn kennelijk een terugslag op hetgeen Groen eerder met instemming uit *De Heraut* van 30 Juni 1871 ¹⁾ overnam over de *karakterloosheid der conservatieve partij*: „Ze vischt thans in letterlijken zin aan alle wateren, heeft voor elke moeilijkheid een eigen wending, voor elk kiesdistrict een eigen woord, beaamt hier wat ze ginds bestrijdt en wisselt haar zwijgen en spreken, haar haat en haar liefde zoo volkomen *karakterloos, dat men den Ultramontanen ten leste geen kwaad woord zal kunnen zeggen, zoo ze, niet lang na dezen, haar minachtend van zich stooten, na ze te hebben gebruikt*" ²⁾.

Overigens wijst Groen er hier nog eens op, dat hij in 1862 op grond van de toen ook door hem aanvaarde scheiding van kerk en Staat opheffing van de missie vroeg.

Juist om zijn Roomsch-Katholieke landgenooten moeilijkheden te besparen voor het geval na annexatie van het overblijfsel van den Kerkelijken Staat het gezantschap *zou worden* ingetrokken, drong Groen in 1862 op onverwijld opheffing aan, daar er op dat tijdstip van een erkenning van den roof van 's Pausen wereldlijk gebied geen sprake was, en reeds de overbodigheid der missie als argument voor haar opheffing voldoende kon worden geacht.

Voor een dergelijke tegemoetkomende houding, die nu na de inlijving van den Kerkelijken Staat in 1870 zou bestaan in uitstel van opheffing der missie, is in 1871 geen genoegzame reden.

Daarvoor ligt de rede van J. W. Brouwers getiteld (1868): „De Nederlanden en de gevierden te Heiligerlee", daarvoor ligt het Vaticaansch concilie met zijn onfeilbaarheidsverklaring (1870) te versch in het geheugen.

¹⁾ Ned. Ged. dl. III, blz. 82.

²⁾ Uitgezonderd de laatste 5 woorden, cursiveering v. d. Schr.

In de rede en de anti-kritiek van Brouwers was leugen en laster, werd een nationale heldenfiguur verguisd.

De nobele Lodewijk van Nassau werd genoemd een der snoodste en doemwaardigste figuren van zijn tijd, een landverrader, een veinzaart, een onwaardig veldheer. Groen's „Archives de la maison d'Orange Nassau" werden misbruikt ter vervalsching van de historie van de Eeuw der Hervorming¹⁾.

Zoo grof was Brouwer's toon en taal, dat Groen, steeds, ook in zijn scherpste polemiek, het toonbeeld van edele hoffelijkheid, hem vroeg, waarom hij „den toon van het studeervertrek of van een fatsoenlijk gezelschap tegen het gezwets van de kermistent verruild" had!

Als zóó een woordvoerder der Roomsch-Katholieken kon spreken en schrijven, behoeft het niet te verwonderen, dat de waarheidlievende, Calvinistische historicus tot in de ziel was gegriefd en voor een toegeven aan bijzondere Roomsch-Katholieke wenschen niet was te vinden.

Dit op historisch terrein.

Op godsdienstig gebied was in 1870 aan „de wanbegrippen der Roomsche Kerk, die schriftuurlijke bestrijding noodzakelijk maakten"²⁾, door het Vaticaansch concilie de onfeilbaarheid van den Paus toegevoegd.

Waar zoo sinds 1862 èn op *historisch* èn op *godsdienstig* gebied verschillende nieuwe feiten tot strijd hadden genoopt, daar kon van Groen in 1871 geen toegevendheid verwacht worden in de toepassing van het in 1862 door hem op *politiek* terrein overgenomen beginsel van de absolute scheiding van Kerk en Staat. Te meer niet, omdat hij vooral van de onfeilbaarverklaring van den Paus ook politieke gevolgen voorzag.

Dit blijkt uit hetgeen hij schreef³⁾:

„Missie bij den Paus.

In verband hiermee, en ook buitendien, alleszins merkwaardig is, *Een paar opmerkingen over de Adressen der Roomsch-C. en de Pauselijke onfeilbaarheid*, door Mr. A. J. W. Farncombe Sanders (Utr.).

De scherpzinnige opmerker vraagt: „Of men de afkondiging der Pauselijke onfeilbaarheid niet zou kunnen noemen een doorlopende bedreiging tegen *iedere* maatschappelijke ordening, die niet op specifiek ultramontaanschen grond is gebouwd?"

Wellicht dacht Groen hier aan 't geen hij te voren uit *De Heraut* had overgenomen⁴⁾:

„Onder geen volk van Europa zijn de Katholieken zóó in merg en

¹⁾ Heiligerlee en Ultramontaansche Kritiek, passim.

De beteekenis van het woord ultramontaansch geeft Groen als volgt aan: „In het woord, letterlijk opgevat, ligt geenerlei berispelijkheid. Immers, buiten Italië, ziet elk geloovige roomschgezinde *over de bergen* naar het opperhoofd zijner kerk en naar de zijns inziens heilige stad". Zie Heiligerlee enz. blz. 18 noot. Geleidelijk kreeg het woord een felleren klank.

²⁾ Narede blz. 25.

³⁾ Ned. Ged. dl. III, blz. 376 (18 Nov. 1871).

⁴⁾ Ned. Ged. dl. III, blz. 83.

been, zóó vastberaden Ultramontaansch als ten onzent. Ze elschen voor Rome uw Kerk en Staat, uw maatschappij en volksleven, uw verleden en uw toekomst, uw goed en uw bloed, uw gewetensvrijheid en de vrijheid der gedachte. Natuurlijk, is Rome's Stedehouder onfeilbaar, dan moet al het feilbare voor hem zwichten, ook de feilbare Staat, ook uw feilbaar geweten. De gevolgtrekking is niet overdreven, maar in haar ijzingwekkendheid onberispelijk juist."

* * *

Tot recht begrip van deze uitingen dient men niet uit het oog te verliezen, hoe mee onder den indruk van de gebeurtenissen der laatste jaren aan weerszijden een zekere spanning zich van de gemoederen had meester gemaakt. Deze uit zich o.a. in het door Groen „eenigszins ultra-anti-ultramontaansch" genoemde „Overzicht" van „de Stemmen voor Waarheid en Vrede" ¹⁾, ook in de aan Groen gerichte correspondentie ²⁾.

De spanning werd nog vergroot, doordien de Roomschen, hoezeer strevend naar tegemoetkoming voor het bijzonder onderwijs, Groen niet steunden in zijn aandringen op de door hem daarvoor noodzakelijk geachte Grondwetsherziening.

Waar voor Groen de onderwijskwestie in het centrum van zijn christelijk-nationale oogmerken stond, daar stuitte hem de halfheid der Roomsch-Katholieken zeer tegen de borst.

Zeer karakteristiek voor de kennis van de toenmaals bestaande verhoudingen is een aanhaling uit *De Maasbode* van 24 September 1871 ³⁾:

„Wij nemen een schoolwetswijziging aan, die ons bevredigt en alle rechten eerbiedigt, uit ieders hand en vreezen niets van het Protestantisme van den heer Groen. Dat bestrijden wij niet, *de Hoop* ⁴⁾ zal zich daarvan wel overtuigd hebben; *het Protestantisme verdwijnt zonder slag of stoot van onze zijde*. Maar wij strijden met alle kracht tegen het ongeloof, en dien strijd zullen wij volhouden, tot het Katholicisme het ongeloof overwonnen heeft".

Veelbeteekenend voegt Groen hieraan toe:

„Het *Protestantisme verdwijnt zonder slag of stoot van onze zijde*". „Dit beaëm ik".

„Wel te weten het *Protestantisme*, niet dat ik belijd, maar dat ik *bestrijd*. Inderdaad, waar men het schild des geloofs van zich geworpen heeft, is tegen de vurige pijlen des bijgeloofs geen genoegzame zekerheid meer. Deze verloochening der waarheid is de wezenlijke oorsprong van den nood der Hervormde Kerk. De eigenlijke reden van bekommernis ligt niet in de sterkte der tegenpartij, ligt niet in de meerdere begunsti-

¹⁾ Ned. Ged. dl. III, blz. 149.

²⁾ Ned. Ged. dl. III, blz. 56.

³⁾ Zie Ned. Ged. dl. III, blz. 255.

⁴⁾ De Hoop des Vaderlands, door Groen's geestverwant M. D. van Otterloo geredigeerd weekblad.

ging, welke haar wordt betoond; zij ligt in de magteloosheid, waartoe de Hervormde Kerk, bij gemis van levendig en veerkrachtig geloof, is gevallen, en waardoor zij, sedert een halve eeuw, de heerschappij van haar vijandin, op velerlei wijs, voorbereid heeft”.

In de laatste zinsneden ligt hoofdzakelijk de verklaring van de omsteeks 1870 heerschende spanning opgesloten. *De vooral in de zestiger jaren opgekomen en zich snel uitbreidende moderne richting, bracht een groote onzekerheid in de verhoudingen teweeg.*¹⁾

Indien er geen kracht was, om haar zegevierenden loop onder de niet-Roomsche bevolking te stuiten, indien zij ook de groote massa des volks wist te winnen, dan zou de Protestantsch-orthodoxe richting snel worden uitgeschakeld, en zou de strijd op leven en dood tusschen het Rooms-Katholicisme en het Modernisme worden uitgestreden.

Mede via de openbare school, die steeds meer „een secteschool der moderneren” was geworden, had men in 1871 reeds een bedenkelijk stuk op dien weg afgelegd. „Ver, zeer ver is men reeds gevorderd” schreef een van Groen's geestverwanten²⁾.

Zoo waren de gevoelens, zoowel van Groen als van de Rooms-Katholieken gemengd.

Soms, zoo in het laatst aangehaalde artikel van *De Maasbode*, beluisterden we bij de Katholieken den voorbarigen overwinningsjubel op het Modernisme na het wegsterven van het Protestantisme. En bij Groen vinden we (b.v. in hetgeen hij schreef over „De Tijd” en de Grondwets-herziening³⁾) vrees voor de verwerkelijking van dezen toekomstdroom.

Een andere maal was de verzekerdheid der R.K. over het snel naderend roemloos einde van het Protestantisme minder groot, waren ze beducht voor de puriteinsche veerkracht van het Calvinistische „volk achter de kiezers”, waarin zij een revolutionair sentiment zagen.

Terwijl Groen van zijn zijde (zoo in de herhaling van de vraag van Farncombe Sanders) vooral na de onfeilbaarheidsverklaring bezorgdheid toonde voor de politieke gevolgen van de steeds stijgende pausverheerlijking.

De liberalen en hun meer consequente jongeren, de radicalen, uit de moderne richting gerecrueteerd, bonden den strijd aan zoowel tegen de Roomschen als tegen Groen.

Nuyens merkte eens op, dat het Calvinisme van Groen in zijn consequentiën den Rooms-Katholieken evenmin aangenaam kon zijn, als het radicalisme van een van Houten. Indien een van beide richtingen zegevierde, zouden de Rooms-Katholieken ondervinden, dat zij er niet wèl bij konden varen.

Puntig schreef Groen daarbij:

¹⁾ Zie Roessingh; Het modernisme in Nederland, passim.

²⁾ Ned. Ged. dl. III, blz. 56.

³⁾ Ned. Ged. dl. III, blz. 344.

„Concedo¹⁾. De zege van één der drie richtingen, het *Calvinisme*, het *Ultramontanisme* en het *Radicalisme* in de consequentiën zou slechts aan de ééne triumfeerende rigting aangenaam zijn”²⁾).

Zoo moest elke richting steeds, maar vooral in tijden van groote verschuivingen, als nu door het modernisme plaats vonden, voor de andere op zijn hoede zijn.

Toch werd vooral van Groen's zijde, maar ook in het Roomsche kamp een levendig besef gevonden van de noodzakelijkheid van samenwerking tusschen de twee eerstgenoemde richtingen, in den strijd tegen de derde.

* * *

Saamvatting.

Zoo hebben we de beteekenis van al hetgeen Groen publiek heeft gesproken en geschreven over het gezantschap bij het Vaticaan uitvoerig behandeld.

Zoo hebben we waargenomen, dat Groen met al zijn tijdgenooten *zulk een gezantschap met het oog op beteekenende volkenrechtelijke en diplomatieke belangen als een zeer natuurlijke zaak beschouwde. Al was het Vaticaan, de residentie van het hoofd der Roomsche-Katholieke Kerk, van die bepaalde staatkundige belangen het natuurlijk middelpunt. Niemand zou er aan gedacht hebben, om in een dergelijke missie een spoor van erkenning van den Paus als hoofd der Christenheid te zien.*

Ook hebben we opgemerkt, dat deze zuiver staatkundige belangen steeds zoo gering in omvang en beteekenis waren, dat ze nooit in staat waren een gezantschap te wettigen. We hebben dan ook aangetoond, hoe de *staatkundig-godsdienstige belangen*, die de Staat bij het hoofd der Roomsche-Katholieke Kerk had te behartigen, *van meet af* in overeenstemming met den opzet der missie *de hoofdrol* hebben vervuld.

Het bleek ons, dat Groen *tot 1862* meer onmiddellijk streefde naar verwezenlijking van zijn ideaal van een Christelijken Staat, dat hij in overeenstemming met het voor hem daaraan onafscheidelijk verbonden Publiek Recht der Gezindheden het gezantschap beschouwde als een *eigenaardig recht der Roomsche Gezindheid*. (Immers vraagt hij in 1862 om wederkeerigheid van afstand van bijzondere rechten).

Het werd ons duidelijk, hoe Groen door de niet-erkenning van de Hervormde Gezindheid voornamelijk in zaken van kerk en school, er vooral *na 1853* toe moest komen om in het gezantschap bij het hoofd der vrije R.K. kerk — dat hij principieel goedkeurde — *een bevoorrechtiging te zien van die kerk boven de door den Staat aan banden gelegde Hervormde Kerk.*

Het liet zich verstaan, dat Groen zóó (al weder niet omdat hij in een missie een zekere erkenning zag van den Paus als hoofd der *Christelijke Kerk*, maar omdat hij geen bevoorrechtiging in haar hoofd van de *Roomsche*

¹⁾ Ik geef het toe.

²⁾ Ned. Ged. dl. III, blz. 366 (16 Nov. 1871).

Gezindheid boven de *Hervormde Gezindheid* kon goedkeuren) de opheffing van het gezantschap wenschelijk achtte.

We hebben gezien hoe noode Groen er in 1862 toe overging om niet meer te streven naar vervulling van al zijn christelijk-nationale wenschen, maar zich te beperken tot den eisch van eerlijke naleving van de liberale theorie der scheiding van Kerk en Staat. Want *nu* werd hij *gedwongen* althans tijdelijk *los te laten* zijn ideaal van *gemeen overleg tusschen den Staat en de Kerk*. Een met dit ideaal strijdige zaak, welke Groen op grond van het beginsel van scheiding moest eischen, was de *geheele opheffing van de Ministeriën van Eerediensten*, waardoor de Staat met het *eigenaardige* der gezindte in aanraking kwam. En natuurlijk ook de *opheffing van de missie te Rome*, waar de Staat een, — na 1853 vrijwel overbodig — contact had met het hoofd van de Roomsche „gezindheid”. Ook de *afzonderlijke Staatsschool* voor Christenen en Joden, Protestanten en Roomsch-Katholieken moest Groen prijsgeven. Alleen uit vrees voor den Staatsgodsdienst van Christendom boven geloofsverdeeldheid en ongelooft.

Maar gelukkig kon Groen ook op grond van de liberale theorie van scheiding van Kerk en Staat *blijven aandringen* op meerdere van zijn bijzondere wenschen, als *beëindiging „der zamenspanning van den Staat met de synodale of reglementaire Hervormde Kerk”*, *intrekking van het recht tot benoeming van de hoogleeraren in de Godgeleerdheid door den Staat*, *meerdere vrijheid voor Zending en Evangelisatie*, *bovenal vrijheid van onderwijs*.

We constateerden, hoe Groen zijn stem *tegen de missie* verhief uit vrees voor *meer ingrijpende afwijking* van het groote beginsel der liberalen, zich mee beroepend op haar overtolligheid.

Toch was ook zoo de kwestie voor hem nog *bijzaak*. Immers wenscht hij in zijn tegenstemmen niet door anderen te worden gevolgd; kunnen zij zich vereenigen met de uitzondering, hij zal er *zelfs niet ongaarne in berusten*. Alleen uit trouw aan het, *om de hoofdzaken tijdelijk aanvaarde beginsel* van absolute scheiding van Kerk en Staat zal Groen, indien er over het bewuste artikel gestemd wordt, — hijzelf zal geen stemming vragen — tegen de *bijzaak der missie* stemmen.

We hebben bewezen, hoe Groen in 1871 nog in de hoofdzaak der scheiding en de *bijzaak der missie* op hetzelfde standpunt stond als in 1862.

We hebben behandeld Groen's beroep op Heiligerlee en Vaticaansch Concilie, om zijn verminderde neiging tot toegeeflijkheid te verklaren.

We hebben gezien, hoe de nieuw opgekomen macht van het modernisme, dat met verbijsterende snelheid groote veroveringen maakte, groote onzekerheid bracht in de partijverhoudingen. We voegen er aan toe, dat ook het zoeken en tasten van een wordend partijwezen de heerschende spanning nog deed toenemen. En ten overvloede wijzen we er nog op, dat Groen *nergens van het verlies van 's Pausen wereldlijke macht een argument maakt voor de opheffing der missie*, door hem

steeds beschouwd als allereerst een vertegenwoordiging bij het hoofd der Roomsche Gezindheid. Een vertegenwoordiging, die vooral sinds 1853 feitelijk een overtolligheid en in het sedert 1862 noodgedwongen door Groen aanvaarde liberale stelsel een ongerijmdheid was.

* * *

Consequentie gevraagd.

Wie zich thans voor zijn strijd tegen het Gezantschap bij het Vaticaan op Groen's standpunt in 1862 of 1871 wil beroepen, die berade zich wel vóór hij dezen stap onderneemt.

We zullen nu in het midden laten of degene, die zich tot dit beroep aangordt, in dezen tijd dezelfde idealen van Christelijken Staat en Publiek Recht der Gezindheden huldigt of zegt te huldigen: uit het voorgaande is gebleken, dat dit op verschillende punten, maar in het bijzonder in de „teedere aangelegenheid” van de missie bij het Vaticaan tot zeer eigenaardige voorstellingen leidt.

In ieder geval moet de bestrijder der missie, die zijn gedrag wil verdedigen met Groen's autoriteit, althans tijdelijk zijn uitgangspunt nemen in het *liberale beginsel der absolute scheiding van Kerk en Staat*, op grond waarvan Groen de opheffing vroeg.

Elk eerlijk man zal dan, als Groen, niet één, maar alle gevolgen voor zijne rekening moeten nemen. Zooals: *Beëindiging van de bemoeienis van den Staat met de Kerk; opheffing der theologische faculteiten vanwege den Staat; absolute neutraliteit van de openbare school; meerdere vrijheid voor de overzeesche Zending.*

Wie is er onder de geharnaste Christelijke strijders tegen de missie, die thans het door Groen in 1862 uit vrees voor erger aanvaarde beginsel voorstaat? Wie, die op alle de genoemde punten dezelfde uitkomsten wenscht als Groen in 1862? Wie, die als Groen alleen uit beginsel tegen het gezantschap zou gestemd hebben, als hij daardoor zich ook de overige eenig juiste gevolgtrekkingen zou moeten getroosten?

En indien er onder de tegenstander van het huidige gezantschap zouden gevonden worden, die in dezen voor niets zouden terugdeinzen, welke vrucht van hun beroep op Groen zou hun in den schoot vallen?

Zeer zeker de groote winst van de bevrediging der eerlijkheid, die steeds het langst duurt. Maar verder met het oog op het punt, dat ons bezig houdt? Ons antwoord moet luiden:

Het verlot om, indien het geval zich voordeed, den strijd aan te binden tegen een gezantschap, dat tot taak had *met het hoofd der Roomsche Kerk gemeen overleg te plegen over kerkelijke aangelegenheden*. Maar indien het zonneklaar is, dat van een dergelijke opdracht geen sprake is, indien het gezantschap bij het Vaticaan *geen* enkele *kerkelijke* aangelegenheid te behartigen heeft, indien het objectief zijn beteekenis ontleent aan de *staatkundige, volkenrechtelijke* belangen, die voor Nederland's internationale positie betrokken zijn bij een vertegenwoordiging in een

belangrijk diplomatiek centrum, wat kan Groen's voorbeeld ons voor dit geval leeren?

Dit, dat een missie bij het Vaticaan, die met het oog op Nederland's volkenrechtelijke positie niet overtollig is, maar een wezenlijke beteekenis heeft, een vanzelfsprekendheid is. Ook deze algemeene opmerking van Groen verdient ter harte te worden genomen:

„Niet op het heden alleen, ook op de toekomst moet worden gelet. Het betrekkelijk nut en gewigt van diplomatieke posten is voor gedurige afwisseling vatbaar. *Een diplomatieke relatie te verbreken valt zeer ligt; het weder aanknoopen heeft meer bezwaar. In jaren kan soms niet worden goed gemaakt, wat onbedachtzaamheid met één pennestreek bedierf*”.¹⁾

De Anti-Revolutionaire Partij is ook in 1925 door te stemmen tegen het amendement tot opheffing van het gezantschap met zijn staatkundige, niet-kerkelijke beteekenis het meest, ja alleen, gebleven in het door Groen aangewezen spoor.

Immers, ter bestrijding van de missie in haar *tegenwoordige, zuiver-staatkundige* beteekenis kan men een beroep doen noch op Groen's idealen, die in de richting waren zelfs van behoud voor *kerkelijke* belangen, noch op het noodgedwongen tijdelijk door hem aanvaarde stelsel, dat zich alleen kantte tegen een gezantschap ter behartiging van *kerkelijke* aangelegenheden.

Nog eens, een stemmen tegen de opheffing van de missie met zijn beteekenis voor Nederland's internationale positie, is geheel in de lijn van Groen, die een dergelijke vertegenwoordiging ook bij het Vaticaan als een heel gewone, voor discussie eigenlijk niet vatbare, zaak beschouwde.

Niet voor de bestrijding, wèl voor de verdediging van het gezantschap bij het Vaticaan in zijn tegenwoordig karakter als een nationaal belang voor Nederland's volkenrechtelijke positie, kan een beroep op Groen worden gedaan. We zouden hiermee kunnen besluiten, want feitelijk is uitsluitend deze kwestie hier in geding.

* * *

Alleen terwille van de volledigheid willen we met verwijzing naar ons artikel over „Dr. Kuyper's standpunt tegenover het gezantschap bij het Vaticaan”²⁾ ook de vraag beantwoorden, of de A.R. partij thans tegenover een gezantschap met een kerkelijk karakter dezelfde houding zou innemen als Groen.

En dan zij vooropgesteld, dat ook wanneer we Groen's ideaal van Publiek Recht der Gezindheden (op grond waarvan hij in normale omstandigheden vóór een missie was) rechtstreeks zouden nastreven wij ons zeer positief tegen een missie bij het Vaticaan met een *kerkelijk karakter* zouden verzetten.

¹⁾ Vrijh. v. Chr. Nat. Onderw., blz. 72, Gemeenschappelijke pennestreek van allen, die den begrootingspost verminderden.

²⁾ Tijdschr. „A.R. Staatskunde” Febr. 1926.

Want terecht heeft Dr. Kuyper¹⁾ opgemerkt dat, voorzoover onze Overheid kerkelijke aangelegenheden met de Roomsche hiërarchie zou te behandelen hebben, de Aartsbisschop of c.q. de Bisschoppen daarvoor de aangewezen personen zouden zijn. Kerkelijke aangelegenheden zijn voor den Nederlandschen Staat van *binnenlandschen* en niet van *buitenlandschen* of *internationalen* aard. En „zal er een missie naar het Vaticaan gaan, dan gaat die uit van het Departement van *Buitenlandsche Zaken* en moet derhalve te *constateeren zijn, dat Nederland's volkenrechtelijke positie hierin practisch meespreekt*”.

Groen had geleefd in een tijd, toen door gemis aan organisatie het vereischte contact met den Paus als het opperhoofd der Roomsche Gezindheid plaats vond. Bovendien had de gezant bij het Vaticaan, benoemd voor het gemeen overleg inzake kerkelijke aangelegenheden tevens de, zij het steeds weinig omvangrijke, staatkundige belangen in den Kerkelijken Staat te behartigen gehad.

Zoo is het te begrijpen, dat Groen ook na 1871 er niet op wees, hoe in ieder geval een binnenlandsch karakter van het gemeen overleg met de Gezindheden een missie bij het Vaticaan met een *kerkelijk* karakter uitsloot.

Maar thans zou de A.R. Partij, hoe het ook zij, aan dit „binnenlandsch karakter” van het gemeen overleg met hand en tand vasthouden.

* * *

Dr. Kuyper en de A.R. Partij in de door Groen aangegeven richting ook inzake de verhouding van Kerk en Staat en inzake de samenwerking met de Roomschen.

We hebben gezien, dat voor de verklaring van Groen's standpunt ten opzichte van het gezantschap bij het Vaticaan met zijn toenmaals kerkelijk karakter behalve de feitelijke omstandigheden ook Groen's beschouwing over de verhouding van Kerk en Staat in het oog moet worden gehouden. We hebben opgemerkt, hoe de verhouding tot de Roomschen voor Groen bepaald werd allereerst door het besef van de noodzakelijkheid van saamwerking tegen het ongelooft en dan ook door de bestaande partijverhoudingen.

Als vanzelf worden wij thans, ook in verband met verschillende ten allen tijde, maar thans bijzonder veel, geuite beschuldigingen, gedrongen tot de beantwoording van de vraag: Was het standpunt van Dr. Kuyper, en der A.R. partij tot op heden, inzake het verband tusschen Kerk en Staat, inzake de samenwerking met de Roomschen, in overeenstemming met Groen's grondgedachte?

Ook voor het leven van den Staat wilden beide, Groen en Kuyper, letten op het: „Er staat geschreven, er is geschied”.

Steeds streefden zij er naar, om met een open oog voor den feitelijken toestand der Natie, zooveel mogelijk de Christelijke grondslagen van het

¹⁾ Zie bovengen. artikel.

volksleven overeenkomstig hun idealen te behouden en daarop voort te bouwen.

Daardoor was er ook voor het vraagstuk van de verhouding tusschen Kerk en Staat in verleden, heden en toekomst eenstemmigheid in de hoofdpunten.

Daarom achtten zij noodig:

Een *Protestantsche Staat bij de opkomst van ons gemeenebest*. De veiligheid van den Staat, uit den religiekrijg geboren, vroeg aanvankelijk bevoorrechtiging van de Hervormden, waar ook de Roomschen van heulen met den vijand werden verdacht.

Voorrang van één *Kerk*, de Hervormde kerk.

Een *Christelijke Staat* na 1813; in verband met de veranderde tijdsomstandigheden gelijkstelling der Hervormde en Roomsche gezindheid.

Voorrang van één *godsdienst*: de Christelijke.

Een *godsdienstlooze Staat* tijdelijk na 1862, ook met het oog op den feitelijken toestand, een Staat dus, die in 't geheel geen rekening hield met de godsdienstige overtuigingen, levende in het volk.

De vermelding van den godsdienstloozen Staat brengt ons tot de vraag:

Hoe kwam Groen er toch toe, om de liberale theorie van de absolute scheiding van kerk en Staat tijdelijk over te nemen, terwijl hij toch wist, dat de groote massa van het volk nog godsdienstig was?

Dit vond zijn oorzaak in het feit, dat door het censuskiesrecht alleen de meer gegoede klasse, onder wie het ongelooft het weligst tierde, afgevaardigden naar de Staten-Generaal zond. De Liberalen in verschillende schakeering hadden, mee door de „orthodoxophobie” en „politicophobie”¹⁾ van Groen's vrienden uit de hoogere standen, geheel de overhand. En zij rekenden niet met de „vrijheden ter pligtbetrachting onmisbaar” van „het volk achter de kiezers”.

Zij zouden door een Christendom boven geloofsverdeeldheid op de scholen de zegeningen van verlichting en beschaving ook over het thans nog niet „denkende deel der natie” uitstorten.

Om de Natie, die nog voor het overgrootste deel gehecht was, niet aan de gemengde school, maar aan haar godsdienst — 't zij Hervormd (Gereformeerd) of Roomsch-Katholiek — voor die zegeningen te behoeden, eischte Groen absolute neutraliteit van den Staat.

En Dr. Kuyper begreep en waardeerde, dat Groen vrijheid eischte voor de gebonden Kerk en eerlijkheid in de onthouding der Overheid²⁾.

Hoe kwam Groen er overigens toe in zijn tijd den eisch te stellen van een Christelijken Staat?

Groen heeft de vervulling van zijn ideaal gevraagd op grond van het recht „van de overgrootste meerderheid” der bevolking om de openbare instellingen in overeenstemming gebracht te zien met haar godsdienstige

¹⁾ Vrees voor orthodoxie en politiek.

²⁾ Gemeene Gratie, dl. III, blz. 125.

overtuiging en behoefte¹⁾ op grond van het feit, *dat de Natie uit Gezindheden was samengesteld*²⁾.

Zoo kon Groen schrijven, want alleen in de „hogere standen”³⁾ had het ongeloof bij een beduidend getal de overhand gekregen, en nog slechts zeer weinigen hadden gebroken met elken godsdienst, met elken kerkvorm. In Bestuur en Wetgeving moet *rekening* gehouden worden *met hetgeen er leeft in het volk*.

En waar nu het Ongeloof hand over hand toenam⁴⁾, waar velen zich aan alle kerkgemeenschap gingen onttrekken, waar niet langer „de overgrootte meerderheid” van het volk aan den godsdienst hechte, daar kon niet op de vervulling van al Groen's idealen worden aangedrongen.

Toch werd door Dr. Kuyper van de Overheid verlangd, dat zij de kerken zoude erkennen als een verschijnsel sui generis (van eigen aard), dat ze ten aanzien van „gemengde problemen, d. w. z. zulke vraagstukken, waarbij belangen betrokken zijn, die voor een deel een kerkelijk, en voor een ander deel een burgerlijk karakter dragen” „gemeen overleg” zou plegen met de kerken⁵⁾.

Nooit heeft Dr. Kuyper zich moeten neerleggen bij een negeeren door de Overheid van hetgeen er aan religiezin leefde in het volk, tot welke berusting Groen in 1862 gedrongen werd.

En waarom niet? Groen zegt het ons.

„Omdat het volk onder en *achter* de kiezers jaren achtereen door den redacteur van *De Heraut* en *De Standaard* tot het doen eener keuze, waarvan de Christen rekenschap kan geven, gevormd is”.

„De verklaring van het raadsel eener snel toenemende kracht ligt vooral hierin, dat Kuyper het Christelijk-historisch A.B.C. van het Nederlandsche Staatsregt, ten dienste van den godvruchtigen werkmans en daglooner, van vader en moeder, gepopularizeerd heeft”⁶⁾.

Nog in de laatste zijner Ned. Gedachten schrijft Groen van „Dr. Kuyper; die mij sedert 1869 met exceptionele genialiteit en veerkracht terzijde gestaan heeft; in wien ik, in 1872 den providentieel, naar mij toescheen, aangewezen *leader* begroet heb”⁷⁾.

Dr. Kuyper wist het volk, door Groen gewekt, te bezielen in den strijd voor vrijheid en recht. Zoo werden de Anti-Revolutionairen een macht in het land, waarmede gerekend moest worden.

Voor al toen sinds 1887 steeds meer het „volk achter de kiezers” kiezersvolk werd.

1) Ter Nagedachtenis v. Stahl, blz. 50.

2) Narede, blz. 58.

3) Handboek der Gesch. v. o. Vaderl., blz. 489, 696.

4) H. Colijn, „Der Vaderen Erfdeel”, blz. 10 e.v.

5) Gemeene Gratie, dl. III, blz. 265, 266.

6) Ned. Ged. dl. VI, blz. 4—23 Sept. 1875.

7) Zie voor den invloed van Groen op Kuyper: H. Colijn, „Levensbericht van Dr. A. Kuyper” van de Maatschappij der Nederl. Letterkunde, Uitgave Kok 1923. Voor al blz. 13—19.

Vandaar dat Kuyper èn in zijn „Gemeene Gratie” èn in zijn „Anti-Revolutionaire Staatkunde” (1918) den nadruk legt op den invloed dien de getrouwe belijders der verschillende godsdiensten, langs den weg van het kiesrecht kunnen uitoefenen, ook in het belang van hun bijzondere wenschen. Kuyper's ideaal werd ook door de moeilijkheden van een gemeen overleg, (we denken ook aan de vraag van de Savornin Lohman: „Welke was in 1854 „de gezindheid” der Hervormde Kerk en welke is zij thans, indien men daaronder de officieele leer verstaat?”¹⁾), hetgeen hij in Amerika vond:

„Overheid en kerk beide op eigen gebied geheel vrij, de kerk geen anderen invloed uitgeoefend dan op haar leden, door haar leden op de Pers en op de publieke opinie en straks in de vertegenwoordiging van het land²⁾).

Alles hangt tenslotte af van de kracht, waarmede de Christelijke overtuiging ook over de zaken van den Staat licht verspreidt, dat de volksziel bewerkt en zoo de beginselen van God's Woord in wetgeving en bestuur tot uitdrukking doet brengen.

„Feitelijk blijft dus de gemeente des Heeren de toekomst ook van land en volk in haar hand houden. Blijft ze getuigen, ook in de zake des vaderlands, dan wint door haar volharding het christelijk element tenslotte weer veld”³⁾).

Zou de Protestantsch-Christelijke volksgroep alleen ooit in staat zijn geweest om zooveel invloed ten goede uit te oefenen, als nu onder Gods zegen is uitgegaan op wetgeving en staatsbestuur?

Ook hier geeft Groen antwoord, veelzeggend ook door dien uitkomt, hoe mèt, ja dóór isolement de winst van samenwerking kan worden verkregen:

„De uitkomst der Verkiezingen van 1875 is ongemeen belangrijk”.

„Er was tusschen de *Anti-revolutionairen* en de *Roomschgezinden* verstandhouding”.

„Dr. Kuyper heeft op de winst merkwaardigen invloed gehad”.

„Door meedogenlooze toepassing van de spreuk: *In ons Isolement ligt onze kracht*”⁴⁾).

En verder: ⁵⁾

„Aan onze uitnemende vrienden Dr. Kuyper en Mr. de Savornin Lohman wordt overleg met de Roomsch-Catholijken bij de Stembus door weinigen, het is zoo, doch wier oordeel wij niet gering schatten, euvel geduid.

Als verloochening der zinspreuk: „In ons *Isolement* ligt onze kracht”.

Hiertegen moet ik opkomen. *Periculum in morâ*. (In uitstel gevaar).

Hier is het levensbeginsel der anti-revolutionaire rigting op het spel. In ons *Isolement* ligt onze kracht.

1) De Scheidslijn, 1922, blz. 51, 52.

2) „A.R. Staatkunde” dl. I, blz. 480.

3) „Gemeene Gratie” dl. III, blz. 194—201.

4) „Ned. Ged.” dl. VI, blz. 4 (23 Sept. 1875).

5) „Ned. Ged.” dl. VI, blz. 9 (27 Sept. 1875).

Of wilt ge liever een hollandsch woord, in onze *zelfstandigheid*, in onze *beginselfvastheid*, ligt onze kracht.

Dit was steeds het devies onzer vlag.

Zelfstandigheid die, het *heterogene* afstootend, al wat *homogeen* is aantrekt; die, zelf onwrikbaar, ter aansluiting bereidvaardig, de hand reikt."

Alzoo: overleg ook met de Roomsch-Katholieken met behoud van zelfstandigheid, levensbeginsel der Anti-Revolutionaire richting.

* * *

In hoever was en is vrees voor Rome gewettigd?

Maar moet dan de schrik voor Roomsche overheersching niet afhouden van saamwerking?

In dit verband mogen we niet onvermeld laten wat Groen in zijn *Narede* (1855) uit zijn eerste *Nederlandsche Gedachten* (1829—1831) overneemt:

„Geheele afscheiding van Godsdienst en Staat wordt ook door de ultra-Catholijken verlangd; maar waarom? Dewijl zulks, vooral waar de meerderheid der bevolking uit Katholijken bestaat schijnt te leiden naar het groote doel: de zegepraal van de R.-Catholieke kerk door den ondergang van onchristelijke Gouvernemen ten te bewerken" ¹⁾).

Verder moet men niet uit het oog verliezen, dat Groen, in 1853 in de 2de Kamer van de R.-Katholieken gesproken had als van *tweevijfde der bevolking* ²⁾).

Waar het Modernisme, gevoegd bij de vrees voor orthodoxie en politiek der „vrienden", de kracht van het Protestantisme verlamde, waar het ongelooft geheel het Protestantsche volksdeel dreigde te overheersen, en het aldus naar Groen's en der R.-Katholieken oordeel ook voor overgang tot Rome vrij maakte, daar kan het geen verwondering wekken, dat Groen en Kuyper omstreeks 1870 de Roomsche vermenging van Kerk en Staat niet als een hier te lande onmogelijk te verwezenlijken theorie beschouwden, maar als een wellicht nabije practijk vreesden.

Het vooruitzicht van de meerderheid der bevolking te zullen uitmaken was voor de Roomsch-Katholieken bijzonder gunstig. En daarom moest er ook tegen hen kras worden opgetreden.

Maar de helderziende Groen merkte het terecht op in bovengenoemd citaat ¹⁾:

„Waar hier" — den Roomsch-Katholieken — „dit vooruitzicht ontbreekt, zullen zij altijd meer vertrouwen schenken aan een Christelijk bestuur dan aan een Gouvernement, bij hetwelk stelselmatige onverschilligheid wordt ondersteld." ³⁾

Deze toestand werd weldra werkelijkheid.

Ook als gevolg van den onvermoeiden strijd op het voetspoor van

¹⁾ Narede blz. 18/19.

²⁾ Adviezen dl. II blz. 33 v.

³⁾ Cursiveering v. d. Schr.

Groen door Kuyper, Lohman en Schaepman voor het Christelijk onderwijs gestreden, had het Modernisme, ook al was door zijn invloed mee de volksklasse in breede lagen aangetast, niet die machtspositie veroverd, welke men gevreesd had. En vooral door den theologischen, kerkhervormenden en politieken arbeid van Dr. Kuyper was een krachtig Protestantsch volksdeel naar voren getreden, dat grooten invloed oefende op den gang van zaken.

Daarom kon Dr. Kuyper in 1901 spreken:

„In het afgetrokkene kan men derhalve met zulk een absolute oppermacht — als Rome's ideaal is — nooit op voet van vrede leven, en er mee saamwerken nog veel min. Maar zoo staat het in Nederland *niet*. Vooreerst zijn onze Roomsche landgenooten Nederlanders en geen Spanjaarden, en verreweg de meesten hunner meenen het oprechtelijk, zoo ze gelijk de meeste Roomschen hier te lande in de 16de eeuw, voor godsdienstvrijheid, ook der andersgezinden opkomen. *En wat alles afdoet, ze zijn hier te lande minderheid, zonder ooit kans te hebben om meerderheid te worden.*¹⁾ En nu volgt uit hun systeem zelf, dat deze zelfde macht, die metterdaad uiterst gevaarlijk wordt, zoodra ze meerderheid is, zoolang ze minderheid blijft, al het gewicht van haar invloed juist vóór de godsdienstvrijheid in de schaal *moet* werpen.”²⁾

Sinds Kuyper aldus sprak, is door verandering van kiesstelsel, meerdere beteekenis van het getal en relatieve vermindering van het Roomsche volksdeel (de Roomsche-Katholieken maken thans slechts ruim 30 % der bevolking uit) het vooruitzicht op de meerderheid, op de suprematie van Rome zoo mogelijk nog geringer geworden. Des te meer is daarom voor den tegenwoordigen tijd der overweging waard deze kenschetsing van den toestand in 1901 door Dr. Kuyper gegeven:

„Sluit ge de Roomschen buiten de hedendaagsche Christenheid, dan is de Protestantsche geloovige Christenheid met handen en voeten gebonden en voor altoos aan de ongeloovige meerderheid overgeleverd, en wordt alle verzet tegen het Revolutiebeginsel doelloos. Wilt ge daarentegen den strijd voor den Christelijken grondslag van ons staatsleven met hoop op zegepraal aanbinden, zij het u dan een oorzaak van beoediging, dat de Roomschen u in dit uw christelijk bedoelen nog krachtdadig steunen kunnen en leg af alle hooghartigheid, die ook tegenover hen, als uw medeburgers, ons niet past”²⁾).

* * *

Zoo hadden Groen en Kuyper in hun strijd voor de doorwerking der Christelijke beginselen op staatkundig terrein steeds *een open oog voor de werkelijkheid van den feitelijken toestand der Natie*.

Daarom ook beoogden zij versterking van den rechtmatigen volksinvloed.

¹⁾ Cursiveering v. d. Schr.

²⁾ Volharden bij het Ideaal.

Daarom ook bij hen een onvermoeid streven om de slapenden wakker te schudden tot de bewustheid van den strijd, die gestreden moest worden tegen den geest van ongeloof en revolutie, om de ziel van het kind, om „sovereiniteit der kerk in haar eigen sfeer”¹⁾, om „een krachtig, maar gebonden gezag; een krachtige, maar gebonden vrijheid; en in de verhouding tusschen die beide laatste het zwaartepunt naar den kant der vrijheid”²⁾. Agitatie was plichtsbetrachting.

Daarom ook steeds bij Groen met diep inzicht in de blijvende en tijdelijke verschilpunten, levendig besef van de noodzakelijkheid van samenwerking met Roomschezinden tegenover alle schakeeringen der Revolutiepartij.

We herinneren allereerst aan het woord door Groen in 1862 gesproken: „in mijn geheele parlementaire loopbaan en reeds lang tevoren is dit eene mijner hoofdgedachten geweest; vereeniging der Christenen tegen de Revolutie; toenadering tot de Roomsch-Katholijken, niet zooals het nog onlangs door sommigen mijner Protestantsche vrienden scheen te worden opgevat, niet toenadering tot de Roomsch-Katholieke kerk”³⁾.

We zullen ons hier verder beperken tot uitspraken van Groen in een tijdsverloop van 2 maanden vóór het besluit tot opheffing van de missie genomen was (17 Nov. 1871).⁴⁾

En dan vinden we:

„De interpretatie” — bedoeld is de uitlegging der liberalen van art. 194 (het onderwijs-artikel) der Grondwet — „waartegen wij strijd voeren, heeft ter verkrachting van het *christelijk nationaal volksgeweten (gelijk het zich in christelijk-gereformeerden en ook in ultramontaanschen weerstand uitsprak)* een ontzachelijken steun aan de vrijzinnige *traditie; usantie, theorie*”⁵⁾.

„Niet overtollig” „voor Roomschen en Protestanten” (Evangelischen) noemt Groen de overdenking van een toespraak van von Gerlach, die aldus aanvangt:

Wij Evangelischen, hebben afgedacht van veel anderen zeggen in geestelijke goederen met de Roomsch-Katholieken gemeen de belijdenis van de grondwaarheden van het Christendom.

En verder: Is onze belijdenis niet alleen lippentaal en huichelarij dan moeten wij, Evangelischen en Katholieken, onzen wederzijdschen heiligen plicht erkennen, om deze onze gemeenschap nu ook door gemeenschappelijk belijden en handelen voor het oog der wereld te doen

¹⁾ Reeds in 1862, in „Ter Nagedachtenis v. Stahl”, blz. 45 gebruikte Groen deze uitdrukking.

²⁾ H. Colijn, „Der Vaderen Erfdeel”, blz. 12.

³⁾ Vrijh. v. Chr. N. Onderw. blz. 70 e.v.

⁴⁾ Ned. Ged. dl. III, blz. 231 (21 Sept. 1871).

⁵⁾ Voor verdere uitspraken verwijzen we naar „Ned. en Oranje”, officieel orgaan van het Verband van A.R. Prop.-clubs in Ned., waar in een artikelenreeks meer uitvoerig het standpunt van Groen tegenover Rome wordt uiteengezet.

uitkomen. *En tien- en honderdmaal meer is dit onze plicht, wanneer zooals nu, drieste loochenaars van de heilige grondwaarheden in massa tegenover ons staan en storm loopen op de fundamenten van alle christelijke belijdenissen en Staten*¹⁾.

Gemeenschappelijke worstelingen, gemeenschappelijke wonden, gemeenschappelijke nederlagen en overwinningen (het is alsof we een terugslag hooren op het „gemeenschap van onrecht, gemeenschap in geloof, gemeenschap van gevaar”, door Groen in 1849 gesproken en hier door hem ook herhaald) worden dan ook grondslagen voor een gezindheid en stemming, welke het wederzijdsch verstaan en de eenheid bevordert ook bij hetgeen in de belijdenissen het verschil uitmaakt. Verdoezeld mogen deze verschilpunten niet worden, veeleer moeten ze uitgestreden worden. Een wijs man heeft eens gezegd: met vrucht strijden kan men slechts met een ander met wien met één is.

Indien wij op de teekenen der tijden letten (de Heere noemt diegenen huichelaars, die de *duidelijke* teekenen der tijden niet verstaan) *indien wij bedenken, welke gevaren alles wat ons heilig is bedreigen, dan zal ons het onverschillige naast elkander gaan of zelfs het scherpe tegenover elkander staan onverdragelijk worden in ons geweten en wij zullen broederlijk hand in hand den heiligen strijd strijden voor de aan de ééne algemeene kerk toevertrouwde zegeningen van het Christendom in huwelijk, huis, school en staat als onze hoogste en heiligste schatten*^{1) 2)}.

Zoo wekt Groen op om „den voortdurenden weerstand der R.K. tegen het ongeloof (dat onder Protestanten *ter moderniseering van de volks-school* vrij spel heeft) niet gering te schatten”³⁾.

Veelzeggend voor de latere ontwikkeling der verhoudingen is ook hetgeen Groen met instemming overneemt uit de Hoop des Vaderlands:

„Te allen tijde zagen we in een goede schoolwet, d. i. in een schoolwet, die rekening houdt met de in het volksleven bestaande geloofsverscheidenheid, het meest werkzame middel ter bevordering *van de goede verstandhouding tusschen Roomschen en Protestanten op maatschappelijk*” (includend staatkundig) „*gebied*. Ook nu staan we nog in dit gevoelen”.

Zelf voegt Groen er o. m. aan toe:

„*Regt voor allen*, is, indien de Roomschen het verlangen, door *zamenwerking tegen het triumferend radicalisme*¹⁾ verkrijgbaar”⁴⁾.

Vrij kon Groen schrijven:

„*Niemand heeft meer dan ik de staatsregelike gelijkstelling der gezindheden aanvaard*”⁵⁾.

En na dit nog eens herhaald te hebben, merkt Groen op:

„Dit niet slechts. Bij eventueele *Grondwetsherziening* zouden wij het

1) Cursiveering v. d. Schr.

2) Ned. Ged. dl. III, blz. 250 (27 Sept. 1871).

3) Ned. Ged. dl. III, blz. 259 (30 Sept. 1871).

4) Ned. Ged. dl. III, blz. 283 (7 Oct. 1871).

5) Ned. Ged. dl. III, blz. 311 (24 Oct. 1871).

een *jammerlijk overleg*¹⁾ achten, *wanneer in een verbreken van de gelijkheid*¹⁾ der gezindheden, steun voor het Protestantisme gezocht werd”²⁾.

„Wanneer”, zoo vraagt Groen, „is onvoorwaardelijke *uitsluiting* bepaaldelijk van de Roomsch-Catholijken begeerd? *Zijn er geen ook door onze medewerking in de Staten Gl. gebragt?*”³⁾¹⁾

En op dezelfde bladzijde, waarop Groen 16 Nov. 1871, één dag voor de stemming over het amendement-Dumbar zich uitspreekt over de missie (zie boven) schrijft hij over zijn verhouding tot de Roomsch-Katholieken:

„Ook ons polemiseren heeft, naar mijn bedoeling, althans (ter voorbereiding van *eendragtigen weerstand tegen het*¹⁾ *liberalisme*) een *christelijk-irenische strekking*⁴⁾).

* * *

Groen had een door innig gelooven gewijd idealisme en tevens een door Schrift en Historie geoeffenden werkelijkheidszin.

Prof. Fabius heeft in vele geschriften de zuivere harmonie van deze kostelijke eigenschappen op tal van punten doen uitkomen.

Prof. Diepenhorst toont in het Naschrift op zijn Uitgave van Groen's „Ongeloof en Revolutie” met groote duidelijkheid aan, hoe men mag spreken van „de scherpte, waarmee hij de politieke en maatschappelijke tegenstellingen tot haar diepsten principieelen oorsprong heeft herleid”, van den ziensblik, waarmee hij de ontwikkeling der dingen heeft door-schouwd⁵⁾.

Idealisme en werkelijkheidszin.

We zagen ze bij Groen en Kuyper beide in de eenstemmigheid van hun beschouwing over vroegere en latere tijden; ze werden ook bij hen gevonden, wanneer zij blikten in de toekomst; wanneer zij zagen, hoe de strijd tusschen geloof en ongeloof zich steeds scherper zou toespitsen; als zij beseften, dat samenwerking van *alle* Christenen in dien kamp op leven en dood gebiedende eisch was, als zij onder alles vasthielden aan het: *Verbum Dei manet in aeternitatem*⁶⁾).

Dat idealisme en die werkelijkheidszin zijn steeds, ook onder onzen tegenwoordigen leider de steunpunten van onze A.R. Partij geweest. Mogen ze ook in de toekomst haar sterkte uitmaken en haar doen blijven wat ze is: de partij van Groen en Kuyper, meest levenskrachtig onderdeel van „le parti du Dieu vivant”⁷⁾).

1) Cursiveering v. d. Schr.

2) Ned. Ged. dl. III, blz. 318 (28 Oct. 1871).

3) Ned. Ged. dl. III, blz. 317 (28 Oct. 1871).

4) Ned. Ged. dl. III, blz. 366.

5) Nog in *De Rotterdammer* van 17 Febr. bewijst Prof. Diepenhorst, hoe ook in de schoolkwestie Groen zich ter bereiking van het om zijn beginsel gevraagd resultaat schikte naar de wisselende omstandigheden.

6) Het Woord Gods blijft in eeuwigheid. Veel door Groen gebruikte spreuk.

7) De partij van den levenden God.

Schoon zijn beide, idealisme en werkelijkheidszin, saamgevat in het woord door Groen als één zijner laatste Nederlandsche gedachten neergeschreven:

„Vroeg of laat is de overwinning van het Evangelie gewis: wel hem, die aan de zijde van het Kruis, deelgenoot zal geweest zijn van den hachelijken strijd” ¹⁾.

Aan de zijde van het kruis, daar willen ook de Roomsche-Katholieken meeworstelen.

Reeds in 1870 schreef *De Maasbode* het ontroerende woord: „Altijd en overal, waar de anti-revolutionairen de vaan des geloofs omhoog houden, waar zij zullen strijden voor den naam en de rechten van Jezus, den Gekruiste, zullen zij ons aan hun zijde vinden”.

Dat woord hebben de Roomsche-Katholieken gestand gedaan, met dikwijls voorbeeldigen trouw. Tijdens het vroegere kiesstelsel was men na voorafgaand accoord van geen stemmen zekerder dan van de Roomsche. Schouder aan schouder hebben de Roomschen en de Anti-Revolutionairen (en Chr. Historischen) gestreden voor de vrijmaking van het onderwijs, voor een Christelijk-sociale wetgeving, voor de publieke eerbearheid. Door eendracht sterk, hebben zij bij alle verschil schoone overwinningen behaald en onwaardeerbare vruchten mogen plukken.

En ons christenvolk verwachtte onder Gods zegen nog zooveel van die gemeenschappelijke actie voor behoud en vooruitgang op staatkundig en maatschappelijk gebied.

Moet door een misverstand — *de verwarring van kerkelijk en staatkundig karakter* van het gezantschap bij den Paus bij meerdere tegenstemmers — deze zoo rijk gezegende en nog zooveel belovende samenwerking tot wellicht onherstelbare geestelijke en stoffelijke schade van land en volk beëindigd worden?

Prof. Anema vraagt, in zijn nog steeds actueele brochure: „Partij-groeping” (1901) wat het is, dat Kuyper, Lohman en Schaepman over groeps- en persoonsverschil heen, elkaar de hand deed reiken en eendrachtelijk samen ten strijde trekken?

En treffend is zijn antwoord:

„Het is omdat vóór alle sociale verbetering, vóór allen eigen vooruitgang, vóór alle ander verband en verschil, vóór of tegen de souvereiniteit van den geopenbaarden God hun de klove is, die de staatkundige wereld in tweeën deelt, dat zij alle andere dingen terzijde stellen, zoodra dit geschil aan de orde komt. Dr. Kuyper is een gansch ander man dan Mr. Lohman, met gansch andere levens-aspiratie. Schaepman verschilt weer op zijne beurt van die beiden evenzeer. Maar wat hen saambindt, is, dat zij als hoogste waarheid, als hoogste richtsnoer van alle handelen, dat Woord van den levenden God hebben erkend, dat op mystieke, maar onuitsprekelijk evidente wijze hun op het harte is gebonden, en dat zij

¹⁾ Ned. Ged. dl. VI, blz. 40 (26 Nov. 1875).

nu ook tot gids en leidraad voor hun staatkundige en sociale werkzaamheid wenschen te maken".

Indien de voorgangers bij *wezenlijk verschil* zoo de hoofdzaak in het oog hielden, moeten dan de volgelingen door een *misverstand* den broederband verbreken?

Kuyper sprak ¹⁾:

„Slechts één standpunt kan hier het oprechte zijn. Als trouwe Calvinisten, op *kerkelijk en leerstellig* gebied u tegen Rome te weer stellen, maar *in den burgerstaat* met hun steun wel ter dege rekening houden, zoo dikwijls ze voor uwe Christelijke school en voor den Christelijken grondslag van den Staat bereid zijn met u op te komen.”

We besluiten met een woord van Groen:

Christus is het vereenigingspunt, in Hem hebben Roomschen en Protestanten, tegen het ongelooft, gemeenschappelijk belang ²⁾.

25 Februari 1926.

P.S. Een exemplaar van dit en het vorige nummer van ons tijdschrift zullen wij zenden aan den heer Krijger, wiens citatenboekje uitkwam, toen onze laatste studie reeds naar den drukker was.

Van harte hopen wij, dat de heer Krijger en zijn naaste geestverwanten, hoe zwaar het hun ook moge vallen, tot de erkenning zullen komen, dat zij het spoor van Groen en Kuyper geheel bijster zijn geweest.

Mogen zij terugkeeren van de dwaling van hun weg en moge daarmee de eenheid worden hersteld, die bij alle verschil de sterkte uitmaakte van de staatkundige samenwerking van de Christelijke politieke partijen in Nederland.

De A.R. Partij heeft steeds, zij het in onvolkomenheid, met Groen van Prinsterer en Dr. Kuyper betracht het woord: *Hebt de waarheid en den vrede lief!* De *waarheid* is, dat ook in de zaak van het gezantschap de A.R. Partij niet is afgeweken van de door Groen en Kuyper aangegeven richting. En den staatkundigen *vrede* met behoud van onze zelfstandigheid zoeken wij met Christelijk-Historischen en Roomschen, gedrongen door de wetenschap: Eén is uw Meester, namelijk Christus en gij zijt allen broeders!

OVER VRIJZINNIG-DEMOCRATISCHE POLITIEK

DOOR

MR. DR. E. J. BEUMER.

De algemeene beschouwingen over de staatsbegroting voor 1926 zijn ontijdig geschorst. Zelfs op het oogenblik, waarop dit wordt geschreven, is nog niet te bepalen, wanneer zij zullen worden voortgezet, noch ook onder welke omstandigheden dat geschieden zal. Het verdere verloop is uitermate onzeker. Maar één ding schijnt boven twijfel verheven, n.l. dat

¹⁾ „Volharden bij het ideaal”, blz. 15.

²⁾ Proeve, blz. 45.

geene redevoering zal worden gehouden, welke die van den leider der vrijzinnig-democratische Kamerfractie in onredelijkheid nabij komt.

De zelfoverschatting, welke het optreden van deze groep sinds lang kenmerkte, heeft in den laatsten tijd bedenkelijke afmetingen aangenomen. Reeds twee jaar geleden vertelde hun parlementaire leider, op eene vergadering te Groningen, dat de vrijzinnig-democraten, wanneer zij hun standpunt ten aanzien van de verschillende belangrijke vragen, die aan de orde waren, bezagen, zich de meerderen voelden van de rechtsche partijen en dat de beginselen in de laatste jaren zoo onveilig waren geweest, als onder geen ander bewind het geval had kunnen zijn¹⁾.

Dit misplaatste gevoel van meerderheid heeft zich ontwikkeld tot den waan, dat tegen politieke tegenstanders, die toch immers maar van minder allooi zijn, alles geoorloofd is en dat verweer, hunnerzijds, tegen vrijzinnig-democratische aanvallen gevoerd, als crimen laesae majestatis moet worden beschouwd. Het gevoel van betamelijkheid is in dien kring zoekgeraakt.

Men herinnert zich het Dierentuin-scharndaal. Generaal Snijders en prof. van Embden zouden van gedachten wisselen over de ontwapening. Een deel van het publiek vond het oirbaar den generaal het repliceren te beletten en ging daartoe te keer op eene wijze, die in overeenstemming was met de plaats der vergadering. De vrijzinnig-democratische voorzitter sloot de bijeenkomst met de verklaring, dat de vergadering goed geslaagd was! Dezelfde voorzitter oordeelde het gepast, ter laatste algemeene vergadering van zijnen Bond²⁾, den leider der Kamerfractie te huldigen wegens zijne houding bij de twee gewichtigste politieke gebeurtenissen van den laatsten tijd: zijn optreden tegen minister Colijn en het stemmen voor het beroemde amendement-Kersten. Een aantal partijgenooten, ter Rotterdamsche vergadering opgekomen, niet van humor ontbloot, — waarschijnlijk dezelfde, die in lachen zijn uitgebarsten, toen punt 7 van het „democratische” concept-regeeringsprogram: „Het Gezantschap bij den Pauselijken Stoel wordt gehandhaafd” werd voor-gelezen — had botje bij botje gelegd en als vrucht van deze samenwerking den voorzitter der Kamerfractie een bloemstuk aangeboden, voorstellende eene weegschaal. De begiftigde beschouwde dit geschenk niet als een zinnebeeld van de kruidenierspolitiek, van welker bestaan mede de opneming van punt 7 weder een bewijs zou leveren, maar aanvaarde de hulde, omdat hij in de weegschaal het symbool van recht en gerechtigheid zag en hield onmiddellijk daarop eene rede, waarin ook hij verklaarde, dat het beleid der Kamerfractie zich groepeerde om twee belangrijke gevallen, die in de laatste dagen in de Tweede Kamer hadden plaats gehad: 1. het zoogenaamde incident Colijn-Marchant en 2. de aanneming van het amendement-Kersten. Het eerste geval werd in tweeën gesplitst, omdat het twee geschillen heette in te houden, een persoonlijk en een staatsrechtelijk.

De wijze, waarop deze leider die geschillen bespreekt, is teekenend

voor zijne mentaliteit. Laten wij zien, wat deze geschillen zijn. Op 20 Oct. 1925, bij de behandeling der interpellatie van den heer J. ter Laan inzake de door de Regeering gevolgde salarispolitiek, riep hij bulderend uit: „De heer Dresselhuys is nog zoo kinderlijk naïef, om toezeggingen te vragen van dezen Minister van Financiën. Het doet mij diep leed, dat ik het zeggen moet, maar een belofte van dezen Minister van Financiën is absoluut niets waard, niets, absoluut niets”³⁾). Zooals niet geheel onbegrijpelijk is, was de Minister van Financiën van oordeel, dat dit optreden de perken te buiten ging, en hij zeide dan ook bij die beraadslaging: „Tenslotte nog dit, dat het mij, wanneer de heer Marchant niet wenscht terug te nemen, wat hij aan mijn persoonlijk adres heeft gezegd, moeilijk zal vallen in het vervolg met den geachten afgevaardigde nog verder van gedachten te wisselen”⁴⁾). Aan dezen wenk heeft de heer Marchant geen gevolg gegeven. Slechts heeft hij in zijne rede op 5 Nov. 1925, bij de algemeene beschouwingen, zich bereid getoond te verklaren: „indien de heer H. Colijn persoonlijk een belofte doet, kan naar mijn overtuiging ieder rekenen op de vervulling. Hier echter hebben wij met ambtelijke handelingen, met ambtelijke feiten te doen en met ambtelijke verantwoordelijkheid”⁵⁾).

Het beleedigende karakter van den aanval werd door deze nadere verklaring natuurlijk niet weggenomen.

Te Rotterdam nu heeft de vrijzinnig-democratische leider zijne houding trachten goed te praten. Als zijn gemoed vol is van de rechtsverkrachting, die men van dit kabinet heeft moeten ondergaan, dan is zijne reactie daarop in overeenstemming daarmee. Zijn optreden was dus, zakelijk geoordeeld, niet te fel en kon voor den minister geen grond opleveren hem niet te antwoorden, want de minister is aan de volksvertegenwoordiging verantwoording schuldig en volgens Thorbecke sluit dit het geven van antwoord in. Welke grieven de bewindsman ook heeft, antwoorden moet hij. Dat is het grondwettig recht des volks. Eerst als de minister dit erkend heeft, maar ook niet eerder, is het conflict de wereld uit en de grondwet gered!

Op deze manier wordt eene poging gewaagd om den groven uitval met een staatsrechtelijken nimbus te omgeven, waardoor eigen wangedrag wordt verborgen, ja zelfs de dader zich kroont met het aureool van hoeder onzer constitutioneele instellingen. Zulk optreden draagt niet alleen een bedroevend egocentrisch karakter, maar is bovendien verbijsterend van verwarring. Of „de heer H. Colijn persoonlijk” eene belofte nakomt, is natuurlijk eene aangelegenheid, waarmee de volksvertegenwoordiging niets te maken heeft. Wat haar aangaat, is alleen, of zij kan rekenen op vervulling van beloften, welke gedaan worden door den Minister van Financiën. Met een minister, wiens beloften men absoluut niets waard acht, moet men niet debatteeren. Al wat hij antwoordt, is immers van nul en geener waarde. Wie toch eene gedachtenwisseling met hem begint, doet twijfel aan eigen ernst opkomen; wekt

den indruk, dat het hem slechts om een relletje te doen is. Daarom is in zulk optreden niets belangrijks gelegen, tenzij uit psychologisch oogpunt. Zelfs een beroep op de grondwet kan de zaak niet, politiek of staatsrechtelijk, belangrijk maken. Hare bepalingen toch zijn geschreven voor regelmatige gedragingen en normale verhoudingen. De artikelen, van welke toepassing in het onderhavige geval sprake zou kunnen wezen, regelen het gewone verkeer tusschen Kamer en ministers. Er kan geen beroep op worden gedaan door hem, die uitroept en herhaalt, dat beloften van den minister hem absoluut niets waard zijn. Wie zoo optreedt, schaadt het gezag der grondwet, omdat hij de verhoudingen tusschen kabinet en Kamer abnormaal maakt; hij randt de beteekenis van het parlementaire stelsel aan. Wie daaraan schuldig staat, zwijge van redding der grondwet⁶⁾.

De grofheid van den aanval kan niet worden verontschuldigd door den schijn aan te nemen, dat men strijdt voor recht en gerechtigheid. Het is zonder twijfel eene eervolle taak voor den volksvertegenwoordiger, voor recht en gerechtigheid op te komen. Echter dient eenige voorzichtigheid te worden betracht, indien men beschouwd wil worden als onverdacht kampvechter voor het recht. Het is in den loop onzer parlementaire geschiedenis herhaaldelijk voorgekomen, dat de een of de ander een maatregel, welke de Regeering voorstelde, bestreed in naam van het recht. In het algemeen is dit loffelijk, vooral, indien de Regeering het recht niet aan hare zijde heeft. Maar zulk optreden wordt eenigermate verdacht, indien de strijd alleen gevoerd wordt, wanneer de belangen van vele kiezers in het gedrang komen. Wie rechtskampioen wil wezen, houde zich bij voortdoring voor oogen den inhoud van Von Ihering's keurige geschrift *Der Kampf um 's Recht* of van den gelijknamigen roman van Karl Emil Franzos. Wie als kampvechter voor het recht wil optreden, zij er voorts aan gedachtig, dat de rechtsopvattingen van verschillende personen, volkomen te goeder trouw, lijnrecht tegenover elkaar kunnen staan. Hij wachte zich er voor, ook al meent hij de „meerdere" te zijn, hem, tegen wien hij strijdt, als zedelijk minderwaardig te beschouwen of voor te stellen.

Ook de leider der vrijzinnig-democraten, hoe machtig hij moge wezen in eigen partij, heeft zich aan die regels te houden, zal het mogelijk zijn hem als ernstig ridder te beschouwen. Helaas heeft hij willens en wetens die regels geschonden. Edoch, niet ongestraft, hij is een strijder en ridder..... zoo ongeveer als wijlen Don Quichot. Hij meent, dat zijne Dulcinea de stralende godin des Rechts is, maar voor den onbevungen toeschouwer blijkt het meisje zijner keuze eene eenigszins rare juffrouw te wezen. Zijne abnormaal ontwikkelde verbeeldingskracht doet hem onschuldige handelingen der Regeering aanzien voor gevaarlijke onrechtsreuzen, waartegen hij meent te moeten optrekken. Voor den objectief oordeelenden beschouwer is zoodanige strijd onbegrijpelijk en niet weinig lachwekkend.

Een vijftien- à twintigtal jaren geleden was de regelmatig terugkeerende aanklacht, die vooral van vrijzinnig-democratische zijde werd geuit, dat tusschen de verschillende groepen der coalitie, ten aanzien van verscheidene punten, eenheid van inzicht niet bestond. Wel bleek, hoe op menig ander punt die eenheid aanwezig was en tot verblijdende maatregelen leidde, maar niettemin werd de aanklacht voortdurend ten gehoor gebracht. In de laatste jaren is het gewoonte geworden, dat deze fractie in Eerste en Tweede Kamer de „rechtsverkrachting” der Regeering aan de kaak stelt. De woordvoerders nemen daarbij den schijn aan, alsof zij hunne stellingen onaantastbaar achten. Wie nauwkeurig toeziet, bespeurt evenwel, dat de gebezigde groote woorden geen waarborg leveren voor juistheid van gedachten.

En in 1924 en in 1925 is de grievenlijst betreffende de „rechtsverkrachting”, bij de algemeene beschouwingen over de staatsbegrooting, door den leider der vrijzinnig-democratische fractie in de Tweede Kamer voorgelezen. In de Eerste Kamer vindt zoodanig voorbeeld navolging⁷⁾.

De indiening van het ontwerp-Duurtewet; de intrekking van artikel 40 van het Bezoldigingsbesluit met haren aanleve; de poging om eene instantie van rechtspraak van den Centralen Raad van Beroep in pensioenzaken te doen doorgaan voor een niet-bindend advies; — ziedaar enkele voorbeelden van „vertreding van recht”, die, voorafgegaan en gevolgd door andere, moeten dienen om de slechtheid van het kabinet, of liever van minister Colijn, aan te toonen. Wel moet de beschuldiger verklaren: „Ik weet het, de leider van dit Kabinet is politiek niet verantwoordelijk voor alles, wat ik heb genoemd. Wellicht niet voor de meeste gevallen”⁸⁾; — maar een bewijs van afdoende beterschap, van terugkeer van de helderheid van geest, is dit niet. Slechts een lucidum intervallum. Onmiddellijk is Don Quichot weer aan het doorslaan: „..... als straks de bolsjewisten het in Nederland mochten beproeven, dan vinden zij voor alles aan de Departementen een praecedent..... van de Christelijke Regeering. Voor uitzonderingswetten, voor vernietiging van verbintenissen, voor het afnemen van rechtsmiddelen, voor het verbreken van rechtsverplichtingen, voor alles zullen de heeren zijn gedekt. Hun is de weg geëffend door Colijn”⁹⁾.

Moet zoo de strijd voor het recht worden gevoerd? Moet deze spreker aan de Regeering verwijten, dat zij door haar beleid het rechtsgevoel van het volk schokt en bederft en de hechte grondslagen van het volksleven ondermijnt? Hij is zoo volkomen buiten staat de zaken, die hij behandelt, objectief te beoordeelen, dat hem ontgaat, hoe hij, op hoogen toon algemeene beschuldigingen uitende, vervolgens eene onbeduidende correctie aanbrengeende, daarna in holle phraseologie terugvallende, te pas en te onpas den naam van den voorzitter van den ministerraad er bij noemende, bezig is het rechtsgevoel van hen, die in hem een leidsman zien, in den grond te bederven.

Wat heeft minister Colijn met het ontwerp-Duurtewet te maken? Niets,

absoluut niets. Het ontwerp is ingediend 27 November 1919 en door de Tweede Kamer verworpen 26 Maart 1920. Noch op den eersten, noch op den tweeden datum was de heer Colijn minister. Deze heeft nooit om eene Duurtewet gevraagd. Wel is dat geschied door anderen. Op 17 October 1919, bij de behandeling der interpellatie van den heer Sannes nopens de plannen der Regeering ten opzichte van de levensmiddelenvoorziening en de maatregelen, door haar terzake van de belangrijke prijsstijging te nemen, sprak een der leden van de Tweede Kamer: „Een woekerwet zal er spoedig moeten komen, al stel ik mij van de methode, die wij in enkele woorden hoorden omschrijven door den minister, geen gouden bergen voor”¹⁰⁾. Deze redenaar was..... Mr. Marchant. Nog niet 6 weken later was het ontwerp bij de Kamer ingekomen. Toen het in openbare behandeling kwam, werd het ontwerp door den genoemden afgevaardigde bestreden; hij bestreed het scherp, natuurlijk, anders zou hij de geachte afgevaardigde niet zijn. Maar aan het einde der beraadslaging, toen hij weliswaar zijn ernstig bezwaar tegen het voorstel handhaafde, moest hij verklaren, dat hij in de practijk van deze wet geen bijzonder ernstige gevolgen vreesde!¹¹⁾. Zeker, wie het ontwerp-Duurtewet met een critischen blik bekijkt, zal ongetwijfeld bepalingen vinden, die *matière à discussion* opleveren. De vraag, of b.v. de bevoegdheden, aan den centralen duurteraad toegedacht, niet van te verre strekking waren, is uitnemend geschikt, om, sine ira et studio, tot een voorwerp van gedachtenwisseling te worden gemaakt. Maar wie de indiening van dit wetsontwerp gebruikt als een voorbeeld, waaruit moet blijken, dat het beleid-Colijn het rechtsgevoel van het volk schokt en bederft en de hechte grondslagen van het volksleven ondermijnt, levert daarmee het bewijs, dat het met *zijn* rechtsgevoel niet in orde is.

Niet gunstiger kan het oordeel zijn ten aanzien van de klacht over intrekking van artikel 40 van het Bezoldigingsbesluit en de verlaging van de salarissen van de ambtenaren. Adhuc sub iudice lis est. Het is eene goede gewoonte, dat over geschillen, die bij den rechter aanhangig zijn, door de volksvertegenwoordiging niet met de Regeering wordt gedebatteerd. En allermint schijnt het gepast, dat de raadsman van hem, door wien eene actie tegen den Staat is ingesteld, ten allen tijde het geschil in de Kamer ter sprake brengt. Ook een democratische volksvertegenwoordiger moet eene zekere ingetogenheid weten te betrachten. Vooral ten aanzien van vragen, die de belangen van zeer vele kiezers betreffen. Er wordt anders zoo gauw van demagogie gesproken. En op een democraat mag, evenmin als op de vrouw van Caesar, eenige schaduw van verdenking rusten. Bovendien deed de vrijzinnig-democratische leider beter over art. 40 te zwijgen, omdat hij, met al zijn praten, zijn standpunt niet sterker maakt. Allereerst heette de intrekking van artikel 40 een onrecht, waartegen verweer bij den rechter, met zekerheid, dat een gunstig resultaat werd verkregen, mogelijk was. Daarom werd het wetsontwerp, hetwelk beoogde eene wettelijke regeling

te geven inzake de wijziging van bepalingen, betreffende rechten en verplichtingen van ambtenaren¹²⁾, bestreden. De weg naar den rechter moest openblijven. Dat kon in dit geval, van de zijde der bestrijders van de intrekking van artikel 40, niet anders beteekenen, dan dat men van het adïëeren van den rechter succes verwachtte, of wel, dat men, om propagandistische redenen, de mogelijkheid van procedeeën wilde openhouden, teneinde een proces te beginnen en zodoende enkele jaren de onrust en agitatie onder de ambtenaren gaande te houden, al zou hun financiëel voordeel nihil wezen.

De laatste onderstelling is de ongunstigste; dus worde de eerste gekozen. In lichtgeloovigheid dacht men met eene actie te zullen slagen. Dat was het standpunt, in de rede van 19 April 1924, door den vrijzinnig-democratischen leider ingenomen¹³⁾. Maar dat standpunt is al vrij spoedig verlaten. Op 5 November 1925 is hij minder zeker van zijne zaak geworden en roept hij uit: „Het beroep op de uitspraak des rechters..... zegt niets. De rechter is nu eenmaal verplicht, de wet te stellen boven het recht”¹⁴⁾. Zal dit iets beteekenen, dan moet het toch zeker dit zijn, dat de Regeering, bij het intrekken van artikel 40, zich heeft gehouden aan de wet, is gebleven binnen hare bevoegdheid. Doch hoe kan hij, die dit erkent, dan prijs stellen op het aanspannen van acties? Er is trouwens meer verwonderlijks in de houding van den heer Marchant. Het intrekken van artikel 40, gepaard met de verlaging der salarissen, is hem gruwelijk onrecht. Welnu, wie de zaak zoo ziet, moet wenschen, dat het onrecht ongedaan wordt gemaakt, niet slechts ten deele, maar geheel. Daarvan is evenwel geen sprake meer. Op 20 October 1925, bij de behandeling der interpellatie van den heer J. ter Laan inzake de door de Regeering gevolgde salarispolitiek, diende de leider der vrijzinnig-democraten eene motie in, waarin hij de Kamer als haar oordeel wilde laten uitspreken, dat de salariëering van de ambtenaren niet behoort afhankelijk te zijn van een zeker bedrag, dat de Regeering zich eenmaal heeft voorgenomen op de salarissen te korten, doch van redelijkheid en van den algemeenen financiëelen toestand¹⁵⁾. Op 6 November 1925 verklaart hij: „Het onrecht, den ambtenaren opgelegd, is in onderling overleg op redelijken grondslag zooveel mogelijk te herstellen”¹⁶⁾. En punt 1 van zijn fameuze regeeringsprogram houdt in, dat het onrecht, den ambtenaren, bedoeld in het voormalige artikel 40 van het Bezoldigingsbesluit, door intrekking daarvan, aangedaan, na georganiseerd overleg op redelijken grondslag, zooveel mogelijk worde hersteld.

Het wordt al slapper en slapper. Wordt op 6 November 1925 nog een herstel geëischt *in* onderling overleg, in de tweede helft van November is voldoende, dat het *na* overleg geschiedt. En het behoeft maar *zooveel mogelijk* plaats te hebben. Natuurlijk, à l'impossible nul n'est tenu. Dát behoeft niet verklaard te worden. De woorden „zooveel mogelijk” moeten dus beteekenen: ten deele. De fiere strijder voor het recht is afgezakt tot het standpunt van den half-woordbreukige. Quantum mutatus ab illo.

Niettemin duurt de Unverfrozenheit voort. Hij waant zich nóg een strijdbaar held en bij vernieuwing houdt hij ook, in 1925, aan de Regeering voor, dat zij eene instantie van rechtspraak van den Centralen Raad van Beroep in pensioenzaken trachtte te doen doorgaan voor een niet-bindend advies¹⁷⁾ en daardoor het rechtsgevoel van het volk schokte en bedierf en de hechte grondslagen van het volksleven ondermijnde. Excusez du peu! Het is moeilijk bij zulk een betoog ernstig te blijven. Het rechtsgevoel van het volk bedorven door eene quaestie, waarvan zoo goëd als niemand iets weet!

Wij zullen eens zien, hoe deze zaak in elkaar zit. In eene aangelegenheid van herpensionneering had de Kroon eene beslissing gegeven, waarmede de rechtstreeks belanghebbende zich niet kon vereenigen. Derhalve maakte hij gebruik van het recht, hem gegeven bij artikel 54 van de Pensioenwet voor de landmacht 1922, Staatsblad No. 66, en ging in beroep bij den Centralen Raad van Beroep. Deze stelde hem in het gelijk, waarop hij opnieuw aan de Kroon herpensionneering verzocht. Dit werd geweigerd, onder aanvoering van het argument, dat het volgens de wet niet kon. Opnieuw ging de belanghebbende in beroep bij den Centralen Raad van Beroep, die eene nadere beslissing gaf, waarbij werd aangewezen, hoe het nieuwe pensioenbedrag moest worden berekend. Doch de Regeering weigerde, althans volgens den heer Marchant, die als rechtsgeleerde raadsman van den belanghebbende was opgetreden, ook deze tweede beslissing uit te voeren¹⁸⁾.

De zaak kwam in het Voorloopig Verslag betreffende Hoofdstuk I der staatsbegrooting voor 1925 ter sprake. De volgende passage vond op bl. 16 van het Verslag eene plaats: „Sommige leden betoogden, dat de Regeering zich somtijds niet houdt aan de wet. Zij dachten hierbij o.a. aan het feit, dat de Minister van Oorlog tot tweemaal toe geweigerd heeft het pensioen van een militair vast te stellen, ofschoon de Centrale Raad van Beroep die pensionneering had gelast en had vastgesteld, dat de Minister aan die beslissing uitvoering moest geven. Deze leden achtten het zeer bedenkelijk, dat de Minister weigert uitvoering te geven aan een rechterlijk gewijsde, waartoe de wet hem verplicht. Mocht de Minister bij zijn weigering volharden, dan zou de Regeering hierdoor in groote moeilijkheden kunnen komen, omdat die weigering dezen bewindsman zou kunnen blootstellen aan een strafvervolging wegens overtreding van art. 355, sub 4°, van het Wetboek van Strafrecht¹⁹⁾. In de Memorie van Antwoord werd de kwestie nogal kalm opgenomen. Door de Regeering werd verklaard, op bl. 18: „Hetgeen wordt aangevoerd ten betooge, dat de Regeering zich niet zou houden aan de wet, kan niet steekhoudend worden geacht. Er is immers geen sprake van, dat de Min. van Oorlog beslissingen zou hebben genomen met terzijdestelling der wet; integendeel de door dien Minister in dezen gevolgde gedragslijn is bepaald door zijn gevoelen, dat de desbetreffende bepalingen van de wet tot regeling van de militaire

pensioenen bij de landmacht aan de uitspraken van den Centralen Raad van Beroep geen ander karakter hebben toegekend — en in verband met de Grondwet ook niet konden toekennen — dan dat van een advies. Artikel 355, sub 4° van het Wetboek van Strafrecht, hetwelk als eerste vereischte de aanwezigheid van opzet onderstelt, kan hier dan ook geheel buiten beschouwing blijven.”

Hiermede was evenwel de vrijzinnig-democratische leider niet tevreden. Bij de openbare beraadslaging over de begroting bracht hij ook dit punt ter sprake. Hij las de tweede alinea van artikel 56 van de Pensioenwet voor de landmacht 1922 voor ²⁰⁾ en vertelde daarna, dat in Nederland tot dusver geen sterveling er aan gedacht had om te betwijfelen, dat hier werd gegeven eene rechterlijke beslissing in pensioenzaken en dat de eerste sterveling, die dat in twijfel trok, de toenmalige Minister van Oorlog was. Hij deelde vervolgens mede, dat hij naast den tekst van de Pensioenwet ook nog eens van a tot z de toelichting had nagelezen en daarin geen enkele uitdrukking had kunnen vinden, welke iemand, die lezen kan, iemand, die wel eens meer eene wet gelezen heeft, aanleiding zou kunnen geven te twijfelen, dat het karakter der beslissingen van den Centralen Raad van Beroep is rechtspraak; dat hij zich nog minder kon verklaren, hoe iemand in zijn hoofd kon halen om een beroep te doen op strijd met de grondwet ²¹⁾; dat de criminalistische opvattingen van het Kabinet veel te wenschen overlieten en dat een beroep van den Min. van Oorlog op zijn „gevoelen” zijne strafbaarheid niet uitsloot. Eindelijk verklaarde hij nog: „Mijn vrees was, dat de Minister van Oorlog nog altijd een exceptie zou zoeken, zou zeggen: ik heb er mij niet over uitgelaten, de zaak is nog in onderzoek, of wat dan ook, maar neen, hier staat in deze zinsnede verklaard, dat de Minister opzettelijk weigert uitvoering te geven aan de beslissing en dat de weigering voortspuit uit onwetendheid omtrent de beteekenis der wet. Maar dat kan een raadsman der Kroon niet voorwenden, en of de wet in strijd is met de Grondwet, dat heeft hij niet te onderzoeken; er is hier een rechterlijke beslissing en de Minister moet daaraan uitvoering geven; hij heeft dat opzettelijk nagelaten en met zijn motieven hebben wij niets te maken” ²²⁾.

Ook bij dit geval treft weer de schromelijke overdrijving in eene aan gelegenheid, die zich bij uitstek leende voor eene kalme academische gedachtenwisseling. De beschuldiging, dat de Regeering de rechtspositie der pensioengerechtigden wenschte te ondergraven en de rechterlijke beslissing, wanneer zij haar niet aanstond, aan hare laars lapte ²³⁾ — zooals Mr. Marchant het gratievol uitdrukte — had onvoorwaardelijk achterwege behooren te blijven. Terecht kwam de toenmalige voorzitter van den ministerraad, op 21 November 1924, tegen de houding van dezen afgevaardigde op. Hij betwistte, dat de Min. van Oorlog weigerde de tweede beslissing van den Centralen Raad van Beroep uit te voeren en toonde aan, dat de voorstelling van den spreker ook in ander opzicht minder juist was. Het betrof uitsluitend de uitlegging van de wet, waar-

omtrent bij den Min. van Oorlog aanvankelijk eene meening had voorgezeten, versterkt door rechtsgeleerd advies, welke stond tegenover die van den geachten afgevaardigde ²⁴). In het tweede stadium van het debat herhaalde de minister nog eens uitdrukkelijk, wat hij reeds op 21 November 1924 had gezegd, doch in de *Handelingen* was uitgevallen, dat de eindbeslissing der Kroon in de bedoelde aangelegen behoorde te worden gegeven in overeenstemming met de uitspraak van den Centralen Raad van Beroep ²⁵). Hieruit blijkt wel ten duidelijkste, dat van eene verachtelijke poging tot het ondergraven van de rechtspositie der pensioengerechtigden geen sprake was. Wie evenwel waagt in eene zuivere vraag van wetsuitlegging met den vrijzinnig-democratischen leider te verschillen, heeft zulk eene beschuldiging te wachten.

Eene zuivere vraag van wetsuitlegging, waarbij voor de zienswijze van den Min. van Oorlog heel wat viel te zeggen. Allereerst was het beroep op de grondwet volstrekt niet zoo vreemd als de heer Marchant het geliefde te doen voorkomen. In artikel 59 (oud artikel 60) der grondwet toch staat o.a., dat de militaire officieren door de Kroon worden op pensioen gesteld. Het is dus volkomen redelijk, dat, bij een geschil over de beteekenis van artikel 56 der Pensioenwet voor de landmacht, een beroep op dit grondwetsartikel wordt gedaan. Immers, indien de bepaling van artikel 56 voor tweeërlei uitlegging vatbaar is, waarvan de eene met de grondwet strookt en de andere daarmede strijdt, moet de eerste worden aanvaard. En aangezien de Minister zich op het standpunt moest stellen, dat strijd tusschen wet en grondwet niet mocht worden aangenomen, behoefde het geene verbazing te wekken, dat hij eene uitlegging aanvaardde, die het grondwetsartikel geen geweld aandeed, wat bij eene andere uitlegging z.i. blijkbaar wel het geval was ²⁶). Te minder is het bevreemdend, dat de minister tot deze keuze kwam, omdat in de Memorie van Toelichting tot het ontwerp-Pensioenwet voor de landmacht uitdrukkelijk staat:

„De taak van den Centralen Raad van Beroep zal hier echter eene andere moeten zijn dan hem bij de Beroepswet ten aanzien van de uitvoering van de Ongevallenwet is opgedragen.

Het beroep op dat College van eene door de Kroon genomen beslissing inzake militaire pensioenen, kan — althans voor zooveel de officieren betreft — nimmer ten doel hebben eene uitspraak uit te lokken, waarbij dat College, verrichtende wat des Konings is, het genomen Koninklijke Besluit geheel of gedeeltelijk door eene nieuwe beslissing vervangt. In artikel 60 van de Grondwet toch wordt het op pensioen stellen van officieren van zee- en landmacht in het bijzonder aan de Kroon voorbehouden.

Moet dus de eindbeslissing bij de Kroon blijven berusten, dan ligt het voor de hand, dat de uitspraak van den Centralen Raad van Beroep geen wettelijk bindende kracht kan bezitten doch zal dienen als een leidraad bij het nemen van die eindbeslissing”.

Terwijl eene bladzijde verder in deze Memorie staat te lezen:

„Nadat de Centrale Raad van Beroep in de aangelegenheid, die aan zijn oordeel is onderworpen van zijne meening heeft doen blijken, wordt door de Kroon de eindbeslissing genomen, die, behoudens in het geval in de voorgaande alinea genoemd, niet meer voor wijziging vatbaar is”²⁷⁾.

Men ziet, dat het niet zoo heel verwonderlijk is, indien de conclusie wordt getrokken, dat de uitspraak van den Centralen Raad van Beroep in deze materie moet geacht worden meer overeenkomst te vertoonen met een advies van de afdeling contentieux van den Raad van State dan met een rechterlijk vonnis. Te dreigen met eene strafvervolgning was dan ook volkomen misplaatst. Dat de vrijzinnig-democratische fractie bereid was een voorstel tot instelling eener strafvervolgning bij de Kamer in te dienen, zooals haar woordvoerder verklaarde, is aannemelijk. Onder den invloed van haren president zou zij er wel toe gekomen zijn. Maar dan tot hare schade en schande. Het is niet te gelooven, dat de Tweede Kamer zoodanig voorstel zou hebben aanvaard. Immers in artikel 18 der wet op de ministerieele verantwoordelijkheid wordt aan de Tweede Kamer de verplichting opgelegd de aangeklaagde feiten te toetsen, niet aan vrijzinnig-democratische betweterij, maar aan het recht, de billijkheid, de zedelijkheid en het staatsbelang. Reeds toetsing aan het recht is hier voldoende om eene verwerping van het voorstel te verzekeren. Immers de toepasselijkheid van artikel 355, sub 4°, van het Wetboek van Strafrecht zou slechts kunnen worden ingeroepen, indien er hier sprake was van *opzettelijke schending* der wet door niet handelen²⁸⁾. Opzettelijke schending is evenwel uitgesloten, wanneer een minister zich gedraagt naar eene aannemelijke en door hem als eenig juiste beschouwde interpretatie.

De vrijzinnig-democratische leider verstaat uitnemend de kunst iedere quaestie op te blazen; maar ook in dit geval is hij tot hare kern niet doorgedrongen²⁹⁾.

Bij de verdediging der vrijzinnig-democratische grievenlijst wordt hetgeen aan zakelijken inhoud ontbreekt, aangevuld met krachttermen. Het optreden is eene poging tot intimidatie; het is bluff en blague, zooals bij meer gelegenheden. Men denke aan hetgeen in het Kamerdebat, in December 1918, over het Belgische annexionisme is gezegd. Bij die gelegenheid heeft Mr. Marchant verklaard, dat de Belgen goed moesten begrijpen, dat, indien zij aasden op een stuk van ons grondgebied, zij er voor zouden moeten vechten. Op 14 November 1924 heeft de spreker evenwel medegedeeld, — de partij was inmiddels hare ontwapeningsactie gaan voeren —, dat die militaristische verklaring niet zoo erg gemeend was, doch diende om de Belgen af te schrikken³⁰⁾. Ook hier dus blague. Welnu, een blagueur is voor rechtskampioen niet geschikt, evenmin als voor leider des volks. Pogingen tot intimidatie kunnen niet worden erkend als behoorlijke strijdmiddelen. Bij gebreke aan betere, strijde men niet.

Van vrijzinnig-democratische zijde, waar men zich de „meerdere” voelt, heeft men zich de laatste jaren immer aangediend als de verdedigers onzer constitutioneele instellingen, van ons parlementair stelsel, van het zuiver houden van het rechtsgevoel in ons volk, van het hogere recht. Eene geïsurpeerde positie, niet steunend op eenigen rechtstitel. Wordt niet met den dag duidelijker, dat niemand in meerdere mate dan de vrijzinnig-democraten, die aan het amendement-Kersten, hetwelk beoogde geene gelden toe te staan voor het gezantschap bij den Pauselijken Stoel, hunne stem gaven, uitsluitend om de coalitie te treffen, onze constitutioneele instellingen en het parlementaire stelsel heeft geschaad? ³¹⁾ Over zuiver houden van het rechtsgevoel des volks, noch over hooger recht spreke, wie op 11 November 1925 voor het genoemde amendement stemt om de rechterzijde uiteen te doen vallen; op 21 November 1925, zoodra hem de kans wenkt als kabinetsformateur op te treden, zich bereid toont het bedoelde gezantschap te verdedigen; die 9 Januari 1926, nadat de kabinetsformatie hem ontgaan is, in zijn lijfblad laat schrijven: „handhaving van het Pauselijk gezantschap, in welken vorm ook, is met in achtneming van het votum van 11 November onmogelijk” ³²⁾ en die in Februari 1926, in eene rede in 's Hertogenbosch, verklaart door den minister ten aanzien van de onmisbaarheid van het gezantschap te zijn misleid ³³⁾, waaruit volgt, dat hij nog aan de onmisbaarheid geloofde, toen hij medehielp de bezetting van dezen gezantspost voor het vervolg te beletten of te bemoeilijken.

Wie zóó optreedt, verwachtte niet, dat het volk van hem eene politiek tegemoet ziet, waaraan het zich met vertrouwen kan overgeven, in verzekerdheid, dat het ten goede wordt geleid. Want zulk eene politiek is van de soort, die reeds in 1860 door Thorbecke is gevonnisd in de volgende woorden: „eene politiek, die ik *parasitische* politiek zou willen noemen, omdat zij zich slingert om elk gezag, om elk incident, om elk belang, om elken volksindruk, teneinde naar boven te komen; eene politiek zonder gestadigheid, zonder waarborg voor den dag van morgen, zonder moreelen invloed, maar van een zeer ruim geweten, van alles los behalve van den magtstitel;wanneer ik mij vinde tegenover zulk eene politiek,..... die politiek stem ik af” ³⁴⁾.

1) Nieuwe Rotterdamsche Courant, 15 Januari 1924.

2) Te Rotterdam gehouden op 21 en 22 November 1925.

3) Handelingen der Staten-Generaal, 1925—'26, II, blz. 143.

4) t.a.p.

5) t.a.p. blz. 173.

6) Op de boven aangegeven wijze de grondwet redden, is gelijksoortig aan het redden van het Protestantisme door voor een amendement-Kersten te stemmen.

7) Bij allerlei gelegenheid. Laatstelijk, bij de behandeling van de ontwerpen, die verband hielden met de herziening van het Bezoldigingsbesluit, toonde de heer van Embden, dat hij bij zijn leider in de Tweede Kamer niet wilde achterstaan (Handelingen der Staten-Generaal 1925/'26, I, blz. 69). Hij achtte het geoorloofd de Regeering van woordbreuk te beschuldigen, tot groote vreugde van *Het Schoolblad*, het orgaan van het Nederlandsch Onderwijzers-Genootschap, dat in zijn nummer van 14 Jan. 1926 triomfantelijk schreef: „Ook binnen de

wanden der Eerste Kamer heeft thans het woord „woordbreuk” weerklonken”. Waar men al niet blij mee kan wezen!

8) Handelingen der St.-Gen. 1925/'26, II, blz. 174.

9) t.a.p.

10) Handelingen der St.-Gen. 1919/'20, II, blz. 145/146.

11) Handelingen der St.-Gen. 1919/'20, II, blz. 1695.

12) Gedr. Stukken, 1923/'24, 312.

13) Handelingen der St.-Gen. 1923/'24, II, blz. 1897.

14) Handelingen der St.-Gen. 1925/'26, II, blz. 173.

15) t.a.p. blz. 135.

16) t.a.p. blz. 193.

17) t.a.p. blz. 174.

18) Handelingen der St.-Gen. 1924/'25, II, blz. 503.

19) Dit artikel luidt: „Met gevangenisstraf van ten hoogste drie jaren, met of zonder ontzetting van het in artikel 28 no. 3 vermelde recht, worden gestraft de hoofden van ministerieele departementen: 4e. die opzettelijk nalaten uitvoering te geven aan bepalingen der grondwet of andere wetten of algemeene maatregelen van inwendig bestuur van den staat of van zijne koloniën of bezittingen in andere werelddeelen, voorzover die uitvoering wegens den aard des onderwerps tot hune ministerieele departementen behoort of uitdrukkelijk hun is opgedragen.”

20) De genoemde alinea luidt: „De Centrale Raad van Beroep heeft in aanlegenheden als in het eerste lid bedoeld, tot taak vast te stellen, of de bestreden beslissing, al of niet met verbetering der gronden, zal behooren te worden gehandhaafd, dan wel geheel of gedeeltelijk te worden vernietigd, en in dit laatste geval, welke beslissing daarvoor in de plaats zal behooren te treden”.

21) Beroep op strijd met de grondwet schijnt alleen geoorloofd, wanneer het in de vrijzinnig-democratische kraam te pas komt. Bij de behandeling van het ontwerp van wet tot vaststelling eener nieuwe Tariefwet zeide de heer Oud, naar aanleiding van artikel 43 b.v.: „Naar mijn overtuiging is het lijnrecht in strijd met het bepaalde bij art. 75 der Grondwet”. (Handelingen der St.-Gen. 1924/'25, II, bl. 114). Ja zijne liefde voor de grondwet bleek zoo groot, dat zij hem tot onredelijke beschuldigingen voerde, gericht tot hen, die z.i. het voorwerp zijner hulde niet genoeg achtung bewezen. In het verdere verloop der beraadslaging beweerde hij o.a.: „Ik weet wel, dat de eerbied voor de Grondwet helaas in de laatste jaren in deze Kamer, speciaal aan de overzijde, niet is gestegen; dat het langzamerhand zoo is geworden, dat men zoowel aan de Regeeringstafel als aan de rechterzijde zich niet ontziet, „op zijn klompen over ons Staatsrecht heen te wandelen”” (t.a.p. blz. 387). En voorts: „De heeren aan den overkant hebben lak aan ons Staatsrecht..... Wanneer men aan de rechterzijde meent, te kunnen poseeren voor de handhavers van recht en wet in ons land, dan zal het gebeurde met art. 43 van de Tariefwet één van de vele staaltjes zijn, waaruit blijkt, hoe diep in werkelijkheid het respect voor recht en Grondwet er aan de overzijde inziet!” (t.a.p. blz. 388). Jawel, eerbied voor de grondwet. Men denke maar eens aan de houding der vrijzinnig-democraten bij de behandeling van de ontwerpen, houdende tijdelijke afwijking van de Kieswet. Zie de wetten, 1915, St.bl. 37; 1916, St.bl. 81 en 581. Maar het is waar, toen ging het weer om vele kiezers.

22) Handelingen der St.-Gen., 1924/'25, II, blz. 504.

23) t.a.p.

24) t.a.p. blz. 632.

25) blz. 707.

26) De uitspraak van den heer Marchant (t.a.p. blz. 504) „dat het een Minister van Oorlog zou vrijstaan, om buiten uitvoering te laten een rechterlijke beslissing op dezen grond, dat de Pensioenwet in strijd zou zijn met de grondwet, dat kan in het hoofd van een redelijk denkend wezen geen oogenblik opkomen”, had veilig kunnen worden gemist. Want, wie heeft zoo iets beweerd? Niet de Min. van Oorlog. Deze stond op het standpunt, dat hij de bewuste wetsbepaling uitvoerde, zooals zij, krachtens de beteekenis, welke hij haar, mede gelet op art. 59 der grondwet, toekende, behoorde te worden uitgevoerd.

27) Gedr. Stukken, 1919/'20, 394, no. 3, blz. 13 en 14.

²⁸⁾ Mrs. B. J. Polenaar en Th. Heemskerk, Het Wetboek van Strafrecht in doorlopende aantekeningen verklaard, blz. 428.

²⁹⁾ Bij de behandeling van deze quaestie wordt door mij niet partij gekozen voor de eene of andere interpretatie van art. 56 der Pensioenwet voor de landmacht, doch slechts in het licht gesteld, tot welke wilde betoogen de vrijzinnig-democratische partijzucht leiden kan.

³⁰⁾ Handelingen der Staten-Generaal 1924/'25, II, bl. 508.

³¹⁾ Het was Mr. Marchant, die 13 Nov. 1925 in *De Telegraaf* schreef: „Wie zegt het parlementaire stelsel als juist te erkennen en in zijn onkundig beleid er een paskwil van maakt, schaadt het meer dan de stelligste tegenstander”. Vooral dat „onkundig beleid” is goed!

³²⁾ Dit is niet onaardig. Blijkens zijne jongste begrotingsrede veroordeelde de heer Marchant eene kabinetsformatie-Colijn, omdat, niettegenstaande de stemming geheim is, hem nauwkeurig bekend was, dat vele kiezers rechts gestemd hadden, maar het „beleid-Colijn” hadden veroordeeld. Dergelijke phantasierij schijnt geoorloofd. Rekening houden met het feit, dat Kamerleden, die verklaren, om politieke redenen, welke niets met de zaak in geding te maken hebben, vóór een amendement te stemmen, niet geacht behoeven te worden met den inhoud van dat amendement in te stemmen, is evenwel ongeoorloofd. Tenminste als die Kamerleden vrijzinnig-democraten zijn.

³³⁾ Nieuwe Rotterdamsche Courant, 11 Februari 1926, Ochtendbl. B.

³⁴⁾ Zie Mr. W. J. van Welderen Baron Rengers, Schets eener parlementaire geschiedenis van Nederland, I, blz. 215.

VRAAG EN ANTWOORD.

- BEWERKT DOOR MR. J. W. NOTEBOOM.

1. VRAAG.

Een zeer delicate kwestie houdt het Bestuur onzer Kiesvereniging bezig.

Wij hebben het voorrecht op 't oogenblik een rechtsche raadsmeerderheid te bezitten en een C.H. Burgemeester, plus twee Wethouders, resp. A.R. en R.K.

Nu dringt de S.D.A.P. aan op een zetel in het college van B. en W.; bij inwilliging van dit verzoek zou onze A.R. Wethouder moeten plaats ruimen.

Dit verzoek zou ons tamelijk koud laten, indien niet een van onze drie raadsleden, in dit geval misschien een van de meest invloedrijke, neiging vertoont het te gaan steunen.

Gaarne zou ik nu van U vernemen hoe wij het college van B. en W. in zijn verhouding met den Raad moeten beschouwen.

Is het dezelfde betrekking als waarin een kabinet staat tot de Staten-Generaal, dan meen ik dat de eisch om te komen tot evenredige ver- tegenwoordiging in B. en W. onjuist is.

Moeten wij echter de verhouding anders stellen?

Het feit, dat de Kroon een Burgemeester benoemt onafhankelijk van den Raad, wijst, kan in elk geval wijzen in die richting.

Met het oog op eventueele verwickelingen, die wij gaarne voorkomen, stellen wij veel prijs op uw advies.

ANTWOORD.

Het is wellicht niet overbodig de opmerking te doen voorafgaan, dat noch de Grondwet, noch een andere wet evenredige vertegenwoordiging van den Raad in het college van B. en W. eischt. De Grondwet stelt den eisch van evenredige vertegenwoordiging alleen ten aanzien van de verkiezing voor de Eerste en Tweede Kamer, de Provinciale Staten en den Gemeenteraad. Doch over het bestaan of de samenstelling van het college van B. en W. spreekt ze met geen enkel woord. En de Gemeentewet, wel verre van hier evenredige vertegenwoordiging te verlangen — bindt juist de benoeming der Wethouders aan den gewonen regel van een volstrekte meerderheid der stemmende leden.

Hoogstens kan men dus zeggen, dat de wet *ruimte* laat voor een evenredige verdeling der wethouderszetels onder de Raadsfracties. Doch een dergelijke verdeling is uiteraard in den regel slechts bereikbaar door middel van onderlinge afspraken tusschen de verschillende Raadsfracties en op die wijze wordt ze dan ook gewoonlijk verwezenlijkt.

* * *

Verdient nu deze practijk aanbeveling? Of is het uit politiek oogpunt meer wenschelijk, dat het college van B. en W. uit de meerderheidspartij of partijen gekozen wordt en er op die meerderheid steunt, evenals een Kabinet, bij toepassing van het parlementaire stelsel, op de politieke meerderheid in de Staten-Generaal?

Het Gemeenteraadscollege van de A.R. partij gaf destijds (4 Juni 1918) in overeenstemming met het Bestuur van den Bond van A.R. gemeenteraadsliden een bevestigend antwoord op deze eerste vraag. En met de strekking van dat antwoord — hetwelk de belangstellende lezer hieronder (pag. 152) vindt afgedrukt — gaan wij accoord.

* * *

Het ligt voor de hand, om — gelijk de inzender doet — bij het bespreken van deze kwestie naar voren te brengen de vraag, of de verhouding tusschen het college van B. en W. en den Raad eenerzijds, en tusschen Regeering en Staten-Generaal anderzijds, overeenkomst vertoont. Ware die verhouding conform, dan zou met een beroep op de practijk van het Staatsbestuur een evenredige samenstelling met een zekere gemakkelijheid van de hand kunnen worden gewezen.

Die conformiteit bestaat echter niet, hoezeer ook sommigen, gelijk Mr. Buriks in zijn geschrift „Democratisch Gemeentebeheer”, gaarne onze gemeenten zagen verrijkt met een soort parlementaire volksregeering, waarbij het bestuur geformeerd wordt overeenkomstig de politieke meerderheid in de bevolking, naar den trant van het Amerikaansch commission government.

De *leiding* der Staatszaken (zoowel wat aangaat de wetgeving als de uitvoering) berust in ons land bij de Koningin, bijgestaan door hare Ministers. Wil die leiding tot zijn recht komen, dan is het noodig, dat het Ministerie ten aanzien van de hoofdlijnen van het Staatsbestuur eensgezind, homogeen of — gelijk Mr. Groen van Prinsterer in zijn bekend pleidooi voor ministerieele homogeniteit dit begrip definieerde — „gegrond (is) op eenheid van politieke denkwijz” (Adviezen I, pag. 210). Want ontbreekt die homogeniteit, dan wordt de regeerkracht verlamd, de positie van de Kroon verzwakt en

verliest — gelijk de praktijk ten onzent en in het buitenland toont — het overleg met de Volksvertegenwoordiging haar principieel karakter en ontardt in beuzelarij over allerlei onderdeelen van Staatszorg, waardoor het gouvernement wordt ondermijnd, allerlei *groepsbelangen* om den voorrang gaan strijden, doch de ware *volksinvloed* practisch zonder beteekenis wordt. Voor een juist fungeeren van het parlementaire stelsel is het dan ook een der eerste voorwaarden, dat er niet alleen een meerderheid in het parlement is, die dezelfde hoofdbeginselen voor het Staatsbeleid aanvaardt, maar dat ook het Kabinet op den grondslag van diezelfde beginselen wordt samengesteld.

En nu zijn weliswaar de Ministers — hoewel benoemd door de Kroon en in ambtelijke ondergeschiktheid geplaatst onder de Koningin — ook verantwoordelijk aan de Staten-Generaal. Doch laatstbedoelde verantwoordelijkheid spruit *niet* voort uit eene verhouding van subordinationatie ten opzichte van de Volksvertegenwoordiging.

Het parlementaire stelsel eischt een *zelfstandig* parlement, doch evenzeer een *zelfstandige* Regeering, beide verbonden door overeenstemming in de beginselen. En de ministerieele verantwoordelijkheid strekt tot verzekering van die overeenstemming door — bij gebleken verschil — hetzij tot aftreding van één of meerdere Ministers, hetzij tot ontbinding der Staten-Generaal te nopen.

De eisch van homogeniteit mag echter in onze gemeenten niet worden gesteld. De leiding der gemeentepolitiek gaat hier niet uit — behoort althans niet uit te gaan — van het college van B. en W., doch *van den Raad*. Niet de Burgemeester, noch het college van B. en W., doch de Raad is — naar luid van de Grondwet — *hoofd* van de gemeente. Op *hem* rust het zwaartepunt van het gemeentebestuur; *hij* is drager van het *hoogste* overheidsgezag in de gemeente; aan *hem* komt toe *alle* bevoegdheid met betrekking tot de regeling en het bestuur der gemeente, voorzover de wet niet uitdrukkelijk een uitzondering stelt. Doch de positie van het college van B. en W. is eene van ondergeschiktheid, van subordinationatie.

In handen van B. en W. is het dagelijksch bestuur der gemeente, de voorbereiding en uitvoering van de besluiten van den Raad en het toezicht op bepaalde takken van de gemeentelijke zorg. Doch dit beteekent niet, dat het college bij het vervullen van die taak, zelfstandig, als gelijkwaardige staat tegenover den Raad. Integendeel. De Wethouders zijn de „gedeputeerden” van den Raad voor het afdoen, in samenwerking met den Burgemeester, van aangelegenheden die de Raad zelf niet behandelen kan. De Raad benoemt ze niet alleen, doch is evenzeer bevoegd om dit deel van hun wettelijke taak te beperken, door b.v. de voorbereiding van zijn besluiten aan bepaalde commissies toe te vertrouwen of door aan B. en W. veel of weinig uitvoeringsmaatregelen op te dragen. Voorts kan hij allerlei regels en voorschriften stellen, waaraan B. en W. bij het uitoefenen van het dagelijksch bestuur gebonden zijn. En wanneer de Gemeentewet het college van B. en W. (en ook trouwens den Wethouder *individueel*) ten aanzien van de uitoefening van deze bestuurstaak verantwoordelijk stelt aan den Raad, is dit niet een verantwoordelijkheid, die het bijzonder karakter der ministerieele verantwoordelijkheid draagt, doch een consequentie van de ondergeschikte positie van het college van B. en W. ten opzichte van den Raad. Het ligt dan ook in de lijn dier ondergeschiktheid, dat diezelfde wet aan den Raad de bevoegdheid geeft om een Wethouder, bij weigering om aan den verantwoordingsplicht te voldoen, vervallen te verklaren.

Dit alles geldt natuurlijk niet voor het zelfbestuur, het uitvoeren van de wettelijke voorschriften van Rijk en Provincie, voorzover dit aan B. en W. is toevertrouwd. Bij dit zelfbestuur is het niet de Raad doch de hoogere wetgever, die de richtlijnen trekt. Doch voor wat aangaat het dagelijksch bestuur is het 's Raads taak de beginselen te bepalen, naar welke de gemeentepolitiek zich bewegen zal; B. en W. hebben zich dienovereenkomstig te gedragen.

Kort saamgevat is de tegenstelling dus deze: het Kabinet geeft leiding, doch het college van B. en W. volgt. En al is het natuurlijk waar, dat deze tegenstelling in de practijk niet steeds zoo scherp wordt gevoeld, dit doet toch niet af aan het feit, dat ze bestaat. Het vaststellen van een politiek program voor een college van B. en W. naar het model van een regeeringsprogram — zooals somwijlen van socialistische zijde wordt verlangd — is dan ook met het karakter van dit college ten eenenmale in strijd.

Uit een en ander volgt, dat aan de politieke overtuiging van den Wethouder niet dezelfde beteekenis mag worden toegekend als aan die van den Minister. Dat ze beteekenis heeft, zal wel niemand ontkennen. Men denke aan de gemeentelijke zorg voor de behartiging van sociale zaken en onderwijsbelangen. Doch bij verschil van meening heeft het college van B. en W. en — voorzover hij zelfstandig optreedt — ook de Wethouder, zich naar het politiek inzicht van den Raad te gedragen. En wanneer de Raad in strijd met de overtuiging van B. en W. beslist, hebben dezen aan de gevallen beslissing gevolg te geven, de verantwoordelijkheid daarvoor overlatend aan den Raad; een gedragslijn, die voor een Minister, tenminste waar het om principieele aangelegenheden gaat, ontoelaatbaar is.

* * *

Men zal dus, naar onze meening, bij wethoudersverkiezing geen beroep mogen doen op de practijk der kabinetsformatie in het parlementaire stelsel. En daarmede valt ook het belangrijkste argument tegen een evenredige verdeling der wethouderszetels.

O. i. is — zooals gezegd — een dergelijke verdeling aanbevelenswaardig. Reeds hierom, wijl bij een eenzijdige samenstelling van het college van B. en W. de partijstrijd in den Raad wordt aangewakkerd. Uitsluiting om politieke redenen ontnemt aan de minderheid de gelegenheid om haar politieke idealen aan de practijk van het gemeentebestuur te toetsen. Met onverzwakten ijver blijft deze het dagelijksch bestuur met onverwezenlijkbare voorstellen bekampen.

Bovendien bewerkt die uitsluiting verbittering en verscherpt daardoor de oppositie. En vermits het zwaartepunt van het gemeentebestuur op den Raad rust en dit college, gewoonlijk samengesteld uit allerlei heterogene bestanddeelen, in den regel tot een politiek van compromissen zijn toevlucht moet nemen — dreigt bij fellen partijstrijd voortdurend gevaar voor ernstige stagnatie bij de behandeling der gemeentezaken.

Enghartige partijpolitiek, die den politieken tegenstander uit allerlei functies weert, loopt in den regel gevaar de doorwerking der beginselen veeleer te schaden dan te bevorderen. Ze geeft den tegenstander een prachtig propagandamiddel in den stembusstrijd. En zij drijft de politieke tegenstellingen, die vooral in kleinere plaatsen zoo gemakkelijk tot persoonlijke hatelijkheden en vijandschap ontaarden, op de spits.

Een college van B. en W., dat evenredig aan de politieke schakeeringen is gevormd, zal ook bij de politieke minderheid in den Raad en onder de bevolking vertrouwen vinden. Reeds door de loyale houding der meerderheid wordt dit vertrouwen gewekt. En daar nu eenmaal de bestuurstaak van B. en W. dit college in voortdurend nauw contact brengt met de bevolking, heeft het voor een goede ambtsvervulling het vertrouwen niet slechts van een deel, doch van de gansche bevolking noodig.

Ook uit hoofde van het min of meer ambtelijk karakter van het wethouderschap mag o. i. geen uitsluiting van politieke tegenstanders op den enkelen grond van hun politieke overtuiging plaats hebben; een regel, die trouwens van a. r. zijde ook bij andere benoemingen voor publieke functies wordt geërbiedigd en nagevolgd.

* * *

Mag men nu echter ook onzerzijds medewerken om kandidaten, behorend tot de S.D.A.P. of de Communistische partij, dus van revolutionaire gezindheid, een plaats te geven in het Dagelijksch Bestuur der gemeente?

Wij zouden op die vraag het volgende willen antwoorden.

Als revolutionair wordt onzerzijds niet uitsluitend de S.D.A.P. en de C.P. aangemerkt, doch evenzeer de V.D.B. en de V.B., al achten deze partijen zich ook — de een meer, de ander minder — tegenstanders der revolutie. Onder revolutie immers verstaan wij niet uitsluitend het plegen van een gewelddaad tegen het wettige gezag, maar wij vatten het begrip naar zijn innige beteekenis, n.l. van verwerping van en ongehoorzaamheid aan de ordonnantiën Gods. Wijl nu de laatstgenoemde partijen niet minder openlijk dan de S.D.A.P. en de C.P. de souvereiniteit Gods voor het staatkundig leven verwerpen, bestaat er tusschen deze partijen geen principieel verschil. Daarom moet er ook bij het stemmen op vertegenwoordigers van die partijen geen principieel onderscheid worden gemaakt. Verzet men zich tegen het stemmen op een S.D.A.P.-er of Communist, dan ook geen stem uitgebracht op een V.B.-er of V.D.-er; of omgekeerd, wensch men op een V.B.-er te stemmen, dan mag men ook geen principieel bezwaar maken tegen een S.D.A.P.-er.

Hiertegenover kan men opmerken: maar de practijk van de V.B. enz. is toch anders dan die der S.D.A.P. en C.P. En men heeft dan met die opmerking — althans ten deele — gelijk. De S.D.A.P., en dat geldt nog meer voor de C.P., openbaart soms, dat zij voor gewelddaden niet terugschrikt. Toch mag dit o. i. geen reden zijn om in 't algemeen deze beide partijen bij de andere partijen der linkerzijde achter te stellen. De liberale partij vertoonde in de Fransche Revolutie — waaruit zij voortkwam — en in 1848 eveneens haar gewelddadig karakter. Het verschil mag o. i. hoogstens aanleiding zijn om in een tijd, waarin de S.D.A.P. of C.P. „roerig” zijn of ten aanzien van de leden dier partijen die, blijkens hun optreden, voor geen revolutionaire daden terugschrikken, een uitzondering te maken. Doch overigens behooren o. i. de socialistische groepen op denzelfden voet als de andere linksche partijen te worden behandeld. De eed of belofte van gehoorzaamheid aan de Grondwet en andere wetten, door de S.D.A.P.-ers en Communisten afgelegd, moet voor ons — tenzij bijzondere aanleiding bestaat om het tegendeel aan te nemen — dezelfde waarde hebben als de verklaringen van de andere raadsleden.

* * *

Het advies van het Gemeenteraadscollege d.d. 4 Juni 1918 luidt als volgt:

I. Een partij, die er toe medewerkt om de minderheden stelselmatig van een bestuurscollege uit te sluiten, verradt zwakheid in het geloof aan de kracht van eigen beginselen.

II. Indien de stembus heeft uitgemaakt, dat de rechtsche partijen de meerderheid hebben, volgt daaruit, dat ook het college van Burgemeester en Wethouders, in zijn meerderheid „rechts” moet zijn.

III. In overeenstemming met het beginsel van evenredige vertegenwoordiging behoort het college van Burgemeester en Wethouders zooveel mogelijk een afspiegeling te zijn van den Gemeenteraad, ook opdat de burgerij in haar geheel vertrouwen kan stellen in het Dagelijksch Bestuur der Gemeente.

IV. De Antirevolutionaire partij, die zich steeds verzet heeft tegen uitsluiting van beteekenende minderheden uit Bestuurscolleges, kan geen bezwaar hebben er toe mede te werken, dat een sociaal-democraat tot Wethouder worde benoemd.

V. Het beginsel, door Groen van Prinsterer beleden en door de Antirevolutionaire partij steeds voorgestaan, dat de minderheden recht hebben vertegenwoordigd te zijn in een bestuurscollege, mag niet opzij geschoven worden, op grond dat de eene of andere minderheid nu en dan de consequentie van haar verleden en van haar beginselen blootlegt gelijk met de socialisten het geval was in 1903 en sterker nog in November 1918.

VI. Wordt als voorwaarde voor medewerking bij het benoemen van een Wethouder uit een minderheid niet gelet op de beginselen van die minderheid, die medewerking mag ook niet afhankelijk gesteld worden van den persoon van den candidaat, vermits de minderheid, naar aloude gewoonte, haar eigen vertegenwoordiger heeft aan te wijzen en daarvoor verantwoordelijk is.

VII. Er worde niet medegewerkt aan de vorming van een burgerlijk blok, met de bedoeling om door het weren van een sociaal democraat uit het college van Burgemeester en Wethouders anti-socialistische gemeentepolitiek in exclusieven zin te voeren.

VIII. Voor de benoeming van een wethouder uit een sociaal-democratische minderheid in den Gemeenteraad worde niet aanvaard een sociaal-democratisch program en evenmin samenwerking voor dat doel gezocht op een gemeenschappelijk program.

IX. Tegen een meerderheid van Links trede de Antirevolutionaire Raadsfractie zelfstandig op, met het doel haar invloed aan te wenden voor het erkennen van het recht der minderheden zoo voor zichzelf als voor anderen om in het college van Burgemeester en Wethouders vertegenwoordigd te zijn¹⁾.

¹⁾ Dit advies werd breedvoerig toegelicht in „De Standaard” van 22 Juli 1919 v.v. door den heer (H.) de W(ilde).

DE ORGANISCHE IDEE IN DE GEDACHTEN- WERELD VAN CALVIJN.

DOOR

PROF. DR. I. BOHATEC TE WEENEN.

VERTAALD DOOR J. C. DEN HARTOGH, ONDER TOEZICHT VAN
DR H. DOOYEWEERD.

II.

Calvijn's standpunt ten opzichte van de middeleeuwsche organische gedachte.

Calvijn's opvatting raakt aan die der Middeleeuwen, voor zoover ook hij aanneemt, dat de menschheid een groot organisme vormt; de band der eenheid is de allen gemeenzame natuur, waarin God het stempel van Zijn goddelijk evenbeeld heeft gedrukt¹⁾.

Daarom omvat dit organisme klein en groot, de ver- en verst verwijderden, ook de „arme ongeloovigen” (povres incredules)²⁾. Evenals God deze eenheid geschapen heeft, onderhoudt Hij ze ook. Trekt Hij Zijn hand terug, zooals in de vele omwentelingen in het staatkundige en maatschappelijke leven geschiedt, dan helpt ook de beste menschelijke kracht niet; dan schijnt het of er geen zenuwen in het lichaam zijn; dan verdwijnen koninkrijken en hun vorsten in het niet³⁾.

In dezen zin gebruikt Calvijn den stoïcijnschen, vooral bij Cicero meer-malen voorkomenden term: „societas humani generis”, zonder daaraan het stoïcijnsche begrip van een menscheidsstaat te verbinden. Het is een onzichtbare gemeenschap van menschen, die den heidenen wel-bekend was⁴⁾.

Op een beslissend punt breekt Calvijn met het eenheids-enthousiasme der Middeleeuwen. De menschheid is niet identiek met de universeele kerk, zij valt niet samen met de christenheid. Tot de ware kerk, tot het mystieke lichaam van Christus behooren slechts de alleen aan God bekende uitverkorenen (de onzichtbare kerk), die door aanneming kinderen Gods zijn geworden en door de heiliging des Geestes als ware leden in het lichaam van Christus zijn ingelijfd, of de in de wereld verspreide menigte der belijders van God en Zijnen Christus, die door

den doop in het geloof in den Zone Gods zijn ingewijd, en door het deelnemen aan het Heilige Avondmaal de eenheid in ware liefde en leer betuigen en den Dienst des Woords onderhouden (zichtbare kerk)⁵⁾. Daarom wordt duidelijk onderscheid gemaakt tusschen het „lichaam der kerk en de Christenheid” („corps de l'église” en „chrestienté”) eenerzijds en „alle menschen in 't algemeen” („tous hommes en general”) anderzijds⁶⁾. Aan dit onderscheid houdt Calvijn vast, ofschoon hij weet, dat een ware eenheid voor God slechts bestaat in de volle eenheid in Christus als het ééne Hoofd van het ééne lichaam⁷⁾. Dit ideaal der ware eenheid te verwezenlijken, is de roeping der Christenen; zij moeten voor de ongeloovigen, voor de „membres retranchez” (afgesneden leden) bidden, tot deze in het ware lichaam in- resp. teruggevoerd worden⁸⁾.

Daartoe is echter vereischt, dat het *menschheidsbewustzijn* zich verdiept tot een gevoel van *menschelijkheid*. Het zou onmenselijk, egoïstisch en strijdig zijn zoowel met Gods alomvattende heerschappij en met de door Hem geschapen orde, als met de algemeenheid des heils, indien men de niet-Christenen buiten het organisme der menschheid wilde sluiten⁹⁾. Zoo is de menschheid niet slechts iets, dat in natuurlijken zin *gegeven*, maar veeleer iets, dat als zedelijke taak is *opgegeven*. God is niet alleen Schepper, maar ook Vader der menschheid¹⁰⁾. De menschheid is het materiaal der menschelijkheid, der humaniteit¹¹⁾. Deze humaniteit is inzonderheit *broederschap*, als alle menschen kinderen van den eenen hemelschen Vader zijn; ze wordt overal daar geëischt, waar de menschen zich boven andere verheffen en zich van de overigen met verachting afscheiden¹²⁾. Deze broederschap is geen vage *allemansliefde*, maar ze uit zich in rechtvaardigheid en billijkheid tegenover alle menschen¹³⁾. De broederschap in den diepsten, bijzonderen zin des woords is een kenmerk van een veel diepere gemeenschap, van de gemeenschap met Christus¹⁴⁾.

Is dus de menschheid in haar diepste wezen en in haar ware bestemming een zedelijke gemeenschap, dan laat ze zich niet kunstmatig construeeren met behulp van de groteske vormen, waarin men zich in de Middeleeuwen de vereeniging der menschheid tot een eenheid dacht. Noch de universeele kerk van het pausdom, noch het wereldrijk der keizerlijke partij bereikt wat ermede bedoeld was: de *eenheid* van het menschelijk geslacht.

Bij de bestrijding van de wereldkerk en van den wereldstaat past Calvijn zich aan bij de methode der middeleeuwsche schrijvers. Deze benutten n.l. gaarne de theorieën van hun tegenstanders voor hun eigen oogmerken. Het was een analogische methode. De verdedigers der kerkelijke wereldheerschappij benutten de bewijzen voor het bestaan van een onverdeeld wereldorganisme tot staving van hun leer, dat dat wereldorganisme was belichaamd in de *wereldkerk*, terwijl de staatspartij uit het bewijsmateriaal der kerkelijke partij juist de tegenovergestelde gevolgtrekking maakte, die in haar opvatting paste.

Zoo is het te verklaren, dat Calvijn in zijn polemieken met de verdedigers der pauselijke wereldheerschappij ook de door dezen benutte gronden van de verdedigers der wereldmonarchie weerlegt en daarmee zijdelings ook een vernietigende kritiek op de wereldmonarchie oefent. Dat geschiedt in het klassieke hoofdstuk: de *primatu romanae sedis*. (Inst. IV, cap. 6, in Op. 2, 112 v. „Over het primaat van den stoel van Rome”).

Wij willen daaruit slechts die argumenten nader beschouwen, die in onmiddellijk verband staan met de idee van het organisme. Daarbij zal het van belang zijn, de tegenstanders te leeren kennen, die door Calvijn volgens zijn gewone wijze van polemiseeren, niet worden genoemd. Dit onderzoek zou al dadelijk, gelet op den omvang der Middeleeuwsche lectuur over de verhouding van kerk en staat en haar in de kern der zaak immer stereotype denk- en bewijsmateriaal, moeilijk kunnen schijnen; toch leiden enkele karakteristieke zinswendingen in de polemieken van Calvijn op een vrij duidelijk spoor.

De tegenstanders gaan uit van het „axioma”, dat de kerk op een verminkt lichaam zou gelijken, indien ze niet werd geregeerd door een hoofd, d. w. z. door den stoel van Rome, den paus. De paus staat aan het hoofd der universeele kerk als plaatsvervanger van Christus; de kerk zou niet naar behooren zijn ingericht, als men den heiligen stoel het primaat wilde ontzeggen.

Calvijn denkt hier blijkbaar in de eerste plaats aan Eck¹⁵⁾, die bij het Leipziger dispuut de kerk zonder hoofd een „monstrum” noemde: *Quod monstrum esset ecclesiam esse ecephalam*. Dat wordt vooral duidelijk uit de uiteenzettingen van het 9e deel van het Vde Hoofdstuk. Als Calvijn heeft aangetoond, dat Christus het eenige hoofd is, onder wiens heerschappij wij als leden samenleven, en dat Christus onrecht wordt aangedaan, als men in Zijn plaats een mensch zet, voegt hij er de opmerking aan toe: „Het is mij niet onbekend, hoe de tegenstanders zich van onze bewering, dat Christus het eenige, door Zijn gezag en Zijn naam alleen heerschende hoofd is, willen afmaken. Het hindert niet, zoo zeggen zij, dat onder Christus nog een ander hoofd bestaat, n.l. het „caput ministeriale” („dienend hoofd”), een hoofd, dat het ambt van Christus op aarde vervult.”

Hier wordt weer Eck bedoeld, die in zijn „*loci theologici*”¹⁶⁾ schrijft: *Petrum membrum et partem ecclesiae dicimus; sed quod propterea non possit esse caput ministeriale seu vicarius veri capitis, negamus. Similiter aliud est agere privatam personam, aliud publicam. Et si est caput, est utique membrum*. (Wij zeggen wel, dat Petrus een lid van de kerk is, maar dat hij daarom niet het „dienend” hoofd of de plaatsvervanger van het werkelijke hoofd kan zijn, ontkennen we. Zoo maakt het eveneens verschil, of men optreedt als particulier persoon, dan wel als ambtsdrager. En al is hij het hoofd, zoo is hij toch allereerst lid).

In Op. 52, 86 citeert Calvijn de beide verklaringen van Eck over de

„ecclesia ἀκεφαλος” (kerk zonder hoofd) en het „caput ministeriale” (dienend hoofd) naast elkaar¹⁷).

Volgens Calvijn is de cardinale vraag, waarom het probleem van de universeele kerk eigenlijk draait, deze, of de pauselijke stoel noodzakelijk met zulk een waardigheid en macht moet zijn bekleed, om als hoofd van het geheele lichaam te kunnen gelden. De tegenstanders zouden deze noodzaak moeten bewijzen. Inderdaad voeren zij den „Hoogen Raad” te Jeruzalem als voorbeeld voor een centraal gezagsinstituut aan. Doch daarmee bewijzen zij niets. Wat voor een volk nodig was, behoeft niet noodzakelijk en bindend te zijn voor de geheele wereld. De aanleiding tot de oprichting van het Jeruzalemsche gerechtshof (den Hoogen Raad) lag in plaatselijke toestanden. Daar de Joden aan alle zijden door afgodendienaars waren omgeven, moest men, om de eenheid onder hen te bewaren, in het middelpunt des lands een „antistes” (opperpriester) aanstellen, tot wien ze allen met eerbied konden opzien. Daar thans de ware religie over de geheele wereld verspreid is, is het absurd aan één man het bestuur van 't Westen en 't Oosten op te dragen. Met deze uiteenzetting weerlegt Calvijn de door hem op een andere plaats (dl. II van Cap. VI, Op. 2, 831) geciteerde „egregia interpretatio, quae Anacleti nomine in Gratiano refertur”¹⁸), (beroemde uitlegging, welke in het Decretum Gratianum op naam van Anacletus wordt vermeld), namelijk dat Petrus het hoofd der kerk zou moeten zijn. Het analogisch bewijs, waarmee de reformator een deel van zijn polemieek afsluit (Op. 2, 813): Perinde est ac si quis contendat, totum mundum a praefecto uno debere regi, quia ager unus non plures praefectos habeat (Dat is even dwaas als de bewering, dat de geheele wereld door één gebiedster zou moeten geregeerd worden, omdat één stuk land ook niet meerdere gebiedsters heeft), vormt den overgang tot een andere groep van bewijzen, waarin de reformator de verdedigers der pauselijke en die der keizerlijke wereldheerschappij met één slag treft.

Een van de voornaamste gronden, die aangevoerd werden voor de eenhoofdige leiding der universeele kerk, was de stelling, dat Petrus als de hoogste onder de twaalven zou zijn erkend. Om deze stelling te staven, beriepen de aanhangers van de pauselijke wereldheerschappij zich op het in 't natuurlijke en staatkundige leven voorkomende verschijnsel, dat alle verbanden een leidend, besturend hoofd hebben. Het meest aanschouwelijke voorbeeld daarvoor zijn de bijen en de kraanvogels, die zich steeds slechts één aanvoerder en niet meerdere aanvoerders kiezen. Onder de „civilia exempla” werden de bekende woorden van Homerus: „οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη” (een veelhoofdige heerschappij is niet goed) en de uitspraken van andere ongewijde schrijvers aangehaald. Calvijn antwoordt: Al ware het juist, wat echter niet het geval is, dat Petrus alle apostelen in waardigheid en macht overtrof, dan gaat het niet aan, uit één voorbeeld een algemeenen regel af te leiden, om dat, wat éénmaal geschied is, tot een blijvende instelling

te stempelen. Aangenomen, dat één onder de apostelen de hoogste was, dan was hij het slechts in een kleinen kring. Daaruit volgt echter niet, dat deze als souverain aan 't hoofd van een honderdduizenden tellende massa zou moeten staan. Dat de twaalf apostelen dezen eenen leider hadden, is niet te verwonderen. Want 't is in overeenstemming met de eischen van natuur en rede, dat in een vereeniging (coetus) van overigens gelijkwaardigen en even machtigen er één a.h.w. „moderator” (bestuurder, leider, regeerder) zijn moet, tot wien allen met eerbied kunnen opzien. Want „nulla est curia sine consule, nullus consessus iudicum sine praetore seu quaesitore, collegium nullum sine praefecto, nulla sine magistro societas” (geen senaatsvergadering zonder consul, geen rechtszitting zonder praetor of quaestor, geen college zonder voorzitter, geen genootschap zonder voorganger).

Wat echter onder weinigen bestaansrecht kan hebben, kan niet voor de geheele wereld gelden, want deze kan niet door één mensch geregeerd worden. De voorbeelden der tegenstanders wil Calvijn niet betwisten; hij stelt er slechts tegenover, dat ze, wíjl slechts betrekking hebbende op een kleinen kring, hun bewijskracht verliezen, wanneer 't, gelijk bij wereldmonarchie en universeele kerk, om de geheele wereld gaat. De staatkundige autoriteit van Homerus en van andere ongewijde schrijvers kan geen gewicht in de schaal leggen, daar zij niet willen bewijzen, dat één enkel persoon de geheele wereld moet beheerschen, maar alleen, dat één rijk niet twee heerschers dulden kan. Zelfs, al zou de wereldmonarchie voor de wereld nuttig zijn, wat de tegenstanders aannemen, maar wat een absurditeit is (quod est tamen absurdissimum), dan is deze veronderstelling nog geen bewijs voor de noodzakelijkheid eener wereldkerk onder eenhoofdige leiding.

Tegen wie zijn nu deze polemische uiteenzettingen gericht? Om de opvatting der tegenstanders op te sporen, moet men bedenken, dat het vooral de wereldlijke Fransche schrijvers waren, die ter wille van nationaal-staatkundige belangen zich in naam der Gallicaansche vrijheid tegen de gedachte van den wereldstaat keerden, vóór nog de kerkelijke partij tegenover het streven naar de keizerlijke wereldheerschappij de aanspraken van den paus op de oppermacht stelde¹⁹⁾.

Beyerhaus²⁰⁾ heeft deze tegenstanders in het Fransche kamp gezocht, maar heeft de bron toch niet kunnen vinden. Voor de beantwoording der vraag, welke bronnen uit de kerkelijke of anti-kerkelijke literatuur aan de bestrijding van het pausdom ten grondslag liggen, heeft hij zich ertoe bepaald, eenige belangrijke gezichtspunten te openen, die op zichzelf van groote waarde zijn, maar voor de vaststelling van de bron, waaruit Calvijn rechtstreeks putte, weinig bijgedragen. Het is mij gelukt, deze bron te ontdekken. In het *Somnium Viridarii*, een Gallicaansch strijdschrift uit het jaar 1376 of 1377, dat sinds 1559 op den Roomschen index staat, bestrijdt de anonieme schrijver²¹⁾ als „miles” (ridder) de beweringen der kerkelijke partij (van den „clericus”), dat

de Fransche koning „in temporalibus” (in wereldlijke aangelegenheden) aan den Stoel van Rome onderworpen zou zijn²²). Om zijn tegenargumenten te staven, trekt de schrijver een parallel tusschen het streven van de verdedigers der wereldmonarchie en dat van de verdedigers der kerkelijke wereldheerschappij, teneinde de bewijzen der laatstgenoemden te ontzenuwen. Wij zien dus dezelfde tendenz als bij Calvijn. Maar ook de inhoud van zijn bewijsvoering doet sterk aan Calvijn denken²³).

1. De „Clericus” citeert als van „niet-juridischen aard” (si non esset textus juris) weliswaar in 't Latijn de woorden van Homerus, die hij uit Aristoteles' (Metaph. 12) kent: *Entia desiderant optime disponi et multitudo principatum est mala*. (De dingen begeeren zoo goed mogelijk ingericht te zijn en een veelheid van hoofden is slecht).

2. De „Clericus” voert verder aan 't voorbeeld van „apes” en „grues” (bijen en kraanvogels) (uit Aristoteles 7 qu. 1 ca. in Apibus).

Dat zou op zichzelf niet veel zeggen, want dit voorbeeld is door de middeleeuwsche schrijvers meermalen aangehaald²⁴). Het is echter kenmerkend, dat de „miles” de bewijskracht van het voorbeeld bestrijdt met dezelfde argumenten als Calvijn. (Vgl. Goldast 69): *nec obstat, quod in apibus est unus princeps: quia nec ego dico, quod in uno regno sint duo reges: sed in quolibet regno unus rex* (en dat er bij de bijen één hoofd [koningin] is, is daarmee niet in strijd, want ik beweet niet, dat in een rijk twee koningen zijn; maar in elk rijk afzonderlijk één koning.) Vgl. daarmee Calvijn:*indicare volunt, regnum duos non capere* (zij willen aantoonen, dat één rijk niet twee hoofden kan hebben).

Verder Goldast 69: *naec omnes grues de mundo sequuntur unam, sed una congregatio sequitur unam, et alia aliam: sic in quolibet regno erit unus rex* (En ook volgen niet alle kraanvogels van de heele wereld één leider, maar de eene troep volgt dezen en de andere een anderen, zoo moet in elk rijk afzonderlijk één koning zijn). Goldast 73: *nec obstat, quod de apibus arguitur: quia non omnes apes mundi habent unum principem, nec omnes grues unum habent ducem: sed apes unius loci unum, apes alterius loci alium*. (En hiermee is ook niet in strijd, wat van de bijen beweerd wordt, want niet alle bijen van de geheele wereld hebben één koningin en alle kraanvogels hebben niet één leider, maar de bijen van de eene plaats hebben er één en de bijen van de andere plaats een ander).

Daarbij Calvijn: *Et huius rei..... probationem sumunt a gruibus et apibus, quae sibi ducem unum semper eligunt non plures..... sed an ex toto orbe confluunt apes ut regem unum eligant? suis alvearibus contenti sunt reges singuli. Ita in gruibus unaquaeque caterva propium regem habet* (En 't bewijs voor deze zaak vinden ze dan bij de kraanvogels en bijen, die zich altijd één leider kiezen, niet meerdere..... maar komen dan ook alle bijen van de geheele wereld bijeen om één koning te kiezen? De afzonderlijke koninginnen zijn tevreden met hun eigen korven. En zoo heeft bij de kraanvogels elke troep haar eigen koning).

3. Goldast 73: *unitatem principatus demonstrat natura..... iudicio intellectualii* (de natuur bewijst aan 't verstandelijk oordeel de eenheid van het gezag.....).

Nu volgt het voorbeeld van de „apes” en dan de zin: *si natura hoc insinuant, ergo et naturae naturanti hoc convenit, quae est omnium directrix* (als ze door de natuur hiertoe komen, dan is dit dus in overeenstemming met de natura naturans, die alles bestuurt).

Daarbij Calvijn: *atqui illud, inquit, non minus in naturae universitate quam in singulis partibus locum habet* (dit daarentegen, zeggen ze, geschiedt evenzeer in de natuur in 't algemeen als in bijzondere gevallen in de natuur). (Vgl. met dezen zin ook de aangevoerde vergelijking tusschen den macrocosmos en den microcosmos). Daarbij Goldast 71.

4. Ook het „Somnium” haalt „*exempla civilia*” (voorbeelden uit het burgerlijke leven) (Goldast 70 v.) uit Aristoteles²⁵) en het Romeinsch en kanoniek recht aan.

Is er blijkens dit alles een tamelijk nauw verband tusschen Calvijn en zijn Fransche bron aan te wijzen, anderzijds lascht Calvijn een nieuwe niet onbelangrijke schakel in de bewijsketen in, die men in het staatkundig denken der middeleeuwen niet vindt en bij den monarchistischen inslag van het middeleeuwsch denken, ook niet vinden kan. Het is de gedachte, dat volgens de wet van natuur en rede slechts een betrekkelijk klein staatkundig of maatschappelijk „verband” onder eenhoofdige leiding kan staan.

(*Quod inter paucos valet, non protinus trahendum in universum orbem terrarum, ad quem regendum nemo unus sufficit*: Wat onder weinigen geldt, is niet zonder meer door te voeren met betrekking tot de geheele wereld, die niet door één alleen kan geregeerd worden). Het is typeerend, dat Calvijn bij de opsomming der voorbeelden voor de mogelijkheid van een lichaam met één-hoofdig opperbestuur niet den staat noemt. Hij noemt slechts de kleinere corporaties en vereenigingen: gemeenteraad, rechtbank, vereenigingen en genootschappen²⁶).

Al zal men het feit, dat Calvijn zich beperkt tot de kleine corporaties vooral uit de kleine schare der Apostelen moeten verklaren (*unus inter apostolos summus fuit, nempe quia pauci erant numero*) (onder de apostelen was er één het hoofd, natuurlijk omdat er zoo weinigen waren), toch mag men aannemen, dat Calvijn hier opzettelijk den staat heeft weggelaten. Hij wilde daarmede als het ware stilzwijgend protest aantekenen tegen de verdedigers der pauselijke wereldheerschappij, die onder de lichamen, welke zij als voorbeelden van eenhoofdig bestuurde corporaties, ter versterking van hun monarchistische conclusies, aanvoerden, den staat nimmer vergaten.

Zoo noemt *Augustinus Alvensensis*, wiens geschrift²⁷) in den strijd van Luther tegen het primaat van Rome een rol speelde (vgl. Luther's Werke W.A. 2, 290 v.v.) onder de „*civilitates*” trapsgewijze het gezin, het dorp, de stad en tenslotte het rijk²⁸). Maar al zou bij Calvijn ook

niet direct deze bedoeling hebben voorgezeten, zeker is, dat voor hem, die de monarchie niet bijzonder hoog schatte, en ze slechts in haar feitelijk bestaan, evenals *iedere* regeeringsvorm als goddelijke instelling erkende, de *grootte* rijken een gruwel waren.

Voor al het prototype van het wereldrijk, het door de middeleeuwsche staatspartij verheerlijkte *Romeinsche keizerrijk*. Het oordeel, dat hij in aansluiting aan Augustinus reeds in zijn jeugdgeschrift, den „Seneca-commentaar”, over het Romeinsche rijk had geveld, volgens hetwelk dit trotsche rijk in den grond (vere) een „magnum latrocinium” (een groote rooversbende) was, heeft hij niet alleen nimmer prijsgegeven, maar later nog verscherpt. De Romeinen waren volgens hem een volk van roovers, een natie van „trotsche barbaren”. Wat in Klein-Azië, Griekenland, Macedonië, op de eilanden en in geheel Azië waarde had, werd geroofd, zonder dat de roofzucht daardoor bevredigd werd. De onderworpen provincies werden met geroofd geld en buitgemaakte goederen omgekocht. Griekenland werd in een land van slaven veranderd. De pro-consuls en praetoren gedroegen zich in de provincies evenals de koningen en consuls in Italië; zij beschikten over leven en dood van hun onderdanen. De Caesaren hebben alle goddelijke en menselijke rechten omvergeworpen, zichzelf niet alleen goddelijke vereering laten welgevallen, maar zich zelfs gelijk Caligula verheven gevoeld boven Zeus, dien zij als vreemdeling naar Griekenland verwezen. Bloedvergieten en wreedheid waren de karaktertrekken van het Romeinsche volk. De Romeinen kenden godsvrucht noch menselijkheid. Zoo was het Romeinsche wereldrijk het sprekend voorbeeld van een ongebreidelde tirannie (*saeva tyrannis*), want ofschoon de Romeinen er telkens weer op pochten, dat er bij hen altijd evenveel koningen waren, als senatoren (*totidem fuisse reges quot erant senatores*), kon men met meer recht beweren, dat er onder hen evenzooveel roovers als tyrannen waren²⁹).

Deze critiek op het Romeinsche keizerrijk staat lijnrecht tegenover die van de middeleeuwsche schrijvers. Volgens deze laatsten heeft God de eenhoofdige regeering gewild, want Hij wil dat, evenals Hij de hoogere wereld regeert, zoo ook één eenig mensch de wereld hierbeneden zal regeeren. Daarom was de imperialistische veroveringspolitiek der Romeinen ten volle rechtvaardig (et sic iuste fecerunt). Zij diende bovendien het verheven doel, een gemeenschap van gerechtigheid en vroomheid tot stand te brengen en den algemeenen vrede te verzekeren³⁰). Zoo werd de verovering als middel tot het doel geheiligd. Maar ook op zichzelf beschouwd, was de Romeinsche wereldmonarchie reeds gerechtvaardigd, want zij (de Romeinen) hebben de wereld door een rechtvaardigen oorlog (*justitia bellica*), door testamentaire beschikking en door vrijwillige onderwerping der volkeren, zich toegeëigend³¹).

Bovendien waren de Romeinen het deugdzaame volk in den waren zin des woords, een volk, dat vaderland, vrede, vrijheid en gerechtigheid liefhad en hoogen eerbied voor de wetten had; hun juk was hoogst

rechtvaardig en zacht³²⁾. Op al deze loftuitingen kan Calvijn slechts sarcastisch antwoorden: Wie den ouden toestand van het Romeinsche keizerrijk roemt, die wil met zijn lofspraak op de vrijheden slechts de tyrannie verheerlijken³³⁾.

Volgens Calvijn hebben de Romeinen het tegendeel bereikt van wat een wereldrijk beoogt. De Romeinsche wereldstaat was niet de hoogste organische eenheid, maar een afschrikwekkend mengelmoes, ondermijnd door innerlijke twisten, vooral toen het op het toppunt van zijn voorspoed stond. In de Romeinsche staatsgeschiedenis heerscht een geweldige paradox. Het Romeinsche rijk onderscheidde zich juist daardoor van de andere rijken, dat het eigenlijk geen „hoofd” had, wat toch immers het hoogste doel van een wereldrijk moest zijn. De senaat had wel gezag, maar de werkelijke macht berustte bij het volk. Daaruit ontstond slechts een verwarde massa. Het Romeinsche rijk was in den grond der zaak noch een koninkrijk, noch een republiek, maar een warboel, een monster³⁴⁾.

Opmerkelijk veel overeenkomst met deze vernietigende kritiek vertoont ook die op de universele kerk van het pausdom.

De kerk is geen ongedeeld organisme, want de paus is immers geen opperhoofd der kerk, maar een „onschoone uitwas” aan haar lichaam, dat de harmonie van ’t geheel verstoort. De paus verheft zich boven ’t geheel, omdat hij niet voor een gewoon lid wil gehouden worden. Door zijn verzet tegen het ware hoofd der kerk, Christus, wordt hij een *tyran*, die de apostolische ordening verstoort³⁵⁾.

Het motief voor het verwerpen van de wereldkerk en den wereldstaat laat zich in ’t kort aldus samenvatten. Beide grootheden kunnen niet alleen niet de nagestreefde organische eenheid tot stand brengen, maar zij doen juist desorganisatie en tyrannie ontstaan³⁶⁾.

(Wordt vervolgd).

¹⁾ Op. 52, 477: Nous sommes une *mesme chair*: je di *tout le genre humain*. Op. 34, 596: *cognoissons donc, que Dieu nous a faits tous d'une mesme nature*, qu'il a mis ceste *union*, afin de nous lier uns avec les autres. Op. 54, 559: il y a comme un lien naturel. Op. 51, 765 v.v., Dieu a nous creez à telle condition, que nous soyons *comme une masse*. Car s'il y a plusieurs doigts en un *corps humain*, s'il y a plusieurs nerfs, cela ne fait pas que tous ne soyent un. Op. 26, 351: car *nature* a voulu comme *lier* les hommes en *union* ensemble et Dieu les a tous formez à son image. Op. 26, 19: il y ha..... quelque *union* entre le *genre humain*..... nous sommes tous formez à une semblance et que nous cognoissons en la personne des hommes, comme *notre chair*; ib. 10: il y a encore quelque *communauté en general*, que tous hommes doivent penser, qu'ils sont formez à l'image de Dieu. Op. 53, 128: il (Dieu) nous a creez *d'une nature*. Quand je regarde un homme, il faut que ie contemple là *mon image*, et que ie me regarde en sa personne, et que ie m'y cognoisse.

²⁾ Op. 53, 128, 159 v.v.; Op. 27, 329.

³⁾ Op. 34, 597 v.v.

⁴⁾ Op. 34, 605; Op. 41, 273; Op. 27, 329: Les *payens* ont bien seu dire cela: que tout le *genre humain* soit allié; Op. 26, 10: ils ont une nature comme entre eux. Et les *payens* ont bien cognu cela.

⁵⁾ Op. 2, 752 v.v.

⁶⁾ Op. 53, 135.

⁷⁾ Op. 42, 221: *nihili esse coram Deo unitatem hominum nisi incipiat ab ipso capite: hos est, ubi se omnes una consensu Christo subiiciunt et pendebunt ab eius nutu; ib. 220: ut sitis unum corpus sub uno capite.*

⁸⁾ Op. 53, 159: il est vray que ceux qui ne sont point d'accord en foy avec nous, sont comme nos ennemis, et y a *longe distance*. Mais cependant l'ordre de nature nous monstre que nous ne les devons pas du tout reietter, et que nous devons mettre peine entant qu'en nous sera, de *les reunir au corps*, pource qu'ils sont comme *membres retranchez*.

⁹⁾ Op. 53, 160, 162; Op. 54, 599; Op. 51, 760, 765 v.v.

¹⁰⁾ Op. 27, 479 v.v. Dieu ne dit pas seulement qu'il est *createur* du genre humain, des povres comme des riches..... mais il se nomme Père.

¹¹⁾ Op. 26, 23: exercer *humanité* envers les uns et les autres; vgl. Op. 27, 330, 333; Op. 51, 765.

¹²⁾ Op. 27, 479 v.v.: Il faut, que nous ayons fraternité entre nous..... Les rois et princes cuident estre *comme retranchez de la compagnie* des hommes, et leur semble desja qu'ils ne doivent plus estre reputez de ce rang commun.

¹³⁾ Op. 27, 328: il faut donc que nous gardions *équité et droicture envers tous hommes*; car là nous contemplons nostre nature. Op. 33, 66: De „droicture et équité” uit zich daarin, „qu'un chacun ne se retire point à part, pour cercher son profit, mais que nous communiquions ensemble, comme Dieu nous a liés et unis en *un corps*..... qu'il y ait ceste *communauté fraternelle*, et ceste *équité* de ne faire à autrui sinon ce que nous voulons qu'on nous face”; vgl. ook: Op. 26, 331; 33, 733 v.v.

¹⁴⁾ Op. 27, 328: les domestiques de la foy sont unis d'un lien *plus prochain*, avec nous, c'est donc bien raison que nous leur portions une *fraternité speciale*. Op. 26, 331. De gemeenschap met Christus is „*plus sacrée que ce lien de nature*, qui est commun *en tout le genre humain*.”

¹⁵⁾ De idee zelf komt overigens bij de schrijvers meer voor. De schrijver van de *Questio in utramque partem, Goldast III, 102: totius ecclesiae unum est caput, istud caput divinum esse Christum..... Potest nihilominus Papa dici caput Ecclesiae, in quantum est principalis inter ministros Ecclesiae*. Maar juist de zinrijke uitdrukking: *caput ministeriale* ontbreekt hier.

¹⁶⁾ Ik citeer deze plaats volgens de Keulsche uitgave der „Loci” van het jaar 1561 blz. 74. De Loci zijn evenwel reeds in 1525 voor het eerst verschenen, en 't is wel zoo goed als zeker, dat de geciteerde woorden reeds in den eersten druk, dien ik niet benutten kon, voorkwamen.

¹⁷⁾docet Christum esse solum, qui potestatem habeat regendae ecclesiae, ad quem unum respicere debeant fideles, a quo pendet *corporis unitas*. *Papistae*, dum idoli sui tyrannidem probare volunt, ecclesiam causantur fore *ἀκέφαλον* nisi papa tanquam *caput* in ea dominetur..... Nec me latet cavillum, quo effugiunt papam, *caput esse ministeriale*. Ook voorts beroept Calvijn zich op Eck; vgl. Op. 51, 202: Hoc (n.l., dat de paus onderscheiden is van het getal der gewone leden van de kerk) *negant papistae*, quia papam duntaxat *ministeriale caput* esse fingunt.

¹⁸⁾ Het gaat om Can. 1, dist. 22, cap. 2, in „*Analectus servus Christi Jesu ad omnes episcopos*”, epist. III, c. 3.

¹⁹⁾ Vgl. *Gierke*, Genossenschaftsrecht III, 544 en *Althusius* blz. 62, vooral *Scholz*, „Die Publizistik zur Zeit Philips des Schönen und Bonifaz VIII” in „*Kirchenrechtliche Abhandlungen*” Heft 6—8, blz. 326 v.v.

²⁰⁾ t. a. p. 110, Anm. 4.

²¹⁾ *Gierke* (t. a. p. 507) vermoedt, dat het Philippe de Mazières is.

²²⁾ *Goldast* I, 68.

²³⁾ *Goldast* 70.

²⁴⁾ *Aegidius Romanus*, De regimine principum libri III (1498) zonder pagineering lib. III, pars II cap. 111: si *apes* quamquam naturale est eis in societate vivere naturaliter, sunt sub uno rege..... si igitur singula naturalia considerentur semper videmus quamlibet reduci in unum aliquod principans et gubernans, nam sicut naturale est, quod multitudo ab uno procedat, sic etiam est naturale quod in unum aliquod reducatur..... Optima est autem monarchia sive gubernatio unius regis eo quod ibi perfectior unitas reservetur. *Ioannes de*

Parisiis, Tractatus de potestate regia et populi (bij *Schard*, De iurisdictione, auctoritate et praeminentia imperiali ac potestate ecclesiastica 1560, p. 146): Animalia etiam gregalia, ut *apes* et *grues*..... *Thomas von Aquino*, De regimine principum, Keulen 1643 p. 9 v.v.: est enim *apibus unus* rex et in toto universo unus *Deus*, factor omnium et rector, et in hoc rationabiliter. Omnis enim *multitudo* derivatur *ab uno*. *Fischer*, Assertionis Lutherquae confutatio 1525, p. 324: ad haec, ut *Cypriani* verbis utar, rex unus est *apibus*, et dux unus in gregibus et in armentis tector unus, et demum in policia quavis non perperam instituta referri debet ad unum totius rei prorsus administratio.

²⁵) Uit *Aristoteles*' (Metaph. II): entia desiderant optime disponi, et multitudo principatum est mala..... vgl. ook *Anton. de Rosellis*, Goldast I, 536.

²⁶) Calvijn heeft blijkbaar de gemeenschapsvormen van zijn tijd op 't oog, afschoon hij daarvoor de benamingen van het Romeinsch recht kiest, die slechts voor een deel in de Middeleeuwen geregeld gebruikt werden. Duidelijk is de benaming: *consessio iudicum* (het college van rechters). De andere begrippen vereischen evenwel een nadere verklaring. Onder de „curia” moet hier blijkbaar de senaat of de raad der stad, het hoogste college der stad verstaan worden, waarvoor de Fransche vertaling (Op. 4, 675: conseil, parlement) pleit. Reeds in Cod. Theodos. komt het begrip in deze beteekenis voor (VI, 6, c. 1 de coss.: in omni etiam curiae senatoriae actu, sententia, coetu — si quis *consulatu* et praefectura conspicuus est (Ook bij elke handeling, bij elk besluit, bij elke samenkomst van den senaat — als iemand door zijn consul- of praefect-zijn boven de anderen verheven was).

Zooals *Valesius* verklaart, waren in alle steden van het rijk de functies der consuls gelijk aan die te Rome.

In deze beteekenis vindt men ook den naam „consul” in de middeleeuwen (consules in civitatibus, qui in aliis vulgo Sabini vocantur (de consuls in de steden, die in andere streken gewoonlijk de Sabijnen genoemd worden) bij *Gange*, Glossar. 2, 527.

Moeilijker is de grens te bepalen tusschen de begrippen „collegium” en „societas”, daar deze zoowel in het oude Rome, als ook in de Middeleeuwen niet streng genoeg uit elkaar gehouden werden. Voor 't Romeinsch recht vgl. L I pr. D quod cuiusc. III, 4 *Gaius*: neque societas neque collegium neque huiusmodi corpus passim omnibus habere conceditur.

De Glossatoren en de Kanonisten gebruiken eveneens de termen: „corpus”, „collegium” en „societas” in gelijke beteekenis, vgl. daarbij *Gierke*, Das deutsche Genossenschaftsrecht III bl. 192 en 247. Maar zooveel is duidelijk, dat collegia volgens het Romeinsch recht de benaming voor vereenigingen was; ze waren hetzelfde als de societas, slechts met dit onderscheid, dat de laatste slechts voor een bepaalden tijd werden opgericht, de eerstgenoemde echter voor altijd. (Mommsen, de collegiis et sodaliciis Romanorum bl. 39). Het begrip „societas” was vooral gebruikelijk als aanduiding der overeenkomst van vennoten tot het gemeenschappelijk drijven van een zaak, of van de verhouding der vennoten, die zich tot vaste bijdragen aan geld of arbeid en tot aandeel in de winst of verlies verplichtten. (*Liebemann*, Geschichte der Organisationen des römischen Vereinwesens, bl. 167 en *Endemann*, Studien zu der romanisch-kanonistischen Wirtschafts- und Rechtslehre, I, blz. 344). Ook de Kanonisten maken insooverre onderscheid tusschen collegium en societas, dat de laatste nog niet op zichzelf (per se) een collegium vormt wanneer ze, als zoodanig niet uitdrukkelijk door den princeps wordt aangewezen. Het op deze wijze georganiseerde genootschap (societas collegiata, plurium corporum inter se distantium uno nomine ei deputato collectio) werd oorspronkelijk, zooals bij *Innocentius*, een geestelijke broederschap, maar onder inwerking van het Germaansche genootschapsbegrip werden ook andere vereenigingen — vooral vak- en handelsvereenigingen — „societates” genoemd; hun essentieele kenmerk was, dat ze stonden onder een bestuurder (hoofd, directeur, chef) (rector, praepositus); vgl. *Gierke* t.a.p. blz. 285, 424; *Endemann* t. a. p. I, p. 349.) Deze zullen Calvijn hoofdzakelijk voor den geest gestaan hebben; de Fransche term „bande” (Op. 4, 675) dekt dan ook in den grond der zaak geheel het latijnsche societas (*Gange*, Gloss. 7, S. 506). Daarentegen zal Calvijn, evenals het Romeinsch recht bij het „collegium” gedacht hebben aan de werklievenvereenigingen en de vereenigingen

tot bevordering van het algemeen welzijn. Daarvoor pleit vooral, dat de aanduiding van het hoofd van dit collegium als „praefectus” geheel Romeinsch is. (praefectus fabrum, praefectus et patronus collegii funeratici) Vgl. *Liebemann* t. a. p. 209, 242; *Hirschfeld*, Der praefectus vigilum in Nemausus und die Feuerwehr in den römischen Landstädten, Sitz. Ber. der Akademie Weenen 1884; *H. C. Maué*, Praefectus fabrum 1887. Verder komen de „chefs” der Fransche werklidencorporaties in de bronnen als praefectie voor. (Vgl. *Boissonade*, Essai sur l'organisation du travail en Poitou II, 182 v.v.). De Duitsche „Gilden” hebben daarentegen „major” en „praepositus” (Vgl. *Wilda*, Gildenwesen bl. 154, 242, 384). Zoo is ook de „magister” als hoofd eener societas geheel een Romeinsch-rechtelijk begrip (Vgl. de bewijsplaatsen bij *Dirksen*, Manuale lat. jur. civ. Rom. blz. 237). Verder worden ook de hoofden der „collegia” in het Romeinsch recht „magistri” genoemd. (*Mommsen* t. a. p. 76, 93, 106 v.v. en *Liebemann* t. a. p. 21).

²⁷⁾ Super apostolica sede, an videlicet divino sit iure necne, an quo pontifex qui papa dici coeptus est, iure divino in ea praesideat.

²⁸⁾ Deze plaats vindt men in den eersten „gladius” van de „probatio prima conclusionis”: Nulla mortalium civilitas seu ut ita dicam pluralitas recte administrari potest citra capitis unitatem. De juiste tekst is: Da *familiam* domus et substrahe illis rectorem unum, nonne corruet et confunditur? da *pagum*, tolle rectorem unum, quid aliud nisi bestiarum fovea erit,..... da *civilitatem* et careat gubernatore uno, priveturve magistratu, aut senatu, nec item sit senatorum caput unum, quid putas sit?..... da *regnum* et non sit illi rex unus, dissipabitur, destruetur ac peribit..... Neque res publica, sive sit oeconomica, sive monastica, sive politica, citra capitis unitatem stabit, sed plane desolabitur, pervertetur et disperibit..... Ecclesia itaque catholica non unius domus familia, non unius pagi aut castri sive civitatis, vel regni complectitur homines, verum numerosa multitudo fidelium est et quidem haec multitudo absque capite uno, uno rectore, pastore ad domino esse deberet?

²⁹⁾ Op. 41, 47 v.v., 77 v.v., 274 v.v., 440 v.v.; Op. 40, 599.

³⁰⁾ *Anton de Rossellis*, Goldast I, 544: Igitur movebant bella Romani, ut universum orbem terrarum in unam societatem iustitiae et pietatis inducerent et in unam monarchiam et foederativam, unde pax sequeretur universalis..... *Voluntate divina* orbis sibi ascripsisse Romanorum dominium ostendi potest. ib. 548 (Deum) Romanos praelegisse, *ut organa* et ministros..... et sic *iuste* fecerunt. Vgl. *Dante*, De monarchia II, cap. 2 en 7.

³¹⁾ *Engelbert v. Volkersdorf*, t. a. p. 40 v.v. *Dante* t. a. p. cap. 10 en 11.

³²⁾ *Anton de Rosellis*, Goldast I, 545; *Petrarca* Epist. VIII (Goldast, I 1354); *Dante* t. a. p. cap. 5.

³³⁾ Op. 2, 841.

³⁴⁾ Op. 40, 599, 77; Op. 41, 73 v.v.

³⁵⁾ Op. 51, 202: Quid est igitur papatus, nisi *deformis gibbus*, qui totam ecclesiae symmetriam confundit, dum unus homo *capiti* se opponens e *membrorum* numero se eximit?..... idoli sui *tyrannis* sit ordini adversa, quem Paulus..... commendat.

³⁶⁾ Calvijn's kritiek is op zichzelf nog geen bewijs, dat hij daardoor een der eerste verdedigers van de nationale koninkrijken en der natien in 't algemeen geworden is, zooals *Doumergue* t. a. p. V, 435, aanneemt. Als dit juist was, zouden zijn aanvallen op het nationale Fransche koningschap van zijn tijd onverklaarbaar zijn.

DA COSTA IN ZIJN BETEKENIS VOOR DE ANTIREVOLUTIONAIRE PARTIJ.

DOOR

J. C. RULLMANN.

I.

Inleiding.

Sinds 1823, toen hij tegen den geest der eeuw optrad, tot aan zijn dood toe, in 1860, was Da Costa een gestadig getuige der Evangelie-waarheid, gelijk ze tegen al wat haar ontkent of miskent gekant is; hetzij hij zich op godsdienstig gebied bewoog als Schriftverklaarder en apologeet, hetzij op kerkelijk terrein als belijder en strijder, hetzij in de letterkunde als dichter.

Niet het minst echter ook in de politiek.

Omtrent zijn staatsrechtelijk standpunt in kritieke tijdsgewrichten geeft vooral zijn briefwisseling met Groen van Prinsterer, van het begin tot het einde, licht. Deze correspondentie is dan ook onze hoofdbron geweest bij de bewerking van dit artikel. Voorts raadpleegden we dankbaar het academisch proefschrift van J. C. van der Does: *Bijdrage tot de geschiedenis der wording van de Antirevolutionaire of Christelijk-historische Staatspartij*, Amsterdam 1925.

Om het overzicht te vergemakkelijken verdeelen we onze stof in zes paragrafen. Zoo onderscheiden we dan bij Da Costa:

1. zijn contrarevolutionaire periode;
2. zijn antirevolutionaire overgang;
3. zijn politieke tijdzangen;
4. zijn politieke brochures;
5. zijn politieke partijformatie;
6. zijn politieke geloofsbelijdenis;

om tenslotte in een Samenvatting zijn beteekenis voor de antirevolutionaire partij aan te wijzen.

* * *

I. *Zijn contrarevolutionaire Periode.*

Als discipel van Bilderdijk was Da Costa in zijn eerste periode nog contrarevolutionair.

De Fransche Revolutie had n.l. op Bilderdijk en zijn school den indruk gemaakt van een indringen van helsche invloeden in het leven der Staten en volkeren, die alleen teruggedrongen konden worden door een werking van Gods Geest, rechtstreeks uit den hemel, als de Vorsten en Staats-

lieden zich bekeerden, het rijk van Satan neerwierpen en den stand van zaken weer omzetten.

Hiermede nu hingen samen Da Costa's toenmalige denkbeelden over *Constitutie*, *Monarchie* en *Organisatie*, gelijk hij die in zijn: *Bezwaren tegen den geest der eeuw* (1823) ontwikkelde.

Tegenover de lawine der Revolutie, die alle overtuiging van een door God aan de Koningen verleende Souvereiniteit wegsleurde, meende Da Costa de waarheid van Romeinen XIII : 1 niet anders te kunnen handhaven, dan door *Constituties* als uit den Booze te beschouwen, omdat ze de vorsten maar belemmerden in het doen van het goede. En vandaar zijn stelling: indien Uw Constitutie met geen waarachtig christendom bestaanbaar is, indien Uw eed op de Grondwet Godonteerend is, zoo kan die eed U niet binden, noch verhinderen te doen wat Gode welbehagelijk is.

Dit nu zou zeker ten volle gelden, als er sprake was van een Constitutie, waarbij de vorst de opdracht van het gezag uit de hand des volks aannam, in dien zin, dat het volk erkend wordt als van nature zelf de macht in zich dragende, en deze krachtens zijn oorspronkelijke volkssouvereiniteit op den Koning leggende. Dan toch is een eed, door den Koning op zulk een Constitutie afgelegd, een eed, dien hij niet had mogen doen, en dus gelijk staande met elke andere belofte of eed, waarbij iemand zich verbonden heeft tot een onredelijke en ongeoorloofde handeling. Alleen zou er dan uit volgen, dat zulk een Koning dan terugtrad, althans wanneer hij, gelijk ten onzent, geen onbetwistbaren titel van erfrecht kon presentereen, waarop, bij wegdenking van de Constitutie, zijn recht op de kroon zou kunnen rusten. Maar ten onzent was de Prins in 1813 Souverein *vóór*, niet *door* de Constitutie. Het was om de vrijheid te beschermen, dat hij Souverein gemaakt werd. Wat dan ook de Constitutie deed, was slechts in goeden vorm bevestigen hetgeen door den kreet der nationale conscientie, krachtens de stem der historie, reeds tot een feit was geworden.

Voorts ligt er in de Constitutie ook nog een ander bestanddeel, te weten: de rechten en vrijheden, die door den Souverein aan het volk zijn toegekend. Heeft nu een Vorst, gelijk onze Koning, de rechten en vrijheden des volks bij plechtigen eed nogmaals aan zijn volk herinnerd, dan is hij gehouden en van Godswege verplicht, dezen zijn eed stipt na te komen. Nooit kan in het karakter van zijn souverein gezag eenige beweegreden of wettige aanleiding liggen, om maar iets van de bezworen rechten en vrijheden des volks terug te nemen.

Ten opzichte van de *Monarchie* oordeelde Da Costa in zijn contrarevolutionaire periode, dat de eenhoofdige Regeeringsvorm een duidelijk teeken en bewijs was van de bescherming en bewaring Gods, en dat de republikeinsche staatsvorm op christelijk standpunt eigenlijk ongeoorloofd was. Leeraarde de Fransche Revolutie, dat uit haar beginsel van volkssouvereiniteit wettiglijk alleen de republiek kon voortkomen,

Da Costa leerde, dat uit Romeinen XIII : 1 wettiglijk alleen de Monarchie kon worden opgebouwd.

Al moet echter grif worden toegegeven, dat de Monarchale regeeringsvorm eenvoudiger en sprekender is, en in den regel de kwestie van het staatsgezag meer buiten spel laat, toch is de goddelijke Souvereiniteit hieraan niet gebonden. Ook Israël had eeuwenlang een regeeringsvorm, die, wat het aardsche regiment betreft, *niet* monarchaal was; en met name ons vaderland heeft onder zijn republikeinschen regeeringsvorm weergalooze gunsten van God genoten.

Reeds Calvijn had daarom beslist uitgesproken, dat onder zekere omstandigheden de republikeinsche regeeringsvorm zelfs verkieslijk was, en zeker zal niemand Calvijn verdenken, van ook maar met een enkelen vinger aan den goddelijken oorsprong van het Souvereine gezag te hebben willen raken.

Zeker, wie voor de republiek roept, omdat in haar de volkssouvereiniteit het zuiverst haar triomf kan vieren, moet weerstaan worden. Maar ook met hen, die de republiek verwerpen, als ware ze met het goddelijk gezag onbestaanbaar, mogen we niet medegaan.

Wie de monarchie als den eenig geoorloofden regeeringsvorm predikt, verleidt de monarchie, om God te vergeten, en het Koningshuis in de plaats van het gezag des Heeren te schuiven. Evengoed als wie te sterk voor de Republiek ijvert, gevaar loopt het gezag uit den volkswil te gaan afleiden.

Aan beide zijden is het gevaar even groot. Aan drieërlei moet daarom steeds worden vastgehouden: 1. dat alle souverain gezag rechtstreeks van God komt; 2. dat de aanwijzing van den drager van het gezag door de historie of door de volkskeuze kan geschieden; en 3. dat de vorm van het gouvernement zoowel monarchaal als republikeinsch kan zijn, zonder dat hierdoor op zichzelf de kwestie van het goddelijk gezag ook maar in geschil komt.

Eindelijk, voor wat betreft de *Organisatie*, Da Costa wilde in zijn *Bezwaren* niets weten van menschelijke vereenigingen. Ze zijn hem uitingen van blinde drift of dwazen hoogmoed. En ook hierin was hij slechts de trouwe leerling van zijn grooten meester, die niets verderfelijkers kende dan zoogenaamde maatschappijen. Als De Clercq hem spreekt over een oefenen van de troepen, merkt Bilderdijk daartegen op: „Geen leger! De Heer roept de zijnen een voor een!”

Nu lag het voor de hand, dat Bilderdijk, wiens kracht juist in het eenzame en geïsoleerde van zijn verschijning school, en die zich door elke verbinding met anderen zou verzwakt hebben, van vereeniging een diepgevoelden afkeer had, en zijn kracht zocht in het persoonlijk optreden.

Waar nog bij kwam, dat juist in Bilderdijk's dagen het vereenigingswezen door de Fransche Revolutie was aangegrepen als wapen tegen het wettig gezag. Mannen zonder veel persoonlijke beteekenis scholen samen in de koffiehuisen, in allerlei clubs en maatschappijen en eindigden

met het oprichten van die vele Comité's voor het „Algemeen Welzijn”, die leefden van conspiratie tegen de Overheid.

Ook werkte hier een apocalyptisch motief mede. De ontzettende gebeurtenissen, die met de Fransche Revolutie samenhangen, hadden op Bilderdijk en zijn school een verpletterenden indruk gemaakt, en allengs een voorgevoel doen ontwaken, dat de wereld ten einde liep. De tijd zou voorts kort zijn. En nu scheen het hun toe, dat God Almachtig, vóór dat einde, nog op aarde heerlijk den Christus en zijn Koninkrijk zou openbaren, door rechtstreeks uit den hemel, onder zijn providentieel bestuur, een ernstigen ommekeer in de stemming der geesten tot stand te brengen.

Bracht nu God zelf dien ommekeer teweeg in de *bestaande* organisaties der volken, dan moest hieruit wel de conclusie volgen, dat de christenen niet op *eigen* organisatie bedacht moesten zijn; alsook dat de kracht der actie niet gezocht moest worden in het volk, maar in de bekeering van de grooten der aarde en van de machthebbers, waaruit dan straks de kerstening der lagere klassen vanzelf zou voortvloeien.

Zoo was dus het Bilderdijkiaansch verzet tegen wat men noemde „de vereenigingen” metterdaad principieel. Van een apart gecreëerd terrein wilde men niet hooren. God werkte, wat zouden de menschen dan werken. Door één dichterwoord immers, kon God den stand van zaken omzetten:

Voor mij! één doel slechts heeft mijn leven!
 Eén uitzicht vult geheel mijn ziel!
 En moog' mij de adem eer begeven,
 dan dat dit uitzicht mij ontviel!
 't Is: met der Dichtkunst geestverrukking
 het Ongeloof en zijn verdrukking
 omver te stoten van zijn' troon!
 Hij, die de Goliaths doet treffen,
 kan de aard van 't ongelooft ontheffen
 door éenen dichterlijken toon!

Zoo zong Da Costa destijds in biddende overspanning.

Den plicht tot handelen zag hij toen nog niet in. Het denkbeeld van organisatie der krachten die God geschonken had, kwam toen nog niet in hem op. Eerst later zou hij gaan beseffen welk een beteekenis, naar Gods bestel, de *samenhang* tusschen menschen, in de natuur en in de historie, heeft.

* * *

II. Zijn antirevolutionaire Overgang.

Ook Groen van Prinsterer heeft veel van Bilderdijk geleerd. Maar discipel als Da Costa was hij nimmer. Van contrarevolutie, zoodra hij haar eigenlijke strekking begreep, had Groen steeds een afkeer, volgens de zinspreuk van De Maistre „Nous ne voulons pas la contre-Révolution, mais le contraire de la Révolution”.

Men vatte het verschil goed in het oog. De contrarevolutionair wil, desnoods met revolutionaire middelen, den toestand van het verleden heroveren. A tort et à travers moet alles gemodelleerd worden naar de tijden vóór het uitbreken van de groote Omwenteling. Al wat de Revolutie deed, moet ongedaan worden gemaakt. De antirevolutionair daarentegen zweert wel in alles het Revolutie*beginsel* af, maar cijfert daarom het goede, uit de Revolutie voortgesproten, niet weg. Ondanks het revolutionair beginsel als drijfveer, zijn er immers aanmerkelijke verbeteringen tot stand gekomen. Van den revolutie*geest* onderscheide men daarom de *orde van zaken*, welke sedert en onder de Revolutie heeft plaats gegrepen.

Deze beslistheid nu van Groen's antirevolutionaire denkwijze heeft medegewerkt tot wijziging van Da Costa's contrarevolutionair standpunt

Intusschen, wie Da Costa beoordeelen wil, moet in hem geen stug standbeeld, maar een levend persoon zien. In elk beziend, levend persoon toch is wasdom, zijn overgangen, en zit een psychologische groei, die eerst van lieverlede den vollen man doet aanrijpen. Ook bij Da Costa moeten we daarom de ontwikkeling, den overgang trachten na te speuren uit het contra-revolutionaire Bilderdijkaansche standpunt tot het antirevolutionair beginsel.

En dan is die overgang reeds in 1830 onmiskenbaar.

Op den 17den November van dat jaar kwam hij in Den Haag ten huize van De Clercq met Groen in aanraking. Zij hadden elkaar vroeger aan de academie ook wel eens ontmoet, doch slechts zeer oppervlakkig gekend.

Nu echter was hun beider vriend Willem de Clercq trait-d'union.

Aan hem toch had Da Costa reeds op 3 Februari 1830 een brief geschreven, langs dezen omweg voor Groen bestemd. Hij betuigt daarin zijn ingenomenheid met den geest en de strekking van Groen's „Nederlandsche Gedachten”. En ofschoon hij meent, dat er het godontearend denkbeeld van de oorspronkelijke volkssouvereiniteit nog niet openlijk en beslissend genoeg wordt verzaakt, betoont hij zich toch reeds geen tegenstander meer van een Grondwet. Integendeel, hij spreekt in dezen brief van een *betamelijk ontzag* voor de *Constitutie*, en beschouwt haar met Groen als een *bestaande verordening*, wier naleving geen huldebetoon aan de liberale theorie is.

De persoonlijke kennismaking tusschen Groen en Da Costa ten huize van De Clercq op 17 November 1830 was gevolg eener uitnoodiging aan Groen, „zoo daartegen zijnerzijds geenerlei bezwaar was”. Zelfs in den schrijver der „Nederlandsche Gedachten” mocht het bedenkelijke van zoodanig een toenadering voor den *Kabinets-secretaris* dan ook niet worden voorbij gezien. Immers, wie aan Da Costa de hand reikte, werd van samenspanning tegen verlichting en vrijheid verdacht. Intusschen, dergelijke bijzonderheid kenmerkt wel den toenmaligen, thans voor velen ongelooflijken graad der antipathie tegen ieder, die bezwaren tegen den *geest der eeuw had*. Er bestond destijds een soort van watervrees voor

Da Costa. Wanneer men van iemand zei: hij is *Da Costiaan*, dan was dit, alsof er een banvonnis werd uitgesproken.

Groen evenwel nam de met zoo schoorvoetende kieschheid gedane uitnoodiging met dankbare blijdschap aan. Hij kwam met zijn vrouw. Da Costa raakte weldra met hem in gesprek over de Vaderlandsche Geschiedenis, en de uitzichten die er tegenwoordig voor het vaderland bestonden. Ook over den prins van Oranje werd veel gesproken. En aan het einde was Da Costa opgetogen over dezen avond. Hij zag een nieuwe teelt opgekomen. Wanneer hij van de genade Gods gewaagde, liepen hem de tranen over de wangen. Al had hij het beloofde land ook nog maar in de verte gezien, zoo wilde hij nu gerust sterven. Meer dan ooit zag hij nu groote dingen in ons land vooruit. Hij zag uit Duitschland, uit Zwitserland, uit Engeland het geloof des harten overkomen en was overtuigd, dat zich hier iets merkwaardigs zou vormen. De Clercq merkte zelfs op, dat er veel veranderd was bij Da Costa, dat er in zijn geheele wezen een liefde gekomen was, een eenvoudigheid, een matigheid, die hem zeer trof.

Tot dusver was Da Costa niet vrij geweest van een zekeren geestelijken hoogmoed. In later jaren heeft hij dien dan ook zelf veroordeeld.

Zoo schreef hij op 28 Januari 1835 aan zijn vriend Willem van Hogendorp: „Ik siddere als ik op mijnen levensweg achteruitzie en gedenke, hoe geheel onze Bilderdijsche school noodwendig die strekking had, en ik mij zelve op mijnen vijf en twintigjarigen ouderdom als schrijver van *Bezwaren* tegen allen en alles voor oogen brengende. Doch de Heere heeft genadig bewaard en zal verder bewaren, ook die een oogeblik, door verkeerde inbeelding, van den engen en zekeren weg in hunnen niet altijd zuiveren ijver zijn afgeweken”.

Elders, als hij over zijn uitgaaf van de *Bezwaren* spreekt, betreurt hij „eenige jeugdig onbedachtzame uitdrukkingen”¹⁾; zijn: „jeugdigen geloofsijver en contrarevolutionairen overmoed”.²⁾

Op rijper leeftijd gekomen, heeft Da Costa dan ook meermalen erkend, zelf *bezwaren* te hebben tegen sommige stellingen in zijn *Bezwaren*, al bleef dit geschrift in hoofdstrekking zijn levensprogram en uitdrukking van zijn innerlijke zielsovertuiging.

Over de wijziging, die het onveranderd beginsel sedert 1823 bij hem ondergaan had, sprak hij zich in zijn *Rekenschap van gevoelens* (1843) aldus uit:

Sedert de eerste dier stemmen, uitgegaan in den eenvoud van een jeugdig diepgetroffen gemoed, dat is, zonder andere bedoeling dan om eene krachtig aangrijpende overtuiging uit te storten en mede te deelen, zijn over onze hoofden twintig jaren vervuld. Men weet hoe die uitstorting (de *Bezwaren tegen den geest der eeuw*) in der tijd bij het algemeen ontvangen werd. Het berouwt mij niet, en ik hoop vertrouwend, dat het mij nooit berouwen zal, mij aldus als het ware bij den eersten ingang mijner loopbaan verklaard te hebben. Het

moge zijn, dat ik op vijf-en-veertig-jarigen ouderdom het werk van den vijf-en-twintig-jarigen nieuweling niet meer in alle zijne bijzonderheden, niet meer in alle zijne onderstellingen, zoude willen verdedigen. Gaarne hiervan niet alleen de mogelijkheid, maar ook de zekerheid, ja de noodwendigheid onbekrompen erkennende, zoo bleef en blijft de grond der zaak steeds in mijne innerlijkste zielsovertuiging dezelfde. Tusschen het aangekondigde plan van God en het streven der Eeuw, — tusschen de begrippen van een bloot redematig, zedelijk verbeterend, wijsgeerig omgewerkt Christendom, en het zuivere, vleesch en bloed dikwerf ergerend, maar hart en ziel zuiverend Christendom van Gods Woord — tusschen de verwachtingen eener allengsche algeheele, althans algemeene, zelfvolmaking van het menschdom (met *behulp* van het Christendom!) en de prophecijen des oordeels en der heerlijkheid van JESUS CHRISTUS in Zijne toekomst en in Zijn koninkrijk, — tusschen de verlichting die van Boven is en de verlichting die enkel van de oppervlakten dezer aarde is, — zie ik nog steeds en kenlijker dan ooit, (bij de ontwikkeling van tijden en zaken,) de door geene menschelijke schikkingen weg te nemen onbestaanbaarheid en strijd. Ten aanzien van die waarheden van Gods Woord, door welker belijdenis zich de Hervormde Kerk bepaaldelijk onderscheidt, en om welker wille wij ons eenmaal uit het Jodendom juist tot *haren* schoot begaven, is evenmin bij mij verandering voorgevallen, ten zij men aan een misschien vrij sterker en dieper overtuiging dien naam geven wilde.

En toch! daar is wijziging van inzicht, verandering van standpunt en, in zeker opzicht, van richting bij mij voorgevallen. In jonger leeftijd meende ik de genezing van het bestaande ernstige, en wezenlijke, en hoogstbeklagenswaardige kwaad in Kerk en Godgeleerdheid en maatschappij grootendeels te mogen zoeken in de terugkeer tot een *vroegeren* toestand: thans zie ik die genezing alleen denkbaar in den weg van voortgang naar een *nieuwe* (van God gewilde, bereide, beloofde) uitkomst. Eertijds stelde ik in de verdediging van heilige en dierbare waarheid het *oude* tegen het *nieuwe*; thans levert mij juist het nieuwe de middelen op, en geeft mij de wapenen in de hand *tegen* het nieuwe; dat is: in hetgeen de geest des tijds voortbrengt of voort te brengen schijnt tegen de waarheid, die uit God is, meen ik juist den weg te hebben leeren onderscheiden, door welken in de gevolgen die Waarheid heerlijker en voller en onvermengder eenmaal uitkomen moet.

In het vervolg dezer *Rekenschap van Gevoelens* bespreekt Da Costa dan breeder zijn veranderde houding in den kerkelijken strijd. Maar daarmede houden wij ons thans niet op.

Omtrent zijn staatsrechtelijk standpunt echter is het treffend te bemerken, dat Da Costa de uitnemendheid van den *constitutioneelen*, mits van revolutionairen zuurdeesem gezuiverden, *Staatsvorm*, bij toeneming

uit den eisch onzer Christelijk-Protestantsche Nationaliteit en de traditiën van Nederland en Oranje afgeleid heeft.

Zoo geeft hij op 30 April 1844 aan Groen en andere Haagsche vrienden deze voortreffelijke toelichting van zijn gewijzigde denkbeelden omtrent Staatshervorming:

Wat wenschen wij, als Christenen, met betrekking tot Koning en Regeeringsvorm? Dat de Koning in *de vreeze Gods* en *naar zijn Woord* nog eens Koning zij! maar ook dit achten wij mogelijk, wenschelijk, ja, noodig in den constitutionelen vorm, die de bedeeing des tijds medebrengt.

Wij willen immers geen absolute monarchy (die moge Babylonisch of Russisch goed kunnen zijn, zij is noch Gereformeerd, noch Israëlitisch in het beginsel!). Wij zouden veel liever tot den tijd der provinciale herkomsten en privilegiën terugkeeren, als een allezins historischen en vrijheid bevorderenden vorm van staatsbestuur, ook onder het eenhoofdig gouvernement, maar ook dezen zijn in de practijk niet meer denkbaar als Grondwet. Wij willen dus ook eene Grondwet, maar die gegrondvest op beginselen van Geloof en Geschiedenis. Zoo verre zijn wij op verre na nog niet. — Wat dan? verwerpen wij de bestaande? — Ook dit niet! Maar wij zien uit naar een doortrekking van het bestaande of nog aanstaande, met de waarachtige beginsels, die nog op dat grondgebied ontbreken. Doch wij accepteeren dat bestaande of aanstaande *franchement*. Wij zien uit naar Boven, opdat het iets moge kunnen worden tot eer van God. Wij plaatsen ons tevens niet buiten de beweging, uit welke verandering, verandering ook ten goede, *kan* voortkomen.

En eindelijk, op 11 November 1852, verhaalt hij zelf, hoe van lieverlee de wijziging in de toepassing zijner beginsels plaats gehad heeft. Aldus:

Wat betreft mijn aandeel in dezen strijd: ik ben sedert jaren openlijk voor de wijziging in de toepassing mijner beginselen van 1820 en 1823, (laat ik mogen zeggen mijner jeugdig Bilderdijsche toepassing dier beginselen) uitgekomen in het kerkelijke, in het politieke, in het maatschappelijke. Die wijziging laat zich met een enkel woord formuleeren: het is de overgang van het *contra-* tot het *anti-revolutionaire* standpunt geweest. Bij onveranderden en onveranderlijken afschuw van de volkssouvereiniteit, bij toegenomen overtuiging van de vele leemten en ellenden van het *onhistorisch-constitutioneel* stelsel, bij duidelijker inzicht dan immer in het bederf en verderf aangebracht door de valsche theorieën en de valschelijk dusgenaamde wetenschap op Godsdienstig en maatschappelijk gebied, — heeft mijne overtuiging aangaande *de wijze van bestrijding* eene zeer belangrijke, eene (waarom zoude ik niet zeggen?) *essentieele* wijziging ondergaan. Niet door te willen terug keeren tot een vroegeren (toch ook zelve reeds ongezonden) toestand, en het proces der ziekte met geweld te willen verstoren, komt men de bestaande ellende te boven,

of een wezenlijk herstel naderbij. Niet door eenzijdigheid voor het oude zal men het nieuwe meester worden; niet in het verwerpen der middelen, die door Gods alwijze Voorzienigheid ons in de ziekte zelve tegen de ziekte gegeven zijn, ligt de methode van genezing voor de groote kwaal van onzen tijd op elk gebied. Op ons *contra-revolutionaire* standpunt van 1821 en 1823 moest de afbreking, in den naam en in de kracht van een hoog heilig beginsel, van den ingedrongen geest der eeuw, ons redmiddel zijn, of liever schijnen te zijn. De leiding Gods sints dertig jaren heeft ons kunnen overtuigen dat geen afschaffing van Constitutiën, geen formeel herstel van een Gereformeerden Staat en Kerk, ons hier het historische, daar het echtgeestelijke beginsel kan weder geven; maar dat de vijand overwonnen, althands bestreden kan en moet worden op zijn eigen terrein, en dat alzoo de wegen van Hem worden voorbereid; die nimmer het voorledene als zoodanig, maar bij wege alleen van herleving in een nieuwe toekomst herstelt.

En zoo kon dan Da Costa's vriend Koenen, in 1860, van de *Bezwaren* naar waarheid schrijven:

Wanneer wij dat geschrift thans, na een verloop van 37 jaren, onvooringenomen lezen, bespeuren wij gewis den moedigen, wel eens overmoedigen leerling des gekrenkten verdedigers van Schotsman, die menigen paradox van zijn aan den nieuweren tijd vreemd geworden meester met al den gloed van het levendigste gevoel voor de heldeneeuw des middeneeuwschen Christendoms en die der Kerkhervorming, zonder vrees voor daarbij onvermijdelijke eenzijdigheid uitwerkt; maar toch ook den ridderlijken Apologeet van sedert den tijd der zoogenaamde verlichting (de „*Aufklärungsperiode*”) miskende waarheden; den warmen voorvechter van eene eeuw (die der Hervorming) toen alle belangen zich rondom het belang van de herborene Kerk van Christus schaarden. Het is zoo, dat *Da Costa* destijds, gedachtig aan dat veelbeteekenende woord van *Bilderdijk*: „Wie Paradoxen vreest, heeft de waarheid niet lief,” wel eens zekere voorliefde voor het paradoxale aan den dag legde, en soms miskende wat in de negentiende eeuw goeds gesticht, althans goed bedoeld werd; maar de hoofdstrekking was toch de strijd voor het door de Encyclopedistenschool verloochende of ondermijnde Christendom. En menigeen, aanvankelijk door den paradoxalen vorm afgeschrikt, heeft naderhand moeten erkennen, dat er toch in de *Bezwaren* meer waarheid was geweest dan velen destijds wilden gewonnen geven.

Maar in tegenstelling met zijn boezemvriend Capadose, die geheel en al op het standpunt der *Bezwaren* is blijven staan, werd *Da Costa* al geavanceerder in zijn opvattingen, zóó zelfs, dat Capadose en zijn vrouw eenigszins onthutst waren, toen zij van *Da Costa*, in een gesprek met hem (1846) hoorden, dat men met de eeuw moest meegaan³).

III. *Zijn politieke Tijdzangen.*

Ook de gave der poëzie was voor Da Costa slechts een wapen te meer in den onvermoeiden strijd voor zijn antirevolutionaire beginselen. En toen hij met zijn dusgenaamde „Politieke Poëzie” het laatste tijdvak zijner poëtische ontwikkeling intrad, gaf hij in dit nieuwe, door hem zelf geschapen genre de laatste en rijkste vervulling van al de beloften, in zijn voorafgegane poëzie neergelegd. Die tijdzangen zijn dan ook niet ten onrechte zijn Meesterwerken genoemd.

Maar we moeten met onze gedachten even naar den tijd van hun ontstaan terug, om ons te kunnen indenken, welk een ongewonen opgang ze bij hun eerste verschijnen in de letterkundige wereld hebben gemaakt.

Men schreef het jaar 1840. Beu van de onbeduidende Tollensiaansche voortbrengselen der dichtkunst in die dagen, hunkerde het Jonge Holland naar een vers met pit er in. Doch de dichterlijke stem van Da Costa had al vele jaren achtereen gezwegen. Ze scheen haar dienst aan de poëzie te hebben opgezegd. Tot daar opeens de dichter in Da Costa herleefde:

Ziet! het vierde eener eeuw heeft zijn stonden doorvlogen,
sints ik aanving mijn hand aan de cither te slaan! —
Weggevlotene jaren! herrijst voor mijn oogen!
o! geeft gij mij de stof voor mijn maatgezag aan!

Ja, een stof voor mijn verzen, een grond voor mijn voeten,
van waar verder mijn oog in het rond moge gaan,
om aan d'eindpaal der tijden een toekomst te ontmoeten,
die alleen van die tijden den loop leert verstaan!

Met dit slot van den voorzang der *Vijf-en-twintig-Jaren* geeft Da Costa tevens in een enkelen trek de beteekenis aan van zijn profetische wereldbeschouwing. Aan de door Gods Woord geopenbaarde toekomst toch, hing voor hem, niet minder dan aan de waardeering van het verledene, het juiste inzicht in de behoefte van het tegenwoordige.

Het gronddenkbeeld van Da Costa's *Vijf-en-twintig Jaren* is ook het gronddenkbeeld van zijn eigen ziel. Da Costa was door en door monarchaal. Zijn bekeering was vóór alle dingen een bekeering tot den Koning der Joden, den Zone Davids, den Beloofde der Vaderen. Die bekeering was niets anders dan de bevrediging van alle edele inspiraties, waarvan de wereld vol is. Wat hij had gevonden, wordt door allen gezocht, „want op den bodem der ontwijde maatschappij ligt thans de eenheidszucht”. De vraag is maar, wie die eenheidszucht kan voldoen. De eenige, die deze eenheidszucht bevredigen kan, is Jezus Christus, de Wereldmonarch, onder wiens heerschappij alleen vrede wonen kan. Doch de wereld wil wel de eenheid, maar niet Hem, die de ware eenheid kan brengen. Zij zoekt het daarom in een valsche wereldheerschappij en, in plaats van bij den menschgeworden God, tracht zij rust te vinden bij den tot God verheven mensch. In haar reactie, in haar haat tegen het Evangelie van den Zone Gods, beproeft zij gedurig om zich een ideaal,

een afgod te maken. Heeft God Zijn Koninkrijk gesticht met den Koning der Waarheid aan het hoofd, de Satan stelt er zijn koninkrijk tegenover, en maakt een caricatuur van Gods plan. Da Costa ziet in Napoleon de belichaming van dit denkbeeld, de incarnatie van den tijdgeest, het beeld van den valschen tegenover den rechten wereldmonarch, en als trouwe satelliet van den Satan is Napoleon daarom, het gansche dichtstuk door, in voortdurende worsteling met de ware monarchie. Napoleon en Christus — ziedaar de tegenstelling, die het geheele plan beheerscht. De wereld wil eenheid, God wil ze ook, maar Hij verstoort de kunstmatige eenheid, door Napoleons rijk te vernielen. Doch de wereld erkent dit niet, en dobbert machteloos rond na Napoleons val, jubelende en juichende, terwijl de tijdgeest blijft bestaan en in het verborgen rondwaart. God gaf Zijn Luther; maar het jonge Duitschland begrijpt van dit Godsgeschenk niets en „joelt waar eenmaal Luther bad”. Napoleon sterft, maar dit Godsgericht, in de onderwereld voltrokken, gaat onopgemerkt voorbij, het wordt vergeten in het gejubel van 1823 over de uitvinding der boekdrukkunst. Ook deze gave Gods wordt in de handen van den antichrist een vloek, een middel tot verderf. Zoo ook straks met de ontdekkingen der wetenschap; heerlijk en grootsch, maar voor de wereld alweer een middel, om zich in haar hoovaardigheid te verheffen en geen anderen eeredienst te verkiezen dan dien van het Genie. God vrijdelst echter telkens al die pogingen. En vandaar, dat dit rusteloze streven der wereld tot niets anders leidt, dan een kolossaal deficit — dat in de aanbidding van Napoleons asch vergeefs troost zoekt.

Zoo heeft Da Costa hier, met de buitengewone zienersgave hem eigen, gevoeld, hoe de Revolutie haar tegen-koning opstelt tegen Gods Gezalfde.

Ook profeteert hij den socialen nood, die toen te komen stond, en nu gekomen is, in deze tegenstelling:

*hier weelde ontwassen aan zich-zelf, van buiten bloeiend
en schitterend van jeugd, maar innerlijk verschroeiend
en sapperdervend als een kanker, en, of 't waar,
der standen evenwicht met moedwil breken — dáár
gemor bij d'arbeid, die geen brood geeft, jokdierbanden
geworpen om den hals van vrijen, waar de wanden
van hitte blaakren dag en nacht, en eeuwge rook
de steden zwart verwt, en de ziel verstikt in smook?*

Op 9 April 1844 droeg Da Costa in het Instituut, in het Trippenhuys te Amsterdam, zijn zangerig lied voor: *Aan Nederland in de lente van 1844*. Er was een moment van ademlooze stilte toen hij begon:

Hooge waatren, zijn, o Neerland! dikwerf over U gegaan.

Vervolgens geeft hij dan niet alleen zijn dogmatiek, maar ook zijn politiek aan in dezen eenen regel:

In zijn wezen, vrucht der tijden, — in zijn vorm, van dezen tijd!

Deze woorden geven ons den sleutel in handen van Da Costa's verhouding tusschen de Eeuw, wier geest hij bestrijdt, en de resultaten, die de Heere juist door *haar* streven voornamelijk aan het licht brengt.

Nadat de dichter nog een poos lang had voorgedragen, en men op een oogenblik dacht, dat zijn vers teneinde was, vervolgde hij geestdriftig met een verrassend slot, dat hij letterlijk uitschreeuwde:

Zij zullen het niet hebben,
Ons oude Nederland!

En toen kwamen van zijn lippen die krachtige strophen, die sedert, door De Liefde getoonzet, als antirevolutionair volkslied bij uitnemendheid worden gezongen. Er waren toen in het Trippenhuys jonge menschen aanwezig, die een halve eeuw later nog met ontroering aan dit oogenblik terugdachten.

Voor een talrijk gehoor reciteerde Da Costa in het Leesmuseum te Utrecht en voor de Hollandsche Maatschappij te Amsterdam zijn: *Wachter! wat is er van den nacht?* 't Was op het einde van 1847. De dichter wees op de zwarte wolken, waarvan de politieke hemel zwanger ging en voorspelde den machtigen revolutiestorm, die uit Frankrijk zou losbarsten over Europa. Op zijn verheven standpunt overzag hij heel de kaart van Europa, om in alle richtingen den strijd tusschen licht en duisternis gade te slaan:

Een chaos! *oud* en *nieuw* in gisting met elkander!
verandering, wat ook vall'! behoud, wat ook verander!
De Omwentling in haar kiem gekoesterd — in haar vrucht
[verafschuwd!

Aldus schetst hij den strijd tusschen conservatisme en liberalisme.

Dan geeft de Dichter en Ziener een kort begrip van Nederland's staatsrechtelijke historie, voor en na 1848:

Ach! zal 't baten of de Wet,
die Vorst en Volk verbindt, herzien wordt en verzet,
en Voortgang en Behoud hun eisch doen? zal het baten.....
zoo Voortgang en Behoud het eens zijn in 't verlaten
van 't geen de rotsgrond was, waar Neerland's Staat mee stond:
het met der Heeren Heer betracht geloofsverbond?

Dan weer plaatst de dichter ons voor de sociale kwestie:

die vraag
zoo diep, zoo roerend, en ontroerender gestaag,
der Maatschappij gesteld: Wat wordt er van uw Armen? —
Het Evangelie roept: Eens Heilands vol erbarmen!
Het Communismus eischt: Door mij het evenwicht!
De Revolutie dreigt: Aan mij het eindgericht!

Groen van Prinsterer, die uit dezen tijdzang een weerklank van zijn *Ongeloof en Revolutie* opving, dankte den dichter uit den grond zijns

harten voor dit krachtig, veelomvattend, schitterend en tevens leerrijk en troostrijk oudejaarslied.

Weinige weken daarna werd Da Costa's orakeltaal vervuld:

Achttienhonderd acht en veertig
 en de band der Staten sprong,
 en de dam werd doorgebroken,
 die de Omwentlingszee bedwong!

Weer zong de dichter een tijdlied, nu ingegeven door de tweehonderdste verjaring van het Munstersche vredejaar. Hij stelt 1648 en 1848 als contrasteerende tijdpunten in de geschiedenis tegenover elkander. Eerst de reuzenworsteling onzer Vaders met Spanje om des geloofs wille, met den weergaloozen zegen in Staat en Maatschappij daarop gevolgd. En daartegenover, twee eeuwen later, het jaar 1848: het Revolutievuur opnieuw lichtelaaie uitslaande. Lamartine, de dichter-staatsman, met zijn hymnen in proza het barricadenvolk bezwerende; Parijs dronken van bloed; de zee der Omwenteling door alle dijken en dammen bruisende... om eindelijk aan Nederland en de wereld te herinneren, dat de vrijheid alleen is voor degenen die Gods waarheid willen, vastigheid voor wie vasthoudt aan Hem!

De dubbele leuze van den eeuwgeest: „gelijkheid van nature en oppermacht van 't volk," bestrijdt hij hier in de volgende verzen, die de voortreffelijkste evenaren, ooit uit zijn veder gevloeid:

Gelijkheid, ijdlers spook dan 't schijnbeeld van de wolk!
 u zoeken, wien het lust, waar de opgewroete graven
 hun lijken leveren den gieren en den raven, —
 op 't puin van wereldsteên, in assche neergelegd,
 of, liever, met de ploeg tot enkel *niet* geslecht!
 Nooit dáár, waar heerlijkheid, beweging is, of leven!
 Niet bij dier zonnen heir, die aan de heemlen zweven,
 niet bij het grasgebloemt, door 's wandlaars voet betreên,
 niet (hoe veel minder nog) in 't samenstel dier leên
 van 't lichaam, die, bestemd elkander te onderschragen,
 elkander dienst te doen, elkanders last te dragen,
 hun roeping door 't *verschil* vervullen. — Wie *U* roemt,
 gelijkheid! roemt den dood. — Maar wie u waanzin doemt,
 hij late een andren eisch. dien onze tijd doet hooren,
 te meerdere ruimte toe, en wacht' zich dien te smoren!
Toenaadring eischt Gods orde en dezer tijden nood.
Toenaadring (waar ze ontbreekt) van vorst en volk, van groot
 en klein, van arm en rijk, van standen en belangen!
 God wilde 't onderscheid van gaven, rijkdom, rangen, —
 maar ook dat onderscheid beheerscht Zijn Woord en Wet,
 Zijn Wijsheid! en ook hier is 't voorbeeld ons gezet
 in de ordning der Natuur, waar zich twee krachten paren
 die, strijdig slechts in schijn, het Wereld-al bewaren
 van in te storten of, verspat, uit één te slaan.....
 Eén zelfde wijs beleid stoot van zich en trekt aan!
 Dus ook de maatschappij in 't tijdperk ons verschenen.
 Waar Orde op afstand plaatst, moet Liefde op 't naauwst veréenen.
 Ga Staatsman! ken uw tijd! doe elke vordring recht
 op vereenvoudiging, op vrijheên, nog ontzegd!
 zoo ver die eisch niet strijdt met Wet en Woord des Heeren!

Dat Woord — het kan u veel en groote dingen leeren van volksplicht beide en recht, van volksstem, invloed, keus! maar geen gemeenschap met een lasterlijke leus! Hoe hoog de hoogheid rees van d'Eeuwgeest en zijn tolken, de Machten *zijn* uit God! — en de Oppermacht der volken? Historisch is ze een waan, den Christen is ze een ban, waarvan geen menschelijk woord een land ontheffen kan.

Eindelijk nog een enkel woord over: *De Chaos en het Licht*, een halve-eeuwslied in 1850, voorgedragen in het Odeon te Amsterdam.

Drie onderscheidene stemmen, die geen van alle de verwachting van den dichter zelf uitdrukken, gaan de ontwikkeling zijner eigen overtuigingen in dezen tijdzang vooraf. Zij betreuren de tegenwoordige schuddingen der politieke en sociale wereld, doch koesteren verschillende verwachtingen daaromtrent, waarin waarheid en dwaling dooreen liggen.

De eerste stem, het streven der Revolutie, die *Anarchisme* profeteert:

't moet al geëffend tot één barre woesteni,
een bouwval, waar geen kunst, geen wetenschap meer zij,
geen licht, geen geest, geen God, — maar roode Communisten
elkaër de laatste buit, de laatste beet betwisten!

De tweede stem, die van de Monarchie, profeteert *Despotisme*:

Ach! aan de uitsporigheên der zinnelooste fractie,
onze aard verwoestend door Omwentling en Reactie,
(twee beulen, even hard, van vrijheid, rust en recht,
bij beurten), wordt vergeefs ons 't einde toegezegd
door Constituties, nauw verschenen aan de kimmen,
of weër in 't niet gedaald als wezenlooze schimmen.
Eéne uitkomst bleef ons slechts, één toevlucht in 't verschiet,
de aloude rotssteen der alleenregeering.

Tusschen die beide uitersten plaatst zich dan vervolgens als derde stem, die van *het juiste midden*:

Ons, vrij van weifling of oneedle moedverzaking,
blijft zelfontwikking, zelfregeering, zelfvolmaking
der volken hoop en doel. Mag 't in geen rechte lijn
onafgebroken steeds en zonder buiging zijn?
spiraalsgewijze dan en na miljoenen bochten, —
zoo slechts de Zege des vooruitgangs *blijft* bevochten!

Tegenover deze drie stemmen doet de dichter dan verder zijn stem hooren, waar hij zichzelf en anderen ten regel stelt:

zich door geen Tijdgeest en zijn dwaallicht laten leiden,
doch van den *Tijdgeest* steeds den *tijdloop* onderscheiden!
Met *dezen* aan Gods hand vertrouwend medegaan,
maar d' *andren* in Gods kracht weërspreken en weërstaan!

Voorts houdt hij den antirevolutionair aldus zijn christelijk-historische roeping voor:

Bouw scholen, in wier schoot het Evangeliezout
 uit Bij- en Ongeloof een dierbre jeugd behoudt.
 Aan 't roer van Staat, in Staats- en Raadsvergaderingen
 geroepen, in de rij van die den troon omringen
 geplaatst, of op de baan van wetenschap en kunst,
 verloochen voor Gods zaak der menschen lof of gunst.
 Ontdekt 't ongoddelijk en onhistorisch woelen
 van wie, met half verward of reeds bestemd bedoelen,
 de bron verplaatsende van Recht en Majesteit,
 Gods ordning omkeert en de natiën verleidt.
 Op alle hoogten, alle sterkten, alle bergen,
 wier stoutheid in onze eeuw den hemel schijnt te tergen,
 plant, op geen voorrecht meer dan Christus' smaadheid fier,
 met onbezweken trouw alom *Zijn* heilbanier!

Ten slotte eindigt hij met de stem der Bijbelsche profetie, die de
 wanklanken verzoenend oplost in deze bede des geloofs:

Schenk ons, onmachtigen, o God van Alvermogen!
 de krachten des geloofs, Uw geest van uit den hoogen,
 bij 't daavren van de stem, terwijl Uw rijk genaakt:
 Ontwaakt, gij slapenden! en, reeds ontwaakten: *waakt!*

Zoo heeft Da Costa dan, bij den kamp tusschen *Omkeering* en *Behoud*
 ook als dichter telkens weer het Woord Gods laten spreken. Of, om
 het in zijn eigen taal te zeggen, de dichter begeleidde met zijn snaren-
 spel de teekenen van onzen merkwaardigen tijd, totdat hij, eindelijk
 buiten adem geraakt, zich liever, als in zijn mantel gewikkeld, neerwerpt
 in een hoek van het vaartuig, waarin wij allen op de snel en fel be-
 wogen wateren drijven, met den blik naar een kustlicht gericht, dat
 onbedriegelijk en zeker op een veilige haven wijst. „Dat kustlicht”, zoo
 schreef hij, „het werd ons door geen feilbare menschelijke hand ont-
 stoken in het Woord van God, waarvan prophecy met historie de groote
 licht- en levens-elementen zijn. Spoedig weggespoeld met den eb der
 tijden mogen ook de treffendste toestanden, de belangrijkste wereld-
 gebeurtenissen zijn — het laatste einde van al dit eindige, ook met
 betrekking tot onze voor hooge heerlijkheid bestemde aarde, is voor-
 zegd. Op dat einde telkens gewezen te hebben, zal, ik weet het, wel
 altijd een der groote aanklachten (zoo niet redenen van ignoreeren)
 tegen mijne dus gehetene *politieke* poëzie bij sommigen ook van zeer
 onderscheiden godsdienstige en staatkundige richting blijven; voor
 anderen, als voor mijzelf, ligt misschien juist hierin de ziel en eigen-
 aardigheid van het verschijnsel op christelijk-dichterlijk gebied”.

Intusschen, de „hulk van Staat” zou wellicht langs rustiger baren zijn
 voortgespoed, indien meer gelet was op den wenk, door dezen echt
 Nederlandschen zanger gegeven, toen hij in 1851 zong:

O Scheepken, dierbaar Vaderland,
 door 't woën bedreigd van zoo veel golven!
 O Scheepken, dank zij hooger hand,
 nog in dat schuim niet gantsch bedolven!

Ach! op dien dollen Oceaan
 wiens waatren donderen en slopen
 hoe zal het verder met u gaan?
 Voor alle winden ligt gij open!
 't Zij 't uit den Westen *vrijheid* blaast,
 Of *kille dwangzucht* uit den Noorden!
 't Zij 't bij- of ongelooft, dat raast,
 gebroed aan Seine of Tiberboorden:
 O Scheepken! veilig zult gij zijn
 op deze dobberende baren,
 meer dan waar ijde wijsheidsschijn,
 op hoogten wijst, die *niet* bewaren,
 Zoo slechts, als voortijds, aan uw boord
 (waar ook een dwaas geslacht zich keere!)
 de naam, het bloed, de Geest, het woord
 van dien Bevrijder blijft in eere,
 die op der Zijnen: *Wij vergaan*,
 het noodweêr wendde, hooggeklommen,
 d'ontboeiden bergwind stil deed staan
 en de opgezette zee verstommen.

Da Costa's politieke tijdzangen zagen in 1853, in één bundel verzameld, opnieuw het licht. De benaming: *Politieke Poëzie*, zeker een eigenaardig verschijnsel in onze dichterswereld, was niet van hem zelf. Hij zou die combinatie om meer dan één reden niet gekozen hebben.

Maar nu zij eenmaal in zwang kwam, berustte hij er in, als niet zoo geheel onjuist. Immers, zoo schreef hij in de voorrede, tusschen den blik van den staatsman en dien van den dichter is niet altijd een zoo essentieel verschil. Ook de politiek heeft haar dichterlijke zijde, en voor den waren staatsman heeft ook de poëzie haar steun en beteekenis in de beschouwing der tijden. Vooral wanneer dichter en staatsman elkander ontmoeten in de inachtneming dier door *Gods Woord geopenbaarde toekomst*, waaraan niet minder dan aan de waardeering van *het verledene der geschiedenis*, het juiste inzicht in de behoefte van *het tegenwoordige* hangt.

Met dit denkbeeld omtrent de verwantschap van Dichter en Staatsman was Groen van Prinsterer het volmaakt eens. „Waarlijk” zoo schreef hij op 5 December 1853 aan Da Costa, „te midden van al het prozaïsche, dat ons dagelijks omringt, mogen wij somwijlen wel eenige verademing scheppen in die hoogere atmosfeer”.

* * *

IV. *Zijn politieke Brochures.*

Tintelen Da Costa's politieke tijdzangen alle van actualiteit: ook zijn politieke brochures getuigen ervan, hoezeer hij in elke nieuwe wending der gebeurtenissen op staatkundig gebied belang stelde.

Zoo bewees hij in 1844 aan het Vaderland, aan den Koning en aan 's Lands Hooge Regeering een gewichtigen dienst door het schrijven en uitgeven van een vlugschrift, getiteld: *Landgenooten! met het oog op*

God, blijft Nederlanders, en vereenigd. Een woord bij gelegenheid der wet van leening of heffing.

De intrede van het jaar 1844 werd n.l. bewolkt door financieele bezwaren van 's Lands schatkist. En ook in den kring van Da Costa's bekenden en vrienden ontbrak het niet aan sommigen, die gaarne zouden gezien hebben, dat hij zich aan de tegenstrevers der toenmalige Regeering gunstig had getoond. Maar hij hechtte niet zooveel aan geldelijke middelen, om door de weigering van ruime medewerking Koning en Vaderland in de bestaande ongelegenheid te laten.

Tot het welslagen der zaak drong hij er nu in deze brochure op aan, dat niemand ze door daden, woorden, invloed of gezindheid zou tegenwerken, maar dat ieder ze welwillend en oprecht zou bevorderen. Daartoe dan beroept Da Costa zich op een uitspraak van hooger dan menschelijk gezag, op een woord van den hoogen God: „een woord van God, niet duister of twijfelachtig van uitlegging, maar klaar bestemd en onwederspreekbaar duidelijk voor het scherpste, voor het eenvoudigste, ja ook voor het beperktste verstand; — een woord, omtrent welks heiligheid en zich ver uitstrekkende geldigheid, onder geene belijders van Christendom, van wat uitéénlopende overtuiging ook anders, hier eenige strijd kan bestaan; — een woord, waaraan zelfs een ongeloovige Wijsbegeerte of Staatskunde hulde moet toebrengen als aan de eenige voorwaarde, waarop eene maatschappij van menschen op deze aarde mogelijk is, en waarin ook de Israëliet, schoon het uit de Schrift des Nieuwen Testament tot ons komt, niet anders zal kunnen vinden dan een getuigenis, dat ook in *zijne* gewijde Boeken, in *zijne* geschiedenis van vroeger en later tijden nedergelegd is”.

Dit Bijbelwoord, waarvan de alleronmiddellijkste toepasselijkheid op den staat onzer landszaken, op de vraag van het oogenblik, door niemand ontkend kon worden, luidde:

„Alle ziele zij den machten over haar gesteld onderworpen. Want daar is geen macht dan van God, en de machten, welke daar zijn, die zijn van God verordineerd. Alzoo dat die zich tegen de macht stelt, de ordinantie Gods wederstaat, en die haar wederstaan, zullen over zichzelf een oordeel halen. — Daarom is het noodig onderworpen te zijn, niet alleen om de straf, maar ook om der conscientie wil. — Zoo geeft dan een iegelijk, wat gij schuldig zijt: schatting, dien gij de schatting, tol, dien gij de tol, vreeze, dien gij de vreeze, eere dien gij de eere schuldig zijt. ⁴⁾ En al wat gij doet, doet dat van harte, als den Heere en niet den menschen. — Maar die onrecht doet, die zal het onrecht dragen dat hij gedaan heeft, en daar is geen aanneming des persoons.” ⁵⁾

Met dit Godsgebod van gehoorzaamheid aan de Macht, van gewilligheid in het dragen der lasten, drong Da Costa er bij zijn landgenooten op aan, om op de leening in te teekenen, in overeenstemming met hun nationale eer, hun tijdelijk belang en hun maatschappelijk behoud. En

in den dichtergloed van zijn proza spreekt hij het anathema uit over de Edelen en Rijken des Lands, die reeds bedreigd hadden met lijdelijk verzet.

Voorts, als in den nood van het oogenblik zal voorzien zijn, beveelt hij voor de toekomst oprechtheid, eenvoud en nauwgezette eerlijkheid als de beste en zekerste staatkunde aan, waartoe de wijsheid bovenal gezocht worde op de knieën voor God.

Eindelijk wijdt Da Costa hier nog enkele bladzijden aan Grondwetsherziening, die hij, vooral na de gewichtige poging van 1840, noodzakelijk acht. Alleen, met den grooten Staats- en Historiekundige Heeren, waarschuwt hij: „*Gedenkt, dat de Staat geen machine is*”. Ook met de beste grondwettige waarborgen toch is nog weinig gewonnen, indien daar geen hogere waarborgen dan van menschelijke overlegging bij komen; „wanneer wij zouden daarlaten of bijkomstig achten hetgeen ons van hooger hand van ouds voor Nederlandsche nationaliteit gegeven werd: onze geschiedenis, onze taal, de behoeften van ons volk en van onze provinciën elk afzonderlijk, aan zelfstandigheid tegelijk en aansluiting rondom één bezielend middelpunt: de eenhoofdige regeering van het huis van Oranje! — en voorts tot dat alles en boven alles: de liefde, — de vreeze Gods, — het woord van God.”

Tot driemaal toe drukt Da Costa in deze brochure met vette letters de bovenaangehaalde teksten uit Romeinen en Colossensen af, op gezag waarvan hij zijn landgenooten ernstig waarschuwt tegen revolutionaire woelingen.

De brochure werd ook vanwege minister Van Hall verspreid. En het resultaat bleef niet uit. De vrucht was veler betere gezindheid. Men heeft dan ook te 's Gravenhage erkend, dat Da Costa's invloed voor het slagen van den maatregel niet onverschillig was geweest. En een hartelijke handdruk van den voor die medewerking erkentelijken Oranjevorst loonde den loyalen auteur voor de belangrijke ondersteuning.

Ook Groen dankte Da Costa voor deze tot inschrijving opwekkende toespraak. Hij noemde het in zijn brief van 29 Maart 1844 een woord op zijn pas, eenvoudig en krachtig. Wel had hij zich, vooral bij een eerste lezing, afgevraagd, of Da Costa het gewicht der kwestie, hoe gewichtig die ook was, niet eenigszins te hoog opgevoerd had; of hij ze niet te zeer misschien tot levensvraag had gemaakt; of er niet een meer hartig woord ook tot de Regeering had kunnen gericht worden; of..... doch, bij nader inzien, geloofde Groen zelf, dat wellicht veel van hetgeen hij er nog bij zou gewenscht hebben, daar ter plaatse wellicht min dienstig zou geweest zijn.

Met blijdschap vernam Groen ook, dat Da Costa met Z. M. een belangrijk gesprek gehad had, en hij hoopte, dat dit zijn vriend ook verder in de gelegenheid tot mededeeling zijner denkbeelden mocht stellen. „Er zijn zoovele tegenovergestelde indrukken”, schreef Groen, „dat zulks voorzeker niet overtollig zou zijn. In de gewichtigste zaken van Kerk, onderwijs, enz. valt men allengskens meer en meer wederom in de routine van het

vorige bestuur; mocht er toch in dit alles, hetgeen, nog zooveel meer dan de geldelijke aangelegenheden, den hartader van Volksbestaan en Staatswezen betreft, tenminste eenige verandering ten goede worden bespeurd”.

In zijn antwoord hierop aan Groen, 31 Maart 1844, bekent Da Costa echter gaarne, dat zijn denkbeelden omtrent de toepassing van goede beginselen op de practische behandeling, b.v. in zaken van Kerk, onderwijs, politieke hervorming, nog tot geene genoegzame klaarheid gekomen waren, om bij zulk een gelegenheid iets stelligs nog te vorderen.

In overeenstemming met deze van zelfkennis getuigende woorden, begint Da Costa zijn tweede politieke brochure: *Het Oogenblik, Een woord over het ontwerp van Grondwetsherziening*, 1848, aldus: „Ik ben geen Staatsman. Als zoodanig op te treden, zou mij in strijd brengen zoowel met mijne roeping, als men den aanleg van mijn geest en gemoed. Maar in een oogenblik als het tegenwoordige voor ons Vaderland zijne meening te zeggen over aangelegenheden, die voor het bestaan van dat Vaderland en wat het dierbaarst heeft, beslissend kunnen zijn, behoort wel niet uitsluitend tot den kring van den geoefenden Staatsman. Het behoort tot den plicht van een iegelijk, die tot toelichting van belangvolle vragen, de doorbreking, al ware het slechts van een enkelen waarheidsstraal, bevorderen kan.”

Deze aanloop gaf Alberdingk Thijm, ter aankondiging van Da Costa's politieke brochure, in het *Algemeen Letterlievend Maandschrift* dit woord in de pen:

- Vous êtes libéral ?
- Non, monsieur.
- Vous êtes royaliste ?
- Non, monsieur.
- Q'êtes-vous donc ?
- Je suis sculpteur.

Moreau.

„Je suis sculpteur”,ik maak geen aanspraak op politieke bevoegdheid; vraag mij naar geen opinie over staatszaken; die sfeer is mij te hoog — want ik ben een ongeleerd natuurkind; of ik sta boven, althans bezijden de staatskunst — ik ben een poëet..... *voilà tout*. Wanneer dit exkuus gegolden moog hebben, — niet meer in onzen tijd; niet meer in ons vaderland. Het antwoord blijft geestig: „je suis sculpteur” — maar die iets beters is dan een onbekeerbare egoïst, kan er niet meê volstaan. Hiervan is ook de heer Da Costa doordrongen, en daarom, al begint hij zijn politieke brochure met de woorden: „ik ben geen staatsman” — hij begint er zijn politieke brochure toch meê. Ik wil hier niet aantoonen, dat de heer Da Costa ook als staatsman, immers als staatkundig wijsgeer, het recht zou mogen vindiceeren zijne meening mede te deelen over het veelbesproken Ontwerp van Grondwet: — maar daar zijn waarheden en rechten, die zóó algemeen menschelijk en onvervreemdbaar persoonlijk zijn, dat ze evenzeer onder àller bereik liggen, en dat

ze elken geest toebehooren, zoo zeker als handen en voeten aan het lichaam. En voor de erkenning dier waarheden, voor de handhaving dier rechten te strijden — zie, dat is niet het bevoorrecht deel van den politikus, maar het is het belang, het is de plicht van den mensch.

Te stelliger achtte Da Costa zich tot het opvatten van de pen op dit oogenblik verplicht, omdat hij ook door zijn naamteekening onder het adres aan de Tweede Kamer ter betuiging van verkleefdheid zoo aan het monarchale beginsel als aan het Huis van Oranje en adhaesie aan het stelsel door den tijdelijken Minister van Justitie, den 13den Mei in de Tweede Kamer ontwikkeld, zijn hoofdgedachte had te kennen gegeven. Ook voelde hij zich verplicht om de beginselen in zijn beide laatste verzen (*Wachter! wat is er van den nacht?* en *1648 en 1848*) geformuleerd, door de uitgave van dit vlugschrift nader te ontwikkelen. En zoo ontving men dan nu in kalm proza de nadere toepassing van Da Costa's tot hertoe meest poëtisch uitgedrukte overtuigingen en gevoelens op de groote vraag van het oogenblik: Vereenigt men zich al dan niet met het stelsel, door de tegenwoordige Ministers in het Ontwerp van Grondwet en in de verklaring van 13 Mei nedergelegd?

Op die vraag antwoordde Da Costa met een goed rond en onbewimpeld: *Ja*.

Van dat *ja* nu geeft hij hier rekenschap in een zeven-tal hoofdstukken, waaruit duidelijk blijkt, hoe Da Costa over de tegenwoordige gebeurtenissen in Europa denkt; dat hij het beginsel der Revolutie steeds als zondig blijft aanmerken en verfoeien; dat hij de leer der Volksoppermacht strijdig rekent met het Christendom, doch dat hij, tevens, hoezeer van den *Geest* der eeuw niets hopen of wachtend, zich toch naar den *gang* en de *ontwikkeling* dier eeuw wenscht te schikken, en de uitbreiding van politieke vrijheid, die hij zedelijk noch onzedelijk, kwaad noch goed kan noemen, door den Christen wenscht overgenomen en gebruikt te zien, „als in de materieele wereld stoomboot en spoortrein”.

Het laat zich hooren, dat vooral *vrijheid van godsdienst* en *vrijheid van onderwijs* de volle sympathie hebben van Da Costa, wien de „rechtelijke vervolgingen van de meest onschuldige godsdienstige samenkomsten” der Afscheidenen bedroefden en verontwaardigden, en die van nabij wist, hoe de wettelijke vrijheid van het bijzonder onderwijs op allerlei laakbare wijze door plaatselijke autoriteiten was geweigerd of bemoeilijkt geworden.

Tegen dit denkbeeld van volksvrijheid staat uit haar aard de Monarchie in Nederland niet vijandig over, veeleer is de Oranje-Monarchie er de waarborg en de grondslag van. Overigens: de Macht is uit God. Zij is dit in een absolute monarchie niet meer of niet minder dan in de meest democratische Republiek^o). De schrijver vreest daarom ook voor de Monarchie niets van een ruime deelneming der Natie aan verkiezingen en regeering. Immers Monarchie en Oranje in Nederland zijn van ouds uit meer dan ééne hoofde *populair* bij uitnemendheid.

Zoo hecht Da Costa hier dan het grootste gewicht aan het beginsel der Oranje-Monarchie, omgeven en gesteund door vrijheden, den Nederlander en Christen dierbaar. En het schijnt voor hem een vrijwel uitgemaakte zaak te zijn, dat dit inderdaad het beginsel van de nieuwe Grondwet en van het andermaal opgetreden Ministerie is.

Op dit punt echter achtte Groen van Prinsterer blijkens een brief van 28 Mei 1848 Da Costa's brochure te optimistisch. Zeker, hij had ze in menig opzicht met instemming gelezen. Met Da Costa verblijdde Groen zich, dat er aan een neerdrukkend stelsel een einde gemaakt was; dat er ook voor den Christen mogelijkheid van meer vrije beweging tegemoet gezien werd, en van ganscher harte beaamde Groen veel van wat door den schrijver van *Het Oogenblik* omtrent een aantal bijzonderheden gezegd was.

Intusschen vreesde Groen, dat Da Costa het onderscheid en zelfs de tegenstelling tusschen het *historisch*-monarchale en het *revolutionair*-monarchale niet genoeg in het oog hield, en daardoor voorbijzag, dat de *stellig-monarchale* beginselen van 13 Mei (de Verklaring van het Ministerie omtrent beginsels en gedragslijn) zich *hoogstens* bepaalden tot een Monarchie van 1791, die men niet ten onrechte *une Republique plus un Roi* genoemd heeft. Er was, volgens Groen, geen de minste kwestie van die Monarchie, welke in Nederland *populair* was. Uitbreiding der volksrechten, zegt hij, is steeds hier te lande door de meest schrandere en welgezinde staatslieden, die geen felle en eenzijdige Aristocraten waren, begeerd; maar dan was er geen sprake van eene, door wanbegrippen en revolutionaire instellingen, gedesorganiseerde *volksmassa*. Groen verwijt eenigszins aan Da Costa's overigens zoo gewichtig boekske, wat hij aan zijn krachtig vers van 1844 verweet: „*Illusie!* „Zij *zullen* ons *niet* hebben, de goden van deez' tijd". En zie, zij *hadden* ons reeds". — Groen was met Da Costa voor geenerlei vormen bevreesd; met dezen geloofde hij, dat de Christen verplicht is gebruik te maken van elken vorm; maar hij vond in deze brochure te zeer den indruk gevestigd, alsof in Nederland die vorm nog niet door den geest der eeuw ingenomen en bezielde was. Om kort te gaan: Groen zou geen zoo volledige adhaesie gewild hebben aan een ontwerp, waarin de Koning waarlijk, zooals Mr. J. van Lennep in zijn openbaren Brief aan den presideerenden Minister van Justitie het uitdrukte, tot een pop op den schommel gemaakt werd.

Op deze bedenkingen diende Da Costa van repliek 8 Juni 1848. Ten aanzien van het: *Zij zullen ons niet hebben* merkte hij o. i. terecht op, dat, in verband met den laatsten regel van de toespraak in trocheeën, dat lied niet den toestand uitdrukte, gelijk Da Costa dien zag, als reeds bestaande, maar, gelijk hij dien, op den in het vers gelegden grond, *hoopte en aandrong*.

Maar na deze zeer bijkomstige opmerking, legt Da Costa dan aan Groen, en zijn Haagsche vrienden Elout en Singendonck, die over *Het*

Oogenblik onthutst waren, deze vragen ter wederzijdsche overlegging voor:

1. Overtuigd als ik ben, dat, in de gegevene omstandigheden, de conservatie der monarchie niet denkbaar is met teruggang tot een vroegeren toestand, en dat, na dit ministerie en dit stelsel, wij *face à face* met de revolutie komen, was het niet plicht om den monarch en de dynastie *met* dit ministerie te ondersteunen, tegenover niet slechts de revolutie, maar ook de reactie, die, mijns inziens, de revolutie zou of zal daarstellen of althans nabij brengen?

2. Konden wij, als Christenen, die de groote vrijheden in quaestie altijd gewild hebben, ons op dit oogenblik neutraal houden of passief? En is een bloot protest tegen de Revolutie genoeg, zonder zich tot iets positiefs te bepalen in de groote vraag van de Grondwetsherziening?

3. Kunnen wij op dit oogenblik tegenover de twee richtingen, thans in strijd, een derde beginsel stellen met eenige practische vruchtbaarheid, anders dan ik getracht heb te formuleeren, mij verklaarde voor *monarchy* en *vrijheden* op het beginsel der Souvereiniteit, die uit God is, en met verkondiging van het Evangelie, als de eenige kracht en waarheid ook hier?

4. Heb ik, zonder reserve, het stelsel des Ontwerps gehuldigd; en niet veeleer voorbehouden de noodzakelijkheid om evenzeer het *monarchale* en het *liberale* te sterken in al datgeen, dat immers de minister zelf verklaard had nog allerlei leemten en onvolkomenheid aan te bieden, zoo als het daar lag?

6. Is eene democratische monarchie niet evenzeer (en in Nederland nog veel meer) christelijk denkbaar, dan eene autocratische?

6. Hebben de vrienden wel, in hunne beschouwing van de Revolutie, *alle* de zijden van het verschijnsel genoegzaam toegelicht uit Gods Woord en Regeering?

Groen persisteerde echter bij zijn in den vorigen brief uitgesproken meening en antwoordde op 23 Juni 1848: „Dezelfde vrijheden, die gij begeert, begeer ik; dezelfde vermeerdering van politieken invloed der bevolking, door een kiesstelsel, hetwelk inderdaad vertegenwoordiging der Natie zou kunnen teweegbrengen; dezelfde bevestiging van een éénhoofdig gezag, zelfstandig en niet een drijftol van de luimen eener kunstmatig opgewonden volkswil. Evenmin als gij, wil ik terugkeerling naar hetgeen verouderd, en onherstelbaar geworden is; evenals gij, begeer ik den historischen rechtstoestand aan te nemen, gelijk die zich tot op den huidigen dag heeft ontwikkeld; maar om, zooveel van mij afhangt, dien aan den revolutionairen invloed te onttrekken; aan den invloed der onveranderlijke beginselen te onderwerpen, aan den invloed van het recht, gelijk dit niet anders is dan de Goddelijke wet, door alle tijden en gebeurtenissen heen, bij de eenzelvigheid der waarheid, in de meeste verscheidenheid van haar vormen openbaar”.

Een broederlijke en meesterlijke beoordeeling van Da Costa's brochure gaf ook zijn Haagsche vriend J. A. Singendonck in *De Vereeniging, Christelijke Stemmen*, deel III, bl. 34—44. Deze schreef daar o.m.: „Wij

stemmen volkomen in met den Schrijver, dat elke rigting, die ter goeder trouw is, verdient gehoord en verstaan te worden, dat men elkander niet roekeloos van geheime bedoelingen mag verdenken, en dat waar goede bedoeling, liefde tot het Vaderland, opregtheid in de uiting van gevoelens, maar eenigszins kan ondersteld worden, men voor de waardeering, ja voor een goed gebruik, en overneming zelfs van bedenkingen uit eene tegenovergestelde zijde niet ontoegankelijk blijven mag. Evenwel, daar het ons *om waarheid* te doen is, mogen en moeten wij de vraag opperen: Steunt de verwachting van den Schrijver op realiteit? Mogen wij ons, na al hetgeen voorgevallen is, met woorden en benamingen tevreden stellen? — Toen de regering van den vorigen Koning, niet ten onregte met den naam van *revolutionaire autocratie* bestempeld, een einde nam, heeft zich het bestuur van den tegenwoordigen Vorst gekenmerkt door eenen voortdurenden strijd tusschen pogingen tot handhaving van het vroeger Alvermogen, waardoor ook regten en vrijheden ons dierbaar onderdrukt waren, en eischen van meer consequente liberalen of radicalen, wien het om gedurige vermindering van de magt des Konings te doen was. Vruchteloos zocht men te midden van deze strijdige rigtingen eenigen zweem van de openbaarwording eener ware Monarchie. En de Regering, beurtelings van de eene zijde naar de andere geslingerd, zelve zonder beginsel, zonder kracht, zonder anderen wensch dan zich staande te houden, ware eindelijk geheel radeloos gebleven, hadden niet de meer liberale eischen in verband met de groote gebeurtenissen van Europa, tenslotte eene tijdelijke zege behaald". En verder: „Wij wenschen, met Da Costa, zoo wij meenen, hetzelfde: een zelfstandig gezag, verantwoordelijk aan God, gebonden aan regt en billijkheid, en beperkt door echte volksvrijheden. Is *dat* nu hetgeen ons het ontwerp der commissie belooft? Ik ontken het ten stelligste. Het is onzes inziens een kennelijke zege van de revolutie in den radicalen zin. De voorgenomene staatsregeling moge in sommige, welligt in vele opzichten, de voorkeur verdienen, boven de tegenwoordige; wij achten de voorstanders van meerdere consequentie in de toepassing van revolutionaire theorieën uit den aard der zaak zelve onvermogen om hunne schoone beloften te verwezenlijken. Daarom zouden wij ons liever wachten, van op hunne plannen van staatshervorming het zegel onzer goedkeuring te drukken, ook omdat wij daarna elke verklaring van eigen beginsel ons als eene *protestatio actui contraria* *) zouden kunnen zien voorwerpen".

Zelfs na jaren, in een brief van 4 Juli 1853 aan Groen gericht, handhaafde Da Costa echter zijn brochure uit 1848. Hij schreef toen: „Ik las dezer dagen mijn *Oogenblik* nog eens over. Ik heb van geen letter daar neergeschreven, wat het fonds der zaken betreft, berouw. Wat waren mijne edele vrienden Singendonck, ik meen ook Elout, daarover onthutst. Ei lieve! waarom? Hadden wij dan ook die revolutie *gemaakt*, opdat uit het kwade het goede mocht voortkomen? het zij verre. De zaak was buiten ons geschied, nu was het plicht en roeping eene betere

orde van dingen mogelijk te maken, door de gemaakte positie te accepteren, de groote beginsels te handhaven, tegen het valsch beginsel te protesteeren, en zich voorts de wateren der overstroming ten nutte te maken, om in eene goede richting uit ondiepte en zandbank te geraken. Zoo brachten de rechtstreeksche verkiezingen er eerlang de onzen in. Zoo werd April 1853 mogelijk. Laat ons tegen geenerlei menschen of zaken, geenerlei époques of dagteekeningen, in de ontwikkeling van Gods plannen bevooroordeeld zijn”.

Hierbij teekende Groen later aan: „Waarom wij over *Het Oogenblik* onthutst waren? Omdat, volgens de zeer gegronde kritiek van onzen vriend Singendonck, de gunstige verwachting, *con amore et ardore* kenbaar gemaakt, steunde op *illusie*, niet op *realiteit*. Omdat men met *woorden* en *benamingen* te vrede gesteld en misleid werd. Omdat de Grondwetsherziening, in den zin en geest van het veelbelovend Kabinet, eene *kennelijke zegepraal was van de Revolutie in radicalen zin*”. En in den *Index* op de Brieven schreef Groen in 1876: „In 1848 was de bij uitnemendheid merkwaardige ontboezeming (in het wegslepend geschrift, *Het Oogenblik* getiteld) schijnbaar althans met den geest der Eeuw ietwat homogeen. Ofschoon Da Costa zelf dit niet ingezien, althans niet erkend heeft. In de *Politieke Poëzie* is mij geen zweem van dergelijke anomalie bekend”.

Zoo bleef dan Da Costa, als staatkundig wijsgeer, ook in 1848 wel aan het antirevolutionair beginsel trouw, maar in de practische toepassing van dat beginsel op de vragen en behoeften van het oogenblik faalde hij.

.....„Ik ben geen Staatsman. Als zoodanig op te treden, zou mij in strijd brengen zoowel met mijne roeping, als met den aanleg van mijn geest en gemoed”.

(Slot volgt.)

1) *De Mensch en de Dichter Willem Bilderdijk*, 1859, bl. 335.

2) *Brieven*, II, 19 November 1852, bl. 109.

3) Zie: E. Gewin, *In den Reveilkring*, blz. 112—113.

4) Rom. XIII.

5) Coloss. III.

6) Men vergelijk hiermee wat Da Costa schreef in een aantekening bij zijn lied des tijds: *1648—1848*: „Het beginsel, dat de Machten uit God zijn, is wel niet bij eenerlei regeeringsvorm, of wijziging van dien, beperkt. Het is even wezenlijk bij eene republiek als bij eene monarchie, bij constitutioneele regeeringsvormen als bij de onmiddellijke Theocratie van Oud-Israël denkbaar, — die Theocratie, vaak zoo weinig gekend, zoo dwaas miskend en zoo essentieel en practisch verschillend van hetgeen men *Oostersch Despotisme* heet. Zie maar, tot een voorbeeld, op het stuk van volkskeuze! God-zelf roept en zalft zijnen knecht David, maar het orgaan dier keuze is straks ook de keuze door de Oudsten, door het volk. Hetzelfde laat zich op Christelijk-Kerkelijk terrein waarnemen in de oorspronkelijke inrichting der Gemeenten. De Gemeenten-zelve kiezen hare Ouderlingen en Diakenen! Zal daarom hun ampt, gezag en roeping, niet meer zijn van God? Ik doe het met een woord opmerken, opdat blijke, hoe de vragen van den dag over Grondwet en Regeeringsvorm voor de Christenen in geheel iets anders liggen dan de vrees voor rechtstreeksche verkiezingen, of wat des meer zij”.

7) Verklaring in strijd met eigen handelwijs.

GEMEENTELIJKE ARMENZORG EN DIACONIE.

DOOR

MR. A. J. L. VAN BEECK CALKOEN.

De verhouding tusschen gemeentelijke armenzorg en diaconie wordt beheerscht door de krachtontwikkeling, die elk van deze twee vertoont.

Beheerscht deze krachtontwikkeling de verhouding geheel? M.a.w. kan de ontwikkeling van de eene zorg de andere verdringen?

Deze vraag raakt de kwestie in haren kern. Een antwoord kan luiden: Neen; immers geestelijke factoren beheerschen den omvang van de diaconale zorg, andere factoren dan geestelijke dien der gemeentelijke armenzorg.

Welke zijn die andere factoren?

Wanneer we op deze vraag het antwoord hebben gevonden, dan zal ons tevens gebleken zijn in hoever steun van buiten, de diaconie in hare krachtontwikkeling kan ten goede komen.

* * *

Men kan de armenzorg en haar omvang benaderen van verschillend uitgangspunt.

Allereerst kan men als uitgangspunt nemen de diaconie, of althans de particuliere liefdadigheid.

In de tweede plaats kan men als uitgangspunt nemen de eischen van het economische leven.

Wie het eerste kiest, zal hij zooals Groen van Prinsterer deed bij zijn waardeering van de Armenwet van 1852, in navolging van den Glasgow-schen socioloog Chalmers, de openbare armenzorg alleen beschouwen als den vijand, die met alle macht moet worden bestreden? Met alle macht, dus ook met politieke middelen, of beter: door middel van de wetgeving, die de openbare armenzorg moet tegenstaan, liefst geheel terugdringen?

Zal het tweede standpunt de diaconale en particuliere zorg wel zooveel mogelijk allè recht willen doen toekomen, maar toch ook de openbare armenzorg een plaats aanwijzen?

We willen ter beantwoording van deze vragen de historie laten spreken.

Allereerst staan we stil bij den tijd van het humanisme in den aanvang der 16de eeuw. Het was Ludovicus Vives, die in zijn „Forma subventionis pauperum” van 1531 opkomt voor een wel ingericht armenwezen. Hij wil de verspreide liefdadigheid organiseeren tot een strijdmacht tegen de armoede, waarin niet alleen bedeed wordt, maar ook met wijze voorzorg getracht wordt armoede te voorkomen, gevallen op te heffen, verwaarloosde kinderen ambachten te leeren, arbeidswilligen aan arbeid

te helpen. Hij ziet de taak der Kerk alleen in het prediken, raadgeven, zorgen voor het zieleheil. De burgerlijke armenzorg moet de armverzorging organiseeren.

De Roomsch-Katholieke Kerk verzette zich hier niet tegen.

Althans het gronddenkbeeld ontmoet in het advies, dat de Sorbonne over het werk van Vives uitbracht, geen principiële bedenking. Het recht en den plicht van den Staat om organiseerend op te treden, vindt bij haar erkenning.

Zoo kon dus de Ypersche wetgeving, die de denkbeelden van Vives belichaamde, ook elders, o.a. te Leiden, een gunstig onthaal erlangen.

Het is dan ook alleen het opkomen der Reformatie, die deze wetgeving in haar beginsel aantastte.

Mej. Chr. Ligtenberg (De Armenzorg te Leiden tot het einde van de 16de eeuw) schrijft hierover: „Het is merkwaardig, dat in de korte tussenpoos, toen de Katholieke kerk de macht in de staat en de macht over de geesten, verloren had, en de kalvinistische kerk nog geen gelegenheid gehad had zich van deze meester te maken, te Leiden op het gebied van de Armenzorg de idee van het humanisme zo schitterend is uitgesproken en in zooveel opzichten is verwezenlijkt” (blz. 18).

De Reformatie herstelde de diaconie als de geroepene om de armen te verzorgen. De Overheid liet de taak der armverzorging aan de diaconieën over, die evenwel door de verhouding, waarin de Gereformeerde Kerk tot de Overheid stond, tevens als overheidsorganen optraden.

Zoo kwam de diaconale zorg in het middelpunt te staan, een positie die zij tot in de negentiende eeuw bleef innemen. De uitoefening der diaconale armenzorg was zoowel een plicht, dien men tegenover de Overheid vervulde als een uiting van gemeentelieven. Nog in 1824 werden van overheidswege in de verschillende provincies de bijdragen vastgesteld, waarvoor de diakenen zich konden vrijkopen van hun ambt. Tot in het midden van de 19de eeuw eindelijk de kerk het recht verkreeg de aanleggenheid der Diaconie zelfstandig te beslissen.

Inmiddels was er in tweeërlei opzicht een groote verandering aan het opkomen.

De sociale toestanden ondergingen wijzigingen, die op de positie van de arbeidende klasse van grooten invloed waren. De godsdienstige stroomingen, die uit het Réveil voortkwamen, werkten krachtig op den opbloeï van het barmhartigheidsleven. Deze opbloeï ging wel eerst aan de diaconie voorbij en vond meer uiting in een vereenigingsleven, dat naast de Kerk stond. Maar allengs richtte door oplevend kerkelijk besef de aandacht zich op de beteekenis van het diaconaat en ontwikkelde zich in toenemende mate òn in de Gereformeerde Kerken òn in de Nederl. Hervormde Kerk op diaconaal terrein een actie van groote beteekenis. Op deze ontwikkeling van het diaconaat komen we later terug.

Vooraf staan we echter stil bij de veranderde positie der arbeidende klasse en den invloed hiervan op de armenzorg.

Om de beteekenis daarvan goed te verstaan en om bij de verdere beschouwing van de verhoudingen op het terrein der armenzorg een leidraad te vinden, ontleenen we aan het werk van Dr. I. J. Brugmans over „De Arbeidende Klasse in Nederland in de 19de Eeuw” een voorbeeld.

De verhouding besprekend tusschen de arbeiders en de armen in het begin der 19de eeuw, verhaalt hij, dat er bestonden:

„eigenaardige mengvormen tusschen de weldadigheidsinstellingen en de gewone speculatieve ondernemingen, gewoonlijk in dezen vorm, dat de leiding van de „armenfabriek” aan een particulier werd toevertrouwd, die uit de armenkas werd gesubsidieerd en overigens op eigen risico handelde. Met andere woorden: de armbesturen leverden arbeidskrachten aan ondernemers.”

„Het is voor ons doel niet noodzakelijk, een opsomming te geven van de semi- (of quasie-)philantropische instellingen van dien aard, die in de 19de eeuw werden aangetroffen. Liever een voorbeeld: de bekende inrichting op Feijenoord bij Rotterdam, die in 1812 in het „Pest-huus” aldaar werd geopend. Hier werden kinderen opgenomen van 8 tot 14 jaar, afkomstig van de godshuizen en liefdadige instellingen, die daarvoor aan den Directeur jaarlijks f 50.— hadden te betalen, benevens bij de plaatsing een som ineens voor de uitrusting der kinderen (f 50.— voor een meisje, f 40.— voor een jongen). De arme kinderen moesten daar wol, katoen of zijde fabriceren en verwerken, met een werktijd van 12 uren per dag. De inrichting verstreekte voeding en nachtverblijf, en betaalde een gering loon uit van 15 stuivers per week. Een gewone, speculatieve fabriek was het dus niet, wat ook blijkt uit het onderwijs, dat er werd genoten (1 uur per dag), en uit het voorschrift, dat „bij gepaste gelegenheden” formuliergebeden en dankzeggingen zouden worden gereciteerd en stichtelijke gezangen zouden worden gezongen. Toch waren die philanthropische elementen slechts een vernis. Openhartig wordt erkend, dat de kinderen zingen moesten leeren „vermits een vroolijke opgeruimdheid veel toebrenge tot de vereischte vlugheid van een goed werkman”; en in een door Falck onderteekende „Memorie betreffende het Instituut en de Fabriek ten nutte der Armenjeugd op het eiland Feijenoord bij Rotterdam” wordt als voordeel dezer inrichting opgegeven, dat zij dezelfde werkloonen heeft te betalen als de fabrieken in minder kostbare streken en in het buitenland, zoodat zij aan de concurrentie het hoofd kan bieden”.

„De voordeelen van zulk een etablissement waren tweezijdig; de armbesturen bespaarden een aanzienlijk bedrag aan onderhoud en de industrie kreeg de beschikking over goedkoope arbeidskrachten. Geen wonder, dat niet alleen Rotterdamsche kinderen naar het heilrijke „Pesthuys” werden gedirigeerd; er waren er b.v. ook uit Middelburg. In dit verband worde vermeld, dat bij de uitbesteding van weezen in de provincie Zeeland — elders worden deze klachten

niet vernomen — ernstige misbruiken in zwang waren. De „armvaders”, die naar zoo goedkoop mogelijke plaatsing streefden, hielden jaarlijks een soort aanbesteding, waarbij de wees aan hem, die met de laagste vergoeding genoeg nam, werd gegund. In enkele dorpen werden de ongelukkige kinderen zelfs ter bezichtiging gesteld”.

„Een tweede type van semi-philantrophische inrichtingen, dat veelvuldiger voorkwam, waren de fabrieken, waarin een particulier ondernemer overdag armlastige, valide arbeiders aan het werk had. Soms kreeg hij daarvoor subsidie van het stadsbestuur, soms bepaalde de bijdrage van de overheid zich tot het verstrekken van een kosteloze lokaliteit. Als voorbeeld voor dit type kunnen de calicotsweverijen in Zeeland gelden, wier bevolking in 1861 door Coronel grondig en uitvoerig werd beschreven. Deze fabrieken — er bestonden in 1861 te Middelburg, Vlissingen, Veere, Domburg, West-Kapelle, Arnemuiden en Zierikzee — waren opgericht in 1839, toen de bekende firma Salomonson uit Almelo, op instigatie van het gouvernement, werklieden naar Zeeland zond om weefonderricht te geven aan de behoeftige klassen in eenige steden van die provincie. De calicotsweverijen, die op deze wijze waren ontstaan, werden onder toezicht gesteld van een commissie onder voorzitterschap van den burgemeester en van een wethouder. De taak van deze commissie was: in overleg met den fabrikant de loonen vast te stellen, geschillen tusschen arbeiders en opzichters te beslechten, zorg voor het onderhoud der gebouwen e.d.m. De samenhang met de armenzorg blijkt ook uit de bepaling in het Middelburgsche reglement, dat hij, die wegens wangedrag uit de fabriek moest worden verwijderd, alle aanspraak op bedeeling zou verliezen. De fabrikanten werkten, afgezien van het vermelde toezicht, voor eigen rekening. Wanneer de zaken slecht gingen en de loonen verlaagd werden, moest het armbestuur bijspringen, zooals in 1842 te Vlissingen gebeurde: door een toelage uit de stadskas werd den wevers toen de vermindering in loon bijgepast” (blz. 79—81 zie ook blz. 139).

Deze voorbeelden vergelijken we nu met het huidige. Het contrast is zoo groot, dat we bijna kunnen spreken van eenheid van tegendeel.

Toen: de armen, de bedeelden, gebruikt als arbeiders met half loon met „bedeeling” als aanvulling van het loon.

Nu: voor de arbeiders, die niet in staat zijn met werken hun brood te verdienen, een zoodanigen vorm van hulp gezocht, die hen bewaart voor klassificeering als „armen”.

Toen: de armbesturen leveren arbeidskrachten aan de ondernemers.

Nu: de sociale maatregelen er op gericht om de arbeiders te houden uit de handen der armbesturen.

Natuurlijk heeft deze verandering grooten invloed gehad op de positie van armverzorging. Toch is deze verandering niet in dien zin op te vatten, dat de armverzorging een lagere plaats heeft verkregen. De arm-

verzorging heeft juist door naar beter methoden van hulpverlening zich te richten, door de toepassing der discretie in de uitreiking, in aanzien aanmerkelijk gewonnen. Onze tijd veroordeelt de „klachttafel”, de „armenkerk”, de massale uitdeeling en zoekt door voorkoming van armoede, door opheffing en individualiseering, de armenzorg op hooger peil te brengen.

Naast deze verbeterde armenzorg nu staat die hulpverlening, die men met den naam „sociale zorg” tooit. De sociale verzekering kreeg in de steunverlening haar verlengstuk, dat den arbeider bedoelt te behoeden voor den gang naar den armverzorger.

En deze steunverlening is in handen van de gemeente. Zij deed den omvang der armverzorging niet afnemen, maar bewerkte wel een verschuiving van de armverzorging van de particuliere liefdadigheid en de diaconie naar de openbare, de gemeentelijke armenzorg.

Hier nu hebben we een omstandigheid, waarop de diaconie zelve geen, althans geen directen invloed kan uitoefenen.

We komen nu tot een tweeden factor: de wetgeving. De vraag of de armenwet van 1912 niet in belangrijke mate er toe heeft bijgedragen de lasten van de gemeentelijke zorg te doen toenemen en hoe de diaconie daartegenover staat, heeft in de laatste jaren een voorwerp van onderzoek uitgemaakt.

De Nederlandsche Vereeniging voor Armenzorg en Weldadigheid wijdde er in 1922 een vergadering aan, waar vooraf gereedgemaakte praeadviezen werden besproken. Op de laatst gehouden centrale diaconale conferentie der Gereformeerde Kerken hield de heer H. de Wilde een referaat over de 12½-jarige practijk der Armenwet (1925). De vijf praeadviseurs der Ned. Ver. voor Armenzorg en Weldadigheid: Jonkvrouwe van Verschuer uit Arnhem, Pater Hulsman uit Utrecht, de heeren Jurrema uit Amsterdam en Wolff uit Arnhem en Mevr. Muller—Lulofs uit Utrecht toonden met sprekende cijfers aan, dat de overheids-armenzorg thans in alle opzichten de overheerschende plaats heeft gekregen en de bijzondere en de kerkelijke armenzorg een vernederend bescheiden plaats moesten gaan innemen. Deze praeadviezen maakten een zoo diepen indruk, dat de bekende strijder voor de verbetering der armenzorg — J. F. L. Blankenberg — uitriep: „Hier is alle uitstel gevaarlijk, er is periculum in mora. Uitstel gevaarlijk”.

Maar wat moet er dan geschieden? Waar gevaar is, daar is een vijand. Wie is de vijand: de wet, die te slap is, de diaconie, die te zwak is, de gemeentelijke zorg, die te ruim is?

De armenwet bracht in twee opzichten verandering. De dubbele be- deeling, d. i. de aanvullende hulp der burgerlijke armenzorg, vóór 1912 wettelijk niet toelaatbaar, werd door de nieuwe wet gesanctionneerd. Aan de burgerlijke armenzorg werd verbetering van methode en verheffing in het peil harer hulp voorgeschreven. En wel werd de meervoudige ondersteuning met waarborgen omringd, die de bedoeling hadden hare toepassing in te perken, en wel bleef de burgerlijke armenzorg wettelijk

den tweeden rang innemen, maar de uitkomst was toch anders. De overheidsarmenzorg steeg te 's Gravenhage van 1913 tot 1923 tot 13 maal haar eerste bedrag. De kerkelijke ondersteuning toonde relatief een sterke daling. Over 1916 nog keerde de diaconie der Ned. Hervormde Kerk te 's Gravenhage meer uit dan het Burgerlijk Armbestuur. In 1919 was de verhouding omgekeerd. De uitkeering van Maatschappelijk Hulpbetoon steeg van f 105.000.— tot f 1.324.000.—; die der Herv. Diaconie van f 121.300 tot 140.000.—. En wel vertoonde de diaconale hulp der Gereformeerde Kerk van 's Gravenhage een stijging van f 21000.— (1916) tot f 67000.— (1923), maar deze laatste cijfers zijn toch niet in staat het totaal in belangrijke mate te influenceeren, wat het verhoudingscijfer betreft.

De Ned. Hervormden en Roomsche-Katholieken maakten onmiddellijk in ruime mate gebruik van de „dubbele bedeeing”. De grootere royaliteit van de inmiddels tot „Maatschappelijk Hulpbetoon” gepromoveerde burgerlijke armenzorg trok de schare der ondersteunden tot zich.

Had de wet dit kunnen keeren? Zou het in 1912 in de macht van den wetgever hebben gelegen, den stroom in andere bedding te leiden?

Zij heeft het gepoogd door de instelling van den Armenraad, welke instelling bedoelde de kracht der bijzondere en kerkelijke armenzorg door georganiseerde samenwerking te verhoogen. Maar deze poging heeft gefaald.

Daartegenover staat het voorschrift van de Armenwet, dat de hulp der burgerlijke armenzorg wordt verstrekt „in zoodanigen vorm en zoo„danige mate, als met het oog op de behoeften en de persoonlijke eigenschappen in verband met de omstandigheden van den arme het meest „gewenscht is om hem wederom in staat te stellen, in het onderhoud „van zich en zijn gezin te voorzien” (art. 29).

Ongetwijfeld heeft deze verruiming aan de hulp der burgerlijke armenzorg meer aantrekkelijkheid verleend.

Een aantrekkelijkheid, die niet is verzwakt door art. 28, dat bepaalt: „Ondersteuning kan slechts worden verleend aan hen, die..... niet ont„vangen van..... kerkelijke, bijzondere of gemengde instellingen.” Want deze toekenning van subsidiair karakter aan de burgerlijke armenzorg heeft haar niet belet den voorrang te erlangen. Zij bleek een fictie. Zou scherper bepaling wettelijken waarborg tegen dezen voorrang hebben kunnen verzekeren?

De beantwoording van die vraag houdt verband met de boven in de tweede plaats gestelde, in hoeverre de kerkelijke armenzorg zich te zwak heeft getoond.

Wat de Roomsche-Katholieke armenzorg betreft, behoeft niet naar een antwoord te worden gezocht. Van die zijde wordt, om slechts één voorbeeld te noemen, de meervoudige ondersteuning niet slechts aanvaard als een noodzakelijk kwaad, maar met nadruk verdedigd. (Pater Hulsman op de vergadering van de Ned. Ver. voor Armenzorg en Weldadigheid van 14 en 15 September 1922, Verslag blz. 114).

Wat de armenzorg der Ned. Hervormde diaconie betreft, deze staat voor een bijzondere moeilijkheid. De leiders der beweging, die de diaconie op zooveel hooger peil brachten, erkennen het groot gevaar der meervoudige ondersteuning. Wat stellen zij er tegenover? Het is de schifting. D. w. z. het uitzoeken van de beste gezinnen om deze afdoende te helpen. Het gevolg van dezen maatregel is wel, dat de gemengde hulp afneemt, maar dat daartegenover een groot aantal ondersteunden naar het burgerlijk armbestuur moest afvloeien.

En nu de Gereformeerde diaconie. Zij werd in de praeadviezen, die boven vermelding vonden, geprezen om haar beginselvast vermijden van de meervoudige ondersteuning, om haar trouw afdoende helpen der eigen kerkleden. Maar zij had dan ook tegenover de Ned. Herv. diaconie met haar „volkskerk”-probleem in een meer begrensd terrein van hulpverleening een voorsprong.

Kon dan ook de kerkelijke armenzorg verwijt treffen, dat zij de hoofdschuldige is, dan zou dit moeten zijn wegens het niet nakomen van den eisch om haar hulpverleening uit te strekken over een niet door bepaalde grenzen afgebakend terrein. En die eisch is niet gesteld.

Eindelijk de particuliere armenzorg, van niet kerkelijken aard. Over deze, als eigenlijk buiten ons bestek vallend, slechts een enkel woord.

Dat de arbeid, uitgaande van Vereenigingen als „Armenzorg”, „Liefdadigheid naar Vermogen” en andere geen vooruitgang toonde, vindt in tweeeërlei z'n oorzaak. Allereerst hierin, dat de voormannen, die de stuwkracht waren in vroeger jaren, hun krachtig idealisme niet konden overdragen op jonger generatie. In de tweede plaats — we beroepen ons voor beide punten op de rede van Dr. Adriani te Assen gehouden in 1922 — dat bij de neutrale armenzorgvereenigingen het humaniteitsbeginsel werkte, dat beginsel hetwelk in de buitenkerkelijke arbeiderskringen plaats maakte voor de socialistische beginselen, wier heerschappij het contact deed teloor gaan tusschen arbeider en armverzorger. Terwijl de modern-„bewuste” wel zijn hand wil uitsteken om de gave aan te nemen van het maatschappelijk hulpbetoon en hij zich schamen zou een gave aan te nemen van den toch zoo welmeenenden armbezoeker, blijft op het terrein der kerk de onderlinge band bestaan en houdt de kerkelijke armenzorg het ideaal hoog der broederlijke liefde, in Christus' naam bewezen. Terwijl de neutrale armenzorg, wil ze aan geld komen, soms tot bedenkelijke middelen haar toevlucht neemt en zelfs den „cabaret-avond” niet moge versmaden, dragen de diaconie-gelden nog den adeldom van het offer op het altaar Gods, Hem ter eere nedergelegd.

We komen thans tot den derden factor van de toeneming der openbare armenzorg:

De te ruim verleende gemeentelijke zorg.

De wet wees den weg. En onder tal van invloeden wies de stroom in de door de wet gebaande bedding. Meer en meer ging de burgerlijke armenzorg in de richting van een gemeentelijken dienst, die over heel

het leven der burgerij hare bemoeiingen ging uitstrekken. Zuigeling-verzorging, kindervoeding, school-artsen en schoolbaden, beroepskeuze, werkloosheidssteun, ziekenhuis- en wijkverpleging, tehuizen voor vrijgezellen en incomplete gezinnen — de opsomming daalt nog niet eens in details — alles vraagt de verzorging van gemeentewege, omdat de „moderne” daarin ziet de beste uiting van gemeenschapszorg. Immers de socialistische opvatting van gemeenschapszorg sluit door hare miskenning van de waarde van het individueele, alle particulier initiatief uit.

Willen we tegenover de wet en tegenover de kerk billijk zijn, dan moeten we niet bij deze beide de hoofdoorzaak zoeken van de toeneming der openbare armverzorging, maar wel — en dat in verre de voornaamste plaats — bij de doorwerking der beginselen, die in het socialisme hun voedingsbodem vinden.

Tegenover deze doorwerking moet het gemeentebestuur zich schrap zetten. De bewijzen zijn er, dat dit kan.

Maar vooral moet de kerkelijke armenzorg in haren ijver voor de goede beginselen stand houden.

Dat dit niet gemakkelijk is, bewijzen de quaesties, die in den diaconalen kring behandeld worden.

Zoo las men onlangs in de bladen de volgende mededeeling:

De vergadering van diakenen van de Geref. Kerk te Amsterdam vroeg den Kerkeraad goedkeuring van haar besluit als volgt:

„De diaconale vergadering besluit aan leden of doopleden onzer kerk, die geldelijken steun noodig hebben, doch verklaren liever geholpen te worden door het Burgerlijk Armbestuur dan door onze Diaconie, onzerzijds steun te weigeren,

en den betrokken diaken te machtigen daarvan een schriftelijk bewijs te geven”.

Ter fine van nadere overweging van de formuleering is dit voorstel aan de diaconale vergadering teruggezonden.

We achten ons niet geroepen in deze kerkelijke zaak advies te geven. De vraag zelve bewijst echter, dat ook bij alle beginseltrouw de diaconie zich nog vaak ziet gesteld voor de moeilijkheid, haar plaats tegen de burgerlijke zorg te handhaven.

Een ander bewijs ligt in de telkens weerkerende vragen omtrent de grenzen der verzorging bij ziekte e.d. en omtrent de afbakening der grenzen tusschen de diaconale zorg en de „sociale hulpverlening”.

Met verbetering van woningtoestanden, van hygiënische toestanden, van arbeidsvoorwaarden, door verzekering tegen werkloosheid en ziekte, streeft men ernaar de armenzorg vóór te zijn.

Dit streven veroorzaakt verschuiving van grenzen. We nemen als voorbeeld de tuberculose-bestrijding. Een t. b. c. patiënt is niet door zijn ziekte op zichzelf een „armlastige”. Dat wil zeggen, bij de hulp, die hij behoeft, dient onderscheiden te worden tusschen financieelen onderstand en andere hulp. Zelfs zal de financieele onderstand soms geheel kunnen worden

gemist, wanneer b.v. goede raad over huisvesting, ligging en medische behandeling voldoende is. Soms zal de raad om een beter huis te betrekken gepaard gaan met een kleinen toeslag op de huur van een betere woning.

De ziekte-verzorging heeft dus een maatschappelijken kant, maar treedt ook op het terrein der barmhartigheid.

In de bestrijding van krankzinnigheid, tuberculose e.d. ligt een algemeen belang, dat de overheid noopt tot maatregelen in het belang der volksgezondheid. De diaconie trad bij de krankzinnigenverpleging terug en beperkte haar zorg tot maatregelen om krankzinnige leden der gemeente in Christelijke gestichten te doen verplegen.

Nu ligt de vraag, die dan ook zoo vaak wordt gesteld, voor de hand: Geldt ditzelfde ook bij hulp aan vallende-ziekte-lijdens, aan idioten, aan sanatorium-patiënten?

Een tweede voorbeeld vinden we in de werkloosheidsverzekering. In de gemeentelijke steunregeling heeft men een aanvulling van de uitkeering uit de verzekering.

Moet nu bij de steunregeling de diaconie terugtreden?

Op de Diaconale Conferentie der Gereformeerde Kerken te 's Gravenhage in 1921 heeft de heer J. Schouten betoogd, dat bij een maatschappelijke regeling, die de gevolgen van sociale toestanden wil verhelpen, deze aan de hulp der diaconie voorgeaat. Niet alle diaconieën bleken met dit standpunt zich te kunnen vereenigen, maar de groote meerderheid der conferentie schaarde zich aan de zijde van den heer Schouten.

Nu grijpt deze sociale regeling steeds verder in en de steunregeling krijgt daardoor hoe langer hoe meer het karakter van armenzorg.

Dit noopt de diaconie tot bepaling van haar standpunt en begrenzing van haar terrein, maar de macht der feiten worstelt hier met het beginsel.

En die macht der feiten is niet gering.

Waarin moeten we nu onze kracht zoeken?

Talma zei eens, dat het Luther-lied ten onzent verkeerd vertaald is, waar de vertaler laat zingen: „Geen aardsche macht begeeren wij”, want wij begeeren wèl aardsche macht.

Luther dichte: „Mit uns'rer Macht ist nichts gethan”. Dat wil zeggen: de macht, die wij begeeren, verwachten wij niet van onszelven. Het is niet de macht van de wet, die onze armenzorg in het rechte spoor zal houden. Het is niet de macht van het geld, dat de overheidskassen on-aangesproken zal laten. Het is niet de macht van de gemeentebesturen, die den stroom in de rechte bedding zal leiden.

Het is de macht van het beginsel, waarvan we alles verwachten.

Niet zoo evenwel, dat de wet ons nu verder onverschillig is, of dat de maatregelen van het gemeentebestuur er niet meer op aan zouden komen.

Toch ligt onze kracht alleen in de trouw aan het beginsel. Trouw in het kleine, voortarbeidend in eigen taak en roeping, zullen we het zout kunnen zijn, dat het voortwoekerend bederf weert.

DE PSYCHOPATHENWET.

DOOR

MR. TH. HEEMSKERK.

Met dit artikel voldoe ik aan het verzoek om voor dit tijdschrift eene bijdrage te leveren over de Psychopathenwet.

Men zal mij, hoop ik, ten goede houden, dat ik slechts kortelijk de hoofdpunten in het licht stel.

Art 37 van het Wetboek van Strafrecht luidde:

„Niet strafbaar is hij die een feit begaat, dat hem wegens de „gebrekkige ontwikkeling of ziekelijke storing zijner verstandelijke „vermogens niet kan worden toegerekend. Blijkt, dat het begane „feit hem wegens de gebrekkige ontwikkeling of ziekelijke storing „zijner verstandelijke vermogens niet kan worden toegerekend, dan „kan de rechter gelasten, dat hij in een krankzinnigengesticht wordt „geplaatst gedurende een proeftijd den termijn van een jaar niet te „boven gaande.”

Als de nieuwe wet in werking zal zijn getreden (het tijdstip daarvan moet bij Koninklijk Besluit worden bepaald), zal art. 37 luiden:

„Niet strafbaar is hij, die een feit begaat, dat hem wegens de „gebrekkige ontwikkeling of ziekelijke storing zijner geestvermogens „niet kan worden toegerekend.

„In dat geval kan de rechter gelasten, dat hij in een krankzinnigen- „gesticht zal worden geplaatst gedurende een proeftijd den termijn „van een jaar niet te boven gaande.

„Valt het feit in de bepaling van een misdrijf of in eene der „overtredingen, omschreven in de artikelen 426, tweede lid, 432, 433 „en 453, derde en vierde lid, van het Tweede Boek, dan kan de „rechter, ook bij toepassing van het tweede lid, bevelen, dat hij ter „beschikking van de Regeering zal worden gesteld, ten einde van „harentwege te worden verpleegd, doch alleen indien het belang der „openbare orde dat bepaaldelijk vordert.”

En daaraan wordt toegevoegd een nieuw artikel 37a, luidende:

„Bij strafrechtelijke vervolging van een persoon, bij wien tijdens „het begaan van het feit gebrekkige ontwikkeling of ziekelijke storing „der geestvermogens bestond, zonder dat artikel 37, eerste lid, wordt „toegepast, kan de rechter:

- „1. recht doen naar de gewone regelen; of,
- „2. dengene, die tijdens de uitspraak van het eindvonnis in eersten „aanleg den leeftijd van achttien jaren bereikt heeft of meerder- „jarig is, of te wiens aanzien artikel 39 septies, laatste lid, wordt „toegepast, veroordeelen tot:

„a. plaatsing in eene bijzondere strafgevangenis, in plaats van „de op het feit gestelde gevangenisstraf en voor een termijn, den „duur dier gevangenisstraf niet te boven gaande;

„b. geldboete, in plaats van de op het feit gestelde gevangenisstraf van vier jaren of minder of hechtenis;

„met betrekking tot de oplegging van bijkomende straffen gelden „de gewone regelen.

„De rechter kan, ingeval van toepassing van No. 1 of No. 2, „bovendien recht doen overeenkomstig de bepaling van art. 37, „derde lid.”

De oude toestand was dus deze. Bleek den rechter, dat de dader van een strafbaar feit leed aan gebrekkige ontwikkeling of ziekelijke storing zijner verstandelijke vermogens, en dat het feit hem dientengevolge niet kon worden toegerekend, dan kon hij hem natuurlijk niet veroordeelen, maar kon geen anderen maatregel op hem toepassen dan plaatsing in een krankzinnigengesticht gedurende een proeftijd van ten hoogste een jaar. Voor verlenging was die termijn niet vatbaar, en wanneer de deskundigen binnen dien proeftijd of misschien zelfs reeds aanstonds bij de opnemings oordeelen, dat de patient eigenlijk niet krankzinnig is of dat hij van zijne krankzinnigheid is hersteld, moet ingevolge de wet tot regeling van het Staatstoezicht op de krankzinnigen de patient worden ontslagen. De rechter heeft het in dat geval dus niet in de hand den terugkeer binnen zeer korten tijd in de maatschappij van een wellicht zeer gevaarlijk persoon te verhinderen.

Was er echter geen storing van zoodanig karakter, dat daardoor toerekeningsvatbaarheid was uitgesloten, dan restte den strafrechter niets dan straffen, zonder dat hij een anderen maatregel kon toepassen.

En ofschoon men dan op grond van zijne mindere toerekeningsvatbaarheid hem juist minder of anders zou moeten straffen, was het dan op grond van zijne gevaarlijkheid somtijds welhaast onvermijdelijk hem als gewoon delinquent te straffen, of men moest zijn toevlucht nemen tot een gekunsteld expedient. Niet onaardig wordt dit geïllustreerd door een vonnis in 1920 door eene rechtbank gewezen, en door het arrest van het Hof te Arnhem, waarbij het vonnis ten aanzien van de strafmaat werd vernietigd. Het is in de vergadering der Tweede Kamer, 4 Maart 1925, herinnerd door Mr. Beumer, dien ik citeer: „De bedoelde rechtbank „had te berechten een dienstbode, die zich eenige malen aan een strafbaaar feit had schuldig gemaakt en die toen terechtstond wegens een „vrij simpel feit: oplichting tot een bedrag van f 25.—. De rechtbank „veroorloofde zich ten aanzien van de aan beklaagde op te leggen straf „te overwegen:

„dat de eenig juiste maatregel, die ten aanzien van beklaagde „behoorde toegepast te worden, zou zijn, dat zij ter beschikking van „de Regeering werd gesteld, opdat in haar doelmatige verpleging „zoude worden voorzien;

„dat echter de Rechtbank van oordeel is, dat beklaagde, die op „haar jeugdigen leeftijd reeds vele misdrijven achter den rug heeft, „en als maatschappelijk zeer gevaarlijk beschouwd moet worden, „niet in de vrije maatschappij behoort terug te keeren, zoolang zij „zoo gevaarlijk is;

„dat echter de Rechtbank geen straf kan opleggen of een maatregel „toepassen, die dit verzekert;

„dat de Rechtbank derhalve, ofschoon zij beklaagde verminderd „toerekeningsvatbaar acht en meent, dat zij niet in een gewone „gevangenis thuis behoort, van oordeel is, dat haar in het belang „der maatschappelijke veiligheid het maximum gevangenisstraf moet „worden opgelegd, daarbij den wetgever, die nog steeds in gebreke „blijft te zorgen voor een doelmatige strafrechtelijke behandeling „van psychopathen, verantwoordelijk stellend voor het leed, dat deze „beklaagde daardoor zal worden aangedaan”.

„Het beste is over dit in baloorigheid gewezen vonnis en deszelfs „overwegingen niet veel te zeggen. Het heeft zijn felste veroordeeling „gevonden in het arrest, door het Hof te Arnhem gewezen, waarbij het „vonnis ten aanzien van de strafmaat werd vernietigd.

„Het Arnheemsche Hof heeft kans gezien, ook zonder de regeling, die „thans voor ons ligt, te kunnen toepassen, zich in de practijk op een „behoorlijke manier uit de moeilijkheid te redden, waarin het zich bevond, „een manier, heel wat meer te waardeeren dan de wijze, die door de „rechtbank in overweging was genomen. Het Hof heeft gezegd: wij „kunnen ons in geen deele vereenigen met de strafmaat, door de „rechtbank in het vonnis opgenomen. Wij zullen deze beklaagde voor- „waardelijk veroordeelen tot een jaar gevangenisstraf en als voorwaarde „stellen, dat zij gedurende twee jaren verpleegd wordt in een in het „arrest met name genoemde inrichting.

„Ik erken, dat er eenige kritiek is te oefenen op het feit, dat geen „andere maatregel mogelijk was. Deze beslissing is dan ook niet een „zoodanige, die in alle opzichten bevrediging geeft, maar het Hof kon „niet anders doen. Het kon geen maatregelen nemen ter verzekering, dat „inderdaad door de veroordeelde de voorwaarde zou worden vervuld. „Dit is echter niet de schuld van het Hof, maar het gevolg van de „leemte in de wet.”

Die leemte beoogt nu de nieuwe Psychopathenwet aan te vullen. Zij heeft een lange geschiedenis. De eerste ontwerpen van den Minister Regout zijn 28 Maart 1911 ingediend. Zij zijn door den Minister Ort in 1915 niet onbelangrijk gewijzigd. In 1921 heb ik het weder opgenomen en ben ik, met behoud van door Mr. Ort aangebrachte veranderingen, in beginsel tot het stelsel-Regout teruggekeerd. Op 12 Juni 1923 is door de Commissie van Voorbereiding verslag uitgebracht, een verslag, dat tevens de Memorie van Antwoord bevatte; op 5 Maart 1925 is de wet zonder hoofdelijke stemming in de Tweede Kamer aangenomen; op 27 Mei

1925 in de Eerste Kamer eveneens zonder hoofdelijke stemming, zelfs zonder beraadslaging.

Hier schijnt dus roerende eensgezindheid te bestaan. Doch uit het debat in de Tweede Kamer en de stemming over twee amendementen is gebleken, dat die eensgezindheid geenszins volledig is, en dat integendeel in deze materie principieele tegenstellingen bestaan.

Men was het wel er over eens, dat zekere verfijning, specialiseering van de wettelijke bepalingen op dit stuk noodzakelijk was; dat de rechter voor psychopathen een bijzonderen maatregel, dwangverpleging, moest kunnen bevelen, door hen ter beschikking van de Regeering te stellen; dat dit wel kan worden gedaan door den strafrechter, en daarvoor niet (wat veel omslag gaf) overeenkomstig het ontwerp-Regout verwijzing naar den burgerlijken rechter noodig was; en men heeft, dit zij in het voorbijgaan gezegd, er zich in kunnen vinden, dat niet meer wordt gesproken van gebrekkige ontwikkeling of ziekelijke storing van *verstandelijke* vermogens, maar van *geestvermogens*.

Doch principieel verschil bleek ten aanzien van de toerekeningsvatbare psychopathen.

Het stelsel der nieuwe wet is dit.

Onder psychopathen, die een strafbaar feit gepleegd hebben, zijn er aan wie dit feit kan worden toegerekend en anderen aan wie het niet kan worden toegerekend.

Diegenen, aan wie het niet kan worden toegerekend, kunnen natuurlijk niet gestraft worden, maar de rechter kan hen plaatsen in een krankzinnigengesticht, evenals voorheen gedurende een proeftijd van ten hoogste één jaar. Bovendien kan de rechter den dader ter beschikking van de Regeering stellen voor dwangverpleging voor bepaalde strafbare feiten, genoemd in art. 37, nieuw, derde lid „indien het belang van de openbare orde dat bepaaldelijk vordert”. En deze maatregel kan de rechter nemen ook als hij den niet toerekeningsvatbaren dader *niet* in een krankzinnigengesticht doet opnemen.

Oordeelt de rechter, dat den psychopaath het strafbare feit wel kan worden toegerekend, dan laat art. 37a dien rechter ruime keuze. Hij kan hem straffen naar de gewone regelen; hij kan hem straffen door plaatsing in eene bijzondere strafgevangenis of, voor feiten waarop niet meer dan vier jaren staat, met geldboete, en hij kan zoowel in het eene als in het andere geval bovendien dwangverpleging gelasten.

De rechter moet dus, als hij met een psychopaath te doen heeft, allereerst beslissen of het feit hem kan worden toegerekend. Dit is in de Tweede Kamer op 4 Maart 1925 door den heer Dresselhuys betwist, maar het volgt m. i. zoo duidelijk uit den tekst der wet, zooals op den 5den Maart mijnerzijds werd geantwoord, dat daaraan niet getwijfeld kan worden. Het was ook de bedoeling der Regeering, naar mijne meening ook die van den Minister Regout. De rechter heeft die beslissing volstrekt noodig, om te weten of hij straf moet opleggen of

niet. Is de toerekeningsvatbaarheid niet aanwezig, dan *mag* hij *geene* straf opleggen; is die wel aanwezig, dan *moet* hij straf opleggen.

Over dat laatste liep nu juist de strijd, en dat was een strijd tusschen links en rechts. De heeren Dresselhuys en Kleerekoper wilden, dat, ook als het feit den dader wel kon worden toegerekend, niettemin de rechter de vrijheid zou hebben *geene* straf op te leggen, maar zou kunnen volstaan met te bevelen, dat hij ter beschikking van de Regeering zou worden gesteld. Een amendement van die strekking was door den heer Kleerekoper en 9 andere sociaal-democratische Kamerleden voorgesteld, en de geheele linkerzijde heeft er vóórgestemd, hoewel ik verklaarde het niet te kunnen aanvaarden. De geheele rechterzijde heeft het afgewezen na een debat, waaruit van eensgezindheid op dit punt bleek.

De regel is, dat wie terechtstaat en toerekeningsvatbaar zijnde van schuld overtuigd wordt, wordt gestraft. De rechter heeft groote vrijheid in de strafmaat, maar hij straft.

Op dien regel zijn enkele uitzonderingen, zoo ten aanzien van lichte overtredingen en zoo ten aanzien van kinderen, die zonder het uitspreken van straf weer aan hunne ouders kunnen worden toevertrouwd of ter beschikking der Regeering worden gesteld. De uitzonderingen kunnen echter gezegd worden den regel te bevestigen. Omtrent kleine overtredingen geldt allicht „de minimis non curat praetor”, en wat het kinderstrafrecht betreft, dat sluit zich zoo nauw bij opvoeding en tucht aan, en het is eigenlijk zoo abnormaal (al blijkt het helaas al te veel noodig), dat een kind voor den strafrechter moet komen, dat men natuurlijk de mogelijkheid moet openlaten om aanstonds tot opvoeding en tucht terug te keeren. Maar hier is juist geen reden om uitzondering te maken op den regel, dat de rechter straf moet uitspreken en moet men veeleer aan den regel vasthouden.

Zooals ook uit het debat bleek, was hier het beginsel van het strafrecht in het geding. De voorstanders van het amendement kwamen op tegen het stelsel der wet, volgens hetwelk de rechter moet beslissen of de dader-psychopaath toerekeningsvatbaar was of niet. De heer Dresselhuys en de heer Kleerekoper deden het ieder op zijne wijze, maar toch hadden hunne betoogen dien karaktertrek gemeen. De heer Kleerekoper vroeg: „Zou niet het geheele criterium van toerekeningsvatbaar kunnen worden gemist, als wij ons tot ziekelijke stoornis des geestes beperken?” En de heer Dresselhuys beweerde: „dat wij hier te maken hebben met een typisch soort strafrechter, met een psychopathenstrafrecht, met een bijzonder stelsel en niet met een kwestie van verminderde toerekenbaarheid”.

Dat ging geheel en al tegen de grondgedachte van het wetsontwerp in. De psychiatrie is eene moeilijke wetenschap, en de rechter heeft in vele gevallen aan haar voorlichting behoefte, maar waarom was het oude artikel 37 Wetboek van Strafrecht onvoldoende geacht? Omdat dit berust op het standpunt dat men met psychose (ziekelijke storing van geestvermogens) slechts te doen kan hebben, inzooverre als daaruit ontloe-

rekeningsvatbaarheid voortvloeit. Neen, iemand kan een psychopaath zijn en toch toerekeningsvatbaar, en dus strafbaar. Maar niet alleen strafbaar; hij levert buitendien dikwijls nog een buitengewoon gevaar op, waarmede het niet rechtvaardig zou zijn rekening te houden bij de bepaling der straf. Zijn straf zou daardoor zwaarder worden dan hij verdient. Derhalve moet behalve de straf nog dwangverpleging op hem kunnen worden toegepast, zulks niet als straf maar als een maatregel van openbare orde, dien men zoo mogelijk tot zijne opvoeding en genezing kan aanwenden.

Het laten vervallen van de straf voor de toerekeningsvatbare psychopathen berust dan ook eigenlijk op de gedachte, dat tusschen een maatregel van openbaar nut als de dwangverpleging is en straf geen eigenlijk verschil bestaat. De heer Kleerekoper zeide: „In een maatschappij met sociale gerechtigheid, in een socialistische maatschappij, zou een Psychopathenwet den ganschen omvang van het strafrecht kunnen uitmaken. Men zou alleen behooren te straffen degenen, wier abnormale aanleg tegen eene goede maatschappelijke inrichting inging.”

Het toegeven aan den aandrang om het opvoeden en straf van toerekeningsvatbare psychopathen facultatief te stellen ware dus geweest het ontvangen van de olievlek, die zich uitbreidt. Er lag in dien aandrang een begin, niet van verfijning of specialiseering, maar van ondermijning van het strafrecht, naar de uitspraak in Rom. XIII vers 4, dat de overheid „is Gods dienaar, eene wreekster tot straf dengene, die kwaad doet”.

Men klaagde dan ook, dat men den Minister niet van zijn anti-revolutionaire opvatting omtrent het strafrecht zou afbrengen. Hier was echter ook in het spel de R.K. opvatting van wijlen den Minister Regout en van den heer Van Wijnbergen; ook de opvatting van Mej. Katz.

Merkwaardig was hier de overeenstemming tusschen den R.K. spreker en haar, die voor de Chr. Historischen het woord voerde.

De heer Van Wijnbergen merkte op, dat „wanneer men zich verzet tegen de moderne strafrechtsidee, dan geschiedt dat in de eerste plaats uit hogere beweegredenen, omdat bij de doorwerking van die leer bij het volk te loor zou gaan het schuldbesef, het gevoel van zedelijke verantwoordelijkheid, het bewustzijn van in het bezit te zijn van een vrijen wil, van zijn doen en laten verantwoordelijk te zijn jegens God aan wien men verantwoording schuldig is, Wiens wil men vrijwillig heeft te volbrengen met uitzicht op eeuwige belooning. Dat gaat te loor. Dat zijn de funeste gevolgen van de moderne strafrechtsidee, die den mensch neerhaalt van de hooge plaats, waarop hij door God werd gesteld. Waar wij nu staan voor dergelijke gevaarlijke stroomingen, is het natuurlijk, dat bij ontwerpen als dit de noodige voorzichtigheid betracht moet worden”.

En Mej. Katz zeide onder meer: „Ook dat ben ik eens met den heer Van Wijnbergen: „de moderne strafrechtleer is daarom zoo afschuwelijk, omdat zij den mensch neerhaalt van de hooge plaats waarop God hem

heeft gesteld. Geen vrije wil wordt meer erkend, geen geestelijke verantwoordelijkheid, geen schuld”.

Van R.K. en van Chr. Hist. zijde, in merkwaardige overeenstemming, werd dus de basis van de erkenning van zedelijke verantwoordelijkheid en van schuld gevonden in het leerstuk van den vrijen wil.

In het vraagstuk van den vrijen wil ligt, naar ik meen, een mysterie, dat met onze beperkte logica niet is op te lossen, en dit werd ook door mij opgemerkt, maar, wat van dit mysterie zij, de Schrift leert ons duidelijk de verantwoordelijkheid van den mensch voor God en zijne schuld als hij „dienstknecht der zonde” is. De straf volgt dan als verdiend leed op de zonde, maar, dit moet ook in het oog worden gehouden: niet iedere zonde wordt door de strafwet getroffen, slechts die zondige daad, die tegen de rechtsorde ingaat. Om met dit alles rekening te houden merkte ik op: „Het wetsontwerp is op dit punt overgenomen van Mr. Regout, een onverdacht Roomsch-Katholiek. Een antirevolutionair zal nooit op de wijze als die Minister en ook de heer Van Wijnbergen deed, den nadruk leggen op den vrijen wil. Wel op de schuld, maar het mysterie van den vrijen wil en de determinatie van den wil, daar blijft bij de bespreking van dat vraagstuk de antirevolutionair buiten. Doch de conclusie, waartoe wij beiden komen, is dezelfde n.l., dat wij te doen hebben met schuld, waarvoor de mensch verantwoordelijk is, indien hij zich daarvan niet weet te zuiveren. Dat standpunt is de classieke opvatting van alle tijden, dat straf moet worden uitgesproken en dat die verdiend moet zijn. Daarin ligt ook het begrip vergelding en verantwoordelijkheid. Nu weet ik wel, dat die vergelding nooit volkomen zuiver is. Het is een aardsche vergelding, maar de opdracht, om die aardsche gebrekkige vergelding te geven, is van Godswege aan de Overheid gegeven, en aan die opdracht mag de overheid zich niet onttrekken. Nu weet ik ook wel, dat niet alle feiten, waardoor men zich schuldig stelt, strafbaar zijn. Het zijn natuurlijk slechts feiten, die in strijd zijn met de rechtsorde, en in zooverre strekt de straf tot beveiliging van de maatschappij, maar het primum verum is, dat de straf rechtvaardig moet zijn. Wanneer men zegt: wij zullen beginnen met te zien, hoe wij de maatschappij kunnen beveiligen, zal men in rechtvaardigheid te kort schieten; maar wanneer men begint met te zeggen: wij zullen zien, dat de straf rechtvaardig zij, zal de beveiliging van de maatschappij, voorzoover zij mogelijk is door het strafrecht, vanzelf gevonden worden”.

In eene uitvoerige ontwikkeling van eene strafrechtstheorie ben ik niet getreden en meen ik ook hier niet te moeten treden. De grondlijnen zijn, naar ik meen, aangegeven.

En van hoeveel belang het is daaraan vast te houden, kan men beseffen door het extract uit een rede van Prof. v. Hamel Sr. door den heer Beumer vermeld: „De heer Van Hamel zeide op een van de congressen der Internationale Kriminologische Vereeniging: „Ik heb gisteren reeds gezegd: de medici moeten meer op den voorgrond komen. Ik heb ook

aangetoond, dat de ontoerekeningsvatbaarheid, een juridisch begrip, ons zeer hindert; dat de straf, een tweede juridisch begrip ons ook hindert, en zal nu aantoonen, dat ons nog een derde begrip hindert n.l. dat van het misdrijf. Wanneer wij van die drie bevrijd zijn, dan is alles beter”.

Het amendement Kleerekoper c.s. om het straffen van den toerekeningsvatbaren psychopaath facultatief te stellen, werd, zooals ik reeds vermeldde, verworpen rechts tegen links. De Chr. Historischen, de Anti-revolutionairen en de Rooms-katholieken en de heer Kersten stemden het eendrachtiglijk af.

Het andere amendement van den heer Kleerekoper c.s. strekte om aan art. 214, eerste lid (van het Wetboek van Strafvordering), een nieuwen zin toe te voegen, luidende:

„Indien gevangenisstraf van zes maanden of langer wordt opgelegd, moet, behalve ingeval van verstek, op straffe van nietigheid uit het vonnis blijken, dat over de persoonlijkheid van den beklagde het oordeel is gevraagd van één of meer deskundigen (artsen)”.

Hoewel dit amendement den Vrijheidsbond en den Vrijzinnig-democraten te ver ging, zoodat alleen de socialisten zich daarvoor verklaarden, had het toch in den grond eene soortgelijke strekking als het eerstbesproken amendement, n.l. om het beschouwen van een delinquent als slechts ziek, niet als misdadig, uit te breiden. Dit kan alleen gerechtvaardigd worden geacht als men een vermoeden aannam, dat de personen, wie het betrof, psychopathen waren. Nam men dit echter aan, dan was er geen reden om de bepaling niet uit te strekken ook tot hen, die delicten bedreven hadden, waarvan men aanvankelijk moest meenen, dat zij met minder dan zes maanden gestraft zouden worden. Maar wie het algemeen vermoeden niet aannam, moest er zich aan houden, dat het psychiatrisch onderzoek slechts werd ingesteld als ten aanzien van een bepaald geval zoodanig vermoeden wel was gerezen.

Het is minder noodig stil te staan bij de technische bezwaren tegen dit amendement, waarvoor zich slechts de sociaal-democraten verklaarden.

Ik heb uit den aard der zaak bij dit korte overzicht mij bezig gehouden met de juridische zijde der zaak. Het moeilijkste punt is echter wellicht daar, waar de medici en juristen elkaar ontmoeten. Namelijk of bij een bepaalden beklagde de psychose, n.l. de gebrekkige ontwikkeling of ziekelijke storing der geestvermogens, aanwezig is en of die leidt tot ontoerekeningsvatbaarheid of niet. Hier zal niet altijd ook tusschen de psychiaters eenstemmigheid bestaan; voor de goede werking der wet zal veel afhangen van de practijk.

Is eenmaal de beslissing omtrent dit punt gevallen, dan zal het, naar men vertrouwen mag, voor den rechter niet moeilijk zijn als inleiding tot de eventueel te gelasten dwangverpleging eene passende straf op te leggen.

De moeilijkheid tot uitvoering der wet zal overigens juist liggen in de dwangverpleging zelve. In de eerste plaats heeft de Regeering met het

oog op de kosten, zoolang de financieele toestand veel zorg vereischt, eenige reserve te maken. Die reserve zou wellicht, op grond dat het hier een eisch van goede justitie geldt, wat minder stringent kunnen zijn, wanneer men niet steeds voor de inwilliging van den eenen nieuwen eisch zich beriep op de inwilliging van een anderen eisch. Wijkt de Regeering van den regel om geen nieuwe kostbare instituten op te zetten af, dan komen er aanstonds allerlei verzoeken voor zaken, waarvan de voorstanders beweren, dat zij nu juist van het allergrootste gewicht zijn.

Men zal intusschen dunkt mij een schema moeten opmaken om de wet althans met soberheid te kunnen uitvoeren en het is uitgesproken, zij het niet zonder tegenspraak van medische zijde, n.l. van Mevr. de Vries—Bruins, dat wellicht in het gebouw van de bijzondere strafgevangenis te Scheveningen eene afdeeling zou kunnen worden ingericht voor dwangverpleging van psychopathen. Daarbij dient intusschen bedacht te worden, dat die afdeeling niet het karakter van eene gevangenis mag hebben. Het ter beschikking stellen van de Regeering is geen straf, het is een maatregel in het belang van de openbare orde, van de veiligheid der maatschappij, die dient uitgevoerd te worden op eene wijze, zooveel mogelijk in het belang van den patient zelf. Bij de toepassing van dien maatregel dient inderdaad genezing beproefd te worden. In hoever men daarin zal kunnen slagen zal natuurlijk van de individualiteit der patienten afhangen; men moet het echter beproeven. De dwangverpleging behoeft niet voor ieder patient een leed te zijn, al zal het dikwijls zoo wezen. Goed ingericht kan zij voor sommigen (het hangt ook van de individualiteit af) aangenaam zijn. Maar het verschil tusschen die verpleging en straf blijft altijd: men legt straf op omdat die een leed is; dwangverpleging, ondanks de omstandigheid dat zij in menig geval een leed is.

De Regeering behoeft overigens de patienten niet in eene Rijksinrichting te doen verplegen; van bijzondere inrichtingen moet (ingevolge Nota van Wijziging d.d. 14 Maart 1925 door mij ingezonden) bij voorkeur worden gebruik gemaakt, en de Rijks-asylen moeten slechts een aanvullend karakter bezitten. Reeds heeft de Rekkensche Stichting zich aangeboden. Ook zal (mede ingevolge boven vermelde Nota van Wijzigingen) bij het plaatsnemen der te verplegen personen onderscheid gemaakt worden ook naar hun godsdienst. Kosten zal ook de verpleging in particuliere gestichten voor het Rijk ongetwijfeld medebrengen.

De dwangverpleging, hoewel geen straf, wordt door den strafrechter gelast. Hij kent nu eenmaal het geval. Het voorstel-Regout om, teneinde het verschil tusschen dwangmaatregel en straf te markeeren, de zaak van het ter beschikking van de Regeering te stellen naar den burgerlijken rechter te verwijzen, is onder algemeene instemming verlaten, en de verwarring, waarvan ook de heer Kleerekoper blijk gaf, van dwangverpleging met straf, hangt ook niet daarvan af.

Maar deze dwangverpleging wordt alleen gelast als een strafbaar feit

gepleegd is, als bedoeld in art. 37, nieuw, derde lid. In overweging is alsnog een wetsontwerp om dwangverpleging in het belang der openbare orde op bevel van den (burgerlijken) rechter mogelijk te maken ook dan als er geen strafbaar feit gepleegd is. Dit ligt niet zoo voor de hand. Er is dan n.l. niet zoo duidelijk aan den dag getreden, dat de patient gevaarlijk is voor de maatschappij, en het zou hier patienten gelden, van wie men niet kan zeggen, dat zij krankzinnigen zijn (daarvoor is reeds de wet op de krankzinnigengestichten), maar die slechts in minderen graad psychopathen zijn. Het zou eenvoudiger zijn indien men zich voorschijnde er toe beperkte om onder-curateele-stelling wegens zwakheid van geestvermogens mogelijk te maken, anders dan op eigen verzoek, zoo men wil in het belang der openbare orde. Dwangverpleging blijft altijd een maatregel van dwang, waartoe slechts ingeval van noodzakelijkheid de overheid moet besluiten.

Het is te hopen, dat weldra uitvoering en invoering der psychopathenwet mogelijk zal blijken, omdat zij eene meer rechtvaardige rechtspraak bevorderen kan. Handhaving van de strafbepaling voor den ontoerekeningsvatbaren psychopaath zal daarbij ook in de toekomst noodig zijn, opdat niet het strafrecht onderga in eene toepassing van utilistische en philanthropische maatregelen, waarbij de rechtvaardigheid geene rol meer speelt en die somtijds zacht kunnen schijnen, maar ook onbillijk en willekeurig hard kunnen zijn.

VRAAG EN ANTWOORD.

BEWERKT DOOR MR. J. W. NOTEBOOM.

1. VRAAG.

Mag ik van deze gelegenheid gebruik maken om toelichting te verzoeken van een vraag welke telkens in onze bespreking op verschillende manieren en bij verschillende onderwerpen naar voren komt? 't Gaat hoofdzakelijk om art. XIII van het a. r. program van beginselen waar onder ten 3e gezegd wordt, dat voltrekking van straf aan den gevonniste volge, niet slechts om de maatschappij te beschermen of om den overtreder te verbeteren, maar allereerst tot herstel van de geschonden gerechtigheid Gods. In dit artikel wordt — naar ik meen — positie gekozen tegenover de z.g. nieuwe richting. Nu zien wij echter, dat men in de kringen van het „Leger des Heils” zich beijvert om gevonnisten vóór het verstrijken van hun straftijd uit de gevangenis te doen komen en ze te doen plaatsnemen onder toezicht of curateele van zoo'n afdeling.

Ook in onzen kring, 't is mij bekend van predikanten, komt dit voor. Is dit juist? Is dit handhaving van genoemden zin uit ons artikel?

ANTWOORD.

In bedoeld artikel van het a.r. program wordt inderdaad positie gekozen tegen de z.g. moderne richting in het strafrecht, waarvan de voornaamste representanten de oorsprong van de misdaad uitsluitend zoeken in de maatschappelijke omstandigheden (sociaal milieu) en (of) in aangeboren lichaams- of zielsgebreken van den misdadiger en die, in verband daarmee, den grondslag van de straf niet zien in den eisch van Gods gebod of — wil men — in den eisch der goddelijke Gerechtigheid, doch uitsluitend in de noodzakelijkheid om de maatschappij tegen haar eigen uitwassen te beschermen.

De consequentie van deze opvatting is dan ook, dat men bij het toepassen van de straf niet allereerst vraagt naar de schuld van den misdadiger, d.w.z. in hoeverre deze door zijn misdaad de rechtsorde geschonden heeft en daarvoor verantwoordelijk kan worden geacht; want voor schuld in den zin van zedelijke verantwoordelijkheid is in de moderne opvatting geen plaats. Doch men tracht te peilen het gevaar, dat de misdadige gezindheid van den misdadiger, blijkens zijn daad of blijkens andere omstandigheden voor de samenleving teweegbrengt. En de straf — of liever de maatregel voor de handhaving van de sociale veiligheid — wordt in verband met die misdadige gezindheid gekozen. Is de misdadiger voor verbetering vatbaar, dan moet een maatregel tot verbetering worden aangewend, b.v. gevangenisstraf, geldboete of tijdelijke verpleging in een gesticht. Is echter de rechter (in wiens plaats sommigen liever de psychiater willen zien gesteld) van oordeel, dat geen verbetering mogelijk is, dan dient de misdadiger zoo lang mogelijk te worden opgeborgen (in een krankzinnigengesticht, asyl of gevangenis) of te worden afgemaakt.

Van een erkenning en eerbiediging van den misdadiger als een zedelijk verantwoordelijk persoon, is in de moderne leer eigenlijk geen plaats. Alles concentreert zich om het belang van de maatschappij. En de schijnbaar lankmoedige behandeling van den misdadiger kan dan ook in de wreedste tyrannie en het wegcijferen van zijn persoonlijkheid en van zijn persoonlijke belangen onttaarden, zoodra men tot de ontdekking van zijn sociale gevaarlijkheid gekomen is.

Tegenover deze leer staat echter de a.r. partij met den eisch van toepassing van straf naar gelang de misdadiger geschonden heeft de van Godswegen ingestelde rechtsorde. Zij vraagt *niet* allereerst naar de misdadige gezindheid van den dader, doch naar zijn *daad*. Blijkt, dat een misdaad gepleegd is, dan stelt zij den dader daarvoor verantwoordelijk, althans indien deze toerekeningsvatbaar is, en dan eischt zij dat er — zooveel mogelijk in overeenstemming met de beteekenis van de daad — gestraft wordt. Natuurlijk dient bij het vaststellen van de beteekenis van de daad en dus bij het bepalen van de straf gelet te worden op de *gezindheid* van den dader. Zoo zal de daad van den misdadiger, die opzettelijk doodde, veel zwaarder moeten worden gestraft, dan de nalatigheid van iemand, door wiens schuld een ander het leven verloor. Doch uitgangspunt is de *daad*, niet de gezindheid van den dader.

Kort gezegd is dus de a.r. opvatting, dat de misdadiger voor zijn *daad* moet worden *gestraft*, terwijl de moderne richting *behandeling* wegens *anti-sociale* gezindheid wil.

Ons Wetboek van Strafrecht staat op den grondslag van de a.r. opvatting. Wel ziet men somtijds in het instituut der voorwaardelijke veroordeeling een toenadering tot de moderne richting, in zooverre de voorwaardelijke strafopshorting niet strookt met het beginsel, dat het bedreven kwaad moet

worden vergolden. Doch hiertegenover dient erkend, dat dit instituut ook bij aanhangers der vergeldingsleer o.m. als correctie van een veel te ver uitgebreide en daardoor vaak onrechtvaardige strafwetgeving (denk b.v. aan de stemdwang en sommige strafbepalingen van de Arbeidswet) sympathie vindt.

Hoe dit echter ook zij, het gaat thans om beantwoording van de vraag, of in de voorwaardelijke invrijheidstelling, ook wat de toepassing van dit instituut aangaat, een concessie moet worden gezien aan de moderne richting.

Het komt ons voor, dat er aanleiding bestaat om deze vraag ontkennend te beantwoorden.

Het feit reeds, dat al meer dan veertig jaar geleden (n.l. in 1882) toen de klassieke richting in het strafrecht veel meer nog dan thans de overhand had, dit instituut in onze wetgeving werd opgenomen, maant tot voorzichtigheid om hier verband met de moderne richting te leggen.

Daarnaast valt het verschijnsel op, dat de voorwaardelijke veroordeeling noch door de lieden der moderne richting als een speciaal programpunt wordt naar voren geschoven, noch door de bestrijders dezer richting aan principieele critiek wordt onderworpen. Gewoonlijk wordt het instituut behandeld als onderdeel van het z.g. progressieve strafstelsel, dat in Engeland en Ierland als prikkel tot verbetering der gestraften wordt toegepast; welk strafstelsel weliswaar in de kringen der modernen meer waardeering vindt dan bij de klassieke richting, maar toch ook door laatstgenoemde niet om principieele redenen verworpen wordt. Mr. Gewin ten onzent was wel een tegenstander der voorwaardelijke invrijheidstelling doch (voorzoover ons bekend) slechts uit overwegingen van practischen aard (vgl. „Beginselen van Strafrecht”, pag. 284 v.v.).

Dat bij het toepassen van straf zooveel mogelijk rekening gehouden wordt met de belangen van den gestrafte, is een eisch, die zich o. i. volstrekt niet verzet heeft tegen het a. r. beginsel inzake het strafrecht. Integendeel. De Overheid heeft, ook bij het toepassen van straf, de belangen harer onderdanen met de meeste zorgvuldigheid te behartigen. En ter voldoening aan dezen eisch verdient o. i. het instituut der voorwaardelijke invrijheidstelling stellig aanbeveling.

Het instituut bedoelt niet (zooals de voorwaardelijke veroordeeling) om den misdadiger ongestraft te laten, doch wil hem de gelegenheid geven om zich *tegen het einde* van zijn straftijd geleidelijk aan het maatschappelijk leven, waaraan hij langen tijd was ontruikt, weer aan te passen. Daartoe kan hem, bij goed gedrag, na het ondergaan van een bepaald deel van zijn straf (volgens onze wet $\frac{2}{3}$ van zijn straf) verlof worden verleend (n.l. door den Minister van Justitie, op voorstel of advies van het gevangenisbestuur, het Centraal College voor de Reclasseering gehoord) om zich in vrijheid te begeven, mits hij zich gedurende zekeren tijd (zoolang de straf duurt, of ten minste een jaar) niet aan eenig strafbaar feit schuldig maakt en zich onderwerpt aan bijzondere voorwaarden (b.v. bijzonder toezicht). Bij schending dier voorwaarden kan de invrijheidstelling door den Minister worden herroepen.

Als bezwaar tegen voorwaardelijke invrijheidstelling zou men kunnen aanvoeren dat, bij slechts gedeeltelijke uitvoering der straf, de verhouding tusschen de gepleegde misdaad en de straf, zooals deze eenmaal door den rechter is vastgesteld, verstoord wordt en dat mitsdien het instituut in strijd is met de vergeldingsgedachte.

Doch dit bezwaar berust op een o. i. niet geheel juisten gedachtengang. Waar, zooals ten onzent, het instituut der voorwaardelijke invrijheidstelling bestaat, wordt ook het karakter van het strafmiddel door dit instituut bepaald. Voor wat de uitvoering betreft, bestaat de straf dan n.l. uit een *veranderlijk* en *niet veranderlijk* deel. En met dien factor dient ook bij de strafoplegging te worden rekening gehouden.

Bovendien: in het quantum der straf schuilt in den regel iets betrekkelijks. „Nooit — aldus prof. Fabius in zijn monographie „Voorwaardelijke veroordeeling” p. 354 — is op principieele gronden aan te toonen, dat iemand vier en niet drie jaar gevangenisstraf heeft verdiend”¹⁾). De vergeldingsgedachte is een beginsel. Doch welke rechter, die dit beginsel aanvaardt, is bij de straf-toemeting onfeilbaar? Soms wordt, nadat het vonnis reeds voor een gedeelte is uitgevoerd, de overtuiging gevestigd, dat de schuld met minder straf dan is opgelegd tenvolle is geboet. Het instituut der voorwaardelijke invrijheidstelling kan daarom ook tot correctie van de onzuiverheden bij de strafoplegging, voorzover de gestrafte daarvan het nadeel ondervindt, van veel nut zijn.

¹⁾ In een noot teekent prof. Fabius hierbij aan: „Hierin ligt ook een grond, waarop de gratie verdedigd kan worden, nog om andere redenen, dan wegens strijd tusschen formeel en materieel recht”.

2. VRAAG.

In het afgelopen jaar is in onze gemeente een nieuwe brug gebouwd. Door het zware heien bij den bouw van die brug, is een huis van een der omwonenden gaan scheuren. Diens verzoekschrift aan de gemeente om schadeloosstelling werd echter door Burgemeester en Wethouders afgewezen.

Volgens de mededeelingen van B. en W. omtrent deze zaak zouden zij — zelfs indien bewezen ware, dat de ontstane schade het gevolg is geweest van het heien bij den brugbouw en deze niet een andere oorzaak, b.v. het dreunen van voorbijrijdende vrachtwagens, kan hebben gehad — toch het standpunt innemen, dat de gemeente in casu niet aansprakelijk is, een zienswijze, die blijkens den brief van den rechtsgeleerden raadsman der gemeente omtrent deze quaestie wordt gedeeld.

B. en W. kwamen tenslotte tot de conclusie, dat het particulier belang behoort te wijken voor het algemeen belang. Is dit zuiver gedacht?

Nu heeft de adressant zich aanvankelijk niet duidelijk uitgesproken over de oorzaak der schade. Doch afgezien van dit geval, gaat toch m.i. de theorie van B. en W. niet op.

Gaarne had ik dan ook de vraag: moet particulier belang wijken voor algemeen belang, door U behandeld.

ANTWOORD.

Het gaat in bedoeld geval om een zuiver *juridische* quaestie. De vraag echter, of in 't algemeen het particulier belang moet wijken voor het algemeen

belang, is van *politieken* aard en staat met de bedoelde quaestie o. i. slechts in verwijderd verband.

* * *

Wat nu die juridische vraag betreft, de regel van het burgerlijk recht, die iemand aansprakelijk stelt voor de schade tengevolge van een onrechtmatige handeling, die aan zijn schuld is te wijten, geldt niet alleen voor particulieren doch in gevallen als deze o. i. evenzeer voor de Overheid. De Overheid i. c. de Gemeente kan dus aansprakelijk zijn voor de schade aan particulieren toegebracht door het optreden van de personen in haar dienst. Of echter in *dit* geval die aansprakelijkheid aanwezig is, hangt af van de *feiten*. Omtrent die feiten kunnen wij natuurlijk geen oordeel uitspreken om de eenvoudige reden, dat wij ze niet, althans niet volledig, kennen. Hoogstens kunnen wij op enkele punten de aandacht vestigen.

B. en W. zeggen — naar U meldt — dat zij, zelfs indien bewezen ware dat de ontstane schade het gevolg is geweest van het heien bij den brugbouw en deze niet een andere oorzaak, b.v. het dreunen van voorbijrijdende vrachtwagens kan hebben gehad, toch het standpunt innemen, dat de gemeente in casu niet aansprakelijk is.

Het is mogelijk, dat wij, bij volledige kennis der omstandigheden, dit standpunt zouden deelen. Doch de mogelijkheid bestaat ook, dat wij tot een andere conclusie zouden komen.

De noodzakelijkheid van het heien, alsook het feit, dat de ontstane schade in verband wordt gebracht met passeerende vrachtwagens, schijnen er op te wijzen, dat de bodem ter plaatse niet al te stevig is. De vraag rijst dan: is bij het heien aan dezen factor wel voldoende aandacht geschonken. M. a. w. heeft de gemeente, gezien de omstandigheden bij het heien, wel die zorgvuldigheid in acht genomen, die tegenover eens anders eigendom betaamt? Zijn er b.v. de noodige voorzorgsmaatregelen genomen of besteksbepalingen gemaakt ter bescherming van de nabijgelegen huizen? De rechter zal — mocht zijn oordeel gevraagd worden — dit hebben uit te maken. Blijkt het, dat de gemeente (die uiteraard den toestand van den bodem kende) bij den brugbouw gehandeld heeft, alsof dit werk in een polderland en niet in de nabijheid van de huizen der ingezetenen plaats vond, dan zou geenszins zijn uitgesloten, dat de gemeente aansprakelijk wordt gesteld.

Daarbij kan nog worden opgemerkt, dat — indien blijken mocht, dat de beschadiging zich bij, of korten tijd na het heien vertoonde — het weinig aannemelijk voorkomt, dat het huis door passeerende vrachtwagens zou zijn beschadigd.

Een andere vraag is, of het huis van den getroffen eigenaar een onsolied of bouwvallig gebouw dan wel een behoorlijk gebouw huis is. Is het eerste het geval, dan ware er aanleiding om de gemeente niet aansprakelijk te achten. Doch is de beschadigde woning een normaal gebouw huis, dat vóór de beschadiging voldeed aan de eischen, in de bouw- en woningverordening omtrent de soliditeit gesteld, dan bestaat die aanleiding niet.

Voorts rijst de vraag, of de gemeente het werk zelf (d. i. door haar ambtenaren, dus in eigen beheer) dan wel door een ander deed uitvoeren. In het laatste geval zou er misschien aanleiding bestaan om den aannemer alleen verantwoordelijk te stellen, n.l. wanneer hij bij het heien bijzonder onvoorzichtig

ware te werk gegaan of zich niet gehouden had aan eventueel daaromtrent gestelde voorschriften.

Aan de hand van dergelijke vragen dient de zaak te worden beoordeeld. En luidt dan de conclusie, dat de gemeente rechtens *niet* aansprakelijk is, dan bestaat er ook o. i. geen grond om aan den huiseigenaar schadeloosstelling te verleenen. Hij staat dan op één lijn met zoo vele andere eigenaren, wier eigendommen door omstandigheden, waarvoor noch de Overheid, noch een bepaald ingezetene of bepaalde ingezetenen de schuld dragen, geheel of gedeeltelijk vernietigd worden (denk b.v. aan de ramp van Borculo).

Bij twijfel omtrent de aansprakelijkheid van de Gemeente zouden wij adviseeren om — ter vermijding van eventueele proceskosten — een schikking te treffen. Doch bestaat de overtuiging, dat de Gemeente vrijuit gaat, dan zouden wij bezwaar hebben tegen schadeloosstelling, omdat deze dan een vorm van liefdadigheid zou zijn. En het oefenen van liefdadigheid ligt niet op den weg van een gemeentebestuur, doch behoort, naar onze opvatting, te worden overgelaten aan het particulier initiatief.

* * *

Wat het tweede punt aangaat het volgende.

Wanneer men zegt: „het particulier belang moet wijken voor het algemeen belang”, wordt hiermede vaak aangeduid een politiek beginsel volgens hetwelk het soevereine Volk of (wat praktisch op hetzelfde neerkomt) de soevereine Staat bij de behartiging van het algemeen belang aan geen rechtsvoorschriften gebonden is, zelfs niet aan de rechtsvoorschriften door hemzelf gesteld.

Het spreekt vanzelf, dat in dien gedachtengang rechten van bijzondere personen of groepen, die in den loop der historie steeds erkenning hebben gevonden en ook in de huidige rechtsorde, hetzij uitdrukkelijk, hetzij stilzwijgend worden erkend, niet meer behoeven te worden ontzien, zoodra *naar het oordeel der meerderheid*, het algemeen belang opheffing of vernietiging vraagt.

De a. r. partij staat echter vierkant tegenover dit beginsel. Volgens haar is de Overheid gebonden aan Gods ordonnantiën, zooals deze in Zijn Woord en ook in de ontwikkeling van het historisch gebeuren worden geopenbaard, doch daarnaast evenzeer aan de rechtsvoorschriften, door haar zelve krachtens hare goddelijke roeping gesteld. Dit a. r. beginsel eischt eerbiediging van de bijzondere belangen (rechten), die in laatste instantie in de goddelijke ordonnantiën hun grondslag vinden, evenzeer als de behartiging van het algemeen belang. Trouwens, juist in die eerbiediging van de bijzondere belangen schuilt een element van algemeen belang.

Natuurlijk zal bij botsing tusschen algemeen en bijzonder belang (recht) vaak het algemeen belang den doorslag moeten geven (b.v. het afmaken van ziek of van besmettelijke ziekte verdacht vee in strijd met den wensch der eigenaars of het verplicht stellen van deelneming in den oorlog ter verdediging van het vaderland). Doch een leidend beginsel ontbreekt daarbij toch niet. Het beginsel, dat aan de geheele a. r. staatsbeschouwing ten grondslag ligt, geldt ook hier. Wij bedoelen de erkenning, dat de Overheid er is *om der zonde wil*, n.l. om de verbrokenheid of de dreigende breuk van het maatschappelijk leven naar haar vermogen te heelen of te voorkomen. M. a. w. de overheidstaak ontstaat in 't algemeen eerst, wanneer een wantoestand, een

toestand *in strijd met het recht* (waarmede bedoeld wordt het recht *in hooger zin*, niet uitsluitend het positieve recht) ontstaan is of dreigt te ontstaan. Eerst dan heeft de Overheid in te grijpen.

Dit beginsel nu geldt ook hier. De Overheid heeft het recht der bijzondere personen of groepen in 't algemeen te eerbiedigen en te beschermen. Doch blijkt, dat bij onverzwakte handhaving van een bijzonder recht een wantoestand ontstaat of zou ontstaan, dan kan het plicht der Overheid zijn, om dit recht geheel of ten deele te vernietigen of op te heffen (b.v. aantasting der persoonlijke vrijheid door het tegen zijn zin overbrengen van een cholera-patient of een van cholera verdacht patient naar een ziekeninrichting). Echter zal ook in dergelijke gevallen de aantasting van het bijzonder recht nimmer verder mogen gaan, dan door de omstandigheden strikt geboden wordt en zal de rechthebbende zooveel mogelijk moeten ontzien. Vandaar, dat schadeloosstelling, waar dit mogelijk blijkt, moet worden aangeboden (b.v. bij ont-eigening of bij inundatie van landerijen in oorlogstijd).

De verhouding tusschen particulier en bijzonder belang heeft natuurlijk vooral beteekenis in de Rijkspolitiek, aangezien de bijzondere rechten vooral door de Grondwet en de landswetten erkend of aangetast kunnen worden. De gemeentelijke Overheid bepaalt zich in hoofdzaak tot uitvoering van de wet. Doch die uitvoering is niet een automatische opvolging van wetsbepalingen, doch laat zooveel vrijheid (denk b.v. aan de gemeentelijke autonomie, zooals deze in de Grondwet en in art. 134 en 135 der Gemeentewet is neergelegd en aan de verordeningen tot uitvoering van de Woningwet), dat het aantasten van de bijzondere rechten, ook door de plaatselijke bestuurscolleges, zeer wel mogelijk is. En al kan deze aantasting, hetzij door het vernietigings- en goedkeuringsrecht van de Kroon en van Ged. Staten (wegens strijd met de wet of het algemeen belang, wijl te ingrijpende aantasting van het bijzonder belang) òf door de rechterlijke macht, wanneer toepassing van de betreffende verordening wordt gevraagd (wegens strijd met de wet) worden achterhaald — de Raad mag het daarop niet laten aankomen. De Raadsleden hebben zich de vraag te stellen, hoe de gemeente in beginsel en volgens het positieve recht bij aantasting van het bijzonder belang ter wille van het algemeen mag gaan. Verwaarloozing van deze eisch leidt tot ingrijpen van het hooger gezag en dien-tengevolge op den duur tot *ondermijning van de gemeentelijke zelfstandigheid*.

3. VRAAG.

In onze gemeente worden 's nachts nogal eens kippen door loslopende honden afgemaakt.

Nu is er een verordening, waarin bepaald wordt, dat de honden niet mogen losloopen en zoo men ze opvangt, wordt de eigenaar ge-verbaliseerd.

Echter gaat het niet gemakkelijk dergelijke viervoeters aan een touwtje te krijgen.

Daarom stellen B. en W. thans voor, ze te machtigen om loslopende honden te mogen afmaken.

Nu zou ik willen vragen, of men het recht heeft eens anders eigendom te doodden? Zulks in verband met een arrest van den Hoogen Raad van 8 Dec. 1873 (opgenomen in „De Gemeentestem” no. 1165) waarin overwogen wordt, dat de bevoegdheid van den Raad tot beperking van het eigendomsrecht door politieverordening „*nooit zoover kan gaan, dat daardoor aan den eigenaar zijn eigendom geheel zou worden ontnomen*” en dat de ingevolge verordening aan den eigenaar gegeven last om zijn hond te doodden, „*strekte tot onteigening van dien hond,*” wijl er, na het volvoeren van dien last „*alleen sprake kon zijn van de overblijfselen van den hond*”¹⁾.

ANTWOORD.

Latere arresten omtrent een dergelijke politieverordening zijn ons niet bekend. Doch er zijn verschillende uitspraken waaruit blijkt, dat de Hooge Raad opheffing van den privé-eigendom bij gemeentelijke verordening beslist ongeoorloofd acht. Zelfs waar het volledige particuliere verbruik aan den eigenaar wordt onttrokken, zoodat hem niets overblijft dan den blooten eigendom, ziet de Hooge Raad strijd met de wet. Een van de meest sprekende voorbeelden daarvan is het bekende arrest betreffende de Loosduinsche verordening, waarbij den eigenaar van een berm de verplichting werd opgelegd het plaatsen van lantaarn- of andere palen in dien berm te gedoogen of toe te staan (arrest van 14 Maart 1904 W. 8050). In het feit, dat deze verordening het volledige gebruik van een klein stukje grond (n.l. het stukje, waarop de paal zou komen te staan) aan den eigenaar onttrok, werd blijkbaar aanleiding gevonden om ze niet verbindend te verklaren. De Hooge Raad argumenteerde met de gebruikelijke overweging dat „de beperkingen, waaraan het eigendomsrecht door zoodanige (n.l. krachtens art. 135 der Gemeentewet uitgevaardigde) verordeningen wordt onderworpen, nooit zoover kunnen gaan, dat daardoor het gebruik der in eigendom bezeten zaak voor den eigenaar *geheel of ten deele* ophoudt te bestaan”.

Een algemeene machtiging van B. en W. om loslopende honden af te maken zonder meer, zou dan ook o.i. der gemeente — mocht door een der getroffen hondeneigenaren een actie tot schadeloosstelling worden ingesteld — financiële schade kunnen berokkenen. Bovendien zou er kans bestaan op vernietiging der verordening door de Kroon wegens strijd met de wet.

Indien echter de verordening zich er toe beperkt om B. en W. te machtigen om, bij wijze van politiemaatregel, af te maken honden, die zonder bekenden eigenaar los rondloopen, niet zijn op te vangen en gevaar opleveren voor de veiligheid van personen of goederen, zouden wij geen wettelijk bezwaar zien.

Ter tegemoetkoming aan de eigenaren zou de verbodsbepaling om honden los te laten loopen kunnen worden verzacht door ze niet van toepassing te verklaren, wanneer de honden voorzien zijn van een muilkorf. Men zal misschien tegen een dergelijke toevoeging bezwaar maken in verband met de wet van 5 Juni 1857 S. 110 i.z. hondsdoelheid, welke wet bij hondsdoelheid den Burgemeester verplicht om gedurende vier maanden de verplichting voor te schrijven, de honden te muilkorven. Doch dan zij opgemerkt, dat volgens 's Hoogen Raads arrest d.d. 27 Jan. 1906 (W. 8651) deze wetsbepaling vrijheid laat aan den gemeentelijken wetgever om in het belang der veiligheid, ter bescherming

tegen gevaarlijke honden, de hem noodig en doeltreffend voorkomende maatregelen te nemen.

¹⁾ In bedoeld geval was iemand veroordeeld wegens overtreding van een gemeentelijke verordening, waarbij eigenaars enz. van honden, welke dooding door B. en W. in het belang der openbare veiligheid noodig wordt geacht, bij verzuim om aan een desbetreffenden lastgeving dadelijk te voldoen, met geldboete werden bedreigd. De veroordeelde eigenaar had nagelaten, te voldoen aan een bevel om zijn hond, die door een dollen collega was gebeten, af te maken. De verordening werd echter door den Hoogen Raad, wegens strijd met de wet, buiten toepassing gelaten.

4. VRAAG.

Sinds vier jaar bestaat in onze gemeente een grondbedrijf. De gronden worden ingebracht tegen de geschatte waarde. Het totaalbedrag der ingebrachte gronden is thans f 165 mille. Op deze gronden rust een schuld van f 105 mille. Aan rente wordt betaald f 5 mille; aan pacht wordt ontvangen f 7 mille.

De gemeente bracht dus f 60 mille meer kapitaal in dan schuld. Over dit bedrag wordt echter door het grondbedrijf geen rente aan de gemeente vergoed.

Nu is door grondverkoop een winst gemaakt van f 15 mille, welk bedrag is gereserveerd. In de verordening staat, dat eerst 50 pct. aan reserves aanwezig moet zijn, voordat uitkeering aan de gemeente kan geschieden. Vóór de instelling van het grondbedrijf werd echter ieder jaar f 2500.— als winst uit grond op de gewone ontvangstbegrooting gebracht.

Nu heb ik voorgesteld om B. en W. op te dragen om met voorstellen te komen waarvan de strekking is, dat de gemeente zal kunnen beschikken óf over de rente van het door haar ingebracht kapitaal (meerwaarde grond 60 mille) óf het percentage der reserve te verminderen; zoodat storting in de gemeentekas kan geschieden ter voorkoming van verhooging van het factorcijfer der gemeentelijke inkomstenbelasting.

Daarbij merk ik nog op, dat de Raad zich zeer goed kon vereenigen met een voorstel van B. en W. om op advies van de commissie voor de bedrijven f 10 mille winst van de gasfabriek over 1924 te storten in de gemeentekas, mede ter voorkoming van verhooging van het factorcijfer. Waarom moet het eene bedrijf wel en het andere geen winst aan de gemeente betalen en zelfs geen rente vergoeden over het door de gemeente verstrekte geld?

Nu is mijn vraag: is U uit andere gemeenten bekend hoe het grondbedrijf werkt en in welke verhouding dit staat tot de gemeente? Of er rente betaald wordt? Hoe hoog de reserve zijn moet? Of de grondreserve (meerwaarde) niet even goed meetelt als de kapitaalsreserve?

ANTWOORD.

Alvorens enkele opmerkingen te maken nopens de financieele verhouding tusschen de gemeente en het grondbedrijf, die de praktijk te zien geeft — het vraagstuk, waaromheen de andere vragen van den inzender zich min of meer groepeeren — geven wij even een korte samenvatting van de feitelijke gegevens, die worden verschaft.

Volgens mededeeling komt aan het grondbedrijf ten goede een voordeelig verschil tusschen de pachtopbrengst en de rente van de op den grond rustende schuld, zulks ten bedrage van f 2 mille per jaar.

Voorts wordt gemeld, dat door grondverkoop een winst gemaakt is van f 15 mille, die in het reservefonds is gestort, vermits in de betreffende verordening staat, dat eerst 50 pct. (van de boekwaarde?) aan reserves moet aanwezig zijn, voordat uitkeering aan de gemeente kan geschieden.

En nu is de strekking van het voorstel om, òf door het bedrijf rente over het volle bedrag der getaxeerde waarde van de gronden (dus over f 165 mille) aan de gemeentekas te doen uitkeeren, òf het percentage van de reserve te verminderen, zoodat storting in de gemeentekas kan plaats hebben; zulks ter voorkoming van belastingverhooging.

* * *

Het spreekt haast vanzelf, dat het motief van dit voorstel ons sympathiek is. Belastingverhooging is een maatregel, die men in 't algemeen met de noodige reserve moet beschouwen. In 't bijzonder geldt dit in den tegenwoordigen tijd, nu de belastingdruk een nog schier ondragelijken druk legt op het economisch leven. De vraag is nu maar, of het voorstel uit dien hoofde mag worden aanvaard. En die vraag zouden wij niet zonder meer bevestigend durven beantwoorden.

* * *

Het doel van de gemeentelijke grondpolitiek is — daargelaten het streven van de socialisten om den grond door middel van deze politiek geleidelijk te brengen in handen van de gemeentelijke Overheid, onverschillig of daarmee een speciaal belang wordt gediend — om de gemeente op de minst kostbare wijze de beschikking te geven over de noodige terreinen voor woningbouw, voor den aanleg van straten, plantsoenen e.a.; voor het stichten van gebouwen e.d. voor den publieken dienst of van algemeen nut als scholen, sportterreinen enz.; terwijl tevens beoogd wordt om te voorkomen, dat de waardevermeerdering van den grond, die het gevolg is van den groei van de bebouwde kom der gemeente, door bouwspeculanten wordt opgedreven tot schade van een normale ontwikkeling der volkshuisvesting.

Wil een dergelijke grondpolitiek effect hebben, dan is het veelal noodzakelijk, dat reeds op grondstukken wordt beslag gelegd, lang, voordat aan het in exploitatie brengen van de gronden kan worden gedacht. Het gevolg is, dat een doeltreffende grondpolitiek een zwaren last legt op de gemeentelijke schatkist. Immers, de gronden blijven soms jaren na aankoop, soms zelfs na het bouwrijp maken van den grond, renteloos liggen, terwijl inmiddels over de voor den aankoop opgenomen gelden rente en aflossing moeten worden betaald.

Om nu dezen last voor het gemeentelijk budget te verlichten, of — beter

gezegd — om den last van deze grondpolitiek regelmatig over het heden en de toekomst te verdeelen, wordt in den regel een grondbedrijf ingesteld. De gronden worden in dit bedrijf ingebracht en, in plaats dat de *rente* en *aflossing* van de geldleeningen ten behoeve van den aankoop en het in gereedheid brengen der gronden voldaan worden uit de gewone middelen der gemeente, worden de daarvoor benoodigde bedragen — voorzoover ze niet uit de inkomsten der gronden kunnen worden voldaan — voortaan geleend en de boekwaarde der gronden (d. i. het bedrag van de inbreng vermeerderd met het saldo van de na de inbreng ten behoeve van den grond gemaakte schuld) verhoogd met een bedrag, overeenkomende met het voor *rente* geleende bedrag.

Deze gedragslijn wordt gevolgd in de veronderstelling, dat de werkelijke waarde der ingebrachte gronden geleidelijk toeneemt, hetgeen dan ook — indien de grondaankoop van gemeentewege met zaakkundigheid en de noodige voorzichtigheid geschiedt — in den regel het geval is.

Ging de gemeente, ondanks die geleidelijke waardevermeerdering, voort met het betalen van *rente* en *aflossing* uit de gewone middelen, dan zou een *kapitaalvorming* plaats vinden, waarvan het toekomstig geslacht de voordeelen zou genieten, doch waardoor het tegenwoordig belastingbetalend publiek onredelijk zwaar zou worden gedrukt.

Intusschen blijft echter de mogelijkheid, dat door onvoorziene omstandigheden de grondwaarde niet toeneemt of daalt. Dan zou, tengevolge van de bijschrijving der *rente* en het opnieuw leenen voor de *aflossing*, de schuld van het grondbedrijf tenslotte grooter kunnen worden dan de werkelijke waarde van het bezit, of m. a. w. *kapitaalsvernietiging* plaats grijpen. De lasten van de grondpolitiek zouden hierdoor ten gerieve van de tegenwoordige belastingbetalers op de volgende generatie worden afgeschoven.

Om nu deze kapitaalsvernietiging te voorkomen, bevelen de meeste verordeningen, dat de ingebrachte gronden verdeeld worden in verschillende districten en de waarde van elk district elke vijf jaar opnieuw na taxatie door den Raad wordt vastgesteld en dat — mocht de dan vastgestelde waarde lager zijn dan de boekwaarde — in den loop der volgende vijf jaren het verschil uit het reservefonds of — indien dit niet toereikend is — uit de gewone middelen van de gemeente wordt betaald, teneinde daarmee een gedeelte van de op die gronden rustende schuld te delgen. Voorts wordt het leenen voor *rente* en *aflossing* verboden, zoolang de boekwaarde der gronden lager is dan de op die gronden rustende schuld.

Bij een regelmatig gang van zaken zal dus m. a. w. noch het tegenwoordig noch het toekomstig geslacht zich eenige opoffering ten behoeve van de gemeentelijke grondpolitiek behoeven te veroorloven.

Daar echter de grondpolitiek een *speculatief karakter* draagt, kan men zich ook bij het meest deskundige en voorzichtige beleid niet altijd voor tegenvallers (n.l. taxatie of verkoop beneden de boekwaarde) hoeden. Wil men het gemeentelijk budget aan het nadeel daarvan niet blootstellen, dan dient men een *reserve* te vormen. Gewoonlijk worden daarom de winsten door verkoop van de gronden voor een hooger bedrag dan de boekwaarde gereserveerd; soms wordt (zooals waarschijnlijk ook in dit geval) de winst op de exploitatie van het grondbedrijf in zijn geheel tot dit doel bestemd.

* * *

De bovengeschetste financieele grondpolitiek krijgt een meer gecompliceerd karakter, wanneer de gemeente er toe overgaat de gronden uit te geven in (erf)pacht.

Ottrekt men de, in (erf)pacht uitgegeven gronden aan het bedrijf, dan is de zaak vrij eenvoudig. De gemeente ontvangt dan den canon of pachtsom en neemt de rente en aflossing van de op de terreinen rustende schuld voor haar rekening. Eventueel verschil tusschen pacht en rente komt dan ten laste of ten voordeele van de gewone middelen.

Laat men deze gronden in het bedrijf — hetgeen gewoonlijk en blijkbaar ook in het onderhavig geval geschiedt — dan komt men voor de vraag te staan: moet ten aanzien van deze gronden op gelijke wijze gehandeld worden als ten aanzien van de andere, m. a. w. moet ook hier de rente van de op die gronden rustende schuld bijgeschreven worden op de boekwaarde?

Men zou dit toelaatbaar kunnen achten, voorzoover ook deze gronden in waarde toenemen. Echter is deze waardevermeerdering gedurende een langen (erf)-pachtstermijn niet gemakkelijk te realiseeren. Dit is practisch eerst mogelijk door verkoop of verhooging van den canon of pachtsom na afloop van den (erf)pachtstermijn. Periodieke taxaties van op langen termijn verpachten grond bieden een weinig betrouwbaren maatstaf, omdat men nu eenmaal bezwaarlijk de waarde kan schatten van grond, waarvan men het genot eerst na langen tijd krijgt. Bovendien hebben de in erfpacht uitgegeven gronden hunne bestemming gewoonlijk bereikt; de waardevermeerdering, die werd beoogd, heeft reeds goeddeels plaats gehad.

Daarom mag deze rente niet worden bijgeschreven, doch behoort — naar men in den regel en o. i. terecht aanneemt — uit den canon of pacht (die doorgaans tenminste aan de rente gelijk is) te worden voldaan. Een regelmatige verdeling van de lasten van de grondpolitiek tusschen het tegenwoordig en het toekomstig geslacht, wordt er o. i. niet door verstoord.

* * *

Hoe nu echter (en hiermede komen wij aan het voorstel), indien de canon of pachtopbrengst de rente overtreft?

Men kan dan drieërlei doen:

a. het verschil gebruiken voor aflossing van de op dezen grond rustende schuld;

b. het toevoegen aan de reserve;

c. het voegen bij de gewone middelen van de gemeente.

Voor het eerste zou iets te zeggen zijn, voorzoover de (erf)pachtgrond in waarde terugloopt (b.v. gelegen is in een achteruitgaande buurt), zoodat er veel kans bestaat, dat de werkelijke waarde op een gegeven oogenblik lager zou zijn dan de schuld. Bestaat deze vrees echter niet, dan is er o. i. voor dezen maatregel geen aanleiding. Het zou dan zijn een verkapte kapitaalvorming. En kapitaalvorming is — gelijk gezegd — evenals kapitaalvernietiging in strijd met het doel van het grondbedrijf.

Is de financieele toestand van het grondbedrijf in 't algemeen niet gunstig, of is er veel kans op tegenvallers, dan is er meer voor te zeggen, het restant van den canon of pachtgelden te reserveeren.

Staat echter het bedrijf er (zooals in het onderhavig geval) in 't algemeen

goed voor, dan zouden wij geneigd zijn, het overschot na aftrek van de gewone exploitatiekosten te storten in de gemeentekas.

* * *

Dit laatste zou dan ook hier kunnen geschieden. Voorzover het voorstel van den inzender dit bedoelt, bestaat hiertegen geen bezwaar.

Wel echter bestaat er o. i. bezwaar tegen het voorstel inzover bij aanneming de mogelijkheid zou worden geopend, om een gedeelte van het kapitaal van het grondbedrijf over te hevelen in de gemeentekas voor de gewone uitgaven (dus niet voor schulddelging).

Het voorstel heeft — naar het ons voorkomt — inderdaad die strekking.

Immers, de inzender wenscht een rentevergoeding niet over de werkelijke schuld, doch over de getaxeerde waarde van de gronden bij hun inbreng. Werd dit voorstel aanvaard, dan zou het kunnen gebeuren, dat het bedrijf te eeniger tijd een hogere uitkeering moest doen dan het totaal van de pacht-opbrengst. Dit zou slechts mogelijk zijn door of dit surplus te leenen of het uit het reservefonds te nemen. In beide gevallen zou er echter kapitaalsvernietiging plaats vinden. Immers, leenen voor de gewone uitgaven beteekent kapitaalsvernietiging, tenzij een gelijk bedrag kan worden bijgeschreven op de boekwaarde der gronden, waartegen echter ten aanzien van (erf)pachtgronden bezwaar bestaat. En hetzelfde geldt — zooals wij straks zullen zien — wanneer dit surplus uit het reservefonds genomen wordt, aangezien dit reservefonds geheel of althans in hoofdzaak gevormd wordt uit de winsten op grondverkoop.

* * *

Ook het tweede deel van het voorstel ontkomt niet aan dit bezwaar. De inzender wil n.l. door verlaging van het percentage van het reservefonds een gedeelte van de winst uit grondverkoop aanwenden voor den gewonen gemeentelijken dienst. Het is duidelijk, dat ook op deze wijze een gedeelte van het gemeentelijke vermogen zou worden verteerd. Immers, de winst, behaald bij den verkoop van gronden is geen winst in den gewonen zin, doch *kapitaalswinst*, d. w. z. *gerealiseerde meerwaarde van den grond*. Die winst mag zeker niet op één lijn worden gesteld met de winst, die de exploitatie van andere gemeentelijke bedrijven, zooals gas, waterleiding en electriciteit afwerpt. Deze is tot op zekere hoogte gewone handelswinst, al zij erkend, dat ook laatstgenoemde bedrijven niet uit winstbejag behooren te worden geëxploiteerd. Doch een grondbedrijf is niet een soort handelsbedrijf in onroerende goederen, doch een *afzonderlijke administratie van een belangrijk deel van het gemeentelijk vermogen*.

Wel zou men natuurlijk aan het grondbedrijf het karakter kunnen geven van een instelling, die ten bate van de gemeentekas onroerende goederen verhandelt en exploiteert. Doch het behoeft nauwelijks betoog, dat tegen een dergelijken opzet uit antirevolutionair oogpunt ernstig bezwaar zou moeten worden gemaakt. Want, zoo opgevat, zou een gemeentebedrijf het particulier initiatief — d. w. z. den vrijen handel — opzij dringen en schaden, hetgeen, zoolooft, dan toch *zeker niet* louter en alleen om financieel gewin voor de gemeentekas toelaatbaar mag worden geacht.

Bracht men nu een gedeelte van die kapitaalwinst van het gemeentebedrijf

onder de gewone middelen, dan zou er kapitaalvernietiging plaats vinden. En al zou ook het nadeel daarvan niet onmiddellijk worden gevoeld, omdat het bedrijf er financieel gunstig voorstaat, het is toch een stap in de verkeerde richting en moet op den duur leiden tot ontwrichting van dit deel van het financieel beheer der gemeente, vooral indien het grondbedrijf zijne bemoeiingen (hetgeen gewenscht en noodzakelijk kan zijn) uitbreidt.

Wil men het percentage van de reserve verlagen, dan zou dit o.i. alleen mogen geschieden met het oogmerk om de schuld van het bedrijf sneller af te lossen, doch nimmer om de gewone inkomsten der gemeente rechtstreeks door winst uit grondverkoop te versterken.

* * *

Resumeerende zijn wij van oordeel, dat het voorstel van den inzender alleen aanbevelenswaardig kan zijn, inzoverre het de strekking heeft om de gewone jaarlijksche inkomsten van het bedrijf (in hoofdzaak de pacht) verminderd met de gewone jaarlijksche uitgaven (rente over de op de (erf)pachtgronden rustende schulden, taxaties, uitgaven voor administratie e.d.) toe te voegen aan de gewone middelen en ze aldus aan te wenden tot belastingverlaging of tot het voorkomen van belastingverhooging.

Een en ander ware te verwezenlijken door voortaan alleen te reserveeren de opbrengst van den verkoop der gronden, voorzoover deze de boekwaarde overtreft en voor dit bedrag een uitgaafspost op de bedrijfsrekening op te nemen en voorts het saldo dezer rekening ten voordeele of ten laste van de gewone middelen te brengen.

Voorzoover de voorstellen echter de strekking hebben om kapitaal der gemeente voor de gewone uitgaven te bestemmen, moeten zij o.i. onvoorwaardelijk worden ingetrokken of van de hand gewezen.

* * *

En wat nu betreft de vraag, hoe de verhouding tusschen grondbedrijf en gemeente elders is, nog het volgende.

De schets, die wij hierboven gaven, beantwoordt in hoofdtrekken aan de verhouding, zooals deze in verschillende gemeenten bestaat.

Er zijn wel variaties. Zoo geeft b.v. Den Haag in bijzonderheden een regeling omtrent de splitsing der uitgaven in gewone en buitengewone (kapitaals) en schrijft een afzonderlijke administratie voor van de in erfpacht uitgegeven gronden onder den naam van „Rentegevende eigendommen”.

Doch hierin stemmen, voorzoover wij kunnen nagaan, de regelingen overeen, dat met nauwlettendheid wordt zorggedragen voor aantasting van het gemeentelijk vermogen door eenerzijds onder geen voorwaarde te tolereeren, dat kapitaalsinkomsten voor gewone uitgaven worden bestemd en door anderzijds door middel van reservevorming en (in laatste instantie) door bijstorting uit de gewone middelen ervoor te waken, dat door waardevermindering of een te geringe waardevermeerdering het gemeentelijk vermogen automatisch zou achteruitgaan.

* * *

Over die reservevorming stelt de inzender tenslotte nog een paar vragen.

De reserve wordt gewoonlijk — zooals reeds werd opgemerkt — gevormd door hetgeen de grond bij verkoop boven de boekwaarde opbrengt. Brengt de grond minder op, dan wordt dit verschil uit het reservefonds aangezuiverd, terwijl overigens dit fonds dient tot dekking van het nadeelig verschil tusschen de boekwaarde en de periodiek vastgestelde waarde der gronden.

Voorzover het reservefonds niet toereikend is, moet het verschil, gewoonlijk in den loop van vijf achtereenvolgende jaren, uit de *gewone* inkomsten der gemeente worden bijgepast.

Het bestaan van een reservefonds is dan ook voor het gemeentelijk budget van de grootste beteekenis. Vandaar dat verschillende gemeenten, waar de reserve uit de winst door grondverkoop bestaat (b.v. *Zeist* en *Den Haag*), de reserveering tot een ongelimiteerd bedrag voorschrijven.

Amersfoort geeft de volgende regeling:

art. 9: „Eventueel te maken winst (d.i. het verschil van het totaal der baten, en dat der lasten; dus niet uitsluitend kapitaalswinst bij grondverkoop) wordt in de eerste plaats aangewend tot schulddelging.

„Zoodra en zoolang de op het bedrijf rustende schuld minder bedraagt dan 50 pct. van de boekwaarde, wordt de winst gestort in een reservefonds”.

art. 10: „Zoodra en zoolang het fonds, bedoeld in het voorafgaand artikel, meer bedraagt dan 25 pct. van de boekwaarde, wordt de winst gestort in een fonds, dat het eigendom der gemeente is en afzonderlijk door Burgemeester en Wethouders wordt beheerd, naar regels, bij verordening vastgesteld, welke verordening de goedkeuring behoeft van Ged. Staten.

„De rente van de aan dit fonds toebehoorende gelden komen ten bate van de gewone middelen der gemeente en moeten allereerst strekken tot goedmaking van de kosten van onderhoud van de op de terreinen van het grondbedrijf gestichte of aangelegde publieke werken, wegen en plantsoenen”.

Hier wordt dus niet het batig saldo der gewone uitgaven en inkomsten van het grondbedrijf onder de gewone middelen der gemeente verantwoord. Dit geschiedt echter wel in verschillende plaatsen, waar de reserve gevormd wordt uit de opbrengst bij verkoop boven de boekwaarde.

Tenslotte zij nog opgemerkt, dat in *Den Haag* een afzonderlijk reservefonds bestaat tot dekking van eventuele tekorten op de gewone ontvangsten (canon, boeten, verbeurde waarborgsom enz.) en uitgaven (renten, grond- waterschaps- en polderlasten; administratiekosten enz.) der rentegevende eigendommen. Daarentrent bepaalt art. 26 van de verordening:

„Van een batig saldo op den *gewonen* dienst, wordt jaarlijks tot reserve bestemd een bedrag, gelijk aan $\frac{1}{2}$ pct. van de terzake „Rentegevende Eigendommen” op de gemeente rustende schuld.

„Indien het saldo van eenig jaar ontoereikend mocht zijn om het in het eerste lid bedoelde bedrag te reserveeren, wordt het ontbrekende zooveel mogelijk uit de batige saldi van de eerstvolgende jaren aangevuld.

„Het na de in het eerste en het tweede lid bedoelde reserveering overblijvende gedeelte van het batigsaldo wordt aan de gemeente uitgekeerd en onder hare gewone ontvangsten verantwoord”.

DA COSTA IN ZIJN BETEKENIS VOOR DE ANTIREVOLUTIONAIRE PARTIJ.

DOOR

J. C. RULLMANN.

II. (Slot.)

V. *Zijn politieke Partijformatie.*

Evenals ten opzichte van *Monarchie* en *Constitutie*, is Da Costa ook met betrekking tot *Organisatie*, van het contrarevolutionaire standpunt op het antirevolutionaire overgekomen.

Wel bleef hij eerst nog lang van meening, dat men slechts individuëel werkzaam behoorde te zijn ¹⁾, maar van lieverlee begon hij toch meer te voelen ook voor gemeenschappelijken arbeid, zij het al met zooveel mogelijk vrije werkzaamheid van ieder in zijn localiteit, en naar de verschillende inzichten, die met behoud van dezelfde beginsels wel zeer vereenigbaar zijn.

Zoo wordt hij dan in 1845 een trouw bezoeker van de bijeenkomsten der Christelijke Vrienden. En als het, na de Grondwet van 1848, omstreeks 1850, alom in den lande tot organisatie van een antirevolutionaire partij komt, werkt ook Da Costa, voor wat Amsterdam betreft, ijverig daaraan mee.

Het eerste levensteeken van antirevolutionaire partijformatie in de hoofdstad was de aanbidding van een vijftal candidaten voor de Tweede Kamer, 13 Augustus 1850, door een vereeniging van negen kiezers, zijnde de heeren I. Da Costa, H. M. Labouchère, C. F. Gulcher, W. J. E. Smissaert, P. J. Teding van Berkhout, C. H. de Marez Oyens, J. L. Gregory Pierson, C. W. R. Scholten en H. D. Gildemeester. Daarbij was ook een circulaire gevoegd, die door *De Handwijzer* van Ds. De Liefde op ruime schaal verspreid, met rondborstigheid in ondubbelzinnige bewoordingen een programma van antirevolutionaire beginselen openlegde.

In deze verklaring nu van Da Costa c.s. wordt de toen alom aangeheven leus: *Hervorming en Vooruitgang* op den voorgrond gesteld. Maar tevens wordt met duidelijkheid kenbaar gemaakt, wat men met deze, thans door bijkans iedereen gebruikte leuze, bedoelt. Om vooruit te gaan, om te hervormen, om te verbeteren, om te ontwikkelen, zal vóór alle dingen moeten gedacht worden aan den bodem zelven, op welken men staan en gaan zal; aan waarborgen voor het behoud van het leven zelve dier maatschappij, wier hervorming, wier ontwikkeling men verlangt. Naast

ware hervorming en vooruitgang is dus ook een bedriegelijke hervorming, die aan *vernietiging* gelijk is, en een verderfelijke vooruitgang, waartegen spoedig in *achteruitgang* een redmiddel gezocht wordt. De historie van Groot-Brittanje wordt hier tegenover die van het revolutionaire Frankrijk gesteld. Nederland heeft naast zich en vóór zich het toonbeeld van twee groote Europeesche Staten, waarin zich op ruime schaal geopenbaard heeft, *hier* de aard van een zichzelf vernietigenden, *daar* de voorwaarden en wegen van wezenlijken en wenschelijken *vooruitgang*.

Nu volgt de toepassing. Eerst in het algemeen. Ook voor Nederland is van geene hervormingstelsels heil te wachten, die van geschiedenis en ervaring geen goed getuigenis hebben, die door beginselen van waren godsdienst en heilig recht worden teruggewezen. Vervolgens wordt in krachtige trekken de verwerpelijkheid der *Volkssouvereiniteit* getoond. Hierna wordt de *Souvereiniteit van het Huis van Oranje* in herinnering gebracht, gelijk die in 1813 door de eenstemmige opdracht eener dankbare Natie, het uitdrukkel der geheele Volkshistorie geweest is, vóór en aleer zij in bepaalde vormen verder is geordend geworden, bij de constitutiën van 1814, 1815, 1840 en 1848. Eindelijk wordt in eenige voorname punten ontwikkeld, wat er, *tot naleving van de Grondwet*, en behartiging der groote Volksaangelegenheden wenschelijk is, als daar zijn: vereenvoudiging van het organisme van den Staat en van den gang der zaken; uitbreiding van den materielen, zedelijken en godsdienstigen bloei onzer Koloniën, en van de krachten van onzen handel, scheepvaart en nijverheid; bevordering van onderwijs, wetenschap en kennis en hare toepassing op al de belangen van het Staats- en maatschappelijk leven, overeenkomstig den aard en den aanleg onzer Nederlandsche Natie, overeenkomstig den aangewezen loop der dingen en de behoeften van onzen tijd.

Met dit programma der antirevolutionaire partij in de hoofdstad was Groen zeer ingenomen. Hij nam het op de vóórpagina van *De Nederlander* op, als voor alle partijen opmerkenswaard, en sprak de wenschelijkheid uit, dat door elke partij hare beginselen met dezelfde rondborstigheid in ondubbelzinnige bewoordingen werden opgelegd.

In het volgende jaar, Juli 1851, bij de verkiezingen voor den Gemeenteraad, hebben Da Costa c.s. zich, onder de zinspreuk: *Nederland en Oranje*, tot een kiesvereniging geconstitueerd. Mr. Koenen had ze, naar het drievoudig snoer van Prediker 4 : 12 „Bijbel, Nederland en Oranje” willen noemen. Maar het meerendeel der vergadering wenschte den naam „Nederland en Oranje”.

Onder de staatkundige beginselen, die het kiezersprogramma dezer Amsterdamsche vrienden op den voorgrond stelde, behoort o.m. dat alle machten uit God zijn, en het beginsel eener oorspronkelijke of werkelijke volkssouvereiniteit in strijd is met het gezag van Gods Woord, de getuigenis der geschiedenis en de gezonde begrippen van recht; — dat de Souvereiniteit van het Huis van Oranje door de tegenwoordige

Grondwet, als van rechtswege bestaande, en voor het vervolg bevestigd, is aangenomen; dat het Christelijk geloof en de Hervorming, aan welke ons land vrijheid, bloei en welvaart verschuldigd is, niet terzijde mogen worden gesteld; — eindelijk, dat deze beginselen geenszins in strijd zijn met de oprechte naleving der Grondwet, als staatsvorm.

Onverwijld en met blijdschap nam Groen in *De Nederlander* van 12 Juli dit goede en krachtige woord in zijn geheel over.

Sommige bladen echter, zooals *Het Handelsblad* en *De Arnheemsche Courant* voerden nu tegen die verklaring van beginsels een heftige polemiek, waarom Da Costa, 23 Juli d.a.v. in het Wapen van Amsterdam, op uitnoodiging van den voorzitter, Jozua van Eik, voor de kiesvereniging een nadere toelichting en verdediging van het programma geeft.

De hoofdinhoud zijner kernachtige rede werd in *De Nederlander* van 29 Juli 1851 aldus opgenomen:

De heer Da Costa, in antwoord op de uitnoodiging van den Voorzitter, het woord gevraagd hebbende tot toelichting van het Programma waarop anders, in den loop der discussiën, geene gelegenheid zal zijn terug te komen,

Doet, *allereerst*, opmerken dat de ter bijwoning van deze vergadering gevorderde *onderteekening* der bij het Programma uitgesproken beginsels, niets anders is dan een eenvoudig en met den aard der zaak overeenstemmend middel tot bevordering van orde en voorkoming van misverstand. De onderteekening is alleenlijk eene meer duidelijke en bestemde verklaring van eenstemmigheid. Eene dergelijke verklaring nu moet noodwendig voorafgaan, overal waar de zamenkomst ten doel heeft niet met elkander over de beginselen eens te *worden*, maar op grond van reeds *bestaande* overeenstemming zich over eene keuze van personen dientengevolge te verstaan.

De spreker, hierna overgaande tot het toelichten der beginselen zelve in het Programma neergelegd, doorloopt tot dat einde de onderscheidene paragrafen, beginnende met de verklaring aangaande den oorsprong en het verbindend gezag der Machten.

„*Dat alle Magten uit God zijn, en dat het beginsel eener oorspronkelijke of werkelijke Volkssouvereiniteit in strijd is met het gezag van Gods Woord, met het getuigenis der geschiedenis en met alle gezonde begrippen van regt*”.

Het beroep op de uitspraak der H. Schrift, dat „de Machten uit God zijn” is bij de anti-revolutionairen in Nederland geenszins en in geen geval, gelijk men gemeend heeft te mogen beweren, de vroomme inkleeding van een beginsel van onverschilligheid ten aanzien van persoonlijke en dynastieke rechten, geene huldiging van elke macht, wettig of onwettig, die feitelijk bestaat. Zekerlijk is de

uitspraak onder bepaalde omstandigheden, toepasselijk ook op exceptioneele toestanden in de Maatschappij. Zekerlijk zijn er gevallen denkbaar, waarin ook aan den *onwettigen* bezitter der Macht eene tijdelijke eerbiediging niet mag worden geweigerd. Ook onder het geweld van vreemde dwingelandij of overrompeling (als bijv. in de dagen der Napoleontische overheersching in Nederland, of wil men, in die der opgedrongen Republiek, in Frankrijk) blijft er eene betrekkelijke verplichting bestaan tot ondergeschiktheid aan de Macht; eene ondergeschiktheid, waartoe de verplichting zich althands *daarin* klaar genoeg openbaart, dat onder eene onwettige, evenzeer als onder eene wettige Regeering, de maatschappelijke orde, de rechten van medeburgers en medemenschen behooren geëerbiedigd en gehandhaafd te worden. Van waar die verplichting? Volgens ons beginsel zeer eenvoudig uit kracht dier groote waarheid, dat de Macht, — dat die Macht door welke de Maatschappij onder welke omstandigheden het ook zij, althands uitwendig in orde gehouden wordt, — eene inzetting van God is. Hoeveel waardiger, hoeveel eerbiedwaardiger behoorde (ook in de oogen van degenen, voor wie het woord des Bijbels geen beslissend gezag is!) zulk een beginsel van gehoorzaamheid te zijn, in tegenoverstelling van dat eener bloote onderwerping, op grond van noodzakelijkheid, van vrees, van berekening, van het algemeen belang, of wèl uit kracht eener denkbeeldige volkssouvereiniteit, wier oprechte verwezenlijking uit haren aard niets anders dan het rechtstreeksche tegendeel van maatschappelijke orde en onderlinge ondergeschiktheid geeft.

De Macht als Macht, afgetrokken beschouwd van de personen, door wie zij *wel* of *kwalijk*, *wettig* of *onwettig* uitgeoefend wordt, is in haar wezen en oorsprong evenzeer een inzetting Gods, als de orde die de stoffelijke wereld in stand houdt, als de regeling van dag en nacht, als de opvolging der seizoenen, als de wetten der zichtbare natuur.

Maar is het beginsel, dat de Machten uit God zijn, zoo wezenlijk ook in het exceptioneele geval eener onwettige Regeering, hoeveel te krachtiger openbaart zich zijne deugdelijkheid en de toepassing op wettige.

De spreker herinnert hier hoe kwalijk en te onpas opnieuw bij gelegenheid van het Programma, aan deze leer (niettegenstaande zoo oneindigmaal herhaalde protesten en gegevene verklaringen) eerst toegedicht, dan verweten wordt, dat alleen en bij uitsluiting de *monarchale* regeeringsvorm door haar in bescherming genomen wordt, en dat wij dientengevolge ons zeer verlegen zouden vinden met de toepassing van ons beginsel in staten als de Noord-Amerikaansche, Zwitsersche, of ook de tegenwoordige Fransche republieken. Die jammerlijke miskennis is het gevolg eener, zoo het schijnt, bij sommigen ongeneeslijke verwarring tusschen den *democratischen* regeeringsvorm, en eene *oorspronkelijke souvereiniteit*

bij de menschen of wil men, bij de denkbeeldige *persoon des volks*. Alle regeringsvormen, de aristocratische, d. i. die der *weinigen*, zoowel als de democratische, d. i. die *der velen uit het volk*, — zoowel de beperkte of constitutioneele monarchie, als de volstreckte of onbeperkte (waar die ergens bestaan moge) hebben gelijkelijk de reden van haar bestaan, den grond van haar recht, in dat hooger beginsel, dat de *Macht* als zoodanig uit God is, en daarom alleen dan ook de handelingen en gewetens van menschen, door middel van andere menschen verbinden kan. De democratische regeringsvorm en de volkssouvereiniteit zijn zoozeer (ook naar de begrippen der tegenpartij) twee gantsch onderscheidene zaken, dat met de volkssouvereiniteit bij haar evenzeer bestaanbaar is de monarchale vorm als volgens *ons* beginsel ook de democratische vorm ondergeschikt blijft aan het beginsel van den goddelijken oorsprong, het goddelijk gezag der *Macht*. De monarchie even als de Republiek heeft volgens de voorstanders der volkssouvereiniteit tot reden van bestaan, eene door de denkbeeldige *persoon des volks* naar willekeur aan een eenigen *persoon*, met of zonder beperking opgedragen — en wederom evenzeer naar willekeur herroepelijke lastgeving.

De Spreker heldert den aard van het onderscheid nog nader op door het voorbeeld van een huisvader, van wien het geval zeer wel denkbaar is dat op de meest wettige wijze het bestier des huizes gedeeld wordt met, — of zelfs (naar gelang der omstandigheden) overgedragen wordt op zijn volwassene kinderen. Zijn daarom die kinderen bevoegd te beweren, dat eigenlijk en oorspronkelijk de vaderlijke macht altijd van rechtswege bij hen berust heeft, en vrijwillig voor een tijd aan den vader in handen gesteld, thans op grond van hun onvervreemd recht door hen teruggenomen werd?

„*Dat de Souvereiniteit van het Huis van Oranje (een gevolg der naauwe en innige verwantschap tusschen het behoud van dat Stamhuis en de vrijheid en welvaart van ons volk) door de Grondwet onder welke wij leven, als met der daad en van regtswege bestaande, in den Nederlandschen Staat gevonden, en voor het gevolg aangenomen en bevestigd geworden is*”.

In de toepassing op de monarchale regering in Nederland opgedragen aan het huis van Oranje, brengt het beginsel, dat de *Machten* uit God zijn, niet bloot (als in het geval eener onwettige overheersching) de verplichte onderwerping te weeg als aan een opgelegd *kwaad*, maar de dankbare erkenning van een van God oudtijds in zijne gunst gegeven en tot op dezen dag bevestigd *goed*.

Het Programma heeft verder ten behoeve van een groot, ook voor de toekomst gewichtig nationaal belang (en een groot *Nederlandsch* belang is, mag men aannemen, ook een groot *stedelijk* belang, —

een groot belang voor *Neêrlands hoofdstad*), — aan eene waarheid willen herinneren, (die ook bij eene instinktmatige gehechtheid aan het huis van Oranje, zou kunnen voorbijgezien worden) n.l. dat de Grondwet onder welke wij leven van geene andere souvereiniteit kennis draagt dan van eene zoodanige, die niet bloot is het tijdelijk *bezit*, maar het wettig en erfelijk *recht* van evengenaamd, echt nationaal en van God gegeven stamhuis.

De Vereeniging intusschen tot hare zinspreuk kiezende de woorden: *Nederland en Oranje*, heeft daarmede geenszins zich aangematigd of ingebeeld (gelijk men haar zijdelings verweten heeft) de eenige richting in den lande te zijn, bij welke de naauwe band tusschen dat stamhuis en het vaderland gewaardeerd wordt en dierbaar is. Zij heeft door deze leus alleen willen te kennen geven, dat de vereeniging van Nederland en Oranje haar blootelijk eene zaak van gevoel en instinkt is, maar vooral ook van *recht* geworteld in geschiedenis en nationaliteit, en vruchtbaar in allerlei practische toepassing ook voor de toekomst van ons volk.

„*Dat* het christelijk geloof, de eerbiediging en werkdadige invloed, zoowel in het geheel van de christelijke Godsdienst, aan welke ons volk met geheel Europa zijn vroegste wezenlijke vorming en ontwikkeling dankt, als in het bijzonder van de Hervorming, aan welke sedert meer dan derde halve eeuw ons land vrijheid, bloei en welvaart verschuldigd is, bij geenerlei overweging der ware belangen van land of stad vergeten of ter zijde gesteld worden mogen”.

Dat het even uitgesproken beginsel geenszins in strijd is met dat eener opregte aanneming en naleving van de Grondwet als staatsvorm, noch met de meest milde en onbekrompene erkenning en eerbiediging van alle die inkomsten van vooruitgang en beweging, welke voor de maatschappij van onze tijden wenschelijk, onmisbaar of noodzakelijk geworden zijn”.

Al zeer verre is eene niets ontziende partijdigheid of verblindheid gegaan, waar zij beweerd heeft, „uitsluiting van al wat niet der zuivere Hervormde leer is toegedaan, bij de aanstaande keuze van leden voor den Raad van Amsterdam”, in ons programma te lezen.

Wat naam zal men geven, vroeg de spreker, aan eene zij het dan opvatting of voorstelling, die ten eerste de uitdrukkingen: *Hervorming* en *Gereformeerd Kerkgenootschap*, met eene zoo voorbeeldeloze onnoozelheid onder elkander verwart, en diensvolgens alle zoogenaamde *Dissenters* van den kring, waar binnen onze keuze bepaald zal zijn, uitsluit; — terwijl het in de wezenlijkheid voor ieder die Nederduitsch leest en verstaat openbaar is, dat er in het Programma evenmin van *Dissenters* als van eenig *bepaald* Protestantsch of Christelijk

kerkgenootschap sprake is, maar enkel en alleen van die groote en welbekende algemeene kerk en wereldgebeurtenis in het begin der zestiende Eeuw, die men de *Kerkhervorming* noemt.

Maar vooral ook, hoe zal men naar eisch den moed karakteriseeren waarmede men een *uitsluiting van gezindheden* hoe ook genaamd, aan een Programma heeft durven verwijten, dat *met zoovele woorden* het plichtmatige en oirbare op den voorgrond stelde der vestiging onzer keuze op bevoegde mannen *zonder uitsluiting van eenige Godsdienstige Gezindheid*.

De spreker gaf bij die gelegenheid zijn hoop en vertrouwen te kennen, dat de uit het midden dezer Vergadering op te geven namen van de wezenlijkheid en oprechtheid dezer verklaring zullen medegetuigen.

Dat voorts met deze zelfde onbekrompen verklaring ten aanzien van het personeel der te noemen kandidaten, zeer wel te vereenigen is, een stellig en standvastig voor oogen houden der groote beginsels en belangen van ons christelijk geloof in verband met het feit der Kerkhervorming en hare vele zegenvolle vruchtgevolgen, zoude bij eene door vooroordeelen minder benevelde lezing ook voor de tegenstanders van het Programma kunnen duidelijk zijn geweest.

Onbevooroordeelden althands, ook anders niet in onze overtuiging deelende, zullen het moeten toestemmen, dat het in den geest der door ons uitgedrukte beginselen, allezins te zamen bestaanbaar is, leden ook van eene niet Protestantsche gezindheid, overeenkomstig ons gevestigd staatsrecht en de gesteldheid onzer tijden, in de regering van land en stad te kunnen opnemen, niet alleen, maar zelfs te verlangen, — en toch ook tevens, bij de verkiezingen, daartoe *evenmin* te willen plaats geven aan een zoodanig *Israëlitismus* hetwelk ons land, ons volk, onze stad, onze gewoonten, inzettingen, herinneringen stelselmatig zoude willen *ontchristenen*, — als aan een ongeloovig *radicalismus*, welks leer tot den gerechtelijken koningsmoord der 18de eeuw leidt, — of aan een dweepend *Loyolisme*, welke begrippen den vorsten-sluipmoord der 16de eeuw zouden wettigen.

„Dat bij de kiezers, die zich met deze beginsels vereenigd gevoelen, dientengevolge in het vestigen hunner keuze behoort te worden gezien, *eensdeels*, zonder uitsluiting van eenige Godsdienstige gezindheid, op de grondeigenschappen van goeden naam, aanzien in de maatschappij, beproefde trouw, kunde en ondervinding, bekendheid met de zedelijke en stoffelijke aangelegenheden der stad; maar ook, *anderdeels*, op het zoowel regtstreeksch als middellijk belang der bij deze openbare noodiging op den voorgrond gestelde panden en waarborgen van ons Nederlandsch nationaal behoud”.

De spreker licht vervolgens nog kortelijk den inhoud en strekking der voorlaatste paragraaf van het Programma toe, met de her-

innering aan een woord ten jare 1848 door hem uitgesproken, omtrent de verhouding die in onzen tijd tusschen de onderscheidene standen der maatschappij, ook met betrekking tot Ampten en Regeringsposten behoort in acht genomen te worden. Dat woord is: *toenaadring*; geene communistische of revolutionaire ineensmelting, maar ook geen verouderde muren en onoverkomelijke afstanden tusschen de verschillende bestanddeelen der natie; *toenaadring* alzoo, bij wederzijdsche eerbiediging en onderlinge ondergeschiktheid en daardoor wederzijdsche bewerking van die verschillende elementen door en met elkander tot bevordering van het leven der maatschappij, den bloei des Vaderlands²⁾.

De spreker wenschte de strekking van het Programma en van de Vereeniging, waarvan het is uitgegaan, nog met een enkel woord te karakteriseeren, als: „de behoefte om van de Opperste Wijsheid door middel van Zijn woord, van de Geschiedenis der volken, en van de verschijnselen dezer tegenwoordige Eeuw, te leeren op hoedanige wijze, en in hoedanige vormen, op het gebied van maatschappelijk leven, in den rechten en koninklijken weg, bevorderd kan en moet worden, hetgeen zeer onlangs een groot Geschiedschrijver met verwijzing naar het voorbeeld van zijn eigen land genoemd heeft de vereeniging van *vooruitgang* en *duurzaamheid*, die samenwerking van het *krachtbetoon des jeugdigen leeftijds*, met de *majesteit eener onheuchelijke oudheid*³⁾.

Deze doorwrochte rede, ter toelichting van het partijprogram in de kiesvereeniging gehouden, bewijst wel op overtuigende wijze, hoe krachtig-principieel de leiding was, die Da Costa in Amsterdam aan de politieke partijformatie gaf.

Ook laat hij zich de candidatuur welgevallen voor het lidmaatschap van den Gemeenteraad, behoudens zijn vrijheid om bij een (zeer onwaarschijnlijke) benoeming al of niet aan te nemen. Zijn bemoeiingen met de kiesvereeniging geven hem telkens aanleiding tot correspondentie met Groen. En voor diens candidatuur schrijft hij een fiksche aanbeveling in het Handelsblad. Ook wil hij, bij herstemming, de Roomsche kandidaten niet loslaten.

Intusschen heeft hij, reeds in 1852, een belangrijk punt met „Nederland en Oranje” te vereffenen. Het geldt een positieve verklaring, of men zich, bij het werk der verkiezingen, met betrekking tot Joden en Roomschen, stellig en practisch wil houden aan het daaromtrent theoretisch uitgesprokene in het bovenbedoelde programma. „Zoo ja”, schrijft Da Costa op 15 Februari 1852, „dan moeten de zaken anders gaan dan onlangs bij de verkiezing van leden voor de Provinciale Staten uit Amsterdam plaats had. Zoo neen! dan moet men ronduit en rechtstreeks het artikel veranderen, en een tegenovergesteld principe aannemen, maar dan vordert het mijne (tenzij ik anders overtuigd worde), dat ik mij

uit die Vereeniging retireer. In geen geval mag ons *antirevolutionair* beginsel een gedeguisceerd *contra-revolutionair* worden."

Het had hem dan ook verblijd, 5 Februari 1851, toen Groen in *De Nederlander* met zooveel stelligheid onder de *faits accomplis* (die wel de *contra-*, maar niet de *antirevolutionair* zou willen terugnemen) geplaatst had de gelijkstelling der Joden ten aanzien van alle, ook staatsburgerlijke rechten in ons land. En op 11 Augustus 1853 schrijft hij: „Als dichter, als Christen, ik voeg er gaarne bij als lid van Nederland en Oranje of *liever* van de antirevolutionaire partij, verlang ik alleen edele, redelijke, onbekrompene maatregelen tegen Rome, tegen allen”.

Eindelijk, April 1856, bedankt Da Costa voor het lidmaatschap van „Nederland en Oranje”. Sedert lang had hij haar onbeduidende vergaderingen niet meer bijgewoond, en nu vond hij geen vrijheid meer, om langer lid te heeten van een Vereeniging, waarin hij niet meer verscheen, en die z.i. aan doel en leus weinig meer beantwoordde, sedert zij zich aan de conservatieven had aangesloten, en daarmee van den geest en van de wezenlijkheid van haar oorspronkelijk program was afgeweken. Met dat program bleef Da Costa dan ook van harte instemmen. Zijn uitgang uit de Vereeniging was toch allerminst scheiding van de beginselen, ook door hemzelve geformuleerd, maar van de toepassing, om niet te zeggen de afwijking, dier beginselen. „Tot handhaving van de goede door ons beledene beginselen”, zoo schreef hij 1 Mei 1856 aan Groen, „geloof ik overigens, met Gods zegen, meer nut te hebben gedaan, of althans te *kunnen* doen, door spreken en schrijven, waar het pas geeft, dan door het doode lidmaatschap eener stedelijke kiesvereeniging, die zoo weinig aan haar hooger doel voldoet. Ik ben verzekerd, dat gij, lieve vriend en hooggeschatte broeder! met deze mijne verantwoording vrede hebben zult”.

En inderdaad berustte Groen volkomen in deze verantwoording, nu daaruit bleek, dat juist vasthouding aan het oorspronkelijk Programma, de oorzaak was van Da Costa's terugtred⁴).

* * *

VI. Zijn politieke Geloofsbelijdenis.

Afzonderlijke bespreking verdient nog de *Brief aan Mr. G. Groen van Prinsterer, bij zijne aftreding uit de Tweede Kamer der Staten-Generaal, geschreven en openlijk ter lezing gegeven door Mr. Is. Da Costa. Haarlem, A. C. Kruseman, 1854*. Deze Brief schreef Da Costa als protest tegen Groen's verwijdering uit de Tweede Kamer tengevolge der Aprilbeweging. Het is een verdediging van de parlementaire houding en vooral van de beginselen der antirevolutionaire partij. Groen noemt dit vertoog Da Costa's „politieke geloofsbelijdenis in 1854”.

Hij schreef deze brochure in *den Geleerden Man*, nabij Vogelensang, waar hij in den zomer van 1854 met zijn gezin voor een groote veertien

dagen een paar kamertjes gehuurd had, om door verandering van omgeving in de gezonde buitenlucht te bekomen van den schok, dien zijn brooze gestel door den dood van een onvergetelijke dochter ondergaan had. Maar ook temidden van zijn huiselijke smart gevoelde hij dringende behoefte om uit zijn en veler hart in het openbaar aan Groen een woord van hulde te richten. Ook reeds bij vroegere verkiezingen was hij casu quo op een dergelijke ontboezeming bedacht geweest. Als vriend van Nederland en van Oranje, als belijder van het Evangelie der Heilige Schriften en der gezegende Kerkhervorming, wilde hij hiermede Groen dank brengen voor hetgeen deze èn in het geheel gedurende een lange reeks van jaren èn in het bijzonder in zijn hoedanigheid van Volksvertegenwoordiger der Natie, bepaaldelijk sedert het jaar 1848, voor de zaak van God en Zijn Waarheid, van Vaderland en Koning, met mond en pen verricht had. Bovenal bracht hij aan Groen de hulde eener waarlijk nationale erkentelijkheid voor de onvermoeide verdediging, toelichting, ontwikkeling dier groote beginsels, die als een dierbare en Godgewijde banier door hem in de Kamer eerst alleen, daarna met waardige medestanders, met onwrikbare trouw omklemd, en voor het oog van allen in elken strijd en tegen elken aanval moedig omhooggeheven waren.

Hier volge een schets van Da Costa's politiek vertoog:

Gelijk Uw personen om die beginsels, zoo zijn de beginsels zelve, bij hun innig verband en als samengroeiing met dat Evangelie, dat ten allen tijde de ergernis van het bijgeloof, de bespottung van het ongelooft was, van allerlei zijde gesmaad, op allerlei wijs mishandeld geworden. Men heeft gevorderd, dat wij de degelijkheid en deugdelijkheid onzer beginselen zouden bewijzen door middel eener practische toepassing, waartoe ons nooit de gelegenheid is gegund. Men heeft de beslissing over het al of niet *practisch*-deugdelyke uwer Staatskunde laten afhangen van een speculatief staatrechtelyk *stelsel*. Maar van het al of niet bevredigend formuleeren van een wetenschappelyk stelsel behoeft en behoort de deugdelykheid der beginsels op en in zichzelf niet afhankelijk te worden gemaakt. Voor de theoretisch-staatsrechtelyke vraag is zeker veel te wachten van de antirevolutionaire beweging, die reeds zooveel tegenspraak heeft doen ontstaan⁵). Maar ook nog vóórdat de Wetenschap op het gebied van Staatsrecht een eindvonnis zal gegeven hebben, zal aan al wie slechts voor het eenvoudig getuigenis van Openbaring en Geschiedenis een open oog en hart heeft, zich genoegzaam kunnen rechtvaardigen, dat zoo veelszins miskende geheel van beginselen, hetwelk door de dusgenaamde antirevolutionairen in ons vaderland sedert zoovele jaren reeds, als het eenig behoudend zout van ons maatschappelyk en nationaal bestaan beleden en verdedigd werd.

Die beginsels! zij zijn in den grond voorwaar alles behalve ingewikkeld of duister. Zij laten zich in eenige zeer weinige en zeer eenvoudige stellingen samenvatten.

Geen *contrat-social*, maar *inzetting* van *God*. Openbaar in de historie der menschheid en in de historische wording van den Staat. Zijn wij anti-constitutioneel, contra-revolutionair of reactionair om dezen historischen grondslag? Het kenmerkende van onze antirevolutionaire partij ligt niet in den afschuw van *alle* revolutie, d. i. omkeering van zaken in kerk en staat: er zijn ook gezegende revolutiën. Doch ook wanneer wij onzen afkeer van revolutiën bepalen tot die van 1789, en de met 1789 in dezelfde lijn van ontwikkeling liggende, dan nog is die afkeer niet in reactionairen of contra-revolutionairen zin op te vatten. Bij al onzen wettigen afkeer van de *beginsels* der evengenoemde Staatsomwentelingen, wenschen wij de toestanden van vóór 1795, van vóór 1848 niet terug. Wij willen niet achterwaarts, maar voorwaarts. Wij gunnen van ganscher harte aan den Israëliet zoowel als aan den Roomschezinde hun sedert bijna zestig jaren in Nederland verzekerde burger- en staatsburgerrechten. Maar wij zullen ons met alle kracht verzetten tegen elken toeleg om het Protestantsche of in 't algemeen het Christelijke levensbeginsel in den Staat te ondermijnen.

Dat onze richting zich niet vleien kan immer te triomfeeren, ligt in den aard der dingen. En toch, juist in dat geïsoleerde van ons standpunt is onze kracht gelegen.

Desniettemin bestonden er met elk der drie hoofdpartijen, in de Kamer vertegenwoordigd, aanrakingspunten.

a. Met de Liberalen. Aan Thorbecke heeft niemand meer dan gij met alle edele onbekrompenheid recht en lof doen wedervaren, behoudens onverzwaakte tegenstand aan zijn beginsel. Dat beginsel kenmerkt zich als de voltooiing van het menschenwerk, in 1789 gegrondvest, tegenover de ontwikkeling, die wij willen, van het Godswerk, in 1517 op den grondslag van het eeuwig Evangelie openbaar geworden.

b. Met betrekking tot de Roomsche-Catholieke partij waren uit den aard der zaak de punten van aanraking veelvuldiger, in haar waardeering van den Christelijken godsdienst, zelfstandigheid der kerken, onafhankelijkheid der kerkelijke armverzorging, vrijheid van het onderwijs. Maar daartegenover ook een waarlijk onoverkoomlijke kloof tusschen het oppergezag van den Paus en de door God ingegeven Schrift. Verder terzake van den oorsprong en het wezen onzer Kerkhervorming, de opvatting onzer vaderlandsche historie en de roeping van het huis van Oranje. Van Liberalisme en ongeloof had Rome ten allen tijde meer te hopen dan van het in zijn wezen onverbasterd Protestantisme onzer wenschen.

c. Met de conservatieve richting waren er punten van aanraking zoowel als van afstooting. In zoover behouden noodwendig in de strekking ligt eener Christelijk-historische partij, bestonden en bestaan er gemeenschappelijke neigingen en wenschen. Behouden, met en uit kracht van een *beginsel*, willen ook wij. Maar geen reactie naar den toestand vóór 1848; geen verwantschap met een conservatisme van louter egoïstischen aard, met kleingeestigen kastegeest, kleurloos en beginselloos. Niets is

meer strijdig met den zin voor wasdom en leven, dan dat voorstaan van wat het ook zijn mag, eenig en alleen *omdat* het bestaat en *zooals* het bestaat, *omdat* de weg tot verbetering gevaarlijk of moeilijk is, *omdat* het alzoo in het belang van dezen of genen persoon, dit of dat lichaam, deze en gene familie oirbaar is.

Alle deze partijen hebben den leader der antirevolutionaire partij op de meest hartstochtelijke wijze bestreden, als schrijver in *De Nederlander* en als spreker in de Kamer. Tegenover het Attisch zout Uwer nimmer onbeleeftde, veelal sparende, somtijds bijtende, nimmer bitse scherts of ernst, — het zoutelooze zout van beleedigende persoonlijkheden, van snaaksche bespottung, van aan het scheldwoord grenzende, zoo niet daarin werkelijk overgegane grofheid! Zoo dikwerf met den gladden slingersteen uit de beek een wonde toegebracht was aan den overmoedigen Tijdgeest, namen zijn vrienden, verontwaardigd, uit den modder straatsteenen op.

Ik wensch U geluk, mijn hooggeschatte vriend en wapenbroeder! met al dien smaad voor een goede en geheiligde zaak ondervonden. Voorzoover tot dienzelfden smaad ook de niet-herkiezing op den dertienden Juni gerekend mag worden, zij U ook daarmede gelukgewenscht. Gij hebt in de Tweede Kamer der Staten-Generaal uw getuigenis voor de hoogste waarheid en haar veelsoortige toepassing naar de eerbiedwaardigste overtuiging, ten einde toe, met onwrikbaren moed en volharding afgelegd. Wat mij betreft, ik ben geen Staatsman, maar wat mij vooral in de door u gevolgde politieke gedragslijn altijd getroffen heeft, is geweest uw streven, om, zooveel in u was, de liberale partij vertegenwoordigd te zien door haar meest bekwame en consequente leiders, ja het voor deze laatsten tegen de minder consequente eerder op te nemen.

Maar ook het Ministerie-Thorbecke bleek onvermogen ter verwezenlijking der aspiratiën van het Liberalisme. Lang genoeg voordat de dusgenaamde Aprilbeweging aan de tijden van dat ministerie door een onverwachten, in den grond bijkomstigen stoot een einde had gemaakt, waren voor het oog reeds van velen de klippen zichtbaar, waarop het stranden moest. De geduchtste dier klippen was de anti-nationale en anti-evangelische Armenwet. De val van het Kabinet werd echter door de aanmatigingen uit Rome verhaast.

De Aprilbeweging was een nationaal- protestantsch protest, niet tegen de rechten der Roomsch-Katholieken, maar tegen de pauselijke Allocutie. Niet tegen de benoeming en erkenning van Bisschoppen binnen de palen van het Roomsch-Catholieke Kerkgenootschap, maar tegen wat de Pauselijke Allocutie ons geleerd, ja gedwongen had als de wezenlijke eind-bedoeling van Rome's zijde daarin te erkennen, was de billijke gevoeligheid der Natie gaande gemaakt. Niet tegen den eenvoudigen tekst: grondwettige regeling der Roomsch-Catholieke hiërarchie in Nederland, maar tegen de authentieke commentarie van dien tekst had het nog niet geheel ultra-montaansche Nederland, met zijn ernstige bede *ne quid detrimenti* zich tot zijn Koning gewend.

Wij weten, hoe onderscheidene onzer antirevolutionaire vrienden, schoon in de algemeene verontwaardiging over de Pauselijke aanmatiging van harte deelende, toch om den schijn zelfs te vermijden van verzet tegen het grondwettig recht der kerken van zich zelve vrij te organiseeren, aan de onderteekening der adressen geen deel namen. Gij herinnert U misschien ook nog, hoe op onze halfjarige Christelijke *meeting* van diezelfde Aprilmaand door mij de wensch werd te kennen gegeven, dat, gelijk ten allen tijde, alzoo ook bij deze gelegenheid ons positief Protestantisme zich van het naakte Antipapisme zoo kenlijk mogelijk mocht onderscheiden⁶⁾. En wel acht ik, ook nog van achteren, dat het een goede zaak ware geweest, indien door die van ons gevoelen een geheel afzonderlijk adres, met geheel den aart en het standpunt onzer Christelijke historische richting daarin ten overvloedige uiteengezet des noods, ware ingediend geworden. Doch men wilde zich in eene zaak van algemeen kerkelijk- en nationaal-Protestantsch belang buiten volstreckte noodzaak niet afzonderen; en ook door mij werd het adres uit Amsterdam, na rijp beraad, onderteekend. Ik had zeer zeker wel in geen geval aan dit stukje mijne handteekening geschonken, indien ook *daarbij* niet ondersteld was en op den voorgrond had gestaan de eerbiediging van het recht onzer R. Catholieke landgenooten om Bisschoppen en Aartsbisschoppen in hunne Kerk te hebben, maar op gelijken voet met die der Oude Klerezy, en zonder voorrecht of voorrang boven alle andere bedienaars der Godsdiensten, allen gelijkelijk in onze grondwet erkend.

De Aprilbeweging, uit haren aart en in beginsel tegen het bedenkelijk Pauselijke manifest gericht, bracht in hare gevolgen de omverwerping van het ministerie te weeg, dat zich tegen dat protest op de meest ondubbelzinnige wijze verklaard had.

Na den val van Thorbecke was een Ministerie-Groen niet slechts mogelijk, maar het eenig mogelijke, ter wegneming van het voor God en menschen wettig Protestantsch bezwaar, zonder krenking van eenig grondwettig recht der Roomschen. Want van welke der partijen kon met meer waarschijnlijkheid een zuivere oplossing tegemoet worden gezien, dan van de antirevolutionaire, die om haar billijkheid jegens Rome door de liberale Protestanten sedert lang werd verdacht gemaakt, gesmaad, gehaat? Inderdaad, de waarachtige beginselen om tot recht en vrede te geraken, lagen bij die richting en bij die richting alleen. Zij waren en bleven deze: liefde voor de Hervorming, geen haat tegen den Catholieken mede-Christen! — vasthouding aan den Protestantsch-Christelijken wortel van ons nationaal bestaan, maar onbepaalde eerbiediging van alle verkregene rechten van den Catholieken landgenoot, — homogeniteit met het beginsel der Aprilbeweging tegenover de Pauselijke Allocutie, maar volkomene erkenning van het grondwettig recht der R. Catholieke Kerk, om naar genoegen Bisschoppen en Aartsbisschoppen te hebben en die van den Paus, hun kerkhoofd, te ontvangen.

Ook met betrekking tot andere groote aangelegenheden van Regeering

en Vaderland zou een ministerie-Groen zijn beginselen hebben kunnen verwezenlijken. Wel zijn die beginselen niet van zulk een vrijheid als door den weg van Volkssouvereiniteit zich oplost in Staatsalvermogen, maar van die geheel andere, vooral niet minder practisch-wezenlijke en wezenlijk-begeerlijke, waarvan grondzuilen zijn: het woord van God en de geschiedenis van ons uit Evangelie en Kerkhervorming oudtijds geboren en herboren Nederland. Die beginsels, onwrikbaar als zij zijn, voorzoover zij geworteld staan in den krachtigen en vruchtbaren bodem van Openbaring en Historie, zoo zijn zij tevens vatbaar om uit of naar aanleiding van ieder nieuw voortbrengsel van den tijd steeds krachtiger en vruchtbaarder gevoed en ontwikkeld te worden. De strijd, dien wij voeren, is (hetgeen door u en door mij gedurende zoo vele jaren reeds streng en gaarne onderscheiden werd) geen strijd tegen den *loop en voortgang der tijden*, die van God zijn, maar tegen den geest en *de hoogheid eener eeuw*, die zich van God afkeert. Alle ontdekkingen, alle uitvindingen, alle vorderingen van de eeuw op stoffelijk, op verstandelijk, op zedelijk gebied kunnen in die beginsels worden opgenomen, — zouden door die beginsels voor maatschappij en kerk des te wezenlijker en weldadiger werken. Wij verwelkomen ze althands van harte uit kracht van dat woord des Apostels: *Alle dingen zijn uwe, maar gij zijt Christi, en Christus is Gods*. Bij *onze* beginsels hooren alle groote denkbeelden die in zedelijken zin waarlijk groot zijn, bij uitnemendheid te huis: emancipatie wijd en zijd, maar door of met evangelisatie, die tegelijk voor hemel en aarde, voor tijd en eeuwigheid, de beloftenissen heeft, — vrijheid van Godsdienst en conscientie, die geen *legale dichting* maar waarheid zij, — vrijheid van den handel, van ouds door Nederland en Oranje gewild en gekweekt, — waardeering van wetenschap op allerlei gebied, en van nationale taal, historie en letterkunde, niet altijd evenzeer hier geëerd en gesteund. — Dat alles begunstigd en bevorderd, niet met opgewondenheid maar met warmte, met bezadigd overleg, nimmer halfheid, — zie daar in zijne zeer algemeene trekken hetgeen ik mij voorstel, dat een ministerie uit de Christelijke historische partij aan de natie *eerst* door zijn program zou hebben aangekondigd, *daarna* door zijn daden getoond te willen. Een ministerie-Groen zou dan zeker niet geduld hebben, dat de Hervormde Kerk bij voorkeur de door den Staat meest gebondene en weerloos gemaakte bleef van alle; dat het *hooger* onderwijs, bepaaldelijk in de Godgeleerdheid, bij uitsluiting bleef ingericht op wegredeneering van de dierbaarste panden aan de Hervorming toebetrouwd; dat het *lager* onderwijs, met schending der consciëntiën, bleef uitloopen op begunstiging juist van diegenen voor wie Bijbel en Vaderlandsche Geschiedenis op de scholen een ergernis zijn.

Maar in de nieuwe Kamer werd de strijd bij uitnemendheid tegen de antirevolutionairen gericht. En nevens de Ultra-montaansche partij toonden geen van alle zich feller gebeten dan de kerkelijk-liberale, wier leiders ons niet vergeven konden, het altijd voortgezet protest tegen de

Kerkelijke Besturen, die de gemeenten in 1816 met gebonden handen en voeten overleverden aan Cesaropapie.

Ook de politieke liberalen werden na den val van Thorbecke voor de antirevolutionaire richting beducht. Bij het naderen van den dertienden Juni was bitterheid tegen Groen in de dagbladen aan de orde van den dag. En de nederlaag, door Groen's niet-herkiezing te Zwolle, bracht bij onze vrienden eerst verslagenheid, daarna echter volgde geen bestusting slechts, maar ook verhoogde moedvatting. Er zijn nederlagen, die met overwinning gelijk staan, althans de kiemen van overwinning in zich dragen. Uit den nederlaag, door de anti-revolutionairen ondergaan, is de roeping, bij dit misschien kritieke punt van overgang, tot steeds verdere en nieuwe ontwikkeling geboren.

De Christelijk-historische richting in ons land heeft, zoo ik mij niet geheel bedrieg, ook voor deze wereld eene toekomst, — zij heeft in elk geval daarin eene nog niet volbrachte roeping. Die toekomst, die roeping, ligt in haar beginsel van leven in het binnenste. Maar waar leven in het binnenste is, daar is ook wasdom, ontwikkeling; en waarom zouden wij in die ontwikkeling de mogelijkheid, de noodzakelijkheid, — bij onveranderlijkheid van wezen en einddoel, — van eenige verandering of wijziging ten aanzien van wegen, middelen, vormen, en wat dies meer zij, weigeren te erkennen? De eenzelveheid van den wortel lijdt bij jaarlijksche vernieuwing van blad, bloem en vrucht geen gevaar. *Stilstand* in dit opzicht zou even doodelijk zijn, als *stilzitten* met betrekking tot het toepassen onzer beginselen op het leven van Kerk en Staat. Niemand meer dan gij heeft het ook in de practijk getoond, wat voordeel het antirevolutionaire beginsel ook met de resultaten van de revolutie vermag en verplicht is te doen.

De Christelijk-historische richting, bepaaldelijk uit dit standpunt beschouwd, heeft (met God!) eene schoone taak om te vervullen vóór zich. Hare roeping is: op den rotssteen der *eeuwen* duurzaamheid, — op den bodem van Evangelie en Hervorming vruchtbaarheid voor eene *eeuwigheid* te geven, — aan het voortbrengsel der *eeuw*. Niet de uitroeijing mag zij willen, maar het gedeeltelijk behoud, de zuivering, de heiliging, maar daartoe dan ook de beheersching door het Christendom naar Gods Woord, van hetgeen ook door vijandige machten en krachten in de wereld wordt gebracht. Als Israël in het land der belofenis, wil de Christelijk-historische richting van het verbannene geenerlei gebruik maken, maar aangaande de wijnstokken en de vijgeboomen, zij moet er van eten, ze behouden, ze kweken.

Ongetwijfeld ligt in het geïsoleerde van ons standpunt onze kracht. Maar dit neemt niet weg, dat wij vanuit dit standpunt met de andere richtingen ter rechter en linker zijde niet alleen een kamp hebben te voeren, maar ook in meerdere of mindere mate punten van sympathie zoowel als van antipathie mogen gevoelen. Wij zijn b.v. geen anti-liberalen, maar anti-liberalisten. Wij vinden in het democratische element

op onze historischen bodem innerlijke gehechtheid aan het monarchaal beginsel. En bij onpartijdige studie onzer historie valt in het oog, dat, terwijl onze stedelijke Aristocratiën meer op de hand waren van het Staatsgezinde Arminianisme, het volk, de burgerstand, de smalle gemeente meer voelde voor het kerkelijk-zelfstandig Calvinisme.

Betreurenswaardig echter is in deze veelszins bedenkelijke tijden de invloed der beginselloosheid op den toestand en de toekomst van het Vaderland. Voor geheel de wereld, voor Staten als de onze in het bijzonder, zijn, ook van de zijde der algemeene wereldgebeurtenissen en bewegingen, de uitzichten, uit *ons* standpunt bovenal, niet bemoedigend. Wee dit kleine Nederland, indien, bij mogelijke verwickelingen, voor beginselen van recht door de groote Mogendheden geen meerder eerbied gekoesterd wordt, dan hier in binnenlandsche aangelegenheden door meer dan ééne richting in Staat en Kerk werd betoond! Wee datzelfde ons dierbaar Vaderland, wanneer het in Kerk en Staat onder de macht zal moeten blijven van een *liberalismus*, dat, het zij dan bij wijze van bedaarden vooruitgang of van gezwinde pas, ons naar de afgronden van Ongeloof en Bijgeloof, van revolutionaire Volkssouvereiniteit en reactionair Staatsalvermogen, voert! Doch ook tegen deze bekommelingen hebben wij in Gods Woord het tegenwicht. Bij dien God, den God van Nederland van ouds, is het niet te wonderlijk in Kerk en Land het goede te geven, het kwade te beschamen, door de meest ongedachte uitkomsten, door de meest ongeachte werktuigen en wegen.

Tot zoover onze schets van Da Costa's politiek vertoog.

Over enkele punten daarin aangestipt nog slechts een kort woord.

Da Costa gaf aan de benaming *christelijk-historisch* de voorkeur boven *antirevolutionair*, omdat er ook gezegende Revolutiën zijn. Wij zijn dus geen volstreckte antirevolutionairen. Wij zijn het voorzeker niet in contra-revolutionairen geest. En *contra*, zegt Da Costa, is toch eigenlijk in het Latijn niets anders dan in het Grieksch *anti*.

Hierbij teekent Groen aan: *Verba valent usu*. Anders zou er tusschen *anti*- en *contra*-revolutionair hoegenaamd geen verschil zijn. Er was echter in Da Costa, bij vastheid van beginsel, een misschien ook daaruit voortspruitende vreesachtigheid van aan den band te worden gelegd van menschelijke *terminologie*. Overigens heeft vooral Groen de onafscheidelijkheid der twee benamingen, ter constateering van *positieven grondslag* en *polemische richting* ten allen tijde gewaardeerd. Vandaar in 1853 zijn antwoord aan Thorbecke: „Wij zijn *anti-revolutionairen*, juist omdat we staan op *christelijk-historisch* terrein.”

Ten bewijze hunner staatsrechtelijke homogeniteit verwijst Groen voorts o.a. naar deze woorden van Da Costa: „Het Utrechtsche element”), hoe ook in dit oogenblik van crisis te waardeeren, mag toch op den duur niet domineeren, of wij verliezen het karakteristieke, ik mag zeggen, het nobele zoowel als eenig proefhoudende van ons *antirevolutionair*

beginsel, en worden als in een oogenblik *reactionair*, immers *contra-revolutionair*, hetgeen voor God en onze consciëntiën niet mag".

Ook in den loop van zijn Brief aan Groen bedient Da Costa zelf zich meermalen van de benaming *antirevolutionair* in den aangenomen zin.

Overigens bestond er tusschen Da Costa en Groen weinig verschil in beschouwing van het antirevolutionair beginsel. Wel was er op den bodem der eenheid meermalen *nuance* van inzicht. Zoo b.v. in 1848, toen Da Costa, tegen Groen in, voor rechtstreeksche verkiezingen ijverde. In persoonlijke verknochtheid waren en bleven zij intusschen altoos broederlijk gezind; ook waar zij in het kerkelijke vrij uiteenlopend verschilden. Ook uit Groen's hart geschreven was daarom deze ontboezeming van Da Costa, 7 October 1856: „Gode zij lof dat, bij al dat uiteenloopen van richtingen en *nuances*, de bodem onzer éénheid niet geschokt kan worden, en de wederzijdsche belangstelling, liefde en hoogachting niet verzwakken. Eer het tegendeel, wanneer wij elkander zoo in den veelzijdigen strijd zien”.

Een kenmerkende onderscheiding van Da Costa is voorts, dat hij de antirevolutionaire richting zag als *centre*, met een *centre-gauche* en een *centre-droit*. En alleen heil verwachtende van vooruitgang en beweging, moest nu z.i. *vers la gauche* de richting zijn uit een onwrikbaar *centrum* in God. Zichzelf en Groen als *centre-gauche* beschouwende, rekende hij vrienden en broeders als b.v. op kerkelijk terrein Wormser enz. tot de *centre-droit*.

Op dit verschil in den boezem der antirevolutionaire partij tusschen haar rechter (*droite*) en linker (*gauche*) zijde heeft later *De Standaard*, als orgaan der *gauche*, bij toeneming gewezen⁸⁾. En in de voorrede op „Ons Program” profeteerde Dr. Kuyper reeds in 1879, dat vroeg of laat deze twee groepen uiteen konden splijten. „Zelfs kan een blijvende schakeering onder ons (gelijk onder alle staatspartijen) recht op zelfstandig bestaan erlangen, en door critiek ons veelszins baten; zoodra men maar eens voor goed aflaat van het pogen, rechts om *conservatieve*, of links om *radicale* denkbeelden, zonder zweem van organisch verband, zonder bewijs van antirevolutionaire herkomst, of ook zonder schijn van hoogere wijding, rawlings te koppelen aan het beginsel, dat ons allen saâm heilig is, en dus op aller naam staat geboekt. Immers steeds is door ons de stelling gehandhaafd, dat we niet tegenover de Liberalisten of Conservatieven, maar dat we tegenover *beiden saâm*, als staande bij staatsrechtelijk op den bodem der revolutie; met ernst en beslistheid positie nemen. Hieruit echter volgt dan ook, dat, gelijk zich op het terrein der revolutie een schakeering vertoonde, en vertoonen moest, van mannen, die het meer met den *Staat* hielden (Conservatieven) en van anderen, die meer op de *Maatschappij* steunden (Liberalen), er zoo ook op ons, daar tegenover liggend erf, zich van lieverlee een kleurverschil moet en zal openbaren, waarin geheel dezelfde onderscheiding terugkeert. Met *Da Costa* noemden we die twee uiteensplijtende stukken

meest met den naam van „droite” en „gauche”; onszelfen dan tot de laatste bekennd; maar even deswege bereid, met deze naverwante groep rekening te houden, zoodra ze zich slechts legitimeerde in herkomst en aan ons volk aansloot in bedoelen.”

Reeds op 3 December 1877 had *De Standaard* dan ook geschreven („*Ons Program*”, Met Bijlagen, blz. 1229): „Ongetwijfeld één is ons hoofdbeginsel, d. w. z. één de wortel, waarop we bloeien; maar een plant, die tot het *splitsen van haar stengels niet komt*, zweert *dood*. In dien zin en in geen anderen, is ook onzerzijds op het erkennen van *dat splitsen der stengels* aangedrongen. Op Da Costa's aandrang. Op het voetspoor van Groen zelf, die, eerst meer conservatief van neiging, na '57 zeer beslist de *liberale* vaan heeft hooggehouden. We meenen er te mogen bijvoegen: Ook *naar eisch der waarheid*, wijl het verschil tusschen *droite* en *gauche* door ons niet in de studeerkamer uitgedacht, maar *in het leven gevonden is*”.

De Standaard zag in de *droite* onzer partij meest een Duitsch-Luthersch, en in de *gauche* meer een Nederlandsch-Gereformeerd element. In het christelijk staatsrecht immers van onze Duitsche naburen kon men nooit toegeven de in merg en been Calvinistische stelling, dat er staatsrechtelijke gelijkheid moet bestaan voor den neutralist en wie hem bestrijdt. Positief den volksgesit door Staatsinvloed in een bepaalde richting te leiden, is daartoe van hun staatkundig systeem nog te onafschiedelijk ⁹⁾.

De door Da Costa geprofeteerde *gauche* daarentegen hield zich aan Da Costa's leus: „Het Christendom, niet meer Staatskerk of erkende Staatsmacht, zal des te wezenlijker Staatskracht kunnen en moeten worden ¹⁰⁾”.

* * *

Samenvatting.

Het resultaat onzer studie alsnu samenvattend, omschrijven we Da Costa's beteekenis voor de Antirevolutionaire Partij in dit vijftal stellingen:

I. Wat *Constitutie*, *Monarchie* en *Organisatie* betreft, heeft Da Costa den overgang uit het contra-revolutionaire Bilderdijkiaansche standpunt tot het anti-revolutionaire beginsel in zijn eigen persoon welbewust doorgemaakt.

II. Als politieke zanger heeft hij ons christenvolk op de vleugelen van zijn lied uit een voorbijgegane periode, in den vorm van onzen tijd, het aloude geloof herschonken, en in het: „Zij zullen het niet hebben” een antirevolutionair volkslied bij uitnemendheid nagelaten.

III. Ofschoon hij zelf zei: „Ik ben geen Staatsman”, heeft hij gedurig de bewijzen geleverd van belangstelling in elke nieuwe wending der

gebeurtenissen op staatkundig gebied en van een tegelijk practischen en genialen blik ook op het veld der politiek; daarbij steeds gewapend met de kracht der antirevolutionaire beginselen.

IV. Ofschoon naar zijn eigen zeggen meer volontair dan geregeld soldaat in de gelederen van eenige partij, heeft hij een werkzaam aandeel genomen in de formatie der antirevolutionaire staatspartij en in de samenstelling en toelichting van haar program van beginselen; alsook met onwrikbare trouw die beginselen gepropageerd.

V. Eindelijk heeft Da Costa in zijn politieke geloofsbelijdenis van 1854 een rijkdom van staatsrechtelijke denkbeelden neergelegd, waarin meer groeikracht zat, dan hij zelf vooruit zag; hij heeft daarin ons geïsoleerd antirevolutionair standpunt, ook ten opzichte van de Liberale en Rooms-Katholieke partijen, principieel uiteengezet; de hooge roeping van een toekomstig antirevolutionair Ministerie aangewezen, en de lijnen uitgestippeld voor die nieuwe phase van ontwikkeling der antirevolutionaire partij, die met Kuyper zou ingaan.

Heel zijn politieke geloofsbelijdenis is voorts begrepen in dit viertal dichtregels uit Da Costa's zwanenzang, door Groen als motto voor de tweede reeks „Nederlandsche Gedachten” geplaatst:

't Geheim van allen zegen
(Oranje en Neêrland! hoor 't)
is in Gods vrees gelegen,
Zijn dienst, Zijn gunst, Zijn Woord!

¹⁾ Brieven van Wormser, I, bl. 53.

²⁾ „Toenaadring eischt Gods orde, en dezer tijden nood”. *Da Costa*, 1648 en 1848, bl. 20.

³⁾ „Progress with stability, the energy of youth with the majesty of immemorial antiquity”. *Macaulay*, *History of England*, Chap. I (Tauchnitz Edition 1. 25).

⁴⁾ Allard Pierson schrijft in zijn *Gedenkrede* over Da Costa, bl. 51: „In een dier vlagen, waarin de Ismaëlsgeest kwam over dezen zoon van Israël en waarin hij zichzelf soms tegelijk vergat en verried, riep hij eens uit: die v..... antirevolutionairen”. Ik vermoed, dat deze uitroep sloeg op zijn conservatieve medeleden van de kiesvereniging.

⁵⁾ „Vooral in den laatsten tijd hebben verscheidene geachte landgenooten zich ernstig beziggehouden met de beoordeeling van hetgeen zij noemen de leer, het stelsel, het Staatsregt van de anti-revolutionairen en bepaaldelijk van den heer Groen.

Dr. Fruin schreef: Het Antirevolutionaire Staatsregt van Mr. Groen van Prinsterer ontvouwd en beoordeeld. In *De Nederlander* no. 1000 enz. door een kundigen en scherpzienden Godgeleerde beantwoord: *Het antirevolutionaire staatsregt en Dr. Fruin*;

Mr. Siewertsz van Reesema gaf spoedig daarna in het licht: Mr. Groen van Prinsterer en zijne leer. Eene Studie;

Prof. de Bosch Kemper heeft aanmerkingen medegedeeld over het kenmerkende karakter van het zoogenaamde antirevolutionaire Staatsregt;

Prof. Opzoomer in zijne tegenbedenkingen maakt insgelijks van de leer en het Staatsregt der antirevolutionairen gewag;

En in het dezer dagen verschenen tweede geschrift van Dr. Fruin: „De anti-revolutionaire bezwaren van Mr. Groen van Prinsterer tegen onzen Staat en onze Maatschappij overwogen”, wordt telkens weer Mr. Groen's Staatsregt en Mr. Groen's stelsel ter sprake gebracht.” *De Nederl.* 20 Junij 1854.

Over het wezen der Godsdienst en haar betrekking tot het Staatsregt. *Eene bijdrage tot de kritiek der antirevolutionaire rigting. De Nederl.* no. 1292. Vergelijk *Ernst en Vrede*, II 334.

⁶⁾ Ook vroeger reeds had Da Costa betoogd, dat er *tweeërlei*, een *positief* en een *negatief* Protestantisme is. Zie zijn: *Protest tegen eene zinsnede in het Adres der Alg. Synodale Commissie der N. H. Kerk aan Z. M. den Koning, terzake van het Ontwerp van gewijzigde Grondwet, Amsterdam, H. Höveker 1848*, blz. 6—11. En in datzelfde jaar had hij in *Het Oogenblik*, blz. 13, het een zijner vrienden nagezegd: „Ik vrees de Roomschen niet, omdat ik hen niet haat!” Ook in dezen *Brief* aan Groen erkent Da Costa gaarne, dat hij en zijn Roomsche vriend Alberdingk Thijm met elkander zoowel *fraterniseerden* als *polemiseerden*. Trouwens Alberdingk noemde hem: „Da Costa! strijdgenoot, mijn vriend en vijand tevens!” Zie de dichtregelen aan Mr. Is. Da Costa toegewijd, achter: *Mr. Isaac Da Costa. Enkele trekken van 's dichters karakterbeeld, door Jos. A. Alberdingk Thijm, Amsterdam 1860*. Zie voorts van Roomsche zijde nog: *Da Costa. Eene studie van P. F. Th. van Hoogstraten, ord. Praed. Breda 1875*. Op blz. 17 en 18 betreurt de schrijver, dat, terwijl *Bilderdijk's* hart ten allen tijde warm voor de moederkerk heeft geslagen, Da Costa haar heeft gehaat. Sic!

⁷⁾ Groen sprak van een Utrechtsch-Datheensche richting.

⁸⁾ Zie o.a. de nummers van 2 en 8 Juni 1877; 19 Maart 1894; 26 Augustus 1895; 5 Febr., 10 Febr. en 21 Sept. 1896.

⁹⁾ *De Standaard*, 8 Juni 1877.

¹⁰⁾ *Da Costa*, *Protest* 1848, blz. 22.

IN DEN STRIJD OM EEN CHRISTELIJKE STAATKUNDE.

PROEVE VAN EEN FUNDEERING DER CALVINISTISCHE LEVENSEN
WERELDBESCHOUWING IN HARE WETSIDEE *)

DOOR

DR. H. DOOYEWEERD.

Hoofdstuk I.

(Vervolg)

XIII.

De toepassing van het mathematisch wetenschapsbegrip op het natuurrecht laat zich — voorzoover het inderdaad op serieuze wijze geschiedde — onmiddellijk naspeuren in de *analyse* van begrippen, die door de naieve beschouwing als absoluut en vaststaand worden aangemerkt. De staat met het overheidsgezag wordt het probleem, waarop zich alle scherpte van het mathematisch geschoold denken spitst. Wat

*) Een résumé van de voorgaande artikelen vindt men in het Februari-nummer van den 2den jaargang.

het nominalisme met zijn uitgaan van het individu, den enkeling, op dit punt geleverd heeft, is als een blijvend resultaat in de moderne gedachtenwereld overgegaan. In de probleemstelling van *Nicolaus Cusanus* vindt men de probleemstelling van het geheele moderne natuurrecht i.z. de rechtvaardiging van den staat in nuce vooruitgegrepen.

Hoe wordt uit de veelheid van individuen, die ieder op zichzelf een onvergelykbare eenheid zijn, die in neiging, aanleg, wil en begeerte hemelsbreed uiteenloopen, een staatsorganisme; hoe vereenigt zich die veelheid tot eenheid; hoe is het te begrijpen, dat uit de veelheid van wil, de eenheid van den staatswil, het overheidsgezag ontspruit?

Deze geheele vraagstelling wordt door den Cusaner geplaatst in het raam van zijn metafysisch-mathematische leer van de concordantia of coincidentia oppositorum (het samenvallen van de tegenstellingen der veelheid in een hoogere eenheid), een leer, welke eerst in haar metafysische doorvoering tot het goddelijk wezen doordrongen wordt met de mystieke organische gedachte van een hemel en aarde omspannend eenheidsorganisme (*corpus mysticum*), dat kerk en staat als ziel en lichaam omvat.

Gelijk de kromme en rechte als cirkelboog en haar koorde tenslotte in de punt samenvallen, wanneer men beider grootte tot nul laat naderen en men dus beide als uit de punt kan construeeren¹⁾, zoo moeten ook de staat en het overheidsgezag niet als *vaststaande dingen* worden begrepen, maar veeleer *genetisch* worden *geconstrueerd* uit de kleinste en laatste elementen. De vraag luidt dan niet meer rechtshistorisch en positiefrechtelijk, hoe zijn de staat en het gezag historisch ontstaan en hoe is naar de geldende rechtsorde de concrete verhouding tusschen volk en overheid geregeld²⁾, maar natuurrechtelijk, absoluut: hoe moet de rede verschijnselen als staat en overheidsgezag construeeren, opdat zij als recht kunnen worden *begrepen*. De in de eeuwige wereldorde *vaststaande* substantieele vorm van 's menschen sociale natuur, die het denken als gegeven heeft te aanvaarden, is door het nominalisme als toereikende rechtvaardigingsgrond voor den staat verworpen³⁾.

De staat moet door het denken worden geconstrueerd en geschapen uit het individu. De tegenstellingen en ongelijkheden tusschen die individuen worden uitdrukkelijk erkend. Sommigen zijn door hun hooger intellect, dat hen in staat stelt de normen der natuurwet zuiverder te zien dan anderen, van nature tot heerschen, anderen, die niet die hooge trap bereikt hebben, van nature tot gehoorzamen bestemd. Maar op zichzelf levert dit verschil in natuurlijken aanleg geen rechtsgrond voor het dwingend staatsgezag. Die rechtsgrond wordt eerst geconstrueerd doór de rede, wanneer zij, van alle onderling verschil tusschen de individuen afziende, ze beschouwt als van nature vrije en gelijke schepselen, die hun bijzondere willen tot een algemeenen wil hebben vereenigd en door vrijwillige onderwerping zich gemeenschappelijk onder een overheid stellen⁴⁾.

Het individu wordt a. h. w. de mathematische punt, uit welks constructieve beweging de staatsfiguur ontstaat. Kenmerkend voor den innerlijken samenhang, die zich geleidelijk openbaart tusschen Cusanus' neo-platonische metaphysica, waarvan de „Concordantia Catholica” als doordrenkt is, en zijn mathematisch wetenschapsbegrip is hier de toepassing van het zoo belangrijke begrip *possesit*, dat het dynamisch (*worden*) (*posse fieri*) van al het eindige uit zijn oneindig bewegende oorzaak aanduidt⁵). Dit is niet meer het Aristotelisch-Thomistisch ontwikkelingsbegrip, dat tenslotte tot de starre begrensde en gegeven substantieele vormen leidt, maar het genetisch begrip, dat zich in de mathematische constructie op den souverainen grondslag van het denken stelt, en in het scheppend denkproces de brug tusschen God en wereld zoekt te slaan, gelijk het God niet in Aristotelischen zin de absolute actualiteit, maar in pantheïstischen zin het absolute *Possest* noemt.

In dezen zin wordt de genetische constructie nu ook op staat en overheid toegepast, terwijl tegelijkertijd het overheidsgezag als ontvouwing van het absolute *Possest* op God kan worden teruggevoerd⁶).

Hier keeren nu ook de reeds bij Occam en Marsilius van Padua bekende constructies terug van het volk als hoogsten wetgever, van de wet als de algemeene wil, waaraan ieder zich vrijwillig heeft onderworpen en waartegen dus niemand rechtmatig kan protesteeren, wijl niemand zichzelf onrecht kan toevoegen, alsmede de onderworpenheid van den vorst onder de wetten.

Dezelfde gedachten worden zoowel op het imperium (de wereldlijke heerschappij) als op het sacerdotium (de geestelijke macht) toegepast.

De geheele constructie is hier echter opnieuw in het raam van de „concordantia” of „coincidentia oppositorum” gelijst⁷).

* * *

Intusschen, hoezeer zich bij Nicolaus Cusanus de wending van het moderne denken ook in het natuurrecht aankondigt, het valt niet te ontkennen, dat van een *systematische* doorvoering van het moderne wetenschapsbegrip op dit gebied bij hem nog niet kan worden gesproken. Het blijft hier nog bij een incidenteele toepassing op het afzonderlijk probleem, dat in de geheele gedachtenwereld van den Cusaner de hoofdrol speelt: Hoe wordt de veelheid (in den staat: de veelheid van individuen) tot eenheid (het staatsorganisme met zijn dwingend overheidsgezag). Zijn vruchtbaarheid voor het rechtsgebied zou het moderne wetenschapsbegrip eerst kunnen bewijzen, wanneer de geheele stof van het traditioneele natuurrecht zelf, alsmede de solutie der nieuwe staatsrechtelijke vraagstukken, die tengevolge van de opkomst der absolute monarchieën om een oplossing dongen, met behulp der mathematische methode zouden kunnen worden geconstrueerd. De nieuwe problemen der staatsraison, de opkomst en groei der moderne nationale machtstaten

eischten een opbouw van staatsrecht en natuurrecht naar andere methode, dan de scholastiek ter beschikking had.

De moderne staat had zich van de kerkelijke overheersching vrijgemaakt. De middeleeuwsche gedachte van het Corpus Christianum was voor ieders oogen gehoond door het bondgenootschap, dat de Fransche koning Frans I met den Turkschen sultan had gesloten tegen den Duitschen keizer. Naar tweeërlei zijde hadden de humanistische juristen de souvereiniteit der nationale monarchie te verdedigen: eenerzijds tegen de aanspraken des pausen op het opperleenheerschap over alle wereldlijke vorsten en heerschappijen, anderzijds tegen de aanspraken van den Duitschen keizer op de wereldheerschappij.

Zoo kwam staatsrechtelijk allereerst het *probleem der souvereiniteit* naar voren, dat vanzelf ook leidde tot omvangrijke historische en juridische studie van het nationale en buitenlandsch recht.

Hier richtte het humanisme voor de staatsrechtswetenschap den eersten mijlpaal op in de souvereiniteitsleer van den reeds vroeger herhaaldelijk genoemden *Jean Bodin*.

Al had Bodin ook voorloopers in *Lupold van Bebenburg*⁸⁾ en *Aeneas Sylvius*⁹⁾ en reeds vroeger in de Romanistische juristenschol, al had *Macchiavelli's* leer der Staatsraison in *politieken* zin baan-brekend gewerkt voor de absolutistische gezagsopvatting, het blijft de groote verdienste van Bodin, de eerste *systematische* behandeling van het souvereiniteitsprobleem te hebben geleverd in zijn beroemd werk „Les Six livres de la République” (door hem zelf niet zonder afwijking van den Franschen tekst in het Latijn vertaald ter algemeene verspreiding zijner denkbeelden).

Om Bodin's staatsleer als schakel te zien in de universeele geestesrichting van het humanisme, als bijdrage tot den geleidelijken opbouw der humanistische wetsidee, moeten wij ons allereerst rekenschap geven van de nieuwe methode door hem in de staatsleer ingevoerd.

Men is te zeer gewoon het nieuwe van deze methode uitsluitend te zien in het historisch-philologisch element, dat door de beroemde Fransche humanistische rechtsschool (Alciat, Budaeus, Cujacius, Donellus e.a.) in de rechtswetenschap was gebracht en waardoor deze wetenschap in een bijzondere verfijning en verdieping a. h. w. werd herboren¹⁰⁾. Ongetwijfeld is de historisch-philologische geest in Bodin's methode een hoogst belangrijk element, maar bij een al te eenzijdig op den voorgrond stellen hiervan, verliest men toch geheel het *specifiek natuurrechtelijk karakter* van zijn staatsleer uit het oog, vergeet men bovenal, dat de historische geest van het humanisme zelve in hooge mate natuurrechtelijk was beïnvloed en aan vooropgestelde politieke doeleinden werd dienstbaar gemaakt. De beoefening der geschiedenis als „Selbstzweck” was aan de renaissance i. h. a. nog vreemd¹¹⁾.

Het karakteristieke van Bodin's methode in zijn staatsleer laat zich eerst begrijpen, wanneer we een korten blik terugwerpen op de „Sturm

und Drangperiode" van het humanistisch denken, waarin zich de geboorte van de moderne wijsbegeerte aankondigt.

Uit ons zesde artikel herinneren we ons, hoe de renaissance schier een universeelen aanval opende op het Aristotelisch-scholastisch wetenschapsbegrip. Maar nog geenszins had men dadelijk daartegenover een eigen kennistheorie en een eigen wetenschapsbegrip gefundeerd. Het bleef voorshands een zoeken en tasten; een vaak oppervlakkig eclecticisme of scepticisme werd met veel classicistische woordenpronk tegen de scholastiek in 't vuur gebracht. Een Kepler en Galilei waren nog niet opgestaan. Slechts het nieuwe levensideaal, de autonomie van de menselijke persoonlijkheid, was het geestdriftig parool, dat de meest uiteenlopende geesten tegen de scholastische legerorde te wapen riep!

Doch in deze gistend-revolutionaire beweging begonnen zich toch alras nieuwe tendenzen en richtlijnen af te teekenen.

Het platonisch wetenschapsbegrip heeft beslag gelegd op de meest eminente geesten der renaissance. De mathesis, de wiskunde wordt, als eenige zekerheid biedende wetenschap, allengs het plechtanker, waaraan ieder, die nieuwe wegen aan het menscheijk denken wil openen, zich hoopvol vastklemt. In den geest zelf, in het denkend bewustzijn en niet daarbuiten moet de zekerheid der waarheid worden gezocht; dat is de gemeenschappelijke overtuiging van een breede schare humanisten.

Door de philologische kritiek van *Valla* op de scholastieke taalvormen, door den verbitterden aanval van *Ludovicus Vives* (1492—1540) op de Aristotelische dialectiek met haar vermenging van *metaphysica* en ervaringswetenschap, door de nieuwe methodenleer van den door *Vives* sterk beïnvloeden Calvinistischen denker *Petrus Ramus* (1515—1572) met haar schier mateloos zelfgevoel, vaart eenzelfde geest.

De Ramistische methode in de rechtswetenschap. Het probleem der souvereiniteit.

Had *Vives* tenslotte de vakwetenschappen geheel losgemaakt van de *metaphysica*, welke naar het voor ons begrip onkenbare wezen der dingen vraagt en het ideaal eener algemeene kentheorie geheel prijsgegeven, om des te meer de noodwendigheid van de ervaringswetenschappen te verdedigen, *Petrus Ramus* daartegen zoekt naar nieuwe grondslagen voor kentheorie en logica beide. De nieuwe *Ramistische methode*, die historisch een enormen invloed verwierf en waarvan men zich in de moderne literatuur wat al te licht pleegt af te maken, door haar het stigma van „onbeduidendheid" op te drukken, heeft inderdaad talrijke zaden voor een zaakkundige wetenschapsbeoefening uitgestrooid.

De humanist *Bodin* en zijn groote Calvinistische tegenvoeter *Johannes Althusius* zijn beide door deze methode beïnvloed, laatstgenoemde heeft in zijn beroemd werk „*Dicaeologica*" zelfs, als eerste op den grondslag dezer methode, een volledig rechtssysteem opgebouwd. De rechtshistorie kent een geheele *Ramistische* juristenschool!

Het is dus niet zonder belang een oogenblik bij Ramus' gedachtengang te verwijlen.

In Ramus' wijsgeerigen denkarbeid loopen humanistische en Calvinistische draden onmiskenbaar dooreen. De gedachte aan een onderlingen samenhang van alle wetenschappen en de terugvoering van dezen samenhang op de soevereiniteit Gods, wijst duidelijk op Calvinistischen oorsprong. Maar anderzijds breekt de Platonische geest van het humanisme in al zijn ontoombaren levensdrang, die de renaissancetijd kenmerkt, naar voren. Ramus zelf deelt ons mede, hoe hij door het diepere inzicht in Plato's dialogen het eerst van de onvruchtbaarheid der scholastische methode overtuigd werd. Als grondslag van alle wetenschap bouwt hij een logica (dialectiek noemt hij ze in aansluiting aan Plato) op, waarvan het eerste deel de leer van het begrip en de definitie, het tweede de leer van het oordeel, de sluitrede en de methode omvat. En in Plato's zin wordt de mathesis als voorbeeld gesteld, waarnaar deze dialectiek zich heeft op te bouwen.

Zoo wil Ramus de oude logica, die in Aristotelischen zin haar oriëntteering en materiaal aan de grammatica ontleent, vervangen door een nieuwe denkleer, die zich aan de geometrie, de meetkunde oriënteert. Niet in de Aristotelische syllogismen, maar in de definities en postulaten, die zij zelf ten grondslag legt, is de bron harer waarheid te zoeken. Haar materiaal dient de dialectiek te vinden in de empirische wetenschappen zelve; zij dient in al deze wetenschappen te worden doorgevoerd.

Deze methode nu heeft ook op Bodin's staatsleer haar stempel gedrukt. Ondanks de geweldige hoeveelheid positiefrechtelijk en historisch materiaal in zijn werk over den staat samengelezen, kan men niet zeggen, dat zijn soevereiniteitsleer ook maar in 't minst door dit materiaal-onderzoek is beïnvloed. Veeleer worden hier definities ten grondslag gelegd, die als van absoluut-natuurrechtelijken aard zich met de pretentie aandienen voor alle tijden en alle plaatsen te gelden. Het weerbarstig, staatsrechtelijk materiaal, dat zich niet in deze schablonen laat wringen, wordt vaak willekeurig vervormd terwille van het systeem.

Het denken is niet langer de passieve afbeelder der werkelijkheid, maar zoekt de waarheid in zich zelf en vormt het ervaringsmateriaal om naar de normen, die het naar zijn subjectief, immanent waarheidsbegrip zelve opstelt. Tegelijk wordt nu ook de staatsrechtswetenschap vrijgemaakt van theologie en metaphysica. Ze treedt als een wereldlijke vakwetenschap op met zelfstandig terrein.

Ook in een tweede opzicht beteekent Bodin's soevereiniteitsleer een keerpunt in de nominalistische gezagsopvatting. Werd tot nu toe het individualisme dienstbaar gemaakt aan de natuurrechtelijke constructie der volkssouvereiniteit als wetgeverssoevereiniteit, die de concrete overheid, zoowel aan natuurwet als positief recht bindt, Bodin mag de vader heeten van die humanistische gezagsleer, die in systematische doorvoering de soevereiniteit identiek verklaart met machtsvolkomenheid en

de ontbondenheid van de positieve wetten, behoudens de grenzen van het eeuwig natuurrecht, tot een wezenskenmerk van de souvereiniteit stempelt. Van nu aan is de tegenstelling tusschen soeverein en onderdanen absoluut geworden. Alle rechtsnormen, alle rechtsinstituten worden systematisch begrepen als persoonlijke wil van den soeverein; de geheele positieve rechtsorde a. h. w. in dezen soevereinen wil gecentraliseerd. Wat ongehoord was in de geheele middeleeuwsche Germanistische rechtsopvatting, wordt door Bodin met onverbidde lijke systematische consequentie geponeerd: zelfs het gewoonterecht wordt in absoluten zin geheel van den persoonlijken wil van den soeverein afhankelijk gemaakt. M.a.w. van „*primus inter pares*” (eerste onder zijns gelijken) wordt de soeverein tot absolute alleenheerscher, alleen gebonden aan de onverbreekelijke normen van het natuurrecht; het oude begrip der bloot quantitative superioritas (betrekkelijke meerderheid van den vorst), zooals ze nog bij *Cusanus* is geformuleerd in het aloude adagium „*singulorum et unius et simul plurium maior, multitudinis minor*”¹¹) (meer dan de enkelen, zoowel het individu als meerdere individuen, maar minder dan het volk) is vervangen door de absolute „*plenitudo potestatis*” (machtsvolkomenheid) van den soeverein.

Alvorens nu Bodin's souvereiniteitsleer nader in 't licht zijner natuurrechtelijke methode te ontleden, zijn we aan onze lezers verplicht onze opvatting, die we hierboven over deze methode ontwikkelden, eerst met bronnenmateriaal te staven, opdat we niet den schijn verwekken, terwille van een vooropgezeten historisch-systematischen samenhang, de stof geweld aan te doen. Dit is te meer vereischt, omdat, voorzoover mij althans bekend, Bodin's staatsleer tot nu toe nog nimmer in het licht van den grooten wijsgeerigen samenhang werd geplaatst, die de geleidelijke ontwikkeling der humanistisch-rationalistische wetsidee aankondigt, geörienteerd aan het mathematisch wetenschapsbegrip in de souvereiniteit der rede.

Bodin's werk vangt aan met een definitie van den staat, een definitie, welke als vrije hypothese van het denken, zonder eenige nadere afleiding, wordt vooropgezet. „*Republique est vn droit gouuernement de plusieurs mesnages, et de ce qui leur est commun, avec puissance souueraine*”. (De staat is een richtige regeering van meerdere huishoudens en van hetgeen aan deze laatste gemeen is, met soeverein gezag.) Het geheele staatsrechtelijk deel van het werk is een systematische analyse van de begrippen, die in deze definitie tot een eenheid verbonden zijn.

Gelijk Bodin zelf zijn methode als volgt omschrijft: „*Nous mettons ceste definition en premier lieu, par ce qu'il faut chercher en toutes choses la fin principale: et puis apres les moyens d'y paruenir. Or la definition n'est autre chose que la fin du subiect qui se presente: et si elle n'est bien fondee, tout ce qui sera basti sur icelle se ruina bien tost apres*” (Wij stellen deze definitie voorop, omdat men in alle zaken het hoofddoel moet opsporen en eerst daarna de middelen om het te

bereiken. Nu is de definitie niets anders dan het doel van de zaak, die aan de orde is; en wanneer zij niet goed gefundeerd is, stort alles, wat men op die definitie bouwt, spoedig daarna ineen).

Na deze definitie volgt de analyse der afzonderlijke begrippen, die er in tot eenheid verbonden zijn: allereerst het begrip: „droit gouvernement” („ratione moderata res publica” in de Latijnsche uitgave). Dit begrip, waarin een zuiver politiek element ligt opgesloten, wordt in de definitie noodwendig geacht ter onderscheiding tusschen staten en benden roovers en dieven. Op zichzelf ligt deze onderscheiding nog zuiver op staatsrechtelijk gebied, maar in de verdere ontleding blijkt al spoedig, dat Bodin hier inderdaad de zuiver politieke vraag van het staatsdoel en de staatkundig juiste inrichting van den staat op 't oog heeft. Blijkens de voorrede van het werk is de opzet hier vooral gericht tegen de gewetenlooze, amoreele leer van *Macchiavelli* inzake de staatsraison.

Vervolgens worden de overige begrippen, die uit de definitie volgen, systematisch ontleed en bij ieder dezer begrippen wordt opnieuw een definitie ten grondslag gelegd. Deze definities worden dan op haar beurt weer in begrippen ontleed, die weder in definities worden gefundeerd en zoo gaat de methode in de richting van steeds minutieuzer begripsontleding, geheel in de lijn, die Petrus Ramus in zijn dialectiek had voorgeschreven.

Hoezeer Bodin zich het nieuwe van zijn methode bewust was, blijkt wel hieruit, dat hij in de Latijnsche editie zijn voorgangers verwijt, geen definities voorop te hebben gesteld: „Definitionem, ab iis qui de Republica scripserunt praetermissam, principio posuimus” (de definitie, welke door hen, die over den staat geschreven hebben, achterwege is gelaten, hebben wij als beginsel vooropgesteld). Deze methode is wel zeer verschillend van de Aristotelisch-thomistische, waartegen Bodin trouwens herhaaldelijk op scherpe wijze polemiseert.

De organische staatsopvatting, die in den Aristotelisch-thomistischen gedachtingang metaphysisch is gegrond in de sociale natuur van den mensch als substantieele vorm, is bij Bodin in principe prijsgegeven. Men heeft zulks betwist met een verwijzing naar Bodin's leer van de familie als fundament van den staat, die immers ook in de definitie van den staat tot uitdrukking komt.

Maar dit argument verliest alle kracht, wanneer we bedenken, dat Bodin de families zuiver individualistisch, ja atomistisch ziet en wel als individualistische machtssfeer van den pater-familias (huisvader) in Romeinsch-rechtelijken zin. Zulks blijkt ten duidelijkste uit Bodin's getals-speculaties bij het vaststellen van het verschil tusschen staat en familie. Drie gezinnen, ieder van vijf personen zijn voor hem voldoende om een staat te vormen, mits een der familiehoofden de souvereiniteit verkrijgt.

Hier is geen sprake van een organische ontwikkeling uit de sociale natuur. Integendeel blijkt Bodin den mensch allerminst van nature te zien als een gezellig wezen.

Op tal van plaatsen spreekt hij zijn pessimistische meening uit over de oorspronkelijke menschelijke natuur, die geneigd is tot twist, strijd en roof. Aan „de gouden eeuw” der Stoïcijnsche moraalphilosophie geloofde hij niet. Veeleer speelt een Epicuristische trek door zijn geschiedbeschouwing. In tegenstelling tot Macchiavelli ziet hij de opvattingen over zedelijkheid en recht in een gestadige voortschrijdende ontwikkeling. De menschheid is sinds den natuurstaat op dit gebied zoo vooruitgegaan, dat, wanneer de zgn. gouden eeuw nog eens in 't aanzien kon worden teruggeroepen en met onzen eigen eeuw vergeleken, we haar veeleer als een „ijzeren eeuw” zouden beschouwen¹²⁾. Zoo schrijft hij ook in het zesde hoofdstuk van het eerste boek over den staat, dat de rede en het natuurlijk licht ons er toe leiden om te gelooven, dat macht en geweld aan de staten hun oorsprong hebben gegeven. Diezelfde opvatting wordt in boek IV cap. 1 herhaald na een uiteenzetting, waaruit zonneklaar blijkt, dat hier allerminst de organische ontwikkelingsgedachte aan 't woord is. Hier wordt naar de in het naturrecht traditioneele wijze onderscheiden tusschen den maatschappelijken (thans zouden wij zeggen „sociologischen”) en den juridischen ontstaansgrond van den staat.

Wat de eerste betreft, kent Bodin drie mogelijkheden: „Toute Republique prend origine de la famille, multipliant peu à peu: ou bien tout à coup 's'établit d'une multitude ramassée, ou d'une colonie tirée d'autre Republique”. De geleidelijke ontwikkeling uit de zich vermenigvuldigende gezinnen is dus slechts één der sociologische ontstaansmogelijkheden en uit het doorlopend betoog blijkt, dat Bodin deze ontwikkeling niet de meest voorkomende acht. Daarnaast staat de plotselinge vorming uit een samengetrokken menigte en de kolonisering.

De juridische (!) ontstaansgronden zijn „la violence des plus forts” (de macht van den sterkste) en de „consentement des uns, qui assuëtièrent volontairement aux autres leur pleine et entière liberté, pour en estre par eux disposé par puissance souveraine sans loy, ou bien à certaines loix et conditions” (de toestemming der enkelingen, die hun volkomen en volledige vrijheid vrijwillig aan de anderen onderwerpen, opdat deze laatsten daarover met souverain gezag kunnen beschikken 't zij zonder eenige wet, of wel naar zekere wetten en voorwaarden).

Inderdaad is Bodin's geheele gedachtengang doortrokken van de metaphysica der Romeinsche machtsgedachte. Zoowel in de beschouwing der maritale macht, als in zijn opvatting van het vaderlijk gezag en van de macht van den heer over zijn dienstpersioneel, treedt dit stoïcijnsche wilsmachtselement in vaak cruën vorm naar voren. Zoo eischt Bodin voor den man het natuurlijk recht op, zijn vrouw zonder opgaaf van reden te verstooten, voor den vader eischt hij het naturrecht op over leven en dood van zijn kinderen te beschikken. Overal ziet hij de levensverhoudingen onder de kategorie van absolute heerschappij en absolute onderworpenheid. De machtvolle aristocratische persoonlijkheid van het

renaissancebewustzijn vindt in zich zelve de bron der souvereiniteit, die aan geen positieve wet gebonden is.

In den natuurstaat is ieder gezinshoofd zijn eigen soeverein, buiten God aan niemand onderworpen, dan aan zijn „bon plaisir”, beschikkende in volledige vrijheid over leven en dood van vrouw en kinderen.

„Want te voren, toen er nòch staat, noch burgers waren, noch eenige vorm van staat onder de menschen, was ieder familiehoofd soeverein in zijn huis, bekleed met de macht over leven en dood van vrouw en kinderen. En sinds de macht, het geweld, de eerezucht, de gierigheid en wraakzucht de een tegen den ander hadden gewapend, maakte de uitslag der oorlogen en kampen, die dan sommigen de overwinning schonken, de anderen tot slaven; en onder de overwinnaars werd hij die tot hoofd en kapitein was gekozen, en onder wiens leiding de anderen de zege hadden behaald, bestendigd in de macht om over dezen te bevelen als over trouwe en loyale onderdanen en over de overwonnenen als slaven. Toen werd de volkomen en volledige vrijheid, die ieder had om naar zijn eigen wil te leven, zonder door iemand bevolen te worden, verkeerd in zuivere slavernij..... en hij die niet iets van zijn vrijheid wilde prijsgeven, om onder de wetten en het bevel van een ander te leven, verloor haar geheel en al”.

De Romeinsch-Stoïcijnsche geest, die dergelijke gedachten ademen, is maar niet incidenteel. De geheele natuurrechtelijke leer van Bodin is doortrokken van de Stoïcijnsche wetsidee, de materialistische gedachte van een natuurlijken samenhang in het heelal, welke in een noodwendigen keten van oorzaken en gevolgen tot uitdrukking komt. In 't bijzonder de leer van de klimaten, waarop later een *Montesquieu* verder zou bouwen, is in deze wetsidee gefundeerd¹³). De wijze mensch, die dezen noodwendigen samenhang inziet, is de maatstaf van rechtvaardigheid en waarheid (l'homme sage est la mesure de justice et de verité, Livre I, chap. I, pag. 5). Op dit punt sluit het nominalisme en individualisme der Stoa zich wonderwel aan bij den nominalistischen geest van den renaissancetijd, gelijk ook *Hobbes* en *Spinoza* van dezen Stoïcijnschen geest zijn doortrokken.

In dezen samenhang moet Bodin's soevereiniteitsleer worden geplaatst, om haar dieperen wijsgeerigen grondslag te verstaan. Sociologisch bezien was zij natuurlijk in sterke mate beïnvloed door de staatkundige toestanden van het toenmalig Frankrijk, die we in ons elfde artikel beschouwden. Thans willen we deze leer nader ontleden in haar methodische beteekenis.

Het achtste hoofdstuk van het 1e boek vangt weder aan met de definitie, welke in de Fransche tekst luidt: „La souverainité est la puissance absolue et perpétuelle d'une République” (De soevereiniteit is de absolute en blijvende macht over een staat), in de latijnsche tekst: „Maiestas est summa in cives ac subditos legibusque soluta potestas”. Bodin knoopt aan deze definitie onmiddellijk een opmerking vast, i. z.

de noodzakelijkheid dezer definitie, welke volgens hem nog nimmer door de juristen of staatsphilosophen gegeven was, ofschoon 't bij de soevereiniteit toch gaat om den hoeksteen van den geheelen staat. Nu is formeel genomen deze opmerking zeker niet juist, daar reeds lang vóór Bodin door de juristen en de middeleeuwsche schrijvers ten opzichte van den paus, resp. den Roomschen keizer, het kenmerk van het „legibus solutus esse” (ontbondenheid van de positieve wetten) aan de hoogste macht op aarde was toegekend. Men grondde zich hierbij op Romeinsch-rechtelijke bronnen. Ja, ook op de nationale monarchie hadden de legisten, gelijk we vroeger zagen, deze Romeinsch-rechtelijke leer reeds toegepast.

Bodin's opmerking krijgt echter een geheel anderen en inderdaad juisten zin, wanneer we de methodische beteekenis in oogenschouw nemen, die in zijn soevereiniteitsleer de definitie bezit. Want hier wordt de definitie het constructieve middel voor een vrije schepping van het staatsrechtelijk systeem uit het soevereine denken. Uit de definitie der soevereiniteit wordt met onverbiddelijke consequentie de geheele keten van deducties gesmeed, die onafhankelijk van het positieve recht der verschillende landen, zich als natuurrechtelijk systeem van absolute gelding aandient.

Uit de absoluutheid der soevereiniteit wordt allereerst afgeleid, dat zij niet beperkt kan zijn, 't zij in macht, 't zij in last, 't zij in tijd. (Or la souveraineté n'est limitée ny en puissance, ny en charge, ny à certain temps). Drie elementen vinden we hier vereenigd, waarvan het eerste de absolute onafhankelijkheid van den soeverein naar binnen en naar buiten inhoudt, het tweede het bezit van de soevereiniteit als *eigen* (niet afgeleid recht), het derde het vereischte van bezit der hoogste macht voor het leven. Is op een dezer punten een beperking in macht aanwezig, dan is de gezagsdrager niet soeverein, maar een bloot mandataris. Zelfs de Duitsche keizer, die door de bekende „Wahkapitulationen” sterk in zijn overheidsgezag was beperkt, ziet zich aldus — zeer tot ergernis van de Duitsche juristen — den titel van soeverein ontnomen! „Aussi la soueraineté donnee à vn Prince sous charges et conditions, n'est pas proprement soueraineté, ny puissance absolue: si ce n'est que les conditions apposees en la creation du Prince, soyent de la loy de Dieu ou de nature” (p. 128).

Het tweede element der soevereiniteit, dat eigenlijk reeds uit het voorgaande voortvloeit, is de ontbondenheid van de positieve wetten. Dit kenmerk wordt zoowel in negatieven als positieven zin bedoeld. Negatief wil het zeggen, dat de soeverein behalve God en de natuur geen wetgever of rechter boven zich heeft; positief, dat alle wet of verordening, alle privilege of gewoonterecht uit zijn wil voortvloeit, zonder dat de toestemming van wien ook der onderdanen vereischt is¹⁴).

Hier moet intusschen op drieërlei beperking worden gelet, die men niet uit 't oog kan verliezen, zonder Bodin mis te verstaan en onrecht aan te doen.

Allereerst — en hier voert Bodin een gedachtengang door, die reeds door Baldus en Bartholus uiterst scherp werd gevolgd — geldt het adagium „princeps legibus solutus est” (de ontbondenheid van de positieve wetten) alleen voorzoover de soeverein *als zoodanig* optreedt. Het heeft dus slechts zin voor het publiekrecht. In het privaatrecht staat de soeverein met zijn onderdanen op één lijn¹⁵). In de tweede plaats — en dit vloeit uit den in wezen zuiver privaatrechtelijken inhoud van het Stoïcijnsch natuurrecht vanzelf voort — geldt de beperking, dat de soeverein ook aan zijn eigen wetten gebonden is, voorzoover ze *natuurrechtelijke* bepalingen inhouden¹⁶). Tenslotte geldt de reeds vroeger (zie ons elfde artikel) genoemde beperking, dat de soeverein gebonden is aan de wetten van het koninkrijk, voorzoover zij noodwendig aan het bezit der kroon inhaerent zijn, gelijk de *lex salica*¹⁷).

Intusschen, al deze beperkingen verliezen weer voor een goed deel haar kracht, inzoover er bij 't leven van den soeverein geen rechter bestaat, die hem tegen zijn wil kan oordeelen. Immers, gelijk we nog later zullen zien, berust volgens Bodin alle rechtspraak in het rijk op den wil van den soeverein zelf. En zoo trekt *v. Bezold* dan ook slechts de consequentie uit Bodin's soevereiniteitsleer, wanneer hij den soeverein ook tot hoogsten rechter in eigen zaak proclameert¹⁸).

Het overheidsgezag is door Bodin personalistisch-absolutistisch geconstrueerd, het is in den wil van een mensch of van een verzameling menschen gecentraliseerd; dat is de geweldige ommekeer, die het humanisme in de gezagsleer der middeleeuwen gebracht heeft. De Stoïcijnsch-humanistische geest, die deze soevereiniteitsleer ademt, wordt het best gekarakteriseerd door het woord van Seneca, dat Bodin met instemming aanhaalt: „Caesari sum omnia licent, propter hoc minus licet” (Daar den keizer alles geoorloofd is, is hem juist daarom minder geoorloofd).

De Soeverein heeft m. a. w. de zedelijke taak, zijn wil in overeenstemming te brengen met de wetten Gods en die der natuur, maar niettemin is zijn persoonlijke wil de bron van alle positief gezag en objectieve rechtsordering in den staat.

Het „princeps legibus solutus est” is blijkens Bodin's eigen getuigenis niets anders dan de juridische formuleering van het moderne principe der Staatsraison¹⁹), dat hier slechts wordt gebonden aan de onverbrekelijke regelen van zedeleer, natuurlijk en goddelijk recht. De soeverein, die het natuurlijk en goddelijk recht met voeten treedt, stempelt zich daarmee tot tyran²⁰).

Herhaaldelijk gebruikt Bodin, om de gebondenheid van den soeverein aan de geboden Gods en de natuurwet vast te stellen, uitdrukkingen, die een sterk Calvinistisch stempel dragen. Zoo noemt Bodin, evenals Calvin, den soeverein „lieutenant de Dieu” (stadhouder, luitenant van God) en maakt volgens hem de soeverein, die bovenbedoelde goddelijke wetten overtreedt, zich schuldig aan „crimen laesae majestatis” (het misdrijf van majesteitsschennis).

Nochtans, grooter kloof dan tusschen Bodin's humanistische souvereiniteitsleer en Calvijn's gezagsopvatting is niet wel denkbaar.

Men legge slechts naast elkander deze uitspraak van den humanist Bodin: „Indien dus de soevereine vorst niet onderworpen is aan de wetten van zijn voorgangers, veel min zou hij gehouden zijn aan de wetten en verordeningen, die hij zelf heeft uitgevaardigd: want men kan wel de wet van een ander ontvangen, maar het is van nature onmogelijk zich zelf de wet te geven, of zich zelf iets te bevelen, dat van zijn wil afhangt, gelijk de wet zegt: Geen verbintenis kan bestaan, die van den wil van hem die iets belooft, afhankelijk is”, alsmede zijn uitspraak: „.....,de wetten van den soevereinen vorst hangen, mits zij op goede en klare gronden berusten, nochtans..... alleen af van zijn bloeten en vrijen wil”, naast Calvijn's beschouwingen over het gezag van het overheidsambt in zijn Samuelcommentaar, waar hij het adagium „Principes legibus solutus est” ook in positiefrechtelijken zin genomen als kenmerk en stempel van de tyrannenregering qualificeert.

Het conflict tusschen natuurrecht en staatsraison en de poging tot een compromis.

Intusschen, bij de pogingen om het onverbrekkelijk natuurrecht en het goddelijk recht te verzoenen met de absolutistische souvereiniteitsleer, die in wezen niet anders is dan een rationalistische constructie van de moderne machts- en wilsleer, raakt Bodin in een klaarblijkelijk conflict met zijn eigen stelling. Hij heeft te voren den soverein gebonden verklaard door contracten en beloften met anderen gesloten of aan anderen gedaan en kan het oog niet sluiten voor het nog in vele landen geldende standenstaatsrecht, dat grootendeels op een wederkeerige verbintenis tusschen vorst en standen berustte. Als nu de soverein, naar Bodin leert, niet aan de wetten, ordinantiën, gewoonterecht of privileges gebonden is, maar deze integendeel geheel van zijn „bon plaisir” afhangen, hoe is daarmede dan in overeenstemming te brengen de dwingende rechtskracht van het standenstaatsrecht, waaraan anderzijds toch ook weer naar zijn eigen stelling de vorst krachtens overeenkomst met de standen gebonden is?

Om aan deze klaarblijkelijke antinomie te ontkomen, waagt Bodin zich nu aan een reeks onderscheidingen en interpretaties van positiefrechtelijke ambtseedden, die het conflict tusschen het humanistisch natuurrecht en de moderne leer der staatsraison zonneklaar voor oogen voeren.

Hij formuleert zelf de antinomie aldus: Is de vorst, die aan de wetten des lands krachtens zijn souvereiniteit niet gebonden is, nochtans aan de landswetten gebonden, die hij gezworen heeft te zullen handhaven? Bodin antwoordt: Men moet onderscheiden. Wanneer de soverein aan zich zelve zweert, dat hij de wet zal handhaven, dan is hij nòch aan zijn wet, nòch aan zijn eed gebonden.

Wanneer de soverein aan een ander vorst belooft de wetten te zullen

handhaven, die hijzelf of zijn voorgangers hebben gemaakt, dan is hij zelfs zonder eed verplicht ze te handhaven, wanneer de vorst, wien hij deze belofte deed, daar belang bij heeft. Is dat belang echter niet aanwezig, dan is de soeverein, die deze belofte deed, nòch aan de belofte, nòch zelfs aan den eed gebonden.

Dezelfde onderscheiding tracht Bodin nu door te voeren ten aanzien van de beloften of eeden door den soeverein vóór of na zijn ambtsaanvaarding aan zijn onderdanen gedaan. Schijnbaar wordt hier de onaantastbaarheid van het natuurrecht in een trotsche zinswending gehandhaafd, evenzeer als Bodin's grondbeginsel, dat de soeverein niet aan de landswetten gebonden is: „Niet dat de soeverein zou zijn gebonden aan zijn wetten of aan die zijner voorgangers, maar wel aan zijn rechtvaardige overeenkomsten en beloften, onverschillig of ze al of niet onder eede bevestigd zijn, evenals dit ook met een particulier persoon het geval zoude zijn: en om dezelfde redenen, die een particulier kunnen ontslaan van een onrechtvaardige of onredelijke belofte, of van een belofte, die hem te zeer bezwaart of die hij door list of bedrog van de tegenpartij, dwaling, geweld, vrees of *laesio enormis* heeft gedaan, kan ook de vorst ontslagen worden van zulke verplichtingen, die zijn majesteit verminderen”. Schijnbaar wordt de soeverein ten aanzien van de bindende kracht van eeden of beloften op één lijn gesteld met zijn onderdanen.

Maar zonder eenigen overgang, als gold 't niets dan een conclusie uit de hier geponeerde gelijkstelling tusschen vorst en onderdanen inzake de gebondenheid aan het natuurrecht, volgt dan de zinswending: „En zoo blijft dus ons beginsel van kracht, dat de vorst niet is gebonden aan zijn wetten, nòch aan de wetten van zijn voorgangers, maar wel aan de rechtvaardige en redelijke overeenkomsten, *bij welker handhaving de onderdanen in 't algemeen genomen of in 't bijzonder belang hebben*”²¹).

Wat deze reserve beteekent, vernemen we in 't vervolg van Bodin's betoog. Eerst heet het weer in Stoicijschen trots: „*la parole du prince doit estre comme un oracle*” (het woord van den vorst behoort als een orakel te zijn), maar dan volgt de wending, waarin het beginsel der staatsraison, nauw omhuld, zich openbaart: „En nochtans blijft de rechtsregel van kracht, dat de soevereine vorst aan de wetten, die hij gezworen heeft te zullen handhaven, kan derogeren, wanneer de rechtsgrond dezer wetten vervalt, en wel zonder toestemming der onderdanen, zij 't al, dat in dit geval een algemeene afschaffingsclausule niet voldoende is, maar een speciale derogatie noodig is”²²). M. a. w. ook al heeft de soeverein de wetten, privilegiën of het gewoonterecht des lands bezworen, zoo kan hij in 't belang van den staat daar ten allen tijde naar eigen inzicht van afwijken. Even later komt dan ook de erkenning, dat inderdaad de soeverein en de particulier op dit punt geenszins gelijk staan²³) en laat Bodin zich zelfs verleiden tot het poneeren van de stelling, die hij

in haar algemeenheid zelf tevoren niet heeft aanvaard, dat een werkelijk soverein nimmer zweert de wetten van zijn voorgangers te zullen handhaven, of dat hij anders geen soverein is²⁴).

Wij constateeren dus hier een inderdaad onverzoend conflict tusschen humanistisch natuurrecht en het moderne principie der staatsraison²⁵). Als natuurrecht wordt eenerzijds geponeerd, dat de soverein nimmer aan de wetten gebonden kan zijn (hierin verschuilt zich het principie der staatsraison), anderzijds wordt als onverbreekbaar natuurrecht geponeerd het adagium: *pacta sunt servanda* (men is gebonden aan verdragen).

Inderdaad geldt 't hier, gelijk we nog nader zullen zien, een eigenaardige impasse, waarin het geheele moderne natuurrecht zich gebracht ziet, een antinomie, die, gelijk zoovele andere antinomiën, uit de humanistische wetsidee met ijzeren consequentie voortvloeit.

De methodische beteekenis van het adagium „princeps legibus solutus est” in Bodin's humanistische staatsleer.

Wij wezen er reeds op, dat de definitie in Bodin's sovereiniteitsleer een zeer bijzondere methodische beteekenis verkrijgt. Evenals alle stellingen in de mathesis worden afgeleid uit laatste axioma's en bepalingen, die niet verder bewezen kunnen worden, zoo wordt in Bodin's staatsleer de definitie van staat en soveriniteit het methodisch principie, waaruit in een keten van gronden en gevolgen het geheele staatsrechtelijk systeem door de rede moet worden afgeleid²⁶).

En dan blijkt oogenblikkelijk, hoe in het element van de ontbondenheid van de positieve wetten het zwaartepunt van Bodin's definitie van de soveriniteit is gelegen.

Naar zijn positieve zijde wil dit beginsel niets anders zeggen, dan dat de wil van den soverein de hoogste en laatste geldingsbron is voor de geheele positieve wetgeving, behoudens de reserve ten aanzien van natuurrecht en goddelijk recht.

Allereerst wordt — geheel in de lijn van het centraliseeringsstreven der moderne absolute monarchie — het gewoonterecht, volgens de Germanistische rechtsopvatting een onverbreekelijke grenslijn voor het overheidsgezag — zonder voorbehoud aan den wil van den soverein ondergeschikt gemaakt. „Om kort te gaan”, aldus onze schrijver, „de gewoonte heeft geen rechtskracht dan bij toelating en de gratie van den soverein, die haar bij de wet kan bekrachtigen. En aldus hangt geheel de kracht van de burgerlijke wetten en costumen af van de macht van den soverein”²⁷).

In dezen zin wordt dus inderdaad, gelijk Bodin zelf schrijft, de absolutistisch opgevatte bevoegdheid, om aan alle burgers tezamen en een iegelijk in 't bijzonder de wet te stellen, zonder daartoe iemands toestemming te behoeven²⁸), het eerste en hoogste kenmerk der soveriniteit.

Van hieruit wordt de keten van deducties gesmeed, die de geheele staatsrechtelijke stof tot een streng logisch systeem moet samenvatten. Gelijk Bodin het zelf uitdrukt: „Onder diezelfde macht om de wetten te stellen en te verbreken, zijn alle andere rechten en kenmerken van de souvereiniteit begrepen, zoodat men eigenlijk kan beweren, dat er alleen dit ééne kenmerk van de souvereiniteit bestaat, gezien het feit, dat alle andere souvereiniteitsrechten daarin zijn begrepen”²⁰). Dan volgt inderdaad de afleiding der overige souvereiniteitskenmerken: de beslissing over oorlog en vrede, de functie van hoogste instantie ten aanzien van alle vonnissen en administratieve beslissingen der magistraten, het benoemen en ontslaan van de hoogste ambtenaren, oplegging van belastingen aan de onderdanen, of vrijstelling daarvan: het verlenen van gratie of dispensatie tegenover het strenge recht, het recht om de munt te doen slaan en zijn waarde vrijelijk te bepalen en het recht om de onderdanen en de vazallen den eed af te nemen, dat zij hem zonder uitzondering getrouw zullen zijn.

Het valt niet te ontkennen, dat uit systematisch oogpunt bezien, deze afleiding van de souvereiniteitsrechten geenszins op mathematische strengheid kan aanspraak maken.

Het criterium, waarnaar de souvereiniteitsrechten zijn afgeleid, is naar Bodin zelf opmerkt, de vraag of zij, wanneer ze als eigen rechten in het bezit van een onderdaan zijn, al of niet de souvereiniteit van de overheid opheffen. Van uit dit oogpunt beschouwd, kan echter alleen het soevereine recht van wetgeving in strengen zin uit Bodin's definitie van souvereiniteit worden afgeleid.

Intusschen, ons interesseert hier minder de vraag, of Bodin in de doorvoering zijner methode geheel is geslaagd, dan wel het feit, dat hij voor 't eerst deze methode op de geheele stof van het staatsrecht toepaste.

Bij deze toepassing botsen de natuurrechtelijk afgeleide stellingen herhaaldelijk tegen de practijk van het in vele landen nog heerschende standenstaatsrecht. We behoeven hier slechts te herinneren aan de zgn. *privilegia de non evocando*, waardoor verschillende Duitsche vorsten zich het recht om in eigen naam recht te spreken voor hun gebied hadden verworven; aan het *muntrecht der niet-souvereinen*, dat naar algemeene opvatting niet slechts door delegatie van den soeverein, maar ook door verjaring kon worden verkregen; aan het belastingrecht, dat landsheeren en steden in eigen naam uitoefenden naast het belastingrecht van den Rijkssouverein. Ook ten aanzien van de staatsrechtelijke positie van de standen (in Engeland het Parlement) was, gelijk vanzelf spreekt, Bodin's souvereiniteitsleer geenszins in overeenstemming met het positieve staatsrecht van verschillende rijken.

Bodin negeert deze conflicten niet. Hij tracht de staatsrechtelijke practijk, waar hem dit mogelijk is, naar zijn theorie te vervormen. Is die mogelijkheid geheel uitgesloten, dan erkent hij onomwonden, dat de practijk een aanslag is op het onaantastbaar recht van den soeverein

en dus hoe eerder hoe liever door dezen laatste overeenkomstig zijn machtsvolkomenheid behoort te worden omgezet.

Intusschen tracht Bodin ook op een belangrijk punt zijn mathematische methode aan te passen aan de practijk, zonder zijn vooropgezette definities prijs te geven. Zulks geschiedt bij zijn zoo belangrijke *theorie van de staatsvormen*. Deze theorie levert door haar strenge geslotenheid een leerrijk voorbeeld van Bodin's methodiek.

Tot op Bodin was de leer inzake de staatsvormen een toonbeeld van verwarring. Door onkritische lezing van Aristoteles' staatkundige, ethische en rhetorische geschriften³⁰⁾, had men te dezen aanzien theorieën opgesteld, welke in geen enkel opzicht meer aan het criterium van juridische zuiverheid voldeden. Men deelde de staatsvormen in naar allerlei kenmerken die met het wezen daarvan niets van doen hadden (b.v. of rijken dan wel armen, deugdzaam dan wel ondeugdzaam tot de regeering geroepen werden) en nam voorts tusschen monarchale en republikeinsche staatsvormen een reeks gemengde vormen aan, waarbij de souvereiniteit tusschen koning en volk, dan wel tusschen koning en het kleinste deel van het volk gedeeld was³¹⁾.

Deze verwarde leer, die reeds door Macchiavelli's tweedeeling van alle staten in monarchieën en republieken werd aangetast, kwam met Bodin's personalistische souvereiniteitsleer ten eenenmale in botsing. De souvereiniteit als hoofdkenmerk van den staat laat naar Bodin's opvatting geen deeling der souvereiniteitsrechten, welke aan een inderdaad gemengden staatsvorm inhaerent zoude zijn, toe.

Hier zijn slechts drie mogelijkheden: de monarchie, waarin de souvereiniteit bij een enkel vorst berust; de democratie, waarin het geheele volk en de aristocratie, waarbij het kleinste deel van het volk drager is der souvereiniteit. „Want,” aldus onze schrijver, „indien, naar we hebben bewezen, de souvereiniteit ondeelbaar is, hoe zou ze dan te zelfder tijd èn aan een vorst èn aan regenten èn aan het volk kunnen toekomen? Het eerste kenmerk der souvereiniteit is het recht aan de onderdanen de wet te stellen: en wie zouden de onderdanen zijn, die moeten gehoorzamen, wanneer zij ook het recht van wetgeving zouden bezitten?” Ook is het dwaas, gelijk de vroegere theorieën deden, de staatsvormen te onderscheiden naar de kwaliteit van de dragers (rijken, armen, edelen, wijzen, etc.). „Immers, het is zeker, dat men, om in alle dingen juiste definities op te stellen en conclusies te trekken, zich niet moet ophouden bij bijkomstigheden, die talloos zijn, maar alleen heeft te letten op de essentiele en formeele verschilpunten, anders zou men in een eindeloos labyrinth kunnen terecht komen, dat geen ware wetenschap levert”³²⁾.

Toch kan men de drie alleen mogelijke *staatsvormen* weer op verschillende wijze onderscheiden naar de *regeeringsvormen*. Een monarchie kan b.v. democratisch geregeerd worden, wanneer de soevereine vorst de staats-ambten en eerbewijzen toedeelt zonder te letten op stand of

rijkdom; ze kan ook aristocratisch geregeerd worden, wanneer hij ze alleen aan de rijken of edelen geeft³³⁾.

De regeeringsvorm doet echter aan het essentieel karakter van den staatsvorm niets af, hij is niets dan een regel van staatsbeleid.

Zoo tracht Bodin dus de strenge theorie aan de wisselende practijk eenigermate aan te passen, hetgeen natuurlijk op de essentiele staatsrechtelijke punten de conflicten niet opheft, die in het wezen van Bodin's natuurrechtelijke methode schuilen.

(Wordt vervolgd).

¹⁾ Vgl. „De Mathematica Perfectione” Opera Theologica, Vol. II Fol. C I, „Intentio est ex oppositorum coincidentia mathematicam venari perfectionem. Et quia perfectio illa pleorumque consistit in rectae curvaeque quantitatis adaequatione; propono habitudinem duarum rectorum linearum se ut chordam ad suum arcum habentium investigare..... Sed quomodo est possibile me cuiusquam datae chordae ad arcum habitudinem scire: cum inter illas quantitates adeo contrarias forte non cadat numerabilis habitudo? Necesse erit igitur me recurrere ad visum intellectualem: qui videt minimum sed non assignabilem chordam cum minimo arcu coincidere”.

²⁾ Vgl. „Concordantia Catholica” Liber III, cap. II. Opera Theologica Vol. III, Fol. LV, „Sufficit scire quod electio libera a naturali et divino iure dependens, non habet ortum a positivo iure.....”

³⁾ Zulks belet den Cusaner, die het nominalisme in het mathematisch wetenschapsbegrip streng doorvoert, maar in zijn neo-platonisch getinte metaphysica weer herhaaldelijk in het realisme terugvalt, geenszins den socialen natuur des menschen als in de natuurwet gegrond te aanvaarden. Alleen maar als toe-reikende grond voor staatsorde en overheidsgezag wordt deze sociale natuur niet meer erkend. In de natuurrechtelijke constructie speelt de Aristotelische animal politicum geen rol.

Zie „Concordantia Catholica” Liber III, cap. I Fol. L. Na uiteenzetting der bekende Aristotelische leer: „Videmus enim hominem animal esse politicum et civile: et naturaliter ad civilitatem inclinari”.

⁴⁾ Concordantia Catholica” Liber II, cap. XIV, Fol. XXV. „Unde cum ius naturale naturaliter rationi insit tunc connata est omnis lex homini in radice sua. Ideo sapientiores et praestantiores aliis rectores eliguntur et ipsi e sua naturali clara ratione sapientia et causas discutunt ut pax servetur sicut sunt responsa prudentum. Ex quo evenit quod ratione vigentes sunt naturaliter aliorum domini et rectores: sed non per legem coercivam aut iudicium quod redditur in invitum. Unde cum natura omnes sint liberi tunc omnis principatus, sive consistat in lege scripta, sive viva apud principem per quem principatum coercentur a malis subditi et eorum regulatur libertas ad bonum metu poenarum, est a sola concordantia et consensu subiectivo. Nam si natura aequae potentes et aequae liberi homines sunt: vera et ordinata potestas unius communis aequae potentis naturaliter non nisi electione et consensu aliorum constitui potest, sicut etiam lex ex consensu constituitur”. Zie ook Cap. II, Fol. LV: „omnis superioritas ordinata ex electiva concordantia spontanae subiectionis exoritur”.

⁵⁾ „De Venatione Sapientiae” Opera Theol. Vol. I, Fol. CCXVIII. „Nam non est nisi unum causale principium; quod Possesit nomino ad quod omne posse fieri terminatur”. Voorts „De Apice Theoriae”, Vol. I Fol. CCXXI: „Quamvis in libris Aristotelis non contineatur nisi posse mentis eius; tamen hoc igno-rantes non vident..... Sed viva lux intellectualis quae mens dicitur in se contemplatur posse ipsum. ib. Fol. CCVV: „Apex theoriae est posse ipsum posse omnis posse, sine quo nihil quisquam potest contemplari, quomodo enim sine posse posset?” ib. Fol. CCXXI: „Non potest esse aliud substantiale aut quidditativam principium sive formale sive materiale quam posse ipsum”. Over het begrip Possesit zie vooral de „Dialogus de Possesit”.

⁶⁾ „Concordantia Catholica” Liber II, Cap. XIX, Fol. XXXII: „Et pulchra

est haec speculatio: quod in populo omnes potestates tam spirituales in *potentia* latent, quam etiam temporales et corporales. Licet ad hoc quod ipsa praesidentiales potestas in *actu* constituatur, Necessario desuper concurrere habeat radius formativus qui hanc constituat in esse quoniam omnis potestas desursum est et loquor de ordinata potestate". ib. liber III, Fol. LV: „Et quod populo illud divinum seminarium per communem omnium hominum aequalem necessitatem et aequalia naturalia iura inest: ut omnis potestas quae principaliter a deo est, sicut et ipse homo, *tunc divina censeatur, quando per concordantiam communem a subiectis exoritur*".

⁷⁾ „Concordantia Catholica", Liber II, Cap. I, Fol. L: „Legis autem latio per eos omnes qui per ea stringi debent, aut maiorem partem aliorum electione fieri debet, quoniam ad commune conferre debet *et quod omnes tangit ab omnibus approbari debet: et communis definitio ex omni consensu aut maioris partis solum elicitur nec potest excusatio de obedientia legum sibi tunc locum vindicare, quando quisque sibi ipsi legem condidit*."

ib. Liber II, Cap. XV, Fol. XXVI: „Iam ex praehabitis constat omnium constitutionum legandi vigorem consistere in *concordia et consensu tacito vel expresso*".

⁸⁾ Over *Lupold v. Bebenburg* (\pm 1363) zie men *Joël* „Lupold v. Bebenburg" (Hall. Diss. 1891), *Riezler*, „Die litterarischen Widersacher der Päpste zur Zeit Ludwig des Baiers" (1874) S. 180 flg. (niet geheel betrouwbaar), *Rehm*, „Geschichte der Staatsrechtswissenschaft" S. 182 flg., v. *Bezold*, t. a. p. S. 348, *Gierke*, „Althusius". Zijn hoofdwerk „De jure regni et imperii" vindt men opgenomen in de verzameling van *Schard*: „De jurisdictione, auctoritate et praeminentia imperiali atque juris regni" 1566.

⁹⁾ *Aeneas Sylvius* (1405—1464) heeft in zijn kort geschrift „De ortu et autoritate Imperii Romani", opgenomen bij *Goldast*, „Monarchiae sacri Romani Imperii" II, p. 1558 sqq, zeer moderne gedachten; i.z. de soevereiniteit ontwikkeld, die hem in dit opzicht tot een rechtstreeksch voorlooper van Bodin stempelen. Zijn soevereiniteitsbeschouwing beperkt zich intusschen tot het gezag van het imperium (de keizerlijke wereldheerschappij). Hij huldigt de oude opvatting der Romaansche juristen, dat de soevereiniteit oorspronkelijk bij het volk berustte, terwijl het volk haar bij de bekende *lex regia* op den vorst zou hebben overgedragen: Cap. XVIII, *Goldast*, t. aa p. 1561: „Et quamvis aliquando summa potestas penes populum fuit; constituto tamen (ut dicimus) principe, lege antiqua, quae *Regia* nuncupatur, populus ei, et in eum omne suum Imperium ac potestatem contulit". De schrijver ziet het kenmerk van het keizerlijk gezag (majestas imperialis, potestas imperii) in het zijn van *summum imperium, summa of suprema potestas*.

In Cap. XV wordt den keizer op grond zijner soevereiniteit het recht toegekend, vroeger geschonken privileges te herroepen. De rechtsgrond der Staatsraison, die in het XVIIIe hoofdstuk („Respublicam ab omnibus esse privatae rei utilitativae praeponebam") in den meest scherpsten vorm wordt uitgewerkt, wordt hier reeds duidelijk geformuleerd: „Privilegium meretur amittere, qui concessa sibi abutitur potestate. Cassantur, cum male mereri incipiunt, qui eadem bene merendo obtinuerunt. *Irritentur, si damnosa Reipublicae repierentur: quae cum data fuerunt, erant utilia, vel si bonis moribus contrariantur: aut si magnam Imperio iacturam servata faciunt, quae sublata grandem praeberent utilitatem*. Quoniam sicut maius bonum minori praepositur, ita communis utilitas speciali praefertur utilitati". *Goldast* II, 1563. In Cap. XVI (*Goldast* ib.) wordt betoogd, dat de keizer als hoogste instantie aan niemand verantwoording van zijn daden schuldig is. „Verum cum in omnibus quae geruntur a Principe, causa praesumatur et ratio facti, si quando vel abrogare privilegia, vel ipsis derogare Principem contingat iniuste; quamvis liceat eum per viam supplicationis informare, humiliterque petere restitutionem, non tamen reclamare licet, vituperare vel impugnare, si perseuerat, *cum nemo sit, qui de suis factis temporalibus possit cognoscere*".

In Cap. XIX (*Goldast*, II 1564), wordt het recht om de wetten te stellen en weer af te schaffen bij uitsluiting aan den keizer voorbehouden, die zelf boven de wetten staat: „*Leges sacratissimas, quae constringunt hominum vitas, uniuersique mundi ceruicibus imponuntur, solius Imperatoris est condere, cui quic-*

quid placuerit legis habet vigorem", al wordt dit recht wederom afgeleid uit de translatio potestatis door het volk.

In Cap. XX (*Goldast* ib.) wordt nader uiteengezet, dat de keizer, niet in juridischen zin door de wetten gebonden kan zijn, al staat het hem ook schoon, indien hij de wet, die is een „inuentio quaedam et donum Dei, oculus ex multis oculis, et intellectus sine affectu" zoo mogelijk handhaaft.

In Cap. XXII wordt uit de soevereiniteit des keizers afgeleid, dat van zijn beslissingen geen hooger beroep mogelijk is. Immers, de keizer, „nullum habet in temporalis causa superiorem" (*Goldast* t. a. p. 1165).

In het slothoofdstuk (Cap. XXIV) volgt dan de epiloog tot keizer Frederik, waarin dan nog eens zijn soevereiniteit, onder opsomming van alle daaraan inhaerente bijzondere rechten, wordt omschreven en hij wordt aangespoord zijn hoogste macht niet te misbruiken, maar zich zijn verantwoordelijkheid tegenover God indachtig te blijven.

¹⁰⁾ *Murray*: „The Political consequences of the Reformation" London (1926) p. 141 wijst er op, hoe de renaissance i.h.a. de historie opvatte als „a school for statesmen". „It is a point of view as old as Communes, the father of modern history, and Macchiavelli and Guicciardins, who all conceived that the main task of history was the teaching of the attainment of political succes". Zie voorts *F. Renz*: „Jean Bodin", Ein Beitrag zur Geschichte des historischen Methode im 16 Jahrhundert (Lamprecht, Geschichte) 1905).

¹¹⁾ „Concordantia" Lib. III, Cap. II, Fol. LI.

¹²⁾ „Methodus", VII p. 353, 356.

¹³⁾ Zie hierover ook *Ernst Oberfohren* „Jean Bodin und seine Schule" (Kieler Diss. 1914) S. 3 flg., waar ook gewezen wordt op het verband tusschen het Stoisch fatalisme en de astrologie, welke, gelijk bekend, bij Bodin ijverige beoefening vond.

¹⁴⁾ Zie b.v. Livre I, Cap. VIII, p. 142: „Par ainsi on void que le point principal de la maiesté souveraine et puissance absolue, gist principalement à donner loy aux subjects en general *sans leur consentement*".

¹⁵⁾ Livr. I, Cap. VIII, p. 135: „Il ne faut donc pas confondre la loy et le contract: car la loy depend de celuy qui a la souveraineté, qui peut obliger tous ses subjects, et ne s'y peut obliger soy mesme: et la convention est mutuelle entre le Prince et les subjects, qui oblige les deux parties reciproquement et ne peut l'une des parties y contrevénir au preiudice, et sans le consentement de l'autre et le Prince en ce cas n'a rien par dessus le subject".

¹⁶⁾ Ten aanzien van het *jus gentium* blijft de soverein alleen vrij in de toepassing en uitwerking in het nationale recht.

¹⁷⁾ t. a. p. pag. 137.

¹⁸⁾ *Christoph. Besold*: „De Majestate in genere eiusque iuribus specialibus" Strassburg 1625, III, Cap. 5 No. 10: „Ibidem in propria causa iudicare potest".

¹⁹⁾ Zie de Latijnsche ed. Lib. I, Cap. 8 no. 61: „Neque modo aequum est, sed etiam necessarium leges in principis arbitrio perinde esse, ut in potestate gubernatoris ipsa gubernacula, quae essent inutilia, nisi ad omnem coeli faciem et opportunitatem moveri ac converti possent".

²⁰⁾ Livre II, Chap. III, p. 289: „Or la plus noble difference du Roy et du Tyran est, que le Roy se conforme aux loix de nature: et le tyran les foule aux pieds".

²¹⁾ t. a. p. pag. 134: „Et par ainsi nostre maxime demeure, que le Prince n'est point subject à ses loix, ny aux loix de ses predecesseurs mais bien à ses conventions iustes et raisonnables, et en *l'observation desquelles les subjects en general ou en particulier ont interest*".

²²⁾ t. a. p. „et neanmoins la maxime de droit demeure en sa force, que le Prince souverain peut déroger aux loix qu'il a promis et iuré garder, si la justice d'icelle cesse, sans le consentement des subjects: vray est que la derogation generale en ce cas ne suffit pas, s'il n'y a derogation speciale".

²³⁾ t. a. p. pag. 135: „le prince en ce cas (n.l. dat hij beloofd of gezworen heeft, de wetten te zullen handhaven) n'a rien par dessus le subject: sinon que cessant la justice, de la loy qu'il a juré garder, il n'est plus tenu de sa promesse, comme nous avons dit: *ce que ne peuvent les subjects entr'eux, s'ils ne sont relevés du Prince*".

²⁴⁾ t. a. p. pag. 135: „Aussi les Princes souverains bien entendus, ne font jamais serment de garder les loix de leurs predecesseurs, ou bien ils ne sont pas souverains”.

²⁵⁾ *Hancke* in zijn doorwrochte studie „Bodin”, Eine Studie über den Begriff der Souverainetät” (1894) S. 33 heeft, evenals verschillende andere schrijvers over Bodin's soevereiniteitsleer dit conflict blijkbaar niet opgemerkt en aanvaardt zonder kritiek Bodin's constructie van de „cessio justae causae” naar privaatrechtelijke analogie. Het is intusschen duidelijk, dat deze analogie slechts een handige constructie is, die twee fundamenteel verschillende rechtsfiguren schijnbaar op 't zelfde plan brengt. Onder het wegvallen van den rechtsgrond van bezworen wetten, privilegiën etc. verstaat Bodin blijkens het geheele verband van zijn betoog het conflict tusschen wet en staatsraison. De soeverein blijft geheel vrij in 't beoordeelen van de vraag, wanneer het staatsbelang eischt, dat de bezworen wetten op zijde moeten worden gezet. M. a. w. practisch gesproken heeft de natuurrechtelijke regel, dat eeden, beloften en verdragen moeten worden gehouden op publiekrechtelijk terrein geen enkele beteekenis. De reserve, die Bodin hieraan toevoegt, dat de vorst van de bezworen wetten niet mag afwijken, zonder justa causa, heeft natuurlijk in dit verband geen zin, daar Bodin duidelijk laat uitkomen, dat het geheele beginsel: „Princeps legibus solutus est” slechts de beteekenis heeft, dat de soeverein van de wetten des lands slechts kan afwijken *in 't belang van den staat*. Een willekeurige afwijking van de landswetten wordt door Bodin meer dan eens ten strengste afgekeurd.

Zie b.v. Livre I, cap. VIII, p. 151: „mais si la loy est profitable, et qui ne face point de bresche à la iustice naturelle, le Prince n'y est point subiect, ains il la peut changer, ou casser, si bon luy semble, pourueu que la derogation de la loy apportant proffit aux vns, ne face dommage aux autres sans iuste cause: car le Prince peut bien casser et annuler vne bonne ordonnance, pour faire place à vn autre moins bonne, ou meilleure: attendu que le proffit, l'honneur, la iustice, ont leurs degrés de plus et moins. Si donques il est licite au Prince entre des loix vtils, faire chois des plus vtils: Aussi sera il entre les loix iustes et honnestes, choisir les plus equitables et plus honnestes: ores que les vns y ayent proffit, les autres dommage, *pourueu que le proffit soit public, et le dommage particulier*”. Wat beteekent dit anders dan het klassieke „salus publica suprema lex esto”?

²⁶⁾ De technische term voor deze methodische deductie, die met apodictische zekerheid optreedt, is *demonstratio*, een term, die we in het geheele humanistisch natuurrecht slag op slag ontmoeten. Vgl. „De la Republique”, Livre I, chap. X, pag. 215: „Or tout ainsi que ce grand Dieu souuerain ne peut faire vn Dieu pareil à luy, attendu, qu'il est infini, et qu'il ne se peut faire qu'il y ayt deux choses infinies, *par demonstration nécessaire*: aussi pouuons nous dire que le Prince que nous auons posé comme l'image de Dieu, ne peut faire vn subiect egal à luy, que sa puissance ne soit aneantie”.

²⁷⁾ Livre I, Chap. X, pag. 222: „le respons que la coustume prend sa force peu a peu, et par longues annees d'un commun consentement de tous, ou de la plus part: mais la loy sort en vn moment, et prend sa vigueur de celui qui a puissance de commander à tous: la coustume se coule doucement, et sans force: la loy est commendeé et publiee par puissance, et bien souuent contre le gré des subiects..... dauantage la loy peut casser les coustumes, et la coustume ne peut déroger à la loy..... la loy emporte tousiours loyer, ou peine, si ce n'est vne loy permissiue, qui leue les defenses d'une autre loy: *et, pour le faire court, la coustume n'a force que, par la souffrance, et tant qu'il plaist au Prince souuerain, qui peut faire vne loy, y adioustant son homologation*. Et par ainsi toute la force des loix ciuiles et coustumes gist au pouuoir du Prince souuerain”.

²⁸⁾ t. a. p. pag. 221: „Et par ainsi nous concludrons que la premiere marque du Prince souuerain, c'est la puissance de donner loy à tous en general, et à chacun en particulier: mais ce n'est pas assez, car il faut adiouster, sans le consentement de plus grand, ny de pareil, ny de moindre que soy: car si le Prince est obligé, de ne faire loy sans le consentement d'un plus grand que soy, il est vray subiect: si d'un pareil, il aura compagnon: si des subiects, soit du Senat, ou du peuple, il n'est pas souuerain”.

²⁹⁾ t. a. p. pag. 223: „Sous ceste mesme puissance de donner et casser la loy sont compris tous autres droits et marques de souueraineté: *de sorte, qu'à parler proprement on peut dire qu'il n'y a que ceste seule marque de souueraineté, attendu que tous les autres droits sont compris en cestuy là*”.

³⁰⁾ *Rehm* heeft zich in zijn „Geschichte der Staatsrechtswissenschaft” S. 110 flg. verdienstelijk gemaakt, door de zeer ingewikkelde en geenszins steeds duidelijke Aristotelische leer der staatsvormen kritisch te ontleden en de zuiver staatsrechtelijke elementen van de staatsphilosophische, politieke en sociologische elementen te zuiveren. Hij komt dan tot de conclusie, dat reeds Aristoteles, althans in zijn „Politica” een scherpe scheiding maakte tusschen *staatsvormen* en *regeeringsvormen* en dat diens vermeende theorie van de gemengde staatsvormen niet op de staats- maar op de regeeringsvormen betrekking heeft. Ook *Bodin* polemiseert overigens tegen Aristoteles, wien hij de grootst mogelijke verwarring verwijt.

³¹⁾ In het positieve deel onzer studiereeks zullen we de vraag onder de oogen hebben te zien, of de onderscheiding tusschen monarchieën en republieken op de staatsvormen dan wel op de regeeringsvormen betrekking heeft.

³²⁾ Livre II, Chap. 1, pag. 252: „Or il est certain, que pour auoir les vrayes diffinitions et resolutions en toutes choses, il ne faut pas s'arrester aux accidents qui sont innumerables, mais bien aux differences essentielles et formelles: autrement on pourroit tomber en vn Labyrinthe infini, qui ne reçoit point de science”.

³³⁾ t. a. p. Chap. II, 272.

VRAAG EN ANTWOORD.

BEWERKT DOOR MR. J. W. NOTEBOOM.

1. VRAAG.

Is het stelsel der plaatselijke keuze, zooals dit belichaamd werd in het voorstel-Rutgers en nu weer door de Regeering, blijkens hare verklaring in de Tweede Kamer in uitzicht wordt gesteld, geen toepassing van de leer der volkssouvereiniteit?

ANTWOORD.

Omtrent het voornemen van de tegenwoordige regeering nopens de regeling van de plaatselijke keuze, die zij blijkens bedoelde verklaring wenscht in te voeren, is nog niets bekend. Daarom houden wij ons bij de beantwoording van deze vraag aan Mr. Rutgers' voorstel.

Zooals bekend zal zijn, wilde Mr. Rutgers de plaatselijke keuze enten op het stelsel der Drankwet. Dit stelsel leent zich daartoe. Art. 4 van die wet beperkt het aantal vergunningen (voor drankverkoop in het klein) tot een bepaald maximum voor elke gemeente in verband met haar omvang en geeft dan verder aan de Kroon de bevoegdheid om telkens na vijf jaar (vanaf 1905) op voorstel van den Gemeenteraad, Gedeputeerde Staten gehoord, *hetzij* het maximum van een bepaalde gemeente te verlagen, *hetzij* het verleenen van nieuwe vergunningen stop te zetten, *hetzij* dezen laatsten maatregel te combi-neeren met het vervallen verklaren van de na 1 Mei 1904 verleende vergunningen. En nu was de bedoeling van het voorstel-Rutgers om de bevoegdheid van de Kroon uit te breiden in dien zin, dat zij voortaan *alle* vergunningen in een

bepaalde gemeente zou kunnen doen eindigen, en zulks niet alleen op voorstel van den Gemeenteraad, doch ook *op voorstel van een vijftiende deel van hen, die op de geldende lijst der kiezers voor den gemeenteraad zijn geplaatst*. Echter zou daarbij worden bepaald, dat het voorstel van dit vijftiende deel slechts geldig zou zijn na een *volksstemming* (van kiesgerechtigden volgens de kiezerslijst), waarbij *tenminste drierivenden van de stemmenden* zich vóór het indienen van het voorstel aan de Kroon zou hebben verklaard.

Wanneer nu gevraagd wordt of dit stelsel een practische verwezenlijking is van het beginsel der volkssouvereiniteit, moet o. i. het antwoord ontkennend luiden.

Het ontwerp van Mr. Rutgers geeft aan de kiezers niet de beslissing omtrent de beperking van den drankverkoop in of de „drooglegging” van een bepaalde gemeente, doch laat de beslissing daaromtrent aan de Kroon. Het resultaat der volksstemming kan alleen zijn een *voorstel* aan de Kroon. Doch de Kroon is in Mr. Rutgers' ontwerp geenszins verplicht om aan den wensch van de indieners van het voorstel te voldoen. Zij kan, mits publiekelijk en met opgave van redenen, weigeren.

Anders zou de zaak staan, indien de Kroon eenvoudig werd uitgeschakeld en aan de stem der kiezers bindend gezag werd toegekend of indien de Kroon verplicht werd aan den wensch der kiezers gehoor te geven. Aanvaarding van een zoodanig stelsel zou zonder twijfel koren zijn op den molen dergenen, die de leer der volkssouvereiniteit aanhangen.

Toch zou men ook dan bij het vellen van een oordeel duidelijk moeten onderscheiden. Het beginsel der volkssouvereiniteit zit niet in het feit op zich zelf, dat de kiezers of een volksvergadering een daad van bestuur of wetgeving verrichten, doch in de aanvaarding van den volkswil als grond van het gezag. De leer der volkssouvereiniteit gaat uit van een soeverein volk, dat in beginsel geen gezag boven zich behoeft te erkennen en aan geen ordening van God of menschen gebonden is. En deze leer kan (zooals in de vorige eeuw in Frankrijk) zelfs onder een monarchaal bewind erkenning vinden, terwijl omgekeerd een volksregering, gelijk de staatkundige geschiedenis van Amerika leert, kan staan op den grondslag van Gods Woord en Zijne ordonnantiën.

En nu is 't zeker waar, dat een rechtstreeksche volksregering zich meer dan een monarchaal gouvernement aanpast bij de leer der volkssouvereiniteit en dat er vele democratische aanhangers van die leer daarom gaarne aan de bevolking de bevoegdheid zagen toegekend om, desgewenscht, over alle aangelegenheden bij referendum te beslissen — toch is aanhanger van de leer der volkssouvereiniteit geenszins synoniem met voorstander van een volksstemming. Het instituut van volksinitiatief en referendum werkt — zooals de praktijk in Zwitserland toont — vaak conservatief¹⁾ en ontroofd aan het Parlement een belangrijk deel van zijn beteekenis. En zoo is het te verklaren, dat niemand minder dan de vroegere leider der S.D.A.P., Mr. Troelstra, die toch bezwaarlijk onder de bestrijders van de bedoelde leer kan gerekend worden, zich tijdens de grondwetsherziening van 1922 op grond van een z. i. „thans absoluut ontbrekend streven van het volk naar direct aandeel in de wetgeving” tegen het invoeren van een volksreferendum verzette.²⁾

Wanneer dan ook onzerzijds tegen het invoeren van een volkswetgeving in ons land bezwaar zou moeten worden gemaakt, zou dit bezwaar niet berusten op de overweging, dat in een dergelijken bestuursvorm, op zichzelf beschouwd, iets

in beginsel verkeerd zit, doch veeleer zijn grond vinden in het feit, dat het streven om dezen bestuursvorm in ons land in te voeren een revolutionair karakter draagt³⁾, d. w. z. zoekt te vernietigen den historisch gegroeiden en ontwikkelden monarchalen bestuursvorm, waarvan het huis van Oranje het centrum is, en daarvoor, als middel tot verwezenlijking van de leer der volkssoevereiniteit, zoekt in de plaats te schuiven een rechtstreeksch volks-gouvernement.

En voorzoover nu in eenig voorstel tot invoering van de plaatselijke keuze zich iets mocht openbaren van dit revolutionair streven (waarvan uiteraard bij de indiening en verdediging van het voorstel-Rutgers geen sprake was), zou onzerzijds zonder twijfel verzet worden geboden.

1) Zie hieromtrent het belangrijk proefschrift van Mr. F. A. Bijvoet „Directe Volkswetgeving” Amsterdam 1925, speciaal de hoofdstukken IV en V en voorts de tabellen opgenomen achter de in 1919 verschenen brochure van R. P. J. Tutein Nolthenius „Referendum en initiatief”.

2) Handelingen IIe Kamer 1921—1922 p. 591.

3) Onomwonden gaf Mr. Troelstra dit in 1921 in de IIe Kamer te kennen toen hij verklaarde: „Het beginsel van het referendum is dat het volk soverein is en wetgevende beslissingen genomen worden in zijn naam. De Staten-Generaal zijn het vertegenwoordigende lichaam aan wie de hanteering van die sovereiiniteit in wetgevend opzicht is opgedragen, maar meer dan mandataris zijn die Staten-Generaal niet”.

Die uitlating werd echter in dezelfde vergadering van de IIe Kamer door Mr. Schokking bestreden, waarbij deze nog het volgende opmerkte: „Nu ligt het voor de hand, dat in dezelfde mate als wij ons tegen het beginsel der volkssoevereiniteit keeren, wij afkeerig zijn van wat aan die gedachte voedsel kan geven. En zoo zal men verstaan, dat, naarmate het referendum op grond van de sovereiiniteit des volks naar voren wordt gebracht, het bij ons verzet ontmoet. Niet het minst ook, omdat we uitwerking van de gedachte der volkssoevereiniteit schade achten voor de rechten en vrijheden des volks” (Handelingen IIe Kamer 1921—1922 p.p. 590 en 641. Wij cursiveeren).

2. VRAAG.

In onze gemeente ressorteert „Armenzorg” nog onder Burgemeester en Wethouders. Is het niet beter hiervoor te hebben een burgerlijk arm-bestuur? In onze Raadsfractie zijn er, die liever een burgerlijk arm-bestuur zouden hebben. Op welke gronden kunnen zij een eventueel voorstel daartoe verdedigen? Heeft de Raad de bevoegdheid rekening en verantwoording te vragen van een burgerlijk armbestuur?

ANTWOORD.

Over dit onderwerp heeft Dr. J. H. Adriani, Secretaris van den Armenraad te Utrecht, kortgeleden een inleiding gehouden voor een vergadering van de Algemeene Armencommissie met de voorzitters en de secretarissen der Armenraden in Nederland. Diens zeer instructief betoog, dat verschillende interessante gegevens uit de praktijk bevat, is in het Tijdschrift voor het Armwezen (nummers van 28 Febr. en 14 Maart 1925) opgenomen. Wij meenen bij het beantwoorden van deze vraag te mogen aanvangen met een verwijzing naar deze lectuur.

Het is, naar onze meening, het meest rationeel om in de gemeenten, waar nog geen burgerlijke of gemengde instelling voor armverzorging bestaat en waar de armverzorging tamelijk omvangrijk is, door het instellen van een burgerlijk armbestuur B. en W. van de taak der armverzorging te ontlasten.

Gebeurt dit niet en behouden B. en W., ondanks hun, tegenwoordig ook in kleinere gemeenten allesbehalve beknopten werkkring, de beslissing over de steunverleeningen aan zich, dan bestaat er groote kans, dat de armverzorging niet tot haar recht komt. En laten B. en W. de beslissing over aan hun ondergeschikten, dan ontstaat een toestand, die o.i. evenmin aanbevelenswaardig is. Het wel of wee van de armlastige ingezetenen ligt dan vaak in de hand van één enkelen ambtenaar. Tegen beslissingen van dien ambtenaar, in naam beslissingen van het Gemeentebestuur, staat, buiten het geval van art. 32 der Armenwet (weigering op gronden niet overeenkomende met de bestemming van de burgerlijke armverzorging), geen beroep open. En zoo wordt de verantwoordelijkheid van dien ambtenaar veel te groot, hetgeen voor hemzelf onaangenaam is en hem zelfs kan blootstellen aan de wraak van door hem afgewezen steunaanvragers; bovendien kan dit systeem — indien de keuze van den ambtenaar niet gelukkig is — voor de armverzorging zeer schadelijk zijn.

De Armenwet gaat uit van armverzorging door colleges, hetzij gemeentebesturen of armbesturen. En nu laat art. 21 dier wet wel toe om bij reglement de beslissing aan armbezoekers op te dragen; doch dit is een uitzondering, welke uitzondering trouwens alleen voor de armverzorging door de armbesturen geldt. Art. 30 der Armenwet geeft *als regel*, dat het bestuur van de burgerlijke instelling en bij gebreke daarvan *Burgemeester* en *Wethouders* zonder beroep over de ondersteuning beslissen.

Reeds op grond van bovenstaande overweging komt het ons voor, dat de ontwikkeling der armverzorging in gemeenten, waar niet reeds van ouds deze zorg bij bijzondere instellingen berust, zich in 't algemeen zal moeten bewegen in de richting van het instellen van een afzonderlijk instituut voor de armverzorging.

Het is intusschen niet onmogelijk, dat van sommige zijden bezwaar wordt gemaakt tegen een voorstel van die strekking. Er is toch in verschillende gemeenteraden een strooming op te merken, die den rechtstreekschen invloed van de gemeente op de armverzorging eer zoekt te vergrooten dan te verkleinen.

Het armbestuur is voor sommigen een belemmering om via de armverzorging op de volksgunst te speculeeren. En de Raadsleden die, dikwijls om redenen van partijpolitieken aard, royaal zijn ten koste van de publieke kas, zien zich wellicht niet gaarne een (mogelijk wat conservatief) burgerlijk armbestuur als hinderpaal in den weg gesteld. Zij zullen liever de armverzorging aan B. en W. laten. Weliswaar zijn B. en W., wat de uitvoering van de Armenwet betreft, niet verantwoordelijk aan den Raad, doch de invloed van den Raad op dit college — dat steeds in nauw contact met den Raad werkt en voor een groot deel van zijn taak wel verantwoording schuldig is — is uiteraard veel grooter dan op een burgerlijk armbestuur, dat een geheel onafhankelijken werkkring heeft.

Daarbij komt nog een zekere aversie ten opzichte van de armenzorg in 't algemeen, die men vooral in socialistischen kring waarneemt. De oorzaak der armoede ligt, gelijk bekend, naar socialistische beschouwing in het kapitalistisch

stelsel. En dus moet de Overheid, die dit stelsel sanctionneert, voor die armoede worden aansprakelijk gesteld. Zoo construeert men een recht van den arme op uitkeering. En hij moet de Overheid dan ook rechtstreeksch, zonder tusschenkomst van de gewoonlijk uit het grijs verleden stammende armbesturen, voor die uitkeering kunnen aansprakelijk stellen.

Een symptoom van die aversie openbaart zich in verschillende plaatsen ook in de verdooping van het burgerlijk armbestuur in „Maatschappelijk Hulpbetoon” en in het onttrekken van bepaalde groepen armlastigen, n.l. de valide werklooze arbeiders, aan het burgerlijk armbestuur, zooals in verscheidene gemeenten geschiedt. En men ziet voorts herhaaldelijk, dat sommige Raadsgroepen den Raad willen bewegen om ten gunste van de armlastigen (bepaaldelijk werkloozen) in de gestie van het burgerlijk armbestuur in te grijpen, of den Raad (en dit laatste dikwijls niet zonder succes) over te halen om bij bijzondere gelegenheden, zooals in den Kersttijd, via de burgerlijke armbesturen of soms ook buiten de armbesturen om aan de ondersteunden een extra-uitkeering te doen toekomen; een maatregel, die intusschen verschillende malen wegens strijd met artikel 28 der Armenwet (de steun moet individueel zijn) door een vernietigingsbesluit van de Kroon werd getroffen.

In de lijn van dergelijke verschijnselen ligt o. i. ook een bestrijding van een voorstel tot instelling van een burgerlijk armbestuur.

Verzet tegen de instelling van een burgerlijk armbestuur kan echter ook verwacht worden van de zijde der Raadsleden, die bevreesd zijn om een zoo belangrijk deel der gemeentelijke uitgaven toe te vertrouwen aan een college, dat niet, zooals de Raad en B. en W., voor het geheele financieele beleid der gemeente verantwoordelijk is.

Dit bezwaar is niet denkbeeldig en heeft zich reeds in verschillende gemeenten doen gevoelen en b.v. in Apeldoorn en Amsterdam tot een zoodanige reorganisatie van den dienst geleid, dat de invloed van B. en W. is versterkt.

Een burgerlijk armbestuur, dat geen eigen inkomsten heeft (hetgeen uiteraard bij een in te stellen armbestuur het geval is), is geheel op de gemeentekas aangewezen en beschikt bij zijn steunverleening uitsluitend over gemeentegeld.

En nu heeft de Raad het wel in de hand om door middel van zijn budgetrecht het armbestuur bij zijn uitgaven aan een limiet te binden, terwijl bovendien de begrooting en rekening van het armbestuur aan zijn goedkeuring zijn onderworpen; doch deze bevoegdheden zijn toch nog niet toereikend om een te groote royaliteit van het burgerlijk armbestuur te beletten.

Al te groote vrijgevigheid kan oorzaak zijn, dat B. en W. of de Raad toch op een gegeven oogenblik overschrijding van den begrootingspost moeten toestaan, of dien post moeten verhoogen, omdat de armenzorg nu eenmaal niet kan worden stopgezet.

Trouwens, ook binnen de grenzen van het bij de begrooting toegestane bedrag kan te royaal met de gelden worden omgesprongen. En het goedkeuringsrecht van begrooting en rekening van het armbestuur heeft voor de contrôle op de uitgaven voor steunverleening betrekkelijk geringe waarde. Want slechts bij grove nalatigheid, of bij handelingen in strijd met de voorschriften van de artikelen 22 e.v. van de Armenwet, kunnen de leden van het armbestuur volgens de wet aansprakelijk worden gesteld.

Intusschen heeft de praktijk, bepaaldelijk in Amsterdam, zich gered door het

invoeren van een financieele contrôle buiten de Armenwet om, zooals ook door Dr. Adriani wordt aanbevolen.

De taak van het burgerlijk armbestuur, dat in Amsterdam, voor wat betreft de bedeelende armenzorg, is vervangen door de Burgerlijke Instelling voor Maatschappelijken Steun, wordt beperkt in dien zin, dat de maxima van den steun door B. en W. worden vastgesteld. En het personeel, werkzaam bij de administratie en de verstrekking van steun, is niet meer, gelijk eertijds, in dienst van het armbestuur, doch staat onder den betrokken wethouder, welke zich dientengevolge voortdurend op de hoogte kan stellen van de geheele financieele gestie. Doch het beoordeelen van de aanvragen blijft behooren tot de taak van het armbestuur (in Amsterdam het bestuur van de Burgerlijke Instelling voor Maatschappelijken Steun) dat — na advies en inlichtingen te hebben ontvangen (te Amsterdam van een districtscommissie) — zelfstandig beslist binnen de door B. en W. getrokken grens of en tot welk bedrag of in welken vorm steun zal worden verleend.

In een dergelijke oplossing schuilt, naar onze meening, het groote voordeel, dat de eigenlijke taak der armverzorging, veel meer dan bij rechtstreeksche armverzorging door B. en W., onttrokken is aan den invloed van partijpolitieken aard en aan een publieke beoordeeling ter raadsvergadering; dat de overheidsarmenzorg niet een zuiver ambtelijk karakter aanneemt, hetgeen bij rechtstreekschen steun door B. en W. haast niet is te voorkomen; dat meer kan worden gebruik gemaakt van de kennis en ervaring van verschillende personen van uiteenlopende richting en stand, personen, die wellicht nimmer voor een zetel in het college van B. en W. zouden in aanmerking komen, doch zeer geschikt zijn voor het lidmaatschap van een armbestuur; dat ook dergelijke personen buiten den Raad tot leden van het armbestuur kunnen worden benoemd; dat de leden door langdurige zitting (hetzij door den reglementairen zittingsduur op een langen termijn te stellen, hetzij door herbenoeming, waartegen in den regel weinig bezwaar bestaat) een veel grootere ervaring in de armverzorging opdoen dan B. en W. (althans de Wethouders) doorgaans kunnen verkrijgen; dat er door al deze en dergelijke omstandigheden veel meer waarborg bestaat voor goede beslissingen, dan bij rechtstreeksche steunverleening door B. en W.; en dat tenslotte door een regeling als door Dr. Adriani aangegeven — en te Amsterdam goeddeels verwezenlijkt — het burgerlijk armbestuur geenszins aan de financieele contrôle van het gemeentebestuur wordt onttrokken.

3. VRAAG.

Gaarne zou ik Uwe meening vernemen omtrent de invoering van een ambtsgebed in een vergadering der Provinciale Staten. Speciaal meen ik, dat ook de vraag onder het oog moet worden gezien of men, indien stemming noodzakelijk zou worden, toch een voorstel moet doen; of, indien er verschil van gevoelen is onder de rechtsche leden, een voorstel moet worden gedaan; of de inhoud van het gebed gespeend moet zijn aan den naam van den Christus.

Dit laatste lijkt mij een bezwaar te zijn, terwijl ik ook bezwaar zou hebben tegen een zoogenaamd vrij gebed.

ANTWOORD.

Onze meening omtrent het ambtsgebed in 't algemeen hebben wij aangegeven in het antwoord op de laatste vraag in het Octobernummer van 1924 van dit tijdschrift. Naar dit antwoord veroorloven wij ons te verwijzen ¹⁾.

De speciale punten, door inzender genoemd, zijn echter in dit antwoord niet besproken. Wij mogen daarom hieronder kortelijk onze meening aangeven.

* * *

Al staat vast, dat in beginsel de invoering van een ambtsgebed wenschelijk is, daaruit volgt nog niet, dat een voorstel tot invoering onder alle omstandigheden aanbeveling verdient. Wij zouden niet willen onderschrijven de meening, dat alleen dan een voorstel behoort te worden ingediend, wanneer vaststaat, dat dit zonder stemming zal worden aangenomen. Het gevolg van dit standpunt zou zijn, dat er van invoering van een ambtsgebed vrijwel nimmer sprake zou kunnen zijn. Doch o. i. dient wel op den voorgrond te worden gesteld, dat alleen dan een voorstel wordt gedaan, wanneer er zekerheid bestaat, dat de invoering van een ambtsgebed steun vindt bij een flinke meerderheid in de Staten.

Men zal — naar onze meening — bij het bepalen van zijn standpunt in deze zaak het midden moeten houden tusschen twee uitersten.

Het eene uiterste wordt gevormd door degenen, die zóó bevreesd zijn voor aantasting van de heiligheid van het gebed, dat zij het gebed nimmer in de raads- of statenvergadering zouden willen toelaten en die dan ook ieder voorstel tot invoering uit den boeze achten, omdat het aanleiding kan zijn tot een ruwe en onheilige behandeling van deze teedere zaak. Deze gevoeligheid treft men somtijds bij de linkerzijde aan.

Nu is het helaas waar, dat deze vrees niet van allen grond is ontbloot. De samenstelling van het publieke college kan van dien aard zijn, dat de invoering van het ambtsgebed een stap terug zou beteekenen op den weg der antirevolutionaire politiek. Doch, in 't algemeen genomen, is dit standpunt onhoudbaar. Een op zichzelf goede en aanbevelenswaardige zaak mag niet zonder meer uit vrees voor goddelooze bejegening terzijde worden gesteld. Ging men dien weg op, dan zou men met evenveel recht het huwelijk uit vrees voor overspel, de eigendom uit vrees voor diefstal en tal van andere instellingen uit vrees voor andere misbruiken kunnen verbannen.

Het andere uiterste wensch invoering van het ambtsgebed, zonder op de omstandigheden het oog te slaan.

Ook dit standpunt lijkt ons niet het juiste. Men kan somtijds, gebruik makende van een tijdelijke machtspositie, de minderheid dwingen zich aan het uitspreken van een ambtsgebed te onderwerpen. Doch een dergelijke doordrijving prikkelt tot verzet en versterkt daardoor de gelederen van de tegenpartij; met het gevolg, dat het ambtsgebed een speelbal wordt in den politieken strijd en de heiligheid van het gebed ernstig kan worden geschaad. „Het niet op eens alles willen, maar gaandeweg op ons doel aansturen”, zal — naar Dr. Kuypers' woord — ook ten aanzien van de invoering van het publieke gebed „leidende gedachte moeten zijn” ²⁾.

Wordt echter het gebed gesteund door een groote eenstemmigenkende meerderheid, dan strookt een voorstel tot invoering gewoonlijk met den geest van de ingezetenen in het algemeen; dan vindt het verzet tegen de invoering

van het gebed veel minder weerklank in den boezem der bevolking en ontstaat gemakkelijker een sfeer van rust. In die omstandigheden nu kan, naar onze meening, de invoering van het ambtsgebed beschouwd worden als een stap in de richting van de verwezenlijking eener antirevolutionaire politiek.

Wat den inhoud van het gebed aangaat, in een gemeente met gemengde bevolking (en datzelfde geldt natuurlijk ook voor een provincie) zouden wij het gebed zeker niet een specifiek christelijk karakter willen geven. Wil het gebed door verreweg het grootste deel der vergadering worden geëerbiedigd en bij een zeer groot deel der bevolking instemming vinden, dan moet het zich beperken tot het erkennen en eerbiedigen van de goddelijke majesteit, hetgeen ook het meest met het karakter van een ambtsgebed strookt.

Het bezwaar van den inzender betreffende het zgn. vrij gebed deelen wij ten volle. Met het oog op de goede orde verdient een formuliergebed aanbeveling. Lang niet elk magistraat is in staat in behoorlijken vorm een vrij gebed uit te spreken. En al mag de tegenwoordige voorzitter of griffier die gawe misschien wel bezitten, bij hun afwezigheid of bij hun heengaan is er misschien niet altijd iemand, die hen ten deze kan vervangen. Ook Dr Kuyper was voorstander van een formulier.

¹⁾ Men raadplege voorts:

Dr. A. Kuyper „Anti-revolutionaire Staatkunde” II, p. 284/6.

Jhr. Mr. A. M. C. van Asch van Wijck „Geschiedenis van het Ambtsgebed in de Nederlanden van den tijd der Hervorming tot aan den tegenwoordigen” (1852).

De redevoering van Prof. Mr. P. A. Diepenhorst in den Amsterdamschen Raad op 8 October 1919, *Gemeenteblad* 1919 afd. 2 p. 2062 v.v. Aanleiding tot deze rede was een voorstel-Wijnkoop tot *afschaffing* van het raadsgebed. De quaestie van *invoering* van een dergelijk gebed kwam bijgevolg slechts zijdelings ter sprake. Toch is deze rede voor onze Raads- en Statenleden, ook met het oog op invoering van een publiek gebed, van veel belang, wijl daarin op bijzonder duidelijke en welsprekende wijze het a.r. standpunt te dezer zake tegenover het revolutiebeginsel geteekend wordt.

De artikelenreeks „Het Ambtsgebed” in *De Standaard* van 3, 6, 8, 10 en 13 Febr. 1923 en het artikel „Het Ambtsgebed van Zuid-Holland”, verschenen in het nummer van 28 Nov. 1923 van dat blad.

De Notulen van de Vergadering van de Staten van Zuid-Holland, Najaarszitting 1923.

²⁾ Vgl. Dr. Kuyper's toespraak (getiteld „Zelfstandig Gemeentewezen”, verschenen bij J. Bootsma te Den Haag) bij de stichting van den Bond van Antirevolutionaire Gemeenteraadsleden (pag. 15).

RECTIFICATIE.

In het antwoord op vraag 3 in het vorig nummer van dit tijdschrift werd gesproken over de wet i.z. de hondsdolheid. Men maakt ons er op attent, dat deze wet bij artikel 100 der Veewet (wet van 26 Maart 1920, S. 153) is ingetrokken. Deze opmerking is juist. De bepaling, waarop wij in bedoeld antwoord het oog hadden, is thans te vinden in art. 60 der Veewet.

ELEMENTEN IN HET LEVEN VAN DEN VOLKENBOND.

DOOR

DR. J. A. NEDERBRAGT.

De redactie van dit tijdschrift vroeg mij, voor dit nummer een artikel te schrijven over „de werkzaamheid van den Volkenbond op een bepaald terrein” en voor een later nummer een artikel over een Volkenbonds-aangelegenheid, dat door haar zelf werd aangegeven. Ik verklaarde mij gaarne bereid, aan het gedane verzoek te voldoen, maar naarmate de gestelde termijn naderde, rees, voor wat het onderhavige nummer betreft, de moeilijkheid der keuze. De beide onderwerpen, die het eerst de aandacht schenen te vragen, omdat zij voor het Volkenbondsleven zoo belangrijk zijn, waren de economische en de hygiënische werkzaamheid van den bond. Voorliefde had ik niet. Trouwens kwam het mij voor, dat de lezers van dit tijdschrift minder gediend zouden zijn met feitelijke gegevens dan met een meer algemeene beschouwing, geschikt om den Volkenbond, die in velerlei zin nog zulk een onbekende is, eenigszins dichter te brengen bij het denkleven van mijn antirevolutionaire vrienden. Ik koos daarom, met goedvinden van de redactie, tot onderwerp van mijn artikel „elementen in het leven van den Volkenbond”. Een artikel over dat onderwerp biedt een gewenschte gelegenheid over den bond als zoodanig te spreken. Gedachtig evenwel aan de wijze les, die Chesterton ons leert, als hij in zijn boek over Sint Franciscus van Assisi te velde trekt tegen hen, die bij het geven van beschouwingen over delicate onderwerpen te ver van den oorsprong af beginnen en daardoor zoo lichtelijk misleiders in plaats van leiders worden, zou ik mij willen veroorloven, te beginnen met een principieele beschouwing, die meer dan den Volkenbond raakt. Ik mag wel aannemen, dat mij de toestemming van de redactie daartoe reeds bij voorbaat verzekerd is.

Voordat tot die principieele beschouwing wordt overgegaan, moge een algemeene opmerking worden gemaakt van meer negatieven dan positieven aard. Het valt toch telkens op, dat de Volkenbond vooral in anti-revolutionaire kringen eigenlijk weinig bekend en nog minder bemind is. Men vraagt zich licht af, wat daarvan de oorzaak mag zijn. Het kan er niet aan liggen, dat de Volkenbond een doelwit beoogt, hetwelk in christelijken zin ontoelaatbaar of ook maar onbelangrijk zijn zou. Den vrede na te jagen, in alle verhoudingen des levens, is niet alleen toelaatbaar, maar is christenplicht. De wereldvrede is zeker niet bereikbaar,

als men er onder verstaat een volledige vrede en een altijddurende vrede, maar daarmee is het streven ernaar niet geoordeeld. Christus zegt ons, dat wij volmaakt hebben te zijn, gelijk onze Vader in de hemelen volmaakt is. Wij zullen hier beneden nimmer de volmaaktheid bereiken, maar jagen ernaar, of we het grijpen mochten. Dat moet ons standpunt, naar ik meen, ook zijn voor wat het vraagstuk van den vrede betreft. Vrede is ons ideaal, zij het ook niet vrede ten koste van waarheid en recht. Vrede jagen we dus na, of we hem grijpen mochten, wetende echter, hoe ook hier geldt, dat op den bodem aller vragen ligt der wereld zondeschuld. De vraag is maar, of de Volkenbond, zooals we dien thans kennen, het orgaan is, dat ons den wereldvrede in redelijke mate nader kan brengen. Het komt mij voor, dat twijfel daaraan de reden is, waarom in onze kringen het enthousiasme voor den Volkenbond ontbreekt en er zelfs weinig waardeering voor hem te vinden is. Doel van dit artikel is daarom, tweërlei te doen, n.l. èn na te gaan in hoever de twijfel aan den Volkenbond gerechtvaardigd is — dat is dus min of meer het politieke vraagstuk — èn waardeering te wekken voor wat de Volkenbond, ook in niet-politiek zin, doet ter bevordering der overwinning van den nieuwen geest, dien hij predikt.

* * *

Beginselen zijn de dragers van het leven; belangen verwoesten het leven, als ze den toon willen aangeven, het leven willen beheerschen. Men zou kunnen zeggen, dat beginselen constructief, belangen destructief zijn. Het springt in het oog, dat het zoo is, als we de beteekenis der woorden beginselen en belangen in dit verband nagaan, getrouw aan den goeden regel, dat „verba valent usu”. In ons publieke leven verstaan we onder beginselen de leidende gedachten, die wij kiezen bij ons streven tot heil van de menschheid, tot uitbouw van het leven, maar in dien zin, dat hetgeen we beoogen uitgaat boven hetgeen dienen kan om aan onszelf — of aan de groep, die ons voegt — voordeel te bezorgen anders dan van geestelijken aard. Onder belangen verstaan we juist wel dat materieele voordeel, hetwelk de beginselen terzijde laten. Gewaagd zij hier nu niet speciaal van christelijke beginselen, omdat alle beginsel de strekking heeft, drager van het leven te zijn. Het komt voor, dat willens en wetens het slechte beoogd wordt, zooals in Sovjet-Rusland, waar tal van maatregelen getroffen worden, die doelbewust het kwade op het oog hebben; maar in de eerste plaats gaat het daarbij niet om een normaal beginsel, in den zin, waarin dat zooeven aangegeven werd, en in de tweede plaats zit er dan achter dit abnormale, dit kwade, dit oneigenlijke beginsel een klassebelang, hetzij het materieele belang van de arbeidersklasse, hetzij het niet minder materieele belang van een kleine klasse van regeerders, hetzij eenig ander belang. Nòch wat in Sovjet-Rusland gebeurt, nòch wat elders vaak het socialisme te zien

geeft, verandert iets aan de juistheid der stelling, dat beginselen de dragers van het leven zijn, mits men als beginsel maar neemt het welbewuste streven naar het ideëele goed der menschheid. Het is natuurlijk wel van belang of het beginsel juist gesteld is, maar zelfs de beginselen van hen, die dwalen — d. w. z. te goeder trouw zich vergissen — schragen het leven. Geen christen zal zeggen, dat de oude Grieken en Romeinen in hun beste dagen het goede grepen, maar wie de dagen van de hooge ideeën en die van den brood- en spel-eisch tegenover elkander stelt, ziet zonder meer, hoe juist het leven dier oude volken reeds aantoonde, dat het beginsel het leven dient en het belang het leven schaadt. Het beginsel, de these, is de kracht van het leven, zoo van het private als van het publieke leven.

De these heeft echter altijd de strekking, de antithese op te roepen. Wie de menschelijke natuur neemt zooals ze is, zal dat zeker gaarne toestemmen. Maar het voorbeeld van ons eigen land is er ook, om de juistheid der stelling te bewijzen, althans de stelling te steunen. Moet het nu als een nadeel van de overheersching der these boven het belang worden beschouwd, dat de these de antithese oproept en dus strijd beteekent? Moet men hen gelooven, die in ons land zoo vaak jammeren over de antithese, welke inderdaad heel veel van onzen nationalen, met name van onzen parlementairen, journalistieken en organisatorischen tijd — ja, zelfs tot van onzen huiselijken tijd toe — in beslag neemt, dan is die antithese een der grootste rampen, die een volk kunnen treffen. Rechts deelt men die meening niet, maar acht de antithese een zegen voor een volk. Op drieërlei is in dit verband te wijzen. In de eerste plaats is de antithese — hier niet verstaan als het thesen-conflict, maar als de these, die tegenover de eerste these gesteld wordt — evengoed een zegen, een ideëel voordeel als de these. Als de these van den een bij den ander een these opwekt, beteekent dit, dat ook die ander onder de overheersching van het belang uitkomt en tot hooger leven geraakt. Ten andere behoeft het wel geen betoog, dat de these, alleen gelaten, de neiging heeft om haar scherpte en kracht in te boeten. Dat wordt voorkomen zoodra tegenover de these de antithese opkomt en strijd oproept. Van de verschillende thesen, die op een gegeven moment tegenover elkaar staan, wordt elk gesteund door de andere en steunt ook elk de andere. En als derde komt daarbij nog, dat elke these, die niet bestreden en dus niet becriteiseerd wordt, het gevaar loopt, op doolwegen te geraken of in excessen te vervallen. Maar ook daarin komt de antithese te hulp. De these, die tegen een andere these opkomt, heeft niet alleen de tendenz, die andere these wakker te houden, maar ook haar zuiverheid te garandeeren. En ook hier is weer reciprociteit. Om deze drie redenen vooral is de antithese — nu genomen als thesen-conflict — een zegen voor een volk te achten. Ons land verkeert te dezen aanzien al in een heel bijzondere — en gelukkige — positie. Wij hebben niet alleen de antithese tusschen rechts en links, maar bovendien het veel

lichtere, maar toch ook zeer heilzaam werkende, thesen-verschil tusschen protestantsch en roomsch. En wel verre van schamper af te geven op onze mannen, die in de Staten-Generaal niet onze belangen voorstaan, maar onze beginselen verdedigen, doen we goed, die mannen te eeren voor het niet genoeg te waardeeren werk, dat ze voor land en volk doen. Is dus de these de kracht van het leven, zij is dit in ruimeren zin als zij door de antithese geschraagd wordt.

Wil dit zeggen, dat we bij de antithese zonder meer alle hulp en heil moeten zoeken? Geenszins. Hetgeen waartoe we, zoo mogelijk, moeten komen, is de synthese. Deze laatste is niet te verstaan als een begrips-verbinding, die zou zijn aan te merken als een mengelmoes, een complex van ideeën, van welke de scherpte, de preciesheid, weggewerkt en vergaan is. Synthese is hier te nemen als hetgeen uit het ideeën-conflict met behoud van het conflict resulteert. Laten we nog eenmaal de politiek van ons land ten voorbeeld nemen. Wij hebben bij ons rechts en links als zeer scherp geprononceerde partijengroepen. Bij rechts hebben we bovendien de scheiding tusschen protestantsch en roomsch, die ook buiten den politieken kring haar werking sterk doet gevoelen. Zij nu aangenomen, dat links — wat helaas niet meer in sterke mate het geval is — gelijk rechts uit het beginsel leeft. Dan komen we voor dit geval te staan: 1. dat antithesen ons volk verdeelen, en 2. dat allen leeren begrijpen, hoe, wie de macht in handen krijgt, niet kan doen alsof alleen met zijn beginselgenooten te rekenen ware, alsof die alleen Nederlanders waren, maar zoo regeeren moet, dat alle onder zijn scepter welvaren en het besef hebben van onder een regime van recht en gerechtigheid te leven. Was het niet Dr. Kuyper, die, van dezelfde gedachte uitgaande, eens zeide, dat het het beste ware als rechts en links elkaar om de vier jaar in het bewind afwisselden? Nu zijn we in ons land niet reeds zoover, dat die vierjaarlijksche omwisseling veilig kan plaats grijpen. Links, dat weinig meer uit het beginsel leeft, heeft zich nog niet voldoende opgewerkt om te garandeeren, wat men in den gedachtengang van dit betoog een synthese-bewind zou willen noemen. Maar anderzijds kan wel gezegd worden, èn dat het beginselregime bij ons verder doorgevoerd is dan misschien ergens elders, èn dat de these en de antithese bij ons wellicht meer dan waar elders ter wereld ook hebben geleid tot de politieke synthese.

Alvorens van dit vraagstuk van these, antithese en synthese af te stappen, is het goed, nog enkele grepen uit de practijk van ons internationale publieke leven te doen om een en ander helder te belichten. Allereerst zij tegenover de Nederlandsche politiek, die zoo sterk staat in het teeken van these en antithese en zoozeer gaat in de richting van de synthese, de Fransche politiek gesteld, waarvan ieder wel zal toegeven, dat zij de these en dus ook de antithese nauwelijks kent en veel minder de synthese. Maar daarnaast zij gereleveerd, hoe alle volken, die wat beteekenen, kleine en groote, beheerscht worden door een groot principe,

een grootsche gedachte. Het aantal voorbeelden is sterk te vermeerderen maar met een zestal kan worden volstaan. *Nederland*..... Wie ons volk kent, weet, hoe het tot beginsel heeft, overal en in alles de heerschappij van het beginsel te vestigen: van een theologen-volk is dat niet anders te verwachten. Wie niet vreemd is in onze buitenlandsche politiek, weet ook, dat dit beginsel van te strijden voor de heerschappij van de these, zich in die politiek uit in dezen zin, dat we altijd strikt onpartijdig en belangeloos ons willen gedragen en altijd opkomen voor het recht. In den Volkenbond kent men ons ervoor. *Zwitserland*..... Ook een klein volk, maar een sterk volk. Sterk èn door zijn, men kan wel zeggen: grenzelooze, liefde voor zijn land, èn door zijn excelsiorsnatuur en excelsiorsstreven, dat den Zwitser het bergpad opdrijft, naar de sferen, waar men zich, zeker niet ten onrechte, nader bij God gevoelt. *Duitschland*..... Ons groote buurland, het land van het zoo velen hinderende „Deutschland über alles”. Dat is niet noodwendig een leuze van materiele belangen, ook niet principieel een leuze van wapengekletter, maar eenerzijds een uiting van vaderlandsliefde en anderzijds een leuze, die het besef eener al of niet terecht geconcipieerde roeping vertolkt. Wie den strijd in de wereld om het Duitsche boek kent, zal niet ontkennen, dat er veel ideëels achter die vaak verkeerd geïnterpreteerde leuze schuilt. *Frankrijk*..... Ook het fransche volk heeft zijn leuzen, o. a. de leuze van zijn wereldoverwinnende taal, die, naar zijn meening in subliemen vorm, draagster is van rijke ideeën en tot schoone daden prikkelt, de leuze van zijn taal, die de hoogste beschaving, de fijnste cultuur op haar vleugelen draagt. *Engeland*..... Nimmer heb ik de Engelsche gedachte in haar kracht en zwakheid welsprekender hooren vertolken dan door een predikant, die in zijn preek uiteenzette, hoe overal en altijd in het leven „the principle of separation” doorwerkt. Hij gaf daarvan een aantal voorbeelden en ging toen voort: „Zoo ook gaat er een scheidingslijn door de volkeren; aan de eene zijde wij met de grootsche taak, die God ons in het leven der wereld heeft toevertrouwd, aan de andere zijde al de anderen”. Ook hier de idee van de taak, de roeping, van Godswege verkregen. Tenslotte de *Vereenigde Staten*. Ik neem uit mijn boekenkast het sympathieke, maar weinig bekende boek van onzen bekwamen Consul-Generaal te San Francisco, den Amerikaan van Coenen Torchiana, en getiteld: „Tropical Holland”. Daar leest men in den proloog, hoe Noord-Amerika de geboortegrond is van eene nieuwe psychologie, een nieuwe cultuur. Dat is de „psychology of people whose thoughts are free from overhanging shadows of expected wars, who do not feel that each move is watched by enemies standing at their very doors and armed to the teeth”..... Kortom, waar men ook rondziet, bij welk volk van beteekenis ook, het is overal de these, die tegemoet treedt, de these, die tot misvattingen kan leiden, met name tot chauvinisme, maar die zeker sterk maakt en die ons oorzaak moet zijn om die volken te eeren en te waardeeren.

We zouden nu kunnen overgaan tot de toepassing van de, dusver gevolgde, leidende gedachte op den Volkenbond, ware het niet, dat er nog enkele aanvullende opmerkingen zijn te maken. De these, waarover daareven gesproken werd, heeft de tendenz, de volken sterk te maken, elk voor zich samen te binden; dat is ook het geval met te these, die de antithese oproept, met name als zij tot de synthese leidt. Waar these, antithese en synthese heerschen, worden toestanden en verhoudingen geschapen, onder welke ieder wil leven, die men tenslotte niet anders meer wil. Niet slechts, dat men in internationale quaesties als leden van één volk schouder aan schouder komt te staan, want daarbij komt, dat men in nationalen zin, in internen zin, vlak achter de regeering zich plaatst, niet alleen om haar tegen anti-nationale aanvallen te sterken, maar mede om haar bij al haar doen en laten over den schouder te zien en haar onmiddellijk het rechte spoor te wijzen als zij ook maar even naar deze of gene zijde zou afwijken. Bij ontwikkelde volken gaat het alleen goed, als regeering en volk vlak achter elkaar staan. Eenerzijds denkt men hier aan Frankrijk met zijn veelszins zoo uitnemend volk, maar met een volk, dat zoo ver van zijn regeering af staat, dat zijn regeering veelal maar laat begaan, het regeeren maar aan de politici overlaat. Anderzijds denkt men aan het Zwitsersche volk, dat geen verschil ziet tusschen zich en de regeering en in zijn trots, de oudste echte democratie der wereld te zijn, stout zich op het standpunt stelt, dat het zich zelf regeert en de consequenties daarvan, zoo slechte als goede, gaarne aanvaardt. Maar anderzijds denkt men meer nog aan onze Nederlandsche toestanden: wij stellen ons zeker niet op het standpunt, dat wij onszelf regeeren, maar wel is er bij ons tusschen regeering en volk een zoo innige samenwerking, een zoo nauwe band als vermoedelijk nergens elders ter wereld gevonden worden. Bij dit alles is niet uit het oog te verliezen, dat er nog tal van andere elementen zijn, die de volken elk voor zich samensnoeren, die het cement der volken zijn, als ethnografische, geografische, misschien linguïstische en zeker ook historische, maar deze zijn voor dit betoog niet van belang, omdat ze in den Volkenbond ontbreken. Met het oog op hetgeen verder over den Volkenbond te zeggen is, zijn slechts van belang de quaestie van de these, de antithese en de synthese en daarnaast de min of meer nauw ermede samenhangende quaestie van de innige samenwerking tusschen regeering en volk.

* * *

Thans de Volkenbond. Het is niet noodig, alvorens een onderzoek te doen naar de beginselen van den Volkenbond, inleidende beschouwingen te houden over het wezen van dat lichaam, omdat zijn wezen vanzelf aan het licht zal moeten treden bij en door het onderzoek naar zijn beginselen. Slechts zij aangetekend, dat, welk het wezen van den Volken-

bond ook zijn moge en hoever de bond er ook van af moge zijn, als staatslichaam, als superstaat, of zelfs ook maar als statenbond in den gewonen zin des woords, beschouwd te kunnen worden, de psychologische beschouwingen, die voorafgingen, niettemin toegepast kunnen worden, omdat ze niet zijn beschouwingen, die alleen op het staatsleven betrekking hebben, maar beschouwingen, die algemeen gelden, zij het ook in het bijzonder voor het publieke leven en dus voor het leven van staten, zoo men wil voor de verhoudingen van de volken en hun regeeringen. Voorts zij nog drieërlei hieraan toegevoegd: 1. Zooals reeds werd opgemerkt, behoeven de ethnografische, geologische, linguïstische en historische quaesties voor een nieuw en universeel lichaam als de Volkenbond niet gesteld te worden. 2. Eigenlijk zou ook de quaestie van de samenwerking tusschen volk en regeering niet gesteld behoeven te worden, om de eenvoudige reden, dat er geen Volkenbond-volk is, noch in letterlijken, noch in figuurlijken zin. Ook in figuurlijken zin niet, wijl: *a.* in de meeste staten, leden van den Volkenbond, de volken staan achter hun eigen regeeringen om hun eigen staatsbelang te behartigen; *b.* in de weinige staten, die neutraal gezind zijn en slechts het goede in algemeen zin, zoo men wil, het algemeen belang, zoeken, weinig enthousiasme voor en heel geen verknochtheid aan den Volkenbond te vinden is; *c.* het eenige volk, dat, ten deele althans, neiging vertoont om Volkenbond-volk te zijn, het volk van de Vereenigde Staten, merkwaardigerwijze niet bij den Volkenbond is aangesloten; *d.* zelfs in staten als laatstgenoemden, ook trouwens in Engeland, welks volk soms een Volkenbondstemming vertoont als in Amerika veelszins gezien wordt, die stemming gepaard gaat met, resp. doorkruist wordt door, ideeën van te eigenaardige nationale signatuur, dan dat men ten behoeve van den Volkenbond staat op zoodanige stemming zou kunnen maken. 3. Men kan dus wel veilig, zonder eenige schade voor dit betoog en hetgeen het bedoelt, de sub 1 genoemde quaestie, als nòch *practisch*, nòch *principieel* van belang, en de sub 2 bedoelde, als van geen *praktische* beteekenis, verder laten rusten en zich tot de quaestie van de thesen van den Volkenbond bepalen.

Waar vindt men die thesen? Uit den aard der zaak heeft men in de eerste plaats te vragen naar de ideeën van de stichters van den bond. Deze ideeën zijn wellicht slechts ten deele vertolkt in de statuten van den bond, die anderzijds misschien meer omvatten; in elk geval doen we het veiligst, ook de statuten na te gaan. Het kan ook zijn nut hebben, den naam te bezien, dien men aan het nieuwe instituut gegeven heeft, omdat ook die naam licht kan werpen op hetgeen met het instituut bedoeld is. Verder is mede van belang, na te gaan, welke ideeën spreken uit de houding, aangenomen door degenen, die leiding aan het instituut geven: men denke daarbij met name aan de actie van den „Raad” van den Volkenbond. Evenzoo is van belang hetgeen door de volken in den Volkenbond, dat wil hier zeggen: in de groote vergadering, in de „Assemblée”, gezegd wordt, maar ook wat de volken buiten de ver-

gaderingen, in hun eigen vrij leven van niet-verantwoordelijkheid, ten beste geven. En ten slotte is het van groote beteekenis, te overzien wat de Volkenbonds-instellingen practisch doen: met dit laatste begeeft men zich in het bijzonder ook op het terrein van de niet-politieke elementen in het werk van den Volkenbond, het terrein ondanks mijzelf blijkbaar bestemd om slechts een ondergeschikte rol te spelen in het kader van het geheel dezer Volkenbond-beschouwingen. Toch zal bij dit punt straks iets langer stil zijn te staan, opdat het voldoende tot zijn recht kome. Voorshands komt het er echter op aan, de beginselen van den Volkenbond los te weeken uit de ruwe schalen, waarin ze van nature zich bevinden.

Zooeven werd gewaagd van de stichters van den Volkenbond. Men vraagt zich echter af, of het wel juist, althans practisch noodig is, hier den meervoudsvorm te gebruiken. Gesteld al, dat men niet ten volle zeggen kan, dat wijlen President Wilson *de* stichter van den Volkenbond is, o. a. omdat hij zeker gestaan heeft onder den invloed van veel, dat voorafging (Vredesconferenties e.d.), voor het hier beoogde doel is het zeker voldoende, na te gaan, welke ideeën deze denker gehad heeft bij zijn propaganda, die geleid heeft tot de stichting van den bond. Na meer dan 8 jaar heeft het weinig zin meer, zijn bekende 14 punten van 8 Januari 1918 op den voet te volgen. Onder die 14 punten bevindt zich daarvoor te veel, dat toen actueel was, maar thans van weinig of geen beteekenis meer is bij de overweging van de principiën van den Volkenbond. Wie Wilson's denkbeelden wil leeren kennen, die voor het leven van den Volkenbond van belang zijn, doet dan ook goed, zich niet te bepalen tot de 14 punten, waarvan het laatste de stichting van den Volkenbond betreft, maar althans kennis te nemen van de verschillende redevoeringen over oorlog en vrede, tusschen 20 December 1916 en 6 April 1918 door hem uitgesproken. Uit die redevoeringen verdienen in hoofdzaak de volgende punten de aandacht: 1. er moet wereldvrede zijn; 2. aan de overheersching van het geweld moet een einde gemaakt worden; 3. recht en gerechtigheid moeten heerschen; 4. er moeten zijn vrije, democratisch geregeerde, het zelfbeschikkingsrecht bezittende volken; 5. er mag geen geheime diplomatie zijn; 6. het economische leven moet zich geheel vrij kunnen ontwikkelen; 7. de nationale bewapening moet allerwege verminderd worden; 8. de zee moet vrij zijn; 9. in de koloniën der (koloniale) mogendheden moet volgens ethische politiek geregeerd worden.

In de tweede plaats thans de statuten van den bond. We hebben daartoe het verdrag van Versailles op te slaan, en wel op twee plaatsen. Het verdrag bevat de eigenlijke statuten van den bond in zijn eerste deel, in de artikelen 1 tot en met 26. Daarnaast bevat het een dertiende deel, van artikel 387 tot en met 427, handelende over de organisatie van den arbeid en instellende het Internationaal Arbeidsbureau, evenals het secretariaat van den Volkenbond te Genève gevestigd en blijkens artikel

392 en andere bepalingen deel van het geheel der instellingen van den bond uitmakende. Uit het complex bepalingen, waarop hier gedoeld wordt, kunnen de volgende punten gelicht worden: 1. er moet wereldvrede heerschen; het wordt niet zoo nadrukkelijk gezegd, maar het geldt in de statuten als axioma; 2. conciliatie moet zooveel mogelijk aan geschillen een eind maken; 3. er moet een permanent hof van internationale justitie zijn, dat recht spreken kan als conciliatie resp. arbitrage niet in aanmerking komt resp. te kort schiet; 4. de bewapening moet verminderd worden; 5. in geval van een oorlog, die niet vermeden kan worden, moeten de niet-betrokken Volkenbondsleden het in het gelijk zijnde lid tegen het ongelijk hebbende steunen en zelfs zullen c. q. militaire contingenten geleverd worden; 6. er mogen geen geheime verdragen zijn, welke eisch minder ver gaat dan die van geen geheime diplomatie; 7. in de koloniën (onder mandaat) moet volgens ethische politiek geregeerd worden. Minder gesteld dan wel slechts aangeduid worden een tweetal beginselen, n.l. 8 de volken moeten zich vrij regeeren; 9. mannen en vrouwen zijn gelijk, althans voor den bond. Daarbij komt dan nog 10. het streven naar gerechtigheid en samenwerking in sociale, humanitaire en sanitaire quaesties.

Wanneer men deze twee groepen van punten overziet, die niet heel veel van elkander verschillen, maar elkaar toch in het wezen der zaak niet overal geheel dekken, dan valt het op, dat in de complexen dezer gedachten de eenheid, de primaire leidende gedachte ontbreekt, met name in dezen zin, dat zeker niet duidelijk is wat het wezen van het nieuwe instituut zijn zal. Eensdeels gaat het om aangelegenheden, die de volken zelf hebben te beslissen. Men denke b.v. aan de wijze, waarop de staten geregeerd zullen worden. Anderdeels zijn in het spel de verhoudingen tusschen de staten onderling, getuige de beginselen, gelanceerd met betrekking tot conciliatie, internationale rechtspraak, vermindering van bewapening en dergelijke. Ten derde komen allerlei onderwerpen ter sprake, die de staten niet in de eerste plaats raken, althans niet in hun onderlinge verhouding, maar veel meer de volken: sociale, humanitaire en sanitaire quaesties. Bij deze laatste quaesties is in vele gevallen het ingrijpen der staatsmacht en de samenwerking der staten geheel secundair. Nu heet het instituut niet „Statenbond”, maar „Volkenbond” („League of Nations”, „Société des Nations”). Is de naam wellicht terecht gekozen en moet hij 1. uitdrukking zijn van de gedachte, dat de volken tot beter inzicht moeten komen, en 2. een over de hoofden der regeeringen heen tot de volken gerichte oproep zijn om de wereld te hervormen? Het wil mij juist voorkomen wat eens door een ter zake geheel bevoegd beoordeelaar gezegd is, n.l. dat de Volkenbond vóór alles een idee is. In dien zin zou men kunnen bezigen de zoo veelvuldig misbruikte uitdrukking van den „esprit de Genève”.

We hadden echter nog andere bronnen na te gaan en wel in de eerste plaats te zien, welke beginselen spreken uit de houding der leidende

organen van den Volkenbond, met name den Raad, en uit de houding der *volken*, resp. der *staten*, in de Assemblée en er buiten. Ten aanzien van den Raad vallen in hoofdzaak 3 dingen op en wel: 1. het streven der machthebbers om de macht aan zich te houden, zooals dat uitkomt in het nog onlangs in ons hoofdorgaan *De Standaard* besproken vraagstuk der permanente — in beteekenis ongetwijfeld toenemende — zetels in den Raad, voorzien bij art. 4 lid 1 van de statuten van den bond; 2. de groote belangenstrijd, die de mogendheden nog immer verdeeld houdt, zooals nu onlangs gebleken is, toen door dien — in onzen tijd toenemenden — belangenstrijd de buitengewone Assemblée tot mislukking gedoemd werd; 3. het ernstige en doelbewuste streven om geschillen, in eerste instantie die van anderen, door *conciliatie*, *mediatie* of *arbitrage* uit den weg te ruimen, welk streven zeer duidelijk bleek in het Italiaansch-Grieksche geschil van 1924 en het Grieksch-Bulgaarsche geschil van 1925, in welke beide gevallen succes werd bereikt, in het eerste geval een indirect, in het tweede geval een direct gevolg van bestaan en actie van den bond. Stelt men naast den Raad de Assemblée, dan valt in de eerste plaats te denken aan het mislukte protocol van Genève van 1924 met zijn drievoudige leuze van 1. arbitrage resp. rechtspraak, 2. veiligheid, en 3. vermindering van bewapening. Als bijkomstig punt zijn genoemd 4. het streven naar economisch herstel, zooals dat bijzonderlijk uitgekomen is, nu laatstelijk, in de besluiten betreffende het houden eener economische conferentie, genomen in de Assemblée van 1925. Maar blijft men niet aan de oppervlakte, doch dringt men tot het wezen der zaken door, dan vindt men 5. een groote ontstemming over het feit, dat de kleinen mogen toezien als de grooten de zaken regelen, of twisten en niet tot regeling kunnen komen. Wat dit laatste punt aangaat, zij aangeteekend, dat het veelszins den schijn heeft, alsof we bij vroeger vergeleken achteruit gegaan zijn. Vroeger regelden de grooten de zaak ook, of twistten ze, niet tot een regeling kunnende komen. Dat was erg, maar de kleinen stonden er buiten en deden dáárom niet mee. Nu is de situatie dezelfde, ondanks de kleinen, die er buiten gehouden worden, wat geheel iets anders is. Dat is — hoewel de kleinen wellicht zelf schuld hebben door nalatigheid — de kiem van veel ontevredenheid, van veel — meer of minder stil — mokken en morren.

De vrije gedachte der volken heeft aan al deze dingen niet heel veel toegevoegd. Omdat ze in ons land in het verleden sterken opgang gemaakt hebben, zou men wel nog een tweetal bijzondere punten willen releveeren, om daarop echter te laten volgen een nog altijd recent punt, dat in het voorgaande reeds herhaaldelijk genoemd is, maar hier bijzondere vermelding verdient omdat om dat punt zich hier te lande een niet onbelangrijke actie concentreert. Er is dan 1. het vraagstuk van de garantieverdragen, dat h. t. l. met name in 1923 zulk een rol gespeeld heeft, toen over dat punt het groote parlementaire tournooi plaats vond tusschen het Kamerlid, den heer Dresselhuys, en den Minister van

Buitenlandsche Zaken, den heer Van Karnebeek. Vermeld zij 2. het probleem van de internationale politiemacht, terzake waarvan in 1913 het professorale steekspel plaats vond tusschen de heeren Van Vollenhoven en wijlen Struycken en dat voor goed aan de orde gesteld is door artikel 16 van de statuten van den Volkenbond. En 3. zij er aan herinnerd, welk een belangstelling het vraagstuk van de vermindering van bewapening ten onzent gevonden heeft en hoe het zich bij ons zelfs omgezet heeft in een ontwapeningsleuze, die met name is aangeheven, zooals te verstaan is, door de sociaal-democraten.

Tenslotte afstappende van hetgeen in hoofdzaak in woorden tot uiting komende gedachten en beginselen waren, gaan we ons begeven op het terrein van het werk. En dan zij allereerst aangeteekend, dat de Volkenbond, genomen nu niet meer als idee maar als daad, om zoo te zeggen als intellectueele werkplaats, uit drie groote deelen bestaat. Reeds werd gewaagd van het Internationaal Arbeidsbureau, te Genève gevestigd en deel uitmakende van het geheel der instellingen van den bond, staande onder leiding van den bekenden Franschman Albert Thomas en zich bezig houdende met het sociale vraagstuk, ter bevordering der sociale gerechtigheid. Dan is er als tweede speciale instelling van den Volkenbond het te 's Gravenhage gevestigde Permanente Hof van Internationale Justitie, welks naam geheel voor zich zelf spreekt. Behalve deze beide speciale instellingen, zoo men wil afdeelingen van den Volkenbond met bijzondere taak, is er om zoo te zeggen het hoofdbureau van den bond, evenals het Arbeidsbureau te Genève gevestigd, staande onder leiding van den engelschen Secretaris-Generaal, Sir Eric Drummond. Het is met name over dit hoofdbureau, dat enkele nadere gegevens moeten worden verschafft. Daarbij diene als handleiding de begrooting voor 1926, zooals die in de Assemblée van 1925 vastgesteld werd. Slaat men deze begrooting op, dan trekt het dadelijk de aandacht, dat de dienst van het hoofdbureau ook weer in tweeën verdeeld is, n.l. in *a.* algemeene diensten van het Secretariaat en *b.* speciale organisaties van den bond. We bezien beide afdeelingen eenigszins meer in detail en krijgen zoodoende een antwoord op de zoo vaak met verwondering gestelde vragen, wat al die ambtenaren van den Volkenbond (\pm 350 voor het secretariaat alleen) toch doen en waaraan al die millioenen (12½ miljoen goudfrank voor het secretariaat alleen) besteed worden.

Karakteristiek ziet het kader voor de algemeene leiding eruit: een engelsche secretaris-generaal en een fransche adjunct-secretaris-generaal, benevens een italiaansche en een japansche onder-secretaris-generaal. Hier zetelt vooral de groote politiek. Voorts zijn er, afgezien van de financieele afdeeling (onder een Canadees), die zuiver administratief is, 3 belangrijke afdeelingen, n.l.: de politieke afdeeling (onder een Franschman), die eigenlijk slechts functioneert als er politieke conflicten zijn; de juridische afdeeling (dusver onder een Nederlander, in de toekomst vermoedelijk onder een Braziliaan); en de afdeeling voor inlichtingen

(onder een Franschman), een zeer omvangrijke afdeeling, welke den ganschen propagandadienst verzorgt en het Secretariaat voorlicht. Het ligt voor de hand, dat in die drie afdeelingen evenals in het kader voor de algemeene leiding de meer of min groote politiek huist. Ware de Volkenbond in de practijk alleen idee, dan zou met deze organisatie, de algemeene diensten van het Secretariaat omvattende, kunnen worden volstaan, onder beding natuurlijk van bijkomende zuiver administratieve diensten. In deze organisatie alleen reeds teekent zich vrij scherp het beginsel af, dat bij de verdeeling van posten voorzit. Eenige onzuiverheid brengen er de drie afdeelingen in, maar men zal begrijpen, dat de speciale organisaties van den bond ten deze aanvullend en corrigerend werken.

Achtereenvolgens zijn er de volgende speciale organisaties: 1. Een afdeeling, die zich bezig houdt met zaken betreffende administratieve commissies, zooals b.v. die, welke het Saargebied bestuurt en die voorts quaesties behandelt, de nationale minderheden rakende. 2. Een economische en financieele organisatie. Het is deze, die het grootere constructiewerk uitvoert, ten deele — zooals ten aanzien van Oostenrijk — reeds voltooid heeft. In dit verband zij ook genoemd de financieele conferentie, in 1920 te Brussel gehouden, en de vermoedelijk in 1927 te houden economische conferentie, waartoe de Assemblée van 1925 besloten heeft. 3. Een afdeeling, die de zaken behandelt, betreffende het beheer der onder mandaat geplaatste gebieden, waaronder de vroegere duitsche koloniën. 4. Een organisatie van het transit, beoogende de vrijheid van verkeer en van doorvoer door de landen te bevorderen. 5. Een groote internationale organisatie ter bevordering van de hygiëne, welke organisatie een krachtigen strijd voert tegen het lijden der menschheid en het gevaar, dat het lijden van den een voor den ander oplevert. 6. Een afdeeling voor sociale quaesties: bestrijding van den handel in blanke slavinnen, kinderbescherming, contrôle van den opiumhandel enz. 7. Een afdeeling voor internationale bureaux en verschillende quaesties. 8. Een afdeeling, die zich bezig houdt met de quaestie der vermindering van bewapening. 9. Een commissie voor de bescherming van vrouwen en kinderen in sommige gebieden van het nabije Oosten. 10. Een afdeeling (en een bijzondere commissie) voor intellectueele samenwerking en een internationaal bureau voor universitaire inlichtingen. 11. Een plan tot vestiging van armenische réfugiés. 12. Een comité van deskundigen voor de codificatie van het internationale recht. 13. Een voorbereidend comité tot bestudeering van een systeem voor internationale samenwerking en wederkeerig hulpbetoon, ten behoeve van bevolkingen, getroffen door calamiteiten. 14. Een „comité van deskundigen ter bevordering van de organisatie van den vrede door de pers”, welk comité practisch slechts technische persverkeersquaesties regelt.

Het ligt voor de hand, dat men een neiging heeft om te trachten, dit alles eenigszins te systematiseren. Daarvan is echter afgezien, omdat

deze opsomming, die bijna ongewijzigd aan het budget is ontleend, juist in dezen vorm een duidelijk beeld geeft van wat in werkelijkheid het werk vormt van den Volkenbond, zooals zich dat met name in het doen en laten van het Secretariaat uit. Men mist ook hier geheel eenheid van gedachte en leidende denkbeelden. Eenerzijds gaat het hier om practisch werk (economische, hygiënische e.a. afdelingen), anderzijds om propaganda (b.v. het perscomité). Eenerzijds om nuttigen arbeid als van de genoemde groote organisaties), anderzijds om niet zeer vruchtbare liefhebberijen (intellectuele samenwerking). Eenerzijds om internationale belangen (ontwapening), anderzijds om zaken, die zuiver nationaal zijn (nationale calamiteiten). Niemand zal kunnen ontkennen, dat er een streven is om min of meer alles te internationaliseeren en onder den Volkenbond te brengen en dat voor het overige een groote rol gespeeld wordt door wat men zou willen noemen het toeval en de caprices van de Assemblée. Het is deze laatste, die kan beslissen, dat allerlei nieuw werk zal worden opgenomen; wie de Assemblée en den „esprit de Genève” kent, weet, dat als een lid een voorstel doet, het voor een aantal andere leden heel moeilijk is om daartegen te stemmen; ze stemmen dan vóór, niet om het voorstel, maar om den voorsteller. Dat is zeker niet bevorderlijk voor het geheel der zaak, maar is in Genève moeilijk te keeren.

* * *

Al wat hierboven, om zoo te zeggen, op tafel uitgesteld werd, zooals het werd gevonden, moet noodwendig den indruk maken van een chaos, omdat de ordening er niet in te zien is. Dat mag echter geen reden zijn om den Volkenbond zonder meer te veroordeelen. Wij doen beter als we trachten, in hetgeen zich als een chaos aan ons voordoet, orde te brengen en daarna te beslissen, of we voor of tegen den Volkenbond, of wel noch koud, noch heet, zullen zijn. Worde dus thans nog eenmaal de vraag gesteld, wat de principes van den bond zijn en gaan we hetgeen gevonden werd, schiften en het uitgeschotene ordenen. Allereerst zij op dit oogenblik terzijde gelegd wat niet-politiek is en straks afzonderlijk onder de aandacht komt, terwijl tevens, echter na genoemd te zijn, terzijde worde gelaten de wel-politieke punten, maar die althans nu, althans in het huidig verband, niet zeer gewichtig zijn. Men denke aan de quaestie van de vrij en democratisch over zichzelf beschikkende volken, waarover noch theoretisch, noch practisch eenstemmigheid bestaat; de afschaffing van de geheime diplomatie (niet voorkomende in de statuten van den bond) en van de geheime verdragen, een denkbeeld, waarmede velen gaarne schermen, maar waarvan ieder aandachtig toeschouwer ziet, dat het niet in vervulling gaat (de geheime besprekingen in Genève in Maart 1926!) en waarvan ieder ter zake kundige weet, dat ze niet verwezenlijkt kan worden; de leuze van de vrije zee, de oude Nederlandsche leuze, die de wereld veroverd heeft, maar in dagen van storm en drang wel

verloochend wordt; de eisch van ethische politiek, algemeen aanvaard en steeds meer algemeen toegepast en met name tot gelding gebracht in onze Nederlandsche Koloniën. Laten we dus deze en meer dergelijke punten terzijde, dan resten in hoofdzaak zes vraagstukken, waarvan iets meer te zeggen is, t.w. 1. wereldvrede; 2. vermindering van nationale bewapening; 3. conciliatie en arbitrage; 4. internationale rechtspraak; 5. garantieverdragen; 6. internationale militaire e.a. machtsmiddelen. Over elk dezer vraagstukken dus een enkele opmerking.

Is wereldvrede een beginsel? Het wil mij voorkomen, dat die vraag ontkennend beantwoord moet worden. Vrede, wereldvrede, het werd reeds in de inleiding van deze beschouwingen gezegd, is ook ons een ideaal; wij jagen ernaar, of we het grijpen mochten. Maar, zoo werd eraan toegevoegd, geen vrede ten koste van waarheid en recht. De bijbel zelf houdt ons den vrede ook niet voor als beginsel, maar als een ideale toestand, die het gevolg zal zijn van de verwezenlijking van een beginsel. Jezus sprak eenerzijds veel over vrede in den zin van innerlijken vrede, zielevrede, vrede met God, maar anderzijds heeft Hij zelf gezegd, niet gekomen te zijn om vrede te brengen, maar het zwaard: strijd, ook in materiëlen, laten we mogen zeggen: in militairen zin, kan onze taak en roeping zijn, als in gevaar is wat we van Godswege hebben te verdedigen, in het bijzonder als de hoogste goederen der menschheid en met name het recht Gods om verdediging vragen. En wie herinnert zich niet de wijze, waarop de profeet Jesaja ydillen van vrede teekende, betrekking hebbende op den (nieuwen) hemel en op de nieuwe aarde, waar de zonde niet meer wonen zal? Wie herinnert zich niet ook zijn verheven uitspraak, dat „het werk der gerechtigheid zal vrede zijn” (Jes. 32 : 17)? Vandaar dat de orthodox-geloovige, met name de antirevolutionair, niet in enthousiasme ontvlamt, als van het feit der zonde en van het geloof los gemaakte ijver in wereldschen zin de leus van den wereldvrede aanheft. Zulk een leus laat ons zelfs wel eens wat al te koud. Dat mag niet: we moeten verstaan dat, ook al gelooven we wel aan het feit der zonde, liggende op den bodem aller vragen, maar niet aan den altijd-durende wereldvrede en al erkennen we zelfs het goed recht en de noodzakelijkheid van den oorlog in sommige gevallen, we alle eerlijke middelen hebben aan te grijpen om den oorlog, waar het ook maar even kan, te voorkomen. Als we daartoe niet voldoende opwekken is dat misschien hieruit te verklaren, dat we de weeen van den wereldoorlog slechts uit de verte hebben gezien.

Is vermindering van bewapening dan wellicht wel een beginsel? Zij is het nog veel minder dan wereldvrede. Bewapening is niets dan een middel om een doel te bereiken: hetzij op een gegeven oogenblik te kunnen aanvallen hetzij zich te kunnen verdedigen. Het middel kan men alleen prijsgeven als het doel is vervallen: dat wil voor den een zeggen, dat hij van zijn aanvalsplannen afziet, en voor den ander, dat de vrees voor aanvallen van hem genomen wordt. Aan een zeer pessimistisch

gestemd buitenlandsch overzicht in *De Standaard* van 3 April j.l. zij ontleend, dat, naar namens de Engelsche regeering verklaard werd, „niet tot ontwapening kon worden overgegaan alvorens de geest van internationale achterdocht zou zijn verdwenen, hetgeen weer niet zou geschieden, voordat de leden van den Volkenbond getoond hadden, dat zij het ernstig meenden en een goed voorbeeld wilden geven”. Ik deel deze zienswijze volkomen..... wie trouwens deelt ze niet? Maar daarom is niet in te zien, wat we op zichzelf met de ontwapenings-actie en -leuze bereiken kunnen. Het moge waar zijn, dat sterke bewapening oorlogsgevaar beteekent, maar dat neemt niet weg, dat oorlogsgevaar bewapening eischt en dat het eerste slechts niet te loochenen wisselwerking van het tweede is. Het gaat misschien wat ver, dat wij aan de leuze van en de actie voor vermindering van bewapening, omdat ze deels onwaarachtig zijn, niet moeten meedoen, maar zeker is, dat al onze kracht moet worden gereserveerd voor de actie ten behoeve van moreele ontwapening, die oorlogsplannen en op den duur ook oorlogsvrees uitbant.

Wat is moreele ontwapening? Wien komt niet, die vraag stellende, de liturgie der gereformeerde kerken in Nederland in den zin en wel het formulier om het heilig avondmaal te houden. Dat formulier stelt den avondmaalganger den eisch, zichzelf te onderzoeken, „of hij, zonder eenige geveinsdheid (alle vijandschap, haat en nijd van harte afleggende) een ernstig voornemen heeft, om van nu voortaan in waarachtige liefde en eenigheid met zijn naaste te leven”. Die woorden kunnen letterlijk ook op staten en volken toegepast worden. Zelfs kan niet in schooner bewoordingen worden aangegeven wat moreele ontwapening is. Maar de eisch is niet afdoende. Immers ook voor volken en staten is, zooals de volksmond zegt, de weg naar de hel met goede voornemens geplaveid. Ook volken en staten kunnen falen in hun goede voornemens en zulks in tweeërlei zin: eenerzijds doordat de oude geest te machtig over hen wordt, anderzijds, doordat ze uit verkeerd inzicht feil gaan. Daarom is de moreele ontwapening niet compleet zonder wegen en middelen om conflicten, die ondanks alle goede voornemens kunnen rijzen, te beslechten buiten beroep op de wapenen, oudtijds de „ultimo ratio regum”. Men kan drieërlei doen. In de eerste plaats kan men een procedure verplichtend stellen om te trachten, al of niet met behulp van adviezen van derden, als in geding liggende partijen zelf tot overeenstemming te komen: de conciliatie. Voorts kan men zich over en weer verbinden, geschillen, die mochten rijzen, aan een arbitrale uitspraak te zullen onderwerpen; dit staat theoretisch wellicht wat minder hoog dan conciliatie, eenerzijds omdat men niet zelf tot overeenstemming komt, doch anderen laat beslissen, anderzijds, omdat arbitrage niet noodzakelijker wijze streng recht waarborgt, maar vaak slechts een tusschenweg beteekent om uit een noodtoestand te geraken. En dan is er ten derde de internationale rechtspraak, waarover iets meer gezegd moet worden.

Recht is het hoogste in het leven der menschen. Zeker, de tweeledige

leuze: „voor vrijheid en voor recht” is ons allen uit het hart gegrepen. Maar dat recht voor ons besef — en met reden — nog ver zelfs boven de vrijheid uitgaat, blijkt duidelijk hieruit, dat we wel de vrijheid aan het recht, maar niet het recht aan de vrijheid willen opofferen. Ondeelbaar daarentegen is de evenzeer tweeledige leuze: „voor waarheid en voor recht”. Van opofferen van het een aan het ander kan geen sprake zijn. Die beide zijn een: waarheid is recht, en recht is waarheid. Niet alleen voor het geestelijk, maar evenzeer voor het tijdelijk leven geldt èn dat de waarheid (u) zal vrijmaken èn dat (Sion) door recht verlost worden zal. De menschheid beseft dat ondanks haar verwording zoozeer, dat wie in geding ligt met een ander — het ga òf om individu òf om volk — altijd poogt, aan te toonen, althans te doen gelooven, dat hij gelijk heeft, d. i. dat hij waarheid en recht aan zijn zijde heeft. En nu staat er niets hooger dan dat volken en individuen overeenkomen, eenerzijds te pogen allen twist te voorkomen, maar anderzijds, als er onverhoopt toch twist mocht rijzen, samen naar het recht te zoeken. En voor volken en staten — individuen schakel ik nu uit, omdat ze er door hun regeeringen toe gedwongen worden — staat er voorts niets hooger dan dat ze zich verbinden om, als ze tevergeefs samen naar het recht mochten zoeken, hun zaak aan een rechter voor te leggen, wiens uitspraak voor hen bindend is. Het recht te zoeken en aan het recht zich te onderwerpen, desnoods met opoffering van eigen inzicht, dat eert ook volken en staten, dat is een ideaal, maar ook een groot principe, zeer in het bijzonder voor een Christen, die in alles begeert te buigen voor het recht Gods. Daarom verdient het Permanente Hof van Internationale Justitie van ons anti-revolutionairen veel meer dan de zeer matige belangstelling, die we het gunnen; het verdient ons enthousiasme, en de these, waarop dat Hof rust, verdiende een artikel van ons program van beginselen te zijn.

Zullen we, deel uitmakende van den Volkenbond, die de internationale rechtspraak in zijn grondverdrag heeft en de idee ervan ook heeft gerealiseerd, nu nog garantieverdragen gaan sluiten? Het wil mij voorkomen, dat die vraag ontkennend moet worden beantwoord. Ten eerste toch zouden we de kracht van den Volkenbond breken, omdat we zijn eenheid zouden teniet doen, terwijl we het geloof in den bond bij onszelf en bij anderen zouden verzwakken, als we afzonderlijke verdragen noodig bleken te keuren. In de tweede plaats kan het aan de beteekenis van het Permanente Hof van Internationale Justitie en, sterker nog, aan de idee der overheersching van het recht, slechts tekort doen, als we naar de bedoelde verdragen grijpen om ons te beveiligen. En in de derde plaats — en dat is een meer practisch argument — leveren die afzonderlijke verdragen gevaar op, omdat elk zoodanig verdrag aanleiding kan — zoo niet moet — geven tot een ander verdrag, tot een tegenverdrag, d. w. z. dat tegenover de eene statengroep een andere statengroep zou komen te staan; het zou worden de oude evenwichtspolitiek, de oude politiek van voortdurende wederzijdsche bedreiging. Ieder zal trouwens

verstaan, dat het denkbeeld van afzonderlijke verdragen principieel staat tegenover de idee van de ontwapening en practisch misschien nauwelijks vermindering van bewapening zou toelaten.

Dit laatste argument kan ook aangevoerd worden tegen het zesde punt, dat in afzonderlijke bespreking moet komen, n.l. het punt van de internationale— economische of militaire — strijdmiddelen en strijdmacht. Het zij zoo duidelijk mogelijk gezegd, dat een gewapende Volkenbond, hij zij economisch of militair gewapend, een verloren Volkenbond is te achten. Als de Volkenbond de heerschappij van het recht wil, moet hij volstrekt ongewapend zijn. Voert men daartegen aan, dat staten toch ook machtsmiddelen hebben om het recht af te dwingen, dan zij geantwoord, dat staat en Volkenbond ten deze niet vergelijkbaar zijn. In den staat heeft de de facto regeering de verantwoordelijkheid voor de ook materiele heerschappij van het recht, door welke alleen het mogelijk is, het leven zich te laten ontplooiën. Maar de Volkenbond is geen regeering over de staten noch over de menschheid; hij heeft dientengevolge noch de verantwoordelijkheid, welke regeeringen dragen, noch de feitelijke macht. Hij is daarom, moet daarom althans zijn, de conscientiekreet, zoo men wil: de noodkreet, der volken om de heerschappij van het recht. En nu is het een eigenaardig —psychologisch zeer wel verklaarbaar — verschijnsel, dat de kracht van den zielekreet altijd schuilt, als het zoo mag worden uitgedrukt, in zijn weerloosheid, in zijn zwakheid. Vandaar dat de Volkenbond alleen dan sterk en invloedrijk kan zijn, als hij niet aan de macht, in welken vorm ook, appelleert. Elk machtsartikel, hetzij in het grondverdrag van den bond, hetzij in eenig ander terzake dienend verdrag, is te veroordeelen. Zelfs schijnt de stelling niet te gewaagd, dat het Permanente Hof van Internationale Justitie veroordeeld zou zijn, als zijn vonnissen met machtsmiddelen uitvoerbaar werden gemaakt. Dat zou slechts dan kunnen, resp. ook moeten, als het Hof de rechtspraak zou uitoefenen als attribuut van een wereldregeering, die de facto de macht in de wereld in handen had en de daaraan onafscheidelijk verbonden verantwoordelijkheid droeg. Maar zoolang dat niet het geval is, worde het Hof niet met machtsmiddelen toegerust.

Zoo zijn we vanzelf, schier ongemerkt, weer op het terrein der principes gekomen en wordt de beantwoording van de vraag, hoe het met den Volkenbond staat voor wat betreft de these, de antithese en de synthese, gemakkelijk. Voorop gesteld zij, dat we in den Volkenbond niet te maken hebben met thesen als die van Da Costa over de zonde en de wereldvragen, of als die, welke in de nationale staatkunde leiden tot de antithese, gesteld door Groen van Prinsterer: „tegen de revolutie het evangelie”. Theoretisch gesproken zouden ze in den Volkenbond niet misplaatst zijn, maar practisch zouden ze leiden tot het uiteenvallen van den bond, die niet wordt bijeengehouden door hetgeen in de staten de volken ondanks antithesen samenbindt. Daarentegen is in den Volkenbond ook practisch op haar plaats de these van het recht. Zij is prin-

cipieel gesproken de hoogste these. Als zoodanig wordt ze ook door alle volken erkend, in die mate zelfs, dat niemand er een tegen-these tegenover stelt. Zij leidt niet tot een antithese, en dientengevolge — wat trouwens in casu ook niet zou kunnen omdat de these te absoluut is — ook niet tot een synthese. Althans niet in haar algemeenheid. Wat echter de uitwerking betreft, bleek uit het voorafgaande, dat er wel antithesen, althans allerlei meningsverschillen kunnen rijzen. Hoe dit laatste echter zijn moge, het kan niet ontkend worden, dat de Volkenbond om zoo te zeggen in de gunstige positie verkeert van een these te hebben, op een these te rusten, en daarom sterk te kunnen zijn. Maar dan bedenke men wel, dat die these niet is wereldvrede en ook niet is vermindering van bewapening, maar de heerschappij van het recht, zoo men in dit verband wil, van het weerlooze recht. En voor dien Volkenbond, op een these berustend, is het de moeite waard, is het zelfs plicht, dat wij strijden.

Het is geen nadeel, dit alles, door toevallige omstandigheden, te mogen schrijven in een tijd, waarin aan den Volkenbond schier gewanhoopt, waarin hij veelszins zelfs gesmaad wordt. Belustheid op invloed en macht, zich laten drijven door allerlei belangen, toespitsen van quaesties van nationale eer, geraaktheid van kleinen over niet mee gekend worden, geheime diplomatie — ziedaar allemaal kwalen, die den Volkenbond ziek maken. Maar men wanhope niet. Wie over het protocol van Genève niet mee heeft gejuicht in 1924, noch over Locarno in 1925, jammert anderzijds niet als menigeen over de buitengewone Assemblée van 1926. Wat uit het gebeurde in Maart j.l. kan voortvloeien, weten we nog niet. Het kan zijn, dat de crisis bezworen wordt, maar het is ook mogelijk, dat de Volkenbond er niet ongeschonden uit te voorschijn komt. Dat moge dan te betreuren zijn, maar zou dan nog niet willen zeggen, dat alles verloren zijn zou. De Volkenbond heeft de groote verdienste van het Permanente Hof van Internationale Justitie geschapen te hebben en daarmede de these van het recht èn theoretisch èn practisch wel niet voor het eerst gesteld, maar veel verder gebracht te hebben. Als maar de Volkenbond ook buiten het Hof altijd diezelfde these voorop schuift. Dan kan hij zeker vallen, maar met eere, zooals Bilderdijk ook zong van volken, die met eere vallen. Mocht onverhoopt de Volkenbond inderdaad vallen, wat voorshands niet is aan te nemen, dan hebben de kleine en daarom schijnbaar zwakke staten van hem de banier van het recht over te nemen en, krachtig in hun kleinheid, den strijd om het recht in het internationale leven verder te voeren.

* * *

Het is nu het oogenblik om weer op te nemen wat straks terzijde gelegd werd, n.l. hetgeen in het werk van den Volkenbond niet-politiek is. Dat is niet alles wat aan de hand van het budget van den bond als speciale organisaties werd opgesomd. Immers, onder de diensten, welke

werden vermeld, zijn er, die de uitvoering beteekenen van hetgeen tot de Volkenbond-politiek behoort of ook zelfs in gewonen zin als politiek zijn aan te merken. Er zijn achtereenvolgens de diensten, die zich bezig houden: 1. met de administratieve commissies en de minoriteiten; 2. met de onder mandaat gestelde gebieden; 3. met de quaestie der vermindering van bewapening; 4. met de codificatie van het internationale recht; 5. met de persactie voor den vrede. Deze diensten, welker activiteit als het politieke werk van den Volkenbond naast zijn propaganda voor de politieke Volkenbondsidee gesteld kan worden, geeft geen aanleiding tot nadere principieele beschouwingen, maar kan slechts nog de opmerking ontlokken, dat een enkele dier diensten (men denke met name aan de quaestie der minderheden) licht zou kunnen leiden tot politieke moeilijkheden. Laten we deze diensten echter verder rusten, dan blijft over hetgeen grosso modo niet-politiek is, n.l.: 1. de economische en financieele afdeling; 2. de transit-afdeling; 3. de hygiënische afdeling; 4. de sociale afdeling; 5. de afdeling voor internationale bureaux en verschillende quaesties; 6. de vrouwen- en kinderbescherming in het Nabije Oosten; 7. de afdeling en de commissie voor intellectueele samenwerking; 8. de vestiging van Armenische réfugiés; 9. de internationale samenwerking bij calamiteiten. Men zou in deze opsomming nog wat meer kunnen brengen, door eenvoudig te gewagen van a. intellectueele samenwerking (5 en 7); b. humanitair werk (4, 6 en 8); c. sociale actie (4); d. economische reconstructie (1 en 2); e. hygiënische zorg (3). Hierbij zijn aangeteekend, dat de economische reconstructie en de hygiënische zorg als verreweg het belangrijkste in dit deel van het werk van den Volkenbond zijn te beschouwen.

De vraag, die wij thans hebben te beantwoorden, is deze: moet de Volkenbond zich met al deze quaesties bezighouden, en, zoo ja, welke is dan de plaats en beteekenis van dit werk in het kader van doel en streven van den bond. Ter beantwoording dier tweeledige vraag, die in het wezen der zaak, gelijk blijken zal, één is, zij het volgende opgemerkt. De heidenzending, welke door ons in onze koloniën gedreven wordt, valt uiteen in hoofd- en bijwerk. Het hoofdwerk is de prediking van het evangelie, als dat zoo mag worden gezegd: pur et simple. Het bijwerk omvat in hoofdzaak onderwijs en ziekenzorg. Waarom verricht men dit bijwerk? Naar ik meen vooral om twee redenen. In de eerste plaats omdat het in strijd is met de Christelijke opvatting, de menschen onwetend te laten en hun in hun lijden niet de helpende en leedverzachende hand te bieden; in de tweede plaats, omdat onderwijs en ziekenzorg zoo veelszins de wegen banen, waarlangs het evangelie gemakkelijk de volksziel bereiken kan: het kind en de lijder zijn vaak bijzonder toegankelijk voor het goede zaad. De idee van de hulpdiensten is in onze kringen zoo ingeburgerd, dat we kortweg spreken b.v. van „medische zending” en elkaar dan volkomen begrijpen. Noemt men nu deze idee van de medische en paedagogische zending de idee van het werk, dat weg-

bereider, maar tevens uitvloeisel van het evangelie is, voor den Volkenbond over dan is het gemakkelijk te zien, hoe we over het niet-politieke, met name het economische en hygiënische werk, door den bond verricht, in principe hebben te oordeelen. Zoodanig werk is onvermijdbaar en noodig. Onvermijdbaar, omdat hij, die de boodschap van den Volkenbond, de boodschap van recht en daarom van vrede, heeft te brengen, niet kan aanzien, dat de wereld en de menschheid verscheurd zijn en lijden: de Volkenbond zou geen Volkenbond zijn, als hij den drang kon weerstaan, zijn hooge idee niet alleen te prediken, maar ook in werk om te zetten. Noodig, omdat het werk van reconstructie van het leven en verzachting van het lijden de harten der volken openf voor de boodschap, die de Volkenbond brengen moet. In dezen zin zijn mannen als Sir Arthur Salter en Dr. Rajchman, de bekwame leiders van het groote economische en hygiënische werk van den Volkenbond, steunpilaren en wegbereiders van den bond.

Wil dat nu zeggen, dat men dit niet-politieke werk nu maar in elk opzicht onbelemmerd, geheel vrijelijk, naar eigen inzicht, zijn gang moet laten gaan? Geenszins. Zelfs is het schier vanzelf sprekend, dat beperking en begrenzing noodzakelijk zijn. In het bijzonder is het volgende op te merken: 1. Evenals iedere andere publieke dienst heeft de Volkenbond streng te waken tegen te groote royaliteit met de gelden, door de contribuabelen, in casu de staten, leden van den Bond, opgebracht. De Volkenbond moet in dit opzicht aan nationale diensten ten voorbeeld kunnen strekken; practisch gesproken handelt de Volkenbond ten deze veelszins waarlijk voorbeeldig. 2. Als iedere andere publieke dienst heeft de Volkenbond te waken tegen de neiging van het ambtenarenwezen tot rustelooze uitbreiding ter meerdere glorie van allerlei grootere en kleinere goden. Splitsing van diensten en schepping van nieuwe organisaties levert in dit opzicht groot gevaar op. 3. Nimmer mag uit het oog verloren worden, dat de Volkenbond in eerste instantie *idee* moet zijn en blijven en dat het niet-politieke werk niet anders mag zijn dan hulpdienst: dit wil óók zeggen, dat er geen wanverhouding mag zijn in de wijze, waarop de gelden over de verschillende takken van dienst verdeeld zijn en met name ook verdeeld zijn tusschen het politieke en het niet-politieke werk. 4. Bijzonder bij dit niet-politieke werk moet er op gelet worden, dat niets verricht worde, hetwelk niet strikt noodig is. Er mag geen werk gemáákt worden. Slechts mag gegrepen worden hetgeen voor het grijpen ligt, hetgeen zich schier automatisch aandient, hetgeen min of meer om afdoening roept. 5. Tenslotte moet er streng voor gewaakt worden, dat de Volkenbond met zijn niet-politieke arbeid aan de afzonderlijke staten geen taak uit handen neme en ook niet desorganiseerend op de eigen actie der staten inwerkt, noch ook — en ziedaar een zeer belangrijk punt — een verslappenden invloed uitoefene op de energie van staten en volken. Maar is aan die vijf voorwaarden, waaraan wellicht algemeen of incidenteel nog een of ander kan worden toegevoegd, voldaan, dan

moet aan dit niet-politieke werk een plaats der eere in den Volkenbond worden ingeruimd.

* * *

De taak, die ik mij gesteld had, is hiermede vrijwel voltooid. Nòch een wetenschappelijke, nòch een politieke uiteenzetting over den Volkenbond lag in mijn bedoelen. Ik beoogde slechts, een inleiding te geven tot latere detailbeschouwingen en tevens enkele gedachten met betrekking tot de plaats, die de Volkenbond en zijn werk in onze antirevolutionaire denkwereld heeft in te nemen. Ik ontken niet, dat ik, de platgetreden paden, waar dat noodig scheen, verlatende, min of meer eigen wegen ben gegaan en zelfs nu en dan ben ingegaan tegen wat mij onjuiste, althans niet voldoende gerechtvaardigde opvattingen voorkwamen te zijn. Kort resumeerende hetgeen voorafgegaan is, meen ik te mogen zeggen, dat, naar antirevolutionaire opvatting: *a.* de Volkenbond in de aller-eerste plaats moet zijn de stem, die roept om recht in het internationale samenleven der volken, maar dat hij, zulks pogende te zijn, dan ook aanspraak mag maken op onze sympathie en onzen steun; *b.* zijn economisch, hygiënisch en ander niet-politiek werk, mits met beleid verricht, onze waardeering verdient, nuttig en noodig zijnde èn als wegbereider, èn als uiting van den nieuwen geest, waarvoor de Volkenbond opkomt. Het zal evenmin als in het nationale publieke leven mogelijk zijn, in den Volkenbond belangen-quaesties en politiek gedoe in de slechte beteekenis des woords uit te bannen, maar hoe meer zij, die in den Volkenbond een rol spelen, benevens hun regeeringen en volken, benevens ook de politieke partijen in de landen, opkomen voor de grondidee van den Volkenbond, dat is de idee des rechts, hoe gemakkelijker het den bond zal vallen, crises als die, welke hij thans doormaakt, te boven te komen.

DE CHRISTELIJK-ETHISCHE PARTIJ.

DOOR

P. BERGMEIJER.

Van den Zendingsarbeid in Indië weten de meeste Christenen in Nederland nog wel iets af; er zijn er zelfs, die daarvan uitstekend op de hoogte zijn. De Indische kerkelijke en philanthropische arbeid vindt hier te lande waardeerende belangstelling. Wat er op maatschappelijk en economisch terrein tot stand gebracht werd, de uitbreiding van het onderwijs op lageren en hooger trap, de bestrijding van drank- en opiummisbruik en concubinaat, de belangrijke rol, die het kapitaal in

Indië vervult, het heeft alles ook in Holland wel kringen, die er in meeleven en er sympathie voor gevoelen.

Maar de politieke partijen in Indië zijn over 't geheel zoo gelukkig niet. Het schijnt wel alsof men voor den arbeid dier partijen hier geen belangstelling heeft. Men weet ternauwernood, dat er staatkundige partijen in Indië zijn, en zelfs in politieke kringen ontbreekt zoo goed als alle kennis van wat onze geestverwanten in Indië de laatste jaren hebben tot stand gebracht.

Het kan daarom moeilijk overbodig genoemd worden, hier een korte schets te geven van het ontstaan en den arbeid der Christelijk-Ethische Partij, in Indië algemeen bekend als de C. E. P. Niet het minst ook daarom, wjl bij het oprichten der partij-organisatie men zich rekenschap moest geven van de vraag, of politieke partijen noodzakelijk zijn en op welken grondslag die partij-groepeering zou moeten geschieden. Het antwoord, dat men ginds op die vragen gevonden heeft, bewijst, dat men principiëel is te werk gegaan, zoodat men in hoofdzaak tot eenzelfde resultaat kwam als ook hier te lande werd bereikt.

* * *

In het jaar 1903 werd door de Regeering de eerste stap gezet op den weg, die leiden zou tot de politieke ontwaking der Indische bevolking. Tot dusver was de Indische regeeringsvorm zeer sterk autocratisch en gecentraliseerd. Tot in kleinigheden toe beschikte de Gouverneur-Generaal over het wel en wee der millioenen, die Indië bewonen. Wel was reeds van 1870 af het streven merkbaar, om verschillende bevoegdheden aan lagere overheden, deel uitmakende van het centraal bewind, zooals directeuren van algemeen bestuur en gewestelijke bestuurshoofden, over te dragen, maar de bevolking werd daarbij tot geenerlei medewerking geropen.

Daarin kwam verandering door de decentralisatie-wet van 1903, waarbij de mogelijkheid geopend werd om aan personen, niet afhankelijk van de centrale regeering, het recht te geven regelingen van localen aard vast te stellen, op een beperkt gebied te besturen en mede werkzaam te zijn bij de uitvoering van door hooger gezag gegeven verordeningen. Als gevolg daarvan werden op verschillende plaatsen gemeenteraden, later ook gewestelijke raden in het leven geroepen, terwijl in 1908 voor het eerst de bevolking in de gelegenheid gesteld werd leden van de gemeenteraden te kiezen. Toen kwam al dadelijk de vraag aan de orde, of zij, die van oordeel waren, dat het Christendom ook beteekenis heeft voor het publieke leven, zich zouden organiseren om op de samenstelling van die raden invloed uit te oefenen. Met name in Batavia moest die vraag gesteld worden als gevolg van een duidelijk gebleken exclusivisme van de Bataviaasche vrijzinnigen. Deze hadden opgericht een Vrijzinnig-democratische Kiesvereniging, en voor de eerste ver-

kiezing stelde deze kiesvereniging alleen kandidaten, die als vrijzinnig bekend stonden. Eenige zittende leden, door de Regeering in 1905 benoemd en om hun bekwaamheid en ijver algemeen gewaardeerd, werden niet gecandideerd, omdat ze meermalen van hun christelijke gezindheid hadden doen blijken en bijv. wel hadden gepleit voor Zondagsrust. Dit exclusivisme riep de geestverwanten van de heeren Kal en Macht — de uitgeworpen leden van de gemeenteraden te Batavia en te Mr. Cornelis — in het geweer. Er bestond toen gelukkig een weekblad, *De Getuige*, waarin voortdurend gewezen werd op de roeping der Christenen, om de vrijzinnigheid te weerstaan. Een comité, bestaande uit de heeren Ds. J. Rooker, P. Bergmeijer en I. W. de Groote, nam de leiding der verkiezingsactie op zich en het gevolg was, dat de uitgeworpen kandidaten werden gekozen, plus nog enkele anderen, die door de „Willemskerkers” waren gesteld. (Zoo werden deze anti-vrijzinnigen genoemd, wijl ze eenige vergaderingen hadden gehouden in de consistorie-kamer van de Willemskerk te Weltevreden).

Na dezen met gunstigen uitslag gevoerden verkiezingsstrijd deed zich de drang gevoelen om te komen tot een meer vaste politieke organisatie. Het bleek evenwel, dat de tijd daarvoor nog niet rijp was. De gemeentepolitiek, die zich voornamelijk had te richten op de zorg voor goede wegen, behoorlijke afwatering, drinkwatervoorziening, brandweer e. d., bood te weinig aanknoopingspunten voor een geestelijken strijd. En het klein getal Christenen, die het verband tusschen politiek en Christendom inzagen, was zoo bezet door allerlei arbeid voor kerk, school, zending, pers en evangelisatie, dat men er geen politieken arbeid bij kon ondernemen.

Dit duurde tot in 1916 de Volksraad werd ingesteld, hoofdzakelijk ten einde „door de instelling van een vertegenwoordigend lichaam aan de Nederlandsche onderdanen, ingezetenen van Nederlandsch-Indië, gelegenheid te geven tot medewerking aan de behartiging van de belangen van dat gebied” (Considerans wet van 16 December 1916. Ind. St.bl. 1917, no. 144).

Deze wet trad in werking met ingang van 1 Augustus 1917, waardoor in het voorjaar van 1918 de eerste Volksraad zou bijeenkomen.

Zoodra de instelling van den Volksraad werkelijkheid bleek te zullen worden, had het Christelijk Weekblad *De Banier*, dat in den loop der jaren *De Getuige* had vervangen, er op gewezen, dat hierdoor aan de Indische Christenen een ernstige verantwoordelijkheid opgelegd werd. Indien toch de overheid aan de ingezetenen de gelegenheid geeft mede te werken aan de behartiging van de belangen des lands, doet zij dat niet om aan die ingezetenen een genoeg te bewijzen, maar omdat zij dat in het landsbelang en voor de richtige vervulling van haar eigen taak noodig acht. De ingezetenen zijn dus zedelijk verplicht die gelegenheid te gebruiken; en met name zij, die de roeping der overheid als Gods dienaarssse erkennen, zullen gaarne aan die roepstem der overheid

gehoor geven. Nu er dus door de wet een deur geopend zou worden om het politieke terrein te betreden, sprak het toch wel vanzelf, dat zij, die de universeele roeping van het Christendom erkenden, door die deur zouden binnengaan.

De verschillende artikelen, door *De Banier* aan dit onderwerp gewijd, vonden in Indië weerklank. Den 2den Maart 1917 werd te Weltevreden een vergadering gehouden van een dertigtal personen om de vraag te bespreken of het gewenscht was pogingen aan te wenden ten einde te komen tot een Christelijke organisatie op politiek gebied. Door een voorloopig comité, bestaande uit de heeren V. J. van Marle, P. Bergmeijer, M. Middelberg en Mr. C. C. van Helsdingen, waren daartoe uitnodigingen verzonden, vergezeld van een ontwerp-circulaire, -beginselverklaring, -algemeen program van beginselen en -statuten eener Christelijk-Ethische Partij. Het doel der vergadering was de vraag te overwegen, of men den tijd gekomen achtte, om pogingen in die richting aan te wenden en zoo ja, of men de aangeboden ontwerpen in het algemeen kon aanvaarden als een grondslag voor verdere werkzaamheid. Het resultaat der uitvoerige besprekingen was, dat de vergadering met groote meerderheid deze vragen in bevestigenden zin beantwoordde.

Nadat bovengenoemd comité nog aangevuld was met de heeren Ds. Breijer en D. Huinink werden de voorbereidende werkzaamheden voortgezet en kon den 25sten September van hetzelfde jaar de oprichtingsvergadering worden gehouden. Uit verschillende plaatsen van Java waren een 80-tal geestverwanten saamgekomen en in oprechte geestdrift werd de partij geconstitueerd.

Aan het bij die gelegenheid gesproken openingswoord worde het volgende ontleend:

„Indien gij dan ook vraagt naar den diepsten grond van onze vrijmoedigheid om dit politieke werk aan te vangen, dan verwijzen wij u naar het voorgelezen hoofdstuk uit Paulus' brief aan de Romeinen (hoofdstuk XIII). Als de Apostel in dit machtig stuk het kruis van Christus als het middelpunt van de geschiedenis der menschheid heeft geteekend en hij uit de diepten onzer ellende tot de hoogste hoogte van den roem der Goddelijke heerlijkheid is opgeklommen, en hij daarna de toepassing maakt voor het leven der verlostten, dan laat hij in dit 13de hoofdstuk het licht van dat kruis en van die heerlijkheid der Goddelijke genade tot verlossing en redding der menschheid ook vallen op het terrein van het staatkundig en maatschappelijk leven. Hij wijst ons op onze roeping om de overheid te gehoorzamen en te eeren als dienaar van Gods en hij roept ons tot den heiligen plicht der liefde jegens onze naasten. God lief te hebben boven alles, dat predikt ons de Apostel hier in de eerste plaats, want wie de overheidspersonen als dienaars Gods ons teekent, en geen macht kent dan van God en door Hem verordend, en aldus het hoogste gezag in den Staat onderwerpt aan God, die kent geen hooger gebod dan dit: Gij zult liefhebben den Heere

uwen God uit geheel uw hart en uit geheel uw ziel en uit geheel uw kracht en uit geheel uw verstand.

„Maar het tweede, aan dit gelijk is: gij zult uw naaste liefhebben als u zelve. En daarom laat Paulus op de vermaning: zoo geeft dan een iegelijk wat gij schuldig zijt: schatting, dien gij de schatting, tol, dien gij den tol, vreeze, dien gij de vreeze, eer, dien gij de eer schuldig zijt, — onmiddellijk volgen dat woord: zijt niemand iets schuldig dan elkander lief te hebben. En dat liefhebben van den naaste is voor hem, gelijk voor de gansche Schrift, de vervulling van de tweede tafel der geboden Gods.

„Zoo wijst de Apostel hier duidelijk aan den grondslag van het politieke en maatschappelijke leven en zoo wordt op allen, die Gods Naam belijden, de roeping gelegd, om deze waarheid in het menschelijk leven uit te dragen en het aan de wereld waarin wij leven en aan het volk waartoe wij behooren te verkondigen: de liefde tot God en tot den naaste is het eenige beginsel, waaruit het ware staats- en maatschappijleven kan opbloeien.

.....
 „Welnu, onze actie is geboren uit het besef, dat we *verplicht* zijn te getuigen van de rechten Gods ook op het staatkundig gebied. Tot gehoorzaamheid aan de overheid roept ons de Apostel, roept ons God zelf. Gehoorzaamheid niet alleen om der straf, maar ook om des gewetens wil. Als dan die overheid vraagt om medewerking harer onderdanen in de zoo moeilijke taak van besturen en wetgeven, als de regeering ons oproept om door de keuze van mannen, die het volksleven kennen en die in staat zijn licht te geven over de vele en veelsoortige vraagstukken waarin de regeering telkens weer tot beslissen geroepen is, haar bij te staan, dan kunnen wij het noch voor God, noch voor ons geweten, noch voor ons volk, noch voor ons nageslacht verantwoorden, indien wij ons aan die roeping zouden onttrekken en het veld gansch en al vrijlieten aan hen, die in den Staat zien een product van menschelijke afspraak of die voor den Staat zich buigen als voor den God onzer eeuw, den eenigen beschikker over ons lot en leven.

„Dat voor die taak, waartoe de overheid ons roept, partijvorming noodig en onmisbaar is, wordt door niemand ontkend. En zoo vinden wij in deze Goddelijke vermaning tot onderwerping aan de overheid het formeele beginsel, waaruit onze drang tot partij-organisatie opkomt.

„Maar evenzeer moet de wet der liefde, die in het tweede deel van dit hoofdstuk ons wordt voorgehouden, ook de norm zijn voor ons optreden als partij. Wee ons, indien ons zou drijven, neen, indien ook maar voor een klein gedeelte ons bezieling zou toekomen uit den lust om andere partijen te overheerschen, om te wandelen, gelijk de Apostel hier zegt, in twist en nijdigheid. Worde het steeds door hen, die geroepen zijn door woord en geschrift onze beginselen te verdedigen, bedacht, dat

de Apostel het wandelen in nijd en twistgierigheid in *een* adem noemt en op *een* lijn stelt met het doen van hen, die zich gedragen als on-tuchtigen, brassers en dronkaards. De wapenen des lichts, dat alleen zijn de wapenen, die ons betamen.

„Maar niet alleen formeel, ook materieel zal het beginsel en het optreden onzer partij moeten voortvloeien uit de Goddelijke inzetting, die Hij, de Schepper en Onderhouder van alle dingen, gegeven heeft. Niet alleen *dat* we ons als partij vereenigen, maar ook *wat* we als partij in dit land en voor deze volken beoogen, is voor ons een zaak van gehoorzaamheid aan de heilige wet van onzen God: God lief te hebben boven alles en onzen naaste als onszelf. Ons geheele program is uit die gedachte voortgekomen. Die gedachte heeft ons bij de samenstelling geleid en bezielde. Als feilbare menschen zijn we overtuigd, dat we ook hierin veel te kort zijn geschoten. Slechts sta het voor u allen vast, dat zoowel formeel als materieel onze arbeid gegrond was op de overtuiging, dat wij door God geroepen waren. Zoowel, dat we trachtten te komen tot een staatkundige partij als dat we trachtten te komen tot een christelijk-ethische partij is bij toeneming en in steeds meerdere mate klaar voor ons besef komen te staan als een werk, dat door God ons opgelegd was, als een heerlijke taak, waartoe we als Christenen in dit land verplicht waren.

„Een heerlijke, maar moeilijke, tot benauwens toe zware taak.”

Uit deze woorden blijkt wel duidelijk de geest, die de oprichters der C. E. P. bezielde. En de eenstemmigheid, waarmee deze gedachten werden beaamd, is des te meer opmerkelijk, als we bedenken, dat hier mannen samen werkten van verschillende kerkelijke richting en die in Nederland ook tot verschillende politieke partijen zouden behooren. Volbloed Anti-revolutionairen en volbloed Christelijk-historischen gevoelden de noodzakelijkheid om in Indië één lijn te trekken en zich in één partij te vereenigen. Reeds de kleinheid onzer kracht drong daartoe. Men kon zich eenvoudig de weelde eener dubbele organisatie niet veroorloven en zoo gelukte het ook om een organisatie te scheppen, die aan beide groepen voldoening gaf.

Nadat op de oprichtingsvergadering de programma's en statuten vastgesteld waren, het bestuur was gekozen en de kandidaten voor de komende Volksraadverkiezing waren gesteld, kon de partij haar arbeid aanvangen. Die bestond allereerst in het deelnemen aan den verkiezingsstrijd voor den Volksraad, die het volgend jaar zou bijeenkomen. Daar echter onder de kiezers, de leden der gewestelijke en gemeenteraden, bijna geen leden der C. E. P. voorkwamen, viel die verkiezing voor de partij niet gunstig uit. Geen harer kandidaten werd gekozen. Maar de tweede helft van den Volksraad werd door de Regeering benoemd, en bij deze benoeming kreeg de voorzitter der partij een zetel in het college, terwijl nog twee leden van het hoofdbestuur, de heeren F. Laoh en J. A.

Soselisa, als vertegenwoordigers der Menadoneesche en Ambonneesche bevolking werden benoemd.

Later hebben nog andere leden van de C. E. P. zitting gehad in den Volksraad, wel niet als vertegenwoordigers der partij, maar als vertegenwoordigers van bepaalde belangen of volksgroepen.

Op dit oogenblik wordt de partij in den Volksraad vertegenwoordigd door haar voorzitter, Mr. C. C. van Helsdingen. De heer G. J. van Lonkhuyzen, vertegenwoordiger der vakorganisaties, de heer F. Laoh, een der vertegenwoordigers van de Minahassa en de heer Moelia, vertegenwoordiger der Bataksche bevolking, behooren ook tot de C. E. P. Al deze leden zijn door de Regeering benoemd.

* * *

De naam der partij was als vanzelf aangewezen door de politieke verhoudingen, waaronder zij geboren werd. Die naam is ook volkomen verklaarbaar, als men die verhoudingen kent. Klinkt hij hier te lande misschien sommigen vreemd in de ooren, in Indië sprak hij onmiddellijk tot ieder, die het bewind van den Gouverneur-Generaal Idenburg had mee doorleefd. Door vriend en vijand toch was dat bewind meermalen gekenmerkt als Christelijk-Ethische politiek. Reeds in 1901 had Mr. P. Brooshoofd, oud-redacteur van het Indisch dagblad *De Locomotief*, zijn boek uitgegeven: *De Ethische Koers in de Koloniale Politiek*, waarin hij op zijn manier uitwerkte, wat in het toenmalig artikel 18 van het Program der A.-R. partij aldus werd omschreven: „dat de baatzuchtige neiging van onze staatkunde, om de koloniën voor de kas van den staat of van den particulier te exploiteeren, dient plaats te maken voor een staatkunde van zedelijke verplichting.” Tegenover de *baatzuchtige* politiek stond dus de *ethische* politiek, die door mannen als Kielstra en vooral Van Deventer en Van Kol werd verdedigd. Toen nu de heer Idenburg als Gouverneur-Generaal optrad, sprak het wel vanzelf, dat hij niet kon gelden als een vertegenwoordiger van de baatzuchtige politiek. Deze werd toen trouwens door niemand meer openlijk verdedigd, al werd en wordt ze in de practijk nog door sommigen toegepast. Kon men echter Idenburg niet beschouwen als een verdediger van de baatzuchtige of exploitatie-politiek, evenmin kon men hem houden voor een vertegenwoordiger van de ethische politiek, vooral niet, toen een zijner eerste regeeringsdaden, de uitvaardiging van de bekende Zondagsrust-circulaire, juist van de zijde der ethische politici een felle en ongemotiveerde bestrijding ondervond. Daardoor ontstond in Indië een antithese, die door *De Banier* werd geformuleerd als humanistisch-ethisch tegenover christelijk-ethisch. Het is deze Christelijk-Ethische politiek van Idenburg, die het bezielend voorbeeld is geweest voor zijn geestverwanten in Indië en waardoor de naam der nieuwe partij onmiddellijk gegeven en door iedereen begrepen werd. Die politiek had de heer Idenburg geteekend,

toen hij den 18den December 1909 bij de openlijke aanvaarding van zijn ambt deze woorden sprak: „In de uitoefening van mijn ambt wensch ik er mij diep van te doordringen, dat de Overheid, als Gods dienaar, allereerst geroepen is om het door Hem gestelde recht te handhaven en gerechtigheid te betrachten. Alleen daardoor kan ons bestuur waarlijk ten zegen zijn voor de volken, waarover het gaat, en hun welzijn bevorderen.”..... „Alleen eendrachtige samenwerking, door één wil beziel en geleid, kan voeren tot harmonische ontwikkeling van de geestelijke en stoffelijke factoren, die het leven der volken beheerschen en hun welzijn bepalen. Daarnaar strevende en den zegen begeerende van Hem, die de bron is van alle wijsheid en kracht, aanvaardde ik het bestuur over Nederlandsch-Indië.”

Even duidelijk had de Gouverneur-Generaal gesproken op 31 Augustus 1913, toen hij op de openbare audiëntie, doelend op de Sarekat-Islambeweging, zich aldus uitliet: „Sluimerende krachten ontwaakten; verborgen verlangens werden openbaar. Alom een zich bewust worden en dientengevolge een vragen naar de vruchten onzer Westersche cultuur.

„Naar die vruchten wordt het eerst de hand uitgestrekt; men verwacht van haar — en terecht — verhooging van maatschappelijk en economisch peil; opening van talrijke, thans nog afgesloten en thans nog ternauwernood ontsloten wegen.

„Straks zal men wenschen den boom te leeren kennen, die deze vruchten voortbrengt, en zal men willen doordringen tot den wortel, die onze geheele cultuur draagt. Dan zullen niet slechts Oostersch en Westersch denken zijn samengevloeid, maar zal er ook, met behoud van elks bijzonder karakter, eenheid zijn tot stand gebracht tusschen Oostersch en Westersch leven.”

„De Regeering is zich bewust van haar roeping.

„Zij tracht de gedachten dezer tijden te verstaan en te waardeeren; zij wil elk oprecht streven naar geestelijke, zedelijke en materieele verheffing bevorderen en daaraan de hand reiken; zij wil afweren wat het nauw ontkiemend leven zou kunnen schaden; zij baant den weg voor de vervulling van rechtmatige verlangens en gegronde behoeften; zij staat echter ook bereid om wilde loten, die den gezonden groei zouden hinderen, af te snijden.

„Ter wille van de beweging zelve en van het goede, dat zij kan brengen, zal de Regeering zich met kracht stellen tegen alles, wat buiten de aangewezen grenzen tredend, tot verbreking van normale banden zou leiden, maar de beweging zelve in haar verschillende vormen en uitingen treedt zij met vertrouwen tegemoet.”

Terwijl we uit de rede, waarmede de heer Idenburg het bewind aan zijn opvolger overdroeg, nog deze passage citeeren: „Anderzijds een zich bewust worden van latent in de maatschappij aanwezige krachten; een naar voren treden van vragen, die voor eenige jaren nauwelijks werden genoemd; een drang naar kennis en een begeerte naar de vruchten

van Westersche cultuur, die leiden tot bijzondere verzorging en grondige herziening van de inrichting van ons onderwijs; die noopten om zooveel mogelijk weg te nemen elke belemmering van de vrije inwerking van het particulier initiatief, ook dat der Christelijke zending, dat èn vrucht èn wortel dier cultuur wil brengen."

Al deze uitingen typeeren voldoende het bewind van den man, die door zijn ambtelijk en persoonlijk optreden in Indië de Christelijk-Ethische politiek in beeld heeft gebracht en aldus het optreden der Chr.-Eth. Partij heeft voorbereid.

In dien naam der partij lag dan ook in kiem een geheel program. De Beginselverklaring en het Algemeen Program van Beginselen toonen duidelijk dat zij de uitwerking zijn van wat in dien naam besloten ligt. Zoodat met recht kan worden getuigd, dat naam en wezen der partij elkander volkomen dekken.

De grondslag der C. E. P. wordt in haar *Beginselverklaring* aldus omschreven:

De Christelijk-Ethische Partij acht het Christendom van centrale beteekenis, beheerschende alle terreinen van het menschelijk leven, zoodat de mensch, ook in zaken van algemeen belang en bestuur, zich heeft te laten leiden door de Goddelijke geboden: „Gij zult den Heer uwen God liefhebben uit geheel uw hart en uit geheel uwe ziel en uit geheel uwe kracht en uit geheel uw verstand" en „uwen naaste als uzelfen".

De Beginselverklaring zelve luidt als volgt:

Art. 1.

De Christelijk-Ethische Partij noemt zich *Ethisch*: verklaart daarmede, — stelling nemende tegen een exploitatiepolitiek in welken vorm ook, — dat zij de ethische politiek, d. i. eene politiek van zedelijke verplichting, in de Koloniale staatkunde de eenig ware acht. Zij noemt zich *Christelijk-Ethisch*; en stelt zich daarmede tegenover de humanistisch-ethische politiek, opdat ook bij het bestuur en de regeering dezer landen met de inzettingen Gods worde rekening gehouden.

Art. 2.

Zij wil handhaving van de staatkundige saamhoorigheid van Ned.-Indië met Nederland met dien verstande, dat de Ned.-Indische volken en volksgroepen een steeds toenemenden invloed behooren te verkrijgen op het bestuur en de regeering met als einddoel zelfregeering dezer landen.

Art. 3.

Zij erkent in de bestaande verhouding tusschen Nederland en Indië een van God aan Nederland in de historie gegeven roeping ten opzichte dezer landen, welke inhoudt:

a. een *opvoeding* der inwonende volken, die er naar streeft, om ze geschikt te maken om een zelfstandige plaats in te nemen in de rij der volken;

b. een *bestuur* der volken en volksgroepen, dat zich naast de bevordering der stoffelijke welvaart en lichamelijke gezondheid de behartiging van hun geestelijk en zedelijk welzijn en hun verstandelijke ontwikkeling ten doel stelt;

c. een strenge handhaving van zedelijke *zelftucht* bij den regeerder en van zedelijke *tucht* over den geregeerde.

Art. 4.

Zij staat voor de handhaving eener volstrekte gewetensvrijheid en volkomen eerbiediging van de verschillende godsdienstige overtuigingen, voor zoover deze niet indruischen tegen de algemeene zedelijkheid, de openbare orde of de persoonlijke vrijheid; dientengevolge zal de overheid zichzelf onthouden van elke rechtstreekse bemoeiing met de godsdienstige ontwikkeling van het volk, en iederen ingezetene behandelen op voet van gelijkheid, onverschillig zijn denkwijze omtrent de hoogere dingen.

Art. 5.

De Christelijk-Ethische Partij handhaaft haar zelfstandigheid en laat zich bij geen andere partij indeelen. Zij wil samenwerking met andere partijen op vooraf omschreven program voor een gemeenschappelijk doel, indien zulks met behoud van haar zelfstandigheid mogelijk is.

Een toelichting bij deze Beginselverklaring mag voor de lezers van dit tijdschrift overbodig worden genoemd. Wie ook maar iets van de koloniale verhoudingen af weet, ziet oogenblikkelijk hoe hier duidelijk positie is gekozen in den politieken strijd, die ook in Indië wordt gevoerd.

Het *Algemeen Program van Beginselen* hier over te nemen, zou te veel plaatsruimte vergen. We bepalen ons tot het vermelden van eenige der meest kenmerkende artikelen.

Art. 1.

Algemeen Regeeringsbeleid.

a. Het regeeringsstelsel dezer landen zij gegrond op de zedelijke verplichting, om de bevolking tot zelfstandigheid te brengen.

b. De Regeering wake en zorg voor orde en rust binnen de grenzen van haar gebied en voor veiligheid naar buiten.

c. Zij leide de ontwikkeling van het politieke leven hier te lande in gezond-democratischen geest, zich daarbij met kracht stellend tegen alles, wat, buiten de grenzen tredend, tot verbreking van normale banden zou leiden.

d. Zij streve naar toenemenden samenhang der onderscheidene volken en volksgroepen en leide de onderlinge verhouding in een richting, die gegrond is op de wet der naastenliefde.

e. Zij streve naar de bevestiging en uitbreiding der staatkundige rechten van ieder ingezetene — Nederlandsch — onderdaan, daarbij rekening houdende met de mate van ontwikkeling der betrokkenen.

f. Zij bevordere met alle haar ten dienste staande middelen de ontwikkeling van de persoonlijkheid der ingezetenen als noodzakelijke voorwaarde voor de verhooging van de volkskracht, teneinde langs dien weg deze landen in maatschappelijk en staatkundig opzicht tot bloei te brengen.

g. Zij bevordere krachtig de opkweeking van arbeidslust, opdat niet de toename van stoffelijk bezit oorzaak worde van lediggang.

h. Zij streve op de Buitenbezittingen naar een intensiever bestuur met gebruikmaking van onder de bevolking aanwezige krachten.

i. De ontwikkeling der zelfbesturende landschappen worde geleid in de richting als die der landen onder rechtstreeksch bestuur.

Art. 4.

Kerk en Zending.

a. De C. E. P. verlangt erkenning en bevestiging van het recht der Christelijke kerken, om als zoodanig op te treden en aan het rechtsverkeer deel te nemen met volledige vrijheid tot regeling van haar inwendige aangelegenheden.

b. Evenmin als aan elke andere godsdienstprediking legge de Regeering aan de Christelijke Zending beletselen in den weg.

Art. 6.

Onderwijs.

a. De Regeering voorzie in de behoeften aan onderwijs zoolang en waar het particulier initiatief in gebreke blijft.

b. Zij steune alle particuliere scholen op den voet van gelijkheid met de uitgaven ten behoeve der door haar geëxploiteerde scholen, mits voldaan worde aan de door haar gestelde waarborgen voor de deugdelijkheid van het onderwijs, die echter de vrijheid der school niet mogen aanranden.

c. Zij late niet toe, dat het onderwijs dienstbaar gemaakt worde

aan propageering van beginselen, die de orde, rust en veiligheid van den Lande bedreigen.

d. Het onderwijs worde georganiseerd met het oog op de behoeften van Indië; voor zoover noodig en mogelijk worde daarbij aansluiting gezocht aan het onderwijs in Nederland.

Volledigheidshalve vermelden we nog, dat de overige artikelen handelen over *Volksraad en Locale Raden* (art. 2), *Autonomie der Onderdeelen* (art. 3), *Rechtswezen* (art. 5), *Gezondheidsdienst en Geneeskundige Hulp* (art. 7), *Openbare Eerbaarheid, Ontucht, Hazardspelen* (art. 8), *Armenzorg* (art. 9), *Persoonlijke Uitingsvrijheid* (art. 10), *Weerbaarheid* (art. 11), *Financiën* (art. 12), *Sociale Wetgeving* (art. 13) en *Volks-welvaart* (art. 14).

Een bespreking van deze artikelen valt buiten het doel van dit opstel. Dat sommige artikelen, zooals die over het rechtswezen en de volks-welvaart zeer uitvoerig zijn, zal niet vreemd voorkomen aan hen, die weten, hoeveel er juist ook op dit gebied nog in Indië te hervormen valt. Ten bewijze, dat de C. E. P. ook in zake de verdediging van Indië zich krachtig uitsprekt, moge hier nog volgen:

Art. 11.

Kracht tot weerbaarheid worde gezocht:

a. In toeneming van den onderlingen samenhang der onderscheidene gebiedsdeelen, volken en volksgroepen, in bevestiging der volksvrijheden, in bevordering van economische zelfstandigheid en in tijdige wering van al die elementen en leeringen, welke ontbinding van de staatsinstellingen beoogen.

b. In het onderhouden van een weermacht, zoowel te land als ter zee, tot handhaving der neutraliteit, afweer van een buitenlandschen aanval en handhaving van de binnenlandsche orde en rust.

Krachtig worde aangedrongen op internationale regeling ter vreedzame oplossing van geschillen.¹⁾

* * *

Het behoeft wel geen betoog, dat het leven der partij zich niet alleen openbaart in haar programma's, doch ook in haar optreden in het politieke strijdperk. En dan mag getuigd worden dat de C. E. P. ook daarin rijk gezegend is geweest. Reeds bij haar verschijning werd zij door de niet-geestverwante pers met waardeering begroet. Men sprak het eerlijk uit, dat haar programma blijk gaf van een idealisme, dat nuchtere bezonnenheid niet uitsluit. Wel was de vrijzinnige partijpers verontwaardigd, dat de C. E. P. „moederlandsche anti-these politiek" naar Indië wilde overbrengen. Maar als men weet, dat reeds voor de oprichting der C. E. P.

een Ned.-Indische Vrijzinnige Bond was gesticht, welks program alle geestelijke factoren in de politieke ontwikkeling geheel negeerde en bijv. in het onderwijsvraagstuk alleen met de openbare school rekening hield, terwijl de oprichtingsvergadering op een Zondag werd gehouden, zoodat men de Christenen blijkbaar er liever niet bij had, dan begrijpt men hoeveel waarde aan die verontwaardiging was te hechten.

Ook van geestverwante zijde werden bedenkingen geopperd. Een enkele meende, dat de Christenen zich voorloopig moesten bepalen tot het in-studie-nemen van de politieke vraagstukken, maar dat men zich moest onthouden van het doen aan practische politiek.

Die behoefte aan studie is door de C. E. P. erkend. Reeds zeven maal werd een partijdag gehouden in verschillende plaatsen op Java, waarop, behalve de organisatorische aangelegenheden en de politieke kwesties van den dag, ook verschillende politieke vraagstukken werden behandeld. En steeds werd de behandeling van die vraagstukken ingeleid door een praeadvies van een deskundige. Zoo zijn er praeadviezen verschenen over *De voorgenomen Bestuurshervorming in N.-I.*, *Scheiding van Kerk en Staat*, *Eenige Denkbeelden over de Verdediging van Indië*, *Eenige Opmerkingen over Staatsbedrijven*, *Gemeente-Politiek*, *Het Hooger Onderwijs in N.-I.*, *De C. E. P. en de Chr. Vakorganisatie*, *Kamers van Landbouw*, *De C. E. P. en de Nationale Stroomingen*, *De C. E. P. in den Volksraad*. Zoowel deze praeadviezen als de daarop gevolgde debatten zijn in druk verschenen en vormen een waardevol studie-materiaal. De C. E. P. is de eenige partij in Indië, die er in geslaagd is, elk jaar een partijdag te houden en dan een belangrijk onderwerp in een openbare vergadering te doen behandelen. Daar de politieke belangstelling nog zeer gering is en opzettelijk vooral door de partijen moet worden aangekweekt, heeft de C. E. P. ook hierin haar roeping vervuld. Alleen in 1924 bleek het door verschillende omstandigheden niet mogelijk den jaarlijkschen partijdag te houden.

Heeft de partij dus de behoefte aan het in-studie-nemen van verschillende vraagstukken wel degelijk gevoeld en naar de maat harer krachten getracht aan die behoefte te voldoen, zij mocht niet toegeven aan den wensch van hen, die oordeelden, dat de partij zich daartoe moest bepalen. Het politieke leven eischte gebiedend, dat ook in het openbaar getuigenis gegeven werd van de beteekenis van het Christelijk beginsel voor de staatkundige ontwikkeling des lands. Het zou tot groote schade voor de Christelijke beweging geleid hebben, indien de Christenen zich op politiek gebied achteraf hadden gehouden. En het merkwaardig verschijnsel deed zich dan ook voor, dat de C. E. P. in den Volksraad een invloed had ver uitgaande boven het getal harer vertegenwoordigers, voornamelijk als gevolg van de kracht harer politieke beginselen. Zoo zag men bijv. dat een motie, door den vertegenwoordiger der partij in den Volksraad ingediend, waarbij de hoop uitgesproken werd, dat in het belang van een zoo ruim mogelijke voorziening in de dringende

onderwijsbehoeften de financiëele gelijkstelling tusschen openbaar en bijzonder onderwijs ook in Indië zou worden toegepast, met flinke meerderheid werd aangenomen, hoewel van de 20 voorstemmers er slechts hoogstens 4 voorstanders van Christelijk onderwijs konden worden genoemd. Het was de kracht der beginselen, waardoor hier de zegepraal werd behaald.

In de eerste Volksraad-periode bleek trouwens voortdurend, hoe tegenover een revolutionairen drang der vrijzinnigen en nationalisten het krachtigst verweer uitging, niet van een in den grond even revolutionair conservatisme, maar van het beginsel, dat in de C. E. P. was belichaamd. Terwijl in een latere periode datzelfde beginsel opkwam voor gerechtvaardigde eischen, die door valsche behoudzucht werden afgewezen. Men heeft de C. E. P. dan ook nooit kunnen indeelen bij de conservatieven noch bij de radicalen, daar zij nooit de historische lijn verlatend, altijd aandrang op vooruitgang en dus de eenzijdigheden van de andere partijen vermeed. Het zal wel voor een groot deel daaraan te danken zijn geweest, dat haar vertegenwoordiger in 1921 gekozen werd tot lid van den tweeden Volksraad, hoewel de partij onder de kiezers nog altijd slechts door enkele leden was vertegenwoordigd. Maar onder de leden van de gewestelijke- en gemeenteraden zijn er velen, die niet bij een bepaalde partij zijn aangesloten en die sympathie gevoelen voor een politiek, die het gezag hoog houdt, hervormen wil waar dit noodig is, maar voortdurend toont te beseffen, dat politieke hervormingen moeten wortelen in de levende volkskracht. Daardoor kwam de C. E. P. ook meermalen tegenover de Regeering te staan, wijl het Indische Gouvernement vertegenwoordigd en gediend wordt door ambtenaren, die schier zonder één uitzondering leven uit de vrijzinnige beginselen. Dientengevolge worden vaak in staatsstukken stellingen uitgesproken, die in wezen revolutionair zijn, waardoor het de Regeering zelf is, die het gezag ondermijnt. Nog veel te weinig wordt èn hier èn in Indië beseft, dat ten slotte de beginselen de wereld regeeren. Men kan het prijzen, dat een krachtig bewindsman revolutionaire woelingen onderdrukt of het financiëel evenwicht herstelt. Maar van veel meer waarde is toch het beginsel, waarvan de dragers van het gezag toonen uit te gaan. Het is daarom zoo te betreuren, dat de Indische Regeering, vaak geheel onopzettelijk en als vanzelf in haar publicatie's en memorie's uitgaat van de vrijzinnige beginselen en aldus gezagsondermijnende theorieën verkondigt, terwijl zij haar best wil doen het gezag te handhaven. Verbaast men zich dan nog, dat die theorieën door volksleiders in practijk worden gebracht? Het is zelfs voorgekomen, dat in de door de Regeering uitgegeven *Mededeelingen omtrent enkele Onderwerpen van Algemeen Belang* (een inleiding op het Koloniaal Verslag) zuiver Marxistische denkbeelden werden verkondigd. Alles het gevolg van het feit, dat de ambtenaren, die zulke stukken opstellen, vrijzinnig of sociaal-democratisch zijn, en in de hoogste ambtelijke kringen vaak de beginselkeur ontbreekt, die toch onmisbaar is, wil de Regeering niet met de eene (en wel met de krachtigste) hand afbreken, wat zij

met de andere (de zwakste) hand opbouwt. Voor de C. E. P. is het vaak een moeilijk werk de Regeering daarop te wijzen. Meermalen werd haar dan ook het verwijt toegevoegd, dat zij een kunstmatige tegenstelling in het leven riep. Was men in Nederland niet al zoover, dat men de koloniale vraagstukken beschouwde als te behooren tot de neutrale zône, en was het dus niet geheel verkeerd van de C. E. P. om maar altijd op de beginselen den nadruk te leggen? Maar juist omdat zij een beginselpartij was, kon de C. E. P. niet anders dan telkens er weer op wijzen, dat wanneer de Regeering zelf in haar officiële stukken het beginsel der volkssouvereiniteit huldigt, het toch van zelf spreekt, dat anderen die beginselen ook in practijk willen brengen.

Is dit getuigen tegen verkeerde beginselen vaak schijnbaar een on-dankbaar werk, het werd toch ook meermalen met een verrassende uitkomst gekroond. Treffend kwam dat bijv. uit bij de regeling van het kiesrechtvraagstuk. In een door de Regeering benoemde Kiesrecht-commissie had de vertegenwoordiger der C. E. P. het tegenover vrijzinnige en sociaal-democratische leden, die het individualistisch kiesrecht verdedigden, opgenomen voor het organisch kiesrecht. Met het gevolg, dat de mannen der practijk moesten erkennen, dat dit organisch kiesrecht zich veel meer aansloot bij het leven in de Inlandsche maatschappij, zoodat het door die commissie uitgebrachte rapport in menig opzicht het organisch kiesrecht wenschte te zien toegepast.

Nog sterker is het volgende voorbeeld. Toen in 1917 het program der C. E. P. werd opgesteld, stond deze partij alleen met haar eisch, dat de leden der vertegenwoordigende lichamen voorloopig alleen zouden gekozen worden door de volksgroepen, waartoe zij behooren. Daarmee nam de partij positie tegenover het assimilatie-beginsel, dat toen al zeer ver was doorgedrongen, zelfs in Christelijke kringen. Europeanen, Inlanders, Chineezen, allen vormden tezamen één kiezerscorps en kozen Europeesche, Inlandsche en Chineesche afgevaardigden. Het was voor de C. E. P. een daad van moed, daartegen in te gaan. Maar zij kon niet anders, wijl zij overtuigd was, dat in de toen geldende regeling een verkeerd beginsel tot uiting kwam. En zie, toen de Regeering in 1923 met een nieuw kiesrecht-schema kwam, bleek zij voor te staan de gedachte, die in het program der C. E. P. was uitgesproken. De Volksraad heeft zich met dit schema vereenigd, zoodat de eerstvolgende verkiezingen voor dit college zullen worden gehouden overeenkomstig de door de C. E. P. voorgestane regeling. Een bewijs, dat ook hierin de partij geen onvruchtbaar werk heeft verricht. Europeanen zullen dan enkel Europeesche leden kiezen, Inlanders de Inlandsche leden en Chineezen de Chineesche leden.

Een groot gevaar voor het slagen der C. E. P.-actie was gelegen in het feit, dat sommigen, die eigenlijk bij haar behoorden, zich aansloten bij de politieke partij, waaraan de naam van Douwes Dekker was verbonden. Zij meenden als Christenen zich te moeten voegen bij Insulinde, later geheeten de Nationaal-Indische Partij. Een hunner, de heer G. de

Raad, hoofd der Christelijke school te Semarang, nam in de N. I. P. zelfs een vooraanstaande plaats in en heeft jaren lang ook als lid van den Semarangschen gemeenteraad die partij gediend. Het mag de C. E. P. tot groote voldoening strekken, dat deze mannen-broeders na verloop van jaren met de N. I. P. hebben gebroken en tot de C. E. P. zijn overgegaan. En het was een treffend oogenblik, toen de heer De Raad op een openbare vergadering van den partijdag der C. E. P., op 27 Sept. 1923, te Semarang het woord voerde over het onderwerp: *De C. E. P. in den Volksraad* en zijn rede begon met enkele woorden te wijden aan een persoonlijk feit. De *Handelingen van den Zesden Partijdag* geven daarvan het volgend verslag:

„Wat de Voorzitter zoo juist mededeelde, wil hij der vergadering nu zelf zeggen. Na een 3-jarige retraite van alle politieke actie treedt hij nu weer op, maar thans onder een andere vlag. Niet meer zooals vroeger voor *Insulinde* en *N. I. P.* zal hij het woord voeren. Vele jaren heeft hij in die vereeniging gewerkt en voor die vereeniging zat hij ook in den gemeenteraad alhier. Maar al meer kwam het meeningsverschil voor den dag; vooral in 1920. Zijn verlof naar Holland was een gereede aanleiding om den band met *Insulinde* (N. I. P.) los te maken. Bij zijn terugkeer werd hem wederom een candidatuur voor den gemeenteraad aangeboden, maar hij wilde die niet aanvaarden. Het was hem steeds klaarder geworden dat tusschen hem en de *N. I. P.* geen samenwerking mogelijk was.

„Vooral met de houding van de Vereeniging tegenover het gezag, onze Koningin, kon hij zich niet vereenigen. De onchristelijke geest in de vereeniging begon hem hoe langer hoe meer tegen te staan. Hij begon meer en meer in te zien, dat de Christen ook op politiek terrein een groote taak heeft, die hij niet mag verwaarloozen. Achttē hij vroeger, dat het nog niet de tijd was voor de oprichting van een positieve Christelijke partij, waarom hij zich niet bij de C. E. P. meende te moeten aansluiten, nu erkent hij dat dat een dwaling van hem is geweest; dat de C. E. P. inderdaad een groote taak heeft te vervullen ook voor deze landen; dat zij juist den strijd heeft aan te binden voor de verwezenlijking van de rechtsideeën; en dat de Christenen daarom terecht kracht hebben gezocht in een eigen organisatie, voor krachtige ontwikkeling van eigen ideeën.”

Tegenover de vele teleurstellingen, die de politieke arbeid ook in Indië meebrengt, was deze openlijke erkenning een tot dankbaarheid stemmende gebeurtenis.

* * *

Voor een zuivere beoordeeling van het werk der partij is het noodig te letten op een tweetal factoren, die in hooge mate belemmerend op den bloei van het partijleven inwerken.

In de eerste plaats lette men er op, dat de Christenen in Indië zeer verspreid wonen, waardoor het samenwerken in een organisatie moeilijk wordt. De verkiezingen voor den Volksraad gaan via de locale raden, zijn dus getrapte verkiezingen. In niet één plaats zijn de Europeesche Christenen talrijk genoeg om zonder samenwerking met andere partijen hun mannen verkozen te krijgen. Daardoor zal het aantal leden der partij, dat in die raden zitting krijgt, nooit talrijk genoeg kunnen worden om een verkiezing van een lid der C. E. P. in den Volksraad mogelijk te maken. Bijna steeds zal men dus afhankelijk zijn van een benoeming door de Regeering. Daarbij komt nog, dat een vrij groot aantal leden der partij woont op plaatsen, waar zelfs geen verkiezingen voor locale raden worden gehouden, wijl daar geen locale raden zijn. Men denke maar aan de Vorstenlanden, waar de Zendingsarbeiders talrijk zijn en de C. E. P. vrij krachtige afdelingen heeft, terwijl er toch nooit een verkiezingsstrijd wordt gehouden, wijl er geen vertegenwoordigende lichamen bestaan. En nu mag men nog zoo beu zijn van sommige verkiezingspraktijken, het is onweersprekelijk, dat het zeer moeilijk valt om zonder een vertegenwoordigend lichaam, waarin de politieke vraagstukken in concreten vorm aan de orde worden gesteld, en zonder een strijd om zetels in die lichamen de politieke belangstelling levendig te houden.

Ten slotte wonen nog vele leden der partij in de verstrooiing, zoodat ze zelfs geen lid van een afdeling kunnen zijn. Voor dezulken is het al heel moeilijk om mee te leven in den politieken strijd. Toch zijn er juist onder hen vaak mannen, die rijke ervaring hebben van de nooden der Inlandsche bevolking. Men denke slechts aan de ambtenaren bij het Binnenlandsch Bestuur, die in dagelijksche aanraking leven met de Inlandsche maatschappij. De partij kan de medewerking van zulke mannen niet missen, terwijl het voor hen juist heel wat moeite kost zich metterdaad aan de partij ten dienste te stellen.

Nu zwijgen we nog maar van de groote moeilijkheid om mannen te vinden, die zich voor den arbeid in de vertegenwoordigende lichamen beschikbaar kunnen stellen. Voor de locale raden is dat reeds niet altijd even gemakkelijk, doch voor den Volksraad zijn de moeilijkheden soms onoverkomelijk. Tenzij men bereid is zijn maatschappelijke positie er aan op te offeren, wat op den duur van niemand kan worden gevorderd. Want het werk in den Volksraad eischt zooveel tijd, dat alleen ambtenaren, die van de Regeering verlof kunnen krijgen, dien arbeid kunnen verrichten. Bijna niet één particulier toch kan een paar maal per jaar eenige maanden aaneen aan zijn dagelijksche bezigheden onttrokken worden, zonder in moeilijkheden te geraken.

Hangen al deze bezwaren ten nauwste samen met den eigenaardigen toestand der Europeesche maatschappij in een koloniaal land, andersoortig maar niet minder ernstig zijn de moeilijkheden die het gevolg zijn van de toestanden onder de Inlandsche bevolking. Van den beginne af is het voor de C. E. P. een onoplosbaar vraagstuk geweest, hoe men

met de Inlandsche Christenen voldoende aanraking zou kunnen verkrijgen. Want dat werd van meet af gevoeld: zou de C. E. P. aan haar bestemming beantwoorden, dan moest er nauwe samenwerking zijn met de Inlandsche Christenen. Maar hoe? De Inlandsche Christenen zoo maar in de partij opnemen, was reeds daarom onmogelijk, wijl het taalverschil zulks uitsloot. Er zijn eenige honderden Soendaneesche, Javaansche en Madoereesche Christenen op Java, die in aanmerking zouden komen voor het lidmaatschap van een politieke organisatie. Dan nog de Christenbevolking in de Molukken, voornamelijk de Ambonneezen, de Menadoneezen en de Sangireezen. En ten slotte de Christen-Batakkers. Deze geheel verschillende volksgroepen nu, op weken reizen van elkander gelegen, met geheel verschillende talen en omstandigheden en verlangens, in één organisatie met de Europeanen tezamen voegen, was zoo klaarblijkelijk onmogelijk, dat er zelfs geen poging voor is gewaagd.²⁾ Het eenige middel was, dat deze volksgroepen zelfstandige politieke organisaties zouden vormen en dat er dan tusschen de C. E. P. en die organisaties een federatief verband zou worden gelegd. Tot dusver is het echter nog niet gelukt het zoover te krijgen. Wat voornamelijk het gevolg hiervan is, dat bij de meerderheid dier Christelijke volken en volksgroepen de politieke verlangens en idealen niet verder reiken dan de grenzen hunner dessa's of kampongs. Van de groote politieke vraagstukken hebben de meeste Christen-Inlanders begrijpelijkerwijze nog geen voorstelling. Die liggen buiten hun gezichtskring. En de meer ontwikkelde Inlandsche Christenen loopen groot gevaar meer te gevoelen voor een organisatie, die op nationalistischen grondslag is gebouwd, ook al is zulk een organisatie dan ook niet-Christelijk, zooals Boedi Oetomo voor de Javanen en andere dergelijke vereenigingen voor de andere Inlandsche volken. Bij velen hunner zijn de nationale sentimenten sterker dan hun Christelijk saamhoorigheidsbesef.

Niemand onzer zal er aan denken hun daarvan een verwijt te maken, als zelfs de Europeesche Christenheid, waar het Evangelie al zooveel eeuwen langer heeft ingewerkt, hier nog zoo veelszins te kort schiet. Maar het blijft niettemin een hachelijk probleem, hoe onze Inlandsche broeders uit dien gevaarlijken invloed der nationalistische en vaak revolutionaire stroomingen zich zullen vrij houden.

Stonden nu maar alle Zendingsarbeiders hierbij op het rechte standpunt, dan was er nog hoop, dat van die zijde een invloed ten goede zou kunnen uitgaan. Maar ten eerste zijn er Zendingsarbeiders, die een geweldigen afschrik hebben van het woord politiek, en die daarom ook geenerlei politieke leiding willen of kunnen geven. Ten tweede zijn er Zendingskringen, waarin de opvatting wordt gehuldigd, die door mannen als Mr. v. d. Bruggen en Prof. P. D. Chantepie de la Saussaye werd voorgestaan: „Er is geen christelijke politiek.” „Het Christendom heeft evenmin een politiek stelsel, als eenig ander wetenschappelijk stelsel, wijl zijn oogmerk is niet de bestrijding van wetenschappelijke dwaling,

maar van zedelijke dwaling, welke is zonde. En gelijk er in dezen zin, namelijk, van een politiek stelsel, dat aan het Christendom eigen zoude wezen, en dat men daarom, met het Christendom, als tot hetzelfde behoorende, zoude moeten omhelzen, geene christelijke staatkunde is, zoo kan er ook, in dien zin, geene christelijke staatkundige partij zijn.”³⁾

Men begrijpt, dat in zulk een atmosfeer de actie voor een Christelijke politiek niet tieren kan.⁴⁾

Daarbij komt nog iets. Een Europeesch-georiënteerde politieke partij zal de rol, die het kapitaal in Indië heeft te vervullen, allicht eenigszins anders beschouwen, als een Inlandsche bevolkingsgroep, die veel meer de schaduwzijden ziet, die aan de werking van dat kapitaal voor de Inlandsche maatschappij verbonden zijn. Loopt de eerste gevaar de voordeelen van het kapitaal te overschatten en de nadeelen te onderschatten, aan het omgekeerde staat een Inlandsche organisatie licht bloot.

Evenzeer zal een Inlandsche groep het staatkundig ideaal al licht verder uitstrekken dan een Europeesche groep. De eerste zal gemakkelijker volkomen onafhankelijkheid van Indië zich kunnen voorstellen, terwijl de andere er te spoedig toe zal overhellen om al dat onafhankelijkheidsgedroom als dwaasheid te beschouwen. Ook hier liggen voetangels en klemmen, die krachtig voortgaan op den weg der politieke samenwerking van Europeesche en Inlandsche Christenen zouden kunnen onmogelijk maken.

Er zal dan ook in de C. E. P. groote wijsheid, beginseltrouw en krachtig Christelijk leven noodig zijn, om al deze bezwaren te overwinnen.⁵⁾

Maar juist ook daarom kan de C. E. P. niet missen de hartelijke belangstelling en de gulle samenwerking der Nederlandsche partijen, die met haar voorstaan een Christelijke politiek. Wanneer men bedenkt, dat ook het politieke werk daar ginds tot dusver is verricht door mannen, die overladen zijn door allerlei arbeid voor maatschappij en staat en kerk en pers, zonder dat de wetenschappelijke voorlichting, die in Nederland van allerlei centra uitgaat, kon worden genoten, dan mogen we dankbaar zijn, dat reeds zooveel werd tot stand gebracht. Maar ook op dit gebied kan Indië Nederland nog niet missen. En wat zou het al baten, wanneer door den Zendingsarbeid vele Inlanders voor het Christendom werden gewonnen, indien ze straks door de politiek toch weer verloren gingen? Daarom moet de politieke arbeid van onze geestverwanten in Indië ook kunnen rekenen op het verleenen van dien steun, waartoe we hier in staat zijn. En daartoe is allereerst noodig kennis nemen van wat de C. E. P. in Indië reeds heeft verricht en voortdurend voortgaat te verrichten.

Moge daartoe ook dit opstel eenigermate bijdragen.

¹⁾ Zoo luidt dit artikel volgens de wijziging in 1922. De partij besloot n.l. elke 5 jaar haar program te herzien. Bij de sterk wisselende toestanden in Indië een verstandig besluit. Wij gaven steeds den in 1922 vastgestelden tekst der artikelen.

²⁾ Een tijd lang zijn eenige honderden Sangireezen op eigen verlangen lid van de C. E. P. geweest. Maar het bleek ondoenlijk den band met deze leden te behouden.

³⁾ Men zie *Het Christelijk Leven* door Dr. P. D. Chantepie de la Saussaye, dl. II, bl. 200 en *Christendom en Staatskunde* door Mr. v. d. Bruggen, stelling XIX en XX.

⁴⁾ Dankbaar worde erkend, dat vele Zendingarbeiders den arbeid der C. E. P. naar vermogen hebben gesteund. In 't bijzonder vermelden we hier het feit, dat ook de Zendingconsuls zich aan dit werk niet hebben onttrokken. Zelfs is de heer D. Crommelin jaren lang lid van het hoofdbestuur geweest.

⁵⁾ Men tracht nu door het vormen van Inlandsche afdeelingen den band met de Inlandsche Christenen te behouden.

VRAAG EN ANTWOORD.

BEWERKT DOOR MR. J. W. NOTEBOOM.

1. VRAAG.

Alhier is opgericht een „Middenstandscentrale”, bestaande uit vertegenwoordigers van de stands- en vakvereeningen te dezer plaatse.

Van elke stands- en patroonsvakvereening is één vertegenwoordiger lid van deze centrale.

Trad onze vereeniging toe, dan zou 't kunnen gebeuren, dat zij, als onderdeel van de centrale, somtijds om zaken zou verzoeken, waar ze absoluut tegen is, b.v. om de winkels weer geheel op Zondag open te hebben. Wel bevat het concept-reglement van de centrale een bepaling, dat onderwerpen, waartegen gegronde gemoedsbezwaren bestaan, niet in behandeling zullen worden genomen. Doch niet allen achten dit voorschrift afdoende.

Hierdoor dreigt reeds bij de oprichting van deze op zich zelf zoo nuttige instelling een breuk te ontstaan.

Onze vereeniging verzocht U daarom ons van advies te willen dienen.

ANTWOORD.

Ons dunkt, dat hier alles afhangt van de wijze, waarop de verhouding tusschen de organisaties en de centrale geregeld wordt.

Is de bedoeling, dat de organisaties ondergeschikt worden aan de centrale en zich mitsdien aan hare besluiten zullen hebben te onderwerpen en bij het optreden van de centrale naar buiten — ook al strookt dit optreden niet met de beginselen der organisaties — het zwijgen zullen hebben te bewaren, dan zouden wij niets voor aansluiting gevoelen. Toetreding zou dan aanleiding kunnen zijn, dat een Chr. Middenstandsvereening, wanneer b.v. een besluit genomen werd om bij den Gemeenteraad een adres in te dienen tot herstel van de winkelnering op Zondag, voor de keuze zou komen te staan om of hare beginselen te verloochenen, of uit te treden, of wegens verzet tegen de centrale te worden geroyeerd. Ook al neemt men nu een bepaling in het reglement op, waarbij het behandelen van onderwerpen, die voor de Christelijke groepen een gewetens-

zaak zijn, wordt uitgesloten — toch zullen, naar wij vreezen, dergelijke onderwerpen niet altijd te vermijden zijn, zoodat conflicten niet zullen uitblijven. Het zou ons dan ook bij een dergelijken opzet beter voorkomen niet toe te treden.

Wil men echter aan de organisaties hare zelfstandigheid laten, dan bestaat dit bezwaar niet. Het is zeer wel mogelijk, dat het voornemen niet is om de organisaties te binden aan een gedragslijn, door de helft plus één van de leden van de centrale vastgesteld; dat het veeleer de bedoeling is, dat de toetredende vereeniging bevoegd zal blijven om zelfstandig te beslissen in hoeverre zij met de besluiten der centrale accoord gaat en in hoever zij zich naar die besluiten zal gedragen, dan wel, bij afwijkend gevoelen, daarvan openlijk zal mogen doen blijken, zonder zich het verwijt van onreglementair optreden op den hals te halen.

In dat geval zou toetreding wenschelijk zijn. Er zijn nu eenmaal middenstandsbelangen — denk b.v. aan de zakelijke bedrijfsbelasting of aan de houding der Overheid inzake de vliegende winkels — die door menschen van uiteenlopende levensbeschouwing op geheel dezelfde wijze kunnen worden behartigd. En met het oog op dergelijke belangen is een geregelde samenspreking tusschen de vertegenwoordigers der organisaties ter bevordering van een gecentraliseerd optreden en versterking van de actie van veel belang.

Wij zouden de vereeniging daarom willen raden om slechts te besluiten tot toetreding onder het nadrukkelijk voorbehoud van de bevoegdheid, om zich al of niet aan de besluiten der centrale te conformeeren en bij verschil van gevoelen openlijk (b.v. in de pers of door het zenden van een afzonderlijk adres) daarvan te doen blijken.

2. VRAAG.

De hoofdweg ten onzent is een grintweg toebehoorende aan den Polder. In den herfst en winter is die weg zeer slecht en modderig.

Nu staat het Polderbestuur ons, bij wijze van gunst, toe om dien hoofdweg te begrinten, waarvoor jaarlijks op de begrooting wordt uitgetrokken f 1000.— Dit jaar wordt dit bedrag zelfs overschreden.

In onze gemeente wonen veel gepensioneerden, die niet aan deze plaats gebonden zijn. Elke drie maanden wordt aan dezen in totaal ongeveer f 50.000.— aan pensioen uitbetaald, hetgeen ten goede komt aan de gemeente, aan de huiseigenaren, aan de winkeliers enz. De ingezetenen dezer gemeente, maar vooral deze gepensioneerden, zijn telkens in actie over den slechten weg. En nu vrees ik dat — als wij niet wat doen ten goede van de inwoners — wij evenals onze naburige gemeente langzamerhand zullen wegwijnen.

Daarom heb ik op de voorlaatste raadsvergadering voorgesteld om van bedoelden grintweg een straatweg te maken. Ik geloof wel, dat de meerderheid van den Raad voor dat voorstel zal te vinden zijn. Doch ik vrees, dat het Polderbestuur zal weigeren om mede te werken.

Nu is mijn vraag wat dan te doen. Kan de Polder gedwongen worden, wanneer het gaat om een gemeentebelang, ja een levensbelang voor de gemeente? Kan de weg door de gemeente onteigend worden?

ANTWOORD.

Indien bestrating van den bedoelden weg een levensbelang is voor de Gemeente, zal het niet onmogelijk zijn eenigen dwang te oefenen.

Die dwang zal intusschen niet kunnen uitgaan van het Gemeentebestuur doch van de Provincie. Mocht de Raad van Uwe gemeente geneigd zijn om de kosten van de bestrating van den bedoelden weg op zich te nemen, dan zouden B. en W. kunnen worden uitgenoodigd om zich ten aanzien van deze zaak in verbinding te stellen met het Polderbestuur. En wanneer bij dit overleg blijkt, dat het Polderbestuur niet bereid is, aan den wensch van den Raad gehoor te geven, dan ware de bemiddeling van Gedeputeerde Staten in te roepen. Blijkt dit college van oordeel, dat de bezwaren van het Polderbestuur (wij denken b.v. aan de mogelijkheid, dat bedoelde weg tevens waterkeering is en dat het Polderbestuur, in verband daarmee, liever weinig verkeer over den weg wenscht) ongegrond of, althans, niet van overwegende beteekenis zijn, dan zal het wellicht niet ongeneigd zijn om aan de gemeente de behulpzame hand te bieden.

Het college van Ged. Staten ontleent zijn bevoegdheid om in dergelijke aanlegenheden ten gunste van de gemeente in te grijpen aan zijn bijzondere verhouding tot het Polderbestuur.

Aan het Polderbestuur kan, hetzij bij het algemeen provinciaal wegereglement, hetzij bij het algemeen waterschapsreglement of bij het bijzonder reglement, dat voor den bepaalden polder geldt, het beheer van den hoofdweg van Uwe gemeente zijn opgedragen. In dat geval zou bedoeld reglement door de Provinciale Staten worden gewijzigd in dien zin, dat het beheer en het onderhoud van den hoofdweg gebracht wordt bij de Provincie. Immers de Grondwet, de Provinciale wet en de Waterstaatswet van 1900 geven aan de Provinciale Staten de bevoegdheid om, met goedkeuring des Konings, de reglementen en inrichtingen van de waterschappen te veranderen.

Trouwens — ook al rust het beheer van het Polderbestuur niet op enig reglement — in elk geval is toepassing mogelijk van art. 2 van laatstgenoemde wet, waarbij nog eens nadrukkelijk wordt bepaald, dat onder goedkeuring van de Kroon door de Provinciale Staten waterschapswerken (waaronder ook de wegen begrepen zijn) in beheer of in onderhoud bij anderen dan het Rijk, in het beheer en het onderhoud van de Provincie kunnen worden gebracht.

Wenschen Gedeputeerde Staten niet zoo ver te gaan, dat zij het beheer en onderhoud van den bedoelden weg geheel aan het Polderbestuur onttrekken, dan kunnen zij toch bewerken, dat uitvoering gegeven wordt aan den wensch van Uwe gemeente. Gedeputeerde Staten hebben n.l. krachtens art. 38 van bovengenoemde Waterstaatswet de bevoegdheid om de uitvoering van noodzakelijke waterstaatswerken, welke door de daartoe verplichten niet geschiedt, te bevelen. Een dergelijk bevel kan gegeven worden aan het bestuur van een waterschap, dat een waterstaatswerk in beheer of onderhoud heeft; in dit geval dus — althans indien Ged. Staten van oordeel zijn, dat het hier een noodzakelijk waterstaatswerk betreft — aan het door U bedoelde Polderbestuur. Bij weigering of verzuim zijn Ged. Staten ingevolge art. 42 van die wet bevoegd, het bevolene te doen bewerkstelligen op kosten van dengene, aan wien de uitvoering is bevolen.

In verband met het bovenstaande ligt het o.i. op den weg van den Raad B. en W. uit te noodigen om zich achtereenvolgens met het Polderbestuur en met Gedeputeerde Staten te dezer zake te verstaan en tevens om in beginsel

te besluiten, dat de kosten van de bestrating geheel of ten deele ten laste van de Gemeente kunnen worden gebracht.

3. VRAAG.

De Raad van onze gemeente zal over enkele maanden twee gemeente-ambtenaren eervol ontslag geven en deze personen op wachtgeld stellen. De eene gemeente-ambtenaar is monteur bij het electriciteitsbedrijf; de andere is concierge van het gemeentehuis. Ze hebben ieder ongeveer 7 à 8 jaar dienst als gemeente-ambtenaar gedaan, terwijl de gemeente pensioensbijdragen stortte (er was hier premievrij pensioen).

Is het juist, dat de gemeente straks, als die personen op wachtgeld komen, behalve dat wachtgeld ook nog dienstjaren zal moeten inkoopen, ingevolge de Invaliditeitswet? Wij door de gemeente voor deze ambtenaren de volle pensioenslast werd betaald, zou hiertegen bij ons groot bezwaar bestaan. Is op dit geval art. 41 Invaliditeitswet van toepassing?

ANTWOORD.

De kwestie van het storten van de wiskundige reserve bij het ontslaan van gemeentepersoneel heeft reeds herhaalde malen aanleiding gegeven tot wrijving tusschen de Rijksverzekeringsbank en verschillende gemeenten, die — evenals gij — tegen die storting groot bezwaar hebben, omdat voor de ontslagen ambtenaren geregeld aan het rijkspensioenfonds premies zijn betaald en de gemeente dus bij storting onredelijk zwaar zou worden belast. Zelfs meldde *De Gemeentestem* van 18 April 1925 dat het Bestuur der Rijksverzekeringsbank besloten had om de gemeenten, die niet goedschiks wilden betalen, voor den civielen rechter te dagvaarden en dat zelfs reeds één dagvaarding was uitgebracht. Het is ons echter niet bekend, of en hoe die procedure geëindigd is.

Het komt ons voor, dat Uwe gemeente moeilijk zal kunnen ontkomen aan de verplichting om bij het op wachtgeld stellen van de beide bedoelde ambtenaren een wiskundige reserve, als bedoeld in art 41 3e lid der Invaliditeitswet, te betalen.

Men zou deze verplichting kunnen betwisten met de bewering, de de bedoelde ambtenaren geen arbeider zijn in den zin van de Invaliditeitswet.

Blijkens de Memorie van Toelichting op art. 3 van het ontwerp dier wet (thans art. 4) moet onder „arbeider” verstaan worden een persoon, die arbeider is volgens art. 1637a van het Burgerlijk Wetboek, derhalve tot den werkgever in privaatrechtelijke verhouding staat. Het blijkt echter uit de beslissing van den Centralen Raad van Beroep van 12 Juli 1920 (A.B. p. 349) dat dit college ten aanzien van ambtenaren somtijds de Invaliditeitswet van toepassing acht, ook al bestaat geen gewone privaatrechtelijke arbeidsovereenkomst. De Centrale Raad oordeelt n.l. bij beantwoording van de vraag, of eenig persoon in dienst van een publiekrechtelijk lichaam als arbeider in den zin der Invaliditeitswet is te beschouwen *niet* beslissend de wijze waarop de dienstbetrekking ontstaat en eindigt, en of de daaruit voortvloeiende rechten en verplichtingen wel volkomen aansluiten bij de bepalingen van de wet op het arbeidscontract, maar *wel* de vraag of eenig persoon in dienst der Overheid al dan niet een publiek-

rechtelijke functie vervult, en dus de dienstbetrekking al dan niet een publiekrechtelijk karakter draagt. Dit moet, naar de meening van den Centralen Raad, in elk geval afzonderlijk worden onderzocht. En daartoe moet dan, naar 's Raads oordeel, bepaaldelijk worden gelet „op den aard der den betrokken persoon opgedragen werkzaamheden in verband met zijn plaats in het openbaar bestuur”.

Nu zijn ons geen uitspraken bekend omtrent de vraag of de functie van conciërge in gemeentedienst en monteur bij een gemeentelijk electriciteitsbedrijf al of niet een publiekrechtelijk karakter draagt. Doch het komt ons voor, dat er aanleiding kan zijn om een dergelijke betrekking van privaatrechtelijken aard te noemen. Wordt deze opvatting aanvaard, dan zouden deze ambtenaren gerekend moeten worden tot de arbeiders in den zin der Invaliditeitswet en art. 41 van die wet van toepassing moeten worden geacht ¹⁾.

Dit artikel stelt weliswaar de verplichting tot het storten van een wiskundige reserve afhankelijk van de voorwaarde, dat de arbeider op het tijdstip, waarop de pensioenregeling op hem van toepassing werd, den leeftijd van 35 jaar nog niet bereikt had en niet verzekeringsplichtig was; en het is mogelijk dat de beide ambtenaren, die straks ontslagen zullen worden, bij hun in dienst treding den leeftijd van 35 jaar reeds hadden gepasseerd. Doch in dat geval geldt het tweede lid van art. 353 der Invaliditeitswet, waarbij de bepaling van art. 41 ook van toepassing wordt verklaard ten aanzien van arbeiders, die op het tijdstip van het in werking treden van art. 31 (d. i. 3 Dec. 1919, de datum van de invoering van de verzekeringsplichtigheid) den leeftijd van 35 jaar bereikt hadden en op wie de pensioenregeling op dat tijdstip van toepassing was. Want de bedoelde ambtenaren zijn reeds zeven à acht jaar in gemeentedienst.

Een mogelijkheid voor Uwe gemeente om aan de verplichting van art. 41 3e lid te ontkomen ligt o. i. hierin, dat aan de beide ambtenaren een, zij het dan ook klein, wachtgeld voor onbepaalden tijd wordt toegekend, zulks in verband met het feit, dat artikel 41 de verplichting tot storting der wiskundige reserve alleen oplegt ten aanzien van een arbeider, die den dienst verlaat zonder een voor onbepaalden tijd toegekend pensioen. Er is o. i. wel aanleiding om aan te nemen, dat door de rechterlijke macht, indien zij daaromtrent een beslissing geeft, in deze zaak een voor onbepaalden tijd toegekend wachtgeld met pensioen zal worden gelijkgesteld. Want ook de Centrale Raad van Beroep huldigt een ruime opvatting door n.l. wachtgeld, gevolgd door wachtgeld-pensioen of ouderdomspensioen, voor de toepassing van art. 41 der Invaliditeitswet met een voor onbepaalden tijd toegekend pensioen gelijk te stellen (vgl. de beslissing van 6 Nov. 1924 A.B. 1925 p. 163).

Om te beoordeelen of de gemeente niet een te zwaren last op zich neemt door het toekennen van een dergelijk wachtgeld, dient men, behalve op den leeftijd der beide ambtenaren, natuurlijk vooral te letten op het bedrag der wiskundige reserve, die voor elk der beide ambtenaren moet worden betaald. Dit bedrag kan worden berekend aan de hand van de formules en de bepalingen van het K.B. van 28 Nov. 1919 (S. 791), gewijzigd bij K.B. van 27 Maart 1922 (S. 148), 12 Aug. 1922 (S. 492), 20 Oct. 1923 (S. 487), 28 Juli 1924 (S. 388) en van 9 Nov. 1925 (S. 440).

Tenslotte zij nog opgemerkt dat, vóór de laatste wijziging der Pensioenwet, de bedoelde ambtenaren, indien hun geen wachtgeld werd toegekend of anders

bij het eindigen van hun wachtgeld, aanspraak zouden hebben kunnen maken op wachtgeldpensioen. Dan was er vanzelf van toepassing van art. 41 Invaliditeitswet in dit geval geen sprake geweest. Doch, gelijk bekend, werd bij de laatste wijziging het wachtgeldpensioen geschrapt. Het is echter mogelijk, dat de beide ambtenaren of een van beide aanspraak heeft op uitgesteld pensioen. In dat geval zou de gemeente, om de verplichting ex art. 41 te ontgaan, niet meer behoeven te doen dan wachtgeld toe te kennen tot het tijdstip waarop het uitgesteld pensioen ingaat.

¹⁾ Volgens de meening van den minister van arbeid (circulaire van 2 Febr. 1920 no. 3839) vallen niet onder het begrip „arbeider” in den zin van artikel 4 der I.W. personen, die door de Overheid aangesteld of benoemd zijn in eenigen tak van openbaren dienst en wier arbeidsvoorwaarden door de Overheid eenzijdig worden vastgesteld.

4. VRAAG.

Als lid van den Raad onzer gemeente verzoek ik advies omtrent het volgende:

Onze gemeente (een badplaats) verhuurt tijdens het badseizoen gedeelten van het strand aan houders van ververschingstenten. Deze tenten zijn ook des Zondags geopend.

Mij stellend op het standpunt, dat de gemeente hare terreinen voor verkoop op Zondag niet beschikbaar mag stellen, maar zooveel mogelijk de Zondagsrust heeft te bevorderen, deed ik in de laatstgehouden vergadering de toezegging om te gelegener tijde met voorstellen te komen om deze tenten des Zondags te doen sluiten.

De Voorzitter van den Raad zal zich waarschijnlijk tegen een dergelijk voorstel verklaren, omdat bij het sluiten der tenten op Zondag de verkoopers z. i. toch krachtens de Zondagswet het recht zouden hebben om met wagens en karren langs den openbaren weg te venten met kleine eet- en drinkwaren, hetgeen nog meer schadelijk zou zijn voor de Zondagsrust.

Nu zou ik willen komen: ten eerste met een voorstel tot winkelsluiting (waaronder begrepen de ververschingstenten); ten tweede met een voorstel om te verbieden, dat des Zondags op den openbaren weg wordt gevent.

Als nu de Raad deze voorstellen aanneemt, zal dan laatstgenoemd voorstel bij Gedeputeerde Staten bezwaar ontmoeten op grond van de wet?

ANTWOORD.

Uiteraard is een gepreciseerd oordeel niet mogelijk, zoolang men de formulering niet kent van de voorstellen, door den inzender bedoeld. Wel echter kan opgemerkt, dat o. i. bepalingen *van die strekking* (die, voor wat de bedoelde tenten aangaat, in de huurcontracten waren op te nemen) door de gemeenten kunnen worden uitgevaardigd, zonder met de wet in strijd te komen. Ter toelichting moge het volgende dienen.

* * *

Art. 2 van de Zondagswet bepaalt, dat op Zondagen en de daarmede gelijk gestelde feestdagen, *met uitzondering van geringe eetwaren*, geene koopwaren op markten, straten of openbare plaatsen zullen mogen worden uitgesteld of verkocht, en dat kooplieden en winkeliers hunne waren niet zullen mogen uitstallen, noch met opene deuren verkoopen.

Nu is inderdaad de meening wel verdedigd, dat deze bepaling aan handelaren in geringe eetwaren een *recht* geeft, om op Zondag hun waar aan den man te brengen en dat de Gemeenteraad de bevoegdheid mist om aan dat recht te tornen.

Die meening heeft echter bij de rechterlijke macht herhaaldelijk *zonder succes* steun gezocht.

De Hooge Raad besliste reeds in een arrest van 14 December 1914 (W. v. h. R. No. 9750), dat bij dit artikel „*geenszins* aan de winkeliers of kooplieden het recht of de bevoegdheid is toegekend, om met die geringe eetwaren op die dagen datgene te verrichten, immers ze uit te stallen of te verkoopen, wat ten aanzien der andere waren werd verboden — doch (dat) *alleen bepaald wordt, dat de regeling in dit artikel gegeven geringe eetwaren niet omvat*”. En om deze reden werd volgens het oordeel van het hoogste rechtscollege door de uitzondering van art. 2 „*geen inbreuk gemaakt op de bevoegdheid van den Gemeenteraad om binnen de grenzen van art. 135 der Gemeentewet bepalingen omtrent den verkoop van deze waren ook op bedoelde Zondagen en feestdagen, vast te stellen*”.

Deze uitspraak betrof een verordening van de gemeente *Leiden*, waarbij verboden werd het voor het publiek geopend hebben van een winkel vóór 's morgens vijf en na 's avonds negen uur; een bepaling, die met enkele uitzonderingen, niet alleen voor de werkdagen doch ook voor de Zondagen, gold.

Later werd in het arrest van 10 Febr. 1919 (W. v. h. R. no. 10395) nog eens nadrukkelijk verklaard, dat art. 2 der Zondagswet uitsluitend tot strekking heeft de daarin omschreven handelingen te verbieden, *zonder dat daaruit mag worden afgeleid, dat de lagere, inzonderheid de gemeentelijke, wetgever niet bevoegd zou zijn aan die verbodsbepalingen uitbreiding te geven*.

Het komt ons daarom niet waarschijnlijk voor, dat Ged. Staten een eventuele verordening tot winkelsluiting op Zondag, of een verbod om op dien dag in 't openbaar te venten, aan de Kroon wegens strijd met art. 2 van de Zondagswet ter vernietiging zullen voordragen. Weliswaar komt in een vroeger door Minister Thorbecke gecontrasigneerd Kon. Besluit van 10 April 1872, St.bl. No. 21 een van de meening van den Hoogen Raad afwijkende opvatting nopens art. 2 van genoemde wet tot uitdrukking. Doch er zijn in de laatste jaren zoovele gemeentelijke verordeningen op winkelsluiting uitgevaardigd, waarbij ook aan handelaren in kleine eetwaren het verkoopen geheel of gedeeltelijk gedurende den Zondag verboden werd, zonder dat de Kroon heeft ingegrepen, dat de meening niet al te gewaagd is, dat de Kroon in den loop der jaren, mede onder invloed van de uitspraak van ons hoogste rechtscollege, van haar vroeger standpunt is teruggekomen.

* * *

Een andere vraag is of een verordening i. z. de winkelsluiting, gepaard met een ventverbod, gedurende den Zondag met eenige andere wettelijke bepaling

in strijd zou kunnen zijn en op dien grond zou kunnen worden vernietigd.

Reeds herhaalde malen werd de stelling verdedigd, dat de gemeente hare wettelijke bevoegdheid, neergelegd in art. 135 der Gemeentewet, bij het uitvaardigen van een verordening tot winkelsluiting overschreed.

Zoo werd in een geval van overtreding van art. 1 van de verordening op de winkelsluiting van de gemeente *Heerlen* (luidende: „Het is verboden een winkel voor het publiek geopend te hebben: a. op Zondag, 1 Januari, Hemelvaartsdag, 15 Augustus, 1 November en 25 December enz.”) ten overstaan van den kantonrechter, voor wien deze zaak gebracht werd, aangevoerd, dat deze verordening noch in het belang der openbare orde, zedelijkheid of gezondheid werd vereischt, noch behoorde tot de huishouding van de gemeente en dus een zuiver particulier en geen gemeentebelang regelde, zoodat de Raad niet bevoegd was een dergelijke verordening te maken.

Evenwel konden noch de kantonrechter, noch de rechtbank, die in hooger beroep het vonnis van den kantonrechter bevestigde, noch de Hooge Raad zich met deze opvatting vereenigen. In het arrest van 21 Maart 1921 (W. v. h. Recht No. 10745), waarbij laatstgenoemd college het verzoek om cassatie van 's kantonnrechtters vonnis van de hand wees, werd ten aanzien van dit punt het volgende overwogen:

„dat..... het in het genoemde voorschrift neergelegde gebod kennelijk beoogt den winkeliers en hunne bedienden een voor hunne gezondheid noodzakelijke rust te waarborgen, waarvoor, zooals deze rechter, (n.l. de kantonrechter) feitelijk heeft beslist, de Raad daarvoor nagenoeg algemeene in de gemeente gebruikelijke dagen heeft uitgekozen”; en „dat de Raad der gemeente *Heerlen als strekkende de verordening in het belang der openbare gezondheid van een bepaalde klasse van ingezetenen en alzoo betreffende de huishouding der gemeente, daardoor de hem bij art. 135 der Gemeentewet toegekende bevoegdheid niet heeft overschreden*”.

Deze uitspraak lag trouwens in de lijn van het bekende arrest i. z. de Amsterdamsche winkelsluitverordening (arrest van 24 Juni 1918 W. v. h. R. No. 10307), waarbij de Hooge Raad besliste, dat „de bepaling van art. 1a van bedoelde verordening: „Het is verboden een barbierswinkel of kapperssalon des Zondags voor het publiek geopend te hebben” een maatregel bevat, *strekkende om voor de gezondheid van een bepaalde klasse van ingezetenen der gemeente te waken en dus dient een openbaar belang, dat betreft de huishouding der gemeente*”.

* * *

Naast vernietiging wegens strijd met de wet laat echter art. 153 der Gemeentewet de mogelijkheid open van vernietiging wegens strijd met het algemeen belang.

Nu achten wij de kans op vernietiging uit laatstbedoelden hoofde niet zeer groot. Toch dient er mede te worden rekening gehouden. Dit bleek nog enkele jaren geleden, toen de Raad van de gemeente *Hengelo (O.)* zijn besluit, strekkende om de verplichte winkelsluiting in plaats van 's avonds acht uur op 's avonds zeven uur te stellen, door een vernietigingsvonnis van de Kroon zag getroffen (K. B. van 19 Juni 1923 S. No. 275). Bij lezing van dit besluit bemerkte ge, dat het strenge oordeel der Kroon berustte op de overweging, dat

verplichte sluiting om zeven uur 's avonds — naar haar meening — meer inbreuk zou maken op de vrijheid van het bedrijf in die gemeente dan met het oog op het algemeen belang noodzakelijk was, en dat mitsdien de verordening in strijd werd geacht met het algemeen belang.

Vandaar dan ook dat gemeentebesturen, alvorens verordeningen op de winkelsluiting uit te vaardigen, in den regel toezien op de eischen van het winkelbedrijf en, zooveel mogelijk, rekening houden met de wenschen door de organisaties van winkeliers uitgesproken. Gewoonlijk heeft zich reeds een practijk van Zondagssluiting gevestigd in de takken van het winkelbedrijf, waarvoor de verordening zal dienen. Het geldt dan nog slechts de meerderheid der winkeliers, die vrijwillig des Zondags sluiten en het winkelpersoneel te beschermen tegen een minderheid, die van geen Zondagssluiting weten wil.

* * *

Wordt van gemeentewege winkelsluiting gedurende den geheelen Zondag voor *alle* takken van het winkelbedrijf verplicht gesteld, zooals in enkele gemeenten (b.v. Heerlen, Katwijk, Zwijndrecht en Aalten) geschiedde, dan dient in de verordening een uitzondering te worden gemaakt voor apotheken, terwijl het dan o. i. aanbevelenswaardig is, aan B. en W. de bevoegdheid toe te kennen in speciale gevallen den verkoop op Zondag toe te staan (b.v. aan Joodsche winkeliers, die gedurende den Zaterdag hunne winkels sluiten).

* * *

Bij verplichte winkelsluiting op Zondag is het — afgezien van de wenschelijkheid van Zondagsrust — met het oog op de belangen der winkeliers billijk om ook het venten op dien dag te verbieden. Daartoe kan de Raad een speciale bepaling in de verordening opnemen.

Echter kan deze zaak ook ter regeling worden overgelaten aan het college van B. en W., althans in die gemeenten, waarin het venten ingevolge de politie-verordening nimmer zonder toestemming van dit college mag plaats vinden of waar een dergelijke algemeene verbodsbepaling wordt uitgevaardigd.

OVERHEID EN KRANKZINNIGENVERPLEGING

DOOR

H. DE WILDE.

Voor een breeden kring van belangstellenden in het destijds zoo actueele vraagstuk van de krankzinnigenverpleging hield Prof. Mr. W. C. Opzoomer in 1863, kort na het overlijden van Dr. J. L. C. Schroeder van der Kolk op 65-jarigen leeftijd, te Utrecht een redevoering, gewijd aan de nagedachtenis van dien grooten hervormer op het gebied van het krankzinnigenwezen in Nederland. De geleerde spreker herinnerde aan den avond van 20 September 1827, toen de regenten van het Utrechtsche Krankzinnigengesticht, in den volksmond „dolphuis” geheeten, vergaderd waren om het rapport aan te hooren van hun gestichtsgeneesheer, Dr. Schroeder van der Kolk. De slotsom van dit rapport, hetwelk het voor ons land geheel nieuwe beginsel vooropstelde: „Krankzinnigheid is een ziekte en behoort evenals andere ziekten geneeskundig behandeld te worden,” luidde: „het blijkt maar al te zeer waar, dat een geheele verandering van het inwendige van het huis noodig is, om het dolhuis in een huis van genezing der ongelukkige krankzinnigen te herscheppen.” In vervoering riep de redenaar daarna uit: „Die ronde taal vond weerklank. Tot zulk een grondige verbetering te geraken werd de wensch van al de regenten; en allen sloegen ze de handen ineen, om dat schoone doel te bereiken. Het is die merkwaardige vergadering van den 20sten September 1827, die het geboorteuur mag heeten van de hervorming van den toestand der krankzinnigen in Nederland.”

Het geboorteuur, waarvan de Utrechtsche hoogleeraar in zijn gedachtenis-rede melding maakte, ligt bijna honderd jaren achter ons. Het tegenwoordige geslacht is in staat, vollediger dan Mr. Opzoomer, te waardeeren de ingrijpende veranderingen en hervormingen, die ten aanzien van dit groote volksbelang zijn ingevoerd. Veilig kan worden gezegd, dat misschien op geen gebied van publieke zorg het verschil tusschen het thans bestaande en hetgeen vroeger was zoo groot is als op dat van de verpleging van krankzinnigen. De veranderingen, sedert de veertiger jaren der vorige eeuw tot heden aangebracht, zijn zoo buitengewoon belangrijk, de wijzigingen in de begrippen, bij overheid en volk beiden, zoo groot, dat het thans moeilijk valt geloof te hechten aan de verhalen van hetgeen tot en ook nog wel ná 1850 op dit terrein plaats greep.

De vraag, in hoeverre de overheid hier bleef binnen de grenzen, die de antirevolutionairen krachtens hun opvatting omtrent de overheidsbemoeying wenschen gesteld te zien, verdient stellig ook ernstige overweging. Vooraf moge echter de aandacht gevraagd worden voor:

I. Het verleden en de destijds heerschende opvattingen inzake de krankzinnigheid en de krankzinnigenverpleging, waartegen psychiaters en deskundigen als Pinel in Frankrijk, Langermans in Duitschland, graaf Shaftesbury in Engeland en Schroeder van der Kolk in Nederland den strijd aanbonden.

II. De maatregelen, van overheidswege en langs den weg van het particulier initiatief getroffen, teneinde de krankzinnigenverpleging in overeenstemming te brengen met de nieuwe opvattingen en begrippen.

III. De taak der provinciën en de zware geldelijke lasten, die art. 39 der Armenwet en art. 11 der Krankzinnigenwet leggen op de gemeenten en op de provinciën.

I. *Hoe het vroeger was.*

Het begrip van de hedendaagsche krankzinnigenverpleging en -wetgeving, volgens hetwelk de ongelukkige als een zieke beschouwd wordt, wiens toestand een zorgvuldige en liefderijke behandeling vereischt, ontbreekt geheel in de oudheid en grootendeels ook in de middeleeuwen, ja zelfs tot in de eerste helft van de vorige eeuw. Grieken en Romeinen waren en bleven, bij al hun verlichting, geheel onverschillig omtrent hun toestand; en daarna, in de middeleeuwen, werd de ongelukkige, wiens geestvermogens gekrenkt waren, beschouwd als door den duivel bezeten en daarom op de gruwelijkste wijze achtervolgd, mishandeld, verbrand. In 1818 moest nog de psychiater Esquirol in een rapport over de toestanden in de gestichten in Frankrijk aan de Regeering schrijven: „Ik heb de ongelukkigen gezien, terwijl ze op de meest ruwe wijze werden gevoed, beroofd van lucht om te ademen, van water om behoorlijk hun dorst te lesschen, van voor het leven meest noodige zaken. Ik heb hen overgeleverd gezien aan zoogenaamde opzichters, die echter als beulen optraden.” Nog in 1838 werden in 26 Departementen van Frankrijk de krankzinnigen, die een gevaar opleverden voor de openbare veiligheid, gewoonweg in gevangenissen ondergebracht — en welke gevangnissen!

Omtrent hetgeen in Duitschland viel waar te nemen, schreef terzelfder tijd een geneesheer: „Deze ongelukkigen worden als staatsmisdadigers in de gevangenis geworpen, waar nooit het oog der menschelijkheid door-dringt. Daar komen zij, onder den last der ketenen, die hun ledematen verscheuren, in hun eigen smart om. Men geeft hen prijs aan de openbare nieuwsgierigheid en gevoellooze menschen laten hen als wilde dieren zien.”

Hun, die bekend zijn met de werken van Charles Dickens, o.a. met zijn „Olivier Twist”, waarin met schrille kleuren het gestichtswezen in Engeland geschetst wordt, zal het niet moeilijk vallen zich eenige voorstelling te vormen van de wijze, waarop toen ter tijd met krankzinnigen zal zijn gehandeld. De Engelsche Dr. Conolly schreef, dat hij „in een gesticht, aan een gevangenis gelijk, de klacht van een krankzinnige hoorde, dat hij in geen zeven jaren eenige bloem of groen blad had gezien. Wij troffen voorbeelden, dat naar allen schijn eenige dier ongelukkigen in zeer langen tijd nauwelijks ooit het zonlicht hadden aanschouwd of zich in zijn stralen hadden kunnen koesteren.”

Men zag overal, ook in ons land, in den krankzinnige niet vóór alles den *zieke*, maar het gevaarlijke wezen, dat van de maatschappij moest worden afgezonderd, omdat men vóór alles er op bedacht was hem *onschadelijk* te maken en daarom het gebruik van de ruwste middelen, van onbarmhartige pijnigingen, van boeien en ketenen niet ontzag. Het nieuwsgierige publiek, dat op bepaalde dagen tot de „dolhuizen” gratis of tegen een kleine vergoeding toegang had, beschouwde het als een waar vermaak de ongelukkige lijdens te komen bezichtigen, plagen, sarren, bespotten.

Nog vóór men hier te lande, onder de leiding van Dr. Schroeder van der Kolk, ernstig begon met het aanbrengen van verbetering in de ergerlijke toestanden, waren in het buitenland pogingen aangewend en ten deele ook geslaagd met het doel om het lot der ongelukkige lijdens te verzachten. Pinel, de geneesheer in het gesticht Bicêtre te Parijs, had reeds in 1792 — merkwaardig, juist in het jaar, waarin de gruwelijke Septembermoorden plaats hadden! — een treffend voorbeeld gegeven. Mr. L. Metman geeft daarvan in zijn „Wetgeving op de krankzinnigen, 's Gravenhage 1848” het volgende verhaal. „Het eerst kwam Pinel op het denkbeeld, aan den ellendigen toestand der in ketenen opgeslotenen een eind te maken, door een gesprek met een eenvoudigen bewaker, die zijn chef bij diens eerste bezoek begeleidde en op diens vraag: „Wat doet gij als ze woest worden?” het laconieke antwoord gaf: „Ik maak hun ketenen los”. Na eenigen tijd wendt Pinel zich tot een Engelschen kapitein, die vele jaren in Bicêtre lag vastgeketend en als de verschrikkelijkste aller patiënten beschouwd werd. Hij gaat alleen in diens vertrek en zegt op kalme wijze: „Kapitein, als ik uw ketenen liet wegnemen en ik u de vrijheid gaf rond te loopen, zoudt ge me dan beloven redelijk te zijn en niemand kwaad te doen?” „Ik beloof het u,” klonk het antwoord, „maar gij spot met mij; men is veel te bang voor mij en gij zijt het ook.” „Ik ben niet bang, daar ik zes mannen heb om mij te doen eerbiedigen; geloof mij, word volgzzaam; ik zal u de vrijheid geven, als gij u dit buis laat aandoen in plaats van die zware ketenen.” De patiënt leent zich tot alles, wat van hem gevorderd wordt. Toen hij vrij is, wil hij opstaan; maar kan niet, daar hij het gebruik zijner beenen heeft verloren. Eindelijk wankelt hij naar de deur en roept in verrukking,

naar den hemel ziende: „hoe schoon!"; later loopt hij den geheelen dag het huis door, slaapt 's nachts rustig. De twee jaren, die hij nog in Bicêtre bleef, had hij geen aanvallen van razernij meer; ja, had zelfs goeden invloed op de andere krankzinnigen en deed als bewaker dienst." Dr. Pinel is in deze richting, zoolang hij aan Bicêtre was verbonden, voort gegaan. Toen dan ook in Nederland alles nog stikdonker op dit terrein was, kon hij deze woorden schrijven: „aanzienlijke reizigers, die ons krankzinnigengesticht bezochten en getuigen waren van de orde en de rust, die er heerschen, vroegen mij soms met verbazing: maar waar zijn nu toch de gekken? Zij wisten niet, dat zij de grootste lofrede op ons huis hadden uitgesproken."

Bij de behandeling van de eerste Krankzinnigenwet (van 1841) werd van onderscheidene zijden lof en hulde gebracht aan de groote verbeteringen, die onder de leiding van Dr. Schroeder van der Kolk, den Nederlandschen Pinel, waren aangebracht in het Utrechtsche gesticht, welk gesticht toen als een model werd geprezen voor alle bestaande en nog op te richten gestichten. Die lof lijkt thans wel ietwat vreemd, aangezien, ondanks de ook later nog aangebrachte verbeteringen, het krankzinnigengesticht aan de Nieuwstraat te Utrecht verre, zeer verre achterstaat bij de in de laatste 30 à 20 jaren gebouwde inrichtingen, die aan de meest moderne eischen voldoen: Bloemendaal, onder Loosduinen; St. Bavo-gesticht, onder Noordwijkerhout; Oud-Rozenburg; Vrederust, bij Bergen op Zoom; enz. Doch hoe dit moge zijn, Dr. Schroeder van der Kolk heeft den stoot gegeven, niet slechts voor het Utrechtsche gesticht, maar voor de geheele krankzinnigenverpleging in ons land. Hij was en hij blijft de groote hervormer op dit gebied. Als geneesheer aan het Utrechtsche gesticht verbonden, is hij begonnen met kracht en rusteloos te wijzen op de allerdroevigste wijze, waarop de krankzinnigen werden verzorgd, beter gezegd mishandeld. Als hoogleeraar aan de Utrechtsche hoogeschool hield hij bij de overdracht van het rectoraat dezer Universiteit op 16 Maart 1837 een redevoering, waarin hij het ergerlijke van den toestand helder in het licht stelde. Beschamend was zijn beschuldiging, toen hij aanvoerde: „In de meeste plaatsen worden de lijders in holen en nauwe kerkers afgezonderd, of leiden zij, met gevangenen en dieven vermengd, een ellendig leven..... Boven den ingang van zoodanige kerkers en holen zou men met recht de woorden kunnen schrijven, welke Dante boven de poorten van de verblijfplaatsen der verdoemden in het onderaardsche rijk heeft gegriffeld: „Laat alle hoop varen, gij die hier binnentreedt". Na de erkenning van hetgeen in Frankrijk en elders ten beste der krankzinnigen gedaan was, moest de hoogleeraar dit harde woord spreken: „Wend ik daarentegen de oogen naar ons vaderland, dan sta ik in twijfel, of hier een gevoel van droefheid dan wel van schaamte rechtvaardiger is. In dat vaderland toch, waarin geen vak van menschelijke kennis verwaarloosd is, alwaar zoo vele uitmuntende gestichten van menschlievendheid en goedwilligheid den vreemden ten voor-

beeld kunnen strekken, is de gewichtige en hoogst noodzakelijke verzorging der krankzinnigen ten eenenmale verwaarloosd, en voor deze taak van ware menschenliefde bijna niets gedaan." Nog in 1808 verklaren de regenten van het Utrechtsche gesticht: „het dolhuis is een huis, alleen bestemd om dolle menschen en die in den hoogsten graad onnoozel zijn op te nemen."

Als inspecteur der gestichten, bracht Dr. Schroeder van der Kolk met Dr. Feith in 1848 rapport uit over de door hen ingestelde onderzoeken in de gestichten in ons land, over de jaren 1844—1846. In dat rapport kan men lezen: „Wij zullen niet uitweiden over de verschrikkelijke tooneelen van ellende, noch over de beklagenswaardige wijze van behandeling door ons op vele plaatsen aangetroffen. Genoeg zij het met een enkel woord te vermelden, dat wij onderscheiden krankzinnigen zagen, die zich naakt in morsig stroo in een verpestende atmosfeer onder een deken wentelden, en bovendien niet zelden geketend waren; dat velen ongenoegzaam voedsel erlangden, en dat wij op vele plaatsen van vermenging van seksen en andere ijselijkheden ooggetuigen waren. Was door één onzer (n.l. Dr. van der Kolk) de ongelukkige toestand der krankzinnigen in Nederland in 1837 met sterke kleuren geschetst, deze inspectie overtuigde ons op vele plaatsen, dat die schildering nog ver beneden de waarheid gebleven was." In vermeld rapport kwam ook een beschrijving voor van het gesticht te Utrecht, zooals dit gesticht er uitzag vóór de door Dr. Schroeder van der Kolk aangebrachte veranderingen; een beschrijving, die doet vragen, hoe het mogelijk was, dat de verlichte, immers anti-Da Costiaansche regenten daarvan de verantwoordelijkheid durfden dragen. „Dit verblijf bestond uit 27 hokken, met zware deuren en grendels voorzien. In het midden dier deuren was een kleine opening, waardoor in ijzeren bakken, die met ketenen van buiten werden vastgemaakt, de spijsen aan de ongelukkige bewoners werden toegereikt. Behalve een vaste krib of stroomatras was in die hokken noch eenige bank, noch tafel tot gemak dier ongelukkigen aangebracht, zoodat zij genoodzaakt waren te staan of zich op den bodem te wentelen, wanneer zij niet den geheelen dag in hun krib wilden blijven liggen. Hierbij moet men nog voegen, dat wegens de geringe opening de reeds bedorven lucht door een in den hoek geplaatst secreet nog aanmerkelijk verergerd werd. Een groot deel der krankzinnigen was niet alleen bij nacht, maar ook bij dag in die hokken opgesloten, waarvan de meeste op een algemeene plaats uitkwamen, die om haar morsigheid bij slecht weder weinig beweging toeliet. Voor bezigheid was geen gelegenheid; de seksen waren niet afgescheiden en de tooneelen die daar plaats hadden, moeten wij met een sluier bedekken." Van die hokken-verpleging schreef Dr. Schroeder van der Kolk nog, dat in het gesticht te Zutphen een man verpleegd werd, die, na vele jaren lang in één dier hokken of hollen opgesloten, niet alleen het gebruik zijner ledematen had verloren, maar geheel in elkaar gegroeid met de knieën aan de kin zat.

De herinnering aan de ellende, waaraan de ongelukkigen werden blootgesteld, aan de ergerlijke wijze, waarop de heeren regenten zich van hun ernstige en gewichtige taak kweten, bracht Prof. Opzoomer er toe zich aldus sarcastisch uit te drukken: „Indien ik een scherpe tegenstelling wilde maken, en een tafereel schetsen, die edele gemoederen in wilden hartstocht kon doen ontvlammen, dan zou ik uit deze hokken en folterplaatsen der rampzalige krankzinnigen u naar een ander deel van de gestichten leiden, naar de kamers van de heeren regenten. Ik zou er de gordijnen en spiegels, de schilderijen en schoorsteenversieringen laten zien, en een blik doen werpen op de rijkelijk met wijn en spijzen bezette tafels, waaraan de fijnste zaken van poelier en banketbakker niet mochten ontbreken. Ik zou u uitnoodigen om er getuige van te zijn, hoe, op rekening van het huis, de rijksregenten, soms met de „respectieve mevrouwen” er bij, zich alles kostelijk lieten smaken. Als dan de dertigste kanne wijns gedronken werd, zou ik u den menschlievenden feestdrank doen hooren, door een der brave dischgenooten op den bloei van het gesticht ingesteld en luidkeels door allen toegejuicht. Maar ik zou tevens de vrijheid nemen, eens van de fraaie zaal of de keurige heerenkamer de deur open te zetten, om, als het blijde gejuich voorbij was, de kreten en het gegil der ellendigen te doen hooren, tot wier nut dat gesticht was gebouwd, en wien het geld toekwam, dat in brooddrunkenheid werd verbrast.” De redenaar liet echter op deze scherpe, vlijmende tegenstelling onmiddellijk volgen: „Doch ik wil het gevoel van verbittering niet prikkelen. Kan deze tegenstelling alleen tot verontwaardiging stemmen, er is een andere, die tot vreugde en dankbaarheid stemt. Uit de hokken en holen der krankzinnigen wil ik u voeren, niet naar den feestdich der regenten, maar naar de vreedzame en stille verblijven, die de krankzinnigen *thans* bewonen. Want de hokken en holen behooren tot het verleden.”

Het was in 1863, toen deze woorden werden gesproken. En *thans* is men nog heel wat verder op den weg der verbetering van de krankzinnigenverpleging; ja, haast zou men zeggen: het volmaakte op dit terrein is bereikt.

II. *De wetten van 1841 en 1884.*

Onder den indruk van de klachten en onthullingen van psychiaters en andere deskundigen omtrent de toestanden in de gestichten en bewaarplaatsen voor krankzinnigen, werden allengs door regenten en bestuurders groote en noodige verbeteringen aangebracht. De overheid had evenwel ook hier een groote en gewichtige taak te vervullen. Zij toch heeft, telkens als de openbare veiligheid dit eischt, maatregelen te nemen. Ook wanneer het vaststaat, dat belangen van een categorie van personen in volstrekten zin verwaarloosd worden. Van het één zoowel als van het ander was hier sprake. Krankzinnigen, die een gevaar zijn voor de om-

geving, moeten afgezonderd worden; doch tevens is het plicht, dat voor die ongelukkigen behoorlijk gezorgd wordt. Bovendien, de overheid mocht niet wachten tot den tijd, wanneer de wenschen van Pinel, graaf Shaftesbury, Schroeder van der Kolk en anderen door de bestuurders en regenten van bewaarplaatsen en gestichten waren overgenomen en in daden waren omgezet. Immers, was het van het grootste belang, dat ten aanzien van de inrichting dier stichtingen en van de verpleging algemeene regelen zouden gelden en op de toepassing daarvan behoorlijk toezicht zou gehouden worden.

Tusschen de jaren 1830 en 1850 ziet men dan ook in schier geheel Europa, ook zelfs in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, de wetgever aan het werk. In Frankrijk werd door de Kamers een wetsontwerp der Regeering aangenomen, Juni 1838, dus onder Louis Philippe. Op initiatief van graaf Shaftesbury, den beroemden philanthroop, kwam in Engeland in 1845 tot stand de wet, die de Magnacharta voor de vrijheden der krankzinnigen werd genoemd. En zoo ging het verder in schier alle landen.

Ook in ons land. Hoe noodig het was, dat de overheid ingreep, bleek genoeg uit de mededeelingen, door de inspecteurs Schroeder van der Kolk en Feith uitgebracht omtrent den toestand der gestichten. Reeds onder Willem I, die zich, gelijk bekend is, met grooten ijver en loffelijke toewijding met velerlei aangelegenheden bezighield, was een Kon. Besluit van 12 Februari 1814 (Stbl. no. 25) uitgevaardigd, dat de rechtbanken bevoegd verklaarde om „de opneming in verbeterhuizen” te gelasten van „zoodanige personen, welke wegens zinneloosheid, verregaande verkwisting of andere buitensporigheden en slechte gedragingen voor de samenleving ongeschikt zijn of zich dezelve onwaardig gemaakt hebben.” De strekking van dit besluit, waarin volgens de toenmaals heerschende meening krankzinnigen gelijk gesteld werden met misdadigers, was dus alleen de bevordering der openbare orde en veiligheid: zuivere politie-maatregel, die echter door een wijziging bij besluit van 11 April 1818 (no. 62) werd verzacht, waarbij de opheffing van zulke gestichten, als niet behoorlijk tot genezing der ongelukkigen ingericht waren, werd voorgeschreven en de wenschelijkheid werd uitgesproken om de gestichten door bijzondere commissiën, onder het oppertoezicht van Ge-deputeerde Staten in elke provincie, te doen beheeren. Hoe goed bedoeld, tot practische gevolgen heeft laatstgenoemd besluit niet geleid, ook al door de Belgische moeilijkheden. Dr. Schroeder van der Kolk zat intusschen, gelijk hiervoren reeds werd aangegeven, niet stil. Hij bespeelde met groote kracht en virtuositeit het klavier der volksconsciëntie, wist niet slechts levendige belangstelling bij volksvertegenwoordiging en regeering voor zijn denkbeelden te wekken, maar slaagde er zelfs in de publieke opinie om te werken. In 1838 bood hij der Regeering aan zijn vermaarde memorie „Bedenkingen over de wetgeving nopens de krankzinnigen”; en twee jaren daarna, December 1840, diende de Regeering

een wetsontwerp bij de Tweede Kamer in, dat de wet van 29 Mei 1841 (Stbl. no. 20) is geworden, de *eerste* Krankzinnigenwet voor Nederland.

Het Kon. Besluit van 1814 nam dit standpunt in, dat de krankzinnige een gevaar kan zijn voor zijn omgeving en daarom in het belang der openbare orde en veiligheid moet worden opgesloten; de wet van 1841 voegde daaraan toe het beginsel van Dr. Schroeder van der Kolk, dat de krankzinnige een *zieke* is, die als alle andere zieken geneeskundig moet worden behandeld en verzorgd. In overeenstemming daarmede werden in de wet de eischen gesteld, waaraan een krankzinnigengesticht had te beantwoorden, werd het toezicht op en de opneming in de gestichten geregeld; terwijl er in bepaald werd, dat gestichten, die aan de eischen niet voldeden, op last van den Koning konden worden gesloten. In de boven vermelde „Mededeelingen” van de inspecteurs (verschenen 1848) kon reeds met groote waardeering gewag gemaakt worden van „de vruchten, die de wet van 1841 heeft voortgebracht, tengevolge waarvan de mensch weder in het diepe ongeluk is erkend en geeerbiedigd en voor de smartelijkste wonde in de menschelijke maatschappij over geheel Nederland de gelegenheid tot hulp of verzachtende balsem is gespreid.”

Voor velen was deze wet van 1841 echter slechts een eerste, zij het een zeer gewichtige, stap op den goeden weg. Hoe langer de eerste Krankzinnigenwet functioneerde, hoe ernstiger de critiek werd en hoe meer leemten er in ontdekt werden. Nog vóór 1880 werd een Staatscommissie benoemd, bestaande uit de heeren Dr. Ramaer, Dr. van Capelle, Mr. A. A. de Pinto en Jhr. Mr. G. J. Th. Beelaerts van Blokland, belast met het voorbereiden eener nieuwe wet; en 23 Juni 1881 werd een wetsontwerp voorgedragen, dat de wet van 27 April 1884 (Stbl. no. 90) is geworden. In de Memorie van Toelichting werd door Minister Mr. J. Heemskerk Azn. verklaard, dat de wet van 1841 goede vruchten had gedragen en dat het doel, hetwelk men zich van haar had voorgesteld, grootendeels was bereikt. Geen terugkeer, maar een verdere voortschrijding op den ingeslagen weg, bedoelde dan ook het nieuwe wetsontwerp.

De nieuwe wet, hoewel van dezelfde beginselen uitgaande, verschilt op enkele punten met de wet van 1841. In laatstgenoemde wet was het toezicht niet zeer volledig geregeld. Zij sprak slechts over een drie-maandelijksch bezoek van den Officier van Justitie, aan welke bepaling echter in den loop der jaren niet vast werd gehouden, daar allengs inspecteurs werden aangesteld, met het algemeen toezicht belast, zonder dat dit bij eenige wet of besluit was voorgeschreven. In de nieuwe wet werd dit algemeene toezicht door tenminste twee inspecteurs vastgelegd, die geen geneeskundige practijk mogen waarnemen en zonder 's Konings toestemming geen andere bediening bekleeden. Het toezicht strekt zich uit over krankzinnigen en krankzinnigengestichten. Van de laatste is geen enkel uitgezonderd; van de eersten slechts zij, die in hun eigen woning

of door hun ouders of echtgenooten verpleegd worden, indien zij van hun vrijheid niet zijn beroofd. Het toezicht omvat dus, behalve deze uitzondering, alle krankzinnigen binnen en buiten de gestichten, een bepaling die in de eerste wet niet voorkwam. De wet van 1884 spreekt niet meer als de vorige van bewaarplaatsen en bepaalt verder, dat de gestichten uitsluitend tot verpleging van krankzinnigen bestemd zijn; terwijl voorts de Regeering voor elk gesticht het maximum van het getal verpleegden en het minimum van dat der geneeskundigen heeft vast te stellen.

De vraag: zal de plaatsing van een patiënt enkel op het getuigschrift van een geneesheer geschieden, of zal men daarboven de tusschenkomst van de rechterlijke macht eischen? werd zoowel in 1841 als in 1884 in laatstgenoemden zin beantwoord. Dr. Schroeder van der Kolk en andere geneesheeren hadden zich tegen de opneming van de rechterlijke macht in de wet van 1841 verzet, op grond ook, dat evenals in alle andere landen in Europa slechts twee voorwaarden tot opneming in een gesticht noodig zijn: één door den verzoeker geteekende aanvraag en één uiterlijk veertien dagen van te voren afgegeven verklaring van een geneeskundige. De rechterlijke macht, hetzij president van een gerechtshof, hetzij een kantonrechter (wet van 1884) wenschten zij uitgeschakeld te zien. Eén der opponeerende geneesheeren, Dr. Donkersloot, schreef in een brochure („De krankzinnige tegenover de wet en de maatschappij”): „Men mag zijn blinden en doofstommen naar een instituut, zijn dochter naar een klooster, zijn vrouw naar een ziekenhuis, zijn kinderen naar een Thalitakumi, zijn zusters naar een Steenbeek, de ondeugende knapen naar een Mettray brengen zonder dat de politie er een oor naar vertrekt; doch als ik een hersenlijder heb, die eenigen tijd het zelfbewustzijn heeft verloren, die te groot of te klein is in eigen oogen, of die door verbeeldingen der zinnen gemarteld wordt — dan zijn alle asylen voor hem gesloten, tenzij de hand der gewapende politie hem daar, als een verdacht of misdadig persoon, binnenleidt. Is dat geen schreeuwend onrecht?”

Hoeveel indruk deze en soortgelijke andere ontboezemingen en protesten ook mochten maken, de wetgever van 1841 en later die van 1884 bestendigden de inmenging van de rechterlijke machtiging. Beiden beweerden, dat geen sterveling er aan zal denken om een lijder aan een gewone ziekte te *dwingen* zich aan een verpleging buiten zijn eigen omgeving te onderwerpen, maar dat die dwang plicht kan zijn ten aanzien van een hersenlijder, die van zijn toestand veelal zich niet bewust is. Juist daarom, zoo werd dan verder betoogd, is er een waarborg noodig, dat nooit de deuren geopend worden voor personen, die er niet thuis behooren, die dus niet krankzinnig zijn. Deze waarborg zou dan liggen in de rechterlijke machtiging, in casu in de machtiging van den kantonrechter!

III. De gewichtige taak van de Provincie.

Men zal van een tijdschriftartikel wel niet verwachten, dat de aandacht van de lezers gevraagd wordt voor alle voorschriften en regelen, voorkomende in de wetten van 1841 en 1848.

Een uitzondering moge echter gemaakt worden voor de hoogst belangrijke vraag: welke macht is geroepen zorg te dragen voor een voldoende aantal gestichten, waarin de lijdens, die in eigen of anderer woning niet kunnen verpleegd worden, een onderkomen vinden? Onder de Krankzinnigenwet van 1841 was, in overeenstemming met de Fransche wet van 1838, deze taak opgedragen aan de Provincie. In 1884 scheen de Regeering aanvankelijk van meening, dat de provinciën „aan deze staatszorg bij uitnemendheid vreemd moesten blijven”; doch een duidelijke aanwijzing, welke macht, b.v. het Rijk, voor „een voldoende aantal gestichten” had zorg te dragen, kwam in het wetsontwerp niet voor. De Commissie van Rapporteurs stelde daarom voor een nieuw artikel, het tegenwoordige art. 11, hetwelk aan de Provincie opdroeg om, voorzover niet op andere wijze in de behoefte aan gestichten was voorzien, er zelve voor te zorgen. Het amendement werd aangenomen; en dientengevolge heeft, volgens de wet, niet het Rijk, maar de Provincie te voorzien in de behoefte aan plaatsruimte. Behalve dan in de gevallen, in art. 10 genoemd, n.l. dat het Rijk zorgt voor plaatsruimte voor de zoogenaamde crimineel-krankzinnigen; en, wat de kosten van verpleging aangaat, voor die krankzinnigen, van wie de gemeente van onderstand niet is te bepalen.

Gelet op een langere dan 75-jarige ondervinding, kan wel worden verklaard, dat het juist was gezien om niet aan het Rijk, maar aan de provinciën deze taak op te dragen. Centralisatie, d. w. z. het zorgdragen voor voldoende plaatsruimte door een departement van binnenlandsch bestuur, neerkomende op één bureau, zou stellig geleid hebben tot beslissingen op onvolledige of onnauwkeurige gegevens, tot een vertraging in de afdoening van allerlei aangelegenheden, op de plaatsruimte betrekking hebbende. Decentralisatie daarentegen, n.l. die taak uit te voeren door elke provincie voor de patiënten in het eigen gewest, is gebleken uitnemend te werken. Er is dan ook niemand meer, die de gelukkige beslissing der Tweede Kamer in 1884, tegen het gevoelen der Regeering in, niet toejuicht. Stellig zou een rustige en nauwgezette afdoening van alle zaken, de krankzinnigenverpleging in ons land betreffende, zooals die in den loop der jaren bij de provinciale bemoeiing viel waar te nemen, niet, zeker niet in die bevredigende mate, zijn voorgekomen, wanneer een rijksbureau zich met de taak van de voorziening in plaatsruimte had moeten belasten. Naar alle waarschijnlijkheid zou de uitvoering van die rijkstaak zijn uitgelopen op het bouwen van eenige, misschien wel 6 of meer *rijks*gestichten. Als gevolg daarvan had men allicht verkregen bureaucratischen rompslomp met daarmede gepaard gaande trage afdoening der zaken en hooge verpleegprijzen.

Het is dan ook opmerkelijk, dat in en buiten de Staten-Generaal in de laatste jaren geen stemmen meer opgaan om rijksgestichten te bouwen, hoewel in beide Kamers vele vertegenwoordigers zijn van hen, die het goede schier uitsluitend van den Staat verwachten. Alle politieke richtingen schijnen er zich thans rustig bij neer te leggen, dat het Rijk slechts één eigen gesticht heeft voor de krankzinnigen-misdadigers of ook voor krankzinnigen, die geen aanwijsbare woonplaats hebben, voor alle welke patiënten het Rijk, krachtens art. 10 der wet, zelf heeft te zorgen. Aandrang om naast het gesticht te Woensel en dat te Grave, welk laatst genoemd gesticht thans contractueel Zuid-Hollandsche patiënten heeft, nóg een rijksgesticht te bouwen, is er niet meer. Wel een bewijs, dat men algemeen overtuigd is, op grond van verkregen ervaring, dat de uitvoering der taak, in art. 11 der wet aangegeven, veilig kan worden overgelaten aan het beleid van de colleges van Gedeputeerde Staten, die dan ook deze aangelegenheid, onder verantwoordelijkheid van de Staten, met groote nauwgezetheid behartigen.

Iedere provincie moet dus zorgen, dat er ruimte is voor die krankzinnigen in het Gewest, voor wier opneming machtiging is verleend. Hoe kwijt zij zich van dien door de wet opgelegden plicht? Zij kan, de wet verbiedt dit geenszins, een eigen *provinciaal*, dus overheidsgesticht hebben. De provinciën zijn zoo verstandig geweest, Noord-Holland uitgezonderd, dien weg niet op te gaan. Wel zijn meermalen, althans vóór 1910, pogingen aangewend, bepaaldelijk in de Staten van Zuid-Holland, om te komen tot een provinciaal gesticht. Geen dier pogingen slaagde. Wel werd het accres van de lijders met ieder jaar grooter, zoodat aan het eind der vorige en aan het begin van deze eeuw de Gedeputeerde Staten zich meermalen angstig hebben afgevraagd, of de destijds bestaande gestichten wel in de naaste toekomst voldoende plaatsruimte zouden hebben; doch zij leefden in afwachting van de resultaten, die het particulier initiatief zou geven; zij hadden vertrouwen in de ernstige pogingen, die van confessioneele zijde, zoo van de christelijk-protestanten als van de roomsch-katholieken, ongeveer in die jaren werden aangewend, om ten behoeve van hun geestverwante kringen eigen gestichten in het leven te roepen. Dit vertrouwen werd niet beschaamd. De Vereeniging tot christelijke verzorging van krankzinnigen in Nederland heeft zich te dien aanzien buitengewoon verdienstelijk gemaakt en niet minder de bekende Vereeniging voor Zeeland. Haar gestichten — Veldwijk onder Ermelo, Bloemendaal onder Loosduinen, Dennenoord onder Zuidlaren, Wolfhezen bij Arnhem, Vrederust onder Bergen op Zoom — mogen er zijn. Zij voldoen, zoo wat de gebouwen als de verpleging betreft, aan hooggestelde eischen. En hetzelfde kan zeker ook gezegd worden van de r. k. congregatiën, die met voldoening mogen wijzen op haar schitterende gestichten, als Venray in Limburg en St. Bavo te Noordwijkerhout. Bovendien voorzagen de gestichten Endegeest, Oud-Rozenburg, St. Jorisgasthuis te Delft en Maasoord te Rotterdam voldoende in de behoefte

aan z.g. neutrale verpleging voor de provincie Zuid-Holland. Waarom zou dan de Provincie nog een eigen gesticht moeten hebben? Voor alle richtingen was of werd voldoende gezorgd: voor de christelijke protestanten, voor de roomsch-katholieken en voor de „neutralen”. Men kon het niet anders, niet beter wenschen — zóó redeneerde terecht de groote meerderheid in de Staten van Zuid-Holland. Het particuliere initiatief werkte uitstekend. Gedeputeerde Staten konden het best met de besturen van de particuliere gestichten vinden; zorgen wèl, maar moeilijkheden, ernstige moeilijkheden deden zich niet voor. Dwaas, onverstandig zou het dan ook van de Staten zijn geweest, indien geheel overbodig tot de oprichting van een provinciaal gesticht met al zijn eigenaardige, deels bekende, deels onbekende problemen ware besloten. Waarbij dan nog kwam, dat het voorbeeld van het in Noord-Holland opgerichte provinciaal gesticht — met zijn hoog verpleggeld: f 1400 tegenover f 900 en lager in de particuliere gestichten — geenszins tot navolging stemde.

De provincie Zuid-Holland — men moge het billijken, dat schrijver dezes zich tot dit Gewest bepaalt — deed verstandiger. Nu 25 jaren geleden, 12 Juni 1901, was de meerderheid in de Staten van links in rechts omgezet. Juist in het begin dezer eeuw, toen het vraagstuk van de voorziening in plaatsruimte eischte, dat er „iets” gedaan moest worden. De nieuwe meerderheid — roomsch-katholieken, anti-revolutionairen en christelijk-historischen — was van meet af op dit gewichtig punt van provinciaal beleid volkomen eenstemmig. Ze wist van geen wijken; en zeer beslist verzette zij zich tegen iedere poging, om de Staten te brengen op den hoogst bedenkelijken weg van directe provinciale zorg voor de krankzinnigenverpleging. Zeker, de toenmalige Commissaris der Koningin en Griffier der Staten, Mr. Patijn en Mr. Tavenraat, waren geenszins bewonderaars van provinciale gestichten; doch indien zij niet een krachtig overtuigde meerderheid naast zich hadden gehad, zij zouden allicht bezweken zijn. Later is het liefhebberen in provinciale armenzorg en krankzinnigenverpleging gaan luwen; zeker, maar vooraf had de rechtsche meerderheid het standpunt der Staten terdege vastgelegd en bleek het al spoedig, welke voortreffelijke resultaten het particulier initiatief had gegeven, zoodat het wel onzinnig zou zijn geweest, indien de Staten dat standpunt hadden verlaten. En toch, indien, wat helaas niet ondenkbaar is, de Statenverkiezingen van het volgend jaar dezen uitslag zouden hebben, dat de rechtsche partijen in de minderheid kwamen en de sociaal-democraten in nog grooter getale ook in de Zuid-Hollandsche Statenvergadering mochten binnendringen, zou het zeer wel mogelijk zijn, dat nogmaals een poging werd aangewend om tot een provinciaal krankzinnigengesticht te komen. Zal die poging dan slagen?

Hoe dit moge zijn, thans denkt de groote meerderheid der Staten er niet aan het oude beproefde standpunt te verlaten. Geen eigen gesticht dus. Maar wat dan? De Provincie maakte en maakt nog gebruik van

bestaande en nog op te richten particuliere gestichten. Zij heeft daartoe met de Vereenigingen, van wie de gestichten uitgaan, contracten gesloten tot beschikbaarstelling van plaatsen voor armlastige, derde klasse-patiënten. In Zuid-Holland niet minder dan met 14 gestichten. In die contracten worden vermeld: 1. het aantal plaatsen, waarop de Provincie recht heeft; 2. het verpleeggeld; 3. het bedrag aan vergoeding voor onbezette plaatsen (rouwgeld geheeten); 4. de tijd, duur van het contract, enz. Hier volgen de gestichten, waarmede Zuid-Holland in den loop der jaren sinds 1901 contracten voor de *armlastige* patiënten uit de Provincie heeft aangegaan, met de verpleeggelden: het St. Joris-Gasthuis te Delft f 900.—; het gesticht „Oud-Rozenburg” te Loosduinen f 850.—; het gesticht „Endegeest” te Oegstgeest f 850.—; het Geneeskundig Gesticht voor Krankzinnigen te Utrecht (met buitengesticht aan den Dolderschen weg, Zeist) f 867.—; het gesticht „Bloemendaal” te Loosduinen f 875.—; het gesticht „Vrederust” te Bergen op Zoom, f 870.—; het rijksgesticht te Grave f 700.—; de afdeling voor jeugdige zwakzinnigen (leeftijdsgrens 20 jaar) „Voorgeest” van het krankzinnigengesticht „Endegeest” te Oegstgeest f 850.—; het zwakzinnigengesticht te Noordwijk (Dr. Mr. Willem van den Bergh-stichting) f 850.—; het gesticht voor roomsch-katholieke mannelijke krankzinnigen „St. Bavo” te Noordwijkerhout f 650.—; het gesticht voor r.k. vrouwelijke krankzinnigen „St. Anna” te Venray f 600.—; het gesticht „Coudewater” te Rosmalen f 700.—; het gesticht „Reinier van Arkel” te ’s Hertogenbosch f 700.—; het gesticht voor r.k. mannelijke zwakzinnigen „Huize Assisië” te Udenhout f 600.—.

Voorts leent de provincie Zuid-Holland ook kapitalen voor den bouw of de uitbreiding van gestichten, tegen gelijke rente als zij zelve verschuldigd zal zijn en met aflossing binnen 50 jaar. En eindelijk wordt uit de provinciale kas een *bijdrage* verstrekt in de *ten laste eener gemeente* zijnde verpleegkosten van elken behoeftigen krankzinnige of idioot. Dat bedrag was aanvankelijk f 50.— per armlastige patiënt, later f 75.— en thans *één derde* van het verpleeggeld.

Uit het bovenstaande moge blijken, dat de Staten van Zuid-Holland de taak, die art. 11 der Krankzinnigenwet van 1884 aan de provincie oplegt, niet licht opvat. De *geldelijke offers*, die de uitvoering van deze taak aan de provincie Zuid-Holland en aan de andere provinciën oplegt, zijn dan ook niet gering. Als men uitschakelt de uitgaven, die het Rijk heeft te doen in verband met het rijkstoezicht en met de verzorging van de crimineel-krankzinnigen en de patiënten zonder aanwijsbare woonplaats, kan worden gezegd, dat de uitgaven voor de krankzinnigenverpleging in Nederland uitsluitend ten laste komen van de gemeenten en van de provinciën.

Het Rijk gaf tot vóór eenige jaren een jaarlijksche bijdrage van f 40.— voor iederen armlastigen patiënt aan de gemeente, waar die patiënt woonplaats had. Deze bijdrage is echter, tengevolge van de bezuinigings-politiek der Regeering, sinds 1923 niet meer uitbetaald.

De gestichten zelven hebben ook niet meer met financiële moeilijkheden te worstelen. Dat was wèl het geval in de oorlogsjaren, toen de prijzen der levensmiddelen en brandstoffen, benevens de onderhoudskosten, met sprongen omhoog gingen en het niet doenlijk was een behoorlijke begroting op te maken, zoodat een voor een bepaalden tijd vastgesteld verpleeggeld telkens bleek te laag te zijn. Het Rijk heeft echter — naar het schijnt de laatste daad van wellwillendheid jegens de krankzinnigenverpleging in particuliere gestichten! — gedurende twee jaren, behalve de f 40.— voor de gemeenten, een extra-bijdrage ten bate van de gestichten verstrekt, waardoor de gestichten vrijwel de tekorten te boven zijn gekomen. Daarna werden door de besturen der inrichtingen vrijwel algemeen de verpleeggelden geregeld naar den kostprijs, onder welken kostprijs alle uitgaven werden gebracht. Of dit kostprijs-systeem, in verband met het lichtelijk ontbreken van een prikkel tot bezuiniging, in alle opzichten te loven is, blijve hier buiten bespreking. Zeker is het, dat thans de particuliere gestichten niet meer in geldelijke moeilijkheden behoeven te verkeerem. De onbezette plaatsen zouden natuurlijk de besturen voor niet te dekken uitgaven kunnen stellen. Doch hierin is tenslotte ook voorzien. Vooreerst zijn er thans, bij het bedenkelijk accrès van patiënten, geen of weinige onbezette plaatsen; en zijn ze er nog, dan geven de provinciën voor iedere onbezette contractueele plaats een vergoeding, die voor Zuid-Holland in vele gevallen de helft van het verpleeggeld bedraagt.

Het zijn dus niet de gestichten, het is ook niet het Rijk (althans tot op zekere hoogte), op wie de steeds klimmende uitgaven voor de krankzinnigen-verpleging drukken: het zijn de *gemeenten* en de *provinciën*.

De gemeenten, omdat krachtens artikel 39 der Armenwet „de kosten, voortvloeiende uit de overbrenging van arme krankzinnigen naar en hun verpleging in gestichten voor krankzinnigen of in woningen, die ingevolge wettelijke regeling geacht worden deel uit te maken van zoodanige gestichten, voorzoover die niet uit de fondsen dier gestichten zelve moeten worden bestreden of daarin door instellingen van weldadigheid niet wordt voorzien, voldaan worden uit de *kassen* der gemeenten, waar de verpleegden woonplaats hadden.” De provinciën, aangezien zij *aan de gemeenten* een bijdrage verstrekken uit de provinciale kas en *aan de gestichten* een vergoeding geven voor *onbezette* contractueele plaatsen.

Ideale toestand.

Indien Schroeder van der Kolk en zijn medestanders in den harden en aanvankelijk schijnbaar ondankbaren strijd tegen de ergerlijke behandeling van beklagenswaardige krankzinnigen thans nog leefden, hoe zouden zij verbaasd en ontroerd zijn bij het aanschouwen van de reus-

achtig groote veranderingen, die gedurende de laatste vijf en zeventig jaren in de zorg voor die ongelukkigen zijn gekomen.

Het gevangenis- of bewaringssysteem heeft radicaal plaats gemaakt voor een wezenlijke verpleging in gestichten, die zoo mooi zijn, dat ze met dezen naam ter nauwernood mogen worden genoemd. Schier elk gesticht ligt, op eenigen afstand van de gemeente der vestiging, in „de vrije natuur”, in een zonnige omgeving van bloemen, heesters en planten. De mannen- en vrouwenpaviljoens, waaruit de stichting bestaat en waarin de patienten naar den aard van hun toestand zijn opgenomen, zijn schitterend gelegen als in een villa-park en het inwendige dier paviljoens stemt met het uitwendige van de gebouwen geheel overeen. In plaats van de vroegere hokken en hollen thans vriendelijke en behoorlijk gemeubileerde kamers of niet al te groote zalen, met haast volmaakt zindelijke bedden; terwijl in confessioneele, zelfs ook in niet-confessioneele gestichten de kerk of de kapel, zelfs een récréatie-zaal niet ontbreken.

De verbeteringen in de verpleging zelve hebben gelijken tred gehouden met de doeltreffende, ook wel architectonisch smaakvolle wijzigingen, die de gestichten in- en uitwendig hebben ondergaan. Geen norsche oppassers en ruwe opzichters, maar vriendelijke, gediplomeerde zusters en broeders, die voortdurend gereed staan om de patiënten in alles wat zij behoeven met geduld en lankmoedigheid bij te staan. Geen vaste dagen, waarop de „dollen” voor het publiek te bezichtigen zijn tegen een kleine bijdrage; maar gelegenheid voor de familieleden, iedere week op een daartoe aangewezen dag, de hun verwante patiënten te bezoeken. Geen dollen, maar medemenschen, die noodig hebben den troost van het Evangelie, den zegen, die uitgaat van de verkondiging van Christus als de Heiland ook voor beklagenswaardige zielskranken.

In één woord: het is thans ten opzichte van de krankzinnigenverpleging precies het tegenovergestelde van 75 à 100 jaren geleden.

De wetgever heeft dit alles zooal niet bevorderd dan toch mogelijk gemaakt door de Krankzinnigenwet en door art. 39 van de Armenwet. Mogelijk gemaakt, ook in dezen zin, dat de overheid zelve zich terugtrekt en de exploitatie van en de verpleging in de gestichten overlaat aan het particulier initiatief. Het Rijk belast zich alleen, ingevolge art. 10 der Krankzinnigenwet, met de zorg voor de misdadigers- en zwerverskrankzinnigen. Art. 39 der Armenwet legt de verplichting aan de gemeenten op de verpleeggelden voor haar armlastige patiënten te betalen. De provinciën hebben te zorgen voor gelegenheid tot opneming van de krankzinnigen, art. 11; en ze doen dat, in de laatste jaren, zoo royaal mogelijk door geldelijken steun. Wel is dit artikel 11, bij amendement van de Commissie van rapporteurs in de wet gebracht, aldus toegelicht: „Deze geheele bepaling verandert niets in de bestaande wettelijke bepalingen omtrent het betalen van de kosten der verpleegden. De provincie zorgt alleen, dat er *gelegenheid* is tot opneming van krankzinnigen, die in de provincie

worden gevonden en wier opneming door rechterlijke autoriteiten wordt gelast; maar de bestaande bepalingen, voor rekening van wie de krankzinnigen worden verpleegd en wie voor de kosten aansprakelijk is, blijven volkomen ongeschonden en gehandhaafd op den tegenwoordigen voet", — doch de praktijk klopt niet geheel op die toelichting. Vooreerst geeft de Provincie behoorlijk vergoeding voor de onbezette contractueele plaatsen; vervolgens wordt een niet onbelangrijke bijdrage aan de gemeenten voor ieder van haar armlastige patiënten verleend; en eindelijk verstrekt de Provincie gelden ter leen voor uitbreiding of voor bouw van gestichten. Wat het laatstgenoemde aangaat, de provincie Zuid-Holland was aanvankelijk al heel weinig toeschietelijk. In een rapport van een Staten-commissie van 13 Juli 1894 werd, ten aanzien van een verzoek van Regenten van het gesticht „Oud-Rozenburg" om gelden ter leen te verstrekken gezegd, dat „het aangaan van een geldleening door de provincie met een particuliere instelling haar niet vrij van bedenking voorkomt"; een verklaring, waarmede vier jaren later de meerderheid van een andere Staten-commissie zich nog vereenigde. Dat behoort nu al eenige jaren tot het verleden. De provincie Zuid-Holland verstrekte in den loop der jaren groote kapitalen ter leen aan Bloemendaal (Loosduinen), Oud-Rozenburg, Utrechtsche stichting (Doldersche weg), Vrederust (Bergen op Zoom) en Dr. Mr. Willem van den Bergh-stichting (Noordwijk); straks ook voor een gesticht onder Noordwijk voor r. k. vrouwen.

En hieraan kan dan nog tweeërlei worden toegevoegd. Eerstens, dat bij het exploiteeren van de particuliere gestichten winst natuurlijk uitgesloten, contrabande is; het verpleeggeld wordt bepaald op den basis van den kostenden prijs. En voorts is het van algemeene bekendheid, dat de vereenigingen of regenten, van wie de exploitatie van het gesticht uitgaat, zich van hun zeer verantwoordelijke taak op voortreffelijke wijze kwijten. Ook drukken niet meer als voorheen geldelijke zorgen — men herinnere zich de groote moeilijkheden, waarmede b.v. de Vereeniging tot Christelijke Verzorging van krankzinnigen in de tachtiger en negentiger jaren van de vorige eeuw te worstelen had! — Toch is en blijft de taak der bestuurders van de particuliere gestichten allerminst licht. Zij omvat toch de administratie, de aanstelling van geschikte geneesheeren, verpleegsters en verplegers, de zorg voor de gewenschte verhoudingen onder het geheele personeel, het toezicht op de verpleging, een degelijk economisch beheer, enz.

De schaduwzijde.

Over de geheele linie dus, vergeleken met vroeger, een ideale toestand. Fraaie gestichten, van binnen en van buiten; voortreffelijke verpleging; regenten en bestuurders, die op bekwame wijze, onbezoldigd, zich van hun taak kwijten. En de uitgaven voor dit alles worden bestreden uit de

publieke kassen, door de overheid. Het Rijk een betrekkelijk *klein* gedeelte, n.l. voor de krankzinnigen, bedoeld in art. 10 der Krankzinnigenwet; de provinciën heel wat *meer*; de gemeenten *het meest*; de gestichten *niets*, behalve dan de tijd en de krachten, die de bestuurders gratis geven.

Men zou zoo oppervlakkig beschouwd zeggen: het kan niet mooier. Helaas, ook hier, als bij zoovele andere goede zaken, moet op een *schaduwzijde*, die al breeder en somberder wordt, gewezen worden. Minister Kuyper, die een ontwerp-wijziging van artikel 7 der Krankzinnigen-wet bij de Tweede Kamer had te verdedigen, in 1904, dus 22 jaren geleden, klaagde er over dat de verzorging van armlastige patiënten aan de publieke kassen kostte 2 millioen en voegde daaraan toe, dat indien die verzorging ook ziekenverpleging moest worden, dat bedrag 4 millioen zou zijn; iets, zoo besloot hij, dat niet te dragen is. En thans, in 1926? Het bedrag der verpleegkosten, dat door de overheid betaald wordt en dus drukt op de publieke kassen, kan nu zeker wel op 14 à 15 millioen gesteld worden. Zeven maal meer dan in 1904. Dr. Kuyper zou zeggen: dat is heelemaal niet te betalen. En toch betalen wij het; maar vraag niet, hoe zwaar en drukkend de belastingen worden, mede door deze steeds klimmende uitgaven!

Fraaie gestichten, kostelijke verpleging, knappe regenten en bestuurders; maar de overheid, het meest de gemeenten, die er toch al niet zoo best voorstaan, moet dat alles betalen. Eén voorbeeld. De gemeente 's Gravenhage had, krachtens art. 39 der Armenwet, voor haar armlastige patiënten in 1901 aan uitgaven reeds een bedrag van ruim f 99.000. Reeds voor 1911 was dit bedrag gestegen tot ruim f 214.000; terwijl het bedrag van deze uitgaven voor 1925 was geklommen tot ruim f 918.000. De uitgaven voor de krankzinnigen-verpleging bedroegen per inwoner van 's Gravenhage f 0.32⁵ in 1901; f 0.51 in 1911; en f 1.33 in 1925.

Doch ook de provinciale kassen worden door de provinciale vergoeding voor de onbezette plaatsen en door de bijdrage aan de gemeenten voor elken armlastigen patiënt (in Zuid-Holland een derde van het verpleeg-geld) zwaar gedrukt.

Op de begrooting voor 1902 van de provincie Zuid-Holland was uit dezen hoofde een bedrag uitgetrokken van f 69.000, of 6 cents per inwoner. En thans, 24 jaren later, komt op de ontwerp-begrooting voor 1927 voor dat doel een post voor van niet minder dan 13½ ton, of 80 cents per inwoner. Het is haast ongelooflijk: binnen 25 jaar gestegen van f 60.000 tot 13½ ton.

Bijna het *één vierde* van het geheele budget.

Evenwel, om dat „één vierde van het geheele budget” niet ernstiger op te nemen dan het overigens al is, zij er op gewezen, dat het budget van de provincie Zuid-Holland, de meest bevolkte van de provinciën, niet zoo groot is als dat van Noord-Holland en het kleinere Friesland, omdat deze provinciën bedrijven (b.v. elektrische centrale) exploiteeren,

waardoor de provinciale begrotingen bezwaard worden. Men zie dat in onderstaand lijstje, waarin de totale uitgaven der provinciën en daarnaast de provinciale uitgaven voor de krankzinnigen in cijfers worden uitgedrukt:

Provincie	Totaal bedrag der gewone uitgaven 1922	Uitgegeven bedrag krankz. over 1922	Aantal inwoners op 31 Dec. 1922	Bedrag per inwoner over 1922
Zuid-Holland	f 3.688.239	f 981.819	1.734.679	0.57
Noord-Holland	" 20.739.464	" 1417.907	1.336.294	1.06
Utrecht	" 1.753.647	" 404.032	359.056	1.12
Gelderland	" 3.369.070	" 450.966	752.892	0.59
Overijssel	" 3.492.215	" 272.990	452.593	0.60
Friesland	" 6.592.723	" 180.156	390.384	0.46
Zeeland	" 1.487.666	" 116.921	247.811	0.47
Groningen	niet bekend	" 123.434	374.320	0.30
Noord-Brabant	" 3.331.720	" 178.279	763.016	0.23
Drenthe	" 2.416.019	" 32.667	216.248	0.15
Limburg	" 2.368.139	" 56.000	459.620	0.11

Bovenstaande cijfers kunnen wel den indruk, dien het „één vierde van het geheele budget" aanvankelijk moet maken, ietwat verzwakken. Immers er blijkt uit, dat het bedrag per inwoner in de kosten van krankzinnigen-verpleging over 1922 voor Noord-Holland f 1.06, voor Utrecht f 1.12, voor Gelderland 59 cents en daarna voor Zuid-Holland 57 cents is. Doch afgezien hiervan, vast staat toch wel voor een ieder, dat de uitgaven voor de gemeenten en voor de provinciën schrikbarend hoog zijn geworden, dat ze inderdaad, gaat dat zoo voort, niet meer te betalen zullen zijn en dat dan een *reactie* ten aanzien van geheel de wijze van verpleging bij het Nederlandsche volk te duchten is.

Het mag, naar het wil voorkomen, „actueel" geacht worden op de hiervoren genoemde bedenkelijke cijfers ernstig de aandacht te vestigen en daarbij tevens twee vragen te stellen:

1. Welke zijn de oorzaken van dezen, 20 à 25 jaren geleden, door niemand verwachten toestand?

2. Zijn er geen middelen om hierin verbetering te brengen?

De eerste vraag is gemakkelijker dan de tweede te beantwoorden. De zeer bedenkelijke vermeerdering van het aantal in de gestichten verpleegde personen en de hooge verpleeggelden — ziedaar het antwoord op de eerste vraag. Een antwoord, dat bevestigd wordt door de volgende cijfers. Op 1 Januari 1860 was het bevolkingscijfer voor ons land: 3.310.000; aantal gestichtspatiënten: 2070, of 0.625 per inwoner. Op 1 Januari 1880 waren die cijfers respectievelijk: 4.012.000, 4216 en 1.05. Op 1 Januari 1900: 5.013.000, 8139 en 1.6. Op 1 Januari 1922: 6.977.230, 16452 en 2.3.

Voor de provincie Zuid-Holland mogen deze cijfers gegeven worden:

Jaar	Mannelijke patienten	Vrouwelijke patienten	Totaal	Bevolking Z.-Holland	Verhouding verpl. tot bev. per 1000 zielen.
1848	120	156	276	564.454	0.567
1860	171	245	416	618.471	0.805
1885	399	444	843	878.894	1.12
1901	797	832	1629	1.171.371	1.3
1926	1898	2116	4014	1.812.890	2.2

Binnen 25 jaren steeg het aantal gestichtspatiënten (armlastigen) voor Zuid-Holland van 1629 tot 4014; voor het geheele land van 8139 tot 17000.

Dat is toch wel heel, héél erg — zoo'n sterke toeneming.

Is nu daarmee uitgemaakt, dat de krankzinnigheid in ons land en in de provincie Zuid-Holland in dezelfde verhouding is toegenomen? Deze vraag eenvoudig met ja te beantwoorden, zou allicht verkeerd zijn. Wel kan kwalijk geloochend worden, dat de wijze, waarop in breede kringen geleefd wordt — van het ééne vermaak naar het andere, boven zijn stand leven, kleeding, danswoede, ook malaise in de zaken met daarmee gepaard gaande zorgen — niet weinig bevorderlijk is voor overspanning van zenuwen en ten slotte ook voor krenking van de geestvermogens. Toch moet de zoo bedenkelijke toeneming van het aantal gestichtspatiënten voornamelijk worden toegeschreven aan de kentering in de publieke opinie ten aanzien van de opneming en verpleging in een gesticht. Dr. Heyermans heeft dezer dagen in een vergadering van de Vereeniging van Nederlandsche gemeenten niet ten onrechte opgemerkt, dat men vroeger de menschen met een stok niet naar een ziekenhuis kon krijgen; en dat het thans noodzakelijk wordt maatregelen te bedenken ten einde den toeloop naar de ziekenhuizen te remmen. Zou aan de heeren medici en aan allen, wie het aangaat, niet met bescheidenheid de vraag in overweging mogen gegeven worden, of de opmerking van Dr. Heyermans ook niet geldt, zij het dan misschien in mindere mate, ten aanzien van de opneming in de krankzinnigengestichten?

Hoe dit moge zijn, vast staat, dat gedurende een vierde dezer eeuw het aantal gestichtspatiënten twee à twee en een half maal grooter is geworden. In gelijke verhouding is daardoor uiteraard het bedrag aan uitgaven voor de krankzinnigen-verpleging gestegen. Dat spreekt vanzelf. Evenwel, die uitgaven zijn niet twee of twee en een half maal meer vermeerderd, maar *tien* of *twaalf maal meer*. Er moet dus, behalve de toeneming van het aantal gestichtspatiënten, een andere oorzaak zijn van de hoogst bedenkelijke stijging der kosten. Die andere oorzaak ligt in de zeer *hooge bedragen aan verpleeggeld*.

Vijftig jaren geleden, in 1875, bedroegen de verpleeggelden gemiddeld niet meer dan f 160.— à f 180.—. In 1895 ongeveer f 200.— à f 220.—. Twaalf jaar later, in 1907, was het verpleeggeld gestegen tot f 260.—

à f 280.—. In 1914, het eerste jaar van den wereldoorlog, f 320.— à f 340.—. En daarna in de volgende oorlogsjaren en ook nog in 1919 en 1920 gingen de verpleeggelden met sprongen omhoog, tot zelfs f 1000.— à f 1100.— per patiënt. Het is niet te betalen, zou Dr. Kuyper zeggen. De gemeenten betaalden evenwel toch — gesteund toen nog door het Rijk en van zelf ook door de provinciën. Zij betaalden, overtuigd dat het, door de duurte van de levensmiddelen, brandstoffen en onderhoud, niet anders kon. Doch men hoopte, dat na de oorlogsweeën de verpleeggelden allengs tot het peil van 1914 zouden dalen. Inderdaad zijn ze na 1920 lager geworden, doch geenszins als men heeft verwacht. De bedragen zijn nog altijd, gelijk hiervoren is aangegeven, tusschen de f 800.— en f 900.—. Voor de r. k. krankzinnigengestichten, om de bekende redenen, een paar honderd gulden lager. De verwachting is derhalve niet uitgekomen. Stellig niet geheel onverklaarbaar. De salarissen en loonen voor het personeel zijn na 1914 aanzienlijk gestegen; de arbeidsduur is korter geworden met als gevolg meer verplegend personeel; en de levensmiddelen zijn, gelijk iedere huisvrouw weet, wel in prijs gedaald, doch behalve de brandstoffen geenszins tot op het peil van vóór den oorlog. Daarin is, vooralsnog, geen verandering te brengen. Alleen zou misschien de vraag gesteld kunnen worden of regenten en bestuurders mogen voortgaan met het bouwen van steeds fraaiere paviljoens en met het aankopen van zóó groote terreinen. Hoewel — op het bedrag van het verpleeggeld en op het totaalbedrag aan kosten voor de verpleging zou een andere koers in dit opzicht geen grooten invloed hebben. In elk geval blijven wet en koninklijke besluiten zware geldelijke eischen aan de gestichten stellen.

Het is dan ook duidelijk, dat naar andere middelen moet worden uitgezien ten einde verdere stijging van de kosten voor de krankzinnigenverpleging, een stijging die noodlottig zou kunnen worden voor de verpleging zelve, tegen te gaan.

Nieuwe banen.

Het vraagstuk van de financiële verhouding tusschen Rijk en Gemeente is oud en veroudert niet. Sprenger van Eijks wet van 1897 heeft, hoewel zij in menig opzicht verbetering in die verhouding gaf, het vraagstuk niet opgelost. En zoo zitten opvolgende Staatscommissies, wethouders van financiën, financiële specialiteiten nog altijd met de lastige vraag: is het niet mogelijk de lasten, waaronder zoovele gemeenten gebukt gaan, te verlichten door een deugdelijke wijziging van de wet van 1897? Ja, antwoorden velen, door sommige uitgaven over te brengen van de gemeenten naar het Rijk. In 1923 kwam men op het naieve denkbeeld om voor dat doel een Staatscommissie „op korten termijn” te benoemen, alsof voor een zoo gecompliceerd vraagstuk in een paar maanden tijds een oplossing ware te vinden. Trouwens, van oneindig meer gewicht dan de verschuiving der lasten van de gemeenten naar het Rijk, schijnt,

althans voor dezen tijd, de vraag: moeten niet alle beschikbare financiële en economische krachten in ons land zich vereenigen of aangewend worden, ten einde verlichting te verkrijgen van de zware lasten, waaronder thans niet slechts de gemeente maar het geheele Nederlandsche volk gebukt gaat?

Bepalen we ons tot de uitgaven voor de krankzinnigen-verpleging, die met ieder jaar voor de gemeenten en voor de provinciën — men herleze vorenstaande sprekende cijfers — drukkender worden. Die uitgaven zouden zoo ongeveer het eerst aan de beurt komen, wanneer straks de overhevelaars van de gemeente naar het Rijk aan het werk gingen. Ongetwijfeld voor vele gemeenten een buitenkansje. Doch tegenover die buitenkansjes staan twee ernstige bedenkingen, welke hier niet verzwegen mogen worden. Vooreerst zou door dat overhevel-systeem het bedrag der uitgaven voor de krankzinnigen-verpleging met geen cent verminderen; integendeel, te vreezen ware, dat ze, omdat het Rijk stellig niet zuiniger is dan de gemeente, niet weinig zouden stijgen. En in de tweede plaats kan niet ontkend worden, dat het platteland, hetwelk naar verhouding der bevolking, dus percents-gewijze, aanzienlijk minder patiënten naar de gestichten zendt dan de steden, het kind van de rekening werd; de bewoners van de dorpen en kleinere gemeenten zouden, ten bate van de stedelingen, hun belasting-aanslag aanmerkelijk verhoogd zien.

Van veel meer beteekenis dan het overhevel-systeem, dat ten slotte wat het totaal uitgaven betreft alles bij het oude laat, misschien zelfs erger maakt, is deze vraag, of de overheid niet de roeping heeft maatregelen te nemen, ten einde den stroom naar de dure gestichten zoo veel mogelijk en oirbaar is tegen te gaan.

De rijkswetgever legt aan de provinciën den plicht op om, zoo noodig, te zorgen voor de oprichting en instandhouding van gestichten, ten einde de plaatsruimte te hebben voor krankzinnigen, voor wie opneming wordt gevraagd. Welke krankzinnigen? In aanmerking nemende de eigenlijke taak van de overheid, moet het antwoord op die vraag luiden: alleen zij, die een gevaar voor de omgeving kunnen zijn. In verband dus met de openbare veiligheid. En voorts die krankzinnigen, van wie het vast staat, dat zij, hoewel niet bepaald gevaarlijk voor de omgeving, toch verzorging noodig hebben en deze niet in de maatschappij kunnen verkrijgen. Theoretisch beschouwd, is het hiermede uit; d. w. z. is de grens voor krankzinnigen, die wèl en voor anderen, die niet direct onder de zorg van de overheid vallen, aangegeven, hoewel er uit den aard der zaak vele grensgevallen zullen zijn.

Helaas, ook hier blijkt dat de werkelijkheid niet klopt op de theorie.

Die één of meer krankzinnigengestichten heeft bezocht en daar goed rond heeft gezien, weet, dat er in die gestichten verpleegden zijn, die, in de maatschappij teruggekomen, stellig geen gevaar voor de omgeving zouden zijn, die in elk geval niet aan dwangverpleging behoorden onder-

worpen te worden, personen dus, voor wie de overheid als zoodanig niet of althans anders heeft te zorgen. Men vindt daar rustig geworden chronische krankzinnigen, door ouderdom versuften, geestelijke invaliden, enz., die misschien ten getale van enkele duizenden, stellig althans tot een groot aantal, in die gestichten zijn gehuisvest en die geen dure dwangverpleging van noode hebben.

De bij allen, die tot de krankzinnigenverpleging in meerder of minder nauwe betrekking staan, zoo zéér bekende Dr. J. H. Schuurman Stekhoven, inspecteur voor het Staattoezicht op krankzinnigen, te Utrecht, heeft, reeds jaren geleden, overwogen of het niet mogelijk was, om voor deze gestichtspatiënten een andere, veel minder kostbare verzorging te verkrijgen. Daarbij kwam, dat schier van oudsher in inrichtingen als het Stads-armenhuis te Haarlem, het Christelijk Toevluchtsoord „Johannesstichting” te Nieuwveen, het Gemeente-bestedelingenhuus te 's Gravenhage, enz. — geheel in strijd met art. 7 (oud) van de Krankzinnigenwet — een groote groep van genoemde chronische lijdens waren opgenomen, zoodat een vrij groot aantal half of heel krankzinnigen, in ieder geval personen die voortdurend toezicht noodig hebben, omdat zij niet geschikt zijn voor het maatschappelijk leven, opgenomen waren in een inrichting, die niet viel onder het oude art. 7 en dus niet als gesticht was erkend. Om hierin te voorzien is door Minister Kuiper in 1904 art. 7 van de Krankzinnigenwet gewijzigd in dezen zin, dat het mogelijk is geworden thans krankzinnigen te verzorgen zonder al de formaliteiten, die voor de opname in een gesticht noodig zijn, o. a. de rechterlijke machtiging.

In verband hiermede is door Dr. Schuurman Stekhoven een systeem ontworpen, dat, zooals Dr. D. Schermers in zijn artikel in de *Stemmen des Tijds* van Juni 1918 opmerkte, de verpleging van krankzinnigen in „nieuwe banen” kan en zàl leiden. Het doel daarvan is tweeerlei: 1e. de hiervoren genoemde chronische lijdens op minder kostbare wijze te verzorgen; en 2e. de mogelijkheid te openen om acute krankzinnigen, van wie zeer velen slechts zeer kort verpleging behoeven, zonder de formaliteiten, verbonden aan de opneming in het krankzinnigengesticht, te verplegen en dus hun ook het odium te besparen van in een „gekkenhuus” te zijn geweest.

I. *Minder kostbare verzorging.* Het in 1904 gewijzigde art. 7 van de Krankzinnigenwet spreekt van gestichten en inrichtingen. Met gestichten worden bedoeld de krankzinnigengestichten met dwangverpleging, die vallen onder al de bepalingen der wet; inrichtingen daarentegen vallen wel onder zekere te stellen voorwaarden, maar de formaliteiten der wet zijn op haar niet of niet geheel van toepassing. Zij worden bij Kon. besluit aangewezen — vandaar het woord „aangewezen inrichting” — als gelegenheid tot verzorging van zekere categorie lijdens. Hierbij is men niet aan een vorm gebonden. Men kan op het terrein van het krankzinnigengesticht een gebouw bestemmen voor de hier bedoelde patiënten. Dan krijgt men twee afdeelingen, die evenwel staan onder dezelfde

medische leiding. De eene afdeling, het eigenlijke krankzinnigengesticht met dwangverpleging; de andere afdeling, waarin patiënten worden opgenomen zonder dat daarop de wet van 1884 toepasselijk is. In deze tweede afdeling kunnen dan telkens krankzinnigen, die volkomen rustig zijn, uit het gesticht zelf worden overgebracht. Het spreekt vanzelf, dat de algemeene eischen, waaraan de krankzinnigengestichten wat ruimte der lokalen, aantal geneesheeren en verplegend personeel enz. betreft moeten voldoen, voor deze rustige patiënten onnoodig hoog zijn. Hen op eenvoudiger wijze te verzorgen, in een aangewezen of open afdeling op het terrein van het gesticht, zal voor de publieke kassen een besparing zijn. Men kan echter deze lijdens ook doen opnemen buiten het gestichtsterrein, n.l. in inrichtingen als de Johannesstichting te Nieuwveen, nadat deze instellingen een aangewezen inrichting zijn geworden.

II. *De acute krankzinnigen.* In de gestichten worden tal van patiënten opgenomen, van wie men verwachten kan, dat zij na een verpleging van korten duur geheel zullen herstellen. Voor hen wenscht Dr. Schuurman Stekhoven, indien zij geen dwangverpleging behoeven, opneming in een afzonderlijke, van het krankzinnigengesticht afgescheiden inrichting, een z.g. open afdeling. „Aldus behoeft men,” zegt Dr. Schermers (bl. 384), „niet de toevlucht te nemen tot een officieele verklaring van krankzinnigheid, een uitspraak van den kantonrechter kan worden vermeden en het odium van in een gesticht voor krankzinnigen verpleegd te zijn, wordt den patiënt bespaard. Bovendien kan men voldoende rekening houden met acute vormen van krankzinnigheid, voor wie de verpleging in een gesticht minder gewenscht is.” Hierbij mag ook wel opgemerkt worden, dat deze speciale verzorging in den regel zal leiden tot vluggere genezing en dus tot besparing. „Dit stelsel,” schrijft Dr. Schermers verder, „is dus beslist een belangrijke schrede vooruit in de krankzinnigenverpleging en het is te wenschen, dat spoedig in elke provincie één inrichting wordt aangewezen, waar onder de leiding van een bekwaam psychiater en ervaren personeel gelegenheid bestaat voor de verpleging van krankzinnigen, zonder dat deze inrichting als gesticht wordt beschouwd. Men zou deze inrichting dan met een neutralen naam b.v. *kliniek* kunnen bestempelen.”

Hieraan kan worden toegevoegd, dat Dr. Schermers zeker met genoegen zal hebben vernomen, dat de denkbeelden van den inspecteur Dr. Schuurman Stekhoven allengs instemming vinden, ook ten aanzien van de oprichting van een kliniek als een open afdeling van een gesticht; verwezen wordt naar de Ramaer-kliniek op Oud-Rozenburg, welke kliniek nog vóór het eind van dit jaar geopend zal worden.

Het gesticht Padua te Boekel is voorgegaan met de toepassing van het systeem-Schuurman Stekhoven; Maasoord bij Rotterdam is gevolgd; voor Bloemendaal (Loosduinen) zijn ook plannen in bewerking; eveneens voor Vrederust onder Bergen op Zoom. Het gaat wel langzaam in ons land; doch „de nieuwe koers” kan op den duur niet worden tegen-

gehouden. En zeker is van de verdere toepassing van het systeem te verwachten vereenvoudiging in de verpleging van deze groep van patiënten, voor wie jarenlang onnoodig een te dure verpleging gold. De nieuwe banen, waarlangs de Inspecteur de krankzinnigenverpleging geleid wenschte te zien, bieden veel aantrekkelijks. Dwangverpleging in het gesticht voor hen, die deze verpleging noodig hebben; en daarnaast een eenvoudiger, een meer economische verzorging van hen, die dwangverpleging niet behoeven. En voorts nog open afdelingen voor de acute lijdens, waardoor het odium van in een gesticht te zijn geweest wordt vermeden en tevens groote kans bestaat, dat de lijder spoediger dan anders genezen kan zijn.

De inspecteur Dr. Schuurman Stekhoven heeft zich intusschen tot dit vereenvoudigingssysteem niet bepaald. Door hem is opnieuw en met kracht het moeilijk vraagstuk van het *vóórkomen van opneming in een krankzinnigengesticht*, waar dit mogelijk en nuttig is, naar voren gebracht. Vóór hem was vroeger door Dr. Ramaer (Zutphen), Dr. Schroeder van der Kolk, Dr. Evers, Dr. Roëll (Dordrecht) en anderen bepleit het instellen van patronaten voor ontslagen krankzinnigen, die teruggekomen in de maatschappij geen bescherming en geen arbeid konden vinden. Ook dat wenschte Dr. Schuurman Stekhoven; doch hij achtte het bovendien gewenschte, dat voor zenuwlijders, achterlijken en zwakzinnigen tijdig werd gezorgd, opdat zij straks niet bij verslechtering van hun toestand naar een gesticht zouden gezonden moeten worden. De „Centrale Vereeniging tot behartiging van de maatschappelijke belangen van zenuw- en zielszieken”, voorzitter Dr. Meyers van Amsterdam, die sinds enkele jaren met succes werkt, is de vrucht van de propaganda van vermelden Inspecteur. In onderscheidene gemeenten zijn afdelingen van die vereeniging opgericht, o. a. de Schroeder van der Kolk-vereeniging te 's Gravenhage, welke vereeniging tweeërlei doel beoogt: 1e. als patronaat op te treden voor ontslagen armlastige patiënten; en 2e. voor de personen, die anders gevaar loopen in een gesticht te moeten worden opgenomen, te trachten arbeid te vinden of wel door een werk-inrichting hen nuttig bezig te houden. Alleen reeds uit financieel oogpunt beschouwd, kunnen die vereenigingen voor gemeente en provincie van beteekenis zijn; aangezien door haar arbeid de stroom naar de krankzinnigengestichten kan tegengehouden worden. Het is dan ook verklaarbaar, dat de Centrale Vereeniging vanwege de provinciën en de Schroeder van der Kolk-vereeniging te 's Gravenhage èn door de gemeente èn door de provincie Zuid-Holland geldelijk krachtig gesteund worden.

De Centrale Vereeniging, die nu reeds 18 consultatie-bureaux in het land heeft, en de plaatselijke vereenigingen of afdelingen o.a. te Dordrecht, 's Gravenhage, Haarlem enz., die een alles behalve lichte, doch zeer noodige en nuttige taak hebben te verrichten, verdienen inderdaad de sympathie en de medewerking van de overheid en van de burgerij.

Indien zij den zoo onmisbaren steun ontvangen, dan kan ook de arbeid dezer organisaties er zonder twijfel zeer veel toe bijdragen, dat de nieuwe banen, waarin de verpleging der krankzinnigen de laatste jaren wordt geleid, tot het gewenschte resultaat voeren: vermindering van het aantal gestichts-patiënten en daardoor verlichting van de geldelijke lasten, die metterdaad zwaar beginnen te drukken op de publieke kassen, n.l. van gemeente en provincie.

Dr. Schuurman Stekhoven heeft nieuwe banen aangegeven in de verpleging van krankzinnigen door een door hem aanbevolen splitsing der patiënten, die wel en die geen dwangverpleging van noode hebben. Een splitsing, die, zoo deze door de bestuurders der gestichten met takt wordt doorgevoerd, stellig goede financieele resultaten zal geven, en bovendien een weldaad zal blijken te zijn voor vele van de hier bedoelde lijders. En daarnaast heeft hij een ernstig beroep gedaan op het particulier initiatief, ten einde te verkrijgen vereenigingen, die, hetzij plaatselijk hetzij in vereeniging van twee of meer gemeenten, ten doel hebben tal van zenuwlijders en zielszieken buiten de gestichten te houden of ook om door de instelling van een patronaat het verlaten van een gesticht zoo mogelijk gemakkelijker te maken.

Deze nieuwe banen zullen stellig tot betere toestanden op dit gebied leiden, indien het goede voorbeeld van sommige gestichtsbesturen algemeen gevolgd wordt en indien het beroep op het particulier initiatief bij de burgerij en bij de overheid gehoor mag vinden.

HET PACHTVRAAGSTUK

DOOR

PROF. DR. P. A. DIEPENHORST.

Het pachtvraagstuk en zijn slechte oneindigheid — zoo zou in Bollandiaanschen trant het opschrift boven dit artikel kunnen luiden. Onafzienbaar lang toch is de reeks van verhandelingen, die pachtstelsel en pachtcontract tot voorwerp van bespreking heeft; planken vol geschriften zijn er over geschreven; veel denkkraft is aan deze materie gewijd. Drie keer reeds heeft eene staatscommissie hare vroede wijsheid in breede praeadviezen ten beste gegeven; het eerst de groote Landbouwcommissie van 1866, toen die van 1906 en last not least werd in 1919 eene Staatscommissie ingesteld, die hare bemoeiingen niet tot andere landbouw-aangelegenheden zou uitstrekken, maar zich uitsluitend en alleen met de pacht zou bezighouden.

In weerwil van dit onvermoeide zoeken is nog niet de wettelijke oplossing gevonden, die volle bevrediging schenkt.

Zij zal nimmer komen. De teleurstelling zal blijven. Omdat de wetgever aanmerkelijk minder ingrijpend zal kunnen optreden dan in vele kringen wordt vermoed. Hier toch zijn verwachtingen geopend, die niet bevredigd kunnen worden.

Voorals omstreeks de negentiger jaren der vorige eeuw groepeerde zich om het boek van Prof. Moltzer, *Landbouw en kapitaalbelegging*, eene ongemeene belangstelling voor dezen rechtsvorm van grondgebruik en werd aan den wetgever tot hervorming van het pachtwezen een taak opgedragen, die zijn krachten en competentie ver overschreed. De geesten zijn zoo in menig opzicht op een dwaalspoor gebracht en aan alle politieke partijen past een „peccavi” voor de radicale hervormingen toen geëischt.

Ook de antirevolutionaire partij gaat niet geheel vrij uit, wanneer in haar publicatie's over Prof. Moltzer's plannen te sterke adhaesie wordt betuigd. In de programs van actie van 1897 en 1901 vinden wij den eisch: „nadere regeling van het pachtcontract” en dan wordt in de breedvoerige toelichting opgemerkt, dat het Centraal Comité „zich bij den tegenwoordigen stand van dit vraagstuk het meest aangetrokken gevoelt door de beginselen nedergelegd in de stellingen, nog onlangs door het lid van den Raad van State, den heer Mr. J. P. Moltzer, ontwikkeld, en in hoofdzaak hierop neerkomende: 1e dat de pachter voortaan verplicht zou worden, niet enkel een zekere pachtsom te betalen, maar om ook den bodem behoorlijk te verzorgen op poene van ontzetting; 2e zeker recht van continuatie van pacht voor den pachter en zijne erfgenamen, onder voorwaarden desnoods door den rechter te stellen, uitgezonderd het geval dat de eigenaar zelf het land ging bebouwen; 3e. reductie van pachtsom bij misgewas of te lage prijzen; en 4e vergoeding, bij verlating van het erf voor aangebrachte verbetering,, (Program van actie, 1897, blzz. 32 en 33).

Dat deze eischen niet op het program zelf vermeld worden, is „eisch der voorzichtigheid, zoolang het debat nog niet gesloten is, en ook overmits het Ontwerp liefst eerst *Kamers van Landbouw* zag optreden, ten-einde daarna, in samenwerking met deze *Kamers*, tot nadere regeling ook van het pachtcontract over te gaan”.

Moltzer's plannen zijn bezweken onder de kritiek van theoretici en practici beide en thans zijn er weinig vroede geesten, die het nog zouden durven opnemen voor zijn geruchtmakend „beneficium competentiae” en hetgeen zich daaromheen groepeerde.

* * *

Wat *Moltzer* van den wetgever wilde kan niet. Wat dan wel?
Niet alles; niet zoo heel veel. Van de betrekkelijke onmacht van den

wetgever hebben wij ons te doordringen. Hier vooral is een breed terrein, waar geen wettelijke bepalingen of dwingende regelen orde kunnen scheppen, maar alles afhankelijk is van de werking der zedelijke factoren bij de handelende partijen.

Wat vóór alle dingen noodig mag heeten is: versterking van het verantwoordelijkheidsbesef, dat aangegane verbintenissen tot nakoming verplichten.

Daarom moet worden gebroken met de gewoonte om allerlei strenge bedingen te stellen en te aanvaarden, op wier niet-nauwgezette naleving men vertrouwt. Juist in dit opzicht wordt zoo veel gezondigd.

Gezondigd, doordat men dikwijls zonder de draagkracht van het overeengekomene te beseffen, contracten sluit die klakkeloos naar oude modellen worden opgesteld.

Gezondigd doordat men, gedreven door den niets ontzienden concurrentiegeest, de pachtsom opdrijft tot een bedrag, dat wanneer geen geheel onvoorziene omstandigheden zich voordoen en de landheer blijft staan op zijn recht eene ook maar eenigszins redelijke belooning voor den moeievollen arbeid van den boer onmogelijk maakt. Gezondigd door afstand te doen van het in de wet zelve neergelegde recht op vergoeding, wanneer onvoorziene rampen als storm en hagel den oogst verwoestten, terwijl men weet dan tot geen betaling in staat te zijn, door prijs te geven elke aanspraak op vergoeding van verbeteringen die door eigen noeste vlijt zijn aangebracht. Gezondigd ook tegen vrouw en kinderen door er in toe te stemmen dat aanstonds bij den dood de verpachter tot ontbinding gerechtigd is, zonder tot eenige tegemoetkoming verplicht te zijn.

Zeker, daar zijn vele redenen ter verklaring van dit feit aan te voeren. Voor den pachter is het zich schikken in deze draconische bepalingen dikwijls het eenige middel om land of hoef te krijgen.

Ook oordeele men niet te hard over den landheer. Nooit kan in onze kringen opgeld doen het beeld van den landeigenaar-uitzuiger, wiens macht tot iederen prijs in de wet moet worden gebreideld. Voor den verpachter is het stellen van drukkende condities de waarborg, dat zijn land niet door roofofbouw wordt uitgemergeld en dat hij niet door allerlei chicanes van den pachter het slachtoffer worde van kostbare, langdurige procedure. Slechts om zich daarvoor te behoeden worden die bedingen gesloten, — hij denkt er niet over om ze in al hunne wreedheid toe te passen en het moet tot eer van de landeigenaars worden gezegd, dat onderscheidener adeldom van gemoed hier het onrecht, dat uit toepassing van het strenge recht zou worden geboren, keerde.

Maar toch moet die gewoonte worden bestreden. Reeds daarom moet die veroordeeld worden, omdat aldus zij, die 't meer consciëntieus met de naleving van het pachtcontract nemen, achterstaan bij hen die hier gemakkelijk overheen gaan. Evenzeer is zij af te keuren, omdat de welwillende, milde stemming van den eigenaar bij het aangaan van het

contract geenszins eene onveranderlijke is en zeer wel voor minder toegeeflijke houding kan plaats maken en ook opvolging door koop of erflating, van een landheer, die staat op naleving van het strikte recht niet is uitgesloten. Maar bovenal is zij te verwerpen, omdat hieruit eene hoogst afhankelijke positie van den pachter voortvloeit, waardoor hij wordt overgeleverd aan de genade van den landheer en alle juridische zekerheid omtrent de vastheid van het bedrijf wordt gemist. Het bewustzijn, dat hij bij betrekkelijk klein vergrijp uit zijn positie kan worden verdreven, moet verlamdend werken en daarom dient vooral in onzen tijd, nu de band tusschen eigenaar en pachter zooveel lossier is geworden, op meer soliede rechtsverhoudingen worden aangedrongen. De pachter moet door de gedachte kunnen gesterkt worden, dat hij niet aan gunst, aan concessies van den verhuurder zijn onzeker bestaan dankt, maar doende, wat zijn hand vindt om te doen, fier en frank den eigenaar in de oogen kan zien, steunend op zijn recht, dat hem niet kan worden ontnomen.

Hoe die nieuwe toestand in het leven kan worden geroepen? Men gevoelt het, hoofdzakelijk doordat bij pachter en verpachter het besef van het zedelijk ongeoorloofde der nu veelszins bestaande verhoudingen veld wint. De verpachter dient te bedenken, dat zijn overmacht hem niet tot het stellen van onrechtmatige eischen mag verleiden en de pachter houde in 't oog dat hij schuldig staat indien hij verplichtingen op zich neemt, die hij niet kan naleven.

Ontbreekt dit besef — dan is de beste wet tot machteloosheid gedoemd. De wet alleen is onvoldoende. Toch kunnen wij ook niet zonder haar.

* * *

Welke hervormingen van de wet mogen worden verwacht gaan wij uiteenzetten met als richtsnoer het rapport van de Staatscommissie voor de pacht, die in begin 1924 met haar arbeid gereed kwam.

Wij herinneren aan de saamstelling der commissie: Dr. L. N. Deckers; L. H. Mansholt; Mr. E. M. Meyers; Mr. Dr. J. M. Witlox; terwijl Prof. Mr. P. A. Diepenhorst voorzitter en Mr. J. W. Goedbloed secretaris was.

De saamstelling zal begrijpelijk maken, dat wij ons van lof of kritiek onthouden en ons tot eene bevattelijke uiteenzetting van dit breede stuk werk bepalen.

Eerst doen wij zien wat de Staatscommissie niet wil.

Zij verwacht niet veel van de veranderlijke pacht, welke thans in den landbouwleeraar *Nobel* een warmen lofredenaar vindt.

Bij dezen vorm van pacht blijft de pachter het volle risico dragen voor de opbrengst in natura van het bedrijf. Voor al zijn persoonlijke kwaliteiten voor zoover die invloed hebben op de bedrijfsresultaten, treft hem dus ook mede de volle aansprakelijkheid. Alleen objectieve factoren brengen het veranderlijke in het bedrag van den te betalen pachtprijs.

Meestentijds laat men als zoodanige objectieve factoren gelden de marktprijzen van bepaalde producten. Daarnaast laat zich echter zeer goed denken, dat men als berekeningsfactor bezigt den gemiddelden prijs, die door een bepaalde fabriek of fabrieken voor een zeker product, bijvoorbeeld stroocarton of zuivel op een bepaald tijdstip of over een bepaalde periode uitgekeerd wordt. De producten moeten met name in de overeenkomst genoemd worden.

Gaat men uit van het denkbeeld, dat de pachter het volle risico behoort te dragen van zijn bedrijf, dan is er voor de veranderlijke pacht geen plaats. Wel echter, indien men een oplossing zoekt door ook op den verpachter een deel van dat risico te laden. Daarbij wordt echter dikwijls de fout begaan, dat men den verpachter wel laat deelen in de slechte, doch niet in de gunstige risico's. In deze fout vervalt de veranderlijke pacht niet.

De veranderlijke pacht kan dan ook in dezen een niet onbelangrijke rol vervullen.

In hoofdzaak zal zij echter beperkt blijven tot landbouwbedrijven van eenvoudigen aard. Immers hoe ingewikkelder een bedrijf is, hoe moeilijker het stelsel toepassing kan vinden.

Daarom zijn bepalingen van dwingend recht hier minder op haar plaats; de regeling dient zooveel mogelijk aan partijen te worden overgelaten.

Gaat men uit van de gedachte, die gewoonlijk aan het stelsel ten grondslag gelegd wordt, dat de objectieve factoren voor het bepalen van den veranderlijken pacht prijs de marktprijs van bepaalde producten zijn, dan dient verder aan pachter en verpachter overgelaten te worden, welke producten in aanmerking komen, en hoe de prijzen ervan moeten worden vastgesteld; deze gegevens toch kunnen in verschillende deelen des lands en voor verschillende landerijen uiteenloopen.

Partijen doen daarom goed zich daarbij niet te verdiepen in allerlei kleinigheden, die op de vaststelling van de pacht prijs van weinig invloed kunnen zijn; zij moeten zich bepalen tot de voornaamste producten, die op het gepachte geteeld worden en tot die producten, uit wier geldelijke opbrengst de pacht prijs gerekend kan worden te moeten worden voldaan.

Voor de prijsbepaling kan men tot maatstaf nemen een gemiddelden verkoopprijs van een bepaald product op een bepaalde markt, gelijk zulks gebruikelijk was en nog is bij grondrenten in natura, die in geld worden voldaan. Ook artikel 7 der Tiendwet 1907 Stbl. No. 222 luidende: „Bij de schatting gelden als maatstaf de gemiddelde landelijke marktprijzen der tien aan het in werking treden dezer wet voorafgegane jaren,” geeft een dergelijke wijze van berekening. Voorts kan als maatstaf zeer goed dienst doen de gemiddelde prijs van stroocarton of zuivel van een bepaalde fabriek of meerdere fabrieken, gelijk hierboven reeds werd opgemerkt.

In abstracto belet niets om het begrip „veranderlijke pacht” in ruimeren zin te nemen en de voorwaarden, waarvan de pacht prijs afhankelijk is,

uit te breiden buiten de gemiddelde verkoopprijzen van bepaalde, in het contract genoemde producten. Als zoodanig zouden bijvoorbeeld kunnen worden opgenomen de opbrengsten of de gemiddelde opbrengsten in natura of wel de arbeidsloonen.

Doch het groote bezwaar, aan een dergelijke uitbreiding verbonden, is, dat de berekening en de bepaling van den pachtprijs, naar mate er meerdere voorwaarden gesteld worden, steeds ingewikkelder en voor praktische toepassing minder bruikbaar wordt. Het verdient daarom de voorkeur de zaak op de hierboven aangegeven wijze zoo eenvoudig mogelijk op te lossen.

Hoewel mobiele pacht in den regel zal voorkomen bij termijnverpachtingen, is de mogelijkheid niet uitgesloten, dat zij ook bestaat bij verpachtingen voor een jaar of korter; bij de omschrijving der veranderlijke pacht in het hierna volgende ontwerp wordt dan ook niet van een jaarlijkschen pachtprijs gesproken.

Het behoeft geen betoog, dat de voorwaarden, waarvan de pachtprijs afhankelijk wordt gesteld, moeten vaststaan bij het sluiten der overeenkomst. Vandaar, dat de producten, van wier gemiddelden verkoopprijs de pachtprijs afhankelijk wordt gesteld, met name in de overeenkomst moeten worden genoemd. Evenzeer is het noodig, dat een dergelijk, betrekkelijk ingewikkeld contract schriftelijk wordt aangegaan.

De vraag rijst voorts, of eenige bepaling betreffende het vaststellen en de betaling van den pachtprijs bij veranderlijke pacht in de wet moet worden opgenomen. Immers deze prijs vervalt gewoonlijk in twee of meer termijnen en op den eersten vervalddag zal niet vaststaan, hoe hoog de pachtprijs over het loopende pachtjaar is.

Het leek der Commissie niet gewenscht hieromtrent bepalingen in de wet te stellen. Het instituut komt hier te lande nog te weinig in de practijk voor, dan dat men met 'n te ingewikkeld stel van wettelijke bepalingen de ontwikkeling aan banden zou leggen. Wel is het raadzaam, dat men in eventueele contracten een termijn bepaalt, binnen welken de pachtprijs moet worden berekend, bijvoorbeeld binnen een maand na afloop van het pachtjaar en verder te bepalen, dat, behoudens verrekening, een in het contract genoemde pachtprijs moet worden voldaan, alsmede, dat rentevergoeding is uitgesloten.

Men ziet, heel veel verwacht de Staatscommissie niet van de veranderlijke pacht. Toch neemt zij tegenover haar meer dan eene welwillende neutraliteit in acht. Vandaar dat zij in de wet met haar wil rekenen en enkele voorschriften geeft, die aan haar ontwikkeling ten goede kunnen komen.

* * *

De veranderlijke pacht wordt door de Staatscommissie niet begeerd. Haar verlangen strekt zich evenmin uit tot de deelpacht.

Niet toegegeven wordt aan de gedachte alsof een nieuwe vorm van pacht de oude geldpacht dient te vervangen.

De vorm van pacht in ons land inheemsch is de geldpacht. De eigenaar staat het genot van een landelijk, onroerend goed gedurende een zekeren tijd aan den pachter af tegen een door dezen te betalen bedrag in geld, hetwelk vooraf nauwkeurig naar tijdsruimte wordt vastgesteld.

Menige stem nu is opgegaan, dat in plaats van dezen pachtvorm, die op den pachter het volledig bedrijfsrisico legt, moet komen eene wijze van verpachting, welke den pachter van dezen drukkenden last bevrijdt. Daartoe worden dan aanbevolen de garvenpacht of deelpacht.

De deelpacht of garvenpacht is in Frankrijk en Italië van groote beteekenis. In ons land neemt zij geringe plaats in. De statistiek toont aan, dat in Gelderland nog 131 deelpachters worden aangetroffen, die 188 H.A. grond in bebouwing hebben, terwijl over geheel Nederland dit aantal 232 bedraagt met 458 H.A.

De deelpacht, ook wel garvenpacht, deelbouw, halfbouw, bouw bij schoofverdeling geheeten, komt hierin overeen met de veranderlijke pacht in tegenoverstelling met de geldpacht, dat bij het bedrijfsrisico niet alleen de pachter, doch ook de verpachter betrokken is. Immers de pacht prijs bestaat hier in een evenredig deel van de vruchten of de opbrengsten van het bedrijf. De verpachter ontvangt als vergoeding voor het gebruik van den grond en van een grooter of kleiner deel van den inventaris, een evenredig deel van de vruchten of opbrengsten van het bedrijf.

In tegenstelling met de veranderlijke pacht, waar, gelijk hierboven is uiteengezet, objectieve factoren voor stijging en daling van den pacht prijs beslissend zijn, deelt bij de deelpacht de verpachter ten volle in het bedrijfsrisico en zijn ook de subjectieve factoren, liggend in den persoon van den deelpachter, van beslissend gewicht. In het afgetrokkene beschouwd, loopen hier de belangen van pachter en verpachter, voor zoover zij zich afspiegelen in de bedrijfsresultaten, evenwijdig.

Hoeveel aanlokkelijks ook moge gelegen zijn in de gedachte om eigenaar en pachter door een gemeenschappelijken band belang te doen hebben bij eene gunstige bedrijfsexploïtatie, door de pacht te doen bestaan niet in eene bepaalde geldsom, maar in een gedeelte van den oogst, toch stuit elke vennootschappelijke verhouding af op onoverkomelijke bezwaren, doordat zij niet passend is voor de huidige omstandigheden.

Als een panacee tegen de euvelen, verbonden aan het hier te lande heerschende stelsel van geldpacht, moet de deelpacht naar het oordeel der commissie niet worden opgevat.

Wordt zij aanbevolen alleen op dezen grond, dat de eigenaar mede draagt in de kwade kansen van het bedrijf en mede geniet van de goede kansen, dat er dus als het ware een belangengemeenschap tusschen gebruiker en eigenaar van den grond ontstaat, dan sta het volgende er tegenover.

Overal, waar de verpachter bij de deelpacht een positie gaat innemen

als bij de geldpacht, d. w. z. waar de eigenaar zich tevreden stelt met een deel van de bruto-opbrengst als pacht te ontvangen, zich voorts niet met de exploitatie van het bedrijf inlaat en zich geen verdere onkosten, dan de eenmaal vastgestelde, wenscht te getroosten, wordt de deelbouw er een van sleur en routine.

Zeer begrijpelijk. Immers voor den deelpachter is het in die zoogenaamde belangengemeenschap het voordeligst, slechts die producten en op die wijze te verbouwen, die de minste arbeidskracht in verhouding tot de opbrengst vorderen. Staat eenmaal een en ander voor den deelbouwer vast, dan zal hij daarbij koppig volharden, schuw zijn voor elke verandering waarvan hij niet weet of niet kan berekenen de meerdere kosten van arbeid, daardoor van hem gevorderd.

Bevordering van sleurbouw, routine is de maar al te zeer gerechtvaardigde klacht tegen het stelsel van deelpacht, aldus toegepast.

Alleen dus om het feit, dat in plaats van een vaste geldsom of een vaste hoeveelheid vruchten betaald wordt met een bepaald deel van de bruto-opbrengst, dat derhalve de eigenaar ten volle mededraagt in het bedrijfsrisico van den deelbouwer, kan niet aan deelpacht de voorkeur worden geschonken boven geldpacht.

Voor de rationeële, moderne deelpacht, gelijk men die gedreven ziet in verschillende deelen van Frankrijk, Allier, Haute-Vienne, de Vendée, is meer noodig, is in de allereerste plaats noodig een nauwe samenwerking van eigenaar en deelbouwer.

De eigenaar moet inderdaad de leiding voelen, moet zich interesseeren voor het bedrijf, begrip hebben van het bedrijf, zich daarvoor kosten kunnen en willen getroosten, de verdeeling niet mechanisch naar den ouden sleur en trant doen plaats hebben, maar die doen aanpassen aan tijd en omstandigheden.

Men gevoelt, dat een dergelijk deelbouwstelsel dicht nadert tot een gewijzigden vorm van zelf-exploitatie.

En daarbij komt dan het bezwaar naar voren, dat de deelpachter niet vrij is in zijn bedrijfsexploitatie.

Ook de aard van het bedrijf en de omvang moeten aan zekere voorwaarden voldoen en wel deze, dat zooveel mogelijk de menschelijke arbeidskracht, benoodigd voor het bedrijf, geleverd kan worden door den deelpachter en zijn huisgezin, en deze ook het geheele jaar dóór daarin werk vinden.

Voor onze middelmatige en groote pachtbedrijven is dus, hoe men ook denke over de toepassing van de mechanische arbeidskracht in den landbouw, het deelpachtstelsel hoogst bezwaarlijk, zoo niet onmogelijk, door te voeren.

En daarnaast hangt het slagen van den deelbouw af van den persoon van den deelpachter. Afgezien nog van het feit, dat deze een eerlijk man moet zijn en aannemende, dat procentsgewijze de Nederlandsche pachter niet minder eerlijk is dan de Fransche of Italiaansche deelbouwer, of

van welken landaard hij mag zijn, de deelpachter moet aan bijzondere kwaliteiten voldoen. De dagelijksche leiding der zaken komt aan hem, doch de opperste leiding — althans in den goeden deelbouw — berust bij den eigenaar. Deze voert ook meestal de boekhouding. Geregelde verantwoording van den deelpachter is noodig. Een nauwe persoonlijke verhouding tusschen eigenaar en deelpachter kan niet gemist worden voor een vruchtbare samenwerking. Daarbij is het een samenwerking, waarin tenslotte de beslissende stem aan den eigenaar komt.

Dit vereischt bijzondere eigenschappen bij den stand der deelpachters zoowel als bij dien der eigenaars. Deze speciale eigenschappen en gewoonten zijn verkregen door eeuwenlange traditie en maken het stelsel in het bijzonder geschikt voor landen, waar het in den loop der eeuwen is ingeburgerd, doch leggen eigenaardige bezwaren in den weg aan de invoering van het systeem in die landen, waar het niet inheemsch is.

Het deelbouwstelsel berust, wil het goed werken op een verhouding van vertrouwen tusschen eigenaar en deelbouwer, het heeft, hoe ook gemoderniseerd, noodig een nauwe persoonlijke betrekking tusschen eigenaar en deelbouwer.

Tengevolge hiervan ontveinst de Commissie zich niet, dat aan de invoering van het deelpachtstelsel hier te lande velerlei bezwaren in den weg staan.

Waar juist de ontwikkeling van de verhouding van eigenaar en gebruiker van den grond veelszins schijnt te gaan in een commercieele richting, in een scherpere afbakening van wederzijdsche rechten en verplichtingen, lijkt het deelpachtstelsel en de ontwikkeling daarvan niet te strooken met de agrarische verhoudingen hier te lande.

Toch zijn er ook in ons land aanknoopingspunten. In sommige streken komt voor speciale cultures, bijvoorbeeld voor ajuin en voor suikerbieten, een overeenkomstige regeling als de deelpacht tusschen den grondgebruiker en den landarbeider voor. Ook tusschen eigenaren van boomgaarden en de daarin werkzame opperste arbeiders worden somtijds contracten gesloten, waarbij aan deze arbeiders naast een groote mate van vrijheid in hun arbeid een aandeel in de winst boven hun loon is gegarandeerd. De arbeider deelt echter in de laatste gevallen alleen in de goede, niet in de kwade bedrijfskansen.

Bij dit alles zit de bedoeling voor om goed gequalificeerden menscheelijken arbeid of den meest mogelijken arbeid van dien aard te verkrijgen.

Aangezien nu in ons land aanwijzingen in de richting van deelpacht aanwezig zijn en het stelsel, op zichzelf beschouwd, met de veranderlijke pacht ook lichtzijden toont, is de Commissie van meening, dat de wet door een negatieve houding in geen geval belemmeringen aan de ontwikkeling van het instituut mag in den weg leggen.

Om practische overwegingen heeft zij de deelpacht gebracht onder het pachtcontract en zich beperkt tot een omschrijving, wat haars inziens er onder te verstaan is.

De definitie is ruimer dan die der desbetreffende Fransche wet, waargene niet als vereischte stelt een verdeeling der bruto-opbrengst van het bedrijf. De Commissie meende, dat bij de mogelijke ontwikkeling van het stelsel met verschillende nuanceeringen moest worden gerekend en wettelijke beperkingen thans niet op haar plaats waren. Veel moet in dezen aan de vrijheid der handelende partijen worden overgelaten.

Wel achtte de Commissie het gewenscht, dat de schriftelijke vorm voor deze contracten dwingend wordt voorgeschreven. Partijen toch dienen voorzeker bij een stelsel, dat hier te lande nog niet op een lange practische ervaring kan bogen, zich behoorlijk rekenschap te geven van haar rechten en verplichtingen, waartoe dit voorschrift ongetwijfeld kan dienen.

Voorts kan aan den loop der zaken overgelaten worden, of de deelpacht meer toepassing hier te lande zal erlangen. Mede gezien de ontwikkeling der arbeidsverhoudingen in den landbouw ten onzent, behoeft dit niet uitgesloten te zijn.

* * *

Tot zoover over hetgeen de Commissie niet wil.

Nu wat de Staatscommissie wel wil.

Wie meent, dat tot herstel der goede pachtverhoudingen de wetgever alles vermag, zal bedrogen uitkomen.

Van de betrekkelijke onmacht der wet zijn wij dus ten volle overtuigd.

Daarvan was ook de Staatscommissie voor de pacht, blijkens haar rapport, overtuigd. Zij heeft geen heil gezocht in het aanheffen van klinkende leuzen, in het geestdriftig zwaaien van een vlag. Zij erkent de groote macht van individuen en vereenigingen, om de handelende partijen, eigenaars en pachters, te doordringen van de ideeën van recht en billijkheid, door haar ontwikkeld. Zij erkent de beperkte macht van den Staat al bepleit zij waarlijk geen Staatsonthouding en wordt wel degelijk op belangrijke omwerking van de wettelijke regeling aangedrongen.

Twee klachten treden bij de beoordeeling van ons pachtstelsel naar voren: in de eerste plaats, de geldelijke verplichtingen van den pachter zijn te zwaar, het risico behoort te worden verminderd en de lasten moeten meer in overeenstemming worden gebracht met de opbrengst van den bodem. En ten tweede, de zekerheid van het gebruiksrecht dient te worden verhoogd, de pachter met vaster band aan den bodem verbonden te worden.

Wat nu geschiedt, om het drukkend risico van den pachter te verlichten?

Daar is thans in ons burgerlijk wetboek eene bepaling, die zegt dat wanneer de oogst door onvermijdelijke toevallen, hagel, bliksem, vorst, overstroming, geheel of voor een belangrijk deel is verloren gegaan, de huurder ontheven moet worden van de betaling van den geheelen

huurprijs of een deel daarvan. Hoewel deze artikelen reeds een eeuw in onze wetgeving voorkomen, missen zij voor de practijk alle waarde, doordien in alle pachtcontracten van dit recht op huurvermindering afstand wordt gedaan. Niet weinig draagt daartoe bij de omstandigheid, dat voor de schadeberekening zoo ingewikkelde rekening wordt voorgeschreven, dat vijanden van procedeeën ze wel buiten werking moeten stellen.

Groote ellende is hierdoor in het leven geroepen.

De bewering zoo vaak vernomen alsof het prijsgeven van dit recht niet schaadt, doordat in de practijk toch steeds als gunst ontheffing verleend wordt, is onwaar. Uit alle oorden van ons land zouden benadeelden ten tooneele zijn te voeren en tientallen pachters zijn door afstand van dit benefice arm geworden.

Hier moet de wetgever ingrijpen.

Waar het pachtcontract de levensomstandigheden van eene breede laag onzer bevolking bepaalt en de pachter bij het sluiten veelal de zwakke partij is, waar het zielkundig gemakkelijk is te begrijpen, dat de hoop op het niet-plaats-hebben van onheilen met dezen factor geen rekening doet houden, en waar hier de werkzaamheid van individuen onmachtig is om grove misbruiken te weren, daar dient het beginsel, in de artt. 1628 en 1629 B.W. neergelegd, zij 't ook anders uitgewerkt, tot dwingend recht verklaard te worden, waarvan geen afstand kan worden gedaan.

Het moet onmogelijk worden gemaakt dat van den boer, die bij vernieling van den oogst reeds in het verlies van ten koste gelegd materiaal en betaald arbeidsloon zoo groot nadeel lijdt, nog betaling van de pacht geëischt wordt. Zoo zouden daar naar recht van den pachter geen vruchten geplukt worden, waar hij zelf niet geoogst heeft.

Zoo prijkt dan in het nieuwe wetsvoorstel de bepaling, die als een belangrijke vooruitgang moet worden geboekt:

„De pachter heeft aanspraak op eene vermindering van den pachtprijs, wanneer gedurende een pachtjaar of een pachtseizoen tengevolge van buitengewone omstandigheden de opbrengst van het bedrijf aanzienlijk minder is geweest, dan bij het aangaan der overeenkomst te verwachten was.

Eene verlaging van den prijs van de voortbrengselen van het bedrijf alsmede omstandigheden, die aan de schuld van den pachter te wijten zijn of die hem persoonlijk treffen, komen niet als buitengewone omstandigheden in aanmerking.

Vergoeding van bedrijfsschade, die de pachter krachtens eene overeenkomst van verzekering of uit anderen hoofde ontvangt, geldt als opbrengst van het bedrijf.

Het in het eerste lid van dit artikel bedoelde recht vervalt zes maanden na het eindigen van het pachtjaar of het pachtseizoen, waarover de pachtprijs verschuldigd is.

Ieder beding, waarbij ten nadeele van den pachter van het in dit artikel bepaalde wordt afgeweken, is nietig."

* * *

Rechtvaardig is de eisch, dat de pachter kunne maaien waar hij gezaaid heeft en zich niet een ander verrijke met hetgeen hij door kosten en inspanning heeft tot stand gebracht.

Vergoeding voor aangebrachte verbeteringen, zoo de pachter nog niet ten volle van dezen zijn arbeid de vruchten heeft genoten — zietdaar een punt waarvoor alle aandacht van den wetgever moet worden gevraagd. Regeling van dit punt is een cardinale kwestie van den eersten rang en zegenrijke gevolgen mogen daarvan worden verwacht. Een eeuw van onrecht ligt op dit terrein achter ons. Dat de pachter wel bij benadeeling van den grond schadevergoeding verschuldigd is, maar daarentegen bij verbetering geenerlei recht op vergoeding heeft, is iets dat stuit en griefft, en lijnrecht indruischt tegen ons rechtsbewustzijn.

Terecht is dan ook in de wetgeving van enkele Europeesche landen dit recht erkend. De meest uitvoerige regeling bestaat in Engeland, en hoezeer de moeilijkheden, die zich bij het formuleeren der wettelijke bepalingen voordoen, niet mogen worden onderschat, kunnen toch de niet onverdeeld gunstige resultaten bezwaarlijk tegen een regeling ten onzent worden ingebracht, daar deze voor een goed deel in eigenaardige Engelsche toestanden hun oorsprong vinden.

Over den ernst van dezen misstand worde niet licht geoordeeld.

Alle lust toch om zich met hart en ziel op verbetering van den bodem toe te leggen, moet ontbreken, indien de boer moet denken: al mijn werken is voor anderen — straks bij mijn dood, bij het einde van mijn huurtijd wordt vergeten, dat ik het was, die de productiviteit verhoogde, aan vreemden komt de belooning van mijn arbeid toe òf doordat ik mijn grond moet verlaten òf doordat mij in verhooging van de pachtsom de verbetering kenbaar gemaakt wordt. Dies moet dit misbruik worden gekeerd, zonder dat daarmee onrecht gedaan mag worden aan den eigenaar, over wiens finantiën de pachter niet onbeperkt mag beschikken, die bij verslechtering van zijn goed tegen den pachter kan optreden en die toch altijd voor een deel van de op zijn grond aangebrachte verbeteringen zal moeten genieten.

Geen wonder, dat de Commissie zich uitvoerig met dit onderwerp bezig heeft gehouden.

De Commissie erkent de voordeelen.

De voordeelen van dit instituut zijn van genoegzame beteekenis om èn door de werking van het vrije contractueele verkeer èn, indien noodig, door wettelijke maatregelen de uitbreiding te bevorderen.

Voor het vergoedingsrecht pleit:

1. Het rechtsbewustzijn vraakt het, dat de pachter wel bij benadeeling

van den grond schadevergoeding verschuldigd is, maar daarentegen bij verbetering, waartoe hij niet contractueel verbonden is, geenerlei recht op vergoeding heeft.

2. Het algemeen belang: vermeerdering van de productiviteit van den bodem, wordt door den prikkel tot intensieve bebouwing ten zeerste gebaat.

3. De vastheid van het gebruiksrecht wordt bevorderd, doordien conflicten, door pachtverhooging geboren, minder zullen voorkomen.

De ontwikkeling der laatste jaren accentueert nog sterker de wenselijkheid van invoering van dit instituut:

a er is een afslijten der confidentieele betrekkingen in de pachtverhoudingen te constateeren;

b de intensieve cultuur breidt zich uit;

c de strooming wint veld, die aan den pachter meer zekerheid zijner positie wenschte te geven.

Het meest gewenscht ware, indien door overeenstemming van partijen een regeling werd getroffen, die omtrent omvang en wijze der vergoedingen bepalingen vaststelde. Vanzelf zou daarbij aan het beginsel van een afloopende vergoeding, verband houdende met den termijn der pacht, — gelijk in het Rapport van de Geldersch-Overijsselsche Maatschappij bepleit wordt — aandacht worden geschonken.

Op de vraag hoe een vergoedingsrecht ten onzent wettelijk ware te verzekeren, heeft Prof. d'Aulnis het voorstel gedaan om zich te beperken tot een bepaling, die een recht op vergoeding alleen tegen den opkomenden pachter erkende en dan nog alleen, indien een zoodanig plaatselijk gebruik bestond.

Hij schrijft in zijn Praeadvies voor de Vereeniging voor Staathuishoudkunde en Statistiek:

„Wil men alzoo de bedoelde Engelsche gewoonten bij ons overplanten ten minste daarvoor ruimte openlaten in ons rechtsstelsel, dan zou eene uitbreiding van art. 1635 noodig zijn. Alleen bij overeenkomsten toch erkent onze wet (art. 1375 B.W.) de gewoonten in het algemeen als rechtsbron. Tusschen elkander opvolgende pachters echter bestaat geen overeenkomst. Indien men aan artikel 1635 eens toevoegde: „Hij die eenen huurder in het gebruik opvolgt, is, zoo het plaatselijk gebruik zulks medebrengt, verplicht aan den gaanden huurder voor de verbeteringen, welke deze vrijwillig heeft aangebracht, vergoeding te geven. Welke verbeteringen hiervoor in aanmerking komen, het bedrag der vergoeding en de wijze van betaling worden bepaald door het plaatselijk gebruik.”

De Commissie heeft gemeend dit denkbeeld ten opzichte van het vestigen van een vergoedingsrecht niet te moeten volgen. Niet in de eerste plaats toch de opkomende pachter is degene, die de voordeelen der verbeteringen geniet, doch de verpachter. Het is billijk, dat hij de aansprakelijke is tegenover den afgaanden pachter.

Aanbevelenswaardig lijkt der Commissie een andere weg en wel deze. Det wet erkent het beginsel, dat de pachter bij het einde der pacht-overeenkomst tegenover den verpachter een recht heeft op een billijke vergoeding voor de door hem aangebrachte verbeteringen.

Dit recht geldt uit den aard der zaak niet voor verbeteringen, waartoe de pachter krachtens overeenkomst gehouden is.

Ten aanzien van de verbeteringen, die de gedaante of inrichting van het goed veranderen, is de verpachter slechts dan tot schadevergoeding gehouden, wanneer daaromtrent tusschen partijen is overeengekomen. Weliswaar zullen deze verbeteringen verreweg het gemakkelijkst vast te stellen zijn, doch zij zijn ook meestal het meest ingrijpend en het meest kostbaar, en het gaat, naar het oordeel der Commissie, niet aan om den pachter vrijelijk over de beurs van den verpachter zonder diens toestemming te doen beschikken.

Voorts meende de Commissie, het recht op vergoeding te moeten beperken tot verbeteringen, die in de laatst verlopen tien jaren zijn aangebracht. Ten eerste heeft de pachter van verbeteringen, vóór dien termijn aangebracht, reeds gedurende een betrekkelijk langen tijd zelf de voordelen genoten en in de tweede plaats worden hierdoor moeilijke berekeningen en bezwaarlijk te controleeren kostenramingen voorkomen.

Rationeel lijkt het der Commissie ook vergoeding voor verbetering bij éénjaarlijksche en seizoenverpachtingen uit te sluiten. Mochten daarbij inderdaad verbeteringen aangebracht worden, dan zal de pachter wel zoo scherp rekenen, alvorens deze aan te brengen, dat hij inderdaad eruit komt.

De Commissie achtte billijk, dat de pachter tijdig den verpachter schriftelijk van het aanbrennen der verbeteringen onder opgave der kosten mededeeling doen. De pachter wordt daardoor tot een overdachte kostenraming gedwongen en de verpachter heeft eventueel later bewijsmateriaal in handen tegen overdreven schattingen.

De pachter kan nu zijn recht uitoefenen, op gelijke wijze als bij elk ander recht op schadeloosstelling.

De bewijslast rust op hem, gelijk mede de taak om de middelen in het leven te roepen, welke die bewijsvoering kunnen doen slagen: o. a. taxatie van den bodem naar een bepaald type bij den aanvang der pacht, geregelde boekhouding van bemesting gedurende de pacht en meer dergelijke middelen zullen niet kunnen worden gemist. Met vertrouwen mag worden verwacht, dat de practijk hierin spoedig den weg zal wijzen.

Voor zal deskundige voorlichting voor den rechter hierin van groot belang zijn. De Commissie meende dan ook, dat op dit gebied een dankbare taak voor de Pachtcommissie is weggelegd. Uit den aard der zaak zal bij minnelijke regeling der schadevergoeding veelal met een arbitrage van de Pachtcommissie kunnen volstaan worden.

Gereedelijk kan worden toegegeven, dat verwezenlijking van het ver-

goedingsrecht somtijds op processueele bezwaren zal afstuiten. Evenwel behoudt de formulering van dit recht in de wet steeds dit tweeledig voordeel:

1. voor een geregelde boekhouding in het boerenbedrijf wordt een krachtige prikkel gegeven;

2. hiet beginsel van het recht op vergoeding — een beginsel, billijk en met het rechtsgevoel strookend, — wordt verder uitgedragen en zal in het vrije contractueele verkeer meer invloed erlangen.

Door die overwegingen geleid, wordt voorgesteld in onze wetgeving navolgende bepalingen op te nemen:

„Ingeval de pacht langer dan een jaar geduurd heeft, is de verpachter bij het einde der pachtovereenkomst gehouden den pachter eene naar billijkheid te bepalen schadeloosstelling te voldoen voor de verbeteringen, die door dezen in de laatst verloopen tien jaren aan het gepachte zijn aangebracht en waarvan door hem tijdig aan den verpachter, onder opgave der geschatte kosten, schriftelijk mededeeling is gedaan, tenzij de verpachter bij het aangaan der overeenkomst heeft bedongen, dat de kosten van de met name te noemen verbeteringen ten laste van den pachter komen.

De kosten der verbeteringen, die de gedaante of de inrichting van het gepachte veranderen, komen slechts dan ten laste van den verpachter, indien deze met diens uitdrukkelijke toestemming zijn aangebracht.

Elk beding strijdig met eenige bepaling van dit artikel is nietig.”

Wordt dit voorstel wet, de zekerheid van het gebruiksrecht zal niet weinig hebben gewonnen.

* * *

Vergoeding voor verbeteringen, vermindering van het bedrijfsrisico, afschaffing van bod- en strijkgelden, bevordering van de rechtszekerheid door voorschrift van een schriftelijk huurcontract, door betere regeling van de rechtsgevolgen bij dood van verpachter of pachter — het wordt alles in sommigen kring „kleingoed” geacht. In plaats van dat peuterwerk moet één radicale maatregel worden doorgevoerd: van overheidswege dient de pacht te worden vastgesteld.

In oorlogstijd kwamen in sommige landen de wetten, welke den eigenaar bonden in zijn recht om de pachtsom naar willekeur vast te stellen. Welnu, niet als oorlogsmaatregel, maar als blijvende regeling dient volgens hen te worden vastgelegd de bepaling, dat de vaststelling van de pachtsom wordt onttrokken aan de vrije wilsbepaling der handelende partijen en gelegd in handen van den Staat.

Men kracht verzet de staatscommissie zich tegen de gedachte om het „de Staat moet het doen” tot leidend beginsel te verklaren. Met kracht blijft zij zich stellen op het standpunt, dat het onderling overleg van eigenaar en pachter hier beslissend moet wezen.

Op deze wijze wordt in het Rapport geteekend de loop der dingen, die bij een inwilliging van dezen radicalen eisch te verwachten is.

Stel, dat de pacht volgens ons tegenwoordig stelsel f 1000.— zou bedragen, en dat de Rijkscommissie f 750.— als toelaatbaar maximum bepaalde. Welken gang van zaken moet men zich dan verder onder die omstandigheden denken?

De eigenaar maakt de vastgestelde som bekend en roept vervolgens liefhebbers op.

Het resultaat is gemakkelijk te voorspellen. Een groot aantal gegadigden zal komen opzetten, de liefhebbers zullen elkaar als het ware verdringen om tot den eigenaar te worden toegelaten, en elk zal door middel van beloften van extra-betalingen dezen trachten te bewegen zijn keuze op hem te vestigen. Het resultaat zal zijn, dat de wettelijke maatregelen tengevolge van die extra-premiën volkomen haar doel missen.

Natuurlijk zal getracht worden om misbruik te voorkomen. Men zal extra-pachtheffingen bij de wet verbieden, haar strafbaar stellen, er mogelijk zelfs zeer strenge straffen tegen doen dreigen, maar niettemin zal men er machteloos tegenover staan. Hoe kan men den pachter beletten om zijn landheer in den vorm van boter, kaas, slachtproducten en dergelijke, geschenken te geven of hem met zijn gezin in de zomermaanden uit te noodigen op de boerderij? En hoe kan men den verpachter beletten om zijn voorkeur te schenken aan zoodanige pachters, die hem vriendelijkheden bewijzen, boven anderen, die daarvan niet gediend zijn? Het gevolg zou zijn dat de pachters van de laatste soort door die van de eerste vervangen zouden worden. Men vergete toch niet, dat zulke vriendelijkheden ook thans niet zeldzaam zijn, waar een pachter onder een landheer van de ouderwetsche soort tegen schappelijke voorwaarden een plaats in pacht heeft.

Bij verhuring van woonhuizen zal het wel doorgaans de verhuurder zijn, van wien het misbruik der z.g.n. sleutelgelden uitgaat; bij landbouwpacht zal de eigenaar daarentegen er zich gerust van kunnen onthouden om eischen dienaangaande te stellen. De gegadigden, wien het niet slechts om een woning, maar tevens om een middel van bestaan te doen is, zullen uit eigen beweging biedingen doen en wel in zoodanigen vorm, dat den eigenaar geen gevaar van vervolging wegens misbruiken bedreigt.

Het resultaat zal dus volkomen negatief zijn en de wet zou als vrijwel eenig resultaat „last” geven. Zij zou al gauw als een hinderlijke plagerij beschouwd en verwenscht worden door beide partijen. Zij zou er slechts toe bedragen om den eerbied voor de wetten in het algemeen te ondermijnen.

Te velen reeds staan op het standpunt, dat wetten er zijn om overtreden te worden; de oorlogsjaren hebben ons geleerd, hoe gevaarlijk het is, om aan dergelijke neigingen en gevoelens voet te geven en hoe demoraliseerend wetten en verordeningen werken, welke met de volksziel geen rekening houden.

Juist daarom is een veel beter resultaat te verwachten van vrijwillige

onderlinge regelingen ter beteugeling van pachtopdrivingen dan dwangmaatregelen, voorgeschreven bij de wet en toegepast van overheidswege.

Gezwegen is hierbij nog van het bezwaar, dat in de politiek de vaststelling van de pachtsom eene niet geringe rol zal spelen en den partijstrijd zal vertroebelen.

Bovendien wil dergelijke staatsinmenging effect hebben, dan zal niet slechts de pachter door den Staat moeten worden aangewezen en bij een dergelijken albemoeienden Staat moet gezond leven worden verwoest en het persoonlijk verantwoordelijkheidsbesef worden verzwakt.

* * *

Geen wettelijke dwang om partijen te dwingen alzo, maar wel mag worden getracht met een beroep op de werking der moreele factoren billijke verhoudingen in het leven te roepen.

De publieke opinie is een macht van beteekenis en zij moet in deze aangelegenheid worden betrokken door de uitspraak van pachtcommissies, welke een wettelijken grondslag behooren te bezitten, en in nauw verband staan met de landbouworganisaties.

De pachtcommissie krijgt een uitgebreide taak. Zij heeft de rechtspraak in alle geschillen over een pachtovereenkomst met uitsluiting van den gewonen rechter. Zij beslist omtrent al of niet voortzetting der pacht bij overlijden van den pachter. Zij geeft op verzoek van een der partijen haar oordeel over redenen, die tot opzegging der pacht geleid hebben.

Zij heeft ook ten opzichte van de vaststelling van den pacht prijs een adviseerende taak.

De Staatscommissie is zich bewust daarmee geen heilmiddel tegen alle kwaal te hebben gegeven.

Natuurlijk zal misbruik ook aldus wel niet geheel zijn uit te sluiten, maar men zal er toch mede kunnen bereiken, dat medewerking van alle weldenkenden verkregen wordt en dat een beweging ten plattelande wordt gewekt, die in de goede richting kan gestuurd worden. Tot dat doel zal de Pachtcommissie propaganda moeten maken in woord en geschrift voor gezonde economische begrippen met betrekking tot grondeigendom en pacht.

Pachters en verpachters moeten er door haar van doordrongen worden, dat beider werkelijke belangen met elkander en met het belang van de gemeenschap hand in hand gaan en dat, omgekeerd, zelfzuchtige, eenzijdige eigenbevoordeeling, van de zijde van den pachter of van den verpachter, zichzelf straft, en als zoodanig ook in strijd is met de belangen der gemeenschap, en dat daartegen dus met vereende krachten dient opgekomen te worden.

Vele grondeigenaren zullen er aanvankelijk wellicht bezwaren tegen hebben, dat anderen zich bemoeien met, wat naar hunne meening uitsluitend hun eigen zaken zijn.

Men zal hen er van moeten doordringen, dat eigendom met betrekking tot den grond, tengevolge van het monopolistisch karakter, aan dezen eigendom verbonden, bijzondere plichten oplegt en zulks te meer, naarmate dat monopolistisch karakter door toeneming van de bevolking meer voor den dag treedt.

Men zal den grondeigenaar er van moeten overtuigen, dat een vrijwillig te aanvaarden regeling, steunend in de landbouworganisaties, ook voor hem verre te verkiezen is boven een gedwongen regeling van bovenaf opgelegd en door met gezag bekleede ambtenaren gehandhaafd.

Wordt het voorstel der Staatscommissie wet — veel leed zal, naar onze vaste overtuiging, uit het leven onzer agrariërs worden geweerd.

DE ORGANISCHE IDEE IN DE GEDACHTEN- WERELD VAN CALVIJN

DOOR

PROF. DR. I. BOHATEC TE WEENEN.

III. (Slot.)

De verhouding van Kerk en Staat in het licht der organische idee van het Calvinisme.

Worden op deze wijze de beide uiterste ontwikkelingsvormen van de eenheids- en organisme-idee verworpen, toch heeft Calvijn getracht, de beide typische levensordeningen, de Kerk en den Staat in één levensverband te brengen; een poging, die ondanks de overeenkomst met eenige middeleeuwsche stelsels toch principieel met deze breekt; anderzijds echter verschilt van de door Luther gegeven oplossing.

De taak, die Calvijn zich stelt, is principieel een andere, dan die der middeleeuwsche schrijvers. Het gaat er hier niet om, te onderzoeken hoe uit de gegeven splitsing van de levenswerkelijkheid in twee concrete machten en levensvormen een ongedeelde ongebroken menschheid kan ontstaan, maar veeleer daarom, hoe de door God in het aanzicht geroepen menschheid, in verband met haar wezen en bestemming in stand gehouden wordt. God regeert de geheele wereld en hare „inferiora”, de levensordeningen, zoodat Hij de overheden en het geestelijke regiment bijzonder bevoorrecht, opdat door hun arbeid het geluk en de uiterlijke welstand van het menschelijk geslacht verzekerd zouden zijn. Zij zijn daarom beide *externa media ad salutem*, uitwendige middelen tot heil. 't Is opmerkelijk, dat Calvijn juist als doel van den Staat aangeeft, het geheele menschelijke geslacht te beschermen en in stand te houden, ja bepaaldelijk den Staat tot voorwerp van Gods bijzondere voorzorg maakt.¹⁾

Dit vindt zijn grond in zijn verzet tegen de revolutionaire tendenz der Dooperschen. Deze zagen de christelijke vrijheid van het evangelie bedreigd door den met dwingende macht toegerusten Staat en trachtten door hun leer van een nieuwe reformatie alle bestaande autoriteiten af te schaffen.²⁾ In hun perfectionisme en hun vrijheidsdweepzucht³⁾ ziet de reformator niet alleen het gebrek aan werkelijkheidszin, maar een rechtstreekschen drang tot barbaarsche, onmenschelijke, ja duivelsche anarchie, verwarring en vernietiging van de goddelijke orde.⁴⁾ Het gevolg kan slechts zijn een dierlijke toestand, waarin de eene mensch den ander tot een wolf wordt.⁵⁾ Wel moet men onderscheid maken tusschen het innerlijke, zuiver geestelijke rijk van Christus en de burgerlijke orde, evenals de *ziel* verschilt van het *lichaam*. Calvijn gebruikt hier ook een in de middeleeuwen dikwijls gebruikt beeld, maar dit beeld dekt niet dezelfde zaak. Terwijl de middeleeuwsche schrijvers onder de „ziel” bijna altijd het priesterambt (sacerdotium) wilden verstaan om daaruit, gelijk de kerkelijke universalisten (verdedigers van een kerkelijke wereldheerschappij), de onderwerping van de aardsche macht aan de geestelijke af te leiden, denkt Calvijn bij „anima” (ziel) aan het *zuiver geestelijke godsrijk*, zonder daaruit de middeleeuwsche conclusies te trekken. Onderscheiden is niet scheiden. Want eenerzijds begint Christus' heerschappij reeds op onderscheiden wijze hier op aarde en maakt het sterfelijke en vleeschelijke leven tot een voorportaal der eeuwige zaligheid. Anderzijds bewijst de aardsche overheid aan de kerk een gewichtigen dienst. Zij houdt den uitwendigen eeredienst in stand, beschermt dien, verdedigt de gezonde leer der godsvrucht, en den welstand der kerk, geeft ons leven een plaats in de menschelijke samenleving, handhaaft de maatschappelijke gerechtigheid en de goede zeden, bewaart de eendracht en den vrede onder de burgers. Dat alles is echter noodzakelijk zoolang wij in dit leven, dat geen paradijs is, verkeerden. Wij hebben den Staat evenzeer noodig als de meest onontbeerlijke levensmiddelen⁶⁾. Omgekeerd is de Kerk een belangrijke steun voor den Staat⁷⁾.

Zoo bestaat tusschen de wereldlijke en geestelijke overheid een „wonderbare harmonie”, een innig verband, een „associatie”, zoo nauw, dat, als een van beide vernietigd wordt, de andere ten zeerste daaronder lijdt: *Non secus ac si quis oculum cuiusdam effodiat, ex cuius effusione vehementer alterum affici, atque etiam reliqua totius corporis membra, necesse est: aut detruncato ex corpore brachio alterum valde laborare, et proinde solum non posse utriusque labori sufficere*⁸⁾ (Evenzoo is het wanneer iemand een ander een oog uitsteekt, waardoor onvermijdelijk het andere oog ernstig wordt getroffen en ook zelfs de overige ledematen van het geheele lichaam: of ook wanneer een arm van het lichaam afgerukt is, zal de andere zeer daaronder lijden en eveneens alleen niet in staat zijn om den arbeid van beide te verrichten).

Het hier gebruikte beeld van de wereldlijke en geestelijke machten resp. ordeningen als twee *oogen* en *armen* van hetzelfde lichaam is in

de middeleeuwen eveneens niet onbekend⁹⁾; maar ook hierbij wijkt Calvijn af van zijn voorbeelden uit de middeleeuwen. Bij deze is het organisme, dat de beide machten omvat, de Kerk; bij Calvijn echter het *in een Staatsorganisatie vereenigd* volk.¹⁰⁾ Met deze opvatting stemt Op. 36, 81 geheel overeen: In den Staat (respublica) zijn twee leidende organen: de overheid (magistratus) en de leeraars (de profeten); deze nemen in den Staat dezelfde plaats in die de beide oogen in het menschelijk lichaam hebben.¹¹⁾

De aanduiding van den Staat als een organisme, dat de geestelijke en de wereldlijke macht omvat, is voor Calvijn niet een inhoudlooze, zij het ook op zichzelf zeer juiste vergelijking¹²⁾ met het natuurlijke lichaam. Veeleer moet daarachter gezocht zijn, een ernstig streven de grenzen te bepalen tusschen de taak van de Kerk en die van den Staat; een einde te maken aan de al te groote spanning, die door een eenzijdigen invloed van de beide overheerschende machten de juiste levensverhouding bedreigt. Hij wil daarmee niet slechts datgene uitdrukken, waarop ten slotte ook de staats- en de kerkelijke partij der middeleeuwen den nadruk legden, namelijk dat de beide levensmachten elkaar wederkeerig steunen moeten. Hij wil veeleer doen uitkomen, dat zij op de onderscheiden terreinen, waar ze werken, aanspraak mogen maken op zelfstandigheid, daar zij als door *God* ingestelde ordeningen *gelijkwaardig* moeten zijn. Zij zijn immers beide als 't ware oogen en armen in hetzelfde organisme. Beider zelfstandigheid en gelijkwaardigheid laat dus niet toe, dat het eene deel eigenmachtig ingrijpt op het terrein van werkzaamheid van het andere deel.

De heerschappij van de Kerk over den Staat en zijn waardigheidsbekleeders is een pauselijke tyrannie.¹³⁾ Maar ook omgekeerd: De heerschappij van den Staat over de Kerk loopt op tyrannie uit.

De suprematie van den Staat over de Kerk ziet Calvijn in twee voorbeelden in de geschiedenis van zijn tijd verwezenlijkt, in het staatskerkelijke absolutisme van Hendrik VIII in Engeland en in het landsheerlijke kerkbestuur in Duitschland, gelijk ook in enkele streken van Zwitserland (in his regionibus).¹⁴⁾

Hevig (vehementer) deed het Calvijn leed, dat eenige onbezonnen ijveraars (inconsiderati homines) Hendrik VIII de hoogste macht over alles (summum rerum omnium potestatem) hebben opgedragen en hem summum caput ecclesiae Christi (opperhoofd van de kerk van Christus) genoemd hebben. Calvijn zal hier vooral aan Buzer, Capito en Hedio gedacht hebben, die in hun voorrede voor de verhandeling van bisschop Stefanus van Winchester¹⁵⁾ Hendrik VIII als „pastor et pater populi sui” (herder en vader van zijn volk) prijzen en in dit verband de vorsten als „vera se Ecclesiarum post Christum capita praestantes” (als hoofden van de kerken) aanduiden. Vooral richt Calvijn zich zeer scherp tegen den reeds vermelden bisschop van Winchester, den lateren kanselier van de bloeddorstige Maria,¹⁶⁾ dien hij ronduit een bedrieger¹⁷⁾ noemt. Deze

zou zich bij het godsdienstgesprek in Regensburg in 't geheel niet op bewijzen uit de Schrift beroepen hebben om de suprematie van den Engelschen koning te verdedigen, maar zou eenvoudig de stelling opgeworpen hebben: Het staat iedere vorst vrij oude verordeningen af te schaffen en nieuwe kerkelijke gebruiken in te voeren.¹⁸⁾

Ook heeft het Calvin pijnlijk aangedaan, dat de evangelische magistraat te Bern zijn macht ten koste van de kerkelijke vrijheid misbruikt. De reformator brandmerkt dit als grondslag voor een gevaarlijke tyrannie.¹⁹⁾ Niet anders stonden de zaken in Bazel.²⁰⁾

Calvin verwijt den vorsten der afzonderlijke Duitsche²¹⁾ theotoriën (kerkregelingen), dat zij hun dwingende macht, waarmee zij de Kerk moeten beschermen, veel te veel „vergeestelijken” en in deze opvatting door enkele „weinig bezonnen” menschen worden gesteund.²²⁾

Als de vorsten zich echter te zeer voor „geestelijk” houden, dan vernietigen ze de kerkelijke macht en begaan daarmee een roof aan het heilige. De wortel dier valsche zelfoverschatting der vorsten ligt in hunne foutieve afbakening van hunne plichten.

In ieder geval behoort het niet tot de plichten van den vorst om in hoogste instantie over de leer der kerk en de geheele geestelijke macht te oordeelen.²³⁾

En toch heeft Calvin de overheid als een „*praecipuum membrum ecclesiae*” (een bijzonder lid der kerk) aangeduid. Men heeft dit in den laatsten tijd willen betwisten, daar men in deze leer een grondslag voor de ontwikkeling tot de Staatskerk meende te vinden, welke laatste toch aan Calvin vreemd was. Zoo zegt Rieker²⁴⁾: „De leer van de drie standen en de overheid als „*praecipuum membrum ecclesiae*” is aan de opvatting van Calvin vreemd. Wel moet de wereldlijke overheid de kerk op aarde beschermen en haar met alle middelen helpen, haar taak te vervullen en haar doel te bereiken. Maar zij zelf is daarom nog geen lid van de kerk.” Aan Rieker sluit zich in den laatsten tijd Baron²⁵⁾ aan. Hij vermeldt wel, evenals Rieker, de meest scherp daartegenover staande uitlating van Calvin, in Op. 53, 137: „On ne les doit point exclure de l'Eglise mais ils en sont une partie et un *membre excellent* et non point du rang commun” (Men moet ze — n.l. de overheden — niet buiten de kerk sluiten, maar zij zijn een deel ervan en een *uitnemend* lid en volstrekt niet van gewonen rang), maar merkt daarbij op: „Wat bewijst echter deze *eene*(!) uitlating, die staat tegenover zooveel andere (welke?) ondubbelzinnige en ook in practijk gebrachte uitingen van Calvin?”

Nu staat deze uitlating van Calvin volstrekt niet op zichzelf²⁶⁾; zij is echter ook niet in tegenspraak met zijn kritiek op de landsheerlijke kerkregeling. De vorsten en overheden²⁷⁾ zijn bijzondere leden der kerk, daar zij het stempel dragen van de majesteit en heerlijkheid Gods, omdat zij een bijzondere waardigheid hebben.

Door hun *lidmaatschap* der kerk moeten zij aan het volk het bewijs

leveren, dat zij hun roeping om de kerk en haar zuivere leer te beschermen, goed verstaan; verder, dat zij zich niet als verblinde „Uebermensen” boven de overige menschheid willen verheffen²⁸⁾. Dat is evenwel in den grond der zaak iets anders dan wanneer — wat Calvijn juist in landsheerlijke kerkregeering gispt — de vorsten de kerk haar vrijheid en haar geestelijk gezag ontrooven en daarmee de hun door God gestelde grenzen overschrijden. Willen zij echter in een *kerkelijk ambt* (waarvoor ze ongetwijfeld ook *bekwaam* moeten zijn) werkzaam zijn, dan mogen zij niet als dragers der *staatkundige* dwingende macht, maar slechts als particuliere personen optreden. Want anders zou het verschil tusschen de wereldlijke en geestelijke macht weggedoezeld worden²⁹⁾.

Calvijn bracht zijn theorie in practijk. Het in Genève, stellig tegen zijn wil, ingevoerde gebruik, dat een der syndici (syndici of stadsrechter was de titel van de 4 eerste regenten in de republiek Genève) op de zittingen van het consistorium verscheen met den staf als symbool van zijn wereldlijke macht, werd in 1560 afgeschaft, omdat het, zooals in het besluit nadrukkelijk wordt vermeld, in strijd was met het beginsel van de scheiding der beide machten.³⁰⁾

De leer van „*praecipuum membrum ecclesiae*” is dus geen algemeene wijziging van redeneering, maar een ernstig gemeend postulaat. In haar is de leer van den reformator zoowel aangaande het onderscheid als aangaande het nauwe verband tusschen de staatkundige en geestelijke macht in eenvoudige, maar beteekenisvolle bewoordingen uitgedrukt.

Zij wijst echter ook 't punt aan, waarin, bij alle overeenstemming, Calvijn van Luther afwijkt. Zoo scherp als men zich maar denken kan heeft Luther, evenals Calvijn, zich over de scheiding der wereldlijke en geestelijke macht uitgesproken. De vorsten zijn „Gods stokbewaarders en scherprechters en zijn goddelijke toorn gebruikt hen, om te straffen en den uitwendigen vrede te bewaren”. De wereldlijke macht vindt haar terrein van werkzaamheid binnen de grenzen van de tweede tafel der 10 geboden. Van het gebied der eerste tafel heeft zij zich verre te houden. „De arme, sterfelijke „madenzak”, de keizer, die geen oogenblik zeker is van zijn leven”, beroemt er zich brutaalweg op, dat „hij is de ware, hoogste beschermer van het christelijk geloof”.³¹⁾ Met zijn herhaalden eisch aan de staatkundige macht om den waren godsdienst, de godsvereering te beschermen en te bevorderen, alle bijgeloof en afgodendienst af te schaffen, wijkt Calvijn van Luther af en sluit hij zich bij Melancthon aan. De overheid vervult haar plicht niet alleen in haar hoedanigheid van draagster van het dwingend gezag maar juist als „*praecipuum membrum ecclesiae*”. Al laat ze gedurende haar werkzaamheid in de Kerk de dwingende macht, die ze als overheid heeft, als het ware *rusten*, om geen *heterogene* machtsbevoegdheden in het kerkelijk organisme te brengen, toch verliest zij daarmee volstrekt niet haar *wezenlijke* taak en haar eigenlijk ambt. Hier raakt Calvijns beschouwing aan die van Luther, daar ook deze de vorsten in de Kerk, zoolang deze laatse

haar plicht vervult en vervullen kan, slechts als Christenen hun taak laat verrichten. Hij wijkt echter van Luther af, inzoover als hij aanneemt, dat het beschermingsrecht der vorsten niet slechts een *noodrecht* is, dat ontstaat als de kerk niet tegen haar taak is opgewassen of dit niet vervullen wil³²⁾, maar dat het een *blijvend* recht van den magistraat is, de kerk telkens weer bij te staan en haar vonnissen, die zij als zoodanig op haar eigen gezagsterrein velt (kerkelijke ban) met zijn sterke hand uit te voeren. Het is een verkeerde voorstelling, dat Calvijn den magistraat den plicht zou toekennen, „door *éénmaal* in te grijpen den pauselijken afgodendienst af te schaffen en in de plaats daarvan den zuiveren godsdienst te herstellen. Men behoefde de Kerk slechts *ééns* in het zadel te zetten, dan zal ze wel kunnen rijden”.³³⁾ Deze meening is niet slechts in tegenspraak met de ons reeds bekende opvatting van Calvijn, dat, zoolang wij op deze aarde zijn, de overheid niet gemist kan worden, daar de toestand van volmaaktheid der kerk nog maar voorwerp harer hoop is³⁴⁾; zij is ook in strijd met zijn geheele practische werkzaamheid te Genève.³⁵⁾

Met zijn beschouwing, dat de overheid een „*praecipuum membrum ecclesiae*” is en de bescherming van de eerste tafel van den decaloog op zich nemen moest, beweegt Calvijn zich beslist in de richting van een *Christelijken Staat*. Want bij de zorg voor de eerste tafel gaat het om de bescherming van de ware, de christelijke religie. Vandaar de karakteristieke uitdrukkingen: *Christiana politia*³⁶⁾ (Christelijke staatkunde) *Christiani principes*³⁷⁾ (Christelijke vorsten) *Christiani reges*³⁸⁾ (Christelijke koningen) *Magistratus Christiens*³⁹⁾ (Christelijke magistraten); vandaar de eisch, dat de overheid met ons in een „broederlijke religie”, in „*één geloof*” moet verbonden zijn.⁴⁰⁾ Zooals bekend is, heeft Calvijn aan de verwerkelijking van dit ideaal ijverig meegewerkt. Het was niet meer dan consequent, dat elk Geneefsche burger, die tegen de Goddelijke Wet zich kante, niet voor volwaardig burger werd aangezien.⁴¹⁾ Gaat het er nu om de aardsche gezagsorde aan de zuiver geestelijke heerschappij van God en Zijn Christus te onderwerpen en daarmee Zijn eer te dienen⁴²⁾, moet verder de zichtbare Kerk het ideaal nastreven om aan de onzichtbare gelijk-gemaakt te worden⁴³⁾, dan zou het niet meer dan consequent zijn geweest, wanneer Calvijn den Staat en de zichtbare kerk, als middelen tot verwerkelijking van het Rijk Gods op aarde⁴⁴⁾ onder een hogere eenheid, namelijk het *geestelijk* lichaam saamgevat had. Uitdrukkelijk echter heeft hij deze synthese niet voltooid. Ze was echter *geheel in zijn geest*. Hij spreekt er, gelijk we gezien hebben, zoo nu en dan over, dat de heerschers leden zijn van het zuiver geestelijk Rijk van den Zoon Gods⁴⁵⁾, ja zelfs tot de uitverkorenen behooren⁴⁶⁾; eveneens is, volgens hem, de zichtbare Kerk niet van de onzichtbare te scheiden. Bij de bespreking van 1 Cor. 8 : 5 v.v. legt hij er den nadruk op, dat de zuiver geestelijke heerschappij van Christus de vele heerschappijen der wereld, die van politieken aard zijn, niet opheft. Christus

staat als de geestelijke heerscher boven de wereldlijke heerschers, die door Hem, als de eenige Heer, hun waardigheid verkrijgen.⁴⁷⁾ Deze uitspraken zijn klaarblijkelijk tegen de Dooperschen gericht, die in 't begrip „christelijke heerscher” een contradictio in adjecto hebben gezien⁴⁸⁾, terwijl er volgens Calvijn een goede eenheid is tusschen hen, die hun plichten in den Staat vervullen en het Rijk van Christus.⁴⁹⁾ Hier treedt Calvijn in het voetspoor van Luther. Ook, volgens deze, heeft de wereldlijke overheid het zwaard en de roede in de hand om er de boozen mee te straffen, de goeden er mee te beschermen. Eveneens heeft een schoenmaker, een smid, een boer zijn eigen werk en ambten en toch zijn, krachtens het algemeen priesterschap de geloovigen, allen gewijde priesters en bisschoppen. Elk moet met zijn ambt en werk den ander nuttig en van dienst zijn, zoodat allerlei werken allen op een algemeen doel zijn gericht, voor het welzijn van lichaam en ziel bevorderlijk te zijn, evenals de ledematen van het lichaam allen elkander dienen. „Denn Christus hat nit zwey noch zweyerlei corper, einen weltlich, den anderen geistlich. Ein heubt ist und einen corper hat er”⁵⁰⁾ (Want Christus heeft niet twee lichamen noch tweeërlei lichaam, één wereldlijk, het ander geestelijk. Eén hoofd is het en één lichaam heeft Hij).

Dit lichaam is echter niet het wereldlijk-geestelijk Corpus Christianum, gelijk Rieker aanneemt, maar het mystieke lichaam, de onzichtbare kerk, waarnaar de Staat en de zichtbare Kerk zijn gerangschikt. Al heeft Holl⁵¹⁾ dit overtuigend aangetoond, toch schijnt mij zijn afbakening van deze opvatting van Luther tegenover die der middeleeuwen maar betrekkelijk juist te zijn. Holl ziet het onderscheid daarin, dat volgens Luther de samenhang tusschen Staatsmacht en kerkelijke macht niet eerst kunstmatig door gerechtelijke onderwerping van de afzonderlijke levensgebieden onder de wet van de zichtbare Kerk dient tot stand gebracht, gelijk in de middeleeuwen, maar dat deze eenheid op een natuurlijke, d. w. z. door God gestelde en gehandhaafde ordening, berust.

Deze uiteenzetting van Holl gaat slechts op voor de zienswijze van de pauselijke partij. De meer gematigde opvattingen, die de zelfstandigheid van de beide machten, ondanks het feit, dat ze onder de leden van het lichaam der kerk behooren, willen bewaren, — b.v. die van Bellovacensis en Floriacensis — staan veel dichter bij de theorie van Luther. In 't bijzonder geldt dit van de theorie van Cusanus, die weliswaar een nieuwen geest ademt, die het einde van de middeleeuwen kenmerkt. Zooals reeds werd opgemerkt, is bij Cusanus het hoogere begrip, dat wereldlijke en geestelijke macht saamvat (totum compositum) de Kerk. In dit begrip zijn echter de trekken van de *onzichtbare Kerk* met die van de zichtbare saamgeweven. De strijdende Kerk (in onderscheid met de ecclesia dominans et triumphans, heerschende en triumpherende Kerk) is een mystiek lichaam⁵²⁾ onder één hoofd, Christus⁵³⁾, waarvan de leden de *uitverkorenen* zijn.⁵⁴⁾ Deze behooren in zoover tot de onzichtbare Kerk, als hun beslissend lot slechts den Hoogsten Rechter bekend

is en in zoover het menschelijk oordeel over hun lidmaatschap slechts naar hun geloof en hun liefde, resp. enkel naar hun geloof, slechts bij benadering kan gevoeld worden. ⁵⁵⁾

De samenhang tusschen de wereldlijke en geestelijke machten berust niet op een kunstmatige, juridische bepaling, maar het is de „concordantia” (eendracht) van alle krachten, diensten en machten, een door God zelf gestelde, op het fundament van het *natuurlijk* recht rustende, „redelijke” harmonie, die door *een* Vredeskoning, Christus in stand gehouden, in graden en klassen gerangschikt, zich in alle ledematen uitstort. ⁵⁶⁾ Bij deze vermoedelijk toevallige verwantschap is een groot onderscheid aanwezig. Bij Luther ontbreekt de *speculatieve*, naar het schema eenheid-veelheid, tot in de kleinste bijzonderheden afdalende uitwerking van Cusanus. In elk geval mogen we zeggen: Luther heeft met de pauselijke al-heerschappij, die alle leven onder haar juk brengt, gebroken. Hij raakt echter in zijn gedachtengang aan het levenssysteem van het eind der middeleeuwen, dat de zelfstandigheid der beide machten van den Staat en van de Kerk bewaart, ze t. o. v. elkander begrenst en tot een mystieke eenheid verbindt.

Calvijn volgt daarin, als werd opgemerkt, den Duitschen Reformator. Slechts valt op te merken, dat de duidelijkheid en beslistheid der synthese, bij deze grooter is dan bij gene. Dit wordt duidelijk als we ons voor oogen stellen, dat Calvijn op een plaats den Staat als *lichaam* naast de Kerk als *lichaam* stelt. Wordt daardoor de plaatsbepaling in het eene mystieke lichaam, de onzichtbare Kerk, niet denkbeeldig? Bezien we deze plaats wat nauwkeuriger. Bij 1 Cor. 12, 12 (Op. 49, 501) merkt Calvijn op: Gewoonlijk duidt men de menschelijke samenleving als een college of lichaam aan ⁵⁷⁾, evenals in een Staat de Senaat en het volk een lichaam hebben. In dezen zin zou ook eens Mevenius Agrippa zijn verdedigingsrede gehouden hebben om het Romeinsche volk, dat met den Senaat overhoop was geraakt, met dezen te verzoenen. ⁵⁸⁾ Bij de Christenen zou het echter met de zaak anders gesteld zijn. Zij vormen *niet slechts* een politiek lichaam (*corpus politicum*) maar ze zijn een *geestelijk en verborgen lichaam van Christus*. ⁵⁹⁾ Kan echter een mensch tot twee lichamen behooren? Calvijn schijnt deze moeilijkheid te gevoelen. Hij zegt op een andere plaats Op. 26, 70: „Bij het mystieke lichaam van Christus, bij de geestelijke heerschappij der Kerk, betreft het niet slechts een gelijkenis met het menschelijk lichaam, maar de Zoon van God is *waarlijk* ons hoofd”. ⁶⁰⁾ Wanneer wij deze en de overeenkomstige reeds boven aangevoerde plaats Op. 29, 538 ⁶¹⁾ met de plaats in Corinthe vergelijken, dan schijnt Calvijn van meening te zijn, dat het begrip „*corpus politicum*” *slechts* een figuurlijke aanduiding voor een volle realiteit en een ongedeeld bestaan is, namelijk voor de feitelijke gemeenschap (*societas*) van de enkele leden binnen een burgerlijk verband, terwijl het „*corpus mysticum*” in zoover een werkelijkheid is, als de leden der Kerk werkelijk, zij het dan ook op mystieke wijze, in het lichaam van

Christus zijn ingeplant. Daar ze tot een zuiver geestelijke sfeer behoort, is de verhouding tot Christus een werkelijkheid, die boven het beeld als zoodanig uitgaat, die ongetwijfeld, daar ze verborgen is tenslotte ook slechts figuurlijk kan worden uitgedrukt. Bijgevolg zou er slechts een *eenig werkelijk* lichaam zijn en dat is juist het mystieke lichaam, de onzichtbare Kerk van Christus. We zouden hier in een anderen vorm de uitspraak van Luther hebben: „Ein heubt ist und einen corper hat er”. Als de zaak zoo staat dan is ook hier de beslistheid en duidelijkheid aan den kant van Luther, terwijl we bij Calvijn dit inzicht als 't ware slechts afleiden kunnen.

In elk geval is de gedachte, dat de Staat een organisme is, tegenover Luther, *die haar niet kent*, een novum. Op zichzelf is ze niet nieuw; we hebben ze reeds bij de middeleeuwsche publicisten leeren kennen. Heeft Calvijn ze misschien van hen overgenomen?

Hier moeten we ons in de eerste plaats duidelijk voor oogen stellen, dat de Calvinistische idee van de middeleeuwsche afwijkt. Volgens de middeleeuwsche staats theoretici is de Staat ook een *mystiek* lichaam ⁶²⁾, terwijl Calvijn 't praedicaat „mystiek” slechts voor de Kerk bewaart. Terwijl zij verder bij de vergelijking van den Staat met het menschelijk lichaam het beeld tot in de kleinste details uitwendig en smakeloos verklaren ⁶³⁾, wil Calvijn uit de vergelijking in wezen de idee van de harmonische gemeenschap van de afzonderlijke staatsorganen en hun werkzaamheden, bovenal de fundamenteele verhouding tusschen het staatshoofd en de onderdanen afleiden. En tenslotte is het karakteristiek, dat volgens Calvijn, in onderscheiding met de middeleeuwen, naast de lichaamsidee de maatschappij-idee het constitutieve element van het Staatsbegrip vormt.

De Staat is namelijk een maatschappelijke vereeniging of verbintenis der menschen met rechtskarakter. Niet iedere maatschappij is een Staat, doch slechts deze, die onder goede zeden en rechtvaardige wetten leeft; zij, die de wetten niet gehoorzamen, zijn geen Staatsburgers, doch tot het vijandelijke kamp overgelopen van het wettelijk Staatslichaam losgerukte brokstukken. ⁶⁴⁾

Nu wijst ons echter Calvijn zelf de bron van zijn Staatstheorieën — de heidensche denkers. Op. 26, 70: „Dieu nous a unis en *un corps*. Cela a esté cogneu des povres *Payens*, que on ne sauroit avoir *bonne police* en ce monde, quand chacun sera a donné à son privat profit, Si la *main* se vouloit séparer, voir s'abstenant de servir au veste *du corps*, et les autres *membres* aussi: voila beaucoup de pieces: mais cependant elles seront mortes, il faudra qu'elles pourrissent toutes (d. w. z. God heeft ons vereenigd in *één* lichaam. Dit hebben de arme heidenen geweten, dat men geen goede Staat in deze wereld zou kunnen hebben, als ieder zou zijn overgelaten aan zijn persoonlijk voordeel. Als de hand zich wilde afscheiden, wilde trachten zich te onttrekken aan den dienst verschuldigd aan het overblijvend deel van het *lichaam*, en zoo ook de andere ledematen, dan zijn het ook vele losse deelen,

maar evenwel zullen ze *dood* zijn, zullen ze alle moeten verrotten).

Welke heidenen worden hier echter bedoeld?

De middeleeuwsche schrijvers beroepen zich hoofdzakelijk op een — waarschijnlijk ten onrechte — aan den Platonischen historicus en filosoof Plutarchus toegeschreven brief aan Trajanus (Intitutio Traiani). Gelijk Joh. v. Salisbury⁶⁵⁾ en v. Bellovacensis, meedeelen, heeft de gewaande Plutarchus de opvatting uitgesproken: de Staat is „corpus quoddam, quod divini numinis beneficio animatur et summae aequitatis agitur nutu et regitur quodam moderamine rationis” (d.w.z. een zeker lichaam dat door weldaad van het goddelijk Opperwezen wordt beziel, en door de wil van de hoogste gerechtigheid wordt geleid en wordt beheerscht door een zeker bestuur der rede). Calvijn kon moeilijk tot zijn theorie door Plutarchus zijn gebracht want in zijn Seneca-commentaar, waarin hij voor de eerste maal het begrip *Staatsorganisme* ontwikkelt en Plutarchus verder in ander verband veel aanhaalt, komt de vermelde brief aan Trajanus niet voor.⁶⁶⁾

Intusschen geeft juist de Seneca-commentaar met zijn talrijke bewijzen uit de bronnen, ons de beste inlichting over de door den Reformator gebruikte Staatstheoretische voorbeelden.

Het is voor alles Seneca zelf, bij wien Calvijn de idee van *Staatsorganisme* vindt. Wat Seneca in z'n geschrift „de dementia” om zoo te zeggen bij wijze van stelling beweert, dat werkt zijn commentaar verder uit.⁶⁷⁾ Doch hij blijft bij Seneca niet staan.

Hij weet, dat deze met de klassieke Staatstheoretici rekening houdt. Zoo voor alle met Plato, aan wien Seneca de gedachte te danken heeft, dat de aard der burgers zich regelt naar de karaktereigenschappen der heerschers.⁶⁸⁾ Plato's eisch, dat leiders van den Staat zich om het geheele lichaam, niet slechts om zijn deelen zullen bekommeren, houdt Seneca Nero voor.⁶⁹⁾ Calvijn heeft echter Plato zelf gelezen; dat blijkt uit de talrijke citaten. Daarom is het zonder twijfel Calvijn niet ontgaan, dat Plato voor 't eerst een welgeordenden Staat, den mensch in 't groot, met het lichaam en zijn gedragingen vergeleken heeft. Ook volgens Plato is, evenals volgens Calvijn, het begrip „Staatsorganisme” in werkelijkheid slechts een *beeld* voor het feit, dat de mensch slechts in gemeenschap met zijn gelijken kan werkzaam zijn („*kathàper hènà ànthroopon*”⁷⁰⁾: juist zooals de enkele mensch). Plato's gedachte heeft Calvijn in diens volgzaam leerling, den eclecticus Cicero teruggevonden; aan hem speciaal heeft hij zijn bovenvermelde definitie van Staat als „*concilium coetusve hominum iure consociatus*” (raad en vergadering van menschen, door recht vereenigd)⁷¹⁾, ontleend. Hij weet echter ook dat Cicero deze gedachte aan een grootere dan hij, namelijk Aristoteles, te danken heeft.⁷²⁾ Op deze wijs verbindt Calvijn in zijn definitie voor Staat Plato met Aristoteles, Seneca met Cicero. Voegen we hier nog bij, dat tot verdere fundeering van de in de definitie saamgevatte gedachte nog andere antieke auteurs worden aangehaald⁷³⁾, dan komen we tot het

oordeel, dat tot begrijpen van Calvijn's Staatsidee niet in de allerlaatste plaats de antieken moeten worden genoemd, wat bij den humanist Calvijn niet bijzonder behoeft te verwonderen. De oudere Calvijn heeft zijn in de jeugd verworven *inzicht* nooit verloochend, maar dit slechts door zijn Christelijke overtuiging verdiept. De „inzichten” der heidenen, d. w. z. hun over het Staatsorganisme geuite opvattingen, hebben zelfs voor zijn opvatting van de Kerk als organisme een zekere beteekenis gehad.⁷⁴⁾

Doch de Kerk en de Staat zijn niet slechts deelen van het onzichtbare geheel, het Rijk Gods, doch ook van het omvangrijke organisme der menschheid.

Dit organisme is niet met de onzichtbare Kerk identiek. Want het Rijk Gods heeft nog niet de geheele menschheid omvat, het is nog steeds in wording en zal zich tot den jongsten dag toe in opgaande lijn ontwikkelen.⁷⁵⁾ Christus heerscht wel in de wereld, maar Zijn heerschappij is nog niet voltooid. Pas met den dag der opstanding zal het „ultimum punctum regni Dei”, waarin God alles en in allen zijn zal, de zalige, meest volkomen toestand der Kerk intreden.⁷⁶⁾ De Christenen behooren volgens hun natuur en afstamming tot het menscheidsorganisme en, zoolang ze in dezen tijd leven, hebben ze ook hun plichten tegenover dit groote geheel. Bovenal moeten ze voor hun deel meehelpen de nog niet gekerstende werkelijkheid onder de heerschappij van Christus te brengen en de menschheid tot het Rijk Gods te voeren.⁷⁷⁾

Zoo is er naast het onzichtbare Rijk Gods een eveneens onzichtbaar organisme, niet een corpus christianum, maar een „communauté en général” (algemeene gemeenschap) een unitas hominum, een geheel, dat van het Rijk Gods wel onderscheiden maar niet gescheiden wordt.

Binnen dit organisme der menschheid, dat in overeenstemming is met de *algemeene* wetten der goddelijke voorzienigheid, vervullen Kerk en Staat binnen het bestek van hun speciale wetten hun taak en plichten. *Calvijn is theoloog der menschheid, omdat hij theoloog is van de organische eenheid.*

* * *

Samenvatting.

Calvijn's organisme-idee doet zich aan ons in wezen voor als een ontkenning van de middeleeuwsche idee. De Reformator heeft de universalistisch-pauselijke gelijkstelling van de menschheid met de algemeene kerk verstoord; in de gedachten over het organisme der menschheid vereenigen zich bij hem de Christelijke ideeën met de Stoïsche, met name die van Cicero.

Verder heeft hij het middeleeuwsche begrip van Staatsorganisme van de mystische en anthropomorfisch getinte inkleeding bevrijd en den Staat, waarvan hij het organisch karakter voor 't eerst in de antieke gedachtenwereld had ontmoet, van de Kerk onderscheiden, zonder de organische

eenheid dier beide grootheden te loochenen. Ging hij in de waardeering van den Staat als organisme verder dan Luther, zoo naderde hij toch tot hem in zijn streven om den Staat en de Kerk, als middelen tot uitbreiding van Gods heerschappij onder een hooger organisme, de onzichtbare Kerk te rangschikken. Men kon daarom bij hem, noch bij Luther, spreken van een corpus christianum in traditioneelen zin, d. w. z. in den zin van een ongedeelde geestelijk-wereldlijke samenleving.⁷⁸⁾

Het vermoeden is niet ongegrond, dat van hieruit zoowel op aparte ten deele tot nu toe nog niet opgeloste problemen in de leer van Calvijn t. o. v. Staat en Kerk, als ook op z'n inzicht in de sociale verhoudingen een bijzonder licht valt. Daarover, als ook over de geenszins ondergeschikte plaats van de organische idee in het systeem van den Reformator en haar kultuurhistorische beteekenis, kon hier verder niet worden gesproken.⁷⁹⁾

¹⁾ Op. 2, 1092: quam benigne hac in parte *consuluerit* Deus *generi humano*: Op. 52, 266 f: quum magistratus ac principes Deus ad *conservationem humani generis* creaverit. Op. 52, 426 en Op. 53, 426: ordinati — ad *humani generis conservationem*. Op. 49, 249: ius imperii in *humani generis salutem* et Deo ordinatum est. Op. 49, 250: ad *tuendam hominum societatem*. Op. 26, 313: conserver le genre humain. Op. 41, 350: pourquoi..... Dieu maintient..... les principautés?... pource qu'il aime le genre humain. Op. 33, 599: il Dieu veut maintenir l'ordre qu'il a constitué; Op. 35, 267 ff., Op. 55, 245, Op. 29, 658: verum..... est omnia haec inferiora Dei providentia regi et gubernari, verum tamen hanc *specialem* istius ordinis (de Overheid) curam sibi vindicat Op. 31, 410: quamvis humanum genus sustentet, *peculiari* tamen *modo* curam suam extendere ad *tuendam ordinem* politicum, unde pendet *communis* omnium *salus*.

²⁾ Op. 2, 1093.

³⁾ Op. 2, 757 ff.

⁴⁾ Op. 2, 1093 ff.; Op. 43, 348; Op. 53, 133 ff.; Op. 49, 248 f.; Op. 26, 313 ff.

⁵⁾ Op. 51, 760; „Comme un loup à son voisin. Zoo ook Luther, Werke, W. A. 11, 251, 35 v.v.; 30, 2.

⁶⁾ Op. 2, 1093 v.

⁷⁾ Op. 36, 338: „Optabile esse, ut ad poenas legum et indicia accedat etiam libera obiurgatio a doctoribus. — De leeraars moeten dienaars en helpers der overheid zijn.

⁸⁾ Op. 29, 659 v. bij 1 Sam. 11 : 6.

⁹⁾ Vgl. de reeds boven aangehaalde plaats uit Hugo Floriacensis. V. Bellovacensis spreekt van twee zijden (t.a.p. 578). Gregorius VII in zijn brief aan Rudolf van Schwaben (Migne, Patrol. lat. 148 v. 302) van twee *oogen*:ut sacerdotium et imperium in unitate concordiae coniungantur. — Nam sicut duobus *oculis* humanum corpus temporali lumine regitur, ita his duabus dignitatibus in pura religione concordantibus corpus Ecclesiae spirituali lumine regi et illuminari.

Calvijn heeft de brieven van Gregorius VII gelezen; hij citeert ze, vooral in het vierde boek van zijne „Institutio” herhaaldelijk.

¹⁰⁾ Dit blijkt duidelijk uit het verband der geciteerde plaats Op. 29, 659 v. Calvijn knoopt zijn betoog vast aan het feit, dat Samuel, die oorspronkelijk de bestuursmacht over het volk had na de invoering van het koningschap onder Saul als hoofd *des volks* alleen maar het ambt van profeet uitoefende. De veronderstelling van Doumergue (V. 412), dat Calvijn met het „hoofd” van het door hem vermelde lichaam *Christus* bedoelt, is daarom even onjuist, als de gewaagde conclusie, dat hierin de geheele sociologiem ecclesiologie en christocratie van Calvijn vervat zijn zou. Het verband met het geheel en verder de overweging, dat niets in de geheele passage duidt op deze uitlegging, wijzen op het tegendeel.

¹¹⁾ et certe eudem in *republica* locum obtinent magistratus ac doctores, quem in corpore humano *duo oculi*. Dat Calvijn ook spreekt van een „lichaam des volks” is daarmee niet in tegenspraak. Want daarbij denkt hij gewoonlijk aan een als *staat* georganiseerd volk, met een opperbestuur (den koning of de overheid) aan het hoofd. Vgl. Op. 42, 487: hac lege unctum fuisse davidem, ut colligeret totum *populi corpus*. Zonder bepaalde vermelding van het staatkundig karakter. Op. 42, 498 en Op. 44, 63.

¹²⁾ Op. 29, 583: aptissima similitudo illa a corpore humano ducta ad hominum coniunctionem indictandam.

¹³⁾ Uit tallooze bewijspplaatsen alleen deze: Op. 37, 301: „Papistae nimis improbe pervertunt ac corruptunt hunc locum (Jes. 60 : 10) dum ad tyrannidem papae stabiliendam ipsum detorquent. Summam enim potestatem penes eum esse voluent.

¹⁴⁾ Op. 44, 134 v.v.

¹⁵⁾ Stephani Wintoniensis episcopi. Angli de vera obedientia oratio” bij Goldast I, 716 v.v.

¹⁶⁾ „de Prosorpine, die alle duivels overtreft” (t.a.p.).

¹⁷⁾ En terecht; want de bisschop schijnt een zeer twijfelachtige rol gespeeld te hebben. Volgens de beschrijving van Thomas Norton (Op. 14, 411) was hij het Evangelie toegedaan (quid a nobis — de Evangelischen — discrepet, non video). Calvijn, die reeds in Regensburg verdenking schijnt te hebben opgevat tegen den bisschop (homo ad malitiam nimis acutus, Op. 11, 177), zal hem dus beter dan Norton op zijn juiste waarde geschat hebben.

¹⁸⁾ In zijn reeds vermeld geschrift „de vera obedientia” tracht de bisschop toch nog eenige bewijspplaatsen uit de Schrift aan te voeren.

¹⁹⁾ Op. 11, 438.

²⁰⁾ Op. 11, 368. Vgl. Calvijn's brief aan Myconius, t. a. p. 379; verdere bijzonderheden daarover Doumergue V, 406 v.

²¹⁾ In de Fransche vertaling staat evenwel: „par toute l'Allemagne” vgl. Doumergue t.a.p. 435.

²²⁾ Het zelfde oordeel velt Calvijn over de Zwitsers.

²³⁾ Op. 44, 135.

²⁴⁾ Grunds. reform. Kirchenverfassung 184.

²⁵⁾ t.a.p. bl. 51, Anmerkung 3.

²⁶⁾ Zie de bewijspplaatsen hieronder.

²⁷⁾ Calvijn gaat hier uit van de veronderstelling, dat deze overheden christelijk of tenminste wettig moeten zijn. Op. 53, 138. De stelling, dat *alle* gezagsvormen ter wereld, vormen en afbeeldingen van Jezus Christus zijn, beperkt hij Op. 53, 132 in zooverre, dat de apostel in de eerste plaats de wettige koninkrijken op het oog heeft. De eisch van Paulus, voor de overheden te bidden, legt hij zoo uit, dat de apostel niet aan overheden dacht, zooals ze in zijn tijd waren, maar zooals *God* wilde; (Paulus voluit non esse considerandum, quales *tunc* erant principes, sed quales Deus esse vallet. Op. 52, 269).

²⁸⁾ Behalve de door Rieker geciteerde plaats, Op. 53, 137 nog: Op. 29, 582: De koningen zijn excellens *membrum ecclesiae*. Op. 28, 511: le plus grand honneur qu'ayent les princes et les Rois, c'est d'estre *du corps de l'Eglise*, s'ils le cognoissoyent bien. Il est vray, que les pompes du monde les avenglent tellement, qu'ils voudroyent estre separez du reste des hommes, ils voudroyent avoir un monde à part. Op. 27, 247: Notons, que puis que Dieu a declaire qu'au royaume de son Fils les Rois seroyent aussi bien appelez à la cognoissance de verité, et qu'ils sont *une partie de l'Eglise*: qu'il faut qu'ils monstrent, *l'exemple au peuple*, que c'est bien raison aussi qu'ils employent leur puissance et anthonté, pour maintenir la bonne *doctrine*, et faire que Dieu soit *honoré* et *servi*, qu'ils dechassent toutes idolatries et superstitions, et qu'il ne soit point liate à chacun de desgorger des blasphemes contre Dieu. Op. 31, 669: in *ecclesia* et grege Christi esse *regibus* locum: quos hic. David *non exarmat gladio, nec diademate spoliat, ut admittat in ecclesiam*, sed cum sua dignitate venturos esse dicit, ut se coram Christo prosternant.

²⁹⁾ Op. 19, 246: Il me semble, qu'on ne doit raire nulle difficulte dadmettre au *Consistoire* gens de justice et chefs de police, moyennant qu'ils ny soyent point en *qualité* de magistrat. Mais que *toujours la discretion soit observee entre les deux charges et est ats*. D'exclure ceux qui sont au gouvernement

civil, il me semble que se seroit contre toute raison. Le tout est, quand ils sont exleus comme idoines a tel office qu'ils ne meslent point avec da puissance du glaive ce qui en doit estre distingué.

³⁰⁾ Op. 10a, 120 v.; Vgl. ook Hausherr, t.a.p. bl. 37.

³¹⁾ W. A. 15, 287, andere bewijsplaatsen bij Holl, t.a.p. 349 An 2.

³²⁾ Holl, t.a.p. 349.

³³⁾ Baron, t.a.p. bl. 52.

³⁴⁾ Op. 2, 1094.

³⁵⁾ De door Baron geciteerde plaats „Inst.” IV, cap. II, 3 en 4 houdt niets in, wat zou kunnen dienen om zijn stelling te staven. Calvijn wil hier niet aantoonen, dat, indien de kerk een zekere stabiliteit zou hebben verkregen, dit tot gevolg zou hebben, dat de magistraat overbodig werd. Hij keert zich slechts tegen de *onderschatting* van de kerkelijke macht om te straffen tegen de opvatting, alsof deze slechts daarom door Christus was ingesteld, omdat er in zijn tijd geen overheid was, die de straf zou hebben kunnen voltrekken. Hij doet duidelijk uitkomen, dat men de kerkelijke macht om te straffen, die onderscheiden is van de staatkundige, niet ontberen kan, daar men niet weet, of de magistraat *altijd* een juiste opvatting van zijn taak zal hebben. De kerkelijke macht is een *blijvende* onontbeerlijke instelling. Dat houdt echter niet in, dat de burgerlijke rechtspleging daarmee zou ophouden te bestaan, de kerkelijke macht moet *zoo* zijn, dat ze aan de bestaande burgerlijke macht niets van haar bevoegdheden ontneme of zich met haar vermenge (ita duntaxat ordinata (sc. spiritualis iurisdictio) ut ne quid civili derogaret aut cum ea confunderetur).

³⁶⁾ 2, 1095, 1104.

³⁷⁾ ib. 1099.

³⁸⁾ 37, 210.

³⁹⁾ 53, 132.

⁴⁰⁾ 27, 465 — que ceux qui sont assis pour iuger (d.i. volgens het verband de overheid): l'estat du glaive, la iustice temporelle) soyent unis en religion fraternelle avec nous: et que ce lien sacré de foy nous conioinge sous l'obeissance d'un mesme Dieu.

⁴¹⁾ Cloisy, La Théocratie à Genève, pag. 253.

⁴²⁾ 2, 1096; 37, 210.

⁴³⁾ 2, 759 v.v.

⁴⁴⁾ In overeenstemming met Luther legt Calvijn er den nadruk op dat de aardse (staats)huishouding met al haar wetten, rechtscolleges en overheden het welzijn en nut van de kerk dient. Zijn uitspraak: quis legum indiciorum, magistratum usus ad communem societatem redeat (2, 1107) is bijna woordelijk gelijk met de volgende van Luther W. A. 6, 804: (Wir müssen) ihr (d.w.z. de wereldlijke macht, of ambt) zählen, als ein Ampt, das da gehore und *nützlich* sei der christlichen *Gemeine*. Dat Calvijn met de uitdrukking: *Christianorum societas* niet de maatschappij in den zin van Troeltsch en Rieker, maar de kerk, resp. het christel. volk bedoelt, vgl. parallelle plaats 2, 1095: quis legum usus ad *populum* redeat, wordt duidelijk, als men bedenkt dat hij voortdurend met het begrip *christiana societas* de kerk aanduidt.

⁴⁵⁾ 27, 427.

⁴⁶⁾ 52, 270.

⁴⁷⁾ 49, 432: quod ei soli (Christus) dominium tribuitur, non eo spectat, ut aboleantur mundi ordines. Paulus enim de *spirituali dominio* hic loquitur: dominia autem mundi sunt *politica*..... Quod ergo religio nostra Dominum unum agno scit, id non obstat quominus plures dominos habeat politica, quibus honor et reverentia in illo unico Dominio debeatur.

37, 210. Hinc apparet, quam insana sint eorum deliriva, qui reges Christianos esse non posse affirmant, nisi se eo munere abdicarint.

⁴⁸⁾ 53, 37: il y a une bonne communion entre ce qu'ils font et l'ordre de nostre Seigneur Jesu Christ..... ce sont choses conioints et unies; on ne doit point separer.

⁴⁹⁾ W. A. 6, 408.

⁵⁰⁾ a. a. O. 347.

⁵¹⁾ Schard, a. a. O. 608.

⁵²⁾ a. a. O. 478, 484.

⁵³⁾ a. a. O. 467, 484.

⁵⁴⁾ ib. 484.

⁵⁵⁾ Non solum sanctorum hominum, sed omnium credentium, *omnium etiam superiorum* rationabilium virtutum atque *potestatum* connexio..... ut per hanc harmoniam quandam *virtutum* ac *ministeriorum corpus unum* ex omnibus rationabilibus naturae spiritibus cohaereat capiti suo christo (ib. 478). Omnia, *quae a Deo sunt, ordinata* necessario sunt (ib. 608) omnis constitutio radicatur in iure naturali (533). Rupta vero harmonia ac naturaliter concordante propositione (ut notissimum est) segregatur anima a corpore (ib. 673).

⁵⁶⁾ Calvijn denkt daarbij blijkbaar aan de leer van het Romeinsche recht: I 1, pr. D quod cuiuse III, 4 Gaius: reque societatem neque *collegium* neque *huiusmodi corpus* passim omnibus habere conceditur.

⁵⁷⁾ Blijkbaar wordt hier bedoeld de parallel van de leden van het lichaam, die zich tegen de maag, de trage verteester van het voedsel, verzetten, en daardoor slechts zichzelf schade berokkenen — een parallel die Mevenius Agrippa in zijn naar aanleiding van de eerste secessi der plebejers op den mons sacer (994) gehouden rede gebruikt heeft. Hierbij zij opgemerkt: Deze gedachten van Mevenius Agrippa heeft Comte als fundament voor zijn theorie v. h. organisme en zijn sociologie gebruikt, waarom hij door Tolstoi wordt gelaakt (in 't geschrift: de Beteekenis van Wetenschap en Kunst). Comte, zoo meent Tolstoi, heeft slechts een „Fabel” tot fundament van zijn wetenschappelijk systeem gemaakt.

⁵⁸⁾ Op gelijke wijze schrijft Calvijn bij 1 Cor. 12, 27: neque enim tantum *civilis societas* sumus, sed *insiti in Christi corpus*, alii sumus vere aliorum membra. Men lette er op, dat hier de Staat niet als lichaam, maar als burgerlijke samenleving wordt aangeduid.

⁵⁹⁾ Mais principalement ceci doit estre abservé au regime spirital de l'Eglise, comme St. Paul nous monstre. Car il n'y ha point là seulement une similitude du corps humain: mais à la verité le Fils de Dieu et nostre chef.

⁶⁰⁾ Aptissima similitudo illa a corpore humano dicta.....

⁶¹⁾ Vgl. de bewijzen bij Gierke a. a. O. 548, Anm. 75. Bij Gierke is hier slechts een kleine vergissing ingeslopen. Vinc. Vellivacensis (op. cit. 561) spreekt niet van een corpus reipublicae *mysticum*, doch slechts: de corpore reipublicae.

⁶²⁾ Gierke ib. 549.

⁶³⁾ 5, 96

⁶⁴⁾ In zijn „Polycraticus” (Migne, Patol. lat. 199, 540).

⁶⁵⁾ Bibl. mundi II, 551 op gelijke wijze Helinandus in zijn Wereldkroniek (Chron. lib. II naar het citaat van V. Bellovacensis).

⁶⁶⁾ Dat men ten tijde van Calvijn den brief voor onecht gehouden en Calvijn hem daarom verwaarloosd heeft, kon ik nergens constateeren.

⁶⁷⁾ Bij de woorden van Seneca (de Clementia lib. I, cap. III) quemadmodum totum *corpus* animo deservit..... merkt Calvijn op (5, 43). Nihil ad similitudinem poterat aptius aut propius excogitari. Siquidem ut princeps et unus est, et interdum senex et valetudinarius, ita animus hominis pusillum est quiddam et minutullum, nullis oculis conspicuum. Rursum corporis vasta moles et honesta membrorum proportione speciosa, et varia officiorum distinctione *Respublica* constat ex *infito* paene *hominum numero*, nec minori officiorum varietate. Tertio *membra corporis* habent quidem a se vigorem et naturalem impetum, sed peres animum est temperatura. In vulgo plus satis corporis, consilii parum, nisi aliunde sustineretur. Ita per partes excutienda est eorum similitudo quae inter se comparantur. — De inhoud van Cap. IV, Lib. I wordt door Calvijn als volgt omschreven (5, 46): si stare non potest sine imperio *respublica*, si *corpus ex multis hominibus collectum est et imperfectum sine capite*, suae salutis sunt propugnatores quum periculum a capite suo propulsant. — De uitspraak van Seneca aan 't slot van Cap. IV: olim ita se induit reipublicae Caesar etc..... commentarieert Calvijn (5, 49): Nunc quandam *capitis ad corpus commissuram facit, hoc est principis ad rem publicam*, ut sit mutua rerum omnium sympathia..... Caesar sine republica non est Caesar, republica non est republica sine Caesare. *Capiti necessaria sunt membrorum ministeria, corpus sine capite est inutile terrae pondus.*

Bij Cap. 5 (5, 51): Agnoscat ille (princeps) viussim oportet *republicam suum corpus esse* et vicem officii, quam suis membris debet, rependeat. Bij

Cap. II, Lib. II voegt Calvijn (5, 150) toe: *Sumptum a medicis, qui quum omnibus membris mutuam inesse sympathiam consentiant, caput tamen praecipuam vitae sedem tradunt: utpote a quo omnes nervi originem trahant.....*

⁶⁸⁾ 5, 149: *Scribit Plato, qualis sint in republica principes, tales solere et reliquos esse cives.*

⁶⁹⁾ 5, 42, *Respicit (Seneca) illud praeceptum Platonis, ut qui praesunt rei-publicae, totum eius corpus curent.*

⁷⁰⁾ *Nomoi, 829a.*

⁷¹⁾ 5, 96: *Quid enim est civitas? Nempe concilium coetusve hominum iure sociatus, inquit Cicero in Somnio Scipionis.*

⁷²⁾ 5, 96: *Quam definitionem sumpsit (Cicero) ex Aristotele in Politicus; vgl. ook 5, 40: Aristoteles quoque Polit. III: Dictum est natura esse hominem civile animal ac sociale, ex quo fit, ut etiam si nihil indigeant mutuo auxilio, nihilo minus affectent vitae societatem.*

⁷³⁾ *Zoo voor het „auxilium mutuuum” van Seneca nog: Juvenalis en Quinctilian, 5, 40, 41, voor de lichaamsgedachte Facitus („unum esse reipublicae corpus atque unius animo regendum”) 543 v.v.*

⁷⁴⁾ *Principalement ceci — daaronder worden volgens het verband ook de opvattingen der Heidenen over de beteekenis der gemeenschap binnen een lichaam begrepen — doit estre observé au regime spirituel de l’Eglise, 26, 70.*

⁷⁵⁾ 52, 29: *ita regnum Christi habere, ut crescat in dies, ac in melius provehatur: perfectionem vero nondum constare neque constaturam esse ante ultimum diem iudicii.*

⁷⁶⁾ 5, 211: *id esse ultimum punctum regni Dei insinuavit Paulus, quum inquit: Ut sit Deus omnia in omnibus. Si Deus illo demum die vere erit omnia in omnibus, et suos fideles ad iustum modum implebit, non absque causa dies ille salutis nostrae dicitur, ante quem non omnes salutis nostrae numeri implentur. — 42, 581: felicem statum ecclesiae, et eum quidem perfectum omnibus numeris.*

⁷⁷⁾ *Vgl. de argumenten in ’t tweede deel van onze overhandeling.*

⁷⁸⁾ *Troeltsch, die a. a. O. 667 deze gedachte bij Calvijn wil vinden, heeft slechts om haar te staven, op de beide geschriften van Choisy en op de geheele traditie van de rijk en zelfstandig ontwikkelde Gereformeerde Ethiek gewezen, wat echter zoolang een eenvoudige bewering blijft, als aparte argumenten daarover door hem niet worden aangevoerd. De opmerking 356 geciteerde plaatsen uit de Institutio, bewijze slechts het aanwezig zijn van een algemeen, alle sociale verhoudingen bindenden, goddelijken Regel (regula universalis), maar niet het aanwezig zijn van een ongedeelde geestelijk-wereldlijk lichaam.*

⁷⁹⁾ *De lezers zullen later de desbetreffende uitwerkingen in mijn monografie over de Cultuurhistorische beteekenis van de Calvinistische organisme-gedachte vinden.*

VRAAG EN ANTWOORD.

BEWERKT DOOR MR. J. W. NOTEBOOM.

1. VRAAG.

In de eerstvolgende vergadering van den Raad van onze gemeente komt een geheel nieuwe politieverordening in behandeling. In verband daarmee zou ik de vraag willen voorleggen, of de gemeente ook door middel van hare politieverordening maatregelen zou kunnen nemen om te voldoen aan haren plicht tot handhaving van de publiek eerbaarheid.

ANTWOORD.

Wanneer wij tot de gemeentelijke Overheid komen met den eisch, dat zij doe, hetgeen dienstig is ter bevordering van de publieke eerbaarheid, mogen wij ons vooraf wel eens afvragen, op welken grond wij dien eisch meenen te moeten stellen. Beroep op het a. r. program van beginselen baat ten deze niet. Zeker, ook dit program spreekt in art. XIV nadrukkelijk uit, dat op de Overheid de plicht rust om te waken voor de publieke eerbaarheid op den weg en in publieke plaatsen. Doch wij hebben nu niet op het oog de vraag of er, naar a. r. beschouwing, een overheidsplicht tot handhaving van de publieke eerbaarheid bestaat (wie in onzen kring twijfelt hieraan?) maar het is ons thans te doen om den grondslag van dien plicht. Eerst nadat wij daarop hebben acht geslagen, kunnen we met vrucht de vraag stellen, hoever deze overheidsplicht zich uitstrekt.

* * *

Gelijk bekend, wordt naar a. r. opvatting de Overheid beschouwd als een instelling, van Godswege in het leven geroepen om der zonde wil; met andere woorden, om de menschelijke samenleving in stand te houden en haar te beschermen en te bewaren tegen de ontbindende werking der zonde, die ze dreigt in een chaos te verkeerem.

Letten we nu op dit beginsel ook in verband met de onderhavige quaestie. Dan zien we, dat de *algemeene* grondslag van de overheidsplicht tot afweer van alle aantasting der publieke eerbaarheid ligt in de overheidsinstelling zelve. Geen macht ter wereld oefent een meer ondermijnende en moordende werking op het leven der maatschappij, dan juist de zedeloosheid, vooral wanneer die zedeloosheid schaamteloos in het publiek aan den dag treedt. En zoo ooit, dan heeft hier naar onze beginselen de Overheid de taak om nauwlettend toe te zien en, waar noodig, zonder aanzien des persoons in te grijpen.

* * *

Hoever reikt nu echter deze roeping? De overheidstaak is ook hier in beginsel beperkt en deze beperking hangt nauw samen met de roeping der Overheid in 't algemeen.

De Overheid heeft niet tot taak het maatschappelijk leven door hare regelen en voorschriften, door hare maatregelen van steun en onderricht en dergelijke op te bouwen. In beginsel is hare roeping van negatieven aard, d. w. z. gericht op het afweren van verstorende invloeden.

Dit geldt ook ten aanzien van de eerbaarheid. Een eerbaar leven van de burgers wortelt in hun besef van en gehoorzaamheid aan de ordinantiën, door God voor het zedelijk leven gesteld. En nu is het zeer zeker de taak van de Overheid, om te waken tegen alles wat het gezag van die ordeningen kan ondermijnen. Doch het brengen van dien mensch tot kennis van en gehoorzaamheid aan deze ordeningen ligt niet, althans niet in de eerste plaats, op den weg der Overheid, doch op dien van gezin, kerk, school of particuliere vereeniging. Het zijn deze laatste instellingen, die den mensch tot een kuisch leven hebben op te voeden en hem moeten brengen op een hooger zedelijk niveau.

Hiermede is niet gezegd, dat de Overheid zich nimmer met dien arbeid mag

inlaten. Verwaarloozen de verantwoordelijke personen op grove wijze hunnen plicht, doordat b.v. ouders hunne kinderen tot onzedelijkheid brengen, of ontbreekt in de daarvoor aangewezen kringen de noodige kracht om de opvoedings-taak behoorlijk te vervullen, dan kan er aanleiding zijn tot een doortastend actief optreden van de Overheid. Doch in beginsel is de overheidstaak ook ten opzichte van de eerbaarheid niet van positieven aard, doch gericht op afweer van het slechte, dat de maatschappelijke verhoudingen ontwricht of dit dreigt te doen.

* * *

Nu kan worden toegegeven, dat tot op zekere hoogte alle onzedelijkheid ontbindend op de maatschappelijke verhoudingen inwerkt.

Het zou echter der Overheid niet mogelijk zijn dit *gansche* euvel te straffen of af te weren. Zij moet zich daarom beperken tot die vormen der onzedelijkheid, waardoor op de meest ernstige wijze de door de rechtsorde beschermde belangen worden aangetast, b.v. overspel of ontucht van volwassenen met minderjarigen. En tot dergelijke ernstige vergripen tegen de rechtsorde behoort ook schending van de publieke eerbaarheid.

* * *

Inzake de publieke eerbaarheid bestaat nevens de *algemeene* roeping der Overheid tot afweer van hetgeen de goede zeden ondermijnt nog bovendien een *speciale* grond voor een nauwlettend toezicht der Overheid.

Onerbaarheid bestaat in kwetsing en, daarmede gepaard gaande, min of meer geleidelijke vernietiging van andermans schaamtegevoel door woorden, gebaren, afbeeldingen e.d. Op zichzelf beschouwd behoeven deze woorden, gebaren, afbeeldingen e.d. niet onzedelijk te zijn. Het vertoonen van naaktheid b.v. is op zichzelf niet onzedelijk (men denke aan een medisch onderzoek) doch het wordt eerst oneerbaar en bijgevolg onzedelijk als het op bepaalde manier in het publiek geschiedt.

Het schaamtegevoel nu is gevolg van de zonde, hetgeen blijkt uit wat de Schrift leert omtrent den val van den mensch. Doch tevens is het ook een rem tegen een ongebreideld voortwoekeren van het kwaad en als zoodanig, evenals de Overheid, te beschouwen als een genademiddel Gods jegens het gansche menschelijk geslacht.

Het blijkt dan ook herhaaldelijk uit de Heilige Schrift, dat God zelf eerbiediging en bescherming van dit schaamtegevoel *eischt*. Men denke aan het kleeden van den eersten mensch na den val en aan de geschiedenis van Noach en Cham.

In deze ordinantie nu ligt een bijzondere roeping voor de Overheid om — binnen de grenzen harer bevoegdheid — als diensdijns Gods tegen dit kwaad op te treden¹⁾.

Binnen de grenzen harer bevoegdheid.

Neemt de Overheid maatregelen tegen oneerbaarheid, dan zal zij zich daarbij moeten beperken tot het publiek terrein. Onerbaarheid in de particuliere woning, waarvan niet op eenigerlei wijze naar buiten blijkt (hetgeen o. i. reeds het geval kan zijn, wanneer b.v. een niet-huisgenoot tegen zijn zin getuige wordt gemaakt van een onkiesch tafereel), ligt buiten de competentie van de

Overheid. Wat binnen dien kring oneerbaar is, kan niet naar een algemeen maatstaf door de Overheid worden vastgesteld en evenmin gestraft, doch hier moet de zorg voor het eerbiedigen van Gods ordonnantie worden overgelaten aan de verantwoordelijkheid van de tot dien kring behorende personen, met name van degenen, die binnen dien kring gezag hebben.

De gemeentelijke Overheid is trouwens ook krachtens de wet tot deze beperking genoopt. Immers 's Raads bevoegdheid ligt binnen de grenzen van artikel 135 der Gemeentewet, d. w. z. hij kan slechts verordeningen maken, die in het belang van de *openbare* orde, zedelijkheid en gezondheid worden vereischt, of de huishouding van de gemeente betreffen.

* * *

We komen nu aan de vraag: welke maatregelen kan de gemeentelijke Overheid te dezen opzichte nemen?

Drieërlei soort willen wij noemen.

Vooreerst maatregelen tot *beteugeling der publieke ontucht*; voorts die *tot het tegengaan van oneerbare woorden, gebaren, vertooningen e.d. in het publiek*; en eindelijk die *tot bestrijding der openbare dronkenschap*.

* * *

Allereerst enkele opmerkingen betreffende de eerstbedoelde maatregelen.

Vroeger trof men in de meeste gemeenten voorschriften nopens de huizen, die bekend stonden als publieke huizen van ontucht, waarbij somtijds dergelijke inrichtingen verboden werden, doch dikwijls ook — op het voetspoor van artikel 188 der Gemeentewet (waarbij aan den Burgemeester het politietoezicht op die huizen wordt opgedragen) — een uitvoerige regeling van het Overheids-toezicht werd vastgesteld, waarbij o. m. de prostitutie's uit overwegingen van hygiënischen aard aan een periodiek (b. v. één- of tweemaal per week) medisch onderzoek van overheidswege werden onderworpen.

Aan deze „gereguleerde ontucht”, die vooral in de liberale partij uit het oogpunt van volksgezondheid verdediging vond, werd tijdens het ministerie-Heemskerk (1909—1913) een einde gemaakt. De z.g. *zedelijkheidswet* van Minister Regout (wet van 20 Mei 1911 S. 130) bracht in het strafwetboek een nieuwe bepaling (art. 250 bis) luidend als volgt: „Hij, die van het opzettelijk teweegbrengen of bevorderen van ontucht door anderen met derden een beroep of een gewoonte maakt, wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste één jaar of een geldboete van ten hoogste duizend gulden.”

Het exploiteeren van een bordeel werd dus bij deze bepaling uitgesloten en de gemeentelijke verordeningen, die deze materie regelden, kwamen mitsdien te vervallen.

Ondanks de ongetwijfeld gunstige werking van de wet-Regout bleef ook na 1911, zij 't ook op minder brutale wijze, het prostitutiewezen voortwoekeren.

Met het oog nu daarop, is het van belang dat de wet-Regout aan den gemeentelijken wetgever eenige bevoegdheid heeft gelaten.

Aanvankelijk werd dit door sommige gemeentebesturen betwijfeld. Doch die twijfel werd geheel weggenomen, toen door den Minister van Justitie, Mr. Ort,

op een vraag in het voorloopig verslag der IIde Kamer Justitiebegroting 1918 het volgende werd geantwoord: „*Zeer bewust heeft de wetgever van 1911 een deel van de materie, waartoe art. 250 bis Strafrecht betrekkelijk is, aan den plaatselijken wetgever ter regeling willen overlaten. Die materie is dan ook, gelijk hij reeds bij de behandeling van de begroting voor 1916 mededeelde, z. i. niet in vollen omvang, doch enkel voorzoover de Rijkswetgever zelf haar regelde, als van „algemeen rijksbelang” in den zin van art. 150 Gemeentewet te achten, zoodat aan dat artikel een bezwaar tegen de rechtsgeldigheid van aanvullende verordeningen ten deze niet kan worden ontleend.*”²⁾

In verschillende gemeenten heeft men dan ook aanvullende bepalingen gemaakt.

Een dergelijke bepaling is het verbod om een openlijk huis van ontucht te bezoeken, hetgeen de strafwet niet verbiedt. Met het oog op de rechtszekerheid past men deze gemeentelijke verbodsbepaling gewoonlijk alleen toe op bordeelen, die door B. en W. gesloten zijn verklaard en waarvan de sluiting in 't openbaar is bekend gemaakt, terwijl uiteraard een uitzondering gemaakt wordt voor huisgenooten en familieleden (binnen zekeren graad van verwantschap) van den bewoner van het huis.

Nog in een ander opzicht wordt uitbreiding van het voorschrift van art. 250 bis der Strafwet gezocht. Dit artikel verbiedt *een beroep of gewoonte maken van het opzettelijk teweegbrengen of bevorderen van ontucht*. De politie-verordening van Amsterdam nam echter een voorschrift op, waarin aan houders van café's, hotels en dergelijke inrichtingen bovendien verboden werd om in hunne inrichting *hetzij bij herhaling, hetzij uit winstbejag, aan anderen de gelegenheid te geven om onderling ontuchtige handelingen te plegen*. Over-treding van een dergelijk voorschrift kan, behalve door straf, ook door in-trekking van verlof of vergunning tot drankverkoop worden achterhaald (v.g. Drankwet artt. 39 j^o 36 sub 6 en 28 j^o 8 sub 13).

Ook tegen de prostitué's zelve richt zich de gemeentelijke wetgever. Om de verleiding tot ontucht te weren, wordt n.l. in sommige gemeenten bij politie-verordening aan vrouwen verboden op stoepen of in deuren van kroegen e.d. post te vatten, of zich in die inrichtingen bevindende, door eenigerlei handeling of vertooning opzettelijk de aandacht der voorbijgangers tot zich te trekken of in de nabijheid van deze inrichtingen stil te staan of heen en weer te loopen, nadat dit door de politie verboden is. Bij misbruik van vrouwelijke bediening in café's van verdacht allooi kan voorts aan de Kroon worden gevraagd, de verbodsbepaling van artikel 47 der Drankwet van toepassing te verklaren.

Dergelijke bepalingen kunnen in verband met plaatselijke misbruiken worden uitgebreid, teneinde het kwaad der publieke ontucht binnen de engst mogelijke grenzen te beperken.

* * *

Beperkt is ook de bevoegdheid van den Raad wat aangaat de tweede der door ons genoemde groepen.

Schending van de publieke eerbaarheid, in 't bijzonder door voor de eerbaarheid aanstootelijke afbeeldingen, voorwerpen of geschriften, werd reeds op vrij ruimen schaal door de Rijkswetgever strafbaar gesteld.

Toch behoeft ook de gemeentelijke wetgever ten aanzien van pornografische

geschriften en dergelijke niet lijdelijk toe te zien. Hij kan ook te dezer zake de wettelijke bepalingen aanvullen.

Zoo adviseerde de Rotterdamsche Raadscommissie voor de strafverordening in haar rapport van 1 Juni 1926 (verzameling 1926 no. 141 lett. a) aan den Raad om in navolging van Den Haag een bepaling in de politieverordening op te nemen, waarbij verboden wordt „op of aan plaatsen voor openbaar verkeer bestemd of in voor het publiek toegankelijke localiteiten, winkels daaronder begrepen, geschriften, afbeeldingen of voorwerpen, aanstootelijk voor de eerbaarheid, hetzij te verkoopen of te verspreiden, hetzij ten verkoop of verspreiding voorhanden te hebben, hetzij ten toon te stellen, aan te bieden, aan te slaan of als verkrijgbaar aan te kondigen”.

Let men op de bepalingen i.z. de pornografie van het wetboek van strafrecht, dan ziet men dat er voor een dergelijke aanvulling, vooral in belangrijke verkeerscentra, alleszins aanleiding kan zijn.

De rijksstrafwet (art. 240 Wetb. v. Strafrecht) stelt strafbaar het verspreiden enz. van geschriften, afbeeldingen of voorwerpen, aanstootelijk voor de eerbaarheid, doch stelt als eisch dat de bedrijver van het feit den inhoud van het geschrift kent en dat de afbeelding of het voorwerp hem bekend is.

En voorts bedreigt die wet (art. 451 bis) met straf dengene, die op of aan plaatsen voor openbaar verkeer bestemd, hetzij eenig geschrift waarvan de leesbaargestelde titel, omslag of inhoud geschikt is om de zinnelijkheid van de jeugd te prikkelen, hetzij eenige afbeelding of eenig voorwerp, geschikt om de zinnelijkheid van de jeugd te prikkelen openlijk ten toon stelt, aanbiedt of aanslaat.

Eerstgenoemde bepaling laat dus den overtreder vrij, wiens bekendheid met inhoud en afbeelding niet te bewijzen is; het laatste laat buiten straf dengene, die zorg draagt, dat de leesbaar gestelde titel, omslag of het gedeelte van den inhoud, dat leesbaar gesteld wordt, niet prikkelend is, hoe prikkelend die inhoud overigens ook zij en bepaalt ook niets over het verkoopen, verspreiden en het voor die doeleinden voorhanden hebben van bedoelde waren.

Daarom is — gelijk de practijk leert — ontduiking van de wettelijke voorschriften op zeer ruime schaal mogelijk. En om die ontduiking den kop in te drukken, verdient een gemeentelijk voorschrift, als bovenbedoeld, aanbeveling.

Overigens zal de gemeentelijke wetgever zich in hoofdzaak kunnen bepalen tot voorschriften omtrent het zwemmen of baden in het publiek of in voor het publiek toegankelijke plaatsen, omtrent het overheidstoezicht op het z.g. kampeeren in plaatsen, waar dit kampeeren tot misbruiken aanleiding geeft, en — zoo noodig — omtrent de in het publiek te gebruiken kleding (b.v. geen mannen in vrouwskleeren of omgekeerd). De z.g. zit- en ligverboden, die men somtijds in kleinere gemeenten aantreft, zouden wij — daar ze de persoonlijke vrijheid te zeer aan banden leggen — liefst achterwege laten. Een scherpe politiecontrôle heeft ten deze o. i. meer effect.

Een bijzondere taak is weggelegd voor den Burgemeester, wjl hem behoort de politie over schouwburgen, tapperijen en alle voor het publiek openstaande gebouwen en samenkomsten, openbare gemakelikheden en openlijke huizen van ontucht, terwijl hij de met de openbare orde of zedelijkheid strijdende vertooningen mag verbieden (artikel 188 Gemeentewet).

Intusschen kan de Raad dit politietoezicht regelen, zelfs bepaalde ver-

tooningen of gemakkelijheden van bedenkelijken aard (b.v. bokswedstrijden, vertooningen van hongerkunstenaars) verbieden, mits niet aan een ander persoon of college dan den Burgemeester de uitvoering der verordening (waaronder het toestaan van uitzonderingen, voorzoover althans de Raad het toestaan van uitzonderingen niet aan zichzelf voorbehoudt) wordt opgedragen.

Hierbij zij nog opgemerkt, dat 's Burgemeesters toezicht door de *Bioscoopwet* ten aanzien van de openbare filmvertooningen wordt beperkt. Dergelijke filmvertooningen kunnen, volgens die wet, door dezen ambtenaar in het belang der openbare orde verboden worden. Niet meer — althans niet meer wat aangaat de door de centrale keuringscommissie goedgekeurde films — met het oog op de zedelijkheid.

Daartegenover erlangt de Raad de bevoegdheid om bij verordening bepaalde voorschriften te geven, die bij het verlenen van vergunning voor bioscoopvoorstellingen (de Bioscoopwet voert een concessie-stelsel in voor het bioscoopbedrijf) op straffe van schorsing of intrekking der vergunning door den vergunninghouder moeten worden in acht genomen. Voor filmvertooningen, die *slechts* door personen van 18 jaar of ouder worden bezocht, kan de verplichting worden gesteld van gemeentelijke nakeuring der films en der reclame voor de films. Voorts kunnen door den Raad eischen worden gesteld betreffende de bioscoop-lokaliteiten, b.v. een verbod van z.g. bedsteden (loges voor twee personen) en de verplichting van eenige verlichting tijdens de voorstellingen. Voorstellingen, voor personen beneden achttienjarigen leeftijd toegankelijk, kunnen, naar verkiezing van den Raad, aan allerlei voorschriften worden gebonden en zelfs geheel worden verboden.

* * *

Ook ten aanzien van de derde groep, beteugeling der openbare dronkenschap, is de Rijkswetgever met een strafbepaling voorgegaan.

De gemeentelijke wetgever dient hier vooral preventief op te treden. Zij kan dit door beperking der gelegenheden voor drankverkoop, waartoe zij om de vijf jaar (vanaf 1905) een voorstel bij de Kroon kan indienen; door voor bepaalde wijken, buurten of straten het verlenen van vergunning aan bepaalde voorwaarden te binden, te verbieden of lagere maxima voor die wijken, buurten of straten vast te stellen; door uren te bepalen, gedurende welke de café's gesloten moeten zijn en door tapverboden of sluitingsverboden uit te vaardigen voor dagen waarop, wegens omstandigheden op grond van welke misbruik van sterken drank te vreezen is, de drankhuizen gesloten moeten zijn (zie artikel 4 en 7 der Drankwet).

Wat dezen laatsten maatregel betreft, zij nog opgemerkt, dat door de Regeering thans — in strijd met vroegere beslissingen van de Kroon — de Zondag zonder meer als een dergelijke omstandigheid wordt aanvaard, zoodat de gemeenten vrijheid hebben om tap- of sluitingsverordeningen, geldend voor den *geheelen* Zondag, vast te stellen.³⁾

* * *

Tenslotte nog een opmerking over de *kermisquaestie*, die uiteraard ook bij het bespreken van dit onderwerp naar voren dringt.

De kermis was oorspronkelijk een jaarmarkt. Zij had als zoodanig economisch nut. Zij bracht de stad en het platteland te zamen, zorgde voor de belangen van handel en industrie en voorzag vooral in de behoefte der plattelandsbewoners. Gaandeweg verdween het economisch element der kermis. Door verbetering van de communicatiemiddelen, uitbreiding van den winkelstand ook in kleinere plaatsen, reclame en dergelijke verloor de jaarmarkt hare beteekenis. De kermis werd uitsluitend een gelegenheid voor amusement.

Nu is amusement natuurlijk op zich zelf niet te veroordeelen. Amusement geeft ontspanning en verhoogt daardoor de volkskracht.

Doch met dit kermisamusement staat het anders. Vooral in de groote steden, doch ook op het platteland, ontaardde de kermispret steeds meer in bandeloosheid. Thans zijn drankmisbruik en ontucht met de rampzalige gevolgen daarvan bijna onafscheidelijk aan het kermisvermaak verbonden. En het valt ook niet te ontkennen, dat de moderne kermis de volkskracht schaadt en een ernstige bedreiging is voor de geordende samenleving.

Het is waar, dat ook bij volksfeesten wel eens onregelmatigheden voorkomen. Doch wat bij deze feesten uitzondering mag heeten, is bij de kermis regel geworden. De kermis oefent — zooals de practijk bewijst — een verderfelijken invloed op den volksgeest.

Het „kermis gaan houden” is in den loop der jaren gaan beteekenen een op zij stellen van alle eischen der moraal ter wille van het zingenot, een zich losmaken van alles, wat tot een hooger leven dwingt.

Daarom behoort de Overheid de kermis af te schaffen. Desnoods kan daarmede gepaard gaan een geheel of gedeeltelijk verbod van kermisvermakelikheden op publiek of voor publiek al of niet tegen betaling toegankelijk terrein.

Ook misbruiken op volksfeesten dient zij tegen te gaan. Doch hier kunnen in den regel andere middelen helpen. Daarbij denken we met name aan het reeds genoemd tapverbod, dat de Raad bij dergelijke gelegenheden kan invoeren (zie art. 7 Drankwet).

¹⁾ v.g. Dr. Kuyper „Antirevolutionaire Staatkunde” II p.p. 433 v.v.

²⁾ Deze zelfde opvatting gaf de Minister ook ten beste in zijn missive van 14 Maart 1918 inzake het wettelijk bordeelverbod, waarvan de conclusie luidde: „Het stelsel van den wetgever ten deze is: wettelijk bordeelverbod met aanvullende plaatselijke verordeningen” (A.B. 1918 p.p. 456/7).

³⁾ Men zie hierover nader dit tijdschrift Jaarg. 1924/1925 pag. 134.

2. VRAAG.

Namens onze raadsclub verzoek ik U om inlichtingen betreffende het navolgende.

Meermalen heeft men ons de vraag voorgelegd: kan van gemeentewege niet wat worden gedaan tot het weren van het voetballen op Zondag?

Als abonné op „Antirevolutionaire Staatkunde” meende ik klaar te zijn met op te slaan bl. 256 van den eersten jaargang, om na te gaan wat daar ter plaatse over deze zaak geschreven is. Onze club stelde er desondanks toch prijs op, om opnieuw Uw oordeel te vernemen over deze aangelegenheid.

Wij verkeerden n.l. in het geval, dat heel de Zondag bezet is met godsdienstoefeningen van de R. K., Ned. Herv. en Geref. Kerken en van de Geref. gemeente, zoodat het voetballen altijd plaats grijpt onder een van de godsdienstoefeningen.

Verreweg het grootste deel van de bevolking zou dat spel graag teruggebracht zien naar den Zaterdagmiddag.

Kunt U ons misschien nog inlichtingen geven, op welke wijze de Zondagsrust in dit opzicht kan worden bevorderd?

ANTWOORD.

Onlangs (n.l. bij arrest van 9 Nov. 1925¹⁾) heeft de Hooge Raad weer uitspraak gedaan inzake overtreding van art. 4 der Zondagswet door een voetbalclub.

De Raad van de gemeente *Klaaswaal* had aan de bestuurders van die club vergunning verleend tot het houden van een voetbalwedstrijd op Zondag op een uur, waarop in werkelijkheid de godsdienstoefeningen nog niet waren afgelopen.

's Middags om ongeveer 3.45 uur, terwijl godsdienstoefeningen gehouden werden in de Ned. Herv. Kerk van 2 tot 4 en in de Geref. Kerk van 2.30 tot 4.30 uur, had een voetbalwedstrijd plaats. Deswege werd proces-verbaal opgemaakt en — ondanks de vergunning van den Raad — door den Kantonrechter een overtreding van de Zondagswet geconstateerd.

Tegen dit vonnis werd beroep in cassatie aangeteekend bij den Hoogen Raad, waarbij werd betoogd, dat de Gemeenteraad, die een uitzondering op art. 4 toestaat, tevens het lichaam is, dat moet aangeven, wanneer de godsdienstoefeningen zijn geëindigd, zoodat, wanneer dit — zooals in het onderhavig geval — niet is geschied, men vrij is de openbare gemakelijkheid gedurende den ganschen Zondag te houden.

Bovendien — werd voorts, met een beroep op artikel 3 der Zondagswet, beweerd — doet het er niet toe, wanneer de godsdienstoefeningen worden gehouden, dus feitelijk plaats vinden, doch het gaat er om, welke uren voor het houden daarvan zijn *bestemd*.

De Hooge Raad verwierp echter beide beweringen. Hij overwoog daarbij het volgende:

„Dat in het midden gelaten of onder plaatselijke besturen in art. 4 bedoeld, de Gemeenteraden vallen en derhalve de uitzondering, waarop de requiranten zich beroepen, door de bevoegde macht is gegeven, in ieder geval de kantonrechter op grond van de bovengemelde verklaringen (de inhoud dier verklaringen werd door ons boven aangegeven. N.) mocht aannemen, dat tijdens het houden van den voetbalwedstrijd de godsdienstoefeningen in *Klaaswaal* niet volkomen waren geëindigd;

dat toch niet kan worden ingezien, waarom de vraag, of alle godsdienstoefeningen zijn geëindigd, welker beantwoording bij een beroep door den beklaagde op het bestaan van de uitzondering van art. 4 op de strafbaarheid van invloed kan zijn, niet door den rechter, maar door het plaatselijk bestuur zou moeten worden beoordeeld, temeer niet, waar de bepaling van den duur der godsdienstoefeningen niet tot de bevoegdheidsfeer der plaatselijke besturen behoort;

dat wijders de duidelijke woorden van art. 4 zich verzetten tegen de

opvatting van den requirant, dat het in deze aankomt op de uren voor het houden der godsdienstoefeningen bestemd;

dat reeds hierom een beroep op het voorkomen van het woord „bestemd” in art. 3 moet falen, daargelaten nog of dat woord in dit artikel de betekenis heeft, welke de requirant daaraan wil hechten;”

Uit deze overwegingen van den Hoogen Raad valt dus o. i. het volgende af te leiden:

Publieke voetbalwedstrijden op Zondag zijn verboden zoolang de godsdienst-oefeningen in de gemeente niet METTERDAAD — zulks ter beoordeeling van den rechter — geëindigd zijn, onverschillig of het plaatselijk bestuur al of niet vergunning heeft verleend.

* * *

Waar nu, gelijk de inzender mededeelt, in zijn gemeente heel de Zondag met godsdienstoefeningen is bezet, kan de politie ook ten allen tijde ingrijpen, ook al kunnen de leiders der clubs een schriftelijke vergunning toonen.

Nu is volgens art. 141 sub 4 van het Wetboek van Strafvordering in een gemeente, waar geen commissaris van politie is, de Burgemeester belast met het opsporen van strafbare feiten. En wijl nu deze ambtenaar *en krachtens zijn eed als Burgemeester* (vgl. art. 65 jo. 39 der Gemeentewet) *en krachtens dien als politie-ambtenaar* (vgl. art. 16 v. h. K. B. van 17 Dec. 1851, S. 166) *verplicht is* de wetten na te komen en te onderhouden, ligt het op diens weg de voetbalwedstrijden op Zondag te beletten of — indien dit niet mogelijk blijkt — tegen de leiders der clubs proces-verbaal op te maken of dit door de gemeentepolitie te laten doen.

Blijft de Burgemeester in gebreke zich van dien plicht te kwijten, dan dienen de ingezetenen hem aan zijn plicht te herinneren en blijft ook dit zonder gevolg, dan zou een beroep op de hoogere politie-autoriteiten, t.w. op den directeur van politie van Uw district (d. i. de procureur-generaal van het gerechtshof binnen welks gebied de gemeente gelegen is) of op den Minister van Justitie kunnen gedaan worden.

Een dergelijke actie zouden wij bij voorkeur doen uitgaan van de ingezetenen; liever niet van den Raad, wijl de aandrang, door dit College geoeffend, door den Burgemeester kan worden afgewezen op grond van het feit, dat hij ten aanzien van de handhaving van de Rijkswetten als politie-autoriteit niet aan den Raad verantwoordelijk is.

* * *

Ook de Raad zelf kan maatregelen nemen om verstoring van de Zondagsrust door voetbalwedstrijden tegen te gaan, al zouden wij een keuze uit deze maatregelen eerst dan willen aanbevelen, wanneer gebleken is, dat het niet mogelijk is, om via de Zondagswet het gewenschte doel te bereiken.

Zoo zou de Raad bij politieverordening kunnen verbieden op gemeente- of particulier terrein gedurende den Zondag voetbalwedstrijden te houden, waarbij het publiek met of zonder betaling wordt toegelaten.

Echter is de mogelijkheid niet uitgesloten, dat er bij de bevoegde autoriteiten tegen een dergelijke verordening bezwaar bestaat. En wel op grond van de wet.

Immers, de verordening zou, althans ten deele, hetzelfde bepalen als artikel 4 van de Zondagswet. En mitsdien zou de Kroon in deze verordening kunnen zien een overschrijding van 's Raads bevoegdheid, een treden van den Raad in een Rijksbelang, hetgeen in strijd is met art. 150 van de Gemeentewet, en op dien grond de verordening kunnen vernietigen.

Wel zou aan dit bezwaar kunnen worden tegemoet gekomen door niet strafbaar te stellen degenen, die den voetbalwedstrijd houden, doch alleen te verbieden het gelegenheid geven of toelaten dat op terrein, waarover men de beschikking heeft, op Zondag een dergelijke wedstrijd gehouden wordt. Want dit wordt nòch door de Zondagswet verboden, nòch door eenige andere wet strafbaar gesteld. Doch door een dergelijk voorschrift zou het doel, dat men met deze bepaling beoogt, slechts ten deele worden bereikt. De voetbalclubs, die een eigen terrein hebben, zouden er niet door worden getroffen.

* * *

Meer afdoende dan een regeling als bovenbedoeld lijkt ons daarom de volgende gedragslijn.

De Raad kan — gelijk in verschillende gemeenten geschiedt — *alle* publieke vermakelijkheden zonder vergunning van den Burgemeester verbieden.

Een voordeel van een dergelijk voorschrift is gelegen in het feit, dat de uitvoering van de raadsverordening dan onder contròle van den Raad plaats vindt; de Raad kan dus invloed oefenen op den Burgemeester om bij het uitvoeren van de verordening rekening te houden met de Zondagsrust, door hetzij het toestaan van vergunning voor wedstrijden op dien dag te weigeren, òf bepaalde voorwaarden aan die vergunning te verbinden.

Toch blijkt het herhaaldelijk, dat dergelijke voorschriften effect missen, omdat de Burgemeesters te royaal zijn met het toestaan van vergunning en in de meening verkeeren, dat zij zich van de wenschen van den Raad niets behoeven aan te trekken.

In dat geval zou de Raad in zijn politieverordening op kunnen nemen een speciaal verbod van het houden van voor het publiek al of niet tegen betaling toegankelijke voetbalwedstrijden en in die bepaling *niet* aan den Burgemeester doch *aan den Raad zelve* de bevoegdheid kunnen voorbehouden om een uitzondering toe te staan.

Het komt zeldzaam voor, dat de Raad in dergelijke voorschriften de dispensatiebevoegdheid aan zichzelf toekent. Om redenen van practischen aard doet men dit gewoonlijk niet. Bovendien maakt men somtijds hiertegen bezwaar met het oog op art. 188 der Gemeentewet. De gangbare opvatting is, dat de *uitvoering* van dergelijke verordeningen volgens art. 188 moet worden vertrouwd aan den Burgemeester. En het toestaan van uitzonderingen rekent men dan onder de uitvoering.

Tegenover deze redeneering staat echter eene andere, die blijkens verschillende beslissingen bij de Kroon en ook bij den Hoogen Raad²⁾ instemming vindt, n.l. deze: de Raad heeft in de gemeente de hoogste autoriteit en dientengevolge berust bij hem de wetgevende bevoegdheid. Welnu, dan ligt het ook op den weg van den Raad om vast te stellen waar de wetgeving eindigt en de uitvoering begint. Vergunt nu de Raad aan den Burgemeester uitzonderingen toe te staan, dan houdt die beslissing tevens in, dat de Raad het verlenen

van dispensatie tot *daad van uitvoering stempelt*. Doch behoudt de Raad het verleen van dispensatie aan zich, *dan geldt deze handeling daarmee tevens als een uitoefening der wetgevende bevoegdheid*. Weshalve geen sprake is van strijd met art. 188 der Gemeentewet.

* * *

Tenslotte nog dit. Welke maatregelen ook genomen worden, er blijft toch altijd gelegenheid tot ontduiking. Men denke slechts aan het verstrekken van lidmaatschapsbewijzen aan het publiek, teneinde aan de gemakelijkheid een privé karakter te geven. Daarom dient men ter bevordering van de Zondagsrust van gemeentewege met voorzichtigheid te werk te gaan.

Intusschen zal uit het bovenstaande U gebleken zijn, dat er nog wel enkele middelen zijn om de ontheiliging van den Zondag door voetbalwedstrijden tegen te gaan.

1) Nederl. Jurisprudentie 1925 pag. 1232.

2) v.g. het onlangs (4 Juni 1926) gewezen arrest, waarin de Hooge Raad overwoog, dat „de wet den omvang van de taak (van het college van B. en W. doch ditzelfde geldt ten deze ook van de uitvoerende taak van den Burgemeester) niet omschrijft en *den gemeentewetgever mitsdien niet het recht kan worden ontzegd zijne verordeningen zoo vast te stellen, dat hij het verleen van vrijstelling aan zich zelf voorbehoudt*” (A. B. 1926 p. 66).

3. VRAAG.

In de laatstgehouden vergadering van den Raad dezer gemeente werd aan de orde gesteld het in de vorige vergadering aangehouden adres van de hier ter plaatse gevestigde afdeling van het Centraal genootschap voor kinderherstellings- en vacantiëkolonies, strekkende ter bekoming van een gemeentelijke bijdrage in de verplegingskosten. Over een voorstel onzerzijds om het adres naar B. en W. terug te zenden met verzoek om meerdere inlichtingen staakten de stemmen, zoodat in een volgende vergadering hierover opnieuw moet worden gestemd.

Intusschen acht ik het van belang te weten met welke vereeniging wij hier te doen hebben, en neem ik maar de vrijheid bij u aan te kloppen om inlichtingen.

In de eerste plaats verneem ik gaarne, of naar Uw meening Christenouders ten behoeve hunner kinderen van de diensten dezer vereeniging gebruik kunnen maken, en ten tweede of er principieele en/of praktische bezwaren bestaan tegen het subsidieeren van gemeentewege van deze vereeniging, hetzij als eenigste instelling van dien aard in een gemeente bestaande, hetzij er ook een christelijke vereeniging wordt gevonden, en deze ook voor subsidie in aanmerking kan komen.

Momenteel bestaat een christelijke vereeniging voor dit doel in onze gemeente niet. De Raad bestaat uit 13 leden, waarvan 7 leden, dus de meerderheid, behooren tot de a. r. partij, 2 chr. historischen, 2 s.d.a.p.'ers en 2 algemeene vrijzinnigen.

ANTWOORD.

Het *Centraal Genootschap voor Kinderherstellings- en Vacantiekolonies* ¹⁾ draagt een neutraal karakter. Het doel van dit genootschap is, naar uit de statuten blijkt, het lichamelijk en zedelijk welzijn van kinderen te bevorderen, door hen in de gelegenheid te stellen een tijd lang in een gezonde streek te verblijven.

Ter bereiking van dit doel heeft het Genootschap een achttal vacantiekolonies gesticht in verschillende plaatsen van ons land, n.l. „Boschhuis” te Nunspeet; de Koloniehuisen te Egmond aan Zee; „Emma kinderkuis” te Wijk aan Zee; „Zeehuis” te Bergen aan Zee; „Rivierhuis” te De Steeg; „Huis Heelsum” te Heelsum; „Ons genoegeu” te Oostvoorne en „Noorderhuis” te Ruinen.

In deze vacantiekolonies worden kinderen zonder onderscheid van godsdienstige gezindte opgenomen.

Daarbij kunnen wij mededeelen, dat blijkens het laatste jaarverslag van het Genootschap aan alle kinderen gelegenheid wordt gegeven de kerk hunner gezindte te bezoeken. Hiervan maakten in 1925 gebruik tal van kinderen van onderscheiden godsdienstige richting, n.l.: 566 Ned. Hervormde; 394 Roomsche-Katholieke; 107 Chr. Gereformeerde en 3 der Oud-Bisschoppel. Clerezy. Voorts meldt datzelfde verslag, dat de kinderen, wier ouders dat wenschen, bij het opstaan, naar bed gaan en bij de maaltijden hunne dagelijksche gebeden doen.

In 1900 werd het Genootschap opgericht. De eerste vijf jaren ontwikkelde het betrekkelijk geringe actie. Men meende te kunnen volstaan met het verstreken van inlichtingen door middel van een Centraal bureau aan allerlei plaatselijke vereenigingen voor het uitzenden van kinderen naar vacantiekolonies. Veel practisch resultaat schijnt dit intusschen niet gehad te hebben. Men is daarom al spoedig overgegaan tot het oprichten van koloniehuisen.

Sinds 1905 is er een belangrijke toeneming van den arbeid van het Genootschap. In dat jaar werden door het Genootschap 31 kinderen verpleegd, welk aantal steeg tot 3916 in 1925. Het aantal verpleegdagen klom van 80772 in 1918 tot 170314 in 1925.

Het Genootschap heeft een groot aantal afdeelingen, in totaal 348, waarvan in Groningen 55, Friesland 37, Drenthe 35, Overijssel 28, Gelderland 32, Utrecht 15, Noord-Holland 73, Zuid-Holland 49, Zeeland 13, Noord-Brabant 10 en Limburg 1.

Een afdeeling heeft de beschikking over haar eigen geldmiddelen. De gewone gang van zaken is, dat zij ieder jaar aan het Hoofdbestuur opgeeft, hoeveel kinderen zij wenscht uit te zenden, daarbij rekening houdend met haar financiën. Aan het Genootschap zelf heeft de afdeeling niet meer af te dragen dan haar contributie, terwijl verder, behalve de verpleegkosten, te haren laste komen de reiskosten van kinderen en geleiders naar en van het koloniehuis. Het Genootschap van zijn kant verschafft na ontvangst van de opgave van de afdeelingen de behoefde plaatsruimte. In den vastgestelden verplegingsprijs is alles begrepen: voeding, wasch, medische hulp, medisch onderzoek, feestjes enz. Het Genootschap voorziet tevens in de noodige hulp van verpleegsters en verder personeel. De afdeelingen hebben recht op verpleging van het aantal kinderen, dat zij wenschen uit te zenden en waarvoor zij het verpleeggeld hebben betaald. Overigens zijn zij geheel vrij in het regelen van hun huishoudelijke aangelegenheden. Statuten of huishoudelijke reglementen behoeven wel de goedkeuring

van het Hoofdbestuur, maar die goedkeuring mag alleen geweigerd worden op grond van strijd met statuten en huishoudelijke reglementen van het Genootschap. De verpleging is dus gecentraliseerd, het overige zoo sterk mogelijk gedecentraliseerd.

* * *

Nu zal o. i. de vraag, of christelijke ouders hun kinderen willen toevertrouwen aan de zorg van dit Genootschap, voor de ouders zelf een gewetenszaak zijn. In het algemeen is die vraag niet te beantwoorden.

Intusschen mag, naar onze meening, van christelijke ouders worden verwacht, dat ze in het algemeen de voorkeur zullen geven aan de verpleging in een christelijke kolonie. Hiertoe bestaat gelegenheid. Reeds sinds tal van jaren bestaat de *Vereeniging voor Christelijke Gezondheids- en Vacantiekolonies in Nederland*, die zich ten doel stelt, kinderen in de gelegenheid te stellen onder beslist christelijke leiding een tijd lang in een gezonde streek te zijn. Die vereeniging heeft vier koloniehuisen; n.l.: het Koloniehuis „Onze Woning” te Nunspeet; het Koloniehuis „Zeehuis” te Egmond aan Zee; het Koloniehuis „Zonneheuvel” te Seppe (N.-B.) en het Koloniehuis „De „Reggeberg” te Hellendoorn.

Ook deze vereeniging heeft in verschillende plaatsen afdelingen. Zoo te Amsterdam, Arnhem, Dordrecht, de Gooische afdeling, Gouda, Den Haag, Den Bosch, Kampen, Leiden, Maassluis, Rhenen, Rotterdam, Tiel, Utrecht, Winterswijk, Zutphen en omstreken, Zwolle en Zwijndrecht.

In plaatsen waar geen afdeling bestaat zou men zich, wanneer men van de diensten van deze vereeniging gebruik wenscht te maken, rechtstreeks kunnen wenden tot het bestuur, waarvan de Voorzitter, Ds. H. C. Hogerzeil te Naarden — naar wij bij ervaring weten — zonder twijfel gaarne inlichtingen zal verstrekken.

Ook de koloniehuisen van deze vereeniging zijn voor kinderen van alle gezindten toegankelijk.

* * *

Wat nu de tweede vraag van den inzender betreft: het komt ons voor, dat in het algemeen het verleenen van subsidie voor dit doel aanbevelenswaardig is. Natuurlijk moet rekening gehouden worden met den financiëlen toestand van de gemeente. Kan echter de gemeentekas eenige uitgaven voor een dergelijk subsidie dragen, dan zouden wij daartoe zeer zeker willen adviseeren. Het betreft hier een actie, die in het belang van de volksgezondheid van zeer groote beteekenis is. Zij wordt van particuliere zijde ondernomen, doch de middelen zijn ondanks alle pogingen niet toereikend om een zoodanige werkzaamheid te ontplooiën, als gewenscht moet worden geacht. Het verleenen van subsidie kan daarom een prikkel zijn om het particulier initiatief in dezen te verlevendigen.

* * *

Reeds wordt dan ook zoowel door het Rijk als door de Provincies en evenzoo door verschillende Gemeentebesturen een en ander gedaan ten behoeve van de uitzending van zwakke kinderen naar vacantiekolonies.

In 1925 werd besteed een bedrag van f 187.500.— voor Rijkssubsidie aan alle vereenigingen, die kinderen naar vacantielokonies en herstellingsoorden zenden en zich voor dat subsidie aanmeldden.

In genoemd jaar werd uitgekeerd een bedrag van 22½ cent per kind en per dag. Een jaar tevoren was het subsidie 5½ cent hooger; in 1922 bedroeg het zelfs 50 cent per kind en per dag.

Wat de Provincies betreft, zij alle verleenen subsidie, althans aan het Centraal Genootschap, terwijl Noord-Holland, Overijsel en Limburg voor de z.g. winterverpleging (1 Oct. tot 1 Mei) een extra bijslag toestaan, en wel Overijsel van 25 cent; Noord-Holland en Limburg van 50 cent. Drenthe betaalde voor het jaar 1925 een vast bedrag van f 3000.— voor de uitzending door het Centraal Genootschap en nog 3 andere vereenigingen. Bovendien schonk deze provincie f 1000.— voor „Het Noorderhuis” van het Genootschap.

Ook de Vereeniging voor Christelijke Gezondheids- en Vacantielokonies in Nederland ontvangt rijks- en provinciaal subsidie.

Voorts geven een vrij groot aantal gemeenten subsidie. Het jaarverslag van het Centraal Genootschap over 1925 vermeldt er niet minder dan 76, waaronder naar onze schatting zeker een twaalfstal met een rechtsche (R. K., C. H. en A. R.) meerderheid.

Door verschillende grootere gemeenten (Amsterdam, Rotterdam, Den Haag, Utrecht) wordt daarenboven financieele steun verleend voor kindervacantiefeesten, vacatiescholen e.d.

* * *

Is er nu in Uwe gemeente alleen een afdeeling van het Centraal Genootschap en blijkt, dat de Raad in principe bereid en, met het oog op den toestand van de gemeentefinanciën, in staat is, iets te doen tén behoeve van de uitzending, dan zouden wij geen bezwaar zien tegen het verstrekken van subsidie voor de verpleegkosten van die afdeeling, mits echter uitdrukkelijk worde vastgelegd, dat ook andere vereenigingen, met name christelijke vereenigingen, desgeveraagd voor een overeenkomstig subsidie in aanmerking komen kunnen. De meest practische regeling zou o. i. deze zijn, dat de Raad, zooals ook in verschillende andere gemeenten geschiedt, telken jare een zeker bedrag voor het verleenen van een dergelijk subsidie op de begrooting bracht en bij verordening aan B. en W. de bevoegdheid verleende, om het bedrag te besteden overeenkomstig nader bij verordening vast te stellen regeling. De zaak zou dan verder in dier voege kunnen worden geregeld, dat per kind en per verpleegdag een gering bedrag van b.v. 20 of 25 cents ter beschikking werd gesteld van vereenigingen, die daartoe een verzoek hebben ingediend, indien uit een medisch attest blijkt, dat de gezondheidstoestand van het kind of van de kinderen, waarvoor de aanvraag gedaan wordt, uitzending noodzakelijk maakt, en voorts uit een onderzoek blijkt, dat de ouders niet in staat zijn om zelf de uitzending te bekostigen.

* * *

Behalve met het oog op de christelijke vereenigingen en andere particuliere vereenigingen, die niet met het Centraal Genootschap in relatie staan, lijkt ons een eenzijdige bevoorrechtiging van dit Genootschap ook ongewenscht met het

oog op den arbeid van de z.g. *Centrale Commissie tot uitzending van Nederlandsche kinderen naar buiten* („Kinabu”).²⁾

Deze instelling werd in den na-oorlogstijd, n.l. in 1918, opgericht als een tijdelijke crisismaatregel. Meer dan ooit was er toen behoefte aan het uitzenden van kinderen naar buiten, wijl de gezondheidstoestand onder de jeugd, vooral onder de lagere klasse van de bevolking, tengevolge van de slechte voedselvoorziening en wat daarmee in verband stond, ernstig geleden had.

De oprichters hadden vooral op het oog het plaatsen van kinderen bij particulieren. Later werd ook wel een kinderkamp te Didam gesticht, doch de gezinsverpleging is altijd hoofdzaak gebleven.

De Centrale Commissie nu heeft zeer nuttig werk geleverd. Haar arbeid vond zooveel waardeering, dat gaandeweg de gedachte van een tijdelijke crisismaatregel is losgelaten en de instelling een meer permanent karakter gekregen heeft.

Ook deze instelling heeft verscheidene plaatselijke comités, die bij haar zijn aangesloten, n.l.: te Almelo, Amersfoort, Amsterdam, Arnhem, Gouda, Den Haag, Groningen, Haarlem, Den Bosch, Hoorn, Kerkdriel, Leeuwarden, Maassluis, Middelburg, Nijmegen, Roermond, Rotterdam, Schiedam, Utrecht, Vlaardingen, Zaandam, Zutphen, Zwolle en het R. Kath. huisvestingscomité. Daarnaast bestaan in verschillende plaatsen, die daarvoor in aanmerking komen, z.g. comités van ontvangst, die voor het plaatsen van de kinderen in de gezinnen zorgdragen en ook toezicht op de verpleging van die kinderen oefenen.

Ook de Centrale Commissie werkt onder alle gezindten. In 1925 werden door haar 3966 kinderen uitgezonden, waaronder 2681 Ned. Hervormde; 673 R. Katholieke; 106 Gereformeerde; 8 Israëlietische; 81 Luthersche; 29 Doopsgezinde en 388 zonder bekende gezindte.

Wordt in een gemeente een plaatselijk comité opgericht, dan kan door dit comité worden zorg gedragen, dat kinderen van christelijke ouders geplaatst worden in een christelijk milieu.

Met het oog op de kinderen van christelijke ouders is daarom, dunkt ons, deze Centrale Commissie van meer beteekenis dan het Centraal Genootschap.

1) Voor de geschiedenis van dit Genootschap zie men het boekje van Henriette van der Mey: *Gezondheids- en vacatiekoloniën in Nederland*, uitgave van het Centraal Bureau voor Sociale Adviezen (VIII). Een beknopt overzicht biedt ook het onlangs verschenen rapport van een commissie uit den Gezondheidsraad inzake de organisatie van de kinderuitzending, opgenomen in *Verlagen en Mededeelingen betr. de Volksgezondheid* van Juni 1926.

2) Het Secretariaat van deze Commissie is gevestigd te Den Haag, Frankenslag 83.

4. VRAAG.

In ons dorp vond vorige week een heel ernstig ongeval plaats. Een jongen van 10 jaar, spelende voor zijn school, op den openbaren weg, werd door een voorbijrijdende auto gegrepen en gedood.

De rijksweg, die door ons dorp loopt, is trouwens bekend om zijn vele ongevallen. Deze rijksweg was het ook thans, maar nu in 't centrum van het dorp.

Tengevolge van verschillende ongevallen, was reeds lang de gedachte bij mij opgekomen in den gemeenteraad voor te stellen een bepaling, regelende de snelheid van het autoverkeer in de kom van het dorp.

Het zoo juist genoemde ernstige ongeval deed mij besluiten mijn gedachte in een daad om te zetten.

Nu is mijn verzoek of u mij voor een bepaling een juiste redactie zoudt willen zenden.

Ter verduidelijking diene nog, dat het niet zoozeer mijn bedoeling is een bepaling voor het geheele dorp, als wel een bepaling die kracht heeft binnen een cirkel, getrokken om een centraal punt (b.v. de brink) met een ruimte van b.v. $1\frac{1}{2}$ K.M. gerekend vanaf het centrale punt.

De snelheid binnen die cirkel zou dan b.v. 15 K.M. kunnen bedragen.

Daarnaast zou ik echter een bepaling wenschen, dat aan wegen, waaraan scholen of kerken zijn gelegen, niet sneller mag worden gereden dan 10 K.M. gerekend over een afstand van b.v. $\frac{1}{2}$ K.M. langs zulk een school of kerk. Deze bepalingen zouden door goed waarneembare borden, b.v. door een bijzonderen vorm en opschrift kunnen worden aangegeven.

Tenslotte strafbepalingen op overtreding.

Met een redactie voor zulke bepalingen zou ik echter ook gaarne van U willen vernemen, of U bekend is, of in andere gemeenten dergelijke bepalingen reeds in werking zijn en wat het resultaat daarvan is.

ANTWOORD.

In vele gemeenten bestaat een verordening betreffende de maximum snelheid voor motorrijtuigen. Gewoonlijk wordt in de Algemeene Politieverordening onder de bepaling betreffende de straatpolitie ook een voorschrift opgenomen inzake de maximum snelheid voor motorrijtuigen en soms ook voor rijwielen. In enkele gevallen, voornamelijk in plaatsen, waar geen algemeene politieverordening bestaat, wordt het verkeer der motorrijtuigen en rijwielen bij afzonderlijke verordening geregeld en worden ook uiteraard de bepalingen betreffende de maximum snelheid in die verordening opgenomen.

De toepassing van een verordening betreffende de maximum snelheid levert uiteraard eenige moeilijkheid op. Doch — zooals straks blijken zal — kan er bij eenige activiteit van de politie toch wel de hand aan worden gehouden. Gewoonlijk gebruikt men, om overtredingen te constateeren, een z.g. „val”, waarbij twee politiemannen zich op een gegeven distantie opstellen en met behulp van een tijdmeter de snelheid opmeten. Ook controleert men de snelheid gedurende den laatsten tijd door middel van motorfietsen of automobielen, waarmee de politie de te controleeren voertuigen volgt. De snelheidsmeter van de auto of motorfiets der politie wijst dan uit, of te hard gereden wordt, en de rechterlijke macht (althans de Kantonrechter te Den Haag), beschouwt de beëdigde verklaring van de politie omtrent den stand van de snelheidsmeter van de auto of motorfiets als voldoende bewijs van overtreding.

Een bepaling omtrent de maximum snelheid zou in het onderhavig geval, nu U slechts bepaalde wegen van de gemeente daaronder wilt doen vallen, op

tweeërlei wijze kunnen worden geredigeerd. Men zou n.l. bedoelde wegen in de verordening kunnen opsommen. Doch de Raad zou ook aan B. en W. kunnen opdragen, om die wegen aan te wijzen.

Bij gebruik van de laatste methode verkrijgt men natuurlijk meer soepelheid bij de toepassing, hetgeen wenschelijk kan zijn in verband met snel wisselende omstandigheden. Doch bij een redactie in eerstbedoelden zin is de Raad niet van het inzicht van B. en W. afhankelijk.

Het komt ons voor, dat er in een betrekkelijk kleine plaats geen overwegende bezwaren bestaan, dat de Raad zelf de wegen aanwijst, waarvoor de verordening inzake de maximum snelheid gelden moet.

Ge zoudt dan een volgende redactie kunnen nemen:

„Het is den bestuurder van een motorrijtuig of rijwiel verboden te rijden met grooter snelheid dan ... K.M. per uur binnen de bebouwde kom der gemeente, aanvangend: (en dan volgt een omschrijving van de plaatsen, waarvoor de verordening gelden doet).

„De in de vorige alinea voorgeschreven maximum snelheid wordt aangeduid door waarschuwborden als genoemd in art. 8, laatste lid der Motor- en Rijwielwet.

„Deze borden zullen worden geplaatst op de aanvangspunten der bebouwde kom, zooda deze in de eerste alinea zijn omschreven (of: deze borden zullen worden geplaatst op nader door Burgemeester en Wethouders aan te geven plaatsen).”

Ongeveer in dien geest bestaat een verordening in *Alkmaar* en enkele andere gemeenten.

Acht de Raad uwer gemeente het gewenscht meer vrijheid te geven aan B. en W., dan zou hij een volgende redactie kunnen kiezen:

„Het is aan bestuurders van motorrijtuigen en rijwielen verboden, de wegen of gedeelten van wegen, gelegen in de bebouwde kom der gemeente, waarvoor door Burgemeester en Wethouders blijkens openbare kennisgeving en blijkens de waarschuwborden, bedoeld bij art. 8 laatste lid der Motor- en Rijwielwet, een maximum snelheid niet beneden 20 K.M. per uur is aangegeven, met een grooter snelheid te berijden.”

Deze laatste bepaling is ontleend aan de politieverordening van de gemeente *Overschie*.

Ook zou men een meer soepele regeling kunnen verkrijgen door de, in de verordening op te nemen, algemeene maximum snelheid niet te laag te stellen (b.v. 30 K.M. per uur) doch daarnevens aan B. en W. de bevoegdheid te verleenen om dit maximum voor de in de verordening aangewezen wegen of voor sommige daarvan te verlagen.

* * *

Tot toelichting van het bovenstaande merken wij nog het volgende op:

Art. 8, laatste lid der Motor- en Rijwielwet bepaalt, dat bij plaatselijke verordening „ten aanzien van wegen *binnen bebouwde kommen der gemeenten*, een hetzij door motorrijtuigen, hetzij door motorrijtuigen en rijwielen in acht te nemen maximum snelheid, *niet beneden 10 K.M. per uur*” kan worden aangegeven, mits de verordening voorschriften bevat ter verzekering, dat de in acht te nemen snelheid wordt aangeduid door waarschuwborden van een

door den Minister (met de uitvoering van de wet belast) vast te stellen model.

Ten aanzien van deze bepaling, waarvan de eischen, zooals U ziet, in de beide bovenstaande verordeningen, voorzover dat te controleeren is, zijn geëerbiedigd, merken wij nog op, dat de bebouwde kom van de gemeente, waarvoor de verordening alleen gelden moet, door den Raad niet willekeurig kan worden vastgesteld. Dikwijls ziet men in de algemeene politieverordening, dat het begrip „bebouwde kom” uitgebreid wordt tot een gebied, dat veel verder reikt, dan haar eigenlijke grenzen. Een dergelijke uitbreiding is voor de toepassing van die bepaling echter niet geoorloofd. De Raad moet zich beperken tot het gedeelte van de gemeente, dat inderdaad bebouwd is. Doet hij dit niet, dan loopt hij gevaar, dat zijn verordening door hooger gezag (de Kroon) vernietigd wordt, of dat bij bekeuring wegens te groote snelheid de verordening door de rechterlijke macht niet verbindend wordt verklaard wegens strijd met de wet.

Voorts moeten wij er de aandacht nog op vestigen, dat bij de wet van 1 Nov. 1924 (Stbl. 492) de Motor- en Rijwielwet in belangrijke mate gewijzigd is en ook bovengenoemde bepaling niet onveranderd is gebleven. Laatstbedoelde wijziging is echter nog niet in werking getreden. Niettemin is het van belang er kennis van te nemen, wijl anders wellicht een eventueel vast te stellen bepaling betreffende de maximum snelheid bij het in werking treden der wet (volgens bericht, vermoedelijk in September van dit jaar) weer belangrijk zou moeten worden gewijzigd.

Volgens de nieuwe redactie (art. 7 der gewijzigde wet) kan de Raad ten aanzien van wegen binnen de bebouwde kom der gemeente „een door alle of één of meer categorieën motorrijtuigen, alsmede een door rijwielen in acht te nemen snelheid voor motorrijtuigen niet beneden 20 K.M. en voor rijwielen niet beneden 10 K.M. per uur” vaststellen, „mits de verordening voorschriften bevat ter verzekering, dat de in acht te nemen maximum snelheid wordt aangegeven op door onzen Minister vast te stellen wijze”.

De voornaamste wijziging is dus, dat de maximum snelheid voor motorrijtuigen niet lager mag zijn, dan 20 K.M. per uur.

Echter bestaat een uitzondering. Het 2de lid van het nieuwe artikel 7 bepaalt n.l.:

„Ten aanzien van binnen bebouwde kommen van gemeenten gelegen bruggen, alsmede ten aanzien van wegen binnen de kommen, waarop in het algemeen een zeer groote verkeersdrukte heerscht, kan voor alle of voor één of meer categorieën van motorrijtuigen en ten aanzien van alle wegen binnen bebouwde kommen van gemeenten kan voor motorrijtuigen, door middel waarvan een of meer rij- of voertuigen worden voortbewogen, door den gemeenteraad onder goedkeuring van Ged. Staten een maximum snelheid van twaalf kilometer per uur worden vastgesteld, mits de verordening voorschriften bevat ter verzekering dat de in acht te nemen maximum snelheid wordt aangegeven op door onzen Minister vast te stellen wijze.”

Inzoverre zou misschien thans reeds met deze gewenschte voorschriften zijn rekening te houden, dat de maximum snelheid voor motorrijtuigen in het algemeen niet lager gesteld wordt dan 20 K.M.

Bij het in werking treden van de gewijzigde wet zou een aanvulling zijn te maken, waarbij voor bepaalde gedeelten van een gemeente een lager maximum werd vastgesteld. Laatstbedoelde aanvulling zou dan ter goedkeuring moeten

worden aangeboden aan Ged. Staten, hetgeen overigens voor een bepaling betreffende de maximum snelheid niet noodig is. Aan Ged. Staten moet in het algemeen slechts van een politie-voorschrift, en dit geldt dus ook voor de bepaling inzake de maximum snelheid, eenvoudig kennis worden gegeven.

Tenslotte nog een mededeeling, wat betreft de straf bij overtreding.

Volgens art. 17 derde lid van de Motor- en Rijwielwet mag geen andere, hoogere straf op de overtreding van de plaatselijke verordening inzake het motor- en rijwielverkeer worden gesteld dan *hetzij* hechtenis van ten hoogste 6 dagen of geldboete van ten hoogste *f* 25.—, *hetzij* van geldboete van ten hoogste *f* 25.—.

In het voorschrift is door de wet van 1 Nov. '24 geen wijziging gebracht.

Wordt een bepaling inzake de maximum snelheid opgenomen in de algemeene politieverordening, dan zou het betreffende voorschrift zonder bezwaar gezamenlijk met andere voorschriften kunnen worden strafbaar gesteld in de strafbepalingen, die uiteraard aan het slot van de algemeene politieverordening of van de verschillende hoofdstukken dezer verordening zijn opgenomen.

* * *

Wat betreft het resultaat van een gemeentelijk voorschrift inzake de maximum snelheid voor motorvoertuigen laten we hier volgen enkele zeer belangrijke mededeelingen van den heer C. Bakker, Hoofdinspecteur van Politie, te Amsterdam, tevens chef van het Bureau verkeerswezen aldaar, ter vergadering van de Vereeniging Het Nederlandsch Wegen-congres in December 1924:

„Het is mij” — aldus de heer Bakker bij de mondelinge toelichting van het door hem voor die vergadering uitgebracht praeadvies — „natuurlijk heel goed bekend, dat men met een 12 K.M. snelheid óók wel een ongeval kan veroorzaken, maar in stelling 8 heb ik toch met een gerust geweten durven neerschrijven, dat een maximum stadssnelheid van 30 K.M. per uur geen nadeel oplevert voor het economisch of bedrijfsleven.

In verband met de cijfers van de ongevallenstatistiek, die steeds meer stijgen, heb ik met goedkeuring van den hoofdcommissaris eens mogen nagaan, welke snelheid men in Amsterdam dacht *noodig* te hebben. Ik meende n.l., dat wij niet meer moeten vragen: „hoe snel kunnen wij in een stad rijden zonder het *verkeer in gevaar* te brengen” — want daarmee hebben wij nu al lang genoeg geëxperimenteerd — maar wel, dat wij moeten vragen: „met welke snelheid kunnen wij in een stad *volstaan* zonder schade toe te brengen aan het economisch of bedrijfsleven?”

Het eenvoudigste was natuurlijk om verschillende belanghebbenden te hooren, en zoo zijn ten eerste gehoord de medici, die per auto of motorrijwiel hun patiënten bezoeken. 20 Dokters zijn aangeschreven, en 16 daarvan hebben zich verklaard voor een snelheid van 30 K.M. per uur of *lager*. Van een dertigtal particuliere houders van auto's, die deze reeds lang houden, waren er 18 voor 30 K.M. of *minder*. Verschillende laten het over aan het Gemeentebestuur en enkele schrijven zelfs vleiend, dat het verkeer te Amsterdam zoo goed geregeld is, dat het niet noodig is, een maximumsnelheid vast te stellen. Ik meen echter, dat een dergelijke opmerking in strijd is met de eindcijfers van de ongevallenstatistiek. Enkele

zijn tegen een maximumsnelheid. 17 Bekende auto-importeurs zijn aangeschreven. Het is bekend, dat bij aankoop van een wagen altijd demonstratie-gereden wordt. Van die 17 hebben 13 zich verklaard voor een maximumsnelheid van 30 K.M. of *lager*. Tevens zijn gehoord werkgevers en werknemers in het transportbedrijf, waarvan de werknemers zich hebben verklaard voor 30 K.M. per uur. De hoofden van verschillende diensten en bedrijven zijn ook gehoord en hebben deze zich op één na verklaard voor een maximumsnelheid van 30 K.M. Ook de Verkeerscommissie heeft zich verklaard voor 30 K.M.

Men had natuurlijk de kwestie óók zoo kunnen stellen: „of een beperking der snelheid zulke groote bezwaren met zich brengt, dat daaraan de veiligheid van het verkeer moet worden opgeofferd”. Waar men nu te Amsterdam met 30 K.M. genoegen neemt en medici, particulieren, kooplieden, menschen van kantoor en handelszaken, tabakkers, auto-ondernemers, werkgevers en werknemers en hoofden van bedrijven zich er bijna allemaal mede hebben vereenigd, is daar de oplossing van het vraagstuk der maximumsnelheid veel gemakkelijker geworden. Wij behoeven dan niet meer te spreken over auto's met vier wielremmen, welke in het Nederlandsch verkeer nog maar een kleine rol spelen, immers van de honderd auto's zijn ongeveer 85 Fords en van de overige 15 zijn er misschien maar twee met vier wielremmen. Wij moeten ons regelen naar het materiaal, dat wij dagelijks op den weg zien rijden.

Wij stellen ons voor, dat, wanneer voor Amsterdam een maximum snelheid van 30 K.M. zal worden ingevoerd (met behoud van lagere snelheid in kleinere straten) men een algemeen rustiger en kalmer verkeersbeeld zal krijgen, en dat het dan ook veel gemakkelijker zal zijn, ten opzichte van dat verkregen kalme verkeersbeeld de excessen uit te pikken en te snappen.

Ik heb óók bemerkt, dat wij daarin niet alleen staan. Volgens courantenberichten wil men voor alle Engelsche steden een 20 mijls snelheid invoeren, dat is 32 K.M. — dat ontloopt elkaar niet veel! — en óók zijn de meeste groote Duitsche steden, als gevolg van de ontzettende stijging van het ongevallencijfer, tot de maximum snelheid van 30 K.M. overgegaan.

Direct tot bonden heb ik mij niet gewend — ik ben zelf ook lid van een bond! — omdat een bondsbestuur allicht neiging heeft om tot tevredenheid van zijne leden iets méér op te geven dan misschien direct gewenscht is. Maar wèl heb ik mij gewend tot enkele particulieren, die verwant zijn aan groote vereenigingen of clubs.

De hoofdredacteur van „De Auto”, de heer P. H. van Swieten, antwoordde: „Rekening houdende met de belangen van alle weggebruikers, acht ik een snelheid van 30 K.M. *de juiste basis* voor stadsverkeer, terwijl natuurlijk een goed onderhouden motorwagen, voorzien van goed afgestelde remmen absoluut geen gevaar zal opleveren op die drukke wegen bij een grotere snelheid”.

Ik heb den inhoud van dit schrijven voorgelegd aan den rechtskundigen adviseur van de K.N.A.C., mr. M. S. A. Ybes, en deze kon zich daarmede gehéél vereenigen. Ook hij verklaarde zich voor een maximum stadssnelheid van 30 K.M. per uur.

Verder heb ik mij gewend tot mr. Rits, rechtskundig adviseur van de

K.N.M.V., en die schrijft mij, dat het hem wil voorkomen, dat deze maximum stadssnelheid in geen geval beneden de 30 K.M. mag gaan.

Deze drie laatste uitspraken zijn mij bijzonder aangenaam en acht ik van zéér groot gewicht.

Rest voor de politie, indien dit voor Amsterdam en, naar ik hoop, door andere Nederlandsche steden zal worden aangenomen, hoe het toezicht op die maximum snelheid zal worden aangenomen.

Ik heb mij daartoe gewend tot den Officier van Justitie en enkele substituten en ambtenaren van het O. M. en de uitslag was ook daar zeer bevredigend te noemen.

Wanneer een maximum snelheid van 30 K.M. voor Amsterdam wordt ingevoerd, dan zal men deze hoofdzakelijk controleeren met motorrijwielen, waarvan men vóór het uitrijden den snelheidsmeter heeft gecontroleerd op een juist en afgemeten afstand en door middel van een van te voren gecontroleerden chronometer. Verder is den commissarissen van politie en den hoofdinspecteurs, afdeelingsschefs, verzocht om op zoo gunstig mogelijk gelegen trajecten afstanden van 125 en 250 M. te willen aangeven. Dit zijn de maten, die bij een snelheid van 30 K.M. per uur moeten worden nagegaan. Ten derde zijn er te Amsterdam nogal hooge bruggen, waarbij men bij den afrit dan aan den start is, terwijl men aan de finish iemand aantreft met een chronometer. Vervolgens zijn er zéér gunstige hoeken van wegen zooals b.v. Amsteldijk en Stadhouderskade, waar men dus een bocht moet maken. Komt een voertuig in het front van den waarnemer, dan bevindt zich ook dat aan den start. Men heeft dusdoende voor het meten der maximumsnelheid lang niet altijd twee ambtenaren noodig.

Het spreekt van zelf, dat wij te Amsterdam van plan zijn bij het meten van de maximum snelheid op dezelfde coulante wijze te werk gaan als wij het tot nu toe gedaan hebben in de nauwe straten, als Leidsche straat en Utrechtsche straat, waar wij 10 % respijt aan den overtreders toestaan, en wij zullen het ook hier niet met den millimeter ten nadeele van den delinkwent afmeten, maar eerder ten voordeele. De groote moeilijkheid is natuurlijk het eens gegeven voorschrift te handhaven, maar als men daardoor het ongevallencijfer met 10 of 25 %, naar ik hoop, zal kunnen terugbrengen, dan hebben wij al een zeer groot succes bereikt. Te optimistisch staan we er niet tegenover, maar we zijn toch iets aan onze dooden verschuldigd, en vandaar, dat ik de achtste stelling met goedvinden van den hoofdcommissaris in mijn praeadvies heb opgenomen.

Verder zou ik ook een maximum snelheid willen zien voorgeschreven voor wielrijders. Want heeft men een maximum snelheid voor auto's van 30 K.M. en er gaat een wielrijder achter een auto „hangen”, dan levert ook dat gevaar op, èn voor den wielrijder èn voor de overige weggebruikers. Het zou héél gemakkelijk zijn om ook voor wielrijders een maximum snelheid voor te schrijven, als het door den Minister van Waterstaat vastgestelde bord een kleine wijziging ondergaat. Deze borden zijn mij nooit practisch toegeschenen. Het zijn de bekende groene borden, rond, waarom men dikwijls moet turen om te zien, welke snelheid is aangegeven. De cijfers laten inderdaad ook dikwijls aan duidelijkheid te wenschen en leveren zoo voor intercommunaal en lokaal verkeer bezwaar op.

Waar men in steden zal kunnen volstaan met een maximum snelheid

van 30 K.M., in de strekdorpen en komdorpen met 20 K.M. en 12 K.M. voor bijzondere omstandigheden, kan men ook volstaan met borden van *drie kleuren*, met in de bovenste helft van den cirkel een cijfer voor motorrijtuigen, en in de onderste een cijfer voor rijwielen. Voor 12 K.M. zou men kunnen nemen een rood, voor 20 een geel en voor 30 een groen bord. Men zou dan al héél spoedig aan de beteekenis van die kleuren wennen en daarvan een groot gemak ondervinden. Door die ronde schijven in tweeën te verdeelen en op de bovenste helft te plaatsen „Motorrijtuigen” en op de onderste „Rijwielen”, met een cijfer er bij, zou men een praktische aanduiding hebben der maximum snelheden voor deze weggebruikers.”

5. VRAAG.

Moet de overheid kijken, wanneer iemand, b.v. een doopsgezinde, bezwaar maakt tegen het afleggen van een eed? Wel geeft de brochure van Mr. de Waal Malefijt („De Eed” Chr. en Maatschappij, serie 2 no. 9) een beslist bevestigend antwoord op deze vraag, maar raadplegen wij weer „Anti-revolutionaire Staatskunde” II van Dr. A. Kuypers, dan is het ons toch nog niet recht duidelijk, of de Overheid naar a.r. beginsel ook atheïsten mag vrijstellen van den eed?

ANTWOORD.

Terloops gaven wij reeds een antwoord op deze vraag in het Meinummer van 1925 van dit tijdschrift bij een bespreking van den z.g. zuiveringseid, waarbij wij tevens een beknopt overzicht gaven van de belangrijkste wetsbepalingen betreffende het eedsvraagstuk in het algemeen.

Wij mogen ter nadere beantwoording van de thans aan de orde gestelde vraag nog het volgende toevoegen.

Naar a.r. beschouwing heeft de Overheid het *recht* om in bepaalde gevallen een eed van haar onderdanen te vragen (vgl. art. V van het a.r. Program van Beginselen). Er bestaat echter geen plicht van de Overheid daartoe. Althans er is o. i. geen rechtstreeksche norm aan te wijzen, die de Overheid beveelt een eed te vragen. Men kan alleen zeggen, dat het in bepaalde gevallen uit politiek oogpunt, d. w. z. in het belang van een geordende staatshuishouding en van de rechtshandhaving noodzakelijk kan zijn, dat de Overheid van haar recht gebruik maakt en den eed vordert.

Nu staan er eenige beperkende omstandigheden aan de toepassing van dit recht der Overheid in den weg.

Een der omstandigheden is het feit, dat een bepaalde categorie ingezetenen van oordeel is, dat Gods Woord verbiedt een eed af te leggen. Naar a.r. opvatting is de Overheid verplicht voor dergelijke bezwaren uit den weg te gaan, tenminste zolang dit eenigermate mogelijk is. Want de Overheid heeft de ordinantiën Gods te eerbiedigen, en zelfs heeft zij de uiterste voorzichtigheid in acht te nemen, indien er door haar onderdanen — zij het ook ten onrechte — een beroep op wordt gedaan.

Bovendien ligt — ook naar onze meening — beperking in de omstandigheid, dat sommige onderdanen met alle religie hebben gebroken. De eed ontleent zijn beteekenis aan het feit, dat het een religieuze handeling is. Maar voor personen, die zich atheïsten noemen en den godsdienst bespotten of er althans niets van willen weten, is een eed nauwelijks meer van beteekenis. Dwingt men dergelijke personen om een eed af te leggen, dan geeft men wellicht aanleiding tot misbruik van deze plechtige handeling. Om die reden komt het ons voor, dat de Overheid voor den z.g. atheïst een uitzondering heeft te stellen.

Dr. Kuyp er deed in zijne toelichting van het a.r. program een hulpmiddel aan de hand om van den atheïst, in de gevallen waarin een eed gevorderd werd, de hoogste zekerheid te verkrijgen. Hij wilde dit bereiken door het instituut der eedhelpers. Andere personen, niet godloochenaars, zouden voor den atheïst door het afleggen van een eed moeten instaan.¹⁾

Bij toepassing van dit middel zou bereikt worden, dat de schijn werd vermeden alsof de atheïsten door den wetgever meer betrouwbaarder menschen worden geacht dan de geloovigen, die tegen eedaflegging geen bezwaar hebben. Doch hier staat tegenover, dat het middel van Dr. Kuyp er in de rechtspraktijk tot misbruik zou aanleiding geven. Dit is ook wel een van de redenen, dat het nagenoeg geen verdedigers gevonden heeft.²⁾

Tenslotte zij nog opgemerkt, dat de Overheid o. i. ook ten aanzien van de niet-atheïsten bij de eeds-aflegging met soberheid behoort te werk te gaan. Een veelvuldig afleggen van den eed schendt de heiligheid van deze handeling en ontrooft daardoor een van de belangrijkste middelen tot instandhouding van een geordende saamleving van zijn kracht.

¹⁾ Ons Program (kleine editie) p. 102/3.

²⁾ Over de praktische bezwaren tegen toepassing van dit middel zie men intusschen Dr. Kuyp er „Antirevolutionaire Staatkunde” II pp. 406 v.v., met name pp. 412/3.

THEOLOGISCHE FACULTEITEN VAN DE RIJKSUNIVERSITEITEN

DOOR

PROF. DR. J. A. C. VAN LEEUWEN.

I.

De formulering van het onderwerp op de wijze als in den hierboven geplaatsten titel is aangegeven, mag geacht worden wel-overwogen te zijn en met opzet zóó en niet anders gekozen. Schrijver dezès heeft met de redactie van dit tijdschrift over de formulering geen ruggespraak gehouden, evenmin erover gecorrespondeerd. Hij nam met de uitnoodiging om een artikel te schrijven over „Theologische faculteiten van de Rijks-Universiteiten”, deze formulering aan.

Zij poneert geen stelling; zij stelt geen vraag; terwijl zij zoo algemeen mogelijk is, geeft zij aanleiding te onderstellen, dat de redactie uitgaat van het gegevene, den feitelijken toestand neemt als uitgangspunt.

Tevens wettigt zij, gegeven den aard van dit tijdschrift, het vermoeden, dat toch nog iets anders verlangd wordt dan een beschrijving van den toestand, zooals deze tot het huidige oogenblik is.

In ieder geval laat zij ruimte voor iets anders, voor méér dan dit.

Inderdaad kan het onze bedoeling niet zijn, aan de hand van de wet op het Hooger Onderwijs en van de bepalingen van het Academisch Statuut, voorzoover zij de godgeleerdheid betreffen, een critische beschouwing over den huidigen toestand te geven. Niet, omdat hier, al houdt men zich strikt binnen het kader van het feitelijk gegevene, geen stof tot critiek zou zijn, of binnen het kader van het bestaande geen verbetering wenschelijk en mogelijk.

Maar omdat het onderwerp, zooals het geformuleerd is, ook zonder een vraag te stellen, of een stelling te poneeren, ongetwijfeld uitlokt tot vragen en bij de beantwoording van die vragen, uiteraard stof zal leveren tot het omschrijven van eenige stellingen.

De wet op het Hooger Onderwijs kent nog een *faculteit van godgeleerdheid*. Is deze naam juist? Dekte hij de zaak, die blijkens de wet en het Academisch Statuut erdoor wordt aangeduid?

Zoo niet, hoe is deze incongruentie tusschen naam en zaak te verklaren?

Moet de zaak in overeenstemming worden gebracht met den naam

en dus in werkelijkheid een *faculteit van godgeleerdheid* aan de Rijks-Universiteiten worden hersteld?

Indien neen, waarom niet? En voorts: hoe zou dan de bestaande toestand moeten gewijzigd worden, om in overeenstemming te zijn met den eisch en den stand der wetenschap, met de taak der Rijks-Universiteiten en met de roeping der regeering?

Ziedaar enkele vragen, die als vanzelf rijzen bij het overwegen van den titel, boven deze verhandeling geplaatst.

De nu volgende beschouwingen zie men als een poging, een antwoord te vinden, waarbij zoowel aan het karakter der godgeleerdheid als aan de roeping der Rijks-Universiteit recht worde gedaan.

* * *

De drie Universiteiten in ons vaderland hebben haar aanzijn ontvangen in den heeten worstelstrijd tegen Spanje, een worsteling om de vrijheid, de vrijheid ook van religie.

Dat er in dezen strijd hooge en heilige belangen op het spel stonden, dat deze leefden voor het bewustzijn óók der leiders in dien strijd, blijkt duidelijk mede uit de stichting der Universiteiten. Het duidelijkst wel uit de geboorte van de oudste der drie zusters, de Leidsche Universiteit.

Het ging niet enkel, ook niet in de eerste plaats, om den „tienden penning”, het was te doen om het kostelijk goed der vrijheid.

Zeer terecht wijst ook Prof. Eekhof „op den diepen, onuitroeibaren drang naar vrijheid op elk terrein van het leven, welke zich vooral in het Gereformeerd Protestantisme vertoont..... Die dorst naar vrijheid op staatkundig gebied deed de Gereformeerd Protestanten in Nederland in het laatst van de 16e eeuw grijpen naar het zwaard tegen Spanje”. En aan Leiden werd door Prins Willem van Oranje de Universiteit geschonken als een belooning voor haar groote trouw en standvastigheid, opdat de Universiteit zou zijn „tot een vast steunsel ende onderhoudt der vrijheijt”, zou dienen „tot beoefening van allerley goede, eerlijcke ende vrije kunsten ende wetenschappen”¹⁾.

Dat deze vrijheid gevonden wordt in en bevorderd door de erkenning van de Souvereiniteit Gods, is een fundamenteel inzicht van het Gereformeerd Protestantisme.

Geen wonder, dat bij de stichting der Leidsche Universiteit ook de gedachte aan de Gereformeerde religie en hare bevordering voorzat en aan het woord was.

Willem van Oranje spreekt het dan ook uit, dat de oprichting der hoogeschool bovenal zou moeten strekken ter eere Gods, „en dat wel in de eerste plaats door de bevordering van de studie der theologie en de opleiding van predikanten voor den dienst des Woords”¹⁾.

Onomwonden wordt dit uitgesproken bij de opening van het Staten-College in 1592 door Jan van Hout, als hij opmerkt: „de voornaemste

bewegende oorsaecke der stichtinge deser universiteit ('t sij mij geoorlooft 't geheym te openbaren) was de Theologie" 2).

Een bewering, waarvan de juistheid bevestigd wordt door hetgeen de Prins van Oranje zelf in 1582 aan den senaat der Universiteit schreef: „Mij was voorzeker, toen ik tot de oprichting der (Hooge)school besloot, voornamelijk dit in de gedachte, dat in de eerste en voornaamste plaats rekening zou gehouden worden met de theologische studie" 2).

Eenzelfden toon had reeds in 1586 Saravia doen hooren in een pleidooi voor de aanstelling van een hoogleeraar in het Hebreuwsch: „Also een van de voornaemste redenen ende oirsaecken der stichtyng deser universiteit is geweest het studium theologicum, opdat uyt deselve bequaeme leeraers ende dienaers der Kercken souden mogen genomen worden; so ist nochtans, dat tselve studium theologiae geen sonderling voortganck hebben en kan, zonder de wetenschap der spraecken" 3).

Al stond de oprichting der Groningsche Universiteit en de bevordering van de Illustre School te Utrecht tot Hoogeschool niet in zulk een onmiddellijk verband met een gelukkig bevochten zege tegen den vreemden heerscher, niettemin zat bij de stichting van beide dezelfde gedachte voor.

Ook hier was het te doen allereerst om de bevordering van de theologische studie en het kweeken van dienaren des Woords voor de Gereformeerde kerken.

Merkwaardig is de wijze waarop een tijdgenoot bericht doet van de stichting van de Universiteit te Groningen, in Aug. 1614: „in den somer deses Jaers hebben de E.M. Heeren Staten van Groningen en-de d'Ommelanden binnen de treffelijcke Stadt van Groeninghen een nieuwe Academy ofte Hooghe School opgherichtt, en met gebeden tot Godt, als ook met treffelijcke gheleerde Oratien inghewijet. In dewelcke geleert worden van verscheidene treffelicke Mannen..... Theologia, Iurisprudentia, Medicina, Philosophia, Historiae, Mathesis, mitsgaders de Grieksche ende Ebreeusche spraecken..... Dewijle dat dese Schole ter eeren Godes, ende tot onderrichtinghe der Jonghe-mannen in Godsalicheyt ende Alle goede wetenschap is inghestelt, so en is daer niet aan te twifelen, of dit en zij een seer goet ende Gode aanghenaem werck, die hetselve wille zegenen tot zijner eere, tot welstant zijner H. Kercken, ende des ghe-meynen besten" 4).

Ook hier gaat de theologie voorop; en dat niet alleen, maar aan haar is al het andere ondergeschikt, en het hoofddoel is de opleiding van jonge mannen voor den dienst der kerken. Het belang van het gemeenebest is daarvan niet los, wordt zeer zeker niet uit het oog verloren, maar toch eerst in de tweede plaats genoemd.

Dat het met de geboorte der Utrechtsche Universiteit anders gelegen was, is niet te verwachten.

Inderdaad was ook daar de gang van zaken vrijwel dezelfde. Alleen is hier de drang en invloed der kerk onmiskenbaar duidelijk.

In 1634 werd de theologische leerstoel aan de illustre school opgericht op verzoek van den kerkeraad der Gereformeerde kerk te Utrecht, en in Febr. 1635 zonden afgevaardigden der Utrechtsche Synode een request aan de Stadsregeering, met verzoek het gymnasium illustre met een professor medicinae te verrijken. Men beriep zich hierbij op een resolutie der Synode van Dorcht in 1619.⁵⁾

Een dergelijke resolutie, en een stap, als door de Utrechtsche Synode werd gedaan, zijn een klaar bewijs, hoe krachtig het universeel beginsel werkte, dat het Calvinisme kenmerkt.

De erkenning van de volstreckte Souvereiniteit Gods bracht mede en sloot in zich de erkenning van al het leven, van al het bestaande als een schepping van Gods hand.

De belangstelling der Gereformeerde vaders was dan ook geenszins beperkt tot hetgeen op het terrein van het kerkelijk leven zich voordeed; breed was hun blik; levendig het besef van de roeping, die zij hadden ook ten opzichte van het „gemeene-best”, machtig de invloed, die van hen uitging over het breede terrein van het leven.

Zoo was ook hun oog geopend voor de beteekenis en het belang der wetenschap.

De geschiedenis van de stichting der Nederlandsche Universiteiten is hiervan een sprekend bewijs.

Met het volste recht mag gezegd worden, dat door deze stichting de gereformeerde religie een onberekenbaren en moeilijk te overschatten invloed heeft gehad op de geestelijke ontwikkeling en het cultuurleven in ons vaderland.

* * *

Even zeker als de Universiteiten van een land van groote beteekenis zijn voor de cultuur, is de toestand van het cultuurleven, het geestelijk peil van een volk van invloed op de ontwikkeling der wetenschap.

Onvermijdelijk is er in dit opzicht wederkeerige werking.

Zoo spreekt het vanzelf, dat met name in den tijd der stichting van de Universiteiten in ons Vaderland, deze in haar inrichting het beeld weerspiegelden, dat over het algemeen de wetenschap van die dagen te zien gaf.

In dubbel opzicht is dit verschijnsel ook in de oudste geschiedenis onzer Universiteiten waar te nemen. Met een — later nader toe te lichten — voorbehoud, sluiten zij zich in haar wetenschaps-ideaal en in haar encyclopaedische structuur aan bij hetgeen zij vonden en aanvaardden als de erfenis der voorafgegane ontwikkeling. Dit blijkt in de indeeling der faculteiten, in de verschillende wetenschappen, die onderwezen en beoefend werden.

En het blijkt in de plaats, die der theologie werd toegewezen, waarop deze wetenschap althans aanspraak maakte.

Ten opzichte van dit laatste zij echter thans reeds opgemerkt, dat hier een belangrijk punt van verschil is met het middeleeuwsche wetenschapsbegrip. Wat de beteekenis hiervan is, zal later worden aangewezen.

In haar wetenschaps-ideaal, in haar encyclopaedische inrichting en in haar groei sluiten de Nederlandsche Universiteiten zich aan bij hetgeen de voorafgaande periode had te zien gegeven.

De bezetting der leerstoelen in de verschillende faculteiten had geleidelijk plaats, het aantal hoogleeraren nam langzaam toe. En evenals in de Middeleeuwen was het *trivium* en *quadrivium* het schema, waarnaar het onderwijs werd ingedeeld. Deze *septem artes liberales* waren de basis, waarop de studie in de hogere faculteiten, theologie, rechtsgeleerdheid en geneeskunde, moesten gebouwd worden.

Zoo spreekt Prins Willem van Oranje van de bedoeling der Leidsche Universiteit om te strekken „tot beoefening van allerley goede, eerlijke ende vrije kunsten ende wetenschappen” 6).

Onderwijs in deze drie „hooge faculteiten, te weten Theologia, Iurisprudentie, Medicina” naast de andere wetenschappen, de bevoegdheid om „promotiën te passeeren ende titulen te gheven” stempelde zulk een school tot Universiteit, Academie, Hoogeschool, waar de „studia generalia” werden beoefend 7).

Voetius houdt in zijne rede 7), tot inwijding der Utrechtsche Universiteit in de Domkerk gehouden den 13den Maart oude stijl 1636, de gebruikelijke volgorde der encyclopaedie der wetenschappen. Hij gaat bij zijn „Sermoen” uit van Luk. 2 : 46, de twaalfjarige Jezus, zittende in den tempel, in het midden der leeraren.

„De Academiën en scholen, mitsgaders de studiën en oefeningen, die aldaar gehanteert worden, zijn van God den Heere, den Fontein alles goeds..... en volgens dien gegrond op het *Goddelijke, natuurlijke, menschelijke of allen volkenrecht* (bl. 11).

Voorop gaat de theologie. Maar hiertoe is de wetenschap, die aan de academiën onderwezen wordt, niet bepaald.

Niemand echter meene, dat de studiën en de geleerdheid ten aanzien van dat deel, hetwelk eigenlijk en precieselijk de kennis van de Goddelijke dingen en der religie uit de Heilige Schriftuur betreft, wel nuttig en bevorderlijk zijn; maar dat de rest van kunsten en wetenschappen in geen consideratie behooren te komen, en dat tot dien einde geen academiën en scholen met groote moeite en kosten opgericht en onderhouden behoeven te worden” (bl. 14).

Achtereenvolgens passeeren dan de overige kunsten en wetenschappen de revue; eerst komt de *rechtsgeleerdheid* aan de beurt met haar verschillende onderdeelen, dan *historia*, chronologia, oratoria, poësis, voorts *medicina*, ook *philosophia*, waarander V. verstaat „een uitnemende wijsheid, een edele kennis van de werken en schepselen Gods, van noodige menschelijke zaken, een aanleiding tot de kennis Gods, een hulpmiddel om de H. Schriftuur en de Theologie ruimer en klaarder te

verstaan, dezelve anderen te beduiden en tegen alle wedersprekers te verweren" (bl. 25).

Tot de philosophia rekent V. de *physica*, eigenlijk niet anders dan kennis der natuur, *astronomia*, *optica*, *cosmographia* enz. enz. Tenslotte worden de *dialectica* of *logica* met *metaphysica* vermeld en in hun beteekenis kort toegelicht met de *critica* en het belang van de kennis en studie der talen betoogd, bl. 36 v.v. ⁸⁾.

Geheel dezelfde indeeling als in vroeger eeuwen.

Ook in een ander opzicht vertoont het wetenschaps-ideaal der jonge Universiteiten overeenkomst met dat der Middeleeuwen, dat zich aansloot bij de opvattingen der antieke filosofie. Toen de christelijke religie in aanraking kwam met de filosofie der heidensche wereld, waarin zij haar propaganda maakte, kwam zij ook te staan voor de taak, haar bezit voor het denken te rechtvaardigen en tegen de aanvallen van een haar vijandige beschouwing te verdedigen.

Het ligt in den aard der zaak, dat zij zich hierbij bediende van middelen, die de antieke filosofie zelve haar bood en tegenover het ideaal, dat deze najaagde, een ander stellende, toch den strijd voerde op een bodem, aan beiden gemeen.

Ook voor een Clemens van Alexandrië was het doel, wijsheid te verwerven. In den dienst hiervan stond de filosofie, die op haar beurt als Meesteres beschikte over de diensten der wetenschappen en kundigheden, die den cultuurmensch eigen waren ⁹⁾.

Ook bij Augustinus leefde, in eigen vorm, als ideaal hetzelfde doel, dat de antieke wetenschap, met name de Platonische filosofie, in nevelige verten had aanschouwd. Een glimp van het licht der eeuwige waarheid is den Platonisten schemerend opgegaan in de kennis van normen en onveranderlijke wetten.

Bij hem was dit ideaal gekleurd door de in haar diepte begrepen bestanddeelen der christelijke religie, en daardoor tendeele van het Platonisch ideaal onderscheiden, hoezeer het met Platonische bestanddeelen was vermengd ¹⁰⁾.

Het wetenschaps-ideaal der Middeleeuwen was door den invloed vooral van Thomas Aquinas, Aristotelisch georiënteerd; maar toch ook aan dat van Augustinus verwant.

Ook bij Thomas was het te doen om wijsheid en waarheid.

Hij was echter voor andere problemen geplaatst dan Augustinus en zocht den weg tot de ideale kennis anders dan deze. Augustinus sprak van een kennen van de dingen, waarvan wij het beeld niet door de zintuigen verkrijgen, maar *zoals zij zijn, zonder de beelden*, uit zichzelf innerlijk zien ¹¹⁾, dus van een grijpen van het intellegibele, d. i. van den vorm, dien het intellect losmaakt van de indrukken.

Voor Thomas stonden de vragen anders. Bij hem was het niet, als bij Augustinus: intelligibiliter lucent omnia; ¹²⁾ hij stelde zich de taak, door te dringen tot het boven-zinnelijke, tot de gedachte, die in de

„dingen” ligt, en zoo de „res”, de „dingen” te verstaan. Zoo zou de menschelijke geest van de immanente gedachte, in de „dingen” opgespoord, kunnen opklimmen tot de transcendente gedachten in de Goddelijke wijsheid, tot het „nadenken van de gedachten Gods”¹³⁾.

Zoo bouwde Thomas een kunstig geconstrueerd stelsel van wetenschap, dat aarde en hemel, menschelijke en Goddelijke dingen omvatte.

Voorop gingen in het systeem der studiën de grammatica en rhetorica, die de „woorden” als teekens verstaat¹⁴⁾. Hierbij sloot de dialectica aan, die als de kunst van het verstaan met de beide andere het *trivium* vormt.

Een hoogere trap wordt bereikt door het verstaan uit te breiden tot de dingen, en wel van de zijde, waar het intelligibele het duidelijkst spreekt, dus van de mathematica uit, die in de vier wetenschappen arithmetica, geometria, astronomia en musica, het *quadrivium* vormend, den tweeden trap beteekent.

Als derde verdieping boven deze zeven „artes liberales” volgt de *philosophie*, die doordringt tot de intelligibilia divinorum, en zoo leidt tot de vierde, de *sacra doctrina*, de theologie, op de openbaring gegrond.

Terecht is deze constructie van Thomas „een grandiose overwelving genoemd van de schijnbare tegenstrijdigheden, die de beperkte menschelijke geest zoo licht meent te moeten constateeren, bij de poging, met de veelvormige werkelijkheid in het reine te komen. De oorspronkelijkheid en het voorbeeldige van zijn systematiek kan eerst dan ten volle gewaardeerd worden, als men ertoe komt, de hierin opgeheven tegenstellingen, die tenslotte culmineeren in de tegenstelling van het eindige en het oneindige zijn, in haar volle beteekenis door te denken en zoo de dramatiek te proeven der geestelijke beheersching van tegenstrevende elementen, die zich verbergt achter de gladde oppervlakte van het afgerond systeem”¹⁵⁾.

Alles werd gesubsumeerd onder één begrip „wetenschap”; deze bestaat hierin, dat de menschelijke geest zich den inhoud van het „scibile” assimileert.

De rede assimileert zich door den intellectus agens datgene, wat voor de rede kenbaar is, het natuurlijke.

Wat boven de rede uitgaat, is kenbaar voor het geloof dat de bovennatuurlijke, geopenbaarde waarheid zich heeft te assimileeren.

Zoo is in het systeem van Thomas de wereld-kennis en de bovennatuurlijke kennis, het wereldlijke en het Goddelijke, samengevat in één geheel, dat eigenlijk beschouwd werd als gelijksoortige bestanddeelen van een door ons te omvatten verband.

Terwijl nu de reformatie een opvatting van het geloof bracht, die principiëel verschilde van de Middeleeuwsche, werd toch, begrijpelijkerwijze, voor de encyclopaedie der wetenschappen en bij de inrichting der Universiteiten in ons vaderland aan het bestaande aangesloten.

Evenzeer begrijpelijk is, dat de gedachte aan een eenheid van systeem werd vastgehouden.

Een universeel beginsel was ook inderdaad in het gereformeerd protestantisme gegeven met de belijdenis van de absolute Souvereiniteit Gods.

Deze conceptie dankt het aan de H. Schrift, door de theologie als principium erkend en gewaardeerd.

Op grond van de betekenis nu, die de H. Schrift heeft voor de theologie en in verband met de levende kracht, die de H. Schrift uitoefende op het leven des volks, op het algemeen bewustzijn in den bloeitijd van het gereformeerd protestantisme, lag het voor de hand, dat in het gesloten systeem, dat tegenover de conceptie der Rooms-Katholieke kerk, het protestantisme zocht te geven, de H. Schrift kern en centrum was.

Merkwaardig is ook in dit opzicht de rede, waarmede Voetius de Universiteit te Utrecht inwijdde.

Op de aansluiting aan en overneming van de gangbare encyclopaedie der wetenschappen wezen wij reeds.

Ook *hierin* sluit hij zich aan bij het historisch gegevene, dat hij het doel der wetenschap omschrijft als wijsheid. „Men kan de consciëntiën van de nuttigheid, eerlijkheid en Goddelijkheid der Academiën en Scholen niet beter overtuigen, dan als men aanwijst, hoe noodige, eerlijke en Goddelijke zaken daar verhandeld en geleerd worden. *Wijsheid en wetenschap is daar het stof of subject* waarmede men bezig is..... Als ik maar de wijsheid van Goddelijke en noodzakelijke menselijke dingen zeg, dan is de waardigheid en uitnemendheid der Scholen genoeg voorgesteld. Want wie is er behalve uitzinnige en goddelooze mensen, die de kostelijkheid der wijsheid niet erkent?”¹⁶⁾ Wat dan wordt toegelicht met beroep op de Spreuken van Salomo, die den lof der wijsheid bezingt.

Verder ligt voor V. de grond der eenheid van alle wetenschap in de H. Schrift.

Niet alleen omdat deze leert, dat uit en door en tot God alle dingen zijn.

Maar ook omdat „de H. Geest in de Schriftuur niet alleen leert hetgeen „juist effen” ter zaligheid iedereen noodig is te gelooven, maar ook in haar de fundamenten en beginselen legt van andere goede wetenschappen en kunsten, van allerlei wijsheid, die in de scholen en academiën geleerd, bestudeerd en gehanteerd wordt. Immers dat de H. Geest tenminste eenige zaden hier en daar tusschen strooit, om ons eenige proefkens daarvan te geven, den appetijt tot dezelve op te scherpen,..... en alzoo het verachten van zoo nuttige en heerlijke gaven Gods te benemen..... Hij heeft de hoogste dingen met de benedenste, de Goddelijke met de menselijke, de onzienlijke met de zienlijke, de eeuwige met de tijdelijke zoo tezamen en de één met of door occasie van het andere voorgesteld, dat wij de Schriftuur naarstig lezende, in alle wetenschappen en kunsten te zekerder kunnen voortgang maken en tot haar grondig verstand en voltooiing uit de Schriftuur niet weinig toebrengen”¹⁷⁾. Omgekeerd kan uit andere kunsten en wetenschappen veel bijgebracht

worden tot klaar en duidelijk verstand veler dingen, die in de Schriftuur ingevoegd worden..... bij wijze van..... trappen, opklimmingen en aanleidingen tot hooger dingen, tot de kennis des grooten Gods. Zoodat wij de Schriftuur met recht mogen noemen het Boek van alle wetenschap, de zee van alle wijsheid, de academie der academiën" 17).

Zoo wordt dus ook van het standpunt der gereformeerde belijdenis een poging gewaagd, het geheel der wetenschappen samen te vatten in één gesloten systeem.

Het is daarbij te doen om de eer en de kennis van Gods Naam. Aan de spits der wetenschappen staat de theologie, waaraan alle andere wetenschappen ondergeschikt zijn.

In deze opzichten is er sterke overeenkomst met de Middeleeuwsche opvatting van wetenschap.

Doch er is — wij zouden zeggen: natuurlijk — één verschilpunt: bij de Thomistische constructie is het uitgangspunt een kennisleer, die zich aansluit bij Aristoteles; zoo wordt de wereldlijke en de geestelijke kennis gezien als een gradatie, als een nadenken van de natuurlijke en de geopenbaarde waarheid.

Voor de gereformeerde kerk is norm en kenbron, voor al wat op den dienst van God betrekking heeft, de H. Schrift. Dat is deze dus ook voor de gereformeerde theologie.

Zóó was de gereformeerde theologie ook aan het woord aan de jonge Universiteiten van ons vaderland.

Zelfs stond de H. Schrift zoozeer in het middelpunt, dat bijv. Voetius in zijn reeds meermalen als specimen aangehaald „Sermoen" alle wetenschappen afleidt uit en terugbrengt tot de H. Schrift.

Sprekende over de rechtsgeleerdheid zegt V.: „de Schriftuur is de zuivere en onvervalschte fontein van alle rechtsgeleerdheid, van alle goede wetten..... Tot die fontein moet men alles brengen, en daar vandaan de beekskens wederom leiden..... Alle rechtsgeleerdheid zonder Schriftuur is mank, is als een tak van den boom gesneden, die in zichzelf verdrogen moet".

De historie „heeft haar begin, haar hoofd en voorts een groot deel des lichaams alleen uit de Schriftuur"; wat de chronologie betreft: „dat men zonder de Schriftuur gansch geen bescheid of rekening hebben kan van de eeuwen en tijden der wereld; dat men wederom zonder hulp der chronologie talloze passages van Gods Woord nauwelijks te recht verstaan kan", is zoo duidelijk, dat men er geen woord meer over behoeft te zeggen.

Van de „eделе kennis der natuurlijke dingen, de physica" wil V. dit alleen zeggen, dat de H. Geest als een volmaakte *Ideam* of grondteekening geeft van deze kennis in Gen. 1 en 2 en in Ps. 104..... Als deze dingen in de Academiën en Scholen geleerd worden, wat doet men anders dan de Schriftuur verklaren en de leerstukken van de natuurlijke dingen daaruit halen?

„Men kan deze heerlijke wetenschappen niet klein achten, zonder God den Heer, den werkmeester van de natuur en alle natuurlijke dingen te verkleinen; Hij heeft de wereld als een spiegel van Zijne goedheid, mogendheid, en wijsheid voorgesteld, om daarin hetgeen van Hem onzienlijk is, te beschouwen, Rom. 1 : 19, 20..... Hij noodigt ons tot dezelfde kennis mits de rechte fondamenten en de vaste beginselen daarvan leggende in de H. Schrift.”

Soortgelijke gedachtengang wordt gevolgd bij alle wetenschappen en alle onderdeelen daarvan, die V. opnoemt. Haar grondbeginselen vindt men in de H. Schrift en haar beoefening draagt in rijke mate bij tot een beter verstaan van de H. Schrift.

Mutatis mutandis hebben wij hier te doen met eenzelfde streven als bijv. spreekt in Bonaventura's tractaat *de reductione artium ad theologiam*¹⁸).

Bij dezen scholasticus is het de relatie van de wetenschap met de wijsheid, die de eenheid geeft aan het systeem, dat als een hiërarchische structuur heeft: het hogere bepaalt en verlicht het lagere, de onderdeelen zijn trappen, die tot het hoogste voeren.

Hij gaat uit van het woord van Jacobus, 1 : 17: „Alle goede gave en volmaakte gift is van boven, van den Vader der lichten, afkomende”.

„In dit woord”, zoo zegt hij, „wordt de oorsprong van alle verlichting aangeroerd. Ofschoon alle verlichting der kennis innerlijk is, kunnen wij toch redelijk onderscheiden, en spreken van een uitwendig, een lager, een innerlijk en een hooger licht”.

Al deze lichtbronnen verlichten ons leven en geven ieder op hare wijze kennis. Het uitwendig en het lagere verschaffen slechts wat van voorbereidenden aard is; het innerlijk licht geeft „omdat het de innerlijke en verborgen oorzaken onderzoekt, en wel door de principia der waarheid, die den mensch van nature gegeven zijn, de waarheid der dingen te zien en wel de redelijke (logica), de natuurlijke (physica) en zedelijke (moralis).

Het hogere licht leidt tot de hogere dingen, door te manifesteeren hetgeen boven de rede is. Boven de redewaarheid staat de veritas salutaris.

Na een uiteenzetting van de gradatie der verschillende terreinen van kennis, in overeenstemming met de verschillende door B. aangenomen lichtbronnen, komt hij tot de conclusie, dat alle soorten van kennis de theologie dienen¹⁹).

En daarom ontleent de H. Schrift haar voorbeelden en gebruikt woorden, die behooren tot alle soort van kennis.

„Ook is het duidelijk, dat de weg der verlichting wijd is, en dat in ieder ding dat men gewaar wordt of dat gekend wordt, innerlijk God zelf verborgen is”²⁰).

En daarom is „dit de vrucht van alle wetenschappen, dat in alle het geloof wordt opgebouwd, God wordt geëerd” enz.²¹).

Wij hebben èn bij Bonaventura èn bij Voetius te doen met een grootsche en heroïeke poging, de eenheid te vinden, waarnaar de menschelijke geest immer streeft.

Een poging, die en in de Middeleeuwen èn in den reformatorischen tijd mogelijk was en een tijdlang succes kon hebben. In beide immers was het de geniale conceptie van enkele groote, met bijzondere gaven begenadigde geesten, die de poging waagden.

Maar zij werden daarbij gedragen door het algemeen bewustzijn van den tijd, waarin zij leefden en waarop zij op hun beurt het stempel drukten.

Een christelijke wetenschap, een uit één beginsel opgebouwd, althans alles omvattend systeem te concipieeren is ook bij den rijkst begaafde niet mogelijk dan op de basis en tegen den achtergrond van een algemeen christelijk bewustzijn, dat voor de idee eener christelijke wetenschap een plaats heeft, m. a. w. in een cultuur-wereld, die van de beginselen der christelijke religie is doortrokken, en kan gezegd worden, een christelijke levens- en wereldbeschouwing te zijn toegedaan.

In de Middeleeuwen, en ook in het begin van den nieuwen tijd waren deze condities aanwezig.

Niet op dezelfde wijze en in gelijken vorm; dan toch zou het de vraag zijn, welke de beteekenis der reformatie is, en of zij wel tegenover het beginsel der Middeleeuwsche wetenschap, tegenover de religie en de theologie, zooals zij in de Roomsche-Katholieke kerk zich hadden ontwikkeld, een eigen beginsel heeft weten te stellen.

De reformatie in het algemeen, het gereformeerd protestantisme in het bijzonder, ging uit van de H. Schrift als norm en ken-bron voor religie en theologie.

In de erkenning van de volstrekte Souvereiniteit Gods, de autoriteit van Zijn Woord, zooals zij door den geloovige, verlicht door den H. Geest, wordt aanvaard, heeft het gereformeerd protestantisme zijn eigen beginsel.

En in de periode, waarin de Universiteiten in ons vaderland werden gesticht, was er zulk een krachtig bloeiend geestelijk leven, was er zulk een machtig bewustzijn van den rijken levensinhoud, dien men in de belijdenis der gereformeerde religie bezat, dat de poging kon gewaagd worden, een christelijke wetenschap te concipieeren, aan welker top de theologie stond, gediend door alle andere wetenschappen.

* * *

Het lag in de reden, was haast niet anders denkbaar, dat in het cultuurleven der 17e eeuw de theologie aan de Universiteiten de plaats innam, die zij metterdaad had.

Zij kon dat hebben, uit hoofde van de innerlijke kracht, van de grootsche conceptie en het levend geloofsbeginzel, dat aan het gerefor-

meerd protestantisme met zijn belijdenis der souvereiniteit Gods eigen is.

Zij had het, mede op grond van het algemeen bewustzijn, dat van de H. Schrift als doortrokken, met de wereld- en levensbeschouwing, die met de H. Schrift gegeven is, als doordrenkt was.

Begrijpelijk is dus, dat aan Leiden een Universiteit geschonken werd, voornamelijk met de bedoeling, in de eerste plaats de studie der theologie te bevorderen en de opleiding der predikanten voor den dienst des Woords²²⁾.

Voor de hand moest het liggen, dat van de theologische professoren verlangd werd de onderteekening van de gereformeerde belijdenis. Hierin toch vormden zij niet eens een uitzondering; ook de professoren in de andere faculteiten moesten professie doen van de gereformeerde religie.

Toch school reeds destijds hierin de kiem van een moeilijkheid. De gereformeerde kerken n.l. beseften zeer goed, hoeveel aan de opleiding der theologiae studiosi voor den dienst des Woords gelegen was, en hadden beseft van het nauw verband tusschen confessie en theologie, van het confessioneel karakter der theologie.

De Synode van Dordt heeft een onderteekingsformulier voor de professoren in de theologie doen opstellen en goedgekeurd. Maar het schijnt, Groningen's Universiteit uitgezonderd, aan geen Hoogeschool in gebruik te zijn gekomen. Zelfs heeft het formulier in Zuid-Holland aanleiding gegeven tot een langdurigen strijd tusschen de Professoren, achter wie de Curatoren stonden, die van geen subjectie aan de Provinciale Synode wilden weten, tenzij hun als compensatie ook stemrecht in de Synode werd gegund, en de kerkelijken, die wèl de subjectie wilden, maar aan de Professoren geen zitting wilden geven in de Synode²³⁾.

De Leidsche theologische faculteit had geen bezwaar tegen de onderteekening der formulieren van eenigheid, en beloofde in 1622 gaarne, die bij alle gelegenheden te zullen doceren, verdedigen en 't contrarie van die te weerleggen. Maar wel had zij bezwaar tegen de „belofte van subjectie van de professoren aan de provinciale Synode”. Daarom werd in overleg met de Curatoren der Universiteit besloten, een afzonderlijk boek in te richten, waarin de formulieren van eenigheid werden opgenomen en een onderteekingsformulier, dat in hoofdzaak hetzelfde bevatte als het door de Synode van Dordt opgestelde, met uitzondering van „de voorsegde subjectie”. De toenmalige Professoren, Walaeus, Rivetus, Thysius en Polyander onderteekenden het en hadden de bedoeling, dat ook hun opvolgers dat zouden doen²⁴⁾. Hieruit blijkt, dat reeds in den aanvang der geschiedenis van de Universiteiten de regeering en de bestuurders der Universiteiten hunne zelfstandigheid tegenover de kerk wenschten te bewaren; anderzijds beseften de Gereformeerde kerken terecht, dat het voor haar een levensbelang was, dienaren des Woords te ontvangen, wier opleiding zou zijn conform de confessie.

Vandaar de pogingen en het streven der kerken, zeggenschap te krijgen

over de theologische faculteiten en zelfs over de Universiteiten, en haar bestuur.

In de Synode van Dordt was door Noord- en Zuid-Holland de vraag naar de „reformatie der Hoogeschoolen” te berde gebracht, wat bepaald met het oog op Leiden geschiedde. De wenschen van Zuid-Holland betroffen o.a. de wisseling van Curatoren om de drie jaren; de benoeming van Hoogleraren in de theologie niet zonder toestemming der Synode. Wel is het concept van Zuid-Holland niet zonder wijziging aan de Staten aangeboden; zoo kwam er niet meer in voor het artikel over de jaarlijksche aftreding der Curatoren; ook werd de wensch over de benoeming van theologische professoren verzacht van den eisch, „niet dan met toestemming” tot „met advies” der Provinciale Synode ²⁵). Maar evenzeer als de wensch, dat als Curatoren zouden mogen aangesteld worden personen, die lidmaten zijn van de Gereformeerde kerk, geeft ook de begeerte, om geraadpleegd te worden aangaande de benoeming van theologische Professoren blijk van den invloed, waarnaar de kerk streefde.

En zeker niet minder van het juist besef, dat er een onverbrekelijke band bestaat tusschen kerk en theologie ²⁶).

Harerzijds stonden de theologische faculteiten op haar vrijheid en bleken niet geneigd, zich aan de kerk te onderwerpen.

Van de wrijving, die dit te Leiden veroorzaakte, verhaalt o.a. Eekhof; ²⁷) de faculteit was, naar het oordeel der Synode van Zuid-Holland van 1622, volgens de kerkenorde „subject”, en behoorde dit te blijven.

De Synode kon ook maar niet inzien, waarom de faculteit zich maar niet aan de macht der Synode wilde onderwerpen, en stokstijf bleef staan op de „vrijheit, aan alle gereformeerde academiën door Godvruchtige prins en overheden verleend” ²⁷).

„De faculteit..... heeft hare meening vastgehouden” (n.l. ten aanzien van het onderteekeningensformulier) „en ervoor bedankt om zich onder het juk der kerk te buigen”.

De moeilijkheden, die hier scholen, de gevaren ook, die deze situatie in zich borg voor kerk en theologie, zouden eerst allengs openbaar worden. Aanvankelijk deden zich geen bezwaren van beteekenis voor, daar de gereformeerde religie de bevoorrechte was.

Maar het geestelijk proces, dat in den nieuwen tijd met nieuwe krachten gedreven werd, zou niet stilstaan.

En naarmate de verschillende krachten werkten, de verschillende beginselen doorwerkten, en zich lieten gelden, zou ook aan het licht komen, wat in de eerste helft der 17e eeuw nog wegschool, of nog als een kracht werkte, waarvan de beteekenis niet klaar werd doorzien.

Allengs zou het differentiatie-beginsel doorwerken, dat met den modernen tijd gegeven is, het zou mede de structuur van het sociale leven bepalen, en van enorme beteekenis worden voor de cultuur-ontwikkeling.

En ook de humanistisch-pelagiaansche levensbeschouwing, die in het tijdperk der reformatie een sterk bestanddeel vormde in den machtigen stroom van het stuwende leven van den wordenden nieuwen tijd, zou haar invloed doen gelden.

In het cultuur-ideaal van het humanisme is, bij het zich richten op de harmonie der dingen, een sterk optimisme.

Bij de grootere beteekenis en de hogere waardeering, die in den nieuwen tijd de persoonlijkheid vond, is het humanisme gekenmerkt door een sterk individualisme.

Wel had het aanvankelijk, in overeenstemming met het algemeen bewustzijn van den reformatorischen tijd, een nog zeer sterken religieuzen inslag.

Toch bevatte het beginselen in zich, die aan de gereformeerde religie vijandig waren, en zou het in een richting zich ontwikkelen, die het diametraal zou doen komen te staan tegenover de theologie, zooals zij uit de gereformeerde belijdenis opkwam, en naar de conceptie der gereformeerde religie uit de H. Schrift werd ontwikkeld. Soms schenen, in den reformatorischen tijd, reformatie en humanisme elkaar te zoeken, en samen te gaan.

Doch dat was niet meer dan schijn; het kwam niet voort uit eenheid van levensbeginsel, maar werd, bij tijd en wijle, veroorzaakt door den strijd tegen den gemeenschappelijken vijand: de Roomsche-Katholieke kerk in de gestalte, die zij tegen het laatst der Middeleeuwen had verkregen.

Tegen de autoriteit, die Rome's kerk predikt en eischt, ging het verzet van humanisten en van reformatoren.

Hetgeen echter beiden voor dit gezag in de plaats stelden, liep zeer ver uiteen.

Was aan beiden de strijd om het recht der persoonlijkheid gemeen, de wijze waarop door ieder de handhaving van dit recht werd gezocht, was zeer verschillend.

Het gereformeerd Protestantisme, met zijn belijdenis van de absolute Souvereiniteit van den Deus Creator, wist de consciëntie gebonden aan het Woord Gods, waaraan de geloovige zich krachtens het testimonium Spiritus Sancti onderwerpt.

Het humanisme en de filosofie van het Cartesianisme, die zich hierbij in rechte linie aansloot, vindiceerde de autonomie der rede. Voor de theologie is deze antithese, dit verschil in conceptie van de grootste beteekenis geweest.

Niet alleen, dat de gansche wording en ontwikkeling der wetenschap, in den huidigen zin van het woord, voortkomt uit het humanisme²⁸); en dat dus de strijd van een wereld- en levensbeschouwing, die vreemd is aan de conceptie der christelijke religie, veelal gevoerd werd met de wapenen, in het arsenaal der „wetenschap” gesmeed. Maar ook de theologie zelve bleef alras in gebreke, zich voldoende te bezinnen op haar eigen levensbeginsel, werd overmeesterd door beginselen, die haar wezen geweld aandeden, of trok zich in haar strijd tegen de filosofie terug

in een bolwerk, dat geen verweer bood tegen de doodelijke aanvallen.

Het is in dezen strijd van beteekenis, dat Cartesius en het Cartesianisme het recht en de vrijheid der persoonlijkheid wel op een geheel andere wijze *moest* stellen dan de religieuze beweging, die in de reformatie haar krachten openbaarde.

De cartesiaansche filosofie emancipeerde zich van het gezag der R. Katholieke kerk en hare dogmata; doch zij bleef vreemd aan de diepten van het religieus besef, dat in volstrekte afhankelijkheid van de openbaring Gods, receptief stond tegenover de geestelijke wereld, die zich in de openbaring ontsloot.

Het kon dan ook niet uitblijven, of de autoriteit der openbaring moest worden aangetast, zoodra men zich van de beteekenis van eigen beginsel klaar bewust werd.

Dat komt in sterk sprekende mate aan het licht en is voor de ontwikkeling, of beter, voor de ontaarding en het verval der theologie van ontzaglijke beteekenis geweest, in de houding ten opzichte van de H. Schrift.

Omdat naar gereformeerde opvatting, de H. Schrift het principium cognitionis externum der theologie is²⁹⁾ is het van belang, hierop de aandacht bepaaldelijk te vestigen.

Niet, als stond dit aantasten van de autoriteit der H. Schrift, het onderwerpen van de Schrift aan de critiek der autonome rede en der schijnbaar onbevooroordeelde wetenschap, op zichzelf.

Maar omdat hier vooral duidelijk uitkomt, hoe in de humanistisch-pelagiaansche wereldbeschouwing principiën liggen, die de christelijke religie in het hart aantasten.

Een eerste stoot tot de beoefening der historisch-critische wetenschap, toegepast op de H. Schrift, ging uit van den R. Kathol. geleerde *R. Simon*.

Nevens een „critische geschiedenis van het Oude Test.” gaf hij ook een „histoire critique du texte du Nouv. Testament” in het licht³⁰⁾. Schijnbaar niet anders dan een *tekst*-geschiedenis, was dit werk toch in wezen iets anders.

De schrijver bedoelde, de geschiedenis van den tekst van het N. Test. na te gaan tot zijn oorsprong en langs dezen weg den juisten tekst vast te stellen.

Daarbij was het hem te doen om een vasten grondslag te verkrijgen voor de goddelijkheid van het christendom.

Deze methode volgend, keert Simon zich eenerzijds met bewustheid tegen de protestantsche beschouwing en waardeering van de H. Schrift, anderzijds tegen de scholastieken.

Anders dan de protestanten, die een grondslag voor de goddelijkheid van het christendom zochten in hun „esprit particulier, qui leur fist connaitre la divinité de ces Livres” zoekt hij den grondslag, op het voetspoor van een Irenaeus en Tertullianus, in „des raisons très solides, et qui n'ont rien de fanatique”³¹⁾.

Is eenmaal de historie van den tekst nagegaan en zoo de juiste tekst gevonden, dan is ook de waarheid vastgesteld der bijbelboeken, die erkend waren door alle katholieke kerken ³²).

Aan de andere zijde kan Simon de „subtilités” der scholastieken niet volgen; want „la religion consistant principalement en des choses de fait”, konden deze „théologiens” ons de zekerheid van deze feiten niet ontdekken ³¹).

„Het geloof van den waren christen is gegrond op de woorden van Jezus Christus, vervat in de geschriften der apostelen en in een constante traditie der katholieke kerken” ³¹).

Zoo zijn er twee wegen, die gezamenlijk tot de zekerheid van de waarheid der christelijke religie leiden: de weg der traditie van de (R. Kath.) kerk en de weg van het wetenschappelijk onderzoek naar den oorspronkelijken vorm der woorden van Jezus en van den tekst der boeken van het N. Testament.

De schrijver zoekt in dit werk, dat rijk van inhoud is en zeer verschillende onderwerpen behandelt, naar den oorsprong, het auteurschap en de integriteit der „livres sacrés”.

Tevens legt hij zich neer bij de autoriteit en de traditie der kerk. In dit opzicht is hij dus goed-Roomsch ³³).

Duidelijk is, dat bij een dergelijk standpunt de traditie een beslissende beteekenis heeft.

Even duidelijk, dat, valt de traditie en de autoriteit der kerk als beslissende instantie weg en wordt het gereformeerd beginsel van het testimonium Spiritus Sancti niet meer verstaan, de beslissing komen moet aan de autonome rede en de schijnbaar onbevooroordeelde wetenschap.

Leeft voor het communaal bewustzijn der gemeente Gods niet meer de overtuiging, dat de H. Schrift haar gezag in zichzelf heeft, omdat zij van God is, dan komt voor dit gezag, is ook de autoriteit der kerk weggevallen, iets anders in de plaats: het gezag en de geloofwaardigheid der H. Schrift wordt afhankelijk van een zekere wetenschappelijke traditie, van de betrouwbaarheid of geloofwaardigheid der auteurs van de bijbelboeken, van de waarschijnlijkheid of aannemelijkheid van hun inhoud.

En het laatste woord is dan altijd aan de autonome rede, die als beslissende instantie wordt geëerd.

In deze lijn is de ontwikkeling der theologie aan de Universiteiten in ons vaderland dan ook inderdaad gegaan.

Wel was de oppositie tegen de „nieuwe philosophie”, tegen het Cartesianisme, van de zijde der Gereformeerde theologie aanvankelijk zeer scherp.

Een Voetius bijv. deed alle mögelijke moeite haar invloed te keeren en den voorstanders van Cartesius' leer den mond te stoppen ³⁴).

Maar hij kon hierin niet slagen. De openbaring van een geest, die vreemd was aan de diepe godsvrucht der Gereformeerde religie kon hij niet onderdrukken.

Naast het Cartesianisme was de invloed van het Spinozisme groot, dat met zijn streng logische, monistische, idealistische conceptie velen bekoorde, en een gevaarlijke vijand werd van de christelijke religie.

Het kon niet uitblijven, dat zijn stelsel, dat antithetisch stond tegenover de conceptie der christelijke religie, in ieder opzicht en in alle onderdeelen zich als haar antipode zou vertoonen.

Dat het Spinozisme dus ook tegen het gezag der Schrift opkwam, lag voor de hand.

Inderdaad is dit het geval geweest.

Voor Spinoza's monisme kon de „openbaring” niet de beteekenis hebben, die zij heeft voor de christelijke kerk.

De H. Schrift is voor hem dan ook niets anders dan andere religieuze literatuur.

Haar goddelijkheid bestaat alleen hierin, dat zij de zuivere moraal behelst.

„Indien wij zonder vooroordeel de goddelijkheid der Schrift willen betuigen, moet zij voor ons slechts hierin bestaan, dat zij de ware leer der moraal bevat; want hieruit alleen kan haar goddelijkheid bewezen worden”³⁵⁾.

Dit ligt in dezelfde lijn als zijn waardeering der profetie: „Wij hebben aangetoond, dat de gewisheid der profeten voornamelijk daarin bestaat, dat de profeten een billijke en goede gezindheid hadden”³⁶⁾.

Aan het N. Test. waagt Spinoza zich minder met zijn critiek dan aan het Oude, daar hij verklaart, niet genoegzaam kennis van het Grieksch te hebben.

Toch wil hij een en ander ook hierover opmerken, dat voor zijn doel genoeg is³⁷⁾.

En wat hij opmerkt, komt hierop neer, dat hij ook aan de H. Schrift van het N. Test. alle openbarings-karakter en -autoriteit ontzegt, en ze plaatst op het niveau van het algemeen-menschelijke, algemeen-religieuze, eigenlijk van de vlakke moraal.

Een bijzondere openbaring is aan de Apostelen niet geschonken, noch een bijzondere opdracht, toen zij uitgingen om te prediken.

Slechts datgene was aan een afzonderlijke openbaring te danken, wat zij, terwijl zij predikten, tevens met teekenen bevestigden; al het overige echter hebben zij gesproken of geschreven uit een natuurlijke kennis³⁷⁾.

De brieven der apostelen zijn door het natuurlijk licht ontstaan. Daarom is het de vraag, hoe zij uit een louter natuurlijke kennis dingen hebben kunnen leeren, die niet onder deze natuurlijke kennis vallen.

Spinoza's antwoord hierop is zeer merkwaardig en toont aan, hoe ook bij hem, evenals eigenlijk bij het humanisme van den reformatorischen tijd, de religie reeds opging in een moralisme als waarop in het eind der 18e eeuw de religie van het rationalisme zou uitloopen.

Hij zegt n.l., dat: „hoewel de religie, zooals zij door de apostelen

werd verkondigd, n.l. door de eenvoudige geschiedenis van Christus te verhalen, niet valt onder de rede, toch iedereen gemakkelijk haar hoofdsom, *die voornamelijk in zedelijke voorschriften bestaat*, door het natuurlijk licht kan verkrijgen³⁸).

Al wat hierboven uitgaat, is voor Spinoza niet dan een bron van veel geschil en twist, dus eigenlijk maar hinderlijk en schadelijk.

Hier kondigt zich reeds een reductie en een vervlakking aan van de religie, die ver afstaat van de innige vroomheid en het diep afhankelijkheidsbesef, waarin in het gereformeerd protestantisme het religieus grondgevoel aan het woord was; een reductie en vervlakking, die de voorlooper heeten mag van het „christendom boven geloofsverdeeldheid” waarmee het latere liberalisme ons volk dacht gelukkig te maken.

„Er is geen twijfel aan”, aldus Spinoza, „of uit datgene dat de apostelen op verschillende fundamenten aan religie hebben opgebouwd, zijn velerlei twisten en scheuringen ontstaan, waardoor de kerk reeds van de dagen der apostelen af onophoudelijk is gekweld geweest en ongetwijfeld ten eeuwigen dage zal gekweld worden, totdat eindelijk eens de religie van de philosophische speculaties wordt gescheiden en herleid wordt tot de zeer enkele en eenvoudige geboden, die Christus de zijnen geleerd heeft; dit was den apostelen onmogelijk, omdat het evangelie aan de menschen onbekend was. Daarom hebben zij, opdat de nieuwigheid van zijn leer de ooren der menschen niet zou kwetsen, haar zooveel mogelijk pasklaar gemaakt voor het inzicht der menschen van hun tijd en haar gebouwd op de grondslagen, toentertijd het meest bekend en aanvaard. En daarom heeft geen der apostelen meer „gefilosofeerd” dan Paulus, die geroepen was om de heidenen te prediken”. Spinoza bedoelt met „filosofeeren” wat thans „dogmatiseeren” zou heeten; Paulus heeft in zijn dogmatische en religieuze voorstellingen zich geschikt naar zijn tijd, om aan het evangelie ingang te verschaffen, dat voor Spinoza louter in de zedelijke voorschriften van Jezus bestaat.

Wat zijn ideaal is blijkt uit deze verzuchting: „Onze tijd zou waarlijk gelukkig zijn, als wij hem bevrijd mochten zien van alle bijgeloof”³⁹).

Het strakke monisme van Spinoza kon geen oog hebben voor het beginsel van veelvormigheid en differentiatie, dat in het protestantisme zich gelden deed en was in wezen vijandig aan het beginsel van het Gereformeerd Protestantisme, dat in den eisch der wedergeboorte en de aan de H. Schrift zich aansluitende opvatting van het geloof het recht en de beteekenis der persoonlijkheid erkent.

Het moest in conflict komen met de Gereformeerde theologie, die in de opperheerschappij van de rede, waarvoor het Spinozisme opkwam, terecht een aantasten zag van de autoriteit der openbaring Gods en een verkeeren van de verhouding tusschen God als Schepper en den mensch, Zijn schepsel, zooals de Gereformeerde religie deze belijdt.

In de mate, waarin invloeden als van het Spinozisme doorwerkten, moest ook het leven der kerk daaronder lijden.

Omgekeerd onderging ook de theologie wederom den invloed van het in verval gerakend kerkelijk leven; bij het nauw verband, dat er bestaat tusschen kerk, belijdenis en theologie⁴⁰⁾ kan het niet anders, of er is ook een wederkeerige werking.

Weliswaar heeft de Gereformeerde theologie het gevaar beseft, en aanstonds verzet geboden, zoowel tegen het Cartesianisme als tegen het Spinozisme.

Doch de vraag is gewettigd, of in het zich terugtrekken op de „oude filosofie” wel het sterkst denkbare verweer was gelegen en of niet in het Calvinisme een moment is, dat beter dan de „oude filosofie” de beteekenis der persoonlijkheid tot zijn recht doet komen.

Een gereformeerde theologie, die hiervoor een open oog heeft, zal wellicht tegenover de ontwikkeling der moderne critische filosofie sterker staan dan eene, die zich terugtrekt op het bolwerk van de Aristotelische filosofie.

Ontegenzeggelijk heeft óók in haar scholastieken vorm de gereformeerde theologie het hare gedaan, om de gereformeerde levens- en wereldbeschouwing te verdedigen tegen een visie, die voor de plaats der kerk in het leven bedenkelijk moest worden, die de autoriteit der openbaring aantastte en *heel* het leven zette op louter natuurlijke basis.

Toch valt niet te ontkennen, dat de theologie aan verval niet is ontkomen.

Zij heeft te vaak haar krachten verspild in spitsvondige disputaties, in scholastieke haarkloverijen en distincties, die het rapport met het practisch-religieuze leven hadden verloren. En bovendien was er in het verweer tegen de terecht afgewezen Cartesiaansche en Spinozistische beschouwingen een uiterst zwakke steê: de theologie liep het niet-denkebeeldig gevaar, zelve in rationalistische banen te komen.

Voor de ontwikkeling en de positie der theologie en voor de mate van haar invloed op het cultuurleven is dit fataal geweest.

De theologie is geïsoleerd komen te staan en de wetenschap is voortgeschreden, zonder dat de christelijke religie inwerkte op de groote vraagstukken, die zich opdeden.

En zoo is zij ten prooi gevallen aan het saeculariseeringsproces, dat in de 18e en 19e eeuw gestadig voortschreed; zij is mede betrokken en getrokken in een richting, waarin zij van haar oorsprong steeds meer vervreemde.

Steeds sterker werd zij overwoekerd door beginselen en beschouwingen, die haar van karakter deden veranderen.

De bezieling, de geloofskracht, weken van haar. Zij bleef in gebreke, de machtige conceptie, die in het Calvinistisch beginsel gegeven is, naar alle zijden heen uit te werken.

En zij kwam onder den ban van een wetenschappelijke ontwikkeling, die, gelijk zij een bedreiging was voor de christelijke religie, ook de theologie als *godgeleerdheid* naar de hartader stak.

De verschillende fermenten, die in den modernen tijd sedert het tijdvak der reformatie aanwezig waren, doch aanvankelijk nog wegscholen onder een schijnbare eenheid, begonnen allengs hun werking te doen.

De elementen, die aan het reformatorisch beginsel vreemd waren, doch eerst nog gehuld bleven in het gewaad der christelijke religie, kwamen allengs openbaar in hun waren aard; begunstigd door wijsgeerige stelsels als van Cartesius en Spinoza, begonnen zij zich te bezinnen op hun beginsel.

Ook de enkele theologen, die in den bloeitijd der gereformeerde theologie bewust trachtten het scholastieke intellectualisme af te snijden, hebben op den duur dit niet kunnen keeren.

Een geleerde als Amesius bijv. werd er door zijn uitgangspunt toe gebracht, de metaphysica van de theologie te weren, daar zij slechts speculeert over het goddelijke, terwijl de theologie van de speculatie voortgaat tot de praxis⁴¹⁾.

Hij hield vol, dat de theologie haar bron heeft te zoeken in de openbaring Gods.

Zoo keert hij zich eenerzijds tegen de scholastiek in de theologie, anderzijds tegen de filosofie, die louter bij het natuurlijk redelicht wil komen tot theologische of ethische kennis.

Hem is de eenige kenbron der theologie in Gods openbaring.

De invloed, die van hem en zijn geschriften uitging, is groot geweest⁴²⁾.

Hij heeft den nadruk gelegd op het practisch-religieus karakter der theologie. Evenals het de roem was van Socrates, dat hij de filosofie heeft gebracht naar het „gewone leven”, de deugd en het weten wist te verbinden, streefde Amesius ernaar, „de theologie weg te roepen van zekere netelige en moeilijke questies en controversen en haar te brengen tot het leven in de practijk”⁴³⁾.

Voor den theologischen student moet het doel der theologie zijn, dat hij, zelf Gode levend, ook anderen tot God brengt, of, dat hij zich geheel geeft en toewijdt aan de eere Gods en den opbouw der kerk. Daarom is voor de theologie niet alleen het dogma, maar ook de methode en „experientia” van wezenlijk belang.

De theologie is „de leer om Gode te leven”⁴⁴⁾.

Haar „practisch”, d. i. niet louter-theoretisch, niet intellectualistisch karakter, illustreert hij door te wijzen op het practisch karakter van alle wetenschap; deze bestaat uit regels, waardoor één of andere *handeling* van het schepsel wordt gedirigeerd; daar het leven de hoogste „actus” van alle is, kan zij met niets anders eigenlijk bezig zijn, dan met het *leven*.

De natuur van het „theologisch leven” is „Gode te leven”. Gode leeft men, wanneer men leeft naar Gods wil, ter eere Gods, terwijl God in het hart werkt⁴⁴⁾.

Duidelijk is hier het streven, voor de theologie het rapport met het leven te bewaren; haar te behoeden voor een vlucht in ijle, en niet

zelden ijdele speculaties; haar verre te houden van intellectualisme. Doch de eenheid van het geestelijk leven der kennis Gods heeft Amesius op dezen weg niet gevonden.

Wel stelde hij het levens-beginsel in het *geloof*, dat noodzakelijk aanwezig moest zijn, zouden de levens-acties (de „actiones vitales”) er kunnen zijn.

Wel bond hij terecht de theologie en het geloof aan de H. Schrift. Maar hij ontkwam toch niet aan deze eenzijdigheid, dat te veel de nadruk werd gelegd op den *wil*. Vandaar zijn omschrijving van de theologie als „de leer om Gode te leven”, en de verdeling van de theologie in *geloof* en *observantie*.

Doch ook bij hem ontbrak, bij het vele juiste en schoone, dat hij gaf, de doorwerking van het breede en universeele, dat aan de geniale conceptie van Calvijn eigen is: deze vindt door zijn erkenning van het „semen religionis” en den „sensus divinitatis” in het natuurlijk leven een aanknoopingspunt voor de geloofskennis; in zijn belijdenis van de Souvereiniteit Gods als den Schepper het rapport van het geestelijk met het natuurlijk leven en in de centrale beteekenis van het geloof de tegenweer zoowel tegen het objectivisme der speculatie en van het intellectualisme als tegen het subjectivisme in zijn verschillende gedaanten.

Naarmate het besef van de beteekenis van Calvijn's universeele conceptie in de gereformeerde theologie terugweek, kwam deze meer en meer open voor invloeden, die haar van karakter moesten doen veranderen. De pretensie van een filosofie, die de autonomie der rede met miskenning van de autoriteit der openbaring stelde, kon niet nalaten, het gezag der H. Schrift als principium theologiae aan te tasten.

Daardoor werden geestelijke stroomingen versterkt, die naast het gereformeerde haar invloed op het leven der kerk en de theologie van den aanvang hadden geoefend.

Het kerkelijk leven zelf verzwakte, de geestelijke verheffing uit den bloeitijd zonk in.

En zoo verloor ook de theologie een aanzienlijk deel van de leiding, die zij in het Gereformeerd Protestantisme aanvankelijk had bezeten. „Ontstentenis van theologische leiding moest de kerk weer openlaten voor vreemdsoortige invloeden en wederkeerig belemmerden deze invloeden de leiding der theologie”⁴⁵).

In de 18e eeuw nam de heerschappij van het rationalisme toe, waartegen een van haar adeldom vervallen theologie geen verweer meer had.

En ook voor ons land geldt, wat Paulsen zegt van de Deutsche universiteiten, dat sedert het optreden van Wolff de theologie onder den invloed van de filosofie van het rationalisme kwam; dat in het algemeen de theologie onder overheersching van de filosofie geraakte.

Achtereenvolgens heeft de filosofie van Wolff, van Kant, van Hegel, beslissenden invloed gehad op de theologie⁴⁶).

Geïsoleerd, in zooverre zij zich verloor in vaak onvruchtbare speculaties

en disputaties en hare krachten verbruikte in onderling krakeel — geseculariseerd naarmate zij overmeesterd werd door rationalistische en anti-christelijke philosophische invloeden, heeft de theologie een proces doorleefd, dat niet slechts háár leven raakte, maar in allerlei gebied van het leven zijn wërking deed gevoelen.

In het sociale leven, op staatkundig gebied, in de wetenschap deden zich allengs de differentieerende momenten gelden, die met het ontstaan der reformatie gegeven en aanwezig waren.

Het recht en de beteekenis der persoonlijkheid, de drang naar vrijheid, kwamen aan het woord niet enkel in de reformatorische opvatting der christelijke religie, maar evenzeer in andere vormen, die moesten leiden tot verzet tegen en emancipatie van deze religie.

Door het verval van het kerkelijk leven ging het tegenwicht ontbreken van een zeer belangrijk sociaal, samenbindend element, en viel het maatschappelijk en staatkundig leven ten prooi aan een individualisme, dat op zijn beurt mede hielp, op de ontwikkeling der theologie een ongunstigen invloed te oefenen, en ertoe medewerkte, dat het besef van den band tusschen theologie en kerk al meer verzwakte.

(Wordt vervolgd.)

1) Prof. Dr. A. Eekhof, De Theologische faculteit te Leiden in de 17e eeuw, Utrecht 1921, bl. 35*.

2) Eekhof, t.a.p. bl. 16*.

3) Dr. P. C. Molhuysen, Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche Universiteit; 's Gravenhage 1913, I, bl. 124*, bij Eekhof, t.a.p. bl. 33*.

4) Gu. Baudartius, Memoryen ofte Cort verhael der Gedenckweerdichste so kerckelicke als wereltlicke Gheschiedenissen... van den Iaere 1603 tot in het Iaer 1624. Arnhem, 2e dr. 1624, VI, 23.

5) Vgl. Loncq, Historische Schets der Utrechtsche Hoogeschool, 1868, bl. 13, 19.

6) Willem van Oranje schrijft aan de Staten, den 28 Dec. 1574: „dat tot een vast steunsel en onderhoudt der vrijheid en goede wettelijke regeering des lands niet alleen in zaken der religie, maar ook in hetgeen den gemeenen burgerlijken welstand belangt... vóór alles noodig is” de oprichting van een universiteit, „waar de jeugd beide in de rechte kennisse Gods en allerlei goede, eerlijke en vrije kunsten en wetenschappen, dienende tot de wettelijke regeering der landen opgevoed en onderricht worden”. Molhuysen, a.w. bl. 1* v.

7) G. Voetius, Sermoen van de Nuttigheydt der Academien ende Scholen, mitsgaders der Wetenschappen ende Konsten die in deselve geleert werden, Utr. 1636, 2e dr. Amsterdam 1655. Aanhangsel, waarin een „lijstje van alle Academien ende de meest-vermaarde illustre scholen in Christenrijk”.

8) Het octrooi tot het oprichten van de Leidsche Universiteit spreekt van de bedoeling, „om vrij en openbaar de scientien der Godheid, in de Rechten en Medicijnen, mitsgaders der Philosophien en alle andere vrije kunsten, ook de talen Latijn, Grieksch en Hebreuwsch gecundicht, gedaen ende geleert te worden”.

In de afkondiging binnen Leiden van de inauguratie der Universiteit heet het, dat daarin „alle professiën, zoo wel der heilige Schrifturen, der rechten, der medicijnen, der philosophiën ende andere redelijke konsten geleerd zouden mogen worden”. Vgl. Molhuysen, a.w. bl. 8*, 12*.

9) „Zooals de encyclopaedische wetenschappen elkaar ontmoeten in de filosofie, haar meesters, zoo werkt ook de filosofie zelve mede tot het verwerven van wijsheid”. Clem. Alex. Strom, I, V, 30, 1.

10) Vgl. Th. L. Haitjema, Augustinus' wetenschapsidee, diss. 1917, passim.

- 11) Aug.: Conf. X, 18.
- 12) Aug.: Solil. I, 1, 3.
- 13) „Sensibilia intellecta manuducunt ad intelligibilia divinorum”; Thomas Aq., quaest. disp. de ver. 10, 6.
- 14) Vgl. de definitie van Augustinus, de doctrina christ. I, 2: „omnis doctrina vel rerum est, vel signorum; sed res per signa discuntur... Sunt autem... signa, quorum omnis usus in significando est, sicuti sunt verba. Nemo enim utitur verbis nisi aliquid significandi gratia” etc.
- 15) Dr. Switalski, Die geistesgeschichtl. Bedeutung der Philosophie des hl. Thomas v. Aq., Bonner Zeitschr. f. Theol. und Seelsorge, I, 1924, H I, S. 9.
- 16) Sermo enz. bl. 13.
- 17) Bl. 15.
- 18) S. Bonaventura, Opera, ed. Quaracchi, t. V, 1891.
- 19) „Et sic patet multiformis sapientia Dei quae lucide traditur in sacra scriptura: occultatur in omni cognitione et in omni natura. Patet etiam quod omnes cognitiones famulantur theologiae”.
- 20) „Patet etiam quam ampla sit via illuminativa, et quod in omni re quae sentitur sive quae cognoscitur *interius latet ipse deus*”.
- 21) „Et hic est fructus omnium scientiarum, ut in omnibus aedificetur fides, honorificetur Deus, componantur mores, hauriantur consolationes: quae sunt in unione sponsi et sponsae, quae quidem fit per charitatem, ad quam terminatur tota intentio sacrae scripturae, et per consequens omnis illuminatio de sursum descendens”.
- 22) Zie bl. 402.
- 23) H. H. Kuyper, De Post-acta, Amst. 1899, bl. 246, vgl. ook bl. 229—231.
- 24) Vgl. Eekhof, a.w. bl. 70* v., 25.
- 25) Vgl. H. H. Kuyper, a.w. bl. 167, 178 v., 265, 484.
- 26) Hierover later.
- 27) A.w. bl. 71* v., 33 v.
- 28) Windelband, Gesch. d. Philosophie, S. 287 f. teekent de geschiedenis der philosophie der Renaissance als in hoofdzaak het „Allmähliche Herausarbeiten der naturwissenschaftlichen Weltbetrachtung aus der humanistischen Erneuerung der griechischen Wissenschaft”; hij onderscheidt twee perioden: een humanistische en een natuurwetenschappelijke, de grens tusschen deze beide is \pm 1600. De tweede periode omvat „die zur Selbständigkeit herausgerungenen Anfänge der modernen Naturforschung und in deren Gefolge die grossen metaphysischen Systeme des 17 Jahrhunderts”. Beide perioden hooren ten nauwste bij elkaar en vormen een geheel. „Denn das innerlich treibende Motiv in der philosophischen Bewegung des Humanismus ist derselbe Drang nach einer von Grund aus neuen Erkenntnis der Welt, welcher schliesslich durch die Begründung und die principielle Ausgestaltung der Naturwissenschaft seine Erfüllung fand; aber die Art wie dies geschah und die begrifflichen Formen, in denen es sich vollzog zigen sich an allen wichtigen Punkten von den Anregungen abhängig, die von der Aufnahme der griechischen Philosophie ausgingen. *Die moderne Naturwissenschaft ist die Tochter des Humanismus*”.
- 29) Zie onder.
- 30) Histoire critique du texte du N. T., où l'on établit la Vérité des Actes sur lesquels la Religion Chrétienne est fondée, Rotterdam, 1689, '93, 3 t.
- 31) O. c. préface.
- 32) 1. 1. „qui étoient reconnus de toutes les Eglises Catholiques”. Ook t. I, p. 18 spreekt S. met afkeuring van „cet esprit particulier de quelques protestans”.
- 33) Vgl. o. c. t. I p. 17: „la tradition constante de l'Eglise est le motif qui nous fait distinguer les Livres Divins et Canoniques de ceux qui ne le sont point”. De kerk heeft ook de titels aan de evangeliën toegevoegd, althans ze erkend, om ons te bevestigen, dat deze evangeliën door Apostelen of hun leerlingen waren geschreven: „ce qui ne s'accorde nullement avec cet esprit particulier de quelques protestans”.
- 34) Vgl. A. C. Duker, De oude en de nieuwe philosophie aan Utrechts jonge academie, Teylers Theol. Tijdschr. III, 1905, bl. 338—361.
- 35) Tract. theol.-pol. c. 7: „Imo, si sine praeiudicio Scripturae divinitatem testari volumus, nobis ex eadem sola constare debet, ipsam vera documenta moralia docere; ex hox enim solo eius divinitas demonstrari potest; nam-certi-

itudinem Prophetarum ex hoc praecipue constare ostendimus, quod Prophetarum animus ad aequum et bonum inclinatum habebant”.

³⁶⁾ Vgl. Tract. theol.-pol. c. 10.

³⁷⁾ Tract. theol.-pol. c. 11: „quae (apostoli) simpliciter, nullis adhibitis tanquam testibus, signis, scripto vel viva voce docuerunt, ex ea cognitione” (sc. naturali) „locuti sunt vel scripserunt”.

³⁸⁾ 1. 1. „Quamvis Religio, prout ab Apostolis praedicabatur, nempe simplicem Christi historiam narrendo, sub Rationem non cadat, eius tamen summam, quae potissimum documentis moralibus constat, ut tota Christi doctrina, potest unusquisque Lumine Naturali facile assequi”.

In een noot wordt eraan toegevoegd: à savoir celle que Jésus Christ avait enseignée sur la montagne, et dont St. Matthieu fait mention au ch. 5 et ss.

³⁹⁾ 1. 1. „Denique non dubium est, quin ex hoc, quod sc. Apostoli diversis fundamentis Religionem supraedificaverint, ortae sint multae contentiones et schismata, quibus Ecclesia iam inde ab Apostolorum temporibus indesinenter vexata fuit, et profecto in aeternum vexabitur, donec tandem aliquando Religio a speculationibus philosophicis separetur, et ad paucissima et simplicissima dogmata, quae Christus suos docuit, redigatur; quod Apostolis impossibile fuit, quia Evangelium ignotum erat hominibus. Adeoque eius ne doctrinae novitas eorum aures multum laederet, eam quoad fieri poterat, hominum sui temporis ingenio accomodaverunt, et fundamentis tum temporis maxime notis et acceptis superstruxerunt, et ideo nemo Apostolorum magis philosophatus est, quam Paulus, qui ad gentibus praedicandum vocatus fuit..... Iam autem felix profecto nostra esset aetas, si ipsam etiam ab omni superstitione liberam videremus”.

⁴⁰⁾ Hierover later.

⁴¹⁾ Vgl. zijn „Disputatio theologica contra metaphysicam”.

⁴²⁾ Vgl. W. Goeters, Die Vorbereitung des Pietismus, Leipzig 1911, S. 55, 61 ff.

⁴³⁾ Vgl. een toespraak tot de studenten te Franeker, in Aug. 1623 gehouden, Gu. Amesius, Opera, Amstelod. 1658 t. III fin.

⁴⁴⁾ Vgl. zijn „Medulla theologica”.

⁴⁵⁾ A. S. E. Talma, Reformatie en scholastieke wetenschap, Theol. stud. 1900, bl. 109.

⁴⁶⁾ Fr. Paulsen, Gesch. d. gelehrten Unterrichts usw. I², S. 529: „Seit den 30er Jahren (nl. der 18e eeuw) vollzog sich dieser bemerkenswerte Umschwung. Bisher hatte die Philosophie unter der Botmässigkeit der Theologie gestanden; sie war *ancilla theologiae*, wenigstens die Akademische. Von jetzt ab änderte sich wenigstens im Bereich des Protestantismus, das Verhältnis dahin, dass die Theologie unter den dominierenden Einfluss der Philosophie trat: nach einander haben die Wolfische, die Kantische, die Hegelsche Philosophie auf die Gestaltung der Theologie entscheidend eingewirkt.”

Vgl. ook II, S. 260: „Eine ungeheure Steigerung des Ansehens der wissenschaftlichen Erkenntnis ist für das 19e Jahrhundert ein hervorragender Zug. Die alte Form der Weltanschauung, die auf übernatürliche Offenbarung sich gründende kirchliche Dogmatik, die bisher formell thatsächlich das geistige Leben beherrscht hatte, war im Zeitalter der Aufklärung um ihre Geltung gekommen. An die Stelle trat das *natürliche* Erkennen, Philosophie und Wissenschaft übernahmen die Aufgabe, eine neue Weltanschauung aufzubauen.”

IN DEN STRIJD OM EEN CHRISTELIJKE STAATKUNDE

PROEVE VAN EEN FUNDEERING DER CALVINISTISCHE LEVENS-
EN WERELDBESCHOUWING IN HARE WETSIDEE

DOOR

PROF. DR. H. DOOYEWEERD.

Hoofdstuk I. (*Vervolg*)

XIV.

De mathematische afleiding van het humanistisch natuurrechtssysteem, Grotius, Hobbes, Spinoza, Pufendorff.

De verscherping van het conflict tusschen natuurrecht en staatsraison. De antinomieën in de humanistische wetsidee.

Achter ons ligt de natuurrechtelijke constructie van het staatsrechtelijk stelsel bij Bodin. Wij zagen naar welke methode deze groote jurist zijn stelsel opbouwde, hoe de humanistische wetsidee in haar nog primitieven en innerlijk niet geheel klaren vorm aan zijn constructie ten grondslag werd gelegd. We zagen voorts de individualistische tendenzen van het middeleeuwsch nominalisme doorwerken, geaccentueerd door de Romeinsch-Stoïcijnsche machts- en wilsleer. Wij zagen tenslotte het latent conflict tusschen natuurrecht en staatsraison bij de botsing tusschen de leer, dat de vorst boven de wetten staat (de definitieve breuke met het standenstaatsrecht en de Germaansche rechtsopvatting) en het natuurrechtelijk beginsel van de onschendbaarheid der verdragen.

Wij wenden thans den blik vooruit naar de groote systemen van het modern-humanistisch natuurrecht, stelsels, opgebouwd in een tijd, waarin de humanistische wetsidee reeds haar eerste klare formulering had gevonden in de wijsbegeerte van een Descartes, Hobbes en Spinoza.

Democritus en Epicurus hadden voorshands de overhand in het wijsgeerig denken verkregen. Het ideaal der zuiver mechanisch-mathematische natuurverklaring, het moderne wetenschaps-ideaal, werd het eerste constitutieve element in de humanistische wetsidee. In dit element belichaamde zich de souvereiniteit van het denken, dat de geheele zinnelijke natuur afbreekt, om haar naar de door de rede zelf gedicteerde wetten weer als een streng rationeel stelsel op te bouwen. Het denken vermeesterde in dit opzicht de eene schans na de andere. Na de mechanica, de bewegingsleer, en de daarop gebouwde physica, kwam de organische natuur aan de orde. Op dit terrein had het Aristotelisch wetenschapsbegrip zich teruggetrokken achter zijn schijnbaar onneembaar bolwerk, de organische doelmatigheid, die voor de rationalistische causale verklaring ten eenenmaal ontoegankelijk zou zijn.

Doch zie, de beroemde *Harvey* ontdekte het mechanisch stelsel van den bloedsomloop en van stonde aan bleek de zoogenaamde onaantastbaarheid van het bolwerk der Aristotelische filosofie een bedriegelijke inbeelding.

De groote Descartes ruimde de slagboomen tusschen mechanica en biologie, tusschen de mechanische en organische natuur vastbesloten weg. De geheele biologie, ingesloten het organisme van het menschelijk lichaam, viel ten buit aan de soevereiniteit van het denken. „Het is een dwaling te gelooven, dat de ziel aan het lichaam beweging en warmte verleent,” schreef de Fransche denker en daarmede was ook op biologisch terrein de Aristotelische leer der substantieele vormen, volgens welke de ziel als substantieele vorm het lichaam beweging en leven verleende, in den hartader getroffen. Ook de theorie van de waarneming (de dioptiek) werd op zuiver mathematisch-mechanischen grondslag gesteld. De continuïteit van het denken, door geen soevereine wetsgrenzen meer gestoord, vloeide als een kristalheldere rustige stroom door. Maar hier stuitte die stroom op het tweede constitutief element der humanistische levens- en wereldbeschouwing, de soevereiniteit van de menschelijke persoonlijkheid.

Het probleem van de ziel, de draagster dier persoonlijkheid, kon — zoo scheen het — niet met de mechanistische methode worden aangevast, wilde het humanisme niet de stuwkracht van den modernen tijd, het nieuwe levensideaal, het enthousiaste geloof in de autonomie van de menschelijke persoonlijkheid verlammen. Descartes capituleerde voor dezen eisch van het humanistisch levensideaal. Ziel en materie, denken en uitgebreidheid bleven bij hem als twee absolute „Substanzen” door een onoverbrugbare kloof gescheiden. Een innerlijk dualisme en een principieele antinomie in de jonge humanistische wetsidee, die van nu aan ononderbroken de crux van het wijsgeerig denken zou worden.

Verkreeg het Democritisch en Epicuristisch kennisideaal de overhand, dan werd ook de ziel met de normatieve velden van recht, ethiek en religie aan het absolutisme van de mathematisch-mechanische wereldbeschouwing onderworpen. Alles werd dan herleid tot materie en beweging, als de eenige realiteiten in de schepping. Dan ontstonden de materialistische stelsels van Hobbes en de latere „Aufklärung”. Maar dan riep dit uiterst materialisme toch vanuit het diepste levensbeginsel van het humanisme de scherpste antithesen te voorschijn en gaf die reactie het aanzijn aan de rationalistische idealistische stelsels (Leibniz, Wolff e. a.), die aan de zintuigelijke materieele wereld alle reëel bestaan ontzegden, in de monadenleer de geheele kosmos in immaterieele, van ziel vervulde krachtpunten oploste en op alle terrein van wetenschap, zoowel in de mathematische natuur als op het terrein van zedelijkheid en recht, alleen en uitsluitend de scheppende rede, met uitschakeling der zintuigelijke waarneming, lieten gelden (het streven naar de „mathesis universalis” in idealistischen zin, waarin ze tegenwoordig weer door de logicistische richtingen van het Neo-Kantianisme, de Marburgers is ver-

nieuwd). Daartusschen in bewogen zich de stelsels, die in onverzoende antinomie berustten.

En toch die schijnbaar onverzoenlijke antithese tusschen materialisme en idealisme in de humanistische wetsidee, waren slechts polaire spanningen binnen hetzelfde veld van levens- en wereldbeschouwing. Ongemerkt konden idealisme en materialisme in elkander overgaan, omdat ook aan het humanistisch materialisme het latente beginsel van de souvereiniteit van de menselijke persoonlijkheid in de rede ten grondslag lag, en anderzijds de idealistische stelsels even naijverig aan het moderne wetenschapsideaal vasthielden. Van positieve tot negatieve pool sloegen voortdurend de vonken over, ontladingen van energie, die ten slotte weer nivelleerend moesten werken.

Het was de innerlijke antinomie in den grondslag der humanistische levens- en wereldbeschouwing zelve, de spanning tusschen het mechanisch-mathematisch kennisideaal en het humanistisch levensideaal, die die voortdurende uiterste eenzijdigheden in de nadere conceptie der wetsidee te voorschijn riep. In den grond der zaak waren materialisme en idealisme één in uitgangspunt.

Met Kant's Copernicusdaad werd die diepere eenheid in de humanistische stelsels van levens- en wereldbeschouwing luce clarius bewezen. De groote Koningsberger wijsgeer wist een zeker evenwicht tusschen persoonlijkheidsideaal en kennisideaal tot stand te brengen, en zoowel het eenzijdig materialisme als het eenzijdig idealisme hun grenzen binnen de humanistische levens- en wereldbeschouwing te stellen. In het primaat van de practische rede, met haar kategorischen imperatief, de grondwet van de zedelijke vrijheid, werd het humanistisch levensideaal eens en voorgoed als de diepste grondslag der humanistische wetsidee erkend, en tegelijk in de leer der zuivere ideeën de onverbreekelijke samenhang met het mathematisch kennis-ideaal bewaard. Voortaan zouden alle humanistische richtingen zich op Kant's kenniscritiek funderen.

* * *

In de 17e eeuw, den wordingstijd der groote humanistische natuurrechtsstelsels, was het hierboven even in perspectief aangeduide proces eerst recht begonnen.

Het was de tijd, waarin idealisme en materialisme den scherpsten strijd aanbonden. Descartes eenerzijds, Hobbes anderzijds stonden als schijnbaar onverzoenlijke kampioenen van de beide richtingen tot de tanden gewapend tegenover elkander. Eén in het kennisideaal, één in het Democritisch-Platonisch wetenschapsbegrip, één in het geloof aan de souvereiniteit der menselijke rede, voerden zij het pleit om de grenzen van de mathematisch-mechanische wereldbeschouwing tegenover het humanistisch persoonlijkheidsideaal.

In het natuurrecht vond deze schijnkamp zijn afspiegeling in de

antithese tusschen de door Grotius en Hobbes ingeluide richtingen.

Grotius was in den waren zin des woords een overgangfiguur. Door- drenkt van de humanistische denkbeelden, ijverig leerling van Erasmus en Coornhert, levend in het nominalistisch-Stoïcijnsch milieu van de toenmalige Hollandsche humanistenschool, waarin het practisch levens- ideaal der renaissance den boventoon voerde, tevens geestdriftig ver- eerder van het mathematisch wetenschapsideaal, was zijn geest anderzijds nog overal omslingerd van scholastieke ranken, die den modernen be- schouwer temeer afstootten, waar ze afgesneden van den voedenden wortel der Thomistische wetsidee, een reuke van dorheid om zich ver- spreidden. Onvoldoende kennis zoowel van de historie der scholastiek als van de innerlijke continuïteit tusschen het scholastisch nominalisme en het moderne nominalisme der renaissance, heeft ten aanzien van Grotius tweëerlei fundamenteel misverstand doen ontstaan.

Eenerzijds wil de traditioneele leer in hem zien den eigenlijken schepper van een gloednieuw modern natuurrecht, inzoover eerst hij het natuur- recht zou hebben bevrijd uit het knechtschap der theologie; anderzijds heeft men hem de kroon van dien roem meedoogenloos van het hoofd gestooten en hem zonder meer een epigoon van de scholastieke natuur- rechtsleeraars genoemd¹⁾. Oppervlakkige oordeelvellingen van weers- zijden!

Men zal het moderne natuurrecht nimmer in zijn juiste verhouding tot de scholastiek kunnen stellen, wanneer men niet eerst na moeizaam onderzoek de humanistische wetsidee in haar grondslagen heeft door- schouwd. En het mag als bewijs van de achterlijkheid van velerlei heden- daagsche rechtsphilosophie gelden, dat men dezen grondslag van iedere levens- en wereldbeschouwing eenvoudig buiten de rekening heeft gesteld en zelfs den *term* „wetsidee” niet meer begrijpt.

Grotius' natuurrechtssystem is na Bodin's natuurrechtelijke staatsleer inderdaad te verstaan als een verdere *étappe* in den opbouw der huma- nistische wetsidee. Het is geïnspireerd door het humanistisch persoonlijk- heidsideaal zoowel als door het humanistisch wetenschapsideaal.

Tot nu toe had het humanisme zich niet gewaagd aan den metho- dischen opbouw van een geheel stelsel van concrete natuurrechtelijke regelen, die, onafhankelijk van alle positieve rechtsordeningen, alleenlijk aan de natuurlijke rede haar gelding ontleenen. In de scholastiek was Grotius' praestatie zonder voorbeeld. De Thomistische natuurrechtsleer had nimmer bedoeld een star afgesloten natuurrechtelijk systeem in dezen zin te geven. Geworteld in de machtige conceptie der Thomistische wetsidee, die alle wetsferen door het beginsel der entelechie, der onder- linge doelstreving tot een organischen samenhang verbond, gaf zij slechts algemeene ethische en rechtsprincipia aan, afgeleid uit de natuur- lijke godskennisse der redelijke natuur met haar opperst beginsel: „Doet het goed, laat het kwaad” en liet de toespitsing dezer principia op concrete politieke toestanden over aan het redelijk inzicht van den in-

dividueelen wetgever. Zoo werd het positieve recht niets dan een nadere concrete uitwerking naar de behoeften van tijd en plaats van datgene, wat als natuurrecht in de eeuwige wereldorde organisch was gefundeerd. Vandaar ook de elasticiteit van Thomas' natuurrecht, dat „im groszen und Ganzen" tot in den huidige tijd de grondslag kon blijven vormen voor de neo-thomistische rechts- en staatsleer, terwijl Grotius' natuurrechtsleer zelfs door de tegenwoordige humanistische rechtsbeschouwingen als ten eenenmale verouderd wordt beschouwd.

Nieuw was inderdaad Grotius' poging om een star en afgesloten natuurrechtssstelsel op te bouwen naar analogie van de afleiding der mathematische stelregels uit een complex axioma's en postulaten. Ook de nominalistische natuurrechtsleer der scholastiek had, gelijk wij vroeger zagen, zulks nimmer gepretendeerd.

Bodin had alleen een natuurlijke staatsleer opgebouwd, maar overal, waar de gelding of toepassing van de algemeene natuurrechtsbeginselen (*ius naturale*) in 't geding kwam, volstaan met verwijzing naar bekende Stoïcijnsche *abstracte* formules (*aequitas, suum cuique tribuere, honeste vivere, alium non laedere, etc.*). Grotius ging nu juist dit abstracte natuurrecht naar mathematische methode tot een geheel concreten codex van natuurrechtsregels uitwerken.

In zijn hoofdwerk „*Libri tres de jure belli ac pacis*", waarvan de eerste druk verscheen 16 jaren na zijn niet minder beroemd „*Mare liberum*" (1609), vindt men niet slechts een uitvoerige uiteenzetting van de volkenrechtelijke regelen, die op het natuurrecht, of op de stilzwijgende overeenstemming (*pacta, consensus tacitus*) der beschaafde volkeren zijn gebaseerd, niet alleen een natuurrechtelijke souvereiniteitsleer, maar ook een volledigen codex van zuiver natuurrechtelijk privaatrecht, een zakenrecht, familierecht, erfrecht en verbintenissenrecht en dit alles tot in finesses, vaak zeer casuïstisch uitgewerkt (zoo o.a. een geheel erfrecht bij versterf met zeer nauwkeurige rangordening der erfgenamen, zoo zeer casuïstische regelen over zaakvorming, natrekking, eigendomsverkrijging en eigendomsverlies, verjaring enz. enz.).

* * *

De grondbeginselen van Grotius' natuurrecht.

Wij willen de grondbeginselen, methode en structuur van dit natuurrechtssysteem iets nader beschouwen en zullen daarbij gelegenheid hebben Grotius' plaats in de ontwikkeling van het modern natuurrecht en zijn verhouding tot de scholastiek klaarder vast te stellen.

Allereerst de grondbeginselen van Grotius' natuurrecht.

In de Prolegomena van zijn hoofdwerk geeft onze schrijver hiervan omstandig rekenschap. Hij gaat uit van de sociale natuur (den *appetitus socialis*), als één van de natuurlijke eigenschappen, die den mensch boven de redelooze schepselen verheffen en die door het instrument van

de taal zeker duidelijk zijn redelijk karakter bewijst. Onder die sociale natuur verstaat hij een zekere neiging van den mensch om met zijns gelijken samen te leven, niet op welke wijze dan ook, maar vreedzaam en in een levensgemeenschap, die zoo goed geregeld is, als het licht der rede het hem voorschrijft²⁾. In deze sociale natuur, de neiging om in gemeenschap te leven op een wijze, die met de natuurlijke rede overeenstemt, ziet Grotius de diepste bron van het eigenlijke natuurrecht, dat hij in vier hoofdbeginselen meent te kunnen samenvatten:

1. Dat men zich angstvallig moet onthouden van het goed, dat aan anderen toebehoort en dat men moet teruggeven wat men van zulk goed onder zijn berusting heeft, of wel het voordeel, dat men daaruit getrokken heeft, moet vergoeden.
2. Dat men verplicht is zijn beloften en verdragen na te komen.
3. Dat men schade, door zijn schuld aan anderen toegebracht, moet vergoeden; en
4. Dat iedere schending dezer regelen straf verdient, zelfs van de zijde der menschen (zie Prol. 8)³⁾.

In boek I, c. I par. X wordt dan als definitie van het natuurrecht gegeven, dat het bestaat in een gebod van de gezonde rede, dat zegt, dat aan een handeling wegens hare al of niet overeenstemming met de redelijke en sociale natuur een moreele slechtheid of een moreele noodwendigheid (goedheid) eigen is⁴⁾.

Het is dus niet de blinde natuurdrang, maar de *redelijke* sociale natuur, die volgens Grotius tot bron van het natuurrecht moet worden verheven. Alle menschen zijn dragers dezer ongeschreven wet, die in hun redelijke natuur is gegraveerd. Oppervlakkige beschouwing bespeurt in al het bovenstaande een verrassende overeenstemming met Aristoteles' natuurrechtsbeschouwing, zoowel als met die van Augustinus en de Thomistische scholastiek. Die overeenstemming is intusschen slechts zeer uitwendig, gelijk we hieronder zullen aantoonen.

Inderdaad is de opvatting van den mensch als redelijk van nature tot gemeenschap neigend wezen gemeengoed zoowel van het Platonisme, Aristotelisme, Stoïcisme, als van de Christelijke natuurrechtsleer vanaf Augustinus tot Thomas. Maar in elk der hiergenoemde stelsels was, gelijk we herhaaldelijk zagen, dit natuurrechtelijk beginsel gefundeerd in een universeele *organische* (niet mechanistische) wetsidee van het een of ander stempel. Het beginsel was hier niet geïsoleerd, maar ontving voortdurend zijn voedingssappen uit den kosmischen samenhang van alle wetssferen gezamenlijk in het goddelijk wereldplan.

Grotius daarentegen abstraheert en isoleert zijn grondbeginsel tot een individualistisch principie en volgt daarmee slechts den weg van het humanistisch-nominalistisch wetenschapsideaal, om los van alle speculatieve metaphysica uit zoo weinig mogelijk principes de structuur der wetenschap op te bouwen.

Dit individualistisch-nominalistisch karakter van Grotius' natuurrechts-

leer in onderscheiding van de Aristotelisch-thomistische richting komt reeds dadelijk tot uiting bij de eerste principieele bepaling van de verhouding tusschen het natuurrecht en het positieve recht. Bij Thomas was, gelijk we vroeger zagen, het positieve recht niets dan een uitwerking van de natuurrechtelijke beginselen, 't zij langs den weg van gevolgtrekking, 't zij langs den weg van nadere bepaling in verband met de bijzondere omstandigheden van tijd en plaats⁵⁾. En daarbij werd het natuurrecht in zijn primaire en afgeleide beginselen als een *organische eenheid* genomen en op zijn beurt weer in den organischen samenhang met de geheele natuurlijke wereldorde gesteld.

Bij Grotius daarentegen wordt het positieve recht op een contract gebaseerd. Als natuurrechtelijke basis voor de gelding van dit positieve recht blijft dan niets anders over dan het geïsoleerde principe: Men moet zijn verdragen houden⁶⁾, een principe, dat bij Grotius vooral daardoor dat formalistische en abstract karakter verkrijgt, *omdat hij zelfs den rechtsgrond van een „justa causa” geen noodzakelijk vereischte meer acht*. Deze, ons uit de geheele nominalistische rechtsbeschouwing welbekende verdragsconstructie, die zeer duidelijk teruggaat tot de opvatting van de oorspronkelijke vrijheid en gelijkheid van alle individuen (wij moesten haar ook bij *Bodin* constateeren), heeft nu in de verdere uitwerking vérstrekkende gevolgen.

Allereerst dient te worden opgemerkt — in het positieve deel onzer studie zullen we deze gedachte nog uitvoerig moeten uitwerken — dat het beginsel van de onschendbaarheid der verdragen op zichzelf genomen geen enkelen waarborg geeft voor de gerechtigheid. Het is niets anders dan een ongetwijfeld door God gesteld primair beginsel van het ordeningskarakter van het recht, dat eerst zijn gerechtigheidszin verkrijgt, wanneer de positieve rechtsorde het overeenkomstig den geheelen organischen samenhang van de ordinantiën Gods inzake de maatschappelijke gerechtigheid in concrete rechtsregels bepaalt. Isoleert en abstraheert men echter dit beginsel uit den goddelijken samenhang der rechtsprincipes, dan wordt het niets dan de sanctioneering van het vrije spel der maatschappelijke krachten, waarin de meest brute ongerechtigheid met de vlag van de onschendbaarheid der verdragen kan worden gedekt. Deze consequentie, die Grotius' geheelen natuurrechtscodex weer tot oud papier zou maken, kan onze schrijver natuurlijk niet aanvaarden. Het zoo zeer in finesses uitgewerkt wetboek der natuurrechtsregelen is wel is waar volgens Grotius in de eerste plaats op die personen van toepassing, die niet onder het gezag van het positieve recht staan (L. II c. 12, par. 12, 2)⁸⁾, maar nochtans kan „het burgerlijk recht niets gebieden, wat het natuurrecht verbiedt en niets verbieden, wat het natuurrecht gebiedt”Het kan alleen de „.....natuurlijke vrijheid inperken, doordat het verbiedt, wat van nature geoorloofd was” (L. II, c. 2, par. 5)⁹⁾.

Daarom hebben de „menschelijke wetten slechts dan verbindende kracht, wanneer ze rekening houden met de menschelijke kracht en niet, zoo zij

een al te zwaren last opleggen, die geheel strijdt zoowel tegen de natuur als tegen de rede" (L. III, c. XXIII, par. V, 3) ¹⁰).

„Het is, naar het oordeel van alle rechtschappen personen, buiten twijfel, dat men de bevelen der overheid, wanneer ze tegen het natuurrecht of de goddelijke geboden ingaan, niet behoort te gehoorzamen" (L. I, c. IV, par. 1, 3) ¹¹).

Bezien we de zaak dieper, dan blijkt het, hoe Grotius hier het „*pacta sunt servanda*" in zijn, naar het rechtvaardigheidskriterium gemeten, *neutraal* karakter, met opzet tot eenigen grondslag van het positieve recht maakt, om dit laatste binnen de grenzen van natuurrecht en goddelijk recht alle mogelijke speelruimte te laten. Het aloude adagium krijgt hier een nieuwen zin, het moet geheel in de lijn van de absolutistische staats-idee dienst doen, om het staatsgezag tegenover het individu te versterken. Het leidt hier tot het uiterst positivisme.

De verdragsleer blijkt spoedig niet anders te zijn dan een extreme wilsleer in Romeinschrechtelijken zin.

In de oude, individualistisch-nominalistische voorstelling der middel-eeuwen, was de verdragsleer, gelijk we vroeger zagen, reeds bekend in den vorm van het maatschappelijk verdrag, waarbij de individuen zich tot een gemeenschap vereenigden en het op dien grondslag gesloten gezagsverdrag tusschen vorst en volk, waarbij dit laatste de uitoefening van zijn oorspronkelijke souvereiniteit 't zij geheel, 't zij onder reserve, overdroeg op den gekozen regent. Daarbij bleef echter de opvatting bestaan, dat de souvereiniteit bij het volk bleef berusten, een souvereiniteit, die zich in de wetgevende bevoegdheid belichaamde.

Grotius sluit zich in den aanvang van zijn hoofdwerk nu wel formeel bij de verdragsleer aan, maar geeft er spoedig een absolutistischen zin aan.

In de „*Prolegomena*" (par. 15) heet het: „Daar het nu natuurrecht is de verdragen te houden (*er was n.l. onder de menschen een of andere modus noodig, om zich te verplichten, en een andere natuurlijke modus dan die van het verdrag laat zich werkelijk niet denken*), zoo is juist uit deze bron het burgerlijk recht ontsprongen. Want de menschen, die zich tot een gemeenschap vereenigden, of zich aan een of meerdere personen onderworpen hadden, hadden uitdrukkelijk beloofd (*of uit den aard der zaak moest zulk een belofte toch stilzwijgend worden aangenomen*), dat zij zich aan datgene zouden onderwerpen, wat de meerderheid der gemeenschap of diegenen, aan wie de macht was overgedragen, vaststellen". „De moeder van het burgerlijk recht is derhalve een contractueele verplichting; en daar deze haar kracht aan het natuurrecht ontleent, zoo kan men de natuur als 't ware ook de voorouder van dit recht noemen" (Prol. 16).

In gelijken zin wordt ook het positieve volkenrecht (*ius gentium*) omschreven als een recht, dat tusschen alle of de meeste staten uit uitdrukkelijke of stilzwijgende overeenkomst ontstaan is (Prol. 19) ¹²).

Doch nu volgt de wending van dezen gedachtengang in een richting,

die aan de oude Germaansche rechtsopvatting, die voor een groot deel de middeleeuwsche verdragsleer had doordrongen, radicaal tegenovergesteld was. Gelijk de contractueele verplichting reeds van den aanvang af zulke personen omvatte, die aan de sluiting van het contract geen deel hadden genomen (b.v. onmondigen), zoo gaat ze later willekeurig op alle volgende geslachten over. Het gezagsverdrag kan bij de instelling van de souvereiniteit zoo zijn gesteld, dat het gezag voortaan in geen deele meer van het volk afhangt. Ook later kan het volk een aanvankelijk te dezen aanzien voorbehouden recht opgeven. Ja, een volk kan zich in die mate aan één of meerdere personen onderwerpen, dat het niets van zijn oorspronkelijke vrijheid terug behoudt (zoo b.v. bij onderwerping aan den vijand). In deze gedachte ligt reeds de overgang tot de moderne absolutistische wilsleer besloten.

Het positieve recht wordt door Grotius evenals door Bodin rechtstreeks in den *wil* van den heerscher gefundeerd en consequent huldigt hij dan ook de opvatting, dat de vorst niet onderworpen is aan de wetten, die geheel van zijn wil afhangen.

Men kan dit alles de consequentie noemen van een verdragsleer, die het natuurrecht en goddelijk recht alleen als grens, als „Schranke” voor den wetgever stelt, maar het positieve recht overigens als zuiver neutrale wilsmacht opvat.

De kloof tusschen deze nominalistische leer en de Aristotelisch-Thomistische wordt wel scherp belicht, wanneer men er op let, dat Grotius in zijn begrip van de positieve wet juist dat noodzakelijke kenmerk heeft weggelaten, dat voor Thomas daaraan inhaerent was. Thomas definieerde de wet als een ordening van de rede *ten algemeenen bate*, afgekondigd door hem, die de zorg voor de gemeenschap heeft¹³).

Het welzijn der onderdanen is dus voor Thomas een noodwendig criterium van het positieve recht.

Bij Grotius daarentegen is de wilsleer zoo diep in zijn gezagsopvatting doorgedrongen, dat hij dit aloude criterium niet meer noodzakelijk acht. Onder verwijzing naar de verhouding van meester en slaaf betoogt hij, dat niets het rechtmatig bestaan belet van burgerlijke regeeringen, die uitsluitend in het voordeel van den soeverein zijn opgericht, zooals die rijken, die een vorst door het recht van verovering verkrijgt. Men mag dergelijke regeeringen niet als tyranniek kwalificeeren, want de tyrannie veronderstelt een onrecht¹⁴).

Daarom moet Grotius ook de middeleeuwsche leer der natuurrechtelijke volkssovereiniteit, waarin zich in politichen zin de gedachte van het algemeen welzijn verschool, verwerpen.

De souvereiniteit definieert hij als de macht, wier wilsdaden onafhankelijk zijn van eenige andere hoogere macht, zoodat zij door geen anderen menschelijken wil kunnen worden vernietigd (L. I, cap. III, par. VII, 1). Alleen de soeverein zelf blijft vrij zijn wil ten allen tijde te veranderen¹⁵).

Schijnbaar wordt de oorspronkelijke gedachte der natuurrechtelijke volkssouvereiniteit dan weer opgenomen, wanneer Grotius tweeërlei subject van deze souvereiniteit erkent, het *algemeen* en het *bijzonder* subject (subjectum commune en subjectum proprium). Het algemeene subject der souvereiniteit is dan de Staat als volmaakte gemeenschap van vrije personen, die zich vereenigd hebben voor een vreedzame uitoefening hunner rechten en voor hun gemeenschappelijk nut (L. I, cap. III, par. VII, 3 j. L. I, cap. I, par. 14)¹⁶⁾. Het bijzondere subject echter is de persoonlijke heerscher ('t zij één of meerdere personen), die verder zonder meer de *souverein* genoemd wordt.

Intusschen, die staats- of volkssouvereiniteit (beide begrippen zijn bij Grotius nog identiek) met haar kenmerk van het „algemeen welzijn” treedt bij Grotius in 't vervolg van zijn betoog geheel terug achter de persoonlijke souvereiniteit van den heerscher. Alleen — en hierbij houdt Grotius nog identiek) met haar kenmerk van het „algemeen welzijn”, bij het gezagsverdrag het volk zich bepaalde rechten heeft voorbehouden, kan het deze desnoods langs den weg van actieven weerstand tegen den souverain doen gelden. Bij het openvallen van het regeerambt kan het volk bij ontstentenis van een regeling der opvolging natuurlijk zijn oorspronkelijke souvereiniteit weer geldend maken. Terwijl dan ook in den aanvang het positieve recht werd teruggevoerd op een verdrag, en op een enkele plaats de positieve wetgeving als 't ware een gemeenzame overeenkomst van het volk wordt genoemd (L. II, c. XI, par. 1, 3 en L. I, c. IV, par. VII, 2), wordt in 't algemeen het positieve recht zonder meer gedefinieerd als het recht, dat uit den wil van den heerscher voortvloeit (L. I, cap. I, par. XIV, 2)¹⁷⁾. Deze souvereiniteit, we zagen het reeds vroeger, slurpt de vrije levenssferen zoo ver op, dat ook de publieke regeling van den godsdienst eronder valt (zie o.a. het beroep op den staat der Hebreëen, in L. I, cap. IV, par. VII, 3). Zoo voert dus het humanistisch natuurrechtelijk beginsel van de onschendbaarheid der verdragen rechtstreeks naar een extreem wilspositivisme. De constructie van het verdrag in zijn neutralen zin dekt ook de verkrijging der souvereiniteit door het brute geweld. De stilzwijgende toestemming der onderdanen wettigt het geweld (L. II, cap. IV, par. XIV, 1)¹⁸⁾. Tegenover die positivistische gedachtenlijn construeert Grotius echter tegelijkertijd zijn naar de mathematische methode uit de practische rede afgeleide natuurrechtscodex.

Grotius' methode bij de constructie van zijn natuurrechtelijk stelsel.

Beschouwen we deze methode thans iets nader, opdat we ook hier kunnen vaststellen, in welke mate de modern-humanistische wetsidee zich in Grotius' stelsel belichaamt en op welke punten hij eenvoudig teruggebleven is in de christelijke, scholastieke en stoïcijsche traditie.

Het is een ingewortelde historisch-foutieve beschouwing, dat Grotius de eerste zou zijn geweest, die den band tusschen natuurrecht en den

wil Gods, den band tusschen wetenschap en religie op dit terrein heeft doorgesneden. Men staart zich dan blind op die enkele uitspraak van De Groot in de „Prolegomena” van zijn hoofdwerk, luidende: „Alles wat wij hier gezegd hebben” (n.l. over de bron en de vier hoofdbeginselen van het natuurrecht) „zou ook in zekeren zin gelden, zelfs wanneer men zou toegeven, wat niet mogelijk zou zijn zonder zich schrikkelijk te bezondigen, dat er geen God bestaat, of dat er slechts een God bestaat, die zich in 't geheel niet inlaat met de menselijke aangelegenheden” (Prol. par. XI)¹⁹). Gewoonlijk vergeet men daarbij de onmiddellijk volgende uitspraak van Grotius te vermelden, dat de rede ons zelve leert, dat er een God bestaat. Eveneens, dat Grotius in de lijn der scholastiek telkens weer God als auteur der redelijke natuur, ook als auteur van het natuurrecht beschouwt, en zelfs het zgn. „*jus divinum voluntarium*” (het recht, dat in onderscheiding van het onveranderlijk natuurrecht alleen en uitsluitend op den *wil Gods* berust) als een recht kwalificeert, waaraan de rede zelve ons gebiedt te gehoorzamen (Prol. 12).

Bovenal vergeet men echter, dat Grotius hier op zichzelf genomen niets anders doet, dan een gedachte uit te spreken, die reeds in de Middeleeuwen met zooveel woorden was geformuleerd. De leer, dat het natuurrecht, als zijnde gegrond in de redelijke natuur, voor God ondanks Zijn Almacht onveranderlijk is, was in de Thomistische filosofie gemeengoed. *Thomas van Aquino* voerde alleen de verbindende kracht van dit natuurrecht op Gods wil terug. *Duns Scotus*, die ook den inhoud van het natuurrecht, althans ten deele, van Gods wil afhankelijk maakte, sprak daarnaast even onomwonden de gedachte uit, dat de regelen der mathesis zelfs zouden gelden, wanneer geen God bestond. Tenslotte heeft *Gierke* in zijn „*Althusius*”²⁰) en *Stahl* in zijn „*Geschiede der Rechtsphilosophie*” aangetoond, dat in de scholastiek ook reeds Grotius' stelling ten aanzien van het natuurrecht in ongeveer dezelfde formulering bekend was.

Op zichzelf beschouwd lag in Grotius' met allerlei reserve omkleede uitspraak dus niets nieuws.

Ze krijgt eerst beteekenis in het licht van het geheele werk, dat het stempel draagt van het nieuwe wetenschaps- en persoonlijkheidsideaal. „De natuurwetten, als zijnde altijd dezelfde, kunnen gemakkelijk tot wetenschappelijke regelen worden teruggebracht, maar die, welke hun oorsprong aan een of andere menselijke inzetting ontleenen, zijn, daar ze vaak veranderd worden en plaatselijk verschillen, voor wetenschappelijke behandeling niet vatbaar”, schrijft Grotius in zijn „*Prolegomena*”²¹).

Bij de afleiding van zijn natuurrechtsregelen volgt Grotius naar zijn zeggen tweeërlei methode. De eerste noemt hij de *methode a priori*, waarmede wordt bewezen, dat een zaak al of niet noodwendig overeenstemt met de redelijke en sociale natuur. Zij is de fijnere en abstractere methode. De andere methode, die meer door de populaire beschouwing gevolgd wordt, is die *a posteriori*; met behulp van deze besluit men, zoo

al niet met mathematische zekerheid, dan toch met zeer veel waarschijnlijkheid, dat datgene van natuurrechtelijken aard is, wat onder alle, of althans onder alle beschaafde volken als zoodanig wordt beschouwd. Want een algemeene werking eischt ook een algemeene oorzaak. De oorzaak van zulk een gevestigde overtuiging bij alle volken kan wel nauwelijks iets anders zijn dan het zoogenaamde gemeene menschenverstand. Bij toepassing van deze tweede methode, dient echter toch weer op de eerste (de aprioristische) te worden teruggegaan. Want datgene, wat verschillende volkeren op verschillende plaatsen en in verschillende tijden voor recht hebben gehouden, kan òf een toepassing zijn van de natuurrechtelijke beginselen, of wel niet anders dan een stilzwijgende overeenkomst, waaruit geen jus naturale, maar alleen jus gentium voluntarium voortspruit (L. I, cap. I, par. XII en Prol. 40) ²²⁾.

In den aanvang van het tweede hoofdstuk van het eerste boek wordt eerstgenoemde methode dan nog nader verklaard in aansluiting aan de Stoïcijnsche onderscheiding der natuurlijke beginselen in: 1° het natuurlijk instinct, dat aan alle levende wezens gemeenzaam is en 2° de kennis van de al of niet overeenstemming van een zaak met de natuurlijke rede (het „honestum”).

Het eerste beginsel leert ons, dat ieder wezen op zelfbehoud is bedacht en geneigd is en de plicht heeft om alle middelen te zoeken, die tot instandhouding van zijn bestaan noodig zijn en alles te vermijden en af te weren, wat tot zijn ondergang kan leiden. Het tweede beginsel is de toets der redelijke natuur overeenkomstig *de natuur der zaak*, waarover die toets zich uitstrekt ²³⁾. Met deze beide beginselen wordt dan allereerst het rechtvaardig oorlogvoeren als een natuurrecht verdedigd.

Al deze uiteenzettingen gaan op de eclectische rechtsbeschouwing van Cicero en Seneca terug ²⁴⁾ en wij vragen ons af, hoe het mogelijk is, met zulk een methode een geheel stelsel van concrete, *onveranderlijke* rechtsregelen te deduceeren, wat bij de Romeinsch-Stoïcijnsche rechtsbeschouwing zeker nimmer beproefd, noch mogelijk of juist geacht was.

Te meer dringt deze vraag zich op, wanneer men bedenkt, dat Grotius inderdaad het program eener mathematische afleiding van zijn geheele stelsel uit een enkel geïsoleerd grondprincipe, de redelijke, sociale natuur heeft opgesteld.

Grotius' definitie van het natuurrecht, als mathematisch axioma aan zijn geheele systeem ten grondslag gelegd, wijst nergens een materieel criterium aan ter onderscheiding van wat dan wel in overeenstemming met die sociale natuur en derhalve rechtvaardig is. De definitie is zonder inhoud, een ledige formule. Merkwaardig is Grotius' latere poging om in de definitie van het natuurrecht een duidelijker criterium voor recht en onrecht op te nemen.

In L. I, cap. 1, par. III, 1 heet het: „Onder recht wordt hier niet anders verstaan dan het rechtvaardige en wel meer in negatieven als in positieven zin, zoodat recht is datgene, wat niet onrecht is. *Onrecht is*

echter wat in strijd is met de natuur van een gemeenschap van redelijke wezens"²⁵).

Onwillekeurig dringt zich hier de, voor 't eerst door *Dr. Geysin* gemaakte, vergelijking op met het hyper-moderne natuurrecht van *Stammler*, die op den kritischen grondslag van het neo-kantianisme bewust een zuiver formeel, inhoudloos criterium (rechtsidee) voor de rechtvaardigheid of onrechtvaardigheid van het positieve recht uit de menselijke rede heeft willen deduceeren.

Die rechtsidee wordt bij *Stammler* gedefinieerd als „gemeenschap van vrij willende menschen”.

De neo-kantiaansche natuurrechtsleeraars, door ervaring geleerd, trachten niet meer, gelijk *Grotius* en zijn school uit dit criterium een geheel stelsel van concrete rechtsregels te deduceeren. Zij volgen niet de methode der mathesis zonder meer, maar die der mathematische natuurwetenschap in den zin van *Kant's* kenniskritiek, die aan de ervaring naast het wiskundig denken, alls ruimte laat. Dit natuurrecht bestaat in zuiver formeele richtsnoeren, die eerst in hun toepassing op de stof der ervaring concreet worden.

Maar toch, het mathematisch kennisideaal verbindt in zijn diepste tendenzen *Grotius* en *Stammler* in de diepere eenheid der humanistische wetsidee.

In de zoo verrassende gelijkenis van beider definities van het natuurrecht openbaart zich slechts één duidelijk onderscheid: *Stammler* mengt er een ethisch moment in (dat van den vrijen of naar de ethische grondwet gerichten wil) en is alleen daardoor in staat uit zijn rechtsidee nog eenige materieele (*Stammler* moet hier in zijn gedachtengang natuurlijk van „formeele” spreken) criteria voor rechtvaardigheid en onrechtvaardigheid af te leiden; *Grotius* daarentegen maakt tusschen natuurrecht en zedelijkheid een scherp onderscheid en bant de zuiver ethische elementen uit zijn rechtsbeginselen uit.

Zoo zagen wij reeds, hoe *Grotius* de slavernij, die hij zeker in ethischen zin veroordeelde, nochtans niet in strijd acht met het natuurrecht. Zoo kent hij evenals *Bodin* aan den vader van nature het recht toe, zijn kinderen te verkoopen, als de levensomstandigheden zulks eischen (L. II, cap. V, par. 5).

Wij zagen reeds hoe het element der rechtsdwang onder de vier hoofdbeginselen van het natuurrecht in eigenlijken zin werd opgenomen. In de *Prolegomena* (par. 44) heet het nader, dat het wezen der gerechtigheid bestaat in het zich onthouden van goed, dat ons niet toebehoort (het terrein van het strenge mijn en dijn)²⁶). Het element der *uitwendige* verplichting grenst bij *Grotius* het recht ten scherpste af van de moraal (zie ook L. II, c. IV, par. 3 en c. VI, par. 1, 3), die op andere beginselen der practische rede berust (als de milddadigheid, de dankbaarheid, het medelijden en de liefde, waaraan de burgers onderling geen rechtsaanspraak kunnen ontleenen (Zie L. II, c. XXII, par. XVI). „Het

recht dwingt, ook al bindt 't ook het geweten" (Prol. XX). Ja, ook het terrein der zgn. *justitia distributiva* in Aristotelisch-Thomistischen zin, d. w. z. de rechtvaardigheid, die de staat tegenover zijn burgers heeft te betrachten bij 't toedeelen van ambten, eerbewijzen, en die door Grotius ook wordt uitgebreid tot het begrip van de rechte maat betrachten, in medelijden, liefdadigheid enz., kan niet tot het recht in stricten zin worden gerekend. Want dit strikte recht bestaat volgens Grotius alleen hierin, dat men zijn medeburgers niet aantast in wat hun reeds toebehoort en dat men zich van die contractueele plichten jegens hen kwijt, waarvan ze naar het strenge recht de voldoening kunnen eischen.

Eveneens is het zgn. *jus permissivum*, d. w. z. datgene wat rechtens geoorloofd, maar niet streng geboden is, naar zijn meening niet onder 't eigenlijk natuurrecht te rekenen, behalve in zoover het anderen verplicht zich van inbreuk op het subjectief recht te onthouden ²⁷).

Alleen het stricte recht in den aldus eng begrensden zin, wordt door Grotius geacht met mathematische noodwendigheid uit zijn definitie van het natuurrecht voort te vloeien ²⁸).

Naast deze engere rechtsopvatting staat intusschen een veel bredere, de opvatting van de *justitia legalis* of wettelijke gerechtigheid in den meest ruimen zin, die berust op de wet als norm van de zedelijke handelingen, een norm, die *verplicht* tot hetgeen rechtvaardig is en die zich niet beperkt tot de rechtsplichten in engeren zin, maar ook die plichten omvat, welke het object van andere deugden vormen (het *honestum* in ruimeren zin). Wel te verstaan: de wettelijke gerechtigheid omvat alleen al die plichten, voorzover ze door wettelijken dwang tot *rechts*plichten zijn verheven. Deze legale gerechtigheid rekent Grotius tot het *natuurrecht in ruimen zin*.

Tusschen beide begrippen van het stricte recht eenerzijds en de legale gerechtigheid anderzijds staat de Aristotelische *justitia distributiva*.

We vinden in dit alles „im Groszen und Ganzen" de traditioneele Aristotelische en Thomistische indeeling van het recht terug, gelijk Grotius ook nog met huid en haar blijkt vast te zitten aan de scholastieke opvatting van de graden van zedelijke volkomenheid, de onderscheiding tusschen evangelische raadgevingen en natuurrechtelijke geboden, etc. ²⁹). Intusschen, in hoofdzaak heeft zich bij Grotius een fundamenteele wijziging tegenover de scholastiek voltrokken.

Deze wijzigingen in de opvatting van het wezen der zaak zijn zoo fundamenteel, dat men den inslag der humanistische wetsidee in Grotius' rechtsleer duidelijk bespeurt.

Vervallen is bij De Groot de Aristotelische opvatting van de deugd als het midden tusschen twee uiterste affecten, een leer, die onverbreekelijk met de Aristotelische anthropologie is samengeweven. Vervallen is bij De Groot ook het Aristotelisch-thomistisch begrip van de gerechtigheid in engeren zin als een evenwicht tusschen praestatie en contra-praestatie.

Vervallen is bij De Groot — en dat is wel het meest fundamenteele verschilpunt — de organische inplanting van de drie soorten van natuurrecht in de Aristotelisch-thomistische wetsidee. Niet uit de *lex aeterna* als organische, objectieve, eeuwige samenweving van wereldorde en zedelijke orde, maar in het geïsoleerde subjectieve principie van de sociale natuur der menselijke persoonlijkheid worden de rechtsbeginselen geduceerd. Het humanistisch persoonlijkheidsideaal werkt als irrationeële drijfveer achter de moderne natuurrechtsleer.

Gestimuleerd door dit ideaal zoekt Grotius naar een systeem van eeuwige, onveranderlijke natuurrechtsregelen, een systeem, waarin de souvereiniteit der rede zich moet manifesteren, door naar de abstracte methode der mathesis in ononderbroken continuïteit die natuurrechtsregelen uit hun laatste axioma af te leiden.

Hooren wij hoe Grotius zelf het ideaal zijner methode beschrijft: „In dit geheele werk heb ik mij vooral drieërlei ten doel gesteld: 1. om van datgene, *wat ik wilde definieeren* zoo klaar mogelijk rekenschap te geven” (vgl. het „*logon didonai*” bij Plato en in het humanistisch wetenschapsideaal); „2. om de te behandelen zaken duidelijk van elkander te onderscheiden, die oogenschijnlijk van gelijken aard, nochtans onderling wezenlijk verschillend zijn” (Prol. 56) ³⁰).

„Onrecht zou men mij doen, zoo men zou meenen, dat ik reeds ontstane of te voorziene strijdpunten bij mijn behandeling op het oog heb gehad.

Want ik kan te goeder trouw verklaren, dat, evenals de mathematici de meetkundige figuren abstraheeren van de zinnelijk waarneembare stof, zoo ook ik bij de behandeling van het recht van iedere bijzondere omstandigheid heb afgezien” (Prol. 58) ³¹).

Zoo was Grotius' wetenschappelijk program gesteld. Welke zijde van het recht heeft hij eigenlijk willen behandelen? Bij lezing en herlezing, zoowel van zijn grondbeginselen als van de uitwerking daarvan, kunnen we tot geen andere slotsom komen, dan dat het Grotius toch inderdaad niet te doen is geweest om uit de rede een rechtssysteem te deduceeren, dat aan de eischen van rechtvaardigheid in ideëelen zin voldoet, een soort ideëele rechtsorde dus, zij 't al met onmiddellijk verplichtende kracht.

Veeleer dringt zich steeds klaarder het inzicht op, dat Grotius met zijn natuurrechtssysteem niet anders heeft willen geven dan *de blijvende natuurrechtelijke structuur van alle recht* (als natuur van het recht), afgescheiden van alle hogere maatstaven van rechtvaardigheid en gerechtigheid. In vergelijking tot Stammler's rechtsleer kan men het ook zoo uitdrukken, dat Grotius niet heeft willen geven een systeem uit de rechtsidee (de maatstaf van gerechtigheid of ongerechtigheid voor positief geldend recht), maar een systeem uit het *rechtsbegrip* (de blijvende structuur van het positieve recht zelve) geduceerd.

Deze opvatting van Grotius' natuurrechtsleer, moeten wij thans nader uit de bronnen adstrueeren ³²).

De sleutel tot onze opvatting levert Grotius' uiteenzetting van het

natuurrecht in stricтен zin in Lib. I, c. I, par. V; par. IV, en par. III ³³).

Eerst in par. III geeft Grotius zijn eigenaardige negatieve definitie van het natuurrecht, die we reeds hierboven afschreven, n.l. als al datgene wat niet „in strijd is met de natuur van een gemeenschap van redelijke wezens”.

Dan volgt in par. IV de uitspraak: „Verscheiden van deze beteekenis van het recht, is een andere, die nochtans uit eerstbedoelde haar oorsprong afleidt, en rechtstreeks op de personen betrekking heeft; in dezen zin genomen is het recht een moreele hoedanigheid van de persoon, krachtens welke men bevoegd is, iets rechtens te bezitten of te doen”.

In dezen zin wordt het natuurrecht dan weer onderscheiden in volkomen en onvolkomen recht. Het volkomen recht is het natuurrecht in stricтен zin en is niets anders dan wat wij tegenwoordig onder „subjectief recht” verstaan. Volgens Grotius omvat dit recht: 1. de macht over zich zelf of over anderen (de eerste is de natuurrechtelijke *vrijheid*, de tweede het vaderlijk gezag, het gezag van den heer over den slaaf, van den man over de vrouw, etc.), 2. den eigendom (dit woord in den algemeenen zin van recht op een zaak, zoodat het ook vruchtgebruik, pandrecht, etc. omvat) en 3. de bevoegdheid om datgene te eischen, wat rechtens verschuldigd is.

De geheele verdere structuur van Grotius' natuurrechtelijk systeem is op deze indeeling gebaseerd. Ook al wordt de systematische lijn nergens streng vastgehouden, het is Grotius in wezen te doen, om het naspeuren van het institutaire karakter van het recht en de rechtsregels, die hij daaruit voor alle tijden en plaatsen meende te kunnen afleiden.

Wat hij hierbij van blijvende waarde geleverd heeft, is niets dan een toepassing van de methode, die reeds door de Romeinsche juristen in den klassieken tijd van het Romeinsche recht zoo geniaal werd gehanteerd; uit het teleologisch karakter der centrale privaatrechtelijke instituten, familie-eigendom, contract, etc. (de natuur der zaak) vaste rechtsregels af te lezen, die met een ware juridische intuïtie op de levensverhoudingen worden toegepast. Alleen maar, de Romeinsche juristen zagen in onderscheiding van den humanist Grotius zeer wel in, dat de aldus afgeleide natuurrechtelijke regelen geenszins het starre karakter van mathematische, tijdelooze en onveranderlijke stelregels bezaten.

Dat Grotius hier inderdaad het institutaire karakter van het recht gezien heeft, blijkt ook uit zijn opvatting van den eigendom en de rechtspraak ³⁴). Hij voert weliswaar in de lijn van zijn wilsleer deze instituten in hun oorsprong terug op den vrijen wil van hen, die die instituten 't eerst bij overeenkomst hebben ingevoerd, maar na de invoering zijn ze niet langer *ius voluntarium* (willekeurig positief recht) maar natuurrecht, d. w. z. onaantastbaar voor latere wilsuitingen van den wetgever. Zij liggen op het terrein van het zgn. hypothetisch natuurrecht, dat den staat onderstelt en eerst via den mensch middels het

naturrechtelijk principe van het mijn en dijn, resp. het naturrechtelijk principie van de strafwaardigheid van overtreding van het naturrecht³⁵), zijn natuurlijk karakter ontleent.

En nu is het hoogst merkwaardig, dat Grotius binnen het kader van dit stricte naturrecht zelve een onderscheiding invoert, die hem boven het institutair karakter van het recht heenwijst naar een maatstaf voor de positieve rechtsvorming.

In Lib. I, cap. I, par. VI heet het: „Maar die bevoegdheid van het strenge recht is wederom van tweeërlei aard: n.l. het private recht, dat ter wille van het particulier belang bestaat en het publieke recht, dat boven het private recht staat, als zijnde het recht, dat het geheele lichaam in 't algemeen belang heeft over zijn leden en over datgene, wat hun toebehoort. Zoo heeft het koninklijk gezag onder zich zoowel dat van den vader over zijn kinderen, als dat van den heer over zijn dienstknecht; zoo is het opper-eigendom, dat de koning ten algemeenen nutte over de goederen der burgers bezit, hooger dan dat der particuliere eigenaars: zoo gaan de vorderingen van den staat inzake de publieke lasten vóór de vorderingen der particuliere schuldeischers”³⁶).

Hier breekt zich baan de Romeinsch-rechtelijke opvatting van het verschil tusschen publiek- en privaatrecht, als zijnde gegrond in het onderscheid tusschen publiek- en privaatsbelang.

Het is het aloude criterium van het algemeen belang, maar dat zich, gelijk we nader zullen zien, bij Grotius met de moderne gedachte der staatsraison vervult en zich dus geenszins meer dekt met de oude scholastieke en Germaansche opvatting, dat de staat het welzijn van alle burgers individueel zoowel als gezamenlijk heeft te dienen (vgl. *Thomas van Aquino*).

Resumeeren wij wat wij over Grotius' naturrechtelijke methode vonden, dan kunnen wij de beteekenis daarvan binnen het kader der humanistische wetsidee aldus samenvatten: Grotius was inderdaad de eerste, die, geïnspireerd door de beide grondbeginselen der humanistische wetsidee, het ideaal der soevereine persoonlijkheid en het mathematisch kennis-ideaal, een gesloten stelsel van eeuwige, onveranderlijke naturrechtsregelen heeft willen opbouwen uit een enkel geïsoleerd grondprincipe, met abstractie van alle feitelijke omstandigheden, met abstractie van alle buitenrechtelijke (metajuridische) wetsgebieden.

Bij de uitvoering van dit program stelde hij zich niet ten doel de opsporing van een zgn. „ethisch” recht, zocht hij niet naar hogere ideële maatstaven voor de rechtsvorming, maar beperkte hij zich, althans in beginsel, tot de opsporing van die rechtsregelen, die naar zijn meening met onveranderlijke noodwendigheid uit het institutair karakter van alle recht voortvloeien.

Daarbij was zijn methode geenszins „mathematisch”, gelijk hij het in zijn program had voorgespiegeld, maar in wezen niets anders dan een terugkeer tot de methode der groote Romeinsche juristen. Wat hij daar-

buiten leverde was niets dan het sanctioneeren van zijn subjectieven kijk op de zaken met de gewichtige autoriteit van het grondaxioma van alle natuurrecht. Bij dit alles toonde hij zich nog slag op slag afhankelijk van de scholastiek, maar dan als epigoon, die de diepe grondslagen der Thomistische levens- en wereldbeschouwing niet meer verstond.

(Wordt vervolgd.)

1) Zoo reeds de Göttinger Hofrat *Johann Jakob Schmausz* in zijn „Neues System des Rechts der Natur” (1754), die opmerkt, dat „alles was er” (n.l. Grotius) „vom dem Recht der Natur vorbringt, nichts anderes als die alte scholastische Lehre ist”. Zoo o. a. *Tönnies* in zijn overigens voortreffelijke studie „Thomas Hobbes” (2e Aufl. S. 161). Zoo in de kern der zaak ook *Troeltsch* in zijn studie: „Das stoisch-christliche und das moderne profane Naturrecht” in „Gesammelte Schriften” Bnd IV (1925) S. 166 flg. Hier schrijft *Troeltsch*: „Grotius hat in bewusstem Anschluss an stoische und scholastische Vorbilder den Geltungsbereich des absoluten und rein rationalen Naturrechts erweitert und das Christliche Sittengesetz demgegenüber wieder in die Stellung besonderer, nicht vernunftnotwendiger Ratschläge und Ueberhöhungen gestellt, ähnlich wie der Katholizismus” (S. 189/190). *Troeltsch*, wien men overigens toch moeilijk oppervlakkigheid kan verwijten, heeft hier Grotius’ beteekenis als humanistisch natuurrechtsleeraar zeker niet op haar rechte waarde geschat.

2) *Hugo Grotius*, *De iure belli ac pacis*. ed. Molhuysen 1919, Prolegomena 6: „Inter haec autem quae homini sunt propria, est appetitus societatis, id est communitates, non qualiscunque, sed tranquillae, et pro sui intellectus modo ordinatae eum his sui sunt generis: quam *οἰκωσιν* Stoici appellabant”.

3) *ibid.* Prolegomena 8: „Haec vers, quam rudi modo iam expressimus, societatis custodia, humano intellectui conveniens, fons est eius iuris, quod proprie tali nomine appellatur: quo pertinent alieni abstinentia, et si quid alieni habeamus, aut lucri inde fecerimus restituito, promissorum implendorum obligatio, damni culpa dati reparatio, et poenae inter homines meritum”.

4) *ibid.* Lib. I, cap. 1, § X 1: „Ius naturale est dictatum rectae rationis indicans, actui, alicui, ex eius convenientia aut disconvenientia cum ipsa natura rationali, inesse moralem, turpitudinem aut necessitatem moralem, ac consequenter ab auctore naturae Deo talem actum aut vetari aut praecipere”.

5) *Thomas Aquinas*, „*Summa Theologiae*” I, II q. 91a 3: „Sicut in ratione speculativa ex principiis indemonstrabilibus naturaliter cognitiss producuntur conclusiones diversarum scientiarum, ita etiam ex praecipis legis naturalis, quasi ex quibusdam principiis communibus, et indemonstrabilibus, necesse est quod ratio humana procedat ad aliqua magis particulariter disponenda”. „et istae particulares dispositiones adinventae secundum rationem humanam dicuntur leges humanae, observatis aliis conditionibus, quae pertinent ad rationem legis”.

6) „*De iure belli ac pacis*” Prol. 15: „Deinde vero cum iuris naturae sit stare pactis, (necessarius enim erat inter homines aliquis se obligandi modus, neque vero alius modus naturalis fingi potest) ab hoc ipso fonte iura civilia fluxerunt”; *id.* Prol. 16: „civilis vero iuris mater ipsa ex consensu obligatio, quae cum ex naturali iure vim suam habeat, potest natura huius quoque iuris quasi proavia dici”.

7) *ib.* Liber I, cap. IX, § 9: „Quaeri hic solet an promissio facta ob causam naturaliter vitiosam ipsa natura valeat, ut si quid promittatur homicidii perpetrandi causa. Hic ipsam promissionem vitiosam esse salis apparet; in hoc enim adhibetur, ut alter impellatur ad malum facinus. *Sed non quicquid vitiose fit effectu iuris caret*, quod in prodiga donatione apparet. Hoc interest, quod donatione facta iam cessat vitiositas”.

ib. § 10: „nam et sine ulla causa promissum naturaliter deberetur”.

8) Lib. II, cap. XIII, § 12, 2: „Hi vero qui legibus civilibus subiecti non sunt, id sequi debent quod aequum esse ipsis ratio recta dicit: imo et illi qui legibus subiecti sunt, quoties de eo quod fas piusque est agitur, si modo leges non ius dant aut tollunt, sed iuri duntaxat ob certas causas auxilium suum donegant”.

⁹⁾ Lib. II, cap. II, § V: „Lex enim civilis quanquam nihil potest praecipere quod ius naturae prohibet, aut prohibere quod praecipit, potest tamen libertatem naturalem circumscribere, et vetare quod naturaliter licebat”.

¹⁰⁾ Lib. III, cap. XXIII, § 5, 3: „nam leges humanae, ut alibi diximus, vim obligandi tum demum habent, si latae sint ad humanum modum, non si onus iniungant, quod a ratione et natura plane abhorreat”.

¹¹⁾ Lib. I, cap. IV, § 1, 3: „Illus quidem apud omnes bonos extra controversiam est; si quid imperent naturali iure aut divinus praeceptio contrarium, non esse faciendum quod iubent”.

¹²⁾ Prol. 17: „Sed sicut cuiusque civitatis iura utilitatem saepe civitatis respiciunt, ita inter civitates aut omnes aut plerasque ex consensu iura quaedam nasci potuerunt, et nata apparet, quae utilitatem respicerent non coetuum singulorum, sed magnae illius universitatis”.

¹³⁾ „Summa Theologiae” I, 2 q. 90 a 4: „lex nihil est aliud quam quaedam rationis ordinalis ad bonum commune, ab eo, qui curam communitatis habet, promulgata”.

¹⁴⁾ Lib. I, cap. III, § 8, 14: „Sed nec illud universaliter verum est, omne regimen eius qui regitur causa esse comparatum; nam quaedam regimina per se sunt regentis causa, ut dominicum: nam servi utilitas ibi extrinseca est et adventitia.....”

¹⁵⁾ Lib. I, cap. III, § 7, 1: „Summa autem (n.l. potestas civilis) illa dicitur, cuius actus alterius iuri non subsunt, ita ut alterius voluntatis humanae arbitrio irriti possint reddi. Alterius cum dico, ipsum excludo, qui summa potestate utitur, cui voluntatem mutare licet.....”

¹⁶⁾ Lib. I, cap. III, § 7, 3: „Subiectum ergo commune summae potestatis esto civitas, ita ut iam diximus intellecta. Subiectum proprium est persona una pluresve, pro cuiusque gentis legibus ac moribus”.

¹⁷⁾ Lib. I, cap. I, § 14, 1: „Potestas civilis est quae civitati praeest. Est autem civitas coetus perfectus liberorum hominum, iuris fruendi et *communis utilitatis causa sociatus*”.

¹⁷⁾ Zie eenerzijds L. II, cap. XI, § 1: „leges, quae quasi pactum commune sunt populi, atque hoc nomine vocantur ab Aristotele et Demosthene.....” en L. I, cap. IV, § VII, 2: „Haec autem lex de qua agimus pendere videtur a voluntate eorum, qui se primum in societatem, civilem consociant, a quibus ius porro ad imperantes manet”. Daarentegen de generale uitspraak in L. I, cap. I, § 14, 1: „Civile (ius) est quod a potestate civili proficiscitur”. Vgl. hierbij noot 15 hierboven.

¹⁸⁾ L. II, cap. IV, § XIV, 1: „Nam et quae *vi parta* primum sunt imperia possunt *ex voluntate tacita ius firmum accipere*, et voluntas aut ex initio constituti imperii, aut ex post facto esse potest talis, *ut ius det quod in posterum a voluntate non pendeat*”.

¹⁹⁾ Prol. 11: „Et haec quidem quae iam diximus, locum aliquem haberent etiamsi, quod sine summo scelere dari nequit, non esse Deum, aut non curari ab es negotia humana; cuius contrarium cum nobis partim ratio, partim traditio perpetua, inseverint”.

²⁰⁾ Gierke, „Althusius” p. 74 noot 45, wijst op uitspraken van Gabriel Biel (± 1795) in zijn „Collectorium Sententiarum” Lib. II, dist. 35 q. un art. I en op uitspraken van Gregorius, Jac. Almain en Anton Cordubensis, aangehaald bij en bestreden door Suarez II, c. 6, § 3.

²¹⁾ Prol. 30: „Nam naturalia, cum semper eadem sint, facile possunt in artem colligi: illa autem quae ex constituto veniunt, cum et mutentur saepe, et alibi alia sint, extra artem posita sunt, ut aliae rerum singularium perceptiones”.

²²⁾ Lib. I, cap. X, § XIX, 1: „Esse autem aliquid iuris naturalis probari solet tum ab eo quod prius est, tum ab eo quod posterius, quarum probandi rationum illa subtilior est, haec popularior. A priori, si ostendatur rei alicuius convenientia aut disconvenientia necessaria cum natura rationali ac sociali: a posteriori vero, si non certissima fide, certe probabiliter admodum, iuris naturalis esse colligitur id quod apud omnes gentes, aut moratores omnes tale esse creditur. Nam universalis effectus universalem requirit causam: talis autem existimationis causa vix ulla videtur esse posse praeter sensum ipsum communis qui dicitur”.

²³⁾ Prol. 40: „Sed quod ubi multi diveris temporibus ac locis idem pro

certo affirmant, id ad causam universalem referri debeat: quae in nostris quaestionibus alia esse non potest, quam aut recta illatio ex naturae principii procedens, aut communis aliquis consensus. Illa ius naturae indicat, hic ius gentium, quorum discrimen non quidem ex ipsis testimoniis (passim enim scriptores voces iuris naturae et gentium permiscunt) sed ex materiae qualitate intellegendum est. *Quod enim ex certis principii certa argumentatione deduci non potest, et tamen ubique observatum apparet, sequitur ut ex voluntate libera artum habeat*".

²³⁾ Lib. I, cap. II, § 1: „primumque esse officium ut se quis conservet in naturae statu, deinceps ut ea teneat quae secundum naturam sint, pellatque contraria"; ib. § 2: „At post haec cognita sequi notionem convenientiae rerum cum ipsa ratione quae corpore est potior; atque eam convenientiam in qua honestum sit propositum pluris faciendam quam ad quae sola primum animi appetitio ferebatur; quia prima naturae commendent nos quidem rectae rationi, sed ipsa recta ratio carior nobis esse debeat quam illa sint a quibus ad hanc venerimus".

²⁴⁾ Vgl. Seneca, Epistola CXXIV (11) „Post haec cognita sequi notionem convenientiae rerum cum ipsa ratione, quemadmodum omnis natura bonum suum nisi consummata non profest, ita hominis bonum non est in homine, nisi cum in illo ratio perfecta est"; en Epistola LXXVI (8): „Id in quoque optimum est cui nascitur, quo censetur, in homine optimum quid est? Ratio". Zie voorts Cicero, „De finibus" III, 5, 17.

²⁵⁾ L. 1, cap. I, § 3, 1: „Nam ius hic nihil aliud quam quod iustum est significat: adque negante magis sensu, quam niente, ut ius sit quod iniustum non est. *Est autem iniustum, quod naturae societatis ratione utentium repugnat*".

²⁶⁾ Prol. 44: „cum tamen iniustitia non aliam naturam habeat quam alieni usurpationem, nec referat, ex avaritia illa, an ex libidine, an ex ira, an ex imprudente misericordia proveniat; an ex cupiditate excellendi, unde maximae iniuriae nasci solent. Nam qualiacunque incitamenta contemnere hac tantum de causa, ne societas humana violeatur, hoc vero iustitiae proprium est".

²⁷⁾ Lib. I, cap. 1, § IV, 1: „Eest et tertia iuris significatio quae idem valet quod Lex, quoties vox legis largissime sumitur, ut si Regula actuum moralium obligans ad id quod rectum est. *Obligationem requirimus: nam consilia et si qua sunt alia praescripta, honesta quidem sed non obligantia*, legis aut iuris nomine non veniunt. *Permissio autem proprie non actio est legis, sed actionis negatio, nisi quatenus alium ab eo cui permittitur obligat ne impedimentum ponat*".

²⁸⁾ Uit dit alles blijkt wel afdoende de onjuistheid van hetgeen Meinecke schrijft in zijn „Die Idee der Staatsraison" (1924) S. 261, waar het heet, dat Grotius: „auf Schritt und Tritt Recht und Moral miteinander vermischt".

²⁹⁾ Zie b.v. hierboven noot 27.

³⁰⁾ Prol. 56: „In toto opere tria maxime mihi proposui, ut definiendi rationes redderem quam maxime evidentes, et ut quae erant tractanda, ordine certo disponerem, et ut quae eadem inter se videri poterant nec erant, perspicue distinguerem".

³¹⁾ Prol. 58: „Iniuriam mihi faciet si quis me ad ulla nostri saeculi controversias, aut natas aut quae nasciturae praevideri possunt, aespexisse arbitratus. Vere enim profiteor, sicut mathematici figuras a corporibus semotas considerant, ita me in iure tractando ab omni singulari facto abduxisse animum".

³²⁾ Stahl heeft in zijn „Geschichte der Rechtsphilosophie" S. 172 dit karakter van Grotius' natuurrecht in zijn tegenstelling tot een bloot ideëel recht ingezien. Daarentegen heeft Dr. Gysin in zijn overigens scherpzinnig werk „Die Lehre vom Naturrecht bei Leonard Nelson und das Naturrecht der Aufklärung" (1924) S. 65 flg. weer de traditioneele fout gemaakt, Grotius een bedoeling toe te schrijven, die hij toch klaarblijkelijk niet gehad heeft. Dezelfde fout maakt ook Stammler „Recht und Staatstheorien der Neuzeit" (1917) S. 18 en Dr. S. Marck, in zijn „Substanz- und Funktionsbegriff in der Rechtswissenschaft" (1925) S. 28, die in de categorie van het oerverdrag de uitdrukking van de absolute, soevereine rechtsidee in het natuurrecht ziet.

³³⁾ L. I, cap. I, § IV: „Ab hac iuris significatione diversa est altera, sed ab hac ipsa veniens, quae ad personam refertur: quo sensu ius est, qualitas moralis personae, competens ad aliquid iuste habendum vel agendum. Personae

competit hoc ius, etiamsi rem interdum sequatur, ut servitutes praediorum quae iura realia dicuntur comparatione facta ad alia mere personalia: non quia non ipsa quoque personae competant, sed quia non alii competunt quam qui rem certam habeat. Qualitas autem moralis perfecto, facultas nobis dicitur; minus perfecta, aptitudo; quibus respondent in naturalibus, illi quidem actus, huic autem potentia". Ib. § V: „Facultatem Iurisconsulti nomine sui appellat; nos posthac ius proprie aut stricte dictum appellabimus; sub quo continentur *Potestas*, tum in se, quae libertas dicitur, tum in alios ut patria, dominica: *Dominium*, plenum sive minus pleno, ut ususfructus, ius pignoris: et *creditum*, cui ex adverso respondet debitum".

³⁴⁾ Ook *Stahl* heeft toch in dit opzicht Grotius misverstaan, dat hij meent Grotius' geheele natuurrechtsleer op het „*pacta sunt servanda*" te kunnen terugvoeren (t.a.p. S. 167). Daarvoor beroept hij zich geheel ten onrechte op het verdragskarakter, dat Grotius aan den eigendom geeft. Ware *Stahl's* opvatting juist, dan zou Grotius alle onderscheid tusschen positiefrecht en natuurrecht hebben moeten loochenen. Immers het geheele positief recht berust volgens hem op de onschendbaarheid van verdragen. *Stahl* heeft blijkbaar vergeten, dat de eigendom voor Grotius slechts een specifieke (van het bestaan van de staatsgemeenschap afhankelijke) vorm is van het fundamenteel natuurrechtelijk beginsel van het „mijn en dijn". Het institutionair karakter van Grotius' natuurrecht is *Stahl* blijkbaar ontgaan.

³⁵⁾ L. I, cap. I, § X, 4: „*Sciendum praeterea, ius naturale non de iis tantum agere quae citra voluntatem humanam existunt, sed de multis etiam quae voluntatis humanae actum consequuntur. Sic dominium, quale nunc in usu est, voluntas humana introduxit: at eo introducto nefas mihi esse id arripere te invito quod tui est domini ipsum indicat ius naturale*".

ib. § X, 17: „*Sunt et quaedam iuris naturalis fuit, quamdiu dominia introruerum statu: sic communis rerum usus naturalis fuit, quamdiu dominia introducta non erant; et ius suum per vim consequendi ante positas leges*".

³⁶⁾ L. I, cap. I, § VI: „*Sed haec facultas rursum duplex est: Vulgaris scilicet quae usus particularis causa comparata est, et Eminens, quae superior est iure vulgari, utpote communitati competens in partes et res partium boni communis causa. Sic regia potestas sub se habet et patriam et dominicam potestatem: sic in res singulorum maius est dominium regis ad bonum commune, quam dominorum singularium: sic reipublicae quisque ad usus publicos magis obligatus quam creditori*".

VRAAG EN ANTWOORD.

BEWERKT DOOR MR. J. W. NOTEBOOM.

1. VRAAG.

Ondergeteekende neemt de vrijheid U met enkele vragen lastig te vallen.

De a.r. kiesvereniging vroeg mij, eens te onderzoeken, wat gedaan moet worden voor de werklozen in onze gemeente. Jaarlijks zijn er een 5 of 6-tal werklieden gedurende de vries-periode werkloos, n.l. enkele grondwerkers en timmermansknechts.

Wie moet dezen met hun gezin helpen?

't Gemeentebestuur is niet aangesloten bij het Werkloosheidsbesluit 1917. Werkverschaffing is hier (bij vorst) niet mogelijk. Wie moet hulp verleenen? De Diaconieën? En aan de werklozen, die noch van de Geref. Kerk, noch van de Herv. Kerk lid zijn? Of moet het Burgerlijk Armbestuur hulp verleenen?

ANTWOORD.

De 5 of 6 grondwerkers en timmermansknachts, die gedurende de vriesperiode werkloos zijn, verdienen wellicht doorgaans een zeer behoorlijk loon. En is dit het geval, dan ligt het op hun weg om gedurende den tijd, dat zij werk hebben, iets over te sparen voor hun onderhoud gedurende hun periodieke werkloosheid, die — naar hun natuurlijk bekend is — ieder jaar opnieuw intreedt.

Hebben deze menschen in hun werkperiode niets bespaard en kunnen zij bij intredende werkloosheid geen aanspraak doen gelden op steun uit een werkloozenkas, dan zijn zij gewone (immers tengevolge van een persoonlijke oorzaak) armlastigen en aangewezen op den steun van diaconieën. En, als de diaconieën geen steun verstrekken, dient het Burgerlijk Armbestuur of, indien er geen Burgerlijk Armbestuur is, het gemeentebestuur zelf (college van B. en W.) de helpende hand te bieden.

Gewoonlijk zijn de werkloozen als leden eener vakvereniging tevens aangesloten bij de werkloosheidskas dezer vakvereniging. Volgens de reglementen dezer kassen hebben de aangeslotenen gedurende een zekere periode van werkloosheid recht op uitkeering. In de tegenwoordige tijdsomstandigheden zijn echter de kassen niet in staat om de reglementaire uitkeeringen te doen, tenzij met bijzonderen steun. Het Werkloosheidsbesluit 1917 strekt om de kassen met gemeenschappelijken steun van Staat en Gemeente in staat te stellen hunne verplichtingen voort te zetten, terwijl een latere ministeriële regeling de gelegenheid opent om zelfs aan z.g. uitgetrokken werkloozen (d. z. degenen die, hoewel aangesloten, toch geen recht meer hebben op de reglementaire uitkeering) steun te blijven verleen. Is echter een gemeente niet toegetreden tot dit Werkloosheidsbesluit, dan ontvangt de kas voor haar leden, die ingezetenen zijn van de betrokken gemeente, althans van Rijkswege, geen steun. En in dat geval blijven gewoonlijk die leden van steun uit de kas in tijden van werkloosheid uitgesloten.

Nu zou de gemeente harerzijds aan de werkloozen in de gemeente, die de nadeelen van de niet-toetreding van de gemeente tot het Werkloosheidsbesluit ondervinden, op de een of andere wijze tegemoet kunnen komen, b.v. door gelegenheid tot werkverschaffing te openen, of — wanneer dit niet mogelijk is — dezen menschen steun te verleen buiten het Burgerlijk Armbestuur om, door bemiddeling van een bijzondere commissie voor de werkloosheidssteun. Iets dergelijks vindt in verschillende gemeenten plaats. Doch wij zouden bij het toepassen van een dergelijken maatregel toch op groote voorzichtigheid willen aandringen.

Voor de bedoelde werkloozen zouden wij een dergelijken bijzonderen steun niet begeeren. Want hun werkloosheid draagt een zeer normaal karakter (seizoenwerkloosheid). Een bijzondere steun, als door ons boven aangeduid, behoort echter een *zeer exceptioneel* karakter te dragen en mag daarom o. i. alleen ten voordeele komen van menschen, die tengevolge van *zeer bijzondere omstandigheden van niet-persoonlijk karakter* (b.v. watersnood of economische crisis) armlastig worden (crisiswerkloozen). De gemeentelijke werkloozencommissies worden dan ook gewoonlijk als crisiscommissies aangeduid en haar werking beperkt zich, terecht, in den regel tot de werkloozen, behoorende tot die bedrijfstakken, waarin nog z.g. crisiswerkloosheid bestaat.

De bedoelde werkloozen zijn echter geen crisiswerkloozen: zij weten, dat ieder jaar een periode van werkloosheid intreedt. En gewoonlijk zijn de loonen

van dergelijke arbeiders in tijden, dat er wel werk is, hooger dan die der meeste andere arbeiders.

Is de gemeente al te tegemoetkomend voor seizoenwerkloozen, dan wordt de prikkel tot spaarzaamheid verstompt en het verantwoordelijkheidsbesef van die menschen — tot schade van hun eigen en ook van het algemeen belang — verzwakt.

2. VRAAG.

Ik neem de vrijheid U advies te vragen over een kwestie, die hier hoogstwaarschijnlijk in den Gemeenteraad aanhangig zal worden gemaakt, n.l. of een Raadslid zonder gevaar voor schorsing aan een Chr. school kan leveren of betaalde werkzaamheden mag verrichten. De school ontvangt n.l. subsidie van de gemeente.

ANTWOORD.

Naar onze meening is er geen grond tot schorsing van een Raadslid, die aan een Chr. school leveranties doet of ten behoeve van die school werkzaamheden verricht. Artikel 24 der Gemeentewet verbiedt aan de Raadsleden middellijke of onmiddellijke deelneming aan leveringen of aannemingen *ten behoeve van de gemeente*.

Doch in dit geval is van leverante of aanneming (zelfs niet van middellijke) ten behoeve van de gemeente geen sprake. Een schoolvereeniging is een zelfstandig rechtspersoon, waarvan het bestuur ook geheel zelfstandig over hare transacties beslist.

Het motief van art. 24 is te voorkomen, dat men zijn raadslidmaatschap misbruikt, om zichzelf ten koste van de gemeente te bevoordeelen. Doch een dergelijk misbruik is in dit geval niet te vreezen. Een Raadslid kan als zoodanig op de besluiten van het schoolbestuur geen invloed oefenen. Op art. 24 kan dan ook, naar onze meening, in dit geval geen beroep worden gedaan.

3. VRAAG.

Kan ook van a.r. zijde het recht van gratie worden verdedigd en toegepast zonder in strijd te komen met die beginselen?

ANTWOORD.

O. i. ja!

Naar a. r. beginsel rust op de Overheid het recht en den plicht tot het handhaven van de gerechtigheid.

Nu is echter de rechtstoepassing gebrekkig. De strafwetten beantwoorden niet altijd aan de gerechtigheid. Er zijn gevallen, dat er, naar den strengen eisch der wet, straf moet worden opgelegd, terwijl toch naar hoogere rechtsbeginselen de beklagde vrijuit zou moeten gaan.

In dergelijke gevallen kan het aanbevelenswaardig zijn, van het recht van gratie gebruik te maken, welk recht, naar de grondwet, aan de Kroon toekomt. De gratie is dan niet een middel om den misdadiger aan zijn gerechten straf

te onttrekken, doch zij strekt juist in tegendeel om de gebreken, die de strafwet aankleven, weg te nemen en de gerechtigheid te doen triumfeeren.

Onzerzijds wordt behalve met het oog op bovenbedoelde gevallen, waarin de gratie als rechtsmiddel wordt toegepast, ook somtijds dit instituut verdedigd als gunstbetoon van een regeerend vorst of van een ander staatshoofd. De gratie dient dan niet om het z. g. formeele recht in overeenstemming te brengen met het materieele recht (dat is de gerechtigheid), doch strekt om in bepaalde omstandigheden een misdadiger of een groep van misdadigers hun straf kwijt te schelden. Ook dit gratierecht moet niet willekeurig worden toegepast. Er moeten bepaalde gronden voor de toepassing aanwezig zijn, b.v. nationale gebeurtenissen van groote beteekenis, zooals een troonsbestijging of een jubileum van een vorst. Ook kan er aanleiding zijn voor toepassing van dit gratierecht uit hoofde van publiek belang ten opzichte van een persoon, die zich vroeger op buitengewone wijze tegenover den Staat heeft verdienstelijk gemaakt, of ten aanzien van bepaalde overtredingen van de strafwet (b.v. smokkelarij in oorlogstijd gepleegd), die onder zeer exceptioneele omstandigheden hebben plaats gegrepen. De kwijtschelding van straf voor een bepaalde groep van dergelijke overtredingen wordt echter aan de begenadigden niet geschonken bij Kon. Besluit, zooals bij toepassing van het recht van gratie, doch bij de wet (het z.g. recht van amnestie).

Het komt ons voor, dat men vooral met het toepassen van het gratie- of amnestierecht in laatstbedoelde gevallen uiterst voorzichtig moet zijn. De Overheid komt er zoo licht door op het terrein der barmhartigheid, dat buiten de eigenlijke overheidstaak ligt. Gaat men gratie verleenen uit barmhartigheid, waar blijft dan de grens?

Wij zouden daarom in principe uitsluitend aan de handhaving der gerechtigheid als grondslag voor de toepassing van het gratierecht willen vasthouden.

EDMUND BURKE

DOOR

DR. J. C. H. DE PATER.

Dezen zomer bezocht ik de kathedraal van Canterbury, de zetel van den Aartsbisschop der Engelsche Staatskerk. Een kerkedienaar leidde het gezelschap, waarbij wij ons hadden aangesloten, rond langs de monumenten uit het verleden, die het machtige bouwwerk bevat. Met gedempte stem vertelde hij historische bijzonderheden. Langdurig weidde hij uit over den moord op Thomas Becket, over den Zwarten Prins en zoovele anderen, die in de kathedraal hun laatste rustplaats vonden. Wat trof, was de schier gewijde aandacht, waarmee het gezelschap, meest Engelschen, zijn uiteenzettingen volgde. En het waren volstrekt niet alleen geleerden of kunstenaars. Zelfs de vrouw uit het volk met de zuigeling op den arm ontbrak niet. Eerbied voor het verleden is een karaktertrek van het Engelsche volk.

Even later waren wij in het koor, waar op dezen weekdag een eenvoudige middagdienst werd gehouden. Twee hooge geestelijken van de kathedraal lazen hoofdstukken uit de Schrift en zegden gebeden, telkenmale onderbroken door den juichenden zang van het koor met het steeds weer herhaalde refrein: „Eer zij den Vader en den Zoon en den Heiligen Geest”. Stil zochten de voor dit ongelegen uur vrij talrijke aanwezigen hun plaatsen en met toegewijde devotie volgden zij in hun bijbeltjes de gelezen Schriftgedeelten en gebeden. Geloop was verboden ook in de zijgangen. Alleen enkele vreemdelingen liepen nog rond, maar een wenk van den koster bracht ook hen spoedig tot rust. Voor de Engelschen was het bord, waarop stilte en deelneming aan den dienst verzocht werd, overbodig. Eerbied voor de religie is een tweede karaktertrek van dit eilandenvolk.

Edmund Burke was Engelschman. De simpele woorden krijgen diepte, als we letten op deze karaktertrekken van zijn volk. Ontzag voor het verleden en eerbied voor den godsdienst zat hem a. h. w. in het bloed. Te meer is dit opmerkelijk, als we letten op de eeuw, waarin hij leefde. Hij werd geboren in 1729 en stierf in 1797 en zijn leven viel dus geheel in de 18de eeuw. Deze eeuw had gebroken met de positief christelijke religie en miste historisch besef. De Heilige Schrift als kenbron der openbaring Gods was losgelaten, De Kerk zelf had hier schuld. Toen het getij verliep, had zij vergeten de bakens te verzetten. Copernicus had het onhoudbare aangetoond van het Ptolemaeische wereldbeeld, dat begrijpelijkerwijze ook in den Bijbel, geschreven in de taal en in overeenstemming met de voorstellingen van den tijd, waarin de bijbelschrijvers

leefden, werd gehuldigd. Zoo klopten de uitkomsten van het natuurwetenschappelijk denken niet meer, met wat de Kerk op grond van verkeerde Schriftinterpretatie leerde en mede daardoor had de verandering in het wereldbeeld voor velen een veranderde wereldbeschouwing ten gevolge. Een wereldbeschouwing, waarbij aan het denkend verstand de eereplaats werd ingeruimd. Alleen het natuurlijke, wat met het natuurlijk verstand in overeenstemming was, werd als waarheid aanvaard. Alleen waarheden, die volgens de rede waren, werden erkend. Wat boven de rede uitging, was zinsbegoocheling en priesterbedrog. De natuurlijke religie, die achter de positieve godsdiensten een natuurlijke openbaring Gods zocht in de schepping en het geweten, werd het eenig ware Christendom geacht. Drie grondwaarheden vormden de kern: God heeft de wereld geschapen, de deugd is den mensch van nature ingeschapen, de ziel is onsterfelijk. Zij werden door het verstand gesteld en aan bovennatuurlijke openbaring bestond mitsdien in deze verlichte eeuw geen behoefte meer.

Zoo was alles in de sfeer van het abstracte geheven. Men had het nu zoo heerlijk ver gebracht, dat ook op vroegere tijden met diepe minachting werd neergezien. De geschiedenis kon veilig vernietigd worden, zooals een van de schrijvers dier dagen het uitdrukte. Hoogstens kon zij nog dienst doen om aan staatslieden lessen te geven, hoe ze in overeenkomstige gevallen dienden te handelen. Met den Bijbel had men ook de bron van het gezag der overheid over boord gezet. Nu het Paulinisch woord niet langer gold, dat onderwerping aan het overheidsgezag leert, omdat God het heeft ingesteld, moest naar middelen worden omgezien om ook dit voor het denkend verstand te rechtvaardigen. Het natuurrecht bood uitkomst. De natuurlijke behoefte aan gezellig verkeer werd grondslag der rechtsleer. Zelfhandhaving is den mensch ingeschapen en die natuurlijke drang kan slechts in aaneensluiting bevrediging vinden. Het Maatschappelijk Verdrag, oeroude theorie, reeds uit de dagen der Stoa, bood een voor het verstand te aanvaarden grondslag voor het overheidsgezag. Rousseau trok uit die leer de uiterste consequenties. Om het ontstaan van den Staat logisch te verklaren en de grondslagen van overheidsgezag en recht bloot te leggen, dacht hij zich den cultuurstaat weg en loste de gemeenschap op in zijn natuurlijke elementen, de van nature vrije en gelijke individuen. Het resultaat was verrassend. Dat, wat als gezag was geëerbiedigd en zelfs als heilig vereerd, bleek in wezen slechts usurpatie te zijn. De van nature vrije en gelijke individuen hadden met elkaar een verdrag gesloten, waarbij allen zich aan den algemeenen wil van allen onderwierpen. Het klopte wel niet heelemaal, want het lukte niet uiteen te zetten, hoe die algemeene wil, die dan het zuivere, oorspronkelijke, natuurlijke oordeel moet bevatten, moest worden vastgesteld, maar dit was toch aan het licht gekomen, dat de vorsten ongelijk hadden. De ware souverain was niet de vorst, maar het volk en het bleef dit onder alle omstandigheden.

De „stormvogel der revolutie” vloog over nog kalme zee, maar hij kondigde met onheilspellend gekras den storm aan. Het moest ook wel zoo komen, want er gaapte zoo wijde kloof tusschen den ideaaltoestand, die hier werd geschilderd en de ware werkelijkheid. In Frankrijk vierde het absolutisme nog hoogtij. Het Droit Divin, theorie van heidenschen oorsprong maar in de Middeleeuwen verchristelijkt, was nog de grondslag voor het absoluut gezag van den Vorst. De koning was het bindend cement, dat het wrakke staatsgebouw nog samenhield. Aan het hof was de klok stil blijven staan bij de dagen van Lodewijk XIV. „De Staat ben ik”! Al mogen de woorden niet van Lodewijk XIV zelf zijn, ze zijn volkomen op hem toepasselijk. De adel was hofadel geworden en zij bestond slechts bij de gratie van den heerscher. Aan hem achtte zij zich alleen gebonden. Als straks de emigranten in Coblenz hun luidruchtige propaganda zullen drijven om den legitiemen vorst te herstellen, dan zal blijken, hoe weinig nog de begrippen natie en vaderland voor hen beteekenen. De persoonlijke verhouding van den feodalen tijd achten zij slechts bindend. De vorst is voor hen inderdaad nog de Staat. De geestelijkheid bevond zich al evenzeer in afhankelijkheid van den souverein. In naam was de Paus het hoofd van de Fransche Staatskerk, maar het had in de dagen der godsdienstoorlogen aan een haar gehangen, dat de nationale kerk zich losgemaakt had van Rome, zooals dat ook in Engeland gebeurd was. In wezen verschilde het niet eens zoo heel veel, want in de Gallicaansche kerk had de koning, die krachtens het Concordaat van 1516 de voornaamste geestelijken benoemde, minstens evenveel te vertellen als de opvolger van Petrus. Haar rijkdommen kwamen echter niet den Staat ten goede, want de geestelijkheid genoot evenzeer als de adel vrijdom van de voornaamste belastingen en de koningen lieten hoogstens hun gunstelingen genieten van het kerkegoed door het wegschenken van vette prebenden. Het was dood kapitaal, waarvan zelfs de lagere geestelijkheid maar weinig genoot, omdat hun salarissen niet in verhouding stonden tot de groote sommen door de hoogere getrokken. De derde stand moest de lasten dragen, maar ook hier was de druk ongelijk. Het zwaarst werd de boerenstand getroffen, veel meer dan de burgerij.

De financieele crisis werd de aanleiding voor de botsing. Lodewijk XVI van goeden wil, maar zwak, moest boeten voor de zonden zijner voorgangers. De hofkliek beheerschte hem en in onbegrijpelijke verdwazing werden de zoo broodnoodige hervormingen steeds uitgesteld. Tenslotte werden de standen bijeengeroepen, maar wat herstel had moeten brengen, werd oorzaak van algeheelen ondergang. Hoe stroef werkte de machine, verouderd en alleen wat opgelapt. 600 leden van den derden stand waren nu opgeroepen tegenover 300 van de geestelijkheid en 300 van den adel. Wat hielp het, als per stand en niet per hoofd werd gestemd? Aan het eindeloze gekibbel over deze vraag kwam tenslotte een einde door de eerste revolutionaire daad van den derden stand, het apart gaan ver-

gaderen zonder 's konings goedkeuring. De eed in de kaatsbaan, dat men niet zou uiteengaan voor een constitutie zou zijn gemaakt, was de bezegeling. Mirabeau's stentorstem geeft het antwoord op de mislukte poging van den koning om zijn macht te toonen: „Zeg aan Uw meester, dat wij alleen zullen wijken voor het geweld der bajonetten”. Hoe spoedig gaf Lodewijk zich gewonnen. Adel en geestelijkheid voegden zich bij den derden stand en de revolutie kon haar gang gaan.

En ze ging haar gang! Bastilledag! Nog altijd de nationale feestdag in Frankrijk, omdat in den ondergang van het symbool van het Ancien Regime de ondergang van dat Regime zelf werd verheerlijkt. Maar belangrijker was wat in de Constituante gebeurde. In den nacht van 4 op 5 Augustus, de „Bartholomeüsnacht van den eigendom” werden de feodale voorrechten geofferd op het altaar des vaderlands. Adel en geestelijkheid hadden afgedaan en weldra werden de Rechten van den Mensch het devies van het nieuwe Frankrijk. Alle menschen worden vrij en gelijk in rechten geboren. Het volk is de eenige ware soeverein. Het zaad had vruchten gedragen!

Waar is nu de Koning? Nog altijd vertoeft hij op zijn prachtig kasteel te Versailles, de trotsche schepping van den grondlegger van het absolutisme. Hij heeft het druk met..... de jacht, en als trouw zoon der kerk met zijn godsdienstige plichten. De morgen van den 6den October wekt hem onzacht uit zijn droomen. Ze zijn gekomen, de vrouwen van Parijs en het rapalje uit de achterbuurten, omdat ze gebrek hebben en — sterk is de macht der traditie — van zijn tegenwoordigheid in de hoofdstad redding verwachten. In triomf worden de „bakker en de bakkerin en de bakkersjongen” naar de hoofdstad geleid. O zeker, men juicht bij zijn komst. Nu zal alles beter worden. Maar Lodewijk, de van God gezalfde, is zijn vrijheid kwijt.

De natie is in haar rechten getreden en de Constituante verkondigt het luide door de Constitution Civile du Clergé, waarbij de geestelijken tot staatsambtenaren worden gemaakt, voortaan niet meer gekozen door den absoluten koning, maar door het soevereine volk, dat immers zijn rechten hernam. De goederen der geestelijkheid kunnen nu dienst doen om het financieele lek te stoppen. Zoo worden de toestanden beter en krijgt alles een meer normaal aanzien. Weer nadert de winter, maar het zal een zachte worden. De storm lijkt geluwd en het is stil geworden.

* * *

Door de stilte klinkt als een klaroenstoot de stem van Edmund Burke. Den 1sten November 1790 publiceerde hij zijn „Beschouwingen over de Fransche revolutie”.

Burke was geboren in Ierland, maar reeds in 1750 naar Engeland gegaan ter voltooiing van zijn opvoeding en sedert geheel Engelschman geworden. De literaire studie bekoorde hem meer dan de juridische, waarvoor zijn vader hem bestemd had. Advocaat werd hij dan ook niet.

Voorloopig voorzag hij door schrijven in zijn onderhoud. In 1765 werd hij particulier secretaris van den toenmaligen eersten Minister Lord Rockingham en door diens invloed nog in hetzelfde jaar lid van het Parlement. Al viel het Ministerie Rockingham spoedig, Burke bleef, niet-tegenstaande een verleidelijk aanbod van andere zijde, trouw aan de door dezen vertegenwoordigde beginselen. De Rockingham-Whigs wilden hervormingen maar alleen in het bestuur, niet in de grondwet, zooals een ander deel der Whig-partij, dat door Lord Chatham geleid werd. Felle critiek oefende Burke op de misbruiken in het Engelsche parlement. Vooral bekend werd zijn geschrift „Gedachten over de oorzaken der tegenwoordige ontevredenheid” (1770), waarin hij zich kantte tegen machtsmisbruik van de zijde des konings. Ook bij het begin van den Amerikaanschen vrijheidsoorlog verzette hij zich scherp tegen de door den koning en zijn ministers gevolgde politiek. Nadat in 1783 de jonge Pitt aan het bewind gekomen was, daalde Burke's invloed. Zijn oppositie tegen hervormingen door dit ministerie voorgesteld, werd ten deele toegeschreven aan persoonlijke gekrenktheid en zoo verloor hij onder het Engelsche volk veel van zijn populariteit. Maar kort voor het uitbreken van de Fransche revolutie was zijn naam weer op aller lippen door zijn aandeel in het Warren-Hasting-proces. De „Beschouwingen over de Fransche revolutie” maakten hem tot een Europeesche vermaardheid.

Het woord revolutionair had in dezen tijd in Engeland nog geen onaangename klank, want het was voor goed verbonden aan de roemrijke omwenteling, de „Glorious Revolution” van 1688, waarbij onze Stadhouder Willem III zijn schoonvader Jacobus II had verdreven. Het beteekende ongeveer hetzelfde als constitutioneel. Jacobus II had de constitutie geschonden en Willem III had haar hersteld. Velen onder de Whigs beschouwden de daden van de Constituanten in Frankrijk als geheel op dezelfde lijn liggend. Het was dan ook geenszins te verwonderen, dat Dr. Price, een dissenter geestelijke en leider van de Revolution Society, een club, die zich ten doel stelde de herinnering aan de omwenteling van 1688 levendig te houden, op den 4den November 1789, de herdenkdag van de landing van Willem III in Engeland, in een gedachtenispreek een parallel trok tusschen beide gebeurtenissen en de Fransche revolutie verheerlijkte. Al evenmin was het verwonderlijk, dat de club een brief van hulde aan de Constituanten verzond. Minder onschuldig was, dat men tegelijkertijd een aantal besluiten nam, die de verbreiding van de revolutionaire beginselen in Engeland beoogden.

Een tweeledig doel had Burke dan ook met zijn Beschouwingen. Hij wilde den Franschman Dupont, die hem inlichtingen gevraagd had over de „Revolution Society” op de hoogte stellen van de stemming in Engeland, maar tegelijk zijn volk de oogen openen voor de eigenlijke beginselen der revolutionairen. Burke was in de wieg gelegd voor dichter, niet voor jurist. Die aanleg kwam hem nu te pas. Zijn dichterlijke intuïtie hielp hem op het rechte spoor, dat zoovelen, ook uit zijn naaste omgeving,

bijster waren geworden. Hij loochent den samenhang van de Fransche Revolutie met de Roemrijke Omwenteling van 1688 en hij voelt het verwarrende gebruik van het woord revolutie. Toen, in 1688, was geen revolutie gemaakt, maar voorkomen. De revolutie, die voorkomen werd, dreigde toen van boven af. De koning streefde naar het absolutisme en wilde de andere elementen van de Engelsche constitutie, het Hooger- en het Lagerhuis, op zij zetten. Daarom was hij van zijn macht vervallen verklaard en voor hij in zijn revolutionair streven geslaagd was, tot vluchten gedwongen.

Het bestek van dit opstel laat niet toe, om Burke's redeneeringen tot in finesses te volgen. Alleen de hoofdlijnen van zijn betoog kunnen worden aangegeven. Burke heeft met genialen blik de gebreken in de redeneeringen van zijn tijdgenooten doorschouwd. Het ten troon verheffen van het denkend verstand, het redeneeren van uit het abstracte waren oorzaak geworden van het op zij zetten van de christelijke religie en het geen rekening houden met het historisch geworden. Religie is geen vrucht van redeneeren, maar van gelooven. De mensch laat zich niet los denken van den tijd, waarin hij leeft. De ervaring bewijst, dat de vrije en gelijke doorsneemensch, met zijn aangeboren deugdzaamheid een vernuftig uitgedacht pronkjuweel is, dat in de werkelijkheid niet bestaat en niet bestaan kan. De natuurlijke rechten van den mensch, die deze ook in den cultuurstaat behoudt, zijn al evenzeer een fictie als het maatschappelijk verdrag, waarop de Staat zou berusten.

Voor ons zijn deze gedachten gemeengoed, maar in Burke's tijd waren ze opnieuw gevonden waarheden, die slechts traag erkenning vonden. Om Burke's werk goed te begrijpen, dienen we steeds voor oogen te houden, dat hij uitgaat van de Engelsche staatsstructuur en de Engelsche toestanden. Engeland was in menig opzicht het vasteland ver vooruit. Een reeks van wetten, ontstaan in een tijdsverloop van eeuwen, vormden de basis waarop de Staat rustte. De Magna Charta, de Petition of Rights, de Habeas Corpus Act, de Bill of Rights, de Act of Settlement waren de waarborgen voor de vrijheden van het Engelsche volk. Zij vormden tezamen, wat Burke noemde de constitutie. Al ontbrak een samenvatting in één staatsstuk, het was toch wel heel ver bezijden de waarheid, als één van Burke's bestrijders tegenover hem bestreed, dat Engeland een constitutie bezat, omdat er geen geschreven grondwet was. Die verschillende wetten gaven aan alle gerechtigden hun aandeel aan de regeering. Een erfelijk koningschap, een Hoogerhuis van erfelijke Pairs en een Lagerhuis, gekozen door volkskeuze, hielden elkaar in balans. Burke, door jarenlange politieke ervaring doorkneed in de Engelsche staatsstructuur en vol bewondering daarvoor, had weinig moeite om de hersenschimmige fantasieën van zijn tijdgenooten, die eenvoudig als werkelijkheid poneerden, wat zij op hun studeerkamer hadden uitgedacht, aan de kaak te stellen. Het was zuivere fantasie, als Price in zijn preek meende, dat het Engelsche volk het recht had om den

koning te kiezen, dien weg te jagen als hij zich niet behoorlijk gedroeg en naar verkiezing een nieuwe regeering in te stellen. Daarvoor zou eerst de heele staatsstructuur onderstboven moeten zijn gegooid en een algeheele vernieuwing moeten hebben plaats gehad. Fel geeselt Burke zoo lichtzinnig bedrieff. Er zijn kinderen, die met hun vader leven, maar hun vader staat hen niet meer aan. Hij moet vernieuwd worden en ter volvoering van die verjongingskuur houwen ze na gemeen overleg hun ouden vader in stukken en werpen ze die stukken in hun brouwketel, steeds hopen, dat door het vuur, dat hun hartstocht aanblaast, het bereiden van den modelvader gelukken zal.

Het is niet alleen onwijs, het is zelfs misdadig. De Staat is voor Burke maar niet een profaan iets, hij is gewijfd door de religie. En dit is wijze voorzorgsmaatregel, opdat ieder die zijn gebreken zou willen heelen, met waardige voorzichtigheid zou naderen. Eerbiedig als tot de wonden van een vader. Wij komen met deze gedachte tot Burke's opvatting van de verhouding van Kerk en Staat, die weer typisch Engelsch is. Burke was in zijn jeugd opgevoed door den kwaker Shackleton, maar hij was aan de kringen der Dissenters ontrouw geworden en had zich later met overtuiging aangesloten bij de Engelsche Staatskerk. In de 16de eeuw had de Engelsche Kerk tijdens Hendrik VIII zich losgemaakt van den Paus en in den nationalen Staat was hier een nationale Kerk ontstaan. In wezen verschilde deze van de R.K. Kerk alleen, doordat ze niet den Paus maar den koning erkende als hoofd. Eerst onder Elisabeth drong definitief het Protestantisme door, maar in veel opvattingen bleef de oude R.K. traditie voortbestaan. Zoo b.v. in de verhouding van Kerk en Staat. Deze vormden een onlosmakelijke eenheid. Wie lid was van de Kerk, was het ook van den Staat en omgekeerd. Ook Burke had deze theorie aanvaard. Kerk en Staat waren voor hem één en dezelfde zaak, als verschillende integreerende bestanddeelen van hetzelfde geheel. De Staat is gewijfd door den godsdienst. Niet zoo, dat hij op zichzelf wereldlijk van natuur is en dan geheiligd door een verbond met een Kerk. Dit is veel te zwak uitgedrukt, want dan zouden Kerk en Staat onafhankelijke grootheden zijn. Immers een verbond bestaat alleen tusschen twee dingen, die door hun natuur onderscheiden en onafhankelijk zijn, zooals b.v. twee soevereine naties. Neen, de Staat is niet denkbaar zonder religie, die er de basis van is.

Reeds Aristoteles had aan den Staat het karakter gegeven van een ethische organisatie, waarin ieder burger tot zijn einddoel de gelukzaligheid of zedelijke volmaaktheid werd geleid. Waarschijnlijk via Buchanan vinden we de gedachte bij Burke terug. God, die het aan onze natuur verleende om te worden volmaakt door onze deugd, wilde ook de noodzakelijke middelen voor die volmaking. Hij wilde daarvoor den Staat. Hij wilde zijn verbinding met de bron en het origineele aartstype van alle volmaaktheid. Daarom is, meent Burke, voor de Engelschen de Kerk maar niet een instelling, die ze in stand houden, omdat dat betamelijk

is, maar zij beschouwen haar als een fundament voor hun heele constitutie. Kerk en Staat zijn begrippen, die in hun geest niet te scheiden zijn en nauwelijks kan de eene worden genoemd zonder dat ook de andere genoemd wordt.

Deze wijding van den Staat had belangrijke gevolgen voor zijn functionarissen. Ook hun positie werd daardoor gewijd. Zij staan in de plaats van God zelf en moeten daarom hooge en waardige gevoelens hebben van hun functie. Zij moeten ernstig vervuld zijn met de gedachte, dat zij rekenschap moeten afleggen voor hun gedrag in die opdracht aan den eenen grooten meester en stichter van den Staat.

Het is vanzelfsprekend, dat voor een staatsman, die deze begrippen huldigde, de verwerping van de religie niet alleen ontoelaatbaar, maar zelfs misdadig was. Liet men de atheïsten hun gang gaan, dan zou met de religie het fundament van den Staat zelf verdwijnen en daardoor de Staat ten doode zijn opgeschreven. Voor iemand als Burke, was eigenlijk in den Staat maar één Kerk gewenscht, want de Staat kan niet met verschillende Kerken een zoo nauwe eenheid vormen. Daarom had hij 't liefst alle menschen lid van de Staatskerk gezien. Toch was hij afkeerig van intolerantie tegenover dissenters. In 1773 had hij zich in een redevoering met nadruk daartegen verzet. Wel moest verscheidenheid van godsdienst niet worden bevorderd, maar wanneer zij er was, moest ze worden geduld, want in alle godsdienst is een redelijke waarde. Maar wat moet worden tegengestaan met alle kracht, is het atheïsme. De gruwelijkste en wreedste slag toch, die den Staat kan worden toegebracht, gebeurt door het atheïsme. Daarom zijn de ongelovigen vogelvrijverklaarden. Zij moeten nooit, neen nooit worden gesteund en nooit worden getolereerd. Tegen hen moeten de pijlen der wet worden gericht. Tegen hen moeten de verschrikkingen der wet in al hun majesteit worden in werking gesteld, om zulke lichtzinnige en ongelovige ellendingen te verdelgen.

Zoo sprak Burke in 1773 en het is te begrijpen, hoe zijn toon was in 1790, toen zij, die hij atheïsten noemde, hun denkbeelden in practijk gingen brengen. In striemende woorden geeselt hij de Constitution Civile du Clergé. En terecht. Hoe zeer heeft hier de abstracte redeneering de revolutie geschaad. De Constitution Civile hief de eenheid van Kerk en Staat niet op, maar ze was een paskwil. Nu velen zich van de Kerk hadden afgewend, kon alleen voor wie de oogen voor de werkelijkheid sloot, worden volgehouden, dat het soevereine volk over de kerkzaken had te beslissen. Indien niet het kerkegoed had gelokt, is het de vraag, of zelfs door heethoofden als de Fransche revolutionairen een dergelijke maatregel zou zijn genomen. Alleen wie het orgaan miste voor de religieuze beseffen, die nog onder het Fransche volk leefden, kon zoover gaan. Voor Burke was het in bezit nemen der kerkelijke goederen eenvoudig roof, omdat geen rekening gehouden werd met de rechtstitels van verjaring en erfelijkheid.

Het geen rekening houden met wat historisch geworden was, ergerde Burke ook zoo nameloos in de verklaring van de Rechten van den Mensch. Alleen studeerkamerwijsheid kon volhouden, dat de rechten, die de mensch in den natuurstaat bezit, door hem in den cultuurstaat worden behouden. De ervaring leert direct de onhoudbaarheid. Maar de revolutionairen, zegt Burke, verachten de ervaring en de wijsheid van ongeletterde menschen. Zij hebben een onderaardsche mijn gelegd, die in één groote explosie alle voorbeelden uit het verleden, alle precedentes, alle charters en alle parlements wetten zal opblazen. Zij hebben de rechten van den mensch, waartegen geen verjaring geldt en geen overeenkomst bindend is. Burke wil niet twisten over de vraag, of ze in abstracto kunnen worden beredeneerd, maar moreel en politiek zijn ze door en door valsch. De rechten van het volk worden door de theoretici altijd op sophistische wijze verward met zijn macht. Het lichaam der gemeenschap, als het tot actie kan komen, kan geen weerstand ontmoeten, die effect zou hebben. Maar zoolang macht en recht nog niet hetzelfde zijn, heeft het geheele lichaam geen rechten, die onbestaanbaar zijn met deugd en de eerste van alle deugden: voorzichtigheid. Menschen hebben geen recht op wat niet redelijk is en wat niet voor hun welzijn is. De verbreiders der theorieën van de rechten van den mensch vergeten totaal de natuur van den mensch.

Een regeering is niet ingesteld krachtens natuurlijke rechten, die bestaan kunnen en bestaan in totale onafhankelijkheid er van. Een regeering is een eisch van menschelijke wijsheid om te voorzien in menschelijke behoeften. Daar de aard van den mensch zondig is, behoort tot die behoeften ook, dat zijn hartstochten aan banden worden gelegd. Dat kan alleen geschieden door een macht buiten hem en die niet in de uitoefening van die functie onderworpen is aan den wil en aan die passies, die het juist haar taak is te betoemen. Burke ontkent dus het bestaan van abstracte rechten aan het Natuurrecht ontleend. De ware rechten van den mensch zijn bij hem concreet en door het positief recht gegeven. Doordat de menschen zich tot een staat hebben vereenigd, hebben zij een deel van hun natuurlijke rechten prijsgegeven om voor het overige betere bescherming te verkrijgen. Deze rechten zijn slechts daardoor geldig, dat de staat ze erkent. Ze bestaan niet in theorie, maar zijn door de wet in concreten vorm vastgelegd. Worden ze geschonden, dan is beroep op Parlement en Koning mogelijk.

Burke's „Beschouwingen” maakten in Europa geweldigen indruk. Het boekje beleefde in één jaar niet minder dan 11 drukken. Vooral de Vorsten toonden hun dank voor de hier geboden hulp. Lodewijk XVI vertaalde het met eigen hand in het Fransch. Catharina II van Rusland zond den schrijver een gelukwensch. De koning van Engeland gaf er zijn hooge ingenomenheid mee te kennen. Maar tegenover verheerlijking stond minstens evenveel verguizing. Burke's eigen vrienden toonden zich verontwaardigd. Fox, jarenlang zijn vriend, zegde hem openlijk de vriend-

schap op. De Engelsche revolutionairen verkondigden het van de daken, dat Burke aan de Whig-beginselen was ontrouw geworden. Tegen dit verwijt verdedigde Burke zich in 1791 in een van zijn beste geschriften, dat den klinkenden titel draagt: „Beroep van de Nieuwe op de Oude Whigs”. Overtuigend werd door hem aangetoond, hoe zeer de beschuldiging ongegrond was. Niet hij was ontrouw geworden, maar zij zelf. Dat hij door zijn behooren tot de Whig-partij de Fransche revolutionaire beginselen niet zou mogen bestrijden, wordt door hem afdoende weergelegd. De oude Whigs, de mannen, die de Omwenteling van 1688 hadden meegemaakt en in de eerste jaren daarna den toon hadden aangegeven, leerden heel andere dingen dan de Fransche revolutionairen van 1789, zooals door hem met voorbeelden werd aangetoond.

In dit geschrift rekende Burke ook af met de contractleer van Rousseau. Een van zijn heftigste bestrijders, Thomas Paine, had in zijn werk „De Rechten van den Mensch” als ijverig leerling van Rousseau de theorie verheerlijkt van de onvervreembare volkssouvereiniteit. Menschen waren er voor er regeeringen bestonden en daarom moeten deze wel hun oorsprong hebben in den wil der menschen. De individuen moeten zelf krachtens hun eigen persoonlijk en soeverein recht met elkaar een overeenkomst hebben gesloten om een regeering in te richten. Die overeenkomst is het eenig principe, waarop vorsten en regeeringen recht hebben om te bestaan. Onvervreemdbaar blijft de soevereiniteit berusten bij de contractanten. Ten allen tijde behouden deze het recht om den vorm van hun regeering te wijzigen. De koning, die slechts een ambtenaar is en de dienaar van het volk, heeft zich daarnaar zonder meer te schikken.

Om Burke's tegenbetoog te begrijpen, moeten wij weer in het oog houden, dat hij uitgaat van de Engelsche toestanden. De Engelsche staat was, en is in zekeren zin nog, een standenstaat, waarin het dualisme, aan dezen toestand eigen, heerscht. Die standenstaat was voortgekomen uit den vroegeren leenstaat. Bijna in alle landen van West-Europa was de Vorst er in geslaagd om de standen ter zijde te dringen en de absolute macht te verwerven. In Engeland had Hendrik VIII in het begin der 16e eeuw echter wel groote macht verworven, maar hij had het niet gewaagd om het Hooger- en Lagerhuis, waarin de drie standen hun vertegenwoordiging vonden, op zij te dringen. Elisabeth had reeds in het laatste gedeelte van haar regeering ondervonden, dat de goedwilligheid, waarmee de standen haar daden goedkeurden, begon te verzwakken en haar tweede opvolger, Karel I, had zijn pogingen om zonder die standen te regeeren, zelfs met den dood op het schavot moeten boeten. De Republiek, die volgde, bleek in Engeland geen levenskracht te bezitten. De Restauratie kwam, en de Stuarts bestegen opnieuw den troon. Maar ze hadden niets geleerd en niets vergeten en hun pogingen om naar Fransch voorbeeld den absoluten staat in Engeland te vestigen, werd voor hen noodlottig. Jacobus II moest vluchten en Willem III kwam aan de regeering en met hem werd het constitutioneele stelsel in Engeland gefixeerd. De

standen bleven naast den koning voortbestaan en hij liet ze voortaan in hun waarde. Door theoretici werd de Revolutie rechtsphilosophisch gerechtvaardigd door de redeneering, dat het aandeel van de beide leden in den standenstaat berustte op een contract, dat door geen van beide partijen kon worden geschonden. Schond de vorst het contract, dan konden de standen zich verzetten. Locke trok daaruit de verdere conclusie, dat die standen eigenlijk de vertegenwoordigers waren van het geheele volk en dat het verzetrecht subsidiair aan het volk toekwam. Rousseau ging op zijn voetspoor verder en stelde te theorie op van de onvervreembare volkssouvereiniteit, de pendant van het absolutisme der vorsten, waarbij de standen waren verdwenen, evenzeer als de vorst. Voor wie even nadenkt, is het duidelijk, dat die heele contractleer een fictie was, omdat een dergelijk contract nooit gesloten was. In de 18de eeuw begreep men dat ook wel, maar men behield de leer, omdat bij het laten vallen van den Bijbel als bron der Godskennis de redelijke grond voor het overheidsgezag daardoor werd gegeven. Abstract-verstandelijk geredeneerd, lag Rousseau's conclusie vlak voor de hand. Burke, voortgekomen uit de school van Locke, kan er niet toe komen om de contractgedachte overboord te werpen. Maar de woorden dekken bij hem in wezen andere zaken. Hij spreekt van een origineel contract, begrepen en uitgedrukt in de constitutie van dit land als een schema van regeering, principieel en onverbrekkelijk vastgelegd in Koning, Hoogerhuis en Lagerhuis. Het contract was dus uitgedrukt in de constitutie die, naar hij elders zeide, het product was van vele eeuwen en veel denkende geesten. Het contract is bij hem niet een naturrechtelijke fictie, maar een door het positief recht in de constitutie uitgedrukten toestand, die in lange eeuwen historisch gegroeid is. Het dualisme van den standenstaat wordt door hem behouden. Die standen zijn dan de vertegenwoordigers van het volk. Maar Burke kon de vraag niet ontloopen, die door zijn bestrijders met zooveel nadruk werd gesteld, of het volk, nadat het zich van zijn oorspronkelijke macht door een standenvertegenwoordiging had ontdaan, die oorspronkelijke macht nooit zou kunnen terugnemen, m. a. w. of wel eens opstand van het volk tegen de overheid mogelijk is. Om deze vraag te beantwoorden stelt Burke eerst een andere: „Wat verstaan wij eigenlijk onder een volk?” Burke rekent nu eerst af met de idee van den natuurstaat. Is het mogelijk den cultuurstaat, waarin wij leven, weg te denken en zoo den natuurstaat te vinden? Burke acht dit onmogelijk. Want „art is man's nature”, d. w. z. de cultuur is met de natuur van den mensch geheel samengegroeid. Men kan den mensch niet los denken van den toestand, waarin hij zich bevindt. Een volk is slechts in lange cultuurontwikkeling gevormd. Wat Rousseau wil, het elimineeren van den cultuurstaat, heeft tot noodzakelijk gevolg het uiteenvallen in losse individuen, die door geen enkelen band worden bijgehouden. Want de stelling dat nu de algemeene wil, die practisch de wil van de meerderheid is, bindend is, gaat niet op. Het zou alleen waar

zijn, indien het een natuurwet was, den menschen dus ingeschapen, naar meerderheidsbesluit te handelen. Maar het ligt in de natuur en in de rede, dat niet de meerderen door het getal, maar de beteren door deugd en eer den doorslag geven. Op die beteren door deugd en eer komt het voor Burke aan. De wijzeren, de meer ervarenen en de rijkeren moeten leiding geven. Het zou dwaas zijn zich in een staat alleen naar het getal te richten. Leiding moet worden gegeven door de natuurlijke aristocratie zonder welke er geen natie is. Die natuurlijke aristocratie is in den cultuurstaat door lange ontwikkeling ontstaan. Zij is voor den Staat hetzelfde als de ziel voor het lichaam, zonder welke de mensch niet kan leven. De discipline der natuur werkt ziftend in den tijd. Zij kiest de natuurlijke aristocratie. Slechts als groote menigten zich voegen naar die discipline der natuur, erkent Burke ze als een volk. Het woord natuur ligt Burke a. h. w. in den mond bestorven. Burke bedoelt echter volstrekt niet, dat blinde natuurwetten 's menschen lot zouden bepalen in den zin van de deïstische wijsbegeerte zijner dagen. Zijn godsbegrip is theïstisch. Hij belijdt de immanentie Gods evenzeer als de transcendentie. God schiep de wereld, maar hij onderhoudt haar ook. Ieders plaats in de maatschappij is door Hem bepaald. Het ziftingsproces, waardoor de natuurlijke aristocratie wordt voortgebracht, wordt door Hem geleid.

Wij kunnen ons niet onttrekken aan de verplichtingen, die wij hebben tegenover ons land. En wij hebben niet te morren over ongelijkheid in invloed en maatschappelijken welstand. Het is niet een gevolg van onze keuze, het is Gods keus. Wij hebben in de maatschappij wel gelijke rechten, maar niet op gelijke dingen. Het hangt af van de plaats, die wij innemen. Zij, die door geboorte, aanleg of rijkdom behooren tot de natuurlijke aristocratie, geroepen om leiding te geven, hebben daardoor ook zwaardere plichten. Er moet voor worden gewaakt, dat de rijkdom zich in de regeering kan handhaven evenzeer als de adel. Dat voorrechten worden gegeven op grond van geboorte, vindt Burke noch onnatuurlijk noch onrechtvaardig noch onpolitiek. De gelijkmakers die dit alles ontkennen, keeren volgens hem de orde der dingen om. Als kappers en kelniers den staat regeeren en kleermakers en timmerlieden evenveel te vertellen hebben als de aanzienlijkste edelman, is men op voet van oorlog met de natuur. In Frankrijk had men, volgens Burke, de dingen op zijn kop gezet en was men afgedwaald van den koninklijken weg der natuur. Daarom was het Fransche volk uit elkaar gevallen en bestond daar geen staat meer. Het Fransche volk was uiteengevallen in een aantal losse individuen, die niemand dwingen kon tot hereeniging. Wilden zij weer individuen blijven dan hadden zij daartoe het recht. Indien vererving en verjaring geen rechtstitels meer waren kon ieder willekeurig individu, Franschman of niet, op het bezit in Frankrijk rechten laten gelden. Geen staat was er meer. Alleen een factie, die het land terroriseerde en waaraan men zich niet behoefde te onderwerpen.

Burke's redeneering gaat hier mank. De staat Frankrijk en het Fransche

volk vielen door de revolutie niet uit elkaar. Burke houdt Rousseau aan zijn woord, maar daar dit woord onjuist was, was ook de door hem getrokken conclusie onjuist. Burke had terecht aangetoond, dat de staat een voortbrengsel is van historische ontwikkeling en niet van kunstmatige vereeniging. Daarom bleef de staat Frankrijk bestaan al werd hij door revolutie geteisterd. Maar Burke had met zijn redeneering een plausible bedoeling. Hij vreesde den terugslag die er zou uitgaan van de zoo schoon klinkende theorieën op het overige Europa, met name op Engeland. Daarom moest de bovendrijvende partij in Frankrijk worden bestreden of wil men de onderliggende partij, de koning en de adel en de geestelijkheid, de natuurlijke aristocratie en de eigenlijke kern van het volk, worden te hulp gekomen. Bij Burke's redeneering was de rechtsgrond voor een dergelijke positieneming aangegeven.

In de volgende jaren wordt het wezen der revolutie aan Burke steeds duidelijker. Hij vergelijkt haar nu met een beweging als de Reformatie. Het is hem duidelijk geworden dat het gaat om een ideeëncomplex, dat niet gebonden is aan lokale grenzen, maar een gevaar oplevert voor alle oude regeeringen. Daarom wekt hij onverdroten op tot strijd daartegen. De verdere gebeurtenissen in Frankrijk stellen hem in 't gelijk, dat de beweging niet zoo onschuldig is, als velen in Engeland het willen doen voorkomen. De Engelsche regeering laat eindelijk haar vredelievende houding varen en betreedt voor lange jaren het oorlogspad. Burke triomfeert.

Maar hij wordt teleurgesteld in zijn verwachting, dat de samenwerking der geallieerden tot groote resultaten zal leiden. Daarom wekt hij in zijn „Aanmerkingen op de politiek der geallieerden tegenover Frankrijk” (1793) op tot groter energie. Groote belangen staan op het spel. Wanneer wij ook wilden, wij kunnen ons niet bedriegen over het ware karakter van dezen vreeselijken strijd, het is een religie-oorlog, heet het nu. Want de voornaamste karaktertrek van de Fransche revolutie is voor Burke het fanatieke atheïsme. Hoe diepe teleurstelling was het daarom voor hem, dat het revolutionaire Frankrijk zich opgewassen toonde tegen een wereld van vijanden. Pruisen gaf den oorlog in 1795 op, de Republiek der vereenigde Nederlanden werd tot Bataafsche republiek en Frankrijks bondgenoot, Spanje sloot eveneens vrede en de Oostenrijksche legers waren niet bestand tegen Bonaparte's militair genie. Het ministerie Pitt, strijdensmoe, toonde geneigdheid tot vrede.

Nog eenmaal grijpt Burke naar de pen en zendt zijn „Brieven over een vrede met de koningsmoordenaars” de wereld in (1796). Op hartschottelijken toon legt hij nogmaals den wortel van de revolutiebeginselen bloot. Uit het christelijk beginsel vloeit voort, dat men tegen de revolutie moet strijden, want zij is atheïstisch en leidt tot omkeering van de ordeningen Gods. Het revolutionaire Frankrijk erkent niet het bestaan van God als den moreelen bestuurder der wereld. Het biedt Hem geen religieuze vereering meer. Het heeft bij decreet de christelijke religie op zij gezet. Het vervolgt zijn dienaren. De maatschappij is ontworteld, want het

huwelijk, de oorsprong van alle relaties, en daarom het eerste element van alle plichten en terecht door de christelijke religie als onverbreekbaar beschouwd, is door de „Synagoge van den Anti-Christ” tot een gewoon burgerlijk contract gemaakt. Twee soorten van menschen gaven aan de Fransche revolutie karakter en gestalte: de filosofen en de politici. De filosofen hadden een overheerschend doel, dat zij met fanatieke woede najaagde: de uitroeiing der religie. De politici stonden neutraal tegenover den Godsdienst, die zij op zichzelf geen liefde of haat waardig keurden. Zij kozen de zijde, die het meest voordeel beloofde. Zij bemerkten spoedig, dat zij niet konden handelen zonder de filosofen en deze overtuigden hen, dat de vernietiging van de religie hen de beloofde voordeelen bood, eerst in eigen land en dan elders. De filosofen verschaften den geest en de beginselen, de politici de practische leiding.

Het was Burke's zwanenzang. Een jaar later stierf hij. Kort voor den vrede van Campo-Formio, waarbij Bonaparte de Oostenrijkers tot vrede dwong. Zijn profetie, dat de man die het leger in zijn hand had, tenslotte de beheerscher van het revolutionaire Frankrijk zou worden, naderde haar vervulling. Lange lijdensjaren waren voor Engeland aanstaande. Burke's laatste oogenblikken werden versomberd door de gedachte daaraan en nog op zijn sterfbed gaf hij uiting aan zijn afkeer van de revolutionaire beginselen.

* * *

Is Burke zichzelf gelijk gebleven? Of valt zijn leven uiteen in twee tijdperken, waarbij de Fransche revolutie de scheidslijn vormt? De vraag is met hartstocht gesteld. Niet alleen door zijn tijdgenooten, maar ook door latere schrijvers. Buckle b.v. in zijn „History of Civilisation in England” is onuitputtelijk in zijn lof voor Burke in zijn eerste periode, maar kan geen woorden genoeg vinden om zijn afkeuring uit te drukken voor Burke's houding gedurende de Fransche revolutie. Hij kan die alleen vergoelijken door de veronderstelling, dat de overweldigende, snel opeenvolgende gebeurtenissen Burke te machtig waren, zoodat hij er psychisch door geknakt werd en zelfs in de beide laatste jaren van zijn leven, na den dood van zijn eenigen zoon, welk sterfgeval hij zich vreeselijk aantrok, niet ver meer van algeheele krankzinnigheid af was. Hoe zeer geeft dit oordeel blijk, dat de schrijver vreemd was aan Burke's gedachtenwereld. Wie met aandacht Burke's redevoering over de tolerantie tegenover de Protestantsche dissenters uit 1773 leest, vindt daar de gedachten, die Burke's houding tegenover de Fransche revolutie verklaren. Burke's wereldbeschouwing staat lijnrecht tegenover die der Fransche revolutie. Dit verklaart in diepste wezen zijn houding. Het verklaart ook de invloed die er van hem uitging op volgende geslachten. Wie zich in zijn wereldbeschouwing verwant gevoelde aan de zijne erkende gaarne, dat hij de eerste was geweest, die de beginselen der revolutie gepeild had en zag in hem een voorlooper en wegberieder.

Schiller getuigde van Luther: „Sein Geist war zweier Welten Schlachtgebiet". Het woord is ook op Burke toepasselijk. Hij stond op de scheidslijn van de 18e en de 19e eeuw. In menig opzicht was hij een geniaal man, maar hij kon zich in zijn denken toch niet losmaken van de van het voorgeslacht overgeleverde voorstellingen. Telkens weer stuit men bij hem op tegenstrijdigheden. Hij heeft aan de natuurrechtelijke staatsopvattingen den eersten stoot gegeven en aangetoond, dat een staat niet is een kunstmatige vereeniging, maar geheel los kan hij zich van de laatste voorstelling toch nimmer maken. Dat zij in strijd was met zijn persoonlijke nieuwe opvattingen van de organische ontwikkeling van den staat, werd hem niet ten volle helder.

Daaruit is de strijd te verklaren tusschen Fruin en Groen van Prinsterer over Burke's al of niet behooren tot de Antirevolutionaire partij. Fruin ontzegde aan Groen het recht om Burke tot de zijnen te rekenen. Voor Groen d. e. t. was hij de Antirevolutionair bij uitnemendheid. Ongetwijfeld had Groen het gelijk aan zijn kant. Want niet is de vraag hier beslissend of uit Burke's werken plaatsen zijn aan te halen, waaruit blijkt, dat hij nog bevangen is in de voorstellingen van zijn tijdgenooten, maar het is de wereldbeschouwing, die beslist. Dat Groen van Prinsterer Burke's beteekenis zooveel eerder op de rechte waarde wist te schatten dan door anderen, ook in het buitenland, geschiedde, was niet alleen een gevolg van zijn diep historisch inzicht, maar sproot in de eerste plaats voort uit congenialiteit van denkwijze over de beteekenis van den Godsdienst voor de staatkunde. Wie Christelijk-historische staatkunde wilde voeren, moest wel in Burke zijn voorganger erkennen, al spreekt het vanzelf, dat dit alleen de beginselen raakt en niet de praktische uitwerking daarvan. Burke, het zij hier nogmaals herhaald, was Engelschman. Zijn ietwat bekrompen vooringenomenheid met de constitutie van zijn land deed hem uit het oog verliezen, dat, wat voor het eene land dienstig is, nog niet voor het andere past. Zijn conservatieve denkwijze verhinderde hem in te zien, dat ook die constitutie voor verandering vatbaar is. Zijn denkbeeld van de natuurlijke aristocratie, die aan een volk leiding geeft, was ontegenzeggelijk juist. Maar dat hij ze bond aan de standenverschillen van zijn dagen, was kortzichtigheid. Zijn verzet tegen verandering in het verouderde Engelsche kiesstelsel toont, dat hij de teekenen der tijden in dit opzicht niet verstond.

Zijn historiebeschouwing was die van de Romantiek. Hij tracht niet de feiten te verklaren. Hij be- en veroordeelt ze alleen. Daardoor heeft hij er geen oog voor, dat de Fransche revolutie toch ook aan veel misbruiken een einde gemaakt heeft, en dat, al veroordeelt men haar beginselen en de wereldbeschouwing, die daaraan ten grondslag ligt, de vooruitgang, die zij in maatschappelijk en ander opzicht bracht, dankbaar kan worden aanvaard.

Burke's werk heeft ondanks dit alles een boodschap voor onzen tijd. Zijn erkennen van de waarde van christendom en historie voor de staat-

kunde tegenover de beginselen der revolutie, geldt voor alle tijden. De Antirevolutionaire partij heeft deze beginselen als grondslag voor haar politiek streven aanvaard en in dien zin kan Burke worden genoemd: „de Antirevolutionair bij uitnemendheid”.

THEOLOGISCHE FACULTEITEN VAN DE RIJKSUNIVERSITEITEN

DOOR

PROF. DR. J. A. C. VAN LEEUWEN.

II.

Na den revolutietijd en het Napoleontische tijdvak werden aan de Universiteiten opnieuw de oude rechten verleend.

Ten opzichte van de *theologie* was er schijnbaar een herstel van den ouden toestand.

Vergeleken echter met den oorsprong der Universiteiten was dit herstel in meer dan één opzicht een sterke afwijking van het oude: de theologie zelve was van haar heerlijkheid vervallen; zij was verzand, en doodgelopen in een rationalisme, supranaturalisme en biblicisme, dat de grondgedachten der gereformeerde theologie wel niet bestreed, maar rusten liet: de dogmatiek en formuleeringen van den bloeitijd van het gereformeerd belijden werden nog wel aangehouden en overgenomen.

Doch de innerlijke overtuiging stond er vreemd tegenover, en de waarheid voorzoover men deze nog beleed, werd afhankelijk geacht van de bewijzen, die de rede ervoor kon leveren¹⁾.

Het leven der kerk was over het geheel op eenzelfde peil; dorheid en moralisme waren in de plaats gekomen van de levende Godsvrucht en de geloofs-energie van vroeger dagen.

In het algemeen bewustzijn van den tijd waren de momenten verdrongen, of diep weggezonden, die in vorige eeuwen hun levenskracht betoonden, hun machtige werking ontplooiden, en daardoor overheerschten, die hun stempel gezet hadden op den tijd, waarin ook andere fermenten aanwezig waren, welke, tot bewustzijn geroepen, stelselmatig ontwikkeld, filosofisch toegelicht, de levens- en wereldbeschouwing gingen beheerschen.

Ook de idealen, die Koning Willem I voor den geest stonden en die zijn raadgevers bezielde, waren niet dezelfde als van Prins Willem I en zijn volk.

De positie der theologie aan de Universiteiten was dus *in schijn* na 1813 gelijk aan de oorspronkelijke.

Maar in wezen was zij gewijzigd; de aard der politieke idealen, de inrichting van het kerkelijk leven en het verval van de theologie zelve, droeg de kiemen in zich van een ontwikkeling, die zou uitloopen op de regeling, gelijk die in de Wet op het Hooger Onderwijs van 1876 is belichaamd.

De bevoorrechte positie van heerschende kerk, die de gereformeerde kerken sedert de 17e eeuw hadden gehad ten koste van veel beperking van haar vrijheden, van veel inmenging der overheid in haar aangelegenheden, ging bij wijze van traditie over op de kerk, zooals zij uit de troebelen van de Fransche revolutie en den Napoleontischen tijd te voorschijn kwam.

Het organiek besluit van 2 Aug. 1815 bepaalde, in art. 56, no. 1b, dat de staat moest zorgen voor „een faculteit van godgeleerdheid tot vorming der kweekelingen voor den hervormden godsdienst”, en in art. 82 en 116, dat het systematisch onderwijs behoorlijk in dogmatiek, natuurlijk, moraal, en exegese zou worden gegeven.

Dit was echter een bevoorrechtting, die de theologie nog sterker dan voorheen vastkoppelde aan de heerschende politieke richtingen, en voor de Kerk een voortgezette voogdij beteekende.

Bovendien was zij in innerlijke tegenspraak met het eenheidsideaal van Koning Willem I, en met de beginselen, in de staatsregelingen sedert 1798 belichaamd.

De staatsregeling van 1805 behelsde onder de algemeene bepalingen o.a. deze: „er bestaat geene Heerschende Kerk. Het Gouvernement verleent gelijke bescherming aan alle Kerkgenootschappen, binnen dit Gemeene-best bestaande”.

De Grondwet van 1814 kende in art. 134 aan alle bestaande godsdiensten gelijke bescherming toe.

In art. 136 werd de „christelijke hervormde kerk” afzonderlijk genoemd, in verband met de verzekering van tractementen, pensioenen enz., tot dusver uit 's Lands kas genoten.

Doch in de Grondwet van 1815 kwam de bijzondere vermelding van de Hervormde Kerk niet meer voor, en is slechts sprake van de algemeene verzekering van handhaving der rechten van de onderscheidene gezindheden en volkomen gelijke bescherming voor allen.

De bepaling, dat de theologische faculteit zou dienen bepaaldelijk tot opleiding van „kweekelingen voor den Hervormden godsdienst” was een historisch verklaarbare regeling. Maar zij was in strijd met het streven, dat in het begin der 19e eeuw voorzat, en zich o.a. uitte in de plannen tot vereeniging van alle kerkgenootschappen tot een algemeene eenheidskerk. Zulke pogingen „waren gegrond op— en zuiver uitvloeisels van het bezuinigingssysteem en een volslagen *indifferentisme*”²⁾. Het is dus licht te begrijpen, wat een regeling als bij het organiek besluit van 2 Aug. 1815 werd vastgelegd, voor de theologie moest beteekenen.

De classis van Amsterdam heeft de gevaren ingezien, die voor de kerk en de theologie dreigden, en — hoewel tevergeefs — geprotesteerd tegen

de organisatie, in 1816 aan de kerk opgelegd; de inmenging van den staat in de zaken der kerk kon niet anders dan bedenkelijk zijn³⁾.

Wel werd aan de classis Amsterdam in naam van Koning Willem I door Repelaer van Driel verzekerd, dat haar vrees ongegrond was; de regeering toch regelde niet „den Hervormden Godsdienst, slechts diens uitwendige belangen”.

Maar of het ook tot de „uitwendige belangen” van den „Hervormden Godsdienst” moet gerekend, dat de staat de theologie liet doceeren, is aan redelijken twijfel onderhevig.

En evenzeer, of dit wel aan de ontwikkeling en het karakter van het *theologisch* onderwijs zou ten goede komen.

Onvermijdelijk moest de theologie een wijziging ondergaan, die haar steeds verder vervreemde van haar oorsprongen.

Zeer duidelijk wordt dit geteekend door Sepp⁴⁾, die de houding der regeering tegenover het godgeleerd onderwijs aangenomen, beschrijft als „eensdeels een *laissez-faire* volgend; anderdeels slechts voorschriften van *vormelijke bepalingen* gevende..... Staat aan haar de benoeming der hoogleraren..... en heeft zij alzoo indirect invloed op den aard van het onderwijs, voor zooverre dit afhangt van de kwaliteit der benoemden; moet alzoo hare individueele theologische denkwijze die keuze beheerschen: over zoo iets mag men klagen, maar men dient het te dragen, zoolang niet de kerk zelve het haar toekomend regt van benoeming heeft. De kerk, die der Hervormden n.l. is in dit opzicht verre beneden de zustergenootschappen bedeed; deze benoemen zelve; zij moet afwachten, wie door de regeering benoemd wordt”.

De bevoorrechting van de Hervormde Kerk was dus slechts schijn, en innerlijk in tegenspraak met de heerschende opvattingen over de verhouding van kerk en staat.

Hetgeen ook hieruit blijkt, dat wel de „Hervormde Godsdienst” schijnbaar door de regeling van 1815 in een bevoorrechte positie kwam te verkeeren, maar tegelijkertijd van staatswege aan andere kerkgenootschappen kweekscholen werden geschonken tot opleiding van hun leeraars, of subsidiën uit de schatkist werden toegestaan⁵⁾.

Het behoeft dan ook geen verwondering te wekken, dat èn van de zijde der Hervormde Kerk, èn van de zijde der regeering telkens pogingen werden gedaan, het halfslachtige en onlogische van den door het besluit van 2 Aug. 1815 geschapen toestand te wijzigen. De Hervormde Kerk besefte het ongerijmde, dat haar dienaren des Woords werden opgeleid aan faculteiten, op welker samenstelling en onderwijs zij hoegenaamd geen invloed kon oefenen; een ongerijmdheid, die te sterker in het oog springt, daar bij art. 116 van het besluit van 1815 bepaald was, dat niemand tot het leeraar-ambt in de Hervormde kerk zou worden toegelaten, die niet aan eene der Theol. Faculteiten aan de Nederlandsche Hoogeschole onderwezen was en de bij genoemd besluit voorgeschreven examina had afgelegd.

De Kerk had dus op den geest, die in de Theologische Faculteiten heerschte, geen invloed, maar was zelfs *verplicht* haar leeraars uit de handen van den Staat te aanvaarden.

Zij kon zich van de staats-theologie niet losmaken, gesteld, zij zou het gewild hebben.

Wel zijn er nu en dan bescheiden pogingen beraamd, om althans eenigen band tusschen Kerk en theologie te leggen. Meer dan eens is in een vergadering van de Synode de zaak van de Theologische Faculteiten ter sprake gebracht onder vigueur der wet van 1815.

Zoo kwam in de Synode van 1841 een voorstel ter tafel om „bij adres aan den Koning te verzoeken, dat nu voortaan aan de Hervormde Kerk worde toegewezen en verzekerd een regtmatische invloed bij de benoeming van hoogleeraren in de godgeleerdheid aan de hoogeschoolen des Rijks”.

En in de jaren 1843—1849 was telkens in de Synode de vraag aan de orde, of niet op één of andere wijze de theologische hoogleeraren een schriftelijke verklaring zou kunnen gevraagd worden van „verkleefdheid aan de Ned. Herv. Kerk, en de leer welke overeenkomstig Gods heilig Woord, in haren aard en geest het wezen en de hoofdzaak uitmaakt van hare belijdenis”⁶⁾; een schriftelijke verklaring voorts, dat hij „bevonden wordende strijdig met deze getuigenis gehandeld of geleerd te hebben, zich deswege aan de uitspraak der Nederd. Herv. Kerk, wettig vertegenwoordigd, zal onderwerpen”.

Deze concept-verklaring, waarvan wij hier enkel het voornaamste weergeven, werd zelfs ter goedkeuring aan de faculteiten van godgeleerdheid toegezonden.

Het antwoord liet zich wachten: In 1846 deelt de Synodale Commissie, in wier handen de zaak was gesteld, mede, dat nog geen antwoord was ingekomen: bovendien werden haar 59 adressen in handen gegeven, bij de Synode ingekomen, van welke 56 strekten tot verwerping van de beraamde bepalingen; in 1847 verzocht zij diligentverklaring; in 1848 bracht zij, na correspondentie met de faculteiten, een gewijzigd concept ter tafel, dat voorloopig aangenomen en aan de provinciale kerkbesturen ter advies toegezonden werd. In 1849 werd dit concept wederom ingetrokken, nadat men de uiteenloopende gevoelens der provinciale kerkbesturen had leeren kennen, en daar de Synode „voor het minst de invoering van het aangeboden concept niet als van dringend belang, en ook het tegenwoordig tijdsgewricht niet geschikt” achtte.

Veel hebben deze pogingen van de zijde der Kerk om invloed te hebben op de theologische faculteiten, niet te beteekenen, en zij zijn dan ook in de geboorte blijven steken.

Had de Synode ook wel zooveel bezwaar tegen het theologisch onderwijs aan de Universiteiten, en was er, gegeven den geest der theologische wetenschap en de inrichting der theologische faculteiten, wel groot gevaar, dat er botsing zou komen tusschen hetgeen de Synode zonder ooit tot een nadere omschrijving te komen van haar bedoelingen, „het

wezen en de hoofdzaak van de belijdenis" noemde, en hetgeen vanwege den Staat in de theologische faculteiten werd gedoceerd?

Volgens art. 63 van het meergenoemd besluit van 1815 moesten in de faculteit van godgeleerdheid colleges worden gegeven in:

- a. natuurlijke godgeleerdheid, welke echter ook in de faculteit der bespiegelende wijsbegeerte en letteren zal kunnen gehouden worden;
- b. de kerkelijke historie;
- c. de gronden der bijbelsche uitlegkunde;
- d. de dogmatiek;
- e. de christelijke zedekunde en
- f. de homiletieke en pastorale wetenschap.

Deze inrichting der theologische faculteiten strookte wonderwel met den „geest en de hoofdzaak", waaraan de Synode der Ned. Herv. kerk zoo gaarne vasthield.

Zij paste op het peil en het gehalte der geestelijke ontwikkeling van het midden der vorige eeuw.

De „natuurlijke godgeleerdheid" werd in de eerste plaats genoemd, en in beginsel losgemaakt van de faculteit van godgeleerdheid, daar zij immers ook in de faculteit van wijsbegeerte en letteren kon worden onderwezen.

Daarmede was aan de „natuurlijke godgeleerdheid" een plaats en beteekenis toegekend, die haar niet slechts onderscheidde maar geheel scheidde van de godgeleerdheid, zooals zij bij de oprichting der Universiteiten werd verstaan.

Dit moest wel de godgeleerdheid in het gedrang brengen, zoolang zij bleef in handen van den modernen staat.

Begrijpelijk zijn dan ook, al ware het slechts op zuiver formeele gronden, de bezwaren, die de kerk, te wier behoefte deze dubbelslachtige godgeleerdheid van rijkswege werd onderwezen, zwakjes nu en dan liet hooren.

Dat de protesten niet verder dan de vergaderzaal der Synode kwamen, vermeldden wij reeds.

Was het, omdat materieel de feitelijke toestand voor de groote meerderheid niet zoo onbevredigend was?

Of was er wellicht vrees, dat te luide protesten de zaak zouden verergeren in plaats van verbeteren?

Het is moeilijk uit te maken, of het doodloopen van de beraamde protesten in de Hervormde Synode van 1849 samenhangt met het feit, dat bij Kon. Besluit van 15 Jan. van dat jaar een Staatscommissie was benoemd met de opdracht, een nieuwe regeling van het hooger onderwijs voor te bereiden⁷⁾.

Deze Commissie stelde voor, dat bij de vier faculteiten aan ieder der Universiteiten een faculteit van godgeleerdheid zou komen ten behoeve van het Hervormd kerkgenootschap, maar dat tevens voor alle andere kerkgenootschappen, die het mochten verlangen, aan een of meer der

hoogescholen hetzij een bijzondere faculteit, hetzij een of meer leerstoelen zouden worden opgericht. Bij afzonderlijke nota bepleitte één lid der commissie, Mr. C. W. Opzoomer, behalve de opheffing der Universiteiten van Leiden en Groningen, ook die van de theologische faculteit aan de Utrechtsche, aanzienlijk uit te breiden Universiteit.

Noch van dit minderheids-voorstel, noch van de voorstellen van de meerderheid der commissie werd eenig resultaat gezien. De gansche regeling van het hooger onderwijs, ook van de theologische faculteit bleef zooals zij sedert 1815 was.

Eerst in 1867 werden ernstige pogingen tot wijziging gedaan, die tenslotte leidden tot de wet van 1876.

Voor en aler deze wet in het Staatsblad kwam, zijn er vele beraadslagingen, discussies, adressen, amendementen, wijzigingen aan ten koste gelegd.

Ook in Februari 1868 en Maart 1869 was een ontwerp van wet ingediend tot regeling van het hooger onderwijs. Tot behandeling echter in de Staten-Generaal hebben, tengevolge van wisselingen van Ministers, deze ontwerpen het niet gebracht.

Het ontwerp van 15 Jan. 1874, door Min. Heemskerk ingediend, stemde in hoofdzaak met die van '68 en '69 overeen, en zag er geheel anders uit, voorzover de theologische faculteit betreft, dan de wet in den vorm, waarin zij tenslotte in werking is getreden.

Het ontwerp van wet tot regeling van het Hooger Onderwijs had in zijn oorspronkelijken vorm 5 faculteiten geprojecteerd, waarvan als 5e werd genoemd de *Faculteit der Godsdienstwetenschap*.

De vakken, die in deze faculteit, volgens het oorspronkelijk ontwerp zouden worden onderwezen waren: *a. de geschiedenis der godsdiensten en godgeleerde stelsels, b. de geschiedenis der godsdienstige leerstellingen, c. de uitlegging en de geschiedenis der oorkonden van den godsdienst en d. de wijsbegeerte der godsdienst.*

Principieel was deze opzet juist; hij ging uit van de gedachte dat de grondwet van 1848 en de scheiding van Kerk en Staat in ieder geval onmogelijk maakte den toestand, door het organiek besluit van 1815 geschapen, te bestendigen; het ging niet langer, dat de theologische faculteit uitsluitend diende tot opleiding van kweekelingen voor de Hervormde godsdienst.

Anderzijds was in dit ontwerp de — eveneens juiste — gedachte belichaamd, dat, terwijl de godgeleerdheid, die met het leven der kerk onverbrekkelijk verbonden is, uit het van Staatswege te geven Hooger Onderwijs verdwijnen moest, toch de godsdienst een zoo belangrijk verschijnsel is in het menschelijk leven, dat het als object van wetenschappelijk onderzoek niet kon ontbreken in den cyclus der universitaire wetenschap. Deze gedachte is in het oorspronkelijk ontwerp met vrij gelukkige consequentie doorgevoerd en uitgewerkt, zooals blijken kan uit de vakken, waarin onderwijs zou worden gegeven.

Men vindt in deze opsomming het historische en systematische, het literaire en het filosofische.

Naar den toenmaligen stand der wetenschap, toen de algemeene godsdienstgeschiedenis nog in wording was, en de religie der natuurliefhebbers nog vrij wel buiten den kring van wetenschappelijke belangstelling viel, is bijna alleen, zoo niet uitsluitend aan religie's van cultuurliefhebbers gedacht, en aan religie's, die „schriftelijke oorkonden” bezitten. Geheel in overeenstemming met den geest van het rationalisme is het voorts, dat er sprake is van de geschiedenis der godsdiensten en der *godgeleerde stelsels*.

Deze consequente en systematische uitwerking van een duidelijk omschreven beginsel zou echter in den strijd der meeningen en belangen menige deuk en vervorming oploopen!

Wat al belangen waren met deze zaak gemoeid!

Van hoevele zijden werd de nieuwe regeling van het hooger onderwijs onder het mes der critiek en onder het scherpe vergrootglas van eigen belang gebracht.

En ongehavend zou het ontwerp niet uit den strijd komen.

Geen wonder trouwens.

De faculteiten van godgeleerdheid aan de Universiteiten werden gehoord en gaven haar oordeel ten beste.

De Ned. Herv. Kerk, die zooveel tientallen van jaren zich haar predikanten had geleverd gezien door den Staat, zou voor andere toestanden worden gesteld.

En de politiek besefte, dat ook voor haar groote belangen in het geding kwamen.

Wat zou er uit dit parallelogram van krachten, die ieder voor zich invloed oefenden of trachtten te oefenen op de nieuwe regeling, worden uitgewerkt?

De commissie van rapport over het ontwerp beperkte zich „bij het uiteenloopen van de meeningen over het al dan niet behouden in één of anderen vorm, van de theologische faculteit, tot de vraag, of het niet beter ware, de vakken, die volgens het wetsontwerp de faculteit der godsdienstwetenschap zouden vormen, bij de faculteit van wijsbegeerte en letteren in te deelen”.

De Minister beantwoordde deze vraag bevestigend.

Vrucht van het overleg tusschen commissie van rapporteurs en den Minister is een gewijzigd ontwerp. Hierin worden slechts 4 faculteiten genoemd (art. 33).

In de „faculteit der letteren” wordt o.m. verkrijgbaar gesteld een doctoraat in de godsdienstwetenschap en wijsbegeerte.

Art. 112 stelt als examen voor dit doctoraat een reeks van vakken, t.w.: algemeene godsdienstgeschiedenis, geschiedenis der wijsgeerige godsleer, geschiedenis der christelijke kerk; het ontstaan en de geschiedenis der Israëlitische en der Oud-Christelijke literatuur; de interpretatie der oorkonden van de Israëlitische en van de christelijke godsdienst;

de redeneerkunde; de uitlegging van Grieksche en Latijnsche schrijvers.

In art. 113 werd als tweede examen voor dit doctoraat geëischt 'een examen in: de geschiedenis van de Israëlitische godsdienst; bespiegelende wijsbegeerte, en: de wijsgeerige zedekunde en de zielkunde.

Men kan bezwaarlijk zeggen, dat, uit een encyclopaedisch en wetenschappelijk oogpunt, dit gewijzigd ontwerp beter is dan het oorspronkelijke; de faculteit van godsdienstwetenschap is weggewerkt; en wat bij de faculteit van letteren is ondergebracht, mist in sterke mate het literair en wijsgeerig karakter, in het eerste ontwerp streng volgehouden; ook is het veel sterker met rudimenten uit de *godgeleerdheid* belast, dan hetgeen volgens het oorspronkelijk ontwerp de faculteit van *godsdienstwetenschap* aan vakken zou bevatten.

Zonderling genoeg was het verslag van een *tweede* onderzoek der commissie van rapporteurs in zeer critischen toon gesteld.

Thans geeft zij als het oordeel van vele leden, dat de vraag naar het bestaan van een faculteit van *godgeleerdheid* of *godsdienstwetenschap* nauwelijks kan worden gedaan. „Zal de Universiteit den geheelen kring der wetenschappen omvatten, dan mag daarin de gewichtigste van alle niet ontbreken: de wetenschap van het Godsbewustzijn in den mensch en van de wijze, waarop zich dat bewustzijn in den loop der eeuwen in Godsvereering heeft geopenbaard. Het zou een schande voor Nederland zijn, indien het bij de regeling van zijn hooger onderwijs dien onmisbaren schakel uit het groot geheel wegbrak, en van de Universiteit verbande wat daar bij uitnemendheid behoort”.

Tegen deze redeneering werd door anderen aangevoerd, dat een faculteit van godgeleerdheid niet strookt met de thans heerschende begrippen der algeheele scheiding van Kerk en Staat; dat het onderwijs in de godsdienstwetenschap niet zoo objectief kan worden gegeven, dat het voor de a.s. leeraren der onderscheidene kerkgenootschappen en voor de daarin heerschende uiteenloopende rigtingen evenzeer bruikbaar is; dat de benoeming van een hoogleeraar in de godgeleerdheid door een regeering, die zich niet op het kerkelijk terrein mag begeven, onoverkomelijke moeilijkheden oplevert,” enz.

Beter dan degenen, die hier aan het woord zijn, bleek de Minister het groote onderscheid te beseffen tusschen een faculteit van godsdienstwetenschap en van godgeleerdheid. De laatste „zou bij voortdoring dienstbaar worden gemaakt aan de opleiding der leeraren van het Hervormd Kerkgenootschap”.

Terecht was de Minister benieuwd naar de reden der wijziging van gevoelens in de Kamer, zoodat men nu wèl een faculteit van godgeleerdheid of van godsdienstwetenschap wilde.

Hem werd door de Commissie geantwoord, dat deze wijziging van gevoelens „verband hield met de overtuiging, onder aanbidding van vele adressen versterkt, dat de leeraren van het talrijkste kerkgenootschap hier te lande, in het ware belang des vaderlands, eene opleiding moesten erlangen,

die hen voor eenzijdigheid en bekrompenheid van inzichten vrijwaarde".

Thans was het resultaat van de besprekingen een opnieuw gewijzigd ontwerp, waarin de faculteit van godgeleerdheid geheel vervallen was.

Naar het oordeel van den Minister, die zich geen helder denkbeeld kon maken van een algemeen theologisch onderwijs, dat dan toch feitelijk tot het leeraarschap van een bepaald kerkgenootschap moest opleiden⁸⁾, zou de Staat den arbeid der vorming van zulke leeraren moeten overdragen aan de Kerk. Geschiedde dit, dan zoude de cyclus der godgeleerde studiën in deze opleiding worden opgenomen.

Een Universitaire „godsdienstwetenschap als surrogaat-vak van onderwijs" waarvoor de Minister geen leerlingen verwachtte, behoefde dan niet gezocht.

Hij besefte evenwel zeer goed, dat de kerk tijd noodig zou hebben, om voor de opleiding van hare diënarèn gereed te zijn.

Daarom was onder de overgangsbepalingen in het opnieuw gewijzigd ontwerp een aantal artikelen opgenomen, die hierin bedoelden te voorzien.

Art. 134 stelde een termijn van 5 jaren, gedurende welke nog volgens artt. 63, 1°, 82 en 83 van het organiek besluit van 1815 wordt gedoceerd en geëxamineerd en doctoraat in de godgeleerdheid verleend totdat de school of scholen tot opleiding van leeraren voor het Hervormd kerkgenootschap zal zijn opgericht, die in art. 128 wordt vermeld, en waaraan rijks-subsidie wordt toegezegd.

Bij deze besprekingen en schriftelijke gedachtenwisseling komt duidelijk aan het licht, dat den Minister het onderscheid tusschen *godsdienstwetenschap* en *godgeleerdheid* helderder voor den geest staat dan velen, met wie hij van gedachten wisselt.

Hij besefte, dat godgeleerdheid te doceeren een zaak der kerk is.

In het debat wordt telkens godgeleerdheid en godsdienstwetenschap vereenzelvigd of verward.

Een gevolg van hetgeen wij aanwezen als het ontaardingsproces der godgeleerdheid, die onder den ban van het rationalisme haar rapport met en het besef van geworteld te zijn in de openbaring almeer zag teloor gaan en kwam op het peil der „natuurlijke godgeleerdheid".

Een dergelijke „godgeleerdheid" gold in sommige kringen voor de eenige ware, immers onbevooroordeelde, en dus zuiver wetenschappelijke. En voor het behoud van zulk een godgeleerdheid werd dan ook met kracht geijverd, met aandrang gepleit.

Zulk een toon wordt bijv. gehoord in het geschrift, door de godgeleerde faculteit aan 's Rijks Hoogeschool te Leiden in 1868 in het licht gegeven, naar aanleiding van het bij de Tweede Kamer ingediende Ontwerp van wet op het Hooger onderwijs⁹⁾, waarin geen theologische faculteit was opgenomen.

Nadat is betoogd, dat de theologie als wetenschap zonder onwetenschappelijke verminking van het universitaire onderwijs niet van de hoogeschool verwijderd kan worden, komen de schrijvers op tegen de

uitdrukking in de Memorie van Toelichting gebruikt, dat zulk een faculteit „boven geloofsverdeeldheid verheven” zou zijn.

„Ons komt het voor”, zoo wordt deze uitdrukking bestreden, „dat hier evenmin van geloof als van ongelooft, en dus ook niet van eene wetenschap „boven geloofsverdeeldheid verheven” sprake kan zijn. De wetenschap als zoodanig heeft met eenig kerkgeloof niet te maken. De Theologie als wetenschap is evenmin geloovig als ongeloovig en staat hierin met elke wetenschap gelijk. Zij laat het onderwijs in eene bepaalde geloofsleer over aan de kerkgenootschappen..... Dat het Christendom, zuiver opgevat, zooals het als *godsdienst* oorspronkelijk bestond in het hoofd en hart van den Stichter, boven de geloofsverdeeldheid der onderscheidene secten of partijen verheven is, is onze bijzondere overtuiging; maar van een „verheven zijn boven geloofsverdeeldheid” kan in de exegeze des Bijbels, in de geschiedenis der Kerk en in de wijsbegeerte evenmin sprake zijn, als van een verheven zijn boven geloofsverdeeldheid in het beoefenen der Grieksche letterkunde, of in het nasporen der wijsbegeerte van Plato, of bij de behandeling der geschiedenis in het algemeen. Hier is het niet te doen om eenig kerkgeloof, maar om een onafhankelijk wetenschappelijk onderzoek, waarop geloof noch ongelooft, uit den aard der zaak, invloed mogen uitoefenen” (bl. 13 v.).

Ook in het belang der studenten, der a.s. leeraars van het kerkgenootschap is theologisch onderwijs, door den Staat te geven, volgens de Leidsche faculteit, noodzakelijk. De Staat is verplicht, hun, die begeeren „de christelijke godsdienst en wat daartoe op exegetisch, historisch, en wijsgeerig gebied behoort, aan de hand eener vrije wetenschap te leeren kennen, de gelegenheid hiertoe te geven. Hij zal „dengene, die naar waarheid dorst”, niet kunnen verwijzen naar een seminarie. Want zoo iemand vraagt „om vrije, onafhankelijke studie, vraagt, wat het oordeel is over het Christendom eener onafhankelijke wetenschap” (bl. 20).

De faculteit vraagt, of het den Staat onverschillig kan zijn „of onze vrije staatsinstellingen, bij opgeklaarde denkbeelden, ook in het godsdienstige, steeds meer wortel schieten in de bewustheid des volks, dan wel, onder den invloed eener onwetenschappelijke kerktheologie, geduld, doch, waar dit mogelijk is, tegengewerkt en belemmerd worden?”

Ook voor de gedachte van een subsidiëring door den Staat voor een theologische school of Seminarie vanwege de Hervormde kerk gevoelt de Leidsche faculteit niet veel. Zij legt er den nadruk op, dat hier van een verplichting geen sprake kan zijn.

Zij stelt dan ook de vraag, of het schenken van een subsidie wel in het belang van den Staat kan zijn „in een tijd, waarin de eerste werking van het algemeen stemrecht eene geheele verandering in het bestuur der Hervormde kerk waarschijnlijk maakt en hieruit de mogelijkheid geboren wordt, dat deze subsidie alleen zal dienen ter ondersteuning van eene tijdelijk bovendrijvende richting, die voor onze vrije staatsinstellingen, vooral in zaken van onderwijs, nooit volle sympathie getoond

heeft?..... Hoe te handelen, wanneer diezelfde bovendrijvende partij aan andersdenkenden voorwaarden stelde, die hun het lidmaatschap dier kerk niet langer mogelijk maakte? Zullen dezen, behoefte gevoelende aan theologisch onderwijs, van het voorrecht, om, voor rekening van het Rijk, zoodanig onderwijs te genieten, verstoken zijn?" (bl. 24).

Het komt der faculteit dan ook voor, dat de Regeering een dergelijke, niet verplichte, subsidieering, niet zou moeten geven, „dan onder voorwaarde, dat ook aan de voorstanders van het vrije onderzoek bij voortduring de gelegenheid tot hunne vorming verleend worde aan onze Academiën, en dat tegen mogelijke schade, die den Staat bedreigt van de zijde van onwetenschappelijken geloofsijver, de contrôle der vrije wetenschap aan de Hoogeschool voortdurend opwege" (bl. 25).

Zoo pleit de Leidsche faculteit voor het behoud van de Theologie aan de Universiteit. Zij meent, dat de Theologische faculteit een „zuiver wetenschappelijk lichaam zou moeten wezen" (blz. 27). „De vrije theologische wetenschap worde niet van onze Academiën geweerd". „De Staat neme de gelegenheid niet weg, om het licht der vrije wetenschap ook aan de Hoogeschoolen te laten schijnen voor allen, die, tot welke gezindte ook behorende, eene vrije ontwikkeling, ook op godsdienstig gebied, op prijs stellen" (bl. 31).

De „vrije wetenschap", die hier het pleidooi voert, vergeet zich af te vragen, of er ook onderscheid moet gemaakt tusschen theologie en godsdienstwetenschap; een enkele maal spreekt zij van godsdienstwetenschap; in den regel van Theologie.

Zij ziet groot belang in het handhaven der theologie, als „vrije theologische wetenschap" aan de Academiën, en vreest ook niet, dat de leerlingen aan zulke faculteiten zouden ontbreken.

Immers: „is het te verwachten, dat zij, die van een vrije beoefening der godgeleerde wetenschap voor hunne theocratische zienswijze in Kerk en Staat schade vreezen, en het licht schuwen, dat op de Academie tegen hen getuigen zou, met vreugde een Ontwerp begroeten zullen, waarbij de Theologie naar Seminariën verwezen wordt, in het uitzicht van weldra, na een gehoopte verandering in het personeel der kerkelijke besturen, zich van het hooger onderwijs in de Theologie meester te maken, gelijk zij zoo gaarne, ware het mogelijk, het lager onderwijs aan zich trekken zouden, wij verwachten van de Hervormde kerk en hare vertegenwoordigers betere dingen" (bl. 31).

De conclusie is het verlangen naar „de instelling van eene onafhankelijke, wetenschappelijke, theologische faculteit, en daarin zoo vele leerstoelen, als voor de behandeling der godsdienstwetenschap in den tegenwoordigen tijd zullen blijken noodig te zijn" (bl. 32).

Hoe is, tijdens de voorbereiding van den nieuwen toestand, de houding geweest van het bestuur der Hervormde Kerk, die van de Leidsche faculteit, in onderscheiding van de lichtschuwe duisterlingen in haar

midden, wier overheersching de Leidsche faculteit met vreeze tegemoet-ziet, zulk een loffelijk getuigenis ontvangt?

In de vergaderingen van de Synode der Ned. Herv. Kerk hebben de ontworpen wijzigingen van de wet op het H. O. herhaaldelijk een onderwerp van beraadslaging uitgemaakt; en meer dan eens heeft in de jaren 1867—'76 de Synode of de Synodale commissie zich met een adres tot Regeering of Kamer gewend.

Zeer begrijpelijk is, dat de Synode pleitte voor behoud van het bestaande, al zag zij zeer wel in, dat de bepaling van 1815 niet meer van kracht kon blijven, volgens welke de theologische faculteit bepaaldelijk dienen moest tot opleiding van predikanten, voor „de Hervormde godsdienst”.

Voor een *eigen* wetenschappelijke opleiding gevoelde de Synode niets. In hare vergadering van 13 Aug. 1875 nog stelde zij een adres vast aan de Tweede Kamer, waarin zij de medewerking der Kamer vraagt, „dat art. 134 der Overgangsbepalingen¹¹⁾ in het gewijzigd Ontwerp niet tot wet verheven worde, maar daarentegen in de Wet op het H. O. worde opgenomen eene zooveel mogelijk volledig ingerigte Theologische Faculteit, als onmisbaar voor de opleiding van de a.s. leeraars der Hervormde kerk” enz.¹²⁾.

Dit adres sloot zich aan bij hetgeen in den loop der vergaderingen van den zomer 1875 in de Synode was beraadslaagd en gedaan. Een voorstel was aangenomen om een commissie te benoemen die den Minister zoowel schriftelijk als mondeling moest verklaren: 1. dat de Ned. Herv. Kerk niet verlangde over te gaan tot het oprichten van een kweekschool ter opleiding van hare a.s. leeraars, 2. dat zij daarentegen verlangt het behoud van zelfstandige Theologische Faculteiten, gewijzigd en ingericht naar de wetenschappelijke behoefte van onzen tijd, 3. enz.¹³⁾.

Hoe de Synode deze „wetenschappelijke behoefte” verstond, spreekt duidelijk uit het rapport, door de commissie uitgebracht, die der vergadering van advies zou dienen „omtrent hetgeen der Synode nog voor het belang der opleiding van de a.s. Evangelie-dienaren in onze Kerk zal te doen staan”¹⁴⁾.

Van deze commissie, op voorstel van den hoogleeraar Scholten benoemd, was Scholten voorzitter en rapporteur, die in de zitting van 29 Juli namens de Commissie rapport uitbracht. Hierin wordt geheel dezelfde gedachtengang aangetroffen als in het geschrift der Leidsche theologische faculteit van 1868. De commissie is van oordeel, dat de theologische studiën niet uit den kring der universitaire wetenschap verwijderd kunnen worden zonder Nederland in de achting van het buitenland te doen dalen, als keurde men onder ons de godsdienst niet waardig een voorwerp van wetenschappelijk onderzoek te zijn”¹⁵⁾. De Herv. Kerk wenschte gelegenheid „om gebruik makende van het bestaan eener theologische faculteit aan onze Academiën, in de wetenschappelijke opleiding van hare a.s. leeraren te voorzien. Zij vreest niet, dat in het licht der vrije wetenschap de godsdienst schade lijde”.

Hoe de Synode zich deze „vrije wetenschap” dacht, en in hoeverre de „Theologische Faculteit”, welke voortbestaan zij verlangt inderdaad nog een faculteit van godgeleerdheid mocht heeten, kan blijken uit een andere zinsnede van het adres, dat den 3den Aug. 1875 vanwege de Synode aan den Minister van Binnenlandsche Zaken werd aangeboden: „de Synode is van oordeel, dat de *godgeleerdheid* niet kan terzijde gesteld worden, zonder dat hierdoor de Universitaire wetenschap verminkt wordt, tenzij men, wat niemand in ernst beweren zal, *de godsdienst houden mogt voor een verschijnsel*, dat buiten den kring van het wetenschappelijk onderzoek gesloten is”¹⁶).

De Memorie van Antwoord op het wetsontwerp, gedateerd 4 Aug., baarde der Synode zorg; op den 10den Aug. ging een commissie uit de Synode ter audiëntie, om haar adres mondeling toe te lichten. Zij gaf den Minister duidelijk te kennen, „dat de Kerk geen vrede zou kunnen hebben met de ondergeschikte plaats, welke volgens het gewijzigd wetsontwerp de Theologische Faculteit bij de Universiteiten zoude innemen, omdat de *godsdienst niet tot haar recht zou komen*”.

Voor het besef van de Synode, althans van haar leiders en woordvoerders, — en het blijkt niet, dat er in de vergadering andere stemmen zijn opgegaan — was dus te theologie hetzelfde als godsdienstwetenschap, en „de godsdienst” het belang, dat de Kerk te dienen had.

Deze vereenzelviging van theologie en godsdienstwetenschap blijkt ten overvloede uit de bewoordingen van het adres, dat de Synodale Commissie in dato 2 Febr. 1875 aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal had gezonden, en waaraan de Synode van 1875 zich refereerde; ook op grond van het algemeen staatsbelang, dat toch gelegenheid vereischt „voor de wetenschappelijke opleiding tot de bij uitnemendheid maatschappelijke betrekking van leeraar van de godsdienst”, meent de Synodale Commissie „regt te hebben, van Uwe vergadering te vragen, het daarheen te leiden, dat in het ontwerp van wet op het H. O. eene faculteit van Godgeleerdheid of van Godsdienstwetenschap als zelfstandige faculteit..... worde hersteld”¹⁷). De kerk moet dus volgens deze opvatting, vanwege den Staat in de gelegenheid worden gesteld, „leeraars van de godsdienst” opgeleid te krijgen. Sterken aandrang heeft zij geoefend bij de regeering en bij de volksvertegenwoordiging, dat de Theologische faculteiten bij de Rijks-Universiteiten zouden in stand blijven.

En haar poging is nief vergeefs geweest.

Wat de Leidsche Faculteit van haar verwachtte,¹⁸) heeft de Herv. Kerk gedaan.

Bij haar stem heeft zich die van vele anderen gevoegd, getuige het aantal adressen, waarmede de Tweede Kamer werd overstelpt.

Het resultaat is geweest, dat het gewijzigd ontwerp van Minister Heemskerk in de beraadslagingen van de Tweede Kamer een verandering onderging.

Een amendement werd aangenomen, ingediend door den heer Van

Naamen van Eemnes, om onder faculteiten als eerste in de wet te vermelden: de faculteit van godgeleerdheid.

Het verzet, de waarschuwing van mannen als Van Wassenaar van Catwyck e.a. mocht niet baten.

Tegenover het pleit voor het behoud der theologische faculteit, tegenover de protesten en verontwaardigde verwijten aan den Minister, die haar in zijn ontwerp niet had opgenomen, zeide hij o.m.: „het is juist de schuld van de faculteit, dat zij uit de Universiteit wordt gezet. Rationalisme en scepticisme, de vijanden van onzen tijd, hebben niet alleen de zetels aan de hoogeschool weten in te nemen, maar ook in de Kerk die een vastgestelde geloofsbelijdenis had, kweekelingen weten te brengen, die niet hebben gewenscht mede te werken tot opbouw van dat afgesloten geheel, waarin zij werden toegelaten, maar die de plaats misbruikten..... om af te breken, wat de gemeente geloofde en wat in hare belijdenis was geschreven”.

Hij stelde de vraag, of „uit de wet, zooals die nu reeds door aanneming van amendementen gewijzigd zou worden niet blijkt, dat..... hetgeen tot verlichting van het Nederlandsche volk zal moeten dienen, den stempel zal dragen van het rationalisme in zijn krachtigste en schoonste figuur”.

Hij mocht der Kerk den tijd willen gunnen, bijv. van 10 jaren, om een *theologische school* te stichten, de Kerk zelve had te kennen gegeven, dit niet te wenschen.

Zij begeerde een theologische faculteit.

En de wet schonk een theologische faculteit.

Een faculteit van godgeleerdheid in naam; maar eene, wie het hart was uitgesneden, of, gelijk het ook wel is gezegd: een gedecapiteerde faculteit van godgeleerdheid.

De *dogmatiek* was uit de reeks van vakken verdwenen, waarin volgens de wet van 1876 van Staatswege onderwijs moest worden gegeven.

De Staat kon en mocht dat, na de Grondwet van '48, ook niet meer doen.

Een faculteit van godsdienstwetenschap was het evenmin geworden.

Er was een hybridisch samenstel tot stand gebracht, een halfslachtig iets.

Aan de vakken, die, practisch gesproken, van het meeste belang waren voor „a.s. leeraren van de godsdienst” was een groote plaats ingeruimd: de exegeze van O. en N. Testament behoorde tot de vakken, voor het candidaatsexamen vereischt.

Voor het doctoraal-examen was o.a. geëischt de geschiedenis van Israël's godsdienst en de dogmengeschiedenis.

Daarnaast echter was er sprake van „Israëlitische en Oud-Christelijke letterkunde”.

Hierin is de gedachte aan „godgeleerdheid” losgelaten, en worden de geschriften van O. en N. Testament gesubsumeerd onder een grooter

geheel van religieuze literatuur; dat aan *deze* literatuur, en niet b.v. aan den Koran of aan de Upanishads zooveel aandacht wordt gewijd, kan verdedigd worden met een beroep op de beteekenis, die voor de Westersche cultuur de christelijke religie heeft gehad.

Maar voor de christelijke religie hebben O. en N. Testament niet beteekenis gehad als onderdeel van een breede, resp. Hebreeuwsche of Semitische en Oud-Christelijke literatuur, maar als H. Schrift, als Kanon. Als zoodanig golden en gelden zij voor de Kerk van Christus van alle eeuwen.

De wijze, waarop zij in de wet op het H. Onderwijs van 1876 zijn opgenomen, is tendeele een erkenning, tendeele eene miskennis van dit feit.

Eenzelfde halfslachtigheid heerscht ook hierin, dat de wet spreekt van de geschiedenis der godsdiensten en van zedekunde; beide vakken, die op hun plaats kunnen zijn in een faculteit van godsdienstwetenschap, ofschoon de ethiek eigenlijk beter op haar plaats ware in een faculteit van wijsbegeerte.

Tot de godgeleerdheid echter behooren zij niet.

Vergelijkt men den toestand door de wet van 1876 geschapen met dien, die sedert het organiek besluit van Aug. 1815 had bestaan, dan is dit duidelijk: principieel was er veel veranderd; de vakken, die in een faculteit van godgeleerdheid thuis behoorden, zijn eruit verwijderd¹⁹⁾; met uitzondering van de „uitlegkunde” zijn ze, voorzoover zij onder een anderen naam terugkeerden, van hun theologisch karakter beroofd.

Maar de consequenties, uit de veranderde omstandigheden voortvloeiende en die onvermijdelijk gegeven waren met de scheiding van Kerk en Staat, zijn niet getrokken.

Aarzelend en met omzien naar den ouden toestand, weerhouden door conservatieve invloeden, heeft men een nieuwen weg betreden zonder het oude los te laten.

Zoo kwam er een faculteit van godgeleerdheid, die ten onrechte met dezen naam is getooid, en evenmin in dezen vorm een faculteit van godsdienstwetenschap heeten mag.

De gelegenheid, om dezen halfslachtigen toestand te wijzigen, ten bate en van de godsdienstwetenschap en van de godgeleerdheid, en een toestand te scheppen, die aan de wetenschap en aan de opleiding van de dienaren der kerk ten goede zou komen, is bij de invoering van het z.g. „academisch statuut”²⁰⁾ helaas verzuimd.

Principieel is door dit statuut niets gewijzigd. De oude naam, faculteit van godgeleerdheid, is behouden; slechts wordt voor het propaedeutisch examen ook geëischt „wijsgeerige inleiding tot de godsdienstwetenschap” (art. 4, par. 1).

Hiermede is dus de naam godsdienstwetenschap naast die van godgeleerdheid gekomen.

Maar dit is een uiterst voorzichtig — misschien wel bij vergissing —

vooruitschuiven van den voet op een weg, dien men met helder inzicht onvervaard zal moeten bewandelen om te komen tot een toestand, die recht laat wedervaren aan godgeleerdheid en aan godsdienstwetenschap, die der kerk haar taak en roeping wijst, en haar leert, niet langer afhankelijk te zijn van den staat.

* * *

Behoort van Staatswege onderwijs te worden gegeven in de godgeleerdheid? Kan een faculteit van godgeleerdheid geïncorporeerd zijn in het geheel der faculteiten aan een Rijks Universiteit? Deze vraag kan niet juist beantwoord, tenzij men zich eerst rekenschap heeft gegeven van wezen en karakter der theologie.

Object der theologie als wetenschap is de kennis Gods, die deze wetenschap systematisch heeft te beschrijven en uiteen te zetten.

Het karakter der godgeleerdheid wordt dus bepaald door dat der kennis Gods.

Deze kennis Gods is geestelijk van aard.

Zoo is zij, in aansluiting aan en met teruggrijpen op de H. Schrift, verstaan door de reformatoren, die hiermede een nieuw en eigen beginsel poneerden, tegenover de opvatting der R. Kath. Kerk, en evenzeer een eigen uitgangspunt hebben tegenover het beginsel van het humanisme, dat sedert de reformatie, met name in de 18e eeuw, hand over hand is toegenomen, en den invloed der kerk heeft teruggedrongen, doordat het in de kerk zelve is ingedrongen. Vooral de wijze waarop Calvijn de kennis Gods heeft beschreven, is van diep-ingrijpende en omvattende beteekenis.

Door haar *geestelijk* van aard te noemen, willen wij de kennis Gods verstaan hebben als vrucht en werking van den Heiligen Geest. Anders gezegd: zij is niet een bovennatuurlijke kennis, en evenmin het bezit van den natuurlijken mensch, of te verwerven in den weg der rede.

Maar zij is zulk een kennis, als het bezit is van den *geloovige*, zij is *geloofs-kennis*.

Naar de opvatting der gereformeerde religie is de kennis Gods dat-gene, wat zulk een mensch aangaande God kent, die zijn plaats tegenover God heeft leeren kennen, die geleerd heeft, God God te laten zijn, en zich door God te laten zeggen.

Primair in de verhouding van God tegenover den mensch en van den mensch tegenover God is Zijne Souvereiniteit als Schepper. In de erkenning van Gods Souvereiniteit is de mensch ten allen tijde en met heel zijn wezen gesteld voor het absolute, dat in de relativiteit, in de bepaaldheid en beperktheid van zijn bestaan beslag op hem legt, hem verantwoordelijk stelt, hem bindt aan de normen, door God gesteld.

Daarom is de kennis Gods niet een kennis van Zijn Wezen, bestaat niet in en wordt niet verworven langs den weg van speculatie.

De kennis Gods naar gereformeerde opvatting is een kennis van Zijne heerlijkheid, voorzoover Hij die heeft geopenbaard, een kennis van Zijne verhouding tot ons en onze verhouding tot Hem.

Hiermede is zij onttrokken aan het intellectualisme der metaphysische speculatie evenzeer als aan het rationalisme der immanente filosofie; zij is een kennis van relatie, die allereerst gekend wordt als een souverain Scheppersrecht Gods²¹).

Daarom zegt Calvijn, die telkens de „frigidae speculationes”, de koude bespiegelingen der scholastiek afkeurt, dat er ons niet zoozeer aan gelegen is, te weten wie God is in Zichzelve, maar hoedanig Hij ons wil zijn²²).

Hij noemt de scholastieke theologie in het pausdom zijner dagen een geheel van koude en nietswaardige bespiegelingen, vol van ijdele groote woorden, terwijl ze tot de vroomheid en vreeze Gods niets bijdragen²³).

Deze kennis Gods is genormeerd aan hetgeen God heeft geopenbaard aangaande Zijn wil te onzen opzichte; m. a. w. aan wet en evangelie, aan Zijn recht en Zijn genade, aan Zijn eischenden en aan Zijn vergevenden wil.

De norm is gegeven in het gebod, den mensch gesteld, het gebod van gehoorzaamheid en liefde; is gesteld in de wet Gods, de volmaakte norm der volmaakte gerechtigheid. Deze echter leert, zonder het evangelie, den zondaar enkel zijn zonde kennen.

Tegenover de wet Gods leert hij, gegrepen door den volstrekten eisch van Gods recht, de gerechtigheid Gods en eigen ongerechtigheid kennen.

In het licht van Gods souverain recht en gebod leert hij den zin van het leven kennen, en zijn eigen dood zien.

In de schepping naar het beeld Gods ziet hij oorsprong en doel; een oorsprong, waarvan hij vervreemd, een doel, dat onbereikbaar is.

Dit alles is echter slechts de ééne zijde van de kennis Gods, die den geloovige is geschonken.

Want wet en evangelie gaan samen. God, de Schepper en Souverein, is de genadige Vader.

Het is niet louter de kennis van Gods *wil*, van Zijne wet: „het is ons niet te doen om de wet alleen, want zij kan ons de gerechtigheid niet aanbrengen; terwijl zij den mensch zijne zonde aantoot, snijdt zij alle hoop op de zaligheid af”²⁴).

Maar het is de kennis van Zijn genadigen wil. „Dàn worden wij gelokt om God te zoeken, wanneer wij geleerd hebben, dat ons het heil bij Hem is weggelegd”²⁵).

De kennis Gods is derhalve *geloofs*-kennis, d. w. z. zij is werkelijke en zékere kennis; zij is evenzeer kennis als de natuurlijke, de verstandskennis en tegelijk hiervan onderscheiden, doordat zij een ander object, een andere autoriteit en een anderen kring heeft, waar zij geldt.

De *inhoud* onzer wereldkennis wordt gevormd, ons aangebracht door de wereld, waarin wij leven, waarmede wij in relatie staan. De verstandskennis ordent en regelt de ervaring, het verstand vormt begrippen op

grond van de ervaring, met behulp van de formeel-logische functies, die der menschelijke rede eigen zijn. De kennis Gods, die aan het geloof is geschonken, wordt niet opgebouwd uit de religieuze ervaring, ontvangt niet haar inhoud uit hetgeen het vroom gemoed ervaart en beleeft, maar verkrijgt haar inhoud uit de openbaring Gods.

Voor de juiste waardeering der kennis Gods is de inhoud van het begrip der openbaring essentieel. De gereformeerde theologie heeft terecht de schepping genoemd de eerste openbaringsdaad Gods. Door deze conceptie, die zich aansluit aan de Heilige Schrift, is de absoluteheid van den Absolute, van God als God geponeerd, die het geloof erkent in de belijdenis van de volstreckte Souvereiniteit Gods als den Schepper. Dit is een erkentenis, die de rede uit zichzelf nimmer kan vinden of bereiken.

Zij is de erkentenis van een ur-datum, dat wij als creatuur hebben te aanvaarden, dat niet onredelijk, niet tegen de rede is, maar voor het geloof van de opperste redelijkheid²⁶⁾.

De rede kan tot de denk-mogelijkheid, zelfs tot de denknoodzakelijkheid van het absolute komen.

Doch tot de kennis van God als den Absolute komt zij niet. Deze kennis is niet afhankelijk van en evenmin bereikbaar voor de rede; zij is de gave Gods aan hem, die gelooft.

Het is de fout en de zwakheid van het rationalisme geweest, dat het deze fundamentele waarheid der christelijke religie heeft miskend, den mensch in zijn redelijkheid autonoom heeft gewaand, en niets wilde erkennen, dat niet voor en door de rede was te demonstreëren.

Toen het gezag der R. Katholieke kerk wegviel, die door haar bevoegde organen de waarheden, die boven de rede zijn, ontwikkelt en leert, en in het protestantisme het gezag der Heilige Schrift werd aangetast, waaraan de geloovige, door het getuigenis des Heiligen Geestes zich verbonden weet en onderwerpt, moest onvermijdelijk de christelijke religie vervallen en verdorren.

Noch door de analyse en beschrijving van zijn religieus gevoel, noch door de operaties van de rede wordt de kennis Gods bereikt.

„Alle rechte kennis Gods wordt uit gehoorzaamheid geboren”, zegt Calvijn terecht²⁷⁾.

Deze kennis is een geloofskennis, door den Geest Gods gewerkt, die den mensch leert, Hem te erkennen voor hetgeen Hij is en zooals Hij zich heeft geopenbaard.

Zij heeft een specifiek karakter, en is eigen aan de christelijke religie, welker uniek en absoluut karakter op deze wijze wordt gevindiceerd.

Door de conceptie der schepping als eerste openbaringsdaad Gods is echter bij de volle erkenning van het bijzonder karakter der kennis Gods, een aanknoopingspunt voor haar gevonden in het natuurlijke leven.

Zoo staat het geestelijke niet los van het natuurlijke, niet geïsoleerd van het natuurlijke leven, maar op de basis hiervan.

De bijzondere openbaring heeft haar substraat en aanknooppingspunt in de algemeene.

De kennis, die aan het geloof is geschonken, komt niet op uit het natuurlijk leven, doch zij beantwoordt aan hetgeen er in dit leven aanwezig is aan aspiratie, aan zoeken naar en notie van God. Zonder de — in de schepping naar Gods beeld gegeven — natuurlijke religie is de christelijke religie ondenkbaar.

Evenwel valt zij met deze niet samen, en heeft zij zich hieruit niet ontwikkeld in den weg der evolutie.

Het Calvinisme heeft in aansluiting aan de Heilige Schrift, vgl. Rom. 1 : 19 v.v., dit steeds erkend en uitgesproken²⁸⁾.

Tevens echter heeft het beseft, dat deze natuurlijke Godskennis, deze „vonkskens”, in den mensch overgebleven, de ware en zuivere kennis Gods niet kunnen geven.

De evolutionistische opvatting heeft gemeend, dat in den weg van natuurlijke ontplooiing de natuurlijke religie van wat men dan meende de laagste trap te zijn, zich allengs tot hooger niveau ophief, en heeft daarbij niet bedacht, dat historisch zich zulk een evolutie niet laat aantoonen, en dat voor het meten van de hoogte van ontwikkeling een maatstaf wordt aangewend, die vaak willekeurig en aan de gegevens-zelf niet ontleend is.

De scholastieke theologie der middeleeuwen beschouwde een natuurlijke kennis van God als het fundament der christelijke religie²⁹⁾; zij behoefde slechts *aangevuld* door de openbaring. De waarheden, die voor de rede bereikbaar zijn, worden gecompleteerd door de openbaring, welker medegeedeelde waarheden de Kerk leert en ontwikkelt en welke het geloof aanneemt.

De aristotelische denkwijze, in de 17e eeuw weer invloed verkrijgende in de protestantsche theologie, leidde tot de „natuurlijke Godskennis” van het rationalisme. Hierin was zóó weinig meer van de christelijke religie, en de systematische uiteenzetting hiervan had zóó weinig meer van theologie, dat het organiek besluit van 1815 het onderwijs in de natuurlijke godgeleerdheid hetzij in de theologische faculteit hetzij in die der wijsbegeerte wilde geven zien³⁰⁾.

De humanistisch-pelagiaansche beschouwingwijze van den mensch, met een volslagen gemis aan besef van de Majesteit Gods en een oppervlakkigheid, die de diepte der zonde miskende, zocht in de verscheidenheid der religies, die worden aangetroffen, naar datgene, wat aan alle gemeen was, en distilleerde hieruit een kleurloos en levenloos algemeen begrip van religie, waaraan de vreeze Gods ten eenenmale vreemd was.

Het Gereformeerd Protestantisme had en heeft in de belijdenis van den Souvereinen Deus Creator het besef steeds bewaard van de betekenis, die voor de religie, voor de kennis Gods, de *openbaring* heeft. Het weet van een God, die gekend wordt, omdat en voorzoover Hij Zijn Wezen ontsluit, en met Zijn leven de ziel van den mensch wekt en vervult.

En door zijn aansluiting aan de conceptie der H. Schrift heeft het Gereformeerd Protestantisme oog gehad voor het *organisch* karakter der openbaring.

Dat heeft, negatief, deze beteekenis: dat het, de kennis Gods beschrijvend als een kennis des *geloofs*, gevrijwaard is, mits het eigen karakter dezer kennis worde in het oog gehouden en zuiver beseft, voor intellectualisme en rationalisme; dat het in staat is, de klippen van mysticisme en subjectivisme te vermijden; en dat het in zich een verweer heeft tegen de versplinterende macht van het individualisme. Positief heeft het de waarde, dat het, de kennis des geloofs ziende als een kennis van relatie, het persoonlijk, levend, element der christelijke religie tot zijn recht kan laten komen; dat het de continuïteit en objectiviteit der christelijke religie weet te handhaven; en dat het een oog heeft voor het sociaal moment, dat met haar is gegeven.

Wanneer wij de kennis Gods *geloofs*-kennis noemen, die vrucht is van openbaring, wil dit dus zeggen, dat zij, in onderscheiding van de verstandskennis, in dezen zin *persoonlijk* is, dat zij niet mededeelbaar is.

„Betrouwbaar weten heeft men slechts mede te deelen op eene geschikte wijze, om voor allen van gezag en van nut te wezen. Wat iemand op het gebied van het weten eenmaal ontdekt heeft, behoeft niemand opnieuw te vinden. Men begint niet telkens van meet af aan, doch gaat eenvoudig uit van anderer bezit. Aan niemand kan de aanvechting en innerlijke nood, de smartelijke geboorte van het nieuwe leven en het conflict met het natuurlijk bestaan worden bespaard”³¹⁾.

Deze beteekenis van den individu, dit persoonlijk karakter is der christelijke religie gewaarborgd in den eisch van wedergeboorte en geloof.

Tegelijk echter is alle subjectivisme hierin vermeden, omdat de inhoud der geloofs-kennis den geloovige toekomt uit het Woord Gods.

Het geloof is dus middel tot en vorm der kennis; maar geen principium der kennis. Dit is het Woord Gods.

Het geloof is fiducia, vertrouwen en verzekerdheid; en tevens is het kennis, het heeft een object, waarop het zich richt, n.l. de waarachtigheid van het Woord Gods, in zijn beloven en eischen.

Op deze verbinding van geloof en woord is in het Gereformeerd Protestantisme terecht altijd sterk de nadruk gelegd.

„Het geloof ziet gedurig op het Woord, en kan daarvan evenmin worden afgescheiden als de stralen van de zon”³²⁾.

„Het moet er verre vandaan zijn, dat diegenen, die anderen in de gemeente leeren, of die geleerd worden, zich zouden vermeten God te verzoeken door het scheiden der dingen, die God naar Zijn welbehagen gewild heeft, dat tezamen gevoegd zouden blijven, want door de vermaningen wordt de genade medegedeeld”³³⁾.

Daar de geloofs-kennis een kennis is van relatie, van onze verhouding tot God en van Gods verhouding tot ons, kan het besef en de zekerheid

van de rechte en zuivere relatie nimmer gevonden worden uit hetgeen ons bewustzijn zelf voortbrengt.

Want dit spreekt niet alleen van afhankelijkheid, doch geeft ook getuigenis aan een verstoorde relatie.

Dat deze relatie hersteld is, wordt uit het bewustzijn, uit het religieus gevoel zelf niet afgeleid, doch is een zekerheid, die alleen gegrond is en rust in het getuigenis der openbaring, in de belofte Gods.

„Het geloof heeft niet minder Gods Woord van noode dan de vrucht den levenden wortel van den boom; de kennis van Gods naam, welke op Hem hopen doet, is niet uit ieders inbeelding, maar voorzoover God zelf getuigenis geeft van Zijne goedheid”³⁴).

Door op deze wijze het geloof en de geloofskennis te binden aan het Woord Gods, vermijdt het Gereformeerd Protestantisme het intermitterende, onsamenhangende en willekeurige, dat aan zooveel mystiek in allerlei gedaante eigen is.

Ook in dit opzicht draagt de kennis Gods haar eigen stempel. In het algemeen is aan alle religie eigen, dat zij zich op openbaring beroept. Religieuze kennis is slechts mogelijk met betrekking tot de openbaring.

In religies, die zich niet op heilige schriften beroepen, zijn de openbaringsorganen priesters en profeten, dragers deels van traditie, deels van de hun persoonlijk ten deel vallende openbaringen der godheid.

De religieuze traditie en de autoriteit der openbarings-organen zijn de basis voor het religieuze leven van den enkele, dat zich in den regel, op een laag cultuur-niveau, beweegt en uit in stereotype en weinig gedifferentieerde vormen.

In religies, die heilige schriften hebben, waaraan dus voor het religieuze leven gezag wordt toegekend, hebben deze schriften gemeenlijk de waarde van een codex sacer, een heilig wetboek, dat de handelingen en gedragingen van den religieuzen mensch regelt en bepaalt.

Niet zelden komt hierdoor het religieuze leven tot het peil van een uitwendig mechanisch doen, verkrijgt het een casuïstisch en intermitterend karakter.

Dat is óók het geval, wanneer in de christelijke religie het verband van het Woord Gods en het geloof wordt uit het oog verloren, de autoriteit van het Woord wordt vastgehouden maar het geloofsleven inzinkt. Dan ligt het gevaar van formalisme en casuïstiek vlak voor de deur.

De West-Europeesche cultuur, geworden en tot bloei gekomen door de christelijke religie, heeft zich van de beginselen van deze religie afgekeerd, zich geëmancipeerd van de autoriteit van het Woord Gods.

En nu zij in een phase van geestelijke ontwikkeling is gekomen, waarin velen roepen om het geestelijk goed der religie, is aan het algemeen besef de autoriteit ontvallen en de continuïteit ontzonken, die het persoonlijk leven zou kunnen dragen en leiden.

Daarbij is een van de kenmerken der moderne cultuur de vrijmaking

van den individu, die nu in zijn religieus leven ten prooi valt aan het uiterste subjectivisme, en met onbepaalde willekeur aangrijpt, wat hem bevrediging belooft.

Dat daarbij de mystieke beleving en de bekoring van het occulte een aanzienlijke factor zijn, ligt voor de hand.

Doch evenzeer, dat hierin het objectieve en vaste, dat de christelijke religie geeft, ten eenenmale afwezig is.

Daarom is er ook en met name voor onzen tijd een taak voor het gereformeerd Protestantisme.

Zij heeft het persoonlijk en het objectief karakter der kennis Gods opnieuw te poneeren.

Het onpersoonlijke van het intellectualisme en het rationalisme is tenslotte de dood voor alle ware Godsvrucht.

Maar het subjectivisme in de religie onttrekt haar aan alle autoriteit buiten die van het subject en levert haar over aan eindelooze differentiëring en verbrokkeling, en aan teugellooze willekeur.

De critische filosofie is geweest „die Wendung zum Subjekt”³⁵⁾, zij heeft voor de theologie en de christelijke religie o.a. deze beteekenis gehad, dat zij de onhoudbaarheid van het onpersoonlijke, louter verstandelijke voor de religie aantoonde. Vergeten mag echter niet, dat reeds Calvijn door zijne beschrijving van de kennis Gods als een kennis des geloofs het persoonlijk karakter dezer kennis had geïndiceerd.

En daarnaast, dat hij door deze kennis te binden aan het Woord Gods, haar tot inhoud gaf de transcendentale werkelijkheid der religie. En deze is noch door Kant, noch door de nieuw-Kantiaansche wijsbegeerte bereikt.

Kant meende de christelijke religie te beveiligen door de vlucht in het moralisme³⁶⁾.

En de Marburger school vertoont in velen harer aanhangers duidelijk de afkomst van Kant uit het rationalisme³⁷⁾. Want de critische methode, de transcendentale bezinning, die wil komen tot het „zuivere zijn” doch niet als „Gegebenheit”, als iets „Dingliches” maar als „idee” en als „taak”, en als „doel”, maakt het „zijn” tot een functie van het denken. Slechts in den eeuwigen voortgang, in het procedere, in de „methode” der kennis wordt het „zijn” concreet. Het „zijn” is het „object”, d. w. z. de *x* in de vergelijking. Het blijft *doel*, maar het niet dan ideële doel, a. h. w. het oneindig-verwijderde punt, dat in den grond der zaak niet dan een andere uitdrukking is voor de altijd idente richting van den oneindigen weg der kennis, maar niet een bereikbaar eindpunt aanduidt, waarop zij tot onvoorwaardelijke afsluiting zou komen³⁸⁾.

De weg tot het „reine Sein” is de weg der logica.

Het „zuivere zijn” echter in de filosofie is een idee, en niet de levende God der religie, die in het geloof wordt gekend.

Wanneer dan ook de weg der dialectiek tot aan de „grens” is gekomen, het geloof den roep van het „gansch andere” verneemt, en den

„sprong” waagt, en ook dit „geloof” zal iets meer dan louter formeel blijven, dan zal het zich moeten vullen met een inhoud, die aan de „openbaring” ontleend is.

Wanneer het niet uitsluitend te doen is om den geloofs*actus*, het levende en bewegelijke alleen van het *gelooven*, maar ook de vraag naar den geloofs-*inhoud* zich opdringt, dan zal deze geloofs-*inhoud*, de geloofskennis, niet anders kunnen, dan putten uit het Woord Gods.

Deze beschrijving van het geloof is te vinden bij den vader van het Gereformeerd Protestantisme, en vloeit voort uit zijn — immers ook uit de Heilige Schrift gevonden — uitgangspunt: de kennis en erkenning van den Deus Creator.

Is in dit uitgangspunt de afweer tegen een subjectivisme dat òf dreigt te blijven steken in het formeele, de methode, òf zeer dicht nadert tot het logicisme, aan de andere zijde kan door de rechte waardeering van de kennis Gods het gevaar van het objectivisme worden vermeden, dat in de hooge vlucht der metaphysische speculatie te kort doet aan de teerheid en innigheid der Godsvrucht, waarbij de gunst Gods Zijn Geest doet wonen in het binnenst heiligdom der ziel, de kennis van Zijn heiligheid en genade ontsluitend voor dien, die van een verslagenen en nederigen geest is.

De speculatieve kracht van een Hegel moge ontzaggelijk zijn, en haar beteekenis hebben tegenover de vervlakking van de 18e eeuw, zij was in haar monisme een miskenning van de fundamenteele waarheid der christelijke religie, met haar belijdenis van een creatuur, die van God onderscheiden, die niet-God is, van een mensch, naar Gods beeld geschapen, doch wiens waan en schuld is, dat hij greep naar het „zijn als God” in stede van in den weg der gehoorzaamheid het hem gestelde doel te bereiken.

De tweehed van Schepper en schepsel, die de christelijke religie belijdt, snijdt de pantheïstische conceptie af, volgens welke de absolute geest tot bewustzijn van zichzelf komt in het bewustzijn van den menschelijken geest, in de klaarheid en absoluutheid van het begrip.

De geloofskennis, zooals Calvijn en met hem het Gereformeerd Protestantisme haar verstaat, vat de openbaring anders op dan de metaphysische speculatie in den trant van Hegel.

Zij meent niet het wezen Gods te doorgronden, maar kent Hem in het geloof, in Zijne genadige verhouding tot de Zijnen, zooals Hij Zich in Zijn Woord doet kennen.

Deze kennis Gods, die aan het geloof is geschonken, gebonden aan het Woord, waarbij het leeft en waaruit het zijn levensinhoud put, is even onafscheidelijk als van het Woord, van Christus, die van dit Woord het centrum is, dat alles beheerscht en waarmede gansch de bijzondere openbaring in verband staat.

Deze speciale en geestelijke beteekenis komt volgens gereformeerde opvatting aan het geloof toe.

Dit geloof is niet een erkennen, dat God bestaat, evenmin een kennen van Zijn Majesteit en heerlijkheid op Zichzelf, maar een kennen van „Zijne heerlijkheid in het aangezicht van Jezus Christus”, 2 Cor. 4 : 6.

Zoo zegt Calvijn, dat God slechts wordt gekend door tusschenkomst van den Middelaar³⁹⁾.

En elders: „Er zijn twee redenen, waarom er geen geloof in God wezen kan, tenzij Christus tusschenkome als Middelaar: de grootheid der goddelijke heerlijkheid en de geringheid van het menschelijk verstand. Deze beide behooren bij elkander genomen te worden..... God is wel het voorwerp van het geloof, maar niet voor niet wordt Christus het beeld Gods genoemd (Col. 1 : 5), want hierdoor worden wij eraan herinnerd, dat, tenzij God ons in Christus tegenkome, Hij ons niet tot heil kan bekend worden”⁴⁰⁾.

De *theologische* conceptie van het Calvinisme, met zijn erkentenis der volstreckte souvereiniteit Gods leidt als vanzelf, langs de banen die de Heilige Schrift wijst, tot deze opvatting van de kennis Gods, die aan Christus gebonden is, en buiten Hem niet is.

Ook hierin komt het subjectief en het trans-subjectief element van het geloof tot zijn recht: het is fiducia, verzekerdheid, en heeft een object, waarop het zich richt: dit is Gods genade en vergeving, de Christus in Zijn volheid. In de aanraking van de Majesteit Gods ontwaakt het besef van de verstoorde, de onzuivere relatie, die het geloof hersteld weet in Christus⁴¹⁾.

Hiermede hangt een ander moment onafscheidelijk samen; n.l. dit, dat de kennis des geloofs, die het voorrecht is van den enkelen geloovige, er is in de *kerk*.

Dit supra-individueele, dit gemeenschaps-element, dat aan de chr. religie eigen is, inhaerent aan haar wezen, is van de grootste beteekenis met name in onzen tijd.

En het is een onnoemelijke schade voor het geloof, voor de theologie, voor de beteekenis der kerk in onze moderne cultuur, dat dit element uit het oog verloren is, mede onder den invloed van het individualistisch en atomistisch beginsel der pelagiaansch-humanistische wereld- en levensbeschouwing.

Hoe noodlottig en ontbindend dit werken moest op het gansche cultuurleven, is gemakkelijk in te zien. Onder de fermenten, die doorwerkten in den nieuwen tijd, behoort zeker als één der sterkste de erkenning van den individu, en de worsteling om de vrijmaking van den individu.

Het beginsel van differentieering, dat in staat is den rijkdom en de veelvormigheid van het leven tot ontplooiing te brengen, leidt tot een eindelooze en hopelooze verbrokkeling, tenzij het zijn tegenwicht vindt in de erkenning van het organische, dat aan alle leven eigen is.

De verwaarloozing van de organische gedachte brengt in het sociale leven de noodlottigste gevolgen mede.

En in de christelijke religie leidt het tot een individualisme, dat den

invloed der christelijke religie verlamt, zoowel door het gemis aan een gemeenschappelijke overtuiging, door het ontbreken van de mogelijkheid, te komen tot gemeenschappelijke uiting (herziening, nieuwe formulering, uitbreiding van belijdenis), als door het voortwoekeren van het sekte-wezen, dat, meer dan de kerk thans bij machte is het te doen, tot zich trekt en absorbeert, wat er aan religiositeit en min of meer aan de Heilige Schrift zich aansluitend geestelijk leven zich in onzen tijd opdoet.

Niet voor niet heeft de reformatie den nadruk gelegd op de beteekenis der *kerk* voor den individueelen geloovige.

In een dubbel opzicht is dit van belang: ten eerste komt hierin uit de onderscheiding tusschen de kerk en de wereld; de christelijke religie is een zaak van het geloof in den specialen zin als hiervoren kort is aangegeven.

En in de tweede plaats komt hierin de juiste organische gedachte aan het woord, die het geloof van den enkele ziet en zet in verband met een organisch geheel, met de kerk, waarvan Christus het Hoofd is.

De atomistische beschouwing van het individualisme is overwonnen in de beschrijving van de kennis des geloofs in haar wezenlijk verband met het leven der kerk.

De menschheid is niet een aggregaat van individuen, maar bestaat krachtens de schepping organisch, als een geheel.

Zoo is het werk der herschepping eveneens organisch; Luther's bekende woord uit den kleinen Catechismus, „dat *in de christenheid* God mij en allen geloovigen dagelijks alle zonden rijkelijk vergeeft”, en uit den grooten Catechismus, „dat de gemeente der geloovigen de moeder is, die iederen christen baart en door het Woord Gods draagt,” geeft uiting aan dit inzicht.

Niet minder duidelijk is dit besef bij Calvijn, die de kerk de moeder der geloovigen noemt, welke het onverderfelijk zaad des levens heeft, haar toevertrouwd;..... Zeker, wie weigert een zoon der kerk te zijn, begeert tevergeefs, God tot een Vader te hebben. Want niet dan door den dienst der kerk verwekt God zich kinderen”⁴²⁾.

Hij stelt de vraag, hoe er geloof tot zaligheid kan zijn, dan voorzoover het ons in het lichaam van Christus inlijft en zegt, dat er geen ingang ten leven is, dan wanneer de zichtbare kerk (*ipsa ecclesia visibilis*) ons ontvangt in haar schoot, ons baart en voedt aan haar borst... Buiten haar schoot is er geen vergeving der zonden te hopen noch eenig heil⁴³⁾.

In de *kerk* zal het licht Gods opgaan, buiten de kerk laat de profeet (Jes. 30 : 2) niets dan duisternis en blindheid over⁴⁴⁾.

Niet alleen voor de wedergeboorte en bekeering, maar evenzeer voor het leven en de kennis des geloofs heeft de kerk wezenlijke beteekenis.

Dat de rechtvaardige uit het geloof zal leven, geldt niet slechts voor het oogenblik der bekeering, niet slechts voor het moment, dat het geloofsbewustzijn ontwaakt en zich neerlaat op de genadige belofte Gods, maar is voor het gansche leven van den geloovige waar.

„De zaligheid van de vergeving der zonden, Ps. 32 : 1, die wij in het geloof bezitten, behoeven wij”, gelijk Calvijn zeer terecht zegt, „niet éénmaal te hebben, maar het geheele leven dòòr te behouden.

De dood van Christus heeft een voortdurende werking: de afwassching, voldoening, verzoening, in één woord de volmaakte gehoorzaamheid, waardoor al onze ongerechtigheden bedekt worden”.

„Voorzien met de gerechtigheid van Christus, die in onze plaats moet gesteld, verkrijgen wij een gedurige vergeving der zonden in het geloof... totdat de ure zal gekomen zijn, dat, terwijl de oude mensch in ons gedood en ten eenenmale teniet gedaan is, de goedheid Gods ons in zaligen vrede met den nieuwen Adam zal ontvangen”⁴⁵⁾.

Het is de kerk, die de verkondiging heeft van de vergeving der zonden.

Dat organisch geheel is het, waarvan Christus het Hoofd is, dat door het Woord Gods in het leven geroepen, bij dat Woord leeft; de kerk is van wezenlijke en onmisbare beteekenis voor het geloof van den enkele.

Zij is er vóór den individu, die in het lichaam van Christus wordt ingevoegd, die komt tot een levend geloof.

De kennis des geloofs is dus verbonden aan het leven der kerk; en de toestand, het peil van het leven, dat in de kerk machtig klopt of kwijnt en ingezonken is, heeft zijn invloed op den individueelen geloovige.

In het leven der menschheid heeft de kerk van Christus een eigen leven; met haar eigen aard en levensvormen, met haar eigen structuur en levenskracht, die haar bezielt en vervult. Hierbij behoort en hierin wast de kennis des geloofs, de kennis van God, gelijk Hij Zich heeft geopenbaard⁴⁶⁾.

(Slot volgt).

1) Een typisch voorbeeld is o.m. Joh. Clarisse, die wel in een latere periode behoort, maar wiens standpunt en opvattingen nog geheel in den tijd vóór Kant—Schleiermacher thuis behooren.

Zijn Encyclopaediae theologiae epitome, 1832¹, 1835² illustreert dan ook nog geheel de opvattingen van het eind der 18e, eerste jaren 19e eeuw.

De doctrina christiana moet uit de H. Schrift afgeleid, maar is toch „philosophie confirmanda ac defendenda” (2e ed. p. 1). De H. Schrift is de bron der theologie; uit haar als „fonte perenni, quicquid ad divinitus revelatum religionis doctrinam adeoque ad Theologiam Christianam pertinet, unice petendum est.”, p. 230.

Doch anderzijds komt uit de *ratio* een religie en theologie op die, ofschoon niet compleet, toch zuivere religie en theologia naturalis of rationalis geeft. Dat er naast deze religio naturalis nog plaats is voor een theologia revelata, is alleen, in zoover deze de theol. naturalis aanvult door mededeeling van wat aan de ratio niet bekend was, p. 205. Vgl. ook par. 82, p. 401: „de religie en de theologie moeten geput uit een tweevoudige bron, de ratio en de revelatio, en heeft tot resultaat een theologia rationalis of naturalis en een theol. biblica of revelata. De laatste leert uit de H. Schrift, wat boven de rede is.”

2) Chr. Sepp, Proeve eener pragmat. gesch. d. theologie in Nederland, van 1787—1858, bl. 18.

3) Wat o.a. duidelijk blijkt uit art. 116 van het besluit van 1815, dat niemand tot het leeraarsambt in de Herv. Kerk toegelaten zal worden, die niet aan eene der Theol. Faculteiten aan de Nederl. Hoogeschole onderwezen is en de bij genoemd besluit voorgeschreven examina heeft afgelegd.

4) A.w. bl. 19 v.

5) Besluit van 1815, art. 58 en 59.

6) Over de formulering „de leer, overeenkomstig Gods heilig Woord”, die volgens het beruchte *quia* of *quatenus* kan worden opgevat, hebben wij het in dit verband niet.

Evenmin over de elastieke uitdrukking, dat de leer „in haar aard en geest het wezen en de hoofdzak uitmaakt van de belijdenis”.

7) De Grondwet van 1848 was de aanleiding tot het instellen van deze Commissie.

8) Hoe men zich zulk een onderwijs zou moeten denken, kan o.a. blijken uit een toespraak van den hoogleeraar Rauwenhoff bij de opening zijner lessen te Leiden gehouden in Sept. 1865: de faculteit der godgeleerdheid aan de hoogeschole.

Volgens R. is er maar één weg open, n.l. „dat de Staat aan zijne hoogeschole een faculteit behoude voor *theologie, niet voor Christelijke, niet voor Protestantische, niet voor Hervormde, maar eenvoudig voor theologie*; een faculteit derhalve, wier catheders toegankelijk en bestemd zijn voor bekwame godgeleerden, onverschillig van welk kerkgenootschap of welke dogmatische richting”. In die faculteit zou geheel hetzelfde moeten gedoceed als tot 1865 behandeld werd: „de wetenschap der godsdienst in haar drie deelen, literatuur, geschiedenis en filosofie der godsdienst. Men zal daarbij vooral letten op die vormen, die voor ons de meeste waarde hebben, de Christelijke en de Israëlitische, juist zooals het nu geschiedt” bl. 22 v.

9) „De theologische faculteit aan de Nederl. Hoogeschole” naar aanl. enz., Leiden, 1868.

10) „De theologische faculteit aan de Nederl. Hoogeschole” naar aanl. enz. Leiden, 1868.

11) Zie bl. 472.

12) Handl. der Synode der Ned. Herv. kerk 1875, Bijl. bl. 262 v.

13) t.a.p. bl. 76.

14) Zitting van 22 Juli; vgl. t.a.p. bl. 19 v.v., 73.

15) t.a.p. bl. 74.

16) t.a.p. bl. 109 v. (cursiveering van ons).

17) Handel. Syn. 1875, Bijl. bl. 120.

18) Zie bl. 474.

19) Zie de bl. 468 sub b tot f genoemde.

20) In werking getreden in Sept. 1921.

21) Vgl. Calv., Inst. christ. relig. I, 2, 2: „Frigidis tantum speculationibus ludunt, quibus in hac questione insistere propositum est, quid sit Deus; quum intersit nostra potius, qualis sit, et quid eius naturae conveniat, scire..... Quin potius huc valere debet eius notitia, primum ut ad timorem et reverentiam nos instituat; deinde ut ea duce ac magistra omne bonum ab illo petere, et illi acceptum ferre discamus. Quodmodo enim mentem tuam subire queat Dei cogitatio, quin simul extemplo cogites te, *quum figmentum illius sis*, eiusdem imperio esse *ipso creationis iure* addictum et mancipatum?”

22) Inst. III, 2, 6: „Neque enim scire, quis in se sit, tantum nostra refert, sed qualis esse nobis velit”.

23) Comm. in Tit. 1 : 10: „Itaque frigiditas omnes speculationes et nugatorias comprehendit, quae meris tantum ampullis turgent, quum ad pietatem timoremque Dei nihil conducant, qualis est hodie in Papatu tota scholastica theologia”.

24) Calv., Comm. in Rom. 3 : 20: zegt van de wet Gods: „tenemus, hoc inseparabile esse ac perpetuum accidens, ut suum homini peccatum demonstrans, spem salutis praecidat”.

25) Calv., Inst. III, 2, 7: „Tum enim ad Deum querendum allicimur, postquam didicimus salutem nobis apud eum esse repositam: quod ipsum nobis confirmatur, ubi curae studioque eam esse declarat”; vgl. III, 2, 29: „Vitam in Deo quaerit (fides), quae non in mandatis aut poenarum edictis, sed misericordiae promissione reperitur, eaque non nisi gratuita”.

26) Vgl. E. Pfenningsdorf, Das Problem des theologischen Denkens, 1925, S. 293: „die Vernunft ist nicht fähig auf rein erkenntnistheoretischem Wege

die Denknöwendigkeit oder die Denkmöglichkeit des Glaubens zu erweisen. Gegen alle solche Versuche werden sich aus der Art des christlichen Offenbarungsglaubens immer begründete Bedenken erheben. Dagegen ist die Vernunft sehr wohl fähig und berufen, den christlichen Glauben dem menschlichen Erkennen gegenüber erkenntniskritisch zu rechtfertigen".

²⁷⁾ Inst. I 6, 2: „Omnis recta Dei cognitio ab obedientia nascitur”.

²⁸⁾ Vgl. Inst. I, 3, 1—3, Ned. Gel.bel. art. 2, 14.

²⁹⁾ Vgl. Willmann, a.a.O. II, S. 461 f.

³⁰⁾ bl. 468 sub a.

³¹⁾ A. S. E. Talma, Reformatie en prot. theologie, Theol. Stud. 1903, bl. 213 v.

³²⁾ Calv. Inst. III, 2, 6. Vgl. ook de volgende uitdrukkingen, gemakkelijk met vele te vermeerderen: „Nous n'avons nulle science, sinon que Dieu ait parlé et que sa parole nous éclaire.” C.R. XXV, p. 211.

„Voilà comme nous sommes prochains de lui, quand nous souffrons d'être enseignés par sa parole.” C.R. XXXIV, p. 230—31.

³³⁾ Can. Dordr. III, IV, 17.

³⁴⁾ Calv. Inst. III, 2, 31.

³⁵⁾ Th. Steinbüchel, Imm. Kants Lebenswerk, Bonner Zeitschr. f. Theol. u. Seelsorge, 1924 I, S. 36: „Nur die aktive Gestaltung der Gegenstände durch das Bewusstsein erzeugt die Erkenntnis für Kant..... Es ist die Wendung zum Subjekt, die Kant geistesgeschichtlich seinen Ort anweist”.

³⁶⁾ Steinbüchel, a.a.O., S. 48 f.: „Vom Menschen zu Gott führt Kants Weg der Religion, in des Menschen sittlicher Tiefe wird Gott anbetend verehrt, die Ethik leitet über zur Religion, und diese selbst ist in ihrem Inhalt schliesslich Ethik..... Den Gedanken den noch die Krit. d. rein. Vernunft vertritt, dass Gott erst dem moralischen Gesetze durch Verheissung und Drohung seine „verbindende Kraft” geben müsse, hat Kant später fallen lassen”.

³⁷⁾ Steinbüchel, a.a.O. S. 49: „Die Vernunft und ihr moralischer Glaube ist also ganz im Sinne der „natürlichen Religion” des Aufklärungszeitalters letztes Kriterium für den Wert und den Wahrheitsgehalt des Offenbarungsglaubens. Es ist der typische Standpunkt der Vernunftreligion des Rationalismus, wie denn auch Kant selbst sich als „reinen Rationalisten” bekennt, der den Offenbarungsglauben nicht als wesentlichen Bestandteil der Religion ansieht”.

³⁸⁾ Natorp, Philosophie, ihr Problem u. ihre Probleme, S. 15 f., vgl. ook het art.: „Zuivere objectiviteit?”, Geref. Theol. Tijdschrift 1925, bl. 170 v.v.

³⁹⁾ Comm. in Joh. 17 : 3: „mediatore interpositio”; dat (in de woorden: dat zij U kennen, den eenigen waarachtigen God, enz.) „de Vader in de eerste plaats wordt genoemd, ziet niet op de orde des geloofs, alsof ons verstand, na God te hebben leeren kennen, daarna tot Christus afdaalt, maar de bedoeling is, dat God slechts wordt gekend, doordat de Middelaar tusschenkomt”.

⁴⁰⁾ Inst. II, 6, 4, vgl. III, 2, 1.

⁴¹⁾ „Wie alleen de Majesteit Gods buiten Christus met hun verstand meenen te bevatten, hebben een idool, zooals de Joden en de Turken. Als niet, zoo vaak ons verstand God zoekt, Christus ons ontmoet, zal het verward en onzeker dolen, totdat het geheel fout gaat”, Calv. in 1 Petr. 1 : 3.

⁴²⁾ Comm. in Gal. 4 : 26.

⁴³⁾ Inst. III, 2, 30; IV, 1, 4.

⁴⁴⁾ Inst. II, 3, 1.

⁴⁵⁾ Inst. III, 14, 11. 12.

⁴⁶⁾ Pfenningsdorf, a.a.O. S. 189: „Hat man die Idee der Kirche in ihrer eigentümlichen Struktur, und in ihrem inneren Zusammenhange mit dem christlichen Offenbarungsglauben erkannt, so hat man”, u.s.w. S. 183: „So verkehrt es ist, die übersubjektive Festigung, die der Glaube braucht, durch die Idee der religiösen Gemeinde bieten zu wollen..... so wertvoll und dankenswert ist es doch, dasz soziologisch eingestellte Forscher mit solchem Nachdruck auf die Beziehung von Gemeinde und Glaube, von Christusglaube und Christuscemeinschaft hinwiesen und damit die Ueberwindung der nur individualistisch orientierten Auffassung von Christentum und Kirche angebahnt haben.”

VRAAG EN ANTWOORD.

BEWERKT DOOR Mr. J. W. NOTEBOOM

1. VRAAG.

Naar aanleiding van een schrijven van Ged. Staten betreffende gedeeltelijk verhaal der pensioenbijdrage ten behoeve van het gemeentepersoneel besloot de Raad van onze gemeente, welke tot heden verhaald had van 2—3 pct., de volle toelaatbare pensioenkorting toe te passen.

Bij de behandeling der begroting hoopt de meerderheid van den Raad (a.r. en c.h.) met voorstellen te komen om circa $\frac{1}{3}$ deel van het hierdoor bezuinigde te bestemmen voor verbetering van die loonen en salarissen, die het meest verbetering noodig hebben.

Nu is door een onzer destijds bij de debatten aangetoond, hoe onze gemeente financieel in de put zit, o.m. aanvoerende, dat nog pas het vermenigvuldigingscijfer der inkomsten-belastingen met $\frac{1}{2}$ pct. moest worden verhoogd, terwijl bij die gelegenheid door mij werd bepleit de wenschelijkheid, dat het personeel in gemeentelijken dienst zelf premie betaalt voor eigen toekomstig pensioen, wijl premievrij pensioen demoraliseerend werkt.

Maar ja, daar begon het aan de overzijde.

Nu zou ik gaarne enkele inlichtingen ontvangen omtrent de vraag, hoe onze houding behoort te zijn inzake de quaestie van het premievrij pensioen, speciaal met het oog op de volgende beweringen, die van de linkerzijde tot onze fractie werden gericht:

„Jullie antirevolutionairen betoont je tegenstanders van premievrij pensioen, maar dat is uit de oude doos. Een enkele antirevolutionair mag nog halsstarrig aan dit standpunt vasthouden, doch het groote deel van de a. r. partij is gekenterd in andere richting.

„Vroeger meende men van a. r. zijde het Staatspensioen te moeten bestrijden, doch toen het er eenmaal was, zocht men met een lantaarn alles af, of deze of gene soms ook eenige jaren in loondienst was geweest om de vruchten te kunnen plukken van het amendement-Duys. Door a. r. ouden van dagen werd even zoo goed als door anderen de hand opgehouden om het Staatspensioen in ontvangst te nemen”.

ANTWOORD.

Er bestaat principieel onderscheid tusschen het Staatspensioen eenerzijds en de sociale verzekering en het premievrij ambtenaarspensioen anderzijds.

Onder Staatspensioen verstaat men het recht van een ingezetene om bij het bereiken van een zekeren leeftijd en bij gemis aan middelen van bestaan, van den Staat een periodieke uitkeering te eischen, onafhankelijk van eenige praesentie zijnerzijds.

Bij de sociale verzekering moet daarentegen door den verzekerde zelf of door een ander in zijn plaats (b.v. door den patroon ten wiens behoeve door

den verzekerde arbeid wordt verricht) een premie worden betaald. En de rente, die de verzekerden bij ouderdom, invaliditeit, ongeval, ziekte of werkloosheid ontvangen, is geheel of goeddeels afhankelijk van het aantal en de hoegrootheid van de betaalde premies.

Bij het ambtenaarspensioen is er in elk geval sprake van diensten, welke hetzij de ambtenaar persoonlijk, of het ambtenarencorps, als geheel beschouwd, als tegenpraestatie ten behoeve van den Staat, het gewest of de gemeente heeft verricht.

Het Staatspensioen houdt echter geen rekening met hetgeen door den verzekerde of door een ander te zijnen behoeve is geofferd. Het geeft aanspraak op een uitkeering, zonder dat er eenige praestatie, hetzij in dienst, hetzij in geldelijke bijdrage, tegenoverstaat.

Waarschijnlijk zou men bij invoering van Staatspensioen wel een speciale belasting tot dekking der kosten moeten in het leven roepen. Doch tusschen het betalen van die belasting en het recht op het Staatspensioen zou geenerlei verband behoeven te worden gelegd en iedere onvermogene, waartoe zich de regeling zou uitstrekken zou — onverschillig of hij een werkzaam of een lui, een zuinig of een roekeloos leven zou hebben geleid — aanspraak op pensioen hebben.

Het Staatspensioen wordt vooral van de zijde van de S.D.A.P., doch ook van liberale zijde, zooals nog bleek uit het jongste stembusprogram van den Vrijheidsbond, met warmte aanbevolen.

Intusschen is het aan deze actie van linksche zijde tot dusver niet mogen gelukken het Staatspensioen ingevoerd te krijgen.

De rechtsche partijen hebben tegen een dergelijk Staatspensioen steeds principieel bezwaar gehad en hebben dat nog. Zulks voornamelijk hierom, omdat het Staatspensioen aan de burgerij de op haar rustende verantwoordelijkheid ontnemt en die overdraagt op den Staat, waardoor de bemoeiingen van den Staat worden uitgebreid ver buiten de grenzen der Staatstaak en aan het maatschappelijk leven een van de krachtigste prikkels tot ontplooiing van zelfstandigheid en energie wordt ontnomen.

Overschrijding van de Staatstaak zou bij invoering van het Staatspensioen plaats hebben, aangezien de Staat slechts heeft op te treden, indien en voorzover door de zonde verdorven verhoudingen een normale ontwikkeling van het maatschappelijk leven belemmeren of tot grove ongerechtigheid aanleiding geven.

Het kan tot uitvoering van de Staatstaak noodig zijn, dat voorzieningen worden getroffen om te voorkomen, dat bepaalde groepen van de bevolking bij het bereiken van een zekeren leeftijd, bij ziekte of ongeval, of in andere dergelijke omstandigheden armlastig worden. Daarom is er van a. r. zijde in den regel geen verzet geboden, ja zelfs krachtig medegewerkt bij het invoeren van een sociale verzekeringswetgeving. Juist door een dergelijke wetgeving is het mogelijk weg te nemen, althans goeddeels weg te nemen, het sociale onrecht, dat schuilt in het feit, dat anders dikwerf arbeidzame lieden na een werkzaam leven en zonder dat hunnerzijds sprake is geweest van verkwisting of roekeloosheid, bij invaliditeit als gevolg van ouderdom of door andere omstandigheden op de arbesturen zouden zijn aangewezen.

Doch een Staatspensioen is tot afweer van het sociale onrecht niet noodig. Integendeel, een dergelijk Staatspensioen zou juist sociaal onrecht tengevolge hebben, in zoverre een te ver strekkende Staatszorg tot verslapping van de energie en bijgevolg tot ontwrichting van het maatschappelijk leven aanleiding geeft.

Een dergelijke ontwrichting wordt ongetwijfeld het resultaat van het toepassen van het Staatspensioen op ruime schaal. Immers, wat bekommeren de ingezetenen zich nog verder om de zorg voor hun ouden dag, wanneer zij weten, dat zonder eenige opoffering hunnerzijds de Staat (d. w. z. de belastingbetalers) wel zorgen zal? Het Staatspensioen werkt demoraliseerend. Het ondermijnt het verantwoordelijkheidsbesef der ingezetenen en doet hen steunen op de Staatskas. Het ontnemt hun den prikkel om zelve door spaarzaamheid te zorgen voor den kwaden dag. En juist de spaarzaamheid is, vooral in den tegenwoordigen tijd, voor het geheele economische leven van de grootste beteekenis.

De gedachte van een algemeene pensionneering van Staatswege is zuiver socialistisch. Immers, het socialisme ziet den Staat — of wil men: de gemeenschap — als een instituut, dat niet slechts het publiek maar, voorzover mogelijk, ook het privaat leven moet regelen en besturen. Geen zorg meer voor eigen belangen of voor de belangen van het gezin of den kring, waartoe men behoort! Alles moet zijn Staatszorg!

Hiertegenover echter plaatst de a.r. partij den eisch van eerbiediging van de zelfstandigheid van het gezinsleven en van het maatschappelijk leven. Niet de Staat, maar de maatschappij in het algemeen en het gezin in het bijzonder hebben zich te belasten met de verzorging van de belangen dezer sferen naar eigen, door God ingestelde, levensvoorwaarden. Ook daarom wordt onzerzijds Staatspensioen, waardoor de Staat zich schuift in de plaats van maatschappij en gezin, met nadruk verworpen.

Intusschen dient toegegeven te worden, dat onze wetgeving een regeling bevat, die de gedachte zou kunnen wekken, alsof ten onzent het Staatspensioen reeds burgerrecht heeft verworven. Wij bedoelen de bekende artikelen 369 en 370 van de Invaliditeitswet, welke aan personen, die bij het in werking treden van eerstgenoemd artikel of daarna doch vóór het in werking treden van den verzekeringsplicht, den 70-jarigen leeftijd bereikt of overschreden hadden, een recht gaven op een rente van *f* 156.— per jaar, mits deze personen tenminste 156 weken gedurende de voorafgaande 10 jaren in de termen van den verzekeringsplicht zouden zijn gevallen, indien de verzekering bij den aanvang van dat tijdstip reeds ingevoerd ware geweest; en daarnevens de voorschriften van de artikelen 28 en volgende van de Ouderdomswet 1919, waarbij een rente van *f* 3.— per week (gehuwden tezamen *f* 5.—) werd toegekend aan ieder onvermogenende Rijksingezetene, die bij de inwerkingtreding dier wet ten minste 65 jaar oud was en niet in het genot was van de bedoelde rente krachtens de Invaliditeitswet noch van een daarvoor in de plaats tredende uitkeering uit de Rijkskas.

In deze bepalingen mag echter niet gezien worden een aanvaarding van het beginsel van Staatspensioen. De premielooze rente is hier slechts een billijke tegemoetkoming aan de oude menschen, die wegens hun leeftijd bij het tot

stand komen der verzekeringswetgeving niet meer in de gelegenheid waren te genieten van de invaliditeits(ouderdoms)verzekering of een vrijwillige ouderdomsverzekering ingevolge de Ouderdomswet te sluiten en dus, zonder deze bepalingen, van de voordeelen van de Invaliditeitswet en Ouderdomswet niet meer hadden kunnen profiteren.

De bepalingen van artikel 369 en 370 der Invaliditeitswet zijn dan ook niet door het Kamerlid Duys (zooals men het van socialistische zijde wel eens tracht te doen voorkomen) afkomstig doch door Minister Talma zelf in de wet gebracht. Het voorstel van den heer Duys, hetwelk onmiddellijk werd overgenomen door Minister Talma, strekte slechts om art. 369 uiterlijk 6 maanden na de afkondiging van de Invaliditeitswet in werking te stellen. Een dergelijke bespoediging lag trouwens reeds in het voornemen der Regeering¹⁾.

Daar de voorschriften inzake de premievrije rente *overgangsbepalingen* zijn zal haar werking van korten duur zijn. Zoodra de menschen, die thans krachtens deze bepalingen ouderdomsrente ontvangen, alle gestorven zijn, is dit deel der sociale verzekering, dat min of meer aan het Staatspensioen zou kunnen doen denken, geheel buiten werking gesteld.

Dat ook a.r. ouden van dagen van deze gunstige overgangsregeling gebruik hebben gemaakt, is allerzins verklaarbaar. In deze gebruikmaking mag o. i. evenmin als in het opnemen van deze bepaling door Minister Talma en het goedkeuren van de bepalingen door de a.r. Kamerfractie, gezien worden instemming met het beginsel van het Staatspensioen, aangezien artt. 369 en 370 der Invaliditeitswet en artt. 28 v.v. der Ouderdomswet niet anders zijn dan een regeling tot aanpassing van het stelsel der sociale verzekering aan den bestaanden toestand.

Wat nu betreft het premievrij pensioen van ambtenaren nog het volgende.

Premievrij pensioen mag — gelijk reeds werd opgemerkt — zeker niet op één lijn worden gesteld met Staatspensioen. Tusschen Overheid en onderdanen bestaat een dienstverhouding. En krachtens die dienstverhouding wordt salaris en, bij invaliditeit, ouderdom of overlijden, aan de ambtenaren of aan hun gezin pensioen toegekend.

Het al of niet storten van de bijdrage voor pensioen door de ambtenaren is *op zichzelf beschouwd* o. i. zeker geen beginselvraag. Veeleer behoort *juist in verband met een bepaald complex van omstandigheden* het al of niet storten van een pensioenbijdrage door de ambtenaren als beginseleisch te worden verdedigd. Of — minder theoretisch uitgedrukt — men zal o. i. niet aannemelijk kunnen maken, dat — volgens onze beginselen — nooit en nergens, hoe ook de omstandigheden zijn, van de ambtenaren een bijdrage voor pensioen mag worden gevorderd; doch evenmin het omgekeerde, dat het n.l. — ongeacht de omstandigheden — altijd de plicht van de Overheid zou zijn, de pensioenuitgaven voor een gedeelte op de ambtenaren te verhalen.

Doch de zaak staat veeleer zoo: indien de financieele toestand der gemeente *toelaat*, dat de ambtenaren een geheel premievrij pensioen ontvangen, terwijl de salarieering aan den lagen kant is, zoodat de ambtenaren redelijkerwijs niet zelf de pensioenlasten kunnen dragen (zelfs niet voor een deel) dan is het naar onze beginselen Overheidsplicht, den vollen pensioenlast op zich te nemen; maar indien de financieele toestand der gemeente *tot beperking der uitgaven dwingt* of de salarissen *ruim genoeg zijn*, om de pensioenuitgaven voor een deel

te dekken, dan kan het beginselisch zijn, dat de salarissen voor een deel der pensioenlasten worden aangesproken.

Men kan de vraag ook zoo stellen: moet de Overheid hare ambtenaren pensionneeren? Een absoluut antwoord past ook op deze vraag niet. Wel kan worden erkend, dat in 't algemeen die plicht moet worden aanvaard, insoover de ambtenaarssalarissen in den regel vrij laag zijn; bovendien biedt een pensioenregeling eenigen waarborg, dat een betrouwbaar en ervaren contingent ambtenaren voor den Overheidsdienst behouden blijft en al te sterke wisseling wordt voorkomen, hetgeen vooral ook met het oog op de noodzakelijke continuïteit bij het vervullen van de Overheidstaak voor het Staatsbestuur van zeer groote waarde is.

Erkent men dat de Overheid gehouden is tot het pensionneeren, dan wordt hierdoor tevens toegegeven, dat zij een deel der pensioenlasten voor hare rekening moet nemen. Verzuimt ze dit, dan kan men eigenlijk niet spreken van pensionneering, doch dan is er veeleer sprake van een soort verplichte onderlinge verzekering. Doch of de Overheid bij hare pensioenregeling ook de ambtenaren voor een gedeelte der pensioenlasten mag aanspreken, is een vraag, die in verband met de omstandigheden moet worden beantwoord.

Wordt van de ambtenaren geen pensioenpremie gevorderd, dan draagt de pensionneering het karakter van *uitgesteld loon*, hetwelk door het ambtenaren-corps — niet altijd door den individueelen pensioentrekkenden ambtenaar — is *verdiend*. Bij een dergelijke salariëering ontvangt het collectieve, het gemeenschappelijk dragen van financieele schade, die het gevolg is van ouderdom, overlijden of invaliditeit, voorrang boven het individueele, hetgeen o. i. allermintst met de a. r. beginselen in tegenspraak is²⁾.

Maar dit collectieve element spreekt evenzeer, wanneer de ambtenaren een pensioenpremie storten. Het wordt — daargelaten de vraag, of men ook hier tot op zekere hoogte van uitgesteld loon kan spreken — dan een samenwerking tusschen de Overheid eenerzijds en het ambtenaren-corps anderzijds, teneinde aan de invalide of bejaarde ambtenaren, of — bij overlijden — aan het ambtenaarsgezin, een redelijk bestaan te verschaffen.

* * *

Het komt ons voor, op grond van hetgeen we daareven opmerkten, dat men bij het beoordeelen van de vraag, of het al of niet gewenscht is in een gemeente pensioensverhaal toe te passen, zal moeten te rade gaan niet slechts met den financiëelen toestand der gemeente, doch ook met de bestaande salarisregelingen. Daarbij dient dan ook met name te worden onderzocht, hoe de bezoldiging in overeenkomstige gemeenten is geregeld, terwijl evenzeer van belang is rekening te houden met den loop der loonen en salarissen voor overeenkomstige functies in het particulier bedrijf.

1) Vgl. Hand. IIe Kamer 1912/13 p. 2590.

2) Men leze hieromtrent de beschouwingen van Dr. Kuyper in „De Gemeene Gratie” 2e druk, Dl. II pp. 562 v.v. Uitgave J. H. Kok te Kampen.

KROON EN MINISTERS

DOOR

MR. D. P. D. FABIUS,
lid van den Raad van State.

I.

De verhouding tusschen de Kroon en hare Ministers betreft uiteraard de monarchie. Voorts is in de volgende bladzijden steeds uitgegaan van de constitutioneele monarchie, met een volksorgaan, aan welks medewerking de Kroon in vele gevallen gebonden is, en dat, hoezeer zonder aandeel in het staatsgezag, nochtans, evenals de Regeering, verantwoordelijkheid voor het beleid van 's lands zaken heeft¹⁾.

Bij het bespreken van de verhouding tusschen de Kroon en hare ministers, dient in de eerste plaats te worden vastgesteld het karakter van de Kroon, als hoedanig is aan te voeren, dat de Kroon is het soevereine gezag, geroepen tot de regeering van het land²⁾.

Maar velen willen van die opvatting niet weten. Zij zijn niet tegen het Koningschap, mits daarvan niet veel meer dan de schaduw reste; zij voelen vaak liefde voor den Koning, doch meer voor den persoon des Konings dan voor zijne eigenlijke macht; zij stellen zelfs prijs op eenigen koninklijken praal, vergetende daarbij wat Groen van Prinsterer 27 Juli 1849 in de Tweede Kamer der S.-G. zeide, dat „de uiterlijke luister nooit mag strekken om magteloosheid te verbergen, maar enkel ter verhooging van zedelijke kracht.”³⁾

Zij willen het Koningschap geenszins missen, maar koesteren toch eenige vrees voor die instelling, waarom zij haar wezen liefst zooveel mogelijk zien uitgehold. Zij wenschen den Koning los te maken van de ministers; den Koning feitelijk buiten de regeering te stellen, en de ministers ondergeschikt aan de volksvertegenwoordiging te maken. Zij vreezen, als de Koning zich in de zaken mengt, een niet rekenen met de gezindheid des volks; een z.g. *gouvernement personnel*, vooral beheerscht door achter de schermen werkende invloeden.

Vreemd is dit niet. Ook in dezen werkt de revolutiegeest der 18e eeuw nog voort, welke geest in het gezag ziet eene tegenstelling met de vrijheid. Deze nu heeft, volgens die opvatting, het gezag te duchten, dat meer al te vaak zoude loeren op een beknotten van de vrijheid. Daarom moet het gezag, voorzoover het niet aan het volk onderworpen is, op allerlei wijze worden ingemuurd⁴⁾.

De Nederlander schreef dan ook omtrent den toestand te onzent
A. St. II—11

18 Aug. 1851: „De meesten onzer vrijzinnigen zijn, wat hunne bedoelingen betreft zoo kwaad niet; doch wanneer zij van het *Constitutionele Koningschap* gewag maken, kennen zij in den grond der zaak slechts een *Bataafsche Republiek onder Monarchalen vorm.*”

Ook zeide Groen van Prinsterer 26 Sept. 1849 in de Tweede Kamer der S.-G.: „Men heeft wel eens de opmerking gemaakt dat de liberalen in het brengen van hulde aan den *persoon* van dezen of genen Koning zeer mild waren, terwijl de instelling van het Koningschap in haar wezenlijke beteekenis en kracht, door hen ondermijnd werd.”⁵⁾

Gelijk hij in *Ongeloof en Revolutie*, 2de druk, bl. 176, noot, konde aanhalen de uitspraak van Stahl: „Dem Liberalismus fehlt der Begriff des Königs.” Wat zich zoo duidelijk uitspreekt in de bekende leus: „Le roi règne, mais ne gouverne pas.”⁶⁾ De Koning mocht wel hebben de uiterlijke kenteekenen van het gezag, maar het wezen daarvan niet.

Vaak wordt voorbijgezien, dat de Koning niet slechts is een individu, maar, zooals Groen van Prinsterer opmerkte⁷⁾, en men het ook vindt bij Stahl, tevens een instituut. Als van een regeeren door de Kroon gesproken wordt, heeft men, en met name geldt dit van den constitutioneelen Koning, aan een instituut te denken. Al mocht de Koning persoonlijk minder deel aan de regeering nemen, en die goeddeels overlaten aan zijne ministers, dan houdt daarom de Kroon, als instituut, nog niet op te regeeren.

Maar van een regeeren in gezonden zin is na de Fransche revolutie zoo weinig gezien.⁸⁾ Ook te onzent. Groen van Prinsterer zeide 18 Nov. 1852 in de Tweede Kamer der S.-G.: „Van Koning Willem I (in vele opzichten, ook nu, ook door hen die vooral dit niet behoorden te doen, miskend) heeft men te regt beweerd, dat hij *administreerde*, en eigenlijk niet *regeerde.*”⁹⁾ En daarna? „Sedert aan onzen eersten Koning de regeerstaf ontviel, is Thorbecke zijn opvolger geweest, door genie en veerkracht.”¹⁰⁾

Maar in hooger zin heeft ook Thorbecke niet geregeerd.

Regeeren is niet hetzelfde als, maar staat in vierkante tegenstelling met een *gouvernement personnel*. Evenmin heeft men het op te vatten als *patriarchale voogdij*. Ook onderscheide men tusschen *administreeren* en *regeeren*. Nog is regeeren iets anders dan *heerschen*. Veeleer bestaat het in *leiden*¹¹⁾. Daarom eischt het regeeren innerlijk verband met het volk. Zooals Groen van Prinsterer 16 Juli 1850 in de Tweede Kamer der S.-G. zeide: men „vergeet..... dat een Gouvernement niet regeert, wanneer het zich niet in verband stelt met de Natie, en dat dit onmogelijk is, wanneer de eigenaardigheid van onze staatsvormen niet geëerbiedigd wordt in haar beteekenis en kracht.”¹²⁾ En ten volgenden jare, 18 Nov. 1851, sprak hij terzelfder plaatse aldus zijnen twijfel uit, of Thorbecke, met diens beginselen, regeeren kon: „Men regeert, noch bij wetten¹³⁾, noch bij besluiten alleen¹⁴⁾, maar door *beginselen, die weërklank vinden bij het volk.*”¹⁵⁾

Zoodanig regeeren was niet naar den aard van Koning Willem I; en is aan Koning Willem III onmogelijk gemaakt.

Wat dit laatste betreft, zij aan tweeërlei herinnerd.

Nadat Koning Willem III in 1853 eenigermate had ingegrepen, en het Ministerie Thorbecke ten val was gekomen, is opgetreden het Ministerie Van Hall-Donker Curtius-Van Reenen, dat heette van „de tegenovergestelde rigting” te zijn, maar, steeds wazig in beginsel-verklaringen¹⁶⁾, zich weldra beijverde, alle nadere verwantschap met de nationale oppositie, waaraan het zijnen oorsprong dankte, te verloochenen, en, door niet manmoedig het vaandel der *principieel* tegenovergestelde richting te ontrollen, meer en meer onder invloed der Thorbeckiaansche richting geraakte.

En het tweede. Toen dat Kabinet ook inzake lager onderwijs in dat spoor was getreden en de Koning verklaard had, dat hij bezwaar zoude hebben tegen het bekrachtigen van een in dien geest gesteld, desbetreffend wetsontwerp, al had dit bij de meerderheid in de Staten-Generaal instemming gevonden, — is het Ministerie-Van der Brugghen opgetreden, dat *onmiddellijk*, in de Sluitingsrede van 5 Juli 1856, aan Thorbecke gewonnen spel gaf. Ten tweeden male was 's Konings bedoelen verijdeld. Het is zoo tragisch.

Men vreest van een regeeren door de Kroon, dat de vrijheid des volks gevaar zal loopen; dat aan het volk belet zal worden, zichzelf te wezen; zich naar eigen aard te ontwikkelen.

Was het dan in de kringen, waar die geest heerscht, in de vorige eeuw te onzent waarlijk om de vrijheid des volks te doen?

De Synodale organisatie, welke de Gereformeerde Kerken, waaruit de Nederlandsche Staat is voortgekomen, opsloot in een, tegen haar wezen indruischend, kerkverband, heeft juist in vrijzinnige kringen steeds den voornaamsten bijval gevonden.

En eene eeuw lang moest in Nederland, ja, in *Nederland*, strijd worden gevoerd, om aan de vrijzinnigheid te ontwringen de vrijheid des volks tot het opvoeden van de jeugd door de lagere school in christelijken, in historisch-nationalen geest.

De vraag is dan ook gewettigd, of vrees voor invloed van de Kroon in den diepsten grond niet voortkwam uit het vermoeden, dat die invloed, meer dan men wenschte, aan de waarlijk *nationale aspiratiën* zou ten goede komen; den eigenlijken volksgeest zoude ontketenen en tot breede ontwikkeling brengen. Gelijk de oude regentenklasse steeds bedacht was op scheiding tusschen Oranje en het volk.

En is de *geestelijke* vrijheid verruimd, — in latere jaren heeft zich op sociaal terrein de *voogdijstaat* meer en meer ontwikkeld.

De ontvoogding van het volksleven is zelfs het probleem, waarvan de oplossing nog toeft. En algemeen stemrecht is slechts de valsche schijn van eene in waarheid vrije natie¹⁷⁾.

De Kroon kan bij haar regeeren op ernstige moeilijkheden stuiten. Met name door tegenstand van het volksorgaan, welks medewerking zij veelszins behoeft.

Aan den eenen kant zij opgemerkt, dat een Ministerie niet aanstonds heeft te wijken, al stelt zich de meerderheid van dat orgaan beslist daartegenover. Groen van Prinsterer zeide 15 Mei 1849 in de Tweede Kamer der S.-G., dat hij niet ongaarne in het voortduren van het Ministerie-De Kempnaer „een schitterend bewijs der constitutionele waarheid (zag), dat een Ministerie niet voor de meerderheid der Tweede Kamer behoeft te wijken.”¹⁸⁾ „Maar”, voegde hij er aan toe, „men zou in dat stelsel te ver kunnen gaan.”¹⁹⁾ Immers behoeft de Regeering, gelijk hij herhaaldelijk heeft betoogd, den steun van de meerderheid in de Volksvertegenwoordiging, zij het ook, dat die steun eerst na eenigen tijd verkregen wordt. Door den zedelijken invloed, dien het herhaaldelijk met duidelijkheid en ernst uiteenzetten van het te voeren regeeringsbeleid schenkt²⁰⁾.

Maar het kan zijn, dat dit resultaat niet wordt bereikt. Hoe dan?

Voor fascisme voelt de anti-revolutionair niet meer dan voor een vrijzinnig regenten-*régime*. Ook ligt een *coup-d'état* buiten zijne lijn²¹⁾. Eerbiedigen, stipt eerbiedigen van de Grondwet, maar dan ook *in allen deele* (ook in zoover zij huldigt de soevereiniteit der Kroon, en uitspreekt, dat deze de regeering heeft), — is een voornaam beginsel van anti-revolutionaire staatkunde²²⁾. Het hoog-houden van de Volksvertegenwoordiging, zelfs als zij product van algemeen stemrecht en evenredige vertegenwoordiging is, blijft voor de Regeering steeds geboden. Ook past tegenover haar eene ruime mate van openhartigheid. In kleine middelen steekt geene kracht. Echter is er vaak te weinig geloof in de bergen verzettende kracht der waarheid; ja, soms ook in het beginsel, dat men zegt te belijden.

Evenwel kan voorkomen, dat de Kroon op voortdurenden tegenstand tegen het beleid, dat haar heilzaam dunkt, bij de Volksvertegenwoordiging stuit, en zij niet raadzaam acht, te pogen door ontbinding van dit lichaam, geheel of ten deele, daarin eenen anderen geest te brengen.

In zoodanig geval laat zich verstaan, dat de Kroon, zich alle hare rechten voorbehoudende, en gedachtig aan den eed, na het aanvaarden van de regeering, gelijk het te onzent is, afgelegd, dat zij „de algemeene en bijzondere vrijheid en de rechten” van alle hare onderdanen zal beschermen, — nochtans welbewust aan een ander regeeringsbeleid eene eerlijke kans biedt²³⁾. Toch houdt de Koning, ook als Hij zich min of meer terugtrekt, daarom niet geheel op te regeeren. Zeker zal ook dan het regeeringsprogramma met Hem moeten worden besproken, en in overleg met Hem vastgesteld. En door voortdurende bespreking met de ministers, zal de Koning wel degelijk invloed op den gang van zaken kunnen oefenen.

Trouwens bedenke men, dat de Koning wel immer wat gerekend wordt

tot de administratie te behooren, aan de ministers moet overlaten. Deed Hij dit niet; wilde Hij zich mengen in alle deelen van het dagelijksch beheer, — dan was de kans groot, dat er minder kwam van werkelijk *regeeren*; van een vasthouden aan voorname beginselen van regeerings-beleid ²⁴).

Eindelijk dient in het oog te worden gehouden, dat, voorzoover men van een regeeren door de Kroon niet weten wil, of niet spreken durft, dit gemeenlijk nauw samen hangt met de revolutionaire beginselen, die van alle gezag, ook, waar dit het meest natuurlijk is; ook, waar dit strekt tot handhaving van aller recht en vrijheid, afkeerig zijn; maar inmiddels brengen onder het dwangjuk eener meerderheid of wel van eene minderheid, die bovenal beducht voor vrijheid is. Gelijk reeds Bilderdijk spottend de democraten striemde:

„Leven naar zijn buurmansnukken
 „Mits ons oordeel zij gevraagd,
 „Mits men niet voor hem moet bukken,
 „Die de kroon en scepter draagt.” ²⁵)

Door gehechtheid aan den persoon des Konings, of zijn stamhuis, kan voor den oppervlakkige licht en lang verborgen blijven, dat de revolutionaire beginselen alle gezag, den troon ondermijnen ²⁶). Maar beginselen werken door. En kwade beginselen worden niet overwonnen door daarvoor uit den weg te gaan. Veeleer door ze in helder licht te stellen en daartegen vastberaden positie te nemen ²⁷). En de Kroon, die in vermeende wijsheid zich terugtrekt, om de revolutionaire elementen te ontzien, bezondigt zich aan het leven der Natie; ziet voorbij de waarheid van het zinrijke, straks aangehaalde woord van Groen van Prinsterer, dat de vastheid der tronen ligt alleen in zedelijke kracht.

Van bijzondere beteekenis is dit voor dezen tijd.

Het parlementaire stelsel doorleeft eene crisis. In de tweede helft der vorige eeuw heeft men in verschillende landen, ook te onzent, getracht het overwicht in de regeering van het land te brengen bij de Volksvertegenwoordiging. Hoe langer hoe verder is men op dat pad voortgeschreden. Wat de Volksvertegenwoordiging wenschte, moest door de ministers worden verwezenlijkt. Zij beschikte feitelijk over dezer lot. Dat heette te zijn eisch van vrijheid. Inmiddels was er ook gaande een proces in de wijze van samenstelling van de Volksvertegenwoordiging. Steeds minder werd gelet op het resultaat van de verkiezingen voor dit lichaam. Steeds meer op het aantal kiezers. Totdat men ten leste aanlandde bij algemeen stemrecht; niet slechts voor mannen, maar ook voor vrouwen, de meest gelijkvloersche regeling, die mogelijk is. Zich soms diets makende, dat er ten opzichte van de samenstelling van de Volksvertegenwoordiging niet zijn twee vragen, die, hoezeer zij verband met elkaër hebben, toch zekere zelfstandigheid bezitten: de vraag naar het resultaat, naar de geschiktheid der Vertegenwoordiging voor hare taak, en die naar

de wijze van hare samenstelling; dat die twee vragen geheel zouden samenvallen; of eigenlijk, dat alleen de laatste in aanmerking komt; dat de beste Vertegenwoordiging die is, waartoe het grootste aantal kan medewerken in een uniform kiesrecht.

Maar het werd toch allengs moeilijker, zich op deze wijze te blinddoeken. Daarbij kwam een toenemende versplintering van de partijen. Ook was niet altijd gemakkelijk de staatkundige gedachte van eene partij te ontdekken; leek het soms, alsof haar meer verbond eigenbelang, dan eene opvatting omtrent het staatsbelang. Kortom was de uitkomst, dat de Volksvertegenwoordiging al minder in staat bleek tot het geven van leiding in de regeering van het land. Zelfs gaf zij in meer dan één land hare bevoegdheden tijdelijk aan de Regeering prijs. Zoo daalde haar aanzien; werd vaak de regeeringloosheid steeds meer openbaar. Wat is koren op den molen van hen, die het gansche parlementaire stelsel liefst zagen afgebroken. Volgens sommigen schijnt er geene kans meer te resten dan tusschen anarchie en ministerieele dictatuur.

Daarom klemt te meer de vraag, of de redding niet gezocht moet worden op den natuurlijken weg, waarop Groen van Prinsterer zoo vaak heeft aangedrongen, van een *regeeren* door de *Kroon*; door de Kroon als *instituut*; wat in Nederland overeenkomstig zijn verleden nooit anders zijn kan dan een gezag, door vrijheid sterk; dat zich, gelijk zegt de eed van art. 51 Gw., geroepen voelt, „de algemeene en bijzondere vrijheid” te beschermen, die op hare beurt behoeven een wezenlijk gezag.

(Slot volgt).

¹⁾ Zie mijn opstel: *Karakter der Staten-Generaal*, in den vorigen jaargang, bl. 197 en volg.

²⁾ Dienovereenkomstig bezit ook te onzent de Koning de souvereiniteit, opgedragen aan het Huis van Oranje in 1813, met de Koningskroon gedekt in 1815; een en ander door de Grondwet in art. 10 erkend.

En dat de Koning tot de regeering geroepen is, zegt art. 50 Gw.: „De Koning, de regeering aanvaard hebbende,” enz.. In *Onze Eeuw*, jg. 1912, dl. II, bl. 1 en vlg., schreef Mr. Van Idsinga een opstel: *De Revolutie van de negentiende eeuw in Engeland en hare constitutioneele problemen*, waarin op bl. 20 dit voorkomt: „Het moet beslist geloochend worden, dat de constitutioneele monarchie zou beteekenen een koningschap op democratischen grondslag. De constitutioneele monarchie is in waarheid een *monarchie* en beteekent, dat het hoogste, het soevereine gezag zetelt bij den Koning en bij Hem alleen, zoodat het *volk* (als eenheid met al zijne organen) evenzeer *onderdaan* is van dat gezag als alle andere personen, die hetzij tot het volk behooren, of zich bevinden op het gebied, waarover dat gezag gaat.

„In de democratie daarentegen zetelt het hoogste gezag *elders*, waar men het ook moge zoeken” enz..

³⁾ *Adviezen in de Tweede Kamer der S.-G.*, dl. I, bl. 212. Groen voegde daaraan toe: „Laat ons niet vergeten — ook de laatste jaren hebben dat geleerd — dat de vastheid der troonen niet ligt in het goud, ook niet in het staal, alleen in zedelijke kracht.”

⁴⁾ Zoo schrijft ook Felix Moreau omtrent de houding der Revolutie in Frankrijk ten opzichte van de ministers: „Elle traitait ceux-ci généralement en suspects et souvent en valets.” (*Revue du droit public*, etc. dl. VII (1897), bl. 190)

⁵⁾ T.a.p., dl. I, bl. 80.

⁶⁾ Overeenkomstig de leer van Benjamin Constant, of, gelijk het in 1830 door Thiers in *Le National* werd uitgedrukt: „Le roi règne, les ministres gouvernent, les chambres jugent.” Het ministerie houdt daarmede op, te zijn orgaan van de Kroon. Over het: „Le roi règne, mais ne gouverne pas”, zeide Thorbecke 30 Nov. 1854 in de Tweede Kamer der S.-G.: „Wanneer men mij toeschrijft, Mijnheer de Voorzitter, dat ik dat wil, heeft men te allen tijde mijne verklaringen en mijne duidelijkste woorden miskend. Ik trede niet in het persoonlijk deelgenootschap des Konings aan de regeering. Ik wil daarin niet getreden hebben. Wat in den omgang tusschen Koning en Ministers, in het binnenste van de regeering de rol zij van den Koning, welke die van de Ministers, dit hangt af van het persoonlijk karakter der Ministers. Dat is een geheim van de regeering, ontoegankelijk voor de onderdanen en waarin ook de Vertegenwoordiging nimmer moet willen dringen.

„Het geschil, Mijnheer de Voorzitter, hetgeen onder de leus, „le roi règne, et ne gouverne pas”, in de vorige Fransche monarchie is gerezen, acht ik een ongelukkig, voor het Koningschap verderfelijk geschil, dat ik niet wensch bij ons te zien herleven; een geschil, dat, hoe ook behandeld, tot niets leidt dan om de Kroon bloot te stellen.” (*De onuitgegeven parlementaire redevoeringen van Mr. J. R. Thorbecke*, dl. IV (1905), bl. 42/43)

⁷⁾ Zoo onderscheidde hij ook bij zijne interpellatie van 27 Juli 1849 in de Tweede Kamer der S.-G., toen hij zeide: „nu kan de Koning, ik spreek niet van den Koning als individu, maar de Koning als vertegenwoordiger van het Koningschap, de Koning als *persona moralis*, als hoofd van het constitutioneel Bewind, kan geen zedelijke kracht uitoefenen zonder een homogeen ministerie.” (*Adv. i. d. Tweede Kamer der S.-G.*, dl. I, bl. 212)

⁸⁾ Jellinek schrijft, dat sedert Koning Willem III „keine wirkliche Herrschernatur den britischen Thron bestiegen hat.” (*Die Entwicklung des Ministeriums in der constitutionellen Monarchie* [afdruk uit het *Zeitschrift f. d. Privat- u. öff. Recht der Gegenwart*] (1883), bl. 25) Toch is van Koningin Victoria meer kracht uitgegaan, dan vaak is gemeend, en heeft Koning Eduard VII stellig grooten invloed gehad; zij het al misschien het meest op de buitenlandsche staatkunde. Ook doet de Kroon zich in Engeland gelden, zonder dat daarvan naar buiten blijkt. Wel is sedert Koningin Anna niet voorgekomen — dus schrijft Jellinek, bl. 30, — dat de Kroon hare sanctie aan een wetsontwerp weigerde, maar de toestemming was vooraf verkregen; en in de jaren 1844, 1860, 1868 heeft zich voorgedaan, dat de Koningin haar geweigerd had en het ontwerp dientengevolge van de orde van den dag is afgevoerd. Volgens hem heeft het Kabinet even stellig het vertrouwen en den steun des Souvereins noodig, als het beiden behoeft van het Parlement, waarom hij onjuist acht, te meenen, dat Engeland door het Ministerie, in steê van door den Koning beheerscht wordt.

⁹⁾ T.a.p., dl. I, bl. 159. Zie ook bl. 234.

¹⁰⁾ Groen van Prinsterer, *Ned. Gedachten*, 2e serie, dl. IV, bl. 201. Zie ook bl. 217/18.

¹¹⁾ Felix Moreau wijst er op, dat in Frankrijk de ministers niet achter zich hebben eene innerlijk homogene partij, en vaak slechts benoemd worden, omdat zij eenige kans hebben, geen ongeval te zullen lijden als hunne voorgangers trof, en gaat dan aldus voort: „Les ministres ainsi choisis ne peuvent prétendre au nom de Gouvernement. Ils accomplissent les formalités, les gestes du gouvernement: ils nomment des fonctionnaires, règlent des affaires, prononcent des discours. Ils ne gouvernent pas, si par gouverner, on entend diriger la nation vers un but connu.” (T.a.p., dl. VII, bl. 103)

¹²⁾ *Adviezen in de Tweede Kamer der S.-G.*, dl. I, bl. 234.

¹³⁾ Als Thorbecke.

¹⁴⁾ Als Koning Willem I.

¹⁵⁾ T.a.p., dl. I, bl. 159. Reeds in *Ned. Gedachten*, 1e serie, deel I, bl. 9, leest men: „Zij (de Regeering) moet regeren, voorzeker niet overeenkomstig eene openbare meening, waarvan zij veeleer leidsvrouw behoort te zijn, maar volgens het eigenaardig karakter en even daardoor in den geest van het volk.”

Destijds is veel geschreven over het onbeduidende, het kleurlooze van de Troonrede, waarmeê de zitting der S.-G. in 1852 geopend werd. *De Nederlander* merkte 27 Sept. 1852 op, dat het Ministerie door die Troonrede getoond had,

geenerlei politieke gedachtenwisseling met de S.-G. te begeeren, en ging dan aldus voort: „*Regeren*, in den eigenlijken, in den constitutionelen zin van het woord, wordt aldus ondenkbaar. Het is niet aldus dat men — wij zeggen niet de meerderheid van stemmen —, maar dat men een *zedelijk overwigt* op de Volksvertegenwoordiging, en door haar op de *Natie verkrijgt*.”

Ook vindt men in *Ned. Gedachten*, 1e serie, dl. II, bl. 46: „De Troon moet, door een welingerigt en met de Natie als 't ware ineengevlochten Gouvernement, een heilzaam en noodzakelijk overwigt hebben; eenheid brengen in den Staat en eensgezindheid onder het Volk.”

¹⁶⁾ Thorbecke voelde, nadat hij aan het bewind was gekomen, weinig voor het bespreken van beginselen. Dat liet hij liever over aan de *ideologen*. Bekend zijn ook zijne woorden van 13 Dec. 1849: „Wacht op onze daden.” Waarover reeds in 1845 Fonfrède (*Oevres*, dl. III, bl. 56—58) den staf had gebroken (zie mijn *Stud. en Sch. enz.*, serie XV, bl. 210/11). Groen van Prinsterer voegde 18 Nov. 1852 aan Thorbecke, met betrekking tot diens weêrzin als Minister tegen een debat over beginselen, toe: „gij hebt vroeger menigwerf betoogd dat rust, verkregen door het smoooren van den strijd der begrippen, verderfelijk voor de natien is. Vanwaar uw veranderde zienswijs? Gij keurt onze beginselen af, en voor de ontwikkeling uwer eigene beginselen zijt gij beducht, daarom verlangt gij dat er van geen beginselen spraak zij. Het is een gevaarlijk overleg.” (*Adv. in de Tweede Kamer der S.-G.*, dl. I, bl. 155. Zie ook bl. 148)

¹⁷⁾ „Men boezemt” — leest men in Groen van Prinsterer's *Ned. Gedachten*, 1e serie, dl. II, bl. 46 — „den Volkeren gedurig achterdocht en wantrouwen ten aanzien van der Vorsten bedoelingen in. Onvermogen tot het losmaken van den knoop, zal, zegt men, hun hand zich uitstrekken naar het zwaard. Dit mag zelden en het baat tegenwoordig niet. De waar vrijheid heeft thans in een Constitutioneel Rijk weinig te duchten van den Vorst: zij is het laatste bolwerk van den Troon. Wel zijn de Volkeren, bij welke Godsdienst, zedelijkheid en regtsgevoel zijn verzwakt, meer dan ooit rijp voor lafhartige aanbidding van een despotiek gezag; namelijk als het uit onregt en wanorde ontspruit. Onder wettige Dynastien lokt men geweldige maatregelen, als voorwendsel tot revolutien, uit en ook de vrijheid wordt versmaad omdat zij geene losbandigheid is.”

¹⁸⁾ T.a.p., dl. I, bl. 405. Zie ook bl. 212.

¹⁹⁾ Wat hij aldus toelichtte: „De Minister heeft, bij de voordracht nopens de regterlijke collegiën, gezegd, dat hij geene portefeuille-quaestie maakte van het regt van vereeniging, de ministeriële verantwoordelijkheid, het regt van enquête, de wet nopens de vreemdelingen enz. Dit zou strijdig kunnen worden met de constitutionele leer. Dit zou uitloopen op handhaving van het Ministerie *quand même*.”

²⁰⁾ Reeds 27 Juli 1849, in de Tweede Kamer der S.-G., bij zijne interpellatie over het bestaan van een homogeen ministerie: „Om te regeren moet het Ministerie in de Kamers hebben eene meerderheid die het regelmatig ondersteunt; eene meerderheid die, met de beginselen van het Ministerie bekend en eensgezind, aan dit Ministerie kracht en bijstand verleent; eene partij die, in zaken van mindere aangelegenheid, somtijds individuele begrippen en meeningen (nooit beginselen), die eigenliefde of bedilzucht althans, ten offer brengt aan de instandhouding en waardigheid van het Gouvernement.” (T.a.p., dl. I, bl. 212/13) Ook schreef *De Nederlander* 1 Juli 1853: „Onze vrienden hebben *altijd* beweerd dat een Ministerie, om te kunnen *regeren*, door eene naar beginselen te werk gaande *meerderheid* moet worden ondersteund.” En in denzelfden geest 7 Juli d.a.v..

Het aangroeien van vasten steun aan de Regeering wordt echter wellicht niet bevorderd door de in latere jaren te onzent opgekomen gewoonte, dat de tot eene Kabinetsformatie geroepene met enkele groepen uit de Staten-Generaal (of wel alleen met groepen uit de Tweede Kamer van dit lichaam) over het *eventueel* te voeren beleid overlegt; of zelfs hun een uitgewerkt programma voorlegt. Op die wijze is het straks gevormde Kabinet van stonde aan geteekend als een Kabinet van bepaalde partijen. En zelfs beletten die besprekingen niet immer het — zelfs spoedig — voorkomen van ministerieele ongelukken. Getuigen de vlootwetcrisis van 1923 en de crisis van November 1925.

Prof. Dr. Colenbrander schreef in *De Gids*, afl. v. Aug. 1925, bl. 278: „Een Kroon, die zegt: X is mijn man; en een X met bezieling genoeg, om Y en Z tot zich te lokken, die er wezen mogen, en dit gezelschap zich met een program vertoonende, niet beduimeld vóór den tijd, in eene Kamer, niet geraadpleegd eer zij Kamer is, er zou geen letter van éénige wet geschonden zijn, en ik wilde zien, waar de heeren blijven zouden.”

²¹⁾ 12 Dec. 1850 wees Groen van Prinsterer in de Tweede Kamer der S.-G. op drie tijdperken in de laatstverloopen twintig jaar, waarin het naleven van de Grondwet meer bepaaldelijk ter sprake gebracht werd, en zeide hij van het eerste: „In 1829, toen bij velen, om de bezwaren, waarin zich het Gouvernement bevond, het denkbeeld oprees daaraan een einde te maken door een *coup d'état*. Ik behoorde onder degenen, die zich daartegen ook openlijk verzet hebben, het is *zwart op wit* bewijsbaar.” (T.a.p., dl. I, bl. 128) Met dit laatste doelde hij op de *Ned. Gedachten* van dien tijd.

In het algemeen vindt men daar, dl. I, bl. 83, over eenen *coup d'état*, als „maatregel buiten de Constitutie”, gezegd: „Het is inderdaad ongerijmd te beweren, dat zoodanige maatregel aan den Koning, in geenerlei omstandigheden geoorloofd zou kunnen zijn. Dergelijke maatregelen zijn niet alleen geoorloofd maar pligmatig, zoodra de maatschappelijke orde en het wettig gezag op geene andere wijs gehandhaafd kunnen worden; zoodra zij *noodzakelijk* zijn. Het al dan niet bestaan dier noodzakelijkheid wordt door het verstand, vooral ook door het geweten van den Souverein beslist.” Men lette er op, dat hier slechts sprake is van eenen maatregel *buiten* de Constitutie. Toch bestaat bij mij eenige twijfel, of Groen zich later nog geheel aldus zoude hebben uitgedrukt.

²²⁾ Gelijk Groen van Prinsterer dit 12 Dec. 1850 in de Tweede Kamer der S.-G. aldus uitsprak: „Wij zijn tot oprechte en eerlijke naleving van de Grondwet door ons systema zelf verplicht, omdat we, volgens onze beginselen, aan de *bestaande orde van zaken* en, met die bestaande orde van zaken, *aan hogere beginselen* ondergeschikt zijn.” (*Adv. in de Tweede Kamer der S.-G.*, dl. I, bl. 129)

Voorts legde hij aan de ministerieele partij het volgende voor: „Gij, die zoo gedurig spreekt van de naleving van de Grondwet, wat zijn daaromtrent *uwe beginselen*? Ik wijs op het systeem dat gij aankleeft en dat telkens vrijheid geeft om het *pouvoir constituant* te doen werken, hetwelk de bestaande orde niet eerbiedigt, maar volgens conventionneel goedvinden wijzigt of omverwerpt. Ik wijs op *uwe historie* van jaren her, en vraag of, sedert de opkomst van de revolutionaire begrippen, de geheele geschiedenis iets anders is geweest dan eene aaneenschakeling van grondwetten, telkens vernietigd door een *coup d'état*. Dat ligt in de eigenaardigheid van uw systeem.

„Ik wijs u, die roemt over naleving der Grondwet, op Maart 1848. Wat hebt gij met de vorige Grondwet gedaan? Er was toen ook eene bezworen Grondwet, die niet herzien mogt worden indien de *noodzakelijkheid* niet gebleken was door *vrije* beraadslaging van den Troon en de twee Kamers der Staten-Generaal? Waar bleef toen de eerlijke en getrouwe naleving van de Grondwet? welke *noodzakelijkheid* deed men ontstaan? welke *vrije* beraadslaging was er? wat is de geschiedenis van die dagen anders geweest dan een doorlopend *coup d'état*?”

In *De Nederlander*, no. van 5 Juli 1852 leest men: „Neleving der Grondwet is mogelijk alleen wanneer ons beginsel gevolgd wordt.

„Immers zijn, volgens vrijzinnige begrippen, alle magten in den Staat ondergeschikt, in theorie, aan de numerieke meerderheid van het zielental; in de praktijk, aan de minderheid welke, door veerkracht, list of geweld, de meerderheid in bedwang houdt.” Zie ook het no. van 16 Maart 1853.

Het niet-naleven van de Grondwet was een der ernstige grieven van Groen van Prinsterer tegen Thorbecke's eerste Ministerie. *De Nederlander* verwees 8 Mei 1853 in dit opzicht naar art. 11, 37, 73, 140, 147, 173, 174, 195 en het 5de der add. artt. Zie ook *De Nederlander*, no. van 7 Nov. d.a.v..

²³⁾ Ook met het oog daarop is het bedenkelijk, de Kroon en de ministers als-het-ware in één lichaam te verbinden. Immers was het dan in het hierboven bedoelde geval niet-homogeen.

²⁴⁾ T.a.p., 1e serie, dl. II, bl. 44, wordt afgekeurd, dat „de Regering uit één mensch bestaat, in plaats van door één mensch te worden bestuurd.”

²⁵⁾ *Krekelzangen*, dl. III, bl. 104.

²⁶⁾ „Zoodra de invloed der Kroon tot de populariteit van den Koning wordt beperkt, is de Regering ook van den besten der Koningen zonder eenige kracht.” (*Ned. Gedachten*, 1e serie, dl. II, bl. 72)

²⁷⁾ Zoo had de Koninklijke boodschap van 11 Dec. 1829 reeds aanstonds heilzame werking. Maar — eilacy! — weldra bleek het te mangelen aan doorzettingsvermogen.

THEOLOGISCHE FACULTEITEN VAN DE RIJKSUNIVERSITEITEN

DOOR

PROF. DR. J. A. C. VAN LEEUWEN.

III. (*Slot*).

Het was noodzakelijk, zeer in het kort te wijzen op het karakter der kennis Gods, als geestelijk van aard, als kennis der geloofs, gericht op het Woord Gods, gebonden aan Christus en in levensverband met de kerk.

Het behoeft niet nader toegelicht, hoezeer het wezen en de taak der theologie ten nauwste samenhangen met wezen en karakter der kennis Gods en hoe op haar beurt de vraag, die ons bezig houdt, geen beantwoording kan vinden, tenzij men zich rekenschap heeft gegeven van karakter en roeping der theologie.

Is de theologie de systematisering, de wetenschappelijke beschrijving der kennis Gods, dan is haar aangewezen een eigen *object*, haar eigen *sfeer* en haar eigen *beginself*.

Zij heeft haar *object* in de kennis Gods, die in Christus is geopenbaard, in de Heilige Schrift vervat, en aan het geloof geschonken is. Haar *sfeer* heeft de theologie in de kerk, welke zij te dienen heeft, opdat mede door den dienst der theologie de kerk haar plaats en roeping in de wereld te beter vervullen kan.

Haar *principium cognitionis externum* heeft zij in de Heilige Schrift, die voor de kerk norm en bron der waarheid is.

Hiermede is een concentratie gegeven, die aansluit eenerzijds aan de reformatorische beginselen, anderzijds — wat niet buiten verband is met het reformatorisch uitgangspunt — in overeenstemming is met de ontwikkeling van de moderne wetenschap, en eindelijk ook de plaats bepaalt, die de theologie moet innemen aan de Rijks-Universiteiten.

De scholastieke theologie beschouwde een natuurlijke kennis van God als fundament der christelijke religie, en kon op deze basis trachten, een alles-omvattend systeem van wetenschap op te bouwen.

De wetenschap naar middeleeuwschen trant bedoelde te geven een

systeem van al het bestaande in zijn samenhang. Hierin werd de theologische kennis met de wereldkennis beschouwd en behandeld als gelijksoortige onderdeelen van één geheel.

Het intellect werd geacht onfeilbaar te zijn in de aanschouwing van zijn voorwerp. Doordat de intellectus agens zich het „scibile” assimileerde, werd het „scibile” tot „scientia”. De theologie en de overige kennis lagen dus op een verschillend niveau, maar waren overigens gelijksoortig; de laatste betreft hetgeen valt binnen het bereik van den „intellectus lumine naturali”, de theologie is een „sacra doctrina”, die voortvloeit „ex principiis, notis lumine superioris scientiae”, en alzoo een „scientia Dei et beatorum”.

De reformatie liet het alles-omvattend ideaal der scholastiek voor de theologie rusten.

Zij vatte het geloof op als een geestelijke kennis van geestelijke, transcendentale realiteiten, een kennis, gewerkt door het Woord en den Geest Gods.

Calvijns uitgangspunt is, doordat hij begint met de kennis van den Deus Creator, van universeele strekking; hij stelde hiermede een eigen conceptie van universeele beteekenis tegenover het ideaal der scholastieke theologie; een conceptie, die een andere verhouding van geloof en weten, van theologie en de overige wetenschappen met zich brengt.

In aanknooping aan dit uitgangspunt heeft de theologie van onze dagen tot taak, haar eigen object zich wél bewust, het wetenschappelijk recht van haar standpunt aan te toonen, de kennis Gods, die het object is der theologie, systematisch te beschrijven en van hieruit een poging te wagen tot het geven van een christelijke levens- en wereldbeschouwing¹⁾.

Heeft de theologie de wetenschappelijke, systematische beschrijving te geven der kennis Gods, welker karakter wij trachtten in het kort aan te duiden, dan zal zij eenerzijds het stempel dragen van alle wetenschap, n.l. van het algemeen geldende, het onpersoonlijke, hetgeen in begrippen wordt geformuleerd.

Anderzijds echter zal zij verband houden met het (geestelijk) leven (n.l. dat der gemeente Gods), in zooverre zij in algemeene begrippen geformuleerd, de kennis beschrijft, die geestelijk van aard is.

De begripsvorming in de theologie is dus niet rationalistisch, evenmin supra-naturalistisch of speculatief; zij wordt bepaald door den geestelijken aard van haar object; zij formuleert en beschrijft de waarheid, die voor den geloovige geldt, zonder het zuiver theoretisch karakter te verkrijgen, dat haar de beteekenis voor het leven zou doen verliezen.

In het algemeen is aan de geesteswetenschappen in de ontwikkeling der laatste decennien, dit zich afkeeren van het louter-theoretische en speculatieve eigen.

Pfenningsdorf kenschetst deze ontwikkeling als „Wendung von einer formal-wissenschaftlichen Behandlung zu einem von der Berührung mit dem lebendigen Sein der Dinge getragenen Verfahren”²⁾, en geeft met

tal van voorbeelden aan, hoe dit inderdaad het geval is op het gebied van verschillende geesteswetenschappen; hij wijst o.m. op de wetenschap der geschiedenis, de psychologie, enz.

Ook het irrationalisme als een poging om de rationalistische opvatting der kennis te boven te komen³⁾ en het intuitionisme mogen in dit verband worden genoemd.

Het rationalisme dekt nooit de volheid van het leven. Als poging, het rationalisme te overwinnen, erboven uit te komen, den band van de geestelijke wetenschappen met het leven te hervinden, kan de hierboven aangeduide ontwikkeling verklaard, en tot op zekere hoogte gewaardeerd worden.

Zij is een volkomen begrijpelijke reactie van het leven zelf.

Zoolang zij echter van den weg der autonomie en der immanentie niet afraakt, zal zij de verlangde en ongetwijfeld noodige correctie niet kunnen aanbrengen.

Zij brengt slechts één der in het rationalisme te zeer verwaarloosde elementen van het psychisch leven naar den voorgrond; recht wordt gevraagd voor het wils-moment of voor het gevoelsleven.

Zoo wordt de ééne eenzijdigheid door de andere bestreden of verdrongen.

Ten koste evenwel van datgene, waarop het rationalisme den nadruk legt, en waarom het in de wetenschap te doen is: *de waarheid*.

Niet alleen om zuiverheid van gevoel, niet om het vinden van waarden, maar ook om de kennis der waarheid is het der theologie te doen.

Zij kan daarbij, krachtens haar aard, bij het immanente evenmin blijven staan als de autonomie aanvaardden.

Hiermede staat de theologie voorshands tegenover het bewustzijn der moderne wereld, dat geheel en al op het immanente gericht is en zich heeft willen ontworstelen aan alle autoriteit⁴⁾.

En tegelijk beantwoordt zij aan de diepste behoeften van den mensche-lijken geest, die, vermoeid van het „diesseitige”, weer begint te zoeken naar de transcendente werkelijkheid en gewillig zich buigt onder de autoriteit van wat zich maar met de noodige assertorische kracht aanbiedt, of met de pretensie, over de krachten der transcendente wereld te beschikken.

De theologie, die de wetenschappelijke beschrijving geven moet der kennis Gods, ziet zich in haar methode bepaald door haar object.

Het is voor de theologie fataal geweest, dat zij zich onder de heerschappij heeft laten brengen van wetenschappelijke methoden, die aan haar object niet waren ontleend, en onvermijdelijk de theologie hebben doen ontaarden.

Zij behoort den moed te hebben, weer *theologie* te zijn, in aansluiting aan de Calvinistische conceptie.

Hierin ligt, door de erkenning van de Souvereiniteit Gods, gelijk die in aansluiting aan de Heilige Schrift wordt verstaan, het deductieve,

iets, dat *geponeerd* wordt, een axioma, als men wil, voor het *geloof*. Ongetwijfeld heeft Calvijn zoowel uit de deductie als uit de inductie geredeneerd.

Daardoor heeft hij de synthese weten te vinden tusschen het objectieve en het subjectieve.

Op dezen weg wordt voor de theologie de klip vermeden zoowel van het relatie-loos objectivisme als het verzinken in de diepten van een bodemloos subjectivisme, waarin de waarheid der christelijke religie onzeker wordt.

In deze conceptie ligt ook een bepaalde opvatting besloten van de beteekenis van het *historische* voor religie en geloof.

Van welk belang dit is voor de theologie, springt in het oog wanneer men zich herinnert hetgeen wij zeiden over de kennis des geloofs, als kennis Gods, die gebonden is aan Christus, en buiten Hem *niet* is.

En evenzeer kan de beteekenis van de vraag naar de plaats, die de historie bekleedt in christelijke religie en -geloof blijken door een blik op de wegen, waarop een theologie verdwaald is, die zich methoden heeft laten opdringen, vreemd aan haar object. In de historische wetenschap heeft het rationalisme zich voorgedaan in den vorm van het historisme.

Toegepast in de theologie, kon dit niet anders dan leiden tot de loochening van het absoluut karakter der christelijke religie, doordat de absolute beteekenis van Christus niet meer werd ingezien en erkend.

De theologie heeft van doen met den Christus der Schrift, dien het geloof belijdt, en Hem voor het geloofsbewustzijn der gemeente Gods te doen zien als dengene, in Wien de relatie van het schepsel met den Eeuwige en Heilige is hersteld, door Wien de toegang tot het Eeuwige Wezen is geopend, in Wien niet alleen de kennis van God is ontsloten, maar ook de gemeenschap met God is hergeven.

Zoo heeft in Christus de geloovige te doen met den Absolute, is in zijn eindig, tijdelijk bestaan, door de gemeenschap met Christus het contact met den Eeuwige gekomen en wordt de absolute waarde en beteekenis van de heilsopenbaring erkend⁵⁾.

De zekerheid echter en de waarheid der christelijke religie zijn mee afgedreven op den stroom van het relativisme, dat als historisme in de beschouwing ook van den persoon van Christus en de oorsprongen der christelijke religie zich heeft doen gelden⁶⁾.

Een dergelijke geschiedvorsching is niet bij machte, het absolute te erkennen, dat zich manifesteert en verwerkelijkt in de historie en het werk van Christus.

Door haar letten op de „correlatie” en de „analogie” wordt het *volstrekte* en *eenige* in Zijn verschijning miskend.

Men zoekt naar analogieën en acht den Christus in ieder opzicht „zeitgeschichtlich bedingt”.

Het geloof in Christus wordt gemaakt tot de verklarende oorzaak van

zijn beeld, zooals het ons in de evangeliën geteekend wordt, een omkeering van *causa* en *effectus*, waarbij het historische zich in nevelen en ongreepbare schaduwen oplost, waarbij de centrale facta der christelijke belijdenis worden losgerukt uit den bodem der historie, en gemaakt worden tot symbolen.

Het geloof der oudste kerk wordt de schepper van de Christusfiguur, en het „historisch” beeld van Jezus is bij velen vervormd tot een apocalyptischen Joodschen dweper⁷⁾.

De correctie hiervan ligt niet in het absolutisme, dat de beteekenis der historie doet vervluchtigen, door in haar niet anders te zien dan inkleeding van de idee, en in de christelijke religie het absolute meent te kunnen handhaven, doch slechts ten koste van het historische, dat op z'n best indifferent wordt.

Evenmin ligt zij in het opzijde schuiven van de historie op de wijze, waarop bijv. Brunner dit doet, als hij zegt, dat men niet *beide* kan ernstig opvatten, God en de geschiedenis, en dat het geloof niet historisch georiënteerd is; dat voor het geloof de geschiedenis „Scham und Verlegenheit” is⁸⁾.

Een dergelijke krasse bewering moet wel gezien worden als een te begrijpen reactie tegen het historisme, een poging om het absoluut karakter voor het geloof en daarmede voor de theologie, weer op te eischen en vast te stellen. Doch zij levert, op z'n zachtst gesproken, toch gevaar voor ernstig misverstand⁹⁾.

En het is te vreezen, dat met de methode der critische filosofie, met behulp van het critisch idealisme, eene „objectiviteit” van het geloof zal worden bereikt, die ver verwijderd is van de religie der Heilige Schrift en te kort doet aan de volle werkelijkheid van de verlossing in Christus, van de openbaring der genade en heerlijkheid Gods in het leven der menschheid, dat krachtens z'n creatuurlijk bestaan verloopt en zich afspeelt in de historie, en waarvan de regeneratie en de verzoening alleen is volbracht en wordt uitgewerkt in „de oeconomie van de volheid der tijden” (Ef. 1 : 10).

De correctie ligt hierin, dat de theologie zich bezinne op haar methode, haar gegeven in haar object, en op haar beginsel, dat een eigen aspect schenkt ook voor de beteekenis der historie.

Daarvoor is het thans te eer de tijd, nu ook de historische wetenschap bezig is zichzelf te herzien.

Ongetwijfeld is, ook voor de theologie, de historische critiek niet zonder beteekenis geweest. Onder haar invloed heeft zij zich kunnen losmaken uit het rationalisme, dat met zijn critiek leidde tot ontbinding van de historisch-positieve vormen der religie, om te komen tot een zuiver-redelijke natuurlijke religie¹⁰⁾.

Doch overgeleverd aan het historisme moet op den stroom van het relativisme het absolute, dat aan de christelijke religie eigen is, worden weggevoerd en de theologie van haar karakter worden beroofd¹¹⁾.

Evenwel, ook de historische wetenschap zelve doet pogingen, zich aan het historisme te ontworstelen.

Pfenningsdorf wijst op de „ontspanning van de tegenstelling tusschen de theologie des geloofs en de historische wetenschap, die mogelijk wordt niet doordat zij eenzijdig van den kant der theologie zou komen, maar door een zelfbezinning der historische wetenschap. Hij vestigt de aandacht op „die Geschichtsmethodische Besinnung, die Erschütterung des Entwicklungsgedankens”, en „die Ablehnung der „voraussetzungslosen” Geschichtswissenschaft”¹²⁾.

Voor de theologie, die haar karakter niet verloochent, is het thans opnieuw de tijd, aandacht te vragen voor hetgeen haar object en haar principium in dezen te zeggen hebben.

Als wetenschap van de kennis van den Deus Creator, die in Christus de genadige relatie met Zijne gemeente heeft hersteld, moet zij nadruk leggen op de schepping als openbaring Gods, op de schepping van den mensch naar het beeld Gods.

Hiermede is in de relativiteit van het creatuurlijke het moment van het absolute geponeerd en is de mogelijkheid van contact, van gemeenschap van het eindig schepsel met den Eeuwige gegeven.

Daardoor is het ook mogelijk, dat in den vervloeienden stroom der opeenvolgende tijden, in het relatieve het absolute gegrepen wordt door den mensch, naar het beeld Gods geschapen¹³⁾.

De theologie heeft de historie te stellen „sub specie aeternitatis”, onder het aspect van de belijdenis, dat in de schepping is uitgedrukt en zich verwerkelijk de gedachte Gods, die immers door den Logos alle dingen schiep; onder het aspect ook van den raad Gods, die de drijvende kracht en het door het geloof erkend geheimenis is der historie.

Zóó spreekt de Heilige Schrift van Christus als het mysterie Gods, dat naar Zijn voornemen geopenbaard is, opdat door de gemeente de veelvuldige wijsheid Gods zou worden bekend gemaakt, Efeze 3 : 9 v. En in dit licht moet de theologie ook de betrekking van het absolute en het historische in den persoon van Christus doen zien.

Hiermede hangt iets anders onmiddellijk samen, dat mede het karakter der theologie bepaalt en van groot belang is voor de vraag, die ons bezig houdt.

Evenals de geloofs-kennis heeft ook de theologie een wezenlijk en onmisbaar verband met de *kerk*: hierin heeft zij haar eigen sfeer, het levens-gebied, waarin zij wortelt, haar kracht kan ontplooiën, haar waarheid erkend zien; om door middel van de kerk haar invloed te oefenen op het cultuurleven ook van onzen tijd.

De theologie is m. a. w. confessioneel bepaald; de waarheid der christelijke religie moet zij ontwikkelen in aansluiting aan de confessie van een bepaalde kerk.

Dat dit zoo is, heeft zijn oorzaak in de historische ontwikkeling van den nieuwen tijd.

Niet alléén in het leven der kerk is door de reformatie de eenheid gebroken. Maar óók daar.

Luther zoowel als Calvijn hebben een reformatie der kerk bedoeld, en daarbij teruggegrepen op de Heilige Schrift.

Doch dit neemt niet weg, dat zij hiermede antithetisch kwamen te staan tegenover Rome: dat feitelijk de eenheid was verbroken en ieder der kerken van de reformatie, het Luthersch zoowel als het Gereformeerd Protestantisme een eigen type vertegenwoordigt en een eigen stempel droeg.

Het is tevergeefs, dit te willen over het hoofd zien. Te willen teruggrijpen achter het verschil tusschen deze beide, en een theologie te geven in algemeen-christelijken geest is een miskennen van de factoren, die de gansche geestelijke ontwikkeling van West-Europa sedert het tijdperk der reformatie beheerschten, en komt in den regel voort uit antipathie tegen de reformatorische beginselen.

Bewust of onbewust berust een dergelijk streven op een kiezen tegen de principiën, die historisch van beslissende betekenis zijn gebleken.

En het loopt uit op een theologie, die dezen naam niet meer verdient te dragen; een theologie, waaruit het theologische evenzeer verdwenen is, als het specifieke van de christelijke religie ver is te zoeken in het kleurlooze „christendom boven geloofsverdeeldheid”.

De taak en roeping der theologie is, de *kerk* te dienen, in welker geestelijk leven en confessie zij wortelt, en waaruit zij opbloeit. Het is een illusie te meenen, dat zij haar roeping zou kunnen vervullen los van het leven der kerk.

Hierin vindt zij haar basis, haar achtergrond; en dóór de kerk kan zij werken op het cultuur-leven van den tijd.

Wie zich inbeeldt, boven of buiten iedere confessie te staan, neemt dit standpunt in uit indifferentie of skepsis, en is verre van de overtuiging aangaande de waarheid en de zekerheid der christelijke religie en der kennis Gods.

Deze kennis is niet het algemeen bezit van onze dagen. Ontegenzeggelijk is het cultuurleven van onze eeuw ontkerstend, en wordt het algemeen bewustzijn beheerscht door verschillende vormen van levens- en wereldbeschouwing, die tegenover die der Heilige Schrift en der christelijke religie staan¹⁴).

Daarmede heeft de theologie rekening te houden.

En zij zal goed doen zich daarbij vrij te maken van het individualisme, dat een kenmerk is der humanistisch-pelagiaansche levensbeschouwing.

De organische gedachte der openbaring moet worden vastgehouden; niet het minst in onze dagen, die worstelen met de consequenties van een atomistische beschouwing, en geen tegenweer hebben tegen een tot in het oneindige voortwoekerend individualisme. Mede daarom heeft de theologie aansluiting noodig bij de confessie der kerk.

Het is de groote verdienste van Schleiermacher geweest, dat hij op

de beteekenis van de gemeenschap, van het „Gesamtleben” zulk een sterken nadruk heeft gelegd, en ook voor de theologie het verband met de kerk heeft ingezien.

Hij nam positie tegenover het rationalisme en het individualisme der romantiek, en accentueerde met vol recht de beteekenis der gemeenschap. De éénheid in de verschillende deelen der theologie zag hij in hun gemeenschappelijke betrekking op ééne bepaalde religie, en haar doel vond hij in de „Kirchenleitung”¹⁵⁾.

Men kan zeer zeker zijn gegronde bezwaren hebben tegen vele van Schleiermacher's stellingen. Ook hiertegen, dat bij hem de theologie, die haar doel heeft in de „Kirchenleitung”, eigenlijk techniek, kunst wordt, en geen wetenschap.

Doch dit neemt niet weg, dat hij voor de theologie toch een eigen bestaansrecht, een eigen terrein en een eigen roeping opeischte. De beteekenis der kerk voor de theologie, en de waarheid, dat de theologie de kerk te dienen heeft, is te veel uit het oog verloren.

Het kan der theologie niet anders dan ten goede komen, wanneer zij zich bewust wordt van haar taak, haar sfeer, om op deze wijze de wereld en het cultuurleven te dienen.

Nu verkeert ontegenzeggelijk de theologie in een fatale conditie. Zij behoorde n.l. aansluiting te vinden bij het communaal bewustzijn en de levende belijdenis der gemeente Gods, en zou door haar arbeid moeten mede-helpen, een christelijke wereld- en levensbeschouwing te vormen voor de geloovigen, in de denk- en leefwereld van onzen tijd.

Doch het algemeen bewustzijn is doortrokken van beginselen, die aan de christelijke religie vreemd, zoo niet vijandig zijn.

Zij staat met haar principium, haar inhoud en haar eisch in een wereld, die als een wereld der immanentie den mensch in beslag neemt¹⁶⁾.

Een teruggrijpen op het middeleeuwsche wetenschaps-ideaal kan hier geen uitredding brengen.

Wel heeft de antieke wijsbegeerte in de tweede helft der vorige eeuw hare beteekenis gehad om de christelijke kerk aan invloed te doen winnen. „Zou het Calvinisme zulk eene beteekenis gekregen hebben voor ons vaderland, wanneer zijn aanhangers prijs gegeven hadden de antieke wijsbegeerte, waarop de oude theologie berust? Het absolute en objectieve karakter der christelijke religie kan zijn volledige uitdrukking niet vinden in het relatieve en subjectieve element der nieuwere wijsbegeerte..... Er is voor wie prijs stelt op de christelijke religie reden om te spreken van de verdienste der antieke wijsbegeerte in de geschiedenis. Maar het feit is niet weg te nemen, dat Calvijn voor de theologie de deductieve en de inductieve methode volgt; dat Hegel en Kant als de vaders der nieuwere wijsbegeerte zijn te beschouwen. Hierop berust de overtuiging, dat de antieke wijsbegeerte zonder meer niet gelden kan in den nieuweren tijd”¹⁷⁾.

De theologie moet als wetenschap der kennis Gods de *kerk* dienen, is dus confessioneel bepaald.

Een taak, voor haar te moeilijker, daar zij in de ontwikkeling van het cultuurleven van de laatste 100 jaren niet de positie heeft gehad, die bij haar wezen paste.

Dit heeft veroorzaakt, dat zij, encyclopaedisch gesproken, een hybridisch karakter verkreeg, noch godsdienstwetenschap, noch godgeleerdheid; in haar inrichting van de rijksuniversiteiten sedert 1876 in naam nog faculteit van godgeleerdheid, in feite losgemaakt van het verband met de belijdenis eener kerk.

Daardoor in den invloed, dien zij op het leven der belijdende gemeente Gods zou kunnen oefenen, ten sterkste belemmerd; ten deele een sterke kracht, om het geestelijk leven van een groot deel van ons volk te vervreemden van de belijdenis der vaders.

Daardoor mede mist zij de aansluiting, die zij zou moeten vinden in het leven van het volk.

In de *praktijk* bleven de theologische faculteiten sedert 1876, hoewel zij volgens de wet niet meer dienden en niet meer mochten dienen tot „opleiding van kweekelingen van het Hervormd Kerkgenootschap”¹⁸⁾ toch de a.s. leeraren der Hervormde Kerk vormen, zoo niet uitsluitend, dan toch met een zeer geringe uitzondering.

Hiermede stonden zij *principiëel* in dienst van de levens- en wereldbeschouwing, die in het begin der 19e eeuw aan het woord was, waaruit ook de moderne wetenschap voortkwam, in welker stroom de theologie werd medegevoerd, zonder de gelegenheid te hebben of bij machte te zijn, zich te bezinnen op haar beginsel.

Welk een noodlottige uitwerking dit hebben moest op het leven der belijdende gemeente, behoeft niet nader uiteengezet. Want al leeft de kerk niet bij de gratie der theologie, en is zij voor haar bestaan van de theologie niet afhankelijk, toch is het duidelijk, dat kerk en theologie wederkeerig invloed op elkander oefenen, en het leven der kerk zonder deugdelijke leiding der theologie gemakkelijk ontaardt en verwildert.

Het is dus voor een theologie, die waarlijk dezen naam verdient, zaak zich te bezinnen op haar beginsel, zij moet her-beginnen, met aansluiting aan de leidende beginselen van het Gereformeerd Protestantisme.

Is dit niet een hopelooze, van tevoren veroordeelde zaak? Dat zou het ongetwijfeld zijn, indien de theologie iets anders ware, dan zij krachtens haar beginsel is: een theologie des *Woords* en een theologie des *geloofs*.

Levend uit haar eigen beginsel, zou zij het wagen met de macht van het Woord.

De Heilige Schrift scheidt een sfeer, waarin het geloof kan ademen, daar God zelf door Zijn Woord het geloof werkt; de kerk wier geestelijke schat het Woord Gods is, roept door middel van haar getuigenis het geloof in aanzijn.

Hierin heeft zij een antwoord op de vragen, de verlegenheid, het heimwee en het zoeken van den „moderneren mensch”.

Uit de sfeer geraakt, die door de Heilige Schrift wordt geschapen, autonoom willende zijn en zichzelf genoeg, wordt hij niet meer gedragen door de algemeene erkenning van de Souvereiniteit Gods.

Op zichzelf geplaatst, vereenzaamd in zijn subjectivisme, stuurloos in zijn denken en doen, hij, de autonome, roept hij om gemeenschap, is er een tasten en zoeken naar God, een grijpen, een hunkeren naar autoriteit.

En nu zoekt hij hiertoe te geraken; hij kent aan eigen religieuze ervaring en beleven objectieve „waarde” en „waarheid” toe, of construeert zich in metaphysische speculatie een wereld van het goddelijke, of, met zijn ervaring en kennis tot een einde gekomen, afgedreven met den stroom van het relativisme, ondergegaan in de vlietende wateren van het historisme, gekomen aan de grens, wil hij den sprong wagen, om, als subject, te verdwijnen in den afgrond van het (gedachte of geloofde) Absolute, „gansch andere”, ongekende. Hier heeft de theologie met de kerk een dure roeping.

Zij heeft den roep uit de wereld van het „gansch andere” te doen weerklinken, het getuigenis te doen hooren van den God, die zich heeft geopenbaard.

Zij heeft allereerst voor het bewustzijn der gemeente Gods de kennis des geloofs klaar te stellen en uiteen te zetten, die haar in Zijn openbaring is geschonken¹⁹⁾.

En zoo, door haar dienst aan de kerk, haar invloed te oefenen op de wereld.

* * *

Kan de theologie aan haar roeping beantwoorden, zoolang zij in de Rijks-Universiteiten blijft geïncorporeerd op de wijze, als tot den huidigen dag het geval is?

Het is een miskennen van de wet der geschiedenis en van het geestelijk proces, dat in den modernen tijd bezig is, zich langzaam te ontwikkelen en steeds duidelijker af te teekenen, wanneer men, met beroep op de geschiedenis van de stichting der Universiteiten, bestendiging van den huidigen toestand als het ideaal predikt, en meer nog, wanneer men voor de theologie aan de Rijks-Universiteiten de plaats zou willen opeischen, die zij in het laatst der 16e en in de 17e eeuw innam.

Wat destijds geschied is, is thans een volslagen onmogelijkheid. Reeds in de late Middeleeuwen waren elementen aan het gisten, die gevaarlijk waren voor het leven der Kerk; zij konden echter worden onderdrukt, of in slechts onbeteekenende mate zich doen gelden.

Het stempel van eenheid, dat in het geestelijk leven en de cultuur der Middeleeuwen ingedrukt was, verhinderde de differentieerende momenten, die aanwezig waren, zich te vertoonen.

Aanvankelijk bleef de cultuur in het reformatorisch tijdvak nog het karakter dragen, dat zij had verkregen onder die invloeden, waardoor zij was geworden, hetgeen zij was, d. w. z. door den invloed der christelijke religie.

Maar de beteekenis van het reformatorisch tijdperk was, dat nieuwe momenten aan het werken gingen, dat krachten werden losgemaakt, die tot dusver latent waren geweest.

Eerst met het opkomen van den nieuwen tijd waren trouwens de voorwaarden aanwezig, die de werking van deze krachten mogelijk maakten.

In de christelijke religie kwam de eisch en het recht der persoonlijkheid bij de reformatoren aan het woord en op den voorgrond op een wijze, die in de R.-Katholieke Kerk niet mogelijk was.

Dit zou echter niet den invloed en de beteekenis hebben gehad, die het heeft geoefend, indien niet tegelijkertijd in het sociale en economische leven de veranderingen waren opgetreden, die met de reformatie tezamen den nieuwen tijd hebben gevormd.

Het behoeft hier slechts herinnerd te worden, hoe met name het Gereformeerd Protestantisme in zijn bloeitijd een gistende en zegenrijke kracht is geweest in het sociaal en economisch leven.

De cultuur-ontwikkeling heeft, het lijdt geen tegenspraak, uit het Protestantisme nieuwe impulsen ontvangen, en van het Protestantisme een sterken invloed ondergaan.

Door zijn invloed kon het bewustzijn van de beteekenis der persoonlijkheid zich ontwikkelen, en het beginsel der vrijheid zich doen gelden.

Evenwel, in een vorm, waarin het individualisme zou moeten opgewogen worden door het besef van de integreerende beteekenis der gemeenschap.

En op zulk een wijze, dat de vrijheid gezocht en gevonden werd in gebondenheid: in de erkenning der souvereiniteit Gods en in de onderwerping aan Zijn Woord.

In de bedding van den machtigen stroom, die het leven van den modernen tijd stuwde, vloeiden echter ook wateren uit een andere bron.

Humanisme en renaissance zochten óók de waarde der persoonlijkheid tot haar recht te doen komen; kenden óók het ideaal der vrijheid.

Doch zij grepen terug naar het ideaal der classieke oudheid; zij waren optimistisch en wilden autonoom zijn.

En uit de humanistische tendenzen zijn de krachten opgekomen, die het cultuurleven van onzen tijd zijn gaan overheerschen.

Voor beide bestanddeelen in den stroom van het moderne leven moet men oog hebben om de vraag naar de taak van den staat ten opzichte van de theologie juist te kunnen zien.

Het is niet twijfelachtig, welke elementen in het leven van den staat de sterkste zijn gebleken.

De overheid in den modernen staat kan in geen geval meer doen, wat Prins Willem in 1574 te Leiden, en de gewestelijke en stedelijke

overheid te Groningen en te Utrecht deden: een faculteit van godgeleerdheid instellen en onderhouden, die dezen naam werkelijk verdient, en nog minder, voor de „opleiding tot predikanten voor den dienst des Woords”.

In de eerste tijden van de Republiek der Vereenigde Nederlanden was dit mogelijk: het algemeen bewustzijn droeg nog den stempel der christelijke religie; men kan, hoezeer ook het leven der kerk vervallen en ontaard was, spreken van een in het algemeen gekerstend bewustzijns- en cultuur-leven.

En in den strijd, dien de reformatie te voeren had, een strijd óók om de vrijheid, God te dienen naar den eisch van Zijn Woord, lag het voor de hand, was het zeer begrijpelijk, dat de gereformeerde religie in ons land de bevoorrechte en beschermde werd.

Hoe kon het anders, daar de strijd om de vrijheid een strijd was tegen het Roomsche Spanje?

Toch heeft het ons iets te zeggen, dat zelfs in dien tijd en onder de gegeven omstandigheden de wrijving niet uitbleef.

Zonder al te groot bezwaar kon de Overheid de hoogleraren in de godgeleerdheid aanstellen; instemming met de beginselen der gereformeerde beginselen werd van hen geëischt.

Maar zelfs toen deden de Kerken, bij monde van hare Synode af en toe een poging, medezeggenschap te verkrijgen over de theologische faculteiten en hoogleraren.

Ook toen was het besef levendig van den band, die theologie en kerk verbindt.

De faculteiten stonden op haar zelfstandigheid, en vonden hierin steun bij de curatoren en de overheid.

Somtijds, als in den strijd van Voetius tegen het Cartesianisme, koos de Overheid de zijde der „oude filosofie”.

Theologie en confessie liepen geen ernstig gevaar, zoolang het algemeen bewustzijn aansluiting vond bij de belijdenis der gereformeerde religie, en deze de overheerschende en bevoorrechte bleef.

Ofschoon niet mag vergeten de les der historie, dat de overheidsbemoeiing met de zaken der kerk niet alleen de kerk in haar handelingen en vrijheid belemmerd heeft, maar ook talloze malen de beginselen gesteund heeft, die moesten medewerken tot haar verval.

Libertijnsche regeerings-invloeden konden niet anders dan bedenkelijk worden voor het uitgroeien van het leven der kerk en de doorwerking van de belijdenis, waarin haar geloofsbezit was geformuleerd²⁰).

Voor de *theologie* moest het even bedenkelijk worden als voor de kerk, dat zij, nadat de stormen der revolutie waren gestild, en een geordende toestand in ons vaderland terugkeerde, met het Hervormd Kerkgenootschap werd gekoppeld aan de Universiteit.

De doorwerking en nawerking van dezen door het organiek besluit van 1815 geschapen toestand, óók na de wet op het Hooger Onderwijs

van 1876, is de verklaring voor de degeneratie en hybridiseering der theologie.

Dat de verhouding van kerk en staat niet geregeld werd, heeft de ontwikkeling der theologie als *theologie* ten zeerste belemmerd, en haar afhankelijk gemaakt van de invloeden eener humanistische opvatting, en anderzijds de zuivering van den toestand verhinderd, die de roeping van de wetenschap tot haar recht kon doen komen.

Volkomen begrijpelijk is dan ook, dat Groen van Prinsterer, berustend in den „gegeven toestand van een niet-christelijken maar evenmin anti-christelijken Staat”, de consequenties inzag, die voor de faculteit der godgeleerdheid in dien toestand gelegen waren.

Hij wil in 1863 „Scheiding van kerk en staat, niet in anti-christelijken zin. Scheiding, omdat vereeniging slavernij wordt. Scheiding tot behoud van de onafhankelijkheid der kerk, als een naar den eisch der omstandigheden gewijzigde toepassing van hetzelfde beginsel”.

Hetgeen hieruit voortvloeide, duidde hij op de volgende wijze aan: „Scheiding in de veelzijdigheid der toepassing”, waaronder o.a. dit behoort:

„Nu althans geen voortduren der samenspanning van den Staat met de synodale of reglementaire Hervormde Kerk”.

„Nu althans geen *Theologische Faculteiten vanwege den Staat*”²¹).

Ons overzicht van de geschiedenis dezer faculteiten aan de Rijks-universiteiten heeft doen zien, hoe deze consequentie in het ontwerp van wet aanvankelijk inderdaad was getrokken, doch bij amendement tijdens de beraadslagingen in de Tweede Kamer der Staten-Generaal ten slotte nog een faculteit van godgeleerdheid in de wet werd opgenomen.

Ook al pleit men niet voor een scheiding van Kerk en Staat in revolutionairen zin, kan men toch een faculteit van godgeleerdheid aan de Rijks-Universiteit onmogelijk *godgeleerdheid* noemen en kan niemand *princiep*eel en uit een *encyclopaedisch* gezichtspunt den huidige toestand in bescherming nemen.

Wat, principieel gesproken, deze godgeleerdheid is?

Zeer duidelijk wordt het geteekend door Doedes, die na het in werking treden der wet van 1876 opkwam tegen de qualificatie „staatstheologie”, die gegeven was aan de godgeleerdheid, en waarvan gezegd was, dat het „eene wijsgeerige, sceptische Staats-theologie” moest zijn.

Doedes aanvaardt deze qualificatie evenmin als den naam die was uitgedacht voor het instituut der kerkelijke Hoogleeraren vanwege de Ned. Hervormde Kerk; deze „Kerkelijke Theologie” noemde iemand de „slippendraagster der Staatstheologie”.

Volgens Doedes kent de wet geen „Staatstheologie”. Zij kent een „faculteit van Godgeleerdheid”, en in deze faculteit onderwijs in bepaald genoemde vakken, en Hoogleeraren, tot het onderwijs van bepaalde vakken benoemd.

„Maar de wet kent geenerlei voorschrift voor de Hoogleeraren met

betrekking tot het standpunt, dat zij in hunne wetenschap moeten innemen, met betrekking tot de wetenschappelijke richting waartoe zij moeten behooren, met betrekking tot de methode, die zij bij hun wetenschappelijk onderzoek en onderwijs moeten volgen. Dit alles laat de wet, en derhalve de Staat vrij..... Zoo zijn er dan wel Staats-Professoren of Staats-Hoogleraren in de Godgeleerdheid, aangesteld door of vanwege den Staat, maar er is geen Staatstheologie, of Theologie, die van den Staat uitgaat, waarop de Staat toezicht houdt, waarvoor de Staat verantwoordelijk is". Er is geen Staats- wis- en natuurkunde. Men mag ook niet van Staats-rechtsgeleerdheid, Staats(letteren en)-wijsbegeerte spreken. „Of gij u in de richting van Spinoza, dan wel in die van Kant beweegt, of gij het met den jongeren Fichte en met Ulrici, dan wel met den schrijver van „die Philosophie des Unbewussten" eens zijt, het doet niet ter zake; gij onderwijst, indien gij daartoe geroepen wordt, geheel naar Uwe overtuiging, overeenkomstig uw standpunt²²).

Er is dus, aldus de conclusie van Doedes, geen Staats-theologie. Wat voor theologie is er dan echter aan de Rijks-universiteiten wel? Zeker niet zulk eene, die beantwoordt aan wezen en karakter der theologie, gelijk wij dit omschreven.

Van een confessioneel bepaalde theologie kan zoo geen sprake zijn dan tengevolge van de toevallige omstandigheid, dat de door den staat benoemde theologische hoogleraar de theologie aldus verstaat en onderwijst.

Doch dan volgt dit niet uit de taak, die den staat in deze is opgedragen.

De staat is niet confessioneel, en bij zijn bezetting van de theologische faculteiten op z'n hoogst opportunistisch en neutraal, zoodat hij rekening houdt met de practijk, dat de theologische faculteiten feitelijk dienen tot vorming van predikanten der Ned. Herv. Kerk, en dus zoo eerlijk mogelijk aan de bestaande richtingen ieder het hare toewijst.

Hierbij is echter alleen een kerk gebaat, die aan geen confessie gebonden is, en een theologie, die, humanistisch getint, geen theologie meer is.

In den gedachtengang van Doedes is er geen „Staatstheologie" maar een staat, die ook de hoogleraren in de theologische faculteit benoemt.

Voor den staat doet het niet ter zake, of gij het met de beginselen van Calvijn dan wel van Spinoza eens zijt, of gij een geestverwant van Kuenen en Tiele, van Chantepie de la Saussaye of van wien dan ook u noemt; gij kunt Jood of Buddhist zijn, pantheïst of agnosticus, als gij maar bekwaam geacht wordt, de vakken te doceeren, die u worden opgedragen.

En de kerk moet dan maar afwachten, met welke herders en leeraars zij wordt voorzien.

Neen, theologie *kan* de Staat niet doen onderwijzen.

En de Godgeleerdheid, die in naam aan de Rijks-Universiteiten bestaat, is geen Godgeleerdheid.

Nu hooren wij hier reeds lang het gemompel der tegenwerpingen; soortgelijke klanken als in 1876 werden gehoord van de zijde dergenen, die voor het behoud der theologische faculteiten hebben gepleit; en het pleit hebben gewonnen.

De lezer herkent ze gemakkelijk; hij hoort van vrijheid van wetenschappelijk onderzoek, onbevooroordeelde wetenschap, dogmatische gebondenheid enz.

En dan is de vrijheid van vooroordeelen natuurlijk altijd aan de zijde der anti-confessioneele en anti- of a-religieuzen.

Het is echter zaak, dat men zich rekenschap geve van de termen, die gebruikt worden, en zich afvraage, wat onder „wetenschap” wordt verstaan. Eerst dan kan het gewicht dezer tegenwerpingen tegen een theologie, die confessioneel bepaald is, worden geschat op de rechte waarde, en de vraag beantwoord, of de staat ten opzichte van religie en theologie ook een taak heeft, en zoo ja, waarin deze kan bestaan.

De aanmatiging, die met de pretensie van „onbevooroordeelde” en „vrije” wetenschap te zijn, de theologie als wetenschap wil disqualificeeren, tenzij zij zich voege naar de verdichten der „vrije wetenschap”, bewijst hierdoor, dat zij de ontwikkeling van het wetenschapsbegrip en der wetenschap-zelve niet ver genoeg heeft gevolgd.

Zij is, m. a. w. nog niet zoover gekomen, dat zij heeft leeren onderscheiden tusschen wetenschap, wijsbegeerte en religie.

In dit opzicht verloochent menigeen, die als priester der wetenschap optreedt, de afkomst der natuurwetenschappen uit het humanisme geenszins.

In haar opkomen en voortgang werden de exacte wetenschappen gedragen door en in dienst gesteld van een wereldbeschouwing, die vreemd was aan de beginselen en de religie der Heilige Schrift; dit bracht met zich, dat zij vaak hebben mede-geholpen, het algemeen bewustzijn en het leven te ontkerstenen.

Dit moet echter niet geweten worden aan de wetenschap en het wetenschappelijk onderzoek, maar aan een vermenging van wijsbegeerte en wetenschap.

„Niet alles is wetenschap, dat zich wetenschap noemt. Tusschen wetenschap, wijsbegeerte en religie moet wel onderscheiden..... Nu zijn er met den uil van Athene onder den arm opgegaan om een offer te brengen op het altaar van een philosophisch-religieus geloof, al was dit dan juist het Christelijke niet. Er is misbruik gemaakt van de wetenschap. Zelfs zijn er wijsgeerige scholen, die zich het brevet van wetenschap aanmatigen”²³⁾.

Deze vermenging en grensoverschrijding vindt misschien hare verklaring in de doorwerking van het middeleeuwsche wetenschaps-begrip.

De wetenschap der middeleeuwen was voor een groot deel theorie, filosofie. Het Aristotelisme en Thomisme rekende wel met de ervaring.

Doch van empirie en experiment zooals zij zich in den modernen tijd ontwikkelden, kon uiteraard geen sprake zijn.

Zoo is het te begrijpen, dat er lange tijd noodig is geweest, eer men wetenschap en wijsbegeerte leerde onderscheiden. Zelfs is de periode der ontwikkeling van de exacte wetenschappen nog niet lang genoeg geweest, om een eerbiediging der grenzen algemeen te maken, en wordt menigmaal op grond der wetenschap een oordeel vernomen, dat op wijsgeerige overwegingen is gegrond.

Daarom is onderscheiden noodzakelijk.

De theologie als wetenschap der kennis Gods is iets anders, heeft een ander object en een andere taak, een ander principium en een andere sfeer dan de exacte wetenschappen, die binnen het ruimtelijk-tijdelijke te doen hebben met een systeem van relaties, en over de kennis Gods als den Oneindige, over onze relatie tot Hem zoo min iets ontkennen als bevestigen kunnen ²⁴).

Het is dus niet anders dan een vergissing te meenen, dat aan een Rijks-Universiteit een faculteit van godgeleerdheid de waarborg zou bezitten van „onbevooroordeelde wetenschappelijkheid”.

Integendeel, slechts in naam godgeleerdheid, noch theologie noch godsdienstwetenschap, lijdt zij daar onder de halfslachtigheid, waaronder zij nu juist een halve eeuw gebukt gaat en kan zij zich onmogelijk ontplooiën naar haar aard, doch zal altijd in dienst worden gesteld van een wijsbegeerte en wereldbeschouwing, die beheerscht wordt door andere principia dan die der christelijke religie.

De theologie moet haar onafhankelijkheid bewaren, zal zij de kerk op de rechte wijze kunnen dienen.

Dit heeft zijn oorzaak in het wezen der kerk en in de kennis des geloofs, welke beide in het Gereformeerd Protestantisme nieuw verstaan zijn ²⁵).

Het Protestantisme heeft een enorme beteekenis gehad voor de ontwikkeling van wetenschap en cultuur.

Op haar beurt heeft de cultuur-ontwikkeling in sterke mate geleid tot de vrijmaking van de persoonlijkheid.

De voortschrijdende ontwikkeling der natuurwetenschappen maakt steeds meer de natuur dienstbaar aan den mensch, en heeft bijgedragen tot zijne emancipatie; zij heeft haar stempel gedrukt op het moderne leven, en de heerschappij eener „Diesseitigheid” helpen bevorderen, die tot groote schade werd voor de religie.

Het is de roeping der Kerk, zich te bezinnen op de beginselen, die in het Gereformeerd Protestantisme besloten liggen voor den modernen tijd met zijn eigen structuur en voorkomen.

Zij heeft in te zien, welke consequenties er uit voortvloeien ten opzichte van de verhouding van de religie tot de wetenschap, van de verhouding van kerk en staat, van de positie der kerk in en haar beteekenis voor het cultuurleven.

Slechts tot haar eigen schade kan zij dit verzuimen. En ook voor de theologie kan dit niet anders dan op steeds grooter schade uitloopen, wat op zijn beurt weer aan de kerk ten kwade komt.

En dit te eer, daar de wereld- en levensbeschouwing van den modernen tijd beheerscht wordt door elementen, aan de christelijke religie vijandig²⁶⁾.

Willen kerk en theologie afhankelijk blijven van den modernen staat, dan dienen zij de anti-christelijke wereldbeschouwing, in stede van te beantwoorden aan hare roeping, het leven te doordringen met de elementen en beginselen der christelijke religie. Er is in den modernen tijd een steeds meer zich vertoonende „differentiatie van de verschillende terreinen der menselijke kennis”, die „blijkt te wezen een wet der geschiedenis, en in haar beteekenis door ons moet verstaan worden”²⁷⁾.

Weet de theologie haar positie niet te vinden, dan valt zij, ten koste van haar wezen, haar beteekenis en invloed op het leven van kerk en wereld, ten prooi aan machten, die haar als theologie denatureeren.

Uit het tot dusver gezegde volgt, dat de theologie aan de Rijks-universiteiten in den modernen staat als theologie niet aan haar plaats is.

Behooren theologie en kerk bij elkaar, dan is de theologie ook aan de kerk toegewezen, en behoort de kerk haar theologische faculteit te hebben.

Hiermede is echter niet alles gezegd.

De vraag blijft nog open, of voor den staat hier geen roeping ligt, en of aan de Rijks-universiteiten de theologie geheel moet verdwijnen.

Als *theologie* vanwege den Staat gedoceed zeer zeker.

De scheiding van Kerk en Staat, de saecularisatie der wetenschap in den modernen tijd, het karakter der theologie en de absolute beteekenis der christelijke religie maken dit noodzakelijk.

Aan de andere zijde kan ongetwijfeld in het geheel der wetenschappen de religie niet genegeerd worden.

Het verschijnsel der religie bekleedt in het menschelijk leven een te integreerende en belangrijke plaats dan dat het geen object van wetenschappelijk onderzoek zou behooren te zijn.

Als zoodanig behoort het dan ook een plaats in te nemen in het kader van de Universiteit en het Universitair onderwijs.

Men kan er over verschillen, op welke wijze: als faculteit van godsdienstwetenschap, dan wel geïncorporeerd als onderdeel in de faculteit van letteren en wijsbegeerte.

Wij wezen er op, dat in het oude stelsel der wet de scheiding tusschen theologie en godsdienstwetenschap in beginsel reeds was gemaakt, daar de natuurlijke godgeleerdheid „facultatief kon gegeven worden of in de faculteit van godgeleerdheid of in die der wijsbegeerte”²⁸⁾.

Nu is de godsdienst-geschiedenis regelrecht voortgekomen uit de „natuurlijke godgeleerdheid” zooals die in de 18e eeuw werd verstaan.

De humanistisch-optimistische levensbeschouwing had een andere waardeering van de „natuurlijke Godskennis” dan de christelijke religie op grond van de Heilige Schrift.

Wat Calvijn „het zaad der religie” en het „besef van de godheid” noemde, werd gehouden voor de zuivere en volledige religie; de beteekenis der bijzondere openbaring werd allengs teruggedrongen, en de absolute en specifieke beteekenis der christelijke religie ontkend.

De grens tusschen openbaring en rede werd in het tijdperk van het deïsme allengs meer verlegd, en wat er voor de openbaring overbleef, was een steeds verder inkrimpend gebied²⁹).

De geschiedenis der godsdiensten wekte belangstelling allereerst niet uit een historisch of ethnologisch gezichtspunt, maar werd in dienst gesteld van de humanistische gedachte, de verschillende godsdienstvormen te leeren kennen, om op dezen weg het wezen der religie te vinden.

Hetgeen aldus van de religie werd gemaakt, als een distellaat uit de verscheidenheid der godsdienstvormen, welke vormen als bijkomstig werden beschouwd, was een product, dat wonderwel strookte met de voorstellingen van het rationalisme en de periode der „Verlichting”, een algemeen-menschelijke religie, die los was van het historisch christendom en waarbij de centrale belijdenis der christelijke religie evenzeer indifferent was als de dogmata van iedere andere religie.

Zoo dreef reeds Kant den spot met de gedachte van verscheidenheid der religies; hij noemt dit een wonderlijke uitdrukking; precies alsof men van verscheidenheid van moralen sprak! Er kunnen wel, zoo zegt Kant, verschillende soorten van geloof (Glaubensarten) zijn en verschillende godsdienstige boeken, maar er is slechts één enkele voor alle menschen en in alle tijden geldende religie. Die godsdiensten kunnen dus wel niets anders bevatten dan slechts het voertuig der religie, datgene, dat toevallig is en naar gelang van tijd en plaats kan verschillen³⁰).

Duidelijker kan het moeilijk gezegd worden.

Uit deze gedachte geboren, heeft het onderzoek van de verschillende religies medegeholpen, de theologie te doen onttaarden, aan de Universiteiten haar te brengen onder den ban van eene conceptie, die doodelijk moest worden voor kerk en christelijke religie.

Eenzelfde opvatting vindt men terug in de bekende regels van Schiller in het dystichon: „Mein Glaube”:

Welche Religion ich bekenne? Keine von allen
Die du mir nennst. — Und warum keine?
Aus Religion.

Haar klassieke uitdrukking verkreeg zij in Lessing's parabel van de drie ringen in zijn „Nathan der Weise”.

Lessing's gedachte van de *opvoeding* van het menschedom door God ligt in dezelfde lijn; zij heeft ten doel, de kiemen tot ontwikkeling te brengen, die in de menschelijke natuur aanwezig zijn; *openbaring* heeft slechts de beteekenis, dat zij den mensch eerder en sneller leerde, wat hij zonder openbaring toch ook zou hebben bereikt.

Het behoeft geen betoog, dat deze opvattingen leiden moesten tot

een indifferentisme ten opzichte van alle godsdienstvormen, waarbij de christelijke religie onvermijdelijk gedenatureerd werd. Op vroomheid en religiositeit komt het aan, maar de inhoud der geloofsvoorstellingen is van ondergeschikte, zoo al van eenige, beteekenis.

Deze waardeering van „de religie” is een loochening van de absolute beteekenis der christelijke religie.

Zij is in schijn objectief en onbevooroordeeld. Zij kan zelfs de pre-tensie hebben te berusten op een zuiver wetenschappelijk onderzoek van vele uiteenlopende, van de meest verschillende religies. Doch in waarheid gaat men ook hierbij uit van een bepaalde prae-conceptie.

Immers dit schijnbaar onbevooroordeeld onderzoek nadert toch tot zijn object met een zekere opvatting aangaande hetgeen wèl en hetgeen niet tot de religie behoort. Zonder dezen maatstaf zou nimmer het object te vinden zijn.

Ongetwijfeld heeft de godsdienstwetenschap sedert haar kinderjaren veel van haar dogmatisme verloren.

De gestadige toeneming van het materiaal voor haar onderzoek heeft haar in eenigszins andere banen gestuwd. Dit neemt echter het feit niet weg, dat zij voortgekomen is uit de emancipatie van de natuurlijke theologie, en eigenlijk haar wetenschappelijke formuleering.

Krachtens haar origine, krachtens de gansche ontwikkeling van het cultuur-leven behoort de godsdienstwetenschap aan de Rijks-Universiteiten; feitelijk heeft zij daar, in beginsel, de theologie vervangen.

De wijze, waarop de zaak in de wet op het Hooger Onderwijs in 1876 is geregeld, is een inconsequentie, een halfslachtigheid, die ook in 1921, bij het zgn. „academisch statuut” is blijven bestaan.

Toch brengt de scheiding van kerk en staat evenzeer als het wezen der theologie met zich, dat de theologie aan de kerk toekomt, en de godsdienstwetenschap aan de Rijks-Universiteiten.

De moderne staat moet het zeer zeker als een eisch der wetenschap beschouwen, dat ook de religie als verschijnsel in het menscheijk leven wetenschappelijk bestudeerd worde.

Slechts zie men de tegenstelling tusschen godsdienstwetenschap en godgeleerdheid niet als ééne van vrije en gebonden, onbevooroordeelde en bevangen wetenschap.

Ook niet als wetenschap der religie in het algemeen en wetenschap der christelijke religie ³¹).

Want het object der theologie is niet de christelijke religie, maar de kennis Gods, gelijk Hij Zich heeft geopenbaard.

Eerder kan men zeggen, dat de godsdienstwetenschap behoort tot het terrein der filosofie en der philologie; de theologie bij de religieuze conceptie der kerk van Christus.

De vraag is eigenlijk van ondergeschikte beteekenis, of men deze „godsdienstwetenschap” als afzonderlijke faculteit zou willen handhaven, dan wel haar indeelen bij de faculteit van letteren en wijsbegeerte.

Vooreerst blijft de oude indeeling in vijf faculteiten — waarbij dan voorshands de wet nog van „godgeleerdheid” blijft spreken — zeker wel gehandhaafd. Hierin werkt een eeuwenoude traditie na; zij wordt echter langzamerhand ondermijnd door de practijk van het leven en achterhaald door de werkelijkheid.

Een scherpe grens-afbakening tusschen de verschillende faculteiten is bij den huidige stand der wetenschap niet meer mogelijk. En bijna ondenkbaar is een nieuwe encyclopaedie, waarin de wetenschappen geordend worden naar een nieuw beginsel, in een ander systeem dan het sedert de Middeleeuwen gangbare.

Het materiaal is niet te overzien, de differentiatie is zóó groot, dat één mensch slechts een klein gedeelte van het door hem bearbeide veld van wetenschap waarlijk kent, en de hem geboden stof beheerscht.

Waar zou, in een tijd als de onze, de geniale geest gevonden worden, die niet maar als een louter theoretische constructie, doch op grond van kennis van de stof en inzicht in het materiaal, de wetenschappen zou weten te ordenen naar ééne grondgedachte, samen te brengen in één gesloten systeem? ³²⁾

En al is een dergelijke ordening mogelijk, zal de practijk zich hiernaar aanstonds voegen?

Dat het oude schema der vijf faculteiten niet beantwoordt aan de ontwikkeling der wetenschap, is onbetwistbaar.

De practijk van het leven en de drang der werkelijkheid hebben hiervoor wel een uitweg gevonden.

Het nieuw academisch statuut houdt rekening met de realiteit, en kent voor den examen-gang de combinatie van vakken uit verschillende faculteiten.

Bij het doctoraal-examen kan de candidaat als bijvak kiezen een vak uit een andere faculteit, dan waarin hij het examen zal afleggen.

Ook kent het academisch statuut „vereinigde faculteiten” en wel der rechtsgeleerdheid en der letteren en wijsbegeerte, en der wis- en natuurkunde en der letteren en wijsbegeerte.

Bewijs genoeg, dat de grenzen, door de tot nog toe geldende indeeling in vijf faculteiten gesteld, reeds niet meer in acht worden genomen.

De practijk werkt hier wel als correctie eener verouderde theorie. Doch het is de vraag, of het in het belang der Universiteiten en der cultuur-ontwikkeling is, in dezen alles over te laten aan het opportunisme der practijk, en aan de incidenteele tegemoetkoming aan een op zeker oogenblik zich voordoende behoefte.

De practijk van het leven in de ontkerstende cultuur dringt meer en meer in de richting van het materialisme; de heerschappij en overwegende beteekenis der natuurwetenschappen staan in dienst van de techniseering van het leven.

Dit leidt tot een overheersching van de natuurwetenschappelijke faculteiten.

teiten ook in het universitaire kader, en dreigt de Universiteiten in toenemende mate te verlagen tot vakscholen³³).

De zuiging van een materialistische *levensbeschouwing* neemt ook het leven der Universiteiten mede.

Wat zal de Universitaire wetenschap hiertegenover te stellen hebben?

Zal zij haar roeping ten opzichte van het cultuurleven niet beseffen, en mede afdrijven op den stroom?

Zal zij verzuimen, leiding te geven aan de geesten? Zal zij het zien geschieden en krachteloos er bij staan, dat de schreeuw van het vertrapte leven der ziel wordt opgevangen en beantwoord in de tallooze kringen, waar het occulte wordt vereerd, en welig een zwoel mysticisme tiert, dat de geesten benevelt en het zedelijk leven verlamt?

Een indeeling in geesteswetenschappen of wetenschappen van den menschelijken geest, en exacte wetenschappen zou het meest voor de hand liggen.

In de geestes-wetenschappen zou ongetwijfeld ook een plaats moeten en kunnen ingeruimd worden voor een reeks van wetenschappen, die op het religieuze leven der menschheid betrekking hebben. Tot tijd en wijle echter de noodzakelijke verandering in het Universitaire kader in één of anderen vorm haar beslag zal hebben gekregen, zou, in den bestaanden toestand deze wijziging gewenscht zijn, dat de faculteit van *godgeleerdheid* gemaakt werd tot hetgeen zij ten-deele is: een faculteit van *godsdienswetenschap*.

In beginsel is het geen godgeleerdheid. De staat kan ook geen godgeleerdheid doen doceeren.

In de practijk is de faculteit een inrichting van hybridischen aard, waarin vakken zijn behouden, die tot de godgeleerdheid behooren en andere, wier nomenclatuur in een faculteit van godgeleerdheid vreemd aandoet.

Een grondige wijziging is noodig.

De staat aarzele niet, ook in dezen zijn roeping te zien.

Hij richte een faculteit van godsdienstwetenschap in, bij wijze van overgangsmaatregel.

Daarin kan een wijsgeerig en een historisch-literaire afdeeling onderscheiden worden.

Zoo is er alle mogelijke ruimte open gelaten voor de differentiatie, die ook op het gebied van de wetenschap der religie zich voordoet.

In de historisch-literaire afdeeling, behoort de geschiedenis der godsdiensten in het algemeen.

Het zou haast niet mogelijk zijn, aan iedere Universiteit deze in haar vollen omvang te doen onderwijzen.

Trouwens ook thans is dat niet het geval.

Het streven naar een distributie van leerstoelen zou ongetwijfeld bij een behoorlijke regeling gemakkelijk toepassing kunnen vinden en zeer wel in aansluiting aan historisch geworden toestanden en in de lijn van een van ouds bestaande traditie.

In de historisch-literaire afdeeling moet plaats zijn, allereerst voor de religies der natuurlvolken, hoewel moet worden toegegeven, dat hier noch van een historie, noch van een literair onderzoek in strikten zin sprake valt.

Feitelijk komt hier de taak op de schouders van den ethnoloog, daar bij de natuurlvolken het gansche leven in zulk een mate religieus bepaald is, dat de religie niet een zelfstandige factor is geworden, maar het sociale leven evenzeer beheerscht als den cultus; daar er geen cultuurontwikkeling is, is er geen onderzoek van literaire bronnen, en geen historie van de religie, deze blijft zichzelf door de tijden heen gelijk.

Naast de religies der natuurlvolken (ethnologie) komen die der oude cultuur-volken in aanmerking.

Hierbij kan rekening worden gehouden met de religie der volken van Indo-Germaanschen stam, met de Semitische religies en die van Egypte.

Ook hier is natuurlijk ruimte voor de noodige specialiseering.

De geschiedenis van het christendom zou in deze faculteit ook als leervak kunnen worden opgenomen, in aanmerking genomen de beteekenis, die voor de Westersche cultuur de christelijke religie heeft gehad.

Het wijsgeerig deel eener faculteit van godsdienstwetenschap zou omvatten moeten de wijsbegeerte der religie en de godsdienst-psychologie.

Of ook de wijsgeerige ethiek hier zou moeten ondergebracht, is disputabel.

De ethiek is een zuiver wijsgeerig vak; wel kan iemand de overtuiging zijn toegedaan, dat de ethiek zonder de basis der religie niet kan bestaan.

Doch hiermede is een opnemen van de zedekunde in een faculteit van godsdienstwetenschap uit een oogpunt van encyclopaedie nog in geen deele gerechtvaardigd.

Uit dit weinige moge blijken, dat inderdaad de hier genoemde vakken met evenveel — zoo niet meer — recht zouden kunnen geplaatst worden in de faculteit van letteren en wijsbegeerte en nog beter in een toekomstige faculteit van geesteswetenschappen of wetenschappn van den menschelijken geest.

Het historisch-literair gedeelte toch is, met uitzondering van de religies der natuurlvolken, die tot de ethnologie kunnen worden gerekend, voor een groot deel philologisch.

En voor het filosofisch gedeelte behoeft het geen nader betoog.

Wil iemand de vraag stellen: „welke studenten denkt men zich in een dergelijke faculteit van godsdienstwetenschap?“, dan zij er aan herinnerd, dat ook in 1876 dezelfde tegenwerping is gehoord, en mede als argument gediend heeft ten gunste van het behoud der (zgn.) faculteit van godgeleerdheid.

Wij mogen er echter bijvoegen, dat de godsdienst-geschiedenis in de laatste halve eeuw ongetwijfeld zich aan haar dogmatische bevangenheid in sterke mate heeft ontworsteld.

Mits met de noodige onbevangenheid en echte wetenschappelijke objectiviteit gegeven, zou het onderwijs aan een faculteit van godsdienstwet-

schap zeer wel kunnen strekken tot basis en propaedeuse voor de studenten, die door een kerkelijke faculteit werden opgeleid tot bedienaren van het Woord.

Eerlijke philologische en historische studie inzake de literatuur, de ontwikkeling en het karakter van verschillende religies zou toch ook voor a.s. predikanten in de ééne of andere kerk uitnemend bruikbaar zijn.

Het is zelfs volstrekt niet ondenkbaar, dat een kerk een kandidaats- of propaedeutisch examen, voor een faculteit van godsdienstwetenschap aan een Rijks-Universiteit afgelegd, zou eischen voor haar dienaren des Woords.

Hiermede is eigenlijk ook reeds een bezwaar afgewezen, dat wij verwachten: „de kerk heeft geen behoefte aan leeraren, die binnen de muren van een seminarie zijn opgekweekt, maar heeft mannen noodig, die het volle cultuur-leven en de „vrije wetenschap” hebben leeren kennen”.

Met dat woord *seminarie* worden allerlei schrikbeelden opgeroepen van benepenheid, kortzichtigheid, obscurantisme en wat niet al?

Of is ook dit verouderd? Dateert deze vrees uit den tijd, dat de moderne theologie voor zich het monopolie van wetenschappelijkheid opeischte?

Is men thans liberaler geworden?

Ligt het gevaar, dat men meent te zien, in het *seminarie* op zichzelf?

Zijn er wel ooit vele bezwaren ingebracht tegen het te Leiden gevestigd Remonstrantsch seminarie?

Of zou hier nog de oude inbeelding van het „denkend deel der natie” en de minachting voor een confessioneel bepaalde theologie de bezwaarden verblinden?

Tenslotte komen wij tot onze laatste vraag: indien de theologie tot het terrein der *kerk* behoort, indien van staatswege wel godsdienstwetenschap, maar geen theologie kan gedoceerd worden, is dan de taak van den Staat geëindigd, wanneer aan de Rijks-Universiteiten een faculteit van godsdienstwetenschap werd gevestigd?

Heeft hij geen verdere roeping en verplichtingen?

Dit staat o.i. wel vast: een kerk, die iets anders wil zijn dan een godsdienstig genootschap of een vereeniging tot het kweken van godsdienst, die aan haar wezen tracht te beantwoorden en haar roeping beseft, zal zelve voor de opleiding van hare dienaren willen zorgen, zij zal een hooger onderwijs begeeren, dat in overeenstemming is met hare belijdenis, en dus een eigen faculteit institueeren.

Een overheid, die de beteekenis der kerk voor het cultuurleven erkent, zal finantiëel zulk een faculteit kunnen steunen. Ook met het oog op de historie zou het zeer wel te verdedigen zijn, dat de staat bijv. een „*alterum tantum*” gaf voor de salariering der hoogleeraren, die de kerk in hare kerkelijke faculteit noodig achten mocht. Het meest voor de hand zou de vestiging van zulk een kerkelijke faculteit zijn in een plaats, waar een Universiteit is.

Of zou de kerk hare faculteit(en) bij voorkeur vestigen in Ursem of Goor, te Stadskanaal of Lith?

Werpt men ons tegen: hieruit zou voortvloeien, dat er aan een Rijks-Universiteit bijv. ook een Roomsch-Katholieke faculteit zou kunnen worden gevestigd, dan zouden wij naar Universiteiten van Bonn en Münster kunnen wijzen, waar dit inderdaad het geval is.

Eindelijk nog, in het kort, dit: mocht iemand meenen, dat, indien het rijk een „alterum tantum” gaf voor iederen hoogleeraars-zetel in een „kerkelijke faculteit”, een groote reeks van dergelijke faculteiten zou kunnen ontstaan, niet alleen *kerkelijke*, maar ook niet-christelijke, bijv. een theosofische, een Buddhistische, een anthroposophische enz., dan zij hierop het volgende geantwoord: men vergete niet, dat het „academisch statuut” thans de vestiging van bijzondere leerstoelen mogelijk maakt, een gelegenheid, waarvan ruimschoots gebruik wordt gemaakt.

Ondenikbaar is het niet, dat een theosofisch genootschap zou voldoen aan de door de wet gestelde voorwaarden, en het zou kunnen brengen tot de vestiging van een bijzonderen *leerstoel* in de theosophie of het neo-Buddhisme aan een Rijks-Universiteit. Wij spraken echter van *kerkelijke faculteiten*; om *faculteit* te zijn, zouden er zekere minimum-eischen kunnen gesteld, wat het aantal hoogleeraren en den omvang van het leerplan aangaat.

Naar onze overtuiging heeft de staat de roeping, de waarde en de beteekenis der christelijke religie voor het cultuur-leven metterdaad te erkennen.

Hij zou dan ook *kerkelijke faculteiten*, en niet alle mogelijke niet-christelijke pantheïstische of andere genootschapjes en vereenigingen moeten steunen.

Een kenmerk zou hij hierbij niet kunnen ontberen. Zonder zich ook maar eenigszins in te laten met een beoordeeling van haren *inhoud*, zou de staat toch kunnen verlangen een overlegging van de confessie der kerk, die voor hare faculteit van godgeleerdheid een „alterum tantum” wenschte.

Op grond van de historie der kerk van Christus van alle eeuwen zou objectief met volle recht hierbij als maatstaf en grondslag kunnen worden aangenomen: of zulk een kerk de Heilige Schrift aanvaardt en erkent als het Woord van Gods, als grondslag van haar confessie ³⁴).

Een „kerk”, die dit heeft losgelaten of verwerpt, kan op het praedicaat „christelijk” geen aanspraak maken en heeft het karakter van een kerk prijsgegeven.

Kent de staat zijn roeping ten opzichte van wetenschap en cultuur, dan is er aan een Rijks-Universiteit, zoolang de gansche indeeling der faculteiten niet is gewijzigd, plaats voor eene faculteit van godsdienst-wetenschap.

Een kerk, die haar roeping beseft, zal er een eer in stellen en het als een onafwijsbare taak beschouwen, hare dienaren op te leiden in de heilige godgeleerdheid.

Zich bezinnend en concentreerend op haar levens- en levend beginsel, kan in de ontkerstende cultuur de kerk van Christus nog zijn een zout en een licht.

1) Vgl. Pfenningdorf, a.a.O. S. III: „So wird auch die Theologie erst dann zu einer ihrer Eigenart bewussten Wissenschaft sich gestalten können, wenn sie sich von der Herrschaft ihr ursprünglich fremder Gesichtspunkte und Methoden befreit, und zur Erkenntnis der ihrem eigenen Stoffgebiete entsprechenden Denkweise hindurchdringt“. S. 20 f.: „Anstatt in der „restlosen“ Anpassung an die Methoden anderer Wissenschaften, deren sie als Hilfsmittel bedarf, den Beweis ihrer eigenen Wissenschaftlichkeit zu erblicken, muss sie versuchen, durch die Vertiefung in ihr eigentümliches Objekt die für ihre Arbeit notwendigen und leitenden Grundsätze zu gewinnen“.

2) a.a.O. S. 43.

3) Vgl. o.a. R. Müller Freienfels, Irrationalismus, Leipzig 1922.

4) „Die Entdeckung der Welt und des Menschen“ ist nach Burckhardts bekanntem Wort die Grosstat der Renaissance. Der „moderne“ Geist hat sich entwickelt im Gegensatz zum mittelalterlichen Supranaturalismus: er wendet sich nicht bloss gegen die übernatürliche Autorität, die intellektuelle, ethische und religiöse Autonomie einschnürt, er kehrt sich auch ab von dem Jenseits, u. s. w. „Im Gegensatz zu der transzendenten Welt ist es die Welt der „Immanenz“, die den zum Selbstbewusstsein erwachten Erdmensch ganz in Anspruch nimmt“. H. E. Weber, Das Geisteserbe der Gegenwart, u. d. Theologie, Leipzig 1925, S. 43.

5) „Als die Deuterin und Kunderin bewussten christlichen Gottesglaubens ist die Dogmatik mit dem Glauben eingestellt auf das Ewige, das Ueberweltliche, das Uebergeschichtliche. Aber durch die Eigenart dieses Glaubens, durch die Eigenart der christlichen Religion als Geschichtsreligion wird sie zugleich hineingewiesen in die Geschichte. Es ist das Geheimnis des Christusglaubens, dass das Ewige, der Ewige, sich durch geschichtliche Offenbarung „in Christus“, erschliesst zu persönlicher Gemeinschaft. Der Christusglaube schafft eine Theologie, die mit Wesensnotwendigkeit *Geschichtstheologie* ist“, H. E. Weber, a.a.O. S. 66.

6) Vgl. mijne rede: Het probleem van den oorsprong der christelijke religie, 1922.

7) Weber, a.a.O. S. 74: „Hier ein „Skeptizismus“, eine kritische Auflösung, der das Bild des wirklichen geschichtlichen Jesus entschwindet im Nebel von Gemeindedogmatik, Legende, Mythos. Dort der „Eschatologismus“, eine zeitgeschichtliche Schau im grellen Licht religionsgeschichtlicher Beleuchtung, in der Jesus, kaum zu mildern, die Züge des Schwärmers trägt, das Opfer jüdischer Zukunftsphantastik wird.“

8) E. Brunner, Erlebnis, Erkenntnis und Glaube,³ 1923, S. 112, 105.

9) Weber, a.a.O. S. 70: „Solche Worte verraten, dass man die Geschichte noch ansieht mit den Augen des Historismus, durch den man sich hat hindurchkämpfen müssen. Aber so eben deuten sie auf den Schaden“.

10) Weber, a.a.O. S. 70.

11) Weber, a.a.O. S. 71: „Für die Theologie, die in der Geschichte Offenbarung sucht, muss es die *Schicksalsfrage* werden, dass sie ihm (n.l. dem Historismus) nicht verfallt“.

12) a.a.O. S. 137 ff.

13) Weber, a.a.O. S. 55: „Das Geschichtliche birgt in all seiner zeitlichen Bedingtheit ein *tiefes Geheimnis*. Das ist die Beziehung zum Ewigen, die Abspiegelung des Ewigen, das Wirksamsein des Ewigen, das Ringen um das Ewige“.

14) Pfenningdorf, a.a.O. S. 267: „Es sind neben dem Christentum Weltanschauungen gross geworden, welche, gestützt auf die natur- und geschichtswissenschaftliche Arbeit der Zeit, mit zunehmenden Erfolg in den Konkurrenzkampf mit der christlichen Weltanschauung eingetreten sind“. S. 268: „Wir stehen nun einmal vor der Tatsache, dass andere Weltanschauungen mit dem

Anspruch aufgetreten sind, die Rätsel des Lebens und der Welt besser lösen zu können als das Christentum".

„Die Entchristlichung unseres Volkes ist durch die moderne Aufklärung von der Weltanschauungsseite her eingetreten. Deshalb muss auch vom dieser Seite aus die Gegenwirkung geboten werden".

¹⁵⁾ Men zie zijne „Kurze Darstellung des theol. Studiums", de 4e zijner „Reden über die Religion", en in zijn „Christl. Glaube" par. 125.

¹⁶⁾ Zie noot 4.

¹⁷⁾ A. S. E. Talma, Wijsbegeerte der Theologie, Theol. stud. 1904, bl. 81.

¹⁸⁾ Organiek Besluit van 1815.

¹⁹⁾ „In het Protestantisme vindt de chr. religie haar levende expressie in de openbare prediking van het Woord Gods. Deze is de centrale macht, waardoor de kerk der geloovigen dagelijks in het leven geroepen, onderhouden en bijeengehouden wordt. Op de kerk, hare kennis en haar bestand, moet al onze aandacht en arbeid zich richten.

Eene theologie, die hare beoefenaren niet toerust en bekwaamt voor den dienst der kerk, is hiermede geoordeeld als onvruchtbaar en onbruikbaar".

A. S. E. Talma, Wijsbeg. der theol., Theol. Stud. 1906, bl. 425.

²⁰⁾ Vgl. Dr. J. Severijn, Kerk en Staat, 1923, hfdst. III.

²¹⁾ Men zie de aanhaling in dit tijdschrift jaarg. 1926, bl. 111.

²²⁾ J. I. Doedes, Geen staatstheologie met eene slippendraagster, Utrecht 1877, bl. 8 v.v.

²³⁾ H. Visscher, Van den eeuwigen vrede tusschen wetenschap en religie, Utrecht, 1920, bl. 13.

²⁴⁾ Pfenningdorp, a.a.O. S. 311: „Die erste und vornehmste Arbeit für den Aufbau der christlichen Weltanschauung ist und bleibt die Feststellung des Unterschieds von wissenschaftlichem, theoretischem und Glaubenserkennen.

Auch das Verhältnis von Naturwissenschaft und Glaube (bleibt) im Ungewissen, solange nicht die Frage nach den verschiedenen Erkenntnisgebieten, -weisen und -methoden des exacten Naturerkennens und des christlichen Glaubens grundsätzlich gestellt und beantwortet wird.

Alle wissenschaftlichen Aussagen beziehen sich auf die raumzeitliche und psychologisch gegebene Welt, welche sie nach gesetzmässigen immanenten Zusammenhängen zu ordnen und so zu verstehen suchen. Das Transzendente, Gott, kommt bei der wissenschaftlichen, lediglich nach innerweltlichen Beziehungen und Erfahrungsursachen forschenden Arbeit als Erklärungsgrund überhaupt nicht in Frage".

S. 312: „Das wissenschaftliche *Weltbild* ist nichts anderes als die Zusammenfassung aller zur Zeit vorhandenen wissenschaftlichen Erkenntnisse von der Welt, ihrem Werden und Sein. Die Frage nach den letzten Gründen des Daseins, nach dem Sinn und Zweck des Weltgeschehens, diese Fragen der Weltanschauung gehören nicht in das wissenschaftliche *Weltbild* hinein. Es gibt daher auch keine „naturwissenschaftliche Weltanschauung".

²⁵⁾ Vgl. A. S. E. Talma, Wijsbeg. der theol., Theol. Stud. 1905, bl. 423.

²⁶⁾ H. E. Weber, a.a.O. S. 121 spreekt van een „Rationalismus der technischen Kultur" als kenmerk der moderne wereld. „Die Technik und ihre Kultur ist die gewaltige Schöpfung und Offenbarung des modernen praktischen Rationalismus..... Dieser rationale Geist (bestimmt) die Umschichtung und Neubildung der Gesellschaft. Und das moderne Staatswesen ist von ihm ausgebaut. Dieser Rationalismus kann zur Geissel des Lebens werden".

²⁷⁾ A. S. E. Talma, t.a.p. bl. 425.

²⁸⁾ Bl. 470 v.

²⁹⁾ N. Söderblom, Natürliche Theol. u. allgem. Religionsgeschichte (Beitr. z. Rel. Wiss. v. d. Religwiss. Ges. in Stockholm, I, 1, 1913/14) S. 33: „Mit der Epoche des Deismus und der Aufklärung beginnt für den Begriff der natürlichen Religion eine neue Zeit. Die alte Distinktion zwischen natürlicher und geoffenbarter Religion wurde in der Tat auch weiter inne gehalten. Aber die Grenze zwischen Vernunft und Offenbarung verschob sich zu Gunsten der menschlichen Vernunft".

³⁰⁾ Kant, Zum ewigen Frieden (Ges. Schr. 8, S. 367 Anm.): „Verschiedenheit der Religionen: ein wunderlicher Ausdruck! gerade als ob man von verschiedenen *Moralen* spräche. Es kann wohl verschiedene *Glaubensarten* histo-

rischer, nicht in die Religion, sondern in die Geschichte der zu ihrer Beförderung gebrauchten ins Feld der Gelehrsamkeit einschlagender Mittel und ebenso verschiedene Religionsbücher (Zendavesta, Veda, Koran u.s.w.) geben, aber nur eine einzige für alle Menschen und in allen Zeiten gültige *Religion*. Jene also können wohl nichts anders als nur das Vehikel der Religion, was zufällig ist und nach Verschiedenheit der Zeiten und Oerter verschieden sein kann, enthalten”.

³¹⁾ Zoo doet bijv. nog C. Stange, Die Stellung der Theol. im Zusammenhang der Wissenschaften, (Zeitschr. f. systemat. Theol. II, 2, 1924, S. 345—384): „der Unterschied zwischen beiden besteht darin, dass die allgemeine Religionswissenschaft mit der Religion als Gattung, die Theologie dagegen mit der einzelnen bestimmten Religion des Christentums als persönlicher Ueberzeugung zu tun hat”, S. 348.

³²⁾ Men vergelijkte o.a. W. Wundt, System der Philosophie, S. 1—34.

A. Stadler, Zur Klassifikation der Wissenschaften (Arch. f. System. Philosophie II, S. 1 ff.).

A. Naville, Le principe général de la classification des sciences (ibid. IV, S. 364 ff.).

Wobbermin, Das Verhältnis der Theol. zur modernen Wissenschaft, u. ihre Stellung im Gesamtrahmen der Wissenschaften (Zeitschr. f. Theol. u. Kirche, X, 1900).

P. Tillich, Das System der Wissenschaften nach Gegenständen u. Methoden, 1923.

³³⁾ H. E. Weber, a. a. O., S. 121: Het rationalisme, dat de moderne cultuur kenmerkt „ist ein eigener Rationalismus. Es ist je länger desto weniger der Rationalismus der reinen Wissenschaft; das ist sehr lehrreich an dem sichtlichen Zurücktreten der Universitäten im öffentlichen Leben der Gegenwart zu beobachten.

³⁴⁾ Vgl. Dr. J. Severijn, Kerk en Staat, bl. 120 v., Antirev. Staatskunde, 1925, bl. 372.

VRAAG EN ANTWOORD

BEWERKT DOOR MR. J. W. NOTEBOOM.

1. VRAAG.

Bij het provinciaal comité in onze provincie is het verzoek ingekomen om de vaststelling van een a.r. program voor de Provinciale Statenverkiezingen aan de orde te stellen.

Het Moderamen benoemde een commissie om deze zaak in studie te nemen. Aangezien ik ook in deze commissie werd aangewezen, wend ik mij tot U met de vraag, of ook elders een dergelijk program werd vastgesteld. Gaarne zou ik ook Uw meening vernemen over de vraag, of zulk een program noodig is en welke zaken in dat geval in zulk een program behooren te worden geregeld.

ANTWOORD.

Voor zoover wij hebben kunnen nagaan, bestaat er in de provinciën Friesland, Noord-Holland, Zeeland, Gelderland, Drenthe en Overijssel geen a.r. provinciaal program. Vermoedelijk ook niet in Limburg en Noord-Brabant. In Zuid-Holland werd indertijd evenals in Utrecht een commissie benoemd om zich met de samenstelling te belasten en deze commissie heeft reeds eenig materiaal verzameld, doch ons zijn nog geen resultaten bekend.

In de provincie Groningen heeft het Provinciaal comité reeds geruimen tijd geleden een program van beginselen voor de Statenverkiezing vastgesteld en in 1922 een program van actie ¹⁾.

De vraag, of het vaststellen van een provinciaal program wenschelijk moet worden geacht, is o. i. in het algemeen moeilijk te beantwoorden. Men schijnt, gezien onze boven verstrekte inlichtingen, de behoefte aan een dergelijk program niet sterk te gevoelen. De oorzaak hiervan ligt waarschijnlijk goeddeels in een zeker tekort aan interesse voor de provinciale zaken. Bij de verkiezingen wordt gewoonlijk uitsluitend de beteekenis der Staten als kiescollege voor de Eerste Kamer op den voorgrond geschoven. En de twee jaarlijksche zittingen van de Staten zijn zelfs niet in staat om bij alle Staten-leden voldoende belangstelling te wekken.

De oorzaak ligt echter o. i. ook in het feit, dat de taak der Staten zeer beperkt is. De Rijkswetgever heeft door zijne bemoeiingen op bijna elk terrein de wetgevende bevoegdheid der Staten belangrijk besnoeid. En de eigenlijke bestuurstaak van de provincie berust goeddeels in handen van Ged. Staten. Het uitvoeren van de Rijkswetten en algemeene maatregelen van bestuur zelfs nagenoeg geheel.

Toch kan het o. i. van veel belang zijn omtrent bepaalde punten van provinciaal beleid een program samen te stellen. Vooreerst, wijl door het samenstellen van — en het beraadslagen over een dergelijk program wellicht meerdere belangstelling voor de provinciale aangelegenheden wordt gewekt; bovendien, omdat het op deze wijze mogelijk wordt, met het oog op aangelegenheden, waarbij meeningsverschil niet is uitgesloten, een gemeenschappelijke gedragslijn vast te stellen en hierdoor meerdere vastheid van optreden te verzekeren.

Welke punten in een dergelijk program zullen moeten worden opgenomen, zal o. i. van de omstandigheden moeten afhangen. In provinciën, waar het provinciaal bestuur het terrein zijner werkzaamheden heeft uitgebreid, door op zich te nemen de exploitatie van allerlei bedrijven, door het oprichten van ziekenhuizen, sanatoria of krankzinnigengestichten e.d., komen meer quaesties aan de orde dan in een provincie, waar de taak van het provinciaal bestuur betrekkelijk gering is.

Doch in het algemeen verdienen, naar het ons voorkomt, bij het vaststellen van een provinciaal program wel de volgende punten overweging.

Vooreerst enkele, die in onmiddellijk verband staan met onze beginselen.

Wel bestaat er ten aanzien van die punten in principe eensgezindheid, doch bij toepassing in de practijk blijken de verschillen. Zoo b.v. ten aanzien van de vraag, of invoering van een ambtsgebed in de vergadering der Staten wenschelijk is te achten. Ook al is men het over de wenschelijkheid eens, dan rijzen nog vragen als: moet thans reeds tot invoering worden overgegaan? Moet alleen de zitting der Staten of iedere vergadering met gebed worden geopend? Is naast het openingsgebed ook een sluitingsgebed wenschelijk? Door wien moet gebeden of het gebed gelezen worden? enz. In Zeeland en Zuid-Holland kwamen dergelijke vragen aan de orde. En in Gelderland werd

¹⁾ Voor nadere gegevens omtrent het bestaan of wijzigen van dergelijke programs houden wij ons ten zeerste aanbevolen.

van a.r. zijde een voorstel betreffende de invoering van een ambtsgebed gedaan. Zoo ook ten aanzien van de quaestie van de Zondagsrust. Men zal het er over eens zijn, dat de provincie haar personeel op Zondag vrijaf moet geven. Verschil is mogelijk waar het gaat om de vraag, of de provincie ook eischen moet stellen in het belang der Zondagsrust bij het verleenen van gunsten of het toestaan van subsidiën, en hoever die eischen moeten gaan.

Voorts kunnen geschillen rijzen omtrent de wenschelijkheid van bepalingen tegen het misbruiken van Gods Naam. Men zal het er over eens zijn, dat de provincie niet dulden mag, dat het personeel in haar dienst zich aan dit euvel schuldig maakt. Doch het lijkt ons ook wenschelijk, een bepaalde gedragslijn vast te stellen waar het gaat om vragen — als er onlangs een in de Staten van Zeeland aan de orde kwam — of de provinciale Overheid den plicht heeft ter eerbiediging van Gods Naam op publiek of semi-publiek terrein maatregelen te nemen als bijv. opneming van een vloekverbod voor reizigers in het reglement op de openbare middelen van vervoer, die door de provincie worden geëxploiteerd.

Nog meer dan voor quaesties als deze, is o.i. het uitstippelen van een bepaalde gedragslijn wenschelijk, met het oog op aangelegenheden, waarvan het verband met de a.r. beginselen niet zoo rechtstreeks wordt gevoeld.

Van deze aangelegenheden veroorlooven wij ons er nog enkele te noemen.

Het toezicht op de gemeenten. In verschillende provincies is de vraag urgent, hoever het college van Ged. Staten daarbij heeft te gaan zonder in strijd te komen met het beginsel van de gemeentelijke autonomie. Deze vraag is natuurlijk ook van belang met betrekking tot het toezicht der provincie op de waterschappen enz.

De bedrijven. Het particulier initiatief moet worden ontzien, doch ook aan de gemeenten dient een taak te worden overgelaten. De gemeente is vaak beter geschikt gebleken voor de exploitatie van de bedrijven, dan de provincie. Is het echter gewenscht, dat b.v. met het oog op de kleine gemeenten, door de provincie de exploitatie van bepaalde bedrijven wordt ter hand genomen, dan kan toch de vraag worden gesteld, of niet samenwerking met de gemeente moet worden gezocht. Zoo b.v. door bij electriciteits-voorziening de provinciale taak te beperken tot de productie der electriciteit en den aanleg van de hoogspanningsleiding, doch aan de gemeente de verdere aansluitingen over te laten.

Personeel. Enkele belangrijke vragen zijn: Is een bijzondere regeling van den rechtstoestand van ambtenaren en werklieden gewenscht? Moet georganiseerd overleg worden ingevoerd? Zoo ja, moet dat overleg een uitsluitend adviseerend karakter dragen, of moet het geregeld worden in den geest van het reglement voor de gemeente-werklieden te Amsterdam? Moet de ambtenares bij huwelijk worden ontslagen? Voorts kunnen betreffende den werktijd en de bezoldiging vragen aan de orde komen als: Moet bij de salarisregelingen rekening worden gehouden met den omvang van het gezin van den ambtenaar? Moeten, ingeval van bezuiniging op de bezoldigingen, allereerst de kindertoeslagen worden ingetrokken? Moet ten aanzien van het personeel worden bezuinigd, hetzij door werktijdverlenging, hetzij door verhaal van pensioenpremies of salarisvermindering? En deze vragen zijn nog met tal van andere te vermeerderen.

Onderwijs. Men zal het er over eens zijn, dat de provincie bij het verleenen van subsidie het bijzonder onderwijs op denzelfden voet moet behandelen als

het openbaar. Doch er kan weer meeningsverschil rijzen over de vraag, of de provincie haar steun ten behoeve van het onderwijs moet beperken tot het nijverheids- en landbouwonderwijs, dan wel of zij ook het middelbaar onderwijs of bewaarschoolonderwijs subsidieeren moet.

Volksontwikkeling. Heeft de provincie ten aanzien van de volksontwikkeling een taak? Steun aan bibliotheken en leeszalen zal niet steeds algemeene instemming vinden. Doch ook financieele steun aan vereenigingen voor wetenschap en kunst ontmoet vaak (men denke b.v. aan de dramatische kunst) in a.r. kring ernstig bezwaar. En in het bijzonder geldt dit ook voor subsidie aan volksuniversiteiten. De rede van den heer Schouten in de vergadering van de Staten van Zuid-Holland van December 1923 toont wel, dat de volksuniversiteit niet in alle gezaghebbende kringen onzer partij met veel sympathie wordt begroet.

Volksgezondheid. Ook ten aanzien van de taak van de provincie op het gebied van de volksgezondheid kunnen de opvattingen uiteenloopen. De stichting van provinciale inrichtingen voor krankzinnigen in Noord-Holland geeft geen erg gunstige resultaten van de provinciale bemoeiingen te zien ¹⁾. Toch kan het ingrijpen van de provincie met betrekking tot de volksgezondheid somtijds in hooge mate gewenscht zijn. Blijkt b.v., dat de verzorging van de zieken ten plattelande niet voldoende in de gemeentelijke en particuliere ziekenhuizen kan geschieden, dan rijst de vraag, of de provincie hier geen taak heeft te vervullen. Evenzoo wanneer zoowel het particulier initiatief als de gemeenten in gebreke blijven voldoende maatregelen te nemen ter bestrijding van tuberculose, ter verzorging van zuigelingen uit behoeftige gezinnen, enz.

Verkeer. De zorg van de provincie voor hare land- en waterwegen brengt natuurlijk het verkeersvraagstuk aan de orde (vernieling der wegen door vracht-auto's, autobusverkeer). En dit vraagstuk zal ook na het tot stand komen van de wegenwet hare actualiteit op het terrein der provinciale politiek niet geheel verliezen.

Daarnaast staat het vraagstuk van de binnenvaart. Het moderne verkeer heeft de binnenvaart in een moeilijke positie gebracht. In verband hiermede kan vermindering van sluisgelden, bruggelden en dergelijke of eenige andere tegemoetkoming overweging verdienen.

Werkloosheid. Men kan vragen: heeft de provincie wel een taak ten aanzien van de werkloosheid? Wordt die vraag bevestigend beantwoord, dan zal algemeen aan steunverleening door productieve werkverschaffing of subsidie aan bevoegde instellingen ter bevordering van de emigratie binnen de landsgrenzen of naar het buitenland, of van de overplaatsing van overcomplete werkzoekenden in andere bedrijfstakken de voorkeur worden gegeven. Doch moet — indien deze middelen niet toereikend zijn — de provincie er toe medewerken, dat aan „uitgetrokken” arbeiders een bijzondere werkloosheidsuitkering wordt toegekend, ten einde daardoor te voorkomen, dat deze arbeiders een beroep op de arbesturen moeten doen?

En zoo zijn er meer punten, waaromtrent bespreking buiten de Statenvergadering en — zoo mogelijk — het vaststellen van een gemeenschappelijke gedragslijn, ons zeer wenschelijk voorkomt.

¹⁾ Men zie hieromtrent het artikel van den heer H. de Wilde in het Juli-Aug. nummer 1926 van dit tijdschrift.

2. VRAAG.

Als abonné van het tijdschrift „Antirevolutionaire Staatkunde” verzoek ik U beleefd in de vraag-en-antwoordrubriek van dit orgaan de volgende quaestie te behandelen, waarvoor bij voorbaat mijn dank.

Art. 3 van de Statuten eener Vereeniging tot het exploiteeren van een Bewaarschool luidt als volgt:

„De grondslag der vereeniging is, dat de Bijbel is het onfeilbaar Woord Gods naar de opvatting van de drie formulieren van Eenigheid, hetwelk zij aanvaardt als eenig richtsnoer voor opvoeding en onderwijs”.

In art. 20 der statuten worden de artt. 3 en 20 onveranderlijk en niet voor intrekking vatbaar verklaard.

Naar aanleiding hiervan verneem ik gaarne Uw antwoord op de vraag of een dergelijke onveranderlijkverklaring van één of meer bepaalde artikelen der Statuten gewenscht mag heeten, en welke juridische beteekenis aan dergelijke clause mag worden gehecht.

1. Bij de vaststelling der Statuten van bovenbedoelde vereeniging werd n.l. het nut van dergelijke bepaling betwijfeld, daar ter gelegenheid van een algemeene ledenvergadering de meerderheid toch in staat zou zijn art. 3 der Statuten buiten werking te stellen door eenvoudig te besluiten de Statuten geheel in te trekken en nieuwe vast te stellen, met zoodanige wijziging van den grondslag dat het streng orthodoxe standpunt, thans in art. 3 geformuleerd, verlaten wordt. Vandaar dat werd voorgesteld, de onveranderlijkverklaring van art. 3 niet in de Statuten op te nemen. Deze zienswijze werd gedragen door de gedachte, dat de meerderheid der leden, wanneer aan de vereischte formeele handelingen werd voldaan, rechtens volkomen bevoegd is, de bestaande Statuten geheel in te trekken en nieuwe vast te stellen. Na de intrekking houdt het gezag der oude Statuten op en is de Vereeniging vrij in de nieuwe Statuten ten opzichte van den grondslag — en ook overigens — te bepalen wat zij wil. De eenige mogelijkheid, welke voor de minderheid overblijft, is te bedanken als lid der Vereeniging.

2. Van andere zijde daarentegen werd de wenschelijkheid betoogd bedoelde onveranderlijkheidsclause te handhaven, daar men van meening was, dat een dergelijke clause wel degelijk beteekenis had.

Volgens de voorstanders der clause zou n.l. alleen door ontbinding der Vereeniging of met algemeene stemmen verandering der Statuten ten aanzien van dit punt kunnen worden bereikt; de opvatting sub 1 werd o.m. bestreden met de opmerking, dat bij juistheid dier opvatting een latere generatie (van een andere, althans ruimere gezindheid zijnde), ondanks de omstandigheid dat art. 4 der Statuten voor toetreding tot de Vereeniging instemming met art. 3 als vereischte stelt, tegen de uitdrukkelijke bedoeling der oprichters in, tijdens het bestaan der Vereeniging en met haar voortbestaan, den grondslag zou kunnen wegnemen, althans ondermijnen, iets wat onaannemelijk werd geacht.

Tenslotte waren de voorstanders van meening, dat goedkeuring van

de nieuwe Statuten eventueel vastgesteld volgens de opvatting sub 1 bij de Kroon bezwaar zou kunnen ontmoeten wegens strijd met de goede zeden, ingeval door de minderheid de aandacht der Kroon op deze zaak werd gevestigd.

ANTWOORD.

Laten we bij het beantwoorden dezer vragen de volgorde mogen omkeeren. Om de gewenschtheid van een bepaald voorschrift te beoordeelen, is het toch van belang vooraf na te gaan de juridische beteekenis.

* * *

Bij art. 20 van de statuten worden art. 3 (dat de grondslag der vereeniging aangeeft) en art. 20 zelf onveranderlijk en niet voor intrekking vatbaar verklaard. De bedoeling van de stichters der vereeniging is dus blijkbaar door een dergelijk voorschrift den grondslag van de vereeniging tegenover een mogelijk gewijzigd inzicht van latere ledenvergaderingen onwrikbaar vast te stellen.

Wordt nu op die wijze deze bedoeling verwezenlijkt?

Naar onze meening zeer zeker. Uit het feit, dat — althans volgens de nog steeds heerschende leer — de daad van oprichting der vereeniging beschouwd moet worden als een overeenkomst tusschen de oprichters, waarbij de statuten de voorwaarden behelzen, volgt, dat slechts bij overeenstemming van alle oprichters of hun rechtverkrijgenden (erfgenamen) statutenwijziging mogelijk is, tenzij de statuten zelve afwijkende bepalingen omtrent de wijziging behelzen.

Dergelijke afwijkende bepalingen treft men — nagenoeg zonder uitzondering — in alle statuten aan. In den regel wordt daarbij de ledenvergadering bevoegd verklaard om hetzij bij gewone hetzij bij gequalificeerde meerderheid van stemmen de statuten aan een herziening te onderwerpen.

Heeft de meerderheid de bevoegdheid om de statuten te wijzigen, dan volgt hieruit nog niet, dat iedere wijziging geoorloofd is. Zelfs al wordt die bevoegdheid niet uitdrukkelijk door de statuten beperkt, dan zou er toch reeds ernstige twijfel kunnen rijzen aan de wettigheid van een besluit, waarbij de grondslag van de vereeniging zou worden aangetast of de individueele rechten der minderheid zouden worden gekrenkt.

Bevatten de statuten echter naast de bepalingen omtrent de bevoegdheid tot wijziging van de statuten een uitdrukkelijk voorschrift als dat van art. 20, dan is (voor wat de bij dat artikel bedoelde punten betreft) geen plaats meer voor twijfel, doch staat het vast, dat deze bevoegdheid *niet* geldt ten aanzien van de in dat voorschrift genoemde artikelen, i.c. art. 3 en 20.

Een meerderheidsbesluit van de ledenvergadering tot wijziging van bedoelde artikelen zal dan rechtskracht missen wegens strijd met de statuten en kan mitsdien ten gevolge hebben een weigering van de (voor elke wijziging of verandering van goedgekeurde statuten vereischte) koninklijke bewilliging.

En speciaal voor schoolvereenigingen is die bewilliging van veel gewicht. Want doorgaans genieten deze steun uit de overheidskas. Doch dergelijk subsidie wordt niet verleend aan vereenigingen dan voor zoover zij rechtspersoonlijkheid hebben, d. w. z. voor zoover hare statuten de goedkeuring van de Kroon hebben verkregen.

Wijziging van art. 20 is intusschen o.i. rechtens niet uitgesloten. Evenals iedere overeenkomst, kan ook de overeenkomst, waarbij de vereeniging is opgericht en de statuten zijn vastgesteld, door een latere overeenkomst worden gewijzigd. En — het voorschrift van art. 20 ten spijt — zijn ook de artikelen 4 en 20 hier niet aan de toepassing van dien regel onttrokken. Doch dan is eisch, dat *alle* oprichters of hun erfgenamen instemmen met het wijzigen van deze artikelen.

Overigens bestaat er geen middel om art. 20 buiten werking te stellen, dan het ontbinden der vereeniging.

Nu werd ten Uwent als derde mogelijkheid naar voren gebracht: intrekking van de statuten en het vaststellen van nieuwe statuten, waarin een gewijzigde bepaling betreffende den grondslag der vereeniging zou voorkomen.

Het komt ons voor, dat een daartoe strekkend besluit reeds op grond van strijd met art. 20 nietig is, tenzij men er in ziet een besluit tot ontbinding van de vereeniging.

Dit laatste zal men echter alleen mogen aannemen, wanneer het besluit genomen is met inachtneming van de statutaire voorschriften omtrent de ontbinding der vereeniging. En in elk geval zal ook o.i. een dergelijke „statutenwijziging” niet licht de goedkeuring van de Kroon erlangen.

Waar dus slechts, hetzij door een *eenstemmig* genomen besluit van de oprichtingsvergadering, hetzij door ontbinding der vereeniging aan de werking van art. 20 is te ontkomen, is o. i. de waarborg, dien dat artikel geeft, niet zoo gering.

Een eenstemmig besluit van de oprichters of hun erfgenamen, waardoor in principe wordt afgeweken van den vroeger vastgestelden grondslag der vereeniging, is vrijwel uitgesloten. En ontbinding der vereeniging ter bereiking van het beoogd doel in strijd met de wenschen eener minderheid, die aan den statutairen grondslag wil vasthouden, brengt belangrijke bezwaren mede. Bij ontbinding erlangen immers de individueele leden aanspraak op de bezittingen der vereeniging, voorzoover deze niet benoodigd zijn om de schuldeischers der vereeniging te voldoen. En deze rechten mogen niet (ook niet langs een omweg b.v. door overdracht der bezittingen aan een nieuwe vereeniging vóór het ontbinden van de oude) door de meerderheid worden verkort, op straffe van nietigheid van een daartoe strekkend besluit.

* * *

Gaat U accoord met onze opvatting omtrent de beteekenis van de door U bedoelde bepaling, dan is het antwoord op de vraag naar de gewenschtheid niet moeilijk meer. Het beslist christelijk karakter van de vereeniging, voorzoover dit uit de statuten blijkt, wordt erdoor gewaarborgd tegen den invloed van andersdenkenden, die — ondanks den eisch van instemming met den grondslag bij toetreding als lid — binnen den kring der vereeniging mochten dringen.

En dit is van veel — ook practisch — belang. Immers, door een bepaling als van artikel 3 wordt aan de vereeniging officieel ten aanschouwe van het publiek het stempel van Christelijk opgedrukt. Maar deze openlijke getuigenis omtrent het karakter der vereeniging verscherpt ook den plicht van leden en bestuurders om zoowel tegenover vriend als tegenover vijand de gedragingen der vereeniging te doen overeenstemmen met den grondslag. En mocht te eeniger tijd een meerderheid in een vergadering worden gevonden ten gunste

van een besluit, lijnrecht in strijd met den grondslag der vereeniging (b.v. benoeming van een leerkracht van atheïstische en revolutionaire levensbeschouwing), dan zou een dergelijk besluit rechtskracht missen, waarvan desnoodig (b.v. indien de penningmeester weigerde het salaris of schadeloosstelling uit te keeren) in rechte zou kunnen blijken.

3. VRAAG.

Gaarne zou ik Uw advies inwinnen omtrent de volgende zaak.

Als Raadslid zal ik straks mijn houding moeten bepalen betreffende een verzoek om jaarlijksch subsidie voor een te bouwen ziekenhuis in en door de naburige gemeente X.

Bedoeld ziekenhuis zal worden gesubsidiëerd door de provincie, terwijl de gemeente X een deel van het begrotingstekort voor haar rekening zal nemen. Overigens moet dekking voor het tekort gevonden worden door subsidies van de andere gemeenten in dit gewest. Het ziekenhuis zal dus een gewestelijk doch tevens een neutraal karakter dragen.

Nu bestaat in X een zeer goed R.K. Ziekenhuis, dat juist een belangrijke uitbreiding heeft ondergaan. Voorts is er nog een stadsziekenhuis, doch dit is verouderd en van weinig beteekenis.

De behandeling in de Raden der buitengemeenten over deze zaak teekent zich hiermede af, dat begrijpelijkerwijze de R.K. Raadsleden sterk gekant zijn tegen de aanvraag, terwijl de Vrijzinnigen enz. allen voorstanders zijn.

Onze Raad is van alle buitengemeenten de eenige, waar onze fractie leiding geeft en wij voelen niets voor een neutraal ziekenhuis.

Nu vraag ik: Is de Overheid verplicht ziekenhuizen te exploiteeren? Zoo ja, is het ook gewenscht, dat op deze wijze de gemeenten een deel voor haar rekening nemen? En zoo ja, kunnen wij als a.r. een dergelijk neutraal streven steunen?

ANTWOORD.

Indien met de vraag, of de Overheid verplicht is ziekenhuizen te exploiteeren, bedoeld wordt een wettelijke verplichting, dan moet het antwoord ontkennend luiden. Een dergelijke verplichting bestaat niet.

Hiermede is echter niet gezegd, dat de gemeente geen wettelijke taak heeft ten opzichte van de ziekenverzorging. De gemeente heeft ten aanzien van de ziekenzorg inderdaad verplichtingen, al zegt de wet ook niet dat ze gehouden is een ziekeninrichting te stichten of in stand te houden.

Die verplichting volgt eensdeels uit de algemeene bestuurstaak van de gemeente, waaronder ook valt de zorg voor de volksgezondheid (vgl. art. 135 der Gem.Wet); anderdeels uit bijzondere wettelijke regelingen, als b.v. die van de Armenwet, krachtens welke de gemeente belast is met de zorg voor armlastige zieken (vgl. de artt. 33 e.v.) en de regeling van de wet op de besmettelijke ziekten, die de gemeenten, waar dit door Ged. Staten der pro-

vincie wordt bepaald, verplicht eene gelegenheid tot afzondering en verpleging van lijders aan besmettelijke ziekten in te richten.

Trouwens, al ware het, dat de wet geenerlei verplichting in dit opzicht voorschreef, dan zou de gemeente toch naar de a.r. beginselen gehouden zijn, zich in bepaalde gevallen het lot der zieken aan te trekken, voorzover particulieren of particuliere vereenigingen in gebreke bleven dit te doen, of wanneer (zooals bij besmettelijke ziekten) met het oog op de gevaren voor de volksgezondheid behoort te worden ingegrepen.

Waar nu, zooals in het onderhavig geval, een poging wordt gedaan, om met steun van de provincie en verschillende belanghebbende gemeenten in de ziekenverzorging te voorzien, zouden wij in principe geen bezwaar hebben, mede te werken aan het verleenen van een subsidie, zelfs niet, nu beoogd wordt de oprichting van een ziekeninrichting van neutraal karakter. In een land en een gemeente met gemengde bevolking dragen nu eenmaal niet alle publieke inrichtingen een positief christelijk stempel. En bij dit feit heeft de Overheid zich neer te leggen. Stelde zij zich op het standpunt, dat alleen christelijke inrichtingen moeten worden gesubsidieerd, dan zou zij onrecht plegen tegenover de groepen der bevolking, die de christelijke levensovertuiging missen en geen prijs stellen op gebruik van inrichtingen, die op christelijke basis staan. Zij zou dan dezelfde fout begaan, die de vroegere liberale regeeringen maakten, door de overheidskas uitsluitend open te stellen voor lagere scholen van neutraal (ongodsdienstig) karakter.

Onzerzijds moet de eisch worden gesteld, dat de Overheid de christelijke inrichtingen niet achter stelt bij de neutrale. Een neutrale inrichting kan — indien daartoe termen bestaan — worden gesteund, doch, indien er van christelijke zijde een poging wordt gedaan om een eigen inrichting tot stand te brengen, mag de Overheid — mits natuurlijk aan zekere eischen voldaan wordt — zich evenmin afzijdig houden.

De vraag blijft echter, of het practisch wenschelijk is, in het bedoelde geval subsidie te verleenen. Nu zijn wij uiteraard niet bevoegd, een positief antwoord op die vraag te geven. Doch er zijn toch enkele punten, waarop wij de aandacht willen vestigen.

Behalve de vraag, of de gemeentekas de nieuwe last dragen kan, rijst ook deze vraag, of de gemeente en de ingezetenen der gemeente een zoodanige behoefte hebben aan een nieuw ziekenhuis, dat de gemeente zich deze opoffering mag getroosten. Te dien aanzien zouden we het volgende willen opmerken.

Het is mogelijk, dat de bevolking van Uwe gemeente slechts zeer geringe of in het geheel geen belangstelling koestert voor de stichting van een behoorlijke ziekeninrichting in den omtrek.

Men zou dan wellicht geneigd zijn, bovengestelde vraag ontkennend te beantwoorden. Voor dat geval zouden wij er echter op willen wijzen, *niet uitsluitend* te rade te gaan met de behoefte van eigen gemeente. Iedere gemeente maakt deel uit van een complex van andere gemeenten, waarvan de deelen op onderlingen steun en hulp zijn aangewezen. En die steun en hulp kunnen vooral kleine gemeenten niet ontberen. Weigeren zij stelselmatig medewerking aan gemeenschappelijke maatregelen, wanneer het individueel belang van hun eigen gemeente of van hare ingezetenen niet tastbaar is, dan ondergraven zij hare eigen positie. Want de tegenwoordige tijd met zijn krachtige ontwikkeling

op allerlei gebied dwingt tot het ondernemen van allerlei werken (waterleiding, gas, electriciteit, onderwijs- en ziekeninrichtingen), waartoe de kleine gemeenten slechts bij samenwerking in staat zijn. Weigeren zij echter samenwerking, dan noodzaken zij als het ware het hooger gezag tot ingrijpen, hetgeen doorgaans met aantasting der autonomie gepaard gaat en in sommige gevallen, zelfs op samensmelting (dus op vernietiging van het zelfstandig bestaan) van verschillende gemeenten uitloopt.

Naar wordt medegedeeld bestaat er wel een zeer goed R.K. Ziekenhuis in X doch een verouderd en weinig beteekenend stadsziekenhuis. In die omstandigheden wil het ons voorkomen, dat er wel iets te zeggen kan zijn voor het bevorderen van de stichting van een nieuw ziekenhuis. Van een R.K. inrichting wenschen velen om godsdienstige redenen geen gebruik te maken, zoodat de zieken — willen zij in de omgeving blijven — op het verouderde stadsziekenhuis zijn aangewezen.

Intusschen kunnen de plannen voor het nieuwe ziekenhuis zoo grootsch zijn opgezet, dat het R.K. ziekenhuis er ten deele door in zijn bestaan wordt bedreigd, terwijl bij ongewijzigde uitvoering van deze plannen, juist tengevolge van het bestaan van het groote neutrale ziekenhuis, eventuele pogingen van christelijke zijde om een ziekenhuis te stichten wellicht nimmer met succes zouden worden bekroond en daardoor tevens de kans op een regeling van de z.g. vrije ziekenhuiskeuze ten behoeve van de armlastige patiënten voor goed verkeken zou zijn.

In dat geval ware steun van het voorstel afhankelijk te stellen van een minder royalen opzet der plannen, teneinde later in de gelegenheid te zijn, ook (desgevraagd) de R.K. of een christelijke inrichting steun te bieden.

4. VRAAG.

Wij hebben hier het geval van een bijzondere school, die een aanvraag aan de Gemeente richtte, tot het verkrijgen van een zeker bedrag volgens art. 72 Lager Onderwijswet, bestemd tot aanschaffing van kachels en een kaartenbak. De kachels komen in de plaats van oude, die versleten zijn.

Moet aan die aanvraag voldaan worden, of vallen soortgelijke dingen onder de zaken, die bekostigd moeten worden uit de gelden bedoeld in art. 101 van diezelfde wet?

Gaarne ontving ik in die kwestie van U een advies. Het Gemeentebestuur stelde hier zich steeds op een ruim standpunt maar, als er veel scholen zijn, geven al die kleine bedragen veel administratieve rompslomp.

ANTWOORD.

De verhouding tusschen de artikelen 101 en 72 der Lager Onderwijswet is, naar het ons voorkomt, als volgt: Art. 101 regelt de vergoeding van de *gewone* uitgaven der bijzondere school, terwijl art. 72 de *buitengewone* bestrijkt.

Nu is de vraag maar wat hier onder gewone en buitengewone is te verstaan.

Een algemeene definitie is moeilijk te geven, doch o. i. ook met het oog op dit geval overbodig. Wij zouden meenen, dat de eerste aanschaffing en de vernieuwing van schoolmeubilair onder de buitengewone uitgaven moeten worden

gerekend, terwijl daarentegen het onderhoud, waaronder ook kleine reparaties, als gewone uitgaven moeten worden aangemerkt. Aanschaffings- of vernieuwingsuitgaven behoeven toch immers slechts eens in de 10 of 20 jaren te worden gedaan. Er bestaat daarom aanleiding deze lasten over verschillende jaren te verdeelen, m. a. w. ze tot de buitengewone te rekenen.

Voor deze meening vinden wij steun in het onlangs genomen besluit van de Kroon d.d. 15 Jan. 1926 no. 8 (opgenomen in no. 3885 van *De Gemeentestem*), waarbij beslist werd, dat ook de gelden voor het vervangen van oude schoolmeubelen door nieuwe ingevolge art. 72 L.O.wet bij de gemeente kunnen worden aangevraagd.

Onderschrijft de Raad deze meening, dan behoeft daaruit nog niet noodzakelijk te volgen, dat de aanvraag moet worden ingewilligd. Het zal U wel bekend zijn, dat de jurisprudentie bij het beslissen omtrent aanvragen ex art. 72 L.O.wet (voorzover deze althans niet betreffen de stichting van een schoolgebouw) den maatstaf aanlegt van hetgeen normaliter in het belang van het onderwijs gevorderd wordt. Zoo de K.B. van 29 Maart 1923 A.B. 1923 p. 109 (bijbouwen van een overblijflokaal) en 15 Maart 1923 A.B. p. 287 (aanbrengen van een kamer voor schoolpersoneel). In beide gevallen oordeelde de Kroon de grenzen van het normale overschreden en beschouwde daarom de gevraagde verandering van inrichting niet als een verandering als bedoeld bij art. 72.

De Regeering huldigt — b.v. wat aangaat de vervanging van kachelverwarming door centrale verwarming — een ruimere opvatting. En in het algemeen staat zij tegenwoordig bij verschil van meening over vragen omtrent de toepassing van de artt. 72 en 101 meer aan de zijde der besturen dan vroeger. Het lijkt ons daarom raadzaam niet al te spoedig overschrijding van de normale eischen van het onderwijs in een dergelijk geval aan te nemen doch zich liever — gelijk Uw gemeente te recht doet — op een ruimer standpunt te stellen.

Een andere vraag is natuurlijk, of er bezwaar bestaat, dat het Gemeentebestuur in overleg met de schoolbesturen uitgaven ten behoeve van gedeeltelijke vernieuwing van schoolmeubilair brengt onder de uitgaven, die krachtens art. 101 door het Gemeentebestuur moeten worden vergoed. Van de zijde van het Gemeentebestuur bestaat o. i., mits deze uitgaven betrekkelijk gering zijn, geen bezwaar. Alleen indien het Gemeentebestuur tegen den zin van de schoolbesturen dergelijke uitgaven onder art. 101 zou willen brengen door n.l. een aanvraag ex art. 72 L.O.wet te weigeren, zou er kans bestaan dat de Gemeente in hooger instantie in het ongelijk werd gesteld.

Van het standpunt der schoolbesturen lijkt het ons intusschen voorzichtiger om den weg van art. 72 L.O.wet te bewandelen. De mogelijkheid is toch niet uitgesloten, dat de gemeente er later, bij gewijzigde samenstelling van haar bestuur, bezwaar tegen zou maken om dergelijke uitgaven onder de jaarlijks door de gemeente te vergoeden uitgaven voor de instandhouding der bijzondere scholen te brengen. En met die mogelijkheid dient te meer rekening te worden gehouden, wijl, naar de meening der Kroon blijkens een onlangs genomen Koninklijk Besluit (K.B. van 18 Juni 1926 S. no. 201), dergelijke uitgaven niet behooren tot de onderhoudskosten bedoeld in art. 101 L.O.wet. Bedoelde uitgaven dienen dan ook — naar het oordeel der Kroon — buiten beschouwing te blijven bij de berekening van de jaarlijksche voorschotten voor exploitatieuitgaven aan de bijzondere scholen.

5. VRAAG.

Door mij is bij de begrootingsdebatten een voorstel aanhangig gemaakt tot het geven van ontslag aan huwende onderwijzeressen beneden den 45-jarigen leeftijd.

Burgemeester en Wethouders schijnen hier niet veel voor te voelen. De Wethouder van onderwijs beweerde indertijd, dat het mogelijk was ieder geval op zich zelf te bezien. Ik bestreed dit als onjuist en niet mogelijk. Is dit zoo?

Kunt U mij zeggen, hoe de redactie van een desbetreffend voorstel luiden moet?

ANTWOORD.

Het verschil van meening tusschen U en den Wethouder van onderwijs schijnt aldus, dat de Wethouder oordeelt, dat de Raad in ieder speciaal geval overwegen kan, of hij ontslag zal verleenen of niet, terwijl Uw meening is, dat er eerst een algemeene regeling bij verordening moet worden vastgesteld.

In dit geschil zouden wij Uw zijde kiezen.

Bij de wet van 28 Mei 1925 S. 207 is achter de derde alinea van art. 38 L.O.wet de volgende bepaling opgenomen:

„De Gemeenteraad kan bepalen, dat eene onderwijzeres, die voor het bereiken van den vijf en veertigjarigen leeftijd in het huwelijk treedt, of een onderwijzer of eene onderwijzeres, die een bepaalden leeftijd, welke niet lager mag zijn dan vijf en zestig jaren, heeft bereikt, op dien grond zal worden ontslagen. Zoodanig ontslag geschiedt alsdan door Burgemeester en Wethouders met ingang van onderscheidenlijk den dag van het huwelijk en den eersten dag der maand, volgende op die, waarin de gestelde leeftijd is bereikt. Echter kan de Gemeenteraad bepalen, dat een ontslag op grond van het bereiken van een bepaalden leeftijd krachtens besluit van den Gemeenteraad op voordracht van Burgemeester en Wethouders telkens voor een jaar zal kunnen worden opgeschort”.

Leest men deze bepaling, dan moet men o. i. tot de conclusie komen, dat een algemeene gemeentelijke verordening eisch is. Is echter de Wethouder van oordeel dat deze bepaling op dit punt nog niet duidelijk genoeg is, dan gelieve hij te raadplegen de Memorie van Toelichting, die indertijd het ontwerp van deze wet vergezelde. Daarin werd door den Minister zeer duidelijk te verstaan gegeven, dat de bovengenoemde bepaling een algemeene raadsverordening eischt. De Minister zeide n.l.:

„Bij het ontworpen nieuwe vierde lid van art. 38 wordt voorgesteld, dat in deze beide soorten van gevallen, *waarin het ontslag berust op eene verordening van den Gemeenteraad*, dat ontslag zelf verleend zal worden door Burgemeester en Wethouders, omdat eene andere beslissing van den Raad dan overbodig is”.

* * *

Als voorbeeld van een ontwerp-regeling te dezer zake moge dienen het onderstaand voorstel, ontleend aan de raadsstukken van de Gemeente Apeldoorn:

„De Raad der Gemeente Apeldoorn,
 „Gezien het voorstel van Burgemeester en Wethouders van 7 Augustus 1925,
 no. 409⁴;

„Gelet op de wet van 28 Mei 1925, Staatsblad no. 207;

Besluit:

vast te stellen de volgende VERORDENING op het ontslag van onderwijzers en onderwijzeressen.

Artikel 1.

„Een onderwijzeres, die vóór het bereiken van den 45-jarigen leeftijd in het huwelijk treedt, of een onderwijzer of een onderwijzeres, die den leeftijd van vijf en zestig jaar heeft bereikt, zal op dien grond door Burgemeester en Wethouders worden ontslagen.

Artikel 2.

„Het ontslag in het vorig artikel bedoeld, gaat in onderscheidenlijk den dag van het huwelijk en den eersten dag der maand volgende op die, waarin den vijf en zestig-jarigen leeftijd is bereikt.

Artikel 3.

„Een ontslag verleend op grond van het bereiken van den vijf en zestig-jarigen leeftijd kan door den Gemeenteraad, op voordracht van Burgemeester en Wethouders telkens voor een jaar worden opgeschort.

Artikel 4.

„Deze verordening treedt in werking den dag van afkondiging.

Gedaan ter openbare raadsvergadering van
 1925”.

DE SCHOOLSTRIJD IN DUITSCHLAND, 1918—1926.

DOOR

DR. W. KOLFHAUS.

De lagere school in Duitschland is tot aan de revolutie met weinige uitzonderingen nooit anders dan konfessioneel geweest. De poging van het liberalisme haar simultaan te maken in de jaren der „Kultur Kampf” onder Vorst Bismarck 1874, bleef eene korte episode en mislukte spoedig. De hogere scholen hadden gedeeltelijk, of een roomsch, of een protestantsch karakter; een kleiner gedeelte onzer burgerscholen en gymnasia was bestemd voor alle religieuze gezindheden, doch wilde in geen geval ophouden christelijke school te zijn. Strijd om de school, om haar te redden voor de pogingen der radikale groepen in de politieke- en onderwijzerswereld, de wettelijke bestaande konfessioneele school te ondermijnen, kenden wij reeds vóór de revolutie. Toch handhaafde de regeering, gesteund door de toen heerschende konservatieve partij en het roomsche Centrum, de christelijke school en belette de vijandige krachten het beoogde doel te bereiken. Slechts hierin slaagde het modernisme, de neutraliteit der school al meer tot shibboleth der van den christelijken geest afkeurige elementen te verheffen. Deze situatie veranderde geheel met den dag, toen de monarchie ineenstortte. Wat zich onder de oppervlakte schuil gehouden had, kwam tot openbaring.

Om het overzicht over de tijdsruimte van 1918 tot 1926 te vergemakkelijken moeten wij ons er toe beperken, in het volgende opstel de groote lijnen der ontwikkeling gade te slaan, zonder al te wijdloopig in details te treden.

1. *De toestand na de revolutie.*

Teekenend voor de mentaliteit der revolutiemannen blijft het feit, dat een der ruwste en meest onbeschaafde socialistische leiders Adolf Hoffmann, in Pruisen en in Brunswijk zelfs eene vrouw uit de laagste klassen der maatschappij tot minister voor eeredienst en onderwijs benoemd heeft. Zoodra Hoffmann het roer in handen had, gaf hij zijn hart lucht in fellen haat tegen alles, wat aan het christelijk karakter der school herinnerde. Het geldig recht kort en klein slaande, vernietigde hij met één pennestreek, door aanschrijving van 29 November 1918, de christelijke school, bepalende, dat het gebed bij begin en sluiting der lessen en elke religieuze plechtigheid in de toekomst achterwege blijven

zou. Het onderwijs in religie zou noch voor onderwijzers noch voor leerlingen langer verplichtend zijn; geen huiswerk mocht voor de lessen in de religie aan de leerlingen opgedragen worden. De bedoeling was duidelijk: elke uiting van den christelijken geest moest gestopt worden. Voor den storm van verontwaardiging in stad en land had Hoffmann reeds na eenige weken te wijken en zijn opvolger Konrad Horenisch zag zich genoodzaakt, het beruchte bevel van zijn voorganger aanstonds te verzachten en op 1 April 1919 geheel te schrappen. De konfessioneele school bleef behouden met de mogelijkheid, naast de christelijke, ook scholen zonder religie, wereldlijke scholen te institueeren. De uit zoodanige aanvallen op de gewetensvrijheid voortgekomen onrust wierp deze rijke vrucht af, dat de belangstelling in het christelijk onderwijs geweldig toenam en dat overal de ouders zich aaneensloten ter verdediging van hun kroost. Binnen weinige maanden telde men voor eene petitie tot behoud der christelijke school meer dan 8500000 handteekeningen alleen uit de evangelische kerken in Noord-Duitschland, waarbij iets later nog 3300000 handteekeningen uit roomsche gewesten kwamen.

2. De wettelijke bepalingen over de inrichting van het onderwijs.

In 1919 vergaderde de eerste na de revolutie gekozen Rijksdag, die tot taak had, aan het Rijk de nieuwe grondwet te verleenen, dus ook de rechten der school te bepalen. Deze grondwet handelt in de artikelen 147—149 en 174 over de school en spreekt in art. 146 uit, hoe het karakter der toekomstige school wezen zou. De radicale linksche groepen konden uit eigen krachten hun wensch niet doordrijven, aan de oude christelijke school het bestaansrecht te ontnemen. Zij hadden te rekenen met de roomsch-katholieken, wier schoolpolitiek, volgens traditie en overtuiging, tegen de neutrale school en naar de konfessioneele zijde georiënteerd was. Zoo werd een compromis geboren. Art. 146 verkondigt in zijn eerste alinea, dat de toekomstige lagere en hogere Deutsche school niet konfessioneel zou zijn. Terwille van het Centrum echter werd onmiddellijk daarop in het tweede gedeelte van genoemd artikel de opmerking bijgevoegd, dat naar den wil van ouders en voogden der kinderen moest geïnformeerd worden en dat hun zienswijze zoo veel mogelijk over het karakter der school zou beslissen; m. a. w. dat op voorstel der gezinnen de konfessioneele scholen zouden kunnen behouden worden. Volgens art. 174 werd de definitieve regeling van de rechtspositie der verschillende schoolinrichtingen uitgesteld tot nadere beslissingen op lateren termijn en de geheele zaak aan de overleggingen en beraadslagingen eener door vertegenwoordigers aller partijen gevormde commissie toevertrouwd. Voorloopig zijn de schoolbesturen der afzonderlijke Deutsche landen gehouden den historischen toestand te eerbiedigen en aan de rechten der christen-ouders niet te kort te doen. Wettelijk staat het zoo, dat de Rijkswet weliswaar aan de neutrale school de voorkeur geeft, maar toch tegelijk het ongekenkte bestaan der konfessio-

neee school waarborgt. De tweeslachtigheid van dit door compromis tusschen de roomsche en socialistische partijen gewijzigd artikel 146 heeft van het begin af veroorzaakt, dat de onrust in de christelijke kringen voortduurt en dat in die Duitsche vrijstaten, waar de besturen min welwillend of ook vijandig staan tegenover christendom en kerk, de evangelische scholen op allerlei wijze belemmerd worden en aan de ergste dwarsdrijverij onderworpen zijn.

3. *De houding der regeeringen en parlementen.*

In waarheid tegemoetkomend tegenover de christelijke school gedroeg zich alleen de regeering van Beieren. Het bloedig spook van het Bolchewisme in Maart 1919 had het volk de wrange vruchten dezer geestesstrooming doen zien en teweeggebracht, dat sedert dien tijd de rechtsche meerderheid in de Kamer ongeschokt gebleven is. Met vastberaden hand stuurde de regeering aan op het doel, de christelijke grondslagen van het volksleven te versterken en dus vooral de christelijke school in eere te herstellen. Door een concordaat met de roomsche kerk en door een verdrag met de Evangelisch-luthersche kerk van Beieren werd in 1924 het christelijk karakter der scholen verzekerd en ook gezorgd, dat de opvoeding der aanstaande onderwijzers aan de paedagogische academiën door christelijke beginselen geleid wordt, niettegenstaande het hartstochtelijk protest van de liberalistische onderwijzers.

In Pruisen wachtte zich de regeering wel, door de artikelen der Rijks-schoolwet eenvoudig op zij te schuiven, op de paden van minister Hoffmann terug te keeren en een nieuwen storm van verontwaardiging te ontketenen. Om zich in het bewind te handhaven, moesten ook de links gezinde ministers rekenen met de wenschen der roomsche staatspartij, zonder wier steun in Duitschland geen regeering mogelijk is, en mochten zij niet al te fel tegen het christelijk onderwijs optreden. Anderzijds dorst ook geen der elkaar afwisselende regeeringen de radikale groepen met hare eischen moedig van zich af te schudden, en elk ministerie bezweek zodoende heden voor de aanvallen der linksche en morgen voor de vorderingen der rechtsche partijen, met name van Rome. Ter geruststelling der radikale geesten werd toegegeven, nog voor dat de rijks-schoolcommissie haar werk voltooid had, dat scholen zonder religie mochten geopend worden en in tal van grootere plaatsen ontstonden godsdiensthoogescholen. Terwijl de regeering de roomsche scholen ongemeoid liet, stemde zij in vele gevallen er in toe, dat aan de evangelische scholen het kofessioneel karakter werd ontnomen en deze daardoor aan het ongeloof werden overgeleverd. Evangelische kinderen werden uit hun scholen uitgedreven en gedwongen, scholen in ver afgelegene wijken te bezoeken. Mannen, die alle gemeenschap met de evangelische kerk verbroken hadden en zonder blikken of blozen voor hun ongeloof uitkwamen, werden door de besturen tot schoolhoofden en opzieners benoemd. Het gebeurde, dat erkende atheïsten bij het afnemen van

examina de leerlingen in het vak der religie examineerden. Men stond toe, dat leerboeken voor het onderwijs in de Deutsche taal en leesboeken der historie van het volk werden ingevoerd, waaruit alle christelijke gedachte verwijderd was. Noch de Pruisische, noch de Rijksregeering, nam één enkelen maatregel, om de sinds jaren verwachte schoolwet uit het moeras te helpen, waarin zij tengevolge der onverzoenlijkheid der partijen nog altijd begraven ligt. De Pruisische regeering voert geen geregelden krijg tegen het christelijk onderwijs, maar op de geheele lijn ontwaren wij een onafgebroken guerillaoorlog tusschen de christenouders en de door de regeering gedulde, dikwijls zelfs gesteunde, vijanden van het confessioneel onderwijs. Nooit hebben op schoolgebied meer verwarde toestanden geheerscht dan heden.

In overeenstemming met de situatie in Pruisen zijn de verhoudingen in de schoolpolitiek in eenige kleinere staten zooals Lippe, Waldeck, Hessen, Baden, Württemberg. Ook hier is overal de sterkte der verschillende kamerfracties zoo, dat afdoende besluiten tegen de christelijke school voorloopig het doel missen. Eigenaardig is het, dat de haat tegen de religie zich in Zuid-Duitschland veel minder scherp openbaart dan in het Noorden; een verschijnsel misschien daaruit te verklaren, dat de industrie van het Zuiden zeer achterstaat bij de industrie van het Noorden, met hare massale ophooping van menschen uit alle hoeken van het vaderland en uit de omliggende staten. Tevens is in het Zuiden de kerk over het algemeen dieper in het volksleven ingeworteld dan in sommige groote gedeelten van Noord-Duitschland.

Geheel anders dan in deze gewesten is de staat van zaken in landen met beslist linksche regeeringen en parlementaire meerderheden zooals Saksen, Thüringen, Brunswijk, Hamburg. In deze staten is de geschiedenis der school gedurende de laatste acht jaren een echte lijdensgeschiedenis geweest, maar ook een heerlijk getuigenis van het geloof en de volharding van de christelijke ouders en hunne leidsmannen. Over het wettelijk confessioneel karakter der scholen behoefde nergens getwist te worden. Intusschen, waar ooit is de revolutiegeest verdraagzaam geweest of waar heeft hij ooit de rechten der religieuze of politieke minderheden geëerbiedigd? In tegenspraak met de grondwet werd in alle deze „roode” staten het christelijk karakter der school ten eenemale vernietigd en de christelijke school door de simultane vervangen. Men deed de religieuze lessen of geheel vervallen of beperkte ze tot het uiterste en gaf aan het ongeloof der onderwijzers vrij spel. Het onderwijs in den catechismus werd onmiddellijk opgeheven. De viering der christelijke feestdagen, behalve van den Zondag, werd gestaakt, ten minste voor de evangelische leerlingen, want de roomsche scholen bleven nog zekere vrijheden genieten. Ouders, wier kinderen op den herdenkingsdag der reformatie of op den landsbiddag aan de kerkelijke diensten hadden deelgenomen, vervielen wegens schoolverzuim in boete; kinderen uit christelijke gezinnen waren weerloos aan de laagste spotternijen van

goddelooze onderwijzers prijsgegeven. Gewetensdwang en onderdrukking der meest natuurlijke rechten van ouders en kinderen waren dagelijks terugkeerende gebeurtenissen, totdat eindelijk de christelijke ouders de rechtspraak te hulp riepen en door het opperste gerechtshof van het Rijk in het gelijk gesteld moesten worden, toen de herhaalde verwijten der Rijksregering wegens onwettig gedrag vergeefs bleken te zijn. Gelukkig hebben de laatst gehouden verkiezingen in Thüringen en Brunswijk aan de heerschappij der radikale meerderheid een eind gemaakt en eenigszins de orde hersteld. Het treurigst zijn heden nog de toestanden in Saksen en Hamburg en deze zullen ook slechts weinig beteren, vóór de rechtspositie der confessioneele school door de Rijksgrondwet onomstootelijk vastgesteld is. Onverbloemde tegenstanders der christelijke school, hoewel in verschillende nuances, zijn onder de politieke partijen alleen de socialisten en kommunisten. Waar zij in steden en dorpen het bewind in handen hebben, heeft de christelijke school het hard te verantwoorden, en alle klachten der christen-ouders worden zooveel mogelijk genegeerd. De socialistische leiders beweren weliswaar niet tegen de religie gekant te zijn, feitelijk echter doen zij wat zij kunnen, om elke openbaring van het christelijk geloof te bemoeilijken en de christelijke school tegen te werken. Dat binnen de partijgrenzen nog vele menschen aan kerk en school gehecht zijn en aan de christelijke opvoeding van hun kroost de voorkeur geven boven de godsdienstlooze school, valt niet te loochenen, maar dit verandert niets aan de officieele houding der partij en weegt niet op tegen de vijandschap der socialistische pers tegen den Christus. Welbewust streven de radikale groepen naar het doel, de geheele opvoeding van het opkomend geslacht aan kerk en gezin te ontnemen en naar den religieus neutralen staat over te brengen. Evenals in Rusland eischen zij dat de kinderen reeds vanaf driejarigen leeftijd in godsdienstlooze „Kindergärten” geplaatst en tegen alle religieuze infectie beschermd worden. Trouwe helpers der radikalen zijn de democraten. Deze partij verzet zich tegen het verwijt, beslist anti-christelijk te zijn, en verklaart er niets tegen te hebben, dat de leerlingen, indien zij dit begeeren, ook onderwijs in de religie ontvangen. Toch moeten de democraten van de confessioneele school niets hebben. Leerlingen en onderwijzers van alle religieuze en anti-religieuze gezindheden moeten naar hunne meening in een en dezelfde school vereenigd worden, die niet eens op den gevel de inscriptie „christelijke school” dragen mag. De religieuze lessen worden geduld, maar zonder nader verband met de overige lessen; haar plaats in het kader van het schoolleven is ten hoogste de plaats van de sloep achter de boot. Gemeenschappelijk kenteeken der drie genoemde groepen is haar afkeer van de vrije particuliere school, die in Duitschland nog bijna overal onder christelijken invloed staat en voornamelijk in roomsche streken vrij sterk is in getal, en dientengevolge het pogen, de neutrale staatsschool tot algemeene uitsluitend gewettigde dwangschool te verheffen. De andere partijen willen voor voorstanders der christelijke, resp.

confessioneele school doorgaan. De Duitsch-Nationale Volkspartij en het Centrum hebben vanaf het begin van den nieuwen toestand steeds plechtiglijk verklaard, dat zij voor kinderen uit christelijke gezinnen de confessioneele school eischen en dat omgekeerd niet-christelijke ouders het recht moeten verkrijgen, of gemengde of ook godsdienstlooze scholen te hebben. Dus heeft volgens hun overtuiging de staat drie soorten van scholen in gelijke verhouding te erkennen en te steunen: de confessioneele, de neutrale met religieus onderwijs en de godsdienstlooze of wereldlijke school. In het spoor dezer twee groote partijen loopen ook de kleinere burgerlijke groepen als „Wirtschaftspartei” „Bayerische Volkspartei”, „Deutsch Völkische Partei”, allen bezielt met de gedachte, dat de confessioneele school met betrekking tot de historie en de zedelijke welvaart van het volk, niet te ontberen is.

Minder eensdenkend ten opzichte van de confessioneele school is de Duitse volkspartij, eertijds de nationaal-liberale partij. Zonder twijfel kiest ook zij volmondig voor de christelijke school, onder hare leden zijn echter niet weinigen, die de hoop nog niet geheel hebben laten varen, dat het ten slotte toch mogelijk moet zijn, een christendom boven geloofsverdeeldheid uit te stippelen, en die derhalve nog altijd lonkend naar de „christelijke” simultaanschool uitkijken.

Gezien de sterkte der politieke partijen is dus de meerderheid voor de confessioneele scholen wel bij machte, aan deze het wettig bestaan te verzekeren. De redenen voor het niet slagen in dit opzicht zijn te zoeken in de vrees der verschillende op elkaar volgende regeeringen, voor welke de schoolquaestie het heete ijzer schijnt te zijn; in invloeden achter de schermen en in onderlingen naijver en oneenigheid van de vrienden der christelijke school op minder belangrijke punten, terwijl de tegenstanders met kracht en vastberadenheid alle pogingen verijdelen, om tot een gunstig besluit te komen.

4. *Het volk achter de partijen.*

a. de onderwijzers.

Dat de oplossing der schoolquaestie zoo lang op zich laat wachten, is niet uitsluitend de schuld der twistzieke partijen. De onderlinge verdeeldheid der onderwijzers en hun haat tegenover alles, wat met de kerk verband houdt, draagt daartoe mede schuld. Verreweg de meeste onderwijzers aan lagere scholen zijn sedert vele jaren aaneengesloten in een machtigen bond „Der deutsche Lehrerverein” met meer dan 150.000 leden. Deze organisatie beoogt niet enkel materieele doeleinden. Zij heeft krachtig ertoe meegewerkt, dat de eertijds vooral op het platte land waarlijk ellendige financieele en maatschappelijke positie der onderwijzers aanmerkelijk door de regeeringen verbeterd werd; door uitgebreide verzekerings-inrichtingen tegen ziekte- en sterfgevallen heeft zij zich voor hare leden verdienstelijk gemaakt. Helaas kwam echter de leiding der organisatie allengs in geheel moderne handen. In het begin was de leus

„tegen overheersching der school door de kerk en vóór vrijmaking der school van kerkelijke banden”. Voor dit doel zijn niet weinige kerkelijke mannen in één lijn met de onderwijzers opgetrokken en zij waren van harte blij toen door de revolutie het gehate instituut van het kerkelijk schooltoezicht ophield te bestaan. De school in Duitschland was immers dochter der kerk geweest, doch de dochter was aan de voogdij ontwassen en had aanspraak op zelfstandigheid verworven. School en kerk konden slechts winnen door verbreking van dezen verouderden officieelen band. Verschillende omstandigheden werkten ertoe mede, dat de moderne — van kerk en belijdenis vervreemde — geest zich meester maakte van de „Deutsche Lehrerverein”, en deze bond tenslotte onbewimpeld tegen de confessioneele school partij koos. Niet slechts de socialistische groep der organisatie, maar ook haar bestuur en de meerderheid harer leden verklaarden bij alle voorkomende gelegenheden in vergaderingen en in de pers, dat de Deutsche onderwijzers de neutrale school eischten en dat de staat alleen heer en meester in de school moet zijn. Hoewel de vereeniging niet zoo ver gaat om met de socialistische onderwijzers de religieuse lessen geheel uit het schoolleven te willen bannen en de school tot een hulpmiddel in den socialistischen klassenstrijd te willen verlagen, staat zij toch fel gekant tegen het beginsel, dat de religie het hart der school is, dat karakter en geest der school christelijk behoort te zijn en uit het Evangelie haar karakter heeft te putten. Immers, niet alle leden der organisatie gaan met de schoolpolitiek der besturen accoord en zij zijn gaarne bereid, de confessioneele, van de kerkelijke voogdij bevrijde, school te aanvaarden en de kinderen op den Heiland te wijzen; zij durven echter in het publiek niet voor hunne overtuiging opkomen en moeten buigen voor de macht der „helft plus één” of zij moeten vrijmoedigheid hebben, het lidmaatschap van de groote vereeniging met haar vele materieele voordeelen op te zeggen en zich bij de beslist christelijke organisaties aan te sluiten. Want zoomin onder de roomschen als onder de protestanten ontbreken zulke voor Christus en Zijn Evangelie pal staande organisaties. Reeds langer dan vijftig jaren werkt onder Gods rijken zegen de „Evangelische Lehrerverein”, de „Bund Evangelischer Lehrerinnen”, het gezelschap „Evangelischer Religionslehrerinnen” en andere meer locale of provinciale vereenigingen. Ook deze christelijke organisaties wilden de vroegere verhouding tusschen kerk en school niet terug hebben, en weigeren aan de kerk een recht van toezicht op de school toe te kennen. Aan de school komt volstrekte onafhankelijkheid toe, soevereiniteit in eigen kring, zonder echter een vriendschappelijke verhouding tot de kerk te benadeelen. Maar — en dit onderscheidt de christelijke van de niet-christelijke onderwijzervereenigingen — de christelijke bonden eeren Christus én beamen de belijdenis der kerk en ontkennen, dat alleen de staat zeggenschap in de school behoort te hebben. Zij verdedigen het recht en de plicht der christenouders voor christelijke opvoeding hunner kinderen te zorgen en

scholen hunner eigen belijdenis te hebben. Het moet mogelijk worden, dat deze ouders naar analogie van de kerkelijke gemeente, eene evangelische schoolgemeente formeeren in nauwsten samenhang met de onderwijzers en met de vertegenwoordigers van kerk en staat, als factoren der maatschappij, die naast de ouders bij de school het meeste belang hebben. Het geliefkoosd ideaal van uitstekende christelijke schoolleiders en paedagogen als Fr. W. Dörpfeld en D. Horn, beiden ook in Holland gunstig bekend, zou daarmee verwezenlijkt worden. Alle onderwijzersverenigingen verheugen zich natuurlijk in het bezit van goed geredigeerde eigen week- of maandbladen, door welke zij hare gedachten en eischen voor het publiek bepleiten en nader uiteenzetten.

Voor de toekomst der christelijke volksschool hangt veel, zoo niet alles, af van de wijze waarop aanstaande onderwijzers voorbereid en geleid worden. Tot heden geschiedde deze voorbereiding in z.g. seminaria, wellicht eenigszins te vergelijken met de Hollandsche kweekscholen. In overeenstemming met de confessionaliteit der school, waren ook de seminaria confessioneel. Vanaf 1926 zijn de bijzondere kweekscholen gesloten, in welker plaats voorloopig drie paedagogische academiën met het karakter van hoogeschoolen geopend zijn, twee protestantsche in Kiel en Elbing en een roomsche in Bonn. Tot oprichting eener vierde simultane paedagogische hoogeschool zijn nog onderhandelingen gaande. Terwijl eertijds de toegang tot de kweekscholen voor allen, die door een examen de bewijzen der benoodigde voorkennis gaven, openstond, — gewoonlijk diende tot voorbereiding voor het seminarie een driejarige cursus op bijzondere praeparandescholen voor jongens en meisjes tusschen 14 en 18 jaar — wordt thans voor de toelating tot de academiën de voorwaarde gesteld, dat de leerlingen den cursus van een gymnasium of van eene andere gelijkwaardige inrichting voor voorbereidend hooger onderwijs gevolgd hebben. Nu is de vrees niet ongegrond, dat deze van den godsdienstloozen staat uitgaande en door van wisselende parlementaire meerderheden afhankelijke ministeries beheerde inrichtingen, niet of te weinig zullen rekenen met de voor het onderwijs aan confessioenele scholen geverge hoedanigheden. Derhalve hebben de roomsche kringen met eigen middelen voor inrichting van paedagogische cursussen te Munster i./W. en elders, zorg gedragen, zoodat hun bekwame mannen en vrouwen niet ontbreken zullen, ook indien de officieele roomsche academie te Bonn de kerkelijke verwachtingen zou teleurstellen. In het evangelische kamp doet men op het oogenblik vooral moeite tot stichting van beslist christelijke „Aufbauschulen”, d. w. z. scholen voor voorbereidend hooger onderwijs zonder de klassieke talen, wier leerlingen bestemd zijn alleen voor het onderwijs-beroep in aanmerking te komen. Zoodoende hoopt men een geslacht van jonge menschen te verkrijgen, die ook tegen de koude atmosfeer der academie bestand zullen zijn. Ter bevordering en bewerking der evangelische paedagogiek dient het Gezelschap voor Evangelische Paedagogiek te Berlijn, hetwelk aan

studenten gelegenheid biedt, de moderne paedagogische problemen vanuit christelijk standpunt te bezien en te beantwoorden. Van dit gezelschap gaat om de drie maanden ook een degelijk tijdschrift uit: „Die evangelische Paedagogik”; tevens zijn door hare bemoeiingen studiekringen en cursussen voor predikanten en onderwijzers ingericht, en het verschijnen van een lijvig lexikon der paedagogiek wordt door hare hulp mogelijk gemaakt. Men begrijpt, dat het wachten op den Staat gevaarlijk is en de leuze luiden moet: „help yourself”.

b. de ouders.

Wij Duitschers, tenminste wij protestanten, waren in het oude Duitschland niet gewoon, ons al te veel om de school te bekommeren, nog minder op offers voor de school voorbereid te zijn. Wij hadden immers den staat en in zekeren zin de kerk, die beiden een rustigen gang der schoolzaken schenen te waarborgen. Men wist wel, dat de toestanden niet in alle scholen waren, zooals zij moesten zijn of wenschelijk geacht werden en van vrome ouders werden dikwijls ernstige klachten gehoord over onvoldoend religieus onderwijs. Doch over het algemeen bleven het slechts enkelen, aan wien de schoolquaestie zorg baarde; zij werden bovendien nog voor onruststokers uitgescheiden. In deze anders zoo geruste kringen der ouders bewerkte de revolutie op schoolgebied een totale omwenteling. De aanval der revolutieregeering op het christelijk karakter der school en de plannen der radikalen schudden het ingedommelde volk wakker. Men zag, wat op het spel stond, en verhief zich tot verweer. Niet slechts de politieke vijanden der revolutiepartijen grepen naar de wapenen, maar alle politieke groepen, behalve de communisten, stuurden hun kontingenten op de schansen ter verdediging der confessioneele school. De Rijksgroondwet van 1919 had het hoog beginsel van het recht der ouders uitgesproken om, naar hunne overtuiging de school voor hunne kinderen te kiezen en invloed uit te oefenen op het leven der school hunner liefde. Om dit te kunnen was bepaald geworden, dat er voor elke school een schoolraad, bestaande uit eenige, door alle ouders der schoolgaande kinderen te benoemen, ouders, zou zijn. Weliswaar zijn de rechten dezer raden „Elternbeiräte” nog zeer beperkt, maar toch is thans de mogelijkheid geopend, dat de ouders hunne wenschen en bezwaren kunnen voorleggen. In overleg met den onderwijzer hebben de leden dezer commissies den plicht, den band tusschen gezin en school te bevestigen en op den geest der school zooveel mogelijk te letten; wat tucht en orde onder de kinderen betreft, advies te geven. Nadat de radikalen de hoop gekoesterd hadden, met behulp der schoolraden het bewind in de meeste lagere scholen in handen te krijgen en den koers naar hun kant om te zetten, bleek spoedig bij de komende schoolverkiezingen het tegendeel het geval te zijn. Opgewekt door den krachtigen leider van de „Deutsche Evangelische Presseverband” te Berlijn, lic. theol. Kinderer, werden in stad en land door de christelijke ouders en vrienden der confessioneele school schoolverenigingen gesticht onder

den naam „Evangelische Reichselternbund”, een organisatie, die heden reeds meer dan twee miljoen leden telt en door welke inspanning en omzichtige propaganda de christenouders er in geslaagd zijn, van verkiezing tot verkiezing, de onchristelijke elementen al meer te verdringen. Optrekkende onder het wachtwoord: „de school moet christelijk blijven en mag geen worstelperk worden voor politieke hartstochten”, hebben zij zelfs in Berlijn en in het „roode” Saksen de overgrootste meerderheid in de schoolraden veroverd en zodoende het bewijs geleverd, dat de godsdienstlooze school in „het volk” geen weerklank vindt.

De „Evangelische Reichselternbund” poogt allen te verzamelen, die nog iets voelen voor het behoud der christelijke school in den ruimsten zin, zoowel liberale als orthodoxe protestanten. Scherper omlind dan deze organisatie in hare belijdenis van den Christus Gods en het gezag des Bijbels, zijn in Saksen de „Evang. Lutherische Schulvereinigung” en de met name in West-Duitschland invloedrijke „Evangelische Schulgemeinde”, die niet voldaan zijn met de wettelijke mogelijkheid, de school van een confessioneel vaandel te voorzien, maar den nadruk leggen op den echt evangelischen geest, die het geheele schoolleven doordringen moet. Beide vereenigingen strijden schouder aan schouder met de „Reichselternbund”, door voorstellen aan regeering en parlementen, door toezicht op de in de scholen gebruikte leesboeken, door oudervergaderingen met bespreking van opvoedkundige vragen, door bescherming der zoo vaak geschonden rechten der christelijke ouders en kinderen en door het uitgeven van schoolbladen voor het gezin. Broederlijk worden zij in dezen strijd gesteund door de onderwijzers van de hollandsche scholen met den Bijbel. De heer Uittenbogaard uit Arnhem was herhaalde malen in Duitschland, om uit naam der Hollandsche christelijke onderwijzers, zijn vriend, den heer Grünweller, Directeur van de „Evang. Schulgemeinde” te helpen, de harten onzer menschen te troosten en de nog onverschilligen aan hun plicht te herinneren.

De roomsche bevolking koos bijna unaniem partij voor hare school. Reeds tegenover de eerste brutale aanschrijvingen der revolutionaire geweldenaars in 1918—'19 had de Aartsbisschop van Keulen deze bevelen onverschrokken voor onwettig verklaard. Zoowel de bisschoppen als de groote jaarlijksche generale vergaderingen der Duitsche katholieken deden al het mogelijke, de vijandige aanvallen te keeren, en zij genoten de voldoening, dat zelfs regeeringen als in Saksen en Brunswijk, niet den moed toonden de roomsche scholen in neutrale te veranderen of de viering der kerkelijke feestdagen te verbieden. De kerk en dus ook het Centrum stellen bijzonder levendig belang in het behoud der vele roomsche particuliere scholen en kloosterlijke onderwijsinrichtingen. Tengevolge der voor Rome zoo buitengewoon gunstige politieke konstellatie in Duitschland heeft de kerk het zelfs gedaan gekregen, dat in Berlijn-Charlottenburg een door de Jesuïeten beheerd gymnasium mocht geopend worden. Onverbiddelijk houdt Rome de wacht tegen het revolutionaire stelsel, dat

voor het recht van den staat het recht der ouders wijken doet, en het beweert met nadruk, dat staatsrecht nooit goddelijk en natuurlijk recht breken mag. Uit het groeiend getal der mannen- en vrouwenkloosters ontvangt Rome de hulptroepen, die de kerk voor het roomsche onderwijs noodig heeft, terwijl wij protestanten het gebrek aan geloovige onderwijzers dagelijks met smart en zorg ondervinden.

Ook de vrijdenkers en anti-kerkelijke ouders bleven niet werkeloos. Waar zich maar even de mogelijkheid voordeed, drongen zij bij de regeeringen aan op inrichting van scholen zonder godsdienst. Op het platteland en in de kleine steden, waar de christelijke gewoonten nog een macht zijn, waarmede gerekend moet worden, durven zij dit nog niet aan, maar in tal van groote steden en industrieele centra geven zij ons het beeld van scholen te aanschouwen, waar de kinderen tegen God en Zijn gebod opgevoed worden. Voorzeker zonder het te willen, hebben zij met dit bedrijf aan de zaak der christelijke school een goeden dienst bewezen. Geen beter middel tot afschrikking kon gevonden worden, dan de gelegenheid, een zonder God opwassende jeugd te bespieden. Meer dan één onderwijzer, die hartstochtelijk voor de wereldlijke school gepleit had, heeft na korte proefneming dringend gebeden, dat de schoolbesturen hem weer een deurtje in de christelijke school zouden openen. Over de toestanden in de scholen van Thüringen gedurende het socialistisch bewind, schreef een, zelf tot de modernen behoorend, onderwijzer dat de goddelooze opvoeding met hare ophitsing der jeugd tegen alle menselijke en goddelijke autoriteit en hare minachting van tucht en orde, tot vrucht heeft gehad, dat deze school bijna door de geheele bevolking gehaat wordt. Daarbij kwamen zedelijke misdaden als naaktdansen en het pogen — wat zij noemen — de sexueele vooroordeelen uit te roeien en het schaamtegevoel te verstikken, wat de harten van verstandige ouders met afschuw vervult. In elk geval is voor de toekomst der christelijke school de gemengde neutrale school, waar ook nog — indien gewenscht — de religie mag onderwezen worden, veel gevaarlijker dan de openlijk bolchewistische sekteschool der vrijdenkers. Onze evangelische ouders hebben alle redenen, de oogen open te houden, dat zij niet eerstdaags door zoet gefluit in den val gelokt worden en te laat bedenken, wat zij prijsgegeven hebben. De ernstige en reusachtige taak der christelijke voormannen in den strijd om de school zal nog langen tijd de gewetens wakker blijven roepen. Zoodra eenmaal de schoolquaestie aan het geweten van het christelijke volksdeel beantwoordt en de strijd om des gewetens wil aanvaard wordt, behoeven wij voor den uitslag der worsteling niet bevreesd te zijn.

KROON EN MINISTERS

DOOR

MR. D. P. D. FABIUS,
lid van den Raad van State.

II.

In de Kroon geroepen te regeeren; heeft — althans te onzent — de Volksvertegenwoordiging mede te dragen de verantwoordelijkheid voor de regeering, — welke plaats komt aan de ministers toe ¹⁾? Met name tegenover de Kroon?

Uit het volgende moge blijken, dat ook die is eene zeer voorname.

Gelijk in het algemeen juist bij eene hooge opvatting van den constitutioneel-monarchalen regeeringsvorm de verschillende bestanddeelen daarvan onderling in alleszins gezonde en beteekenisvolle verhouding komen.

Niet altijd heeft omtrent het wezen van het minister-ambt dezelfde voorstelling geheerscht. Ook niet in de vorige eeuw. Ook niet te onzent.

Sprak Napoleon I van den Raad van State als „*ma pensée en délibération*”, en van de ministers als „*ma pensée en exécution*”, — nog onder Koning Willem I namen de ministers voor een goed deel eene plaats in overeenkomstig de laatstaangehaalde woorden.

Bosscha schetst hunne positie in dien tijd aldus: „Zij zijn op zichzelf staande uitvoerders der bevelen van den zelf-regerenden Vorst. Zij geven uitvoering ook aan 's Konings Besluiten die zij niet goedkeuren, waarover zij zelfs niet zijn geraadpleegd, en wat er in maatregelen, door de Kroon bevolen, moge veroordeeld worden of veroordeelenswaardig zijn, zij zijn onstrafbaar. Zij zijn ook geen leden van een ligchaam 't welk Ministerie kan heeten. In Rade vergaderende, is het onder voorzitting van den Vice-President van den Raad van State,” enz. ²⁾.

Groen van Prinsterer schreef in 1833, dat „hier te lande de ministers commiezen zijn van den Monarch.” ³⁾

Onder Koning Willem II kwam nog weinig verandering in den toestand. Zoo is de Grondwetsherziening van 1848 voorbereid buiten de ministers om.

Allengs is echter de beteekenis van het ministerieele ambt zeer gewijzigd en tot betere ontwikkeling gekomen. Misschien zelfs met overbuigen naar den anderen kant; met een terugdringen, een verdringen van het koninklijke gezag; ten deele uit eigen wil van dit gezag, ten deele onder Kamer-invloed.

In de monarchie worden de ministers benoemd door de Kroon. Zoo ook te onzent; volgens art. 77 lid 1, Gw.: „De Koning stelt ministerieele departementen in ⁴⁾), benoemt er de hoofden van, en ontslaat die naar welgevallen.”

Niet zelden hoort men, dat dit benoemingsrecht der Kroon is valsche schijn: de ministers worden aangewezen door de Staten-Generaal; met name door hunne Tweede Kamer; en in laatster instantie door de kiezers⁵⁾.

Deze opvatting wordt in de hand gewerkt door de bedenkelijke praktijk, welke sedert de Grondwetsherziening van 1887, die het aftreden van de Tweede Kamer in haar geheel heeft gebracht, maar al te zeer in zwang is gekomen, dat het Ministerie bij elke Kamerverkiezing, hoedanig ook de uitslag zij, zijn ontslag aanbiedt.

Ook ligt deze voorstelling in de lijn dergenen, die, wanneer van macht der Kroon gesproken wordt, steeds geneigd zijn te denken aan volkomen eigenwijsheid, zoodat een recht des Konings, op de uitoefening waarvan factoren buiten de Kroon invloed hebben, geacht wordt, waardeloos te zijn.

Uiteraard zal de Kroon, bij het benoemen van ministers, letten op de gesteldheid der Volksvertegenwoordiging; rekening houden met wat vereischt wordt om te regeeren in overeenstemming met, gesteund door deze. Maar daarom is zelfs feitelijk de benoeming niet in handen der Volksvertegenwoordiging. Zeker niet ten aanzien van de personen, maar ook niet ten volle wat aangaat de richting. Gelijk trouwens in dat lichaam niet immer voldoende aanwijzing voor de te kiezen richting ligt. Men kon niet zeggen, dat het Ministerie Ramsay Macdonald aan de overzijde des Kanaals in stellige overeenstemming was met de meerderheid in het Lagerhuis. Noch dat te onzent het Ministerie Van Hall-Donker Curtius-Van Reenen in 1853 door de gezindheid, hetzij van de Tweede, hetzij van de Eerste Kamer der Staten-Generaal was aangewezen; noch het onmiddellijk daarop gevolgde Kabinet Van der Brugghen; noch de Ministeriën Heemskerk, onderscheidenlijk van 1866, 1874 en 1883; noch het Ministerie Heemskerk Jr. in 1908.

Men spreekt dan ook van extra-parlementaire Kabinetten, als niet rustende op eene vaste parlementaire meerderheid⁶⁾; en van zaken-Kabinetten, als combinatiën zonder eenheid van diepere beginselen; en van Koninklijke Kabinetten, die voortkomen uit eene politieke gedachte der Kroon. Maar geheel vast staat de terminologie niet⁷⁾.

En zelfs voorzoover een Kabinet gezegd kan worden, wèl in zekeren zin uit de samenstelling der Vertegenwoordiging voort te vloeien, is toch daarmee niet immer ook de Kabinetsformeerder aangewezen. Reeds geldt dit overal, waar de meerderheid, wier richting voor de vorming van het Kabinet gevolgd wordt, niet beschikt over eenen boven alle anderen zijner partij uitstekenden staatsman, gelijk dat destijds wèl het geval was met figuren als Disraëli en Gladstone. Maar ook wordt de zoodanige soms door eenen anderen vervangen. Gelijk te onzent in 1891, naar de verhoudingen in de liberale partij, voor de Kabinetsopdracht eer Mr. Tak van Poortvliet dan Mr. Van Tienhoven in aanmerking kwam⁸⁾, en Groen van Prinsterer herhaaldelijk er op heeft

gewezen, dat Thorbecke van 1857 tot 1862 geweerd is van de hem krachtens de politieke verhoudingen en zijne talenten toekomende plaats. Tevens heeft hij de wenschelijkheid van het zich tijdens eene ministerieele crisis in het openbaar uitspreken over de daarvan te geven oplossing betoogd. Wij geenszins altijd op eene beslissing naar eisch van den staatkundigen toestand valt te rekenen, en ook in dezen geldt, dat gedane zaken geenen keer nemen. Elk Kabinet bezit toch reeds door zijn bestaan zekere vastheid. En dat Groen zoodanige bespreking op prijs stelde, was niet een voorbijzien van het beginsel, dat de Kroon de ministers benoemt; veeleer *om dat beginsel*. Om de Kroon vrij te maken tegenover verkeerden invloed.

Ook is van conservatieve zijde vaak bezwaar geopperd tegen het in de Staten-Generaal bespreken van gedane benoemingen, wijl deze waren uitgegaan van de Kroon. Alsof daarvoor de ministerieele verantwoordelijkheid niet bestond. En alsof in de benoeming niet ook school de bewilliging van den aangezochte⁹⁾.

Thorbecke heeft in zijne *Bijdrage tot herziening der Grondwet* scherp gegispt, dat in 1848 aan Graaf Schimmelpenninck is opgedragen, dat deze naar zijnen wensch en overeenkomstig zijne inzichten een Ministerie zoude vormen, waarin hij, naar Engelschen trant, optrad als *premier*. Hij schrijft daarover: „zij, volgens wie het beginsel aller Staatsregelingen van onzen tijd volksregeering, en monarchie, waar zij bestaat, niet meer dan een vorm van volksregeering is, een vorm, slechts nog als overgang geduld; zij moeten eischen, dat de ministers hun middenpunt buiten den Vorst hebben. Maar was het de meening der toejuichers van het Schimmelpennincksche Ministerie, den Koning, met behoud der vertooning van het koningschap, overbodig te maken?“¹⁰⁾

Thorbecke was — wellicht daar de zaken niet liepen geheel naar zijnen wensch — ook in dit geschrift herhaaldelijk eenigszins wrang. En zoo meen ik, dat hier de critiek niet geheel billijk is. Dat de Kroon iemand met de kabinetsformatie belast, en dezen overlaat, zich ambtgenooten te zoeken, is naar mijn oordeel niet een ter-zijde-stellen van de Kroon inzake de benoeming van de ministers, zoo althans het programma van den kabinetsformeerder door dezen vooraf met den Koning besproken, en aan de Kroon de bevoegdheid gelaten wordt, te verklaren, dat Zij zich met deze of gene keus niet kan vereenigen¹¹⁾.

Wettelijk is de Kroon in de keuze van hare ministers alleen door deze beperking gebonden, dat vreemdelingen niet benoembaar zijn. Dus doet Zij in dit opzicht zeker vaak dwaze dingen? Daarvan is niet gebleken¹²⁾. De vraag, of leden der regeerende dynastie voor het ambt van minister in aanmerking kunnen komen, heeft elders meer beteekenis dan te onzent¹³⁾.

Bij het aanvaarden van hunne betrekking leggen de ministers volgens art. 77 Gw. af eenen eed (verklaring en belofte) van zuivering, en eenen ambtseed (belofte). Van 1815 tot 1848 gewaagde de Grondwet van eenen

eed, door den minister af te leggen¹⁴). In laatstgenoemd jaar is de desbetreffende bepaling zonder veel gedachtenwisseling vervallen. Toch schijnt de eedsaflegging in de practijk steeds te zijn gehandhaafd. Bij de Grondwetsherziening van 1921/22 is door Mr. Rink en tien andere leden van de Tweede Kamer der Staten-Generaal voorgesteld, en de verplichting tot het afleggen van eeden (verklaring en belofte) vast te leggen, en den inhoud daarvan. Zonder hoofdelijke stemming heeft de Kamer zich daarmede vereenigd¹⁵).

De ministers worden ook door de Kroon ontslagen en wel — gelijk art. 77 alleen daarbij zegt¹⁶) — „naar welgevallen.” Art. 34 Gw. van 1814 had daarvoor: „naar goedvinden”. Evenals dit in art. 32 ten opzichte van de leden van den Raad van State werd gezegd. In 1815 zijn de thans nog in de Grondwet voorkomende woorden gekozen.

Oppervlakkigheid heeft vaak gemeend, in het „naar welgevallen” eenen onhoudbaren schijn van gelegitimeerd luimenspel te kunnen lezen. Terwijl het — naar Buys heeft uiteengezet¹⁷) — slechts beteekent, dat, terwijl in het algemeen niet voor het leven benoemde ambtenaren kunnen vertrouwen, dat zij bij ernstige plichtsbetrachting niet zullen worden ontslagen, — dit niet geldt voor ministers; dat hier politieke overwegingen den doorslag kunnen geven, waarvoor alle aanspraak op grond van persoonlijke verdiensten moet wijken¹⁸).

De Kroon ontslaat. Zoo heet het in de Grondwet, maar — dus verneemt men vaak — inderdaad zijn het de Staten-Generaal, die eenen minister ten val brengen; of wel de verkiezingen, die een geheel Ministerie wegvagen of verjagen¹⁹).

Nauwkeurig ontleden wijziget toch wellicht eenigermate den kijk. In de Staten-Generaal kan blijken, dat een minister, of het geheele Ministerie, daar niet langer heeft het gewenschte vertrouwen en dientengevolge aan de Kroon verzoekt ontslag. Dan zal deze dit in den regel verleenen. Daartoe gedwongen? Maar nergens wordt verondersteld, en allerminst is het eisch, dat de Kroon in haar regeeren geene rekening houdt met omstandigheden buiten haar; daaronder begrepen omstandigheden, die zij wellicht anders zou wenschen, maar niet in staat is te wijzigen. De Kroon zelve kan — bijzondere gevallen uitgesloten — niet begeeren, ministers te hebben, die blijken — zij het al onverdiend — aan samenwerking met de Staten-Generaal in den weg te staan.

En dat de Kroon uiterst behoedzaam is met het ontslaan van ministers, welke voor die samenwerking wél geschikt zijn, mag ten volle begrijpelijk worden geacht. Toch is ingrijpen van de Kroon, ook trots die verhouding, wel gezien. Koningin Victoria heeft aan Lord Palmerston ontslag verleend, toen deze, tegenover Frankrijk's gezant in Engeland, over den staatsgreep van 2 Dec. 1851 had gesproken in meer gunstigen zin, dan overeenkwam met de houding, waartoe het Kabinet had besloten²⁰).

Ook kan voorkomen, dat een minister schijnbaar eigener beweging heengaat, maar toch inderdaad op eenen wenk, hem daartoe van hooger

hand gegeven. Gelijk te onzent als zoodanige wenk wel is verstaan de opmerking, door de Kroon aan eenen minister gedaan, dat Zij voortaan het overleg met hem, niet mondeling, doch schriftelijk wenschte te voeren. Het ontslag, door den Koning 24 Dec. 1860 aan den heer Rochussen, als minister van Koloniën, na de verwerping van zijne begrooting in de Tweede Kamer der S.-G., verleend, was — naar is aan te nemen — eenzijdig stellig tegen den zin des Konings. Toch is bedenkelijk wat Bosscha schrijft: „zij (de natie) vernam van het Hoofd van den Staat, dat er met der daad een dwang door de volksmagt was opgelegd aan de regeermagt der Kroon om te doen wat deze niet verrigten wilde.”²¹⁾

De Kroon kan onder zekere omstandigheden zich geroepen gevoelen, te doen, en in dien zin willen, wat zij onder andere omstandigheden, die haar liever zouden zijn geweest, stellig niet had gedaan.

Zoo is dan niet enkel schijn de bepaling in de Grondwet, dat de Koning de ministers ontslaat; mits men maar niet elke bepaling, die spreekt van eenig recht der Kroon, alzoo leest, dat zij zoude bedoelen vrij spel voor willekeur; althans het uitsluiten van de werking van factoren buiten de Kroon.

(Ministers zijn raadslieden der Kroon)

Uiteraard zijn de ministers de gewone raadslieden der Kroon. Hervieu keert dit om en noemt de Kroon de raadvrouw der ministers. Ongetwijfeld ligt het op den weg der Kroon, eventueel hare inzichten omtrent het te voeren beleid aan de ministers kenbaar te maken. Maar moeilijk is te wachten, dat de Kroon steeds gereed zal staan, om aan hare ministers op dezer verzoek raad te verschaffen. Daarentegen zullen de ministers het in den regel zeer begrijpelijk achten, dat de Kroon voor wat Zij heeft te verrichten, voorlichting bij hen vraagt. Ook is vooralsnog het spraakgebruik niet in den geest van Hervieu.

De Kroon kan zeker ook elders raad inwinnen. Toch is bijzondere behoedzaamheid in dezen geboden. De ministers kunnen niet gedoogen, dat de Kroon achter hunnen rug hen zoude tegenwerken. En mocht blijken, dat de Kroon in den regel den raad van anderen inwint, zoo kan dat voor een Ministerie redelijke grond zijn, om ontslag te vragen. Ook was de bejegening van de ministers door Koning Willem II bij de Grondwetsherziening van 1848 zeer bedenkelijk. Nadat 13 Maart van dat jaar Minister Van Rappard op ruimer Grondwetsherziening, dan de ahangige wetsontwerpen behelsden, bij den Koning had aangedrongen, en Z.M. ongezend was gebleken, daartoe mede te werken, ontbood de Koning nog dienzelfden dag Boreel, den Voorzitter van de Tweede Kamer der S.-G., aan wien Hij, op diens verklaring, dat de 27, bij de Kamer ingediende wetsontwerpen ter Grondwetsherziening op deze eenen ongunstigen indruk hadden gemaakt, te kennen gaf, dat Hij tot ruimere herziening bereid was en dat Hij de Kamer uitnoodigde hare wenschen mede te deelen²²⁾. En van dezen stap, die was een omkeeren van de

goede verhouding tusschen Regeering en Staten-Generaal; eigenlijk het geheel uit handen geven van de leiding, — zond de Koning zelfs geen bericht aan de ministers. De Ministerraad, door Baud, als oudsten minister, 15 Maart bijeengeroepen, besloot dan ook onmiddellijk ontslag te verzoeken. Twee dagen later, 17 Maart, werd de Grondwetscommissie zelfs ingesteld bij een K.B., onderteekend alleen door den Koning en den Directeur van het Kabinet ²³). De ministers hernieuwden daarop hun aanvraag om ontslag, dat wel verleend werd, doch met verzoek, tot 15 April werkzaam te blijven. Wat den Minister De Jonge van Campens Nieuwland er toe bracht, te antwoorden, dat hij zich na 19 Maart niet meer als minister zoude beschouwen.

Zoo werd, onder invloed van en vrees voor revolutionaire woelingen, met de ministers gespeeld ²⁴).

In de tweede helft der vorige eeuw is vaak gevreesd, dat de Directeur van 's Konings Kabinet als raadsman bedenkelijken invloed kon oefenen. Echter schijnt die vrees in lateren tijd goeddeels te zijn geweken.

Is een Ministerie demissionair geworden, dan ligt voor de hand, dat, met name over zijne vervanging, de Kroon anderen raadpleegt. Tot vóór korten tijd gold in dezen de practijk, dat voor dat doel werd ingewonnen het advies, onderscheidenlijk, van den Vice-President van den Raad van State, den Voorzitter van de Eerste en dien van de Tweede Kamer der S.-G.. Sedert eenige jaren noodigt de Kroon tot het geven van raad ook uit de voorzitters van, of andere vooraanstaande personen uit de meer belangrijke groepen van de Tweede Kamer der S.-G.. Of dit toejuiching verdient, kan betwijfeld worden. Eerstgenoemde drie autoriteiten kunnen in den regel geacht worden, eene tegenover de staatkundige partijen meer onafhankelijke positie in te nemen; en beide Voorzitters ook geschikt te zijn voor het geven van licht aangaande de gesteldheid der Kamers. Daartegenover zal de voorzitter eener partijgroep eerder staan onder invloed van het vermeende belang zijner groep. Althans dragen die voorzitters een geheel ander karakter; bieden zij niet de waarborgen, met het oog waarop eerstgenoemde personen worden geraadpleegd. Met die voorzitters komt de Kroon in een geheel ander *milieu* ²⁵).

(Ministers, hoofd van een departement van bestuur)

Ook staan de ministers aan het hoofd van een departement van bestuur. Van het begin van den nieuwen tijd tot het einde der 18de eeuw vond men aan het hoofd der administratie overal een college: den *Privy council* in Engeland; den *Conseil du roi* in Frankrijk; den geheimen Raad, later den Staatsraad in Oostenrijk; het geheime Raadcollege in Pruisen en Wurtemberg; het geheime *Consilium* in Saksen; den Raad in Zweden. In die colleges hadden zitting en stem, deels ambtenaars uit kracht van hun ambt; deels hof- en kerkelijke hoogwaardigheidsbekleeders; dikwijls de Prinsen van het regeerende Huis. Ook behoorde daartoe een aantal personen, alleen geroepen, omdat de Vorst vertrouwen in hen stelde,

onafhankelijk van eenige ambtelijke positie. De Raad werd daardoor dikwijls talrijk. Hij was dan ook geen moderne ministerraad; veeleer is hij in verschillende Rijken voorlooper van den Raad van State geweest; als deze geroepen, den Monarch te diennen van raad. Groote verandering is hierin gekomen na de Fransche revolutie, en van Frankrijk uit, waar men weldra kreeg een aantal ministers, die het geheele terrein der administratie onder zich verdeelden. Spoedig breidde zich dat stelsel over verschillende landen uit ²⁶).

(Ministers voeren uit het regeeringsbeleid)

Van meer beteekenis nog dan het optreden van de ministers als raadslieden van de Kroon en het staan aan het hoofd van een departement van bestuur, is, ook in hunne verhouding tot de Kroon, dat zij uitvoeren het regeeringsbeleid; en zulks in dien zin zelfstandig, dat, welk aandeel de Kroon ook hebbe in de regeering, het beleid, voorzoover dit door de ministers naar buiten treedt, in vollen zin is het hunne.

Met het oog daarop kan worden gezegd, dat de Kroon regeert met hare ministers.

Bij de beraadslagingen over de staatsbegrooting is in Nov. 1854 in de Tweede Kamer der S.-G. gestreden over de vraag, of de Koning regeert alleen *door*, dan wel *met* zijne ministers. Minister De Kempnaer verdedigde het eerste standpunt; Thorbecke het laatste ²⁷).

Groen van Prinsterer, toen geen lid dier Kamer, heeft niet geschroomd, zich in *De Nederlander* meer aan Thorbecke's zijde te scharen dan aan die van De Kempnaer ²⁸). Zeer belangrijk is Groen's betoog, wyl men daarin op treffende wijze, tegenover de liberale en de conservatieve opvatting van de constitutioneele monarchie, de anti-revolutionaire, in *Nederlandschen* zin, vindt gesteld.

Groen was goeddeels aan Thorbecke's zijde. De Kempnaer zag in Thorbecke's beschouwingen ook dit, dat hij den Koning met de ministers tot één lichaam samensmolt, waarvan de Koning was het hoofd, en de ministers waren de leden. Zoodanige constructie verwierp ook Groen. Overigens achtte hij, dat de verhouding tusschen den Koning en zijne ministers „vooral ook door den heer Thorbecke, tot klaarheid gebracht” was.

Groen vreesde eenigszins, „dat de heer de Kempnaer, in zijn *monarchalen* ijver, hoe prijszelijk op zich zelf, den aard en de uitnemendheid van het *Constitutionele* Koningschap, in verband met *de Ministeriële* verantwoordelijkheid, miskend” had.

„Zou” — dus ging hij voort — „de geachte spreker wel in het oog hebben gehouden, dat een Constitutioneel Gouvernement, ook het onze, niet zoo zuiver en eenvoudig-monarchaal is? dat er, naast den Troon, ook een Volksvertegenwoordiging gezien wordt; een Ligchaam, dat op de geheele wetgeving regtstreekschen, op de geheele administratie zedelijke invloed heeft? dat, ter verzekering van het overwigt des Konings,

zedelijk overwigt en leiding van wege den Koning, van wege de Kroon, ook en vooral in het *Nederlandsche Parlement* niet kan 'of niet mag worden gemist? Dat dergelijk overwigt zonder vastheid van beginselen, zonder eenheid van stelsel, zonder de meerderheid (het ascendant) niet van ministeriële betrekking, maar van karakter en bekwaamheid, is onverkrijgbaar? dat uit dien hoofde de Koning behoefte heeft aan personen, niet enkel „die bereidvaardigheid toonen om datgene te doen, waarvoor Hij tot nog toe onbereidvaardigheid had aangetroffen,”²⁹⁾ niet enkel die tot teekenen van een, en wellicht van elk Besluit gereed zijn, maar wier regtmatig crediet bij de Vertegenwoordiging *en* het Volk, bij de Vertegenwoordiging *of* het Volk, hoop geeft op die overeenstemming van Koning en Natie, zonder welke er niet dan leed en jammer voor beiden te voorzien is?

„Zou hieruit niet volgen, dat in zoodanig Gouvernement de Minister wel voorzeker *dienaar* der Kroon, maar nog iets meer is?

„Zou het niet openbaar zijn dat de Koning, niet enkel den Minister als *werktuig*, maar ook de *medewerking* van den Minister behoeft?

„Zou niet de Vorst, met het oog op de onmisbaarheid van het grondwettig constitutioneel overleg, van zelve worden geleid tot deze soort van *eenhoofdigen* regeringsvorm, waarin, al kan hij niet worden overstemd, de Koning echter, als blijvend *Hoofd*, met de afwisselende leden der Regering een *gezamenlijken werkkring* heeft?

„Zou men niet aldus in den aard van de Constitutionele Regering, gelijk ze ook in Nederland bestaat, den oorsprong niet slechts van de Ministeriële verantwoordelijkheid, maar van een *verantwoordelijk Kabinet* zien?”

„Nederland” — dat leest men in het slotartikel — „wordt niet geregeerd door een *Ministerraad*, waarvan de Koning, *primus inter pares*, President is³⁰⁾.

„Indien Thorbecke, hetgeen wij voorzeker niet onderstellen, dit bedoeld heeft, dan ware de teregtwijzing door den heer de Kempenaer een regtmatig protest geweest tegen de wegcijfering van het Koninklijk gezag.

„De Koning *regeert*. Hij *alleen* beslist.

„Maar we zouden vreezen te ver te gaan door het beweerden, dat de Koning niet *met* de Ministers, enkel *door* hen regeert, dat hij geen *gezamenlijken werkkring* met hen heeft; dat het ontslaan van de Ministers, wanneer het verlangen des Konings geen uitvoering door hen kan verkrijgen, gelijk het is eene grondwettige bevoegdheid, ook eene hoogsteenvoudige zaak is.³¹⁾

„Wat zijn de Ministers in een Constitutioneel Gouvernement?

„Niet enkel de *dienaren*, ook de *vertegenwoordigers* der Kroon.

„Ze zijn geene Gouvernements-boden door wie de bevelen of voordragten van den alleenheerscher in de Volksvertegenwoordiging worden overgebracht. Zij komen gezamenlijk *voor de Kroon* op. Het *Ministerie regeert in naam des Konings*; terwijl de administratieve aangelegenheden

door elken Minister, in het hem bepaaldelijk aangewezen Departement, worden bestuurd.

„Zoodanig *verantwoordelijk Ministerie* is, in een Constitutionelen Staat, voor het zedelijk overwigt der Kroon en voor de handhaving van het Vorstelijk gezag, onmisbaar.

„De geschiedenis ook van het Vaderland, sedert 1815, heeft die onmisbaarheid getoond; meer dan één onzer Staatslieden, ook de heer De Kempenaer, in 1847, was er van overtuigd.

„Koning Willem I heeft, met voorbeeldeloozen ijver tot in de minste details, geregeerd *door* zijne Ministers.

„Wat was het gevolg?

„Dat eerst de Vertegenwoordiging lijdelijk tegenover den Koning; later, zoodra de revolutie-storm weder opkwam, de Koning tegenover de Vertegenwoordiging magteloos werd.”³²⁾

Groen wilde bij Thorbecke niet de opvatting veronderstellen, dat Nederland geregeerd werd door eenen ministerraad, waarvan de Koning *primus inter pares*, President is.

Bij Buys vindt men echter die voorstelling wel. Deze ziet in de ministers „mededragers van koninklijke macht.” Volgens hem heeft men eene koninklijke regeering en daarvan „is de Koning het hoofd en zijn de ministers de leden.” Hij noemt het overleg tusschen den Koning en zijne ministers dat „van leden met hunnen voorzitter, van eene rompvergadering met haar hoofd. De buitenwereld” — dus gaat hij voort — „heeft met deze overwegingen niets te maken, want tegenover deze treedt de regeering natuurlijk op als geheel, en dus met den Koning aan het hoofd.” De Koning is „een element van den regeeringsraad, en daarin immanent. En natuurlijk, want die raad oefent het koninklijk gezag uit en dat gezag zal toch wel mede toekomen aan den Koning zelve.”

Nog merkt Buys op: „Weigert men deze opvatting te aanvaarden en denkt men zich den ministerraad als adviseur van de Kroon, wat blijft er dan over van het grondwettig beginsel, dat de Koning als regeerend persoon nooit zelfstandig handelt, maar altijd met en door zijne ministers.”³³⁾

Ik weiger inderdaad die opvatting te aanvaarden; maar ook zijn dilemma; ik denk mij den ministerraad geenszins bloot als adviseur.

De regeeringsraad van Buys heeft trouwens dit eigenaardige, dat de voorzitter zijne medeleden kan ontslaan. Ook dat de voorzitter nooit overstemd kan worden. Vreemd is voorts, dat van den raad alleen de voorzitter onschendbaar heet. En hoe gaat het met den eisch der homogeneousiteit? Moet die gelden voor alle leden van dien regeeringsraad, den voorzitter inclusief? Of alleen voor een deel van den raad; de voorzitter uitgezonderd? Het ministerie wordt eigenlijk opgelost in eenen regeeringsraad.

Nog gaat het m. i. niet aan, te zeggen, dat de Koning nooit „zelfstandig” handelt; alleen „met en door” zijne ministers. Dat de Koning

niet zelfstandig zoude handelen, maar alleen door zijne ministers, wordt door elke wet en ieder Kon. besluit weersproken.

Het handelen *met* de ministers is iets anders dan een handelen door hen.

De Kroon regeert, handelt zelfstandig; maar de ministers deelen — gelijk Groen het met treffende juistheid heeft uitgedrukt — in 's Konings *werkkring*. In dien zin kan men zeggen, dat zij *met* den Koning in de regeering werkzaam zijn.

Welk aandeel de Kroon persoonlijk heeft, zal niet altijd hetzelfde zijn. Dit kan afhangen van de persoonlijke gezindheid des Konings. Maar nooit mag als constitutioneele eisch worden gesteld, dat de Kroon zich feitelijk aan de regeering zal onttrekken; nooit mag de Kroon om haren constitutioneelen zin geëerd worden op dezen grond, dat Zij de regeering geheel aan de ministers overlaat.

(Ministerieele verantwoordelijkheid)

De ministers zijn geene onzelfstandige dienaars der Kroon. Het regeeringsbeleid moet in vollen zin het hunne zijn.

Eerst wanneer dit het geval is, kan — naar gezonde beteekenis — sprake zijn van ministerieele verantwoordelijkheid.

Veel strijd en verwarring heeft te onzent in de eerste helft der vorige eeuw over die verantwoordelijkheid geheerscht. Reeds was niet altijd duidelijk, of men bedoelde de politieke, dan wel de strafrechtelijke verantwoordelijkheid³⁴). Vooral bestond vóór 1840 verschil over de vraag, of de Grondwet reeds toen ministerieele verantwoordelijkheid kende³⁴). Kort vóór den Belgischen opstand werd de staatkundige verantwoordelijkheid der ministers geëischt in revolutionairen zin; krachtens het beginsel van volkssouvereiniteit; als gevolg van ondergeschiktheid der ministers aan de Staten-Generaal, en als voorwaarde van de onschendbaarheid des Konings³⁶). Terwijl de tegenstanders haar soms voorstelden als gansch onredelijk, wijl de ministers toch niet aansprakelijk gesteld kunnen worden voor wat de Koning verrichtte³⁷).

Het eene is onjuist, zoowel als het andere.

Bij het vraagstuk van de ministerieele verantwoordelijkheid, bepaaldelijk bezien in betrekking tot het koninklijk gezag, dient men uit te gaan van deze twee beginselen: 1. zij is niet voorwaarde van de „onschendbaarheid” des Konings³⁸); deze vloeit onmiddellijk voort uit de koninklijke waardigheid en zoude daarom gelden, al maakte de Grondwet daarvan geen gewag; 2. de ministers zijn niet zonder meer, onmiddellijk verantwoordelijk voor de daden des Konings, maar slechts, omdat zij geacht moeten worden, zich met des Konings daden vereenigd te hebben; in zoover zijn zij alleen verantwoordelijk voor *hunne* daden; nooit voor die des Konings.

En wat hunne politieke verantwoordelijkheid tegenover de Staten-Generaal betreft, zoo rust deze niet op de ondergeschiktheid van de ministers aan dat lichaam³⁹), maar beteekent zij, dat de ministers te

allen tijde bereid moeten zijn, hun beleid tegenover en in de Staten-Generaal toe te lichten en te verdedigen, zonder zich ooit op eenig bevel des Konings te kunnen beroepen; en houdt zij verder nauw verband met de mede-verantwoordelijkheid der Staten-Generaal voor de regeering van het land, die steeds in staat moeten zijn, te beoordeelen, in hoever zij aan de Regeering steun kunnen verleenen. Verantwoordelijkheid van de ministers *tegenover* de Staten-Generaal in verband met de verantwoordelijkheid *van* dezen.

De verantwoordelijkheid moet voorts ruim worden opgevat.

Vaak wordt zij te eng aan het *contraseign* gebonden. Die onderteekening kan dienen om aan te wijzen, welke minister in de eerste plaats verantwoordelijk is te stellen, maar de verantwoordelijkheid bestaat onafhankelijk van haar ⁴⁰⁾. Te recht schrijft Buys, dat „het *contraseign* een gevolg is van de verantwoordelijkheid en niet omgekeerd.” ⁴¹⁾

Zoo dragen de ministers ook de verantwoordelijkheid voor de troonrede, hoezeer zij niet door eenen minister wordt onderteekend.

Dat de verantwoordelijkheid niet afhankelijk is van het *contraseign* volgt voorts hieruit, dat de ministers niet slechts verantwoordelijk zijn voor daden, maar evenzeer voor een niet-doen.

Ook is geheel verwerpelijk de meening, dat de ministers geene verantwoordelijkheid zouden dragen voor de uitoefening van eenig zoo genaamd praerogatief der Kroon, waaronder men gemeenlijk schijnt te verstaan handelingen, waarvoor geene medewerking der Staten-Generaal wordt vereischt. Veeleer ware te zeggen, dat zij bovenal daar beteekenis heeft.

Onder de daden der Kroon, waarvoor met name vaak gepoogd is, de ministerieele verantwoordelijkheid uit te sluiten, behoort het ontslag en de benoeming van ministers. Het recht tot het benoemen van ministers was in zeer bijzonderen zin als koninklijk praerogatief te ontzien. Waarbij echter scheen vergeten te worden, dat elke minister niet alleen eene benoeming ontving, maar haar ook aannam, en het is die daad, waarvoor hij verantwoordelijkheid draagt, die nimmer op den Koning mag worden afgewenteld, als een zich onderdanig gevoegd hebben naar Diens goedvinden.

Dat er voor het ontslag van ministers verantwoordelijkheid zoude bestaan, is wel voorgesteld als ongerijmdheid. Eilieve, hoe hen te achterhalen, die verdwenen zijn? Ook wordt immers ontslag vaak verleend tegen den wensch van den daarbij betrokkene. En de nieuwe ministers waren nog niet in functie, toen hunne voorgangers vertrokken. Alzoo is nergens verantwoordelijkheid te plaatsen.

Ontegenzeggelijk is veel van het gezegde zeer waar. Nochtans wordt daarbij iets over het hoofd gezien. In de verantwoordelijkheid voor het optreden als minister ligt opgesloten die voor het weggaan van den voorganger. Zonder dit laatste is het eerste niet te denken. Daarom moet, wie van oordeel is, — in het leven wordt maar al te vaak hiertegen

gezondigd —, dat een ontslag ten onrechte gegeven is, in het algemeen weigerachtig zijn, om den door dat ontslag opengevallen plaats te bezetten. Geen beter middel tegen slinksche streken, aangewend om iemand zijnen zetel te ontfutselen, teneinde dien zelve in te nemen, of iemand in eenen hoek af te maken. Het is een gevaar voor de politieke zeden, wanneer een ministerie tot verklaring van zijn optreden slechts aanvoert, gelijk minister Heemskerk in 1866 deed, dat de zetels ledig stonden.

De ministers dan zijn aansprakelijk voor hun optreden. Ook voor hun blijven. Zelfs konde het private leven van eenen Vorst voor ministers de vraag doen rijzen, of zij nog langer Hem als minister terzijde wilden staan. Toch worden zij nooit voor dat leven op-zichzelf verantwoordelijk.

Intusschen dienen de ministers wel toe te zien, dat zij niet dan bij hooge noodzakelijkheid zich mengen in het particuliere leven of het hofleven van den Koning, zooals naar dit laatste in 1839 werd gestreefd in Engeland, toen Sir Robert Peel met zijne ambtgenooten invloed wilde oefenen op de keuze van hofdames.

(Het *contraseign*)

Art. 77, lid 6, Gw. luidt: „Alle koninklijke besluiten en beschikkingen worden door een der hoofden van de ministerieele departementen mede-ondertekend.” ⁴²⁾

Het hier uitgesproken beginsel werd het eerst opgenomen in de Fransche Constitutie van 1791 ⁴³⁾, en ging van daar in de meeste Grondwetten van lateren tijd over ⁴⁴⁾. Te onzent in 1840. Toen met de bijvoeging, dat die mede-onderteekening ook strekte, om te doen blijken van hunne medewerking aan de „daarstelling of uitvoering” van daden. In 1848 werd de redactie, zooals zij nog bestaat.

De Kroon kan alzoo geen besluit, noch eenige beschikking nemen zonder de mede-onderteekening van eenen minister.

De Bosch Kemper meent, dat het gebruik, volgens hetwelk de Koning alleen teekent, of voor den Koning de Directeur van het Kabinet, de missiven, waarbij aan de Staten-Generaal kennis wordt gegeven, dat de Koning een wetsontwerp bekrachtigd heeft, — afwijkt van de Grondwet, daar ook zoodanige bekrachtiging eene beschikking is ⁴⁵⁾.

Dit laatste is juist, maar bedoelde missiven behelzen niet de bekrachtiging van een wetsontwerp, maar de mededeeling van eene bekrachtiging. Zelfs dunkt mij moeilijk, daarin eene beschikking te zien.

Voorts betwijfelt Buys, of koninklijke boodschappen, „geleidende wetsontwerpen en verslagen,” niet voorzien van een ministerieele onderteekening, wel strooken met de Grondwet ⁴⁶⁾. Mijs inziens kan ook van die stukken kwalijk worden gezegd, dat zij, hetzij een besluit, hetzij eene beschikking tot inhoud hebben. Trouwens noemt Buys als de beteekenis van het voorschrift der Grondwet, dat „geen koninklijke beschikking rechtskracht kan uitoefenen” zonder ministerieele onderteekening. Maar bedoelde koninklijke boodschappen oefenen toch geene rechtskracht uit.

Zij behooren tot de correspondentie tusschen de Kroon en de Staten-Generaal. Eenige moeilijkheid kan het vereischte van *contraseign* baren bij het aftreden van ministers en de benoeming van hunne opvolgers⁴⁷⁾. Althans, indien men eenig verband legt tusschen *contraseign* en verantwoordelijkheid. Neemt men echter verantwoordelijkheid ook zonder *contraseign* aan, dan ware toch te overwegen, of men niet aan eene vaak eenigszins gekunstelde verhouding ontkwam, door voor ontslag en benoeming van ministers geen *contraseign* te eischen. Gelijk dit het geval is in art. 12 § 5 van de Grondwet van 22 Nov. 1852 voor Oldenburg⁴⁸⁾, en zooals in dezen zin art. 45 van de Grondwet voor Luxemburg 27 Nov. 1856 is gewijzigd⁴⁹⁾. Groote ongelukken zijn daarvan niet te duchten⁵⁰⁾.

Over de vraag, of voor troonsafstand naar algemeene beginselen het *contraseign* vereischt wordt, bestaat onder Duitsche schrijvers verschil van meening. Ontkennend beantwoorden haar Meyer, Von Seydel, Rehm, Frisch; bevestigend Sarwey, Anschütz.

Te onzent is de wijze van het afstand doen van den troon geheel ongeregeld. Slechts van gevolgen van zoodanige daad spreekt de Grondwet in art. 15.

(Slot volgt.)

¹⁾ Onder ministers zijn hier alleen begrepen zij, die behooren tot den minister-raad en staan aan het hoofd van een departement. Niet de ministers van Staat. Vroeger hadden dezen zitting in den grooten ministerraad. Thans is de titel: „Minister van Staat” slechts decoratief. Ministers, die niet het beheer over een departement hebben, ministers zonder portefeuille, zijn feitelijk te onzent niet bekend.

²⁾ *Kroon en Ministers* (1863), bl. 34/35. Zie ook bl. 36. Op bl. 104 vindt men het volgende. Na de liberale staatsleer te hebben geschetst, schrijft Bosscha: „Daartegenover staat de Anti-revolutionaire staatsleer, die aan de menschelijke wet de bevoegdheid ontzegt om de bescherming van vrijheid en gezag te regelen; die eene Overheid begeert, vertegenwoordigende de Goddelijke Oppermagt, een Landsheer, die den algemeenen wil niet alleen uitvoert, maar ook uitdrukt en van het volk raad en bijstand en buitengewone opofferingen kan verzoeken, maar de toestemming zijner onderdanen niet behoeft in maatregelen van het Rijksbewind.” En op bl. 109 wordt in éénen adem gesproken van „anti-revolutionaire, absolutistische, autokratische of feodale regerings-begrippen.” Aldus nog in 1863 een oud-minister. De periodiek *Nederlandsche Gedachten*, die van 1862—'64 bij H. J. Gerritsen te Den Haag is verschenen, en bedoelde te zijn in Groen van Prinsterer's geest, toonde zich dan ook op bl. 31 over dergelijke voorstellingen niet weinig verbaasd. Daarentegen vindt men juist bij Mr. Cort van der Linden, *Richting en beleid der liberale partij* (1886), bl. 62, noot 1, verdedigd, dat des Konings geweten „wordt gesteld als opperste rechter over de vraag, wat het volk wil.”

³⁾ Groen van Prinsterer, *Schriftelijke nalatenschap*. Tweede deel. *Briefwisseling*. Eerste deel. 1808—1833. Bewerkt door Dr. C. Gerretson (1925), bl. 705.

⁴⁾ In Frankrijk bepaalde de Nationale Vergadering in 1791, dat de Grondwet het aantal ministers zoude vaststellen. Ook schreef te onzent de Staatsregeling van 1798 in art. 92 voor, dat het Uitvoerend Bewind zich van acht Agenten zoude bedienen. Iets soortgelijks in art. 32 van de Staatsregeling van 1801; in art. 47 en 48 van die van 1805; en in afd. 3, art. 5 van de Constitutionele wetten van 1806. Echter stelt de Constitutie van 1806 in art. 27 vast, dat de Koning het aantal ministers bepaalt. En zoo is het gebleven.

Mr. Donker Curtius heeft in zijn *Proeve eener nieuwe Grondwet* (1840), bij art 65 voorgesteld, dat de Grondwet het aantal ministerieele departementen zou bepalen op 6. Mr. Drieling hetzelfde in *Korte opmerkingen over de ontwerpen* (1848); terwille van zuinigheid. Mr. Walraven, *Schets eener Grondwet voor het Koninkrijk der Nederlanden* (1848), had in art. 26 opgenomen, dat de Grondwet het bestaan van eenen ministerraad van vijf leden zou voorschrijven, wier werkkring door de wet werd bepaald.

Hoezeer de Koning over het aantal ministerieele departementen beslist, sluit dit geenszins uit het recht der Staten-Generaal, om zich over het aantal uit te spreken. Zij kunnen dit te ruim of te beperkt achten. Toch dient aangenomen te worden, dat — gansch buitengewone gevallen uitgezonderd — de Tweede Kamer der S.-G. misbruik maakt van haar begrotingsrecht, indien zij door eenig ministerieel traktement uit de begrooting te schrappen, dwang zou willen uitoefenen inzake het door den Koning bepaalde aantal.

⁵⁾ Zoo schrijft ook Hinze, *Die Entstehung der modernen Staatsministerien*, in *Historische Zeitschrift*, Bd. 100, 3e Folge, Bd. 4 (1908), bl. 55: „Aus einem Beamtenkörper, der lediglich vom Monarchen abhängt, sind die Ministerien in den fortgeschrittensten Staaten zu parlamentarischen Ausschüssen geworden, die nur noch formell vom Staatsoberhaupt zur Regierung bestellt worden.”

⁶⁾ *De Tijd* omschreef 6 Maart l.l. een extra-parlementair Kabinet als een Kabinet, gevormd zonder overleg met de partijen.

⁷⁾ Het thans fungerende Kabinet heeft zich genoemd een *intermezzo*-Kabinet; daarmee bedoelende, dat het zoude terugtreden, zoodra eene parlementaire meerderheid was hersteld.

⁸⁾ Het heeft mij dan ook steeds eene fout gedocht, dat Mr. Tak van Poortvliet zich bereid heeft verklaard, in het Ministerie Van Tienhoven eene portefeuille aan te nemen. En door onderlinge afspraken worden dergelijke feilen niet onschadelijk gemaakt. Daarvoor is het constitutioneele raderwerk van te fijne constructie. Men heeft dan ook in 1894 gezien, dat de Kabinetsformeerder aftrad en het aldus hoofdeloos geworden Ministerie nog enkele weken is gebleven. Ook is zoodanig heengaan alleen van den Kabinetsformeerder in 1861 geschied, toen eerst Van Hall alleen aftrad. Echter duurde destijds de daardoor geschapen toestand slechts enkele dagen. In 1894 heeft het romp-Ministerie zelfs ontbinding van de Tweede Kamer der S.-G. weten te bevorderen. Maar het verzwakte constitutioneele geweten reageerde niet meer. Gelijk ook later de Staten-Generaal zwegen, toen minister Treub, die was afgetreden, na door een votum van de Tweede Kamer te zijn getroffen en vervangen door Mr. Van Gijn, weinig tijds later in diens plaats terugkwam.

⁹⁾ De conservatieven der vorige eeuw te onzent achten veelal ongeoorloofd het in de Staten-Generaal bespreken van uitoefening van rechten der Kroon, voorzooer Zij daarbij niet aan de medewerking van genoemd lichaam is gebonden. Dit stond hiermede in verband, dat ook de conservatieven te zeer onder invloed van de revolutionaire beginselen waren en dienvolgens meenden, dat de Kroon voor eene stellige uitspraak van eene Kamer, althans van de Tweede Kamer der S.-G., moest zwichten. Voor de vrije gedachtenwisseling over het regeeringsbeleid in de Staten-Generaal is dan ook van groote beteekenis de volle erkenning van de zelfstandigheid der Kroon.

Met hetgeen de Heer Albar da 2 Maart l.l. in de Tweede Kamer der S.-G. zeide over haar recht, om zich voor eene ontbinding van die Kamer uit te spreken, kan dan ook goeddeels worden ingestemd. Echter ging de Spreker verder en beweerde hij ook, dat, indien de minister, „als de Kamer den wensch tot Kamerontbinding te kennen geeft, niet bereid is, zijn contraseign aan een besluit tot die ontbinding te verleenen, hij dan „onmiddellijk (zal) moeten verdwijnen en plaats maken voor een voorstander dier ontbinding, die bereid is het contraseign wel te verleenen.” (*Handd. der S.-G.* 1925/26, II, bl. 323) Maar op die wijze is het niet meer de Koning, die de Kamer ontbindt en die volgens art. 73 Gw. alleen daartoe het recht heeft; spreekt daarentegen de Kamer zelve hare ontbinding uit.

¹⁰⁾ Aldaar bl. 9.

¹¹⁾ Prof. Dr. Colenbrander acht heden-ten-dage den invloed der Kroon op de aanwijzing van den Kabinetsformeerder te gering blijkens wat hij opmerkt in *De Gids*, afl. v. Aug. 1925, bl. 276: „De kroon, hare ervaring en haar nut,

dreigen zoek te raken. De premier is niet langer de man, met het vertrouwen der kroon vereerd, die aanstonds het vertrouwen der volksvertegenwoordiging zal hebben te verwerven en wien in den tusschentijd speling is gelaten, tot het ontwerpen der politiek, die dat vertrouwen zal moeten afdwingen; — hij is de zetbaas van eene combinatie van bosses, en wat zijn program zal zijn, zullen deze heeren in hun geheime kongsivergaderingen wel uitmaken."

De schamperheid der voorstelling kon doen voorbijzien eenig element van waarheid, dat de opmerking wellicht bevat.

¹²⁾ Wel kan eenigszins bevreemden, dat de Landdag van Lippe Detmold 1 Oct. l.l. tot lid van het Kabinet koos den secretaris eener vakvereeniging (Biesemeier) en eenen dagbladuitgever (Drake).

¹³⁾ Volgens Bosscha, t.a.p., bl. 75, heeft J. C. Baud in 1856 geweigerd als minister-President op te treden, omdat hij overtuigd was, „dat tot de betrekking van bestendig Hoofd van een Ministerie een Classieke opleiding alleen behoorlijk kan voorbereiden."

¹⁴⁾ Art. 76 (na 1840: art. 78) Gw. luidde toen: „Onverminderd den verderen inhoud van den eed, welken de Koning goedvindt aan de hoofden van ministeriële departementen en gewone of buitengewone Staatsraden voorschrijven, wordt hun daarbij opgelegd getrouwheid aan de grondwet te zweren."

¹⁵⁾ Over de geschiedenis in dezen, van 1845 tot heden, zie men het opstel van Dr. C. Bake: *De eed der Ministers*, in *Themis*, jg. 1924, bl. 141 en volg..

¹⁶⁾ Vaak is, door niet nauwkeurig op den zinsbouw te letten, gemeend, dat het „naar welgevallen" ook slaat op het benoemen van ministers. Met den tekst onzer Grondwet stemt overeen die van Schwarzburg-Rudolstadt van 21 Maart 1854, § 4: „Bei der Leitung der Regierungsgeschäfte stehen dem Fürsten ein oder mehrere Räte zur Seite, welche die oberste Regierungsbehörde bilden und welche der Fürst nach eigener Wahl ernennt und nach Gefallen entlässt."

In de bij Kon. boodschap van 5 Febr. 1913 ingediende wetsontwerpen tot Grondwetsherziening werd voorgesteld, het eerste lid van art. 77 Gw. aldus te lezen: „De Koning stelt ministeriële departementen in. Hij benoemt en ontslaat de ministers, hoofden er van, naar welgevallen." Naar de historische beteekenis der laatste twee woorden, zouden de ministers dan ook tegen hunnen wil benoemd kunnen worden! En dit voorstel was ontworpen door de Staatscommissie voor de herziening.

¹⁷⁾ *De Grondwet*, dl. I, bl. 355.

¹⁸⁾ Gelijk ook schrijft Richard Passow, *Das wesen der Ministerverantwortlichkeit in Deutschland* (1904), bl. 17, dat in de constitutioneele monarchie de Monarch recht heeft „jeden Minister jederzeit auch wider seinen Willen nach freiem Ermessen zu entlassen."

¹⁹⁾ De Duitsche Grondwet van 11 Aug. 1919 luidt in art. 54: „Der Reichskanzler und die Reichsminister bedürfen zu ihrer Amtsführung des Vertrauens des Reichstags. Jeder von ihnen musz zurücktreten, wenn ihm der Reichstag durch ausdrücklichen Beschluss sein Vertrauen entzieht." Reeds was dit beginsel voor den Rijkskanselier uitgesproken in de wet van 28 Oct. 1918. 21 Febr. l.l. meldde de *N. Rott. Ct.* (Ochtenblad), dat de Duitsch-nationale groep in den Duitschen Rijksdag heeft voorgesteld, eene commissie tot voorbereiding van Grondwetsherziening te benoemen, en dit artikel wil schrappen of aldus wijzigen, dat het kan bijdragen tot versterking van de positie van het Kabinet.

Hetzelfde als de Duitsche Grondwet in dezen bevat, vindt men in § 59 van die van Beieren van 14 Aug. 1919; in beginsel ook in § 14 der voorloopige Grondwet van Saksen van 28 Febr. 1919; in de Grondwet van Wurtemberg van 1919; in § 52 van die van Baden van 21 Maart 1919; in § 7 van de voorloopige Grondwet van Hessen van 20 Febr. 1919; in die van Mecklenburg-Strelitz volgens de wet van 29 Jan. 1919; in die van Oostenrijk van 14 Maart 1919. (Zie voor de genoemde staatsregelingen het *Jahrbuch des öffentl. Rechts*, Bd. IX (1920))

Ook in Irak, waar men heeft eene op de volkssoevereiniteit gebouwde, eene democratische „Monarchie", bepaalt de Grondwet, dat, indien de Kamer van Afgevaardigden eene motie van wantrouwen aanneemt, het Kabinet moet aftreden, of, zoo de motie slechts éénen minister in het bijzonder raakt, alleen de door dat wantrouwen getroffenene. (Zie *Rechtsgel. Magazijn*, jg. 1925, bl. 383/84)

Jellinek heeft destijds in den Duitschen Rijksdag voorgesteld, dat de Rijkskanselier verantwoordelijk zoude zijn voor het zich waardig toonen van het ver-

trouwen, dat zijn ambt eischt. De Rijksdag zoude op voorstel van 100 leden, met eene meerderheid van $\frac{2}{3}$ van het wettelijke aantal, mogen besluiten, dat de Kanselier het vertrouwen verbeurd had. De Bondsraad zoude echter bevoegd zijn, binnen ééne week, mits eenstemmig, het besluit van den Rijksdag op te heffen, indien hij tevens den Rijksdag ontbond. Laband, dit besprekende in *Deutsche Juristen-Zeitung*, a^o. 1901, bl. 1 en volgg., wijst er op, dat daarbij van den Keizer geene sprake is; dat, zoo het heden aan twee fractiën gelukt eenen Kanselier ten val te brengen, eene andere combinatie dit met zijnen opvolger kan doen. „Dies ist der Parlamentarismus in seiner krassesten und abschreckendsten Form,” enz..

²⁰⁾ Zie L. Dupriez, *Les Ministres dans les principaux pays d'Europe et d'Amérique*, dl. I (1892), bl. 68 en volgg., en Hervieu, *Les Ministres. Leur rôle et leurs attributions dans les differents états organisés* (1893), bl. 181/82.

²¹⁾ T.a.p., bl. 121.

²²⁾ Volgens Mr. W. H. de Beaufort, *Nieuwe geschiedkundige Opstellen* (1911), dl. I, bl. 208, had op den Koning in dezen invloed een brief zijner geliefde dochter Sophie, gemalin van den Groot-hertog van Saksen Weimar, waarin zij haren Vader volledig op de hoogte stelde aangaande de toestanden in Duitschland.

²³⁾ Dit besluit zoude genomen zijn op aandrang van Donker Curtius, die jaren lang gestreden had voor ministerieele verantwoordelijkheid. Zie De Bosch Kemper, *Geschiedenis van Nederland van 1830*, dl. V (1882), bl. 259.

²⁴⁾ Wie het verloop der Grondwetsherziening van 1848 met eenige aandacht nagaat, vindt daar eene opeenstapeling van politieke ongerechtigheden. Zoo werd bij het K.B. van 17 Maart 1848 de Grondwetscommissie tevens belast met het mededeelen van hare „denkbeelden omtrent de samenstelling van een Ministerie”, maar daags tevoren had de Koning reeds Graaf Schimmelpenninck uit Londen voor hetzelfde doel ontboden. En 19 Maart liet Donker Curtius zich overhalen, tijdelijk als Minister van Justitie op te treden, hoezeer daarover de op zijnen aandrang benoemde Commissie van 17 Maart niet was gehoord.

²⁵⁾ Naar ik meen, is tweemaal voorgekomen, dat Koningin Wilhelmina den voorzitter eener belangrijke groep is voorbijgegaan.

²⁶⁾ Zie nader over het voorafgaande Jellinek, *Die Entwicklung des Ministeriums in der constitutionellen Monarchie* (Overdruk uit het *Zeitschrift f. d. Privat- und öff. Recht der Gegenwart*) 1883, bl. 3 en volgg..

²⁷⁾ Zie van hem *De Onuitgegeven parlementaire redevoeringen*, dl. IV, bl. 5 en volgg..

²⁸⁾ In de nos. 1376, 1377, 1378. Hij heeft het daar geschrevene schier ongewijzigd — de meeste aanhalingen uit het wederzijds gesprokene zijn weggelaten — overgenomen in zijn *Adviezen in de Tweede Kamer der S.-G.*, dl. I, bl. 241 en volgg..

²⁹⁾ Woorden van De Kempnaer.

³⁰⁾ Die opvatting wordt ook bestreden in een ingezonden stuk, dat *De Nederlander* 6 Mei 1853 bevatte. Het is ongeteekend; doch afkomstig van Mr. C. M. van der Kemp, blijkens een onderschrift van — naar ik meen — Groen's hand in zijn exemplaar van *De Nederlander*, dat mij uit zijne nalatenschap, als aandenken, is geschonken.

³¹⁾ Dit zag op eene voorstelling, door De Kempnaer gegeven.

³²⁾ Ook zeide Groen van Prinsterer 25 Sept. 1856 in de Tweede Kamer der S.-G., dat „de Koning regeert niet alleen door, maar met de Ministers”, enz.. Zie t.a.p., dl. II, bl. 172. En reeds in zijn *Bijdrage tot herz. der Gw.* enz., bl. 77/78: „De Vorst kan, o ja! vasthouden aan het gevoelen dat hij, zelf en alleen, de Regering uitmaakt, dat hij werktuigen en geene medewerkers behoeft; maar dit stelsel, hetwelk nergens groote nuttigheid schijnt te hebben, is in een Staatsvorm, waar eene Nationale Vertegenwoordiging bestaat, alleziens noodlottig.”

³³⁾ Zie voor deze aanhalingen *De Grondwet*, dl. I, bl. 191 en 365—367.

³⁴⁾ Richard Passow, *Das Wesen der minist. Verantwortlichkeit in Deutschland* (1904), betoogt op bl. 20, dat de strafrechtelijke verantwoordelijkheid eens ministers niet is ministerieele verantwoordelijkheid in technischen zin. Immers verschilt hij in dit opzicht niet van andere ambtenaars.

Hij onderscheidt tusschen zedelijke, politieke, particuliere, strafrechtelijke en eene bijzondere rechtelijke verantwoordelijkheid. Lagemans, *De leer der min. verantwoordelijkheid en hare toepassing in het Ned. staatsregt*, (1855), maakt nog verschil tusschen civiele en financieele verantwoordelijkheid.

Onze Grondwet spreekt, zonder meer, van verantwoordelijkheid. Eerst in art. 53: „de ministers zijn verantwoordelijk.” Dan in art. 77, al. 2: „Hunne verantwoordelijkheid wordt geregeld door de wet.” En nog zegt art. 94, dat de ministers aan de Staten-Generaal inlichtingen geven. De vraag ware te stellen, of in beide gevallen (art. 53 en art. 77) aan dezelfde verantwoordelijkheid is te denken. En alleen is nader geregeld de strafrechtelijke verantwoordelijkheid. Welke het minste beteekent. Strafrechtelijke vervolging van ministers kwam te onzent nooit voor. In Engeland, het laatst in 1805. Dat de Grondwet in dezen aan duidelijkheid te wenschen laat, acht ik moeilijk te loochenen.

⁸⁵⁾ Door baron van Nagell van Ampsen werd, als voorzitter van de vergadering van Notabelen, reeds in 1814 de politieke verantwoordelijkheid als bestanddeel van den regeeringsvorm genoemd, toen hij zeide: „door den thans bestaanden regeeringsvorm hebben wij van onzen Souverein alle bescherming te verwachten; de Vorst kan in zijne betrekkingen tot zijn volk nimmer verdacht worden, de ministers blijven van alle hunne verrigtingen verantwoordelijk.” (Zie De Bosch Kemper, *Handl. t. d. kennis v. h. Ned. Staatsregt en Staatsbestuur*, verm. uitg. (1865), bl. 375)

⁸⁶⁾ Wel heeft men dat te bedenken bij de beoordeeling van Groen van Prinsterer's houding in dien tijd ten opzichte van de ministerieele verantwoordelijkheid, die hij later met zooveel klem heeft bepleit; in het bijzonder in 1866, bij gelegenheid van de motie-Keuchenius. Maar in den tijd, onmiddellijk voorafgaande aan den Belgischen opstand, was de strijd voor ministerieele verantwoordelijkheid sterk met revolutionaire bestanddeelen vermengd. Men zie daarover drie artikelen in de *Ned. Gedachten* (1e serie, dl. I) achtereenvolgens in no. 10, no. 14, en no. 15. Eenerzijds wordt in no. 14 gewezen op voordeelen, aan de ministerieele verantwoordelijkheid verbonden. Misschien — zoo leest men daar — zoude men kunnen beweren, dat zij „behoort tot het wezen van elke Monarchie.” Maar aan den anderen kant wordt zij sterk bestreden, voorzoover zij bedoeld wordt als toepassing van de volkssouvereiniteit en als voorwaarde van de onschendbaarheid des Konings.

Het was dan ook de revolutionaire atmosfeer, welke Groen vreezen deed voor het voorstel, dat A. Warin, de schoonzoon van Van Hogendorp, 11 Nov. 1830 bij de Tweede Kamer der S.-G. indiende, en dat op-zichzelf niet onaannemelijk was. Hij wilde toch de Kamer doen verzoeken aan den Koning, dat Z.M. zich zoude „omgeven met een ministerie, bestaande uit mannen, die het vertrouwen van Uwe Majesteit en van de natie bezitten, die onder de leiding van Uwe Majesteit, de groote belangen des Vaderlands, uit een en hetzelfde oogpunt beschouwen en eenstemmig behandelen, die niet schroomen, zoewel gezamenlijk, als elk in het bijzonder, de verantwoordelijkheid van alle daden van regeering op zich te nemen, en zich daartoe door de onderteekening van alle akten en besluiten, elk in zijn departement stellig verbinden.” (Zie De Bosch Kemper, *Gesch. v. Ned. na 1830*, dl. I, 1873, bl. 92/93) Thorbecke schreef daarover aan Groen: „Laat bij de vertegenwoordigers alle bedenking wegvallen, dat hunne pijlen den Koning persoonlijk zullen treffen, en het zal voor de hun ter prooi gelatene ministers weldra ondoenlijk wezen, om nog eenige zelfstandigheid van regering te handhaven. Dit stellig uitzicht op een over die hooge ambtenaren uit te oefenen dwang is ook, meen ik, de ware beweegreden van de drijvers der verantwoordelijkheid.” (Zie *Brieven van Thorbecke 1830—1832*, (1873), bl. 25/26) Groen van Prinsterer plaatste, toen hij de *Brieven* uitgaf, bij het aangehaalde, deze woorden uit *Ned. Gedachten*, 1e serie, dl. II, bl. 101: „De Ministerieele verantwoordelijkheid gevaarlijk, zoodra zij, al is het van verre, in verband gebracht wordt met de oppermagt van het Volk.” Voorts antwoordde hij aan Thorbecke: „ik vrees dat dit punt aanleiding tot het doordrijven van allerlei liberale theoriën zal worden.” (Zie Groen van Prinsterer, *Schrijftelijke nalatenschap. Briefwisseling*, Eerste deel 1808—1833, bewerkt door Dr. C. Gerretson (1925), bl. 377)

Ook in *Ned. Gedachten*, 1e serie, dl. III, bl. 34, spreekt Groen zich over de min. verantwoordelijkheid uit, waaraan hij wel voordeelen verbonden acht, doch

waarvan hij het toen ter sprake brengen „bedenklijk” noemt, om den zin, waarin, en het doel waartoe, en den grond waarop zij door velen werd verlangd.

In de Nota van 13 Maart 1849, door Groen bij het Voorl. Verslag van de Tweede Kamer der S.-G., over de concept-wet op de min. verantwoordelijkheid gevoegd, komt hij eveneens op tegen eene verantwoordelijkheid, „waarbij een zoogenaamde Koning de bevelen ontvangt en onderschrijft van een Ministerie, hetwelk aan de Volksvertegenwoordiging, gelijk deze op haar beurt aan het oppermagtige Volk, ondergeschikt is;” enz. Voorts onderscheidende tusschen de strafrechtelijke en de politieke verantwoordelijkheid, merkt hij omtrent de laatste op: „Deze verantwoordelijkheid, die een homogeen Ministerie onderstelt, ligt evenzeer in art. 73 der Grondwet, als in de behoefte van onzen tijd.” En in zijne rede, 22 Mei 1849 in de Tweede Kamer der S.-G. gehouden over dat wetsontwerp, spreekt hij zich krachtig uit voor eene „ministeriële verantwoordelijkheid waarvan de hoeksteen is het zelfstandig en onafhankelijk vorstelijk gezag.” (Zie over een en ander zijne *Adviezen in de Tweede Kamer der S.-G.*, dl. I (1856), bl. 195 en volg.)

Het verkeerde verband tusschen 's Konings onschendbaarheid en de ministeriële verantwoordelijkheid komt uit in art. 53 Gw.. Daar moet zij vervallen.

³⁷⁾ Eene spotprent uit dien tijd beeldt ministers af, die over de knie worden gelegd, omdat de Koning, die nog een kind was, een stuk speelgoed had gebroken. De „Prügelknabentheorie”. Zie Richard Passow, t.a.p., bl. 11.

³⁸⁾ Tegen die verbinding ook Groen van Prinsterer in zijne Nota van 30 Sept. 1830 over Grondwetsherziening. Zie zijn *Verspreide Geschriften*, dl. I, bl. 38, alsmede de aangehaalde artikelen in *Ned. Gedachten*, 1e serie, dl. I.

³⁹⁾ Richard Passow merkt, t.a.p., bl. 17, op, dat er nooit een „Disziplinarverfahren” van de Volksvertegenwoordiging tegenover eenen minister kan zijn. „Eine disziplinäre Verantwortlichkeit besteht nur gegenüber den Dienstherrn; die Volksvertretung im konstitutionellen Staat aber als Dienstherrn der Minister zu bezeichnen, hiesse alle Grundlehren des Staatsrechts auf den Kopf stellen.”

⁴⁰⁾ Echter schijnt *Destriveaux, Traité du droit public* (1849), dl. I, bl. 210/11, de verantwoordelijkheid als gevolg van het *contraseign* te beschouwen. De Minister „s'approprie l'acte..... par le contre-seign,” enz.. Scherp stelt dit Hermann Bischof, *Ministerverantwortlichkeit und Staatsgerichtshöfe in Deutschland* (1859), bl. 47: „Diese (die Contrassegnatur) erscheint..... als die *unentbehrliche* Voraussetzung der Ministerverantwortlichkeit.”

⁴¹⁾ T.a.p., dl. I (1883), bl. 362. Toch heeft het *contraseign* niet overal dezelfde beteekenis.

De staatsregeling van Noorwegen bepaalt in § 5, dat de verantwoordelijkheid rust, niet op de ministers, maar, collectief, op het Ministerie (den Staatsraad). De waarborg tegen onrechtmatige of schadelijke regeeringshandelingen is — schrijft Prof. Dr. Bredo Morgenstierne, *Das Staatsrecht des Königsreichs Norwegen* (1911) in *Das öffentliche Recht der Gegenwart*, no. 13, bl. 47 — meer daarin te zoeken, dat de Koning altijd handelt, na te hebben ingewonnen het advies van alle leden van den Staatsraad (het Ministerie), dan in het steeds verantwoordelijk zijn van eenen persoon. De minister is ambtelijk verplicht, een door den Koning op grondwettige wijze genomen besluit te contrasigneren, al stemt hij met den inhoud daarvan niet in. De uit het *contraseign* volgende verantwoordelijkheid betreft slechts de overeenstemming van de uitvoering met het besluit. Daar de minister ook besluiten moet contrasigneren, die hij niet voor zijne rekening neemt, kunnen koninklijke besluiten voorkomen, waarvoor niemand constitutioneel verantwoordelijk is. Doch als minister niet geprotesteerd heeft tegen het ontwerp-besluit, of eventueel zijn protest niet in het protocol is opgenomen, wordt aangenomen, dat hij met het besluit heeft ingestemd, en kan hij voor het gerecht worden gedaagd.

Soortgelijke regeling bestaat in Zweden. Zie Prof. Dr. Aschehoug, *Das Staatsrecht der vereinigten Königreiche Schweden und Norwegen* (1886), en Prof. Pontus E. Fahlbeck, *Die Regierungsform Schwedens* (1911).

⁴²⁾ Alzoo niet door eenen minister zonder portefeuille. Hervieu meldt, t.a.p., bl. 681, noot 2, dat in België in 1852 eene benoeming tot minister is onderteekend door den Minister van Staat De Mérode, die geene portefeuille had; en dat men sedert dien tijd aldaar de verantwoordelijkheid ook van ministers zonder portefeuille heeft aangenomen.

Sommige staatsregelingen hebben bepaald, dat het *contraseign* gegeven wordt door elken minister, tot wiens ressort de aangelegenheid behoort. Ons art. 77, lid 6, Gw. bedoelt een minimum.

⁴³⁾ Tit. III, chap. II, sect. IV, art. 4 spreekt van „contresigne”.

⁴⁴⁾ In Engeland is het *contraseign* niet voorgeschreven. Zie Hatschek, *Englisches Staatsrecht*, enz., dl. II (1906), bl. 80, noot 1.

In de Vereenigde Staten van Noord-Amerika geven de *cabinet officers* wel hun *contraseign* aan de stukken van den President, doch, wijl zij niet verantwoordelijk zijn, beteekent dit — zegt Hervieu, t.a.p., bl. 682 — alleen legalisatie.

⁴⁵⁾ T.a.p., verm. uitg., bl. 371.

⁴⁶⁾ T.a.p., dl. II, bl. 362.

⁴⁷⁾ Terecht schrijft Buys, t.a.p., dl. I, bl. 362, dat wie nog niet of niet meer minister is, door zijn *contraseign* een koninklijk besluit niet wettig kan maken. Thorbecke, dus gaat hij voort, „die bij de vorming van zijn tweede ministerie met dit eenvoudig beginsel in strijd handelde, heeft vruchteloos getracht de rechtmatigheid van deze zijne handelingen te bewijzen.”

⁴⁸⁾ „Der Groszherzog ernennt und entläßt die Mitglieder des Staatsministeriums lediglich nach eigener Entschlieszung, wobei es der oben gedachten Gegenzeichnung nicht bedarf.”

⁴⁹⁾ „Die Verfügungen des Königs-Groszherzogs müssen von einem verantwortlichen Rathe der Krone consignirt sein, mit Ausnahme folgender Acte:
„a. Ernennung und Entlassung der Rätthe der Krone, und deren Versetzung in Anklagestand;

„b. Die Akte des Militär-Oberbefehls;

„c. Unterscheidungen.”

⁵⁰⁾ De Bosch Kemper en Mr. Lagemans wijzen nog op het geval, dat een minister zoude weigeren de benoeming van zijnen opvolger te onderteekenen. Zie daarover ook Samuely, t.a.p., bl. 58.

BOEKBESPREKING.

Het Gildensocialisme in Engeland, door MR. A. GOOTE.
Academisch Proefschrift. — Baarn, Bosch & Keuning, 1926.

Mr. Goote's geschrift over het gildensocialisme is der lezing zeer waard. Het geeft een gedetailleerd beeld van het sociaal streven, in het gildensocialisme tot uiting komend. Na zich met naam en begripsbepaling te hebben bezig gehouden en de geschiedenis te hebben geschetst, gaat de schrijver één voor één de beginselen van het gildensocialisme na: de groepeerling naar de functie; den „functional status”; het beginsel van „self-government”; de verdwijning van het loonstelsel; den eisch van een „just price”; het eerherstel van het handwerk. Daarna gaat hij na, hoe, uit hoofde der beginselen, de gildenstaat er uit zal moeten zien en welke stroomingen er binnen de grenzen van het systeem zijn; voorts wordt het gildensocialisme geschetst in zijn verhouding tot verwante richtingen, terwijl besloten wordt met critische bemerklingen. Een lijst van geraadpleegde werken en verdere literatuur is aan de studie toe-

gevoegd. Bij een en ander zij opgemerkt, dat de critische bemerkingsen in het slothoofdstuk wellicht wat al te summier zijn, vergeleken met de uitvoerige wijze, waarop de geschiedenis verhaald en de beginselen vermeld zijn.

Het woord gilden in den naam gildensocialisme wil, naar Mr. Goote uiteenzet, de gedachte aan de gilden uit de middeleeuwen opwekken. Er moeten weer dergelijke organisaties komen, die arbeiders tot krachtige, organische eenheden vereenigen. Het handwerk moet weer in eer worden hersteld. Het verband tusschen arbeider en product moet weer worden geheeld. Het groote euvel, hetwelk moet worden weggenomen, is dat de massa van hoofd- en handarbeiders hun leven in onvrijheid en afhankelijkheid doorbrengen, in omstandigheden, die hun mensch-zijn onwaardig moeten heeten, die hun geestkracht dooden en hen tot willooze werktuigen van het kapitalistische stelsel maken. Om dat kwaad uit te branden stelt het gildensocialisme zich ten doel, het economisch verkeer om te vormen en het maatschappelijke en staatkundige leven geleidelijk te wijzigen in de richting van democratische zelfregeering der te vormen groepen, met inperking van de staatsmacht zooals die thans verstaan wordt. De gemeenschap zou moeten worden ingericht overeenkomstig de beginselen, die zoeven reeds werden opgesomd, maar niet in den zin van revolutie, doch van evolutie, van doorwerking van beginselen en praktische toepassing ervan waar de gelegenheid ertoe zich aanbiedt.

Het gildensocialisme is mislukt. Omstreeks 1910 kwam de beweging op. Ongeveer 10 jaar later ontstonden in Engeland en in navolging daarvan ook in Amsterdam bouw-gilden, terwijl in Engeland ook enkele andersoortige gilden ontstonden. In 1926 moet Mr. Goote echter schrijven, dat de „National Guilds League”, waarin de gilden vereenigd waren, „ondanks haar inderdaad bewonderenswaardige activiteit en de nimmer verslappende geestkracht van haar leiders fiasco geleden” heeft. In 1923 werd de League ingelijfd bij de „National Guilds Council”, die wel nog leeft, maar geen zin meer heeft, „aangezien er zoo goed als geen gilden meer zijn, die als object van zijn werkzaamheden kunnen dienen”. Toch was het in de gilden voor de arbeiders zoo mooi: autonomie, d. i. veel meer dan medezeggenschap, en zelfs „continuous pay”, d. i. doorbetaling van loon als niet gewerkt kan worden. Waarom zijn deze gilden mislukt? Omdat, zegt de bekende Penty, men niet ging „back to fundamentals”, terug tot de fundamentele beginselen, tot den grond der zaak. En dan zegt hij: „the league has gone, the idea remains”, de bond is verdwenen, de idee blijft. Inderdaad is het dikwijls zoo, dat iets mislukt en toch slaagt, sterft en toch leeft, fiasco maakt en toch overheerschenden invloed uitoefent. Penty ten spijt moet echter gezegd, dat het in dit geval niet zoo is. Het gildensocialisme moest mislukken, omdat het wel goede ideeën heeft gepropageerd, maar als systeem geen goede idee is.

De redenen, die Mr. Goote voor de mislukking der gilden in Engeland en hier opgeeft, kunnen ongeveer als volgt worden geresumeerd. De

gilden werden opgericht in het begin der twintiger jaren, in een voor zulke proefnemingen gunstigen tijd; toen het getij verliep zonken de gilden in. In de tweede plaats was er sterke tegenkanting van officieele zijde, hetgeen vooral van beteekenis was in de bouwgilden. Voorts hadden de gilden, als zij zich tot groote lichamen ontwikkelden, te kampen met het euvel van „een voortdurend wassend getal commissies en deze drukken het self-governing principe dood”. Maar hoofdzaak was, dat de mentaliteit der betrokkenen veel, zoo niet alles te wenschen overliet: men gunde elkaar geen hooge loonen; men gunde elkaar evenmin een leidende positie; men stelde eigenbelang boven groepsbelang; men vertrouwde elkaar niet; men ontzag zich niet tot staking over te gaan; of wel men liep naar een beter betalenden particulieren patroon over. De geschiedenis der gilden is juist met betrekking tot de quaestie der mentaliteit zeer leerzaam. Men heeft gezegd, en terecht, dat voor het welslagen der gilden noodig zijn zou een voorafgaande geestelijke en godsdienstige hervorming. Maar terecht vraagt Mr. Goote aan het slot van zijn boek, „of na zulk een proces van geestelijke zuivering, waar we overigens zeer sceptisch tegenover staan, nog een gildenstelsel noodig zou zijn, om betere sociale verhoudingen te scheppen”.

Het ligt niet in de bedoeling, hier in te gaan op alle stellingen, die het gildensocialisme heeft opgeworpen. Slechts over twee punten een enkel woord en wel allereerst over het vraagstuk van de functie. Wat het gildensocialisme ten deze wil, komt ongeveer hierop neer: 1. ieder moet de functie hebben, waarvoor hij voorbestemd is; 2. zonder functie geen rechten. Wat het eerste betreft zij opgemerkt, dat het theoretisch heel mooi is als ieder een functie heeft, die hem bevat, maar *a.* dat de massa niet voor een bepaalde functie voorbestemd schijnt, en *b.* dat waar wel de vraag rijst of iemand voor een bepaalde functie is voorbestemd, het zoowel voor den betrokkene als voor ieder ander bijzonder lastig is, vooruit te zeggen, welke die functie is. Het streven, den arbeid meer kleur te geven, kan gebillijkt worden, maar het pogen om, als systeem, ieder de functie te geven, waarin hij plezier heeft, moet op mislukking uitloopen. Wat het tweede punt betreft is het zeker gewenscht, nauw verband te leggen tusschen functie en rechten. Maar als men het functielooze bezit, het functielooze eigendomsrecht zou willen afschaffen, dan zou men wel veel kunnen uitbranden, dat een ieder als een vorm van onrecht aandoet, maar zou men tevens veel functieloos bezit wegnemen, dat een zegen is, tenzij men de zuiver geestelijke functie — b.v. van een bemiddelde weduwe, die haar kinderen goed opvoedt — als rechtstitel zou willen aanvaarden. Wie zal uitmaken welke bezitter al dan niet een nuttige functie uitoefent? Men is hier geheel op het terrein van appreciatie en willekeur.

Het tweede punt, waarover iets gezegd worde, is de quaestie van het handwerk. Het handwerk moet in eer hersteld worden. En daartegenover moet de machine, zoo niet weg, dan toch teruggedrongen worden tot

de rol van aanvullende kracht. Alleen waar ze onmisbaar is, mag ze geduld worden. Dit kan slechts de theorie zijn van menschen, wier denken niet midden in het leven staat. Bij den huidige stand der bevolking der geciviliseerde landen is het handwerk in de verste verte niet in staat, den mensch in redelijke mate van levensbehoefden te voorzien. De machine in al haar vormen heeft, menschelijkerwijs gesproken, de vervulling van Malthus' profetie gekeerd. De machine — met de arbeidsverdeling — is op zichzelf een zegen voor de menschheid. Willen we een redelijke verzorging van den mensch met stoffelijke goederen, dan moeten we de machine willen. Daarbij moet drieërlei bedacht worden: 1. dat men de machine kan willen en de „abrutissement" van den arbeider tegenstaan; 2. dat ook in de industrie, zooals b.v. de jongste ontwikkeling in de Vereenigde Staten leert, de arbeider een terrein kan vinden om zijn energie en scherpzinnigheid te ontplooiën; 3. dat de industrie de verdienste heeft om massa's, waarvoor het handwerk geen emplooi zou hebben gehad, aan nuttig werk en aan brood te hebben geholpen. Dat niet te hebben begrepen is een groote fout van het gildensocialisme als systeem.

Het gildensocialisme heeft niet midden in het leven gestaan. Anders zou het hebben beseft, dat Engeland's economische, althans industriele achterstand ingehaald moest worden voordat men kon gaan spreken over maatregelen, die zeer ideëel bedoeld waren, maar quantitatief remmend moesten werken. Engeland was reeds voor den oorlog, toen het gildensocialisme opkwam, zeer sterk bij Amerika en Duitschland ten achter. Men werkte niet hard genoeg en men werkte op verkeerde wijze. Na den oorlog is dat zoo gebleven. Verwezen zij naar Ellis Barker's „Economic Statesmanship" (Londen 1918), dat ten deze overtuigend is. Dat aan den misstand hoe eer hoe beter een eind gemaakt moet worden is het thema van Austin en Lloyds „The secret of high wages" (Londen 1926). Het getuigt niet van gezonde opvattingen als men, den deplorabelen toestand als waarvan deze schrijvers gewagen negeerende, het pleit gaat voeren voor den „functional status" en voor terugdringing van de machine. Dat wil niet zeggen, dat er niet veel goeds is in de ideeën van de gildensocialisten: de gedachte van Penty, dat „spiritual values must come first", wordt door ieder Christen ten volle onderschreven. Alleen maar, de overheersching van de spiritueele waarden moet niet — indien mogelijk — verkregen worden door terugzetting van den wijzer op het uurwerk der industriele ontwikkeling, zooals ik het elders noemde, maar bij behoud van de voordeelen, door die ontwikkeling geboden. Het gildensocialisme te hebben gewaardeerd in de nobele gedachte, die de voorstanders inspireerde, maar te hebben doen uitkomen de gebreken, die het systeem aankleefden en onbruikbaar maakten, is de verdienste van Mr. Goote.

DR. J. A. NEDERBRAGT.

VRAAG EN ANTWOORD

. BEWERKT DOOR MR. J. W. NOTEBOOM.

1. VRAAG.

In deze gemeente is het vraagstuk der werkloosheid moeilijk tot eene oplossing te brengen. Het komt mij o zoo noodzakelijk voor, dat over dit vraagstuk eens licht ontstoken wordt; temeer waar dit probleem in tal van gemeenten veel hoofdbrekens kost.

De toestand in deze gemeente is, beknopt omschreven, aldus:

Deze gemeente, waarin een uitgebreide industrie gevestigd is, is aangesloten bij het Werkloosheidsbesluit 1917. Van gemeentewege wordt werk verschaft aan die werkloozen, welke voor uitkeering uit de werkloozenkassen *niet* of *niet meer* in aanmerking komen, terwijl daarnaast nog een gemeentelijke steunregeling bestaat, krachtens welke steun wordt verleend aan die werklooze werknemers, die uit hoofde van hun validiteit voor plaatsing bij de werkverschaffing in aanmerking zouden komen, maar wier plaatsing om andere reden niet mogelijk of niet wenschelijk is. Slechts behoeftige valide werklooze werknemers komen dus voor plaatsing bij de werkverschaffing en voor het ontvangen van steun in aanmerking.

Voorheen was bepaald, dat slechts z.g. crisiswerkloozen onder bovengenoemde regelingen vielen, thans gelden zij voor alle *behoeftige* valide werklieden.

Het gevolg hiervan is, dat in de winterperiode ook z.g. losse sjouwerlieden, die vóór den oorlog reeds in den winter schier altijd werkloos waren, aan de werkverschaffing worden geplaatst of steun ontvangen.

Behooren deze personen, naar a.r. opvatting eigenlijk niet door de organen van armenzorg geholpen te worden, indien ze althans in behoeftige omstandigheden verkeerden?

Hoe te handelen met personen, die op een leeftijd van b.v. 50 jaar zijn gekomen en waarvan het vaststaat, dat ze in hun vak nimmer terugkeeren? Is het verantwoordelijk deze menschen maar permanent bij de werkverschaffing te laten of is het meer in overeenstemming met de a.r. opvatting van sociale Overheidszorg te bepalen, dat valide werklooze werknemers, die zeg b.v. 2 of 3 jaar aanéén geplaatst waren aan de werkverschaffing of steun ontvingen, zonder dat ze in particulieren loondienst waren gedurende dien tijd, voor verdere verzorging zoo noodig te verwijzen naar de organen van armenzorg?

Het gaat toch moeilijk aan deze menschen jaar in jaar uit werkzaam te doen blijven aan een gemeentelijke werkverschaffing of van gemeentewege steun te verleenen anders dan door de organen van armenzorg?

ANTWOORD.

Reeds eerder hadden wij gelegenheid enkele opmerkingen te maken omtrent

het onderwerp van deze vraag¹). En we gaven toen als onze meening te kennen, dat een bijzondere steunverleening aan werkloozen, die geen aanspraak kunnen maken op uitkeering uit een werkloozenkas, noch andere middelen van bestaan hebben, slechts in buitengewone omstandigheden, voorzover niet factoren van zuiver persoonlijke aard de werkloosheid veroorzaakt hebben, aanbeveling verdient. De thans gestelde vraag geeft ons aanleiding eenigszins uitvoerig bij deze quaestie stil te staan.

* * *

De maatregelen van Overheidszorg voor de werkloozen vormen, althans in ons land, geen afgesloten stelsel. Integendeel. De werkloozenzorg vertoont veeleer een mengelmoes van allerlei maatregelen, die onder den invloed der tijdsomstandigheden gekozen zijn.

Toch is het mogelijk naar een bepaald gezichtspunt een min of meer ruwe groepeerings van de verschillende maatregelen tot stand te brengen. En zoo kan met name een grenslijn worden getrokken naar gelang een maatregel er op gericht is de werkloosheid te voorkomen, zooals b.v. het verlenen van subsidie aan een bepaalde onderneming of bedrijfstak, de arbeidsbemiddeling, de voorlichting omtrent de beroepskeuze, het bevorderen van een rationeele binnenlandsche en op het buitenland ingestelde migratie enz.; dan wel, of bedoeld wordt de nadeelige gevolgen der werkloosheid zooveel mogelijk te temperen of weg te nemen.

En nu houden wij bij het bespreken van de bovengestelde vraag vooral deze laatste categorie in het oog.

* * *

Deze maatregelen nu, in hoofdzaak bedoeld tot leniging van den stoffelijken nood, zijn van drieërlei aard:

1. het verlenen van subsidie aan de organen der werkloosheidsverzekering (de werkloozenkassen);
2. de bijzondere steunverleening aan de werkloozen naast en in de plaats van de organen van armenzorg of maatschappelijk hulpbetoon;
3. de Overheidszorg via laatstbedoelde organen.

Wij merken hierbij op — zulks in verband met het slot van inzender's vraag — dat werkverschaffing, voorzover de opbrengst van het werk de kosten van arbeidsloon en van het gebruikte materieel niet dekt, o. i. onder een van beide laatstbedoelde maatregelen is te rangschikken.

Wat ook de verschillen mogen zijn, hierin vertoonen deze maatregelen overeenkomst, dat zij geld uit de Overheidskassen ten goede doen komen aan een bepaalde groep ingezetenen n.l. werkloozen. En wijl de Overheidskassen in hoofdzaak door belastinggelden worden gevuld, wordt dus bij het toepassen van deze maatregelen door de Overheid over de goederen van den eenen burger ten behoeve van den anderen beschikt. Heeft nu, naar a.r. beginsel, de Overheid daartoe de bevoegdheid?

Men kan deze vraag ook aldus formuleeren: behoort de werkloozenzorg tot de taak van de Overheid? Want omtrent het recht der Overheid om voor het uitvoeren van hare taak belasting te heffen, bestaat in onzen kring geen twijfel.

Nu zal men bezwaarlijk kunnen staande houden, dat een volstrekt lijdelijke houding ten opzichte van den nood der werkloozen naar a.r. beginsel Overheidsplicht is. Verdediging van een dergelijke opvatting treft men dan ook in onzen kring niet aan. Doch bij bevestigende beantwoording van laatstbedoelde vraag zouden wij toch op twee punten de aandacht willen vestigen, n.l. 1. op het feit, dat het niet in het algemeen, in absoluten zin, tot de roeping van de Overheid behoort, zich met de verzorging der werkloozen te belasten; en 2. op de omstandigheid, dat de Overheidsplicht om zich het lot der werkloozen aan te trekken, naar a.r. beginsel, niet zijn grondslag vindt in de opvatting, die met name in socialistischen kring opgeld doet.

De Overheidszorg voor de werkloozen kan door ons slechts als een *door de tijdsomstandigheden geboden* Overheidsplicht aanvaard en verdedigd worden. De zorg voor de werkloozen, voorzoover hun werkloosheid haar oorzaak vindt in factoren van zuiver persoonlijken aard, b.v. lichaamszwakte of gebreken, behoort, naar a.r. opvatting, in principe tot de taak der kerkelijke en particuliere liefdadigheid. En de werkloosheid, die aan factoren van algemeen-maatschappelijken aard te wijten is, dient door de kringen zelve, waarbinnen ze is ontstaan, te worden verholpen. Een dergelijke voorziening in de werkloosheid is de normale, waarbij natuurlijk ruimte blijft voor de vraag in hoeverre het taak der Overheid kan zijn de betrokken kringen daarbij steun te verleenen. Doch Overheidszorg, waarbij met ruwe hand wordt ingegrepen in het fijn maatschappelijk weefsel, eenerzijds door met dwang de voor den werkloozensteun benodigde belasting te vorderen en anderzijds, door den steun te distribueeren op een wijze, die voor persoonlijke opofferingen en toewijding in den regel zeer weinig gelegenheid laat, is de abnormale en zeker niet meest gewenschte oplossing. En ze kan dan ook door ons alleen worden aanvaard, voorzoover kerk en maatschappij niet in staat blijken hare roeping te vervullen. Ze kan m. a. w. door ons slechts in verband met de omstandigheden als Overheidsplicht worden gezien.

En wat den grondslag van dezen Overheidsplicht betreft: behooren wij niet positie te kiezen tegenover de redeneering als zoude de Overheid verantwoordelijk zijn voor het maatschappelijk euvel, waarvan de werkloosheid een symptoom is? Op dien grond toch wordt het optreden der Overheid ten deze dikwijls verdedigd. Alsof het roeping der Overheid ware het geheele economische proces en al wat daarmede samenhangt te regelen en te leiden! Juist deze gedachte is ten allen tijde met den meesten nadruk van a.r. zijde bestreden. Niet de Overheidsregel, doch de eigen door Gods voorzienig bestel in het menschelijk verkeer gelegde levensregels moeten de richting aangeven. En niet de Overheid, doch de in handel en bedrijf leiding gevende personen hebben omtrent den inhoud en de toepassing dier regelen te beslissen.

Trouwens, nog altijd wacht de stelling, dat de Overheid door usurpatie van het productieproces de werkloosheid kan opheffen en dus wegens hare passieve houding voor dit maatschappelijk euvel aansprakelijk is, op bewijs. Ook de geschiedenis van het Russische communisme is nog niet in staat gebleken dat bewijs te leveren. En, al zal men er ook in kunnen slagen eenig verband aan te toonen tusschen bepaalde politieke maatregelen en den *omvang* der werkloosheid (b.v. de arbeidswetgeving, handelspolitiek enz.): wie op dien grond beweert, dat de Overheid aansprakelijk is voor het *bestaan* der werkloosheid,

geeft aan de Overheidsroeping een expansie, die de a.r. opvatting ver overschrijdt.

De Overheidszorg voor de werkloozen vindt dan ook o. i. haar grond niet in de verantwoordelijkheid van de Overheid voor het bestaan der werkloosheid, doch volgt uit de roeping der Overheid tot wegneming en, zooveel nodig, herstel van sociaal onrecht, dat ook in het werkloosheidsvraagstuk tot uiting komt. Wij wenschen het odium der werkloosheid niet te leggen op bepaalde personen of op een bepaalde maatschappelijke klasse of op een bepaald stelsel. Doch ziet ge, dat door de werkloosheid de levensvoorwaarden der getroffen en worden vernietigd, zonder dat van kerkelijke of particuliere zijde de helpende hand geboden wordt, dan moet ge wel tot de erkenning komen, dat Overheidszorg niet in strijd met, doch eisch van de a.r. beginselen is.

* * *

Behoeft er dus geen principieel bezwaar te worden gemaakt tegen het feit, dat door de bovengenoemde maatregelen van werkloozensteun gelden uit de Overheidskas worden aangewend ten bate van een bepaalde groep ingezetenen: het is volstrekt niet onverschillig op welke wijze die steun wordt verleend. Dit blijkt reeds aanstonds, wanneer men een vergelijking trekt tusschen de indirecte steunverleening, gelegen in het subsidieeren van werkloosheidskassen, en de rechtstreeksche door middel van bijzondere steuncommissies en de armenzorg.

Het doel van de werkloosheidsverzekering is den werkwilligen en werkkrachtigen arbeider, die niet om redenen in zijn persoon gelegen, doch tengevolge van economische omstandigheden tijdelijk niet in staat is door zijn arbeid in eigen levensonderhoud te voorzien, *een recht* te geven op uitkeering uit een werkloozenkas, zoodat hij niet afhankelijk wordt van particuliere, kerkelijke of publieke armenzorg. Niet omdat hij in behoeftige omstandigheden verkeert, doch alleen en uitsluitend op grond van het feit, dat hij, zijns ondanks, werkloos geworden is, heeft de verzekerde werklooze aanspraak op de reglementaire uitkeering uit zijn kas.

En juist hier ligt het principieel onderscheid tusschen werkloosheidsverzekering en steunverleening aan werkloozen, die geen aanspraak op uitkeering uit een werkloozenkas kunnen maken.

Immers, wordt een behoeftige werklooze gesteund, dan geschiedt dit niet wegens het feit, dat hij werkloos is, doch omdat hij tengevolge van de werkloosheid in behoeftige omstandigheden geraakt is. Vandaar dat bij steunverleening aan werkloozen — waarbij al evenmin sprake is van een recht op uitkeering als bij de gewone armenzorg — de steun immer afhankelijk is van de behoefte van den ondersteunde en van zijn gezin. Vandaar ook, dat vóór de ondersteuning plaats vindt eerst een onderzoek naar zijn levensomstandigheden wordt ingesteld, terwijl, zoolang de ondersteuning voortduurt, een contróle geoeffend wordt op de levenswijze en de uitgaven van den gesteunde, waardoor deze min of meer onder curateele van de steuncommissie of het armbestuur komt te staan.

Bij de werkloosheidsverzekering is van een dergelijk onderzoek en contróle geen sprake. Het verzekeringsorgaan heeft zich met de vraag, of de verzekerde behoeftig is niet in te laten. Zijn onderzoek en contróle betreft uitsluitend het bestaan en c.q. de oorzaak van de werkloosheid.

Werkloosheidsverzekering en werkloozensteun zijn dus in principe van verschillend karakter. Dit onderscheid behoort ook in de practijk niet uit het oog

te worden verloren. Alleen dan is een behoorlijk functioneeren, een doelmatig bestrijden van de nadeelige gevolgen der werkloosheid gewaarborgd.

Onder den drang der omstandigheden is echter tijdens de oorlogsjaren en ook daarna met dien eisch te weinig rekening gehouden. De werkloosheidsverzekering is vertroebeld doordat het verband tusschen premie en uitkeering werd vervaagd, terwijl de onderscheiding tusschen verzekering en steun, ook tengevolge van de bijzondere maatregelen van crisissteun, practisch hare beteekenis voor een belangrijk deel inboette.

Ter bestrijding van de nadeelige gevolgen van de buitengewone werkloosheid sinds 1914, zag de Regeering zich genoopt, bijzondere maatregelen te nemen, teneinde de kassen in staat te stellen ook in dien crisistijd hare reglementaire verplichtingen na te komen. Tot 1916 gold de noodregeling Treub; daarna de tusschenregeling van Minister Lely tot 1 Jan. 1917. Beide regelingen gaven aan de werkloosheidskassen een subsidie in den vorm van een toeslag op de uitkeeringen (Gentsche stelsel). Toen kwam het Werkloosheidsbesluit 1917. En al mag niet worden ontkend, dat deze Overheidsbemoeiing het groote nut heeft afgeworpen, de werkloosheidsverzekering, die in 1914 nog in haar kinderschoenen stond, voor ondergang te behoeden; al mag evenmin worden vergeten, dat onder invloed van deze en tal van andere steunregelingen het aantal verzekerden in belangrijke mate toenam, zoodat het cijfer van 70.500 op 1 Januari 1914 tot 398.300 op 1 Januari 1921 klom; en al mag tenslotte niet worden voorbijgezien, dat het Werkloosheidsbesluit door invoering van het z.g. Deensche stelsel (toeslag van Overheidswege naar gelang van het bedrag der in de werkloozenkas gestorte premiën), waardoor het verband tusschen premiebetaling en uitkeering weer nauwer werd toegehaald, een belangrijke stap deed tot terugkeer naar het beginsel van een goede werkloosheidsverzekering — dit alles neemt toch niet weg, dat naarmate de kassen leeg raakten de regeling meer en meer het karakter ontving van een openbare steunverleening, zonder dat bij het doen van uitkeeringen voldoende kon worden gelet op de behoeften en de inkomsten uit anderen hoofde van den werklooze en zijn gezin. Volgens het Werkloosheidsbesluit toch verleenen Rijk en Gemeente tezamen (elk voor de helft) een subsidie ten bedrage van niet minder dan 100 pct. van de bijdrage door den verzekerde betaald, terwijl dit percentage, althans aanvankelijk, door de Regeering in sommige gevallen zelfs tot 200 pct. werd verhoogd.

En daarbij kwam dan nog, dat bijzondere steunmaatregelen in het leven werden geroepen, die, vastgehaakt aan de verzekeringsorganen, de verwarring nog verergerden.

In de eerste oorlogsjaren werden de werkloozen, die geen recht hadden op uitkeering uit de werkloozenkassen, gesteund door het Koninklijk Nationaal Steuncomité. De verzekerde ontving den steun via de werkloozenkas. Toen in 1919 dit comité werd opgeheven, gaf de Regeering aanvankelijk wel als haar meening te kennen, dat een tusschenvorm tusschen de werkloozenzorg en armenzorg niet langer toelaatbaar was²⁾, doch het bezwaar om werkwillige en bekwame arbeiders, die altijd premie hadden betaald, doch tengevolge van de oorlogs- en naoorlogsjaren, langen tijd zonder werk bleven, na verloop van den reglementairen termijn van uitkeering naar de gewone organen van armenzorg te verwijzen, drong weer tot een bijzondere regeling. Zoo kwam o.m. de

Werkloosheidsverzekeringsnoodwet 1919 tot stand, waarbij de mogelijkheid geopend werd om werkloozenkassen, door middel van een extra subsidie o. m. in staat te stellen hare uitkeeringen ook na den reglementairen termijn voort te zetten.

Werkloosheid-uitkeering en steunverleening bleven dus voor een belangrijk deel beide in één hand, n.l. in de hand van de vakverenigingsbesturen, die de werkloozenkassen beheeren. Is het wonder, dat hierdoor voor den gewonen man het verschil tusschen verzekering en werkloozensteun geheel te loor ging?

In 1920 liep de toepassing van de Werkloosheidsverzekeringsnoodwet 1919 geleidelijk ten einde. De crisissteun werd bepaaldelijk door de ministerieele circulaire van 7 Dec. 1921 en 19 Dec. 1922 op een betere leest geschoeid. Slechts op werkloozen in verschillende bedrijven — waarin blijkbaar door den Minister van Binnenlandsche zaken nog crisiswerkloosheid werd geconstateerd — was de nieuwe regeling van toepassing. En de steun werd niet meer via de kassen als aanvulling en verlengstuk der verzekeringsuitkeering, doch door bijzondere commissies in verband met de behoeften van den werklooze toegekend, terwijl den werkloozen uitdrukkelijk een recht op steun werd ontzegd.

Doch het spreekt wel vanzelf, dat hiermede maar niet aanstonds aan de vertroebeling van verzekering en steunverleening een einde gekomen was.

Thans, nu de bijzondere regeeringssteun, behoudens de subsidies ten behoeve van de werkverschaffing, zoo goed als geheel vervallen is, handhaven verschillende gemeentebesturen commissies voor steunverleening, waardoor werkloozen, die geen recht hebben of geen recht meer hebben op uitkeering uit een werkloozenkas, aan de gewone organen van armenzorg worden onttrokken. Verdient nu een dergelijke bijzondere steunverleening in het licht van de a. r. beginselen en het verleden aanbeveling?

* * *

Nu zouden wij bij het bespreken van deze vraag voorop willen stellen, dat Overheidsmaatregelen, die er op gericht zijn te voorkomen het armlastig worden van werkloozen, aanbeveling verdienen boven die, welke alleen bedoelen steun te bieden in geval van armlastigheid. Het is een utopie te meenen, dat de Overheid door hervorming der maatschappij de armoede zal kunnen uitroeien. Wie in de armoede een gevolg ziet van de zonde, blijft van een dergelijk idealisme gespeend. Doch dit neemt niet weg, dat met alle geoorloofde middelen dit kwaad door de Overheid dient te worden bestreden.

De armoede — ook al zijn er gewillige handen en harten, die steun en vertroosting bieden — is, op zich zelf beschouwd en dus afgezien van de soms heilzame gevolgen van tijdelijken nood, een ramp voor degenen, die ze treft. Dat geldt in het algemeen. Doch in bijzondere mate drukt zij den gezonden, krachtigen arbeider, die buiten zijn toedoen niet in staat is door eigen arbeid in het levensonderhoud van hemzelf en van zijn gezin te voorzien. Ze maakt hem afhankelijk, drukt hem moreel terneer, en stelt hem bloot aan verleidingen, die — indien geen eerbied voor God en Zijne ordinantiën hem staande houdt — hem te gronde kunnen richten.

Het is vooral daarom eisch, dat naast een goede economische politiek en naast werkverschaffing, desnoods met financiële bijdragen uit de Overheidskas, ook de werkloosheidsverzekering als middel ter bestrijding van armlastigheid met krachtige hand wordt bevorderd.

Doch dan dient men er voor te waken, dat de verzekering niet in een verkapt armenzorg ontaardt; een gevaar, dat in den loop der oorlogsjaren misschien niet geheel te vermijden is geweest, doch dat in elk geval, naarmate de omstandigheden een normaal aanzien verkrijgen, moet worden ontweken. Een werkloosheidsverzekering, waarvan zooals thans ten onzent, de lasten voor ten minste de helft door Staat en gemeenten gedragen worden, verdient ter nauwernood meer dien naam.

Het is een groot gevaar in onzen tijd, dat men de werkelijkheid niet meer durft te zien. Er is algemeene welvaartsvermindering. Doch in plaats van dit feit te erkennen en in die erkenning een prikkel te vinden tot verhoogde energie, zoekt men naar een schuilnaam, teneinde de harde werkelijkheid te verdoezelen. En wanneer nu de Overheid toegeeft aan dien drang, bevordert ze niet het welzijn, de verheffing van den werklooze, doch stelt zij zich integendeel mede-geleidelijk aan diens geleidelijken ondergang.

Daarom behoort o. i. de werkloosheidsverzekering in nieuwe banen te worden geleid, gelijk trouwens de Regeering heeft gevoeld, toen zij zichzelf de verplichting oplegde het Werkloosheidsbesluit twee jaar na zijn inwerkingtreding te herzien (art. 27). En daartoe zal dan o. i. wel een van de eerste stappen moeten zijn, dat de werkloosheidsverzekering wordt geregeld en, behoudens persoonlijke vrijheid om al of niet tot een organisatie toe te treden, verplicht gesteld en dat daarnevens de lasten van de werkloosheidsverzekering gebracht worden voor rekening van de bedrijven (patroons en arbeiders). Uiteraard zal dit, gezien den bedrijfstoestand, niet plotseling kunnen geschieden. Doch, wil men de werkloosheidsverzekering op een juiste basis grondvesten, dan dient toch geleidelijk, naarmate de economische toestand gunstiger wordt — en er zijn gelukkig reeds aanwijzingen, ook met betrekking tot den omvang der werkloosheid, dat eenige verbetering intreedt — de Overheidssubsidie te verminderen.

Ditzelfde argument nu pleit ook voor liquidatie van den crisissteun.

In buitengewone omstandigheden (b.v. bij oorlogscrisis, watersnood of in geval van rampen als te Borculo) passen buitengewone maatregelen, wyl de gewone organen der Overheid gewoonlijk niet zonder gevaar voor ernstige stagnatie en onvoldoende behandeling der steunaanvragen met een abnormalen toevloed van werkzaamheden kunnen worden belast. En er is dan o. i. ook geen bezwaar, dat de Overheid, althans voorzoover het particulier initiatief in gebreke blijft, den financieelen nood, die het gevolg van dergelijke omstandigheden is, door middel van bijzondere commissies zoekt te lenigen.

Maar, kan men vragen, zijn ook thans niet de omstandigheden van zoo buitengewonen aard, dat bijzondere steunverleening buiten de gewone organen van armenzorg om gewettigd is?

Zelfs al ware de toestand nog buitengewoon te noemen, dan zou toch o. i. het handhaven van den crisissteun voor *alle* werklozen niet te verdedigen zijn. Reeds gedurende meer dan tien jaren is het peil der werkloosheid zeer hoog geweest. Ruimschoots hebben dus de gewone organen van armenzorg de gelegenheid gehad zich bij den gewijzigden stand van zaken aan te passen. En de meeste hebben dit dan ook in meerdere of mindere mate gedaan. De exceptioneele maatregelen, geboren uit den drang der omstandigheden, hebben daarom, voorzoover zij dienen tot ontlasting van de gewone organen van armenzorg, hun bestaansgrond verloren.

Doch crisiswerkloosheid is op 't oogenblik niet meer een algemeen voorkomend

verschijnsel. Zeker, het aantal werklozen is nog zeer groot. Een bevolkingscentrum als Amsterdam had, volgens den heer Detiger, directeur der Gemeente- en Districts-Arbeidsbeurs te Amsterdam, gedurende de laatste drie jaren zelfs gemiddeld 12000 werklozen tot zijn last⁸⁾. Doch dit hooge cijfer — waarin uiteraard de trek van de plattelandsarbeiders naar de groote steden voor een belangrijk deel tot uitdrukking komt — doet toch niet af aan het feit, dat in plaats van abnormaal — hetgeen ze aanvankelijk in vergelijking met den toestand van voor den oorlog zonder twijfel was — de werkloosheid in den loop der jaren in de meeste plaatsen geworden is een, helaas, vrijwel normale last, die de maatschappij te torsen heeft. En, althans in tal van bedrijfstakken (b.v. het havenbedrijf, de metaalindustrie), is de bestaande werkloosheid niet meer het gevolg van de buitengewone omstandigheden van oorlog en crisis.

* * *

Natuurlijk zijn er aan opheffing van den crisissteun bezwaren verbonden. De gang naar armenzorg is voor den werkman, die gaarne door arbeid in zijn onderhoud voorziet, een zware gang. Doch is het nu daarom wenschelijk hem langer in het waandenkbeeld te laten, dat zijn behoefte van anderen aard is dan de gewone armoede? Hem te suggereeren, dat hij een recht heeft van de Overheid steun te eischen, terwijl hem zulk een recht, noch volgens eenigen wettelijken regel, noch volgens hogere rechtsbeginselen, toekomt? Inderdaad, dit bezwaar kan niet opwegen tegen het groote nadeel aan de bijzondere steunverleening verbonden. Wat baat het de Overheid, of zij door subsidies de werkloosheidsverzekering aanmoedigt, wanneer zij anderzijds de werklozen door bijzondere steunverleening in den waan brengt, dat zij ook als niet-verzekerden recht op uitkeering hebben? Wat helpen economische politiek en allerlei andere maatregelen tot herstel van het ingezonken economisch leven, zoolang bij de werklozen door allerlei ficties de energie wordt gedooft?

Ook de meerdere ervarenheid van de bijzondere steuncommissie en hare bekendheid met de werkloozenzorg, waardoor zij een voorsprong heeft boven de gewone organen van armenzorg, doet opheffing onwenschelijk schijnen. Doch een geleidelijke inkrumping van de taak der commissie kan de overgang vergemakkelijken. En ook de armbesturen kunnen zich, door het instellen van een subcommissie, belast met de werkloozenzorg, of door middel van een rationeele taakverdeling en door het inwinnen van advies bij de besturen der betrokken vakvereniging de noodige deskundigheid bij het behandelen van steunaanvragen verschaffen.

* * *

Tenslotte nog een opmerking naar aanleiding van de laatste vraag van den inzender.

Werkverschaffing als maatregel van armenzorg of werkloozenzorg verdient, mits op rationeele wijze toegepast, vooral met 't oog op de werklozen zelf, naar algemeene erkenning, boven gewone steunverleening de voorkeur.

Doch ook deze wijze van steunverleening kan aan de gewone organen van armenzorg worden overgelaten. De armbesturen hebben, naar luid van de

Armenwet, zelfs den plicht om, indien er steun noodig blijkt, deze zooveel mogelijk in den vorm van loon voor arbeid te verstrekken.

Daarom bestaat er o. i. geen overwegend bezwaar de taak der werkverschaffing naar armenzorg over te brengen. Ter bevordering van een geleidelijken overgang zou men voorloopig die werkloozen naar armenzorg kunnen verwijzen, die reeds het langst van de werkverschaffing hebben geprofiteerd of uit hoofde van hun leeftijd of wegens andere oorzaken minder geschikt voor het verschafte werk blijken.

In elk geval is de tijd gekomen om het geheele vraagstuk der voorziening tegen werkloosheid opnieuw te regelen en er thans een oplossing aan te geven, die met den aard van het verschijnsel in logisch verband staat.

¹⁾ Zie het nummer van September 1926.

²⁾ Minister Aalberse in de vergadering der Tweede Kamer 12 Sept. 1919. Hand. 1918/19 p. 3142 v.v. en de ministerieele circulaire van 21 October 1919, opgenomen in Verslag v. d. Rijksdienst der Werkloosheidsverzekering en Arbeidsbemiddeling 1919—1922 (p. 183).

³⁾ *De Telegraaf* van 16 Nov. 1926 Obld.

2. VRAAG.

Onze gemeente heeft in de laatste jaren een vrij aanzienlijke reserve gevormd, die deels ontstaan is uit Rijksuitkeeringen en anderdeels uit inkomsten, die de raming verre overtreffen. Naar het schijnt, wordt de belastingpolitiek niet hierop gericht, dat dit groote overschot zeer geleidelijk door belastingverlaging wegvloeit. Het wordt althans nog regelmatig grooter. Nu zou ik er als Raadslid der gemeente wel prijs op stellen te vernemen, hoe van a.r. zijde in het algemeen over het kweken eener reserve van zoo grooten omvang wordt gedacht en of het geen aanbeveling zou verdienen deze reserve haar min of meer latente karakter te ontnemen door ze op een bepaalde wijze te beleggen. Zoo lang ze niet belegd is, lijkt mij het gevaar het grootst, dat de geldruimte leidt tot voorstellen, die bij geldschaarschte achterwege zouden blijven.

ANTWOORD.

Ons is geen literatuur over dit onderwerp van a.r. zijde bekend. Wellicht zal er in deze of gene gemeente wel eens over deze zaak van a.r. zijde gesproken zijn, doch wij herinneren ons op 't oogenblik geen dergelijke redevoering, althans niet een redevoering, waarin beschouwingen van principiëelen aard te vinden zijn.

We willen daarom trachten zelf eenige toelichting omtrent dit onderwerp te verschaffen.

Nu wordt — naar wij meenen — in Uwe gemeente niet door elk der gemeentebedrijven afzonderlijk (voor zoover mogelijk) een gedeelte van de winst gereserveerd, doch wordt, of werd althans gedurende een zeker aantal jaren, het batig slot van de gemeenterekening tot het vormen van een reserve bestemd, terwijl de winst van de bedrijven in haar geheel ten goede kwam aan den gewonen dienst. Echter is ons niet bekend hoe groot het bedrag der

reserve op het oogenblik is. Het is dus niet mogelijk om een oordeel uit te spreken omtrent de vraag, of de reserve al of niet te omvangrijk is.

Laat ons daarom de vraag aldus mogen stellen: is onbeperkte reservevorming wenschelijk?

Wil men nu deze vraag beantwoorden in het licht van de a.r. beginselen, dan zal o.i. het antwoord ontkennend moeten luiden. Natuurlijk niet in dien zin, dat men aan de hand van de beginselen met wiskundige juistheid kan aanwijzen de grens, die bij het vormen van een reserve in een bepaalde gemeente niet mag worden overschreden. Maar toch wel zoo, dat een financiële politiek, die er naar streeft om kapitaal in den vorm van reserves in de hand van de gemeente te brengen, van antirevolutionair standpunt gezien, moet worden veroordeeld.

In het algemeen bestaat er o.i. geen bezwaar, ook geen principiëel bezwaar, dat een gedeelte van het batig slot of van de bedrijfswinst in een reservefonds wordt gestort. Vooral bij de gemeentebedrijven (we zullen daar straks nog nader bij stil staan) treedt de wenschelijkheid daarvan op den voorgrond. Meer toch dan de gewone gemeentelijke dienst ondervinden de gemeentebedrijven den invloed van de wisselende conjunctuur, wijl de Overheid door haar bedrijven meer rechtstreeks deelneemt aan het economisch leven. En nu is het juist een van de belangrijkste voordeelen van het reservefonds, dat het der Overheid het middel geeft, aan de gemeentelijke financiële politiek tegenover deze wisselende invloeden zekere stabiliteit te geven, m. a. w. haar in staat stelt te voorkomen, dat plotselinge verliezen door een even plotselinge belastingverhoging moeten gevolgd worden en het haar mogelijk maakt, ook bij tegenvallers, een vaste lijn bij de belastingheffing te volgen. Daarnaast staan andere voordeelen als b.v. de verhoogde credietwaardigheid, de gelegenheid om de gelden van het reservefonds aan te wenden voor kapitaaluitgaven, voor bedrijfskapitaal in de gemeentebedrijven of voor kasmiddelen, tengevolge waarvan de behoefte aan leeninggeld minder groot wordt en dus de credietwaardigheid der gemeente gunstig wordt beïnvloed.

Maar uit deze wenschelijkheid van het *bestaan* van een reserve — en erkenning van die wenschelijkheid verbiedt o.i. haar te bestemmen voor een tijdelijke belastingverlaging of zelfs ter voorkoming van een belastingverhoging, die er op den duur toch komen moet — volgt nog niet, dat de financiële politiek zich mag of moet richten op het *kweken* van een reserve.

Dit laatste dient geheel op zichzelf te worden gezien. En daarbij zouden wij onderscheid willen maken tusschen reserve, gevormd uit batige sloten van den gewonen dienst en die, welke verkregen wordt uit de winsten van de gemeentebedrijven.

* * *

Wanneer de gewone dienst sluit met een batig slot beteekent dit, dat de gemeente de hand heeft gelegd op hogere inkomsten dan noodig zijn om hare uitgaven te dekken, m. a. w. dat van de ingezetenen der gemeente, hetzij in den vorm van gewone belasting, hetzij in den vorm van retributiën (vergoeding voor bepaalde overheidsdiensten) meer wordt gevegd dan voor het functioneren van den openbaren dienst noodzakelijk is. Is dat nu geoorloofd?

Om die vraag te beantwoorden, dient acht te worden geslagen op de belastingpolitiek in het algemeen.

Iedere belastingheffing tast aan het particulier bezit van de burgers. Die aantasting kan rechtmatig, doch ook onrechtmatig zijn, ter beoordeeling waarvan niet alleen het oog moet worden geslagen op de wet, doch ook op de hogere rechtsbeginselen. Slechts dan mag belastingheffing als rechtmatig worden beschouwd, wanneer deze rust op een bepaalden rechtsgrond, d. w. z. wanneer niet alleen kan worden bewezen, dat de Overheid in het algemeen tot belastingheffing bevoegd is, doch tevens telkens in concreto kan worden aangetoond, dat er een speciale rechtsgrond tot het heffen van bepaalde belasting bestaat.

Nu is het ons ten deze natuurlijk niet te doen om den rechtsgrond voor het heffen van een bepaalde belasting, doch om dien voor belastingheffing in 't algemeen. En die rechtsgrond ligt — volgens de a.r. beginselen — in het feit, dat God Zelf de Overheid instelde en haar een taak gaf, welke zij zonder belastingheffing niet vervullen kan, terwijl daarnevens de verplichting van de onderdanen om belasting te betalen, — behalve in de erkenning van bedoeld feit — o.m. ook ligt in dit Schriftwoord: „Want daarom betaalt gij ook schattingen: want zij zijn dienaars van God, in ditzelve geduriglijk bezig zijnde. Zoo geeft dan een iegelijk wat gij schuldig zijt: schatting dien gij de schatting, tol, dien gij den tol, vreeze, dien gij de vreeze, eer, dien gij de eer schuldig zijt” (Rom. XIII).

De Overheid is dus, naar onze beginselen, tot belastingheffing bevoegd; doch tevens is volgens die zelfde beginselen deze bevoegdheid beperkt. De belastingheffing *mag niet verder reiken dan de taak der Overheid reikt*.

Erkenning van het beginsel, dat de Overheid om der zonde wil is ingesteld, dwingt er toe de Overheidstaak beperkt op te vatten. Wanneer nu de Overheid van haar feitelijke machtspositie misbruik maakt om meer belasting te heffen, dan voor de vervulling van haar taak noodig is, of haar taak uitbreidt buiten de grenzen, die daarvoor in beginsel zijn aangewezen (b.v. actief deelneemt aan het economisch leven, zonder dat dit door de omstandigheden geboden is), handelt zij onrechtmatig en schendt zij o. i. de ordinantiën Gods.

Een financiële politiek, die zich er doelbewust op richt, ten koste van de belastingbetalers kapitalen (in den vorm van reserve) in de hand van de gemeente te brengen, dient derhalve als in strijd met onze beginselen te worden bestreden. Door een afwijzende houding ten deze kan men voorkomen, dat het tegenwoordig geslacht der belastingbetalers overmatig (en dus onrechtmatig) ten behoeve van een volgende generatie wordt bezwaard en biedt men ook zeker tegenwicht tegenover het drijven van socialistische zijde tot kapitaalvorming (door middel van reserves) in handen van de gemeenschap, teneinde op die wijze den weg weer vrij te maken voor een verdere deelneming van de Overheid aan het economisch leven.

Eveneens behoort o. i. bezwaar te worden gemaakt tegen het regelmatig toevoegen van batige saldi aan de reserve.

Is er geen, of althans slechts een geringe reserve aanwezig, dan zouden wij er niet onder alle omstandigheden overwegend bezwaar tegen hebben, dat een batig slot of een gedeelte daarvan voor reserve wordt bestemd. Doch bepaaldelijk zou dan moeten vaststaan, dat, ondanks een goed gefundeerde raming, dus tengevolge van onvoorzienne omstandigheden, batige saldi bleken te zijn ontstaan en dat slechts een betrekkelijk bescheiden bedrag in het reservefonds aanwezig ware.

Is er eenmaal een reservefonds, dan zouden wij, zelfs al is dit fonds omvangrijk, toch geen aanwending ten behoeve van den gewonen dienst willen aanbevelen, tenzij er gelijktijdig kapitaal-uitgaven ten laste van den gewonen dienst zouden worden gebracht of er uitzicht zou bestaan, dat de belastingverlaging, die het gevolg van deze aanwending van het reservefonds zou zijn, op den duur zou kunnen worden gehandhaafd.

* * *

Ten aanzien van de gemeentebedrijven staat o. i. de zaak eenigszins anders dan ten aanzien van den gewonen dienst.

Ofschoon een gemeentebedrijf geen zelfstandig juridisch bestaan heeft, doch slechts administratief van de overige gemeentelijke huishouding onderscheiden wordt, maakt de economische betekenis van het gemeentebedrijf toch wel wenschelijk, eenig onderscheid te maken tusschen de bedrijfspolitiek en de overige financiële politiek der gemeente. Waar de Overheid als exploitante van een gemeentebedrijf optreedt, neemt zij, evenals elk ander ondernemer, rechtstreeks deel aan het productieproces, genomen in ruimen zin. En dit nu maakt het in den regel gewenscht, dat zij bij hare transacties zeker loon voor hare bemoeiing bedingt door hare producten boven den kostprijs te verkoopen. Zulks vooral om twee redenen: 1. omdat het gemeentebedrijf wegens zijn economische positie in meerdere mate dan de overige gemeentelijke dienst den invloed ondergaat van de wisselende conjunctuur, en 2. omdat de Overheid somtijds optreedt in concurrentie met het particulier bedrijf (b.v. levering van cokes en andere dergelijke producten, levensmiddelenvoorziening), waarbij door leveren tegen kostprijs het particulier bedrijf een ongeoorloofde concurrentie zou worden aangedaan, terwijl in elk geval de Overheid door hare levering tegen kostprijs aan particuliere ondernemingen (b.v. van gas of electriciteit tegen den kostprijs), deze bedrijven een voorsprong zou geven op vele in andere gemeenten, die niet in dezelfde gunstige omstandigheden verkeerden.

Trouwens, ook ten opzichte van de burgers, die afnemers zijn van een gemeentebedrijf, steekt in het nemen van winst door de Overheid, mits natuurlijk de winstmarge binnen redelijke proporties blijft, niets onrechtmatigs. Immers, deze zouden ook bij niet Overheidsexploitatie, dus bij exploitatie door particulieren, een winstsaldo hebben op te brengen.

De inkomsten en uitgaven van het gemeentebedrijf komen ten voordeele en ten laste van den gewonen dienst. De saldi moeten (volgens de rekeningsvoorschriften art. 41) in hun geheel in de rekening van baten en ontvangsten worden verantwoord. M. a. w. de algemeene financiële politiek van de gemeente ondervindt rechtstreeks het wel en wee van de bedrijfspolitiek. Om dit eenigermate te beperken en dus aan de algemeene financiële politiek van de gemeente meerdere vastheid te verzekeren, verdient een bedrijfsgewijze reservevorming aanbeveling. Het reservefonds kan dan worden gebezigd om op te vangen den stoot, die een ongunstig bedrijfssaldo anders rechtstreeks aan de gemeente-financiën zou hebben toegebracht.

Om die reden zouden wij tegen het doelbewust kweken van een bedrijfs-winst niet hetzelfde bezwaar hebben als tegen soortgelijke politiek ten opzichte van den gewonen dienst, al zouden wij ook hier deze beperkingen willen stellen, dat niet verder wordt gegaan met de reservevorming dan strikt noodig schijnt

om de gemeentefinanciën voor onverwachte tegenvallers bij de bedrijfsexploitatie te vrijwaren en dat slechts matige winstuitkeeringen aan den gewonen dienst plaats vinden.

Het is immers, niet slechts met het oog op stabiliteit in het financiëel beheer der gemeente, doch ook met het oog op het particulier bedrijf en de belangen der ingezetenen bedenkelijk de winstschroef der gemeentebedrijven sterk aan te draaien. Al is er in staatsrechtelijk opzicht verschil tusschen belasting eenerzijds en bedrijfstarieven anderzijds, in economisch oogpunt staan de gelden, die de gemeente als exploitante van gasfabrieken, electriciteitsbedrijven e.d. boven den kostprijs betalen laat met een indirecte belasting op het gebruik en het verbruik op één lijn. Evenals de vroegere gemeentelijke accijnzen een verhooging van den kostprijs der producten veroorzaakten en in dien vorm, dus op indirecte wijze, door de burgerij moesten worden opgebracht, leggen ook de winstgevende tarieven een last op de bevolking. Doch — en hier ligt het verschil in staatsrechtelijk opzicht — terwijl de Gemeentewet verschillende waarborgen stelt om te voorkomen, dat de gemeentelijke belastingdruk onredelijk zwaar op de bevolking zou komen te drukken (o.a. verslag van Ged. Staten omtrent de belastingverordering aan — en goedkeuring van de verordering door de Kroon, artt. 232 v.v. Gemeentewet, het voorschrift omtrent een „matige” winst bij het heffen van retributies art. 254 Gem.wet) ontbreken die waarborgen ten aanzien van de bedrijfstarieven zoo goed als geheel.

Een gemeentebestuur, dat niet al te best bij kas is, of dat er naar streeft de gemeentelijke politiek te gebruiken tot verwezenlijking van socialistische oogmerken, kan bijgevolg zonder veel vrees voor belemmering van hooger hand zijn bedrijfstarieven op hooger winsten richten. Vooral in de bedrijven van monopolistisch karakter is de verleiding daartoe groot. En dit nu juist schept het gevaar, dat — zooals reeds in sommige gemeenten het geval is — de bevolking onredelijk zwaar, véél zwaarder dan eertijds, toen de gemeentelijke accijnzen bestonden, door de bedrijfspolitiek wordt gedrukt.

Laten wij thans nog iets mogen zeggen ter beantwoording van de tweede vraag.

Practisch lijkt ons het verschil niet heel groot of de reserve gebruikt wordt voor gedeeltelijke bevrediging van de gemeentelijke behoefte aan kapitaal, bedrijfskapitaal of kasmiddelen, dan wel of zij in bepaalde fondsen of in hypotheken wordt belegd. Het is inderdaad mogelijk dat — gelijk U vreest — bij eerstbedoelde aanwending het besef, dat er een betrekkelijke ruimte van middelen bestaat, de mogelijkheid bij het voteeren van uitgaven ten laste van den gewonen dienst of kapitaaldienst zal prikkelen. Doch bij belegging in fondsen enz. gaat ook een van de voordeelen van de reservevorming verloren. De gemeente zal weer vaker of voor grootere bedragen een beroep op de geldmarkt moeten doen, hetgeen de voorwaarden, waaronder kan worden geleend en dus de lasten van de gemeente, weer ongunstig zal beïnvloeden.

Het komt hier o. i. aan op een naar persoonlijk inzicht afwegen van de voor- en nadeelen van een of andere oplossing, al willen wij gaarne erkennen, dat wij den door U bedoelden factor allerminst van beteekenis ontbloom achten.

3. VRAAG.

De a.r. partij alhier heeft in 1923 voor de gemeenteraadsverkiezing een kandidatenlijst ingediend, vermeldende 20 namen.

Gekozen zijn no. 1 en no. 2 van onze lijst. Beide hebben hun benoeming aangenomen. Opvolger was dus no. 3.

Nu heeft no. 1 zijn ontslag als lid van den Raad aangevraagd; dus no. 3 komt nu aan de beurt. Deze persoon is echter tusschen 1923 en 1926 geruimen tijd in een andere gemeente woonachtig geweest. Zijn verhuisbiljet werd in onze gemeente aangevraagd en daar afgegeven en ingediend in die andere gemeente. Hij was dus hier geen inwoner meer. Echter is hij in den loop van 1925 weder hier komen wonen. Is no. 3 nu opvolger of no. 4?

ANTWOORD.

Een kandidaat moet als raadslid worden toegelaten, wanneer hij op het oogenblik, waarop door dezen Raad over zijn toelating wordt beslist „ingezetene” der gemeente is, d. w. z. wanneer hij op dat oogenblik gedurende de laatste twaalf maanden binnen de gemeente woonplaats heeft gehad; mits hij natuurlijk overigens aan de voorwaarden voor het Raadslidmaatschap (opgesomd in de artikelen 19 en volgende van de Gemeentewet) voldoet.

Als de hier bedoelde woonplaats geldt het wettelijk domicilie van den candidaat. Men wordt dus geacht te wonen in de gemeente, waar men niet slechts metterdaad zijn woon- of verblijfplaats heeft gevestigd doch ook in de bevolkingsregisters is ingeschreven; waarbij nog terloops zij opgemerkt, dat het wettig domicilie van een vrouwelijke candidaat, die gehuwd is en niet van tafel en bed gescheiden, geen ander is dan dat van haren man.

Voor de benoeming van een candidaat door het hoofdstembureau geldt echter de eisch van het ingezetenschap niet. In het door inzender bedoeld geval moet dus de candidaat no. 3 (mits er geen andere bezwaren zijn) in elk geval worden benoemd verklaard. De Raad zal dan later hebben te beoordeelen of hij al of niet ingezetene der gemeente is. En daarbij zal dan niet de toestand ten tijde der benoeming doch die op het oogenblik van de toelating zelve beslissend moeten zijn. Zoo oordeelde de Kroon reeds in 1898 (K.B. van 9 Februari 1898 S. 51).

Zelfs ging de Regeering bij een latere gelegenheid nog een stap verder. De Raad van een Brabantsche gemeente had iemand toegelaten, die (volgens art. 23 k der Gemeentewet) als militair in werkelijken dienst op dat tijdstip niet toelaatbaar was. Ged. Staten vernietigden dan ook het raadsbesluit tot toelating. Doch niettemin werd dit Raadslid door de Kroon toch toegelaten op grond van de overweging, dat de betrokkene enkele maanden, nadat het raadsbesluit gevallen was, in het genot van groot verlof was gesteld en er dus geen grond meer bestond om het raadsbesluit tot toelating te vernietigen (K.B. van 24 December 1919 no. 28 A.B. 1919 p. 314).